Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Соведиинин болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1989 ч. март 1 среда № 51 (13951)
1925 чылда үнезилеттингеш.
Өртээ 3 кап.

Партия тургузуушкунунуң болгаш кадр политиказының айтырыгларының талазы-биле СЭКП ТК-ның комиссиязының хуралы

Партия тургузуушкунунуң болгаш кадр политиказының айтырыгларының талазы-биле СЭКП ТК-ның комиссиязының бирги хуралы болуп эрткен.

Комиссия бодунуң келир үедеги ажыл-чорудулгазының кол угланыышкыннарын чугаалажып көргеи. Санал-оналдар солчулгазының үезинде партия тургузуушкунунуң болгаш кадр политиказының амыдыралының тургузуп кээп турары чугула айтырыгларын болгаш партияның XXVII съездиниң база XIX Бүгүэвилед партконференциянның, СЭКП ТК-ның Пленумунарының айтыышкыннарындан үнүп турар эде тургустуушкунуң практиказын ханы көрүнүп, боттандырар дээрэ демдеглеттингеи. Партия, совет болгаш ажыл-агый органнарының эрге-хүлээлгелерин түскайлаар ангылаанының, партия организацияларының болгаш коммунистерниң авангардчы ролүн бедиктеииниң байдалдарында партия амыдыралын демократчыдарының, ооң ажыл-чорудулгазын эде тургузарының чорудулгаларын олар көөгүзер ужурлуг.

Комиссияга өөренип көөр ужурлуг тодаргай айтырыгларны хуралдың киржикчилери чугаалажып көргеи. Оларның арагында партия хүрээлеиин четчелээриниң болгаш быжыглаарының, партия эге организацияларының болгаш партияның соңгулдалыг органнарының ролүн бедидеринии, партия органнарын удуртулганың политиктиг методтарынче углаарының, кадрларбиле ажылды демократчыдарының байдалдарында оны эде тургузаарының, кадрларны шилип алырында болгаш таарыштыр тургузарында номенклатура барымдаалап ужур эдерер чорүктап үштүнарының айтырыглары бар. Соңгулда кампаниязының болгаш политиктиг реформаның ажылдың дүркүлгазын мөөнүп ниитилештирери комиссиянның планында улуг черии эзлеп турар.

Партияның эдергиг XXVIII съездиниге белеткеде улуг кичээнгей салдынар. Партия тургузуушкунунуң айтырыгларының талазы-биле партия организацияларының болгаш коммунистериниң саналдарын комиссия өөренип көөр, оларның талазы-биле сүмелерии бээр, партия документилериниң, ооң ниттинде пинти партияга азы бүгү улуска чугаалаанын көөрү-биле киирер төлевилелдер талазы-биле түнелдерии ыыр.

Хуралдың киржикчилери комиссияның 1989 чылда ажылдынның планын бадылаан болгаш ооң ажыл-чорудулгазын кандыг янзылыг организастаарын дүтүржүп алган. Комиссия ооң бүгү кежигүнериниң инициативазынга болгаш идепкейиниге даянып алгаш, коллективтиг болгаш демократчы эгелерге ажылдаар ужурлуг дээрэи онзалап демдеглеттингеи. Ол бодунуң ажылынга СЭКП ТК-ның килдистерииге база калбак партийжи активке даянып, Айтырыгларны ажылдап кылырынга ортемдекперии болгаш специалистерии киириштирери көрдүүүп турар.

СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң даалгазы-биле комиссия партияга отчёт-соңгулдалыг кампаниянның түнелдерии чугаалажып көргеи. Ол айтырыгны чугаалажып көрүп турган, социалистиг чаартылганың революшчу сорулгаларын шиитпирлээрииге партия организацияларынга болган отчёттарның болгаш соңгулдаларының чугула ужур-дүзазын демдеглээн.

Отчёт-соңгулдалыг кампания партияның XIX конференциязының политиктиг айтыышкынарының үнезиниинге эрткен, ук конференция эде тургустуушкунунуң политиказын болгаш стратегиязын херек кырында боттандырып чорударының үе-чадазынче шилчиишкин болган. Ол кампания демократизмниг калбаа-биле, шүгүмчүлекчиэн, ажык-чарлыы, санал-оналдар солчулгазының хостуу-биле ылгалыг турган. Партияда эде тургустуушкунун күштерии ол идепкейжиктиг политиктиг реформаны, чурттуң экономиктиг, социал болгаш үгаан-бодал амыдыралында бүгү чаартылганы боттандырып чорударынга күчүлүг идиг-ишти бээр.

Эртикеп отчёттар болгаш соңгулдалар партияның политиктиг ажыл-чорудулгазындан дашкаар партия организацияларының болгаш комитеттериниң удуртукчу болгаш организациялыг үүлелериниң ажыл-агыыларын, кадрларны шилип алырында болгаш таарыштырып тургузарында номенклатура барымдаалап ужур эдерер чорүктап үштүнарының айтырыглары бар. Соңгулда кампаниязының болгаш политиктиг реформаның ажылдың дүркүлгазын мөөнүп ниитилештирери комиссиянның планында улуг черии эзлеп турар.

Партияның эдергиг XXVIII съездиниге белеткеде улуг кичээнгей салдынар. Партия тургузуушкунунуң айтырыгларының талазы-биле партия организацияларының болгаш коммунистериниң саналдарын комиссия өөренип көөр, оларның талазы-биле сүмелерии бээр, партия документилериниң, ооң ниттинде пинти партияга азы бүгү улуска чугаалаанын көөрү-биле киирер төлевилелдер талазы-биле түнелдерии ыыр.

Хуралдың киржикчилери комиссияның 1989 чылда ажылдынның планын бадылаан болгаш ооң ажыл-чорудулгазын кандыг янзылыг организастаарын дүтүржүп алган. Комиссия ооң бүгү кежигүнериниң инициативазынга болгаш идепкейиниге даянып алгаш, коллективтиг болгаш демократчы эгелерге ажылдаар ужурлуг дээрэи онзалап демдеглеттингеи. Ол бодунуң ажылынга СЭКП ТК-ның килдистерииге база калбак партийжи активке даянып, Айтырыгларны ажылдап кылырынга ортемдекперии болгаш специалистерии киириштирери көрдүүүп турар.

СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң даалгазы-биле комиссия партияга отчёт-соңгулдалыг кампаниянның түнелдерии чугаалажып көргеи. Ол айтырыгны чугаалажып көрүп турган, социалистиг чаартылганың революшчу сорулгаларын шиитпирлээрииге партия организацияларынга болган отчёттарның болгаш соңгулдаларының чугула ужур-дүзазын демдеглээн.

Отчёт-соңгулдалыг кампания партияның XIX конференциязының политиктиг айтыышкынарының үнезиниинге эрткен, ук конференция эде тургустуушкунунуң политиказын болгаш стратегиязын херек кырында боттандырып чорударының үе-чадазынче шилчиишкин болган. Ол кампания демократизмниг калбаа-биле, шүгүмчүлекчиэн, ажык-чарлыы, санал-оналдар солчулгазының хостуу-биле ылгалыг турган. Партияда эде тургустуушкунүн

Бистиң кандидаттарывыс

ТАНЫШТЫРЫП ТУР БИС

ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле Красноярск № 16 национал-девискээр соңгулда округу

Ю. П. МАКСИМОВТУҢ ДОПЧУ НАМДАРЫ

Юрий Павлович Максимов 1924 чылда Тамбов областка тараачын кижиниң өг-бүленнинге төрүттүнген. 1942 чылда ол фронтуже чоруткан. 1943 чылда СЭКП кежигүнүге кирген. Пулемётчулар училищезин доозаш, Ада-чурттуң Улуг дайынынга киржип турган. 1950 чылда Фрунзе аттыг Шериг академиязын доозган соонда батальон командири, полктуң штаб начальныгы болгаш командирниң, дивизияның штаб начальныгы болуп азбан эртирип турган. Кол штабтың академиязын 1965 чылда доозаш, дивизия командылап, армия командылакчызының бирги оралакчызынга ажылдап, ажы-дүкүмге даштыкы чурттарже чөвүлекчи болуп барып турган. 1969 чылда Туркестанның шериг округунуң шериглериниң командылакчызының бирги оралакчызынга томуйлаткан, а он чыл эрткенде —ол округтуң командылакчызы.

Амгы үеде Ю. П. Максимов ракета шериглериниң Кол командылакчызы — ССРЭ-ниң камгалал министриниң оралакчызы, армия генералы. СЭКП ТК-ның кежигүнү, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутады.

Ю. П. Максимов Афганистанга интернационалчы хүлээгени күүседип, бистиң шеригелеривистиң дайынчы хөделиишкиннериниң боду удуртуп турган. Эрес-дидим болган маадырзыг чорүү дээш аңаа Совет Эвилелиниң Маадыры атты 1982 чылда тывыскан. Ол ийи Ленин орденниг, Октябрь революциязының орденниг, үш Кызыл Тук орденниг, Ада-чурт дайынының I чергези ийи орденниг, Кызыл Сылдыс орденниг болгаш хөй-хөй өске-даа орденнериниң база медальдарның эдилекчизин.

Ю. П. Максимовту ССРЭ-ниң улус депутадынга кандидат кылдыр сеткил хире бүдүүлгелериниң, совхозтарының, организациларының, өөредилге черлериниң, шериг кезектериниң, оон иштинде Тыва АССР-ниң шериг комиссариадының коллективтери дешпиткен.

Ю. П. МАКСИМОВТУҢ ПРОГРАММАЗЫ

Партияга, совет улуска СЭКП ТК-ның Кыйгырымынга оон программазы үнезилеттингеп. ССРЭ-ниң Чеперектиг Күштери сан талазы-биле эвес, шынар талазы-биле оңаргай болурун ол чедип алыр деп турар. Эде тургустунуушкун чорун, армияны болгаш флотту кызырып турар үеде үүле шидыг арга-биле чурттуг айыыл чок чорууп хаидырып, камгалалга болгаш айыыл чок чоруккә салдар чедирбейн шериг чаригдалын кызырып болур.

Армияга болгаш ниитилелге мөзүг-шынар байдалын экижидер, сонгал чөптүг чоруктуң принциптерин сагыыр дээш оң демисежир. Офицерлериниң болгаш прапорщиктериниң материалдыг ыдыг берилишкинин экижидерин, оларның өг-бүленнериниң ажылдаарынга болгаш чурттарынга удам таварымчалыг байдалдарны тургузарын чедип алыр сорулгалыг.

Тыва АССР-ниң болгаш Якут АССР-ниң, Красноярск крайның экономиктиг болгаш сонгал хөгжүдээшиниң айтырыгларын шиитпирлээри дээш чүткүлдүг ажылдаар. Аъш-чем, чурттала бажыңы болгаш экология айтырыгларын шиитпирлээринге бодуңун хуу салымшкынын улгатырар. ССРЭ-ниң улустарының найыралын болгаш ажыдүнмалышкы чоруун бижыглаарынга бүгү күжүн бээр, совет кижилериниң шериг-патриотчу болгаш интернационалчы кижиндилгезин экижидерингә дорт киржир.

Бистиң республиканың үүле экономиктиг болгаш сонгал хөгжүдээшинге салымшкының киирер эвес, аныяктарны Совет Армиязының хүрээлеңинге белеткээринге, Кызыл хоорайга чылгда пунктузун тудармага, шериг кезектериниң материалдыг базазын бижыглаарынга үлүг киирер. Аныяк дайынчыларже доктаамал кичээнгей салыр, оларны шеритинг нарын техниказынга өөредир, электроникту чепсекти башкарарынга чанчык, тырар дээш салышкынын киирер. Дайынчы саңгалдарның харылзаазын бижыглаар, Төрээн чурту дээш аныяктарның харысаалгазын бедидер, оларны хамааты болгаш патриотчу чоруккә кижизидер херекке ол бичә эвес үлүг киирер.

АРЫГ ОРУЛГАНЫ АЛГАН

№ 14 механизация эргелези эртекен чылын бот-акшалавышкынынче шилчээш, 944 мун рубльдың арыг орулгазын алган. Бодунуң күжүү-биле кылыр тудуг-монтаж ажылдарын чыл түнелиң-биле 114,6 хуу, күш-ажылдың бүдүрүмчүлүүн 104,5 хуу күүсеткен. Мурнуку чылга деңнээргө көргүзүглер алзаң өскен.

Бүдүрүлгенин орулгазы бурунгу чылын 13,3 хуу турган болза, эртекен чылын 23,45 хуу чедир бедиген. Планга хамаарыштыр бот-үне чиигелдеэн 11,4 хуу болган. Бүдүрүмчүлүг ажылдарынга дорт кереэлер-биле ажыл база дузалаан — 733 мун рубльди оон алган. Чонга ачы-дуза чедирериниң хемчээли 1987 чылда үүле 1 мун рубльге планнаттынып турган болза, эртекен чылын кооперативтерге болгаш чонга механизаторлар хелеңээнинден 17,3 мун рубльди алган. Фонд эгидилгезиниң деңнелге чедип турар апарган.

Коллективтиң чедишкининге боттарының үлүг-хуузун киирештирип турар мурнакчылар мында хөй. Кашнакчылар Фаис Ахатов, Алыг-оол Монгуш, экскаваторщиктер Александр Эльмояров, Геннадий Гредасов, электрик Владимир Зюнькин болгаш өскелер-даа макталдыглар.

Бистиң корр.

Эде тургустунуушкун: практиктиг ажыл-херектер

ӨЗЕК БААЗА ЧОКТА БЕРГЕ АПААР

Мөңгүн-Тайгада агроүлетпүрүнүң автотранспорт бүдүрүлгезин эртекен чылдың планныг даалгаларын чедишкинниг күүсеткен. Бо чылын үк коллектив боторулга-чарылгаже киргеп. Ол автобүдүрүлгезиниң кол экономкази С. С. СОЗУР-ООЛ-биле бистиң корреспондептивис Седеп Хертектиң интервьюзун парладывыс:

— Станислав Салчакович, баштай-ла эртекен чылдың кол-кол планныг көргүзүлгелерин канчаар күүсеттингенин бисче допчулап таныштырып көрүмерем.

— Бистиң коллектив 1983 чылда тургустунган. 1987 чылдан бээр агроүлетпүр кыттыжышкынының составында бактаап киргеп. Бергелер тургаш. Оңу бүгү ажылчыпарның, инженер-техниктиг ажылдакчыларның күжүбиле демнежип тургаш, ажып эртип тур бис. Кандыг-даа бааза чок черге будүрүлге ажыдып деп үүе черле берге. Бистиң дилээшкиннеривис, ол ышкаш чогуур черлериниң дузазы аңаа халас барбаан. Ам районда шырак дээп коллективтериниң бирээзи апардыгыс. 1988 чылда 130 мун рубльдың орулгазын адыр планныг тургаш, херек кырында оңу 219 мун рубль кылдыр күүсеттивис. Мурнунда болза биске кол кергүзүг тонна-километр. Ам шак-биле, үүк-биле саналыр бис.

Бис районда ийи совхозтуң, 18 организациянның янаы-бүру чүүгүн сөөртүп берип турар улус бис. Тудугнуң ийи организациязы база барын айтып кааш. Сөөртүр чүүк хөй, орук ырак болгаш берге.

— А техниканың байдалы кандыгыл? Шиитп коллективте чеже кижи барыл?

— Бистө 52 автомашина бар, оларның 47-зи чүк сөөртүр. Мутур-Аксы биле Кызыл-Хая суурларның арасында пассажирлер аргыштырары-биле бир бичии автобусту база алгапывыс черле улуска дыка таварымчалыг апарган. Автомашиналарның кол нуруузу ажылдап турар. Чоланачылар чедишпезинден 8 машинавыс аңаа турар. Чоланачыларны өөредип тур бис. Оларны Кызылда Агроүлетпүркүркомбунуң өөредилге комбинадында өөредип турар улус бис. Эртекен чылын 8 кижиниң чоруткэп бис, олардан үүле үжү экзаменнерин дужаап, чоланачыдаар эргени алган. Дужаап шыдавас боор-дур. Негелде күштүг.

Шиитпзи-биле коллективте 61 кижи бар. Олардан 38 кижи коммунистер болгаш комсомолчудар. Сергей Кула, Дмитрий Иргит, Чондан Кайоол, Анчы-оол Сат деэп ышкаш шалыпчыларывыс бар. Аныяк коммунист А. Сат чыл планын 390 хуу күүсеткен кижи. Шинчилгаш ол эртекен чылдың чемпиону болган. Өртектиг бараанчар-биле шаңнаткан. Ажылдан турда шыдаар кижи. Бистө 4 бригада бар.

— Эки-дир. Шак мындыг мурнакчылар турда, план-даалга күүседирип чиик харын. Бо чылын бот-орулга-чарылгаже киргеп-дир силер...

— Чаа ергаже киреред элээп белеткенген бис. Билдинмее үүлдер хөй. Шинчилгаш «Шын» солунга Эрзиниң автотранспортчуларының бот-орулга-чарылгаже киргенинин дугайында материал номчаашн, олар-биле баштай дугурушкаш, оон барып өөренип көрүп ап чордувус. Улуг бух. галтер, экономист, кол инженер, диспетчер болгаш 4 чоланачы чордувус. Үзээн хөй чүүлдерни көрүп, билип алдывыс. Эрзинчилер биске барла дуржулгазын шуптуузун ажыт-чажыт чокка чүтаалаап, тайылбырлап бердилер. Ол дээш харын солуп дамчыштыр өөрүп четтиргенивисти мнередип тур бис.

Хамык-ла документилериниң маймыктарын база ап алган бис. Оларны чартык хүн дургузунда маңаа, бодувуска келгеш, шуут-ла самбырага чуруп тургаш, тайылбырлап өөреттивис. Эрзиниң чоланачыларында бир ажаок солуун болган ажыктыг үүл болза, путёвка-биле кады чарыгдалдарның чеги бар. Оңу чоланачы боду долдурар, а бухгалтериия киргеп материалдарны оон-биле үүле дүүштүрер. Оон аңгыда өртек-үневи копчуг тода бижип каан. Ажылдаарынга дыка таварымчалыг үүлдерлиг улус чорду. Ажыл төлевири ковудээш, кампалга база. Чарыгдалдарны чоланачы кижи боду төлээр. Шинчилгаш кывар-чаар материалдарга база иштн техникага дыка камнаг. Чоланачы кижи машинаазы-биле ол-бо маңнатпас. Чаңгыс сес-биле чүтаалаарга, чоланачы ажылга база техникага-даа ёзулуг ээ апарган. Оларның дуржулгазын өөреминде тур бис.

— Станислав Салчакович, бот-орулга-чарылгаже киргенинерниң баштайгы түңнелин сонуургадып көрүнерем.

— Түңнел багай эвес деп чугаалап болур. Бо чылын 302 мун рубль орулганы киирер, 2 млн. 700 мун тонна-километрни артер планныг бис. Январьда кандыг болганыд дээрге, 750 тонна чүүлтү сөөртүр тургаш, херек кырында 857 тонна чедирдивис. Ол болза 1988 чылдың ол үезинде тургапындан 181 тонна хөй. Ол ышкаш киприп алган орулгавыс эртекен чылдың баштайгы айынындан 2700 рубль дөй болган.

Бо чылын бистиң ажылывыста бир чаа үүл болза, чонга ачы-дуза көргүзери — 6000 рубльге. Ол үүл дээрге, одвар үүл сөөртүүр, ол ышкаш магазинден улуг хемчээлдиг бараан садыл алган болза, ону чүдүрүп чедирип бээри. ол ышкаш тудуг материалын суур иштинге база сөөртүүр. Мугур-Аксыдан Кызыл-Хаяда чедирип болур бис. Ол ышкаш девин чүгаалаан болгай мен: ийи суур арасында неделяда ийи катап автобус чоруп турар апарган.

Чаа арга камналгага-даа дыка-ла ажыктыг болур боор деп бодаар мен. Эртекен чылын шиитпзи-биле 2,3 тонна бензинни кампап алган бис. Бо чылын оон-даа хөй болур дээрнин буурелдин-биле чугаалап болур.

— Шинчаарга ажылга чедишкининиң бир кол үндезини болза, социал айтырыгларны чоп шиитпирээри болгай. Бо талазы-биле силерде байдал кандыг ирги?

— Шын харын, ол тергиин чүүлга айтырыг. Эртекен чылдан эгелеп, бодувустуң уругдарывыс —25 кижи турар садыкты тудуп эгелединис, бо чылын ажыглалга киирер бис. Баазавыс арай берге. Шинчаңгаш 25 автомашина киирер гараж тудар бис, ону апрельде эгелээр. Баазала боттарывыстың күжүүс-биле. Конторавы эртекен чылын боттарывыс тутка бис. Бо талазы-биле эвээш-биче-даа болза дуржулгавыс бар. 46 мун рубль түнүг тудуг бо. Агроүлетпүркүром дузалаан. Чылда ажылчыпнарга ийи бажың тудар ужурлуг бис. Төлевилел-документ чамдык тудуттарга арай берге боор-дур. Күштү эвилелден тургаш, мынчалдыр-даа ажылдап тур бис.

Кызыл-булунуүс бар. Ында дыштанырынга таварымчалыг чүүлдерни шаавыс-биле дериң кылдывыс. 1988 чылда боттарывыстың күселиниис-биле Дағ-Алтай областың биске чоок районунга экскурсиялап чордувус. Солуп чорду. Кускээр чораан бис. Ам бо чылда коллективтиң планында Алтайның эртинези — магалыг, чараш Телецк хөлче туристеп, экскурсиялаар бис. Квартала чарыштың тинлекчилери Аң-Довурак, Шушенское, Минусинскиже экскурсиялаар. Дыштанылганы шак мынаар организацаарга улустуң сонуургалдыы ажаок болур-дур. Улустуң хөй-ниити ажылынга база идепкейн кедүрлүр. Спортка база уран чүүлге мнактар бистө хөй. Бистиң коллективтиң кежигүнери хоккейге, баскетбол, волейбол, хүрешке бо-ла киржир, шыырак улус. Эрзиниге чораан, боттарывыстың белеткээниниис концертти база бараалгатты-выс. Уран чүүлдү харылзаар түскай кижиниис база бар.

Чаа бажың алыр болгаш бажының уягаттырар сочурда 17 өг-бүле бар. Чурттала бажыңына негелде ажаок улуг. Оңу шаавыс-биле шиитпирлээр бис.

Оон ынай малчыңнарга база дузаавыс шору-ла «Мөгөн-Бүрен» совхозтуң № 3 хойжу бригадазында шефтеп турар улус бис. Эртекен чылып оларга 15 тонна сигенни белеткеп бердивис. Мал чеми, хемүрдеш база сөөртүп чедиргеп бис. Кажаа-хораларны база коптарар.

— Силерниң тайылбырыпардан алырга, коллективте ам шиитпирлеттинмейн турар ай, тырыг чок-даа шыкаш аа?

— Кайын шыдыг боор. Сагыш шыкаш чүве чок. Чоланачылар чедишпезинден 8 автомашина аңаа турар дидим. Оон аңгыда чүрүм үрептер таварылгалар бисте бар. Эртекен чылын 4 кижи эзирин чораан, милицияга кирди. Арага сатпас районда ыдыг таварылга болуп турары дээрге ат болган херек шыкажыл. Оон башка чүү дээр боор оңу. Оларны коллективке чугаалашкаш, доңгудуп, шелээзин кыскы үеже шилчиткен бис.

Ийи суур арасында чоруур автобуузуктуң чоланачызы бо үеде аварый берди. Бо таварылгада оңу солуур кижи дүгайын база шиитпирлээри негеттинмп келди. Моңу баш бурунгаар өөренип көрбээндиө бис. Бо база четпезивис. Чоп манап турар.

Мындыг-ла байдалдыг бис. Бот-орулга-чарылгаже киргенивис четпестерни чайладырынга улуг дузалыг болур боор деп ынанып турар бис. Ындыг болур-даа ужурлуг.

Специалиске сөс

ШИНЧИЛЕЛДЕРГЕ ҮНДЕЗИЛЭЭР БОЛЗА...

Интенсивтиг технологиябиле тараа өстүрүп бистиң республикада 3 чыл иштинде шингээдип ап келген. Бир эвес 1986 чылда 10 мун га шелге тараапы ол арга-биле өстүрүп эгелээн болза, 1988 чылда оон хемчээли 48,6 мун га чедир улгатткан. Иштинбиле 38 совхоз тараа өстүрериниң интенсивтиг технологиияны ажыглап турар.

Кызыл-тас өстүрүп турар шөлдериниң га бүрүзүнге 81 килограмм минералдыг чемнитчидилгени чашкан. Республика ортумаа-биле га бүрүзүндеп 14,9 центнер дүжүттү интенсивтиг шөлдерден алган. Эрги технология-биле өстүрүп турарында бодаарга, интенсивтиг технологиияны ажыглаанын га бүрүзүнден 5,5 центнер немелде дүжүттү бергеп.

Кызыл-тастап өске тараа аймаа өстүрүп турар шөлдериниң га бүрүзүнге 84 килограмм минералдыг чемнитчидилгени чашкаш, ортумаабиле 12,7 центнер дүжүттү алган. Дүжүтке немелде гектардан-на 8,6 центнер болгаш.

Интенсивтиг технологиияны ажыглаш, эң бедик дүжүттү даравазында совхозтарның тараажылары өстүрүп алган. Га бүрүзүнден «Хемчик» — 37,7, «Күш-ажылдың хостуу» — 24,5, «Кызыл тараачын» — 12,6 центнер дүжүттү алганнар. Шинчилза-даа бо совхозтар бээри интенсивтиг технологиияның артаарын долузу-биле ажыглаайн турар деп санаа турар бис. Деңнелиг арганы ажылаарының талазы-биле бистиң сүмелеривисте минералдыг чемнитчидилгени, органалыг болза, күзүл, орай-ла дээ үрединиң чаштырарының мурнупда хөрөңге чажарын сүмелээн-даа болза, олар чемнитчидилгени үредин-биле кады чаштырып турар. Сүмелерни шуптузун сагыйын тургаш, тараажы коллективтер дүжүдүүн деңнелин кудулаадып турары чугаажок. Совхозтарның агрономнарының интенсивтиг технологиияны ажыглаан тура, үүле минералдыг чемнитчидилге чажарының чаштырарының ниитизи-биле сагыйын келген. Оон бир чижээ, «Шамбалыг» совхоз кап чыл улаштыр минералдыг чемнитчидилгени сүмелер ёзулуг ажылдаайн келген. Шинчилгаш ол совхозтуң тараажыларының өстүрген дүжүдү чавыс турган. 1987 чылдың күзүнүнде ук чемнитчидилгени олар сеялкалар-биле ден-деген кылдыр баш бурунгаар чаштырган. А оон түнелинде 1988 чылда багай эвес дүжүттү өстүрүп алганнар. А бо чылын чемнитчидилгени ама чедир чаштырбаннар. Кылып ап болур ажыяды кыдбаан. Кеирр чайын эки дүжүт өстүрүп алырының бир магадылалы оскундурганы ол.

Интенсивтиг технология дээрге үүле минералдыг чемнитчидилгени ажыглаары эвес, а ону хөрзүүче киперинин чижээн, хуусаазын, агрохимиктериниң шинчилеллеринге үндезилеп сагыры болур. Оон ынай, тараа аймаан бок үнүштерден. аарылардан камгалаларының хемчеглерин база чедир албайн турар. Чижээлээрге С. Тока аттыг совхозтуң интенсивтиг шөлдериниң га бүрүзүнге 127 килограмм минералдыг чемнитчидилгени чашкан, гададан 8,5 центнер дүжүттү ажаап алган. Дүжүтке немелде үүле 0,7 центнер болган. Интенсивтиг технологиияның негелделерин, агрохимиктерниң сүмелерин хажыткапының түнелин ол.

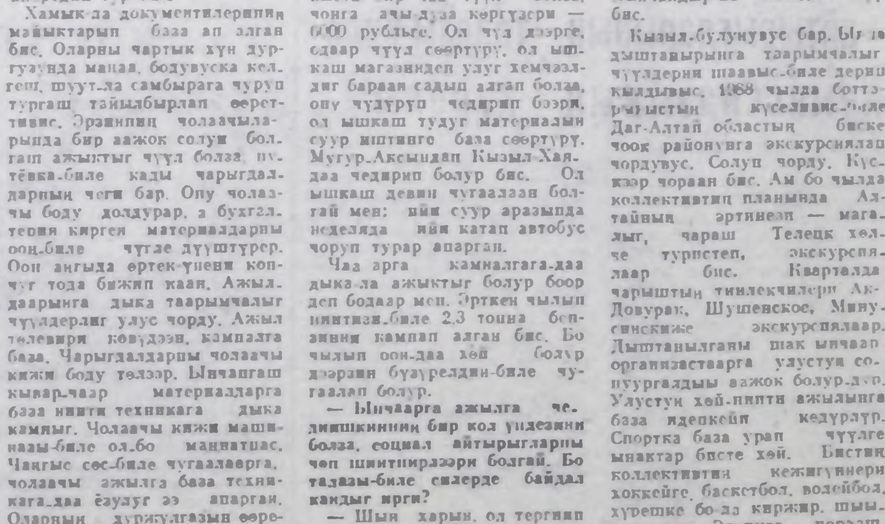
Тараанын дүжүткүрү колдуунда азот-биле чемнитчидилгенин деңнелиндеп хамаарыжыр. Бир эвес эвээш азы хөй болур болза, тараанын дүжүдү чавыс, шынары багай болур. Тараада азоттуң хемчээлин, оон бүрүзүнүн шинчилеп тургаш, тодарадып алыр. Баштайгы шинчилелди тараа сыптаалып турза чорудар. Оон түнелдеринбиле азоттуг чемнитчидилгенин чүү хире немээр азы немевезинин дугайында сүмелерни тараажылар бээр. Эртекен чайын тараа бүрүлерин баштай шинчилээнинин түнелиң-биле 17,1 га шөлге азоттуг чемнитчидилгени немей чорударын сүмелээн. Шинчилза-даа тараажылар немелде чемнитчидилгени чангыс-даа гектар чорутпаапнар. Тараанын бүрүзүнүн ийиги шинчилелдин чаа-ла салбактаалын эгелеп турда чоруткан. Оон түнелдери-биле агрохимиктерниң берген сүмелерни тараажылар бо удаада база күүсетпээнner. Ажыл-агыйларның агрономнарыпы интенсивтиг технологиияның негелделерин сагыйын турары бедик дүжүттү өстүрүп алырынга доктар боол турар.

Чижээлээрге, «Сукпак» совхозтуң интенсивтиг шөлүүн га бүрүзүнге 1,1 центнер азот холумактыг нарын чемнитчидилгени киирген. Тараанын бүрүзүүн баштайгы шинчилелиниң түнелдери оон өзериниге азоттуг чемнитчидилге четчир деп көргүскеп. Ону тараа өзүмү бадыткаан. Бүрүлерин ийи дутаар шинчилелдери эки шынарлыг тараанын өзериниге азоттуг чемнитчидилгени немээрни чугула деп көргүскеп. 1230 га черге азоттуг чемнитчидилгенин немээрни совхозка агрохимиктер сүмелээн. Шинчилза-даа ону херекке албаанар. Оон түнелиниде «Сукпак» совхозтуң интенсивтиг шөлүүн тараазының шынары аңаа шөлдерге өстүрген тараадан багай болган. Ону шинчилелдер бадыткаан.

Республиканың ажылагыйларының интенсивтиг шөлдериниг чемнитчидилгени ажыглаарының деэштиг чорууп чедип ап шыдаавайн практика бадыткаан. Чемнитчидилгелерни биилиг ажыглаарыг бедик дүжүттү өстүрүп алырының бир магадылалы.

Лидия ТИМОШКОВА.
Кедээ ажыл-агыйны химизаставарының республика станциязының агрохимиги.

САДЫГЖЫ

ЧУРУКТА: Кызыл хоорайда чуруула-бүдүрүлге мастерскаязында ус-шевердиниң кылган ажылдарын садыглаар магазинниң садыгжы-зы Елена Ооржак сайгарылга планын ажыр күүседнп, мактайдыг ажылдап турар.

Оон ажылдап турары магазинниң деңгинрлеринде ишзы-бүру хевирнин белектери бар. Сынын болгаш ийи мыйызындан, алгыдан болгаш пестеп кылган каасталгалар шында делгеттингеп. Уругларга ойнаарактар база хөй.

Аныяк садыгжы кады ажылдап турары эштери-биле ажыл-ченчип, дыштанып хүннерде-даа ажылдай бээр. Чоок кижилериге суй белекти кым берикеевес боор. Шинчилгаш аңаа келген садып алыкчылар барааннарын хынамчалыг көрүп шилип алырлар.

Оңдар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

МЕДЭЭЛЭР

«Кунгуртуг» кооператив

Ырааккы Тере-Хөлдүң чурттакчы чонунуң чурттап орар оран-бажыңын септеп бээринге ачы-дуза чедирер, тудуг кылыр, туулбу, чүгай будтурер база мал чеми белеткээр талазы-биле кооперативти улус депутаттарының Кызыл район Совединиң күүскомунуң шиитпирин ёзугаар тургускан. Оңу «Кунгуртуг» деп адаан.

Кооператив бо чылын 20 муң саңныг туулбуну будтурер, 15 тонна чүгайны өрттедип белеткээр, 150 тонна сигенни «Тере-Хөл» совхозка белеткеп бээр база суурнуң чурттакчы чонунуң 200 дөрбелчин метр чурттала шелүүн септеп бээр. Кооператив кежигүнинде амдыгында 29 кижи бар. Оларның арасында бызакчылар, тудугчулар, штукатурмалярлар дээш янаы-бүру чергежилдиг кижилери бар.

Бистиң корр.

Омак-хөглүг өзүп...

Сүт-Хөл районуң «Алдан-Маадыр» совхозта эки ажылдыг коллективнин бирээзинге уруглар ясли-сады хамаарыжыр. Ында аймылынга бердинген, ак сеткилдиг болгаш суурнуң чонунуң хүндүткелин чаалап алганнар хөй. Ясли-садтың эргелекчизи Майя Сарыглар алкылынга сундулуг, удуртукчу мөгүлүнларлыг, коллективин эки баштап турар.

Ясли-садта каттышкан 100 хире бичии чаштар улуг болгаш бичии белүктерде омак-хөглүг өзүп, доругуп турарлар. Ол хире хөй чаштарның ажы-чаңы, кижизидилгези аңгы-аңгы болуру биддингир. Оларны амдыгаатпан, бичии чажыдан, эки ажы-чаңга кижизидерн дээрге-ле, кедир үениң бедик культуруг хамаатыларын хевирээри. Бөгүкпар Вера Ондар, Бөра Монгуш олар бичии чаштарны помчуп, санаа, бижипринге өөредип турарапар.

Ында бүгү-ле үүле төнин негелдезиишке дүүштүр тургустунган: өөренирнге, дыштапырынга таварымчалыг. Бичии чаштарга амданныг аъш-чемни повар Өлзей Ондар белеткеп турар. Ясли-садта турар чаштарның ада-иелери өөрүп четтиргенин илередип турарлар.

Ширнин-оол ООРЖАК.

Адакталы берген

Бай-Тайгада «Кызыл-Даг» совхозтуң хойжуларының Зинаида Кан-оол Салчактарның кодамында 245 төрүүр хой бар. Оларның 206-ы ооланкан, чаш хураганнар бо хүнүерге чедир онча-менди доругуп турар.

Оларның эртекен чылгы боттарының күжү-биле белеткеп алганы 15 тонна сигеп хураган адаанга урар 10 тонна өдек хой ооланкынны дооступ, чылыг уе келгинге ажыглаарынга четчир.

Сакмапчылар Светлана Салчак, Чимит-Доржу Доомас-оол тус-тусга 90-90 хураганнарны доруктуруп, ажаап турарлар.

Георгий САРЫГЛАР.

YE–КОЛ КУРЛАВЫР

Отчёттуг үеде кылып чоруткан ажылдар дугайын Тайбың камгалалының республика комитединиң болгаш Тайбың фондузунуң тыва салбырының үшкү отчёт-сонгулдалыг конференциязынга чугаалажып, районнарда ол талазы-биле ажылды моон соңгаар улам экижидериниң тодаргай хемчеглерин айтып, түңнээннер.

— Партия эде тургустунуушкунче, бистиң күрүнеңи амыдыралын демократчылыкче угланышкынны алган — деп, республика комитединиң даргазы Д. А. Монгуш иletkелинге демдеглээш, бистиң республиканың ажылчы чону тайбың дээш, эде тургустунуушкуннуң херээнге идепкейлиг киржилге болгаш беш чыл планының күүселдези дээш ниити демиселге боттарының үлүүн киргиштирип турарын айыткан.

Тайбың камгалалының Тыва комитеди СЭКП-ниң XXVII съездизиниң ажылдап кылганы программалыг соруглаарны болгаш оон соонда үелерде үнгүлүүн чаа совет иницпативаларыны амыдыралга боттандырар соруглга-биле ажылдап келген. Чылда-ла президиум ийи удаа, пленум чангыс удаа эртип турган. «Тайбың талалакчыларының Бүгү-эвилел конференциязының түңнелдеринии дугайында», «Делегейниң тайбың чылында кылдынган ажылдарның күүселдезиниң түңнелдериниң дугайында», Владивостокка, Алма-Атага болгулаан зона хураларының болгаш Тайбың фондузунуң Кызыл хоорай салбырының ажылының, ССРЭ-ниң үлүс депутаттарынга кандидаттар депшидилгезиниң дугайында дээш оон-даа өске чогаадыгларының эң баштайгы делгелгези болуур. № 1 школаның каасталга-шимелдезинге кылган урап чурулга эскизиниң утка-шынары дыка хаңы, солуу. Ол улуг чемчөлдиг ажылдың авторлары Валерий Елизаров, Сергей Тараканов, Анатолий Чангин. Музейлер болгаш чамдык организациялар бажыңнарының каасталгазын Петр Изендеевтиң чуруп күүсеткенинии эскизи база бар. Ол ажылдар көрүкчүлерге сонуургалды болгаш бир янзы таалалды берип турар.

— Монументтелдиг урап чүүлге фонтан, обелиск дээш ышкаш болгаш автовокзал бажыңының фасадында болгаш оон-даа өске чогаадыгларының эң баштайгы делгелгези болуур. № 1 школаның каасталга-шимелдезинге кылган урап чурулга эскизиниң утка-шынары дыка хаңы, солуу. Ол улуг чемчөлдиг ажылдың авторлары Валерий Елизаров, Сергей Тараканов, Анатолий Чангин. Музейлер болгаш чамдык организациялар бажыңнарының каасталгазын Петр Изендеевтиң чуруп күүсеткенинии эскизи база бар. Ол ажылдар көрүкчүлерге сонуургалды болгаш бир янзы таалалды берип турар.

— Монументтелдиг урап чүүлге фонтан, обелиск дээш ышкаш болгаш автовокзал бажыңының фасадында болгаш оон-даа өске чогаадыгларының эң баштайгы делгелгези болуур. № 1 школаның каасталга-шимелдезинге кылган урап чурулга эскизиниң утка-шынары дыка хаңы, солуу. Ол улуг чемчөлдиг ажылдың авторлары Валерий Елизаров, Сергей Тараканов, Анатолий Чангин. Музейлер болгаш чамдык организациялар бажыңнарының каасталгазын Петр Изендеевтиң чуруп күүсеткенинии эскизи база бар. Ол ажылдар көрүкчүлерге сонуургалды болгаш бир янзы таалалды берип турар.

- Монументтелдиг урап чүүлге фонтан, обелиск дээш ышкаш болгаш автовокзал бажыңының фасадында болгаш оон-даа өске чогаадыгларының эң баштайгы делгелгези болуур. № 1 школаның каасталга-шимелдезинге кылган урап чурулга эскизиниң утка-шынары дыка хаңы, солуу. Ол улуг чемчөлдиг ажылдың авторлары Валерий Елизаров, Сергей Тараканов, Анатолий Чангин. Музейлер болгаш чамдык организациялар бажыңнарының каасталгазын Петр Изендеевтиң чуруп күүсеткенинии эскизи база бар. Ол ажылдар көрүкчүлерге сонуургалды болгаш бир янзы таалалды берип турар.

Кудумчуларны, үлетпүр бүдүрүлге организацияларының девискээрин болгаш ишти кыйгырыгларлыг лозуннар-биле, плакаттар-биле шимээр уе эрткеп. Бүгү Тывага ындыг турду: ажыктыын, чок-ла болза шыларын азаан азы мичаар бүдүрүп кылырынче кыйгырган лозуннар солулга чокка чыл-чылы-биле астына -берген тургулаар ийик. Амгы үеде көскү агитация айтырыын эде көөрү, ону үндезинии-биле эде тургузары чугула болуп келген. Делгелгени организастап кылганы мичангаш таварылга болбаан.

Алексеңдр ХЕРТЕК.
ССРЭ-ниң Чүрүкчүлер эвилелиниң кежигүнү.

ҮРБҮН-КАШПАЛДАН ЭГЕЛЭЭН

1937 чылдың чаймынында Улуг-Хем кожуунунуң девискээри Чиңге хем бажында чайлагларда аалдар сөөлгү үеде чылдың-на байырлаары чаңчыл апарган «Чайлаг чыскаалы» дижири революстуг байырлалга белеткенип турганнар. Чыскаал болуруунуң бүдүүзүнде Чиңгениин аалдарында хенертен Ус-Аксы чурттуг Артомонов чедип келгеш, эр кижи бүрүзүн бүрүткеп бижээш, «кызыгаарга хурал болур» дээш, адертип аппарган. Аът-хөлүг белеп эвес каш-ла кижи аалдарынга артып калган. Ол артып калган кижилерни сөөлүнде улус «ас-кежик-тиглер» дижи берген.

Үрбүн бажы Ак-Холга Артомоновтуң эдертип чедирер бергени Чиңгениң улустарыны болгаш ССРЭ-ниң кызыгаары болур Ус-Аксы, Үрбүн иштинге чурттап турган улустарыны, Хереме сумузуунуң даргазы Дамба, нам түрүүнүң даргазы Дамдак Түлүш, Үрбүн сумузуунуң даргазы Баян-оол (ол Чиңгеге ТАР-ның девискээринге чурттап турган) шупту 26 кижини кызыгаар шеригле-ринге туттуруп, хүлүдүп алган, Минусинскиниң карабажыңынче аппарганнар. Ол улустан сөөлүнде эвээш-ле кижи дириг арткан, беш-алды-ла хире кижи. Өскелери кандыг-даа суд чокка карабажыңга каржы ажылдашкынга шыдашпайн барганнар. Ол улустар контрлар болган деп коргунчуг чугаа кашпалдарга тарай бергеп. Ол коргунчуг «контр» деп сөстүң түгле Кашпалга эвес, бүгү Тывага эң-не баштай дыңналганы ол. Оларның соонда 1938 чылда ТАР чазааның удуртукчулары Оюн Данчай, Адыг-Түлүш Хемчик-оол болгаш өскелериндаа иүгүлдеп, «контрлар» деп өлүрүп шиитken. Оон бөөр «контр херээ» ковудээн.

Тываның кожуун, суму бүрүзүниден-не хөй кижилерни иүгүлдеп, бууруудадын турганы чонга билдингир. «Демир-Сут бөлүү», «Эжижим бөлүү», «Сүт-Хөл бөлүү» дээш, актыг черге иүгүлдедип турган кижилериниң чугааларын дыңнаан мен.

1937 чылдың чаймынында Артомоновтуң мегелеп апарган улустарындан дириг чаныш келген кижи— Үрбүн сумузуунуң даргазы турган Баян-оол. Оон адазы каре чажындан-на Ус-Аксынга бай оруска хөлечик бооп өскен ядыы арат Доңгак Дорлук дээр, алдарлыг тоолчу кижи турган чүве. Баян-оолдуң авазы Долчакмай мээң авам-биле кады төрээн. Авам өскүс артарга, авамны уруу кылдыр азырап алганнар. Боттары, авамдан ангыда, Баян-оол биле Өлчей деп ийи оолдуг.

Революция өскүп турар үеде Дорлук ана-ла аңнаарынга хереглээн ланчуы боо, октар садып алган чүве-дир. Ус-Аксының бай хакастары ону соора билгеш, «биске удур белеткенип турар кызыл тыва-дыр» дишкеш, ону өлүрер деп баарга, Дорлук кадайы-биле аът-тарлыг Чиңгеже (Тыва кызыгаарынче) дезипкеннер. Оон соонда оон мал-маганын бүдүү көжүрүп келгеп. Өөн көжүрүп чораан, ол хонган черлеринге оңгу кылып, сүрген улуска удур оон серемчилелдиг чорааны өскү болган. Байлар Хунэпай дээр тыва кижини орук баштап чоргуп дээш сүрүп алган, ол кылган оңгуларны көргеш, кортkаш, дедир вепкеннер.

1937 чылдың чаймынында Артомоновка мегелеткеш, Дорлук, ийи оглу, кожазы ядыы арат Суруна олар хөй улус-биле кады кызыгаарга чеде берген. Хөйну көрүп, кажаан ашак улусту хорутдан эгелей бээрии эскерип каап, улут сарыг аңдынга олурупкаш, бурунгаар карап дээн. Кашпал аңды хая-дашка торлур эвес, эзим киттинче оранчок ырай бергенде, эктининң кыры-биле ланчуы октары сыңгайнын турган. Дорлуктуң бо дезинкени база ас-кежик болган.

Баян-оол баштадыр кезек кижилерни баштай салып чандырыпкаш, оруктан катап тудуп алган. Суруланы харын аалынган аппарган. Баян-оолдуң кадайы Кыргыс Кок ашаан тудуп аппаарга, шыдашпайн баргаң. Өскүс калган үш кыс, бир оолду Дорлук ирей-кадай азыраар ужурга таварышкан. Салдат-оол биле хеймер уруу Бопук мырыңай бичии турганнар. Сөөлүнде кырганавазы чок аппарга, ийи дужмазын улут үгбалары Чеспиңней биле Күске өстүргеннер. Олар школага өөренмээнер. Чамдык хоолуртак, бак кижилериниң ажы-төлү оларны «Ыт баштыг японның уруглары» деп чөңгээлээр чүве. Баян-оолдуң хөреңгизин хавырын турда, урутларынга сарыг чавва бергеш, элээн каш чылгы малын аппарганнын билир мен. Оон хөреңгизин мен шору апаргамымда хавырган чүве.

Баян-оол 9 чыл болгаш, чуртунга чанып келген. Хавыртkан хөреңгизининң ортаа үезинде 2000 акша алган. Маңаа бир онзалап демдеглээр чүве болза, Баян-оолду «кыңыгаар чуруму үрээн» деп бир бууруудадын турганы. Баян-оол чүвениң шыны чугаалаан: «Кызыгаар чурумун үреп турган кижи Үрбүн, Чиңгеге, Ус-Аксы мичаддыр сургакчылап чораан «Онза суд» даргазы Ойдуп» дээрин айыткаш, иүүртеп баймсаалга үезинде ону Ойдуптуң арнынга чугаалаан. Оон соонда Ойдуптуң база контр дээш бажыңнаан деп Баян-оол чугаалаар чүве. Ол дугайын 1965 чылда Эрзининң Бай-Дагда Суварда сүт-бараан фермазынга Ойдуптуң болуңнан база дыңнаан мен. Ойдуптуң мичаарда чугаазы: «Мени хей черге бажыңнаан. Мен дээрге контрларны шиидип турган кижи мен».

Үстүнде адааның база бир кижи дугайы: Ол—Артомонов (оон ат, адазының адын ам сактып шыдавас мен). Артомонов улустарны тутуруп тургамыдан ангыда, ол тыва дылды эки билир болгаш, Минусинскиге байысаалга үезинде хелемечи боон турган. Ол дугайын хөг бодап, улуска хөөрөөр кижи. 1960 чылда Шагаан-Арыгга сиген кескен черге (Артомонов ынчан милицияга ат ажаан тургаң) ол «контрлар» дугайын хөөреп орган черинге ону мен үзе кирдим:

— Чүү контрлар, үрбүн-кашпалчылар бе?— деп айтыргаң мен.

— Ийе. Олар—деп харыылады.

— Ядыы араттар кандыг контрлар апарган чүвэл? Чүнү кайчаптылар? — дээрымге,

— Шынап контрлар. Моон бистиң төлөөдериивис Минусинскиге база чораан. Дарга база чораан— дээш, мендеп сестп бергени-ле ол боор, оон соонда чүнү-даа ыыттавады.

Бо херектиң ыяап шынын тыварыы-биле 1937 чылда Минусинскиге баштайгы хорутдаттырган, байысаадын тургаң тываларның дугайында архивти 30-40 чылдар болгаң 50 чылдар эгезинде бооп турган репрессияларны сайгарып турар түскай комиссия Минусинскиден архив көдүрүп, солунналарга парлап, чонга шынны чугаалаар боор деп идегээр мен. Ийи күрүне аразынга садыы чораан мал-маган эвес, аналала кадыр-кашпал черге амыдырап-чурттаң чораан ядыы араттар Суруна, Өлчей, оон-даа өске кижилерни— өске күрүнеңи хамаатыларын бир өске күрүнеже түдуп аппаргаш, шаажылап каар деп чүве әлдептит. Кижилер хамаанчок күрүнелер аразынга мал-маган саттыр, солчуру безин анаа чүве эвес-ле болгай. Амгы ажыктарлыг чорук үезинде үстүнден айтышкыны берип турган кижилерни болгаш актыг чонну иүгүлдеп, херекке оңнадып турган арныиүүр чок кижилерниң ат-сыны адаар үе келген.

Оолчугаш КАРА-ООЛ.

САНЫ ӨСКЕН

Сүт-Хөлде Карл Маркс аттыг совхозта чылгы, сарлык саны чыл келген тудум өзүп орар. Ону бо иөргүүг бадыткап турар. 1987 чылда чылгы 468, сарлык 487 турган болза, эрткен 1988 чылда чылгы 505, а сарлык 607 баш четкен. Ол үзөрге чылгычылар Алексаидр, Борис Ондарларның, сарлык кадарчылары Виктор Кууларның, Сергей Ондарның шудургу ажылының түңнели.

Чылгы, сарлыктан продукпия алырының арга-дуржулгазын совхозтуң администрациязы, мал ажылының түскай эртемниглери өөренип көргеш, амдыгаалтап эгелеп белеткелди чорудуп эгелээн.

Алдын-оол ОПДАР.

Ы Я Ш БЕЛЕТКЕЛИ

«Сүт-Хөл» совхозта Красный Сатка удуртkан сес кижи составтыг ыяш белеткекчилериниң звенозу Хүүреткиниң Шиви-Бажы деп черде тудуг материалдары белеткеп турар. Звеноның ишчилери ай самында 200 кубометр ыяшты ужуруп, машинага чүдүрери-биле белеткевишаан, будуктарны озалдага хереглээри-биле чаңгыс черде чыгган.

Бораш ОНДАР.

Хандырылганар кандыгыл?

ЧАМДЫКТАРЫ КҮҮСЕТКЕН, А ӨСКЕЛЕРИ...

Барыын-Хемчик районда албан черлерин, будүрүлгелер, организациялар болгаш совхозтар январьда чурттакчы чонга төлевирлиг ачы-дуза чедирериниң планныг аалгаларын күүсетпээн. Үстүнде черлер эрткен айда ниитизи-биле 203,1 муң рубльдиң ачы-дузазын чонга чедирер турган, херек кырында 190,3 муң рубльдиң чедирген.

Чурттакчы чонга ачы-дуза чедирер албан черлериндеп, будүрүлгелерден райончуу-кино четкизиниң, Ак-Довуракты «Оптика» магазинииниң, Ак-Довурак АТБ-зиниң коллективтери боттарының планныг даалгаларын түс-түүнүң аңнар боттандырташ, социалистиг чарыштыг муржуку оңдуруунда чоруп турар.

Оон аңгыда, «Тыва даг-дүгү» комбинаттың чамдык хандырылга коллективтери, аңмыдырал хандырылга будүрүлге эргелели, райкүүскомнуң кузьтура кылдыын автовокзалдың болгаш оске-даа чамдык будүрүлгелериниң коллективтери чылдың баштайгы аймында күзенишкиниңг ажылдаанының түңнелинде планныг онаалдаларын күүседип шыдааннар.

Оон-биле чертелештир районда чамдык албан черлерин, будүрүлгелер болгаш организациялар, чижээлээрге, септелге-техниктиг будүрүлге, ажыл-агыйлар аразынга № 741 иөжүп чоруур механизастаан колонна, районнуң харылзаа белдири, районнуң коллективтери, оске-даа чамдык организациялар чурттакчыларга ачы-дуза чедирериниң планнарын күүсетпээн. Оң ышкаш районнуң совхозтары бо талазы-биле чылды база багай эгелээн. Ачы-дуза чедирериниң планын күүсеткен чангыс-даа совхоз чок.

Шак моон алгаш көөрге, совхозтарның удуртукчулары, ында партия организациялары, кедээ Советтер кедээниң чурттакчыларының аңмыдырал хандырылга айтырыгларынче кончуг кошкак кичээнгей салып, ону экижиперинче чогуур хемчеглерни албайн турары илдең-дир.

Бо чугула айтырыга одаар үүлү, ниитизиниң чемненилге черлери, чуңар-бажың болгаң аңмыдырапга эргежок чугула хереглеттинер хөй үүлдер хамааржыр. Районнуң чамдык совхозтарында магазиннер, чуңар-бажыңнар, столоваялар орта ажылдавайн турар.

Үстүнде албан черлериниң ажылын экижиттейн, кижилерниң ажылдаарынга болгаш чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузыпайн турган, кижилерниң бедик будүрүкчүлүг, үре-түңнелдиг ажылдаарын чедип алыры берге болгаш болдунмас-даа. Ынчангаш оны экижиперинче үзүрү ында.

Монге-Байыр ООРЖАК.

Көскү агитация

СОЛУЛГА ЧОК ТУРГУЛААР

Чурукчулар бажыңының делгелге залында каастаяга, шимелде уран үүлүнүң эскиз (дезевилел) экспозициязын делгээн. Ол РСФСР-ниң Чурулга фондузунуң чогаадыгачурулга мастерскаяларының чуруукчуларының чуруп, тудуп, сиилбин кылганы хаңы утка-шынары, уран-чечен шимелде, каасталганың — панно, стендилериң, плакаттарның болгаш оон-даа өске чогаадыгларының эң баштайгы делгелгези болуур. № 1 школаның каасталга-шимелдезинге кылган урап чурулга эскизиниң утка-шынары дыка хаңы, солуу. Ол улуг чемчөлдиг ажылдың авторлары Валерий Елизаров, Сергей Тараканов, Анатолий Чангин. Музейлер болгаш чамдык организациялар бажыңнарының каасталгазын Петр Изендеевтиң чуруп күүсеткенинии эскизи база бар. Ол ажылдар көрүкчүлерге сонуургалды болгаш бир янзы таалалды берип турар.

- Монументтелдиг урап чүүлге фонтан, обелиск дээш ышкаш болгаш автовокзал бажыңының фасадында болгаш оон-даа өске чогаадыгларының эң баштайгы делгелгези болуур. № 1 школаның каасталга-шимелдезинге кылган урап чурулга эскизиниң утка-шынары дыка хаңы, солуу. Ол улуг чемчөлдиг ажылдың авторлары Валерий Елизаров, Сергей Тараканов, Анатолий Чангин. Музейлер болгаш чамдык организациялар бажыңнарының каасталгазын Петр Изендеевтиң чуруп күүсеткенинии эскизи база бар. Ол ажылдар көрүкчүлерге сонуургалды болгаш бир янзы таалалды берип турар.

Самагалдай суурда районнуң хереглекчилер ниитилелиниң аъш-чем, үлетпүр, ажыл-агый бараанналарының магазиннеринге болгаш складтарынга ажылчын контроль хынаданы организастап чоруткан.

Хынаданың түңнелинде № 1, 2, 3, 4 магазиннериниң ниитизи болгаш санитарлыг байдалы эки, бараанналарны шыгжап кадагалаар талазы-биле ажыл таарымчалыг деп үнелээн.

Хынаалда чорудуп турган хүнде аъш-чем магазиннеринде эът аймаа чок, сүт садар магазинниң садыгжыларының чугаазы-биле алырга, сүттү сөөртүр транспорт чогумдан үзүктелир чорук хүн санында болуп турар. Идик садының байдалы эки-даа болза, магазинниң шөлү бичии болганындан садыгжыларга болгаш садып алыкчыларга таарымча чок. Оон ишпинге он шаа садып алыкчы кире бээрге, оон ында кижи кирер арга чок, сыңыпшас апаар, оон ишти соок.

Белен хептер садар магазинниң (эргелекчизи Эльвира Монгуш, садыгжы Ирина Кара-оол) байдалы дүвүренчиг. Ховар бараанналарны э. т. дүк сатканнарга садар чурумну-доктаатkан-даа болза, ол бараанналарны четче делгеп аспаан. Хереглекчилерге тааржыр хемчөөлдиг, чараш өңнүг тонналарны көскүзү-биле азып делгеевээн. Оон складында бир кижиниң өске черден садып алганы 501 рубль өртектиг тонуп садыптары-биле шыгжап турганын контроль тып илереткен.

Районда тускайлаттынган ажыл-агый бараанналары садар чангыс магазинниң шөлү четчир. Ында ховар бараанналарны чажырып турганын контроль илередип тыпкан. Оон эргелекчизи Елена Хунай-оол ол хүн ажылга чок турган. Магазинниң садыгжылары Зоя Хертек, Чечена Чооду ажылдап турган. Бараанналарның ассортиментизи кызыы. Тудуг материалдарындан янзы-бүрү хемчөөлдиг 3 янзы кадаг, 3 өңнүг будук (ак, көк, ногаан) бар. Эжик тудалары, чуга демирлер, электри удазыннары, батареялар, насостар, шала будуу, ыяш материалдар, сонга рамалары, эжиктер хөй кезиинде саттынмайн келген. Оон складында 178 рубль өртектиг 2 хевисти, чиик машинага хереглээр «Антифриз» деп 10 литр суук үүлдү шиля-биле, чиик өртектиг элээн каш шаажан стаканнарны чажырып шыгжап алган турганы хымалхадаан илереэн. Оларны садып алыкчылар мурнунга үштүп салыптарывыска дораан садып алган барган. Харын-даа садып алыкчылар ажылчын контрольга өөрүп четтиргении илередип турганнар.

Ажыл-агый бараанналарының төп складының (эргелекчизи Светлана Дөртен-оол) санитардыг болгаш өртке удур байдалы тергиин (агай. Ында будук, шил савалар, ойнаарактар, хаактар, үүрмек биче савалар, аътка хереглээр дериг-херекселдерни чурум-чыскаал чок октагылап, овааллап каанындаан оон бараан шилип тып алыр арга чок. Складта чылыг-даа, чырык-даа киртинмээниинден ишти соок, карангы. Даштында бузук-чазык соига шилдерн эндерик, кижи базар чер чок дизе чазыг болбас. Ында бараанналының чамдыктары магазиннерде чок, кииртинмээн. Бөлүүн чижек. Бичии уруглларга өөредилгеге хереглээр «Конструктор» деп ойнаарактар анаа үр чытканындан харжактары хирленип, буступ калгылаан.

Ниитизин-биле ажыл-агый бараанналары шыгжаар складтарда саазын, чоңгу аймаан чогуур үезинде арыглап аштавайн турарындан өртке удур аймылдыг байдалда. Ында өрт өжүрериниг херек үүлдер чок.

Үлетпүр бараанналарының төп склады (эргелекчизи Наталья Чүдекпен) ажылдаарынга таарымчалыг. Анда хынаалда үезинде полкалар, аскылардан ангыда тускай хааржакта 156, 222 рубль өртектиг күскү, чайгы, кышкы херээжен тонналары, кыдат бүдүрүлгениң үндүргении 6 рубль 53 көпеек өртектиг аржыылдарны чажырган шыгжап каан турганын илереткен, магазинче киирер даалганы берген. Хеп складтарында ажылдап турарлар Анна Куулар биле Наталья Чүдекпен олар ховар бараанналарны чажырып садып турган фактылар илереэн.

Октябрь айда республиканың хереглекчилер ниитилелиниң садыг базазындан алган Венгрияның бүдүргении 125 рубль өртектиг 10 эжеш херээжен ийик райпо складынга келбээн. Чүгле фактура, өртээн ап алган, ол ийиктерни чондан чажырар соруглга-биле склад эргелекчизи Анна Куулар Кызылга ярмаркага садыпкан, шимчевес бараанналарга катkаш чоруткан деп бадыткап турар. Ол ийиктер райпога келбээн. Өртээн айдедир фактуралажып, чонну мегелээриниге райпонуң улуг товароведи Сергей Доңдуп кол баштыңчы болуп туурар.

Ол ыяш-кайдарының өртээ амдаа бараан саарылгазынче кирбейн турар.

Шак моон алгаш көөрге, райпонуң чамдык ажылдакчылары садыгламашкын чурумуун каржызы-биле хажыдып, өрө-самчыгдалдар кылырынга деткимчеин көргүзүп турар дээрзин контроль айытkан.

Хынаалда кылып турган үевисте райпонуң товароведтери ажылдаар конторазында болгаш складтарда чок болган.

Райпонуң магазиннеринде, складтарда бараанналарның ассортиментилери эвээш, немелде өртектер бадылаан инструкциялар шуут чогумдан хсорай, кодээ өртектериин илгалы, хуузун садыгжылар бөлүүрү кылып турарындан өртек талазы-биле билип алкры садып алыкчыга берге бооп турар.

Садыгларының, складтарның иштинде денэи, хемчеглерни күрхайгаарал хынаваанын ажыглап, чамдык денэилер, кудар хемчеглер күрүне стандарттарынга дүүшпес. Ылангыя суук үүлдер кудар хемчеглер райпода барык күрүне стандартынга шуут дүүшпес.

Бо үстүнде хайгаарал хынаданы чүгле бир дугаар коллективтиниг-биле ажылчып контроль хынап, эскергеи четпес чүүлдериивисти дораан эдер хемчеглерни алгаш, моон соңгаар ындыг четпестерни катаптаар болза, совет садыгның чурумун хажыткаңы дээш харыысалганы хүлээдир апаарын садыгжыларга. склад эргелекчиверинге сагындырыглаан.

Ынчангаш ажылчын контроль шак ындыг хынаалаарны эске-даа будүрүлгелерге организастаар апаар.

Энин-оол МОНГУШ.
Ажылчын контрольдуң удуртукчузу.

СОЦИАЛИСТИГ НИИТИЛЕЛДИ ЧААРТЫРЫ ДЭЭШ

СЭКП ТК-ниң Чиңгине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Даргазы М. С. Горбачевтуң Украинага чоруп тургаш, республиканың ажылчы чону-биле ужуражып турганың делегейниң массалыг информация чепсектери калбаа-биле бижин, тайылбырлап турар. Совет Эвилелинде улут чаартылгалар улам хаңылаң турар болгаш, ол чурт каш чыл бурунгаар турганынга шуут демейлеппее апарган деп, делегейниң улут-улут солуннары бижип турар.

БУДАПЕШТ. М. С. Горбачевтуң Киевке чоруп турганының дугайын Венгрияның солуннары «Михаил Горбачевтуң Киевке кылган анализи», «Эде тургустунуушкундан үре-түңнелзи совет улус маңап турар» деп улут эгелериин адаанга парлаан. Совет Эвилелиниң иштики болгаш даштыкы политиказының амгы үеде эде тургустунуушкунуун негелделериниге дүүштүр онзалаттының турар чүүлдерин ол чурттуң солуннары калбаа-биле тайылбырлап бижип турар.

ВАРШАВА. Польшаның «Речь Посполита» солуну совет удуртукчуунуң Совет Эвилелинде национал харылзаалариның амгы байдалының болгаш келир үедеги перспективазының дугайында чугаалаан чүүлдерин бодуунуң чүүлүнге онзалап тайылбырлаан. А «Жиче Варшавы» солуи Украинага болган ужуражышкыннар болгаш беседалар ажыктарлыг болгаш ажыт-чажыт чок байдалдарга эрткенин бүгү делегей бүзүрел көргеп деп бижээн.

Польшаның даштыкы херектер министри Т. Олеховский ПУР-нуң Сеймининге чүве чугаалаан тургаш, ССРЭ-де бооп турар революссуну эде тургустунуушкун делегей байдалынга, ылаңгыя чөөн болгаш барыын талаларның аразынга харылзаалариы ажыктарынге кайгамчык эки салдарыны чедирип турар деп демдеглээн.

БЕЛГРАД. Югославияның ТАНЮГ информация агентилелиниң дыңнатканындан алырга совет удуртукчу эске чурттар-биле харылзаа-

ЧУРУКТА: израиль эргечагырганың лагеринде хоруг-даттырганнар.

СЭТА-ның фотозу.

ЧООККУ ЧӨӨН ЧҮК. Иордан хемниң барыын талазында израиль шеригленин эгелеп алган девискээринде чурттап турар палестин чонунуң тура халышкыны эгелээнден бээр 600 палестин өлүрткен.

Сөөлгү үеде израиль эжелекчилер хосталга дээш демиселчилерге удур шериг күчүн ажыы-биле ажыглап, ол чурттуң чонунга хөй өлүм-чидимни таварыштырып турар. Израильдер ол девискээрде 30 ажыг хоругдал лагерьлерин тургускан. Бичии-ле сезиг алдынган тайбың чурттакчыларны ол лагерьлерде хоругдап турар.

РИМ. М. С. Горбачевтуң Киевке чугаалаан чугаазы Совет Эвилелиниң эде тургустунуушкунуну улам хаңыладырынга долу бүзүрелдиин база катап бадыткаан деп, Италияның «Унита» солуну бижээн. «Чөөн болгаш барыын тала» деп италь төптүң чиңгине секретары Умберто Дамашелли М. С. Горбачевтуң «Өске чурттарның айыл-чок чоруунуң эрге-ажыктарын барымдаалавайн тургаш, бодунуң чурттуунуң эрге-ажымын камгалап алыры болдунмас» деп чугаалаан сестерин бүгү делегейге тайбыныы болгаш айыл-чок чорукту быжыглаарының херээнге чугула салымышкын кылдыр үнелээн.

(СЭТА).

ХӨГЖҮМДЕ ҮНДЕЗИН АЙТЫРЫГЛАР

Тыва чонуң ук шаандан бүра ада-өгбелериниң дамчып келген хөгжүмү кончуг сайзырагай, бедик деңгелдиг болган янзы-бүрү хевирлерлиг. Узун ырлар, кыска ырлар, кожамыктар, сыгыт, хөөмей, каргырааның янзы-бүрү хевирлери бар. Оон ынай ягыл, бызаанчы, дошпулуур, чадаган, хомус, шоор, мүрүү, лимби, амырга, эдиски, орба, дүңгүр, конга, дамбыра, шаң, кеңгирге, бүрээ, бүшкүүр дээш хөгжүм херекселдерин саналарга безин кончуг узун дазыы болур. Мындыг байлак хөгжүмүңүң бо хүннерде туруп турар байдалының дугайында кезек бодалдарны илередикседим.

Тыва хөгжүмүңүң кол чанчылдары —ырлаары, сыгыттыры, хөөмейлээри, каргыраалаары хөгжүм херекселдериниг ойнаары —үзүктелип чыпсаан, харын-даа чамдык хевирлери (сыгыт, хөөмей, каргыраа) сайзырап турары чигзиниг чок. Үндезин тыва аянга ырлаарын, хөгжүм херекселдеринге ойнаарын бо хүннерде чүгле бот-тывынгыр ураң чүүл киржикчилериниң көүселдеэнинден көрүп болур. Тускай эртемниг (профессионал) күүседикчилериниң хөгжүм херекселдеринге ойнаарында-даа, ырлаарындада-даа академиглиг хөгжүмүңүң дүрүмнериниң салдары улуг болуп турар. Тыва хөгжүмүңүң бодуңуң үе-дүктен сайзырап келген ёзу-дүрүмнерин, өске чоннарның хөгжүмүнден ылгалыш турар үндезин аян-хевирин өөредилге чергелиңде өөретпейн, ёзулуг тыва аянга ойнаарынга, ырлаарынга тускай эртемниг күүседикчилер белеткээр ажыл чоруттурмайн турар.

Тыва хөгжүмүңүң үндезин аян-хевири, ёзу-дүрүмнери барымдаалаттынмайн турарындан хөгжүм херекселдеринге хамаарыштыр сөолгу үеде улуг хажыдымышкыннар үнүп турарын демдеглээри чугула. Чижээ, ягыл, бызаанчы, дошпулуур, чадаган — бо хөгжүм херекселдерин сайзырадыр дээш оларның хевиринге чаа чүүлдер оларның боттарының онзагай шынарынга дүүшпес чүүлдерни албадап киргиштирип турар.

Чон бүрүзүнүң хөгжүм херекселдериниң тыптым, сайзырап келген төөгүзү оларга ойнаар аяны ол чонуң аажы-чанчылдарынга, ажыл, амыдыралынга болгаш угаанбодаашкынының үндезинниг дүгжүп турары албан. Тыва улустуң хөгжүмүнүң үндезинниң ханы шинчилеп көөрге, кол онзагай чүүдү — тываларның чаңгыс үнде дакпырлашкак, чергелешкек үнериниң аразы ырак болур, ол аразында бүдүү чалгып турар чергелешкек үнериниң каттышканындан тускай шыкыр, делгем, чиргилчиннелип чыткан хову, чаңгыланып турар хаялар, бырлаңнаан дамырактар, ак-көк дээрде хамаарактың ырлаапы дээн чижектиг, чеченчидип чугаазларга, төрээн чуртунуң овур-хевиринге, тыва дылдың аянынга дүгжүп турар аянчының хөгжүмүнүң чедип алыр бир аргазы мында.

Игил биле бызаанчының хылдарын сывынга салаа-биле чыыштыр базып ойнаас чылдагаанда, сүйбап ойнаары (флажолет) чергелешкек үнерии илередиш алырының кол арказы болур. Тыва кижиге хөгжүм херекселиниң улуг, бичи хемчээлдиг хамаанчок, кол-ла негелде — дакпырлашкак, чергелешкек үнериниң кевейн, байлга, оларның каттыжып, кажылажып турарының шынары херек. Ынчангаш тыва хөгжүм херекселдериниң келектеринде гриф, лад, темперация, хемчээл дээн чижектиг чүүлдер чок. Ойнаар аянында, аргаларында гамма, пассаж, арпеджио дээш билиглер база чок. Үстүнде адаан билиглер (лад, гриф, температция, гамма, арпеджио...) барын чүктүп шылгарангай хөгжүмүнүң үндезини ханы шинчилеп көөрге, кол онзагай чүүдү — тываларның чаңгыс үнде дакпырлашкак, чергелешкек үнериниң каттышканындан тускай шыкыр, делгем, чиргилчиннелип чыткан хову, чаңгыланып турар хаялар, бырлаңнаан дамырактар, ак-көк дээрде хамаарактың ырлаапы дээн чижектиг, чеченчидип чугаазларга, төрээн чуртунуң овур-хевиринге, тыва дылдың аянынга дүгжүп турар аянчының хөгжүмүнүң чедип алыр бир аргазы мында.

Чоннуң культуразы Европаның шылгарангай тускай эртем культуразынга четпес, анаа дээрде бодүүн, харында чыдып калган, сайзыраваан дээр чижектиг бодалдардан үнер, анаа үндезилел алгаш, тыва хөгжүмге хамаарыштыр турамык, үстүнден куду көөр чүүлдер адырлыр, үшүнар үе ам келген. Тыва хөгжүмүнүң бодүүнүң ниитики даштыкы дүрүм ёзулалдарын ханы сайгарып, эртемниг турумчуушкуюн туцкан, Үстүнде адаан билиглер (лад, гриф, температция, гамма, арпеджио...) барын чүктүп шылгарангай хөгжүмүнүң үндезини чеднишкиннерииге хамаарыштыр турамык, үстүнден куду көөр чүүлдер адырлыр, үшүнар үе ам келген. Тыва хөгжүмүнүң бодүүнүң ниитики даштыкы дүрүм ёзулалдарын ханы сайгарып, эртемниг турумчуушкуюн туцкан, Үстүнде адаан билиглер (лад, гриф, температция, гамма, арпеджио...) барын чүктүп шылгарангай хөгжүмүнүң үндезини ханы шинчилеп көөрге, кол онзагай чүүдү — тываларның чаңгыс үнде дакпырлашкак, чергелешкек үнериниң аразы ырак болур, ол аразында бүдүү чалгып турар чергелешкек үнериниң каттышканындан тускай шыкыр, делгем, чиргилчиннелип чыткан хову, чаңгыланып турар хаялар, бырлаңнаан дамырактар, ак-көк дээрде хамаарактың ырлаапы дээн чижектиг, чеченчидип чугаазларга, төрээн чуртунуң овур-хевиринге, тыва дылдың аянынга дүгжүп турар аянчының хөгжүмүнүң чедип алыр бир аргазы мында.

Чоннуң культуразы Европаның шылгарангай тускай эртем культуразынга четпес, анаа дээрде бодүүн, харында чыдып калган, сайзыраваан дээр чижектиг бодалдардан үнер, анаа үндезилел алгаш, тыва хөгжүмге хамаарыштыр турамык, үстүнден куду көөр чүүлдер адырлыр, үшүнар үе ам келген. Тыва хөгжүмүнүң бодүүнүң ниитики даштыкы дүрүм ёзулалдарын ханы сайгарып, эртемниг турумчуушкуюн туцкан, Үстүнде адаан билиглер (лад, гриф, температция, гамма, арпеджио...) барын чүктүп шылгарангай хөгжүмүнүң үндезини ханы шинчилеп көөрге, кол онзагай чүүдү — тываларның чаңгыс үнде дакпырлашкак, чергелешкек үнериниң аразы ырак болур, ол аразында бүдүү чалгып турар чергелешкек үнериниң каттышканындан тускай шыкыр, делгем, чиргилчиннелип чыткан хову, чаңгыланып турар хаялар, бырлаңнаан дамырактар, ак-көк дээрде хамаарактың ырлаапы дээн чижектиг, чеченчидип чугаазларга, төрээн чуртунуң овур-хевиринге, тыва дылдың аянынга дүгжүп турар аянчының хөгжүмүнүң чедип алыр бир аргазы мында.

Чоннуң культуразы Европаның шылгарангай тускай эртем культуразынга четпес, анаа дээрде бодүүн, харында чыдып калган, сайзыраваан дээр чижектиг бодалдардан үнер, анаа үндезилел алгаш, тыва хөгжүмге хамаарыштыр турамык, үстүнден куду көөр чүүлдер адырлыр, үшүнар үе ам келген. Тыва хөгжүмүнүң бодүүнүң ниитики даштыкы дүрүм ёзулалдарын ханы сайгарып, эртемниг турумчуушкуюн туцкан, Үстүнде адаан билиглер (лад, гриф, температция, гамма, арпеджио...) барын чүктүп шылгарангай хөгжүмүнүң үндезини ханы шинчилеп көөрге, кол онзагай чүүдү — тываларның чаңгыс үнде дакпырлашкак, чергелешкек үнериниң аразы ырак болур, ол аразында бүдүү чалгып турар чергелешкек үнериниң каттышканындан тускай шыкыр, делгем, чиргилчиннелип чыткан хову, чаңгыланып турар хаялар, бырлаңнаан дамырактар, ак-көк дээрде хамаарактың ырлаапы дээн чижектиг, чеченчидип чугаазларга, төрээн чуртунуң овур-хевиринге, тыва дылдың аянынга дүгжүп турар аянчының хөгжүмүнүң чедип алыр бир аргазы мында.

Черле симфония оркестри ойнаазын дээш чогаатакан хөгжүмүңүң ук оркестр арыг ойнаар ужурлуг, а өттүгнеп чүвеиниң черле шынары куду болур деп чүве кымга-даа билдингир. Тыва хөгжүм херекселдеринде боттарының үндезин чараш, хоюг, байлак, делгем дээш оон-даа еске янзы-бүрү шынарларны угаан-бодаазывыстан, үндүлел көрбеанвистеп, сонуургап сайгарбазывыстан оон кончуг чараш хевирлерни үстүп чидеринің кырында келген (игнилге, шоорга ойнаары).

республиканская
БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунун, Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1989 ч.
март
2
четверг
№ 52 (13952)
1925 чылда үнелезилеттинген.
Өртээ 3 коп.

ЧАСКА БЕЛЕТКЕЛ

Таңды районда ССРЭ-ниң 50 чыл аттыг совхозтуң механизаторларының хой кезии часкы тарылгага ажыглаар техника аймаан септеп турар.

Септеэр машиналарга хереглээр кезектерин төөрбеи беш чылда нанг пехке ажылдап, дарганнап келген ажылчып Пётр Андреевич Чубиктиң дүрген кылырын улуг магадаар. Оон кызыткан нанг демирининң бир ужун ажылчын Биллигин Донгак тудуп берип турду.

Септекчилерниң аразында оруе-даа, тыва-даа механизаторлар бар. Найырааны база чангыс демнин — кады төрээн алышкылар дег. Межегейниң тараажылары часкы тарылгага белеткелдерин дүргеделип, септеэр техниканың сезен хүүзүн кылып алганнар.

ЧУРУКТА: техника септелгезинде киржип турар механизаторлар Б. Донгак биле К. Демир-оол.

Оңдар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

Статистиканың Тыва республика эргелели дыңнадып тур

1988 чылда атмосфера агаарының камгалалының дугайында

1988 чылда атмосфераже хоралыг бүдүмелдерни үндүрери 1987 чылдыңга бодаарга, 2,3 хуу кызырылган болган 39 муң тонна деп демдегдеттинген. «Тыва кобальт», «Тыва даг-дүгү» комбинаттар болгаш еске-даа чамдык бүдүрүлгелер хоралыг бүдүмелдерниң арыглап арттырарының коэффициентиниң бедиткенинин күсели-биле оларны агаарже үндүрерни эвээжеткен. Арыглаар дериг-херекселдер-биле дериттингенниң хүүзү 49,4 хуу болган.

Кызыл хоорайда хоралыг бүдүмелдерни агаарже үндүрери кызырлыр тудум, харын ковудээн. 1987 чылда 13,1 муң тонна деп демдегдеттинген болза, эрткен чылын 13,4 муң тонна апарган. Хоорайда агаарже хоралыг бүдүмелдерни үндүрерни ковудеткен бүдүрүлгелерниң санынга Кызылдың сүт заводу (25 хуу улгаттырган), «Тыва коммунэнерго» (21 хуу). Тываның электри четкилери (3 хуу) киирер. Кызылдың бүдүрүлгелеринде арыглаар дериглер-биле чепсеглеңнии нанит республикадазындан бедик, янчалзажок чамдык бүдүрүлгелерде олар чүгле бар кылдыр саналттынып, херек кырында арыглап арттырып турары хоралыг бүдүмелдерниң хүүзү кырыңай харынчок. Чижээ, «Тыва чурт үлетпүрү» каттыжылышкынның СТУ-зунда арыглаттынып артып турар бүдүмелдерниң нанит үнүп турар хоралыг бүдүмелдерге хамаарыштыр хүүзү 10, Тываның аннаотрядында — 13 хуу, «Каа-Хем» хөмүр-даш разрезинде — 15 хуу. Нанитиин-биле республикада чүгле дөрт бүдүрүлге (оларның нүүнү Кызылда) эң дээштиг арыглаар дериглерни салгаш, оларның арыглаары 50 хуу ажып турар.

Арыглаар дериг-херекселдерни Кызылдың түүйбу заводу, эът комбинады, химиктиг арыглаар фабриказы, мебель фабриказы нышкаш бүдүрүлгелер аптеп тургунаан. Кызыл-Мажалыктың түүйбу заводунда Агроүлетпүрүкүркомбуң септелге техниктиг бүдүрүлгезинде, «Тыва автотранс», «Тыва чурт үлетпүрү» каттыжылышкыларның бүдүрүлгелеринде, ескелерде-даа арыглаал дериглери шуут чок.

ПАРТИЯ АЖЫЛЫН САЙЗЫРАҢГАЙЖЫДАР

Кызылга, СЭКП обкомунуң Политиктиг чырыдыышкын бажыңынга, республиканың совхозтарында партия организацияларының секретарьларының семинары болуп арткан. Партия эге организацияларының дайынчы арга-шинээзин, коммунистерниң авангардчы ролүн, бот-харыысалгазын бедидериңге, партия комитетлериниң идеологтуг, политика-кижизидилгелиг ажылын экижидериңге, күш-ажылчы коллективтерге, хей-нинти организацияларынга партийжи удуртулгазы күштелдирериңге хамаарышкан айтырыгларны анаа чүгээлаттынган.

Бо темаларга дыңнадтырларны СЭКП обкомунуң партийжи-организастыг болгаш кадр-биле ажыл кылдынының эргелекчизи В. М. Евтешин, идеология кылдынының эргелекчизи Л. С. Зорина, партия обкомунуң херектер эргелекчизи В. И. Глущенков кылган.

Республиканың Агроүлетпүрүкүркомбуңу ажылдакчыдары-биле партия организацияларының секретарьлары ужуражып, совхозтарга экономиктиг реформаны боттандырарда чүүү кылырын, шинтпирээрин өөренип алганнар. Семинарның киржикчилери практиктиг кичээлдерни Кызыл районнуң «Сукпак» совхозунга арттыргеннер.

СЭКП обкомунуң бирги секретары Г. Ч. Ширшин партия организацияларының секретарьлары-биле ужуражып, совхозтарда партия комитетлери партийжи-организастыг, идеологтуг, политиктиг ажылдарны сайзыраңгайжыдарда чүүү кылырын тодаргай чугаалап берген.

СЭКП ТК-ниң Партия тургузуушкуну болгаш кадр-биле ажыл кылдынының харыысалгадыг организаторы В. В. Рогало семинарга чүве чугаалаваш, партия организацияларының дайынчы арга-шинээзин бедидериңче кол кичээнгейлиг үгланмышган.

СЭКП обкомунуң секретары Ш. Л. Ооржак семинарның түнелин үндүрген.

Үндезин экономиктиг реформаны боттандырар

АЖЫЛДААР ЧЕРЛЕРНИҢ АТТЕСТАЦИЯЗЫ

Чуртта үндезин экономиктиг реформа ажыл-агыйның бүгү талааларын хаара тудуп турар. Оон бир хевири болза, ажылдаар черлериниң аттестациязы. Агроүлетпүр комплексизиниң бүдүрүлгелеринде база организацияларда болган совхозтарда улустуң ажылдаар черлерин докпамал аттестациялаар, чаартыры пиитилел будүрүгелиниң ажыктыын бедидериңге, күш-ажылдың будүрүкчүлүүн бедидериңге, ажаа үнелээш, продукцияның шыпарып экижидериңге, кол фондуларны база капитал салыышкыннарын чогумчалыг ажыглаарыңга, күш-ажылчы курлавыр биле ажылчын күүзүн таарыштырарыңга дыка улуг ажыктыг болуп турар.

Аттестация деп чүл, оон ажык-дузазы чүл? Ажылдаар черлерни аттестаттаары дээрге хей талалыг ажыл: кижи бүрүзүнүң ажылдаар черии нормативтиг негелдерге база мурнакчы дурзулгага дүштүр бүгү талалыг хынап көөрү, күш-ажылды организастаарыңга таарымча чок чүүлдерни чидиреры, оны чаартып эде кылыр талазы-биле темчеглерни ажыглап кылаан боттандырары-дыр. Ол ышкаш бүдүрүлгенниң хөгжүдериниң чедип алдынган деңнелин сайгарып аналитээр. Аңаа үнелээлээт, ажылдаар черлерни улам эки ажылдаар база ону сайзыраңгайжыдар талазы-биле кол-кол угланышкыннарны тодаргайлары-биле сапалдарны ажылдап кылыр.

Ажылдаар черлериниң аттестациязын чорударда, директор дужаал үндүрер болгаш ону харыылаар комиссиянның составын бадылаар. Аттестация комиссиязының даргазынга совхозтуң кол инженерин томуйлаар, состаавынга кол спецыалистер, ортумак звеноның спецыалистери, партия, профсоюзтуң организацияларының төлээлери, ажылдың айыыл чок коруунуң талазы-биле инженер, мурнакчы ажылчыннар кирер.

Аттестацияны чорударда хөмүттын мурнунда ажылдаар черлерни паспорттаар, инвентаризация чорудар. Инвентаризацияда дээрге ажылдаар черлериниң учёду болгаш чогуур документилерге чидезээш, ону класстан ажыларын-дыр. Аттестацияны бет чыл дургузунда ийи катап чорудар, од ажыл будүрүлгениң хемчээлиниден база улустуң ажылдаары чаа черлериниң тыптып келиринбиле холбашкын болур.

Паспортту бажың-болгат сала кажаа бүрүзүнге тургузуп бижиир, ажаа малдың чемгерелериниң, суттарының, саарының, өдээн аптаарының байдалын, ажылчыннарның сан-составын, малды ажаап-азыраарының аргаларын, хар-назын, уксаа талазы-биле шинти байдалын, од ышкаш үндезилиг чижекнормазын айтыр. Аттестацияны эрттирерде баштай машчыныарның ортузунга таныл-бырлап, оон соруглары, ажык-дузазы чүл, канчаар эрттирериниң дугайын тода чугаалап бээр. Оон соонда боттарының ажылдаар черлерин экижидер талазы-биле санаалдарын бижиир кылдыр айтырыглар бижээн саазынарны үлеп бээр.

Ажылдаар черлерни аттестаттаарда үш кол көргүүшү — ажылдың техниктиг, организас-техниктиг талалырын база ажылдың айыыл чок чорууң көөр. Ажылдаар черниң байдалынга демдек салып үнелээрде: ажылдап турары технологиялы, дериг-херекселдерни, технологтуг база организастыг хамаарышкыны, күш-ажылдың нормалашкынын болгаш организастаатын, санитарлыг байдалын болгаш камгалалдың хууда чепсек-херекселдерни барымдаалаар. Шак ындыг үш кол негелде-биле демдек салып үнелээш, ол ажылдаар черни аттестаттаар азы аттестаттавазының дүтээшинда шинтпирни хүлээп алыр.

Ажылдаар черни комиссия 0,75 сан-биле үнелеп демдек салган болза, ону аттестаттаан деп саналр, а бир эвес күш-ажылдың негелдезинин база ажылдың айыыл чок чоруунуң талазы-биле демдек ынча четпээн болза, ону хүлээп албас болгаш, эде таартып кылыр.

Мал ажылынга улустуң ажылдаар черии аттестаттаары оналгай шинарлардыр: чижээ, саанчыларның ажылдаар черинде кадарчы, слесарь, электрик-даа бар, ындыг болганда кажаада саанчының ажылдаар черии чаңгыс кижиниң кылдыр санаан болбас. Ынчангаш аа-оол бежаанын шиитпирде хамык улустуң ажылдаар черлерин шуптуун көрүп тургаш, оон аттестаттаар апаар-дыр. Чижээлээрге, «Барлык» совхозтуң сүт-баразын фермазында саар инектериниң кажаазында улустуң ажылдаарын ужен бир чер (туруш) бар.

Ол-ла ажыл-агыйның база «Хемчик» совхозтуң сүт-баразын фермаларында болгаш хойжу бригадаларында улустуң ажылдаар черлерин аттестастап турар үеде, техниканың үрелии чорууп, зоотехниктиг тамдык четчестерни комиссиялар илереткеп. Эң ылангыя едек белер сиреперлер эргижирээш, сүтну автоматика-биле дамчыдар херекселдер ажылдавас, сваада аппараттары чедишпес, инек бегзаар ылчырбедир база-ла индыг болгулаан. Оларга системалары эргижиреп, дадарган, янчангаш ажаазында соок. Кажаа-хоораада агаарның арыг-силиниң малдың продуктулуг чоруу 20—30 хуу хамаарылгалыг, од ышкаш күш-ажылдың будүрүкчүлүүнге база индыг салдарлыг дээрзин дүржүлээлер бадыткаан.

Хойжу кодаларда кандыгыл дээрге эрткен чылгы едекти болуп, үндүрбес, ортке улур херекселдер чок, электрикниң трансформаторларын ажыг кажаалаш, камгалаваан болгулаан. Улустуң ажылдаар черлери (турушталры) күш-ажылдың база техниканың аймыл чок чоруунга дүжүр үүрлүг дээрзин совхозтарның специалистери кавчап билбес деп, билир.

Ам чамдыкта кандыгыл янчаң? «Хемчик» совхозтуң малчыннарынга түскай хептп ой-шаалга бербейн турар, кажаадар база бажыңнар септеэр материалдар чок. Ким-оол Ооржактың кыштаанга бажың тудуп бээр дээш материалды эккеп каан чыдар, ол харын тетчеглеттинип турар. Чазын кыштагларын кожуп чоруурда, чамдык шагжаларны, сүт кудар деспилерни шыгжап, чыып кагбас. Оларны катап кылырынга уе, материалдар болгаш артык акша-херээни үнүп турар. Бо дээрге экономиктиг реформанын негелделеринге дүүшпес херек-тир. Контроль болгаш үчёт чогуунуи хереечизи ол.

Ажылдаар черлер (турушар) негелдеге дүүшкен турза үүрлүүр. А бир эвес 400 хой кирер кажаада 300, а «Тыва» салбырының улуг зоотехниги.

МЕДЭЭЛЕР

ШЕФЧИЛЕР

Кедээге шеф дузаламчылып келгүзери—район төвүнде будүрүлге, албан организация черлериниң социалистиг чарыжының бир код негелдели.

Совхозтарда 10 хойжу бригада, 4 сүт-баразын фермазы шунту быжыглаттынган коллективтерлиг. Эрткен чылын ол шефтеп турар коллективтер совхозтарга 236 тонна сиреннн белеткеп берген болгаш күскү үеде дужут ажаалдазынга идепкейлиг киржип, малчыннарның кыштагларында нажаадарны, чурттакта бажыңнарын чылгаап, септээринге улуг дузаны чедиргеннер.

Чоокта чаа СЭКП, ВЛКСМ райкомнарының ажылдакчылары «Коммунизмче орук» совхозтуң малчыны Хүндү Кууларның, а районнуң хереглекчилер шиитпелиишиниң коллективи «Кызыл туң» совхозтуң малчыны Монге Иргиттиң кажаазының киржиин коптарып, шеф дузаламчызын чедиргеннер.

Тапов МОНГУШ.

Өвүр район.

БЕЛЕТКЕП АЛГАН

Эрги-Барлыктың тараажылары эрткен чылын бедик дүжүттү өстүргеи. Амгы үеде «Хемчик» совхозтуң механизаторлары янзы-бүрү маркалыг 10 трактордуг септеп ооскупкан. Ол ышкаш ажылчыйда 32 автомашинаның үжеп бо хүннерде ажылдап турар. 16 сепалкалы, 70 олигрин, 5 ямдазынны, картофель олуртуур 3 машинаны фенолар белеткеп алган. Бо ажылдарга Олег Сая, Реп Донгак, Оолак Хомушку, Седип-оол Донгак, Василий Хомушку, Оскал-оол Сая идепкейлиг киржип турар.

Багыт-оол БАЙКАРА.

Барыын-Хемчик район.

ТӨӨГҮНҮ МӨҢГЕ КАДАГАЛААР

Кызыл хоорайга чурт-шинчилел музейиниң бажыңы тудар черниң дугайында бодумнуң самал-оналым киирип орарым бо. Бо айтырыг талазы-биле «Тувинская правда» солуунуң арынарынга чүгле Кызыл хоорайның чурттакчыларының самал-шаалын киирип турар дыр. Музей республиканың районнарының чурттакчыларын база-ла сонуургадып турар болдур, ийин. Ынчангаш бо айтырыгны чүгле кызылчылар болгаш Кызыл хоорай Советин холгаарлап туруп бээрге, каймын таарыжыр дел.

Музей бүдүн чонуун төөгүзүнүң кадагалакчызы болганда, оон төөгүдүг ужур-дузазын көөр апаар бис. Ынчангаш төөгүнүң орудуун тудар сорулга амгы салгалдың үлүгүне онаажып турар. Ынчангаш маңаа төлептиг болур ужурлуг бис. Музей тудуу кандыг-бир залчегиг тудуг объектиден, ийи-чаңгыс ведомстволарының албан чери болу бербеен-биле оон соңнал чагыкчызы чок болган турар ужурлуг.

Музей бажыңының турар черииң дугайында бодалым мындыг. Оон турар черии чедимче чок шилип алган-дыр. Чогум бо чер музей турарынга таарышпас дире. Төөгүнүң эң хөлар дээн кара чаңгыс түүлүн музейге кадагалап турар болгай. Ол үүлдер кезээ-мөңгеде кадагалаттынып чыдар эң үнелиг түүлдерге хоралыг салдарны чедирип турарының фактыларын билир-ле болгай бис. Шак ындыг чижектерни бистиң чуртувустан, Италиядан, Франциядан-даа көрүп болур.

Музейни барып-барып Улуг-Хемиңе эриинге, көвүрүг чоогунга тудар деп турары, болдувустуң төөгүвүстү суг чоогунга кадагалаар деп турарывыс түвениң кедиинин бодаарайн турарывыстың бир хереченин-дир. Ол-ыыктын, машиналардан үнген ыыштың үрегдекчи салдары музейниң экспонаттарынга дораан-на эскертинге бербес бе? Бистиң салгалдың кижилерге ону эскербейн-даа барын болур бис. Бистер музей бажыңын тутканда, ону байырладыы-биле ажыдып-ла каар болгай бис. Кижи амытанның салгалы 50—60 чылдар болгаш өскерлиг, солчур-ла болгай. Музейлиг назының улуг, ол кезээ-мөңгеде чурттаар. Ынчангаш музейге кадагалаттынган түүлдер түс-түс чылдарда чурттаалы деп бодаар болзувусса, оон тудуун бир өске черге тударын өөренип көрээ чогуур.

Кызыл хоорайның девискээринде музей бажыңы турупку дег таптыг чер чок болганы ол бе? Музей тудар дээн чаа черге ногаан үнүштердеи тарып өстүрүп-даа алгай-ла. Ында кижи бергедээр түве чок.

Музей бажыңының дугайында каш сес. Музейниң чаа бажыңынга экспонаттарның түгле 70 хуузу кирер-дир. Эгезинден эгелээш, таарымча чок, тар, чамдык түүлдер үреии каар кылдыр планнай бээримге тааржыр бе? Музей бажыңының тудуунга дорт хамаарылгалыг, харыысалгалыг эштер Б. Д. Байыр-оол, Г. М. Кузнецов, М. К. Куулар өберген акша шаа-биле музей бажыңын төлевилеп чүвее деп турар-дыр. Бо айтырыгны херекке албас кижилерниң акша-херээнии чедир бербээнии моон-на илден-дир. Чоннуң төөгүзүн болгаш культура салгалын оларның кайы хире үнелеп турарын моон-биле хемчээп болур-дур. Төлевилел кылыр акша-херээнии эде тургустунуушкун мурнунда үеде берген турганы моон-на илден.

Москваның улуг дээн институду — ЦНИИЭП төлевилелсмета документациязын чогаадып кылганы бистиң кайгатпас ужурлуг. Берген акта-херээнииң шаа-биле төлевилел казаны бистиң кичээндирер ужурлуг. Музей бажыңының төлевилелии бүгү улус чугаалажып көөр кылдыр «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуунарның арынарынга парлаза чогуур. Ынчангаш оон түнелин бадылаашкын ёзугаар үндүрер. Төлевилел-биле танышкан соонда музей бажыңын тудуп эгелеп болгай-ла.

Ажыы-биле чугаалаарга, салгынадыр автоматтыкган системаны тударында музей бажыңының төлевилелиниде көрдүнген деп чүвеге улуг-ла бүзүреевейн турар мен. Бистиң тудуп каарывыс кандыг ийик. Кондиционерлер хамаанчок, лифтилер, бок ламчыдар хоолайлар ажылдавайн баар кылдыр тудуп каар ышкажыгай бис. Дыка эки таарымчалыг түүлдер төлевилелде көрдүнген-дир. Оларны дораан үрегдеп каапгар-ла болгай бис. Ажыглап билбеэнистиң харааазы-биле ону үндүр октагылаптар болгай бис.

Музейни долгандыр турар тураскаалдар дугайында бодалым. Музей бажыңының тудуун төлевилеп турар үеде Тываны Россияның протекторады кылдыр чарлаан тураскаал музейнин чапынга турар деп солунга бижип турду. Оон орнунга 1921 чылда Тывага улусчу-хозяйлыг революциянның тиилээнииң ССРЭ-ниң составынга ТАР-ның эки тура-биле киргенииң дугайында тураскаалдарны тургусса чүл? Музей 60 маадырларның адын эдилээн чүве болганда 60 маадырларга тураскаалды чүге кылып болбазын?

Эртине ДОНГАК.

«ХАЙЫРААН БОТТУҢ» АЖЫЫ БАР БЕ?

• Бир хуралга хамаарыштыр •

Парлалга, радио болгаш телевидение ажылдакчылары биле культура ажылының удурукчулары эрткен пятиплапа ужуражылга кылган. Аңаа массалыг пропагандаңың чепсектериниң культура ажылын кайчаар чырыдып турарын чугаалашкан.

Парлалга, радио болгаш телевидение республиканың культура амыдыралында болуушкыннарны, чамдык чедиишкиннерни болгаш четпестерни хөлчээ-биле чырыдып, чонга үнүрип келген. Светлана Козлова, Алексей Чараш-оол болгаш өске-даа ажылдакчылар бо ажылга идепкейлиг киржип турардар. «Шын», «Тувинская правда» солуннар болгаш телевиденно культура ажылдакчыларыбиле «Төөрик столдарны» база организастап турар. Уран чүүл коллективтериниң бүгүзавилел көрүлдезиниң, пацпонал хөгжүм херекселдери бүдүрериниң дугайында болгаш спорт коллективтерин удуртур эрге чок, оон уламыңдан ол ажылдар деңге чорбайн турар.

Ужуражылга уезинде хөмейжилериниң шалыныыын дугайында айтырыг тургустунуп келген. Оларның шалыының көвүдедир, хөмейжилериниң ажылын балет ажылдакчыларынга деңнээр (чээрби чыл ажылдаан соонда пенсиядаар) талазы-биле хемчег алырын министр Анатолий Серен азаазан. Культура органнарының материалдыг базазының дугайында айтырыг база шиитпирдеттинип турар. Чижээлээрге, «Аян» ансамбль Россияда чок дээн аппаратуралыг, «Саяннын» база эки. Тварымча чок түве — хөгжүм-шин театрының бажыңы. Шида орус болгаш тыва бөлуктер, хөгжүм болгаш балет бөлүктери сымнарлажып турар. Ук бажың театр тургузарынга эвес, а концерт көргүзериниге көрдүнген. Оон ыыдай бажыңның бир кезии, чер чедишпес болганындан, оон сес түе метр ыракта тутунган. Ыыдыг байдал ажылдаарынга дыка тааарымча чок. Ынчангаш чаа театр тударының дугайында айтырыгны оон директору Сиин-оол Оюн тургускан. Чогаадыкчы эвилелдер боттары удуртукчуларлыг, анчы-анчы планнарлыг болуп турбуже, оларга хамаарышкан материалдарны министерство харыылазын дээрге шын эвес деп тайылбырны А. Серен берген.

— «Самбажыкты» сцевага тургузарынга белеткеп тур мен, ында чугула айтырыглар көдүртүнүп турар болгай. «Хаймраан боттуң» аныяктарга ажыы чүл? — деп, Сиин-оол Лакшаевич сес алды.

— «Хаймраан боттуң» кымга ажыы бар боор деп министрнин оралакчызы Чылгычы Ондэр база мнча дидир — деп, хоочун артист Максим Мунзук удурланды—мен ол шиинниң эскизтерни кылып тур мен. Шиини бодум тургузар мен, анаа чонуун культуразын, чаңчылдарын арттырар мен. Театр артистерни бербее болза, бодум бот-тывынгыр уран чүүл коллективтеримден улус чыып алыр мен. Ынчангаш кииога база тыртмыртыр мен. Хөгжүмүн Алексей Чыргал-оол бижип эгелей берген. А «Самбажыкты» эскизин көрдүм, ында тывазыыр чүве шуут чок болду.

Культура министри видеокино үндүрүп турар бүгү кооперативтерни дүжүргении чарлаан. Ол коллективтер аныяктар ортузунга кижизидилгеге удур үүлгедиглер организастап турган дээрзин ол онзалап эйткан. Ол оон ыыдай уран чүүл көрүлдеринии моон соңгаар районнарга ертиирер деп турарын база дыннатkан.

Культура амыдыралын чырыдарынга парлалганы, радио болгаш телевиденнени ам-даа чедир ажыглавайн турарын, чамдык болгушкуннарны баш удур чарлаарын база чугаалашкан. Черле ынчаш пропагандаңың массалыг чергектерни долу ажыглаары көрдүнген.

Чооду КАРА-КУСКЕ.

Бистиң кандидаттарывыс

КЫМ ДЭЭШ БАДЫЛААР СИЛЕР

ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле Бии-Хем № 653 соңгулда округу

З. Н. Доронинаның допчу намдары

В. Д. Титовтуң допчу намдары

З. Н. Доронинаның программазы

Соңгулда мурнуун программазының кол кезинде чоннуң кадык камгалалының айтырыглары эвээн. Ылангыя чаа ажы-төлүүн кадыкшылын быжыглаар дээш оон бүгү күжүн бээр. Оон привициин — кижиниң кадыктылы дээрге күрүненин экономиктиг күүзүнүн үндезинин.

Амгы үеде бистиң чуртувусте-даа, республикада-даа кижилерниң аарыыр чоруу хөй. Аарыг үржүүдэн хүнүнү-не дөрт миллион хире кижи ажылынче үмейн турар. Кижи бүрүзүне онаарга, ортумаа-биле чылда тос хүнүү аарыы арттырып турар.

Чаштарның өлүп хоравар чоруу база дүвүредип болдуруп турар. Бистиң республикада ол кергээт пинти РСФСР-ниң ортумак деңнелиинден ийи катап ажып турар. Өкпе аарыы болгаш бруцеллёз база Россия Федерациязының деңнелиинден аарыг арттырып турар.

Бо бүгү чүүлдер кадык камгалалының материал-техниктиг базазының эң кошкак чоруунун үржүү. Тапташкын чылдарында боже кинчээнгей салбайн келген, соолгу үеде хөрээ кадык камгалалыны акталандырар талазы-биле поктаал-шиитпирлер хүлээп алдыптан.

Эмнелге ажылдакчыларының ынчаргаа эрги бажыннарда, тар өрээлдерде ажылдавышаан, белик мергежилдиг специалистер чедиппес. Каа-Хем районнуң Үжеп суурда сөөлгү иш-чыл дүргүзүнде фельдшер кижи белеп чок болуп келген. Сут-Бажы суурда амбулаториялы эмчилер чедиппес. Аржаан суурда байдал база ынчалдыр. Ынчангаш кадык камгалалга чаруудан турар акша-харенгнин хевирлеринде амыдырал негеп келген.

Чаа уругдуг недерге оозун үш хар чедир азыраар телевидение телезин бээрин эң чугула деп санап турар. Ол ышкаш оруктагы аваат өг-бүлелерге берип турар посо-биеми чаа уругларны назы четпээжеге чедир бээрни чедип алмо соруглалыг.

Чаштарга таваржыр бедик шиналыг болгаш чиик өртектиг барааннарны бүүдүүрни көүүдедирип чүүлдээ. Школа назыны четпээн болгаш школа албан черлерни потаадар болгаш чимис-биле бүрүн хандырары, уругларлыг хөрээжен кижиге аваат так азыылдаар эртелик бээрни чугулаа.

Школа назыны четпээн уругдар албан черлериниң чугаазын үеэн сөөлгээ-даа калбаттыры чүүлээ. Түрэн өскерайда 398 чаа уруг садикте барбайн турар. Сарыг-Септе ынчаргаа чаштарның саны 125. Бир уруглар садтарны амгы үениң негелдезинге четпеен турар. Чаштарның аарыыр чоруу хөй, ынчангаш уруглар садтарынга санаторий белүктерин ажыдары чугула, аараан уруглар өнаа дүн-хүн чок өмнедип турар үжүрлүг.

Националдар аразының харылзаазын быжыглаарынга садыышкының кирер. Ону боттандырарда ангы-ангы националдың чаштарын чаңгыс черге кады өөредирип, Сарыг-Сепке болгаш Тураага амгы үениң дериг-керекселерни четчеэзэн школаларны тудары, бедик мергежилдиг кадрлар-биле оларны хандырары чугула. Школада өөреним турар чаштарга таварымчалыг байдалдарны тургузарыбиле район бүрүзүне күш-ажыл болгаш дыштанылга патерьлерин тудары чугула. Ону совхозтарның болгаш районнар төптөринин удурлуг будүүлгелериниң актаадыгынын каттыштырып тургаш кылыр.

Республиканың-даа, районнарның-даа чурттакчы чоннуң бажың-бөлгат-биле хандырылгазында хөй айтырыглар бар. Чурттаар орай-савазиле хандырылга талазы-биле Тыва АССР Россия Федерациязында чеден ийи хуулар черин эөлеп турар. Ынчаргаш кедир үениң планыңга чурттагла бажыңывычын савын эң-не хөйүү тударын планнаары чугула.

Экология айтырымының чылдыр тургустунгаш камгалаа биледингир. Дыка хөй котельнайлар арыглаа керекселеделп чокка ажылдап, агаарны бүктелдирип турар. Сандтар хайгаараал ажылын идепкейжилгейн турарынга агаар кирлеңип турар. Кодээ ажылагый будүүлгелери черни чемнинчидер даап база кызыкка хоралыг чүүлдер экпеп турар.

Кижилерниң чогумчалыг ажылдарынга таварымчалыг байдалдарны тургузары хүнүн айтырыы болуп артыпаан. Чамдык будүүлгелерде дыштанылга өрээлдери чок. түскай шиик-хем чедиппес. хол-биле кылыр күш-ажылды механизаставаан болуп турар.

Чер— бүгү чоннуң байлаа. Оон байлактарын шупту ажыглаар үжүрлүг. Ынчангаш черни колхозтар болгаш совхозтар, албан черлерни болгаш чамдык хамаатылар чеп ажыглап. өнаа потаавышимисти тарын остүүп туза-рын чедип алыр черек. Шак ынчаар кылыр болза, черниң бүүмчези база бедик болур.

В. Д. Титовтуң программазы

Бистиң пинтилелиннистиң амгы үе-чадада хөгжүлдезинге эң чугула чүүл— Чер кырынга тайбыкшы быжыглаарны, ынчангаш бистиң партиязыстың болгаш чазавыстың тайбыга шиик политиказын деткиири, ону боттандырары даап туржүрүү. Ядролүг аймылга, бөө-төпөөктөн эдлере будүрер чорукка удур шыкгы демисежир. Дуза кылдыр бир чуртче шериг кезектерин кииреп үжүр таваржыр келзе, ону бүгү чоң-биле сүмелешкен соонда кызыры чугула.

Чоннуң чаагай чоруун бедидери даап, чурттакла бажыңы, аъш-чем продуктуларының, чоннуң херектел барааннарының-биле холбашкан айтырыглазында хөй айтырыглар бар. Чурттаар орай-савазиле хандырылга талазы-биле Тыва АССР Россия Федерациязында чеден ийи хуулар черин эөлеп турар. Ынчаргаш кедир үениң планыңга чурттагла бажыңывычын савын эң-не хөйүү тударын планнаары чугула.

Экология айтырымының чылдыр тургустунгаш камгалаа биледингир. Дыка хөй котельнайлар арыглаа керекселеделп чокка ажылдап, агаарны бүктелдирип турар. Сандтар хайгаараал ажылын идепкейжилгейн турарынга агаар кирлеңип турар. Кодээ ажылагый будүүлгелери черни чемнинчидер даап база кызыкка хоралыг чүүлдер экпеп турар.

Кижилерниң чогумчалыг ажылдарынга таварымчалыг байдалдарны тургузары хүнүн айтырыы болуп артыпаан. Чамдык будүүлгелерде дыштанылга өрээлдери чок. түскай шиик-хем чедиппес. хол-биле кылыр күш-ажылды механизаставаан болуп турар.

Чер— бүгү чоннуң байлаа. Оон байлактарын шупту ажыглаар үжүрлүг. Ынчангаш черни колхозтар болгаш совхозтар, албан черлерни болгаш чамдык хамаатылар чеп ажыглап. өнаа потаавышимисти тарын остүүп туза-рын чедип алыр черек. Шак ынчаар кылыр болза, черниң бүүмчези база бедик болур.

Кодээнин кедир үедеги айтырыглары ону дүвүредип турар. Хөй-хөй кижилер хоорайже чоруп турар. Чүге дээрге медицина, садыг, транспорт, культура хандырылгазы кодээде дыка хожудап турар. Оон улампыдан суурлар эөниреп эгелээн.

Кодээнин социал таартылгазынга улуг-улуг хоорайлар хөй чүүлдү кылып болур. Үдетиүрүнүн күжүн мөөнээн соонда кодээге школа назыны четпээн уруглар албан черлерин, школаларны, эмнелгелерни, клубтарны тудуп болзо өнаа оларга тургустунар. Ол оруглаары боттандырары-биле хоорайларда туттунуп турар чаңгыс аваат объектилерниң санын кызырар.

Кижилерниң кадыктылы дег үнелиг чүве чок. Ону сонгаа туруштан көөр черек. Ынчангаш Каа-Хем болгаш Бии-Хем районнарның ажылынчилериниң кадык камгалалын эскижидер, оларның ажылдаарынга болгаш чурттаарынга таварымчалыг байдалдарны тургузар даап бүгү өөренишкиннерни үндүрер. Чоннуң кадыкшылын камгалаар черекке ажыл-агый организазары база идепкейлиг киржир үжүрлүг. Фельдшер-акушер пунктуларынче, участкор эмнелгелеринче сагыш салыышкынны совхозтуң МТМ-зинче. фермазынче угендырары-биле демей көөр үжүрлүг. Медицина кадрларын белеткээринге ажылараларның удуртукчуларга бөө совуургалдыг болуруң чедип алыр. Чоннуң кадыкшылын быжыглаары-биле профилактиктерийлерни, түс черниң куроттарын, дыштанылга черлерин тудары чугула.

Чурттаа болгаш республикада, районнарда экология айтырыглары дүвүрелдя болдуруп турар. Агаар бассейнин дыка бокталып, хемпер сыыган, арга-шыыты кайы хамаанчок кезер чорук пептерөп турар. Үзетиүрүнүн улуг объектилерни тударда, ыяш белеткээрде, девискээрниң чуртакчы чоңу-биле сүмележип, оон үжүр-дүзазын болдап, санап тургаш кылыр. Ер эвес хойлуу-дүрүм хажывар чоруктар турар болза, ындыгларны ыыгмызы-биле хөрыысалгага онаар.

Чоннуң аъш-чем продуктуларының-биле бүрүн хандырарын эң чугула айтырыг болур. Ол соруглаары боттандырарының сүүү — кодээ ажыл-агый продукциязын будүрериниң хемчээлин дыка улгаттырары болгаш аъш-чем продукциязын чогумчалыг болдаазырадыр кылыры. Маңаа бүгү арганарны ажыглаар: агрокомбинаттарны, каттыжыышкыпнерны тургузар, арепда болгаш дешилгелиг өскедаа аргаларны шингээдип алыр. Оң ышкаш хүүда дузалаа ажыл-агыйын чер бүрүзүнге хөгжүдери чугула.

Аныяктар айтырыы кол черни эөлеп турар. Ылангыя аныяк өг-бүлелерге онаа дуза херек. Чаа өглеңгенчер чурттагла бажыңын, эргежок чугула чээлиин алмаа, өг-бүле дыштанылгазын солуп кылдыр эрттирээн, таваржыр ажылдыг болзуп дээш бүгү чүүлдерни кылыр. Ие-херээжер кижи хөй-пинти болгаш күш-ажылчы чорудулгазын ег-бүле амыдырааы-биле чиик холбаштырыын дээш бүгү хемчеглерни алыр. Херээжелиннерниң ажылдаар үеэнин кыыпар, чаштар азыраарынга хөй үеэни бээр дээш бодуузаа хамаржыр бүгү-де чүүлдерни кылыр.

Дайыының болгаш күш-ажылдың хоочуннарынче салыш салыры чугула. Партиязын болгаш чазактың оларга көргүзүп турао дузалы. чиигелделери хөй. ынчалза-даа ону хоочуннарга чер-черлерде тыпсып турары четпес. Ол ышкаш пенсиязы саваа турар үеде хоочун кижи бүрүзүнүң күш-ажылчы ажылчорудулгазын баулуг барымдаалаарын, оон-биле социал чөпүт чорукту сагырын чедип алыр.

ХОЙЖУ СУГГА БАРЫКСААР МЕН

Кара-Ховуның Сайгытында хойжунуң коданынга кежээ имиртиңней бергенде чеде бердинис. Шевергин туттунган бажыңга кирип кээривискеле, бистерге уткуштур дөртен хар ажып чоруур хире назылыг, ортумак сыныыг, чазыычаагай шырайлыг кижи келгеш, амыр-менди солчуп, таныштывыс. Ужуражыр, чугаалажыр дээн хойжувус Кайоол Саяевич Бораргап ол болду. Оон кадайы Өшкү-Саар Кежеевна Бораргап-биле база таныжып алдывыс.

Бистиң аразыста чугаа дораап-на ажыл-иштеп, амыдыралдап эгелээн чүве. Хойжунуң арга-дүржулгазы байлак, көргүзүүлерни эки, чугаакыр кижи болду. Чугаа аразында блокнотка демдеглелдерни кылып ап орган мен, бажың иштп колдуунда карацгылап келген. Электри чырыы-даа сагыжымга кирбээн. Лампазын чырыдар болза деп бодап ордум. Ону малчын эңдевээн чүве дег:

— Ойт, чугаа-соотка алыскат, чырыткы дугайында уткап-дыр мен, карацгылай берди, моторуң ажылдадывыт, Орлан!—деп, малчын даалашбиле чугаалады.

Каш-ла минута эрткен соонда төп черлерде дег, малчының бажыңының электризиниң лампалары карактарны чылчырыктылдыр чырып кээрге, магадай берген мен.

— Төрүүр хойлуг коданнарның шупту аразында электри чырыы бээр шимчедикчилер бар. Чаш мал төлүү хүлээп алырынга, ажаап-тежээринге экиле чүве-дир—деп, хойжу чугаалай-дыр.

Мөңгүн-Тайганың совхозтарының директциялары, партия, профаавлед организациялары малчыннарның ажылдаарынга, чурттаарынга таварымчалыг байдалды тургузар дээш сагыш салып турарының көскү илереливиң бирээзи болдуп. Малчын бүрүзүнге электри чырыы бээр шимчедикчиниң чоокку чылдарда садып бээрин ажыл-агыйлар шиитпирлээн, ону боттандырар дээш чогуур хемчеглерни ап турар.

Малчының семис хонуның эъдин, саржаглыг далганың, боова-бооразан чип, сүттүг шайын аартап ора, ажылынжиниң, амыдыралының, хөйшиитиниң ажылынга киржилгезиниң дугайында дыка үр хөөрежип чугаалаштывыс.

Сайгылгаан чырынга малчының бажыңының иштиниң арыг-силиин, каас-коланың, чурум-чыскаалдың чугаа аразында эскерип көрдүм. Бажыңны агартыр чугайлаан, хапаларында фото-чуруктарны, хевистерин болгаш өскедаа казастайлеларны аскап. орунпарны аяпныг кылдыр эткеп, хөй помпарны, солуннарны, журналдарны, кухня хереккелдерин чурумнуг салган шалазында чадыгларны чаткан. Шак бо байдалды көөрге-ле, бай-шыырак чурттап орар кижи дээран илдеп. Бо бүгү таварымчалыг байдалды өөнүң могаг биледее хөрээжен ээли Өшкү-Саар Кежеевна тургусканы билдингир. «Күш-ажыл кижиниң каастаазо» деп, чоп ылап-ла сөглээн-дир деп бодап ордум. Өшкү-Саар чүгле телептиг иштең өөскедеп, тос оолду, кысты доруктуруп кижиэткен, оларның эргим, ынак аазаы, ажыл-иштиг, амыдырайга өөредир сүмелекчизин.

Комсомолчу путёвка-биле алдан чылдарның эгезинде хой кадарып кирген улус болду. Оон бээр бо хүннерге чедир иштиниң малының чаңгыс бажың-даа хоратпас дээш хойжулар кандыг бергелерге таварышпаан дээр. Чылдың-даа Мөңгүн-Тайгага агаар-бойдуу ширинн болур. Чүгле чазың, кыжын эвес, харын кектүг чайын безин улуг шуурган, хат болу бээрин ол чугаалап олурду.

Чээрби алды чыл ажыг хой кадарып келгеш, мал бажы өстүрериниң, чаш хураганнарны меңдиг дорүктурарының, дүк кирпин алырының планныг онаалдаларын болгаш социалистиг хүлөзелгелерин докпаамал күүседип келген. Чыл санында-ла 370-380 төрүүр хойну кадарып турган, төрүүр чүс баш хойга онаалтыр ортумаа-биле 90-95 баш хуоганны дорүктургаш, совхозуңга хүлөөдип берип турар. Ажылдап келген чылдарында хойжунуң санап туралары-биле алырга, тос мүн хире хураганны совхозка өстүрүп берген. Чүгле оң бирги бөш чылда хойжу өг-бүле плавдап ажыр 311 хуоганны өстүргеп, 226 килограмм дүктү кыргаан.

Шыпап-ла, малчын бүрүзү бо хойжу ышкаш ажыл-херээнге бердинер, кылымак ажылдаар болза, малдың бөш саның пландан ажыр өстүрерп, хөй продукциялы будүрерп, күрүнеге дужаары чугаажок.

Бригаданың ажылынга кандыг чаа чүүлдер барын сонуургай бердим.

Коммунист, ооң ажыл-херээ

Агаар-бойдуу берге, мал чемнери эвээш Мөңгүн-Тайгага мындыг эки көргүзүглерни канчап чедип ап турарын Кай-оол Саяевичиден айтырдывыс.

— № 2 хойжу бригаданың кежигүннери өг-бүле керээзинче эрткен чылын шилчээн, олар опаашкап ажылынга харымсалгазын бедиткеп, хөй, шынарлыг, чиик

— Бир ле дугаарынчы, опаашкан ажылынга сагыш-сеткилинден бердинер ужурлуг. Бир эвес аңаа бердинмес, мынак эвес, ооң чажыттарын билбес болза, даакпаа херекти эчизинге чедир кылып шыдавас. Ол ышкаш малчын кижи кандыг-даа бергелерге торулбас, эрестир, тура-соруктуг, могап-шылаарын билбес болур. Шак ындыг маңаш-шынар турда, агаар-бойдустуң, ажыл-иштиң бергелериннге кажан-даа торулбас, шыдажын эртер—деп, допчу, тодаргайы-биле ол чугаалады.

Кай-оол Саяевич биле Өшкү-Саар Кежеевна чаш хураганнарны зооветеринарлыг пегелделер саугаар ажаап, азырап, дорүктуруп турар. Хураган төрүттүнери билек, яңаш-бүрү зарыгларга удур эмни сыкыртып алырдар. Чаш хураганнарга кужүр бээрни малчын эки деп саналар болду. Ону чылган турар чаш мал төлүү хоптактаймас, ушбаш чок чүве чивес. Оон аңгыда, оътка кирген хураганнарга комбикорму, суланы шыгыткаш, чиртир, ынчап хураганнар дүрген өзер болгаш семирнир. Хойжунуң кадайы чаш хураганнарны өстүрериниң саулуг мастери. чылдың-на аныктарны бо херекко өөредип турар.

Кыыддан Мугур-Аксыга келген дораан-на К. С. Бораргап СЭКП обкомунуң кежигүнүнге. партком райкомунуң болгаш бюро кежигүнүнге каш удаа соңгудуп, оларның ажылөгүдүлгазында идепкейлиг киржип, партийжи прияпиалдыын, негелделинчи, ажыл-херээни биларын, а чыханы апаларын берип чыдаарын кергүскен. Ону бодумдавааш, ССР Эвилеңниң 60 чыл аттыг совхозтуң партком кежигүнүнге ону сонгаан. Өшкү-Саар Кежеевна Советтерниң болгаш өскедаа хөй-пинти организациялларының ажылынга идепкейлиг киржип чоруур. Улус депутаттарының район Советиниң депутады хүлөзелгезин идепкейлии-биле күүседип турар.

Бораргаларның ажылынжп, амыдыралы, хөй-пинти хөрээнге киржилгезин-биле аваан уе дургузунда белин тапышкаш, оларның тура-соруктуун, эрестинп, кежээлеп порт, бодамчалыг чугаалаан сеструн кижи мактадаас аргажок-тур. Улуг сомаалчы А. И. Чеховтуң мындыг чалгынныг сеструн кижи дораан-на сактып келгеп: «Кижиде бүгүлө чүве пайгамчык эки болур үжүүлгө: арын-шырайы-даа, ыяшчыл-даа, сагыш-сеткилдээ, утаап-бодалы-даа...»

Чаң мындыг пайгамчыктыг кижилерниң ажыл-иштө будүүгүр, амыдыралы толутдогаа, омак-хөглүг болбайн ынчаар деп бодап-биле хойжувар-биле байырлаштывыс. Малчыннар хөй кажаавыне углапты, бистер оруувус уламчылап чоруттувус.

Таап-оол ХЕРТЕК.
(«Шынның» корр.).

ЧУРУКТА: К. С. Бораргап. Мөңгүн-Тайга район.

30-40 чылдарда болгаш 50 чылдарның эгезинде үндезин чок черге репрессияга таварышкан кижилерни агартыры-биле холбашкан ажыл чорудар талазы-биле

СЭКП обкомунуң комиссиязында

Ч.-Д. Б. Ондар, А. К. Кансай, В. Н. Федосеев, Д. Б. Ондар, Г. А. Заркевич, К. А. Маспык-оол, С. С. Зотов, Ю. Л. Арапчын составтыг комиссия бодунуң хуралдарынга комиссияның ажылын организастаазы, хамаатыларның билдирипшкиннерин сайгарып көөрүнүң чуруму болгаш 30-40 чылдарда болгаш 50 чылдарның эгезинде репрессияга таварышкан кижилерниң кезекче херектерин катап көргенинин практиктиг түңнелдерин-биле холбашкан айтырыгларны, комиссияның ажылчорудулгазын ажык-чарлыг болдурарының дугайын чугаалажып көрүп турар.

Үстүнде айттынган үелерде үндезин чок черге репрессияга таварышкан кижилерни агартыры-биле холбашкан материалдарны чугаалажып көөр дугайында Тыва АССР-ниң прокуратуразының болгаш Дээди судуунуң информациязын комиссия 1989 чылдың февраль 21-де болган хуралчыга дыңнаан.

Кызыл район чурттуг, 1888 чылда төрүттүнген аратгар Куваңды Олокаевич Оюн, Бии-Хем район чурттуг, 1885 чылда төрүттүнген Койбужак Овуювич Маады, Бии-Хем район чурттуг, 1903 чылда төрүттүнген Хуракпан Чыгжык Маады, Улут-Хем район чурттуг, 1884 чылда төрүттүнген Түлүш Тоглакович Шырын 1948 чылда хорутдаттынган турган. Оларга репрессиг хемчеглер оназарының чылдыгаанны болза Совет эрге-чагырганы дужурериче, божаңнадырынче азы кошкадырынче кыйгырган уткалыг апписоветчи агитацияны чоруун база контрреволюсчу үүлгедиишкиннерни белеткээрынче азы кылырынче утлапган организакчы ажыл-чорудулганы кылып турган деп үңезин чок бурууладыышкын болган. Тываның область судуунга кезекче херектериниң талазыбиле суд коллегиязы 1948 чылдың июньда оларны үр хуусаалыг хорудгалга шиитккен.

Тыва АССР-ниң прокурорунуң кииниң келген ганалыбиле РСФСР-ниң Прокурору Тываның область судунуң шииткелиниге хамаарыштыр хайгаарал чуруму-биле удурланыышкынны РСФСР-ниң Дээди судунуң Президиумунга киирген. РСФСР-ниң Дээди судунуң Президиуму 1989 чылдың январь 25-те РСФСР-ниң Прокурорунуң удурланыышкынын сайгарып көргеш, үстүнде адаттынган кижилерге хамаарыштыр Тываның область судуунуң шииткелиниң күш чок болдургаш, оларны долуу-биле агарткан.

РСФСР-ниң Прокурорунуң удурланыышкыннары - биле РСФСР-ниң Дээди судуунуң Президиумуу Курск область чурттуг, тускай көжүүдеге чурттап турган, 1922 чылда төрүттүнген Василий Павлович Харитоновтуң антисоветчи агитация чорудуп турган деп үңезин чок бурууладыышкынынга хамаарыштыр ССРЭ-нит Күрүненин айымл чок чорук министерствозунуң Оназ хуралының 1951 чылдың апрель 21-де хүлээп алган доктаалын, а ол ышкаш Красноярск крайның Каратуз районуң чурттуг, 29 хуталгыг кызыгаар отрядының дуралал ажыл-агыйынга заавхозтан ажылдап турган, 1921 чылда төрүттүнген Михаил Михайлович Чистяковка хамаарышпыр Тываның область судуунуң кеземче херектериниң талазыбиле суд коллегиязының 1946 чылдың январь 17-де үндүрген шиитккелин күш чок кылган болгаш оларның кайызын-даа долуу-биле агарткан.

Улуг-Хем район чурттуг, 1911 чылда төрүттүнген Тондуп Тапсүрүлович Адыг-Тулуштуң хереэнин талазы-биле ССРЭ-ниң Күрүненин айымл чок чорук министерствозунуң Оназ хуралының доктаалынга хамаарыштыр Тыва АССР-ниң прокурорунуң киирген удурланыышкынын Тыва АССРниң Дээди судуунуң Президиумуу 1988 чылдың декабрь 1-де сайгарып көргеп. Ол кижиниң социал талазы-биле политиктиг аймыллыг элемент деп бурууладаткаш, хуусаа айыттайн шөлүпкен турган. Тыва АССР-ниң Дээди судуунуң Президиумуу ук доктаалды күш чок болдургаш, Т. Т. Адыг-Тулуштуң долуу-биле агарткан.

СЭКП обкомунуң комиссиязы ажылын уламчылап турар.

Чөвүлелдерге дузалаар, даяныр

Бистиң районнуң совхозтарында, агроүлетпүрге хамаарыжыр бүдүрүлгелерде болгаш организацияларда күш-ажылчы коллективтер чөвүлеллерге 1988 чылда тургустунган. Нииттиг-биле оларда 170 кижи бактаап турар. Чөвүлелдерде күш-ажылдың талыпчылары, бот-идепкейлиг болгаш экономиканы сайгарып билир түскай артемниглер, хөй-ниитиг организацияларының төлээлери киргилээн. Оларның 15 хуузу ажылчыннар. Бо дээрге бүдүрүлгелиг удуртуп башкарарынга ажылчы чонниң калбак массазы киржип, демократтыны калбартып турарының бадыткалы-дыр.

Коллектив чөвүлелдерни баштай тургузуп турувуста, бергелер тургулаан. Оон ажылының талазы-биле помчуп билип апкы дег материалдар-даа чок. Оон харын чсорту черле сүмележип, дугуржуп, планнарны кады тургузуп турар апардывыс. Баштай тогум үүден эгелээрил, чүнү кылырыл дээрзин билбес турдувус. Үүрмек ажылдарга чардыгып, профкомнуң-даа ажылын кылып-да турган бис.

Чоокта чаа Кызылга агроүлетпүр комплексиниң ажылдакчыларының профэвилел обкому совхозтарда күш-ажылчы коллективтер чөвүлелдериниң даргаларының семинарын организастап эртиргени дыка-ла ажыктыг болду. Оон түнелиинде районда совхозтарның база бригадада, ферма коллективтериниң чөвүлел даргаларының семинарын эртирдивис. Анаа совхозтар директорлары база киргишти. Ам черле элээн үүлдер биилингир апарган. Профэвилел комитеттери чөвүлелдериниң ажылдарынга болтуг дузаны чедирип, ажылды илдең-не бир демниг чорудуп эгеледи.

Бисте ажыл-агыйлар арасының бот-оруулга-чарыпталыг тудуг участогунда коллектив чөвүлели (даргазы экономист Д. Иргит) тодаргай ажылдарны чорудуп турар. Ол чөвүлелдиң хуралдарынга планнарны, отчёттарны бадылап, хандыр чугаалажып, күүселде талазы-биле администрацияны дыннап турар. Коллективтиң керээлерин, социалистиг чарыштың пегелделерин чөвүдел хөй-ниитиг организациялары база администрация-биле кады ажылдап кылып турар апарды. Ынчангаш күүселдениң түнелдерин үе-үе айны-биле түнеп турар. Оон ангыда сан-хөө, ажыл т-левизри, социал хөгжүдениң фондузун хуваары чаа үүлдерни садып алыры, чуртталга бажыңнарының айтыры, кадрлар белеткеп дээш шыкаш коллективке хамаарыжыр эң чугула айтырыларны чөвүдел чугаалажып турар.

Шак мындыг коллективтиг удуртулга тыптып келгенде, чагырып дужаар, хамык айтырыгны ийи-чангыс кижи чыш шиитпирээр чорук тудуг участогунда чидип турар. Оон түнелиинде участоктуң экономиктиг байдалы быжыглып, ере-чөөлүн чокка, болуп боду хандыртынып ажылдап турар. Ажылды башкарарының аргазы мында мичээлдыр тургустунган.

А совхозтарда чөвүлелдерниң ажылдап туралры ам-даа кошкак. Директорлар удуртуп башкарылганың демократтыг аргаларын чедир үнелеес, чагырып дужаар, албаавр хевирден үштүнүп чадап турарлар. Оон түнелиинде ег-бүле керээлериниң шүүлгейн кошкак, экономиктиг реформаны боттандырар дээш коллективтиг, бир демниг ажыл эрежегей. Чөвүлелдер хүн бүрүнүн үүрмек ажылын кылып турар. Оон уламындан дыка хөй айтырыглар чедир шиитпирлеттинмейн келген. Ажылчыннарда ол чөвүлелдиң ат-аддары куду, оон үтказын экн-ле билбейн турар.

Күш-ажылчы коллектив чөвүлелдиң дамчыштыр чон эргелеп башкарылгага киржир, орта өөренир үжүрлүг. Ол чөвүлелдер совхозтарда, бүдүрүлгелерде болгаш организацияларда база оларның ол-бо адырларында кол күш.

Хамыктың мурнунда олар экономиктиг ажылды харымлаар, үүлге савазын кырынга биес, а херек кырынга ажылдаяр.

Күш-ажылчы коллектив чөвүлелдериниң ажылы дээрге чаа үүгүл. Ынчангаш бо талазы-биле чыгдынган дүржүлгелиг солуннарга парлаар болза деп дилегиг бис. Республиканга база районга-даа эртиргеи семинарлар чөвүлелдериниң ажылын экижилериве дегүм болур дээрзи чугаажок.

Коллективтерде партия, профэвилел организацилары база администрация чөвүлелдер-биле лемниг ажылдап, оларга дузалаар, деткиир болза, экономиктиг реформа эки боттанып, социал айтырыгларны дүргеи шиитпирлеттинмейн арга көвүдээр. Ол дээрге ынтылелдиң кол байлаа кижиже эң көрүүшкүн болур.

Эрес-оол САЯ.

Монгун-Тайга районнуң агроүлетпүр комплексиниң ажылдакчыларының профэвилел райкомунуң даргазы.

Ажылчын контроль ажылдап турар

БИСТИҢ КОНСУЛЬТАЦИЯВЫС

Хынаалдаларны канчаар дээштиг чорударыл? Хейгымычыларның бо айтырымнга хамаарыштыр столоваларда аъш-чемниң болгаш кылыгаарының шынарын канчаар хынаарының дугайында сүмеин парладывыс.

Сорттар холуштурар, аъш-чем кылыгларын будаалдырар (чижээ, сүт продуктуларынга сүг холуур, продуктуларны чедир салбас, эки хайындырбас, өске-даа хажыдыышкыннарны баш удур болдурбазы азы илередири-биле ажылчын контролёрлар продуктуларны белеткеп, чемни быжырып, хайындырып турда, үе-үелеп барып хайгаарар. Ол ышкаш продуктуларның шынарын хынап брактаар комиссияларның ажылынга киржири чугула. Ол комиссияларның составын столовая директорунуң дужаалы-биле бадылаар. Профэвилел комитеди аңаа ажылчын контролёрүнүң киржирин хандырар хүлээлгелиг.

Комиссия бодунуң ажылынга ынтынның чемненилге бүдүрүлгелериниг аъш-чемниң шынарын хынап брактаарының дугайында саазырыы, блюдалар рецептилериниң чыындырарын, технологтуг картазарыны, күртейдарттың, ертектериниң прейскурантыларың болгаш өске-даа документилерни удуртулга болдурар.

Бөлүн-бөлүк аъш-чем кылыгары бүрүзүнүң шынарын аналиэтээрде оларның даштыкы хевирин, чыдын, амданын, консистенциязын тодарадып, чогуур үнелеп ды кылыр. Столоваларда белеп чемниң кадагалалдының чурумун кайы хире сагып турарын, тавактарга чемге салаа чогуур бүгү үүлдериниң четче барын хынаар. Белеп кылыгларның, порциларның, аяктавактарда үүгүл-бүрү чемнериниң, соустарының, суксуннарының денгизин хынаар.

Хынаалдаар түнелдерин столовая бүрүзүүде турар түскай журналга демдеглээр. Илерээн четпестерин хынап көрүп тура, кухня ажылданчыларын-биле чугаалажыр. Хажымышкын, үрей кылымышкын кылганнарга материалдыг болгаш административтиг харысалга хүлээдир.

Столоваларга ажылчын контрольду хүн бүрү, бүгү талалыг чорудары, илерээн четпестерге хамаарыштыр шалыпкын хемчеглер алыры дээштиг түнелдерни баэр апаар.

ХЕМЧЕГ АЛДЫНГАН

«Чедир салбаан чемнер» деп эгелиг материал бо чылдың январь 4-те «Шынга» «Ажылчын контроль ажылдап тур», деп рубрикалыг бөрүк материалдар аразынга парлаттынган. Ажылчын контролёрларның чоруткан рейдизинин үезинде Ак-Довурак хоорайда чамдык столоваларының ажылында илерээн четпестерни шыда бижээн. Ылаңгыя эттиг болгаш өске-даа чемнерни чедир салбас, санитарлыг негелделиң хажыткаңы, күш-ажылды багай организастаавышылерээн, оон уламыңнан чем үлүүр черге оочурлаан улуг хөй турар.

Рейдиниң түнелдерин коллективке чугаалажып керген деп, В. И. Ленин аттыг «Тыва дағ-дүгү» комбинаттың ажылчын хандырылга комбинатының начальниги Н. М. Кудрявцева дыннаткан. Четпестерни чайладырының хемчеглерни алган.

Шкосланың № 10 столовазының залын дерээн, ханаларын шаастап, кожегелер аскан. Меңю тургузарда пиколларының удуртулгазы болгаш хөй-ниитиг организацияларының-биле сүмележип турар. Повар В. М. Токарева-ның ажылынган кухня ажылдакчызы кылыр балыргап. Профтехучилище повары О. Х. Чимитти аъш-чем белеткээринге технологиязын хажыткаңы дээш шынгыы доңгуткан. Меңюну болгаш чемниң шынарын учулаштеңнин администрациязы хүн бүрү хынаар. Столоваңга түскай хепти немей үлүүрүп берген № 8 столованың (үлетпүр шилү) агаар септелгени кылып. чем үлүүр черни немей тургускан. оон түнелиинде оочурга кижилер хөй үе-шак чидирбестеэн. Үлетпүр бүдүрүлгелер комбинадының № 3 столовазының повары Н. Байказованы кухня ажылынче шилчиткен. Бо столоваңда кол септелгени кыпган.

Ажылчын хандырылга киидизинин никтиниң чемненилгезиниң начальниги В. А. Акбатырованы столоваңга контрольду конпактаңы дээш шынгыы доңгуткан.

ПАРЛАЛГА ТӨВҮ ДЫҢНАДЫП ТУР

Предателерембыттехи ң ик ак-каттыжышкынның ажылдакчыларының хомудазын ажылчын контролёрлар эртиер чылдың декабрының эгезинде хынаан. Буфеттиң ажылының багайынга хомудазын олар илереткеннер. Буфет оон-даа улуг тоннут чемненнө турган. Чемниң ассортиментази кызыы, чамдыкта хлеб, сүт чедишпес. Амыдыралдың нарын техниказын сеңгээр артык кезектер чедишпес, ынчангаш чагырларны ей-шаанда кылбайн, мастерлер аңаа олура хүнээр турганнар.

Буфет ажылдакчызы О. Шупрына оон чогуур түнел үндурбээн, ынчангаш ону КЗОТ-туң 33-кү үүлүү-биле ажылындан үндүрген деп, каттыжышкынның чиргине директору И. Л. Тея дыннаткан. Буфеттиң ажызы амгы үеде экижин турар. Артык кезектер-биле оны хандырар талазы-биле чамдык айтырыглар шиитпирлеттинген. Ынчаза-даа оларның хөй кезии ам-даа чедишпес. Ону чорудуп берип турар заводтар чагыларны долуза-биле күүседириниң хемчеглерин албаан, а чамдык чагыларны күүседириниң шуут ойтаавын. Амгы үеде компрессорлар, электри шимчедикчилерни, хеп чүүр машиналарга артык кезектер, ол ышкаш чунардемирлер белеткээринге ажыглаар металл, өске-даа херекселдер ук каттыжышкында чок. Каттыжышкының иштики курлавырларны дилеп, амыдырал хандырылганың эрги техникаларының алган артык кезектерни ажыглаан турар. Ынчаза-даа Тываның чонкуң амыдырал хандырылга девискээр-бүдүрүлге каттыжышкынының талазындан аңаа тодаргай дузаны негеттинип турар.

* * *

Кызылдың чөөн талазында турар № 13 магазинге чамдык аъш-чем продуктулары үзүктеп бээрин хөй чурттакчы чон хомудан турар апарган. Ажылчын контролёрлар аңаа баргаш, садыл алыкчыларның хомудалдарының үндезининге бүзүүлөөнер. Ассортиментиде айыттынган чамдык барааннар гастрономия салбырында чок, а бакалея салбырында ону ийи, үш-даа хүн четчелевес. Кладовщик азырг деп чылдак-биле фактураларны маан голланд быштакты, майонезти контролёрлар хынаалда үезинде эскергеннер. Хайгымычылларның сүмеин-биле ону чонга саткан. Аъш-чем барааннар седыл үк магазинин хандырылгазын экижидерин-биле хемчеглерни ап чоруткан.

ЧЕРЭЭЖЕННИҢ ЭРГЕ-АЖЫЫНГА

Херээженнер чөвүлелдериниң сорулгаларын тодараткан

Республиканың херээженнер чөвүлелиниң бешки плепумунга партияның XIX Бүгүэвилел конференциязының болгаш Совет херээженнер комитединиң шиитпирлеринге дүүштүр салдынган сорулгаларның дугайында чугаалашкан, Илеткелди республиканың херээженнер чөвүлелиниң даргазы Д. Л. Ондар кылган. Ол херээжен кижиниң билиг-мергежилин бедидеринге, оон ажылдаарынга тааржымчалыг байдалдарны тургузарынга чөвүлелдер идепкейлиг киржир ужуруг дээрзин демдеглээн. Республикада амгы үеде алды чүс хире кижи депекки эвлүгедир, тудутта, садыг организацияларында, ниитиниң чемненилгезинде ажылдап турар, херээженнер аар, хөлөбиле кылыр ажылда. Мал ажылында механизация эвээш. Бажыңга ажылдаарын организастаары чугула болуп турар. Эрткен чылын бажында ажылдап турар муң ажыг херээженнер ийи чүс ажыг муң рубльдиң бараанын бүдүргеп.

Саатты херээженнерни чиик, хоралыг эвес ажылдаряже шилчидерини хыналдага алыр болза эки. Медицина хандырылгазын болгаш ачылдуза чедирерин экижидерни негеттинип турар. Фермаларда санитар байдал ындыг кончуг эвес. Чүгле «Улуг-Хая» совхозтуң Арыг-Бажы СБФ-зинин эвлүгелиг ажылче шилчээн. Тускай хеп, дыштанып өрээл чок.

Илеткелчи эки ажылдыг чөвүлелдерни адаан. Партияның XXII съездиин аттыг совхозта Л. И. Дамба-Даржааның удуртканы чөвүлел чон аразынга кижилдирге ажылын эки чорудуп турар. Кызыл райондан Г. П. Бессмертных, Бай-Тайгадан С. С. Соожу, Монгун-Тайгадан М. М. Хомушку болгаш өске-даа активнилер кызымак ажылдап турар.

Ынчаза-даа арагалаашкын болгаш кем-херек үүлгедир чорук-биле демиселди черчерде чөвүлелдер ам-даа кошкак чорудуп турар. Ажылыпга кол утпаашкынны тып чадап: кижи бүрүзү-биле ажылдаарын холдан үндүрүп массалыг ажылдарга хандыкшып турары, өске

Төрээн дылың өөрен

ЭДЕ КӨӨР, ЧУРУМЧУДАР

Тыва дылды утпас, ону өөренмир, иептередир дугайында айтырыг көдүрген материалдар республика солуннарының арыннарында удаа-дараа үнүп турду. Ол эки-дир. Плюрализминиң иниттилел амыдыралынче хамылап, турумчуурун иеген турары ол.

Мен бодаарымга, тыва дылды аныяк-өскенивис төрээн дылы деп хүндүлеп өөрензин дизе, амгы дылда база бижик документтериниде чамдык парын айтырыгларны үзе шинтпирлээр үжүрлүт бис. Оларга өк-биле адаар ажык үнерлиг сөстерни, диалектизмнерни, очулдурган, хураангайлаан, үлегерлээн сөстерни чүтаага база бижикке ажыглаарын чурумчудары хамааржып турар.

Тыва солуннарны, чогаал ажылдарын номчуп азы тыва радиону дыннап ора, чевеп, үжүр-үткалыг биледимес, маргыштыг домак, чүгаа тургузуглариига бо-ла таваржыр. Аңаа бодаарга, орус дыл болбаазын, чарт болгай. Ынчангаш аныяк-өскенивис чамдыкта кандыг-бир медээни орус солуннардан номчуп, билип алыксай бээр.

Кандыг-даа дыл үе айтыбиле хевир-тургузуун, утказыныарын, үнезин өскертип, ооң-биле кады бижик дүрүмнери болбаазырап, чурумчуп, чаартынып турар. Тыва дыл бодунуң төөгүзүнүң дургузунда кедергей нарын шылгалдаларга, өскерлиишкиннерге таварышкан. А тыва бижик тывылганындан бээр чүгле чартык чүс чыл болган. Ук бижиивисти түүлүнга чедир сайзырааи, эдер-чаазар чүве чок деп чугаалап шыдавас бис. Мында «аскак» чөрлер көвей. Чижээлээрге, өк-биле адаар ажык үнерлиг сөстеривисти чавдыр-соора номчуп. Бүлаңдыр адап-ла турар-дыр бис. Ыдангыя, радио, телевидениие-ге чүве чугаалап турар киижилерге ол дыка-ла шаптыктыг. А ол сөстер тыва дылда ийи-чангыс-даа эвес, а чүс-чүс бооргa, түскай системажыг, адаттыпар, бижиттинер дүрүмнерлиг.

«Коданның» (дириг амытаны) «кодандан» (аал коданындан) домактың утка-тыварындан (контекст) ылгап аар бис дижип турган эртемден эштер ол шагда конгүг-ла часкан-дыр деп бодаар мен. Ооң түңнелинде, чамдык таварылгаларда бүдүп домак белиң баажыры чок тывызык мшкаш апаргылаар: контекст база ямы-бүрү үткалыг болгулаар ышкажыгай. Ынчангаш кадыг демдекти «аът» дээн чижектиг каш-ла сөске эвес, а бижикке эгезинден-не калбаа-биле ажыглаан болза эки турган. «Бижик нарыдан, демдек саны көвүдеп, камналга чок апаар» дээп бодал окта шын эвес. Маңаа мындыг камналганың хөрээ чок. Англи, француз, немец дылдарны алгаш көөрге, чангыс үнүү (фонеманы) шын адаарын илередир дээш үш үжүктү безин кожуп ажылап турар болгай. Дылдың национал шынары, адаар аяны, аялгазы кандыг-даа бижик камналгазындан үнелиг болуур үжүрлүт. Ооң база бир бадыткалы — тыва дылдың өске нация чоннар сонуургап, даштыкыда безин өөренип турар апарганы. Тыва дылды өөренип эгелээн өске сөөк киижите амгы бижиивистен өк-биле адаар ажык үнерлиг сөстерниң ылгап аары шуут болдунмас. Кандыг-бир өске дыңгыр киижиге тыва домактан номчуттуруп көрүнерден. Чүнү-даа билип ап шыдавас силер. Ол чүнү көргүзүп турарыл дээрге амгы тыва бижиивис национал адаар аялгавысты (акцентивисти) чогуур деннелге илеретпейн турар-дыр.

А тыва бижикке, ооң чадаарда, домактың тургузуу сөстөн (өк-биле адаар ажык үнүү бе азы чок бе) үткаазы тодарадып шыдавайн баар. маргыштыг таварылгаларда өк-биле адаар ажык үнүү сөстерге кадыг демдекти салыр болза эки. Давды-ла эвес, а номчукчу домактың утказын чавдыр билги дег чөрлерге аан.

Чижээ: «Ооллак баалык кыргага үнүп кээрге, харагаиар аразында улуг көдээ (кодаң эвес аан) көзүлгеп».

Бо таварылгада кадыг демдекти ажыглаанны бадыткаддыг. А бир эвес «Коданда чүс мал бар» дээп болаза, маңаа кадыг демдекти салган хөрээ чүү боор. Ынчалза-даа тыва дылды өөренип чоруур өске сөөк улуска бо таварылга база-ла тывызык апарып болур-дур. А улуг чогаалдарга чеже ындыг таварылга туруп болбас деп?

Ам очулдурган база үлегерээн сөстерни көрзолиикер. Чоокта чаа «Чаа чылдың шинзиэ» деп турдувус, а ам «Чаа чылдың ёлказы» дижи берзивис. Төп солуннарывыс ынчаар бижип турар. «Овтаргай делгеме» деп сөс ам читкен, дорт-ла «космос делгеми» деп адап-даа, бижип-даа тур бис. Шолбан деп сылдысты Венера дей бердивис. Тыва ады та чүге таарыштаан чүве? «Планета» деп-ле турар бис. А «бомбүрзек» дизе канчап баар чүвел? Үтказы түүлдеш-ледир. «Садыгны» безин «магазин» деп бижип тур бис. Кайы-даа кожуунуң кырган киижилериниден айтырарга, «миллион» деп сөстү (сан адын) «сая» дээр чорду. А амгы сан эртемнит эштер ону бир ялзы шинчилээп, «тыва чугаа культуразы» деп ону үнгенден бээр хөй чыл эрткен. Ол хире ук эртемденнин айтып, илереткен частырыгларын солуп, парлалга, радио, телевидение ажылдакчылары ам-даа катаптап турар хевээр. Денге частырывысты мынаап, бодаарып, шинтпирден үндүрүп көрзээнер. Ынчанмас болзувусса, аныяк-өскенивис мындыг «хойпак», хажыгыр чемдикчө апарган дылдан ойталаап, шуут-ла орус дылче шилчий бээрлер. Бежеп хире чыл эртер болза, тыва дыл шуут утундурап магатчок.

Тыва дыл шыкаш сөзүглел шыгжамыры байлак эвес дылдарга арханам база диалектизм деп билишкиннер түрбас деп санаар мен. Биске сес бүрүзү алдын өртектиг, ынчангаш шуптуру ажыглалга киргеи турар үжүрлүг. Ол сөстерни бо Хемчик диалектиан, дуу Тес-Хем диалектиан деп «литературлуг» дээривис дылдан ангылавас үжүрлүг бис. Ук сес, домак тургузуглариың бүгү тывалап артыктаашкын, өскелээшкин чоокта чогаалга-даа, аңаа чугаагадаа ажыглазын: ыргак-сөөк — ымыраавы-даа, хөнек—доңгуву-даа, нугус— шүнчүктү-даа, хараача —тогаапы-даа, уур— согаашты-даа, сакпын— дембүнү-даа... бүгү-ле диалектизм сөстеривисти. тыва сөстер деп дең эргелиг көөр апаар бис. Ынчангаш ук сөстериң орфографтыг, харындаа этимологтуг сөзүглелин кыдыптар болзувусса, ынчан ук сөстерни бүгү тывалап аңыглап, чугаалажып, бижий бээрлер. Ол чорук чогаал бижиринге база дыка дөмектиг болур: чогаалларывыстың маадырларының чугаа-домаа чөп-чөр аайы-биле ылгалып турар, чеднигир, байлак апаар.

Амгы тыва чугаа культуразы-даа, биижик дүрүмнердэ шынарларының деңнелиибиле иегелдеге ырактада дүүшпес. Тыва дыл бодуңуң национал «амданчүүдүүң», «ыдыың», оныгай аялгазың төөгүге мөңгежидер үжүрлүг. Ындыг төлөөде, төрээн дылың тыва киижи бүрүзү үнелеп, ону ажылтолүнге ынмыгуур-өнүү ыңнаш шилчидиш бээр үжүрлүг. Чүгле ынчан амгы аныяктарывыстың «звериңг», «азарттыг», «семпат», «надоел», «труба», «пострай» дээп бок сөстери чидер. Чүгле ынчан тыва чугаанның культуразы бедип болуур.

Тыва радионуң дамчылдыгаларындан тоолу, эрзин, Терес-Хөл диалектизиг авторларның чугаазын черле дыңнаваан мен. Тожуүүң уран чүүл коллективиниң концерттерин көөрге, ёзулуг «ыяш тожилариның» үнү, аяңы черле дыңналбас. А түс черинң киижилери кайыл? Оларның фольклору, аас чогаалы, чугаа аялгазы тергиин үнелиг, каталпаттынмас байлактылыр дээрзин кажан угаап билип бис?

Игорь ИРГИТ.

Нам болгаш номчукчу

АМЫДЫРАЛЧЫ УЖУР-УТКАЛЫГ

1988 чылда аныяк автор Маадыр-оол Ховалыг чечен чугааларының чыындызын «Хаяда хадыннар» деп ат-биле үндүргеи. Ында авторнуң «Частың ыры» деп тоожузу база киргеи. Ол тоожунуң дугайында бодумнуң бодаалдарымны илередип, авторга эвээшбиче-даа болза, арга-сүмелерни кадып көрейн.

Тыва литературада ажылчын ангының дугайында чогаалдар эвээш. Маадыр-оол Ховалыгның «Частың ыры» деп тоожузу бичии хемчээлдиг, ынчалза-даа амыдыралчы ужур-уткалыг теманы, идеяны көдүргеи. Чогаалда күш-ажылдың темазын, амгы совет будүрүлгениң киижилериниң, аныяктарының ажылжижин, амыдырал-чуртталгазын көргүскен.

Комсомолдуң кыйгырыы-биле келээ суурнуң ооллар-кыстары Даржаа, Ооң-оол, Дакпай, Анчымаа, Таня Кара-Дашта Бүгү-эвилелдиң комсомолчуаныяктар тудуунга ажылдай бээр. Оларның баштайгы күш-ажылчы базымны тоожуда көргүскен. Күш-ажыл задыктырар, ооң моозу-шынарын хевирлээр. Ынчангаш чогаалдың идейлиг утказы аныяк-өскенге тарымчалыг.

Тоожуда нарын сюжет чокда болза, кол маадырларның Даржааның, Ооң-оолдуң овур-хевирлерин автор эвээш кескү кылдыр чуруп турар. Маадыр-оол Ховалыг Тыва даг-дүгү комбинатта ажылаап турар белгаш тудугнуң, бүдүрүлгенин ажыл-ижин, ажылчын аныяктарның амыдыралын бижири-биле ылгалып турар. Ооң ажылчын арга-дүржулгазы «Частың ыры» деп тоожуну бижиринге улуг дузалаан.

«Частың ырызының» темазын, идеязын летпип, авторга ам-даа мактанчыг сөстерни чугаалап болур. Ынчалза-даа ооң-биле чергелештир тоожунуң чамдык чедир көрүнмейн барган талаларынга доктаап көрейн.

Тоожуда чедир хевирлеттинмээн сюжеттиг угланыышкыннар база бар. Онгу класс-чылар Даржаа, Ооң-оол школазын каап, комсомолчуаныяктарның тудуу Кара-Дашче чоруп турда, ооллардың салым-чолу башкылар коллективин дүвүретпейн турар, ол черле алдеп. Ынчангаш мында чогаалдың чөрүдээзи кошкаан. Тоожуга аныяк тудугжулар Даржааның, Ооң-оолдуң, Дакпайның ажылижин, өөредилгезин, инакшылын, күзел-соруун ам-даа ханылаар көргүскен болза, артык эвес турган боор. Баштайгы бо тоожунуң уланчызы, ийиги ном база бижиттинип үнер деп илеген турар мен. Чүге дээвге Даржааның, Ооң-оолдуң, Дакпайның, Анчымаанын салым-чолу ооң ынай кандыг болур ирги деп айтырыг чайгаар тургустуунуп келир. Азы Ак-Довуракты В. И. Ленин аттыг комбинадының тудугжуларының, ажылчыннарының дугайында чаа чогаалдан бижирги күзенчиг.

Эге тургустунуушкун үезинде пайралдың, интернационализминиң идеязын нептерелирин, ону бадыткаары — чегаалдарның өөредилге-кижизидмегелиг болгаш эстетиктиг сорулгалары. «Частың ырызында» хөй нацинның төлээлерин кииргилээн. Интернационалчы пайрал дугайында чугаа чүгле чангыс эпизодта киргеи. Ол четпес. Интернационализминиң темазы тоожуда бижырымчалыг болбаан. нарын сеткилдерниң хөлөөшкиннери, харылаалар кылдыр чуруттуммаан. Ак-Довуракты В. И. Ленин аттыг даг-дүгү болбаазыралыр комбинаттың тудуу совет улустарның бижыг пайрадының, оларның маадырлыг күш-ажылының түннели-дир. Интернационалчы пайрал тыва чоннуң бижыг дазыңгыжы-дыр. Ынчангаш пайрал темазы бо тоожуга база кол черни ээлээр үжүрлүг турган. А ол чөк. Сиң үттүп болбас.

Маадыр-оол Ховалыгның салым-чаланы маңаңгы, чогаадыкчы дүржулгазы ам-даа өөрүп келиринге бүзүрөп болур.

Семён ОЮН.
Бай-Хаак суур.

Кандыг-даа хөрзөжен киижиниң күзели — чараш, кара чангыс болгаш катаптаттынмас болуру. Ында хөрзөженнериниге ол «үш чангыс ай чүүдүү» сагып алырынга «Беата» салон дузалап турер. Моон садыы алган кандыг-даа каас хеп чүгле чангыс болуп турар.

Чүгле эрткен чылын 100 мастерзер — даараныкчылар болгаш аргыкчылар ооң-биле, чуруу-биле, хевирн-биле бот-боттарынга домейлешкек эвес 1650 модельдерни кылып тургусканнар. Оларны сатканындан чыда орулга 200 мың рубль болган.

«Беата» салонну ийи чыл бурунгаар чурукчу-модельер Беатриса Дуиска ирендилеп алган. Дүржулга чыгдынган, уруг негелделиг садып алыкчыларның хереглелин көрөнип көргеп. Чаа чылдан эгелээн салон долу бот-орулга-чарылгаже шилчип кирер. Чоокта чаа Таллинге болган модалар фестиваль специалистерге бүзүрелиг берген. Аңаа чүгле делегей жюриин эвес, харын көрүкчүлер Беатриса Дуискалың коллекциязын эң-не тергиин деп хүлээп көргеп.

ЧУРУКТА: «ак-кара хана-карак» деп коллекция Таллинге болган мода фестивалының шаңналын алган.

У. ПАЖЕНИҢ фотозу. (СЭТА-ның фотохрониказы).

ХООЧУН-БИЛЕ ЧУГАА

Уран түүлге болгаш улустуң чогаадылгага амыдыралын бараалгадып келген, ам 76 хаалыг зиин чоокта чаа менче чагаа чорудупкан. «Кандыг-түү-даа болза найысылалда киижи болгай сен, сээн чугааң дыңнөксаарым ажок, чедип көөп көрем» деп. Ынчангаш Бай-Тайганың Кара-Хөл четтим.

Балган Ленчаевич Күжүтет менден оң ажыг хар улуг, ынчалзажок шинчеңгири, ыяштыг болгаш омак-сергээ ымдын-даа дээре. Чүгле бызаанчыны харын үгда үженнип ыллып түр, оларның опу шуут белеп, кады ойнап, шенеп сергүледивис-даа. Чээрби хире хомус база соктап алган. Оон ынай игилдер, элээп каш дүгүр белиң бар. Ол бүгүнү кылып турар аразында ыяштыг пашка хайындырып, курлавып база четтирип турар. Ксичүг чарат ийи антара база кылып каан. Холу черле куруглавас: үнери-даа, киреп-даа —ажыл, олурары-даа, турары-даа — ажыл. Дашты кажаада ипектерин чемгерери, кажаа иштин аштаары, ыяш бичелээр, суглаар үүде база турар. Ол хирезинде оргам-мойнум-даа дивес. Дүмүгүр тутказы, «хынай бергенде» ооң чигин, сөс-домаанның тывылыып кижи кайгаар.

— Композитор кижи боорумга, бо кылган хамык хереселдеримниң шыларын хынаттырып алыр дээш кел дидим. Ооң ынай чүгле сенден айтырар бир чүгүла айтырыым бар: тыва хөгжүм хереселдерин будүрер мастерская ачыдар дээш чүү болуп тур бо? Чоп сураг барды? — деп, ус-шевер мастер хөрээн ейүп чүүрүр дүвүрээзинден чугаалап ор.

Мастерская ажыдар дугайында айтырыг буде бер чаңгыл-ла турар чүве болгай. Эрткен чылын «Шыпэ» солунга төгерик стол болуп турда, культура министриниң ораалекчызы Л. М. Борисова августа айда бажың болу бээрин бүзүреткен. Лидия Михайловна күзүн тыва хөгжүм хереселдериниң конкурс-көрүлдезинге ам мастерская удавас болуур деп аксын берди. Чоокта чаа бааржыры, ам-на болур, бичии маңайар диди. Эрткен чазын СЭКП обкомунуң бирги секретары Г. Ч. Ширшин бо айтырыгны деткээн киижи, ол чоокку үеде шинтпирлеттинмес болза, аңаа база катап бааржыр мен. Мээң өөрүм, хөгжүм хереселин кылыр ус-шеверлер, соругаалыстың ыяап-ла чедип алыр бис.

Сүт-Хөлдүң Бора-Тайгада Ондар Маржымал башкы бар. Ол боду база алдан хар ажа берген хирезинде, Кызылга мастерская ажыттынар болза, бажың-балгат-даа айтырбас, боттанныын ажылдаар мен деп турар. Ындыг киижилер чангыс ол эвес. Черле тыва хөгжүм хереселдерин көвүдеирин, ындыг хереселдерин школаларга, бот-тывынгыр уран чүүл коллективтерге болгаш чонга нептередирин сүүлалаан, бодуңуң хөрээ ыядыр көрүп турар улус хей. Ол дугайын база чугаалаштывыс, харын-даа хамык көргүүсту Кызылга чыыр дээп-ле турдувус. Шынаала, ажылды дугуржуп, кымыын кооператив-биле, кымыын амы-хууда ажылдаарын тодарадып, маан тургузуп, чедис ажылдың организаторы таваан. Ону Культура министерствозу дарый бот-тандыраары күзенчиг.

Балган Ленчаевичиге Дағ-Алтайдан белиң чагыглар бар. Ынчалза-даа ол чагыглар кымыырга ойлешпейн, ооң көвүдеир кылып турар. Чамдыкта, Кара-Хөлге чедип база берге болгаш кылдыңган хөгжүм хереселдерин сайгартымайн чыыр бөөр. Ындыг байдалга ескеда ус-шеверлер таваржып турар. Ынчангаш хөгжүм хереселя кылыр ус-шеверлерниң ажылын организастаары, оларга опаалга бээрл, ескелээ айтырыгларны шинтпирлээри негеттиниң турар.

Бистиң хоочун (черле шупгувус кыргаанар бис) ус-шеверивис Балган Күжүтетке ынчаар четтим. Ынчангаш көрек ейүп чоруур бодаларны (ооң-даа, маан-даа, ус-шеверлерниң-даа) номчукчуларга чугаалаарын шинтпирлээн мен.

Шактар ДОҢГАК.

СПОРТ ДЕЛЕГЕЙ ЧЕМПИОННАРЫ

Финляндияда Лахти дээр финн хоорайда делегейниң ээ шилиндек хаакчылары ангы-ангы дистанцияларга чемпион ат чаазын алыр дээш чидиг демселдя чорудуп турганнар. Ында совет хаанчыларның киржилгезин багай эвес болуп турган. Баштайгы алдым медальды Елена Вяльбе чаазын алган. Магадан чурттуг 20 харлыг студент 10 километр дистанцияга дыка-ла эки маанаан. Ол хүн бистиң өске спортчувус — олимпий чемпиону Тамара Тихонова (Ижевск) хүлер медальдың ээзи болган.

—Соок болгаш сырыныг хүн турза-даа, Лахтиде хаак стадионуун 30 муң хире кижи доллур эзлепкен. Ол хире кижи маргылаанны хаак оруунуң кыдымнан хайгаарал көргеннер. Финн аарыкчылар өске спортчуларның чедишкиннеринге адаарлалын көргүүн-даа турза, олар бедик мергежилдиг киижилерниң халас эвес дериң үнелеп билирин база көргүүп турар. Олар Елена Вяльбениң чараш болгаш дүргеи маңнаарын магадап, аңаа байыр чедирип, адыш часкап шаг болганнар.

Парлалга конференциязынга бодуңуң дугайында ол мынчаар чугаалаан. Еленаның амгы чурттаң турары хоорайының адын даштыны журналистер дыка-ла бергезинип адап турган. Елена Магаданга он чыл бурунгаар бодуңуң амгы тиилелгезинче орукту эгелээн. Этон хаакчы Урмас Вяльбеге кадай болуп барып алырының мурнунда ол Трубицина деп фамилиялыг турган. Элээдеп уругларның делегей маргылдаазынга база киржип турган. Франс дээр ооллуг апарган. Олимпиадага ол кирипшейн барган. Ам ооң оглу бир хар үш айлыг. Бо сезонда ол делегей кубогунуң ийи этаппага улаштыр тиилээш, ол хүндүүт шаннаа дээш демиселдян мурнуку одуруун ээлеп турар.

Ам хостуг арга-биле маннаар 30 километр дистанцияга болгаш эстафетага киржир мен деп, Елена чугаалап турар. Ооң амыдыралы шала «нарын» боон турар. Чемпионат доостурга-ла, ол Лахтиден Таллинче хаптар. Анаа аңаанга, оглунга ужуражыкаш, ооң соонда Минскиде өөренип турары күш-культура институдунче чоруптар.

Елена Вяльбе дараазында хүн 30 километрге база чемпионнаан.

• • •

Эр улуетүн эразынга эрткен 30 километр дистанцияга Алма-Ата чурттуг 24 харлыг Владимир Смирнов чемпионнаан. Ол бодуңуң чедишкиннинин үнелекчилеринге моңге автографты арттырып каан. Парлалга конференциязы эгелээринин мурнуу чарыында шюолуг-ла кеппээн бетон майның стол кырынга салып каан. Чаа чемпион аңаа бодуңуң адыжының изин арттырып каан болгаш орта хол үжүү салып берген.

Смирнов ол дистанцияны 1 шак 24 минута 56,9 секунда иштинде эрткен. Ооң кол удурланыкчылары ооң шоолуг-ла калышпаан: шаңналдыг черлерни эзлээн спортчулар — норвег Вегард Ульванг ол дистанцияны 1 шак 25 минута 03,6 секундада, а швед Кристер Майбэк—1 шак 25 минута 09,8 секундада эрткен.

Владимир Смирновтуң бо тиилелгези өөрүшкүлүг болдуушкун болган. Чүге? Моон мурнуда чылдарда Смирнов чедишкинин чок болуп, хөй кезиниде ийиги черни ап, чамдыкта үшкү черге дүжүп. харын-даа медаль чок-даа артып каап турган. Ынчангаш ооң амгы тиилелгези ийи дакпыр үнелиг болуп турарының чылдагаанны шында.

Чаа чемпион — Совет Армиязының офицери. Ол ам Алма-Атада чурттап турар. Ооң баштайгы спортчу базымы Казахстанда Кокчетав областын Шученск хоорайга эгелээн. Чемпионуун баштайгы тренеэри — Александр Уигефук.

Чаа чемпионуң тренировка кылып турарының хемчээлин журналистер сонуургаан. Чыл санында-ла 8-9 муң километрни маннап эртип турар мен деп, ол харылаан.

(СЭТА).

агаар

Республикага биче булуттаар. Чагбас. Соңгу-барыын чүктен хаттың дүргеи секундада 3—8 метр. Дүне 23—25, чамдык черлерге 11—16, хүндүс 8—13, чамдык черлерге 5 градус чедир соор.

Кызылга биче булуттаар. Чагбас. Хаттың күжү кошкак. Дүне 23—25, хүндүс 8—10 градус соор.

Редактор В. С. ШАРАВИЙ.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

МАРТ 2-ДЕ

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 — «Чалча кыс Изаура». Уран-чечен фильм. 10-11 сериялары. 10.40 — Медээлер. 10.50 — Уругдар шагы. 11.50 — «Аяр-чоруучулар клуву». 12.50 — 14.10— «Ойна, гармонь». 15.25 — Медээлер. 15.35 — Сонгулдаларга уткуштур. 15.45 — Фильм-концерт. 16.15 — «Ежиниң портредиз». 17.05 — «...16 харга чедир болгаи ооң улуг назы». 17.50 — Ж. Ибер. Концерт. 18.10 —«Сальвадор: тайбың дээш дайын». 18.45— Бөгүн делегейде. 19.00 — Мультфильм. 19.15 — «Импульс: инициатива, ажылгырывыныгыр чорук, ырыг оруглар». 20.00 — «Чалча кыс Изаура». Уран-чечен фильм. 11-ги сериязы. 21.00 — «Ужо». 21.35 — Сонгулдаларга уткуштур. 21.45 — 00.05 —Нептерелгей музыкамның чаа чүүлдери. Италияны конкурузу. «Сан-Ремо-89». Чапсарда (22.40) — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00—Эртенги гимнастика. 8.15 — А. И. Куприяниң чогаадыкчы амыдырының дугайында эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35: 9.35 — Биология. 10 класс. Генетика деп чүү? 9.05 — Испан дыл. 10.05 — —ПТУ сургуулдарыига. Нияти биология. Кижиниң тывылганы. 10.35; 11.35 — Л. Н. Толстой. «Дайын болгаш тайбың». 9 класс. 11.05 — Испан дыл. 12.05 — «Бис, ат салганнар». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы. 13.15 — 13.25— Медээлер. 17.05 — Медээлер. 17.15—Иллюзион. «Большевиктер чуртунга мистер Вестиң кайгамчыктыг ужуралдарыл». Уран-чечен фильм. 18.25 — Фестиваль экраны. Аныяктар программаларының 8-ки бүгүүзилел фестивалының лауреат программалары. «Бодуңуң күзели-биле».

КЫЗЫЛДАН

18.55 — «Шыланам». Тыва улустуң тоолу «Ачыты Кезер-Мерген». 19.15 — «Аазия төвүү». Үндүрүлгеде: Медээлер. Сонгулдаларга уткуштур. 19.40 — Медээлер. 19.50 — Чарлалдар. реклама.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуур, чаштар!». 20.15 — «Делегатскаяда музей». Италиядан Госсияже аян-чорук. 20.45 — Улусчу аялгалар. 21.00 — «Уже». 21.35 — Сонгулдаларга уткуштур. 21.45 — Иллюзион. «Большевиктер чуртунга мистер Вестиң кайгамчык ужуралдары». Уран-чечен фильм. 23.00 — 00.45 — Баскетбол. Европа чемпионнарының кубогу. Эр киижилер. ЦСКА — «Арис» (Грециа).

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.55 — Бистиң студиязында Д. Баткиров. 19.15 — «Вулканнар чуртунче ногаан кеге-бүга сообщазы». 19.35 — СССРниң улустуң артизи Ш. Татишвили база Грузин ССР-ниң улустуң артизи И. Андгуладзе ырлаарлар. 20.00—20.15 — —«Тамчыктыг удуур, чаштар!».

Баравинны үүрмектеп садар садыгга ажылдаар садыгжылар белеткээр курсту организастап туралың Кызылдың аъш-чем баравиннарының садыы чарлап тур. Чайгы үеде ногаа, кат-чимис, квас болгаш өске-даа суксуннар садарынга студентилерни, бажың ээлерни, пенсионерлерни ол курска өөредир.

Кичээлдер апрель айның 3-тен 21-ге чедир Садыг министерствозунуң өөредилге комбинадында болур. Ооң адресиз: Салчак Тока кудумчузу, 16.

Өөредилге үезинде стипендиялыы төлөөр. Айтырыгны эраазында адрестеи биилип ап болур: Кызыл хоорай, Октябрьская кудумчузу, 29, кабинет № 7. Телефон № 3-23-11.

КЫЗЫЛДЫҢ ЧУРТТАКЧЫЛАРЫНЫҢ КИЧЭЭНГЕЙИНИГЕ

Ажылга кирип алыр айтырыг талазы-биле хооркүүскем даргазының оралакчызы Светлана Николаевна Саповаже март айның 3-те дорт телефоннап болурун хооркүүскем дыңнадып тур. Телефон № 3-15-83.

Тыва АССР-ниң театр ажылдакчыларының эвилели 1989 чылдың март 11-де хөгжүмнин театрының фойезинге «Чогаадыкчы ажыл» деп клуб. тун кичээлин эртиреп. Кичээлдин ажылынга профессиональ болгаш бот-тывынгыр чурукчулар, скульпторлар болгаш даш чонукчулары киржир. Чогаадыкчы чугаалажыышкынга киржир күзелдиг бүгү киижилерни чалап тур.

КИНО

МАРТ 2-ДЕ

«ПАЙЫРАЛ»: «Киносборник № 15» 10.00, «Шаг» 11.30, 14.10, 16.50, 19.30 шактарда.

ВИДЕОЗАЛ: «Вепышка» 14.30, 17.30, 19.00, «Мультсборник № 9» 16.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Киносборник № 146» 9.30, «Дай лапу, Друг» 11.00, 12.50, «Поднятая целина» 14.30, «Одиночка» 16.40, 18.40, 20.40 шактарда.

«ВОСТОК»: «Война и мир» 15.00, «Игла» 16.50, 18.50, 20.20 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Холодное лето 53-го...» 14.00, 15.50, 17.40, 19.30 шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к-б: «Камила» 17.30, 19.30 шактарда.

«ШЫННЫҢ» телефоннары

◆ Редактор — 3-43-34;
◆ оралакчыдары — 3-33-91; 3-34-17;
◆ приемная — 3-34-26;
◆ харысаалгалыг секретарь — 3-34-92;
◆ оралакчылары — 3-45-93;
◆ партийжи амыдырал киижизи — 3-36-82; 3-36-25;
◆ совет тургузуг, социал айтырыглар киижизи — 3-34-99; 3-41-23;
◆ үлетпүр киижизи — 3-34-49; 3-36-73;
◆ пропаганда киижизи — 3-34-57;
◆ агроүлетпүр киижизи — 3-41-16;
◆ культура киижизи — 3-39-15;
◆ информация киижизи — 3-37-41;
◆ чагаа киижизи — 3-39-03; 3-34-39;
◆ очулга киижизи — 3-34-93;
◆ корректорлар — 3-34-19;
◆ үнүтүкчүлер — 2-27-41;
◆ бухгалтерия — 3-43-41;
◆ созуп келбейн барганда — 2-32-75-че доллар.

Чыдда 800 катап үнер.

Хемчээли 2 парлалга амазы

Тиражы 25400 эк.

Тыва АССР-ниң Ном үнүрер чер полиграфия болгаш ном садыының керектеринге талазы-биле күүрүе комитединиң типографиязы. Кызыл, Шетинниң база Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 249. ТС—0042

667000, Кызыл хоорай, Красноармейская, 100

Индекс 54241

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунун, Тыва АССР-нин Дээди Совединин болгаш Министрлер Чөвүлелинин органы

1989 ч. март 3 пятница № 53 (13953)

1925 чылда үнезелеттингеи Өртээ 3 төп.

Эде тургустунуушкун: бодалдар, саналдар

ЧҮГЛЕ УДУРТУКЧУЛАР БУРУУЛУГ БЕ?

Бо материалды бижиринии мурнунда элээн бодандым. Чүге дээрге чамдык эш-өөрүң четпестерин солуп аршынга чырыдыптарымга, «бодум», «чүге ыяпла», «ниитингге эдип алыр айтырыг-дыр» дээр. чемелеп-даа турдум-на. Шын харын, мээң бодумнуң ажылымда четпестер чок эвес, бар. Ону чоп мурнунга чугаалап, «мээң четпес ажылым бо-дур», «кылган ажылым бо-дур» деп, ажыы-биле чугаалап чор мен. А оон-биле кады ескиниң четпезин база чажырар хөнүм чок. Чүге дээрге оон уламыннан хөнүүн ажылы баксыраар, сударааг-дыр.

Кандыг-даа агитация, тайылбыр ажылы чорударга, бир кулаандан үне бээр таварылгалар чок эвес. Оларны солуп дамчыштыр шүүмүүлептерге, ам харын дывылап үнерин билир мен. «Багып чугаалаарга, бачыды арлыр» деп чоннуң үлегер чугаазында ужур-ла бар.

1989 чылдың январь 19-та № 16 «Шын» солунга О. Шынаадан он бир кижи ат салган чагаага хамаарыштыр номчукчуларга болгаш ук чагаанның авторларынга дошпу харыны билиринм-биле бижинир бодадым. Ол үеге чедир совхозта профком даргазынга ажылдап турумда, ниити совхозта социал айтырыгларны канчаар шинтпирлеп турары менээ бил-дингир. Бижиттингеи четпестер турганы шын. Ол талазы-биле совхозтуң удуртулгазы хажыышындан хайгаарап түпбаан, харыысалгалыг тускай эртемнглердең, малчыннардан шыгыны нөкөдеии салып, моральдыг-даа, материалдыг-даа хемчеглерни оналап турган болгаш пегеп-даа турду. А коммунист удуртукчуларны совхозтуң партия комитединге дыннап, чогуур хемчеглерни онаавган. Чижээ, совхозка МТМ эргелекчизи турган Николай Оюнну ажыл-агыйны сандараткан дээш ажылындан хостаан, оон орнунга кирген Павел Лакпаны «ажылды утбас-тыр мен, хостанар» дээрге хостады. Ам МТМ эргелекчизинде үш дугаар кижи ажылдап тур. Совхозтуң автопарк эргелекчизи коммунист Ужар-оол Балчый-ооллуң ажылы багай, чолаачылар аразынга кижизиндирге ажылын кошкатканы дээш, партия талазы-биле анаа хемчег хүлээткен. Бодунга быжыглаан электромоторларны ээ-харыысаалга чогуу-биле үрээни дээш мотористер Сергей Шинчик, Самбуу Сүге-Маадыр оларның чедирген каражазын төлеттирген. Код инженер Виктор Тумат бодунуң улузунга негелде чок, машина-техникапың эдилели багай; кыварчаар материалдар ажыр чарыгдаттынып турар дээш айда шалыңның үштүн бир кезээн тыртыртка. Буруулугларга онаагаи хемчеглер күш-ажыл дугайында хоойлунуң негелделерин хажыттаанын профком хайгаарап турар.

Бар четпестерни эдип алыр дээш, ол дугайын солунга бижинир чеп. Шүүмүүлелдиг материал тодаргай, буруудуглариы дорт адаан болур ужурлуг. Чамдык кижилер эде тургустунуушкунну, демократияны буу-хаа шинтпирлептерин бодаар чоруктар бисте бар. Ажылагыйда четпестер үнер-ле, директор, партком секретары, профком даргазы, кедээ Совет күүскомунуң даргазы-ла буруудуг деп санап турарлар. Кижи бүрүзү харыылаар ажылдыг-ла болгай. Мен борта удуртукчуларга болчур дивейн-дир мен. Ажыл-агыйның алыр бүрүзүн кол специалист, оон аланда ортумак звеноның удузу база бар. Ол адырны башкарып, ында кижилер-биле ажылдазын, оларны организастаавын дээш, оларны олуртуп каан, акша-шалыны төлеп берип турар. А шалыны эвээш эвес — айда 200-300 рубль. Ол хире-эпиде кайы-бир адырга ажыл сандаран турар, а технолог кижилер акша-шалының мурнуку хевээр-ле чоогламаан хевээр. Ол-ла бүгү буруу дээш совхозтуң удуртукчулары харылаар. Бүтай технолог-специалистер болуунуң ажылын быжыы-биле харылаазын. А удуртулгада четпес ажылды удуртукчулар боттары харылаар ужурлуг.

Бисте прораб Лакпа Аккоолдуң харылаан ажылында четпестер бар. 1987 чылдала ажыглаалга киирер 50 орунныг садикти, чурттахтаның ийи бажының мынчага чедир ажыглалга киирбээн. Ажыглалга киирген удуртулариың — мал кажааларының, чурттапга бажыңнарының шынары багай болуп артыпшаан. Прораб түүн көрүп турарыы? Оон аңгыда үдүрт бригадири бар-дыр. Ол улус чүге буруу чүктевезин?

Совхозта мал ажылының талазы-биле механик бар. Механик! Ол хиреде Т. Уртунай СБФ-ында хол-биле кылыр ажылды механизастаар талазы-биле чүге хемчегler албаын? Инекти хол-биле саар, одекти хол-биле чүдүрер, бөлер. Ол хиреде акша-шалының бүрүнү-биле ап турар-дыр. Ам мындыг турда, специалистери мындыг болурга, директор түүн канчаптарыл?

Хурал-суглаага шүүмүүлээрде кежээ, солунга чүве бижинирде кежээ, ол хиреде боттарының херек кырында дуза кадыпкан ажылы чок кижилер база бар харын. Олар дээрге кыдыындан хайгааракчылар-дыр. Эде тургустунуушкунга кижи бүрүзү киржир ужурдут, шуут-ла хол-биле киржир, чүге ас-биле эвес!

Четпестерни чайладыр дилеөну чаныш-сыныш чокка шүүмүүлээр херек. Бистиң совхозтуң директору-даа, партком секретары К. Бичe-оол, профком даргазы А. Чооду, кедээ Совет күүскомунуң даргазы В. Сүрүнoол совхозтуң экономиказын быжыглаар социал айтырыгларны шинтпирлээр дээш ажылдап турар улуе. Шын. Ынчалза-даа оларда четпестер бар. Оларга бистер, совхозтуң ажылчыннары, актив дузалажыр ужурлуг бис. Чүгле дем-биле ажылдавас болза, хамык айтырыгны канчан шинтпирлээрин? Бүтпес херек-тир.

Маадыр-оол ТУЛУШ.
Тес-Хем район.

АЙТЫРЫГ ШЫН КӨДҮРЛҮП ТУР

Сөөлгү үеде «Шын» солунның арынларында ол-бо районнарда, совхозтарда малчыннарның байдалын бижип турар апарды. Бистиң «Ак-Туруг» совхозта кадарчыларның байдалы ескө ажылагыйларыны-биле домей. Бистиң берге болгаи харыысалгалыг, дыш чок ажылывысты удуртукчу даргалар аиаа чүве кылдыр бодаардыр. Малчыннарга телевир эвээш деп бижип турарны шын-па болгай. Биске бодаарга, специалистерни ап көрээлиңер че. Шынап-даа болза олар кыжын 30—40 градус соокта чангыс-даа хүн хой кадарар эвес. Шээр мал кадарчыларын чүге ынчап болбазыл? Үжен чыл стажтыг-даа болза, ыяап-даа 60 харлаарын маиаар-дыр.

Бистер эттиг, дүктү бүдүрүп, алгы-кештн берип турардыр бис. Ол хиредө чылыг дүктүг тонпар бөзин тывылбас ыпкажыл. База-ла бир чижек: хоорай, суурларда ажыл-агый машиналары оон шалыпкын ажылы-биле ажыглалда кирген.

Ол механизатор бо хүннерде «Т-150» марпалыг тракторларны септежип турар. Часкы тарылгага ажылаар бүгү техниканы кылырын дооскаш, ол бригадазы-биле часкы шөлдерниң шыгын базырарынче киирер деп турар. Тарылга шөлдерииге органиктиг база минералдыг чемиичидилгелерни төгер. Межегейде Оюпр-Ховуиун тараа культураларын чажар черлерин илиирген, болбазырадырынга Григорий Чымы база киржир.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

Соңгулдаларга уткуштур

ЧАГЫГЛАРЫН БЕРГЕН

ССРЭ-ниң улус депутаттарының кандидаттары-биле соңгуңчуларның ужуражышкыннары республикада чоруп турар. Бо хүнперде депутаттарга дыка хөй кандидаттар совхозтар төптеринге, ажылчын суурларга барып, боттарының соңгуңчуларының-биле ужурашкан болгаш оларның чагыгларын хүлээп алган.

ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле Тыва № 391 соңгулда округундан депутатка кандидат, СЭКП ТК-ның кежигүнүнге кандидат, партия Тыва обкомунуң бирги секретары Г. Ч. Ширшин Улуг-Хем районда соңгуңчулары-биле ужурашкан.

Депутатка кандидаттың бүдүрттирген кижиэл СЭКП Улуг-Хем райкомунуң бирги секретары В. С. Недедин чымыганнарга Г. Ч. Ширшиннің доңчу намдарын таныштырган болгаш оон бистин республиканың экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезин дүргедедири дээш херекке киирип турар салыышкынынга доктаагаи.

Районнуң күш-ажыкчы коллективтериниң төлөөлекчилери депутатка кандидат Г. Ч. Ширшиндең айтырыглар база салган. Районнуң социал-экономиктиг хөгжүлдезиниге хамаарыжыр салдынган хөй айтырыгларга ол дезгеренгей харыларыны берген.

— Бодумнуң соңгулда мурнундагы программага кандыгдаа айтырыгны онаалап, чугаалавас мен база кандыгзын-даа ийнги чергенин деп санавас мен—деп, Г. Ч. Ширшин чугаалаан. — Оларның шүүтүүлүү чугула. Ылангыя аъш-чем айтырыны, чурттапга бажыңы дээш бүгү-ле айтырыглар чугула болур.

Чугаазынга ол СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелинин «Тыва АССР-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезин дүргедир талазы-биле хемчегler дугайында» доктаалының дугайында тодаргай чугаалаан болгаш оон күүселдезин хандырар талазы-биле алдывып турар хемчегlерге доктаагаи.

Чоннуң хереглел бараанарын бүдүрериң болгаш ачы-дузаа чедирилге а ы и черчерте улам экиңнелери чугула дээрэии депутатка кандидат демделээн. Төлевирлиг ачы-дузаа чедирер талазы-биле улуг аргалар Улуг-Хем районда база бар, ону чедир ажыглавайн турар. Ол шыкаш чоннуң медицина хандырылгазының, херээженнериң ажылдаарынга болгаш чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузарының, кем-херек үүлгедир чоруктерга удур демиселдиң күштелдиреринин, бойдусту камгалаарының болгаш ону хумагаалаарының айтырыгларынга ол доктаагаи.

Депутатка кандидат-биле ужуражышкынны хуралдыга күш-ажылдың хоочуну, пенсионер К. И. Ошаров, «Наңмырал» совхозтуң директору К. К. Дүрбүлек, «Улуг-Хая» совхозтуң кол зоотехниги О. Д. Кызыл-оол, улус депутаттарының Шагаан-Арыг хоорай Советиниң күүскомунуң даргазы С. Ф. Киреев, Арыг-Узуу сес чыл школазының башкызы Т. К. Монгуш болгаш өскелер-даа чүве чугаалаан, кандидатка чагыгларны берген. Олар март 26-да болур соңгулдаар хүнүндө Г. Ч. Ширшин дээш бадылаашкынын бээрииче соңгуңчуларны кыйгырган.

СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң комиссиязында

ЧАС-ЧАА ТУДУГЛАР ҮЕЗИ

Эрткен чылдың декабрьда халапты чер шимчээшкиниң болган Армениянның соңгу талазы районнарының хевири хүн бүрүде экижип, улам-на чартының турар. Хамык ужур чүгле чедип келген частың демдектеринде эвес. Чаа тудуглар калбарып, экскаваторларны, көдүртүр краннарны хөйү-биле ажыглап турар, ында-бүрү өөнүг рагонучүгаатарда тудугжуларның хоорайжыгаштары ковүдээн. Чаа бажыңнарның дежектерин тудутжулар салып эгелээн, а чамдык черлерде чурттапга бажыңнары немей туттунуп турар. Чаа тудуглар чүгле улуг хоорайларда эвес, харын районнарның удуг эвес төптеринде, кедээ черлерде база калбартан.

Сиптакта, Степанаванда район төптеринге, а ол шыкаш республиканың Спитак, Степанаван, Артикск районнарынга чурттапга бажыңнарының болгаш социал-культура ужур-дүмдүг объектилериниң тудуун калбартырының айтырыгларын СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң комиссиязының март 1-де ээлчеглиг ажылчын хуралынга чугаалажып кергеи, хуралды ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының орлакчызы Л. А. Воронин эртиргеи.

Бо чылын планнаттынган бүгү чурттапга бажыңнарын ноябрь 10-га чедир ажыглалга киирип, дужаарын хүлээгеи РСФСР-ниң болгаш Белоруссияның агроүлетиргүркомларының тудугжуларының инициативазын комиссия түүлдүг деп санаан.

Россия Федерациязының областарындан келген тудуг отрядтарының Спитакка болгаш Спитак районга май айның дургузунда он ажыг түр школа бажыңнарын тудуп доозар дээш шинтпирлеп түүлдүг деп кергеи. РСФСР-ниң кара эвес хөрүүнүг эдилериниң кедээ тудугжуларының база-ла эки үзегер-чижектерни көргүзүп турар. Оларның тургусканы кежүп чоруур механизастаттынган колонналарда чүгле боттарының тудугжулары эвес, а түе черниң чурттакчылары база ажылдап турар. Армян тудугжуларының ажылын макталп үвелээри-биле баштайгы туттунган бажыңнарны оларның ат-бүдүлериниң бээр деп шинтпирлээн.

Белоруссияның Агроүлетүркомунуң тургускан отрядының удуртукчулары республиканың чоннуң тудуг ажылдарынга хаара тударының чаа хевирлерин ажыглап турар. Олар тудуг кылыр талазы-биле кедээ кооперативтер-биле керээлерни чарып турар.

Спитак болгаш Степанаванда хоорайларда чер шимчээшкинниниң уржуктарын чайладыр ажылдар оожум чоруп турар деп комиссия демделээн. Ол ийи хоорай шуут чаа черлерге туттунар апаар, кинчангаш оларны тудар черлерни белеткеп турар. ССРЭниң Нефть болгаш газ тудуг министерстволуунуң салбырлары, Эстониянын, Узбекистанның база Грузинның күрүтудут комитеттери Степанаван болгаш Спитак хоорайларының тудугунуң телевизиелсмета документилерин тургузар талазы-биле чыл эрегленден бээр хөй ажылдарын кылган.

Шынаар болзаашкы ол үш республиканың тудугжу отрядтарының удуртукчуларга эскелериң частырыгларынга болгаш чедир кылбаан түүлдериите чылдак тыртып алгаш, ажыл-херекти инициатива чок, оожум удуртуп, башкарып турар. Даанзырган ажылды күүсетпээн дээш хуулунда харыысалгалыг болур дугайын комиссия оларга сагындырган.

Спитакта болгаш Степанаванда турар, анаа хүлээткен механизастаттынган колонналарны кыска хуусаада четчелеп быжыглаарын Армениянын Күрүтудут комитединге санаалдаан. Ол хоорайларның чурттакчыларының хөй кезии кылыр ажыл чок боон турда-ла, ук тудут комитединиң дөрт мекелөзинде кижилер чедилиппейн, чүгле 300 тудугжу ажылдап турар. Кижилер кылыр болур ажылдар ол хоорайларда кончуг хөй.

Спитак болгаш Степанаван хоорайларга хууда бажыңнар тударына хамаарышкан айтырыгларны, ылангыя бажың түдар черлерни тускайлап бээрииге, тудут материалдарын садарын организаставарынга хамаарышкан айтырыгларны шинтпирлеринге дүргедир талазы-биле айтышкынны Армян ССРниң Министрлер Чөвүлелиниге комиссия бергеи.

Комиссиянын ажылынга Армениянын Компартиязының ТК-ының бирги секретары С. Г. Арутюнян киришкеи. (СЭТА).

СЕТКИЛ-САГЫЖЫ СЕРГЕК

Кыштагдан репортаж

Хөнделең суурнуң чээн чүгүнде даглар аразында турар малчын кышталарынын шупчуузун эргээш, Ортаа-Ховуну кежип бар чорувуста, хажыысында хаяларлыг мээстө кодан хой чаптыг берген оттаан чор. Машинаны доктаадыптары билек, оон кедээн бедик кожагарда эр кижиниң ырлааны тода дыңнаазы.

— Үнүп тапып кагдым. Бар чоруур аалывыстың эр ээзи Опаа Монгушевич Чыртак-оол-дур. Ажылга кежээ, омак-хөглүг кижи-де болгай—деп, «Барлык» совхозтуң кол мал эмчизи Моңгүп-оол Дүрүпенович Монгуш чугаалады.

Кырларнар таварты шөйүлген орук-биле элээн үр чоруп орарывыска, хат белең кирбес мыжык черде туткан кыштаг көстүп келген.

Өгнүң хоолайындан ыш-даа үнмес, кодаида мал-даа, кижи-даа чок. Кажааны ажытташ, иштинче кире бээривиске, аңгы-аңгы клетка-ларда хураганнар-ла хөй. Баштай төрүттүүгеннери дээскиндир аскылаан чымчак боодал ситеннерни чаш, эм холуксаалыг брикеттерни хемиргеп, чылгаан турлар. Кара халаттыг, додугур кызыл шырайлыг аныяк херээжен кижи ында чаасканы ажылдаап тур.

Даң бажында-ла мнаар кирип, чаш хураганнар эмзиреп, ажаар-хайгаараар, чемгерер дээш өөнче чанарын, аъш-чем белеткеп чиирин безин уттушкан.

Кажаанын иштн кургаг, чылыг. Агаарны шын солуштуруп турар. Көрженин коптарын, арыглап ашташ, кургаг одекти төп каап.

— Шак мындыг байдалга чаш мал төлү амыран өзер. Чөрээнивыс чамдык хойжуларга моңу үлегер-чижек кылдыр көргүскен болза — деп, кады чорааныывыс районнуң улусчу контроль комитединиң даргазы Очур-оол Белекеевич Монгуш чугаалады.

— Хар чуга, хат-когурум чок эки кыш эртип тур. Мал-магапывыс хүр, чаш төлү онча-менди — деп. Ракыс Майын-Тараевна Чыртак-оол чоргаар харылалды. Шынап-ла, ындыг. Оларның коданында 334 төрүүр хойнуң 300-ү соолапкан, хураганнары шупту бар. Төрүвээнпиден ам-даа немежир. Садбырның эске коданнарында өлүгге төрүттүгеп, өлген хураганнар көвүдээп. Оон чылдагаанын айтыларывыска, бодаңмайп-даа мынча диди:

— Кажаа-хораазының өлүмүнде, ажаалда-хайгаарал-ының кошкаанда-дыр. Халдавырлыг аарыг бар эвес, оон башкы канчаар таймылбырлаар боор.

Өг-бүле мал ажылынга кирге-ле 30 чыл болган. Өске чамдык малчыннар ышкаш, бүтүү-ле үүнии совхоз эккелзин, кылыы бергин деп чарбыттынар чаңчыл чок. Кажаа-хораазын, малының чемин, одаар түүлүп кыпкыа удур хынамчалыг белеткеп, одар-белчиринн безин айлар аайы-биле планнап алыр. Хой оолдавашкыпкыың түүктеп эгелээр үеэнн ыяк билинип ап, дүп-хүн чок ажылдаар. Сакмапчы кызы оларга дузалажыр. Баштайгы неделяда хураганга иезинин суду эзне чүгүлө, азыын эммээн хураганнар аарыычал болур дээрзин хоочун хойжулар кончуг эки билир. Неделя ашкан хураганнарны чоорту чемгерип өөредир.

Кара-кыс Майын-Тараевна Хөнделең кедээ Советтиниң депутады, четпестерни ей-шаанда идередин, эдерин орландажыр. Ынчангаш малчыннар ортүзүнга чарыштыг организаставаанын, эрткен чылын өг-бүле керээзинче кижизе-дээ, оон соонда удуртукчулар чоорту уттупканын, бо чылын чек дептерни эккеп бербээнин аажок хомудады. Ажылынга бердингеп, чазык-чаагай, чүгле-соотгүг хойжунуң өөнге олурувуста, шак-ле дүрген эртип. Хүн Бай-Тайга сыпларының кырында барган. Кайызы-даа эрестиг, сетким-сагыжы сергек кижилер дээрзин орук ара база чугаалаштывые.

Александр ХЕРТЕК.
(«Шынның» корр.).

ЧУРУКТА: хойжу К. М. Чыртак-оол.
Чылбак-оол КАРА-САЛДЫҢ фотозу.

ЧУРУКТА: Танды районда ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозтуң аныяк механизатору Григорий Чымы техника септелгешиите идепкейлиг киржип турар. Оон септээн тракторларын белеткээн техникапын чыскаалында киирген. Күүлүг «К-700» болгаш оон өске-даа кедээ

БРИГАДА ТӨВҮН БУЗА БЕРДИ

Өвүрде «Торгалыг» совхозтуң Кара-Тал хойжу бригадазының төвүн районда хамаапчок, республикада безин билир удуртукчулар бар. Бригада төвүнүн турар чери оиза, чараш. Шаанда колхоз үезинде Торгалыг хеминң үнүпдан шанактыг аъттар-биле уэун суук чудуктарны сөөрткеш, орта 2 аал чурттаар бир бажыңны, бир кызыл-булунну, бир-бир аал чурттаар 2 бажыңны, чүнар-бажыңны чыскаэй туткан турган. Ол-ла тудугларга пемештир совхоз үезинде үлегерлиг ийи улут кажаапы туткан чүве.

Ынчангы бригада төвүнүң кол ээзи Дагба Доржу ам пенсионер, кызымак күш-ажылы дээш орден-хавыяа-

директорунуң айтышкыны дээш келген улус малчыннылда дыннаваанвар. Өске бир малчында көжүрүп аппарып берген. Хой тарыыр цункт база турган. Ону өске бригада төвүнде аппарып тутпан.

Малчын бүрүзү электри чырыктыг, чүнар-бажыңныг турарун деп негелде турда, бригада төвүн ынчалдыр бузуп, ядаралып каапгарга болур бе? Азы бистиң совхозтуң удуртукчулары ол бригаданың төвүге төлевиилел ёзугаар электри станциязы, чүнар-бажыи, чурттапга бажыңнары тудуп бээри ол ирги бе? Сеткилим аажок-ла дүвүреп артып кагды ийин.

Тас-оол ДОҢГАК.
Өвүр район.

РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелинде

РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң март 1-де болган хуралынга картофель бүдүрерин көвүдедир болгаш оон-биле чоннуң хандырарын экижидер талазы-биле тодаргай сорулгалар тодаратгынган. Тараа болгаш ногаа бүдүрерин көвүдедирииң, часкы тарылганы организастыг эрттирериите белеткелдиң айтырыгларын база чугаалашкан.

СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, СЭКП ТК-ның секретары В. П. Никонов хуралга чүве чугаалаан. СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидат, РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы А. В. Власов түнелеп сес алган.

(СЭТА).

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелинде

Ажылчы чоннуң дыштанылгазынга база ажыы үезин ажыктыг ажытларынга таарымчалыг байдалдарны тургузар сорулга-биле ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели 1989 чылдың дыштаныр хүнүнерн — май 6 субботаны май 8 понедельникке база ноябрь 4 субботаны ноябрь 6 понедельникке шилчидерни доктаатган.

Бистиң кандидаттарывыс

ТАНЫШТЫРЫП ТУР БИС

ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле Тыва № 391 девискээр соңгулда округу

СЭКП обкомунуң бирги секретары Г. Ч. ШИРШИННИҢ

ПРОГРАММАЗЫ

СЭКП — эде тургустунуушкунуң болгаш совет ниитилелдиң амыдыралының бүгү талаларын чаартырының эделедиг болгаш организакчызы. Амгы соңгулда кампаниязынга ол тодаргай болгаш билдингир программалыг келген. Ук программаны СЭКП Төп Комитединиң «Партияга, совет улускаа Кыйгырыкшылда» айыткан. Бодунуң соңгулда мурнунуң программазынга партия эде тургустунуушкунуң башкайгы үш чылдарының түнелдерин кылган болгаш ниитики база даштыкы политиканың кол утланышкынарын, бодунуң тодаргай соруглаарын чоңга айыткан.

Мен партия ажылдакчызы мен, мынчангаш бирги вазчелиг хүлээлгем болза СЭКП ТК-ның Кыйгырыкшылда салдынган соруглаарны боттандырарны дээш идепкейлиг демисежиэрге болуур. Мен ол дээш түңүлүдүг ажылдаар мен, аңаа бүгү күжүмни болгаш билиримни бээр мен. Ол дээрге түңүлдээ мурнунда республиканың экономиказының болгаш культуразының улам ынайгы хөгжүлдезин, ооң ажылчы чонунуң чаагай чоруун бедидерин хандырар талазы-биле партияның область организациязының политиктиг, идеологтуг, организакчы ажылының деңнелин бедидери болуур дээрзин эки билип турар мен. Маңаа хей түүл мээң турускумдан, ажылымның стиль болгаш методтарыдан хамааржырын медереп билип турар мен. Мен обком аппарадының, партияның область организациязының соңгулдалыг органнарының, бүгү звеноңуң кадрларының, партия комитеттериниң болгаш партия эге организацияларының ажылын эде тургузарын чедип алыр дээш туржур мен. Партийжи удуртулганың политиктиг методтарын чүткүлдүг бадыткап тургузуп, амыдыралдың бүгү хей-ниитин талаларынга демократчылдыгланы болгаш ажык-чарлыг чоруукту хөгжүдер мен. Ол ажылды обкомнуң эске секретарлары, кылдистер аргелекчилери болгаш бүгү партия активи-биле кады кылыр апаар мен дээрзин биилингир. Моон мурнунда эрткен партияның XXI область конференциязынга партия обкомунуң, партияның бүгү область организациязының ажылы шүгүмчүледиг ёзулбише хевээ анализтеттингеен болгаш ээлчегиг соруглаар тодаратынган. Төлевилеттингеен болгаш бодаттынган бүгү түүлдерни бүрүнү-биле боттандырар дээш ам түңле ажылдаар болгаш ажылдаар керек.

СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң «Тыва АССР-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезин дүргедиир талазы-биле хемчеглер дугаймында» докталалының күүселдезин организастаары мээң киҥсонгейимниң төвүнге турар. Үк докталда боттанып турар. Беш чылдың арткан үш чылында үлетпүр продукциязының хемчээли 21,4 хуу оскен, а үстүнде айтыгның докталда беш чылдың дүргузунда 20—25 хуу өстүрери көрдүнген. Кодээ ажыл-агый продукциязының чылда ортумак саңылдазы ол үеде 15,5 хуу болган. Ол оныалдаларга база-да дүжүп турар.

Тудар ужурлуг 267 объектиниң 74-үү түттунган, 105-и түтүнүп турар. 40 объектиниң төлевилел-смета документилерин тургускан. Айтыгның бүгү түүлдүнүң түттурары, ажылгага киирери дээш туржур мен. Маңаа чурттага бажыңнарының, социал-ымыдыралдың болгаш культураның эске-даа объектилериниң түүлүн дүргедиириниң онза киҥсонгей салдынар. Сээлгү үш чылда бо талазы-биле ээлээн бүрүүзүнге базымнар кылдынган. Айтыгның үениң дүргузунда, ол бирги беш чылдың ол үеэ-биле деңнээрге, чурттага бажыңнарны болгаш социал объектилер тударынга ийи катап хой хөрөнгилер шингээдип алдынган. «Чурттаар бөжүк-2000» программа ёвүтээр бистер 1990 чылга чедир 890 муң дөрбелчин метр чурттага шөлүн, азы 17 муң квартираны, ооң иштинде Кызылга 324 муң дөрбелчин метр чурттага шөлүн, азы 6480 квартираны тудар ужурлуг бис. Чүнү кылып алган бис? Үш чыл дургузумда 7,4 муң квартираны түткен азы 469 муң дөрбелчин метр чурттага шөлүн, ооң иштинде Кызылда 124,2 муң дөрбелчин метрни азы 1813 квартираны ажыттылдага киирген бис. Беш чылдың арткан ийи чылында 421 муң дөрбелчин метр чурттага шөлүн, азы 9690 квартираны ажыглалга киирер ужурлуг. Кызылга —200 муң дөрбелчин метр хемчээлдиг чурттага шөлүн, азы 4667 квартираны тудар. Ол белеп эвес соруглуг, мынчалза-даа ону күүседир херек. Квартира алыры-биле 1988 чылдың январь 1-ге чедир үчётка киртеп кижилерни 1995 чылга чедир чурттаар чер-биле хандырыптарының боттуг аргалары бар. Бо чылын 191 муң дөрбелчин метрден аваш эвес чурттага шөлүн тудар ужурлуг. Чурттаар оран-бажың айтырының шиитпирлээриниң оруктарын көрүп турар бис. Чурттага бажыңнарымыш тудуун чүүн-даа мурнунда керээ ёзугаар ажыдап турар тудуг организациялары дүргедиир ужурлуг. Ооң ышай. Будүреринң чер-биле хандырыптарының боттуг аргалары бар. Бо чылдың арткан ийи чылында 421 муң дөрбелчин метр чурттага шөлүн, азы 9690 квартираны ажыглалга киирер ужурлуг. Кызылга —200 муң дөрбелчин метр хемчээлдиг чурттага шөлүн, азы 4667 квартираны тудар. Ол белеп эвес соруглуг, мынчалза-даа ону күүседир херек. Квартира алыры-биле 1988 чылдың январь 1-ге чедир үчётка киртеп кижилерни 1995 чылга чедир чурттаар чер-биле хандырыптарының боттуг аргалары бар. Бо чылын 191 муң дөрбелчин метрден аваш эвес чурттага шөлүп тудар ужурлуг. Чурттаар оран-бажың айтырының шиитпирлээриниң оруктарын көрүп турар бис. Чурттага бажыңнарымыш тудуун чүүн-даа мурнунда керээ ёзугаар ажыдап турар тудуг организациялары дүргедиир ужурлуг. Ооң ышай. Будүреринң чер-биле хандырыптарының боттуг аргалары бар. Бо чылын 191 муң дөрбелчин метрден аваш эвес чурттага шөлүп тудар ужурлуг. Чурттаар оран-бажың айтырының шиитпирлээриниң оруктарын көрүп турар бис. Чурттага бажыңнарымыш тудуун чүүн-даа мурнунда керээ ёзугаар ажыдап турар тудуг организациялары дүргедиир ужурлуг. Ооң ышай. Будүреринң чер-биле хандырыптарының боттуг аргалары бар. Бо чылдың

«ТӨГЕРИК СТОЛ»; аажы-чаң кижизидилгези, социал айтырыглар

Чугаада пропагандистер, партия ажылдакчылары, специалистер киржип турар

«СЭКП ТК-ның «Ажылчы чонның политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгезиниң системазын эде тургузар дугайында» доктаалын күүседир талазы-биле Ульянов областың партия организацияларының ажылының дугайында» СЭКП ТК-ның доктаалын амыдыралга боттандырар талазы-биле чер-черде практиктиг хемчеглер алдынып турар. Бо талазы-биле СЭКП Тыва обкому тускай хемчеглерни эрткен чылын ажылдап кылган болгаш семинарлар, өөредилгелерни эрттирген.

Политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгени эде тургузар талазы-биле чамдык ажылдарны кайда-даа кыла берген. Мурнунда ышкаш программада айыттынганын ёзугаар хөй-ле сан-түннерлиг, ниити сөстерлиг лекция хевирлиг кичээлдерниң орунга, амыдыралда чижектер-биле холбаштырып, политиктиг өөредилгениң өөредиглиг утказынче кол кичээнгейни угландырып турары эки. Ынчалза-даа чамдык черлерде политиктиг болгаш экономиктиг өөредилге ёзу барымдаалаан, эрги хевир-биле эртип турарының чижектери хөй болуп артпышаан.

Кайда-ла өөредилгени дискуссия хевирлиг болдуруп, эде тургустуунушкунуун сайзыралының кол быразы кылдыр тургусканыл, ол солун болгаш дыңнакчыларның хүндүткелин чаалап алыр.

Чөөн-Хемчик районнуң партия организацияларында партийжи өөредилгени чаа хевир-биле чорударының кандыг-кандыг аргалары барын сонуургап, пропагандистер, партия эге организацияларының секретарьларының оралакчылары, партия райкомунуң аппарадының ажылдакчыларының болгаш өске-даа эштернiң киржилгези-биле «Төгерик столду» чоруттувус. Айтырыгны чаңгыс аай темага кылган бис. «Политиктиг болгаш экономиктиг өөредилге системазынга аажы-чаң кижизидилгезин, социал айтырыгларны чугулага алыры» деп темага пропагандистер болгаш өске-даа чалаткан кижилерниң санал-онаал солчулгазы болган.

Аажы-чаң кижизидилгези, социал айтырыглар идеология ажылының база бир чугула кезээ. Хөй-ле ажыл-агыйжы айтырыгларга чардыккаш, бо политиктиг хемчеглерни ийиги чергенни кылдыр көөр таварылгалар бары чажыт эвес. Ылангыя Чөөн-Хемчик районнуң чижээ-биле алыр болза, ында кем-керек үүлгедиишкини эрткен чылын улгаткан. Кем-керек үүлгедирин колдуунда-ла аныяк-өскен кылып турар. Районнуң суд, прокуратура, милиция ажылдакчыларының социологтуг шинчилели-биле алырга, кем-керек үүлгедиишкинин амыдыралчуртталгазы берге, материалдыг хандырылгазы кошкак өг-бүлелерден үнген кижилер кылып турар.

Бо чугаага киржиңер

Юрий ДАЖЫ-СЕГБЕ, районнуң прокурору:

— Аажы-чаң кижизидилгезин чугаалажып тура, социал айтырыгларны оон бир чарылбас кезээ кылдыр көөрү чугула. Бир-ле дугаарында, хостуг үеним чөп ажыглаарының талазы-биле пропагандаңы күштелдирер. Хостуг үе дээрге, хөй-ниити организацияларның чорудуп турары культурамассалыг ажылдар деп шын эвес санаап турар бис. Өг-бүлеге хостуг үеним чөп ажыглаары—кижизидилге ажылының чогум-на үндезини. Хуузунда дузалал ажыл-агыйы чок өг-бүлелерниң уруг-дарыы оорланыр, азы хулиган херек үүлгеди бергеп болур.

Бир эвес уруг-дарыг бажыңында кылыр ажылдыг болза, кудумчу кезип, чалгаарап чоруур чайы чок. Ылангыя чайгы үеде уруг-дарыгның кылыр ажылын баш удур доктаадым, боданып алыры ажыктыг. Политиктиг кичээлдерге бо дугайын көскү чижектерге айтып, мурнакчы дуржулгаңы солчуру ажыктыг деп бодаар мен.

Василий ПИРЛЕЙ, иштики херектер килдизинниң начальныгы:

— Аныяктарның ажы-чаң кижизидилгезин чүгле сургаашкын-биле чорудары чедип алдынмас. Маңаа ажыглаар фактылар хөй. Чижээ, бистиң Чадаана хоорай дижик. Тывада база бир сураглыг, төөгүлүг черлерниң бирээзидир. Бистиң хоорай кажан тургустунуп агелээнин билбес бис. Тываның төөгүзүнге хамаарышкан болдуушкуннар маңаа болуп турган болгай. Чүгле Ада-чурттуң дайынынга киржип чораан эки турачыларга безин тураскаал-самбыра чок.

Интернационалчы кижизидилге дээрге-ле база аажы-чаң кижизидилгезиниң чугула адыры-дыр. Алдан чылдыр үезинге чедир Чадаана хоорай хөй национальлыг кижилерниң чурту турду. Ынчап Чадаана хем эриинге бичии оолдар эштин баарындан коргар турдувус. Хем чоогунда кара сыларга өдүрек, кас долу олурар. Өөр кастың баштыны бичии оолдарже шаагар боор чүве. Оон ынай кудумчу долу дагаа кылашпажын моруур мишкажык. Ынчангы үе-биле хоорайда амгы байдалды дедиңер, пропагандист кижи кичээлинге ук айтырыгларны көдүрүп, оны ажык чугаалажыр болза, дыка ажыктыг. Мыя моон безин дыка хөй түүлдер көдүрттүүп келир мишкажыл.

Ховар барааннар кижилериниң мөлүг-шынарынга делирсалдарлыын чугаалавас арга чок. Бо таварылгада материалдыг байдалы шырак өг-бүлелерден үнген аныяк кижилер безин херек үүлгеди бээрлер. Бир кижиниң оглу садыгда чок идик, костюм, топ кедип алгаш чоруур. Ону өттүүгеш, кандыг-бир арга-биле ховар бараанны тып алыр соруглга-биле аныяк кижи бир-ле айыылдыг оруукче кире берген болгулаар-дыр. Аныяктарның идик-хепти таарыштыр кедер, чаа модаңы түе черниң күүгү-биле даарадып болурунуң айтырыгларын политиктиг кичээлдерге чугаалажып, ховар барааннарны чиңээн соруглга-биле садыглаар чоруктарны-даа сайгарып турза ажыктыг эвеспе. Ана-ла ажыы чок үттеп-сургаашкынга бодаарга, мындыг үүлдер амгы үениң чугула айтырыгларынга дүүжүп болгу дег-дир.

Виктор ЯРМОЛЮК, партия райкомунуң секретары:

— Кем-керек үүлгедиишкинниң сан-түнвери бистиң дүвүретпес арга чок. Моңу пропагандистер бир дугаарында эскерип, берге байдалдап үштунарының арга-хоргазын чогум-на олар илередип, сүмелээр ужурлыг. Политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгени эде тургузар дугайында хөй-ле чугааны кылып, хемчеглерни ап турар бис. Ынчалза-даа кыйгы хевирлиг, эргн чаң-биле чедиишкиннеривисти мактаан кичээлдер ам-даа әртип турар болдур ийин. Бөгүнгү «Төгерик столда» чорудуп турарывыс айтырыг бистиң районнуң амыдыралынга чугула черни ээлээр деп болаш тур мен.

Аажы-чаң кижизидилгези, социал айтырыгларны политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгеге ажыы-биле чугаалажыры черле ажыктыг деп бодап тур мен. Ону чүгле амыдыралга боттаны бээр кылдыр чугаалажыры чугула. Оон башка бистер хөй-ле чугаа-соотту үндүрүп турар бис, кылып турарывыс көңгүс ээлээш. Пропагандист кижи амыдралда бар түүлдерни эскерип, бодунуң санал-онаалын киирип, чоңу кижилер хүлээлгелиг.

Валентина МОНГУШ, районнуң сан-хөө килдизинде пропагандист:

— Маңаа бир чижектен киирейн. Чадаана хоорайның чаагайжыдылгазынга үш муң рубльдң чылдын-на чарыглап турар бис. Ынча хөй акша-төгериктп чарыгдап тургаш, олуртуп алганывыс ыяштар курган, херимнер буступ калган болур. Моңу кымнар, чүге үрегдеп турарыл? Шак мындыг чоруктар дугайын пропагандистер кичээлдерге чугаалажып, аңаа чарыгдаан акша-төгерик кайның келирин, бир өөредилгени чаа хевир-биле чорударының кандыг-кандыг аргалары барын сонуургап, пропагандистер, партия секретарьларының оралакчылары, партия райкомунуң аппарадының ажылдакчыларының болгаш өске-даа эштернiң киржилгези-биле «Төгерик столду» чоруттувус. Айтырыгны чаңгыс аай темага кылган бис. «Политиктиг болгаш экономиктиг өөредилге системазынга аажы-чаң кижизидилгезин, социал айтырыгларны чугулага алыры» деп темага пропагандистер болгаш өске-даа чалаткан кижилерниң санал-онаал солчулгазы болган.

Аажы-чаң кижизидилгези, социал айтырыглар идеология ажылының база бир чугула кезээ. Хөй-ле ажыл-агыйжы айтырыгларга чардыккаш, бо политиктиг хемчеглерни ийиги чергенни кылдыр көөр таварылгалар бары чажыт эвес. Ылангыя Чөөн-Хемчик районнуң чижээ-биле алыр болза, ында кем-керек үүлгедиишкини эрткен чылын улгаткан. Кем-керек үүлгедирин колдуунда-ла аныяк-өскен кылып турар. Районнуң суд, прокуратура, милиция ажылдакчыларының социологтуг шинчилели-биле алырга, кем-керек үүлгедиишкинин амыдыралчуртталгазы берге, материалдыг хандырылгазы кошкак өг-бүлелерден үнген кижилер кылып турар.

Юрий ДАЖЫ-СЕГБЕ, районнуң прокурору:

— Аажы-чаң кижизидилгезин чугаалажып тура, социал айтырыгларны оон бир чарылбас кезээ кылдыр көөрү чугула. Бир-ле дугаарында, хостуг үеним чөп ажыглаарының талазы-биле пропагандаңы күштелдирер. Хостуг үе дээрге, хөй-ниити организацияларның чорудуп турары культурамассалыг ажылдар деп шын эвес санаап турар бис. Өг-бүлеге хостуг үеним чөп ажыглаары—кижизидилге ажылының чогум-на үндезини. Хуузунда дузалал ажыл-агыйы чок өг-бүлелерниң уруг-дарыы оорланыр, азы хулиган херек үүлгеди бергеп болур.

Бир эвес уруг-дарыг бажыңында кылыр ажылдыг болза, кудумчу кезип, чалгаарап чоруур чайы чок. Ылангыя чайгы үеде уруг-дарыгның кылыр ажылын баш удур доктаадым, боданып алыры ажыктыг. Политиктиг кичээлдерге бо дугайын көскү чижектерге айтып, мурнакчы дуржулгаңы солчуру ажыктыг деп бодаар мен.

Василий ПИРЛЕЙ, иштики херектер килдизинниң начальныгы:

— Аныяктарның ажы-чаң кижизидилгезин чүгле сургаашкын-биле чорудары чедип алдынмас. Маңаа ажыглаар фактылар хөй. Чижээ, бистиң Чадаана хоорай дижик. Тывада база бир сураглыг, төөгүлүг черлерниң бирээзидир. Бистиң хоорай кажан тургустунуп агелээнин билбес бис. Тываның төөгүзүнге хамаарышкан болдуушкуннар маңаа болуп турган болгай. Чүгле Ада-чурттуң дайынынга киржип чораан эки турачыларга безин тураскаал-самбыра чок.

Интернационалчы кижизидилге дээрге-ле база аажы-чаң кижизидилгезиниң чугула адыры-дыр. Алдан чылдыр үезинге чедир Чадаана хоорай хөй национальлыг кижилерниң чурту турду. Ынчап Чадаана хем эриинге бичии оолдар эштин баарындан коргар турдувус. Хем чоогунда кара сыларга өдүрек, кас долу олурар. Өөр кастың баштыны бичии оолдарже шаагар боор чүве. Оон ынай кудумчу долу дагаа кылашпажын моруур мишкажык. Ынчангы үе-биле хоорайда амгы байдалды дедиңер, пропагандист кижи кичээлинге ук айтырыгларны көдүрүп, оны ажык чугаалажыр болза, дыка ажыктыг. Мыя моон безин дыка хөй түүлдер көдүрттүүп келир мишкажыл.

Ховар барааннар кижилериниң мөлүг-шынарынга делирсалдарлыын чугаалавас арга чок. Бо таварылгада материалдыг байдалы шырак өг-бүлелерден үнген аныяк кижилер безин херек үүлгеди бээрлер. Бир кижиниң оглу садыгда чок идик, костюм, топ кедип алгаш чоруур. Ону өттүүгеш, кандыг-бир арга-биле ховар бараанны тып алыр соруглга-биле аныяк кижи бир-ле айыылдыг оруукче кире берген болгулаар-дыр. Аныяктарның идик-хепти таарыштыр кедер, чаа модаңы түе черниң күүгү-биле даарадып болурунуң айтырыгларын политиктиг кичээлдерге чугаалажып, ховар барааннарны чиңээн соруглга-биле садыглаар чоруктарны-даа сайгарып турза ажыктыг эвеспе. Ана-ла ажыы чок үттеп-сургаашкынга бодаарга, мындыг үүлдер амгы үениң чугула айтырыгларынга дүүжүп болгу дег-дир.

Виктор ЯРМОЛЮК, партия райкомунуң секретары:

— Кем-керек үүлгедиишкинниң сан-түнвери бистиң дүвүретпес арга чок. Моңу пропагандистер бир дугаарында эскерип, берге байдалдап үштунарының арга-хоргазын чогум-на олар илередип, сүмелээр ужурлыг. Политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгени эде тургузар дугайында хөй-ле чугааны кылып, хемчеглерни ап турар бис. Ынчалза-даа кыйгы хевирлиг, эргн чаң-биле чедиишкиннеривисти мактаан кичээлдер ам-даа әртип турар болдур ийин. Бөгүнгү «Төгерик столда» чорудуп турарывыс айтырыг бистиң районнуң амыдыралынга чугула черни ээлээр деп болаш тур мен.

Аажы-чаң кижизидилгези, социал айтырыгларны политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгеге ажыы-биле чугаалажыры черле ажыктыг деп бодап тур мен. Ону чүгле амыдыралга боттаны бээр кылдыр чугаалажыры чугула. Оон башка бистер хөй-ле чугаа-соотту үндүрүп турар бис, кылып турарывыс көңгүс ээлээш. Пропагандист кижи амыдралда бар түүлдерни эскерип, бодунуң санал-онаалын киирип, чоңу кижилер хүлээлгелиг.

Валентина МОНГУШ, районнуң сан-хөө килдизинде пропагандист:

— Маңаа бир чижектен киирейн. Чадаана хоорайның чаагайжыдылгазынга үш муң рубльдң чылдын-на чарыглап турар бис. Ынча хөй акша-төгериктп чарыгдап тургаш, олуртуп алганывыс ыяштар курган, херимнер буступ калган болур. Моңу кымнар, чүге үрегдеп турарыл? Шак мындыг чоруктар дугайын пропагандистер кичээлдерге чугаалажып, аңаа чарыгдаан акша-төгерик кайның келирин, бир

Политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгени пропагандистиң күзели, дыңнакчыларның сонуургалының аайы-биле кылып алыры көрдүнген болгай. Ынчангында ону канчаар тургузуп алыры пропагандистиң бодундан улуг хамааржырдыр.

Районнуң хөй-хөй черлеринде өөредилгени эрги майын ёзугаар эрттирип турар. Политиктиг кичээлдерни дыңнакчыларга солун, ажыктыг кылдыр тургузар дизе, түе черниң амыдыралының чижектеринден сан-фактыларны алыры ажыктыг.

Ажы-чаң кижизидилгези дээрге—партийжи өөредилгениң чугула кезээ-дир. Ынчангаш пропагандистер бо эртип турар «Төгерик столдуң» соолунде боттуг түнелдерни үндүрер боор деп идегел бар.

Зинаида ШААЛЫ, эмчи, районнуң херээженнер чөвүзелиниң даргазы:

— Бир эвес херээженнер чөвүзелдерниң ажылы районда эде тургустунуп алган дээр болза, шын эвес апаар боор. Чамдык черлерде ажыл screw тургустунган. А хоорайда чөвүзелдер ам-даа эрги арга-биле ажылдап, идепкейжи чорууп көргүспейн турар.

Партийжи өөредилге, ооң пропагандизи хөй-ниити организацияларының-биле сырый харылааны тудуп, оларның күжүнге даянып ужурлыг. Аажы-чаң кижизидилгези, социал айтырыгларны партийжи өөредилгениң темазынга киирип тура, херээженнер чөвүзелдери-биле пропагандистер шуутла дорт харылаалыг болуру ажыктыг.

Ук айтырыгларны чамдыкта кызыы байдалга көре бээри база шын эвес. Чижээ, экология айтырыы дижик. Амгы үеним чугула түүлү апарганын билир бис. Бөгүн мында районда четпестер дугайында хөйүү чугаалаштывыс. Ынчаарга социал айтырыгларывыста улуг бергелер кайның үүгүл кээп турарының чылдагаанын тодарадып шыдавайн турар-дыр бис. Районда 21 муң чурттакчы бар. Чуртталга шелүү чеднiппес, чоннуң кадыкшылын быжыглаарынга таарымча чок байдалдарны тургузуп турар. Уруглар албан черлерни алыр болза, байдал түүлеп дора. Школа иезины четпээнериниң ниити санының 34-40 хуузу ясли-садиктерде тургустунмаан. Чаш уругларның аарыл-аржыыл чоруу кызыырыбайн турар. Районда уругларыны дыштанырга эмнелге санаторийлери чок. Чүгле уругларның эвес, ниити чоннуңда кадыкшылын камгалаарының хемчеглери алдынмайн келген. Бо дугайын политиктиг кичээлдерге ханы сайгарып көрээ.

Уруг-дарыг кадык-шырак өссүн дээр болза, өг-бүленiң материалдыг байдалын бедидер херек. Шынап-ла, дузалал ажыл-агыйын хөгжүдүрүнiң талазы-биле эштер шын санал үндүрүп турар-дыр. Огород, сад өстүрерин районуң чер-черлериниге организастаары чугула. Аңаа пропагандистер тайылбыр ажиидын күштелдирер ужурлыг.

Мойнак-Кара МОНГУШ, Хайыракан школазында башны:

— Бисте политиктиг өөредилгени эки организастаан деп болур. Аажы-чаң кижизидилгезинге хамаарыштыр кичээлдерге кан удаа чугааны чоруткан. Аңаа суурда херээженнер чөвүзелиниң кежигүннерин хазара тутkан. Суурда 14 агитквартираның аайы-биле социал айтырыгларны шинтпирлеп болурунуң чамдык хемчеглери алдынган.

Политиктиг өөредилгениң шынары мурнуку чылдарга бодаарга, черле экижээн. Сөөлгү үеле аныяктар ортузунда корум-чурум үрээр чоруктарның таварылгалары эвээжээн. Культура бажыңынга эртер дыштанылга кежээлериниң шынары экижээн.

Огород ажылын сайзырадыр хемчеглер база эки алдынган. Боттуг дуза көргүстүнген турары-биле кичээлдерге агрономнарны чалап ап, могаа өстүрериниң таймылбырын ап турар.

Мария МАХНЕВА, АКМК-1-де партия организациязының секретарының оралакчызы:

— Политиктиг өөредилгеге социал айтырыгларны өөренип көөрүн чугаалажып турары дыка ажыктыг-тыр. Кол-ле чүве — моон ажыктыг түнелдерни үндүрүп, пропагандастерниң ажыл-херээнге чогумчалыг ажыглаары күзенчиг. Бисте социал айтырыглар дүвүренчиг байдалда деп ажыы-биле мииңнир апаар бис. Бир дугаарында чуртталга айтырыы-дыр. Ону дыңнакчылар ортузунга чугаадап чорудуп, кандыг хемчеглер ап болурунуң удугайында санал-онаал солчулгазы кызыыры ажыктыг деп санаадарга каттыштым.

Бо талазы-биле бистиң коллектививке боттуг ажылдарны чорудар бис. Бир дугаарында, бисте ажылдап турарларның хүүда дузалал ажыл-агыйын сайзырадырының хемчеглерин алыр бис. Өрееге бүрүзү могаа өстүрерин чедип алырының чамдык түүлдерин ам кыза бердивис. Политиктиг өөредилгеге мындыг янзылыг чугааны чорудары черле ажыктыг деп санаар мен.

«КҮШ-АЖЫЛДЫҢ ХООЧУНУ» МЕДАЛЬ-БИЛЕ ШАҢНААР ДУГАЙЫНДА

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыы

Улус ажыл-агыйынга хөй чылдарда ак сеткилдиг күш-ажылын үнелеп көргенинiң демдээ кылдыр СССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң өөрүмээзинден «Күш-ажылдың хоочуну» медаль-биле шаңнаары болза:

КЫЗЫЛ ХООРАЙДАН

Астинина Валентина Трофимовна — республика эмнелгезиниң кол бухгалтери.

Бушина Эльвира Макаровна — № 2 автотранспорт бүдүрүлгезиниң ажыглаа кылдизиниң начальныгы.

Дыртмей-оол Нина Николаевна — заводтуң контролёру.

Жарова Александра Васильевна — республиканың ветлабораториязының мал эмчизи.

Кыпша Тамара Дмитриевна — республика эмнелгезиниң эмчизи.

Мишина Лидия Петровна— республика эмнелгезиниң эмнелге күш-культуразының инструктору.

Потехина Анна Петровна— күрүнеен Кызылда башкы институдунуң улуг библиотекары.

Сердинов Борис Кириллович — Тыва АССР-ниң Юстиция министерствозунуң улуг консультанты.

Тыртыг-оол Ховалыг Ховалыгович — Тыва АССР-ниң Садыг министерствозунуң дузалал ажыл-агыйының даргазы.

Толстова Галина Прокопьевна — республика эмнелгезиниң фельдшери.

Ушаков Виктор Тимофеевич — Тыва АССР-ниң Садыг министерствозунуң садыгбелетиел базазының аккумуляторщиги.

Фидарова Лидия Викторовна — Тыва АССР-ниң Чоннуң амыдырал хандырылгазының девискээр-будүрүлге каттыжышкынының сентелге-тудуг участогунуң улуг экономизи.

Шаптан Хавыы Иргитовна — Тыва АССР-ниң Садыг министерствозунуң дузалал ажыл-агыйының ажыччыны.

Юрьева Нинель Ивановна— уругларның спорт школазының тренери.

БАЙ-ТАЙГА РАЙОНДАН

Дамба Даржап Салчанович — «Бай-Тайга» АКМК-ның тудугжулар бригадазының бригадири.

Күдерек Сырга Назындаевна — Кара-Хөл ортумак школазының башкызы.

Күжүгет Долаат Делгеровна — Кара-Хөл ортумак школазының техажыччызы.

Мончимаа Самбын-оол Күжүгетович — «Бай-Тайга» АКМК-ның комплекстиг бригадазының бригадири.

Өлчей Александра Күжүгетовна — улус депутаттарының район Совединиң күүскомунуң социал хавдырылга килдизиниң кол бухгалтери.

Сенгдаың Иргит Допуйооловна — Кара-Хөл ортумак школазының библиотекары.

Ховалыг Орус-оол Кожумаевич — районнуң улусчу контроль комитединиң даргазы.

КАА-ХЕМ РАЙОНДАН

Горшков Анатолий Романович — районнуң санэпидстанциязының чолаачызы.

Ефимова Татьяна Ивановна — «Бурунгаар» совхозтуң уруглар садыының повары.

Кажин Билчүк Белеевна — «Бурунгаар» совхозтуң уруглар садыының кижизидикчи башкызы.

Солодников Петр Егорович — районнуң санэпидстанциязының чолаачызы.

КЫЗЫЛ РАЙОНДАН

Терещенко Ульяна Иосифовна — районнуң санэпидстанциязының энтомологунуң дузалакчызы.

ӨВҮР РАЙОНДАН

(Районнуң чуртталга-коммуналь ажыл-агый будүрүлге эргелелиндеи)

Доңгак Борбаанай Бюрбюевна — ажыччы.

Монгуш Вера Семеновна— гостиницаның дежурныйы.

Монгуш Мажар-оол Дамчатоолович — одакчы.

Сат Серенмаа Бүрзекеевна — ажыччы.

СҮТ-ХӨЛ РАЙОНДАН

Куулар Дембирел Соян-оолович — «Алдан-Маадыр» совхозтуң автомеханиги.

Монгуш Чигжит Седенчапович — Хөр-Тайганың участок эмнелгезиниң ажыччыны.

Ооржак Дадар Сергеевна— улус депутаттарының Бора-Тайга кедээ Совединиң күүскомунуң секретары.

Ооржак Сүүрү-оол Майдырович — районнуң кино четкинниң директориязының улуг киномеханиги.

ТАҢДЫ РАЙОНДАН

Дегтеренко Валентина Тимофеевна — Межегей суурда магазинниң эргелекчизи.

Доптуг-оол Апак-кыс Бадыевна — Тока аттыг совхозтуң ажыччыны.

Желтопогов Александр Прокопьевич — «Дүргең» АКМКның начальныгы.

Жолобова Зоя Павловна —«Дүргең» АКМК-ның кол бухгалтери.

Черкашина Мария Петровна — районнуң чоннуң амыдырал хандырылга будүрүлге эргелелиниң Хову-Аксы суурда амыдырал хандырылга бажыңының даараныкчызы.

УЛУГ-ХЕМ РАЙОНДАН

Аңаш Шаравик Андреевич — «Эйлиг-Хем» совхозтуң өшкү малчыны.

Арапшан Дыкы Арапшанович — «Ак-Туруг» совхозтуң салбыр эргелекчизи.

Бадреднов Иван Абрамович — «Красноярскстройтранс» трестиң № 2 транспорт будүрүлгезиниң чолаачызы.

Бюрбю Өлчей Сатовна — «Улуг-Хем» совхозтуң саанчызы.

Верников Иван Александрович — «Красноярскстройтранс» трестиң № 2 транспорт будүрүлгезиниң чолаачызы.

Дадар-оол Кертик Монгушевна — «УТКА 25 чылы» совхозтуң саанчызы.

Дамба Очур Иргитович — «Ак-Туруг» совхозтуң киекчизи.

Дартай-оол Комбайн Максимович — «Ак-Туруг» совхозтуң механизатору.

Дарый Хуна Данзынович— «Ак-Туруг» совхозтуң чолаачызы.

Дежурова Валентина Ивановна — «Красноярскстройтранс» трестиң автотранспорт будүрүлгезиниң будүрүлгетехниктиг килдизиниң инженери.

Кошпар-оол Елизавета Монгушевна — «Ак-Туруг» совхозтуң ясли-садыының ниити.

Маады-оол Байдан-оол Донгакович — «Эйлиг-Хем» совхозтуң өшкү малчыны.

Мандан-оол Лопсанчап Монгушевич — «УТКА 25 чылы» совхозтуң тракторизи.

Монгуш Кызыылай Намчилович — «Ак-Туруг» совхозтуң чолаачызы.

Наговицын Иван Григорьевич — «Красноярскстройтранс» трестиң автотранспорт будүрүлгезиниң чолаачызы.

Самков Геннадий Алексеевич — «Улуг-Хем» АКМКның начальныгының оралакчызы.

Сиприн Михаил Степанович — «Красноярскстройтранс» трестиң автотранспорт будүрүлгезиниң чолаачызы.

Шартанай Соскарма Кыргысовна — «Эйлиг-Хем» совхозтуң өшкү малчыны.

Шумихина Валентина Ивановна — «Улуг-Хем» АКМКның экономизи.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. ОНДАР.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары В. КАЖИН-ООЛ.

Кызыл хоорай.
1989 чылдың февраль 15.

ХӨЙ НАЦИЯЛЫГ СУУРДА

Бистиң Чаа-Хөл суурда 30 агитквартира беш микрорайонга хуваатталган. Чурттакчы чон талазы-биле Улуг-Хем районда эң хөй кижилиг суур. Янзы-бүрү нацииның 6 муң ажыг кижи чурттап турар бис. Орус, тыва, украин, узбек, чечен, хакас дээш өске-даа нацииның кижилери каймыралдыг ажылдап, чурттап турарлар.

Суурда херээженнер чөвүзелиниң чон ортузунга ажылы совагу үеде идепкейжээн. Чөвүзел дериттинген тускай өрээлдиг. Кежээлер, хуралдар, лекция, беседалар эрттирер дээнде аңаа чыылгаш, сүмележип, консультацияларны активчилер алыр. Мурнакчылар хөй уругларлыг шелер, хоочуннар-биле ужуражыылгаларыны план ёзугаар агитквартираларга, суурга эрттирер. Кудумчу байырлалдары, шагаа, темалыг кежээлер солун эрткилээн.

Чижээ, эмнелге коллективиниң «Арагалдашкынның болгаш алкоголизмниң хоразы», «Таакпының, наркоманиянның хоразы», «Чаш уругну ыяш ажаап, чемгерип, өстүрери» болгаш өске-даа темаларга лекцияларны, диспуттарны организастаан.

Агитквартиралар аралында уран чүүл көрүлдези чоруп турер. Аңаа тиилекчилерни тодарадыр, оларны өртектиг белектер. Кызыл—Саяногорск баар путёвкалар-биле шаңнаар. Баштай-ла Фестивальная кудумчуунуң концерти болгаш. Оон киржикчилерниң ийин-хевин, эмблемазы, чуруун каастаалгазы, концерттиң программазы солун, көрүштүг. Бо ажылга херээженнер чөвүзелиниң кежигүнү В. Дунгар, агитатор башкы А. Бадай-оол идепкейжиг киришкен.

Зоя МААДЫ.
Улуг-Хем район.

ЧУРУКТА: «Төгерик столдуң» болук киржикчилери. Вячеслав МОНГУШТУҢ фотоау.

«ДОЙЛААШКЫН»

Чогаалчы Владимир Серен-оолдуң база бир чаа шинээн көөр дээш келген улуг театрны дола берген. Хөлбекизээш чалгылар дет кожеге ажыттыларны билек, тайга-сым кыдымында одургаанган улуг кеспүп келири-биле шинээн коргузуг эгелээн.

Хоочун артист Чолбеней Оюржак бир херээжен ниити-биле үш бүтүүг ожукта хаймындырган шайын зэпп алган, бир-ле шайлалгага белетченип, хой өзөөр дээш бижек чидиткен турар.

Апаак драматургтуң бо шинээнде даулуг-ла амгы чаа амыдырал-чуртталганы чыды биилиинер-дир. Эде тургустунуушкунуун ажыл-ишке салдары илереттинер. Ол бүгү коруктүүн сеткилинге эргим болгаш чоок ышкаш сагындырар.

Ында аныктарның амгы моөу-шынар кижизидилгези кирип, коруктүге хөлзөзининг бодалдарны тывылдырардыр. Шинээн болуушкунунда — куда байырлалында — дойлаашкында улустуң чыглып ээп, арага ижери хөлүп эртпээн үеэн, шайлу берген хире. Ол улуг-даа, аныкта коруктүге амгы шагда үлегер чок.

Өг-бүле болуп турар аныктарның арааында ниит чоруулээлериниң болуп турары, инда коргунчуг болгаш сүртенчиг болуушкуннар — чогаалды улам нүштелдирип турарын демдеглээр ужурлуг. Сагыш-сеткилдиң күштүг силгинишкини чогаалдың маадырымың бирээзин өлүмге чедирер.

ЧУРУКТАРДА: «Дойлаашкын» деп шинден көргүзүглер.

Оңдар ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

ПОЛИТИНФОРМАЦИЯ. ООҢ АРГА-ХЕВИРЛЕРИ

• ДУРЖУЛГА. САНАЛ. СҮМЕ •

Кижи бүрүзүнүң, ооң иштинде өөреникчилерниң угаан-медерелинге марксчыл-ленинчи үзел-бодалды хевирлеп тургузарынга, оларның политиктиг культуразын оттурарынга, хей-ниитиниң бот-идепкейин сайзыраңгайжыдарынга политиктиг информацияның даштыг чүүл болур. Ынчангаш өөреникчилерниң кичээлгейин болгаш соңуургалын хаара туда бөөр янзы-бүрү темалыг, бедик идей-деңнелдиг амыдырал-биле сырый холбаалыг, коргузуг материалы-биле байлак, даштыг болгаш солун политиктиг информацияны үеэнин негелдеп-биле доктаамал чорудары класс удурлуктуларының база бир чугула сорулгазы. Мында 1-10 классчының өөреникчилерниң ону канчаар эртиреринин, ооң арга-хевирлериниң дугайында чамдык бодалдарымпы бижикседим.

Амгы үеэнин өөреникчиэн массалыг информацияның (медээзиин) чепсектеринден телевидение, радио дамчыдылгаларындан, кинофильмнерден, солуннардан, журналдардан янзы-бүрү медээлерни угаан-медерелинге хүлээп ап турар. Ооң салдарындан амгы үеэнин өөреникчизиниң негелдезинге дүгжүп турар политинформацияны чорудары берге. Политинформатор г а үргүлүүнүң хей ном-чулгазы, доктаамал бижээр, политиктиг билиг, янзы-бүрү арга, метод негеттинер. Ниити школаның, интернаттың, класстың болгаш үзаткан хүн белүүнүң кижизидилге планын түргузуп тура, политинформацияның чижек темазын база киирер. Ону бирги класстан эгелеп чорутса эки. Бирги класстан доозукчу класска чедир чорудар түбе болганда, политинформацияның идей-деңнелдиг хевири, темазы, методиказы, эртирер үешагы аңгы-аңгы болур. Чурттуң мурнакчы башкыларының арга-дүржүлгазындан ап көөрге, ону эртирер үеэн I-II класстарга 5-10 минута, III-IV класстарга 10—15 минута, V—VII класстарга 15-20 минута, VIII—X класстарга 20-30 минута болур.

Политинформацияны түүдэн эгелезе эки? Хамыктың мурнунда солуннуу номчуп чаңчыгырынга, ооң херек, солун, ажыктыг түүлдерни шилип билириинге өөредигден эгелээри чогумчалыг. Түүе дизе, солун бүгү планетадан янзы-бүрү медээлерни экжеп турар коллективтиг сүмелекчи болгай. Эге класстарга солуннуң ужур-дузаалыны, а өртүмак болгаш үстүкү класстарга солуннуу канчаар номчуурунуң дугайында тускай өөредиглиг беседаны чорудар. Өөреникчилерни солун номчуурунга чаңчыктырары-биле эге класстарга «Солун—сээң мерген угаанныг өөнүүң» деп утпенниктиг, пионерлер классгарынга «Пионерская правда», комсомолчулар классгарынга «Комсомольская правда» солуннарның эң эки номчукчулары дээш конкурстарны чорудары ажыктыг.

Ам класстар аайы-биле политинформацияның кол-кол айтырыгларын көрээлинер. I-II класстарга аңаа «Төрээн чурт», «Ленин», «Улуг Октябрь», «Совет күрүнениң судие демдээ», «ССРЭ гимни», «Конституция», «Республика», «Найыралаа», «Күш-ажыл», «Найырал», «Коллектив», «Пионер», «Комсомолчу», «Интернационалчы», «Чаартылга», «Ажылчын аңгы», «Тайбың», «Планета» деп өөредиг чугула биилиглерни уругларга билдиниг таныштырар. Башкы ук сестерге үдележээш, политинформацияның темазын, планын, айтырыгларын тургузар. Чижээлээрге, «Бистиң Төрээн чуртувус — Совет Эвилелдиниң В. И. Ленин аттыг пионер организациязының, дениичи комсомолдуң, делегейниң уругларының болгаш апаяктар организациязының кол-кол ажыл-чорудулгазы-биле, капиталистиг чурттарда уругларның амыдыралы-биле болгаш ажылчы чонуң хостуг эргелери, демократия, тайбың, социализм дээш деңнелиин чугаалаан турар материалдар-биле таныжар. Аңаа хереглээр материалдарны өөреникчилер башкының сүмезин-биле боттары солуннардан дилеп тывар кылдыр чаңчыктырары эргежок чугула. Чүге дээрге, ол өөреникчилерниң бот-идепкейиниң сайзыраарынга болгаш политинформацияның ужур-утказын дүрген билип алырынга дузалаар. Чижээлээрге, «Ийи делегей — ийи аңгы уруглар» деп темалыг политинформацияга хереглээр материалдарны, фото-чуруктарны чыып тургаш, бистиң чурттувустуң болгаш капиталистиг чурттарның уругларының амыдыралының үндезин мынаалдарын деңнеп, утаап билип алырлар. 3-4 класстарга ооң кол арга-методу тайылбырлыг номчулга, тускай ажылдан кылган план биле беседа, рассказ болур. V-VII класстарга политинформацияның чижек темазынга дараазында чугула ниитилел-политиктиг айтырыгларны киирип болур: «Совет улустуң интернационалчы бижыг пайыралы», «Чурттуң экономика, культура, өөредилге болгаш эртем талазы-биле кол-кол чедиишкинни», «ССРЭ-ниң тайбыга ынакшылдыг даштыкы политиказы», «Делегейге тайбың дээш демисселчилериниң амыдыралы болгаш ажыл-чорудулгазы». Бо класстарга ону чорударының кол арга-хевирлерин солун материалдарывыш допчулаа-биле ажыл, өөреникчилерниң боттарының белеткээн материалдарга кыйса дыпадыглары, ас журналы. Ас журналы элээдилерге солун болгаш даөштиг. Чүге дээрге, ас журналынга музыканы, диаграммаларны, схемаларны, политиктиг плакаттарны, диапозитивлерни, магнитофонга бижидилгеин, документалдыг болгаш ураң-чечен фильмнерден үзүндүлерни ажыттап турары-биле бедик эмоциональдыг (сеткил-сагыш хайныкшыкшыны) болуп турар. Чижээлээрге, «Олар баштайгылары болганнар» деп темалыг ас журналынга Кызыл Армияның баштайгы полковоччуларының, баштайгы тыва революционерлериниң, бирги коммунистиг субботникти, баштайгы Ленинчи шөлзалдың лауреаттарының дугайында чугаалазары солун болгаш ажыктыг.

VIII-X класстарга ССРЭ-ниң болгаш даштыкы чурттарның экономиктиг географиязын, ССРЭ төөгүзүн болгаш ниитилел эртемни өөренип турарыбиле чергелештир ооң идейлиг утка-шынарын нарыядаар, организас-методиктиг негелдезинге белеткел үлегер. Политинформацияны белеткээринге болгаш эртиреринге өөреникчилерниң коллективтиг бот-идепкейин сайзыраңгайжыдар. СЭКП-ниң эде тургустунуушкунга хамаарыжыр чугула документтилеринге, Совет күрүнениң иштики болгаш даштыкы политиказынга, делегей айтырыгларының онаага кол айтырыгларынга чогуур түңнелди боттары үндүрүп билир кылдыр өөреникчилерни өөредир, чаңчыктырар. Моон ужурунда үстүкү класстарга кыска политинформацияның даөштиг болгаш ажыктыг. Темалыг политинформацияның бо класстарга арга-хевирлери делегей байдалының дугайында лекция, экономиктиг болгаш политиктиг айтырыгларга коллективтиг чугаалажышкыннар, диспуттар, өөреникчилер конференциязы, айтырыглар болгаш харыылар шагы, «тегерик стол» артынга ужуражыгталар болур. Айтырыглар болгаш харыылар шагы өөреникчилерниң үеэнин негелдезин-биле чуртталгага иштинде салдынып турар эң чугула ниитилел-политиктиг айтырыгларны үгааны биилин алырынга дузалаар. Ону класс шагынга чорудары таарымчалыг. ССРЭ Конституциязынга (Үндезин Хоойлуузунга) ескерилгелер болгаш немеделеп дугайында ССРЭ Хоойлуузун хүлээп алган ужуру чүдел деп айтырыглар болгаш харыылар шагын онгу классска эрттирген бис. Аңаа өөреникчилер мындыг ажыктыг харыыны алганнар: «Социалистиг демократияны, улустуң бот-эргелезин хөгжүдер даөш, соңгуулда системазын, улус депутаттарының Советтерини болгаш суд органнарывыш тургузуун болгаш ажыл-чорудулгазын сайзыраңгайжыдар даөш ССРЭ Хоойлуузун хүлээп алган».

Политинформацияны эртиреринде тура, ниитилел-политиктиг терминнерниң тайылбырлыг словары-биле ажылады чорудары чугула деп бодаар мен. Чүге дээрге, чамдык өөреникчилер политиктиг болгаш экономиктиг терминнериниң алыс утказын билбес, аныа-ла шээжилеп алган болгулаар. Ооң урунуудан өөреникчилер политинформацияның үеэнинде болгаш аңаа белеткээнин тура, ниитилел-политиктиг болуушкуннарывыш массалыг информацияның чепсектерин дамчыштыр тодаргай, амыдыралчы чижектерге коргузуп турган, неделяда бир катап өөреникчилерге допчу таныштырары болур. Доопчу политинформацияның даөштиг болурунга, ону өөреникчилерниң дүрген эки билип алырынга көскү агитациянын ролю улуг. Ол үлегер «Даштыкыдан медээлер», «Бистиң чурттувуста», «Бистиң республикавыста», «Ол ийиги бештиң тудугларында», «Соңгулдаларга үткүштүр» деп политиктиг биллетеньнер үндүүлгези өөреникчилерге коочуг ажыктыг. Ону өөренинчилер боттары школа библиотеказының, ооң чөвүлелиниң идепкейлиг киржилгези-биле солун материалдарын ажыглап турган кылырын чаңчыктырары эргежок чугула.

Темалыг политинформацияның соругазы болза, кандыг-бир чугула ниитилел-политиктиг айтырыгларга делегеннең чугаалажышкыннарны, сайгарылгаларны кылын, ук темага өөреникчилерниң бот-башкартынырга ажыланын идепкейлиг киржилгези-биле түңнелди үндүрери болур. Темалыг политинформацияны тускай класс шактарынга болгаш класстан дамчыдар ада-иениң, комсомол комитединиң, өөреникчилер комитединиң идепкейлиг киржилгези-биле эртиргеин болур. Темазын, айтырыгларын өөреникчилерниң сагыш-сеткилин дүвүреин чоруур, соңуургаан айтырыгларын барымдаалап шилип алырга солун, даөштиг, үре-түңнелдиг болур. Темалыг политинформацияны чорударының мурнунда башкы өөреникчилерниң соңуургаан айтырыгларын билип алыры-биле өртүмак болгаш үстүкү классчыларның өөреникчилерниң анкеталыг айтырыгларын чорудар аазы өөренинчилерниң түс-түзүү-биле бесседаны кылыр. Темалыг политиктиг информацияның эң-не парын хевирл — ниитилел-политиктиг айтырыгларга хамаарышкан өөренинчилер конференциязы болур. Ону бедик идей-деңнелге эртирерде күжениишкинин кайның эгелезирив? Хамыктың мурнунда шыгыы, хей талалыг белеткел негеттинер. Конференцияның темазын, планын 2-3 неделя бурунгаар өөренинчилерге бөөр болгаш консультациянын чорудар. Темалың айтырыгларынга хамаарышкан К. Марксты, В. И. Ленинниң ажылдарыбиле, политиктиг литература-биле канчаар ажылдаарының ергаларын, кандыг солун, сеткүүлдер, брошюралар хереглээн өөренинчилерге сүмелээр.

Политинформацияның чорударынга болгаш үстүкү класстарның өөренинчилериниң хей-ниитиниң политиктиг ажыл-чорудулгазының бот-идепкейин сайзыраңгайжыдарынга 9-10 классчының өөренинчилериниң тургустунган политинформаторлар белгүмү улуг ужур-дузалыг. Белгүмүүн киржикчилерге төөгү болгаш ниитилел эртемниг хамыкшыдыг, политиктиг болгаш экономиктиг айтырыгларга соңуургалдыг өөренинчилерни киирер. Төөгү болгаш ниитилел эртеминиң башкызы пропагандист кижи болганында политинформаторлар белгүмүн үдуртуп, өөренинчилерге арга-сүмелин берип турар мен. Үдуртуп турарым өөренинчилеримниң белгүмүнге дараазында айтырыгларны таныштырган мен. «Солун материалдарын, радио-дамчыдылгаларын, телекөргүүлгелерни политинформацияга ажыглаарының арга-хевирлери», «Хей-ниити мурнунга лекция, беседа кылыр кижиниң кол сагыыр түүлдери», «Конспектини, планы тургузары», «Лекция номчуурунга үнүүн аянныының роли». Состүн ораторжу үран аргазының болгаш лекция номчуурунуң мергежилиниң дугайында литератураны номчуурун база өөренинчилерге сүмелеп турар мен. Школага политиктиг информацияны партия организациязының үдуртулгазы-биле, педколлективтиң, пионер болгаш комсомол организациязының идепкейлиг киржилгези-биле, гуманитарлыг эртемниң методкаттыжыышкынының боттуг дузазы—биле чорудар. Ол чокта политинформацияның организас-методиказы азы оперативтиг, системажыдылгазы, массалыг, идепкейлиг-сеткилдиг, күштүг-биле болгаш түс чергиң амыдырал-биле харылаазы болдунмас-даа. Школага политиктиг информацияны бедик идей деңнелге чорудары — бүгү башкылар коллективиниң хереэ болуп турарының ужуру-дааа ында.

Шанчы САТ.

Аксы-Барлык ортумак школазының башкызы, үшүн-ажылдың хоочуну.

Барлык-Хемчик район.

КАЯА, ЧҮҮ БОЛУРУЛ?

«КОЛОС», «ЕНИСЕЙ» КУЛЬТУРА БАЖЫҢНАРЫ

4-5-те. Дискотекалар. 19.00 шакта эгелээр.

КУЛЬТУРАНЫҢ БОЛГАШ ДЫШТАНЫЛГАНЫҢ И. ГАСТЕЛЛО АТТЫГ ПАРЫГЫ

4-5-те. Дискотекалар. Эгелээри 19.00 шакта.

Теннис, бильярд болгаш ойнаар автоматтар залдары 10.00 шактан эгелеп ажылдаар.

«ТАЙГА» СТАНЦИЯЗЫ

4-те, «ХААКЧЫ ХҮНҮҢГЕ» турасказаткан маргылдаалар. Эгелээри 11.00 шакта. Агроүлетпүр комплекизинин профсоюзулел ажылдакчыларының аразынга хаак кросу 11.00 шакта эгелээр.

ШЫДЫРАА КЛУВУ

4-те. Хоорайның бирги чери дээш команда талазы-биле шыдыраа маргылдаазы 15.00 шакта эгелээр.

«СОВЕТ ТЫВАНЫҢ 5 ЧЫЛЫ» СТАДИОН

4-те. Мячилиг хоккейге түкнел маргылдаа. Эгелээри 10.00 шакта.

5-те. Ол-ла маргылдаа 12.00 шакта эгелээр.

Шериг баар назыны четкен болгаш четпээн аныктар аразынга ГТО нормаларывыш талазы-биле хоорайның бирги чери дээш маргылдаа «Тайга» станциязының хаак оруунга март 4-те 11.00 шакта эгелээр. ДОСААФ-тың кара бооларынга маргылдаа март 5-те 9.00 шакта эгелээр.

«ХЕРЕЛ» СПОРТ ЗАЛЫ

4-5-те. ДФСО профсоюзулелдериниң хоорай чөвүдели Делегейниң терээженнер хүнү —Март 8-ке турасказаткан маргылдаалары хол бөмбүүнге. Баскетболга эртирер. Эгелээри 10.00 шакта.

ХӨГҮЛҮГ КЕЖЭЭЛЕР

Шамбалыг суурнуң Культура бажыкының чыры күш-ажылчы-даа, дыштанар-даа хүннер соонда орай кежээге чедир өшпес. Хостуг үеэнин чөпүүт эртирер даөш чоп ажыл соонда ынаар чоруптар.

Чоокта чаа күш-ажылдың болгаш суурнуң хоочуларының концерти болуп эрткен. Аңаа эгелеп чоруур шүлүкчү Сүге-Маадыр Иргит бодунуң чогаатказан шүлүктерин номчаан, а Маадыр-иелер Бичин-Уруг Ооржак, Чечеймаа Ондар база суурнуң хоочуну Дадар Намчылак оларның күүселделерин шамбалыгжылар соңуургаан. Концерт соонда бат катарынга, кажык адарынга маргылдаалар болган.

Валентина ОНДАР.

ИДЕГЕЛ БАР

Чоокта чаа хостуг хүрешке Сибирьниң бирги чери дээш маргылдаа Кемерово хоорайга болуп эрткен. Моон мурнунда чылдарда ынакаш, аңаа бир край азы областан үүлеп ол кижи киришпин дээш хуваалда чок болганы Сибирьнин хөй-ле шырак мөгелеринге арга-мергежилин, күш-шыдалын шенежир арганы берген. Чижээ, Кемерово областындан, Красноярск крайдан 40-40, а бистиң республикадан 15 мөге киришкен. Маргылдаа чаа дүрүм ёзугаар плитпин-биле бедик деңнелге эрткен.

Маргылдааның үшкү түнеэ хүнүнде эң чиик деңнеге бир, ийи дугаар чер даөш спорт мастерлери, бистиң мөгелеривис Станислав Оюн биле Орлан Монгуш олар хүрешкеп. Аваакгыр, кашпагай, хей чараш аргаларлыг хүрежип, О. Монгуш хөй санныг ап тиилээш, чемпион болган. Борта үш дугаар черни бистиң чаңгыс чер чүүтүүвес амгы үеде Новосибирск хоорайда шерег хүлээлгезинге эртирип турар, РСФСР-ниң база бир шыырак мөгели Борис Семенек алган. Дараазында 52 кг чедир деңнелиг мөгелер аралыында спорт мастерлери Сергей Табаев (Красноярск), Тюлюш Владимир шылгарап үнгеш, таварышкан. Түңнелинде В. Тюлюш удурланыкчызынга чаигыс-ла сан четпейн барган, ийиги черге төлептиг болган. Спорт мастерлери Довуй-оол Маадыр (57 кг) Анатолий Сивков (Новосибирск) оларның аразынга хүрешке М. Допуй-оол арга кылып чыткаш, октаткан. Бистиң бир сураглыг мөгевис Роман Монгуш (62 кг) маргылдаага белеткел үезинде хавааш чара үеэтүүп алган. Бир дугаар сылгда ол Артур Майнагашев-биле (Красноярск) оваарымчалыг, балыг черни камнаш хүрешкеп, аштырган. Ынчалза-да ооң соонда ол еске удурланыкчыларындан арга-мергежил, күш-шыдал талазы-биле ажыын көргүүп, эрес-дидим хүрешкеп, үш дугаар черни алган.

Маргылдааның болуп турган үезинде хостуг хүрешке РСФСР-ниң улуг треперн И. М. Токмаков база Сибирьниң тренерлери чыглып, мөгелериниң хүрежин аналяптеп, чедер-четпеэнин чугаалажып, сүмележип турганы эки болган. Ол трепердер үстүнде адаттынган бистиң мөгелериввиске эки деп үнелелдп берип, ылангыя Орлан Монгуш моон соңгаар ооң-даа эки белеткеп болза, улуг чедиишкиннер чедип болуру чигзинниг чок деп санап турганы ёөрүүнүт болган. Бистиң республиканың мөгелери эртикеп чылдыынга деңнээрге, бо маргылдаага элээн чедиишкиннер киришкеп. Эртикеп чылын мындыг маргылдаага оларның чүгле бирээзи чемпион, бир кижи ийи дугаар чер алган турган. Бо удаада илап-ла команданың белеткелп эки, деңнег, мөгелер тура-соруктуг хүрешкеп деп, шынаа Новосибирскиге ам бо маргылдааны судьялап, көрүп чораан болгаш деңнеп болур арга менде бар. Инда республиканың чыыпды командазының улуг тренери Александр Доржунуң киирген үлүг деңгээлээри чугула.

Маргылдаа хостуг хүреттиг дүрүмүнде өскерилишкиннер ёзугаар болуп эрткен. Хүрештиң үеэн кызырылган, мөгелерге дыштанып ус чок, шынаашаа мөгелер хевис кырынче үнген дораанпа халдап. 20-30 секунда иштинде илап-ла түңнелдиг арга кылып хүрежиргиге чаңчыгар ужурлут. Мөге деңнеп болып, хевис даштынче үнерге-ле, ону шиидер апарган. Баштай арга кылган мөгени деткнир, бир эвес ол арга кылып тургаш кээп ужар болза, удурланыкчызынга сан бербес. Чарап арга кылган мөгеге хей санны бээр. Түңнелге даөш улуг чүткүлдүг, бот-идепкейни бодунуң холунга ап хүрежир, улуг арга-мергежилдиг, моган-шыланас мөгелер чаа дүрүмге тааржырын маргылдаа көргүскеп. Маргылдаадан түңнелди үндүрерге мындыг: бистиң аныяк мөгелериввис В. Дембирель, С. Конзай-оол, Э. Чымба олар хүрештиң бо чаа негелделеринге шоолуг чаңчыкпааны илдеи-дир. Оларның кылыр аргалары чангыс аай, чарап аргаларны ховар ажыглаары, удурланыкчызын партерге олуртуп алган, ажырып арыг октаар аргалар кылбаты илереттинген. Ол четпестерни чайлавыры бир-ле дугаарында ол мөгелериниң боттарындан, кызымак, шудургу чоруунан хамааржыр болгаш моон соңгаар маргылдаага белеткелге хамаарыжыгазын ескертип, четпес талаларын дарый чок кылырын үе неген келген.

Сергей ООРЖАК.

Маргылдаа соонда бодал

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

МАРТ 3-ТЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 — «Чалча кыс Иазура». Ураң-чечен фильм. 11-12 сериялары. 10.40 — Медээлер. 10.50— А. Глазунов. Симфония № 8. 11.35 — Кижи. Чер. Октергай. 12.35 — 13.35 — Барымдаалыг фильм. 15.30 — Медээлер. 15.40 — Эде тургустунуушкун прожектору. 15.50 — «Соңгу чүктүн тоолчулары». Ураң-чечен фильм. 17.05 — «Оюр-хевир». Үстүкү класс өөреникчилерниң литературужу оюн. 18.20 — «Марокконун аялгалары». 18.45—Бөгүн келегейде. 19.00 — Философия дугайында беседалар. Бүгү кижи төрелгезиниң үнелиг чүүлдери. 19.45 — Поэзия минуталары. Д. Күсүлтынов. 19.50 — «Чалча кыс Иазура». Ураң-чечен фильм. 12-ги сериязы. 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — «Ол болган... болган...» 22.00 — «Үеэл-бодал». 23.30 — 00.10 — Үлүг кижилерге мультфильмнер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 — География. 8 класс. Мурнуу-чоон экономиктиг зона. 9.05 — Англи дыл. 10.05 — ПТУ сурғуулдарынга. Физика. Полупроводниктерниң ажыглалы. 10.35; 11.35—Бистиң долгандыр турар бойдус. 1 класс. Бистиң аваларывыс. 10.55 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 11.05 — Англи дыл. 11.55 — «Большевиктер чурттуна мистер Вестиң кайгамчыктыг ужуралдары». Ураң-чечен фильм. 13.05 — 13.15 — Медээлер. 17.05 — Медээлер. 17.15 — Концерт. Югославиядан дамчыдылга.

КЫЗЫЛДАН

18.45 — Тыва АССР-ниң Күртелерзидиозуунуң симфониктиг оркестрининң концерти. 19.20 — «Тыва чергелеп». Үнүүрүгеде: Медээлер. 19.45 —Медээлер. 19.55— Чарлаалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг үдүнар, чаштар!». 20.15 — «Ырлаавайн барып шыдавас мен». Очерк-концерт. 20.50 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.00 — «Үе». 21.35 —Өөрүктер экраны. «Малтипаным кем-бурууза». 23.05 —01.05 — Спортчу программа.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.45 — Өске ураң чүүл. Азы аныяктарның бүгү-эвилел делегелгезинге хамаарыштыр бодаалдар. 19.30 — Ритмиг гимнастика. 20.00—20.15 — «Тамчыктыг үдүнар, чаштар!».

Кино

МАРТ 3-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Шаг» 9.20, 12.00, 14.40, 17.20, 20.00 шактарда.

ВИДЕОЗАЛ: «Приведения замка Шпессарт» 13.00, 15.00, 17.00, 19.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Киносборник № 145» 9.30, «Дай лапу, Друг» 11.00, 13.10, 14.40, «Одиночка» 16.10, 18.10, «Кинопанорама» 20.40 (үзаткан) шактарда.

«ВОСТОК»: «Игла» 15.00, «Данди по прозвищу «Крокодил» 16.40, 18.40, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Дорога к Давиду Сасунскому» 14.30, «Рэйтайм» 16.50, 19.40 шактарда.

агаар

Республикага бичче булуттаар. Чагбас. Хаттың күжү кошкак. Дүне 27—32, чамдык черлерге 17—22, хүндүе 3—8, чамдык черлерге 11—16 градус соор.

Кызылга бичче булуттаар. Чагбас. Хаттың күжү кошкак. Дүне 27—29, хүндүе 6—8 градус соор. Агаарның базыышкыны 730 милибар, а ол-шыгы 52 хуу.

Редактор В. С. ШАРАВИЙ.

667000, Кызыл хоорай. Красноармейская, 100 Индекс 54241

«ШЫНЫҢ» телефоннары

◆ Редактор — 3-43-34;
◆ орлакчызары— 3-33-91; 3-34-17;
◆ приемная — 3-34-26;
◆ карыыдалгазы, секретарь — 3-34-92;
◆ орлакчызары — 3-45-93;
◆ партийжа аймырал киллизи— 3-36-82; 3-36-25;
◆ совет тургузуг, сопсал айтырыглар киллизи — 3-34-98; 3-41-23;
◆ үлетпүр киллизи — 3-34-49; 3-36-73; 3-34-39;
◆ пропаганда киллизи — 3-34-57;
◆ агроүлетпүр киллизи — 3-41-16;
◆ культура киллизи— 3-39-15;
◆ информация киллизи — 3-37-11;
◆ чагаа киллизи — 3-39-03;
◆ очузга киллизи — 3-34-93;
◆ корректорлар — 3-34-19;
◆ үнүүрүкчүлер — 2-27-41;
◆ бухгалтерия — 3-43-41;
◆ солуң келбейн барганда — 2-32-75-че болгаш.

Чыгза 300 катап үнер.

Хемчээл 2 парлалга «маза

Тираждың 25400 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үнүүрер чер поллиграфия болгаш ном садыгының керектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл. Шетинкин база Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыт № 350. ТС—00444.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунун, Тыва АССР-нин Дээди Совединин болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1989 ч. март 4 суббота № 54 (13954)

1925 чылда үнделгеттинген. Өртээ 3 коп.

БАЗАР-БААР ЧЕР БЕРБЭЭЛИ

Ниитиниң корум-чурумун быжыглаарынга кижи бүрүзү киржир

Кем-херек үүлгедир, корум-чурум үрээр чоруктар-биле демиселе республикада чоруп турар болбайн аян. Ынчалзажок эрткен чылдарныы-биле деңнээрге, бо талазы-биле ожургаар хире чүве чок. Ол дугайында чоокта чаа болуп эрткен партия-ажыл-агый активиниң киржикчилери сан-түңнерни адап турган, ажык-чарлыы-биле ханы сайгарылганы кылган.

Корум-чурум үрээр, кем-херек үүлгедир чоруктарның кол-ла үнүп кээп турар чылдагааны — арагалаашкыннын түңнелиниден үнүп турарын анаа саная бергенер айыткан. Чижээ, арагалаашкынга болган алкоголизмге удур демиселди шыгыны күштелдиргенинни сөөлүнде, ниитиниң корум-чурумун үрээр таварылгалар кескүзү-биле эвээжээн. Ынчалзадаа ук демиселди улам ханыладып, арагалаар чорукту болдурбазының хемчегларин алырын кошкатканының түңнелинде, байдал катап нарыдаан. Брага хайындырып алгаш, ону аар ортек-биле садыглап чоруп турган кижилерге хөойлу талазы-биле кеземчеги чымчак көргүзүп. оларны хөй-ниити мурунгга тургузуп, негелдеги шыгыныраткан болза, байдал эки турар иймек.

Барыын-Хемчик, Чөөн-Хемчик районнарда аар кем-херек үүлгедир чоруктарның саны дыка өскен. Бо чоруктарның үнүп кээп турар чылдагааны чүгле арагалаашкынның түңнелинден болган. Ак-Довурак хоорайда «пдегелдиг адрестер» дугайында арага хереглээн кижилер билип ап, шыдыг «адрестерден» дүүнүң орайында безин бир шил водканы 25 рубль-биле садып ап турган таварылгалар бар. Чүгле байып алыр соруглга-биле шинтилел хөгжүдезинге улуг хораны чедирип турган кижилерни «й-шаанда» плередип, оларның кара туралында ажылалып шыгыызы-биле сойгалаар турган-дыр. Чадазаа хоорайның хөй-ниити черлеринге база ыыдыг улуг өртектиг араганы хостуу-биле садып чоруп турган кижилерни хөй-ниити эскербейн барганы хомудаачыг. Бир эвес шак ыыдыг таварылгаларны эгезинден тура-ла илередип, арагачыларга удур демиселди бир дем-биле чорутқан болза, ук районнарга кем-херек үүлгедир чоруктар эвээш турар иймек.

Ниитиниң корум-чурумун үрээр таварылгалар чүгле арагалаашкынның түңнелинден болуп турарын истелге органнары тодаратқан. Ынчаарга арагалаашкынга, корум-чурум үрээр чоруктарга удур демисел түгле административтиг органнарның кылыр ажылы деп саналп турарывыс шын эвес. Бо талазы-биле чугаа чоруда бээрге, хөй-ниити органнары биле ниитики хереқтер ажылдакчылары арасында чүүй кагжы бээри бола таваржып келир. Суд, прокуратура, шагдаа ажылдакчыларының бо талазы-биле четпее ажылы тодаран келирге. партия, совет, ажыл-агый болган оске-дээ организациялар ыыпаар кичээнгей салбайн турарын шүгүмчүлеер. Азы кайы-бир черде арагалаар, брага, самогон кылыр, корум-чурум үрээр чоруктар чүге көвүдеп турарын айтырарга, ниитики хереқтер органнарының четпее ажылынче айтыр. Арага-биле демиселди талоннаашкын-биле кызыгаарлап, бо чорук когу-биле үстүү бээр боор деп идегелге алзып, арагалаашкын-биле демиселди чүгле чамгыс талалай көрүп турганывыс үжурунда, байдал бөгүн улам бакшырааны чугаажок. Ынчангаш бо чоруктар-биле демиселди бүтүү чонуң күжү-биле чедип алыр дээрзин аммадыралдык дуржулгазы бадыткаан.

Кем-херек үүлгединшкининиң үнүп кээп турар чылдагааны чүгле арагалаашкынның үржүүндан болуп турар дишпинге. Ынчаарга арагалаашкынга удур демиселди республиканың ниитики херектер органнары база шыгыны чорудуп келген. Чүгле эрткен чылын «арагалаашкынга удур хөойлу-дүрүмүү хажыткан 24000 кижиниң илереткен болгаш оларга хемчег көргүзөкен. Хөй-ниити черинге эзирик көзүлгеп 10908 кижиниң эзирикпер сергедир черге экжелген. Кайда-даа ажылдавайн турар 1460, маңгыстаачык аттыралдыг 238 кижиниң олар илереткен-дир. Ынчалза-даа чамдык черлерде милиция органының ажылдакчылары корум-чурум үрээр, арагага сундулуг кижилер-биле демиселди ам-даа эчилинге чедирбейн турарын база айтыр аспар. Ынаргыя кайда-даа ажыл кылбае, ынчалза-даа үргүлүү эзирик чоруур кижилер кайнын, чүдеп арага тып пжип турарын тодаратпайн турар. Ол ышкаш үргүлүү арагалаашкын организастаар, эзирик кижилер чыгыыр бажыңнарны учетка албае, олар-биле беседа чорударының хевирлерин ажыглавайн турар.

Партия-ажыл-агый активинин хуралыга отчёт берген эштер хөй-ле кылган ажылдарын түңнеп чугаалаан, кем-херек үүлгедишкининиң чогум кандыг чылдагаан-биле болуп турарын хаяы аналитевээшнер. Шак ыыдыг бот-камгаланыр чоруктарны шыгыызы-биле буруу шаап, кем-херек үүлгедиглериниң когун үзеринбиле тодаргай ажылдарны кылырын чедип алыр ужурлуг бис. Чижээ, улус депутатгарының Чөөн-Хемчик район Соведининиң күүскомунун даргазы Ф. Г. Баранов мурнуку чылларда Чадазаа хоорайга хүнделе 5-6 сааныг дружининктер үнүп турган болза, эрткен чылын олардың саны 15-20 кижи четкен дээн. Кижи саның көвүдедип алганы эки-дир. Ынчаарга кем-херек үүлгедишкинин ында эвээжевейн турар. Дружининктер анаа-ла шак эрттирип, дежурныйлаашкын үезинде арагачылар болгаш хулиганнарга базар-баар чер чок кылдыр ажыл кылганы тодаравааи ышкажыл. Оон ынай Сүт-Хөл район Соведининиң күүскомунун даргазы Ч. Б. Монгуш ниитиниң корум-чурумун камгалаар талазы-биле хөй-ниити организацияларының кылган ажылдарының дугайын чугаалаан. Ук районда кем-херек үүлгедир чоруктар, ниитиниң болгаш чонуң хүүда малын оорлаар таварылгалар хөй болгай. Ажылды чүгле аас-биле, саазын кырынга кылып келген, бо талазы-биле ажылды көшкак чорудуп келгенин сан-түң бадыткап турар-дыр. Чүгле хуралдар-биле кызыгаарлаттынмайн, ниитики херектер органнары болгаш хөй-ниити организацияларынга боттуг арга-сүмени бээри негеттинип келген.

Ниитиниң корум-чурумун колдуунда-ла аныяк кижилер үреп турар. Республиканың комсомол организацияларының ачыяктар ортузунга кем-херек үүлгедиглерин баш удур болдурбазы-биле кандыг дуржулганы мөөнгеп алганыл база чүнү кылза экид деп айтырыгны актив хуралынга айтырының орнунга. ВЛКСМ Тыва обкомунун бирги секретары В. А. Кочергин комсомол райкомнарының, хооркомнарының, обкомунун чыладырган бюроларының санып адааны кандыг ажыктыгыл? Комсомолчу оперативтиг отрядтар хүнүнү ажылдап, ажыл чок, арагага сундулуг, кем-херек үүлгедиргиге туралыг ачыяктарны кижизидериниң практиктиг ажылдарын каяадаа тургузары негеттинген.

Бистиң амыдыралывыста таарымча чок чүүлдерни дүрген чайладыры хүнүнү чугула сорулгазы болу берген. Ону чүгле харылаап турар органнарның, кижилерниң дорт хүлээлгезин кылдыр көөр чаңчылывыстан үштунар үе келген. Партия, совет, ажыл-агый, административтиг органнар, хөй-ниити организацияларының бир ээниг ажылдаапы негеттинип турар. Ук ажылды биеэги арга-дүржулгавыс ышкаш, хөй-ле шак-ле эртприп хуралдаар чоруктардан үштунар, көскү ажылдарны херек кырынга чорудар херек.

ПЛАН КАНЧААР КҮҮСЕТТИНИП ТУРАРЫЛ?

(Күрүнеге зът, сүт садарының кварталдың планының күүселдези, 1989 чылдың март 1-ниң медээзи, центнер-биле).

Районнар	2	1	3	4	5	6
Бай-Тайга	1200	424	35,3	1400	446	31,9
Моңгүн-Тайга	200	—	—	300	48	16,0
Барыын-Хемчик	2600	1877	72,2	3600	2229	61,9
Өвүр	1200	886	73,8	600	147	24,5
Сүт-Хөл	2300	573	24,9	3200	1450	45,3
Чөөн-Хемчик	1800	806	44,8	6300	3667	58,2
Улуг-Хем	3090	843	28,1	9200	5685	61,8
Танды	5000	2468	49,4	15000	10228	68,2
Бии-Хем	3900	1266	32,5	13400	8953	66,8
Тожу	900	54	6,0	600	379	63,2
Каа-Хем	4100	1170	28,5	10000	5238	52,4
Тес-Хем	1400	844	60,3	1200	658	54,8
Эрзин	1400	828	59,1	700	566	80,9
Кызыл	8000	5769	72,1	6500	4429	68,1
Кызыл хоорай	—	143	—	—	—	—
Республика	37000	17951	48,5	72000	44123	61,3

Тайылбыр: 1—эът дужаар планы, 2—дужааганы, 3—хуузу, 4—сүт дужаар планы, 5—дужааганы, 6—хуузу.

ХАЙЫРААН КАРТОШКА

«Бай-Тал» совхоз эрткен чылын картофельден шоолуг дүжүт албаан. ыынчангаш үрезинге-даа четпээн. Ам канчаар: ийиги хлеб чоктa бергезин барымдаалааш, директор Ч. Хертек кол специалистери-биле сумелешкеш, Абазадан тараа-биле үрезин картофельди садып экжелгеш, подвалга шыгжап алган. Үрезинин шак ыынчалдыр тыптыынып алган ажыл-агыйжы улуг-тур деп мактап чугаалап болдур бис. Ынчалза-даа хайыраан картошка подвалга чыткаш, үрелген — допуш калган. 14 тоннаның 12,5 тонназы доңган.

Шак ыыдыг ажыл-агыйжы эвес болурга, берге-ле херектир! Когарадыр кым толжурил? Ол үрезинин хайгаараар, бир талазында, склад эргелекчизи бар-ла болгудег, а ийиде, кол агроном канчап баргаыл? Хову бригадирни база бар. Корбее бе? Ол дээш харылаар ужурлуг улус ийи-чаңгыс эвес, а хөй. Ол эштер боттарының бажыңнарында ыыгжаан, чип турары картошказын хынамчалыг-ла ажаап. ыыгжап турлар боор аа? Хейшүү хөреңзиин ээ чок болурга ыыдыг ышкажыл. Бистиң республикада кайда-даа картофель үрезинни берге. А ам бай-талчылар чазын чүүп, биле картошка тарыырыл? Ажыл-ишчи эвес деп чүвевистиң кончуун-даа.

Сарыг-оол САЛЧАК.
Бай-Тайга район.

МЕДЭЭЛЕР

СОЛУН ЭРТКЕН

Чонуң дыштанылгазын чөп эрттирер, организастаар талазы-биле Эрзинде Бай-Даг Культура бажыңының ажылдакчылары янзы-бүрү хемчегларни чорудуп турар. Аңаа болуп эрткилээн темалыг кежээлерни эрттирериниг библиотекарь Роза Бадыраанның киирип турар үлүт-хуузу улуг. Чогум-на ажыл-ижиниге бердингеп, хандыкпыдыг болгаш Роза Кан-оолсвинаның «Өң эки культура ажылдакчызы» деп лента болгаш диплом-биле шаңнатканы таварылга эвес. Ол культура одаанга болуп эртер темалыг кежээлериниң сцена каастагазын чогаадыкчы ёзу-биле каастап дерип турар.

Сөөлгү үеде күш-ажылчы коллективтер аразында хөгжүү стартгарны организастаан. Школаның болгаш суурунуң аныяктарының аразында маргылдаа чоокта чаа болуп эрткен. Аңаа киришкеш, эң кашпагай-шимчегирни башкылар Александр Чадамба, Эдуард Кумбажап көргүзүп, тиилекчи болганнар. Хөгжүмнүг чашсарда Николай Дарчынчап, даараныкчы Алёна Севилбаа, почтачы Алла Седип боттарының ураң талантызын бараалгаткан.

Галина ТОПДҮП.

МАРГЫЛДААЛАРГА КИРЖИР

РСФСР-ниң «Трудовые резервы» спорт ниитилелиниң аныяктар аразында организастааны хостуг хүреш маргылдаазы февральдың 23, 27 хүннеринде Новокуяевск хоорайга болуп эрткен. Аңаа 16 команданың шилилек мөгелери күжүн шенешкеп. Оларның аразында Тываның сес кижи составтыг командазы база бар.

Ачыг-дүжүп турушкаш, бистиң чаңгыс чер чурттугларывыс— Сүт-Хөл районнуң спорт школазының төлээзи Уранооп Ондар 48 килограммга чемпионнаан, а Бай-Тайгадан Сылдыс Салчан 52 килограммга үшкү черни эзлээн.

Март 20-де «Трудовые резервы» спорт ниитилелиниң төп чөвүлелиниң шаңналы дээш маргыдаа база катап ол хоорайга болуп эртер. Бистиң аныяк мөгелеривис бо хүннерде ол хоорайда шыгыы белеткинин турарлар.

Ким КОТЧИН.
Тренер.

ХЕНЗИГ ТРАКТОР

Бай-Хаакта ус-шеверлер — СЭКП райкомунун чолаачызы Виктор Кондрашов биле районнуң улусчу контроль комитединиң чолаачызы Александр Петушин олар биче хемчээлдиг трактормуу чогаадып кылганнар.

Кызымак ажылдың түңнелинде трактор ам белен. Техниктиг характеристиказының талазы-биле ол дыка таварымчалыг болган. Узуну ийи метр четпес, кадбаа бир метр, бедии бир метр 40 сантиметр. Ук трактордың 14 ат күштүг моторну салган, агаар күжү-биле соодар. Дүгүлгары резинга, ону үрдүрер. Трактордың шала үлүтүнчек гидроцилиндрин кошкан, ыынчангаш ында янзы-бүрү дериглелерни — андазыны, тертежигештп, грабльди кожуп ап болгур.

Владимир ФОМИН.

Профэвилелдерден кандидат

ССРЭ-ниң улус депутадынга чурттуң профэвилелдериниң мурнундан кандидат, профэвилелдерниң Кемерово область чөвүлелиниң даргазы Василий Иванович Романов-биле республиканың профэвилел активиниң ужуражылга хуралы март 2-де «Моңгүлек» аалчылар бажыңының хуралдаар залынга болуп эртикен.

Хуралды профэвилелдерниң Тыва область чөвүлелиниң даргазы Ш. П. Куулар ажыткаш, депутаттың кандидадының бүзүреттиргеп кижизи, профэвилелдерниң Кемерово область чөвүлелиниң секретары В. Д. Дроздова сес бергеп. Ол ВЦСПС-тиң дөртүү пленумундан депутаттың кандидадынга Василий Иванович Романовтуң депшиттиргенинин дугайында дыңнатпышаан, оон намдарын. ажыл-чөрдүлгазының дугайында чылыы-биле чугаалаан.

Депутаттың кандидады В. И. Романов соңгулда мурнунда бодунуң программазын чыылганнарга таныштырган.

Харыызаанның бүзүрүлге-техниктиг эргелелинде профэвилел комитединиң даргазы Г. И. Насюрюн, «Каа-Хем» хөмүрзаш разрезинин кол инженериниң ораанчызы В. С. Елисеев, тудуг үлетпүрү болгаш тудуг материалдарының ажылданчыларының профэвилел обкомунуң даргазы М. Х. Самданчап, Кызыл районнуң АУК ажылданчыларының профэвилел райкомунуң даргазы К. Д. Монгуш, «Саян» универмагының садыгжызы С. И. Хуснудтинова олар депутаттың кандидадынга чагыгларны киирген.

Вячеслав МОНГУШ.

ЧУРУКТА: ужуражылыкын үезинде.

Владимир САВИНЫХТЫҢ фотозу.

ВУР-нуң чазааның даргазының аян-чоруу

СЭКП ТК-ның болгаш Совет чазактың чалаанын бөлүгаар Венгрияның Социалистиг ажылчын партиязының ТК-лының Политбюро кежигүнү, ВУР-нуң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы И. И. Рыжков болгаш албанны өскелдаа кижилери уткуп алган. (СЭТА).

Торээн чурттувуста

◆ **БАРНАУЛ.** Алтай крайның соңгу талазында делгем ховуларда турар улуг хоорайларда, үдетпүр төптеринде болгаш чурттакчылыг сурларда чонуң хереглелиниге ажыглаар ярыг суг чедишпезин барымдаалааш, даг хемни болур. Чарыш хемнин аксындан суг каналын ваш чыд мурнунда тудуп эгелээн турган. Ол магистральдың узуну ам 900 км. четкен. Алейск хоорайны, беш район төвүн болгаш 70 суурну суг-биле бүрүн хандырган.

Суг магистралының тудуун ам-даа үргүлчүдеп, будун чыд дургузунда соксаад чок кылып келген.

◆ **РИГА.** Риганың «Саркана ваайгане» мотор заводунуң коллективи чурттакчы чонуң хүүда ажыл-агыйынга хереглээр бичии тракторжугаштарны кылып эгелээн. Ындыг бир тракторнуң деңнээзи 37 килограмм, ону чиик автомобильдиң херекеел шыгжаар черинге суп алгаш, хоорай даштында дачаларга, ногаа, картофель өстүрер черлерге чедирип ап болур.

Завод ындыг тракторларның баштайгы бөлүүн садыг четкилеринче чорударга, чон ону дораан-на садып ап турар.

◆ **АРМАВИР.** «Элеватортудуг конструкциязы» трестиң демир-бетон кылыглар заводу орудалыг эвес болуп келгенин барымдаалааш, ону дүжүрген турган. Оон бүгү девискээрин болгаш корпустарын ыяштан эт-херекселдер кылыр «Армавир» будүрүлге каттыжыышкыны кылдыр эде организастаан. Ыяштан парын болгаш ховар эт-херекселдер кылыр чаа будүрүлге черинин күүлерин ында дөрт гектар шөлде тургускан. Чаа заводтуң будүрүлге корпустарын эде дериирп удавас доостур.

(СЭТА).

делегей медээлери

◆ **ВАРШАВА.** ССРЭ-ниң колхозтарының эвилел чөвүлели биле ПУР-нуң кедээ ажыл-агый будүрүлге кооперативтериниң эвилели 1989-1990 чылдарда кады ажылдажылганың протоколузунга ат салган. Совет колхозтар биле польша кооперативтериниң аразында дөрт харылзааларны хөгжүдерим ол документвиде көрген.

Ийи чурттуң кедээ ажыл-агый будүрүлгелери янзы-бүрү үнүштерни өстүрериниң, күш-ажылды организастаарының болгаш механизастаарының талазы-биле бот-боттарынга дузалажып, дуржулгаларын солчур. Амгы үеде Россия Федерациязының, Украинаның, Белоруссияның болгаш Прибалтика республикаларының 20 ажыг колхозтары Польшаның кедээ ажыл-агый кооперативтериниг-биле дөрт харылзаавы тудуп турар.

◆ **НЬЮ-ПОРК.** Намибияның бот-догуннаан чоруун бижыктырып алырынга Каттышкан Нациялар Организациязының тускай бөлүү дузалаар дутайында шинтилеп үн организациянын административтиг болгаш бюджет комитедиң хүдээп алган.

Тускай бөлүктүң составынга КНО-нуң 4650 шерии база турар. Ол шериг шилчилге үезинде Намибияның хамаарышпас чоруун болгаш чурт иштинге иинти байдалды харагалаан камгалаар хүлээлгелиг. Тускай бөлүктү хандырары-биле 416 миллион ажыг долларны КНО тускайлап берген.

◆ **БРАЗИЛИА.** Парагвайда ийи пугаар улуг хоорай болур Сьюдад-дель-Эсте хоорайга оппозициялга турар партиялардың массалыг митингиин организастаанын Бразилианың телевидениези дамчыткан.

Парагвайның национал эптежилге коллициязының даргазы Доминго Лаино митингиге чүве чугаалаан.

Малчынга сөс

ПРОГРАММАГА ХАМААРЫШТЫР БОДАЛДАРЫМ

Бо чылдың февраль 8-те үнген «Шын» солунда «Хой ажылының комплекстиг программазы» деп мурнуку чүүлдү помчуп көргеп, аңаа хамаарыштыр бодумнуң бодалдарымны үлежип, эвээш-бичеда бол, арга-дужулгам дугайында чугаалап бээр деп шинтипрледим. СЭКП Тыва обкомунун бюроазу «1989 — 1995 чылдарда Тыва АССР-ниң совхозтарынга хой ажылын комплекстиг хөгжүдерининг программазыны» хүлээп алган-дыр. Хой ажылын моон соңгаар сайыралырынга ол программа плангыг боору чадавас. Ажыл-агыйның ажыгларын адырларын хөгжүдер, кандыг-бир сорулганы күүседир дээш программаларны ооң мурнунда база хүлээп ап турганы чажыт эвес болгай. Кол-ла чүве — программаны тургузары эвес, а ону күүседири. Ону боттандырарда кандыг курлавырларны өөреп көргенил, ажылдың углаашкынны кандыг болурул? Программаны күүседиринде кол кижи — малчын. Бо чугула ажылга боду хуузунда малчын бүрүзү үлүгүн канчаар киирер ужурлуул? Бо айтырыг бистиң соңуургадын турар. Республика черделиг ниитп программа бар-даа болза, ажыл-агый бүрүзүнге ыыдыг программаны ажылдап кылып турар бе? Бир эвес ажыл-агый бүрүзү тодаргай программалыг, ону боттанды-рарынга малчыннарның үлүгхуузун аңаа айтып каан болза, улам эки деп бодаар мен. Кижи бүрүзүнге канчаар ажылдаазы билдинпир боор. «Эът», «Сүт», «Дүк», «Мал чеми» дээш программалар дугайында солун, сетküүлде хөйу-биле бижип турар-дыр. А бистерге, малчыннарга, ол программалар дугайында тодаргай тайылбыр бербес. бис ону билбее боорувус элдептиг чүве. Үстүнде адын адаанын программалар-биле «1989 — 1995 чылдарда Тыва АССР-ниң совхозтарынга хой ажылын хөгжүдерининг комплекстиг порграммазының» харылзаазы кандыгыл? Хөй программалар аразында дакпырдажып турул бербээн бе? Ону тургузарынга ук. күш үндүрүп, куруг черге ажылдап турар эвес бис бе? Бодүүн малчын мээң бодалдарым ыыдыг болду. Ам бодумнуң ажылым, дуржулгам, хайгаралым дугайында.

Бистиң «Торгалыг» совхозумоон мурнунда чылдарда дүнгүш төрүүр апмык хой-лардан колдуунда хураган барык албайн келген болгай. Төрүүр 100 хойга оналаштыр 20-ден 50 чедир хураган ап келген. 1985 чылда дүгүүш төрүүр хой хүлээп алдым. Апрель айда ооллаар кылдыр оларны 12 кошкар-биле суда эдериштирген мен. Чүге дээрге Торгалыг девискээринге хар апрель айда эрнир, өтсиген үнүп эгелээр. Ол чылын кадарган хоюн апрель 5-тен 20 үезинге чедир үзе ооллапкан. Хураганнарны август айда үскен. Оларның баш бүрүзүнүң деңнээн ортумаа-биле 26 килограмм болган. Хой бүрүзүнден 2 килограмм дүктү кырган алдым. Ажылым түңнели багай эвес болганы мени өөрткен. Мал чемин база ол чылын эвээш чарыгдадым. 20 тонна сигенинге 10 тонназы артыш калган, 2 тонна холумактыг чемнен хой ооллаашкынының үезинде чарыгдаан мен. Улуг хойдан ол чылын 8 баш оскуганым шын. Кадарганым 325 хойдан ол хире башты чидиргеним хомудаачыг болду. Ынчалза-даа оларның дейлеп багай турган хойлар чүве. Торгалыг девискээринге хойну апрель айда төрүдери кончуг таарымчалыг деп ынчан бодумнуң дуржулгамга бадыткаанын ол. Бир эвес хойну кыжын эки ажаап, чемгерер болза, ооң күжүү белен баксыравас. Боос хойларны деңгели эки кылдыр кып ажырып, апрель айда төрүдүп ап болур. Декабрь айда эрте төрүдерге, кодаңга мал саны көвүдээп, сигеп-шыргыыш чедишпейн баар. Чылдың-на мал чемнин эвээшти белеткеп ап турарывысты биле тура, эрте хой ооллаткан ажыы бар бе? Бир эвес мал чемнин четпир белеткеп ап турган болзувусса, хойну эрте төрүдүп болгайла. Республикада сөөлгү чылларда хойнуң өлүп хораары көвүдээп. ол колдуунда апрель, май айларда болуп турар дээш-дир. Эвээш-биче чем-биле хырын дүптеп кыштаап хой, хураганның чазын өлүп турарын ол-дур. Чем чедишпес боорга, хойлар хураганнарын тоттурбас боор чүве. Апрель айда төрүдүп алырга, часкы көк-биле аргастанып үнүп болур-ла болгай. Чазын төрүттүнген хураган көк оттаашш, ишти ескелевес боор. База бир эки чүве — апрель айда кажаа-хораа ишти курган турар. Кургаг кажаага хондургаш, даштыгаа арыг агаарга хүнаедип болур. Красноярск крайда база хойну март айда төрүдүп турар болгай. Моңа сапалым ыыдыг— хойну Тывага, чигге чугаалаарга Өвүр районга, апрель айда ооллаар кылдыр боозадыр болза эки. Орай төрүүр кылдыр боозаткаш, чемни баксырадып алыр болза, чүдеп дора. Боозуп арган хой чазын үгбайн баар. Ону кыштадыр эки ажаап, чемгерип кыштаар болза, шупту чүве эки боор. Мал чемнинге база кампалгалыг.

Хойнуң уксаазын акижидер, өң-чүзүн, пазы-хар, дүгүнүң шыпарының аайы-биле кодаларга үзер дээш-биле бүрүн чепшөөрежир кижи чордум. Чогумна бо ажыл Өвүрүнүң совхозтарында хөнүдап турар, ийи-чаңгыс эки чижектер бар-даа болза аян. Хойну боозадырынче кичээнгейни салыр херек. Чамдык малчыннарның азалдарынга хой эрте төрүп эгелээш, орай часка чедир узамдыгып чоруп бээр. Кыска ye иштинде ооллаар кылдыр боозадып алыр болза эки. Бо ажылга мал ажылының специалистери шыгыы харыысалгалыг боору чугула. Малчыннар боттары база негелделиг болуру чугаажок. Аңаа олурар болза, таварышпас. Алызы барып, шупту чүве малчынның бодундан хамаарыкыр. Малчын негелделиг боор болза, аңаа кичээнгей хөй боор.

Малчын кыштагларының материалдыг баазазының чаартыры тоң чугула. Бистиң чурттап орар бажыңнарывыстың, хой кажаалаар кажаалаарывыстың шыпары багай, эрги. Бо чылын бистиң Кара-Тал бригадазының малының ниити саны 12000 баш чеде бээр. Ону тударынга ортумаа-биле 30 кыштаг херек. Амгы үеде 26 кыштагда хойну кыштадып турар. 4 кыштагны немей тударлар апаар-дыр. Чаа кыштаг тудар хамаанчок, бар кыштагларны септеп шыдавайн баарывыс чажыт эвес-ле болгай. Бир парын чүүл — одар чедишпестеп, кыштаг тудар черинң чок бооп турары.

Малчыннарның амыдырал байдалынче сагыш салыры кончуг чугула. Оларның ажылын чиигедирп-биле бир аргаларны ажыглаар херек. Малчын өг-бүлелериниң суурда чуртталга бажыңнары чок. Амыдыралга чүү-даа болур. Бир эвес малчын малдан үнүп, суурга чурттаар апаар болза, канчаарыл? Суурда бажыңы чок болгаш бергедежип турган кижилер база бар болдур иймек.

Парын айтырыглар хөйдүр. Оларны шинтипрлеэр дээс, совхозтарга хой ажылын хөгжүдериниң программазы херек болбайп аап. Ынчангаш совхоз бүрүзү шак ыыдыг тодаргай программаны тургузуп, хой ажылында амгы үеде байдалды ханызы-биле сайгарар болзаа, чугула деп бодаар-дыр мен.

Даш-оол КЫРГЫС.
Малчын.

Бистиң кандидаттарывыс

КЫМ ДЭЭШ БАДЫЛААР СИЛЕР?

ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле Кызылдың Чөөн № 646 соңгулда округу

В. Е. Илкинниң допчу намдары

Владимир Евгеньевич Илкин 1956 чылда Казах ССР-ниң Соңгу-Казахстан облазының Мамлют районунга ажылчын кижиниң аг-бүлезинге төрүттүнген. 1969 чылда оон ада-иези Кызылче көжүп келген соонда ол наймызылдың № 11 школазынга өөренип турган. Кызылдың политехниктиг техникумунга өөренип турда. 1974 чылда Совет Армиязының хүрээлеңинге шериг албан-хүлээлгезин эртиргери-биле кыйгырткан. Хавшыкап соонда 1976 чылда Дивногорскиниң гидроэнергетика техникумунче киргеп, ону 1979 чылда доозарга. Тываның электри четкилериниче ажылдавры-биле чоруткан.

Баштайгы күш-ажылчы чорудулгазын сеңгелге салбырының болгаш автоматика албанының электромонтёру болуп эгелээн. 1980 чылда ол ук албанның мастери апаргаи. «Каз-Хем» хомүр-даш разрезинге ол эптекчи-слесарь болуп, 1985 чылдан бээр ажылдап келген.

В. Е. Илкинниң программазы

Хамыктың мурнунда депутаттың статузунуң дугайында чугаалаар болза эки. Эде тургустуунушкун Совет эргечагыргаиың эдлчелиг сорулгаларын идип үндүрүп келгеп. Политиктиг реформаның боттанымышкыны эде тургустуунушкунуң салым-хүүлүн шинтпирлээр. Ынчангаш депутаттарның-даа, соңгукчуларның-даа сорулгазы — Советтерниң эрге-чагыргазын бүрүн болгаш долу болурум чедип азыры. Чер-чер Советтериниң ажыл-чорудулгазының идепкейжиилери, оларның ат-алдарын бедидеп чугула. Ол мөөң программаның кол кезээ.

Бистиң чүртүвүста-даа, республикада-даа, хоорайывыста-даа дыка хөй чидиг айтырыглар бар. Оларның эң колун экология айтырыы деп санаар мен. Хоорайның бөктүр агаары, кышкы үеде турар доктаамал мыны кижилерниң кадыкшылыңга улуг хорааны чедирип турар. Ол үүлдерниң чаштарга хоралының дугайын чугаалаан хэрээ чок.

Кызылдың агаарының бөктүт чорүү бүдүрүлгелериниң котельнаязы-биле чергелештир хуу улустуң бажыңнарывыл хоолайындан, автомобильдерден үнүп турар ыштың уржуундан болуп турар. Ол ышкаш хереглекчиже каалыг хомүр-даштың берүп турары база салдарлыг. Ол айтырыг бистиң рапрастиң ажыл-биле сырый холбаалыг. Бо айтырыгны үүрмектеп сорт-таар херекселэп кылгап шинтпирлээр болур. А оон ертээ улус, күүзүү ээзээп, ажыл-агый аргазы-биле тудары берге. Ынчангаш бистиң республикада хомүр-даштың чыдар черин шинтээдип алырда ССРЭ-ниң Хомүр-даш үлетпүр министерствозунуң түдүт бүдүрүлгезин бистиң республикага тургузары чугула. Бо айтырыгны ук министерствоның мурнунга хөй удаа тургузуп келген бис, түүнел чок-тур.

Ведомстволарның быдаргай чорүү улуг үүжүктүг. Чүге ведомствоның эрге-ажылын харап, негелде тургузар чорүктар ам-даа хөй. Бистер амгымызында чүге министерствого эки болзуп дээш ажылдап, девискээривистиң келир үезин бодаваан турар бис. Бүгү чүүлүү кижиниң чагаа чорүү дээш көөр үүжүдүт. Ол дээш туржур мен.

Кандыг-даа айтырыгны кижи шинтпирлээр болгай. Кижиниң эвартагы чүүлге амырадыл кандыг болурун дээрээ бозаары чугула. Төрүмелиңден мангыстадчак, чаагай болгап херек үүлгедиишиниң кижи турбас, ол сеңгүүле ыңдыг болуу бээр. Ынчангаш кижизиилгеже школа, ниитилел деңге ниткээгей салыр үүжүдүт. Шинтпирлиг хемчеглер херек. Хамыктың мурнунда иелеренге ниткээгей салыры чугула. Чаш урут үш харга чедир ниитилел чарыгбалыг чедип алыры чугула. Ынчангаш ол үеде ажаа чартыкчамдыызы төлевирлиг шелээни бээри чугула.

Оон-биле холбаштыр башкы кижиниң ат-алдарының дугайында айтырыг мени дүвүредип чорүүр. Чүге амгы үеде садыгжыңыл азы склад эргелекчилиниң ат-алдары башкыныңдан бедиглэ? Маңаа чаңгыс аай харыы бээри берге. Бир эвес башкының ат-алдарын кедүрер болзувусса, кижизиилгеге талазы-биле айтырыг элээп чогумчалыг шинтпирлеттинер. Ынчангаш башкы кижи бүгү талазыг кичээнгейниң төвүүге турар үүжүдүт, оон чүртүлгө байдалын болгаш өске-даа айтырыглары чогумчалыг шинтпирлээрин үе негеп келген.

Ол бүгү-биле чергелештир школаларның материал-техниктиг базазын быжыглаары, улус өөредилгезин ажыглаандырары чугула. Школа базазе бүдүрүлгезин структуразында бүдүрүлгези болур болза эки. Бо айтырыг мурнунда тургузуныл турза-даа, мынчаға шинтпирлеттинмээндир. Бир эвес мынчар кылыр болза, бүдүрүлге базе чаштар кижизиилгезинге улуг садыышкынны киирер апаар.

Чүртүлгө бажыңнарының чедишпеэн, социал-культура адырының хөгжүлэйн турары — база-да чугула айтырылар. Бо талазы-биле тустус совет органнар хөй чүүлдерни чедир кылбайн турар. Бистиң бүдүрүлгевисти безин көрээли: чүртүлгө фондузун хоорайның дөрт аңгы черинде тарадыр чашкап-дыр. Оон-биле кады ведомствоның үүртлар садтарының айтырыы база чидиг тургустунуп турар.

Чүрттакчы чоннуң амыдыралының деңнелии бедилер дээш хемчеглер алыры неттинип турар. Хамыктың мурнунда аъш-чем продуктуларын көвүдедири, чоннуң хереглел бараанары-биле болгаш ачы-дузазы-биле хандырылгазы экижидери — эң кол айтырыгларның бирээзи. Кызыл хоорайда картофель, ногаавар чедишпейн турар, ону чыл саныңда чүртүүн өске девискээрлериндеп кынр сөөртүп турар. Ун айтырыгны чогумчалыг шинтпирлээр дээш, хоорайны долгандыр агрокүржагны тургузары чугула болуп турар. Ол сорулгазың боттанымнары-биле хоорайның огородчи организаствары чүгүдө. Ону боттанымнар шүп болгаш арга бистиң хоорайның үлетпүр бүдүрүлгелериниде партия, совет органнарда бар.

Калык камгалалдың болгаш социал-культураның айтырыларын база үтпайн турар мен. Ол ышкаш аныяк аг-бүзедерниң, хоочунналрның айтырыктарын база бар. Ынангыя пенсиянның хемчээли амдаа эвээп болуп турар. Өртек өөрү турар болгай, а пенсиянны ховар өстүрүп турар.

Бо бүгү айтырыгларны чогумчалыг шинтпирлээр дээш бүгү күжүмүм салыр мен.

Ф. М. Мухаметгареевтиң допчу намдары

Фарид Мухаметвалеевич Мухаметгареев 1929 чылдың август 30-де Татар АССР-ниң Альметев районунуң Кульшарипово суурга төрүттүнген, татар, дээди эртемниг, СЭКП кежигүнү.

1947 чылда Бугульмининиң педагогика училищезин доозкап, РСФСР-ниң Чырыдыышкын министерствозу ону Краснодрек крайже чорутқан, ол Пировский районуң Комаров чедп чыл школазынга башкылап турган. 1949 чылда Бугульмининиң башкы институдунче киргеп, ону 1951 чылда доозкан соонда, ажылдавры-биле Тыва АССР-же чорутқан. Ол-да чылын Бай-Тайга районуң Чинге-Каът чедп чыл школазынга өөредилге эргелекчилеп, директорлап ажылдап турган. 1952-1953 чылдарда Эрзин, Кызыл районнарның улус өөредилге кидзизиниң эргелекчизинге, 1953 чылдың төнчүзүнден 1960 чылга чедир Тандының Хову-Аксы ортумак школазының директорунга ажылдаан.

Ол 1960 чылдан 1963 чылга чедир Кочетов ортумак школазын директорлаан. Ынчап «Коммунизмниң херели» совхозтуң партия организациязының секретары турган. 1963 чылдан 1968 чылга чедир Элегее ортумак школазының директору. Күрүнеңни Кызылда педагогика институдун 1966 чылда бот-өөредилге-биле доозкан.

1968 чылдың январьдан бо хүнге чедир Кызылдың ортумак школа-интернадының директору. Кадайы Надежда Алевеэнировна мында инженериниң башкы.

Ф. М. Мухаметгареев—школаның партбюро кежигүнү, уругларның В. И. Ленин аттыг Совет фондузунуң Тыва еллырының даргазының оралакчызы. Ол Ленинчи юбилей медалының, «Улус өөредилгезиниң тергиинии» деп көрек демдээниң эдилекчизи, Тыва АССР-ниң алдарлыг башкызы.

Ф. М. Мухаметгареевтиң программазы

Мени өскүе болгап азыраадыкчызы чок арткан чаштарның салым-хүүзу дүвүредип чорүүр. Бистиң хоорайывыстың, республикавыстың таарымча чок бүгү үүлдери школа-интернаттың чижээндеп кескү. Бисте кирген чаш кижиниң салым-хүүзу дыка берге. Ада-ие чок, өскүе арткан, өске чаштар ышкап авс-кежии долу эвес чаштар бистиң чүректеривисти сарыгдар.

Ынчангаш чаштар болгап назыпан кыраан, азыраар-тежээр кижиниң чок арткан кырганнар, инвалиттер дээш сагыш салыр мен. Оларның хандырылгазы ам-даа чогумчалыг эвес болгай. Школа назыны четпээн үүртлар албан черлери, үүртлар садтары амдаа эвээп. Амгы үеде хоорайда 4825 чаш кижи үүртлар садтары барбайн турар.

Хоорайның Чөөн талазын, № 646 соңгулда округунуң девискээрин көрээли. Чаңгыс-даа клуб. Культура бажыңы, эки киноте атр бисте чок. Хоорайда бар үүртлар клуву чогүүр негелдеге дүүшпес. Оларны хөй каът бажыңнарның подвалдарынче «киир сывыпкан».

Херээженнериң байдалы база сагыш салымшкыныы негеп турар. Чаш урут азырап орар иелер оларын 3 харга чедир азырап, айда 70 рубль төлевирлиг шелээге орауп дээш туржур мен. Стажы база артар ужурлут. Ол чорук ясли-садык айтырыын шинтпирлээрине база дегүм болуп.

Кырганнарга болгап инвалиттерге берип турар пенсияның хемчээлин база бичии деп санаан турар мен. Ынчангаш пенсионерлерге, инвалиттерге, Ада-чүртүүн Улуг дайынының киржикчилериниге берип турар пенсияны өстүрөри чугула.

Ынчангаш чаштарның, хамыктың мурнунда өскүе арткан чаштарның, кырганнарның болгап инвалиттериң эргелекчизинге, 1953 чылдың төнчүзүнден 1960 чылга чедир Тандының Хову-Аксы ортумак школазының директорунга ажылдаан.

Ол 1960 чылдан 1963 чылга чедир Кочетов ортумак школазын директорлаан. Ынчап «Коммунизмниң херели» совхозтуң партия организациязының секретары турган. 1963 чылдан 1968 чылга чедир Элегее ортумак школазының директору. Күрүнеңни Кызылда педагогика институдун 1966 чылда бот-өөредилге-биле доозкан.

1968 чылдың январьдан бо хүнге чедир Кызылдың ортумак школа-интернадының директору. Кадайы Надежда Алевеэнировна мында инженериниң башкы.

Ф. М. Мухаметгареев—школаның партбюро кежигүнү, уругларның В. И. Ленин аттыг Совет фондузунуң Тыва еллырының даргазының оралакчызы. Ол Ленинчи юбилей медалының, «Улус өөредилгезиниң тергиинии» деп көрек демдээниң эдилекчизи, Тыва АССР-ниң алдарлыг башкызы.

Ф. М. Мухаметгареевтиң программазы

Мени өскүе болгап азыраадыкчызы чок арткан чаштарның салым-хүүзу дүвүредип чорүүр. Бистиң хоорайывыстың, республикавыстың таарымча чок бүгү үүлдери школа-интернаттың чижээндеп кескү. Бисте кирген чаш кижиниң салым-хүүзу дыка берге. Ада-ие чок, өскүе арткан, өске чаштар ышкап авс-кежии долу эвес чаштар бистиң чүректеривисти сарыгдар.

Ынчангаш чаштар болгап назыпан кыраан, азыраар-тежээр кижиниң чок арткан кырганнар, инвалиттер дээш сагыш салыр мен. Оларның хандырылгазы ам-даа чогумчалыг эвес болгай. Школа назыны четпээн үүртлар албан черлери, үүртлар садтары амдаа эвээп. Амгы үеде хоорайда 4825 чаш кижи үүртлар садтары барбайн турар.

Хоорайның Чөөн талазын, № 646 соңгулда округунуң девискээрин көрээли. Чаңгыс-даа клуб. Культура бажыңы, эки киноте атр бисте чок. Хоорайда бар үүртлар клуву чогүүр негелдеге дүүшпес. Оларны хөй каът бажыңнарның подвалдарынче «киир сывыпкан».

Херээженнериң байдалы база сагыш салымшкыныы негеп турар. Чаш урут азырап орар иелер оларын 3 харга чедир азырап, айда 70 рубль төлевирлиг шелээге орауп дээш туржур мен. Стажы база артар ужурлут. Ол чорук ясли-садык айтырыын шинтпирлээрине база дегүм болуп.

Кырганнарга болгап инвалиттерге берип турар пенсияның хемчээлин база бичии деп санаан турар мен. Ынчангаш пенсионерлерге, инвалиттерге, Ада-чүртүүн Улуг дайынының киржикчилериниге берип турар пенсияны өстүрөри чугула.

Ынчангаш чаштарның, хамыктың мурнунда өскүе арткан чаштарның, кырганнарның болгап инвалиттериң эргелекчизинге, социал-культураның айтырыларын база үтпайн турар мен. Ол ышкаш аныяк аг-бүзедерниң, хоочунналрның айтырыктарын база бар. Ынангыя пенсияның хемчээлин амдаа эвээп болуп турар. Өртек өөрү турар болгай, а пенсияны ховар өстүрүп турар.

Бо бүгү айтырыгларны чогумчалыг шинтпирлээр дээш бүгү күжүмүм салыр мен.

Көдээде социал айтырыглар

«Таңды-Сыны» совхозта мындыг

Эрткен чылын чаа совхоз апарган соопда, Ү. Шыналның ажылчы чону улам сорук кирип, мал продуктуларын бүдүрер болгап ону күрүнеге садар талазы-биле планныг даалгаларын ажыр күүсеткен. Дирекция база кедээ Советтиң күүскому бар аргаларны ажыглап тургаш, түдүтүү хөгжүдеринче улуг кичээнгейни угландырган. Оон түнелинде ажыл-агыйның бодунуң күсели-биле совхоз төвүүге 2 аал чүртгаар ийи бажыңны, планга кирбейн турда-ла, 45 уругга ясли-садыкты түдүп, ажыглалга киирген. Оон аңгыда, ажыл-агыйлар аразында көжүп чорүүр механизастгынган колоннаның күжүбиле ийи аал чүртгаар 4 бажыңны түткан. Ол ышкаш машина-трактор парыгын. Культура бажының база 90 орунгут уругнар садып, чүртгалгапын 10 бажыңын бо чылын тудары корлунген. Бир солун чүүл болза, 55 муң рубль ертектиг трансляторлу ажыглалга киирер. Ол дээрге чөвүүн культура амыдыралынга улуг болуушкун болур дээрэң чүтаажок.

«Таңды-Сыны» совхозтуң экономиказында мал ажылы кол черип эдлеп турар. Ынаар болганда, малдың баш санын өстүрөр. Оон продуктулуун бедилер, малчыннарның ажылдап, чүртгаарынга таарымчалыг үүлдерни тургузары дирекцияның кол сорулгазы. Амгы үеде совхозтуң бүгү малы 34 коданда турар. Оон ниитинде төрүүр шаар мал 16 коданда. Ол кыштагларда малчыннарның 98 хуузу өглерде турар. Байдал берге. Мурнунда ында Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхозтуң салбыры тургап болгап ында чүртгалга базырар херек. Ол ышкаш АҮК, Агроүлетпүрүкүрком дээн ышкаш эргелеп башкарылга аппарадып дүжүргеш, кандыг эргелеп башкарылга органын тургузуп алырын совхозтарга шинтпирлээр эргени бээр деп саналдыг мен. Ол чорук бюрократчы чорукту үзүткаарынга, аъш-чем программазын дарый шинтпирлээрине чедирер.

Доозузбаан тудуглар мээң кичээнгейим төвүүде. 1987 чылда безин ол чүртка 147 мярд. рубль болган. Бир эвес бо түүнү чүртгалга бажыннарын тударынче утландырган болза, чеже хире квартираны тудуп ап болурул! Оон аңгыда школалар, эмнелгелер, үүргүлар садтары тударынче, кадык камгалалдыг экижидеринче база утландырып болур.

Чылында демир-бетон конструкциялар орнунга тудуг индустриязынга металл конструкцияларын ажыглаары дээш туржур мен. Капитал тудугда бистиң демир-бетон чарыгдалдарывыс ажок хөй болуп турар. Оон чарыгдалын кызырар болза, чүртгалга тудуун көүдеди тудар арганы бээр.

Экология айтырыын эң чүгүлэ деп санаан турар мен. Ылангыя Кызылда ол дыка чидиг айтырыг. Тынар арга чок. Январь айда хөөнүң хемчээли нормадан 5 катап ажып турар, ийи оксистиг азоттуу—1,5 катап. Хоорайны долгаадыр бок төгер чорукту соксадыр. Хайыраканда цемент заводуун чон-биле сүмелешкен соонда, өртемге үндезилеп санаан тургаш, тудар.

Национаддар аразының харылзазын быжыглаар херекке салымшкының киирер мен. Антисовет суртаал кылганы, национал харылзаларны өөскүткени дээш кезенче харымсаңгазын шыгыырадыр. Өлүрүп шиидер чорукту хевээр арттырар.

Бистиң Тэрээн чүртүвүстүң улустарының найыралы дээш идепкейлиг демисежир мен. Тайбың дээш, делегейде дүшкүүдүүр чорукту чавырылдырары хээш бүгү күжүмүм үндүрер мен.

«Чурттаар оран-бажың—2000»

КҮНГУРТУГ: кол айтырыгларның бирээзи

Чурттаар оран-бажың айтырыын төрө-хөлчүдер канчаар шинтпирлеп турарыл? 2000 чылга чедир совет аг-бүле бүрүзүн тускай квартира-биле азы бажың-биле хандырар деп соруланы СЭКП-ниң XXVII съездизин салган. Ол канчаар-даа аажок улуг соруга. Ону күүсеэдип болурувуң аргалары бар. Бо дээрге партияның социал политиказының эң улуг кезээ. Ооң канчаар боттанып турарындан ажылчы чон эде тургустунуушкуннуң боттуун ёзулуг-ла эскерип, көрүп турар.

1989 чылдың январь бирде байдал-биле алырга, Кызыл районнуң эң мырак чүрттакчылыг суурлу Күнгуртугда чурттаар оран-бажың алыр дээш сөчүрге ниитизин-биле 44 аг-бүле турүп турар. Оон ниитинде улуг депутаттарының Шынаа кедээ Советиниң күүскомунда 8 аг-бүле, «Тере-Хөл» совхозта 36 аг-бүле бажың алыр сөчүрда. 12 аг-бүле чүрттаар оран-бажыңы шүүт чок. Бажың сөчүрүнда турар бо аг-бүлелерге 2000 чылга чедир чүрттаар оран-бажың-биле бүрүн хандырар дээш, ийи аал ниитин чүрттаар 24 бажыңны тудар апаар. Ол 2784 дөрбелчин метр чүртталга шолу-дур.

Бүгү талазындан алгап көөрге, хуузунда чүрттаар оран-бажың — оран-савааның эң-не таарымчалыг, эң-не кедилиг хевири. Бодунуң бажыны дээрге-ле аг-бүлениң чеденгижии, салгал дамчыыр уя-дыр. Ажы-төл маңаа өөр. Олар каяа-даа ажылдап, чүрттап чораан, бодунуң ескен-төрээн уязынга дедир-ле ээп кээр болгай. Чүрттаар оран-бажың — ол бистиң хепаитийне төрээн чүрттувус-тур. Кижиниң бодунуң хуузунда бажыңы кижиниң бойдусче удам чоокшуладыр.

2000 чылга чедир көрдүгеен чүртталга программазын күүседири-биле бүгү аргаларны болгап күрлавырларны ажыглаары эргежок чугула боон келгенде, хуузунда оран-бажың тудуп алырының үжүрдүзазы опза улгатқан. Бо чидиг социал айтырыгны шинтпирлээрине чоннуң бодунуң хууда күш-ажылы-биле киржир дээп күзел-соруу күрүненип эрге-ажылы-биле бүрүн дүгжүп турар.

Бажың тудуп алыр чер тускайлап бээр айтырыг турғускап, тудуг материалы садып алыр, ону чедирип алыр машина-техника айтырган кижилерге 1986 чылдан бээр улус депутаттарының Шынаа кедээ Советиниге база «Тере-Хөл» совхозтуң дирекциязынга бо-ла кээр аппарган. 1987-1988 чылдарда боттары хуузунда бажың тудуп алыр дээп 8 кижи 16 муң рубльдин чзелизин күрүнеден алган. Эрткен 1988 чылга чедир 23 аг-бүле боттары бажың тудуп алган. Ам 16 аг-бүле чүрттаар бажыңын боттары тудуп ап, доозарының кырында келген.

Күнгуртуттуң хоочун чүрттакчылары-биле чугаалажып көөрге, суурнуң бажыннарын 1949 чылдар үезинде тутқан, эргижирээп төлевирледдиг бажыннары боон турар. Чамдык чүртталга бажыңнары кыраан, крышалары безин чинчистеп берген. Мынчап көөрге, чүртталга бажыңнарының тудуунуң темпизин дүрдедир, удусчу тудуг аргазы-биле бажың тудуп алырыга чоннуң хаара тудар ажылды боттандырып чорударын үе негеп келген.

Чүрттаар оран-бажының боттары тудуп ап, эки эгелээшкинии кылган кижилериин чамыктарының тудуп алган бажыңнарынга кирип, оларбиле чугаалажып көрген бис. Моон мурнунда совхозтуң сүт-бараан фермазының инээн кадарып турган. Боду бажың тудуп алган Геннадий Чигжиттиң бажыныңга кирип, оон-биле чугаалаштым. Ол эрткен чылдың чазынында тудуг ыяшын тайгадан боду кезип белеткээн, 7,8х7,8 метр хемчээлдиг бажыңны туткан, августа кожүп кирип алган. Тайгага кезип алгары чудуктарны сөөртүрүнге «Тере-Хөл» совхозтуң дирекциязы дуза чедирип, машина-техниканы берген. Белеткеп алганы чудуктарның чамдызын шанактыг, төрелиг аът-биле сөөртүп алганын ол чугаалады. Тере-Хөл ышкаш оруктырын берге чердерге аът ажылгазы черле эптиг чорду деп. Г. Чигжит магадан чугаалаан.

Г. Чигжит хуузунда бажыңын тударынга кады ажылдап турар эш-өөрүшүн дузаавын база ажыглаан. Оон эш-өөрү боттарының дыштанып хүннеринде эжиниң бажыңын тутчуп, шефтежип турган. «Деминг сааскан тенге тудуп чиирэ» деп үлегер чугаада дег, одар чаа бажыңнын ханазын чеди хонук иштинде тудуп үндүрүпкен. Тудуг материалы садып алган. Тудуг материалын бат удуур белеткээн, сөөртүп эккеп алырга, чогум тудары үр эвес боор чорду деп, ол хөөреп олурду.

Тайгадан ыяш кезип алырынга база крыша кылыр шифер садып алырынга Геннадий Чигжит 1500 рубль чарыгдаан. Суугу салыр түүйбуну, кадагны садыг четкизин дамчыштыр садып алган. Геннадийниң ачазы Василий Чигжит моон мурнунда тудугга ажылдап чораан, дуржулгалыг тудугжу. Ол оглуунуң бажының тударынга идепкейлиг киржип, чаа туттуунган бажыңның эжиктерин болгап сонга рамаларын чараш, шевергин кылдыр кылып берген.

Күнгуртуг суурда токпак ыяш белеткээр кооперативтиң кежигүнү Роман Шимиттин аг-бүзези беш кижи. Бо аныяк аг-бүле боттарынга «уй» тудуп алыр деп шинтпирлээп, 1986 чылдың майда ыяш ажыл-агыйындан тудуг кылыр материал кезип алыр чөптээрел алгаш, 60 чудуктуу тайгадан кезип белеткээп, суурда тускайлап берген участогунга сөөртүп эккеп алган. Тудуг материазы дээп оларның чарыгдаан акшазы 1000 рубль. Романның ачазы Седип Шимит, авазының дунмазы Валерий база кады төрээн дунмазы Толя бажыңны кыска хугсаада тудуп, ажыгларгага киирерине улуун киирген. Оларның дузазының ачызында бажың дөрт ай иштинде тутқан. Шала кылыр машзины совхозтан, шиферин садыгдан садып алган. Совхоз дирекциязы бажың тударынга Р. Шимит өөрүп четтиргенин илерейлеп олурду.

Боду бажың тудуп ап турар кижилерге чамдык кижилер өдөөрөөш, мынаг чүве ийикпе, «дындыр-дындыр» чугаа тарадып турарын Күнгуртугга чоруп турган. База дыннаан мен. Күнгуртуг суурда ажылдап, чүрттап турар Диинчи Шарай эрткен чылдың июлиза 3 муң рубльлиг чзелизинэ алган, 8х9 метр хемчээлдиг дөрт өрээл бажың тудуп эгелээн. Бажың ханазы кылыр тудуг материалын тайгадан боду барып кезип алган. Чудук кезип алыр чөптээрелиг няш ажыл-агыйындан алган. Ол дээш 56 рубль төлөөн. Тайгага белеткээн чудукту сөөртүп алыры-биле садыг салбырының трактору келеэлээн. Бир рейстиң өртээ 6 рубль 50 көпеек, 5 рейс кылган, бажың тудар чудукту бүрүн сөөртүп алган.

— Тудуп эгелээн бажыңымның дөрт ханазын тудуп каап, ара каапкаш, олурупкан мен. Бо бүгү тудуг материалдарым садып алган квитанцияларым-даа бар. Бажың ханазы тутканындан арткан чудуктарны совхозтуң ыяш дилдирер черниге дилдиртекеп, шала кылыр машза белеткеп алган мен. Садыг салбырында ажыл-агый эргелекчилел ажылдап турар боорумга ыңдыг чүве ийикпе, бажың тудар материалдарны оорлап алган кижи дигилээрлери база бар. Ынчангаш олуруп бергеним ол—деп. Л. Шарай хомудан чугаалап-даа турду.

Хуузунда бажың тудуп ап турар кижилерни деткип, оларга шеф дузазын көргүзүп, дуза кадарының улуу, «дындыр-дындыр» чугаа тудуруп турар ийи-чангыс кижилерни-даа кончуун, боттарының чүрттап орар бажың-балгады кыяан-таа, тавримчазыг, хамык чүвези четчир чүвези ирги бе деп бодаа башка кирип көөр. Чүрттаар оран-бажыңын боттары тудуп ап турар кижилерни харын деткип, оларга эргежок чугула тудуг материалдарын сөөр дугайында чазак доктаалы бар болгай. Ындыгмындыг «дындыр-дындыр» тарадыр кижилер моону дымчуунга кептип алза эки боор.

Чүрттаар оран-бажың айтырыын чамдык кижилер боттары шинтпирлеп турар-даа болза, чүртталга тудуун Тере-Хөлде дески шинтпирлеп турар даор болза ыңы эвес апаар. «Тере-Хөл» совхоз 1985-1988 чылдарда бир аал ийиги чүрттаар 10 бажыңны, ийи аал ийиги чүрттаар 7 бажыңны туткан. Бо бажыңларны совхозтуң тудугжу бригадазы тудуп, ажыглалга киирген. Чүртталга тудуунуң темпизин дүргедедир, ыңыырыя экижидер дугайында улус депутаттарының Шынаа кедээ Советиниң күүскомунга, «Тере-Хөл» совхозтуң дирекциязынга болган хүралдарга чугаалажып турза-даа, тудуунуң темпизи худу болуп артпышаан.

Чүрттап орар оран-бажыңын тар, чүрттаарынга таарымчалыг кандыг-даа байдал чок черде чүрттап орар хамаатыңдар Күнгуртугда эвээп эвес. Владимир Идам —«Тере-Хөл» совхозтуң мурнакчы трактористи. Оон аг-бүзезинин чүрттап орар бичии, казанак бажыңын үндүр бижээнден бээр алды чыл болган. Ынчалаадаа чүрттаар бажып чок болгап. 16 дөрбелчин метр ниитиде алды кижи чүрттап, ыңыырлажып орар. В. Идамның аг-бүзези бажың сөчүрүнда он бир чыл боон турар.

— Совхозтуң панзин кадарып, 20 ажыг чыл болгап мен. Ажылымга багай дирт-пейн, мактадым. район Советиниң депутазы-даа чордум. Урут-дарыымның ургулары-биле катай аг-бүзевис сёс кижи. Акымның чаңгыс өрээл бажыңында чүрттап олур бис. Бодум ам совхозтуң МТМ-де таңчылыгдап турар мен. Хой солдаашкыныңың үезинде малчыннарга сакмалчылап база турар мен. Ганыктыгда чүрттап турар хойжу Сегбе Хуужугурга барып сакмалчылап чоруур дөп тур мен. Ийи кадарып турғап-ла, бажың алыр сөчүрга турдум. Ол сөчүрүм база будалгап. 1987 чылда аднаам, 100 диннин, 2 кииптн өлүрген. оон кежин күрүнеге дүжээдым. Бажың дээш совхоз директорунга, профком даргазынга баарга. «Бээр даарге бажың чок-тур» дээп дөрт харыы-даа бербес-тир — деп, Алина Сурасовна Шоюн хомудан турганың база дыннаам.

Улус депутаттарының Шынаа кедээ Советиниң күүскомуну база «Тере-Хөл» совхозтуң дирекциязы оонпуң өөп орар негелдезин хандырып ыңдавайн турар. Ынчангаш чаа тургустунуп турар «Күнгуртуг» бүдүрүлге-септелге-тудуг кооперативин бүт кырынга тургузуп, ону бүгү талазлыг деткиири чугула. Ол кооператив түе черниң чиг эдлиден тудуг материалын чүге белеткеп болбас деп?

Манай-оол ОЮН.
(«Шыныың» тускай корр.)

АЖЫГЛАЛДА КИРГЕН

Районнуң социал-экономиктиг хөгжүдезинин базымнарын хереглеп турар база бир тудуг Самагалдайда ажыглалда киргеп. Ол дээрге районнуң харылзаа белдириниң техниктиг харылзаа четкизинин чаа тудуу-лур. Ында 800 номерлиг автоматтыг телефон станциязының. Кызыл-биле дөрт харылзаанын 12 каналдыг шугумнуун. 3 программалыг радиобеллирнин дериг-херекселдерин эптеп тургускан. Чаа ажыглалда киргеп тудугла тургустунган дериг-херекселдериниң ачызында Кызыл — Самагалдай аразының телефон болгап телеграф харылзаазының ажылдаары идеседлиг, эки апаргап.

Ажыглалда киргеп тудугга техниктиг херекселдерни эптеп тургускан специалистер Сергей Поздняков, Павел Мяхашев, харылзаа белдириниң ажылдакчылары Борис Чыдым, Делег Арапчор болгап өскелер-даа ак сеткилдиг, шудургу ажылдаашын ажыдыышкын үезинде районнуң харылзаа белдиириниң начальнигы Х. О. Иргит демдеглеп, эки ажылы дээш оларга өөрүп четтиргенин илерткеп.

Дериг-херекселдерни немей тургузары болгап адыктирни ажылдадыры ужамчылап турар. чаа теп бо чылдың төнчүзүнге чедир долу күүзүбиле ажылдай бээр.

Моторк ТИРЧИП.
Тес-Хем район.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунда

БЕЛЕТКЕЛ АЖЫЛДАРЫ ЧОРУП ТУРЗА-ДАА...

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң хурадынга «ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларына белеткел-биле холбашкан айтырыгларны эвээш дыннап чугаалажып турар. Ол-ла үеде районнуң Хандагайты база Сагыл көдээ Советтериниң соңгулдаларны организастыг эрттирер талазы-биле тодаргай ап чорудар хемчеглериг ажыл планы чок болган.

Ол-ла районнарның округтуң соңгулда комиссиялары боттарынга берген эрге-хүлээлгелерин долузу-биле ажыглап, соңгулдаларга белеткел-биле холбашкан айтырыгларга күүрүне органнарының болгаш хөйнитн организацияларының ажыл-чорудулгазын ынаар угландырып, контрольларын чедир хандырбайн турар.

Округтарның соңгулда комиссиялары улус депутаттарының Советтериниң күүсекчи комитеттери-биле харылзазы кошкак. Тес-Хем районда депутаттарның кандидаттарын депшидерде, соңгукчуларның хуралдарга саны четпээнинден күш-ажылчы ийи коллективке катап хуралдарны эрттирген.

Улус депутаттарының ол ийи районнар Советтериниң күүсекчи комитеттери округтарның, участоктарның соңгулда комиссияларынга методиктиг болгаш практиктиг дузаларны чедирбейн, оларның ажылдарынга түскай өрээлдерин, оларның дериг-херектерин хандырар айтырыгларны четпес шинтпирлеп келген.

Хамаатыларның чагаа, бижидиишкиннерин сайгарып көрүнче, соңгукчуларның берген чагыларының күүселдезинче кичээнгейни кошкак салып, депутаттарны, Советтер ажылдакчыларын, юристерни, улус ажыл-агыйының адырларының янзыбүрү спецналистерин соңгулда мурнуңуң ажылдарынче четпес хаара тудуп турарын хуралдан демдеглээн.

Тес-Хем районга депутаттарның кандидаттарын депшидип турган хуралдарның протоколдарын анализтеп көөрге, хуралдар эрги байдалдар-биле эртип, оон киржикчилери идепкей чок, черчер Советтериниң болгаш ажыл-агый органнарының ажылын моон соңгаар экижидер талазы-биле санаалдар, шүүлмүүлдер чок болган. Районда соңгукчуларның чагыларын күүседиринче кичээнгей кошкак.

1988 чылдың түнелди-биле алырга, район Совединиң депутаттарынга берген чагыларының 27 хуузу, көдээ Советтер депутаттарынга киирген чагыларның түле 19 хуузу күүсеттингеп.

Өвүр районнуң чурттакчылыг-коммунал ажыл-агый будуруге эргелелиниң материалдыг базазы кошкак. Хеп чүүр комбинат 1960 чылдарда туттуңганындан амгы үениң негелдезинге дүүшпес. Районнуң амыдырал хандырылгазынга будуруге эргелелиниде дарганыкчылар, быжыкчылар, парикмахерлер, чурук тыртыгар, ыдык кылыр кижилер чедишпес. «Торгалыг» совхозта чаа туттуңган амыдырал хандырылганың бажыңы кадрлар-биле чедир хандыртынмаан. Чонга ачы-дуза чедирериниң хемчээлин улгаттырарынга, ылаңгыя хепти химиктиг арга-биле аштап ырыгаар болгаш будуур ажылдарга транспорт чогу шаптыктап турар. Малчыннарга ачы-дуза чедирериде четпестер бар. «Коммунизмче орук» совхозтуң малчыннарынга ийи неделя иштинде солуп, сеткүүдер чедиртинмээни хынала үезинде илерээн.

Информация албанының ажылдакчыларының ажыл-чорудулгазын экижидери негеттинип турар. Ол районнарда массалыг информациялыг бар турар херекселдерин ажыглап, соңгулдага белеткел ажылдарының чорун турарының дутайында чырыдып турары кошкак. Көдээ Советтериниң конторазында болгаш Торгалыг, Хандагайты, Солчуп суурларының культуура бажыңнарында соңгулда болуур дутайында кадендарлар хынында үезинде астыңмаан турган.

Тес-Хеминиң Берт-Дагда, Шуурмакта, Самагалдайда, Өвүрүнүң Саглында, Хандагайтыда соңгулда участоктары чогуур леннелге чедир септеттинип, дериттинмээн. Соңгулда дутайында чугула литературалар, чаа солуп, сеткүүдер-биле долузу-биле хандыртынмаан. Соңгукчуларның дамзыларын тургузар талазы-биле ажыл оожум чорун турар.

Ол-ла районнарның чурттакчылыг черлериниде хүн бүрүнүң чугула хереглелдиң бараанналары, ылаңгыя аъш-чем аймаа: эът, сүт чок, хлеб ховар.

Чурттакчылыг черлер Самагалдай — О. Шынаа болгаш Хандагайты — Саглы аралыына телефон харылзазы эң-не багай ажылдап турарын хуралдан демдеглээн.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң хуралынга чугаалажыкан айтырыгның талазы-биле доктаалды хүлээп алган.

Улус депутаттарының Өвүр биле Тес-Хем районнар Советтери доктаалда айтыгнган четпестерин эдер талазы-биле хемчеглерни алырын соңгуллалар дутайында Хоойлуңуң негелдезерин хажыдыышкын чокка күүседип база хандырарын, соңгулда мурнуңуң эң чорудар хемчеглерин күүседиринде, демократияны сагыырынче кол кичээнгейни салырын доктаалда айыткан.

Улус депутаттарының районнар база Кызыл хоорай Советтеринге, оларның күүсекчи комитеттерине болгаш шинтпирлекчи органнарынга дараазында ажылдарны кылып чорударын доктаалда айыткан:

ядө тургустунуушкунуңуң сорулгаларын күүседиринге ажылчы чонну мобилизастаар талазы-биле Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитединиң партиягa, совет улуска Кыйгырымын амыдыралга боттандырарынче кичээнгейни күштелдирерин;

соңгулда комиссиялары-биле харылзаалыг ажылдап, методиктиг болгаш практиктиг дузаларны доктаамал чедирип, ылаңгыя соңгукчулар даңзыларын тургузарынга, соңгулда хүнүнде бадылаашкыны организастаарын;

улус депутаттарының кандидаттары-биле соңгукчуларның ужуражыгга хуралдарын, оларның белеткелдеринче, информастыг болгаш оске-даа материалдар-биле хандырарын;

кандидаттарга бүүреттирген кижилерни шилип алырынга болгаш ажылды организастаарынга дузаларны көргүзерин;

соңгулда участоктарының төптерин бадылаашкынга чогуур үезинде белеткээрин, транспорт болгаш харылзаалыг херекселдерин хандырарын, соңгукчуларга таарымчалыг байдалдарны тургузарын;

соңгулда бюллетеньлерин болгаш документацияларын соңгулда участоктарынга чогуур үезинде долузу-биле чедиреринн;

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунга болгаш округтуң соңгулда комиссияларынга соңгулдаларның бадылаашкыныңың түнелдериниң дутайында участок комиссияларының протоколдарын чогуур үезинде чедирерин хандырары-биле чугула транспорттарны соңгулда комиссияларынга тускайлап бижыглаан турарын:

түс черниң байдалы-биле соңгулда кампаниязының үезинде социал-экономиктиг байдалдарны экижидер, түс черниң бар арга-курлавырларын ажыглап, чоннуң негелдерин аъш-чем, оскелдаа хереглелдиң бараанналары-биле хандырар, чурттагга тудугларының планнарын күүседир, культураның, ачы-дуза чедирилгезиниң, эмчиниң, коммунал хандырылгазының экижидерин;

бүрүткеттингеп депутаттарның кандидаттарынга соңгулда кампаниязының чорун турган үезинде соңгукчуларның киирген чагыларын, ол ышкаш хамаатылардан киргеп байдалдарны, хомудалдарны чогуур үезинде кичээнгейлиг көөрүн;

шинтпирлекчи органнарның демократияны моон соңгаар улам калбартырынче, национальдар аразында хамаарылгазын быжыглаарын, түс черниң бот-башкарылгазын сайзырадырын, ажыл-агыйларда чаа арга-дүрүмдерни калбаа-биле пептередирин доктаалда айыткан.

«Даңгына—89»

ЖЮРИ КЕЖИГҮНҮНГЕ СӨС

«Даңгына-89» республика конкурузунуң жюри кежигүнү, косметолог Зинаида Михайловна Щербакова (чурукта) бистиң корреспондентивиске мынча дээн:

— Хереэжелериниң чаражы! Чеже шүлүкчүлер, чеже чогаалчылар хереэжелериниң чаражын —аяның кылажы, чараш дурт-сынын, чазык-чараш арын-шырайын мактаваан, магадаваан дээр. Эр улус хереэжеңнер дээш кандыг маадырааг чоруктарны кылбаан дээр. Ийе, шаандакы үеде эр улус ёзулуг-ла рыцарьлар турганнар.

Чылдар эрткен: бистиң хереэжеңнериввс ам чүүл-даа мурнунда боттарын активчилер, будуруглегчилер, ажылдакчылар кылдыр, а оон соонда хереэжеңнер бис деп санаар апартанвар. Оларның сагыш салыр чүүлдери көвүдээн: сумкалар тудушкаш, магазинпээр, узун оочуларга турар, ажылынга хүнзедир ажылдавар, оон кээрге, бажың ажылдары кайы хире деп?! Оон кадмында бодунуң дутайында сагыш салыр бичиндаа бол, ук тып варын кызыл-дар. Амгы үениң хереэжеңнериниң амыдыралы, овур-хевири бо-ла болгай.

Хереэжеп кижиге кол чүүл — от-бүлээн, бажыңы, кадык-чагай уруглары, ынак ашаа болбайн аан. Ынчалза-даа чараш боорун баан күзээр. Чамдыктары чай чок-тур дээш бодунче кичээнгей салбайн бавр. Бодуп хереэжен кижи мен деп санаарын кажан-даа утпас болза эки. Бодуңуң ажылдарын, үезин шын планнап алыры чугула, ынчан бодунга ажыглаар үеш-даа тып аптар.

Амгы үеде бистиң чуртта база ам чараш хереэжеңнерни илередир конкурстарны эрттирип турар апаргаи. Ол шын шинтпир деп бодаар мен. Ынчалза-даа бармын чүктүү-биле алырга, даңгына мында-ла ам чараш болуру албаан, а бистиң дактыныыс сагыш-сеткилге тааржыр мөзү-бүдүштүг, угаанныг-тывыгмыр, ээлгир, чараш сынныг, чазык чаңныг, ээлдексивилең болуур ужуралт.

Бистиң республикада бээла чараш даңгына шилипрининг конкурузуп чарлаан. Анаа киржирин хүүсеңнерин биидирииишкин ёзугаар хүлээп ап турган. Чараш кыстарның башкайгы шилилгезп эрткен дыштанар хүнзерде болуп эрти. Оон шилиттиниң артказп он кыстың араазындан апрель 2-де «Даңгына-89» илереттинер. Олар ам ол түнел шилилгего белеткенин эгелей бергеннер.

Конкурстуң ажыы чүдел? Конкурс чүүл-даа мурнунда бистиң хереэжеңнеривиске боттарын чараш, ээлдексивилең, мергеп, тывыгыр бис дээрзин база катап сагындырзын. Чамдыкта керүп чоруурга, кыстарывыс боттарының аяның, чараш хереэжен овур-хевирин чидирип, бажың безин чараштыр эдип албаан, ишкк-хевинче сагыш салбас болуру, боттарын ап чоруурунда болгаш ажыы-чынында эпчок чүүлдер бар боору чажыт эвес болгай. Конкурс бичии-даа бол, кижизидилгени бээр ужуралт. Хереэжеп кижи бүрүзү бодуңуу-биле чараш, ээлдек-ээвилең дээр болгай. Ынчангаш даңгынаны көргеш, бистиң хереэжеңнеривис «мен оон бичии-даа багай эвес мен» деп чүтаалап болуур, бодуп даңгынадан дора эвес кылдыр көөр болза эки.

Азыранып төвүүге болуп эртип турар бир хүтаар конкурстуң арткан киржикчилеринге чедишкиннерни күзедим.

ХӨЙ УРУГЛАРЛЫГ ИЕЛЕРНИ «ИЕНИҢ АЛДАРЫ» ОРДЕННЕР-БИЛЕ БОЛГАШ «ИЕНИҢ МЕДАЛЫ» МЕДАЛЬДАР-БИЛЕ ШАҢНААР ДУГАЙЫНДА

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыы

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң өмүнээзинден шилиары болза:

БАЙ- ТАЙГА РАЙОНДАН

Алды уругну божаан болгаш кижизиткен иези «Иениң медалы» медальдың I чергээ-биле

Байыр-оол Чечекмаа Хомушкуевна — Тээли суурда уруглар садының кижизидикчи башкызы.

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иези «Иениң медалы» медальдың II чергээ-биле

Сарыглар Алевтина Аралуевна — районнуң харылзаа белдириниң Эәрбекте салбырының почтальону.

Ширап Зоя Кызыл-ооловна — «Эәрбек» совхозтуң ажылчыны.

СҮТ-ХӨЛ РАЙОНДАН

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергээ-биле

Кара-Сал Татьяна Михайловна — «Сүт-Хөл» совхозтуң ажылчыны.

Ооржак Чозаржаа Кок-ооловна — «Ишкин» совхозтуң иелп-садының кижизидикчи башкызы.

ТАҢДЫ РАЙОНДАН

Сес уругну божаан болгаш кижизиткен иези «Иениң алдары» орденниң II чергээ-биле

Лобышева Надежда Николаевна — Балгазын суурда от-буде ээзи.

Чеди уругну божаан болгаш кижизиткен иези «Иениң алдары» орденниң III чергээ-биле

Оюн Оюмаа Шираповна — Тока аттыг совхозтуң ажылчыны.

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергээ-биле

Оюн Анна Оюн-ооловна — «Коммунизмниң херели» совхозтуң ажылчыны.

Оюн Тыртык-кыс Чолдак-ооловна — «Коммунизмниң херели» совхозтуң ажылчыны.

Шулуужук Лариса Мандаимаевна — Межегей ортумак школазының техажылчыны.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. ОНДАР.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары В. КАЖИН-ООЛ.

Кызыл хоорай.

1989 чылдың февраль 27.

ССРЭ-ниң Сан министерствозундан болгаш ССРЭ-ниң Күрүне банкызындан

Украин шүлүкчү Т. Г. Шевченконуң төрүттүнген хүнүнден бээр 175 чылы-биле холбаштыр 1 рубль үнелиг тураскаал көпеекти шуткып кылган болгаш 1989 чылдың март 9-де сагырылгаже киирген.

1 рубль үнелиг тураскаал көпеекти чес-пикельдиң ак өнүүг холукаазындан долгандыр 31 миллиметр төгерик хемчээлдиг кылдыр кылган.

Көпеектиң мурнуку болгаш артыкы талаалары дестегер хажыкмыг.

Көпеектиң мурнуку талазында ССРЭ-ниң Күрүне сүлдези, «1 рубль» база «1989» деп бижимелдер бар.

Көпеектиң артыкы талазында Т. Г. Шевченконуң овур-хевирин сиилбип чураан болгаш «1814», 1861» деп сан бижимелдерп, ол таланы долгандыр «Т. Г. Шевченко» деп бижимел, адаанда — шүлүкчүнүң холуңуң үжүүн дүжүрүп чураап.

Көпеектиң үстүкү талазынга «Один рубль» деп бижимелдерни шыйган болгаш оларны ийи улуг демдек ангылаан.

Т. Г. Шевченконуң төрүттүнген хүнүнден бээр 175 чылы-биле холбаштыр тураскаалдыг көпеекти 3 миллион тиражтыг, оон иштинде 0,3 миллионну кижизиткен шынарлыг кылдыр кылган болгаш сагырылгаже киирген.

Амгы үеде сагырылгада көпеектер-биле чергелештир туракаалдыг ол көпеекти күрүне, кооператив, хөй-нпяти бүдүрүлгелери, албан черлери, организациялар, колхозтар болгаш түе-түе кижилер телевирнин бүгү хевирлери кылдыр шаап-ла хүлээп алыр, а ол ышкаш ССРЭ-ниң банкыларынын албан черлери. Харылзаа министерствозунуң бүдүрүлгелери агар санныарже, санныкыла санныарынче, шыгжамырга, чээлиге шилчидилгелер кылырынга, акша шилчидилгезинге кандыг-даа кыыгаар чокка хүлээп алыр.

Экономиктиг реформа — боттанылышкында

АРЕНДА ЧҮНҮ КӨРГҮСКЕНИЛ?

«Тинлелге» совхоз 1988 чылда чер ажылынга бүрүнү-биле арендаже шилчээн. Оон баштайгы түнелп кандыг болганыл? Ук совхозтуң экономизи В. К. Ооржак-биле бистиң корреспондентивистиң интервьюзу:

— Валентин Курбаатаевич, арткан чылын сиилерниң совхозтуң чер ажылынга арендаже шилчээнинин түнелп кандыг болганыл?

— Эки болган. Оны делегеңгей кылдыр тайылбырлаар болза мындыг: аренда дээрге садары — садып алыры — садары-дыр. Моон түнелзиве орулга үүлүп келир. Совхоз бодуңуң хову бригадалары-биле керээ чарган. Аравыста санажылга өртектерни доктаткан бис. Оон ангыла кол чүве—хамык техниканы, өскен бригадаларга хелезилеткен бис.

Арендаже киреры деп чогум ол чүл, механизаторларга база совхозка кандыг ажыктыг болуруп дээр дугайында хынамчалыг белеткеген, өөренген, оон сайгарган бис. Ол дээрге үр үеним ажылы. Бистиң мурнунда күш-ажылдың организастаанывыс аренда киреринин база белеткели болган.

— Түнелдп бир бригаданың чижээнге көргүзүп көрүнерем. Бодыткал чокка таймаңыр билдинер эвес.

— Ындыг харын. Бистс чер ажылында үш бригада бар. Олар директория-биле түс-тузунда керээлиг. Чижээ, коммунист Хүрөш-оол Монгуштуң удуртканы № 2 трактор-хову бригадазын ап көрээлиңер. Коллективте 22 кижи бар, оларның 18-и механизатор. Арендаже кирбээн турда, анаа 24 механизатор турганын деңгеп айтып каары артык эвес боор. Бо бригада 1987 чылда 591806 рубльдин продукциязын бүдүргеп турган болза, арендаже шилчээнинин түнелиңде 834289 рубльдин бүдүргеп. Үш бригада ол-бо культураны тарып өстүрүүн деп ангылаваан бис. Чүге дээрге бистиң бодап турарывыс-биле алырга, мал чемн база тараа-даа культураларын ангылаар болза, чер ажылынга тарылга эәлчештирилгезинге таарымча чок апаар. Ынчангаш бригадаларывыс культураларны холуй тарып, өстүрүп турар.

Бригада бир тонна тараапы 7 рубль 61 көпеек-биле саткан, а бис ону күрүвеге 12 руб. 80 көпеекке саткан бис. Сенажылга өртээ, совхозка орулга мынчалдыр кирер. Бистиң девискээривис — тарылга шөлүүде кандыг-даа сүг-сүгтат чогун айтып каалы. Бо коллектив болза бир кижиге онаштыр 37922 рубльдин, а механизатор 46319 рубльдин продукциязын бүдүргеп.

Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү мурнуку чылдаазы-биле деңнээрге, 1988 чылда 98 хуу оскен. Ындыг болганда, тараажыларның алыр талыңы база дыка улгаткан. Чер ажылынга дорт чарыгдалдар 446966 рубль болган. Сенажылга өртээп казып каапгарга, бо бригаданың кежигүнери 62320 рубльдя үлешкен. Элчег нормазын түүле тракторларга база комбайнга доктааткан. А шаңга ажылдаар улуска нормапы кижишак-биле доктаатнан бис. Бригаданың кежигүннерипге чолаачылар хамаарышпас, олар кижи бүрүзү хууда керээлиг. Ынчангаш оларның сезон үезинде шалыңы бригаданың дорт чарыгдалдарындан үпер.

Х. С.-Б. Монгуштуң бригадазы 2800 гектар тарылга шөлдүг, оон бир гектарындан 11,8 центнер тараапы алыр турган, херек кырында 15,6 центнерни алган. Аренда керээзинин ажыктыг талазын бо чижек-ле тодаргай бадыткап турар.

Коллектив чүнү ханчангаш мындыг бедик дүжүттү чедип алганыл деп айтырыг чайгаар-ла тургустунуп келир. Оон харыызы мындыг: харымсалга бедээп, сонуургал улгаткан. Мурнунда ол-ла шөлдүң дүжүдүп барык бир ай дургузунда ажаап турган болза, эртнен чылын 18 хонукта доозупкан. Тараапы, мал чемин кажан чажарын боттары билир апарган. Чижээ, суланы болза мурнунда тараапы чажып каапканының соонда, июнь 20 үезинде чажып, тарып турган. Совхозтуң директизазының, кол агрономунуң айтымышкыны мындыг. Чагырып удуртур деп чүве ол-ла болгай. А эртнен чылын бригада суланы июль ай эгезинде тарган. Ынчангаш суланы бир гектардан 20,8 центнерни алган. Ол дээрге планнаанындан 8,8 центнер хөй. Чапгыс сес-биле чугаалаарга, коллектив ботташкарыыр, боттары шинтпирлээр апарган.

— Хүрөш-оол Саймн-Белекович бригадазында чеже техника бирыл, ам часкы тарылгага оларның белеткели кандыг ирги?

— К-700-тер 4, МТЗ-лер 7. Оон ангыла 15 комбайн бар. Бригадада механизаторлар түүле I—II классты. Септелгеде 4 кижи бар. Арткаларыр мал чемн сөөртүп турар. Часкы тарылгага киирер техниканы чаа чыл мурнунда-ла септеп доозупкан. Ол ышкаш 6 комбайнны база белеткеп апкан.

Бистер 1987 чылда, азы арендаже чер ажылын киирбейн тургаш, 1697307 рубльдиң продукциязын алган болзувусса, аренданың баштайгы чылында 2451620 рубльдиин киирип алган бис. Бо херекке түүле Хүрөш-оол Саймн-Белекович Монгуштуң эвес, харын арткан ийи коллектив — коммунистер Л. Дандар биле Л. Балчырның удурткапы бригадалар база ыка эки ажылдаан. Оларның шүптүүнүң салымшкыны бар. Оны үнелеп турар бис.

— Силерде ам чер ажылы аренданың ажыктыын бадыткаан-дыр. Экономиканы башкарарының шак бо аргазын улам пептередир талазы-биле перспективаар кандыг ирги?

— Эртнен чылын түүле чер ажылы ол арга-биле ажылдаан дээн мен. Совхозтуң адырлары ангы-ангы системабиле ажылдаарга, дыка эпчок чорду. Аразында санажырда. Ынчангаш бо чылдан эгелеп, мал ажылын, техниканы-даа шүптүүнү арендаже киирген бис. Ынчангаш бистиң «Тинлелге» совхоз түүле аренда керээзи-биле ажылдап тур.

Бо дээрге чаа түүл. Анаа удурткучулар база бөдүүн ажылчыннар-даа баш удур белеткенир. Түүле оон ажыын көрүп, билип алыр болза, олче шилчип болур болгай. Ынчангаш бистиң кол соругавыс болза, ажыл-ишчилерни аренда керээзинге өөредир. Маңаа бис чоорту келген бис. Баштай-ла иишти орулгадан шалыя төлевирни алырынын аргазын ажыглап турдувус. Оон коллективтиң керээзи-биле, ам үшкү чада —арендаже киргеннивис бо.

Бисте механизаторлар бажыңы бар. Анаа бригадаларның кежигүннерни неделя санында өөредип турар бис. Түүле теория кырынга эвес, а коллективтиң ажылының түнелп кандыг болганын шүүт-ла самбырага көргүзүп. бижип сайгарып турган, өөредир. Ферма улузун база мындыг. Орта үеже өөредип турар бис ынчан? Чаа аргаиың ажык-дузазы, артык-тыдыы, өскелерден ылгалдыы, санажылга өртектери, чек системазы, план-үёттүт керээзи-биле ажылдап тур.

Бо дээрге чаа түүл. Анаа удурткучулар база бөдүүн ажылчыннар-даа баш удур белеткенир. Түүле оон ажыын көрүп, билип алыр болза, олче шилчип болур болгай. Ынчангаш бистиң кол соругавыс болза, ажыл-ишчилерни аренда керээзинге өөредир. Маңаа бис чоорту келген бис. Баштай-ла иишти орулгадан шалыя төлевирни алырынын аргазын ажыглап турдувус. Оон коллективтиң керээзи-биле, ам үшкү чада —арендаже киргеннивис бо.

Бисте механизаторлар бажыңы бар. Анаа бригадаларның кежигүннерни неделя санында өөредип турар бис. Түүле теория кырынга эвес, а коллективтиң ажылының түнелп кандыг болганын шүүт-ла самбырага көргүзүп. бижип сайгарып турган, өөредир. Ферма улузун база мындыг. Орта үеже өөредип турар бис ынчан? Чаа аргаиың ажык-дузазы, артык-тыдыы, өскелерден ылгалдыы, санажылга өртектери, чек системазы, план-үёттүт өртектер болгаш оске-даа. Бистер арендаже киреп коллективтиң керээзинге киришпес-тир бис. Баштай бригада бүрүзү бодуңа оон телевирелиин кылып, санаа тургузар, оон соонда совхозтуң дирекциязы-биле керээ чарар.

Мурнунда керээ дугайын чугаалашпайн турувуста, механизаторлар база малчыннардаа өөредилгеден дезиксээр, аңаа соңуургалы улуг эвес турганы чажыт эвес, ам болза, өөредип көрүнер деп боттары харын дилеп турарлар. Улустуң идепкейи, соңуургалы бедээн.

Арендаже шилчээнп-биле хозбаштыр специалистерни колдуунда адырларда быжыглаан бис, шалыңы коллектививиден хамаарыжыр.

Мынчангаш ам бүдүн совхоз бо чаа аргаже киргеп бис. Ажылывыс улуг. Удурткулардан, специалистерден база бөдүүн ажылчыннардан-даа хөй-ле чүүлдер хамаарыжыр. Чыл эртип тур. Түнелп соолуңде кестү бээр.

УРУГ ЭЖИМ ДААРАНЫП ОР

Уруг эжим бодамчалыг дааранып ор.
Ушукта ине саннап, ойнап тургазыг-дыр.
Чычыы пестү хөлбеңнеди чадыптарга,
Сылдыстыг дээр сагыжымга чуруттунду.
Частың эге шончалайы бажын чайып,
Саарыгда эштип, чунуп орган ышнаш,
Эргимимниң шырайында хүлүмзүруг —
Эртенги хүн чырык, чыныг хереян-ле.
Ине биле ужук ийи деминг-даа бол,
Ишчи холдар башкарарын көрүп ор мен.
Эргижирээн черниң кырын ынак сарыым
Эде даарап, чаартып орган ышнаш болду.

Монгуш ДОРЖУ.

ДҮЖҮМ БОЛДУ

Саргыл бажым дырап, сүйбап,
Салааларым санай тудуп,
Аагайлап, оглумайлап,
Авам мени салбайн барды.
Солагай хол дыңзыш дээрге,
Сокпан чүрек тиккиледи.
Авам биле ортемчейниң
Аразында тутчу бердим.
Эргеленип, авамайлап,
Змеюйим сора-сора,
Хоюг эдээн өйбүк ыңгаш,
Хоюн орта өлүруптүм.
Кажыктарны, чинчилерни
Кажаа сыңмас малым ыңгаш,
Өртемчейге туруп көрбээн
Өөрүшүүмнү ойнай бердим.
Оңаң-хөглүүм ышкынмайн
Отту чаштап иззримге,
Дүкенинiң оңза белээ —
Дүжүм мени өөртиен болду.

Юндеш-оол МОНГУШ.

БАГАЙ ӨӨВҮС ЧЕРЛЕ КАГБААЛ

Хадың ыяштан хараачаны,
Хана, ынааны таядан чазааш,
Дыткан дүктен кидис салып,
Тыва кижи өгнү чаяан.
Авам мени аңаа бомаан,
Аатнышка чайган орган.
Өпей ырын ырлай-ырлай,
Өгге мени өстүрүп каан.
Өгбелеөден дамчып келген
Өгге бодум өгленчин мен.
Өндүр нежиим — улуг уруум
Өөм орта терүттүнчүн.
Өөм соокта — чылыг уям,
Өлде-чаъста — өтпес чаглаам.
Изиг хүнде — сериин девээм,
Ийи ботка — чолдуг өргээм.
Бажың кирип, чыргаза-даа,
Багай өөвүс черле кагбаал:
Малчыннарга өвар ам-даа
Бараам болур, мөөң силер!
Дамчай-оол ОНДАР.
Мал эмчизи.

Күгей ТЕЛЕСОВ, алтай чогаалчы. Ч

ЧАГАА

Орай кежээ апаргында, бригададан чорүп ора. Эвилбиле чугаалажы бердим. Дыка-ла хөй төөгүлерин аңаа чугаладым. Чырыкта болза аңаа үен-даян чүве-даа чугаалавас турдум мынаан. Карактыда кижиниң арны кеспээр эвес, оон сээң чугаазы тааржып, таарышпайн чоруурун билир эвес сен. Мени ыят чок дыңнаан соонда, Эвил чугаалап эгеледи:

— Сеңи дыңнап болур, ажырбас-тыр. Каяа мынчаар чугаалаар кылдыр өөренип алган кижи боор сеп? А уруглар дугайында чүгле бакты чугаалзар-дыр сен, ол багай-дыр. Оларны шоодупа бодуңну хөлчок угаанныг мен деп бодалдыг-дыр сен... Сээң чугаан-биле алыр болза, кыстарның ажыы чок, олар пенгүс туруш чок көк мелегейлер боон турар ышкажыл. «Мелегей уруг меңээ бүүрээш арагазын күтту. Оон соонда кады хонган»... Сээң сестерің-дир бе? Долгандыр бүгү амыдырал мегеден бүткен деп бодаар сеп бе? Чурттаалгам иштинде ангы-аңгы кижилерни көрүп келдим. Чаа-ла утаан кирип орар аныяктар-биле-даа чугаалажып чордум. Олар база бистиле дөмей-ле—түвеин бидилер. А сен меңээргелирдир сен. Ол уругну мегеледим, дүү кысты кажарладым... Чок, тала, ыныг херек бүтпес. Фронтуже чоруп турган үемде, сен ышкаш. Хып дээн аныяк турдум. Маңаа, бо Кадыр-Артка, сараат садын турдум ийин...

Ленинград аданга бир-ле катап, тулчуушкуннар арасында, дыштанып орар аразыста почтачы келгеш, чагаа тудуспу. Чагааны часкаш, номчуп бердим...

«...Эвил, сенээ бис ийидеп улуг байыр!

Сээң даймыче чоруй барганыңның соонда, бистиң суур зонзиреп калган дег апарды. Шаандагы ышкыш, дүнелерде, соңга баарында аяттар дивайларның даажы-даа дыңналбастады. Амыдыраарыбергедеп кел чор. Төрээп черинден ыракта кайы хире чоо сеп? Кандыг чурттап чор сеп? Сээң-биле кады чоруткан Чалааны өлүрткен деп бижик келди. Контора чанында оон аваазының ыглап, мөөреп турганын уруглар көргеш-дир. Кадыг-доңкун үедер эгелээн-дир, Эвил!

...Чок, сенээ хомудалым бижиир бодаваадым. Сараат салып турганывысты сактыдыр сен бе? Шак ол дүн дыка-ла айдың болгаш чылыг болчук! Кажан силер чоруй базарыңарга, кезек хонуктар иштинде орта ажыл кылып чадаап бис. Ынчангы дүн эртиргеп черивиске бир катап барып чордум. Саспай бастынган сиген саргарып калган чорду. Чечектер оюп калган... Даш кырында олуруп алгаш, оларны үр-ле көрүп олурдум. Ол дүне, кажан сен мээң-биле турукта, сээң карактарыңга ай чайнап турду. Тыртып орган таакпының бажы чадаарда-ла хып, кызып турда, ак-көк ыш дилиндектелип чоруй, агаарга эстип турду. Алаакта оттаан аяттавывыс оожум быжыгырылзар, чүгеннер белдирлери кылаңнаар. Шынарар ыргак-созктер арлы бергеп, а бис келээ эң-не ыдыктыг күзелдерни бодап орган бис. А оон соонда ботботтарывысче чымырылдыр олуруучакаш, удуп калдывыс.

Хүн шагда-ла бедий бергеп турда, оттуп келген бис.

Идик-хевте чыпшынган сигеннерни какпааш, шалың суу-биле чунуп турганывысты сактыр-дыр сен бе? Кижилерге көзүлбес дээш Балгаштының кежиин таварып чоруптун. А мен хөпээнниерим аразында чыдып калдым. Оон соонда, аъдымны далаш чокка эвертээш, оожум ырлавышаан, суурдан келген кижи бооп, сигенчилер турлаавга хап келдим.

Шупту улус шайлап ордулар... Хенертен мыны бердим, кыза берген арнымны чажырары-биле бир кижиниң артынга олуруптум. Сен базала күду көрүпкен олурдун.

— Ялгак, хөй-ле сиген белеткедин бе? Инек кыптадырынга четпир ыйаан — деп, хенертен бир-ле кижи кыжырган-даа ышкаш айтырды.

— Хөпээннер шык болду. Сараат тургупайн чаңа бердиниз—деп, бажың көдүрбейн харыылап кагдың.

Сээң харыыңга ынчан дыка амыраан мен. «Бурган авырады! Ким-даа чүнү-даа эскербедп ышкаш»—деп бодаңып олурдум.

Ынчалза-даа улус соолүнде оны биилп каан чораан. «Сенээ бис ийидеп улуг байыр!» деп чаганың эгезинде сестерни номчаш, элдепсинген боор сеп. Мээң оглум чоокта чаа бир харланты. Туттунуп кылаштап турар апарды. Тарва моожаы кургадып турар сарайга ажыллап чораап келиримге, хавааи база көгерти уеуп ап-тыр ышкажыл...

Оглум удуп чыдыр, а мен бо чагааны бижип ор мен. Элчогу хөлчок-тур. өүүрегдаа берге-дир, ынчалза-даа мындыг уеде оглум дугайында ыыттавайн барып шыдаваспас мен. Дайып деп чүве эвес болза!.. Шак ол ужуражылга дээш, бистиң аравыста болган болуушкун дээш хомудавайн чор мен. Мындыг берге уеде чааскаан артпаавым мээң аас-кежиимдир. Бо чагаам-биле бодумнуң мурнумда кандыг-даа сочулга салбаан мен, бүүрееп көр...

Чүгле чангысты күзеп чор мен — сээң дириг чедип кээриниң, Эвил! Чоннуң чараш кыстары эдерик-ле болгай... Бо-ла бүгүнү сенээ биживейн мээң аразыма саяа-түме алдын удазыннарны херимелтер. Ол оюун хереглер дээр. Авырер биле Ада-дээрниң кыпты оттур көрүшпейн сагыжымпкапмыдан өөрүшкүүнү карак чажы — ...мды суглар боон кылакайныл-ла турар. Час оюу сагыпка-даа какпас, ажыддавымдан ажыг дериң дамдыпы-дыр кылдыр бодаар. Эриевйн чыдар чүм харлар-лыг шөлдерже час чалгынныг өөңүктери — тааннарны ужуткулаптар. Часкы шагның ырын күштар ырлажып, чамбы-дип оттуп, сагыш-сеткил чадаганнап-ээлзер. Ол хөлзээзинден адыг-мажаалайлар оттуп, өргелер безин карандыларга көстүгүлеп көөр.

Өөнер дүн-хүн хамаанчок, шак минута санында өскердип-ле турар.

ИСТЕР

Бистиң бажыңывыстың соңга дужунда каш дөс теректер бар. Оларның аразында үүн самдай база турар чүве. Ынаар кыжып кижи баар эвес, чүм хар-биле пыптыптаң кыптады. Бо эртен көөрүмге, истер тыптып кээп-тир. Ийи кижиниң ием. Оларның саңдайга олурганы илдең ышкажыл. Кымнар чоор? Ыт чоп оларны дүне-дөрбээн деп?

Аа, кожавыстың уруу боор. Оны бистиң ыдывыс таныыр ышкажыгай. Эжи кым иргн? Эр кижи ием-ле-дир. Кожавыстың уруу эр эштиг апарганы ол-дур аа? Канчап ындыг чоор, ам-даа чаш уруг ышкажыгай! Кайынам, ол эрткен күүнү он дөртпеткен болбазынче... Чеп-чеп, боон болгу дег-ле-дир.

Час чалыы назын болгай. Час келгени ол-дур.

КӨРҮШ

Эрип чыдар харның чымчаан! Кылаштаарга безин кыжыравас, хөвен чадыл каан ышкаш сагындырардыр. Хүн карааның чырык болгаш чылының магадап, сээң соондан балыңда ор мен. А часкы орук бистиавак суже аппар чору. Канчангаш-ла хая көрүүн келдин. Кандыг кончуг кайгамчык чаяалгай?! Кай, бо сен сен бе? Кажан, чежен мынчаар хуула бердин? Деннелге чок, тергиин даңгына-биле кады чораанывыны канчап өскербээним ол. Частың боду сен ышкажыл сен, сарыым! Чаяык хүүмзүруг, ээлдек көрүп салым-чолга шаңнал боон артсын!

КОРГУУПКҮҮ

Дамгаар эртен далаш-биле ажылымче чорүп ор мен. Таптаалган харның кыры бизең дошчугаптарлыг кылдыр эрээн болгаш базым саныңда кыжыртикайның чорду. Хенертен чер дирс дээп соонда чарлы берген ышкаш болду. Корга бердим. Бодалсагышка чүү кирбеди дээр! Өртээзинп!

Харның адаа эрээш, хозалы берген дошчугаш ынчаар дыңналгаш чүве-дир. Сактырымга, арта шимчей берген ышкаш болгаш...

Хайыралыг черим! Кажандаа чардың, аңыыл-халапты ажы-төлүге сагындырба!

ЧАЯАЛГА

Час эрте дүшкеп. Март ай үнгелекте-ле, хар эрип эгелээнин удус кайган, час, чай дугайында чугаалажып турган. Бир эр бодалын алгырып сөгледи он:

— Чангыс-ла хүн 20—30 градус чылыптар болза, эрип каар хар-дыр ийин бо. Бүрүлер безин частып келгей.

Оон-моон орта үнүер улаштаан:

— Ынчаңмайн канчаар!

— Сагыш ышкаш болган болза, час чангыс-ла хүнде дүжүттер-дир ийин.

Үлгады берген ирей хамык улустуу үзе киргеп:

— Шүгум чазаарда — шыгаар, чугаалаар мурнунда — боданыр херек! Хамык хар, дош чангыс хүн эрнир болза, каптагайга аңыыл-халап үнгей! Ол чүү дээрикер ол, ажы-төлүм? Үер, халап, үреллиишкиннер үнзе канчаар бис? Бойдус боду чаяадгалыг дээрин үтпаңар!

ХАРААЧЫГАЙ БИЛЕ КАРА-БААРЗЫК

«Час келди! Частыы мен экелдим!» — деп, этпишаан, чадгыннары эмек-чиңге, чараш ала хараачыгай өрү-күду ужуп-ла турган. А кара-баарзык үе кылып, ону чыдыңалгаш чүве-дир. Сактырымга, арта шимчей берген ышкаш болгаш...

Хайыралыг черим! Кажандаа чардың, аңыыл-халапты ажы-төлүге сагындырба!

ЧАЯАЛГА

Час эрте дүшкеп. Март ай үнгелекте-ле, хар эрип эгелээнин удус кайган, час, чай дугайында чугаалажып турган. Бир эр бодалын алгырып сөгледи он:

— Чангыс-ла хүн 20—30 градус чылыптар болза, эрип каар хар-дыр ийин бо. Бүрүлер безин частып келгей.

Оон-моон орта үнүер улаштаан:

— Ынчаңмайн канчаар!

— Сагыш ышкаш болган болза, час чангыс-ла хүнде дүжүттер-дир ийин.

Үлгады берген ирей хамык улустуу үзе киргеп:

— Шүгум чазаарда — шыгаар, чугаалаар мурнунда — боданыр херек! Хамык хар, дош чангыс хүн эрнир болза, каптагайга аңыыл-халап үнгей! Ол чүү дээрикер ол, ажы-төлүм? Үер, халап, үреллиишкиннер үнзе канчаар бис? Бойдус боду чаяадгалыг дээрин үтпаңар!

ХАРААЧЫГАЙ БИЛЕ КАРА-БААРЗЫК

«Час келди! Частыы мен экелдим!» — деп, этпишаан, чадгыннары эмек-чиңге, чараш ала хараачыгай өрү-күду ужуп-ла турган. А кара-баарзык үе кылып, ону чыдыңалгаш чүве-дир. Сактырымга, арта шимчей берген ышкаш болгаш...

Хайыралыг черим! Кажандаа чардың, аңыыл-халапты ажы-төлүге сагындырба!

ЧАЯАЛГА

Час эрте дүшкеп. Март ай үнгелекте-ле, хар эрип эгелээнин удус кайган, час, чай дугайында чугаалажып турган. Бир эр бодалын алгырып сөгледи он:

— Чангыс-ла хүн 20—30 градус чылыптар болза, эрип каар хар-дыр ийин бо. Бүрүлер безин частып келгей.

Оон-моон орта үнүер улаштаан:

— Ынчаңмайн канчаар!

— Сагыш ышкаш болган болза, час чангыс-ла хүнде дүжүттер-дир ийин.

Үлгады берген ирей хамык улустуу үзе киргеп:

— Шүгум чазаарда — шыгаар, чугаалаар мурнунда — боданыр херек! Хамык хар, дош чангыс хүн эрнир болза, каптагайга аңыыл-халап үнгей! Ол чүү дээрикер ол, ажы-төлүм? Үер, халап, үреллиишкиннер үнзе канчаар бис? Бойдус боду чаяадгалыг дээрин үтпаңар!

ХАРААЧЫГАЙ БИЛЕ КАРА-БААРЗЫК

«Час келди! Частыы мен экелдим!» — деп, этпишаан, чадгыннары эмек-чиңге, чараш ала хараачыгай өрү-күду ужуп-ла турган. А кара-баарзык үе кылып, ону чыдыңалгаш чүве-дир. Сактырымга, арта шимчей берген ышкаш болгаш...

Хайыралыг черим! Кажандаа чардың, аңыыл-халапты ажы-төлүге сагындырба!

ЧАЯАЛГА

Час эрте дүшкеп. Март ай үнгелекте-ле, хар эрип эгелээнин удус кайган, час, чай дугайында чугаалажып турган. Бир эр бодалын алгырып сөгледи он:

— Чангыс-ла хүн 20—30 градус чылыптар болза, эрип каар хар-дыр ийин бо. Бүрүлер безин частып келгей.

Оон-моон орта үнүер улаштаан:

— Ынчаңмайн канчаар!

— Сагыш ышкаш болган болза, час чангыс-ла хүнде дүжүттер-дир ийин.

Үлгады берген ирей хамык улустуу үзе киргеп:

— Шүгум чазаарда — шыгаар, чугаалаар мурнунда — боданыр херек! Хамык хар, дош чангыс хүн эрнир болза, каптагайга аңыыл-халап үнгей! Ол чүү дээрикер ол, ажы-төлүм? Үер, халап, үреллиишкиннер үнзе канчаар бис? Бойдус боду чаяадгалыг дээрин үтпаңар!

ХАРААЧЫГАЙ БИЛЕ КАРА-БААРЗЫК

«Час келди! Частыы мен экелдим!» — деп, этпишаан, чадгыннары эмек-чиңге, чараш ала хараачыгай өрү-күду ужуп-ла турган. А кара-баарзык үе кылып, ону чыдыңалгаш чүве-дир. Сактырымга, арта шимчей берген ышкаш болгаш...

Хайыралыг черим! Кажандаа чардың, аңыыл-халапты ажы-төлүге сагындырба!

ЧАЯАЛГА

Час эрте дүшкеп. Март ай үнгелекте-ле, хар эрип эгелээнин удус кайган, час, чай дугайында чугаалажып турган. Бир эр бодалын алгырып сөгледи он:

— Чангыс-ла хүн 20—30 градус чылыптар болза, эрип каар хар-дыр ийин бо. Бүрүлер безин частып келгей.

Оон-моон орта үнүер улаштаан:

— Ынчаңмайн канчаар!

— Сагыш ышкаш болган болза, час чангыс-ла хүнде дүжүттер-дир ийин.

Үлгады берген ирей хамык улустуу үзе киргеп:

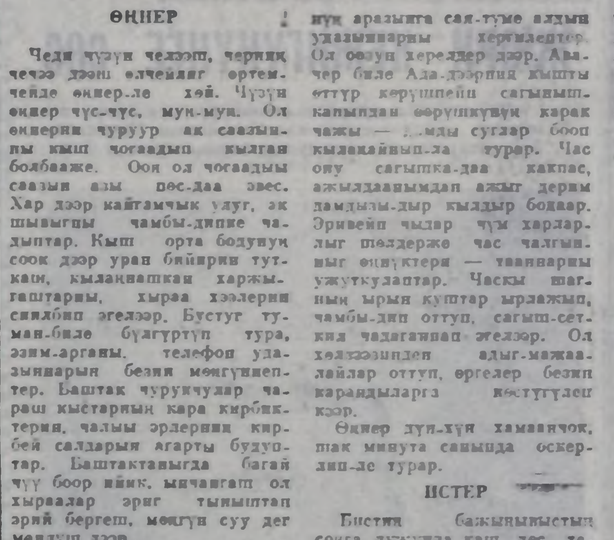
— Шүгум чазаарда — шыгаар, чугаалаар мурнунда — боданыр херек! Хамык хар, дош чангыс хүн эрнир болза, каптагайга аңыыл-халап үнгей! Ол чүү дээрикер ол, ажы-төлүм? Үер, халап, үреллиишкиннер үнзе канчаар бис? Бойдус боду чаяадгалыг дээрин үтпаңар!

ХАРААЧЫГАЙ БИЛЕ КАРА-БААРЗЫК

«Час келди! Частыы мен экелдим!» — деп, этпишаан, чадгыннары эмек-чиңге, чараш ала хараачыгай өрү-күду ужуп-ла турган. А кара-баарзык үе кылып, ону чыдыңалгаш чүве-дир. Сактырымга, арта шимчей берген ышкаш болгаш...

Хайыралыг черим! Кажандаа чардың, аңыыл-халапты ажы-төлүге сагындырба!

Часкы чурумалчыгаштар

СӨСТЕР, СӨСТЕР...

Ловдонуун кудумчулушта ийи эр кижи ужуражы берген.

— Силерниң фамилияңар кымыл?—деп, бирээзи айтырган.

— Шекспир — деп, өскези харыылаан.

— О, ол фамилия дыка-да билдингир!

— Ынчанмайн капчаар, чээрби чыл иштинде бо кудумчуунуң чурттакчыларынга сүт соортуп берип келдим.

* * *

— Ачай, койгунардан корг-
— Ачай, койгунардан коргарың контуг бе?—деп, бичии оол айтыргаң.

— Чок.

— Ынчаарга аңнаарда чүге ыт эдертпп алыр кижи сеп?

* * *

Эртен эрте ресторанта эр кижи чедип келгеп.

— Дүүн кежээ мен маңаа чордум бе?—деп, ол айтырган.

— Ийе.

— Ийи чүе актыңмны тендүр иштим бе?

— Ийе.

— Бурган өршээзин! А мен чидиринкеним ол дээп дыка кортум.

* * *

Телефон-автоматтың дамзазыын бир эр кижи кулаанга чыпшыр тудуп алгаш туруп берген.

— Чартык шак хире ыыт чок тур силер — деп, маңаан кижилерниң бирээзи ажыңгап.

— Оожум, даргам-биле чугаалажып тур мен—деп, эр кижи харыылаан.

ТЫВЫЗЫККА ХАРЫЫЛАР

Өвүр районнуң Хандагайты суурда Ооржак Күдер-оолдуң бижээни:

1. Узун хам таакпылзды, Узун боду изиргенди (олилелде).

2. Үш алыпкы паштанды (ог херекселя).

3. Дегбеске томаанныг. Дээптерге изиңнедир (үнүште).

4. Эртен кара, дүүште көк, кежээ ак (кижиде).

5. Үйгузу чок ус-кушкаш (дириг амытанда).

6. Үнү-даа чок, боду-даа чок, Үргулчу-ле кады чоруур (бойдуста).

Бо тывызыктарга харыыларны Улуг-Хемден Наталья ДҮГҮР, Тандыдан Холбаажык МААДЫР болгаш өскелерда шын тыпкан.

Бо чылдың февральда республиканың хөгжүм-шин театрынга, черле мынчаш Тываның культура амыдыралынга база бир сеткилге өөрүнүг, чоргаарачыг болуушкун болган. Чаа өөредип алганывыс аңнык балет артистери тыва сценага таңцыдан үнүп келгеннер.

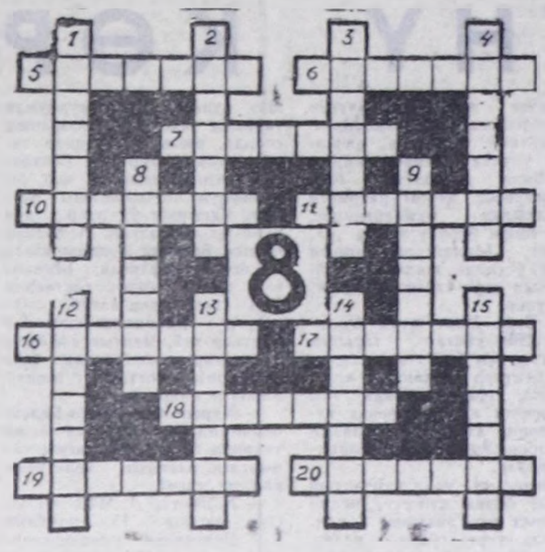
Чараш чүве кижини чайгаар-ла хаара тыртып, соруңгалай бээр. Ынчан база шакла мынчаар болган: балет көрүп амдажывааи-даа болзувусса, делегейге ат-сураглыг композиторларывыстың музыказынга үндезилеп тургускан балет көргүүлерни магадаашкып-биле хүлээп ап турдувус.

ЧУРУКТА: республиканың хөгжүм-шин театрында балет бөлүүнүң артистери Сергей Ерошенко биле Чойгаммаа Санчай.

Өндар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

КРОССВОРД

«СУРАГЛЫГ ХЕРЭЭЖЕННЕР»

Доора дургаар: 5. Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң депутады. Барыын-Хемчиктеп малчын. 6. В. Серен-оолдуң шүлүктер ному. 7. Эвилелдешкен республика. 10. Тывада хоорай. 11. Өөренимчиниң бажыкта ажылы. 16. Тывада херээжен ат. 17. Совет Эвилелиниң Маадыры, аныяк гвардейжи. 18. Дей, даа. 19. Мал төлү. 20. Совет Эвилелиниң Маадыры, ужудукчу.

Узун дургаар: 1. Чараш насеком аймаа. 2. Совет Эвилелиниң Маадыры, партизан кыс. 3. Дошка чунгулаашкынга Олимпий оюнларының, хөлегейниң кашп дакпыр чемпионы. 4. Хуудус, тускай мелеглел. 8. Р. Гамзатовтуң дыка хөй шүлүктери турскаатынган херээжен. 9. Италияда хоорай. 12. Тыва эки турачы. 13. Тываның партия, совет органнарының хоочун ажылдакчызы. 14. ССРО-ниң Дээди Советиниң депутады. Тес-Хемден малчын. 15. Социалистиг Куш-ажылдың ийи дакпыр Маадыры. Кострома областа ыяш бригадири.

Николай САТ тургузган.

Кызылдың № 2 школазынга орт халавы болганы-биле холбаштыр март 3-тен кичээлдер дараазында школаларга эгелээнин хоорайның улус өөредилге киллиин ада-иелерге дыңнадып тур:

№ 7 школага (Ленин кудумчузу, бажың 6) 14.00 тактан эгелеп 1 а, б, в, г, д, 2 в, 3 а, в классчар. № 4 школага (Рабочая кудумчузу, бажың 58) 14.00 тактан эгелеп 2 а, б, в, г, д, 3 б, г, д классчар, 4—10 классчарның өөренимчилери Красноармейская кудумчуда дугаары чок Московская школага 14.00 тактан эгелеп өөренип эгелзэн.

№ 2 школаның интернатында чурттап турар уран чүүлдүң республика школазының өөренимчилерин школа-интернаттың бажыңынче март 2-ден эгелеп тур шилчиткеп.

СОҢУУРГАКТАРГА

ААС-КЕЖИКТИГ ТАВАРЫЛГА

Мурнуу-Сахалинск хоорайның чурттакчызы Лим Тей Чури чоокта чаа албан-ажыл ааны-биле Москвага түр када чурттап турган үеинде «Спортлотонуң» дөрт билединден садын алгаш, үр бешин боданмайн, саннарны бижээш, ойнаашкын черинче чоруткан. «Спортлотонуң» бир биледи 101 мун 870 рубльдин ойнашкынынга таварышкан. Ындыг ойнап алымшкынның ээзи кижи чаа «Волга» машинаны эвлеп чокка садып алыр эртелит. Ынчангаш Лим Тей Чури Москвадан садып алган «Волгазы»-биле залынга ээп чанып келген.

СООДУКЧУ ЧОККА...

Чаа погааларны, кат-чимистп, базык бөза эът продуктуларын соодукчу чокка бажыңга кыжын болгаш чайгы үеде үредбес кылдыр кадагалаар чаа арганы швед чогаадыкчы Л. Стеистрем бодап тыпкан. Чаа арганы микрочалгытадыг чылыдылгавы ажыглаарлышаан, ол эртемден херек кырында бадыткаан. Продуктуларны үр үеде үреллишкин чокка ынчаар кадагалаарының чайлаш чок негелдези — оларны савааларда агаарны шын тазрыштырары-дыр.

АЛДЫ УРУГНУ ИЙИСТЭЭН

Париж хоорайның чурттакчызы 29 харлыг француз хераженен Клод Адам чоокта чаа алды чаштарны ийистеп божаан. Алды уругларны ийистээри — делегейде эң-не ховар таварылга. К. Адамның алды уругнуң ийизи оол, дөрт кыс болган. оларның дедизиан эгезинде бирээзиниңне ортумаа-биле 1320-деп 1470 грамм аразында деп, бөжүдүлга бажыпының эмчилери демдеглээн. Алды бичии чаштарның болгаш оларның аваазының кадыкшылы эки.

КЫЛЫКТЫГЛАРНЫҢ НАЗЫНЫ...

Каржы кылыктыг болгаш дүргеп ажыныычал кижилерниң хөй кезии 50 хар чедир чурттавайн, өлүп турар деп, түнелдп америк профессор эмчи Редфорд Уильямс кылган. Катты-хөглүг, чазыкчазагай болгаш өскелерге бүүрээр, идегээр кижилер колдуунда узун назылыг болуп турар деп түнелдп хөй чылдар дургузунда чоруткан эртем-шинчилеп ажылларынга үндезилээш, профессор чарлаан.

ИЙИ ӨЛҮМДЕН ЧАЙЛААН КИЖИ

Гондурастың шериг-далай күштериниң бир вертолёдуу бо чылдың февральның ортан үеинде далай кырынга 10 метр бедикке хенертен чуурлуп үрелген түнелиинде, аңаа чораан кижилер сугже өндарлып баткан. Вертолёттуң командири майор Лопес Альварес өлген, а ийги ужудукчузу лейтенант Антонио Лахарос дириг арткан: чоогувга турган радиобуйдан ол туттунупкан.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

МАРТ 4-ТЕ

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.30— Өг-бүле академиязы. 9.00 — «Чалча кыс Изаура». Уран-чечен фильм. 12-ги сериязы. 10.05 — «Бүзүреачиг-даа болза, элдептиг». 11.05 — Бүгүзиилел номчулга конференциязы. «Литературная газета» солунуңун редколлегиязы болгаш авторлары-биле ужуражыышкыны. 12.20 — Булактар. 12.50 — «Социалнам чурттарында». 13.20 — Барымдаалыг фильмниң баштайгы көргүүзү. 14.30 —Бөгүн делегейде. 14.45 — «Чуртта, Чөр». Экологпя болгаш мөөң-шынар. 15.45— «Биске тайбың керек». Даштыкы студентилерниң уран чүүл чогаадылга фестивалының түнгел концерти. 17.35 — «Баштактаның (баалдыс шыны-биле». Шоодуглуг дамчыдылга. 18.05 — Делегей программаазы: «Улоф Пальме: портретке штрихтер. өлүрүүшкүнүң истелгези». «Фермержи Америка — биливиис болгаш билбеавиис». 19.05 — Өг-бүле экраны. «Янзы-бүрү салым-чолдар». Уран-чечен фильм. 21.00 — «Үе». 21.35 — Чиик атлетика. Делегей чемпионады. 22.20—23.55 — «Дүн ортузунга чедир болгаш оон соонда».

ИЯИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.20 — «Көдээден дамчыдылга». 9.20 — «Чылдар. Салгалдар. Ырлар». Музыкалыг дамчыдылга. 10.00 — Эвилелдешкен республикалар кинопубликистиказы. «Кооперацпяның ээп келгени». 10.20 — «Шынза кезии казак аяттыг халдып бар чораан». Уран-чечен фильм. 11.50 — «Безьянкага ужураашкынышкыннар». Анимиктар программазы. 13.05 — Уругларга фильм. «Корабль шагының чажыды». 14.15 — «Алаа Шелестин танцызы». 15.00 — Мультфильмнер. 15.30 — «Маңаваанныр, бодаваанныр-даа». Уран-чечен фильм. 16.50 — Телефильм. 17.50 — «...16 харга чедир болгаш оон улуг назы». 18.35 — Музыка телеабонементизи. «Москва залдарында даштыкы күүседикчилер». Мюзеннин симфониялыг оркестри. 19.20 — РСФСР хоорайларының телестудиялары. Ленинград телестудиязының программазы. «Соңгу чүк чагаалары». 20.00 — «Тамчыктыг улуг-хаштар!». 20.15 — Спидвей. Делегей чемпионады. 21.00 — «Үе». 21.35 — 00.15 — Чурт театрлары көргүзүп тур. Кировааның курменнің О. Абелян аттыг шин театрының фильм-шизи. «Ричард 2», В. Шекспирниң шизизи бөзугаар.

КИНО

МАРТ 4-ТЕ

«ПАЙЫРАЛ»: «Продление рода» 9.10, 11.00, 12.50, 14.40, 16.30, 18.20, 20.10 шактарда.

ВИДЕОЗАЛ: «В джазе только девушки» 11.30, 13.20, 15.30, 17.30, 19.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Золотой ключик» 9.30, 12.40. «Дай лапу, Друг!» 11.00, 14.30. «Одиночка» 16.10, 18.10, 20.10 шактарда.

«ВОСТОК»: «Десять негритят» 15.00. «Данди по прозвищу «Крокодил» 17.40, 19.40 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Рэгтайм» 14.00, 16.50, 19.40 шактарда.

АГААР

Республикага кезек будуттаар. Чагбас, Хаттың күжү кошкак. Дүне 27—32, чамдык чөрлерге 17—22, хүндүс 5—10, чамдык чөрлерге 11—16 градус соор.

Кызылга кезек будуттаар, чагбас, Хаттың күжү кошкак. Дүне 26—28, хүндүс 7—9 градус соор.

ТЕАТР

Хөгжүм-шин театры

Март 4, 8, 25 хүнпериинде

«БАЛЕТ КЕЖЭЭЗИ»

(балет артистериниң концерти).

Эгелээри 19 тактa.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

367000, Кызыл хоорай. Красноармейская, 100

Индекс 54241

«ШЫНЫҢ» телефоннары

◆ Редактор — 3-43-34;
◆ орлавчызы — 3-33-91; 4-34-17;
◆ приемная — 1-34-26;
◆ тарымчалгалыг секретарь — 3-34-92;
◆ орлавчызы — 3-45-93;
◆ партийжи амыдырал киллизи — 3-36-42; 3-36-25;
◆ совет турузузут, социал айтырыгаар киллизи — 3-34-98; 3-41-23;
◆ үлетпүр киллизи — 3-34-49; 3-36-73;
◆ пропаганда киллизи — 3-34-57;
◆ агроүлетпүр киллизи — 3-41-16;
◆ культура киллизи — 3-39-15;
◆ информапия киллизи — 3-37-11;
◆ чагаа киллизи — 3-39-03; 3-34-39;
◆ очулга киллизи — 3-34-93;
◆ корректорлар — 3-34-19;
◆ үнүтүкчүдер — 2-27-41;
◆ бухгалтерия — 3-43-41;
◆ солун келбейн барганда — 2-32-75-че дөлгөөр.

Чыгыл 300 катап үнүер.

Хемчээли 2 параада ыяшы

Тиражы 25400 эк.

Тыва АССР-ниң Нөөн үнүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының керектериниң газазы-биле күрүнө комитединиң типографиязы. Кызыл, Шетинниң база Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыт № 250. ТС—00447.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-нин Дээди Советининиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1989 ч. март 5 воскресенье № 55 (13955)

1925 чылда үнезелеттингеш. Өртээ 3 кеп.

СЭКП ТК-НЫҢ ПОЛИТБЮРОЗУНДА

СЭКП ТК-ның элчегелиг Пленумуни эрттирери-биле холбашкан айтырыгларны СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң март 2—3-те болган хуралынга чугаалажып көрген, анаа Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязындан ССРЭ-ниң улус депутаттарының сонгулдаларын эрттирер, а ол ышкаш СЭКП-нин аграр политиказын амгы байдалдарда боттандырар талазы-биле сорулгаларны чугаалажып көрген.

Эвилелдешкен республикаларның компартияларының ТК-ларының, партияның крайкомларының, обкомларының бирги секретарьларын, эвилелдешкен республикаларның компартияларының ТК-ларының ийиги секретарьларын, Дээди Советтериниң Президиумнарының болгаш Министрлер Чөвүлелдериниң Даргаларын, төп ведомстволарның болгаш организацияларның министрлерин, удуртукчуларын, шериг округтарының командылакчыларын, СЭКП-ниң төп органнарының составынга кирбейн турар СЭКП-ден ССРЭ-ниң улус депутаттарының кандидаттарны, а ол ышкаш партияның кодээ райкомнарының болүк секретарьларын, ажыл-агыйлар удуртукчуларын, арендаторларны, эртемденнерни болгаш агроүлетпүр комплексинин өске-даа ажылдакчыларын Пленумнуң ажылынга киржир кылдыр чалаар.

СЭКП-ниң аграр политиказын амгы байдалдарда боттандырар, чурттуң агроүлетпүр комплексизин улам ынай хөгжүдер талазы-биле докумейтилерниң төлевилеллерин Политбюро тодаргай чугаалажып көрген, оларны ТК-ның Пленумунга чугаалажып көөр кылдыр киирер. Кодээде социалистиг бүдүүлге харылзааларынга чогумчалыг өскерилгелерни кылырын, удуртулганың чагырып-дүжаар методтарындан шинчилеп ойталаарын кодээде, чонунуң аъш-чем хандырылгазында байдал негеп турар деп хуралга демдеглээн. Өнүүнүң болган ажыл-агыйның чорударының хөй хевирлерин база адырларын — колхозтарны, совхозтарны, агроүлетпүр каттыжышкыннарын, болбаазырадыл кылыр будүүлгелерин, арендаторларны, кооперативтерни, арендага коллективтерни, тараачын ажыл-агыйларны, хамаатыларның хуузунда дузалал ажыл-агыйларын холбаштырарынга үнделлээш, будүүшкүнүвү боттандырарының эргежок чугулазының дугайынга саналдарны Политбюро деткээн. Ажыл-агыйны чорудар талазы-биле бүгү бот-тускайлаң болурунче, планнаашкынга, бүдүүген продукцияны болгаш оруглаш ажыглаш башкарарынга боттуг өскерлиишкиннерже колдуунда углалдыр АҮК-ту эргелеп башкарарының хевирлери болгаш методтары база чаартының өскерилгени турар үеүүлүг. Агроүлетпүр комплексинин хөгжүдер болгаш эргелеп башкарар талазы-биле эвилелдешкен республикаларның компартияларының ТК-ларының ийиги секретарьларын, Дээди Советтериниң Президиумнарының болгаш Министрлер Чөвүлелдериниң Даргаларын, төп ведомстволарның болгаш организацияларның министрлерин, удуртукчуларын, шериг округтарының командылакчыларын, СЭКП-ниң төп органнарының составынга кирбейн турар СЭКП-ден ССРЭ-ниң улус депутаттарының кандидаттарны, а ол ышкаш партияның кодээ райкомнарының болүк секретарьларын, ажыл-агыйлар удуртукчуларын, арендаторларны, эртемденнерни болгаш агроүлетпүр комплексинин өске-даа ажылдакчыларын Пленумнуң ажылынга киржир кылдыр чалаар.

СЭКП-ниң аграр политиказын амгы байдалдарда боттандырар, чурттуң агроүлетпүр комплексизин улам ынай хөгжүдер талазы-биле докумейтилерниң төлевилеллерин Политбюро тодаргай чугаалажып көрген, оларны ТК-ның Пленумунга чугаалажып көөр кылдыр киирер. Кодээде социалистиг бүдүүлге харылзааларынга чогумчалыг өскерилгелерни кылырын, удуртулганың чагырып-дүжаар методтарындан шинчилеп ойталаарын кодээде, чонунуң аъш-чем хандырылгазында байдал негеп турар деп хуралга демдеглээн. Өнүүнүң болган ажыл-агыйның чорударының хөй хевирлерин база адырларын — колхозтарны, совхозтарны, агроүлетпүр каттыжышкыннарын, болбаазырадыл кылыр будүүлгелерин, арендаторларны, кооперативтерни, арендага коллективтерни, тараачын ажыл-агыйларны, хамаатыларның хуузунда дузалал ажыл-агыйларын холбаштырарынга үнделлээш, будүүшкүнүвү боттандырарының эргежок чугулазының дугайынга саналдарны Политбюро деткээн. Ажыл-агыйны чорудар талазы-биле бүгү бот-тускайлаң болурунче, планнаашкынга, бүдүүген продукцияны болгаш оруглаш ажыглаш башкарарынга боттуг өскерлиишкиннерже колдуунда углалдыр АҮК-ту эргелеп башкарарының хевирлери болгаш методтары база чаартының өскерилгени турар үеүүлүг. Агроүлетпүр комплексинин хөгжүдер болгаш эргелеп башкарар талазы-биле эвилелдешкен республикаларның компартияларының ТК-ларының ийиги секретарьларын, Дээди Советтериниң Президиумнарының болгаш Министрлер Чөвүлелдериниң Даргаларын, төп ведомстволарның болгаш организацияларның министрлерин, удуртукчуларын, шериг округтарының командылакчыларын, СЭКП-ниң төп органнарының составынга кирбейн турар СЭКП-ден ССРЭ-ниң улус депутаттарының кандидаттарны, а ол ышкаш партияның кодээ райкомнарының болүк секретарьларын, ажыл-агыйлар удуртукчуларын, арендаторларны, эртемденнерни болгаш агроүлетпүр комплексинин өске-даа ажылдакчыларын Пленумнуң ажылынга киржир кылдыр чалаар.

СЭКП ТК-ның Аграр политиказын талазы-биле комиссиязының кежигүннери, ол ышкаш эртемденнер, план болгаш ажыл-агый органнарының специалистери доктаалдар телевилелдерин чугаалажып көөрүнге киришкен. Чүве чугаалаан эштер төлевилеттинген хемчегдерни пинтиин-биле үүлдүү деп көрбүүлээн, кодээ ажыл-агыйга эргелеп башкарылганы, планнаашкынны, илиг беришкинни, акшаландырышкынны болгаш чээли тыпсырын экижидер, будүүлгени интенсификастаарын күштелдирер, иделээниң социал хөгжүлдезиниң айтырыгларын шинтпирлээрнин дүргедедир талазы-биле элээн дүрген интенсификастаарын күштелдирер, иделээниң социал хөгжүлдезиниң айтырыгларын шинтпирлээрнин дүргедедир талазы-биле элээн хой саналдарны киирген.

Чугаалажып көрген айтырыглар талазы-биле саналга бергеннер: ТК-ның Политбюро кежигүннери болган кежигүннүге кандидаттар, а ол ышкаш эштер В. С. Мураховский —ССРЭ-ниң Агроүлетпүркүркомвуүн даргазы, Н. А. Назарбаев — Казах ССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы, В. К. Месяц — СЭКП Москва обкомунуң бирги секретары, А. Ф. Пономарев—СЭКП Белгород обкомунуң бирги секретары, Б. М. Володин— СЭКП Ростов обкомунуң бирги секретары, А. М. Масалиев — Киргизияның Компартиязының ТК-зының бирги секретары, И. К. Полозков — СЭКП Краснодар крайкомунуң бирги секретары, Д. К. Моторный — Херсон областың Белозерск районунда С. М. Киров аттыг колхозтуң даргазы, В. И. Калашников — СЭКП Волгоград обкомунуң бирги секретары, А. А. Никонов — Бүгү-эвилелдиң кодээ ажыл-агый эртемненириниң Ленин аттыг академиязының президентизи, Е. Е. Соколов— Белоруссияның Компартиязының ТК-зының бирги секретары, П. Ф. Татарчук — СЭКП Калинин обкомунуң бирги секретары, С. К. Гросу — Молдавияның Компартиязының ТК-зының бирги секретары, М. И. Клепиков — Краснодар крайның Усть-Лабинск районунда «Кубань» колхозтуң комплекстиг бригадзының бригадири.

Ол документтини, чугаалашкан үүлдерни барымдаадап тургаш, чедир ажылдап кылырын база СЭКП ТК-ның Пленумунга чугаалажыры-биле киирерин ТК-ның Политбюрозу эргежок чугула деп санаан.

Украин ССР-ге чораанының түнелдериниң дугайында М. С. Горбачевтуң дыңнадыын хуралга чугаалажып көрген. Күш-ажылчы коллективтерге, хоорайлар болган суурлар чүрттакчылары-биле, ажылчын ангыны, эртем болгаш уран үүл интеллигенциязының төлөөлекчилери-биле, республиканың партия активи-биле хөй санныг ужуражышкыннар болган беседалар үезинде киижилериниң идепкейлиг туружу, эде тургустунуушкунну чаа деннелче үндүрери, оон идеяларын херек кырында ажыглаарының оруктарын олөө дилеп турар. Бистиң шупту-вуска кол үүл болза, киижиже сагыш салышкын, оон бүгү чогаадыкчы аргаларны ажыктырына негелдеперни хандырары деп чугаалап болур.

• • •

СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Н. И. Рыжков биле М. Неметтиң аразынга чугаалажышкыннар Кремльге болган. Аксаа кол кичээнгейни Совет Эвилелинде болгаш Венгрияда социалистиг тургузуушкунуун чугула айтырыгларынче, ийи таланың кады ажылдажылгазының хөгжүлдезиниң байдалынче болгаш перспективазынче, делегейниң чугула айтырыгларынче угланыпкан.

Чугаалажышкыннарга СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидат, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги орлакчызы Ю. Д. Маслюков, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнче кандидат, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының орлакчызы Н. В. Талызин, албанның өске-даа кижилери киришкен.

• • •

ССРЭ-ниң чазаның өмүүзининден аалдыга алдар болдуруп Кремльге эртенги шайлалга эрттиргеи.

Чылыг болгаш шайырлыг байдалга эрткен шайлалгага Н. И. Рыжков болгаш М. Немет чугаа солушкан.

• • •

М. Немет В. И. Ленининиң Мавзолейинге чораан болгаш чечек салган. Ол ышкаш Кремль ханазының чанында Биллинмес солдаттың хөөрүнге база чечекти салган.

• • •

Венгр чазактың баштыңы ол-ла дүн Москвадан төрээн чуртунче чаяа берген.

Аэродромга М. Неметти Н. И. Рыжков, албанның өске-даа кижилери үдээн.

(СЭТА).

Соңгулдаларга уткуштур

КӨДЭЭ ИШЧИЛЕР-БИЛЕ УЖУРАШКАН

Тыва № 391 девискээр соңгулда округундан ССРЭ-ниң улус депутадыныг кандидат, партия Тыва обкомунуң бирги секретары Г. Ч. Ширшин Хову-Аксы суурнуң соңгукчулары-биле ужуражкан.

Кандидат-биле ужуражышкын хуралын «Тыва кобальт» комбинаттың партком секретары С. М. Климошенко ажыттыкан. Депутатка кандидаттың бүзүреттиргеи кижизи В. А. Бакулин Г. Ч. Ширшининиң допчу намдарын чыылганнарга таныштырган болгаш курукче эрге-чагыргазының дээди органынга төлөп кылыр соңгудуп турган үезинде ооң кылган ажыл-херектерин чугаалаан.

Ужуражышкын хуралынга «Тыва кобальт» комбинаттың сентелге-механика цехининг электриги, партия эге организациязының секретары А. Н. Хиревич, комбинаттың турбиналар машинизи Н. С. Виноқуров, Хову-Аксы № 2 школазының өөредилге эргелекчизи Н. В. Васильок, суурда «Күш-ажылчы алдар» музейинин эртем ажылдакчызы С.-Б. С. Кара-Сал, эмчи А. Б. Күүлар, комбинаттың кол маркшейдери О. В. Иваньков болгаш өскелер-даа чүве чугаалап, кандидатка чагырганнарын бергеннер. Республикага туризмни сайзырадырының ужур-дузазының, черии эки ажыглаарының, экология айтырыгынче кичээнгей салырының, комбинаттың күүзүн долу ажыглаарының талазы-биле айтырыгларны кедүрүп турганнар. Ол ышкаш Хову-Аксы суурда № 2 школаның эргижирээнин, чаа бажыңны тударының чугулазын, башкыларның амыдырал-чурттал-газын эжижидерин, чонунуң хереглел барааннары-биле хандырылганы эжижидерин, уран чүүл школазын суурга ажыдсарыг саазын шоодайларда уруп каап, токтуп, үрелип чыдар. Ол шоодайларны чамдык улус баш, дуюг, хан, оон кедерээ эът суп алыр дээш, дулуун анаа-ла теккеп ап турар.

Бир цехте бода малдың дуюглары барык хана-биле дециешкен. Ону чок-ла болза, орттеткеш сатса, чок-ла болза, бок төгер черже аппарып каапса!

Бисте машина-техниканы ажыглап турары база дыка четпес. Фургон машина-биле баш, дуюгну совхозтарга барып садып турза, улус чүгле четтирдинис дээр. Чаңгыс сес-биле чугаалаарга, республика ужур-дузалыг бо будүүлгедө шинтпирлээр айтырыглар шуут-ла моөңнелгеи. Комбинаттың кадрларның солчуру көвүдээн. Бо-ла бүгү четпестерин көргеш, бистиң республикада ол комбинаттың ажызын сегиндиптер күш чок чоор бо деп бодап көөр-дүр. Эде тургустунуушкун доп хурал-суглаага чугаалап, солунналарга бижип-ле турар бис. А чогум ол чаа үүл Кызыл-Мажалыктың эът комбинадында мынчага чедир чүге көзүлбээнин? Кым мону харылаар ужурлуг чүвел бо?

Тавда-Самбуу САРЫГЛАР. Комбинатта таанымал.

ЧУГУЛА АЙТЫРЫГЛАР ДУГАЙЫНДА

Хоорайның аъш-чем күүзүн хөгжүдер дугайында чугаа улус депутаттарының Кызыл хоорай Совединиң күүскомуның даргазы Д. Л. Тинмей-биле республика солунналарының, телевидение болгаш радио журналистериниң чоокта чаа ужуражышкынынга болган.

Хоорайларның аъш-чем хандырылгазының айтырыгларының талазы-биле Харьков болгаш Белгород хоорайларга СЭКП Төп Комитединиң чыылдырын эрттиргени Бүгү-эвилел чөвүлел хуралының киржикчизи Д. Л. Тинмей Кызыл хоорайның ажылчы чонунуң аъш-чем хандырылгазын удам ынай экижидериниң айтырыгларынга доктаалган. Үлетпүр, будүүлгe чергелериниң, трапеспорт, түлүг болгаш өске-даа организацияларның курлавырларының күсели-биле аъш-чем барааннарын арбыдадыр будүүлериниң улуг аргаларын ажыглаар, кодээниң ажыл-ишчилери-биле харылзааларны калбартыр талазы-биле хоорай Совединиң күш-ажылчы коллективтер-биле демнежин алгаш ап чорудуп турар хемчегленнериниң дугайын ол чугаалаан.

Ужуражышкын үезинде журналистериниң салган хөй айтырыгларынга тодаргай тайылбыр харыны хооркүүсеом даргазы берген.

МЕДЭЭЛЕР

АРЕНДАЖЕ КИРГЕН

«Совет Тыва» совхозтуң Суг-Бажы сүт-бараан фермазының арендага керээзинче киргеп. Оон түңнелинде он үш кижи кыырылган. Ам саар 107 инектиг чүгле үш өг-бүле арендага ёзугаар ажаан, азырап, саап турар. Мурнунда хүнде 170 килограмм сүттүг саап ап турган болза, ам ол көргүзүг 300 килограмм чедир өскен. Кажааларда хамык чүүл дораан-на илдең экижээн, арыг-силиг апарган. «Кыры шынчээрге, кырын тодар» деп тыва улустуң мерген сөстери бар. Моон ут, казы хаяа. Ол сөстер ам чаа үениң негелдезинге база дүгжү берген.

Фермада хуналчылар, мал-дургаларны база-ла ажылчылар арендага керээни-биле ажаан азырап эгелээн. Баштайгы түңнелдер грамм сүттең, кыпган киштең-не кестү берген.

Бичe-оол МОНГУЛ-ООЛ «Совет Тыва» совхозтуң директору.

БҮДҮРЕРИШ КӨВҮДЕТКЕН

«Ак-Туруг» совхозтуң Чаш-Тал сүт-бараан фермазының саанчылары 1989 чылда бүрүнеге 250 тонна сүт дужаар планныг. Боттарының мурнунда салдынган сорулганы күүседир дээш олар кымыран ажылдап турар. Бо чылдың бирги кварталында 70 тонна сүт дужаар ужурлуг. Чүгле январь айда 18 тонна сүттү дужаган. Сүт бүдүрериниң хемчээлин көвүдедип болуруи өөренип көргеш, февраль, март айларда 60 тонна сүттү бүдүрүп, планнаан ажыр 8 тонна сүттү нүрүнеге дужаарын шинтпирлээннер.

Фермаңың мурнакчы саанчылары Хенче Тангыт-оол, Светлана Кызыл-оол, Кувискаал Монгуш, Бини-оол Баазы планныг онаалдаларын хүн бүрүде ажыр күүседип турар.

Кызыл-оол КОМБУ, Улуг-Хем район.

Эде тургустунуушкун: бодалдар, саналдар

ЧӨГЕНЧИГ БАЙДАЛДА

Кызыл-Мажалыкта эът комбинады ажыглаалга киргенден бээр элээн үе эртип тур. Оон ачы-дузазын Мөңгүн-Тайга, Өвүр, Чөөн-Хемчик, Сүт-Хөл, Барыын-Хемчик, Бай-Тайга районнар көрүп турар. Аъш-чем программазын боттандырарынга ол будүүлгениң ажыы улуг. Комбинат чонну эът, колбаса база үс аймаа-биле хандырып турар. Чаңгыс сес-биле чугаалаарга, бо будүүлге барыын талакы районнарның совхозтарынга улуг ажыктыг, ырак черже малмаган база сүрбес, мынчаган улуг чарыглал үндүрбес апаргаи. Чедиишкиннер бөр харын. Ол дугайын ыыттавайн баар аргавыс чок. Ынчалза-даа четпестер бар. Оларны көөрге, улуг күш, хөй акча-хереглер чокка-ла эдип ап болур. Мында кандыг-кандыг четпестер барыл?

Административтиг бажыңның коридорунда янзы-бүрү самбыраларны чараштыр бижээш аскан-даа болза, мында кургуг: көргүзүтлер, улустуң ат-фамилиязы-даа чок. Хана солуунну үндүрбестээн, хөй-ишти организацияларының ажыл планы-даа көзүлбес.

Ишти цехтиң база чагдан үе кылыр цехтиң иштинге кире бээрге ырыг-силиг эвээш кайгаар силер. Чыт-буу-даа ажок, төгүлген хем, баш-дуюг мында-мында үш-үдүрүм чыткылаар. Ол цехтерде бригадирлер-даа барла, та чүнү көрүп турар улус. Валиналар, деспилериниң эът азар тускай демирлериниң хирии! Чамдык цехтерде ажылчыларның халаттары, фартуктары-даа чедишпес, эргижирээн.

Комбинатта мал-даа, киижидаа эмчилери бар-ла-дыр. Олар болза будүүлгедө арыг-теверии база харыылагы дег. Та чүнү көрүп турар улус чүве. Шээр база бода малдың баш, дуюун ортеттекен аттыг боон турар. Эки ерттеттинмээн, харын хандыг-ла-бир чыттыг болгулаар. Хаяны чаг-биле холаап, кудуп, садып турду, ам оны көрбестединис.

Колбаса цехиниң продукциязының тыныары база баксыраан. Ыштаан колбаса чаг, амдан чок. Өкпе, баар холукчаалыг колбасада чагны немевейн турар.

Комбинатта алгы-кештин хейин чүү дээр. Оларны дүс складында овааран каап чыдар. Хой, өшкү кежип көөрге, ёлүүг-ла топ даараар үезинде. Кончуг чараш ой дуктуг алгыларны дузагылаап, содга-хаалгазы чок, үрелик складта шыгжап турар. Ол хайыраан кештиг! Ол алгы-кештиг садып, саарар чүве болза, чеже хире оруглаиы киирип ап болур ыйнаан. Ох-ла складта дустуг сарыг саазын шоодайларда уруп каап, токтуп, үрелип чыдар. Ол шоодайларны чамдык улус баш, дуюг, хан, оон кедерээ эът суп алыр дээш, дулуун анаа-ла теккеп ап турар.

Бир цехте бода малдың дуюглары барык хана-биле дециешкен. Ону чок-ла болза, орттеткеш сатса, чок-ла болза, бок төгер черже аппарып каапса!

Бисте машина-техниканы ажыглап турары база дыка четпес. Фургон машина-биле баш, дуюгну совхозтарга барып садып турза, улус чүгле четтирдинис дээр. Чаңгыс сес-биле чугаалаарга, республика ужур-дузалыг бо будүүлгедө шинтпирлээр айтырыглар шуут-ла моөңнелгеи. Комбинатта кадрларның солчуру көвүдээн. Бо-ла бүгү четпестерин көргеш, бистиң республикада ол комбинаттың ажызын сегиндиптер күш чок чоор бо деп бодап көөр-дүр. Эде тургустунуушкун доп хурал-суглаага чугаалап, солунналарга бижип-ле турар бис. А чогум ол чаа үүл Кызыл-Мажалыктың эът комбинадында мынчага чедир чүге көзүлбээнин? Кым мону харылаар ужурлуг чүвел бо?

Тавда-Самбуу САРЫГЛАР. Комбинатта таанымал.

САДЫГЖЫ

Таңды районда Бай-Хаак столовазының ажылдакчылары янзы-бүрү аъш-чемнерпи кылырынга, чогаадыкчы ажылдаарынга улуг сонуургалдылар. Бо чемпеплиге черинии поварлары далган аймаандап чигиргиг чемнер кылырынга бедик мергежилдиглер. Столоваяга кире бээрге, делгиир долдур чүүл-бүрү чемнерни делген каап турар.

Столованың эргелекчизи Мария Николаевна Пашковская чем кылыр улустуң ажылын эки удуртуп, бодунуң арга-сүмезин берип турар. Оларның кылган чемнерии амданныг. Торттарны беделкеп, делгээш садыглаар. Чеми элбек бо столовая буфединиң садыгжызы (чурукта) Татьяна Ильинична Сенникова планныг даалгазын ажыр боттандырып турар.

Оолар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

Бистиң кандидаттарывыс

ТАНЫШТЫРЫП ТУР БИС

ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле Үлуг-Хем № 656 национал-девискээр соңгулда округу

В. Л. Лапыгинниң допчу намдары

Владимир Лаврентьевич Лапыгин 1925 чылда Тула областың Крапивенск районунда Архангельское суурга төрүттүнген, орус. 1944 чылдан бээр СЭКП кежигүнү. Дээди эртемниг, техниктиг эртемнериниң доктору, профессор.

Эш В. Л. Лапыгин күш-ажылчы ажыл-чорудулгазын 1941 чылда заводка чес каднакчызындан эгелээн. Москваның ужар үүл институдун дооскан соонда эртем-шинчилел институдунуң белүк үлүртүкчүзүнге, лабораториниң, кылдыстың начальнигинге, директорунуң эртем талазы-биле орлакчызынга ажыдаан. А 1978 чылдан бээр эртем-бүдүрүлге каттыжышкынының чиңгине конструкторунуң орлакчызынга ажыдаан. 1982 чылда эртем-бүдүрүлге каттыжышкынының чиңгине конструкторунга төмүйлаткан.

Эш В. Л. Лапыгин—Социалистиг Күш-ажылдың Маалыры, ССРЭ-ниң Ленинчи болган Күрүне шаңналдарының лауреады. Ол Ленин, Күш-ажылдың Кызыл Туң орденнер-биле. ССРЭ-нин медальдары-биле шаңнаткан.

В. Л. Лапыгин 1984 чылда Үлуг-Хем № 656 соңгулда округундан ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутадынга соңгуткан.

Үлуг-Хем районнуң соңгужүлери аңаа база катап бүзүрелди илередип, ССРЭ-ниң улус депутаттарынга соңгулдалар талазы-биле Үлуг-Хем № 656 национал-девискээр соңгулда округундан депутатка кандидат кылдыр деңнишкен.

В. Л. Лапыгинниң программазы

Партиниң XXVII съездиниң, XIX Бүгү-эвилел конференциялының делегады болуп, ажылчы чоннарның эрге-ажылынга дүгжүр чүртүүн политиктиг, экономиктиг болган культура амыдыралының бүгү талаларын эде түргүлары дээш ооң шинтпирлеринге киришкен, мынчаган СЭКП ТК-ның партинга, совет үлүска Кыйгырыын бүрүнү-биле деткип турар мен.

Эде тургустунуушкун чүүле демократтыг принциптерниң үнделиишинге, калбак ажык-чарыыт чоруктуң байдалдарынга боттанып болуурга бүзүреп турар мен.

Бистиң шинтиделиишистиг эш чүгүлә кол сорулгаларывыс бирээзи болза улустарның найыралын чүүле лозунгнар кыры-биле эвес, а улустарның национал культурazын, чаңчылдарын, оларның дылын хүндүлеп көөрүүнүң үндезинниге херек кырында бижыглары болур деп саналын турар мен. Бистиң чүртүүстүң улустары бот-тускайлаң азы автономнуг чоруктуң принциптерин бүзүлээ хөгжүүр. мынчаажок ССР Эвилелиниң бактаан киргеп бүгү улустарның каттыжылгазының эң чүгүлә чепсээн — национларның болган бичe улустарның харылзажылгазының ыңгыл ажыг-даар үжүрлүг деп үүвеге бүзүреп турар мен.

Чогуур девискээрлериң бүгү экономиктиг болган культура амыдыралының үндези болган организакчылары улус депутаттарының Советтери, оларның күүсекчи комитеттери болуур үжүрлүг. Ынчаар болганда кандыг-даа министерство, ведомство девискээриң сонгал ажырынга болганда болгандыр турар бойдүүнгө салдар чедирер кандыг-бир программаны черчер Советниң чепшээрели, шинтпирлер чокка чоруктар эргези чок.

Ажыл-ишчилериниң күзелчүтүлүүн, черниң барын бөрүмдээлап бажың чаңгыс участокторын улгаттыраарын, ол ышкаш бүгү күзелдиг кижилерни сад-огород участокторы-биле кооперацияның үндезинниге хандыраары таарымчалыг деп санап турар мен.

Үлуг-Хем районнуң сонгал адырын хөгжүдеринге бодумдан хамаарыжыр бүгү талалыг салдарны чедирер мен. Район эмнелгезин, Москваның шыырак специалистерин киириштирип тура, эң чаа дериг-херекселдер-биле дериирин, ооң иштинде карак варыглардың эмнээр лазер төвүн организастаарын эргежок чүгүлә деп көрүп, хемчеглерни алыр мен. Районнуң школаларын болгаш уруглар алдан черлерни техниктиг дерип чепсегдээриңе эргежок чүгүлә дузалы чедирер мен. Сүт заводунуң тудуунга, АТБ-ниң хөгжүлдезинге, оларның амгы үениң дериглерин-биле чепсегленириңе дузалаар мен.

Район Советиниң күүсекомуу-биле кады цемент заводунуң тудуун эң шыгыы контролга алыр болгаш эргежок чүгүлә дузалы чедирер, маңаа ону дериг-херекселдер-биле чепсегдээрин, долгандыр турар хүрээледиң экологтуг камгалалының эргежок чүгүлә хемчеглерин хажык чок күүседирин чедип алыр. Республиканың «Калыкшыл». «Чүрттээр оранбажын — 2000 чыл» программаларының Үлуг-Хем районга хамаарышкан хемчеглерин күүседириңе, районнуң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң күрүне планнарын боттандырарынга эң ыдепкейлиг салдар чедирер мен.

Шагаан-Арыт хоорай чоогунга Үлуг-Хемге кежигин кылырының ангы-ангы хевирлериниң шилиидегин кылыр. малчыннарга 3,5 квт күчүлүт 50 электростанцияларны тып бээринге, кадрлар айтырыын шинтпирээринге, есеп-даа айтырыглаарга дузаны чедирер.

Партийжи амыдырал: ажылдың стили, арга-методу

«СЕҢЭЭ ДЕГБЕС МЕН, СЕН МЕҢЭЭ ДЕГБЕ...»

● Тес-Хемде «Чодураа» совхозтуң коммунистериниң хуралындан ●

Бо хуралдың болурунуң дүгайында чарлал дүргеи тарай бергеи.

— Соңгун хурал болур хире-дир аа. Аңаа чүгаа ажыбыле диңмирей-дир ийин оң —деп, бир кижи чугаалаарга, ооң кожазында олургаи эш ооң үтказын билбээн.

— Чогум чүнүң дүгайында чугаалажыр хурал чүвел —деп, ол ажиидем удур айтырган.

— Солуидан номчудуң ыйнаан. Январь 5-те болган СЭКП обкомунуң бюрозунга хоойлу-дүрүмнү быжыглаар болгаш кем-херек үүлгелир чорук, арагалаашкын, алкоголизм, арага кылыр болгаш еске-даа таарымча чок чүүдер-биле демиселди күштелдирер дүгайында партиниң XXI область конференциязының шинтпирлерин боттандырар талазы-биле соңгаарладып болбас хемчеглер дүгайында айтырыгны чүгаалашкан. Орта дүүштүр бистиң совхозта байдалды анализтеп чугаалажыр—дер, оозу харылаан.

Хуралдың хүн айтырыын баш бурунгаар чарлап, дыңнадыры ажыктыг, коммунистер санал-оиал бээринге хынамчалыг белеткенип алыр арганы бээр.

Культура бажыңынга коммунистер олурупкан. Хуралга келзе чогуур 78 коммунистиң чүгле бежени келгеи. Хурал ажыттынган. Партиның XXI область конференциязының шинтпирлеринге дүүштүр кем-херек үүлгедир чорук, арагалаашкын, алкоголизм-биле демиселди күштелдирер талазы-биле «Чодураа» совхозтуң коммунистериниң сорулгаларының дүгайында илеткелди партком секретары С. А. Хоз-оол кылган.

Чугаалашкан айтырыг талазы-биле саналдар бээри эгелээн.

Б. М. Сувандии, аныяк коммунист, малчын: — Илеткел хаиы анализ чок-тур. Ылаңгыя совхозта партия ажылының, хүн айтырыынга дүүштүр чүнү кылганы, кылдынмааны билдинмес, ооң түңмели, анализи кылдынмаан. Совхозтан 28 кижи, ооң иштинде 9 коммунист эзириктер сергедир черге кирген. 25 «точкада» эзиртир суксуннар кылып турганы билдинген. Ол кымнарыл? Чүге чаңгыс-даа кижиниң адын илеткелге адаваанын? 25 «точка» деп чүл? Ол өг-бүле бе, түс-түс кижилер бе? Илеткелчи илеткелиниге кымның-даа адын адавайн чүгле «чамдык эштер», «чамдык херээжиилер», «чамдык аныяктар» арагалап, ажыл шагы үзүп, чүрүм үреп турар деп чугаалады. Шак ындыг илеткел кымга дээштигил? Шыны-биле чугаалаарга, Белдир-Арыг суурның чону арагалап турар. Талон алганда үш-дөрт хүн арагалап келир. Партия эге организациялары чон оргузунда идеология, политика-кижизидилгелиг ажылды четпес чорудуп турарындан коммунистерниң, улустуң аразында аныяктарга болгаш школачыларга үлегер-чижээн көргүспес, чүрүм үрээр кижилер бар. Партком секретары С. А. Хоз-оол, совхоз директору М. У. Шывык болгаш специалистер боттарынап ажылдап турар. Өт-бүлелерин кажан суурже көжүрүп ап, ажыл-херекче ханылап кирер силер?— деп, Б. М. Сувандии олардан дорт айтырыгны салган.

М. С. Сарыглар, зоотехник: —Бистиң совхозтуң ажылыижинде экономиктиг анализ кылдынмаан. Ажыл шагы үзүп турарларның чедирген когаралының экономиктиг анализии чүге кылбазыл? Ол болза хөй продукцияның, акча-көпеектиң чидирии-дир. Ону әртемге үндезилеп санап алгаш, пропаганда болгаш агитацияга ажылын чон оргузунга чорудар болза ол дээштиг болур ийик. Аренда кеэзи дээп чүл? Ону бистиң совхозтуң малчыннары билбес. Хуралдаары ковудээн, сөстеи практиктиг ажыл-херекче ханылап кирбейн турар.

Ч. Х. Баткар, коммунист, пенсионер: — Мурнуунда республикага сураглыг тургаи Хараал-Тей сүт-бараан фермазының ат-сураа читкеи. Орта дыка хомудаар мен. Арга-дүржүлгазы байлак хоочуннарны ажылдадырындан совхоз ойталап турар. «Сен, пенсионер кижи, дыштанып ал, бо үеде аныяктар ажылдаар ужурлуг чүве болдур ийин» —деп, совхозтуң үлүр-түкчүлары саанчы меңээ чугаалаап, сууржө көжүрүпкеи. Аныяктарга хоочуннарның арга-дүржүлгазын дамчыдып бээр, оларны ажыл-херекке ижиктирип өөредир дээштиг ажылды чорутпайн турар.

Н. Ч. Допдуй, школада башкы, партия эге организациязының секретары: —Үруглариың күш-ажыл, мөзү-шынар кижизидилгезинче адаиелер, улуг улус киичээнгей салбайн турар. Ажылдаары, планның онаалдаларны күүседири бирги чергениң айтырыы болуп турар, а келир үениң аныяк салгакчыларын өөредири, кижизидери ийи дугаар чергениң болуп турары шын эвес деп бодаар мен. Херээжеиниер ортузунда кижизидилге ажылы кошкак. Арага талону алгаи соонда херээжеиниер тергиидей бээр, урулгарының кижизидилгеи уттумдурар.

К. Д. Баазан, эмчи. Арагалаашкын-биле демиселди чорудар, арага талону саваар комиссиялариың кежигүнү: —Суурнуң садыгжылары талон чокка арагаиы улуска садып турар. (Кымның-даа адын ол адаваан. «Сеңээ дегбес мен, сен меңээ дегбе» деп принципти ол барымдаалаан хире).

Е. С. ШАРАВИИ, школа директору: — Эзиртир суксунар кылып турар кижилерин дружииниктер билир хиреэзинде оларны илередпейн турар. Ындыг үлүсчү дружинаның херээ үүл үүвел? Партком, кедээ Советтиң күүскому, комсомол болгаш еске-даа хөй-ниити организациялары ак сетkилдиишыны-биле ажылдаза эки-дир. Олаң кошкак ажылдап турар. (Бо коммунист тодаргай ат, фамилия, чижектер база адавааи).

Н. В. ЧЫНДЫГЫР, Чыргаланды кедээ Советиниң күүском даргазы:—Мээң болгаи еске-даа эштериин арнын кыыдар Б. М. Сувандии, Ч. Х. Баткар олар шүгүмүүледи. Дыка-даа дөй үүве болдуңмуу, миниип-даа ордум. (Бо дергеи эки саналды берди, ындыг-даа болза тодаргай кымны-даа адап шүгүмүүлевээн).

Адрес чок шүгүмүүлелдер кандыг-даа эки түңнел бербес, дээш чок деп үүве кымга-даа билдингир болгай.

Хурал үш шак үргүлүүлээн. Аңаа хүн айтырыынга хамаарыштыр шынгыы шүгүмүүледиг, анализтиг чугаа болбаан. Кымнар кем-херек үүлгедин, корум-чүрүм үреп, арагалаш турарыл? Оларның-биле кандыг ажылды чорутканыл? Ол билдинмес болуп арткан.

Шуруи-Кара КОЧАГА. Профилактика чорудар комиссиязының кежигүнү.

РЕДАКЦИЯДАН: Шак ындыг эренгей белеткел чок. Ёзу барымдаалаан хуралдың ажыы бар бе? Кем-херек үүлгедикчилерни, арагачылар болгаш еске-даа амыдыралга төлеп чок кижилер-биле кандыг демиселди чорудар бис. чүнү кылыр бис. Мону партия хуралынга эки анализтеп, түңнээш, моон соңгаар чорудар ажылдың хемчеглерни ажылдан кылып алыр турган-дыр.

Эргим номчукчулар! Партия организацияларының хуралдарын кайчаар эртип турарының дугайында бисче бижиринерни диледивис.

ЛАБОРАНТ

Таңды районда «Сосновское» дуржулга-бүдүрүлге ажыл-агыйының лабораториязының ажылдакчылары часны тарылгага белеткелдерни чорудуп, шөлдерге тарып өстүрер үрезиниерни хыналдазын чорудуп турарлар.

Ол ышкаш олар ажыл-агыйның киилистерине ажыглаары-биле хөрзүнүүн агрохимиктиг анализии база кылып турар. Ында лабораантылар үүштүң болгаш мал чемнериниң чеминиг болуруи база тодарадыглар.

ЧУРУКТА: Дуржулга-бүдүрүлге ажыл-агыйының үлүг лабораантызы Ирина Александровна Еизак.

МЕХАНИЗАТОР

ЧУРУКТА: ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозтуң механизатору Адар-оол Монгуш бо хүиперде техниика сентелтеииде киржип турар. Эрткен айларда мал чемнерин кыштагларже чедирип турган. Сентелге кыгырыига бежик мергежилдиин коргүзүп, чүгүлә дерелтиг иезектерии ол станоктарга боду кыла шаап ап турар.

Адар-оол Монгуш ол ажыл-агыйга чээрби ажыг чыл дургузуида чоланчылап, техниика башкарып келген. Тараа болгаш еиген ажылдарыига киржип, бедик коргузүглерии чедип ап турар.

Бо чылдың часкы тарылгаынга ол киржип, тарыыр шөлдерии болбазырадыр. Бригадазының кызыр ажылдарын механизаторлар арасында хүнээжип алган, шын бөзырарыиче кирериие белеткенип турар.

Өндар ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунда

НЕПТЕРЕДИР, САЙЗЫРАДЫР

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң хуралынга Бай-Тайга районнуң Кызыл-Даг, Каа-Хем районнуң Бүреи-Аксы суурларының чурттакчыларының чоннуң хүүзүида дузалал ажыл-агыйын, коллективтиг сад болгаш огород ажылын хөгжүдер дугайында үндүрер деп турар кыйгырымыига хамаарыштыр ол кедээ Советтериниң күүскомнарының даргалары А. С. Стародумов болгаш Е. М. Салчак оларның илеткелдерии дыңнап чугаалашкан.

Үстүнде айтырыг талазы-биле ол кедээ Советтериниң күүскомнары хамаатыларынга дузалал ажыл-агыйын хөгжүдер талазы-биле хөй-ниити организациялары болгаш депутаттар-биле чон оргузунга организас-массалыг ажылдарны чорудуп келгенин демдеглээн.

Бүреи-Аксы суурда 229 өг-бүле, оларда 1092 кижи чурттап турар. Бо чылдың январь 1-ниң байдалы-биле хамаатыларның хүүзүида дузалал ажыл-агыйында 414 мыйыстыг бода мал, ооң иштинде 155 саап инек, 90 хой, 531 өшкү, 513 хаван, 35 аът болгаш 1106 куштуу тудуп, азырап өстүрүп турар.

Эрткен чылын суурнуң чурттакчылары 279 тонна сүттү, 280 тонна ажыг эттии бүдүрген. Ол дээрге бир кижиге 115 кг сүт, 93 кг эт онаажып турар. Күрүнеге 37 тонна эттии дужаган.

Суурнуң чурттакчыларынга 33 гектар черии огород өстүрүнүре быжыглап берген. Чурттакчылар ногаа, картофельди тарып, 125 өг-бүле сад ажылын кылып, кат-чимис культураларын өстүрүп турар. Ол өг-бүлелериниң 95-тен эвээш эвес хүүзү картофельди, 80 хүүзү ногаанны өстүрүп турарын эки деп демдеглээн. Кедээ Советтин депутаттары шупту ногаанны өстүрүп, мал-маганны тудуп, өскелерге үлегерии көргүзүп турар.

Ажылчыннарның болгаш айбан-хаакчыларның хүүзүида малынга совхоз одар шөлүн тускайлап берген. Саар инектерии суурдан ырак эвес черде кадарып, мыйыстыг аныяк бода болгаш шээр малдарны шупгузуп чайгы үеде ыраккы одарларга, ажы кодаинарга тускайларын хандырган. Ол ышкаш совхоз сиген кезер шөлдерии тускайлап берип турар.

Кедээ Советтиң чаиында чоннуң хүүзүида малынга сиген белеткеп алыры-биле шөлдерии хүваар тускай комиссияны тургускан. Совхоз бодунуң бар арга-курааларын көрүп тургаи, сигении, саваңны, чарбаны болгаш тараа артыичыларын садарын организастаан. Ындыг-даа болза, хүүда малдарга мал чемии четчир хандыраары, сиген шөлдери чедиишпес. Совхоз чер чардырар тракторларыны тускайлап берип, инвалидтерге болгаш даймының кижиичилериие картофель тарып олуртурунга дузаны көргүзүп келген.

Бо чылдың февраль 9-та суурга ажылчы чоннуң хуралын эрттирген болгаш анаа хамаатыларның дузалал ажыл-агыйында продукция бүдүрүлгезин көвүдедир дугайында айтырыгны чугаалашкан. Республиканың суурларының бүгү чурттакчыларыига хүүзүида дузалал ажыл-агыйыига мал тударынга, ооң чем айтырыгларын шиитпирлээриие совет органнар оларга дуза кадарының дугайында хуралдың киржикчилери кыйгырыгны үндүргенин демдеглээн.

Эрткен чылын суурнуң чурттакчылары 279 тонна сүттү, 280 тонна ажыг эттии бүдүрген. Ол дээрге бир кижиге 115 кг сүт, 93 кг эт онаажып турар. Күрүнеге 37 тонна эттии дужаган.

Суурнуң чурттакчыларынга 33 гектар черии огород өстүрүнүре быжыглап берген. Чурттакчылар ногаа, картофельди тарып, 125 өг-бүле сад ажылын кылып, кат-чимис культураларын өстүрүп турар. Ол өг-бүлелериниң 95-тен эвээш эвес хүүзү картофельди, 80 хүүзү ногаанны өстүрүп турарын эки деп демдеглээн. Кедээ Советтиң депутаттары шупту ногаанны өстүрүп, мал-маганны тудуп, өскелерге үлегерии көргүзүп турар.

Ажылчыннарның болгаш айбан-хаакчыларның хүүзүида малынга совхоз одар шөлүн тускайлап берген. Саар инектерии суурдан ырак эвес черде кадарып, мыйыстыг аныяк бода болгаш шээр малдарны шупгузуп чайгы үеде ыраккы одарларга, ажы кодаинарга тускайларын хандырган. Ол ышкаш совхозтуң специалистери чедирер көрдүнгеи. Чурттакчыларның хүүзүида малдарын одарладыр черлерии, сиген белеткээр шөлдү ажылап бериип турар.

Чоига тудуг материалдары садарының чаа аргазынче кирип, магазинге чурттакчылардан кирген чагыглар бүүгаар тудуг материалдарын садып, сайгарарып организастаан. Хүүзүида чурттакчыга бажыңнары, херим миитинге немелде тудуглар кылырыига чээлиин берип турар. Эрткен чылын ийи өг-бүле чээлиин алган.

Бо чылын Кызыл-Дагның чурттакчылары совхозка 154 тонна эттии, 38 тонна сүттү, 15 тонна дүктү садарын хүлээнгеи.

Ооң-биле чергелештир хүүзүида дузалал ажыл-агыйын болгаш огород ажылын сайзырадып өстүреринде четпестер барын демдеглээн.

Чоннуң хүүзүида малы ниитиниң малындан ангыланы үстүнмээн. Хамаатыларга аныяк малдарны болгаш куштарны эвээш садып, комбикорм болгаш минералдыг чемпиичидилгелер-биле хандырыга куду деилелде.

Бажыңнар херииниң иштинде ногаа өстүрүп тарыыр участоктар чедир ажыглаттынмайн келген болгаш катчимнис культураларын тарыыр ажыл сайзырадып албайн келгеи.

Хамаатыларның дузалал ажыл-агыйын болгаш боттарын боттары аъш-чем продуктулары-биле хандырар, ону моон соңгаар сайзырадыр айтырыгны 1989 чылдың февраль 15-те болган Кызыл-Даг суурнуң чурттакчыларының хуралынга чугаалашкан. Республиканың хоорайларының болгаш суурларының чурттакчыларынга Кызыл-Дагның чону ол хуралдан кыйгырыглыг шиитпирии хүлээп алган.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң хуралынга Бай-Тайга районнуң Кызыл-Даг, Каа-Хем районнуң Бүреи-Аксы суурларының чурттакчыларының республиканың хоорайларының болгаш суурларының чурттакчыларынга чоннуң хүүзүида дузалал ажыл-агыйын, коллективтиг сад болгаш огород ажылын хөгжүдер дугайында кыйгырыын деткинир дугайында доктаалды хүлээп алган, бо айтырыгны өөреиип көөрүп Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелинге даваскан.

ИРТТЕР ШЫЫРАК, ХУРАГАННАР МЕНДИ

Кызыл районнуң «Тиилелге» совхозка малчыннарывыбиле Чоон-Хемчиктеи Эки-оол Монгуш өг-бүлеии-биле 1971 чылда кожуң чедип келгеш, Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны Баиидоо Өндарга дузалакчы кадарчылай берген. Дуржулгалыг малчын-биле кады ажылдаап, ооң хөй чүвеии көрүп, биилеп алган. 1979 чылдан эгелеп, төрүүр аныяк хойиу хүлээп ап, тускайлап ажылдап эгелээн. Ол хойиу 1986 чылга чедир кадаргаи, 2800 хураганны, 8 тонна 900 килограмм дүктү күргүнеге дужаган.

Аиты үеде малчын өг-бүле ирт кадарып турар. Эрткен чайын семиртп одарладып, кыжын одар-белчиирии солуп, немелде чем берип, төрүүр хойдан 100 башка онаалтыр 85 хураганы ап, планныг онаалдазын ажыр күүсеткеи. 1988-89 чылдың кыштагламашкынынга Ховузай Оолович хынамчалыг белеткенген. Оттуг-суглуг Качыктың чайлагларынга төрүүр хөөн семиртп одарладып алган. Бо хүиперде ооң кодаиында төрүүр 460 хой бар. Февраль айда ооң массалыг ооллаашкыны эгелээр. Малдың чаш толуп онча-менди камгалап алыр дээш малчын белеткенип турар.

Кыргыс ЛАМАЖАП. Эрии суур.

• • •

Бай-Тайга районнуң «Мурнакчы» совхозта аныяк малчыннар Аңчы-оол Куулар биле Чечекмаа Хертек үнтүт хойжулар. Ада-иезиниң ажылын олар салган алган. 1984 чылда малчыннап эгелээш, чыл саиында төрүүр 100 хойдан 85—90 хураганны ап келгеииер. Бо чылын олар төрүүр 100 хойдан 90 хураганны камгалап алырын хүлээнгеи. Ынчаигаш кыштагламашкынга шыгыы белеткенген. Боттарының күжү-биле 16 тонна сигении кескеш, Тар-Үзүк деп черде кыштаанга аппарып алган. 10 тонна одекти эрткен чылын-на бөлүп кургаглаан.

Аныяк хойжуларын төрүүр хөөнүң күжү эки. Бо хүиперде ооң ооллазары адакталы берген. Хураганнарның чидириг чок ажаап, мурнуку чылларда көргүзүглерин кудулаттас дээш ажылдап турарлар.

Андрей КАРА-ДОҢГАК. Шүй суур.

ЛЕРМОНТОВТУҢ ИЗИ-БИЛЕ

Орук демделгели

Төрээн черге ынаам кончут...
Тоңчүзү чок хову-шөлдеп
Оңза чер бар,—уярлады
Орта көрүп эгелээн мен.
Менди турар шак ол черге
Мээн сөөгүм шуглак тыпкаш.
Ол-ла хевээр моңге артса,
Орта мен шуут амыраар мен.

Бо одуругларны Михаил Юрьевич Лермонтов бодунуң чаш болгаш элээди чылдарының эртиен черн Тарханнарга тураскаатказ. Тарханнар — амгы үеде Лермонтово суур, 1917 чылга чедир бодунуң эрги ады-биле адаттынып чораан. Келир үеде улуг шүлүкчү Михаил Юрьевич бо пенза черде Тарханнар деп адаар көдээ булушга кырган-аваазы Елизавета Алексеевна Арсеньеваның суурунга алды айлыг чажындан оң үш ажыг чыл үдүктел чок чурттаан. Ооң соонда ол бодунга «Төрээн черге ынаам кончут...» деп чораан черинге 1828 чылдың чайынында, 1836, 1841 чылдарының кышкы үелеринде кээп чораан. Аңаа ол чогаалдарны бижээн.

Ынак шүлүкчүнүң ады-биле хамаарылгалыг черлерге баар аас-кежик меңээ база таварышкан. Тарханнарга декабрьда чораан мен.

Төөгүден каш сес. Бичии Лермонтов үш харлыында незинден чарлырга, кырган-аазы Е. А. Арсеньева уруунуң оглуң өскүссүретпейн, чүгле өстүрүп каан эвес, оон таллыгын орус черге мөңгези-биле артарынга дүзүлаан, бүтү тааримчалыг байдалды тургузуп берип шыдаан. Кажан 27 харлыг шүлүкчү дуэль үезинде Н. Мартыновка 1841 чылдың июль 15-те өлүртүп каарга, оон эш-сөөру өлген черн Пятигорскиге чогаалчыны орнукшуткан.

Кырган незинин негелдезин-биле орустуң улуг шүлүкчүзүнүң сөөгүн 1842 чылдың апрель 22-де Пятигорскиден экелгеш, ынак черинге, Лермонтовтуң:

...Мээн сөөгүм шуглак тыпса...
Орта мен шуут амыраар мен
— дээн чагыын ёзугаар Тарханнарга катап хөөржүткен.

Лермонтовтуң чурттаан чораан бажыңында 1939 чылдаң бээр шүлүкчүнүң тураскаалдыг музей-бажыңын ажыткан. Амгы үеде чогаалчының тураскаалдыг черлери-биле эртер Бүгү-эвилелдиң 178 дугаарлыг туризм маршруду тургустунган. Үк маршрутта эң солун черлериниң бирээзи шүлүкчүнүң хөөрүнде тургустунган хүрээ болур. Хүрээниң бирги каңдының ортузунда М. Ю. Лермонтовка тураскаал бар. Ол-ла каътта шүлүкчүнүң нези Мария Михайловна Лермонтованың (1817 чылда өлген), шүлүкчүнүң адын эдилээн кыргын-ачазы Михайло Васильевич Арсеньевтиң (1810 чылда өлген) база кырган нези (73 харлыында 1845 чылда өлген) Е. А. Арсеньеваның хөөр-тураскаалдары үжелээ бирги каътта шеверген бичии демир херимнер-биле аразын аңгылап каан.

Шүлүкчүнүң чоок кижилериниң хөөр-тураскаалдарының чанында чингежек чадалоп хүрээнин адакы каңдыныче кире бээрге, кара демир хааржак бар, ында орус чонуң чоргааралы М. Ю. Лермонтовтуң мөчүзү мөңгези-биле кадагалаттынган. Бо аар хааржакты Пятигорскиден Пенза облазында ырак Тарханнарга чедир сөөртүп кээри белиң амыр бе? Ону чүгле М. Ю. Лермонтовка чонуң ынакшылы, аңаа хүндүткели үүп, тураскаадыры-биле экелгеп.

Пенза облазының Лермонтово суурда орус улуг шүлүкчүнүң хүрээ-хөөрүнден аалчылар үзүлбес. Олар чүгле Михаил Юрьевичиниң магыбодун шыгжаан хааржакты көөр эвес, оон ада-иезиниң, еске-даа дөргүл-төрелиниң чеберлеринге хүндүткелдинбиле мөгейип турарлар.

Лермонтовтуң тураскаалдыг черлери-биле чоруп тура, Пенза черде еске-даа орус чонуң ат-алдарлыг кижилериниң эрткен оруктарын көөр чорду. Лермонтово суур В. Г. Белинскийниң адын эдилээн районда турар. Улуг орус критик бо черге училищеге өөредиңгеге чорааш. Ол-ла области Радищево деп суур база бар. Орус революсчу чогаалчы А. Н. Радищев бо черге хөй катап ада-иезинге кээп турган. Ында Зубрилово деп суур база бар. Аңаа шүлүкчү Г. Р. Державин, басня биижикчизи И. А. Крылов барып турганнар. Кырган-аазының оон соонда адазының кодан-деви-кээри Чертиково суурунуң доктаамал аалчызы шүлүкчү, публицист база революсчу Н. П. Огарев чорган. Пенза черниң оон-даа хөй чогаалга хамаарылгалыг сураглыг аттарбиле сураглыг.

Бо черге эрттирген уттундурбас хүмүреминиң бир шимекчизи Лермонтово суурга Михаил Юрьевичиниң холубиле олуртканы бедик, чоон дуб мяш.

Чаным орта мөңге шагда
Могаарарым,
Чарт дуб мяш эзгип алгаш
турар болзун—

деп, шүлүкчү бир шүлүүнде ол дуб мяш дугайын биижээн.

Бодап турарга, М. Ю. Лермонтовтуң чагыларны оон чаш болгаш элээди чылдарын эрттиргеним Тарханнарга хамаарылгалыг күзелдерни чон хаңдырып шыдаан.

Чарт дуб мяш! Орустуң улуг шүлүкчүзү М. Ю. Лермонтовтуң чогаалдары ол дубтуң быжыг дазылдары мышкаш, бодунуң төрээн черинин «аътханынче» сиңип, тарап кирип, мөңгези-биле чурттаар черни тыпкан. Оон чогаалдары бөгүн-даа, эртен-даа дубтуң могаарарган бүрүлери дег, бистиң арамызга оңмайн артар. Кышкы Тарханнарда ол дубтуң салбактары олуртканы ээнин сагыырамыс, шала мунгак ээгип алган турары дег, М. Ю. Лермонтовтуң тургускан өлүм чок овур-хевирлерни сонуургаарлар ол ыдыктыг черге мөгейип чоруурлар.

Ол черге барып, ында тураскаалдыг черлер-биле танышкан кижиге М. Ю. Лермонтовтуң чогаалдары суксаанга суг, аштаанга чем, сулараанга күш, асканга орук апаар дээрзиниг бүзүрээр бис.

Натпий-оол КАРА-ООЛ.
Каа-Хем район.

ЭСКЕРБЭЭН КИЖИМ

Чоокта чаа Каа-Хем районда Сут-Бажы суурга солун кежээ болган. Мурнупда эскербейл чораан кижиниң ажыл-ижин, талантызын болгаш урап түүлге бердингенин ынчан билип алдым. Ону Мерген-оол Ховалыгович Нурсат дээр.

Мерген-оол Нурсаттың төрүттүнген болгаш өскен чери—бо Сут-Бажы. Оон дөргүлторелдери, танылыр кижилери болгаш эш-сөөру мында чурттап турар. Оларга чаңгыс чер чурттуунуң капчаар ажылдап чоруурун, чүү кылып, моон соңгаар чүнү планнап турарын билип алыры күзелчиг болган. Бот-тывыңгыр композиторну оларның чалаан ужуру ол.

Чалаткан аалчы кежээ часкаан келбээн, база бир бот-тывыңгыр композиторну — Тээлиниң улусчу театрының режиссёру, Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы Базыр-оол Чулдум-Сүрүңү база эдертип алган. Базыр-оол Хомушкуевич республиканың композиторларының капчаар ажылдап турарын, ылаңгыя чалаткан аалчының чогаалдыкчы ажылын кежээнің кирижикчилеринге чугаалап берген.

Мерген-оол Нурсат чээрби ажыг ырыларга аялга чогаатказ кижи болуп-тур. а мен ону эскербээн мен. Ол ырыларның аразында бичии урутларга бижиттингеп чогаалдарның хөй болганы өөрүнчүг. Леонид Чадамбаның «Бичии Лена», Олег Суваккиттиң «Хүнчүгежим», Салчак Молдургалың «Пионержи чайты ыры», Марнам Рамазановның «Саазын дуруяалар» деп шүлүктериниг аялгаларны чогаадып, чараш ырыларны чаяаган болду. Оон ыңай ол скрипкага, фортепьянога, үрер хөгжүмге таварыг аялгаларны база чогааткылаан. Моон алгаш көөрге, Мерген-оол Ховалыговичиниң талантызы хөй талалыг болуп турар. Эскербейн чораан кижим ыңай болду.

Бот-тывыңгыр композитор республиканың Алдан-Маадыр аттыг чүрт-шинчилел музейинде ажылдап турар. Ол тыва национал хөгжүмнү болгаш ырыларны чоңга сурталдаарын база пептередирип болуунуң хүзээлегин кылдыр көрүп келген. Оон чоп-биле ужуражылгазы каяа-даа болгулаан. Ол ужуражылгаларга пургулайында өөрүнүң чогаалдарын сурталаап келген. Чоокта чаа ол

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

БУДАПЕШТ. Венгрияның кодээ- ажыл-агыйын үндезин-биле эде тургузарының кол угланымышкынгарын чурттуң кооператорларының конференциязынга чугаалажып көрген.

Венгрияның аграр политиказын чаартыры амгы уеде соңгаарладымышкын чок эң чугула сорулга болуп турээр деп, Венгрияның Социалистиг ажылдың партиязының ТК-зының Политбюро кежигүнү, ВУР-нуң Министрлер Чөвүлелиниң Дарганы М. Немет бодунуң чугаазынга онзагдап демделгээн. Тарылга болгаш одар шөлдерин катап хуваар эвес, а ажыктыг, орулгалыг кылдыр ажыглаары эргежок чугула деп, ол айыткан. Чеэри кым эң дээре ажыглаар, болбазырадып турар болдур, ол кижилерге чер хамаарыжыр аларын.

Кодээ ажыл-агый болгаш аъш-чем үлетпүрүүнүң бүдүрүлгелериниң структуразын эде тургузары стратегтиг чугула ужур-дузалыг айтырыг болуп турар деп, венгр чазактың баштыңы чугаалаан.

Аъш-чем бараанарының улуг эвес хуу магазинигерин эдээн каш чыл бурунгаар Венгрияның найысылалынга ажыктан чорук чонну аъш-чем продуктулары-биле хандырарынга улуг идиглиг болган.

СОФИЯ. Болгарияда ары азыраар болгаш оон чигирэн бүдүрер 80 мүң ажыл-ишчилер бар. Ында ары азыраары колдуунда хуумүн ажыл-агыйы болуп турар. Ары азыракчылары эрткен чылын күрүчеге барык 9 мүң тонна ары чигирэн дүжаагаан. Ары азыракчылары боттарының «Некта-ркоон» деп бүдүрүлгезин дамчыштыр арыны өстүрүп, ары ажыл-агыйының продукциязының 30 ажыг хевирлерин садыглап турар.

УЛАН-БАТОР. Моол Арат Республиканың улус ажыл-агый чедишкиннериниң делегелгезинде чаа павильоннуң бажының төлевилеп доозаан. МАР-ның улус ажыл-агый чедишкиннериниң делегелгезинге чарлаан конкурска «Төп павильон» деп делгинр төлевилели бирги черни эдээн. Чаа бажының төлевилелии моол пайысылалың архитекторлары чогаадып кылган. Национал архитектураның чурумалдыг чараш чүүлдерин амгы үеним стили-биле дүгжүр кылдыр төлевилелдя чогаатканың күрүне комиссиязы демделээн.

(СЭТА).

ТӨЛЭЭЛЕКЧИНИҢ ЧУГААЗЫ

ЖЕНЕВА. (СЭТА). Чепсеглениишкинии дүжүрер талазы-биле конференцияга совет делегациянын баштыны Ю. К. Назаркин чүве чугаалаан болгаш Горький область та химия бүдүрүлгезинге шеверде инспекциязы Совет Эвилелиите чорукканының түнелдериниң дугайында дыңнаткан. Химиктиг чепсекти бүдүрер болгаш кадагалаан черлерии тодаргай хынаарыңын аргаларын ол инспекциянын үезинде шенеп боттандырган.

Чугаалажыышкыннарның үезинде дугуруштунган контролдуң аргаларын херек кырында ажыглап болдуруп ССРЭ-ге боттандырган шеверде бүрүн бадыткаан деп, совет делегациянын чүүртүкчүзү чугаалаан. Национал шеверде инспекцияларын 16 күрүелер чоруткан азы чорудар деп белеткеп турары-биле холбаштыр сеткил ханышкынын ол илергейлээн. А Венгрия, Швеция болгаш Италия боттарының чоруткан шеверде хынаалдаларының дугайында чогуур плетке-лерии конференцияга киирген. Химиктиг чепсекти хорууур дугайында чугаалажышкынизр шинитпирлиг үе-чагазыиче шилчээнии бо бүгү фактылар тодаргай хересилеп турар. Химиктиг чепсекти хорууур дугайында конвенцияның чүүлдерин дугуржуруубиле холбаштыр оны хары үгда күштүг болдурарынга херек кырында белеткел база эгелей берген.

ЯПОНИЯДА «БИКИНИ ХҮНҮ»

ТОКИО. (СЭТА). Ядролуг чепсекке удур чаңчыл болган часкы демисел бо чылын Японияга март 1-де эгелээн. Анаа он-он муң японнар киржип, «Бикини хүнүн» —ядролуг чепсекке удур демисел-дин хүнүн митингилер-биле, чыскаалдар болгаш тайбынның марыжы-биле демделген турар. Японияның ийи хоорайларынга 1945 чылда американнарның октаан термоядролуг чепсээнии халавынга таварышкан хөй муң кижилерин чөвээнге чечектерии Японияның тайбың талалакчылары эккеп салган.

Водородтуг бомбаны Американың Каттышкан Штаттарын 35 чыл бурунгаар Оожум океанның Бикини деп бичии ортулуунга чазылдырган. Шынаарда частың баштайгы хүнүнде ол халаптыг чазылдырылышкынның чоогунга 856 балыкчы судноолар чоруп турган. Халаптыг өлүм чазылдырылышкынның кырында дирегленүнген кара булуттуң хөөву хөй судноларның кырынга кээп душкен. Ядролуг чазылдырылышкынның хоралыг зопазынга 20 муң хире кижи турган. Оон хереледиишкиннеринден хөй муң балыкчылар аараан болгаш өлген. Оларның арказында —япон «Фукурю-Мару-5» деп бичии судноиуң радиои Аикити Кубояма хереледиишкии аарыынга таварышкан болгаш удаваанда өлүп калган. Оон чевээнге чыл бүрүде март 1-де чечектерии салып турар.

ДЕЛЕГЕЙ МЕДЭЭЛЕРИ

АВСТРАЛИЯДА ИСТЕЛГЕ

КАНБЕРРА. (СЭТА). Фашистиг кем-херек үүлгедикчилериниң иштинден хөй чүс кижи делегейниң ийнги дайынының соолуунде Австралияга барып чаштына берген турган. Фашистиг кем-херек үүлгедикчилериниң херектерии истээр талазы-биле тускай комиссияның дыңнатканын ёзугаар алырга, дайын чылдарында хавыг кем-херек үүлгеткен 250 кижи амгы уеде Австралияның истелге органнарының хынаалдазында туруп турар. Чазак комиссиязының ажыл-чорудулгазының удурткучузу Роберт Гринвудтуң медеглээнии ёзугаар алырга, делегейниң ийнги дайынының чылдарында кем-херек үүлгеткен фашистиг үеэлдиг 540 кижиниң дандазы комиссияда бар болуп турар. Ол кижилер делегейниң ийнги дайынының соолуиде Австралияга чедип келген болгаш ол чурттуң хамаатызы болуп, анаа доктаамал чурттай берген.

Австралияда эгелээн истелгеиниң түнелдериниң дугайында тускай комиссия дараазында айда, тодаргайларга, 1989 чылдың апрелыде чазакка илеткээр деп турар. Фашистиг херектенгерии илередир, кеземчеиик харыысалгазынга киирерииге идигии бээр дугайында Австралия, АКШ, Канада, ССРЭ болгаш Англия үлүзеиии, чоокта чаа Вашингтоига болган делегей конференциязының үезинде медеглээн.

·СПОРТ·СПОРТ·СПОРТ·

БОКС МАРГЫЛДААЗЫ

1984 чылда Ак-Туруг ортумак школазынга республиканың каш дакпыр чемпиону, ССРЭ-ниң спорт мастериие кандидат Виталий Бартыиа-Сады боке секциязын ажыткан. Бир чыл болганда ТАР-ның шериг министри чораан, полковник Сувак Монгуштуң шаиналы дээш бокс маргылдааларынга киржип, шаиналдыг черлерии ап турар. Сувак Монгуштуң шаиналы дээш маргылдааны чоокта чаа организастап эрттирген. Анаа Улуг-Хем, Тес-Хем, Өвүр, Чөөн-Хемчик районнарының болгаш Кызыл хоорайның командаларындан 79 боксер күжүн шенешкен.

Үш хүн үргүлчүлээн чидиг демиселдиң түнелиинде бирги черни Ак-Туруг ортумак школазының командазы чаалап алгаш, бирги черниң шаиналынга төлептиг болган. Ийнги, үшкү черни Тес-Хем, Чөөн-Хемчик районнарының командалары дарталаштыр эзилеп. Деңзи дайын-биле Ромеш Ондар (Чөөн-Хемчик), Алик Сырат (Тес-Хем), Роберт Сандап-оол (Чөөн-Хемчик), Шолбан Амыр-оол (Чөөн-Хемчик, Орлан Чапчын, Дозуп-оол Кунгаа, Ай-Мерген Бурбужап, Сылыс Кок-кыс (Ак-Туруг), Дмитрий Болат-оол (Тес-Хем), Валерий Чооду (Кызыл), Орлан Ортуи-оол (Ак-Туруг), Шолбан Базыр (Тес-Хем) чемпионнаан. Тускай шаиналдарга Вадим Ховалыг (Хайыракан), Саян Сайчат (Тес-Хем) болгаш Валерий Кайтык (Кызыл) олар төлептиг болганнар.

Маргылдааны бедик ченнелге организастап, сунъчалап эрттирииге тренерлер Май-оол Кушаа, Дмитрий Сава, Василий Доржатпан, Даш-оол Монгуш болгаш өскелер-даа үлүгүн киирештирген. ССРЭ-ниң спорт мастери Афиисей Чучунов (Кызыл) келир чылын Ак-Туруг суурга республиканың өреиикчилериниң маргылдаазыи эрттирер талазы-биле санал киирген. Ол шииппирии хүлээп алгаш, республиканың күш-культура болгаш спорт талазы-биле күрүне комитединче чоруткан.

Сеңги САНГААЖАП.

Ак-Туруг суур.

«ШЫННЫҢ» КОНКУРУЗУНГА КИРЖИҢЕР

Тывамың ажылчы чонуу, бүгү чуртта мышкаш, СЭКП-ниң XXVII съездиизиии болгаи партиияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының төөгүлүг шиитпирлерии амыдыралга бот-таидырып турар. Улус ажыл-агыйында онзалаиың түрээ түүлдер — бот-орулга-чарыл-ганы болгаш коллективтиг керээии, бот-ажыдалыышкынны болгаш чарыгдалды бөлү дугларын, кооперативтер, аренда шимчээшкиниң болгаш демократтыдылганы шиитпээ-дии база иептередип турарры, бойдус камгалалың болгаш экология айтырыын шыңгыратканы, национал айтырыгны, интернационалдың кижизидилеиии болгаш патриотизмии чаа ёзу-биле көрүп турарры. Бо бүгүнүи эде тургустуиуушкуну болгаш бурунгаарлашкыны база анаа хамаарышкын четпестерии солуига идепкейлиг чыыдары биижиктилерден иегеттиилп турар. Ынчангаш он талазы-биле конкурсту «Шын» солуп чарлап тур.

Конкурстуң тиилекчилериие болгаш идепкейлиг биижиктилериие эң ыкы очерк, рассказ, репортаж, корреспонденция, водүрген чугула айтырыг, фельетон азы шүгүмчүлелдиг материал, фото база чураан чуруктар дээш дараазында шаналдарны тыпсыр:

бирги черге ииң (чаңгыс) — 75 рубль,

ийнги черге ииң (чаңгыс) — 55 рубль,

үшкү черге ииң (ийи) — 35-35 рубль.

Оон ыиай беш мактал шаналдал база бар.

Конкурска чорудар материалдарны чараштыр, тода биижиир азы машинкага парлаар. Фото-чуруктарны кылаттар саазынга парлаар. Чураан чуруктарны база кылаттар саазынга кара тушь-биле дүжүтгер. Кайы-даа чуруктуң хемчээии 18х24 см. болур.

Чагаалаарны «Конкурска» деп демделгээр.

Чорудар адресн: Кызыл хоорай, 667000, Красноармейская кудумчузу, 100, «Шын» солуиуң редакциязы.

Чагаалаарыиарны маиап тур бижир, эргим номчуучулар.

ӨГ-БҮЛЕ-КИНОМЕХАНИКТЕРИ

Барыын-Хемчик районда «Шекпээр» совхозтуң төвү Биче-Тей Культура бажыңында киномеханик өг-бүле Антонина, Петр Сарыглардарының ажылы мактадыг. Кино пропагандазын эжиидер талазы-биле хемчеглерии ап, хөй-иитии организациялардың киржилгези-биле кежээлерии эрттирип, кино сайгарылгазын чорудуп турар.

Чоокта чаа «Тамы дүвүлээ» деп кииону сайгарып тура, хе-рээжеиилерге, өг-бүлеге арагаиың хоразыиың дугайында хаиы чугаазы кылган. Аныяктар болгаш элээдилер ортузунга школа коллективи-биле кады «Плюмбум азы Аймылдыг оюи» деп кииога сайгарылганы кылган.

Аныяк коммунист, өскүи хе-рээжеиии эзэи Антонина Сарыглариың адазы Сенгилдиг Куулар Тывага баштайгы киномехаииктериии бирээзи чораан. Ол үиү чок «дириг чуруктан» эгелээш, чедеи чылдарга чедир киномехаииктеп ажылдап чораан. Шаиактыг аътгарга бүгү дериг-херекселдерии чудурун алгаш, Кара-Хөлдүң чоиунга чедирип, кажаа иштиигге көргүзүп турган. А Петиың ачазы база-ла киномехаиик, а кады төрээн акылары техиикага ажык хандыкшылдыглар. Угун салгаан киномехаииктериң салым-хуузу кино уран чүүлү-биле быжыг холбаалыг.

Комсомолчулар Майя Ооржак, Женя Токмашова, Сара Сарыглар олар кассадын паи-кажар билеттерии салып, киномехаииктериие улуг дузаиы чедирип турар. Ажыл-ишиие четпестерии чайладып, чогаадыкчы ёзу-биле бедик тура-соруктуг ажылдарын Сарыглардарының өг-бүлезии социалистиг үлүзэлгезииде айыткан.

Багыт-оол БАЙКАРА.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

МАРТ

Понедельник

МАРТ 6
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35— Бут бембүүнүң допчуулалы. 9.05 — «Чалча кыс Изаура». Уран-чечен фильм. 13-14 серилялары. Чапсарда (10.10) —Медээлер. 11.25 — «Бүзүренчиг-даа болза, эдептиг». 12.25—13.10 — «Алла Шелестиң тавцызы». 15.30— Медээлер. 15.45 — Сонгулдаларга уткуштур. 15.55 — «Музыка эртииези». С. Рахманиновтуң, В.-А. Моцарттың, Ж. Бизеиии, А. Поиькелииниң чогаалдарын ССРЭ-ниң улустуң артизи Т. Синявская күүседир. 16.40— Телефильм. 17.00 — Уруглар шагы. 18.00 — ССРЭ-ге чогаттыпын кылдыгган. ССРЭ-ге чогаадылга ажыл-чорудулга дугайында Хоойлуиуи телевилелиии чугаалажып тур бис. 18.30 — Бут бөмбүүнүң допчуулалы. 19.00 —Депшилге. Информация. Реклама. 19.45 — Поэзия минуталары. 19.50 — «Чалча кыс Изаура». Уран-чечен фильм. 14-ку серилялы. 21.00 — «Ye». 21.35 — Сонгулдаларга уткуштур. 21.45— Чиик атлетика. Делегей чемпионады. 22.45 — Бөгүн делегейде. 23.00 —00.00— «Литературлуг портрет». Фаиаль Искаидер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртеигн гимиастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 — Физика. 9 класс. Электроиика улус ажыл-агыйында. 9.05 —Итали дыл. 10.05 — ПТУ сургуулдарыига. Информатиканың болгаш сапалга техииказының үидезиииери. Алгоритмвер кадар робот. 10.35; 11.35 — Биология. 6 класс. Бистиң бүче ондуктериие дугайында. 11.05 — «Бистиң садыыс». 12.05— «Ыяш пушка». Уран-чечен фильм. 13.15 — 13.25— Медээлер. 17.05 — Медээлер. 17.15 — «Совет Эвилелиите бараан бооп тур мен!».

КЫЗЫЛДАН

18.15—Барымдаалыг фильмнер программазы. 18.50 — «Кызыл телестудиязының почтазы». Март 8 хүиүиге тураскаатқан музыкалыг дамчыдылга. 19.20 — «Азия тевү». Үидүрүлгеде: Медээлер. Сонгулдаларга уткуштур. 19.45 — Медээлер. 19.55— Чарлалдар.

Вторник

МАРТ 7
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35— «Чалча кыс Изаура». Уран-чечен фильм. 14-15 серилялары. 10.55 — Медээлер. 11.05 —Ол болган, болган..». 11.25 —Уруглар шагы. 12.25 — «Киноафиша». 13.25 — 14.00 — Лириктиг конперт. 15.30— Медээлер. 15.40 — Сонгулдаларга уткуштур. 15.50 — Барымдаалыг фильм. 15.05 — «Черниң уруглары чүүлүн дугайында ырлажып турарларыл». Уруглар ырларының «Алдын цепи» деп делегей конкурузу. (Италия). 17.05 — «Сеңээ ынак мен, амыдыралл». Телефотоконкурс. 17.10 — Эрге-чагырганы — Советтерге. 17.40 — Улусчу хөгжүм хереклеринии үиниери. 18.10 — ССРЭ-ниң улустуң артизи А. Баталов-биле ужуражышкын. 19.15 — Бөгүн делегейде. 19.30 — «Чалча кыс Изаура». Уран-чечен фильм. 15-ки серилзы. 20.55— Бүгү-делегей херээжеиеринии хүиү Март 8-ке турасказткан байырлыг хуралл. ССРЭ-ниң Күрүиеиии академиктиг Улуг театрыиаи дамчыдылга. Төигеидле —«Ye». 22.45 — Сонгулдаларга уткуштур. 22.55 — М. П. Мусоргскийиии төрүттүгеиииден бээр 150 чыл болганыига. Конперт. 23.10 — Бөгүн делегейде. 23.25 — 00.00 — Улуг кижилерге мультфильмнер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00— Эртеигн гимиастика. 8.15 — Эртем тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 — Физика. 10 класс. Карапка кестүп туран чүүлдериии артында. 9.05 — Француз дыл. 10.05 — ПТУ сургуулдарыига. Эстетиктиг кижизидилге. Бистиң амыдыралывыста уран чүүл. 10.35; 11.35— Биология. 5 класс. Чечектеи үрезиигге чедир. 10.55 — Дииттериер кампаидар. 11.05 — Француз дыл. 11.55 — «Экии, мен силерииии дииий-аваидар мен». Уран-чечен фильм. 13.35 — Медээлер. 13.45— 14.15 — Ритмиг гимиастика. 17.05 — Медээлер. 17.15 — А. П. Чеховтуң чогаалдарын экраи-чыгыкаиы. «Чөөи болгаш чиигее», «Шулбус кадай», «Чурттакчы», «Хай-халап».

КЫЗЫЛДАН

18.30 — «Херээжеииер васкежиктиг болзуш». 19.20 — «Тыва черде». Үидүрүлгеде: Медээлер. Бүгү-делегейиии херээжеииер хүиү — Март 8-ке. «Делегей байдалыиың дугайында беседа». 19.50 — Медээлер.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуидар, чаштар!». 20.15 — ВЛКСМ Кызыл хооркомуиуи аныяктарыиың эт-баранын дотереязыиың ойиашкыны.

МОСКВАДАН

21.00 — РСФСР улустарыиың IX Спартакиадазы. Коиькн спорту. 21.30 — Телефильм. 21.45 — Конперт. Төигеидле. «Ye». 22.45 — Сонгуллаларга уткуштур. 22.55— 00.15 — Кыска хемчеелдиг уран-чечен фильмнер. «Чөөи болгаш чиигее», «Шулбус кадай», «Чурттакчы», «Хай-халап».

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

17.05 — Медээлер. 17.15 — Уран-чечен фильмнер. «Чөөи болгаш чиигее», «Шулбус кадай», «Чурттакчы», «Хай-халап». 18.30— РСФСР хоорайларыиың телестудиялары. Томск телестудиязының программазы. 19.30 — Ритмиг гимиастика. 20.00 — 20.15 — «Тамчыктыг удуидар, чаштар!».

Среда

МАРТ 8
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Медээлер. 8.10 —Телефильмнер. 8.50 — Уруглар шагы. 9.50 — Таджик ССРиниң Күртелерадиозуиуң «Зебо» улусчу танцы ансамблиниң конперти. 10.15— Уруглarга фильм. «Дырбактыг зоп кел чыдар». 11.25 — Телефильм. 11.55 — «Циркке шуптуу ынак». 12.40—РСФСРиии алдарлыг артизи Л. Рюмина ырлавр. 13.25 — «Улуг кижилер болгаш уруглар». Хөглээшкиииииг программа. 14.40 — РСФСР-ниң улустуң артизи З. Кириенкоиуң чогаадыкчы ажылының дугайында. 15.55 — Мультфильмнер. 16.15— «Херээжеи кижи кезээде шын». Байырлал музыказының программазы. 18.45 — «Идегелдиң чеди хонуу». Уран-чечен фильм. 1-2 серилялары. 21.00 — «Ye». 21.35 — 00.05 —«Цирк дангыязы». Уран-чечен фильм. 1-2 серилялары.

Четверг

МАРТ 9
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30—«120 минута». 8.35 — Барымдаалыг фильм. 8.45 — «Чалча кыс Изаура». Уран-чечен фильм. 15-ки серилзы. 10.10 — «Делегейии дескиидир». Альманах. 11.10 — Медээлер. 11.20 — Уруглар шагы. 12.20 — 13.15 — А. Вивальди. «Чыл үелери». Музыкалыг телефильмиии көргүзүү. (Франция ТВ-зи). 15.25 — Медээлер. 15.35 — Эде тургустуиуушкуи прожектору. 15.45 — Т. Г. Шевченконуң төрүттүгеиииден бээр 175 чыл болганынга. Барымдаалыг телефильм. 16.10— «...16 харга чедир болгаш оон улуг иазы». 16.55 — «ТелеЭКО». «База катап аренда дугайында». 17.25—Эрге-чагырганы — Советтерге. 17.55—Фестивальдар, конкурстар, конперттер. 18.50 — Парлалга телеклуву. ССРЭ прокуратуразынга журиалистериии ужуражышкыиарры. 19.35 — Өг-бүле экраны. «Адамга душтук». Уран-чечен фильм. 20.50 — Эде тургустуиуушкуи прожектору. 21.00 —«Ye». 21.30— «Бистиң салгаашкыиарывыс». «Өске эриктер». Ленинград чоогунда Выра деп суур дугайында. 22.15 — Бөгүи делегейде. 22.30—00.00— Неитерецгей музыканың чаа чүүлдери. «Сан-Ремо-89».

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртеигн гимиастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 — Ниити биология. 10 класс. Амыдырал эстафетазы. 9.05 —Испаи дыл. 10.05 — ПТУ сургуулдарыига. Ниити биология. Экологтуг система. 10.35; 11.35 — Л. Н. Толстой. «Дайын болгаш тайбың». 9 класс. 11.05 —Испаи дыл. 12.05—Уран-чечен фильмнер. «Чөөи болгаш чиигее», «Шулбус кадай». «Чурттакчы», «Хай-халап». 13.20—13.30 — Медээлер. 17.05 — Медээлер. 17.15 — Даштыкы фильм экраны. «Амыдыралга ынакшыл». (Сирия).

КЫЗЫЛДАН

18.35 — Барымдаалыг фильм. 19.00 — Сонгулдаларга уткуштур. Тыва № 391 девискээр сонгулда округундан ССРЭ-ниң улус депутадынга кандидат СЭКП Тыва обкомуиуң бирги секретары Г. Ч. Ширзии-биле тележурналистериии ужуражышкыны.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуидар, чаштар!»

КЫЗЫЛДАН

20.15 — «Тыва черде». Үидүрүлгеде: Медээлер. Сонгулдаларга уткуштур. 20.45 — Медээлер. 20.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

21.00 — «Ye». 21.30 — Эде тургустуиуушкуи прожектору. 21.40 — Даштыкы фильм экраны. «Амыдыралга ынакшыл». 23.00—23.35 —РСФСР улустарыиың IX Спартакиадазы. Трамплиидеи шуураашкыиыар.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

17.05 — Медээлер. 17.15 — «Амыдыралга ынакшыл». Уран-чечен фильм. 18.35 — Конперт. 19.10 — Озал-оизак чок шимчээшкиии дээш. 19.15— Свердловск телестудиязының программазы. 20.00 — 20.15— «Тамчыктыг удуидар, чаштар!».

Пятница

МАРТ 10
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35— «Черниң уруглары чүүлүн дугайында ырлажып турарларыл». 9.35 —«Адамга душтук». Уран-чечен фильм. 10.50 — «Ыраккы Чөөи чүк». Киижурнал. 11.00 —Конперт. 11.35 — Медээлер. 11.45—Мультфильмнер. 12.15 —13.15 — «Чуртта. Чер». 15.30 — Медээлер. 15.40 Сонгулдаларга уткуштур. 15.50 — Уруглarга фильм. «Чаигыс мыйыстыг ииек демдээиии адаа-биле». 17.05 — Казахстаииың Чиигистай зулунда орус дыл башкызы К. М. Дроздовская дугайында телефильм. 17.25 — Крым татарларының аялгаларын болгаш ырларын «Карамфильм» ансамбль ойиап күүседир. 17.45 —Эртем: теория, шеверде, практика. 18.30 — Эрге-чагырганы —Советтерге. ССРЭ-ниң улус депутадынга кандидат, өскүс уруглар школа-интернадының директору А. А. Католиков дугайында. 18.45—Бөгүи делегейде. 19.00—«Интермедээ». 19.35 — Х. Нарлиев көиорежиссериуң фильмнери. «Келии кыс». 21.00—«Ye». 21.55 — Сонгулдаларга уткуштур. 21.45 — Ол болган... болгаи... 22.05 —«Үзел-бодал». 23.35 — 00.00 — Улуг киижилерге мультфильмнер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00—Эртеигн гимиастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 — Музыка. 4 класс. М. П. Мусоргский. «Делегейдеи чуруктар». 9.05— Иигли дыл. 10.05 — ПТУ сургуулдарыига. А. Блок. Амыдыралыиың болгаи чогаадикчыажылының арыиилары. 10.40; 11.40 — Төөгү. 7 класс. XVII чүс чылда орус культура. 11.10 — Англи дыл. 12.10 — «Амыдыралга ынакшыл». Уран-чечен фильм. 13.30 — Медээлер. 13.40 —14.10 — Ритмиг гимиастика. 17.00 — Медээлер. 17.10 — Карииок арыгиың чажыттары.

КЫЗЫЛДАН

18.10 — «Сылдысчыгаш». Чаа ырны өөреиия. 18.40 — Улусчу чогаадыгаииың «Мөрен-кыс» деп бүгү-эвилел фестивалы чоруп тур. «Мөрен кыс» каттыжышкыиның ажылыиың дугайында. 19.15 — «Азия төвү». Үидүрүлгеде: Медээлер. Сонгулдаларга уткуштур. 19.40 — Медээлер. 19.50 — Чарлалдар. реклама.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуидар, чаштар!». 20.15 — «Азербайджаиның курорттары». 20.30— Ритмиг гимиастика. 21.00 — «Ye». 21.35 — Сонгулдаларга уткуштур. 21.45 — 00.05 — «Алдын куда». Уран-чечен фильм. 1—2 серилялары.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

17.00 — Медээлер. 17.10 — Карииок арыгиың чажыттары. 18.10 — Мультфильмнер. 18.35 «Дагестаииың ажыл-агыйларында аренда керээзиии шиигээткеии». 19.05—Конперт. 20.00 — 20.15 — «Тамчыктыг удуидар, чаштар!».

Суббота

МАРТ 11
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.30— Бистиң садывыс. 9.00 — Конперт-очерк. 9.30 — Телефильм. 10.00 — Киижи институду. 11.00 — Конперт. 11.50 — Социализм чурттарында. 12.20 —«Дириг амытаннар ораииында». 13.20 — Бөгүи делегейде. 13.35 —Т. Г. Шевченконуң төрүттүгеиииден бээр 175 чыл болганынга. «Тарас Шевченко». Уран-чечен фильм. 15.25 — Мультфильмнер. 15.50 — «Кызыгаар чокка». Делегейиия экологтуг программазы. «Тибби-эс». (АКШ) КНО-биле кэдэ. 17.30 — Поэзия минуталары. 17.35 — Делегей программазы. 18.35 — «Херээжеиииң амыдыралындан 15 минута». 18.50 — ТТ экраииида эң баштай, «Кызыл графиия». Уран-чечен фильм. (ВУР). 21.00 — «Ye». 21.35 — «Телекөрүкчү спутиигы». 21.55 — «Телескоп-шоу». ССРЭ-ниң база Франциияның каттышкан музыкалыг программазы. 23.40 — «Енисейлер». Телефильм. 23.50 — 00.00 — Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртеигн гимиастика. 8.15 —«Көдээдеи дамчыдылга». 9.15 — Мультфильмнер. 9.45— «Чылдар. Салгалдар. Ырлар». 10.55 — «Депшилге. информация. реклама». 11.40 — «Ээзи кыныл». Телефильм. 12.00— «Амиго Эриесто». Уруглarга уран-чечен фильм. (Болгария). 13.10 — Зоя Слободзииның ырлары. 13.45 — «Ye болгаш бот дугайында». ЗИЛ-ниң хооюуну С. П. Карандеев-биле беседа. 14.15 — Ленинград телестудиязының программазы. «Сонгу чүк чагаалары». 15.00 — Музыкалыг телеабоиемент. Москваның залдарында дашгыкы күүседикчилер. 16.00 — «... 16 харга чедир болгаш оон улуг иазы». 16.45— «Реквием». А. А. Ахматовааның амыдыралыиың болгаш чогаадыкчы ажылының дугайында телефильм. 17.15 — Н. Семенова. «Дүгүй ырыида печка». Фильм-шиз. 19.00 — Баскетболга АКШ-тың чемпионады. 20.00 —«Тамчыктыг удуидар, чаштар!». 20.15 — «Национал-дар арказында харылзаа: төөгүлүт дуржулга болгаш парын айтырыглар». 21.00 — «Ye». 21.35 —Москва облазыиың шиз театрыиың «Комеда» деп фильмшиизи. Автор —В. Арро. 23.25 —Бут бөмбүү. ССРЭ чемпионады. «Динамо» (Тбилиси) — «Динамо» (Киев). 01.05—02.00 — Неитерецгей музыканың чаа чүүлдери. Видеоканалдарның бүгү делегей конкурузу.

Воскресенье

МАРТ 12
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Медээлер. 8.15 — Ритмиг гимиастика. 8.45 — «Спортлото» тиражы. 9.00 — «Эртеи эрте». Уруглarга дамчыдылга. 10.00 — «Совет Эвилелиите бараан бооп тур мен!». 11.00 —«Эртеигн почта». 11.30 — «Аян-чоруукчулар клуву». 12.30—Уруглarның информация музыка-публицистиг программазы. 14.00 — «Музыкалыг киоск». 14.30 — «Кадыкшыл». 15.15 — Мультфильм. 15.30— Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры, ССРЭ-ниң улустуң артизи, Ленин шаиналының лауреады Н. Сац-биле ужуражышкын. 17.00 — «Көдээдеи дамчыдылга». 18.00— «Делегей панорамазы». 18.45 — «Улуг-хүн кинозалы». Мультфильмнер, Барымдаалыг фильм. 19.30 — «Свита кижизи». Уран-чечен фильм. 21.00 — «Ye». 21.35 — «Экии, доктор!». 21.50 — Г. Свиридов. «Бичии триптих». 22.00 —Барымдаалыг фильм. 23.30 — Черниң тускай албаи черлериии хоралакчы ажыл-чорудулгазының дугайында. 22.40 — М. Понаровскаяиың конперти. 23.50 —00.00 — Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртеигн гимиастика. 8.15— «Алдын куда». Уран-чечен фильм. 1—2 серилялары. 10.35 —А. Онеггер. Конперт. 11.00 —Барымдаалыг фильм. 11.30 — «Аян-чоруукчулар клуву». 12.30—Реклама. 12.35 — «Эриктe». Барымдаалыг фильм. 13.30 —«Дүи ортузуида чедир болгаш оон соокда». 15.15 — Барымдаалыг фильм. 15.45 — Мультфильмнер. 16.05 — Фильм-балет. 16.40 — «Чүү? Кайда? Кажан?» 18.50 —«Оперетта буруудадыр турар». 20.00 — «Тамчыктыг удуидар, чаштар!». 20.15 — Спорттуң арена. Барымдаалыг телефильм. 21.00 —«Ye». 21.35 — «Экии, доктор!» 21.50—23.10— «Өске киижилер маиза кылаттавас». Уран-чечен фильм.

Кино

МАРТ 5-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Шаг» 9.20, 12.00, 14.40, 17.20, 20.00 шактарда.

Видеозал: «В джазе только девушки» 11.00, 13.00, 15.00, 17.00, 19.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Золотой ключик» 9.30, 12.40, «Дай лапу, Друг!» 11.00, 14.30, «Одиночка» 16.10, 18.10, 20.10 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Дорога к Давиду Сасуискому» 12.00, «Рэгтайм» 14.00, 16.50, 19.40 шактарда.

агаар

Республиканга өскерлии каан турар булуттаар. Хар чагбас. Хат кошкак. Агаар дүне 27—32, а чамдык районнарга 17—22 градус соор. Хүндүе республиканга 5—10, чамдык черлерге 11—16 градус соор.

Кызылга база-ла булуттаар, аныыр. Хар чагбас. Сонгубарыын чуктеи хат кошкак. Агаар пайысылалга дүне 16—28, хүндүе 8—10 градус соор.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

667000, Кызыл хоорай. Красноармейская, 100 Индекс 54241

«ШЫННЫҢ» телефоннары

◆ Редактор — 3-43-34;
◆ орлавчызары — 3-33-91; 3-34-17;
◆ приемная — 3-34-26;
◆ харыысалгазы секретарь — 3-34-92;
◆ орлавчылары — 3-45-93;
◆ партийжи амыдырал киллизи — 3-36-82; 3-36-25;
◆ совет тургузуу, сопсал айтырыглар киллизи — 3-34-98; 3-41-23;
◆ үлетпүр киллизи — 3-34-40; 3-36-73;
◆ пропаганда киллизи — 3-34-57;
◆ агроүлетпүр киллизи — 3-41-16;
◆ культура киллизи — 3-39-15;
◆ информация киллизи — 3-37-11;
◆ чагаа киллизи — 3-39-03; 3-34-39;
◆ очулга киллизи — 3-34-93;
◆ корректорлар — 3-34-19;
◆ үнүүрүкчүлер — 2-27-41;
◆ бухгалтерия — 3-43-41;
◆ солуп келбейн барылда — 2-32-75-че дозвон

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парзалга аиазы. Тираждың 25400 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үнүүрер чер, полиграфия болгаш ном садывыиың херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Шетиниин база Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 251. ТС—00449

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунун, Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1989 ч. март 7 вторник № 56 (13956)
1925 чылда үнелеттирбеген. Өртээ 3 коп.

Кодээ тудугларда

ХӨЙНҮ ТУДУП БОЛУР, ЫНЧАЛЗА-ДАА...

Ажыл-агыйлар аразында кежүп чоруур механизастаттынган колонна Тес-Хем районда улуг тудугларны болгаш чурттакта бажыңнарын колдады тудуп турар. Эрткен 1988 чылда колонналың планының хемчээлин акша-биле алыр болза, 2 млн. 19 муң рубль. Тудугжулар ол планны ажыр күүсеткен. Оон ынай 1 млн. 654 муң рубльдиң тудугларын боттарының күжүбиле тутканнар. Шупту чурттакта бажыңнары.

— Колонналың тудугжулары оон-даа хей хемчээлдиг ажылдарны кылып болур. Тудугжу бригадалардан планныг онаалдазын күүседип шыдаваан чаңгыс-даа коллектив чок—деп, колонналың планбүдүрүлге килдизининиң пачальнигы Л. Э. Монгуш чугаалады. — Кижилер ажылдап шыдаар. Тудуг материалдары-биле хандырылга ынчаарга-ла кончуг эвес.

Людмила Эртинеевнаның чугаазын тудугжу бригадаларның 1988 чылда ажылдаанының дугайында көргүзүглер бадыткап турар. Чижээлээрге, «Улустарның пайгалы» орденниг эдилекчиин Р. С. Тевүттүң удурткан бригадазы эрткен чылын 68600 рубльдиг тудуг ажылдарын кылыр турган. Планныг онаалданы бо коллектив 127 муң рубль кылдыр күүсеткен. 5 кижи составтыг бо бригада 2 чурттакта бажыңын бүрүнүбиле туткан болгаш еске-даа тудугларга ажылдаан. Х. К. Монгуштуң удурткапы 7 кижи составтыг бригада планныг 142 муң рубльге ажыр күүсеткен. Бо бригада база чурттакта бажыңарының тудуунга ажылдап турган.

Үүрмек тудуглардан аңгыла, чүгле чурттакта бажыңнарны тудуп турла, материалдар-биле хандырылга дугайында айтырыг шыдыг-ла чидин-биле көдүрүлбейн турган. Дөрбелчин чудуктар, маңзалар, будук, кадаг дээш өске-лаа тудуг материалдарын колонна арга-ыяш ажыл-агыйлы, ыяш үлетпүр ажыл-агыйлы дээш өске-даа организациялардан орнап, солуп, садып ап, аргастанып үнүп турган. Ажык, соңга кастактарын, соңга рамаларын колонна Туранда ыяш ажыл-агыйындан ап турган. Оларның шынары багай, чоруур негелдеге дүүшпес. Ажык, соңга хамаанчок дөрбелчин чудуктуң, маңзаның шынары багай. Оларны таарыштыр кылыр дээш тудугжулар хей үени чидирип келген. Тудуг материалдарының шынары багай дээш албаска, тудугжулар ажыл чок туруп алыр. Ынчангаш шынар чок материалдардан бажыңарны тудар ужурга тудугжулар таваржып турар. Туттунган бажыңнарның шынарының багайы — аңаа чурттаан кижилерниң талазындан хомудалдарның үнүп турар чылдагаанды ол.

Тудуг материалдары-биле хандырылганы канчаар экижиргеп? Аңаа харыны колонналың удуртукчулары бүгүн берип шыдавас. Колонналың бодунуң материалдар кылыр баазазы чок. Тудуг материалдары-биле «Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжышкынның будүрүлгелеринден хандыртынар. Маңаа келгең айтырыг шиндигиннаар. Аңаа харыны чаңгыс: «Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжышкынның тудуг материалдары бүдүрүп үнүрер баазазы кошкак, чер-черлерде кежүп чоруур механизастаттынган колонналарның хереглелин долуулу-биле хандырып шыдавас.

1988 чылда планныг онаалдазын күүседээн бригада колонналда чок деп демдеглээн бис. Тудугжуларның ажылының будүрүкчүлүү, планнаттынганындан ораапчок бедик деп үүвенип сап-чурагайлар бадыткап турар. А бир эвес ажылды эки механизастаан болза, тудугжуларның ажылының будүрүкчүлүү оон-даа бедик боор болур. Оларның ажылдап турары объектилерге чоораан. «Пионер» деп чиик краннарны, бетон хоюдар дериг-херекселдерни кижи көрбес. Ол шынарлыг шеверлекчилер шупту ажылдарны холбиле кылып турар. Будуур, чүгайлаар ажылдарны шагдала механизастаан болгай. Бо айтырыг дюрге. Тес-Хем районда көжүп чоруур механизастаттынган колоннаның коллективинге дүшкүүрлүг боор деп үүвени кылыр ажылдың хемчээли, тудар тудугларның санны көргүзүп турар. Бир эвес эрткен чылын үүле чурттакта бажыңнары тудуп турган болза, бо чылын ийи аал иштиг чурттаар 26 чурттакта бажыңындан ап-ыдыда, 140 уруг турар садикти Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхозка. Самагалдай суурда Культура бажыңына тудуштур спорт залын, Шүүрмакка ыяш болбаазырадыр заводту тудуп эгелээр. Бөгүн база катап чидигленип келген айтырыг — тудуг материалдары-биле хандырылга. Чөптүг чыдагаан-биле колоннага бээр үжүрлүг турган тудуг материалдарының хемчээлин элээп кыыргап. Материалдар-биле хандырылганы эвээжеткен чүве болганда, кылыр ажылдың хемчээлин база кыырар аңаар болгай. Бо айтырыг база бөгүн ажык арткан.

Эрткен чылын колоннаның начальнигы О. А. Шимит-оолдан 1989 чылда эгелээрин планнаан тудугларны билип алган мен. Бо чылын эгелээр тудуглардан аңгыда «Тандысыны» совхозка машина-трактор мастерскаязын, 200 олуттуг клубту, «Чодураа» совхозка тудар 200 муң рубль өртектиг Культура бажыңын, «Кыыгаар» совхозка 90 уруг турар садикти, 300 муң рубль өртектиг клубту, ыяш белеткээр пунктуже орук тудуун Очур Андреевич адап орду. А херек кырында ол тудугларның чамдыызы бо чылын планда кирбээн. Олар шупту чоонун амыдыралынга эргежок чүгүла тудуглар боору тутаажок. Тудуг материалдары-биле хандырылганың багайындап, совхозтарның экономиктиг шаг-шинээнин кошкаандан планга кирбейн баргапнар.

Тудуг ажылдарының хемчээлин улгаттырып, оон темнеңин дүргедедип болурунуң аргазы колоннаның коллективинде бар. Ол күрлавырны долуулу-биле ажылдаарынга тудуг материалдары-биле багай хандырылга шаптыктап турар.

Шаңгыр-оол СУВАҢ.
(«Шынның» корр.).

РЕСПУБЛИКАНЫҢ СОВХОЗТАРЫНДА СҮТ СААЛДАЗЫНЫҢ МЕДЭЭЗИ

(1989 чылдың март 1-де, центнер).

Районнар	1	2	3	4
Бай-Тайга	878	663	221	159
Мөңгүн-Тайга	55	51	67	91
Барыын-Хемчик	2393	2433	217	262
Өвүр	202	147	53	30
Сүт-Хөл	1994	1735	264	223
Чөөп-Хемчик	4111	3974	249	226
Улуг-Хем	6499	6320	214	236
Таңды	10673	11843	288	336
Бии-Хем	10477	9971	273	266
Тожу	401	471	82	98
Каа-Хем	6121	6268	225	292
Тес-Хем	884	739	104	91
Эрзин	818	821	75	115
Кызыл район	4488	4963	214	259
Республика	49994	50399	226	247

Таймылбыр: 1—1988 чылдың ийи айда сагган сүт, 2—1989 чылдың ол-ла үезинде сагганы, 3—1988 чылдың ийи айда бир инектен сагганы, 4 — 1989 чылдың ол-ла үезинде бир инектен сагганы.

РЕСПУБЛИКАДА ХОЙ ООЛДААШКЫНЫНЫҢ МЕДЭЭЗИ

(1989 чылдың март 1-де).

Районнар	1	2	3	4
Бай-Тайга	22930	18413	17509	17983
Мөңгүн-Тайга	25729	21794	19847	18943
Барыын-Хемчик	23432	18301	17039	13677
Өвүр	42938	3421	3325	11991
Сүт-Хөл	28432	21261	20939	19935
Улуг-Хем	49262	37097	33087	29561
Таңды	44510	25700	23362	15277
Бии-Хем	34091	27361	25109	22262
Тожу	3421	2950	2741	2122
Каа-Хем	20339	15832	14938	7759
Тес-Хем	28560	11928	11599	20552
Эрзин	36107	9033	8930	11642
Кызыл	27779	17958	16786	17589
Республика	413653	250760	233615	223892

Таймылбыр: 1—Ниитии төрүүр хой, 2 —ам төрээни, 3—1989 чылда камгалап алганы, 4 —1988 чылда алган турганы.

МЕДЭЭЛЕР

КЫМГА-ДАА АЖЫКТЫГ

Республиканың «Чүсчү-малчын» клубунуң кежигүнү Сесер-оол Базыр-оол — Өвүрүнүң «Коммунизмче орук» совхозтө хоочун малчыннарның бирээзи. Ол Улаатай хойжу бригадада чаш малдың оолдаашкынын эрте чорударының аргазын ажыглап келген.

Сесер-оол Базыр-оолдуң ог-бүле звеносу ам аренда керээнниче шилчээн.

— Хойжу кижи чүгле чаш малдың төлүн долуулу-биле камгалап алыры-биле кызыгаарлаттынмас. Ол хой продукция алырының оруктарын дилеп тып, шынарын бедидерининг дилээшкиннерин кызыр аңаар. Ол бүгүнү өөренип көргеш, аренда аргазынче кирерин дидимнээ-биле шинчилээн бис. Аренда кымга-даа ажыктыг — деп, дуржулгалыг малчын чугаалаар.

Данзы САЛЧАК.

МАЛЧЫННАРГА ЧОРААН

«Ак-көк Сүт-Хөл» агиткультбригадазының бот-тывыңгыр артистери күш-ажылчы шинчилерге бо-ла чеде бээр. «Сүт-Хөл» совхозтуң Кара-Чыраа салбырының Өлеңниг хойжу бригадазынга база четкен. Малчыннарга концерт көргүзеринин бетинде, «Ленинчи орук» солуунуң корреспондентизи Чаң-оол Ондар «Совет-кыдат харылзаа» деп лекцияны оларга номчуп берген. Агиткультбригаданың кежигүннери Кызыл Колхозбайның, Балданова Кимзаның ырларын, Александр Ондарның бодунуң чогаатказын шүлүктерин чон үнелээн.

Бораш ОНДАР.

ААС-КЕЖИКТИГ ОЙНААШКЫННАР

Совет Тываның 5 чылы аттыг стадионга эрткен дыштанып хүннерде Тыва АССР-ниң IX кышкы спартакиадазының хоккей маргылдаазының түңнел оюннары болуп арткан. Аңаа бирги черни Барыын-Хемчик районуң хоккейжилери эзээн. Ийиги, үшкү черлерни Чөөп-Хемчик районуң болгаш Кызылдың «Динамо» командалары алган. Улуг-хүндө тинлекчи болган ийи команданың арагазында Тыва АССР-ниң Культура болгаш спорт талазы-биле күрүне комитединиң күбогу даап мергилдээ уламчыланган. Аңаа Барыын-Хемчиктиң командазы удурланыкчыларын чииги-биле утка.

Маргылдааның түңнелинде спортчу лотерея ойнаашкынын эрттирген. «Москвич-412» маркалыг автомашинаны Кызамадың эът комбинадының улуг бухгалтери Е. Башарина ойнадып алган. З. Яровенко «Илеть» деп магнитофонну, Красноярскиниң политехниктиг институдунуң Кызылда филиалының студентилери Т. Долбаз, Н. Куулар «Восход» мотоциклди, автоорук техникумунуң студентизи Д. Донгак «Минск» мотоциклди ойнадып алганнар.

Вячеслав МОНГУШ.

Дүвүренчиг медээ

ХУРАГАННАР ХОРАВЫШААН

Районда малдың кол эмчизи Нордуп Балдай-оолович Куулар бистиң байдалывысты билир ужурлуг кижи. Чүге дээрге сав-медээ база дыңналып турар болгай. Ынчангаш совхозта чүү болду, кандыг дуза херегил деп үүлдү доп-дораап боду көөп көөр, хемчег алыр, дузалажыр ужурлуг-ла-дыр. Кыштаглаашкын үезинде мал эмчилериниң дузазы кажанғызындан артык болур ужурлуг, оны Н. Куулар база кымдап-даа артык билир.

Мен база совхозта мал эмчизи кижи мен. Боттарывыс камгалал сыкыртымшкын кылып, оң ылаңгыя листериоз деп аарыгга удур хураганнарны февральда сыкыртып күш четпедивис. Оон аңгыда мурнуңдан бээр-ле часкы, чайгы үеде сарлык бригадаларыга чорудар профилактиктиг ажылдарны долуулу-биле кылып четтикпестир бис. Бир дүвүренчиг чүүл болза, бода база шөөрдээ малда кодур кыштаглаашкын эгелээнден бээр тыптып келди. Ынчангаш боттарывыс, совхозтуң мал эмчилери-ле, хемчеглер ап тур бис. А районнан база-ла дуза чок. Сураг. Буруу эмчилерниң шупту үезүнде барышын. А район төвүнде мал эмчилери долу штаттыг, акша-шалыныы ай санында 100 хуу ап турар. Бир-төө, дузалашпас болганда, оларның чамдыызын кызырар болза эки деп санадыг мен. Ажылга беримче чок специалистерге шалык төлеп турган херээ чүү боор. Районда мал аарыларынга удур демисел чорудар станцияның ажылдакчылары база бар. Боларның ажылын кым контрольдаар ужурлуг чүвел? Ажылы кошкак хевээр, чаартыгалдар база чогаадыкчы чорук чок, мурнунда таптаашкын үезинде турганы-биле хевээр.

Районда малдың кол эмчизи Н. Б. Куулар шүүшпен, олутпай чоруудан үшпүнүп, ажыл-агыйжы болуп, бистиң совхозтуң малчыннарынга шуут-ла хол киржип, бистиң-биле кады ажылдазын. Зооветспециалист кижи бүрүзүнге эң кол үүл — бо үеде кыштаглаашкынны эки эртирери, мал төлүн бүрүн алыры. Куу, рак, мортан дег болбайн, бир демнит ажылдаарывыс негеттинип келген эвес бе?

Михаил ХЕРТЕК.
«Бай-Тал» совхозта мал эмчизи.

Чурттуң культура амыдыралы

◆ МОСКВА. Делегейниң хөрөөченнер хүнүнге тураскаатказан ядаы-бүрү хемчегер чурттуң бүгү булуңнарында бо хүннерде боол эртип турар. Март 3-те Москвага, Күрүненниң Төп концерт залынга, «Херээженге алдар!» деп темаалыг байырал кежээн болуп эртекен. Ону Совет культура фондузу, Совет хөрөөченнер комитединиң болгаш Совет тайбың фондузу организастап эрттирген.

Кежээни бир ядаы кыдыыр организастаан. Концерт залының дегдем фойезинге «Орус болгаш совет чурукчуларының ажылдарында херээженниң онур-хевирии» экспозициязы, чечектер делегезинге дериг турускан. Бүгү-эвилелдиң хеп модели бажыңның мастердери часкы, чайгы үеннең хевиинең талазы-биле консультацияларны берип турган.

Чурттуң сураглыг кино, театр болгаш эстрада артистери, чогаалчылары, композиторлары кежээниң киржикчилеринге байыр чедирип, боттарының талантызың бараалгаткан.

Кежээден кирген бүгү ахшаны Армениянын чер шимчээшкининге таварышкан чонунга шилчидип берген. Мындыг хевирлиг кежээник моон соңгаар чыл санында бо үеде эвилелдешкен республикаларга ээлчег ёзугаар эрттирерин дуттурушкан.

◆ ЛЕНИНГРАД. Орус музыканың классигин Модест Петровичи Мусоргскийниң төрүттүнгениинден бээр 150 чылынга тураскаатказан фестивальды С. М. Киров аттыг опера болгаш балет театры организастап эгелээн. Фестивальдың афишазында улуг композиторнуң доостунмаан чогаалдарым, ядаы-бүрү вариантыларым, архив материалдарын киирип турар.

● НОВГОРОД. Россия Федерациязының даштыкы туризм ажылдакчыларының үш хүнүт семинар-хуралы аңаа болуп эрткен. Оон ажылынга туризм организациязының ажылдакчыларындан аңгыда ПМА-ның, РСФСР-ниң «Билиг» нииттилелиниң, КНО-нуң Москвада информация төвүүнүң, даштыкы чурттар-биле культурлуг харылзаалажарының совет нииттилелиниң төлээлекчилери киришкен.

Бистиң чурттувуска даштыкыдан чыл санында 2,3 млн. турист, а бистиң чурттувустан даштыкыже 1,6 млн. кижи туристен чоруп турар. Ынчангаш бо ажылды улам хөг-жүдериниң айтырыгларын аңаа чугаалашкан.

(СӨТА).

Соңгулдаларга уткуштур

ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУННУ ХАНЫЛАДЫР

Тыванық № 391 девискээр соңгулда округундан ССРЭ-ниң улус депутадынга кандидат, СЭКП Төп Комитединиң кежигүнүнге кандидат, партия обкомунуң бирги секретары Г. Ч. Ширшин-биле ужуражыр дээш Эрзин районуң үлетпүр будүрүлгелериниң, тудуг, садыг, амыдырал хандырылга, школа, эмнелге коллективтериниң, совхозтарның төлээлекчилери эрткен воскресеньеде Эрзин суурунуң Культура бажыңынга чыглып келген.

ССРЭ-ниң улус депутадынга кандидат-биле ужуражылга хуралып СЭКП Эрзин райкомунуң бирги секретары К. А. Моң айыткаш, соңгулдаларның ужур-дузазын, ол чугула политиктиг кампанияга белеткелдиг чаа үеэ чадазы — ужуражылгаларны чоруп турарын демдеглээн.

Депутаттың кандидадының бүдүреттирген кижизи —партияның болгаш күш-ажылдың хоочуну, Тес-Хем районнуң кино четкизиниң директору Э. Б. Чоодуга сөс берген. ССРЭ-ниң улус депутадының кандидадынга Тыванық № 391 девискээр соңгулда округундан СЭКП обкомунуң бирги секретары Г. Ч. Ширшинни бистиң республиканың күш-ажылчы 62 коллективтери дешпиткенин, оон иштинде Эрзинде дөрт коллектив барын чылгаппарга ол дыпаткан. Депутаттың кандидадының допчу намдарын, партийжи, политиктиг, хөй-иннинг ажыл-чорудулгазын хуралдың киржикчилеринге тапыштырган. Г. Ч. Ширшин ССРЭ-ниң улус депутадынга төлептиг кандидат дээрзин ол айыткаш, оон партия комитеттериниң, партия эге организацияларының дайынчы арга-шинээзин, коммунистериниң авангардчы ролун бедидер, кадрлар-биле ажылды үндезинге-биле эдээ тургузар, хүлээп ап турар доктаал-шиитпирлериниң күүселдезин чедип алыр, республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедир, иласгыя ажылчы чонунуң ажылдаарынга, чурттаарынга, дыштанарынга таарымчалыг байдалдарны тургузар, ажылчы чонунуң, аныяктарның интернационалчы кижизидилгезин экижидер дээш бүгү күжүп, билип, арга-дружулгазын үндүрүп, ак сеткилдиг, партийжи негелделиг ажылдап чоруурун демдеглээн.

ССРЭ-ниң улус депутадынга төлептиг кандидат Григорий Чоодуевич Ширшин дээш соңгулдалар хүнү — март 26-да чаңгыс кижи дег бадылаашкынның бээринче соңгучкуларны ол кыйгырган.

«Нарын» совхозта партком секретары Ш. Д. Ооржак, «Мөрен» совхозтуң директору А. С. Дамдын, күш-ажылдың хоочуну А. Д. Ширин, Ленин аттыг совхозта ясли-сад эргелекчизи Н. Б. Люндуп, «Чаа орук» совхозта зоотехник П. Б. Сайын, коммунал-ажыл-агый будүрүлге эргелелиндеп С. К. Байыр-оол, септелге-тудуг участогунда тудуг мастери Т. С. Ловандай, күш-ажылдың хоочуну К. Е. Доржу, районнуң хереглекчилер пиитпелиниң баштаар черинин партгоы С. И. Амбар ужуражылга хуралынга санал бергеннер. СЭКП обкомунуң бирги секретары Г. Ч. Ширшин ССРЭ-ниң улус депутадының кандидадынга төлептиг даарзын олар айыткаш, бир эвес депутатка соңгуптар болза, партияның область организациязының ажыл-чорудулгазын сайгарыңгайжыдар, республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезин улам дүргедедир, чонунуң материалдыг таагай чоруун экижидер дээш бодупзаң хамаарышыр бүгү чүүлдерни кылып шыдаарын айытканнар.

Депутаттың кандидады, СЭКП обкомунуң бирги секретары Г. Ч. Ширшин ужуражылга хуралынга дедлеректей чүве чугаалаан.

— ССРЭ-ниң улус депутадынга кандидат кылдыр мени дешпидип, улуг бүзүрелди болгаш идегелдиг көргүскени дээш сиилерге, а сиилерниң иүүрүнерде Эрзин районнуң бүгү ажыл-ишчилеринге улуу-биле өөрүп четтиргенимни плереттим. Мээң адымга чылыг, эки сестерни чугааладыңар. Ону партияның область организациязының политиктиг, идеологтуг, организакчы ажылының деннелиг эдээ тургустунуушкынның негелделеринге дүүштүр бедидер, оон стилин, арга-методтарын, хевирлерин сайгырангайжыдар дээштиг хемчегерни алыр. Партия обкомунуң аппарадының, партияның область организациязының соңгулдалыг органнарының, кадрларның, партия комитеттериниң, партия эге организацияларының ажылын эдээ тургузар, чаартыр дээш кыымак ажылдаарыг чыыланнарга ол дыңпаткан. Партийжи удуртулганың политиктиг арга-методтарын чүткүлдүг бадыткарын, партия организацияларының ажыл-чорудулгазынга, амыдыралдың бүгү талаларынга демократияны, ажык-чарлыг чоруктуң калбартырын, хаңыладырын чугулаан айтып, бо талазы-биле партия, совет, ажылагый органнарының, хөй-иннинг организацияларының ажылын үндезинге-биле эдээ тургузар, хүлээп ап турар доктаал-шиитпирлериниң күүселдезин дүргеп хөгжүдерин, чонунуң культуразын, чаагай чоруун бедидерин, аъш-чем, чурттакта тудуунуң, кадыкшылдың программаларын боттандырарын, чонну хереглел баранынары-биле долуулу-биле дүрген хөгжүдерин, чонунуң культуразын, чаагай чоруун бедидерин, аъш-чем, чурттакта тудуунуң, кадыкшылдың программаларын боттандырарын, чонну хереглел баранынары-биле долуулу хандырарын, ертектиг ачы-дузаа чедирерин көөдедирип программазында кол черни эдээп турарын Г. Ч. Ширшин демдеглээн, бо талазы-биле он ийиги беш чылдың эрткен үш чылында Тывада түү кыдыынганын, моон соңгаар чүү кылза чогуурун чугаалаан. Иласгыя аъш-чем, чурттакта тудуунуң программаларын күүседирде кылза чогуур чүүлдерге доктаагаан. Эрзин районнуң көдээ ишчилериниң малдың баш сапын өстүрер, продуктулуун бедидер дээш ап чорудуп турар хемчегериниң четпеэнин шүүмүүлээн. Малдың чаш төлүн эвээштир доруктурун ап турар, бир инектен эрткен чылын ортумаа-биле чүгле 957 кг сүттүг саап алган. Картофель болгаш погаа өстүрериниң чугула хераанче районнуң совхозтары, хамаатылары ам-даа массалыы-биле кирбээп. Аъш-чем, чурттакта тудуунуң программаларын боттандырар дээш эрзинчилер чүнү кылырын бирги секретарь чугаалаан.

Аныяктарның коммунистиг, күш-ажылчы, мөзүү-шынар, интернационалчы кижизидилгезин экижидериниң кичээнгейин Г. Ч. Ширшин углавыргап. Школа назы четпээн уруглар албап черлерин, школалар, партия эге организациялары, Советтер, хөй-иннин организациялары, ала-белер бо чугула херекке идепкейлиг киржир, болупкан үлүүн киирер, келир үеде чурттуң эдилерин төлептиг чорукка өөредиптиг мурнунда партия, совет организацияларының удуртукчуларын ажылын эдээ тургузар, тодарган, дээштиг ажылды чорудар хүлээлгелиг.

СЭКП Төп Комитединиң партияга, совет улуска Кыйгырыында партия бодунуң соңгулда мурнунуң программазын, иласгыя иштики болгаш даштыкы политика талазы-биле соруулгаларын тодаргай айыткан болгай. Партия ажылдакчызы кижи болганымда, ону амыдыралга боттандырар дээш идепкейлиг демисежир, чүткүлдүг ажылдаар мен. Бирги эдээлгеде Тываның экономиказын болгаш культуразын хөгжүлерин, чонунуң амыдыралының чаагай чоруун бедидерин хандырары-биле партияның область организациязының политиктиг, идеологтуг, организакчы ажылының деннелиг эдээ тургустунуушкынның негелделеринге дүүштүр бедидер, оон стилин, арга-методтарын, хевирлерин сайгырангайжыдар дээштиг хемчегерни алыр. Партия обкомунуң аппарадының, партияның область организациязының соңгулдалыг органнарының, кадрларның, партия комитеттериниң, партия эге организацияларының ажылын эдээ тургузар, чаартыр дээш кыымак ажылдаарыг чыыланнарга ол дыңпаткан. Партийжи удуртулганың политиктиг арга-методтарын чүткүлдүг бадыткарын, партия организацияларының ажыл-чорудулгазынга, амыдыралдың бүгү талаларынга демократияны, ажык-чарлыг чоруктуң калбартырын, хаңыладырын моон программамда чугула черни эдээп турар деп, ол айыткан.

Республиканың бүдүрүктүг ажылдакчылары база бар. Боларның ажылын кым контрольдаар ужурлуг чүвел? Ажылы кошкак хевээр, чаартыгалдар база чогаадыкчы чоруук чок, мурнунда таптаашкын үезинде турганы-биле хевээр.

Районда малдың кол эмчизи Н. Б. Куулар шүүшпен, олутпай чоруудан үшпүнүп, ажыл-агыйжы болуп, бистиң совхозтуң малчыннарынга шуут-ла хол киржип, бистиң-биле кады ажылдазын. Зооветспециалист кижи бүрүзүнге эң кол үүл — бо үеде кыштаглаашкынны эки эртирери, мал төлүн бүрүн алыры. Куу, рак, мортан дег болбайн, бир демнит ажылдаарывыс негеттинип келген эвес бе?

Михаил ХЕРТЕК.
«Бай-Тал» совхозта мал эмчизи.

Соңгучкулар-биле.

ЧУРУКТА: депутаттың кандидады Г. Ч. Ширшин соңгучкулар-биле.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

Бистиң кандидаттарывыс

ТАНЫШТЫРЫП ТУР БИС

ССРЭ-ниң улус депутаттарыныңсоңгулдаларының талазы-биле Кызылдың көдээ № 651 соңгулда округу

В. О. Оюннуң допчу намдары

Вадим Орамбалович Оюн 1944 чылда төрүттүнген. 1971 чылдан бээр СЭКП кежигүнү, эртеми дээди.

В. О. Оюн бодунуң ажыл-ажылчы чорудулгазын 1968 чылда, Москванын К. А. Тимирязев аттыг көдээ ажыл-агый академиязын доозган соонда, Таңды районда «Элегес» совхозка салбыр агроном болуп ижеэн. Оон соонда «Сут-Хол» совхозтуң кол агроному, Чөөн-Хемчиктиң «Большевик» совхозтуң директору болуп ажылдап турган. 1979 чылдан бээр ол Кызыл районнуң «Тинлелге» совхозтуң директору.

Маңаа оон ажыл-агыйжы, организаторчу болгаш политиктиг талалары илереэн. Оон удуртулгазы-биле хожудагай турган совхоз мурнакчыларның одуруунче үнген. Социал айтырыгларже кичээнгей салым тудуп.

В. О. Оюн идепкейлиг хөй-ниитиг. ССРЭ-ниң Дээди Советиниң депутады, СЭКП Кызыл райкомунуң улус депутаттарының Кур-Чер көдээ Советиниң күскомунуң кежигүнү. Бирээ чазап шаңналдары база бар.

В. О. Оюннуң программазы

ССРЭ-ниң Дээди Советиниң он бирги чыыжының депутады мен. Бо чымыштаң соңгукчулар менээ 16 чагыг киирген, оон 12-зи күүсеттингеен. Күүсеттингеенниң аразында Баян-Кол, Ий, Сукпак ортумак школаларын туттурган, Каа-Хем, Тоора-Хем школаларына немелде тудуглар кылдырган, Ырбанның уруглаар садыңга одаглга системазын кылган, Сыстыг-Хемге пай-пай квартиралыг үш чурттарга бажыңнары туттуруп болгаш өске-даа ажылдар кылдырган.

Бир эвес депутат кылдыр мээң база катап соңгуп алыр болза, дараазында чүүлдерже кичээнгей салыр мен. Бирээде, аъш-чем айтырыы. Оны шиитпирлээрде мурнакчы технологиинны болгаш күш-ажылдың организастарының деңнелгелиг аргаларын, көдээ ажыл-агый продуктуларын бодаазырадып турган, көдээ ажыл-агый продукциязын бүдүрериң болгаш садарын көрүүлеп. Күш-ажылчы коллективтериниң долу бот-оруглажырлыг болгаш бот-ажыглалыныкшыны, ол-бүле керээзин болгаш аренда керээзин шиңгээдип алырынга идегээр. Бүдүрүглериниң, организациялариның болгаш албан черлериниң, хамаатыларының дузалал ажыл-агыйын улам ынай сайзырангайжыдар.

Ол ышкаш совет-ажыл-агый органнарын дамчыштыр дуруумжуп турган, бройлер завод фабриказын база ногаа болгаш бодаазырадын кылыр цехти (комбинатты) «Кызыл» совхозка ажыдар, «Кара-Хаакка» ногаанны чылдың кайы-даа үезинде өстүрер теплицаны тудар, «Тоора-Хем» болгаш «Май 1» совхозтарның ачы-дарының аннаар черлерин дамчыдып бээр айтырыгны республиканың Министрлер Чөвүлелиниң дамчыштыр шиитпирлээр.

Ийаде, Тожу болгаш Кызыл районнарның күш-ажылчы чарыжын үзам сайзырангайжыдар, дуржулга солчуушкунун организастар, бистиң совхозтуң бажыңына көдээ ажыл-агый, специалистерниң ставкировказын эрттирер.

Үште чурттаар оран-савазын айтырыын шиитпирлээр талазы-биле кылыр ужурлуг чүүлдерим: «Чурттаар оран-савазын — 2000» программаның күүсеттинип чедип алыр. Бистиң районда чурттаачылаар бир кижиге онаштыр 10,6 дорбелчин метр шаа-биле канчыртынган, а Тожу районда — 12 дорбелчин метр. Бистиң республиканың Министрлер Чөвүлелиниң докладаалын ёзугаар, Кызыл районнуң чурттаачылыы 14 дорбелчин метр-биле тең. Тожуруу — 15,1 дорбелчин метр-биле хандыртынар ужурлуг. Ол сорулганы чедип алыр.

Чоннуң улус өөредилгезин эжиндиргеге улуг салымчыны киирер. Хамыктың мурнуда оон материал-техниктиг базазының быжыглаар, улус өөредилге системазының ажыдакчыларының чурттаалга-амыдырал байдалын эжиндер. Элегес-Аксы, Кунгуртуг сууларга школаар тудуун дүргедедир. Каа-Хем, Тоора-Хем сууларга, «Тоора-Хем», «Шамбалыг» совхозтарга уруглар садтарын тударын планга кииртир. Улус өөредилге системазының дээптиг дузалы көргүзер, база будүрүглериниң талазындан школаларга шеф дузазын күштелдирер.

Медицина, садыг, культура хандырылгазын эжиндиреп-биле бүтү ажылдарын алыр мен. Оны боттандырары-биле Каа-Хем, Тоора-Хем сууларга, «Тере-Хөл» совхозка, Чөрби суурга культура бажыңнарын тударын оң үшкү бөлүктүң планында киирер. Будүрүглериниң, организациялариның болгаш албан черлериниң, хамаатыларының дузалал ажыл-агыйын улам ынай сайзырангайжыдар.

Ол ышкаш совет-ажыл-агый органнарын дамчыштыр дуруумжуп турган, бройлер завод фабриказын база ногаа болгаш бодаазырадын кылыр цехти (комбинатты) «Кызыл» совхозка ажыдар, «Кара-Хаакка» ногаанны чылдың кайы-даа үезинде өстүрер теплицаны тудар, «Тоора-Хем» болгаш «Май 1» совхозтарның ачы-дарының аннаар черлерин дамчыдып бээр айтырыгны республиканың Министрлер Чөвүлелиниң дамчыштыр шиитпирлээр.

Ийаде, Тожу болгаш Кызыл районнарның күш-ажылчы чарыжын үзам сайзырангайжыдар, дуржулга солчуушкунун организастар, бистиң совхозтуң бажыңына көдээ ажыл-агый, специалистерниң ставкировказын эрттирер.

Үште чурттаар оран-савазын айтырыын шиитпирлээр талазы-биле кылыр ужурлуг чүүлдерим: «Чурттаар оран-савазын — 2000» программаның күүсеттинип чедип алыр. Бистиң районда чурттаачылаар бир кижиге онаштыр 10,6 дорбелчин метр шаа-биле канчыртынган, а Тожу районда — 12 дорбелчин метр. Бистиң

МУРНАКЧЫ ЦЕХТЕ

Бөдүүн рудадан даг-дүгү арыглаар цехтиң начальниги Борис Григорьевич Устинов-биле аравыста ажыл-херекчи чугаа дораан эгелээн.

Машинага пардаң каан сапчургайларны бааримга экжеп чада салгаш, тайылбырлады. Цехте 571 кижи ажылдап турар. Олар 1988 чылда 6 белүктүң 15 анагы марканың 86 муң тонна даг-дүгү бүдүрер планның 89 муң 176 тоннага чедиргеп. 7 миллион 730 муң рубльдиң нормативтиг арыг продукциязын бээр тургаш, херек кырында опу 225 муң рубльге ажыр күүсеткеп.

— Бүгү эвлечегер бердинген плапнарын ажырган. Оларның аразында Любовь Очур-оолдуң, Валентина Абдоринапың, Николай Сарыглардың эвлечегери чарыпка шылтаравап — даэт. көргүзүглерин хуулярга алдыр.

Бо чыдың эгезинден бээр канчаар ажылдап турарын айтырдым.

— Январь айда 7200 тонна даг-дүгү арыглаар планывыстың 700 тоннага ажырдывыс, Февральның чамдык хүнеринде пудиштеп келген массадо даг-дүгү шоодуг эвес болган. Ынчалза-даа планывыс күүсеттивис. Бистиң цехарга-курлавырларывыс баш удур сапап тергеш, 4-ку чылдың планы-биле декабрь 25-те санажыр хүлээлгени алган — деп, начальник бүзүредиг хамсылады.

Чеэнишкиниерниң чажыды чүвел? Удуртукчудан дыка улуг хамаарылгадыг деп доозу-биле чугаалап болур. Цех начальниги Б. Г. Устиновтуң сөзүнү ам-даа анаан, чаа-да 43 хардан торуур. Волга хемниң кыдыында Марий АССР-ниң коданнаге тарттунген болгаш өске. Комсомолчу путёвка-биле төрээн чыл мурнунда Ак-Довуракка көөр, сөөлгеге-механиктиг цехке саскаавылап турган, кежээки школаны, соо соонда Красноярскиниң политехниктиг институдун бот-эвредилге-биле эдегээр, улуг коллективтиң удуртукчузу кылдыр деп-

РЕПОРТАЖ

плередип, мактал бижиктерни, шилчиир тукчугаштарны, акша шаңналдарын тыпсыры, комбинаттың «За асбест» солунга көргүзери чамчыы болган.

Цех коллективтиг керээ-биле ажылдап эгелээнден бээр пий чыл болган. Бот-боттарын деткижип, чаңгыс күзел-чүткүлдүг, кыраан чүүлүмүг төпчү түнелеп дээш туржуп турар. Чамдык эвлечегерде ажылдап озалдаар, корум-чурум хажыдар, арагадарыже хандыыр чоруктар дугайында чугаа болбастаап. Бот-орулга-чарыдгаже киргеп соонда ажылчыннарның шидыны ескенип, чыл төпчүүнде сапажырын санавыска, айла ортумаа-биле 300 рубль бөгөп турарын экономист чугаалаар чорду.

Коллектив хөй национальныг. Хакас Валентина Абдорина, украин Мария Опищенко, татар Зиур Хабибуллин, грузин Карл Долдашвили, казах Алик Кайдарбаев, тыва Сергей Куулар, өөрүс, бурят, чуваш дээш оон-даа хөй наңылларның төлээлериниг ужуражып болур. Оларны чаңгыс деминг ажыл-ишти, эп-найыраал доңнаттырган. Ажылдан ашкаар хостуг шантарыпка оюн-тоглаваларга, киноларга, концерттерге, спортчу мартылдаваларга, экскурсиялырга кады чоруурлер. Сөөлгү үеде интернационалчы өг-бүлелер көвүдээнин маңаа база айтыр апаар.

— Шалыпчыларывыстың саны хөй. Аттарын бижиир болза, чеже-даа ама сагыш болур — деп, Б. Г Устинов чугаалады. — Чазактың орден, медальдарын безин алган он ажыг кижи бар.

Ол хүн анаа чоруп турган, мурнакчыларны дилевейн, чамдык ажылчыннар, инженер-техниктиг ажылдакчылар-биле каксы ужуражып, ажылжиин сонуургадым.

Цехте хөделип турар бүгү механизмнерниң, дериглеринниң, конвейерлериниң дең-дескиниин ажылдаарын аппаратура-биле хайгаарап, хынап, селектор-биле бапкарып орар операторну Алефтина Ломакина дээр. Ачазы —тыва, авазы — татар. Ак-Довуракка ажылдавала 28 чыл болган. Аныяктарның бүзүредиг дагдынык-чызы. Мергежилиге хөй кижини өөреткен. Ол СЭКП Барыын-Хемчик райкомунуң кежигүнү.

Татьяна Скорых —мурнакчы эвлечегиниң удуг мастери. Алыс бодуг апыяк-даа бол, ажылды билдиглиг башкарып шыдаарын өөрү чугаалады. Чоокта чаа профтехучилище доозкан 5 кижи нарын дериглер башкарарынга кандай, чаңчыкпаан боорга, мастер чанында айтып, чагып турду.

Любовь Очур-оолдуң эвлечээ 6 шак дүвүгүүнде ажылдаап, 77 тонна 770 килограмм сорткуг даг-дүгүн будүргениң салаакчылар мастери Валентина Адам көөп дыңнатты.

Владимир Лысенконуң 7 кижи составтыг харылгаа звеносу ол хүн эки ажылдап, селектор, телефон харылзаарының удуртел чок ажылдаарын хандырган. Кады ажылдап турары 3 өөрүс, 4 тыва ооллардан Сергей Решетниковту, Александр Чоодуну мактаап.

Чедир кылдынмайн турар ажылдарны, четпестерни база чажырбадылар. Ажылчын туруштарда агаарның доозуулалышкыны норма-чижеэден ажыг. Ойбак соңгаларны дүглаарынга четпир шилди тып чадаан. Белен продукцияны ынай-бээр дажыыр, чыыр, чүдүрер ажылдарны механизастаанындан хол-биле кылыр ужурга таварыжыр. Эргижирээн дериглерни солуур, эде кылыр, даг-дүгүнден ылгаттынган даг массалыңыг довураан чайладыр ажылдарны дүргедедири пегеттинип келген.

Александр ХЕРТЕК.
(«Шынның» корр.).

ЧУРУКТАРДА: (солагай талазындан оң талазынче) машинист Мария Опищенко, дериглер тазарыштырыкчызы Чечекмаа Лопсан, мастер Андрей Ваганов, слесарь Борис Ооржак; мурнакчы эвлечегиниң улуг мастери Татьяна Скорых.

Чылбак-оол КАРА-САЛДЫҢ фотолары.

Статистиканың Тыва республика эргелели дыңнадып тур

ЧИДИРИГЛЕРНИҢ ЧЫЛДАГААНЫ ЧҮЛ?

1988 чылда республиканың үлетпүр будүрүглегеринге ажыл шагының чидириглериниң болгаш ажылчыннарның ажылдан үнер-кирер чоруунуң дугайында

Чүүүң-даа мурнунда кандыг-даа таймылбыр чокка дараазында таблицаны киирээдинер:

	1987 ч.	1988 ч.
Ажылдап турар бир кижиге онаштыр ажыл шагының будүрүлгечи эвес орту-маа-биле чидириглери — хүнниер оон иштинде	1,96	1,69
будун хүнүң туруушкуннары	0,23	0,29
чылдагаан, чеңгээрел чокка ажыл шагын үскени	0,62	0,73
администрацияның чеңгээрели-биле ажылга келбээни	0,51	0,67
Ажылга үдээп алган кижи саны	2776	3454
Ажылдан үнген кижи саны	2838	3126
Солчулга коэффициентизи (хуу) ажылга киреринин талазы-биле	32,0	39,7
ажылдан үнеринин талазы-биле	32,7	35,9
Ажылга турум чоруунуң коэффициен-тизи (хуу)	79,4	79,2
Солчурунуң коэффициентизи (хуу)	22,2	26,2

1988 чылда чылдагаан чок ажылга келбээн, будун хүнүг аңаа туруушкуннардан болгаш администрациялың чеңгээрели-биле ажылга үмелги-биле холбашкан ажыл шагының чидириглериниң хемчээли 14,7 муң кижи-хүн болган болгаш оон мурнунда чылдыңдан 24,6 хуу оскен. Ажыл шагының будүрүлгечи эвес чидириглериниң хайындан 1,5 мал. рубль ажра түңнүг үлетпүр продукциязын (чижеглей самаңкыл-биле) чедир будүрүп үндүрбээн.

Ажыл шагының чидириглериниң улуг хемчээлдиг боон турарының чылдагаанынарының бирээзи болза, күш-ажылчы сагыша-чурумуун куду деңнелдин болур. Ажыл шагының чидириглериниң кол кезиин чылдагаан чок ажыл шагын үзери эдээп турар. Иишти чидириглерде оон деңзингүүрү 43,4 хуу. Ажылдап турар 100 кижиниң 25-и чылдагаан чок ажыл шагын үзүп келген. Чылдагаан чок ажыл шагы үзериниң хемчээли будун чыда 6,4 муң кижи-хүн четкен болгаш оон мурнунда чылдавышкыдан 19,2 хуу көвүдээп. Иишкин-биле үлетпүрде ажылдап турар бир кижиге онаштыр чылдагаан чок ажыл шагы үзери 0,73 хүн болза, чамдык будүрүлгедерде бо сан ораанчок улуг хемчээлдиг. Чижээ, Ак-Довуракпың хлеб заводунда ол 5,8 хүн, Турапның хлеб заводунда —4,7 хүн, «Шагаан-Арыг тудуг» трестиң УБК-зында—4,4, Шагаан-Арыгның ремонтно-механизма комбинадында — 4, Кызылдың пиво заводунда—3,4, Тожуның арга-ниит ажыл-агыйында—3,2, алгы заводунда—2,8, Шуурмактың ниит белеткээр пунктузунда —2,6 хүн боон турар.

Ажыл шагын дээштир ажыттааларын будун хүнүң анаа туруушкуннары күдүлээп турар. Эрткен чылын иишти республикага ол 2,5 муң кижи-хүн болган болгаш 1987 чылдыңдан 27,7 хуу хөй болган. Анаа туруушкундан эң хөй чидиргилер «Тыва тудуг материалдары» каттыжыышкынның будүрүлгелеринге болган.

Администрацияның чеңгээрели-биле ажылга келбес чоруктар 1987 чылдыңга бодаргы, эрткен чылын 29,5 хуу көвүдээп. Оон хемчээли иишти республикага 5,8 муң кижи-хүн болган. Администрацияның чеңгээрели-биле ажылга келбээни ажылдап турар бир кижиге онаштыр Кызыл-Мажалыктың эът комбинадынга 8 хүн, Ак-Довуракпың хлеб заводунга — 3, Кызылдың эът комбинадынга—2,9, Тожуның арга-ниит ажыл-агыйынга — 2,2, Кызылдың хлеб комбинадынга — 2 хүн болган.

Будүрүглегериниң ажыл-чорудулгазынга ажылчыннарның ажылдан үнер-кирер чоруу дыка тааржымча чок салдарны чедирип турары бидиингир. Оон харааны-биле күш-ажылдың будүрүкчүдүү кудулаар, продукциязының шинары бакшыраар. 1988 чылда үлетпүр будүрүглегеринден янзы-бүрү чылдагааннар-биле 3126 ажылчын үнген, ол дээрге иишти ажылчыннарның санының 36 хуузу. Оларның иштинден 2277 кижи азы шүүтү ажылчыннарның 26,2 хуузу үнер-кирер чоруктуң коддай тодарадып турар чылдагааннар болур бот-тарының күрели-биле үнген, ажыл шагы үскени база күш-ажыл сагыша-чурумун үрээни ниити үндүрткен. Ылаңгыя Бай-Хаактың хлеб заводунда, Шагаан-Арыгның болгаш Сарыг-Септиң райүлетпүр комбинаттарында, Шуурмактың ниит белеткээр пунктузунда, алгы заводунда ажылдан үнер-кирер чоруун үдут. Ажылдан үнер-кирер чоруктуң кол чылдагааннары болза, чурттаар оран-божуң, үрүтээр салының чогу азы чедишпээн, механизастаавал аар ажылдарның хемчээлиниң хөйү, ажыл төлевириниң хемчээлиниг тавырышпайн баары болуур.

Партийжи амыдырал:

ЧЕТПЕСТЕРНИ КАТАПТАВАС

СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязының болгаш партияның XXI область конференциязының шиитпирлерин амыдыралга боттандырар дээш Бай-Тайгада «Бай-Тал» совхозтуң коммунистери болгаш ажылчы чону ажылдап, багай эвес түңнелдерни чедип алган турар.

Совхозтуң парткому, партия эге организациялары коммунистерниң бот-идепкейин, харысалгазын бедидер дээш сөөлгү үеде партия ажылын эде тургузарының, чаартарының, хемчегерин алгаш. Коммунист удуртукчуларны, специалистерни, коммунистерни отчёттарын дыннаарын, характеристикаларын бадылаарын практикалап турар. Кижилерниң даандырган ажыл-херээнге харыысалгазын ол бедиткен. Ажылагыйның социал-экономиктиг хегжүддезиниң айтырыгларын шиитпирлээринге партияның организастыг, идеологтуг, политика-кижизидилгелиг ажылын кошкак чорудуп турар. Оларга Туралыгның хойжу бригадазында. МТМ-де, тудуг бригадазында партия организациялары (секретарьлары Э. С. Чүлдүм-оол, Т. С. Казак-оол, Э. Ч. Салчак) хамаарыжыр.

МТМ-де, автопаркта, сарлык бригадаларында мурнакчы дуржулганы иептередип, пропагандазларынче, бригада, өг-бүле керээлерин калбак-биле иептередиринче, аъш-чем, чурттаалга тудуунуң программаларын күүседиринче, чоңгаачы-дуза чедиреринче эжиндиреринче сагыш салбайн турар. Бо айтырыгларны чедишкиниң шиитпирлээринче совхозтуң директору Ч. Х. Хертек, профэвилел комитединиң даргазы С. Д. Ховалыг кошкак киржээнгейни салгап.

Совхозтуң партия, профэвилел болгаш өске-даа хөй-ниити организациялариның партийжи удуртулгазы парткомчогуур деннелге тургусканындан, оларның ажыл-чорудулгазы үениң негелдезинге четпес. Күш-ажылдың сагыша-чурумун, корум-чурумну үрээр, арагадаар, ажылынга ээ-харысалга чок, ажыл кылбас, товаң чоруур кижилерниг ажылды сураатакы. Оон уламынаан кем-херек үүлгедир чоруктар өзүп турар. Ол ышкаш культура, спорт албан чүүлдериниң ажылын экижиндерип-биле ап чорудуп турар хемчегери дээш чок болуп турар.

Мал болгаш чер ажылының ажыктыын бедидеринче угланган ажылды совхозтуң парткому, дирекциязы ап турар. Ындыг-даа болза, ажыл-агыйның экономиказының бо кол адырында кескү четпиккип эвээш. Эрткен чылын совхоз күрүнеге эът садарының, малдың чаш төлүн меңээ доруктуруп алырының планныг онаалдаарын күүсединиң шыдаваан.

Совхозтуң парткому, партия эге организациялары боттарының хуралдарынга эрткен ажыл-агый чылының түңнелдерин аналиэтеп чугаалажып көргеш, четпестерни илереткеп, оны эдип алырыбиле партия ажылын эде тургузарының, экономиктиг үнезиин реформаны боттандырарының хемчегерин ажыглап кылгаш, оны күүседир дээш ажылдап турарлар.

Кара-оол ХЕРТЕК.
Күш-ажылдың хоочуну.

АМ-ДАА ХӨЙНУ КЫЛЫРЛАР

Бай-Тайгада даймының болгаш күш-ажылдың хоочуннарының район чөвүлелиниң отчёт-соңгулдалы конференциязынга хоочуннар бөлүктериниң, түс-түс хоочуннарның отчёттуг үеде чоруткан ажылын чугаалажып, сорулгаларны тодараткан.

Район чөвүлелиниң даргазы Н. Д. Сенлек аңаа ыдегелинге партияның, чазактың сагыш салымышкынының ачызында ам районда 2400 кижи пенсиялы болгаш пособиелиг ап турар, оларның 714-ү күш-ажылдың хоочуннары деп демдеглээн. Инвалидтер, азырадыкчызын оскунганнар, хөй уруглуг болгаш бот-шелер районда эвээш эвес. Оларга чаңгыс айда безин 92 муң ажыг рубльди күрүнеден төлеп берип турар.

Эде тургустунуушкунну калбартып ханыладырыпга, кижи бүрүзүнүң мурнунда чаа. нарыя сорулгаларны шиитпирлээринге хоочуннар боттарының байлак аргадуржулгазын, үлүүн шыдаар шаа-биле киришпирип турар. Район эртken чылын күрүнеге дүк, сүт дужаарымны, оон иштинде «Тээлиг» совхоз эът, дүк, сүт садарының планнарын бүрүн күүсеткеп. Аңаа күш-ажылдың хоочуннарының салышкынны бире эвес. Оларның иштинде «Мурнакчы» совхозта сарлык чылгы кадарчылары Х. Дамба, Ш. Даржаа. «Бай-Тал» совхозта хой, өшкү кадарчылары А. Чыман, Ч. Монге, Ш. Донгак олар база бар. Бо хоочуннар эртken ажыл-агый чылын эки көргүзүүлерлиг доосканнар.

Хоочуннарның район чөвүлели, чер-черде болүктер иишкинниң малынга быжыг чем-суурну тургузарынга хоочуннарны киириштирип келген. Чижээ, эртken чылын Бай-Талда Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны И. Ч. Адаштың звеносу 6 тонна ажыг сигенин төрээн совхозунга белеткеп бергеп.

Районда бүгү хоочуннар дузалал ажыл-агыйын хөгжүдүп, малды өстүрүп, оон эът, дүк, сүт продуктуларын күрүнеге садар талазы-биле ажылга ак сетказдинин көргүскеннер. Эртken чылын Тээлиг көдээ Совет дүк планын 129,6 хуу күүсеткеп. Ында ийи черде тургустунган хоочуннар бөлүү чопаа дүк чыып садарын шалыпкыя организастаан.

Сөөлгү үеде район чөвүлели еске-даа чамдык ажылдарны организастаан. Аныяктар кижизидилгезинге, дагдынышкын шимчээшкинниге, чаагайжыдыгага, хөй-ниитиниң янзы-бүрү ажылдарында хоочуннар киришпейн турар ышкыр күүсеткеп. Аңаа күш-ажылдың хоочуннарының салышкынны бире эвес. Оларның иштинде «Мурнакчы» совхозта сарлык чылгы кадарчылары Х. Дамба, Ш. Даржаа. «Бай-Тал» совхозта хой, өшкү кадарчылары А. Чыман, Ч. Монге, Ш. Донгак олар база бар. Бо хоочуннар эртken ажыл-агый чылын эки көргүзүүлерлиг доосканнар.

Ол-ла совхозта Ак-Чыраа сууриун хоочуннары ажыл-агыйда бүгү коммунистериниң хуралыгга чыыланнарга аъш-чем, даараан чүүлдер, национал чемнер делгелгезин «организастаан. «Бай-Тал», «Мурнакчы» совхозтарның хоочуннары суур чаагайжыдыгазынга, ховунуң даш аштал-газынга дөрт удаа киришкеп.

Тээли суурда «Эдельвейс» кафеге аныяктар-биле кады дыштанылга кежээлерин хоочуннар каш-даа удаа эрттирген.

Конференциянын киржикчилери боттарының мурнунда тургустунуп кээп турар айтырыгларга хамаарыштыр ажык чугааны кылып, саналгаларын киирилээн.

— Наймырал суурда клубка хоочуннар бөлүү-биле аныяктарның «Чалмы назын» болган «Чаагай чанчылдар» деп кежээнин, национал оюннар, кожамыктар кежээлерин организастаары күзелчиг —деп, күш-ажылдың хоочуну С. М. Чедер-оол чугаалаан.

Пенсионерлериниң хоочунпарның бажың-балгадын, амыдырал-чурттаалгазының байдалын хынаар комиссиялар чоруктан ажылының түңнелдерин райкүскомнуң социал хандырылга киидиинге киирип турар. Оон түңнелиивде эрткен чылын хоочуннардан алды кижиге ук киидис материалдыг дуза чедиргеп.

Ол ышкаш Кызыл-Дагда дузалал ажыл-агыйны колдууда хоочуннар хөгжүдүп, малдың тудуп, хөй-ниитиниң ажылынга кире-чергеп-биле киржип келген.

— Моон соңгаар район чөвүлели ай санында азы кварталда хоочуннарны, пенсионерлерни чер-черлерге чыып, чурттаа, республикага, районда байдалды оларга таныштырары чугула —деп, Кызыл-Дагда болук даргазы С. С. Очур чугаалаан.

Конференцияга М. С. Ооржак, К. И. Балган, Ш. Ч. Ооржак, А. С. Конга олар боттарының саналгына аныяктар-биле ажылды хоочуннар чөвүлели холга алыр, оларга чоңгуй чаагай чанчылдарын, эки мөзүг-шынарны киидиндин, боттарының байлак аргадуржулгазын дамчыдып бээрин хүннүң чугула айтырыы дээрзин демдеглээннер.

— Хоочуннарның аныяктар ортузунга хөй талалыг ажылар ам-даа эвээш. Оларга байлак мергежилиг, арга-дуржулгазын боттарының нзин истээр аныяк салгалга өөредип, күш-ажылчы коллективтерге оларны ыяктирер талазы-биле ажыл ам-даа чогуур деңнелге четпес. Боже кичээнгейни угландырары чугула —деп, комсомол райкомунуң секретары С. Хертек чугаалаан.

Конференцияның киржикчилери районнуң ажыл-агыйларында мал бажың өстүрериниң планын күүседир, дузалал ажыл-агыйны төгүдер талазы-биле тодаргай ажылларны чорудар, артыкшылдыг мал-маганын төрээн совхозтарынга садарын дугуруушканнар.

Хоочуннар конференциязыңга партия райкомунуң бирги секретары Б. Д. Монгуш киржип, түвө чугаалаан.

Районда даймының болгаш күш-ажылдың хоочуннарының чөвүлелин соңгаан. Район чөвүлелиниң даргазынга А. И. Седипти соңгаан.

Наталья ТЫРТЫК-КАРА.
Республиканың хоочуннар чөвүлелиниң президиум кежигүнү.

«Шынга» парлаттынган соонда

«Күүседир үези келген»—1988 чыл, сентябрь 16

КАМГАЛАЛДЫГ ЗОНАДА

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Бойдус камгалалыының талазы-биле доктаамал комиссиязының даргазы М. К. Дамчайның «Күүседир үези келген» деп түүзүнүң дугайында номчукчуларга кысказы-биле сагындыраал. Автор бойдус камгалалынга хамаарылыкан айтырыгны көдүрүп орда, Тожуда «Азас» күрүне заповедниктиң ажылдакчыларының бойдуска хайыра бөк чоруун шүтүмчүлээн. Үк заповедниктиң ажылдакчылары 2 ки камгалалдыг зонаны ажыглап, төттеглекчи чоруктарны 1986-1987 чылдарда болдуруп турганың тодаргай чижектер-биле айтып бижээн турган. Камгалалдыг зонага буурыүң, алырының ами-тынынга чедип дагжан турган боолар оон ажылдакчыларының дээрзин шүтүмчүлээн, бурууллуг кижилерниң аттарын киирген. Ынчалык түргенээш тоо турар үеде заповедник ажылдакчыларды балыктап турганың база бижээн турган.

Үк түүл парлаттынган соонда заповедник директору Ш. Окаёмовтуң, эртем-шинчилел ажылының талазы-биле ораалакчы А. Васильченконуң, ол лесничий Л. Дудпованың, профком даргазы В. Быковтуң ат салганы килеңиг чазаазы редакцияга келген. Солуунуң үнгени хүнүп-дав, авторлуң албан-дужаалында соора айыткан харыда бурууладынгның дагдан батса ышкыы-биле домей болуп. Оон чамдык одуругларын корупте-ээл: «Солуунда үнген түүлүү «Азас» заповедниктиң коллективи улуг килең-биле помчун танышкан. Ында киирген фактылар хоп-шүүлге үнделеттингеп. Үк түүл бүгү коллективти куду көргеп болуп турар. Бүгү еан-түүлерниң охотовед Ю. Никитиниң сөстеринден болгаш саалардан соруп алган...»

Шак ындыг сөстер-биле үк чагаапы эгелээн, түүлде киргеп бүгү фактыларны хоп-мөгө дээрзин бадыткаарын орадлашкан одуругларны киирген. Лесничий С. Сорокиниде чижек хереглээр буур адар чөптөөрел турган. Човаачы Туевте болгаш лесник Пастуховта чораан боолар чөптөөрелдиг болган, эртем ажылдакчызы А. Васильченко дүктүг аанар өлүрген, дужаар керээни чарып алгаш турган... Бо бүгү түүлдер чүрүм ёзүүлээр кылдынган, а охотовед Ю. Никитин заповедниктиң ажылдакчыларын шетеп, сүрүп, оларны каравтып турар. Солуунда киргеп бүгү фактылар хоп-шүүл. мынчаваш, бурууллуг солуун демчыштыр миннирин дилеп түр бис дээн.

Бо болгаш эске-даа фактыларны шын эвес дээн, авторлуң чүве билбезиин чемелээн черт арын чагаа мынчаар келген. Ындыг килениг болгаш коллективтиң удурткучуларының база хөй-инчи оргенизациязының удурткучуларының ат салганы бижии дуурелдиң болдурбас арга чок.Ынчангаш, редакция хамыкты мурнай автор Михаил Дамчай-биле харылзажып, бо бүгү түүлдүң талазы-биле тайылбырын бээр дилеп.

Михаил Кополович үр маатпаан. Ында киргеп фактыларның шынзыын бодунуң тайылбырынга бижээн, харыда чамдык фактыларны киирбээнин дыннаткан. Ол тайылбыр-биле кады заповедник ажылдакчылары анаар чүрүмү хамыдып турда, тургустунган протоколдарның хоолгаларын база чоруткан.

А заповедник ажылдакчылары шын дээш туржурун хламчылаар деп шиитпирдээн. Ийиги чагаа чаа чыл будүүрүнде келген. Үк чагаага база-лаа үстүнде ат салган аптер (түгле кол лесничий С. Сорокин апарган) редакцияны база бурууладын бижээн. База-лаа «дииипрээштиктиң ажылдакчылары болган чагаа. Ол үеде «Азас» заповедниктиң ажыдып турар фактылар дугайында айтырыгны Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң хуралынга президиум кежигүннери Окаёмовтуң ажылдап хостаар азы хоставас дугайында санаалы айтырарга ол айтырыгга дорт харыы бээрзинден чалданып, принципиалдыг туруштуг болган Ю. Никитинниң бурууладын турганы.

Үштө, «Азас» заповедниктиң дугайы. Ол тургустунганнан бээр дорт чыл чедип турао. Президиум хуралынга С. Окаёмовтан ында чоруттуп турар эртем ажылдарын ам кандыг түүнделдерни бергенин айтырарга «Түүнделдер чүнүзү бичик (!) үе дургузунда билдинмес, чөтүм түүнел чажан үнерип ам чугаалап шыдавас мен» деп харылаан. Дорт чыл дургузунда көлүбээн түүнел чажан көстүрүл? Азы ол черинде аймеки шуптуу төлөрге мынчаар чөстүр? Бо деп чиглиниг бодал төрүттүүнүн көөр. Ынчангаш, шиитпир-биле Тожуга заповедник тургузуп, анаа бооллуг «эртемденнер» тутказ аажы бар бе деп айтырыг пайгаар тургустунуп келирдир. Бо айтырыгны түс черинде партия, совет органнары принципиалдыг ёзу-биле шиитпирлээр ужурлуг.

Чооктө чаа Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң президиумунуң хуралыгга үк айтырыгны сайгарган. Анаа идектелди Тыва АССР-ниң Улусчу контроль комитединиң тергиинээ оралакчызы Ш. К.-Л. Чап кылган. Ол президиум кежигүннеринге мынчаар фактыларны С. Окаёмов, охотовед Ю. Никитин болгаш чазак кежигүннер олурда дыннаткан.

«Азас» заповедниктиң ажылдакчылары болгаш удурткучулары аннаашкын болгаш балыктаашкын чүрүмүн каржызы-биле хажыдып, районнуң охотоведи Ю. Никитиниң негелдезин тоомчага албайн келген. Чүгле 1986-1987 чылдарда аңнаыр чүрүмүп харыкталыкты дээш заповедниктиң оп бир ажылдакчызынга хемчег онаараан. Ындыг турбуже директор С. Окаёмов хемчег алыр туржук, харын-даа ажылдакчыларын камгалаар чадчыдыг. Оон туржук заповедниктиң ажылдакчыларын чүгле аң эъди-биле чемгерер соруганы ол салып, Тыва АССР-ниң Аңнаыр-тывын ажыл-агый эргелелиндеп хиценнээ болгаш чөптөөрелдер ап келген. Оон удуртукчузу А. Стрельников аңчыларга од документтерни эвээшти бергеп, заповедник ажылдакчыларынга хөй-ну берип турган.

Заповедникте бүгү түүлдерни камгалаар ужурлуг ажылдакчыларда 25 боо бар, оларның иштинде 18 карабин. Ол бүгү хажыдыкшыкпнарны соксадырын Ю. Никитип негээрге, С. Окаёмов ону херекке албайн келген.

Ш. Чаштың болгаш хынаалага киржип чораан Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады Ю. Катковтуң дыннадыгларын бүгаар алгаш көөрге, С. Окаёмов болгаш эске-даа ажылдакчылар заповедник девискээринде каапы-даа чагырга чок ээлер болуп турар. Ол дугайында Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң президиумунуң ук хуралга хүлээп алган докгаалында база айтып турар. Ында мынча дээн. «Сөөлгү үеде С. Окаёмов аңнаыр болгаш балык хайгаралының ажылдакчыларына күрүне хайгаралын заповедник девискээринге чорударын хорун турар. Ындыг ыяа туралында ажылдаашкындан төттеглекчи чоруктарны болдурган, түгле 1988 чылда төттеглекчи чоруктуң 4 фактызы илереттингеп. (А илереттинмээн та чеже, билдинмес—Ред).

Комиссияның үндүрген түүелиниге хамаарыштыр С. Окаёмовтан база айтырып, оон дыннадыкын алган. Заповедник директору аяа батыткалдыг түүл чугаалап шыдаваан. «Кожиссеп кыры-биле кергел, боо биске черле хемчег алырын редакция дилеп турар.

Ийиде, райкүүском даргазы Н. П. Савининиң принцип чок, харын-даа ол төттеглекчилерниң талазында чоругуна СЭКП райкому шыңгыы үнелелди бээр ужурлуг. Оон фактызы —Министрлер Чөвүлелиниң хуралыгга президиум кежигүннери Окаёмовту ажылдап хостаар азы хоставас дугайында санаалы айтырарга ол айтырыгга дорт харыы бээрзинден чалданып, принципиалдыг туруштуг болган Ю. Никитинип бүрууладын турганы.

Үштө, «Азас» заповедниктиң дугайы. Ол тургустунганнан бээр дорт чыл чедип турао. Президиум хуралынга С. Окаёмовтан ында чоруттуп турар эртем ажылдарын ам кандыг түүнделдерни бергенин айтырарга «Түүнделдер чүнүзү бичик (!) үе дургузунда билдинмес, чөтүм түүнел чажан үнерип ам чугаалап шыдавас мен» деп харылаан. Дорт чыл дургузунда көлүбээн түүнел чажан көстүрүл? Азы ол черинде аймеки шуптуу төлөрге мынчаар чөстүр? Бо деп чиглиниг бодал төрүттүүнүн көөр. Ынчангаш, шиитпир-биле Тожуга заповедник тургузуп, анаа бооллуг «эртемденнер» тутказ аажы бар бе деп айтырыг пайгаар тургустунуп келирдир. Бо айтырыгны түс черинде партия, совет органнары принципиалдыг ёзу-биле шиитпирлээр ужурлуг.

ТҮҮНЕЛ СӨС

Моон алгаш көөрге, төттеглекчи чоруктуң сайгарган болгаш бурууллуг кижилерге чогуур хемчегни хүлээткен. Республиканың чазаа айтырыгны принципиалдыг ёзу-биле шиитпирлээп. Ынчалада СЭКП Тожу райкомунуң, улус депутаттарының район Совединиң күүскомунуң кижээтейинге турар ужурлуг айтырыглар бар. Ол дугайын бо үүлүге чугаалаары албаш.

Бирээде, шын фактыны солуунга бижээн турда, аңаа хамаарыштыр принцип чок болуп, негелдеге ат салып, ону редакцияже ийи удаа чорудуп турган еске ажылдакчыларга кандыг хемчег хүлээдирил? Оларның аттарын үстүнде бижээн бпс. Олар түгле фактыларны хүлээп албаан эвес, Дээди Советтиң депутаттарының комиссиязының даргазының адын солуп дамчыштыр бужартадыр соругланы салып турганы илдең. Шын фактыны (харын-даа принципиалдыг ёзу-биле алыр болза, оларның бойдуска хамаарыштыр үүлгедиишин эвээш кезиин М. Дамчай бижээп) түгле хүлээп алыр эвес. шүтүмчүлел кылган кижиин шүүлдеп желээн, он бужар фактыны олар көргүскеннер-дир. Бо талазы-биле шыңгыы хемчег алырын редакция дилеп турар.

Ында, райкүүском даргазы Н. П. Савининиң принцип чок, харын-даа ол төттеглекчилерниң талазында чоругуна СЭКП райкому шыңгыы үнелелди бээр ужурлуг. Оон фактызы —Министрлер Чөвүлелиниң хуралыгга президиум кежигүннери Окаёмовту ажылдап хостаар азы хоставас дугайында санаалы айтырарга ол айтырыгга дорт харыы бээрзинден чалданып, принципиалдыг туруштуг болган Ю. Никитинип бүрууладын турганы.

Үштө, «Азас» заповедниктиң дугайы. Ол тургустунганнан бээр дорт чыл чедип турао. Президиум хуралынга С. Окаёмовтан ында чоруттуп турар эртем ажылдарын ам кандыг түүнделдерни бергенин айтырарга «Түүнделдер чүнүзү бичик (!) үе дургузунда билдинмес, чөтүм түүнел чажан үнерип ам чугаалап шыдавас мен» деп харылаан. Дорт чыл дургузунда көлүбээн түүнел чажан көстүрүл? Азы ол черинде аймеки шуптуу төлөрге мынчаар чөстүр? Бо деп чиглиниг бодал төрүттүүнүн көөр. Ынчангаш, шиитпир-биле Тожуга заповедник тургузуп, анаа бооллуг «эртемденнер» тутказ аажы бар бе деп айтырыг пайгаар тургустунуп келирдир. Бо айтырыгны түс черинде партия, совет органнары принципиалдыг ёзу-биле шиитпирлээр ужурлуг.

Советтер амыдыралы

АҢГЫЛАНГАН АЖЫЫ БАР БЕ?

Мен совхозта хой малдап ажылдап турар мен. Бо удаада хой ажылының дүтаймында эвес, а депутат хүлээлгем дүтаймында чугаалаксап, эске черлерде көдээ Советтерниң депутаттары эп-аёрым-биле арга-сүмем солчуксадым.

Баян-Кол көдээ Совединиң депутадынга эм үш чыышта улаштыр сонгудуп, ол хүлээлгезин күүседир, округумда сонгукчуларымга чылда 3-тең эвээш эвес отчёдумну берип, оларның менээ киирген чагыгларын, сапал-опалдарын көдээ Советтиң күүскомунга келирип, бодумнуң шыдаарым чагыгларны, пегелделерни хавдырып берип-даа келдим.

Борта мээн сеткилимге тааразымнас бир чүүлге доктаарын бодадым. Бистс көдээ Советтиң сессиязы эгелээнинин мурнунда 5-10 минут бурунгаар коммунист депутаттар белүүн көдээ Советтиң күүскомунуп даргазының азы секретарының кабинединге чыглыдар деп чарлал үнүүрер. А бистер, партия кежигүнү эвестер, улуг залга күүрүшаже кайгап алган орар бис. Коммунистерниң болгаш партия кежигүнү эвестерниң бууалбас чаңгыс эвиинң блогуда болгай. А оларның ында биетеп чаптынып алган турган хереэ чүл? Бис база-лаа чонпуп төлептиг солдар, кыстары-ла болгай бис. Коммунистерни ангылап алгаш чүнү дугурыкур боор? Олвр сессиянын үүн айтырыын, чүрүмүп көөр. Ол дугайында депутаттарга баш бүрүнгаар чорудуп берген дыңнадымыпкында бижип каап-на болгай.

Сессиянын даргазынга, секретарынга кымнарны сонгуурул, кымнарга сөс бээрил, ыластелчилерге, савал бээрлерге, чазаалга кылырларга каш минуталар бээр дээн ышкаш айтырыгларны аңаа чугаалажыр. А ында партия кежигүнү эвестерден чажырар чүвө чок-ла-дыр.

Бо ажык-чарлыг үеде аңгыланып турганының ажыы бар бе? Депутат болган соонда коммунист-даа, партия кежигүнү эвес-даа депутат деп эрселиг, деңге бадыладаар, шиитпирлээр ужурлуг.

Бисте мындыг-дыр. А сындерде кандыгыл? Бо дугайында силер чүү деп бодап турар силер? Ол дугайында боттарының сапал-опалынарны, арга-дужуулгадарны «Шын» солунга бижип, чугаалажып көпүүссе чүл?

Опаа ТАС-ООЛ.
Кызыл районуун Баян-Кол көдээ Совединиң Чыңге-Дагның № 21 сонгулда округунуң депутады.

Каяа-даа, кажан-даа быжыг корум-чурум дээш

АМ-ДАА СУЛА, ЭРЕҢГЕЙ

Корум-чурумну доктаамал камгалаары — бүгү ниитиниң хереэ. Ийи тура улусчу дружиналарның слёдунга Самагалдай суурдан 20 будурудгедеп, албан черлериндеп болгаш организациялардан 30 ажыг төлээ болгаш мурнакчылары киришкен. ИХК-ның ажылдакчызы. Самагалдай суурда участок төлээзи, милицияның улуг лейтенантызы Александр Чадамба аңаа отчёдун берген. Эрткен чылын улусчу дружиналарның күүзү-биле каттышкан рейдилерни КАИ-биле кадыг орум болдырлеринге 5 удаа кылган. Аңаа хуу 13 машиналарның техниктиг байдалдарын хынаан болгаш оруукка чорутурунуң документилерп-биле танышкан. Сес чолаачыга техниказының үрелиг черин идерин сүмелээп. А паспорт чок пассажирлерин документизин тодарадыры-биле келген черлеринче катап чандырган.

Самагалдай суурга эзирик хамаатыларны дружинниктерниң күзү-биле эвээш эвестн туткан. Оларга янзы-бүрү хемчегларни хүлээткен. Ниитизи-биле 115 хамааты ниитиниң корум-чурумун үрээн. Оларның алдызы милицияга ийи удаа киргеп. Арага-дарыга хандыкшыдыгларның саны мурнуку чылга дегиээрге, эвээжеевйн турар.

Милицияның эзирктер сертедир черге киргешкериниң аразында партия кежигүннери—3 комсомолчулар—23, херэжеңнер —21, ыазы четпээнер 14 кижи. Кудумчуларга, ог-бүлелеринге херэжеңнер арага-дарылаар чоруктар көскүлеп болу бергенин дружинниктер шүтүмчүлеп турган. Милицияның эзирктер сертедир черге киргешкериндеп 67 хамаатыны 60-70 рубльдерге торгаан. 21 хамаатыны сагындырган база 75 кижини хөй-ниитиниң мурнунга сайгарган, 63 хамаатының ажылдап турар коллективтериниче дыңнадыг-бижиктерин чорутткан. Оон түгле 17-зиниге удурткучулар харынны бергенин конгүг четпес. Корум-чурум үрекчилерп-биле ам-даа эптежип орар удуртукчулардан шыңгыы негелде кылырын сайтуң киржикчилерп саналдаан.

Арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур демисел тус-тус микрорайонпарда ам-даа сула деңнелде. Ол черлерге профилактиканы эреңгей чорудуп келгенинден, арагапы боттары бүтүрер чорук ам-даа бар. Ындыг 21 ог-бүлени илереткеш, хөойлу ёзуглаар 100-100 рубльдерге торгаан. Чамдык аныктар арагага хандыкшынып байдалдыг. Олар колдуунда кандыгдаа ажылда хаара туттупмаан, кудумчуларда болукбодук болуп алган чоруур. Оларның аксы-сөзүнден алырга, төрүттүүген хүннер эрттирген, чаңгыс классчыларның үжуражышкыны, шеригден келгенилерни демдеглеп арагалаан тавариллтвар эвээш эвес болгулаар. Шак мындыг болуглежиишкинлерден, ынчаар арагалаар чоруктан аныяктарның кем-херек үүлгедиишкиннери болгулай бергилээр чылдагаавы бо.

Хамаатыларның бажыңбалгадын оорлаар, оларның азыраан мал-маганы чиде бергилээр тавариллгалар база бар. Доржу Дерменнің улуг инээ чиде берген. Оорну тодарадыптар арга тургап. Ынчалажок истелгеин дүргеп сегирип албаанындап, оон изи соой берген. Чүрттакчыларның азыраан хаваа. даглаары-даа читкилей бергилээр. Ону оорлаан кижилерни көрген улус ыыттавас ужурудап. Оорларны илередиргпе ажык-чарлыг чорук дузалыг. Чамдык улустуң бажыңнарынче кирген оорлар тывылбайн турар. Ол оорлар кымнарыл? Оларны тодарадыр ужурлуг. Ажыы кылбайн турар, мангыстапчак ажыдыралдыг ийнчаңгыс ниижилерни микрорайонпар аайы-биле бүрүткелден чорудуп турган, тодаратса эки. Ындыг ажылдар дээштиг түүнелдер бээри чугаажок.

Эрткен чылын район төвүнге 17 кем-херек үүлгедиишкинни болган. Бо чылдың январь 30-деп февраль 5-ке чедир хөй-ниитиниң корум-чурумун үреп, эзирик чораан ийи хамааты 30-50 рубльге торгаткан. Январьда орук шиитпирлээшкинниинің чүрүмүн 57 човаачы үрээн. Оларның бежен эзирик чораан. Ол-ла айда үш кижи машина оорлаан. тутгургап. Арагалаашкынның үржуундан эрткен беш чылда ослалондактан 28 кижи өлген. А 75 кижи аар кемдээшкинге таварышкан. Мал сүрүн чораан улус арагалаанының үржуундан. 87 баш хойну машинага бастырткан. Оон когарлы 16020 рубль болган.

Слётка чыылганнар сананалдарын бергилээн. «Бирээде, микрорайоннар аайы-биле оон төптеринге шыгыны ажылды чорудар. Аныяктар, өөренниктилер ортуузунга кижизидилге ажылын күштелдирер. Херээженнер ажылдаралдың тургузукчуларын болгаш ог-бүленің башкарыкчыларын-дыр. Оларның дорт киржилгеен-биле төлептиг салгалдарны өстүрүп болуп» —деп. Маныч-оол Маадыр-оол саналынга чугаалаан.

Коллективтерге сайгарылгалыг кежээлер, диспуттар эртпейн турарын, эмчилерниң, башкыларның, идеологияга ажылдакчыларының номчаан лекциялары будурулгедеп, коллективтен дашкаар санаториер долдуктанын Арапчор Орус-оол, Чомбурук Данчын олар саналынга шүтүмчүлээп.

Корум-чурум үрээшкинниерин болдурбазының аргалары бар. Ынчалажок бо ажылды деминг чорудуп турган, хемчегларни ап болур. Ындыг турбуже уруглариың спорт болгаш Самагалдайның № 1 школаларлы база аңнаыр-тывын ажыл-агыйы дружинниктээр графигин үскен. Январь 30-де хереглекчилер ниитилелиниң белетиел конторазының база февраль 5-те культура ажылдакчылары хружинниктээр даалгаларын үттүп алган.

Бүгү корум-чурум түлар ажылдакчылар деминг ажылдаар болза. Самагалдай суурну үлегерлиг болдурар арга бар. Дружинниктерниң хайгаарал пунктузу белеп. Микрорайонларның түс-түс белүктериниң хайгаракчылары болгаш школаларының ЮДМ-и база комсомолдуң активтери кады ажыхдарын дружинниктер слётка дугурушкан. «Оң эки улусчу дружина» деп маргылдааны кадбартырын слёттүң киржикчилерп шиитпирлээн. Маргылдаа түүелиниде бирги черни ажгаанарга 50 рубль биле ыммпеадн, ийиги болгаш үшкү черлерни алган коллективтерге 20-20 рубльдер болгаш дипломнар тыпсырын доктаатказа. Активчилерниң чүрүүн тыртыргаш. хүндүлеп самбырааныга киирерин болгаш дыштанырга черлерниче баар путёвка-биле шаңналарын база көргеп.

Эрткен чылын дружинниктер ажылынга идепкейлиг киришкен коллективтерни база ында демдеглээн, түс-түс шаңналарны, хүндүлеп бижиктерни тыыскан.

Моторк ТИРЧИП.
Радио дамчыдылгазының организакчызы.
Тее-Хем район.

ЫНДЫГЛАР БИСТИҢ АРАВЫСТА

Бо чылдың февраль 7-де үнген № 32 «Шын» солунга пародаттынган «Чугаа —ариңнүүр дугайында» деп Тыва АССР-ниң Дээди судунуң даргазы А. Д. Ховалыг-биле интервьюну номчаан, ында хамаарыштыр бодумнүң бодалдарымны, саналдарымны киирикседим.

Райкүүскомнарда иштики херектер киидистерп, албан черлеринде, будурулгелерде болгаш организацияларда тургускан улусчу дружиналар корум-чурумну быжыглаар. хоойлу-дүрүмнү камгалаар талазы-биле сөөлгү үеде ажылды кошкаткан. Милицияның органнарының чамдык ажылдакчылары корум-чурумну камгалаарын күштелдирбейн, шүшпеп, олуттай ажылдап турар деп бодаар мен.

Чадаана хооранда чурттаага бажыңнарын оорлаары, киижилерниң үптеп-дзербеээрп, бижектээрп бо-ла болгулаар. Ындыг херектерни ажык-чарлыы-биле дыңнадып-даа турар. Херек кырында ону үүлгедип турар киижилерниң түүтүрганы ховар болур, харын-даа ты-вылбайн баарын хөй. Ындыг киижилер дээрден дүүүн кедбээн, олар чон аразында хосттуг кылаштажып, кара үүлгедиин уламчылап чорун турар.

Милиция органнарының ажылдакчыларына долу эртеин бергеп. Оорлар-биле, үптекчи хулиганнар, елүрткүүлер болгаш еске-даа кем-херек үүлгедикчилери-биле демиселдя күштелдирери оларның дорт хүлээлгези.

Ындыг-даа болза, олар чон-биле харылзааны түдүп, оларның деткимчеэн чокка база хоржок. Ынчангаш киижи бүрүүү демиселдя күштелдирери чугула.

Милиция органнарының ажылдакчылары боттары хөй-ниитиниң корум-чурумун үреп, арагалаар киижилер мында бары чаржынчыг. Мында мындыг чижекти киирикседим. Бистиң райкүүскомнуң иштики херектер киидистиидо милицияның старшиназы Ильгар Аббасов бар. Бо чылдың январь 1-де Чадаана хоорайның чурттакчызы Орлан Сарыглар бижектеткен, балыг киижиге дуза чедирерин старшинадан дилээрге, эзирик болгаш кандыг-даа дузаны чедирбейн дезе берген. Ол дугайында бо чылдың февраль 7-де үнген «Ленинчи орук» солунга бижин сойгаадаан.

Ол ышкаш районнар санында назы четпээнер-биле ажыл чорудар түскай комиссия, милиция ажылдакчылары база бар. Оларның кылган ажылы көзүлбес. Чаа чылдың бүдүүүнде хоорайның кудумчуларында 14-16 хар чедир назылыг оолдар чырык хүндүө эзирип алган эрткен-дүшкен киижилерге шорлуп, чүдүрүктабыи арнып, алгыржып чоруп турда, оларны кым-даа тоомчага албаан.

Арагалаашкын-биле демиселдаар, дыштанып хүннер хамаанчок, ажыл шагының үеинде эзирик чоруур киижилерни бо-ла корун болур.

Хуузунда машиналыг киижилер оорлаан чүүлдерни ырак-узак черлерде сайгарып, оорлаиып болур. Эш-өөр, танып-көрүштерп чок киижилер ооолап ыыдавастар. Өлүрүкчү херек үүлгеткен киижилер аймылдыг херекти сулчээ чокка кылыры болдунмас. Чаңгыс киижи ону кымнырындан сестип, коргар-да ыйнаан. Мал-магаины оорлап, онч акшага чаңгыс киижи дөмей-ле сайгарып шыдавас.

Оорлар-биле, нем-херек үүлгедикчилери-биле киижи бүрүүү демисежирп бүгү ниитиниң хереэ-дир.

Шойдар ДУВЕНДЕП.

ДЕЛЕГЕЙ МЕДЭЭЛЕРИ

ПРЕЗИДЕНТИНИҢ МЕДЕГЛЕЛИ

БУЭНОС-АЙРЕС. (СЭТА). Аргентинаның чону сөөлгү каш айлардан бээр экономиктиг берге байдалдарның уржуундан чазакка удурланган митингилерин болгаш чыскаалдарны организастап турар. Чурттуң президентизи Карлос Андрес Перес Аргентинаның «Америка» дээр радиостанциязынга интервью берип тургаш, чуртта бооп турар болуушхуннарның кол чылдагаавы болза, Аргентинаның даштыкы сайзыраигай күрүнелерге төлээр өрезинин хөй болганындан чурттуң экономиктиг байдалының нарыынын турарында боллур деп медеглээн.

Латин Американың эскедаа чурттарында байдал бистиң чуртувуста ышкаш бооп турар. Оларның эске чурттарга өрези төлептиг-тиг, чыл санында хөөленип турарындан ол чурттарның экономиказы сандырап турар. Ол чорук чөнүүн амыдыралынга бергедерни таварыштырып турар деп. президент чугаалаан. Бистиң даштыкы партнёрларывыс Латин Американың чурттарынга хамаарыштыр боттарының даштыкы садыг политиказын эге көөр ужурлуг деп, президент демеглээн.

ЯПОНИЯДА АЖЫЛ ЧОКТАР

ТОКИО. (СЭТА). Чурттуң административ-координация аргелелиниң дыннатканынган алырга, амгы үеде Японияда шуут ажыл чок кижилерниң саны 1 миллион 430 мун кижи ажып турар. Оон-биле чергелештир чуртта доктаамал ажыл чок чайгы кускуу сезонда дүүт ажаап алышкынынга ажылдаар кижилерниң саны кончуг хөй боол турар.

Шинчангаш чуруттуң кушажыл кылып шыдаар бүгү чонунуң 2,3 хуузу ажыл чоктарга санадыр деп, ук эргелел дыннаткан.

ДОПЧУ МЕДЭЭЛЕР

* * *

Гондурастың шериг-далай күштериниң бир вертолёду бо чылдың февральдың орган үезинде далай кырынга 10 метр бедикке хенертен чуурлуп үрелген түүнелиинде аңаа човаан кижилер сугже аңдарлып баткан. Вертолёттуң командири майор Лопес Альварес өлген, а ийиги ужудукчузу лейтенант Антонио Лахарос дириг арткан: чоогунга турган радиобуйдан ол туттунупкан.

Далайдан ону тып алыш дээш радиобуйнун дамчыдыкчызын ол үреп каапкан—харылзаа үстүрге, читкеп ужудукчуларны сураглап. дилээр апаар. Дүн ортуузунда далайга ийиги өлүм оон кырынга база дирегиип келген: хөй акулалар оны долганып, бүзээлеп эгелээн. Ынчалажок Лахарос көнгүс шимчевес боорга акулалар олче халдаваап. Дан адып. чер чырып келгенде, септелге катеринин специалистери ону тып алганнар.

Хөй муң ортудунтарлыг Индонезиянын далай девискээринде судноларлыг болгаш чепсектиг дээрбечилерпин аймылдыг хеделиишкиннери күштелгепи-биле холбаштыр олзрга удур болдунар-ла хемчеглерни ол чурттуң эрге-чагыргалары ап турар.

Эргинирээн болгаш үндүр бижиттинген чүүк судноларын сөөлгү үеде эде дерээш, суг адаанын чепсектиг хемелерни оларның иштиге кадгалаап. Ындыг судноларга далай дээрбечилерпиниң чоргу дег черлеринге «садыг» корабльдерп кылдыр мөстүр келирге, дээрбечилер бо чылдың февральдың эгелиидеп бээр он бир удаа халдаап. Кажан дээрбечилер халдап келирге, эде дерээн судноларга чажырган суг адаанын хемелери оларга удур болоалтмачынары кылган болгаш далай дээрбечилерпиниң хөй судноларын узуткап. 97 кижини балыглаан болгаш тутканнар.

Япон пайысылалдың кудумчуларынга хиочиишпиалрның амин эрттир көөдээнин он бир миллион чурттакчылыг хоорайның эң-не берге айтырыгларының бирээзи болуп турар. Чиик автомобильдерни мындыг кудумчуларга озал-ондак чок башкарар дээп оларның човаачылары улуг бергедээшкинге таваржып келген. Ынчангаш Токионуң кудумчуларынга чадаг-тергелиг, мотоциклдиг азы чадаг кижилерниң саны сөөлгү үеде улам-на көөдээн.

Токионуң орук ажылчыларынары сеителгенин колдуунда дүне кылып, дүрген доозуп турар.

ЧУРУКТА: хөй орук шимчээшкиннинің чедиде Токионуң кудумчуларында.
И. НЕСТЕРОВАНЫҢ фотозуу. (СЭТА).

Элистаның бир эмнелгезинде

КАЛМЫК АССР. Кижи организминиң камгалалыр аргазын сударадып, күш чок болдурар аарыгның вирустуг (ВИЧ-ниң) халдавырынга 27 бичии уруглар Элиста хоорайда урулларның республика эмнелгезинге таварышкан турган. Ол аарыгга улур хемчеглерни дораан-на чорудуп эгелээн болгаш ам-даа үргүлчүлеп турар. Бичии чаштарга аймылдыг ол аарыгның халдаан кол чылдагаапы—эмнээпкин чурумун үрээни-дир деп санап турар. Бичии уруглар эм сыкыртырда, шприцтериниң чүгле ишелерин солаап, боттарын хевээр ажыглап келген.

Амгы үеде Элиста хоорайда Москвадан барган хөй специалистер ажыдан, лабораторияларда шинчиледдерни кылып, аарыгның канчап тыптып келгенин хынап турар. ВИЧ азы СПИД дээр аарыгның халдавырынга таварышкан бичии уруглар эмнелгезин септээри-биле түр када хаттаан. Эмнелге ажылдакчыларының ортузунга база улуг ажылды чорудуп турар.

Автономнуг республиканың эмнелге чөрлериниң ажылында бир четпестерни чайладыр, социал амыдырал айтырыгларны шинтипирлээр талазы-биле хемчеглерни боттандырып турар.

ЧУРУКТА: Элиста хоорайда божудулга бажыңы. Эмнелге кабинеттеринге, хеп чуур черлерге ажыглаар хөй дериг-дерекселдерни РСФСР-ниң Кадык камгалал министерствозу тускайлап берген, шинчилээжок эмчилер-биле хандырар айтырыг ам-даа чедир шинтипирлеттинмээн.

К. ТАРУСОВТУҢ фотозу.
(СЭТА-ның фотохрониказы).

Башкылар. Оларның ажыл-херээ

КЕЗЭЭДЕ УРУГЛАР-БИЛЕ КАДЫ

—Школачы чылдарымда башкы болурумну-ла бодап чордум. Школаны доосканым үрдээ болбаан ышкаш сагындырган. Кымылдың башкы институдун 1961 чылда доосканы, ол-ла чылын Бай-Тайга районнуң Кара-Хөл 7 чыл школазынга башкылап эгелээн мен. Оон бээр чүгле бо школага 27 чыл башкылап келдим —деп, Сырга Назындаевна Күдерек чугаалап олурар.

Ол үеде школаның материалдыг базазы кошкак, өөредилге херекселдери, номдептер чедишпес, чамдык эртемнериң көргүзүг материалдары чок турган. Шынап кээрге чаа башкыга бергедээшкин болбас аргажок. Башкы комбак өөреникчилер-биле немелде кичээлдерни күштелдирип, өөреникчилерниң ада-иези-биле харылзааны удам бижиглап, школалык дуржулталыг хоочун башкыларының арга-сүмезин ап, бодунуң арга-дуржулгаларын чоорту оюп орган. База бир деткимче болган чүве чүл дээрге, чапсаларда. школага оюн-концерт белеткеп турар үелерде өөреникчилерни-биле кожа кады чоруп турган өөреникчилерни башкы бодунче коошпадып, чоок чугаалажып чаңчыкты-

рып келирге, оларның идепкейин көдүрүп келир болган.

— Школага-даа, институтка-даа өөренип чорааш, оюн-концертterge киржирингe кончуг ынак кижи мен. Мээн урап түүл бөлүүмнерингe киржип чорааш өөренип алган ырыларым, янзы-бүрү оюнларым өөреникчилерни өөредип, кижилеринiң база бир чугула арга-мергежили болур чорду — деп, Сырга Назындаевна чугаалап олурар.

Ол суурнуң уран чүүл коллективиниң база идепкейлиг киржикчизи, школада партия эге организациязының секретары, совхозта партия комитединиң кежигүнү, суурнуң херээженнер чөвүлелиниң даргазы, көдээ Совет депутадынга, район Советиниң депутадынга дешпиттирип, пиитиндиле 20 чыл ажыг депутат хүлээдегзин ак сеткилдиг күүседип келген болгаш күүседип чоруур. Сырга Назындаевна бодун топтуг, томаанныг, ээлдек-эвилең, улуглар болгаш бичелер-биле чугаалажып билир, чонуң хүндүлээр, чонунга хүндүлеттир чоруур кижи. Ындыг башкының өөреникчилери башкызының өөредиин эки шингээдип ап, оон бүдүштүг чадың дезеп ап, өөредилгезинге кызымак болуп, ажыл-ижинге харымсалгалыг кижилер болуру-даа чеп болбайн аан.

Сырга башкының үр үе дургузунда үре-түлелдиг ажыл-херээн чаактың бедик шаңналдары-биле үнелээн. Тодаргайларга, Ленинчи юбилей медалы, Күш-ажылчы Алдар орден, Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Хүндүлел бижии, РСФСР-ниң Улус өөредилге министерствозунуң Хүндүлел бижии болгаш 30 ажыг хүндүлел бижиктер, дипломнар-биле шаннатылаан.

Сырга Назындаевна Күдерек чоокта чаа 50 харлаан. Башкының амыдыралын допчуларга мынды. Ол беш уругнуң иези. Улуг уруу Айлан институтту доосканы, башкылап чоруур, өг-бүлелиг, ийи уруглуг. Улуг оглуу Аливан школада башкы, өг-бүлелиг, оон бичелери институттарда, эң бичеви — оңгу класста. Амыдыралга арыт-чыгаай, амыр-чоргаар дескен чүве каяа турар. Хеймер уруу хар четпейн чорда, бет чаш уругларының аразы өскертен чок болган. Амыдыралының кол ооргазындан, бодунуң ынак эжиндең мындыг эрте чарлыры дег хомудаанчыг, ындыг аар-бергe караажа каяа турар боор. Чырык хүн бээнин карангы дег, кандыг-бир дүш-түл дег, дүмбейже кире берген ышкаш, ажыг-шуужут оңу бүргей берген. Ам канчап-даа канчаар деп, чаш ажы-төлүн чааскаан азырап өстүрер үлүг чүге болдуунда оңаашкан-дыр деп билип алган.

Ол ажыл-ижинге, амыдыралынга бичии-даа үзүктелиишкин болдурбаан болгаш ажыл, амыдыралынга бердингенибиле беш чаштарын остүрүп, өгленп-баштап, өөредип алган. Оларның-биле кады иезин база ажаап чоруур. Иези ам 62 харлыг. Оон ам-даа аза-быжыкка чиик, бажың иштинпик ажылын кылып, одуң-көзүн салып, аъш-чемин кылчып, уругларының уругларын азыраажып чоруур.

Сырга Назындаевна бодунуң болгаш чонуң ажы-төлүн өөредип, кижилерни башкының нарын болгаш хүндүлүг ажылында ам-даа ажылдап турар болгаш ажылдаар. Оон арыг-чаагай ак сеткилин оңу кырытпаан. Оңу таныыс кижи 20 ажыг хар иштинде кыдыр көөр, аныяк арыптырайлыг, будуш-түргүзүглүт. «Уруглар аразында бодумнуң шыдаар таамга чедир ажылдаар мен» деп ол чугаалаар башкы.

Доңгак ШАКТАР.

Саналым

ӨӨРЕДИЛГЕ БОЛГАШ ТӨЛЕВИР

Мен школаларга 30 хире чыл иштинде ажылдап келдим. Ол үелерде эте, ортумак-даа школаларга ажылдап чордум. Мооң мурнунда 50-60 чылдар үезинде өөреникчилерниң чурумү, өөредилгези-даа үлегерлиг турган. Часкы шылгалдаларны (4-8 класстар) районнадан чоруткан комиссия хүлээп адыр чүве болгай. Шынчаргаш өөреникчилерниң билии дыка ыңырак турган. Ол үелер-биле деңнээрге, амгы бо школаларда өөренип турар өөреникчилериң иштии билии дыка коткак.

Шазында школаларга бир директор, бир өөредилге эргелекчиин турар болгаш оларның иштелдези чаңгыс гай турган. Ам бистиң бо школаны алырга, бир директор, 3 өөредилге эргелекчиин бар. Мен бодап көөрүмге, ыңча хөй удурткулуглардың ажыы чок болгу дег. Шынчаргаш өөредилге эргелекчилериниң санын кызырар саналдыг мен.

Чамдык башкыларның ажылында четпестер ам-даа хөй. Боттарының мурнунда туруп турар эң чугула харылсаалгалыг ажылын чедир үнелээн, ажыл-ижинге харымсалгалыг кижилер болуру-даа чеп болбайн аан.

Сырга башкының үр үе дургузунда үре-түлелдиг ажыл-херээн чаактың бедик шаңналдары-биле үнелээн. Тодаргайларга, Ленинчи юбилей медалы, Күш-ажылчы Алдар орден, Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Хүндүлел бижии, РСФСР-ниң Улус өөредилге министерствозунуң Хүндүлел бижии болгаш 30 ажыг хүндүлел бижиктер, дипломнар-биле шаннатылаан.

Сырга Назындаевна Күдерек чоокта чаа 50 харлаан. Башкының амыдыралын допчуларга мынды. Ол беш уругнуң иези. Улуг уруу Айлан институтту доосканы, башкылап чоруур, өг-бүлелиг, ийи уруглуг. Улуг оглуу Аливан школада башкы, өг-бүлелиг, оон бичелери институттарда, эң бичеви — оңгу класста. Амыдыралга арыт-чыгаай, амыр-чоргаар дескен чүве каяа турар. Хеймер уруу хар четпейн чорда, бет чаш уругларының аразы өскертен чок болган. Амыдыралының кол ооргазындан, бодунуң ынак эжиндең мындыг эрте чарлыры дег хомудаанчыг, ындыг аар-бергe караажа каяа турар боор. Чырык хүн бээнин карангы дег, кандыг-бир дүш-түл дег, дүмбейже кире берген ышкаш, ажыг-шуужут оңу бүргей берген. Ам канчап-даа канчаар деп, чаш ажы-төлүн чааскаан азырап өстүрер үлүг чүге болдуунда оңаашкан-дыр деп билип алган.

Ол ажыл-ижинге, амыдыралынга бичии-даа үзүктелиишкин болдурбаан болгаш ажыл, амыдыралынга бердингенибиле беш чаштарын остүрүп, өгленп-баштап, өөредип алган. Оларның-биле кады иезин база ажаап чоруур. Иези ам 62 харлыг. Оон ам-даа аза-быжыкка чиик, бажың иштинпик ажылын кылып, одуң-көзүн салып, аъш-чемин кылчып, уругларының уругларын азыраажып чоруур.

Сырга Назындаевна бодунуң болгаш чонуң ажы-төлүн өөредип, кижилерни башкының нарын болгаш хүндүлүг ажылында ам-даа ажылдап турар болгаш ажылдаар. Оон арыг-чаагай ак сеткилин оңу кырытпаан. Оңу таныыс кижи 20 ажыг хар иштинде кыдыр көөр, аныяк арыптырайлыг, будуш-түргүзүглүт. «Уруглар аразында бодумнуң шыдаар таамга чедир ажылдаар мен» деп ол чугаалаар башкы.

Доңгак ШАКТАР.

«ГОХУА» — ТЫВАДА

Цзян Ши-Луньнуң чураап чуруктарының делгелгези ийи чыл бурунгаар Чита хоорайга болган. Шынаа оон 31 чуруу ол музейниң фондузунга кирген, оон 11-ин чурукчу аңаа белекке берген.

Ленинградтың таланттыг чурукчуларының бирээзи Цзян Ши-Луньнуң чуруктары ам Тывада келген, оон делгелгедиң март 3-те Алдан-Маадыр аттыг чурт-шинчилел музейинде ажыттынган. Ол делгелге Читаның уран чүүл музейинден келген. Бо делгелгениң соонда бистиң музейивис Читага база делгелге ажыдар, кыымнын дээрзин номчукчуга биилиле берген боор — Цзян биле Николай Рушев ачашкыларның.

Цзян Ши-Луньнуң чураап чуруктарында кыдат уран чурулгамың «гохуа» дээр буруңгу хевирэл сиңиккен. Чурукчу бистиң чуртувуста үзеп хире чыл чуртаан турар-даа болза, кыдат мастерлерден салгал дамчып келген чаңчылдарын кагбаан. Ол бүгүнү бо делгелгеден көрүп болур силер.

Кыдат чурукчуларның кол кичээнгейин бойдус хаара тудуп келген дээрзин биилбес кижи чок. Чижээлээрге, бо чурукчунуң «Шань-Шуй» азы «Даглар-Суглар» дээр чуруунда бомбуразектин делгеми, бойдустуң класс-шинии онзагай чаяаттынган. Оон чуруктарындан суг биле дагны («Кываа-») бола көөр силер. Улуг хаялар аразында бичии бажыңчыгаштар «Даглардa күс» деп чуруунда көргүстүнген. А хемниң хоюг тумалныг өөрөмин «Ыражым» деп чуруу көргүзүп турар.

Чурукчу чурулгалың «Чечектер-Кушкаштар» хевирэл бага ажыглап турар. Оон «Даг шайы», «Дагт кырында кушкаш», «Шартылаа» деп чуруктары амыдыралды бадыткап турар бичии көргүзүглер-дир. Чурукчу ыя ол бичии, каш борбак көргүзүглер-биле дириг бойдустуң күчүг-күжүн илередип шыдаан.

Делгелгениң бир онза кезиин каллиграф бижиглелер эзеп турар. Чүге дээрге кыдат үжүктерин дүрген болгаш чараш бижинри шагдан боор үлүг үпеледдп ап келген. Чурукчу кижиниң таланттыы аңаа көстүр дээрзин кыдат чурукчулар угаадып турар. Ынчангаш чурукчу кижи бир дугаарында каллиграфияны мык билир ужурлуг.

Цзян Ши-Луньнуң өзулүг чурукчу болгуже берге болгаш узун орукту эрткен. Литература, хогжум болгаш бапкы ажыы оон уран чүүлге дадыгарынга улуг дуза болган. Ам оон кайы хире мергежээнин бо делгелгеден көөр силер.

Мерген-оол ПУРСАТ.
Алдан-Маадыр аттыг чурт-шинчилел музейиниң ажылдакчызы.

ЧУРУКТАРДА: кыдат чурукчу Цзян Ши-Луньнуң чуруу; ажымда — музей ажылдакчылары делгелгеп белеткеп турлар.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

ДОРТ ХАМААРЖЫР

Өөредилге-кижизидилге ажылын амыдыралдың чугула айтырыгы кылдыр санап турар бис. Ол чоп. Кижиниң мөзүлеттинип тургустуварындан бистиң шинтипирлеривистиң салым-чолу дорт хамааржыр болгай. Нинтилелдин хөгжүлдезинге идепкейлиг киржир, оон арын-нүүрү дээш туржуп билир, бедик мөзү-шынарлыг хамаатыларны кижизидери педколлектив бүрүзүнден ажылга долу бердиниишкинни, доктаамал чогаадыкчы чоруктуну негеп келген. Өскө хөй-хөй школалар ышкаш, бистиң Бай-Тал суурнуң ортумак школазының башкыларының коллективи өөредилге-кижизидилге ажылын эде тургузуп алырының элээн базымнарын кылган.

Башкы кижиниң мергежили оон бодундан ажыл-херээнге шынчы, ак сеткилдиг чоруктуну негээр. Педколлективке шак ындыг башкыларның хөйү оон ажыл-херээнин көрүнүүр болур. Школавыста седек мергежилдиг башкыларның хөй, биске өөрүнүүр. Ылангыя хөй чылдарда ажылдап келген башкылар биолог К. Х. Хөмушку, математик В. Х. Авыроол, тыва дыл, литература башкызы Н. С. Намчылова, эге классчылар башкылары А. Т. Салчак, Д. С. Авыр-оол болгаш ажыл-ижинге кызымак аныяк башкылар С. Ч. Конгар, Г. Б. Даңзы, З. А. Ирнит дээш өскелерни-даа маңаа адап болур.

Башкы бүрүзүнүң арга-дуржулгазын байлакшыдарынга школада методиктиг ажылдың дээштии база дорт хамааржыр. Ажык кичээлдерден ангыда, бистиң школада методиктиг хүнгерни эрттирип эгелей берген бис. Чоокку үеде эге класстарга бир методхүнүнү эрттирдинис. Ортумак, үстүкү класстарны бот-башкарылгалыг кылдыр чарлапкының түнелинде, школаның бүгү башкылары эге класстарга 11 башкының кичээлдерине олурушканнар. Методхүнүнүң түнелин ол кичээлдерниң сайгарылгазы-биле доостуувус. Мындыг методхүннер өөредилге-кижизидилге ажылының шынарын улам ынай бедидеринге, мурнакчы дуржулганы нептередиринге база ниити четпестерни илередип, чайладырынга дуза болур деп бодум хуумда санаар мен. Олурушкан башкы бүрүзү санал берип, коллективтин-биле сайгарылга кылырга, башкы бүрүзүнге дээштии чугаажок.

Шак ындыг методхүннерни методиктиг каттыжышкыннар аайы-биле эрттирерин планнап турар бис.

Алдын башкыны педколлективке «остүрүп», ажылга дадыктырып алыры база бир улуг айтырыг. Олар коллективтиң өзүмнери-дир. Эйлээнде оларже кичээнгейни салыры чугула. Шынаныс болза, чамдыктары бергелерге таварышкаш, муниулгаш, уеанинде деткиишкин албайн, ажылынга сонуургалын чидирип болур. Школада аныяк башкылар чөвүлелиниң тургузуп, оон ажылын таварыштыр башкылаашкын, кижизидилге айтырыгларынга семинарларны эрттирип турар. Дагдыныкчы башкылар көргүзүг кичээлдерин эрттиргилээн база аныяк башкылар чөвүлелиниң киржип, боттарының аргасүмелерин берип турар. А аныяк башкылар, боттарының эзлээнде, кичээл-отчеттарыны эрттиргилээн. Оларның ажыл-ижинге бердиниишкинин, кызымак, шүдүргүзүн кичээлотчеттарын чогуур деңнелге өртекпи херечилеп турар.

Сайлыкмаа КОМБУ.
Школада өөредилге эргелекчизи.

ВИРУСТУГ ГЕПАТИТТИ БОЛДУРБАС ДИЗЕ

«Шынның» редакциязынга оң-бо аарыгларга удур тарымшкын кылып тургаш азы өскө-даа таварылгада шприц дамчыштыр аарыгны халдадыптар таварылгалар дугайында хомудалдар көөп турар. Кызыл районнуң Кур-Чер суурдан Римма Ооржак оглу Кежик Албаанга шприц дамчыштыр гепатит (саргарар) аарыг халдаткан, ооң ам хоочураап деп турар. Эмчилериниң харымсаалга чогу-биле шак мындыг таварылгалар безин болгулай бээр-дир. Халдавырлыг гепатит-биле аарып турарының республикада ниити байдалы кандыгыл? Профилактиктиг кандыг хемчегler алдының турарының дугайын республикалың санэпидстанциязының улуг эмчизин Юрий Павлович Бахаев хүлөн аңаалга чугаалап турар.

Халдавырлыг гепатит-биле бистиң республикада аарып турарының деңнели бедик, өткен чылын байлал чүгүр болган-даа болза, РСФСР-ниң деңнели-биле алырга 3 катап хөй аарып турар. Ол аарыгдан колдуунда уруглар аарыр. Ынчангаштың бисте аарып турар улустуң 80 хуузу уруглар.

Халдавырлыг гепатит деп чүл? Вирустар-биле халдаткан аарыгларның ниити аңы. Ол вирустар аайы-биле гепатитти «А» (халдавырлыг гепатит), вирустуг гепатит азы гепатит «В» (сывороточный) дээр.

Вирустуг гепатит халдавырлыг, бааргы үрегдөр, саргарар. Делегейге нептерээн аарыг. Бисте ол аарыг хоорайла-даа, кедөөде-даа бар. чылдың кайы-даа үезинде аарып турар. Ылангыя часкы-кышкы үелерде эң хөй аарыыр.

Халдавырлыг гепатит аарыг кижи тарадыр аңы аарыгның вирузу организминде бар кижи тарадыр. «А» гепатит үезинде ол аарыг суг, аъш-чем, аяк-сава, ойнаарактар дамчып халдаар. Вирустар дыка ур чоруур. «В» гепатиттиң вирузу курлаг хан дамдызында 25 чыл чедир белен артар.

Организминде «В» гепатиттиң вирузу бар болуп турар кижилер чүден артык айыылдыг. Шприц дамчыштыр халдаар чорук моон үнүп турар. Аарыгның чажыт үези 30-35 хонук. Кошкак, аарыгныг, эът изиир, кустурар, оң талакы эгин адаанче шанчып аарыыр, чоорту саргарар. «В» гепатит аар эртер. Сыкыртымышкын үезинде чаңгыс шприц черле ажыглаан болбас.

Ол аарыг бисте чүге ковуудеп турарыл?

Уруглар албан черлериниде санитар-техниктиг байдалдың багайы, тар байдал база салдарлыг. Белүк-болүү-биле аарыыр чоруктар хөй.

Вирустуг гепатит-биле эң хөй аарып турар дээш эрткен чылын бистиң республикага Горькийниң эртем-шинчилел институдунуң эртем ажылдакчыларының бригадазы ажылдап турган. Республиканың девискээринде бо аарыг-биле демисселде улут четпестер бары демдеглеттинген. Комиссиялың хынаалга түнелиин республиканың Кадык камгалал министерствозунга чугаалажып кергеп. «Вирустуг гепатит-биле аарыыр чоруктуң эвээжедир талазы-биле сөөгөөрлээдип болбас хемчегler дугайында» тускай дужаалды үндүргеп болгаш ол дээш харысаалгалыг эштерге хемчег хүлээткеп.

1989-1995 чылдарда вирустуг гепатит-биле демисселдиниң тускай планын ажылдап кылган. Ында ол аарыгны илередип тывар, тодаралдыр, эмнээр болгаш профилактика чорудар талазы-биле хемчеглерни айыткан. 1987-1990 чылдарда санэпидальбанның хөгжүлдезинин плацында үстүнде айтырыг база киргеп. Республиканың Дээди Советиниң сессиязыга бадылаан «Кадыктыл» программазында база бир кол чүүл болуп турар.

Школа назыны четпээн уруглар албан черлериниң, школаларның бүгү талалыг санитарлыг байдалы эки болуру кончуг чугула.

Сапитар нормаларын сагыбаны дээш эрткен чылын плазы-бүрү 4,5 муң торгаал болган.

Ол дээрге аарыгны эвээжелириге чедирбес хемчеглердир. Үстүнде айттынган ниити план хемчеглериниң бүрүн боттандыгазы дээш ажылдаар апаар бис.

АЖЫЛЧЕ ЧАЛАП ТУР

«Тыва тудуг» девискээртудуг каттыжышкынының болгаш «Тыва агроүлетпүртудуг» каттыжышкынының адырларга ажылдаар болүк ажылчыннарның организастыг чылдагаа Чонну ажылга киирериниге, чаа мергежилдерге өөредириниге болгаш ажыл шилип алырынга дузалаар талазы-биле республика төвү чарлаан.

Быламчы -бетонтиктерин, дашчыларны, штукатурчу-терлерлекчилерни, IV-V разрядтыг электриктерни, демир-бетон кылыгларның монтажник-эптекчилерни база тудуг мергежили чок хамаатыларны чалап турар.

Организастыг чылда ёзугаар хүлээп алдынган ажылчыннарны будүрүлгедеп хоорулдурбайн, ажылчын мергежилдерге өөредирип организастаар.

Керээни 2 чыл хуусаалыг чаргында 200 рубль хемчээлдиг, 1 чыл хуусаалыг керээ чаргында — 100 рубль хемчээлдиг акша дузаламчылын будүрүлгө чери бир удаа тыпсыр.

Бот кижилерни ниити чурттаалганың бажыңнары-биле, а өг-бүлелиг ажылчыннарны — эдлчет ёзугаар чурттаалга төлү-биле хандырар.

Организастыг чылда ёзугаар ажылдарның күүсээнер күш-ажыл дептерин, паспортун, төрүг биледин ап алгаш келир.

ТАЙЫЛБЫР АЛЫРЫН КҮЗЭЭНЕР ДАРААЗЫНДА АДРЕСТЕРГЕ КЕЛИР: Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу, бажың 34, кабинет 4, телефону 2-33-48. Шагаан-Арыг хоорай, райкүүсөкөм, чонну ажыл-биле хандырарының район бюрозу, телефону 2-12-53. Кызыл-Мажалык суур, райкүүсөкөм, чонну ажыл-биле хандырарының район бюрозу, телефону 8-87.

Телевидение

МАРТ 7
БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35— «Чалча кыс Изаура». Уран-чечен фильм. 14-15 сериялары. 10.55 — Медээлер. 11.05 —Од болган, болган...». 11.25 —Уруглар шагы. 12.25 — «Киноафиша». 13.25 — 14.00 — Лириктиг концерт. 15.30— Медээлер. 15.40 — Совгуудаларга утказыптыр. 15.50 — Барымдаалыг фильм. 15.05 — «Черниң уруглары чүүм дугайында ырлажып турарлары». Уруглар ырларының «Алдын пеги» деп делегей конкурузу. (Италия). 17.05 — «Сенээ ышкаш мен, амыдырал». Телефотоковкурс. 17.10 — Эрге-чагырганы — Советтерге. 17.40 — Улустуң хөгжүм херекселдериниң үнери. 18.10 — СССР-ниң улустуң артизи А. Баталов-биле ужуражыышкын. 19.15 — Бөгүн делегейде. 19.30 — «Чалча кыс Изаура». Уран-чечен фильм. 15-ки сериязы. 20.55— Бүгү-делегей херээженнериниң хүнү Март 8-ке турасхаткаткан байырлыг хүрээ. ССРЭ-ниң Күрүнелиниң академиктиг Улуг театрынзан дамчыдылга. Төнгенде —«Ye». 22.45 — Совгуудаларга утказыптыр. 22.55 — М. П. Мусоргскийниң төрүттүнгенинден бээр 150 чыл болганыныга. Концерт. 23.10 — Бөгүн делегейде. 23.25 — 00.00 — Улуг кижилерге мульт-фильмнер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00— Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 — Физика. 10 класс. Каракка кестүп турар чүүлдериниң артында. 9.05 — Француз дыл. 10.05 — ПТУ сургууддарынга. Эстетиктиг кижизидилге. Бистиң амыдыралывыста уран чүүл. 10.35; 11.35— Биология. 5 класс. Чечектен үрезинге чедир. 10.55 — Диктеннер камнаар. 11.05 — Француз дыл. 11.55 — «Экии, мен силерниң даай-аваңар мен». Уран-чечен фильм. 13.35 — Медээлер. 13.45— 14.15 — Ритмиг гимнастика. 17.05 — Медээлер. 17.15 — А. П. Чеховтуң чогаалдарын экранчыткаңы. «Чоон болгаш чиңге». «Шулбус кадай», «Чурттакчы», «Хай-халап».

КЫЗЫЛДАН

18.30 — «Херээженнер ассежиктиг болзуу». 19.20 — «Тыва черде». Үндүрүлгеде: Медээлер. Делегейниң херээженнер хүнү — Март 8-ке. «Делегей байдалының дугайында беседа». 19.50 — Медээлер.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

КЫЗЫЛДАН

20.15 — ВЛКСМ Кызыл хоорномунуң аныяктарның эт-бараан дотереязының ойпаашкыны.

МОСКВАДАН

21.00 — РСФСР улустарының IX Спартакиадазы. Коньки спорту. 21.30 — Телефильм. 21.45 — Концерт. Төнгенде. «Ye». 22.45 — Совгуудаларга утказыптыр. 22.55— 00.15 — Кыска хемчээлиг уран-чечен фильмнер. «Чоон болгаш чиңге», «Шулбус кадай», «Чурттакчы», «Хай-халап».

ҮШКҮ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

17.05 — Медээлер. 17.15 — Уран-чечен фильмнер. «Чоон болгаш чиңге», «Шулбус кадай», «Чурттакчы», «Хай-халап». 18.30— РСФСР хоорайларының телестудиялары. Томск телестудиязының программазы. 19.30 — Ритмиг гимнастика. 20.00 — 20.15 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

Кино

МАРТ 7-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Вознесение» 9.30, 11.30, 13.30, «Всё нормально» 15.30, 17.30, 19.30 шактарда.

ВИДЕОЗАЛ: «В джазе только девушки» 14.00, 16.00, 18.00, 20.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Последняя ночь Шахерезады» 9.00, 12.40, «Сказка о прекрасной Айсулу» 10.50, 14.40, «Шаг» 16.10, 18.40, 21.10 шактарда.

«ВОСТОК»: «Рэттайм» 14.30, 17.20, 20.10 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Одиночка» 14.00, 15.50, 17.40, 19.30 шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к.б: «Десять негритят» 17.00, 19.30 шактарда.

аграар

Республикага бичее будуттаар, чагбас. Хаттың күжү кошкак. Дүне 23—28, чамдык черлерге 14—19, хүндүе 6—11, чамдык черлерге 5 градус чедир соор.

Кызылга бичее будуттаар, чагбас. Хаттың күжү кошкак. Дүне 26—28, хүндүе 6—8 градус соор.

Автооруктарга кестүүр эки. Дожаңнаар.

Редактор В. С. ШАРАВИЙ.

367000, Кызыл хоорай, Красноармейская, 100 Индекс 54241

«Шынның» телефонжары

◆ Редактор — 3-43-34;
◆ орадавчылары — 3-33-91; 3-34-17;
◆ приемная — 3-34-28;
◆ харымсалгалы секретарь — 3-34-92;
◆ орадавчылары — 3-45-93;
◆ партийжи амыдырал киллизэ — 3-36-62; 2-36-25
◆ совет түргузуу, социал айтырыглар киллизэ — 3-34-98; 3-41-23;
◆ үлетпүр киллизэ — 3-34-49; 3-36-71;
◆ пропаганда киллизэ — 3-34-57;
◆ агроүлетпүр киллизэ — 3-41-16;
◆ культура киллизэ — 3-39-15;
◆ информация киллизэ — 3-37-11;
◆ чагаа киллизэ — 3-39-03; 3-34-39;
◆ очулга киллизэ — 3-34-93;
◆ корректорлар — 3-34-19;
◆ үнүтүкчүлер — 2-27-41;
◆ бухгалтерия — 3-43-41;
◆ солуп келбейн барганза — 2-32-75.

Чылда 300 катап үнер

Хемчээли 2 парлазга амазы

Тиражы 25400 экз.

Гыва АССР-ниң Ном үнүтүрерчер, полиграфия болгаш ном садыының керектерииниң газазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин база Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 252 ТС-00093

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

БАЙЫРЛАЛ-БИЛЕ, ЭРГИМ ХЕРЭЭЖЕННЕР!

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1989 ч.
март
8
среда
№ 57 (13957)
1925 чылда үнелевлеттинген.
Өртээ 3 кап.

СОВЕТ ХЕРЭЭЖЕННЕРГЕ

Эргим херээженнер!

Бо кайгамчыктыг байырлал — Делегейниң херээженнериниң хүнү—Марттың 8-те—Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитединден эң-не чалбыыштыг, чүректиң ханызындан байырны хүлээп ап көрүнер.

Бажыңның болгаш өг-бүленің дугайында, уруглар кижизидилгезининг дугайында боттарынарның могаг-шылаг чок сагыш салыышкынынар дээш, силерниң шынчы болгаш буянныг чаагай, дуэаргак болгаш мерген угаанныг чоруунар дээш канчаар-даа аажок улуг өөрүп четтириишкинни, ханы хүндүткелди, ынакшылды болгаш сеткил ханыышкынын төлептии-биле чедип алган силер. Бистиң ниитилелдиң материалдыг чаагай кежиктерин болгаш угаан-бодал эртине-байлакшылын тургузарынга силерниң киирип турар үлүүнер аажок улуг. Эде тургустунуушкуннуң байдалдарында ниитилел херектеринге силерниң идепкейлиг киржилгенер чаа-чаа хевирлери-биле чырыткыландыр көстүп кээп турар.

Совет херээженнерниң—тайбынның быжыг болгаш шиитпирлиг талалакчыларының үнү, оларның национал болгаш социал хамаарылгазы чокка, политиктиг үзел-бодалды хамаанчокка чер бөмбүрзээниң кижилерин чөптүг тайбың болгаш бот-боттарын хүндүлеп чурттаарынче кыйгырган үнү—бүгү чер бөмбүрзээниң кырында чаңгыланып дыналып турар.

Бистиң херээженнеривистиң онзагай кайгамчыктыг чанчылдары — дузалаачал чоруу болгаш энергиязы, ажыл-ишчи болгаш кижизиг чоруу социалистиг тургузуг кижиге долу хемчээлдии-биле бараан болзун дээш, совет ниитилелди чаартыры чоруп турар амгы үеде онза чугула боон турар. Эде тургустунуушкуннуң гуманныг эчис сорулгалары совет кижилерниң эң-не үндезин күзел-соруктары-биле дүгжүп турар. Совет херээженнер партияның эде тургустунуушкунче угланыышкынын боттарының сөстери болгаш ажыл-херектерибиле чангыс эп-сеткилдиг деткип турарын СЭКП Төп Комитеди өөрүп демдеглеп тур.

Силерниң энергияларны болгаш хамааты туружунарны СЭКП ТК бедии-биле үнелеп көрбүшаан, ажыл-ишчи херээжен кижиниң, не херээжен кижиниң хүн бүрүде амыдырал-чуртталгазы чиик эвес сагыш салыышкыннар-биле ам-даа долдунган туруп турарын, ынчангаш ниитилел силерниң мурнунарга өрелиг дээрзин эки билип турар. Совет кижилерниң амыдыралын, чаагай чоруун, оларның чуртталга байдалдарын, кадык камгалалын болгаш өөредилгезин экижидер дээш, оларның амыдырал-чурттаалгазы эки болзун, амыдыралдың кадык хевири бадыткаттынзын, совет херээжен кижи аас-кежиктиг ие болурун күш-ажылга болгаш күрүнениң ажыл-херектеринге идепкейлиг киржири-биле бүрүн холбаштырып шыдаан турзун дээш бүгү-ле чүүлдерни партия кылырын бөгүн, байырлалдың хүнүнде бадыткап тур.

Чер-делегейниң бүгү херээженнерин каттыштырып турар ниити сорулгалар бар—ол дээрге ынакшыл, бажыннарынга чаагай чорук, ажы-төлүнүң болгаш чоок кижилериниң кадыкшылы база аас-кежии, ол дээрге Чер кырынга тайбың-дыр. Ол чаагай сорулгалар херээжен кижи бүрүзүнүң амыдыралынга боттанган турарын күзеп тур бис.

Делегейниң херээженнериниң интернационалчы эп-сеткил каттыштырылгазының байырлалы — Март 8 делгерезин!

Совет херээжен кижиге алдар болгаш хүндүткел!

Силерге аас-кежиктиг күзедивис, эргим иелер, угбалар болгаш дунмалар!

СОВЕТ ЭВИЛЕЛИНИҢ КОММУНИСТИГ ПАРТИЯЗЫНЫҢ ТӨП КОМИТЕДИ

Чурукчу Иван Салчактың «Херээженнер—чаяакчылар» деп плакады.

РСФСР-де чурттап турар хөй уругларлыг иелерге «Маадыр не» атты тыпсыр дугайында

ССРЭ-НИН ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУН ЧАРЛЫЫ

Он болган сон-даа хөй уругларны божаашаң, өстүргөн иелерге «Маадыр не» орденибиле катай «Маадыр не» атты тыпсыры болза:

ТЫВА АССР ТАЛАЗЫ-БИЛЕ Чечек Болот-ооловна Сатка — Чөөн-Хемчик районда «Тыва» совхозтуң ажылчыны.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Дарганы М. ГОРБАЧЕВ.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары Т. МЕНТЕШАШВИЛИ.

Москва, Кремль
1989 чылдың февраль 22-де.

БАЙЫРЛАЛГА ТУРАСКААТКАН

Делегейниң херээженнер хүнү—Март 8-ке тураскаатткан Кызылдың хөй-ниитизиниң кежээки республиканың хөгжүм-шин театрынга дүүн болуп эрткен. Республика пайысталының үлетпүр, тудуг, транспорт, садыг, амыдырал хандырылга будурулгелериниң, улус өөредилгезиниң, кадык камгалалының болгаш улус ажыл-агыйының өске-даа адырларының мурнакчылары, партиның, күш-ажылдың болгаш хайының хөөчүннери, партия, совет, ажыл-агый организацияларының удуртукчулары, хөй-ниити организацияларының төлээлекчилери аяа киришкен.

«Тываның аныяктары» солуунуң редактору С. С. Монгуш, Тыва АССР-ниң кадык камгалал министриниң оралакчызы А. С. Тулин, тудуг үлетпүр болгаш тудуг материалдарының ажылдакчыларының профсоюзтар обкомунуң даргазы М. Х. Самдан-чап, «Тывааптранс» деривкээр-будурулге каттыжышкынында партком секретары В. А. Асонычев, чогаалчы А. А. Даржай кежээге чүве чугаалаашаң, Март 8-тең байырлалын таварыштыр чымчаннарга байыр чедиргеннер. Республиканың социал-экономиктиг хөгжүдезиниң дүргедедиринин, бичө чаштарны өстүрериниң база кижизидиринин, тайбыгыны камгалаарынынг херээжене херээжен шинчилериниң киирип турар төлептиг үүгүн олар бедии-биле үнелээн.

Кежээниң киржикчилерге концерт көргеш.

АВАНЫҢ ЫНАКШЫЛЫ

Өг-бүлем Тывам каапкаш,
Өөремниң чоруткан мен.
Сагыш-сеткил сарыналып,
Чаныксаларым киткеп чору.
Сактырымга,
Чаштарым бо,
Чанымга кээп,
Чассаан ышкаш.
Уругларым ачазы бо
Удур көрүп, хүлүмзүрүп,
Эргим чымчак куспаптаашты
Эриннерим ошкаш ышкаш.
Шала баптак
Чаңгыс ажым,
Сакты бердим —
Чанымга кел!
Этүүр шагда калы тургаш,
Ажы-төлдүң, ачазымның
Аажок-ла эргим, чоогун
Экербейн чорааң-дыр мен
Ыраак тудум
Ынаам деңзээр.
Ыңдыг дээрзин
Ылап билдим.

Зоя ДОНГАК.
Эмчи.
Ленинград

АДА-ЧУРТТУҢ ХЕРЭЭЖЕН ЧОНУН АЛДАРЖЫТПЫШААН

Москвага болган байырлыг хурал

Делегейниң херээженнер хүнүнге тураскаатткан партия, совет болгаш хөй-ниити организацияларының төлээлекчилериниң байырлыг хуралы март 7-де Москвага, ССР Эвилелиниң Улуг театрынга болган.

Эштер М. С. Горбачев, В. И. Воротников, Л. Н. Зайков, Н. И. Рыжков, А. Н. Бирюкова оларны чыылганнар адыш часкаашкыны-биле уткааннар.

Совет херээженнерге партия Төп Комитединиң чедиргеи байырын СЭКП Москва хоорай комитединиң секретары Н. М. Андреянова вомчаан. Совет херээженнериниң адрезинге чүректиң ханызындан чылыг сөстери дээш, оларның күш-ажылын болгаш чурттуң ниитилел амыдыралынга ролюн бедии-биле үнелеп көргеии дээш СЭКП Төп Комитединиң хапызы-биле өөрүп четтириишкинин ол илергейлээн, эде тургустунуушкуннуң, совет ниитилелдиң революстуг чаартылгазының төөгүлүг планнарын амыдыралга боттандырарынга Москваның херээжен ажыл-ишчилери боттарының бүгү күжүн, энергиязын, билиин бээрин бүзүреткеп.

ССРЭ-ниң культура министриниң оралакчызы Н. П. Силкова илеткел кылган. Партияның XXVII съездиниин айыткан сорулгаларын боттандырарының шиитпирлиг үе-чадазынче кирген бис деп, илеткелчи онзалап демдеглээн. Эде тургустунуушкуннуң шиитпирлиг үе-чадазында совет херээженнериниң сорулгаларынга од тодаргай доктаагаи.

Партияның XXVII съездиниин социал программазын амыдыралга боттандырары чугула ужур-дузалыг деп, Н. П. Силкова демдеглээн. Чуртталга тудуунда, садыгның, ниитиниң чемпенилгезиниң, амыдырал хандырылгазының ажылында, кадык камгаладында четпестер чүүл-даа мурнунда херээженнерге салдар чедирер. Ажылдан турар херээженнерге күш-ажылдың эң-не таарымчалыг байдалдарын тургузар дээш күрүне хемчеглерни ажылдап кылып, боттандырып турар.

Өг-бүленя быжыглаары, ооң ролюн ниитилел амыдыралынга көдүрери — чугула социал сорулга. Херээженнер чөвүлелдери, Совет херээженнер комитеди боттарының ажыл-чорудулгазынга хөй-хөй социал айтырыгларны хаара түдүп турар. Бүгү чуртта тургустунган херээженнер чөвүлелдери ажылиинчи херээженнериин эргеажыктарын плередип, камгалап турарлар.

Бистиң чуртувустуң делегейде ат-алдары улгаткан. «Эде тургустунуушкун», «ажык-чарлыг чорук» деп сөстер, ооң мурнундагы «Советтер», «спутник» деп сөстер ышкаш, ам бүгү делегейде кандыг-даа очулга чокка билдингир. Совет тайбың инициативаларга бүзүрел улгатканы, бүгү чурттарның херээженнери стратегтиг ракеталарны кызымрар дугайында совет-америк херээни боо-чепсектерин боттуг дужүрериниң эгези кылдыр хүлээп көрүп турар.

Бистиң хүнервисте херээженнериниң ниитилел-политиктиг идепкейн херээженнер шимчээшкиниинин шугумулап алгаан. Олар парламентарийлериниң, эртемденнериниң, эмчилериниң, культура ажылдакчыларының шимчээшкиннеринде, экологтуг каттыжышкыннарда киржип турарлар.

Түнелинде оратор делегейниң херээженнери чаа политиктиг угаан-бодаашкынны чүүлдүгээүнүп деткип турар деп чугаалаан.

ССРЭ-ниң улустуг артизи Ю. М. Соломин совет херээженнерге байыр чедиргеп.

Пионерлерниң болгаш школаачыларның байыр чедиришкинин чүректиң ханызындан чылыг чаңгыланган.

(СЭТА).

Соңгулдаларга уткуштур

ИДЕГЕЛДИ БҮЗҮРЕДИРИ-БИЛЕ

ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле Тываның № 391 девискээр соңгулда округундан ССРЭ-ниң улус депутадынга кандидат, СЭКП ТК-ның кежигүнүнге кандидат, партия обкомунуң бирги секретары Г. Ч. Ширшин-биле соңгукчуларның ужуражылгазы март 6-да Самагалдайның Культура бажыңынга болуп эрткен. Тес-Хем районнуң үлетпүр бүдүрүлгелериниң, совхозтарының, албан организацияларының төлээлекчилери орта киришкен.

Депутаттың кандидадыбиле ужуражылга хуралын СЭКП Тес-Хем райкомунуң бирги секретары С. М. Достан ажыткаш, депутаттың кандидадының бүзүреттирген кижизи — партияның болгаш күш-ажылдың хоочүнү, Тес-Хем районнуң кино четкизиниң директору Э. Б. Чоодуга сөс берген. ССРЭ-ниң улус депутадынга кандидат Г. Ч. Ширшиннин допчу намдарын, партийни, политиктиг, хөй-ниитиин ажыл-чорудулгазын чылыгланнарга таныштырган, соңгулдалар хүнүнде төлептиг кандидат дээш бадылаашкын бээринче соңгукчуларны ол кыйгырган.

Ужуражылга хуралынга «О. Шынаа» совхозта партком секретары К. М. Бичеоол, район эмнелгезиниң кол эмчизи Р. И. Калдар-оол, райкүүскомунуң улус өөредилге килдизиниң эргелекчизи Ш. С. Кочега, Чыргаландың кедээ Совединиң күүскомунуң даргазы Н. В. Чындыгыр, «Ганды-Сыны» совхозтуң директору С. Я. Монге болгаш өскелер-даа санал берген. Г. Ч. Ширшин ССРЭ-ниң улус депутадының кандидадынга төлептиин олар демдеглээш, партияның херээ, чонуң эрге-ажыы дээш ол ажылдан шыдаарын чугаалаан, боттарының чагыгларын берген.

Депутаттың кандидазы, СЭКП обкомунуң бирги секретары Г. Ч. Ширшин ужуражылга хуралынга чүве чугаалаан, ССРЭ-ниң улус депутадының кандидадынга деңнидип, улуг идегелди коргускеин дээш Тес-Хемниң соңгукчуларынга өөрүп четтиргенин илереткеп, ону бүзүредири-биле партияның, чонуң херээ дээш бүгү күжүн, билиин, арга-дүржүлгазын үндүрүп ажылдарын аазаан. Депутаттың кандидазы бодунуң программазында айыткан чүүлдерин боттандырарда чүүү кылырын тодаргайыбиле чугаалаан. Партия ажылын эде тургузарынче, чаартырынче, коммунистерниң авангардчы ролюн бедиредиринче, республиканың социал-экономиктиг хөгжүдезин дүргедедиринче, ылангыя аъш-чем, чуртталга тулуунун, кадыкшылдың программаларын боттандырарынче улуг кичээнгейни бирги секретарь салган. Ол ышкаш аныяктар кижизидилгезин экижидерин, кем-херек үүлгедир, чүрүм үрээр, арагалаар чоруктарга удур шынгыы демиселди чорударын чугулага көргеп.

Депутаттың кандидазы Г. Ч. Ширшин чурттуң социал-экономиктиг хөгжүдезиниң дүргедедир, чонуң чаагай чоруун бедиидер талазыбиле салган сорулгаларын күүседир дээш бодунуң хамаарыжыр бүгү-ле чүүлдерни кылырын бүзүреткеп.

Депутаттың кандидазынга берген чагыгларын хүрээ хүлээп алган.

(Бистиң корр.).

«ДЕТКИВИШААН, ЧАГЫП ТУР БИС»

ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле Красноярск № 16 национал-девискээр соңгулда округундан кандидат, ракета шеригдериниң кол командылакчызы — ССРЭ-ниң камгалал министриниң оралакчызы, Юрий Павлович Максимов-биле республиканың күш-ажылчы коллективтериниң, шериг кежээниң төлээлекчилери бурунгу хүн Кызылга, хөгжүмшин театрынга ужуражыышкан.

Ужуражыышкын хуралын СЭКП обкомунуң ийиги секретары Г. Н. Долгополов ажыткан. Демократтыг, ажык-чарлыг чоруктуң байдалынга эртип турар соңгулда кампаниязының үезинде бистиң республиканы, Красноярск крайны болгаш Якут

(Төнчүзү 3-ку арында).

ХЕРЭЭЖЕННЕР ЧӨВҮЛЕЛДЕРИ—БӨГҮН:

АЙТЫРЫГЛАР БОЛГАШ СОРУЛГАЛАР

Бо айтырыгларга хамаарыштыр интервьюну Бүтүделегейниң херэжененнериниң хүнү—Март 8-тиң байырлалының бүдүүзүнде СЭКП обкомунуң херэжеппер ортузузунга ажыл чорудар секторунуң эргелекчизи Т. Т. Даваадан бистиң корреспондентивис алган.

— Херэженнер чөвүлелдерп иинтилел-политиктиг ажыл-чорудулгага херэжеем чонну хаара тудар, будүүлгере, өг-бүлеге, уруглар кижизидилгеэнге, ажыдралтың кадык-чаагай байдалын тургузарынга оларның ролюн бедидер, совет кижилериниң чаагай чанчылдарынга оларны кижизидер, социал идеикейлиг чорукка өөредир талазы-биле тодаргай хемчеглерни ап чорудуп турар. Чаартылганы бо үезинде ол айтырыгларны чогумчалыг шиитпирлэзэринге чаа, солуп арга-хевирлерни олар дилеп, тып, ажыглап турарының чижектери эвээш эвес болгай. Черле мичээ, эде тургустунуушкунүнүң херээнге оларның кижизидилгеэнинин дугайын чугаалап бээрилерни диледим, Тансыа Торжуевна?

— Тываның херэженнер чөвүлелдери ажыл-чорудулгазың үезинде негелдезп-биле эде тургузарының, оон утказынарын уламчылаар сайзырангайжыдарының чаа-чаа арга-хевирлерни дилеп турар. Эде тургустунуушкунүнүң шимчедикчи кол күжү — чоп, бистер боттарывыс-ла болгай бис, мичээнгээ чаартылганың херэжеңге херэженнер база идепкейлиг киржип, үлүүн, салыышкының кириштирип турар. Аксы үеде херэженнер чөвүлелдериниң ролюн бедиткеп, оларның дугайында түскай дүрүм база ажылдап кылдынган болгай. Чөвүлелдериниң ажыл-чорудулгазының дүржүлгазып ап коор болзувусса, эки чанчылдар, солуп түүлдер эвээш эвес. Экерип коор болзунарга, чөвүлел бүрүүнүң ажыл-чорудулгазы кандыг-ла-бир тодаргай утланыышкынныг.

Бистиң республикада алды чүс ажыг херэженнер чөвүлелдери бар, оон ажылында янзы-бүрү мергежилдиг кижилери киржип турар. Оларның ажыл-чорудулгазын толузу-биле мааза көргүзери болдунмее, инчээнгээ чамдык чөвүлелдериниң ажылындан наш чижектеп чугаалавайн. Каа-Хем районнуң херэженнер чөвүлелдери революсчу болгаш күш-ажылчы чаагай чанчылдарыны нептередир база интернационалчы кижизидилгеэнге ажыктыг ажылынга хаара тудары, өг-бүлелерге уруглар кижизидилгезинге, суурларының чурттакчыларының культурлуг децнелиин бедидеринге дузалаары, чем-херек үүлгедир, чүрүм үрээр, арагалаар чоруктарга удур шыңгыы демиселдя чорудары болуур.

Сыстыг-Хем суурда херэженнер чөвүлели (Даргазы Галина Бараан) багай эвес ажылдап турар. «Кижини күш-ажыл алдаржыдар», «Не, терээн чурт, сээн камгалакчын мен», «Херэженнерге могейдивис» деп темалыг не-жезидерин эрткен чылын эрттирген. Суурнуң чурттакчылары дузалап ажыл-агыйын хогжудуп, мал ажылының артыкшылыг продуктуларын белеткеп пунктузунга дужаап турар.

Күш-ажылчы коллективтерде, организацияларда Совет Эвилелиниң хөй националыг үзүстарының төлээлери бир деминг, пайыралыг ажылдап, чурттап турарлар. Олар херэженнер чөвүлелдерииин ажылынга идепкейлиг киржип, интернационалчы кижизидилгеэни эрттирип, янзы-бүрү напиналарның ырларын ырлап, танцыларын күүсеавп турар.

Анфиса СЕМПС-КӨК.
СЭКП Тожу райкомунуң херэженнер ортузузунга ажыл чорудар илдиминиң эргелекчизи.

Интервью

мындыг айтырыг бар. Тансыа Торжуевна, Будүүлгелериниң экономиктиг чаа арга-арааларже шилчии турары-биле штат кызырыышкыны болуп турарын билир бис. Кызырдыыштынга таварышкан дээш бичии уруглар-лыг, хөй уруглар-лыг келерии, саатгыг херэженнерни ажылдап кымпы-дее мурнай үндүүп турарының чижектер бар. Ындыг байдалды хомудаан сеткил-биле бижээн чагаларны редакциянын почтазынган база номчуп болур. Оларны ажылга тургузар, хаара тудар талазы-биле чөвүлелдер кончаар чугаалап турарыл?

— Не-херэженнерге чиигледелер хөй. Оны херек кырында ажылдарып чедип алырынче утландыр херэженнер чөвүлелдериниң чорудуп турары хемчегларининг дээштии ам-даа чаяыс үзүрлии чугаалаар апаар. Долу эвес ажыл хүнүнүң ажыглалынга хамаарыштыг чүү чугаалап болдуул? Чамдык будүүлгэ черлериниң удурлукчуларында оны тоолуг херекке алырсаяе хөөннер бар. Инчээлзажок, ол айтырыгны чогумчалыг көрүп турар коллективтер база бар. Чамдык садыг, эмнелге черлеринде ажылды таварыштыг тургузуп, опу ажыглаар арганы не-херэженнерге берип турар. Ылаңгыя тудугда ажыдап турар не-херэженнериин ол чинтелделерии ажыглаары барык боддубмайн турар. Кызырлыышкынга таваржып турар херэженнер, шынап-ла, эвээш эвес, ол дугайын бижээн чагаавар биске база кээп турар, чамдык кижилер боттары-даа чедип кээп турду. Хоорайдада, көдээ-даа черлерде чогумчалыг шиитпир негеттинип турар айтырыгларның бирээзи од ажылга хаара тудары аан. Айтырыгны тургузуп, чамдык таварылгада, ажылынга катап тургузарын чедип ап турар чүүлдериппе база бар. Ажылда хаара тутпаан херэженнерни ажылга киирер, быжыглаар чамдык хемчеглер алдынып турар. Оон-биле кады өг-бүлелерге хууда ажыл-чорудулгавың янзы-бүрү хевирлерии сайзырангайжыларын чугулалап турар бис. Ол талазы-биле чер-черде тайылбыр ажылы чоруттунуп турар. Оон түңнели чогум багай эвес болуп турар. Кызың билир ол чараш чүүлдеривисти өг-бүлевиске, уруг-дарывыска дамчыдып берип, середии каарывыс чугулалыр. Кооперативтерни база ажылдары көрдүүп турар. Бо айтырыгларны күш-ажылчы коллективтер чөвүлелдерии, профкомнар-биле кады шиитпирлээр ужурлуг бис.

— Хууда ажыл-чорудулганың мындыг хевири өг-бүлеге уруглар кижизидилгеэнине, оларны күш-ажылга өөредирине, чанчыктырарынга салдарлыг болур-дур.

— Ындыг харын, өг-бүлеиің сонуургалы, сорулгазы база чангыс болур де. Детсадже, бот-боттарынга дузалажыр апаар. Уруглар кижизидилгезинде четпестер бисте эвээш эвес деп түвелп билир бис. Багай кижизидилге чамдык таварылгада, пазы четпээнерии хоойлуурүүл дажыдышкынныларынга чедирип турарының чижектери бар. Ындыг түвеге таварышпас деп болдаар болза, уруга ада-иениң арыг, ёдулуг ынакшылы, хуулга үлегери эргежок чугула, ада-не хүлээлгелин долу күүседип, уруг-дарын дээш хамысалгадыг болур ужурлуг. Ада-неден, өг-бүледе байдалдан дыка-ла хөй түүлдер хамаарыштыр. Өг-бүле бүрүзү тускай улуг эвес бүдүрүлге коллектиан дег ажыл-агыйлыг болуруп, аренда аргазыбиле ажылдаарын көрүп турары чөптүг.

— Не-чаштың кадыып камгалаары чугула айтырыгның бирээзи болгай, аңаа хамаарыштыр чүнү чугаалап болур силер?

— Тудугда, транспортта, көдээ ажыл-агыйда, садыг чердеринде ажылдап турар херэженнериин аарыыр чоруу хөй болуп турар. Ынчаарга не-чаштың кадыып камгалаар талазы-биле алдыыып турар хемчегларни көөр болзувусса, соолгу чылдарда чамдык түүлдер кылдынган. Поликлиникалар, эмнелгелер пемей туттунуп, ажыглалга киргеи болуп турар, эмээшкип, шинчилге чорударының чаа аппаары ажыглаттынып турар. Чурттакчылыг суурлардан ырак черлерде чурттап тураралрының кадыкшыл байдалын хайгаарап организастаапы багай эвес. Ынчалзажок, чаштарның хораары, херэжеп кижилерниң хоочурап аарыры эвээжевейн турары канчап-даа таварытпас. Оон ангыда, чаш уругларга көрдүнген чем аймаанын хуваалдазып четпес чоруда бзрииден чамдык районнарга чедиппейн баар чоруктар бар. Уруглага сүт кухняларыы тургустунмаан суурлар бар. Бо айтырыгны херэжеппер чөвүлелдери чугулалап көөр болза эки, оон ангыда школа пазыпы четпээн уруглары уруглар ясли-садыыга хаара тудары — бисте чедир шиитпирдеттинмейн турап айтырыгларның бирээзи болгай, инчаигаш «микрояслидер» организастаарының аргазын херэжеппер чөвүлелдерп өөренип көрзе кандыг деп?

— Интервьюнүң түпелиипде чүнү чугаалап болур силер, Тансыа Торжуевна?

— Байырлал хүпү болгаида, херэжеен шинчилерге ажыл-ишке чедиишкиннерии, аас-кежиктп, бүгү-де чүвеге экипи күзээр-дир бис. А бистиң ажылывыска хамаарыштыр чугаалашканывыс бо айтырыларны, сорулгаларны боттандырар дээш моон соңгаар ажылдавр апаар бис.

Интервьюну «Шыпшын» корреспондентизин Вера КУУЛАР алган.

Бистиң кандидаттарывыс

ЧОРУУҢАР ЧОГУЗУН!

Москвага, Совет херэжеппер комитединиң пленумунга, ССРЭ-пиң улус депутаттарына кандидаттарның бирээзинге Улуг-Хем районнуң Чаа-Хөл суурда уруглар садының эргелекчизи Галина Сандаковна Сагаандайны ол хөй-нимти организациядан адаан. Аңаа ол хөй санныг бадылаашкынны алган.

Улус депутадынга кандидаттың бөгүнгү ажыл, амыдыралы-биле каксы таныжып көрээли. Галина Сандаковнаны оон чүртган турар суурунда таныпас кижи барык чок деп болур. Суур черге черле ыыдыг, улус шуптуу таныжар дижир бис. Ындыг-ла харын. А Галина Сандаковнага хамаарыштыр ону бир янзы көрзе ажырбас. Күпажылчы хүп эргелээр мурнунда ада-иелер дынча кызын, оглун уруглар садынга экпеп каар, ажыл соонда кээп алыр. Оларны Г. С. Сагаандайның удуртканы коллективтиң кижизидикчи башкылары, ажылчыннары чылыыбиле утчуп алыр, бажыңнарынче үдеп, байырлажыр.

Чаа-Хөл көдээ Советиниң депутады кижи болгаида, Г. С. Сагаандайның чаңгыс чер чүртгугларының ажылы, амыдралы-биле холбашкан шиитпирлежир, көөр, тургузар айтырыглары-ла хөй. Чижээ, суурга Культура бажыңы тудар, уруглар ясли-садтарының шөлүн алгыдар, немээр дээш айтырыгларга оон сонгуургалы улус, ол түүлдерии чедип алырын шиитпирлежиринге үлүүн киириштирип турар-даа. Оон ангыда Галина Сандаковнага суурнуң херэжеппер чөвүлелиниң ажылын удуртуруп бүзүрээн. Оон удуртканы херэженнер чөвүлелии районнуң херэжеппер чөвүлелдериниң аразында социалистиг чарышка чаңгыс эвес удаа тиилекчи болуп келген. Чонпуң чүртган турар черинии ажыл-биле аппартвирлар дамчыштыр чорудуп турары кижизидилге база масса-политиктиг ажылдарның дээштиг болурунче чөвүлел улус кичээнгейии үгландырып турар. Оон түңнелдерии ажыл-херектеп көрүп болур. Кудумчу байырлалдары, арага ишпее кудалар, берге кижизидилгелиг деп санадып турар пазы четпээн уруглар-биле активтии ажылы, концерт көрүүлелерии дээш кылып турар ажылдары-ла хөй.

Ажылынга, хөй-нимти херээнге, депутат хүлээлгезинге ол хөй үе-шактыг үндүрүп турар. Өг-бүлевиң херээжен ээзинге, дөрт уруттуң неэи аар айтырыглары-ла хөй. Чижээ, суурга Культура бажыңы тудар, уруглар ясли-садтарының шөлүн алгыдар, немээр дээш айтырыгларга оон сонгуургалы улус, ол түүлдерии чедип алырын шиитпирлежиринге үлүүн киириштирип турар-даа. Оон ангыда Галина Сандаковнага суурнуң херээжеппер чөвүлелиниң ажылын удуртуруп бүзүрээн. Оон удуртканы херээженнер чөвүлелии районнуң херээ

Соңгулдаларга уткуштур

«ДЕТКИВИШААН, ЧАГЫП ТУР БИС»

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арыда).

АССР-ни хаара тутқан Краснопярск № 16 соңгулда округунга ССРЭ-ниң улус депутадынга кандилат кылдыр суралгыр шериг начальныгы Ю. П. Максимовту депшиткенин ол дыңнаткаш, депутатка кандидаттың бүзүреттирген кижизи В. А. Евстратовка сес берген.

Депутатка кандидат Ю. П. Максимовтуң допчу намдарын ол чыылганнарга таныштырган. 1924 чылда ол Тамбов областка тараачын кижиниң өг-бүлезинге төрүттүүген, күш-ажылды чажыннан эгелеп билир болган бүгү назынында кадржаан шериг болуп келген-даа болза, бодүүн ишчилерниң амыдыралы аңаа кезээде чоок болуп келген. Ю. П. Максимов кадыг-дошкун 1942 чылда Совет Армиязының хүрээленинче албан эртиперн-биле чоруткан, 1943 чылдан эгелеп немец-фашистиг эжелекчилерге удур демисежин киргеп.

Дайын сөөлүндеги чылдарда ол шериг албан-дужаалгазинден чарылбаан. Фрунзе аттыг шериг академиязын дооскан. Оон соонда шериг кезектериниң аңгы-аңгы албан-дужаалдарынга ажылдап чораан. 1965 чылда Кол штабтың академиязын дооскан соонда, дивизия командылап, армия командылакчызының биргн оралакчызы болуп, Туркестанның шериг округунуң командылакчызынга ажылдап турган. Ол үеде Ю. П. Максимовту Узбек ССР-де Термезтиң чурттакчылары ССРЭ-ниң Дээди Советиниң депутадынга соңгаан. Ол бүзүрелди Юрий Павлович сеткилиниң ханызындан шынаидып чоруур.

СЭКП ТК-ның кежигүнү, Совет Эвилелиниң Маадыры, төлептиг шериг начальныгы Ю. П. Максимов дээш бадылаашкынын чаңгыс кижи дег бээринче бүзүреттирген кижи соңгукчуларны кыйгырган.

СЭКП Таңды райкомунуң биргн секретары Ю. К. Губарев сес алган. Экономиктиг реформаның боттанымпкыныңың үезинде бот-оруглачарылга, өг-бүле болган арепда керээн дээш ышкаш депшилгелиг арганарны калбаа-биле ажыглап турарыныстыны ол чугаалаан. Ол чаа хевирлер бистиң аныяк Тыва республикавыстың бурунгаар базым кылырынга улуг идиглиг болуп турар. Ынчалза-даа ол безин эвээш. Бистиң хөгжүлдевиске СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң «Тыва АССР-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезин улам мындай дүргедедир талазы-биле хемчелер дугайында» доктаалы улуг идиг болуп турар. Ынчангаш силерден дилээривис болза, бо докталдың күүселдезиң хайгаарап туруп көрүңер, силерниң кандидатурамарны деткивишаан, бо чүүлдү чагып тур бис деп, ол чугаалаан.

— Кызыгаар черде турар Өвүр районнуң «Коммунизмче орук» совхозта хойнулап турар мен— деп, Д. С. Монгуш чугаалаан. — Бистиң совхозтуң-даа, районнуң-даа ишчилери силерниң, Юрий Павлович, допчу намдарыңар болгаш программанар-биле танышкан бис, төлептиг депутат болур дээрзинге бүзүреп тур бис. Ынчангаш бо чылдың март 26-да болур соңгулдалар хүнүнде силер дээш бадылаашкынывысты бээр бис.

Оон-биле кады силерден дилээривис болза, бистиң кызыгаржыларывыс дугайында сагыш салышкынны улгаттырып көрүңер, чамдыкта амыдыралчы бергедээшкиннерге база таваржы бээр-дир. Өске чагыым — бистиң районнуң ишчилери телевидениң чүгле бирги программазын көрүп турар болгай, ийнги программаны көөрүнүң айтырыгын шиитпирлээри. Дус-Дагның дус алыр черин хөгжүдүп сайзырадырын бо округка мурнунда турган депутат П. Ф. Татаринуктан дилээп турган бис. бүтпейн барган, силерни эчизиңге чидирер боор деп бодап тур мен.

Кызыл ТЭС-тиң турбиналар машинизи Л. А. Преображенская бодунуң саналынга найысылалдың агаарының ыжыы арыдар талазы-биле хемчег алырын дилээп. Төп одалгага чаа установка тургузары пегеттинип турар. Ол ышкаш тудут, амыдырал хандырылга болгаш садыг талазы-биле бисте хожудаашкыннар ам-даа бар. Ынчангаш республиканың экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң айтырыглары силерниң кичээнгейиңер төөнүре турарын дилээр-дир мен.

Ажык-чарлыг болгаш демократияның байдалыгга эртип турар соңгулда кампаниязының үезинде Сүт-Хөл районга депшидилгелер кончаар болуп турганың улус депутаттарының Сүт-Хөл район Советиниң күүскомунуң даргазы Ч. Б. Монгуш кысказыбиле чугаалаан, район девискээринге үер-чайык хөй удаа болганындан көвүрүглер үрелип турар. Оларны кылдырар талазы-биле хемчег алырын кандидаттан дилээп болгаш Сүт-Хөлдүң ишчилерн төлептиг кандидат дээш чаңгыс үн-биле бадылаар дээрзин бүзүреткен.

Индирде — республиканың шериг комиссариадының поликлиникадыс начальныгы А. А. Дерябин. Бистиң аныяк республикавыстың мурнунда турган социал айтырыгларже, ылаңгыя садыг, амыдырал хандырылга, школа назынны четпээн уруглар албан чергелери, чуртталга базыңы дээш ышкаш чүүлдерже кичээнгейин күштедирерин оон дилээп. Патриотчу, интернационалчы кижизидилгени ам-даа күштедирери чугула болуп турар. Ону чедип алырда, шериг-техниктиг бөлүмнерни школаларга, еске-даа өөредилге чергелерине эртиреры база чугула. А ындыг бөлүм эртирер херексел чок. Ол талазы-биле дүзалажырып дилээп.

Хөгжүм-шкын театрының артизи Н. К. Наксыл сес алгаш, республиканың уран чүүлүнде, культуразында чамдык айтырыгларга доктааган. Культураның чамдык объектилериниң тудугларын саадап турар, дериг-херекселдер чедишпес. Бир кол бергедеп турар айтырыг — демир-орук чок республиканың районнарынга оюп-тогдаа көргүзеринге автобус чугула херек. Чамдыкта артык кезектер чогундан, кывыр-таар материалдар чедишпезинден актёрлар бергедээшкиннерге таваржып турар.

Республиканың чопунуң кадык камгалалы-биле холбашкап айтырыгларга республика эмнелгининиң эмчизи В. Н. Ширипней доктааган. Республикада 294 муң кижи чурттап турар, оң муң кижиге хамаарыштыр эмчилер-биле хандырылга РСФСР-ниң денвелинден куду болуп турар. Оюң чылдагааны — материал-техниктиг баазалыбиле хандырылга кошкак, эмчилерге бажың-бөлгат чедишпес. Ол ышкаш республика пайысылалынга диагностика төөүп тургузары база чугула болуп турар. Бо айтырыгларга дүзалажырын ол дилээп болгаш Ю. П. Максимов дээш республиканың эмчилери бир үн-биле бадылаар дээрзин бүзүреткен.

Депутатка кандидат Ю. П. Максимов сес алган.

— Бедик бүзүрелди көргүзүп, чурттуң күрүне эргечагыргазының дээди органыга төлээ кылдыр депшидип турары дээш республиканың ажылчы чопунга ханы өөрүп четтирдим — деп, ол чугаалаан. —Бодумнуң бүгү күжүмүм, билиимнп ол бүзүрелди шынзыктырары дээш ажылдаар мен. Ол дээрге чүүле мөңгө эвес. ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштериниг база бүзүрел деп билип тур мен.

Хамыктың мурнунда партидның эң тургустунуушкуне угланышкынын деткип турарым— мээң программамның кол кезээ болур — деп, Ю. П. Максимов уламчылаан. СЭКП-ниң XXVII съездиниң, партияның XIX Бүтүүвилел конференциязының шиитпирлери бистиң шиитилел амыдыралывыска чаа арынпарны ажытган. Ол угланымышкынны бүгү совет кижилер, оон иштинде Тыва АССР-ниң ажылчы чону деткип турар дээрзинге бүзүрээр мен.

Депутатка кандидат чурттуң улус ажыл-агыйының хөгжүлдезиниң оруктарынга, экономиктиг чаа аргаларны ажыглап турарынга доктааган. Эде тургустувуушкунуун салып турар сорулгалары чурттагга бажыңнарын хөйнү тударып, аът-чем айтырыны шиитпирлээрин, социал ескедаа айтырыгларны холга алырып неген турар. Ынчангаш кызыр чүүлдер хөй. Ол бүгү чүүлдерни шиитпирлээрин мен, депутатка соңгуп алыр болза, бодумнуң дорт хүлээлгем деп сананар мен.

Чурттуң бүгү нацияларының болгаш бичө улустарының пайыралын, харылзаларын быжыглаар дээш туржур мен деп, ол уламчылаан. Соңгулда округунуң девискээринде экология айтырыны шиитпирлээри дээш демисежиө мен. Ылаңгыя Тыва АССР-де бо айтырыг шынаппа, чидиг тургустунган-дыр. Дүүн Ак-Довуракка чораан, «Тыва даг-дүгү» комбинатының агаарже үндүрүп турар болгун эскердим.

Оратор даштыкы политиканың айтырыгларына кысказы-биле доктааган. Ортумак ыракшылдыг ракеталарыны узуткап, тайбыңны быжыглаарынга, чурттуң камгалалынга салдар чедирбейн шериг күжүн кызырып турары дээрге бистиң Коммунистиг партиязыстың тайбыга ынак даштыкы политиказының илереп болур дээрзин демдеглээн.

Депутаттан бөгүн пегеттинип турар чүүл—садыг, медицина, амыдырал хандырылганың, улус өөредилгезиниң айтырыгларын шиитпирлээри, дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннары дээш сагыш салыры, социал чөпүүт чорукту тургузары, демократияны болгаш ажык-чарлыг чорукту пеитередиин дээрзин ол демдеглээн. Бо сорулгаларны чедип алырда күш-ажылчы коллектив бүрүзүнге сагыыга-чуруумну быжыглаар, кижилериниң харылсалгазын бөлүүр херек.

Бедик бүзүрел дээш өөрүп четтиргенин соңгукчуларга база катап илергейлээп, чагыларны кандаар күүседип турарын дыңнатыры-биле докладчаат уламчылаан кээп турарын Ю. П. Максимов чугаалаанын түңнелдиир дээрзин.

Дацгыт ЧЫДЫМ.

Советтер амыдыралы

«БАЖЫҢ БЕРБЕС МЕН, ОЛ-ЛА»

Улуг-Хем районда улус депутаттарының Хендерге кодээ Советиниң девискээринде 341 ореге чурттап, ажылдап турар. Чурттаар оран-бажың айтырымын шиитпирлээр сорулгэ-биле Хендерге кодээ Советиниң күүскому болгаш Жданов аттыг совхозтуң дирекциязы чамдык ажылдарны кылып чоруткулаан. Совхозтуң акша-хөреңгизин-биле эрткен чылын Ак-Тал, Хөлчүк суурларга элээн каш чурттагга бажыңнарын тутқаш, ажыглалга киргерген.

Чурттагга бажыңнарын хөйнү тудар база эөлчегде турарларның санын чылдың-на кызырар дээр болза, чыл санында 10 аал ишти чурттаар бажыңны тудар болзувусса, 2000 чылга чедир чурттагга айтырым шиитпиреттинип болур.

Бисте башкыларны бажың-биле хандырар айтырыг бергедээшкинде хевээр артпышаан. Школаның эргезинде ийи аал ишти чурттаар чаңгыс бажың бар. Ынчангаш совхоз шугуму-биле туттунган бажыңнарже көрүүр апаар. Сөөлгү үеде мындыг чүүл тыптып келген. Башкы кижиниң орган бажыңы хосталы бээрге, совхозта профэвилел комитеди дедир алташ, башкыларга бербестеп бээр. Ажыглалга чаа киргеп бажыңнарны профком чааскаан шиитпирлээр. Ол дугайында кодээ Советтиң күүскому-даа, совхозтуң администрациязы-даа оны билбес боор. РСФСР-ниң Чурттагга айтырымның талазы-биле хообилузунуң кодексизиниң 43-ку чүүлүнде айытканы-биле алырга, администрация-биле профэвилел комитединиң каттышкан шиитпирии кодээ Советтиң күүскомунга бадылаан турар деп, ол-ла чүүлде база айытканы-биле алырга, культура, улус өөредилгезинин болгаш кадык камгалалының ажылдакчыларын аңаа хамаарылгалыг организация хандырар ужуралут.

Бистиң Жданов аттыг совхозтуң ажылчыннарының ажыктөлүн өөредип турар башкыларны база хандырар ужуралут. Ынчангаш башкыларга тускайлап берген бажыңнарны дедир алынган турган ажыы бар бе? Ол дугайында профком даргазы база оон кежигүннерниге таймылбырлаарынга оон даргазы А. К. Шыжал «Мен бодум ажылчыннарым эргезин камгалаар мен, кодээ Советтиң күүскому профкомну чагырар эрге чок, профкомдан школа башкыларынга бажың бербес деп шиитпирлеп каар бис, ол-ла» дээр дарга болду.

База бир мындыг чүүлдү бижиес аргам чок. Бажың алыр дээш улустар профком кежигүнү төрелдери-биле баш бурунгаар дугуржуп турар чүүлге база таварыштым. Төрел чок башкы кижи ам канчаарыл, ынчан?

Ак-Тал орүмак школазынга даштыкы дыл башкызы эккээр дээрге, бажың чок. Бистиң школавыста ада-иези-биле чаңгыс бажында чурттап турар башкылар ам бо хүннерде 5 кижи бар. К. Д. Кунга ам уламаас ийи дутаар уругдуг болдур. Олар аңаашның бичии бажыңында сыңмаржыып орар. У. Чалзап, Л. Сунгарова, Ж. Кыргыс олар база мындыг байдалда чурттап турарлар. Башкы кижи чоруурга оон орнунга база башкы өртемнинг кижи ажылдап келир, ол башкыга чурттаар бажың база херек. Шак мындыг байдал бо хевээр турар болза, башкыларны бажың-биле хандырар айтырыгны кажан-даа шиитпирлеп шыдавас бис.

Ынчангаш башкылар олурган бажыңны школага быжыглаш, ол бажыңны школаның профэвилел комитеди боттары шиитпирлеп турза? Бистиң суурда башкылар олурган бажың дээш дыка хөй шуугаашиннар болуп турар. Школаның администрациязы кодээ Советтиң күүскомунга башкы кижи орган бажыңны хевээр артырып бээр дугайында билдириишкин киргеп. Ол билдириишкинни кодээ Советтиң күүскомунуң хуралынга сайгарып чугаалашкаш, ол бажыңны школага хевээр артырар деп шиитпирни үндүрүүвүс.

Чаа туттунган бажыңнарның хуваалдазын кылын турда, шын эвес чүүлдер кылыр фактылар бар. Кара-кыс Долаанның бажың алыр эөлчээ бир дугаарында турда, мурнунда арагалап, ажыл шагы үзүп, ажылынга хөрысалга чок дээш хемчег алдырын турган Чаш-оолга бажыңны берипкен. Ол дугайында профкомдан кодээ Советтиң күүскомунга кандыг-даа шиитпир келбээн. Моож мурнунда бажың дугайында профком-биле кады шиитпирлеп, бажың ордерин кодээ Советтен ап турду. Сөөлгү үеде профэвилел комитеди боттары шиитпирлээш, кодээ Советтен бажың ордерин ап алырлар дээш чорудуптар апарган. Амгы үеде бажың ордерн чок чурттап орар хамаатылар-даа бар.

Кодээ Советтиң хамаарылгазында турар Культура бажыңының уран чүүл удуртукчузу база-ла бичии уруу-биле ада-иезининг бажыңында чурттап турар.

Бистиң кодээ Советтиң күүскому чурттагга, оран-бажың айтырыны шиитпирлээрингe сөөлгү үеде кандыг-даа киржилгезинг чок апаргаң. Күүскомга бажың дугайында хамаатылардан хөй саннын билдириишкиннер бижимеэ-биле болгаш аас-биле кирип турар. Башкылардан, культура, эмнелге ажылдакчыларындан кодээ Советтиң күүскомунга бажың дугайында айтырыг тургузарга, шиитпирлеп бербес деп хомудалдар хөй болгулаар. Совхозта профэвилел комитединиң даргазы үргүлүү соңгуп келгенинин харааныдан хамаатыларның киирген билдириишкиннери шуут чүге бээр фактылар бар.

Ынчангаш республиканың өске кодээ Советтеринде культура, эмнелге ажылдакчыларынга болгаш башкыларга бажың бээр дугайында айтырыгларны канчаар шиитпирлеп турарын билип алыксап турар мен.

Екатерина АГЫПЫ.
Улуг депутаттарының Хендерге кодээ Советиниң күүсекчи комитединиң даргазы.

СЭКП ТК-ның Чагаазы: кыштаглаашкын — шылгалда

ДУВУРЕНЧИГ БАЙДАЛДЫ ӨСКЕРТСЕ ЧҮЛ?

Өвүр районнуң «Кызыл тук» совхозу 1988-1989 чылдарның кыштаглаашкынын бедик организастыг деңнелге эрттирер, СЭКП Төп Комитединиң Чагаазында айтыгнаган сорулгаларны амыдыралго боттандырар талазы-биле комплекстиг план-хемчегларын ажылдап кылгаш, оларның күүселдезин дээш чогуур организастыг, масса-политиктиг ажылдарны чорудуп турар.

Совхозтуң партия комитединде шупту 75 коммунистен 52 кижи мал ажылынга ажылдап турар. Оларның иштинде 18 кижи хой ажылында, сүт-бараан фермаында 2 саавчы, инек, сарлык кадарчыларында 3 коммунист хаара тутгунган. Олар шупгузу 1989 чылда сопиадистиг хүлээлгелерни алгылаан.

Партком, кодээ Советтиң күүском кежигүннери, суурда бүдүрүлге, албан организацияларын чергеринде шупту тус-тус мал ажылының бригадаларында кыпкы үеде быжыглаттырган. Олар боттарының хамаарышкан малчыннарынга чогуур практиктиг дузаны чедирип, оларны хүн бүрүнүн качаңгейинге алыр. Олар кадарлы кодаңнарга кажаа конгаржырынга, мал чемин сөөртүп алырынга, сакманчыдаа четчелээринге дузалажыр.

Ынчалза-даа ол хемчегларин амыдыралга боттандырар дээш чогуур хемчегларин азбаанындан кыпкы үеде мал ажылының продукциязын бүдүрерин көвүдедиринге чамдык парын байдалдар сагалжыларда тургустунган. Бо ыылдың түгле январь айда 85 пээр. 14 бода мал хораан.

Чараш-Дыт сүт-бараан фермазында мал чемининг курлавыры авюжаан. Инектер чер оттаан турарындан фермаңың хүнде саап ап турар суду 25 литрден аштайн турар. Саар инектиң ажаалдачемгерилгезин чогуур зоотехниктиг негелделерге чедир ажылдап кылбаан. Шак мындыг чөгенчи көргүүтлер-биле бирги кварталда сүттү күүрүнеге садарының планы күүсеттинерн бергедээн. Ындыг берге байдалды коре тура-ла, ферманың коммунистери дүвүрээнинин көдүрбейн келген. Ферма эргелекчизи Валентина Кара-Салдың отчётчун январь айда коммунистернинг хуралынга дыңнаан-даа болза, ында тургустунган четпестерин эдер талазы-биле коллектив кежигүннериниң талазындан шиитпирлиг хемчеглер алдынмаан.

1989 чылдың бирги кварталында эът планынга 16 тонна эът саттынган. А бирги чартык чылда совхоз 45 тонна эътти дужаар ужурдут. Совхоз директорунуң чугаазыбиле алырга, эът планынга дужаавтар чогуур семиртилгени алган мал чок болуп турар. Эът планынга дужаар малды ангылап үеэзээ. Оон ажаалда-чемгерилгезин, чогуур семиртилгезин организастап чорутпаавының түңнезин оон кестүп кедир.

Саглы-Бажы, Халыын Хорумнуг-Ой бригадаларда кыштаглаашкынның канчаар чорун турарының талазы-биле бригадирлер В. Ооржак, И. Ооржак, М. Ооржак олардың информацияларын партия хуралдарынга дыңнап чугаалашкан. Оларның ажылында бар четпестерни чайладып, дарый эдер талазыбиле докладчылардың үдээзи ахтап. Организастыг хемчегларин ап турза-даа, иштин байдал эки талазынче өскерилбээн. Ылаңгыя Халыын, Саглы-Бажы хойжу бригадаларның кодаңнарга сут хандырыгларны үзүктели бээр чүүлдер бо-ла болу бээр. Сут сөөртүр машиналар кыштың өттүр үрелип, малчыннарны сут-биле чедир хандырбайн келген. Мал чемнинг хереглээр сула, чарба аймаа чедишпес. Ол айтырыг чамдык кодаңнарда эң чидии-биле тургустунуп, малчыннарны дүвүредп берген.

Төпте бригада партия организациязы декабрь айда совхоз директору Болат-оол Куулариың кыштаглаашкынны бедик организастыг деңнелге эрттирер талазы-биле ап чорудуп турар хемчегларинга дугайында отчётчун дыңнаан, ол коммунистерниң мурнунга берген сөзүн эөлеп, бар сигенин үлеп сөөртүр, мал чемининг немелде курлавырын тывар талазы-биле дарый хемчегларин ап чорударын ора-дашкаш. Ынчалзажок малдың ажаалда-чемгерилгези чогуур деңнелинге четпес. Одарны хар хөме алган кодаңнарга малды тургузу азыраарын боттандырбаан. Хорумнуг-Ой бригадазында Макаров Донгактың, Хөөкүй-оол Донгактың, Отчёт Сааның, Сос-кармаа Сааның кодаңнарында эрткен чылдың хураганнары арып баксырап, өлүп-хорап турар. Ол малчыннарның одарлары онзагай хайгаралды негеп турар.

Хой ажылында 18 коммунистерниң түгле ийизи 1988 чылда алган социалистиг хүлээлгезин күүсеткеп. Чараш-Дыт ферматында ийи коммунист саавчының чаңгызы сөөгүн эөлеп шыдаан. Сарлык кадарчылары коммунистер кайызы-даа социалистиг хүлээлгезин күүсетпээннер.

Мал ажылында хаара тутгунган коммунистерниң бот-идепкейн куду. Олар кожа-хелбээ кодаңнарга агитасмассалыг ажылды чорутпайн турар. Парткомчун, бригада партия организациязының талазындан коммунистерниң бот-идепкейин бедидер, оларның бот-башкарыпп, чогаадыкчы чоруң-биле ажылдаар туружун быжыглаар талазы-биле ам-даа аде-херс тургустунмаан.

Бригадада партия организациязының дайынчы аргазынээ куду болуп турарындан малчыннар оргузунда масса-политиктиг ажылды дээштиг чоруу куду. Совхозтуң кол зоотехниги коммунист М. Сундуй, кол мал эмчизи комсомолчу О. Саая малчыннардан негелделеп ошкаткан. Саглы кодээ Советиниң күүском даргазы коммунист Ю. Дагба малчыннарның ховар аалчызы болуп турарындан тус-тус хойжу бригадаларда, кодаңнарда кыштаглаашкынның байдалын эрелгей билир.

СЭКП ТК-ның Чагаазында кыштаглаашкынны организастыг деңнелге эрттирер болгаш мал ажылының продукциязын бүдүрерниге бар аргаларны долузу-биле ажыглаар талазы-биле тодаргай сүмелерни берген. Аңаа хамаарыштыр хемчеглер ажылдап кылдынза-даа, олар амдаа эчизинге чедир күүсеттинмейн турар. Кыштагларда тургустунган нарын байдалды өскертириниче, чаш мал төлүүн менди алыр дээш бүгү күштү моонунээ апаар.

Таиов МОНГУШ.
СЭКП Өвүр райкомунуң партийжи-организастыг болгаш кадр ажылынын талазыбиле кылдазының инструктору.

Хандырылганар кандыгыл?

ШААЛДАЛЫГ КОЛБАСА

Мурнуку чылдарда Бай-Тал суурга холушкак бараанналыг магазин ажылдап турду. Ынчан садыгжыларның ажылдаарынга-даа, чурттакчыларга болгаш өскээртен келген ажылчыларга-даа садыглап алыры берге турган. Райпо баштаар черн бо байдалды өөренип көргеш, хемчегнп алган. Бо чылдың эгезинде аъш-чем бараанналарының чаа магазинин ажыглалга киирген. Ам садыгжыларның ажылдаарынга, чурттакчыларының бараан садып алырынга таарымчалыг байдал тургустунган. Улут садыгжы Валентина Адыг-оол, Антонина Хертек, Василиса Наажап оларның чөп-биле ажылдап билири хөлчөк. Ажылынга-даа кызымак. Садыгжылар хөй чылдарда ажылдап келген.

Ынчалзажок садыгжыларның ажылында бир-ле четпес түүлдү маңаа айтыкеадым. Чүл ол? Чүл дээрге кандыг-ла-бир хонар бараан келирге, кажар арга-биле «шаалдалай» каапгары. Оон бадытказы кылдыр ийи-ле чижектеп киирейн. Эрткен чылдың декабрының бирги чартыныда Ак-Довурак хоорайдан быжырган 500 кезек тырыкы долганнарны магазинге экелгеп. Бир кезектнп ортээ 60 көпеек. Ам канчаар, ол тырыкы долганнар кадыгдаа болза, чурттакчылар хлеб орнунга садып ап турган. Оларның шынары багай.

Кандыг-даа быжырган чем чогуур үезинде ажыглаар хуусаалып садыгжылар-даа, чон-даа эки билир. Ындыг турбуже, ол ай чыгы чыткан тырыкы долганнарны колбаса келирге, «шаалдалаашаа» сатканын.

Ногап, чимистер аймаан районнарже чорудуп, магазиннерге киирип турарында чурттакчылар өөрүп турар. Бир катап 30 хааржак груша келгеп. Улуг, бичө чурттакчылар өөрүшкү-биле садып алганнар. Ынчалзажок бөксираан чамдык группаларны ылгавааннадан садып чиген чонуң иштп аарып турду. Ол-ла бараан төпмейн турда, магазинге дрожжа киирген. Ону садып алырын садыгжылар чурттакчыларга чарлапкан. Ол база-ла группа-биле «шаалдалаашаа» сатгынган. 200 грамм дрожжаны 1 килограмм группага эжээш берип турган. «Бир эвес группа албас болзуларза, дрожжа бербее бис» дижир. Үреленген группазын чонга так ынчаар сатканын.

Кара-оол ХЕРТЕК.
Бай-Тайга район.

Социализм чурттарында

ӨМБҮРЗЕКТИҢ СУДАЛДЫ

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

СОФИЯ

Болгариянның улус ажыл-агыйының бүгү адырлары эрткен чылып эки түңнелдерин чедип алган. Ол дугайын чурттуң Төп статистика эргелели дыңнаткан. БУР-нуң эртем-техниктиг болгаш социал-экономиктиг хөгжүлдезинин планы пиитпав-биле эки күүсеттинген. Оон мурнунда чыл-биле деңнээрге, национал орулга 6,2 хуу өскен. Ол өзүлдени күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедиткенинин күсели-биле чедип алган.

Чурттуң үлетпүр бүдүрүлгелери пландан ажыр 2,4 млрд. лев акшаның бараанныг продукциязын бүдүрүп үндүрген. Ындыг болзажок көдээ ажыл-агыйның чамдык продуктуларын бүдүрериниң планы күүсеттинмээн деп, статистика эргелелининиң дыңнадынында чугаалап турар.

ГАВАНА

Бо беш чылда Кубага демир-орук транспортун хөгжүлериниң талазы-биле программаның үшкү үе-чагазы боттанып эгелээп. Бо үе-чагазда чурттуң демир-орук четкизин модернизастаары көрүлүп турар. Ынчангаш улуг-улуг хоорайлар болгаш үлетпүр төптериниң аразында четкизин калбартыр талазы-биле улут ажылдар Моол Арат Республикада калбарып эгелээн. Улус ажыл-агыйынга күрүне секторунуң ролюнуң бедээни база кооперация шимчээшкиниинин калбарганы ол сорулганы шиитпирлээринге улуг салдарны чедирер.

Сөөлгү ийи чыл дургузуунда чуртта 180 кооператив тургустунган. Оларда ажылдап турар 3500 ажыг кижи чонга ачы-дузалыг көргүзүп турар. Ылаңгыя пиитиниң чемненилге черлериниде болгаш чугула хереглелдиң барааннарын будүрер адырларда кооперативтер чедиишкиниинг ажылдап турар. Олар эрткен чылын 8,1 млн. тугрик акшаның ачы-дузазын чонга көргүскен.

Оон ангыда чурттакчы чон хуулга ажыл-агыйынга чугула хереглелдин барааннарын хөйу-биле будүрүп турар апарган. Хуу кижилер 4 млн. ажыг тугрик акшаның ажылбүрү барааннарын кылып турар.

(СЭТА).

МУРНУУ-АФРИКА РЕСПУБЛИКА. Расисчи эргечагырганың чылдарында бо чурттуң үндезин чурттакчылары болур кара кештиг кижилериниң амыдырал-чурттазы кижи шыдажыр аргажок байдалда келген.

ЧУРУКТА: Кейптаун хоорайга кара кештиг кижилерниң чурттап орар оран-бажыңнары.

СЭТА-ның фотону.

Күштелдирген

ГАВАНА, (СЭТА). Фарабундо Марти аттыг национал хосталга фронтузуунуң отрядтары эрткен айда дайынчы операцияларны чедиишкинниг боттандырып турган, Сальвадорнуң дерини бай-чурумунуң армиязынга улуг чидиргнн тавармтырган. Чаңгыс ай дургузуунда партизаннар 800 ажыг шерпгни чок кылып, 11 вертолётту болгаш 2 танкеткаиы узуткаан.

Ол дугайын «Вепсеремос» болгаш «Фарабундо Марти» радиостанциялар дыңнаткан. Партизаннар Берлин хоорайда электростанциияны буза тевискен болгаш 300 электри чагыларын саидан үндүрген. Дерт поездинн база буза тевискен.

Партизаннарның отрядтары амгы үеде дайынчы операцияларны күштелдирген. Чүге дээрге диктатор Дуартенна чазаа национал фронтунуң дайын чорудулгазын сокпаткаш, парламент соңгуулдаларын чорудар дугайында негелдезин хүлээп албаан.

КАОЛИЦИЯНЫҢ КЫЙГЫРЫЫ

БУЭНОС-АЙРЕС, (СЭТА). Чилиниң чаңгыс аай чөөн партияларының (ында коммунистер база киржип турар) каолициязы чуртка ёзулуг демократчы ёзу-чурумну тургузар дээш чаңгыс аай фронтулу тургузарынче оппозициияда турар бүгү күштерни кыйгырган. Сантьягодан кээп турар медээлерден алырга, аңаа болгаш парлалга конференциязынга чөөн блоктуң төлээлекчилери чуртту демократчы ёзубиле чаарты тургузарының программазын чарлаан. Диктаторжу эрге-чурумдан эрге-хоойлулуг күрүпени тургузар чорудулгаларга кирижирипче бүгү политиктиг болгаш хөй-ниитп күштерин ук программа кыйгырган. Ол документтиде Чилиге политиктиг хосталгаларны болгаш эргелерни доп-дораап тургузары, оларны чуртгуң конституциязынга быжыглаары, репрессия хоойлуларны күш чок болдурары, сул-эргелиг хоойлу системазын эде тургузары дээш оон-даа еске тодаргай саналларны программада кирген.

Боттандырып чорудар ужурлуг экономиктиг хемчегларин программа база саналдан турар.

ХОРУГДАТТЫРГАННАРНЫ ХОСТААН

ХАРАРЕ. (СЭТА). Политика талазы-биле хоругдаттырган 74 кижини Мурнуу-Африка Республиканың карабажыңнарындан сөөлгү ийи неделяның дургузуунда хостаан. Истелге болгаш суд шииткели чокка олар үр үениң дургузуунда хоругдалга чытканнар. Йоханнесбург хоорайга болчукчуларның чарлаан сан-медээлерин бүгаар алырга, ол хостаттырган кижилериниң саны ниити хоругдаттырганнарның сөөлгү ийи неделяның дургузуунда хостаан. Истелге болгаш суд шииткели чокка олар үр үениң дургузуунда хоругдалга чытканнар. Йоханнесбург хоорайда карабажыңнарындан

УРАН КЫС УДАЗЫНГА ОРААШПАС

Холу шевер уран таланты-лыгларынң чуртту Бай-Тайганың кайы-даа булуңнарынга баргаш, узанып, чазанып, утулзалап аргыр, даараар кижилерге бо-ла дужар сен. Ус-шеверлерниң боттарынның талантызын анықтарга өөредип чоруруу-биле сөөлгү үеде аргыр, даараар, чазанып, аппликация кылырдар улам новүзээн.

Чоокта чүве. Ол районга ажыл-херек айы-биле чораш, сураглыг шеверлер Адаш Иргит, Тина Ойуш оларга душтум. Боттарының өөреткени шевер кыс Сайлык Хертек-биле ужуражып чугаадажыры олар мөөн сүмелээн. Сайлыктың эртеми — башкы. Оон пилгедек, чараш дурт-сынын, ажыныг аныш-тырайын эскерип ора, «Даңгына-89» конкурска ёзулуг-ла киржир турган кыс-тыр дээн бодадым-биле:

— Республикада болуп эртип турар чараш кыстар конкурузун канчаар үнелеп турар силер?—дидим.

— Конкурс конкурс-ла ынаан. Чеже-даа даштыкы хевирлиг, арны-бажы чараш бол, амыдыраа бидбес, холу шевер эвес, ажы-чаңы хереглиг-лериниң аңаа кириштикен ажыы чок—деп, ол дорт харылады.

Сайлык Шыраң-ооловна Хертек сес класс дооскаш, Кызылдың уран чүүл училищезинче өөренип киргеш, ону 1984 чылда дооскан. Ол— бо үеде Тээлиде уругларның музыка школазында домра башкызы. Эмнилгеек дег шевертиң салаазар домраның хылдарынга дегген соонда, таваларлыг аялгалар өрээлге чаңгыланы берди. Хөгжүм херексели оон салаазарынга чагыртып, орус, тыва аялгаларны медээ таваларлы. Хөөрешпиваан олур бис.

— Шүй школазында төөгү башкызы Шыраң-оол Содунамович Хертектиң өг-бүдезинге төрүттүлгеп мен. Авам, ачам ийи кыс, ийи оол— дерт уруун уран чүүлге, спортка бүлүүдерге, оларның аразын аңгыырынга, даараныры-нга сонуургалдыг кылдыр кижизидип өстүрген. Бичимден-не авам хол-хаптары, ук, моюндурук аргыырынга өөредип каан. Школазыска аргыырының бөлгүмү үргүлүү ажылдап турган, өөрүм уруглар-биле аңаа өөренип турган мен.

Аваныс аарааш, эрте мөөн-өөн. Үгбам-биле келээп оол дуңмаларывыска, ачавыска джемберлерин, уктарны, бөрттерин, хол-хаптарын аргып берип, оларның сеткилин өөртүп чордувус. Нарын аргыгларның чажыдын ам Берт-Даг школазында орус дыл башкылап турар үгбам Валентина Шыраң-ооловна Саяадан өөренип алган мен. Аргыттынары, даараныры хостуг үени ажыктыг эртирерине эң чугула ажыл—деп, ол чугаалап олурду.

Шевер кыс Сайлыктың аргып будургеши хептерни көрдүм. Хол-биле кижи ыңдыг чараш, парын хептн будуруп деп чүве ёзулуг чогаадыкчы, шыдамык чоруқ-тур.

— Аргып, даараш билири херээжен кижиге эң чугула. Бирээде, ол камнарга, ийиде, кижиниң бодуңуң холу-биле будурүп алган хеви эптиг, чылыг. Кандыг-даа чүвени кылып билир болганында, өскени била өөредир апаар сен деп, үгбам Валентина чагыыр чүве — деп, Сайлык чугаалады.

«Хозяюшка» клубта уран-шевер чээрби кыс киржип турар. Ону Раиса Өпей (культура килдизиниң методизи) удуртуп, шеверлерниң аргамергежилин улам байыдып турар.

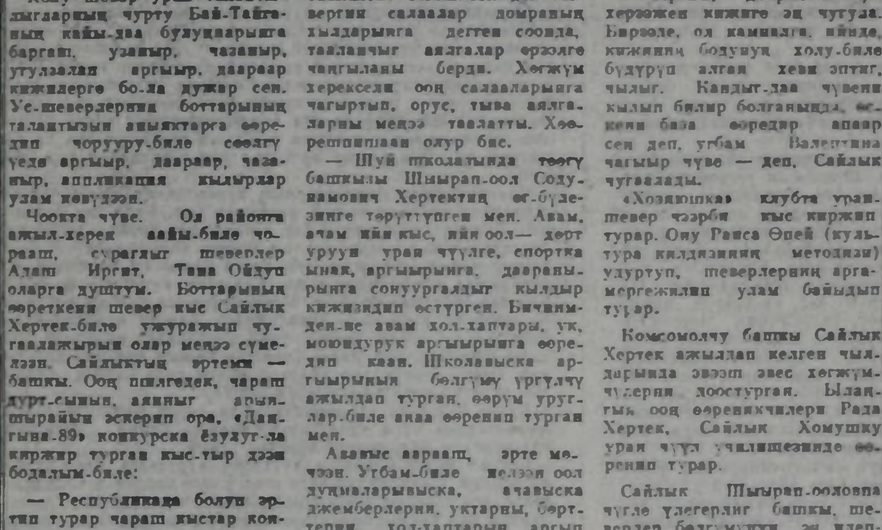
Комсомолчу башкы Сайлык Хертек ажылдап келген чылдарында эвээш эвес хөгжүмчүдерни доостурган. Ылаңгыя оон өөреникчилери Рада Хертек, Сайлык Хомушку уран чүүл училищезинде өөренип турар.

Сайлык Шыраң-ооловна чүгле үлегерлиг башкы, шеверлер бөлгүмүнүң эң идепкейлиг кежигүү эвес, ол хөй-ниитичи, бот-тывыгыр артист.

Март айда болур район-пуң школаларының уран чүүл көрүдээнинге ол киржир, хатсалгып дег чиик адак аныяк эптери кыстар-биле аңаа танцы-самны күүседир.

Наталья ТЫРТЫК-КАРА.
ЧУРУКТА: домрачы, аргыыр, даараар шевер кыс Сайлык Хертек чаа аргып дооскан ажылын хынап ор.

Авторнуң фотозу.

ШЕВЕР КЫС

«ӨГ-БҮЛЕ» КЛУБ

«Тыва дагдүгүө» комбинаттың Культура ордузунга «Өг-бүле» клубтуң баштайгы кичээли болуп эрткен. Культура олаанга өг-бүле дыштанылгазының эгелекчилери Комсомольская кудумчузунда № 8 бажыңның чурттакчылары болган. А ыңдыг кежээлер эрттирер саналды ажылчын аныяктар школазының башкызы Людмила Григорьевна Нестерова киргеп. Оон мурнунда-ла ол чаңгыс подъездиде кады чурттап турар кожаларын бажыңынче чалап, аяк шайны аартап ора, бодуңуң подъездизинге арыг-шеверни тудуп, элээдилериң хостуг үезин ажыктыг кылдыр эрттирер, подвал өрээлдерин боттарының күжү-биле аштап-арыглап дераазы, элээдилер клубун органнаастаар дугайын сүмележип, чугаадажып келген.

Культура ордузунга уругларын-биле кады хөй иезер, кыргап-аваллар, адаллар келген. Хөгжүмге үдеттиргеш, олар таңпылап, ойнап хөглээн. Иелер, адаллар, кырган-аваллар бир аяны командалар, уруглары база бир команда болуп алгаш, маргылдаалыг спорттуг оюннар ойнаан. Конкурстуң тиилекчилери 77-ги квартирадан адашкылар Владимир, Владик Ооржактар болган. Шыдыраага база ойнааннар.

Өг-бүлеге амданныг аъш-чем кылырынга И. К. Грозберг олуп рецептилерни кожаларынга тайылбырлап берген. Түнелиинде Авдереевниң тоолларынга үндезилээн кинофильмни олар көргеп. Өг-бүлелери-биле эрттиргеп баштайгы ол кичээл-дыштанылга кежээн кожаларның сеткилинге таарышкан.

Александра ГАЙПУТДИНОВА.
Ак-Довурак хоорай.

«ШОНЧАЛАЙДА»

«Май 1» совхозта херээженнер чөвүзели болган хөй-ниити организациялары дыштанып хүнерни халас эрттирбее дээш тывынгыр ажылдап турар. Бир дыштанып хүнде кайы-бир күш-ажылчы коллективтиң, агиткварталдың концерти болуур, апаа улуг, биче чоп арбын чыгамп, чаңгыс чер чурттугларының таланты-зын сонуургап турарлар.

Чоокта чаа Ий кудумчузунда «Шончалай» агитквартирага белеткээн концертти кардувус. Байлак программалыг концерт номерлерин күүседип турары шынарлыг. Агиткварталда чүгле талантылыг ыраажыларны, уран номчулгага сонуургалдыгларны концертке киргиштирип турар эвес, бичии школачыларны, садык уругларын уран чүүлге өөредип турары эки херек. Бичиилерниң таңпыларын чурттакчылар улуг сонуургал-биле көргеп.

Сөөлгү үелерде дыштанылга кежээлерин эрттирип, аңаа чоннуң калбак киржилгезин чедип ап турары кижизидилге ажылының дээштиг хевири болуп турар.

Дмитрий АЙР-САНАА.
Тожу район.

Бай-Тайга районда «Моңгүлек» чечен чогаал натыжымышкының киржикчилери уругларның ава дугаймында шүлүктери-биле танымаалыңар.

ЙӨРЭЭП ТУР МЕН

Бертелерге ында-хаан дужа бээр мен,
Меңээ авам кымынайлап дузалап ызыр.
Эптиг-ээлдек чагыл соглээри чылыг сөөт
Этке-сөөкке сиңиге бээр хуулгазывыныт.
Чырык черде авам ышкаш ыңдыг ижим,
Шыны херек, тынылбас деп бодаар-дыр мен.
Эргелеткеп буян-кежиин чырыткыдыг,
Эриг баарлыг иелерни йөрээп тур мен.

Мариина СЕРЕН-ЧЫМЯТ.
Тээли ортуман школазының доозукчузу.

КӨРГЕН СЕН БЕ?

Делегейде эң-не чараш,
Хыраа дег хөө көрген сен бе?
Делегейде авам ышкаш,
Кызыл кижи көрген сен бе?

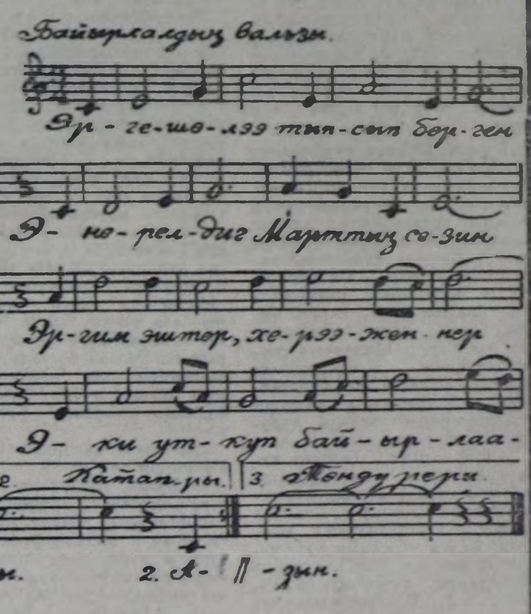
Сайлыкмаа ХЕРТЕК.
Тээли ортуман школазының 7-ги класзының өөреникчизи.

МАРТТЫҢ СЕЗИ

Сөзү: Кара-ыыс МУНЗУКТУУ.
Аялгазы: Дамба ХҮРЕШ-ООЛДУУ.

Эрге-шөлээ тыпсып берген
Эмгелдиг марттың сезини
Эргим эштер, херээженнер,
Эки уткуп баймралдыр.
2 катап

Ажы-төлдүң авазары,
Ажыл-ишкин иергенирери,
Чедишкинниң демдеглээли,
Чечектер дег чараш болуул
2 катап
Эрлер-биле дешпешкен бис,
Эрге-шөлээ холувуста,
Баймралдыг Марттың ээстее
Баштак ырлар чаңгыланзыы.
2 катап

Огородчунуң сүмези

ПОМИДОР РАССАДАЗЫН ОЛУРТУРУУ

Помидорну баштай рассадага өстүргеш, чылый бээрге, ам олуртур. Ону канчаар кылырыл?

Помидор тарыыр хааржактың хемчээлиниң узуну 60 см, дооразы 30 см, бедии 8 см болза эки. Ыңдыг-даа болза чаа сорттарны шенеп тарыл база болур.

Үрезинии март 1-деп 20-ге чедир тарыыр. Оон ынайлаарга орайтаар. Бир авес хөй чүүл помидор тарыыр доор болзукарга, оларның аразын оттут-ыыш-биле аңгылаар. Хааржакта хорзуңнер чылый бээрге, чылыг суг-биле суггаргаш, суг сине бээрге, үрезиннериң аразын 1-2 см кылдыр одуруглап тарыыр. Таваи соонда чылыг черге тургузар. Өзүмпеп үнүп кээрге, шала серии черге тургузар.

Тарыыр мүрнунда үрезинии 1 грамм марганец эзилдирииге 15 минута тургузар, оон арыг суггa чүггаш, 2-1 хонукта шыгыдары-биле ол песке орааш каар. Шыгаан үрезиннерни чаңгыстан тарыыр. Тараап соонда хорзуң үргүлүү шык турар ужурлуг.

Помидорның рассадазы үнүп желей бергенде, ону ажаары, чемгереери база бар. Ол дугаймында дараазында чугаалажыр бис.

Сэт ДУКЕЖЕК.
Кызыл хоорай.

Кулинария булуңу

ПЕЧЕНЬЕЛЕР

Бажың печеньеан. Ажыглаар продуктулары: 4 чуурга, стакан хоюг чигир, 200 грамм маргарин, 1/2 шай шопулаа ишти дус болгаш сода, 3 стакан долган (ажыг эвес).

Чуургаларны хоюг чигирбиле холуткаш, чымчадып каан маргаринии, соданы болгаш дусту немээш, борбак долганнар чок кылдыр эки быягаптар.

Белеп болган долганны шай шопулаа-биле ускаш-ла, калбартыр ейгеш, ус-биле чаш каан чуга демирге салгызаптар. Оларны ажжок изиг духовкага быжырар. Эскеш, сооң бээрги печеньелериниң кырыына чигир пудраазын бызаптар (боду күзээр болза).

Чөөп чук печеньеан. Ажыглаар продуктулары: 1 стакан долган, 1 стакан грек тоорук, 1 стакан изюм, 1 стакан хоюг чигир, 3 чуурга, дус, ванилин.

Чуургаларны чигир-биле холаап, долганны, изюмну, тооруктарны, дусту болгаш ванилинии немей кааптар. Шуптузуп эки холуштур быягаш, шөйбек 3 колбаскалар кылып алыр. Оларны кургас долганга бораш, чуга демирге салгаш, дыка изиг эвес духовкага 10 минута дургузунда быжырар. Эскеш, изиг-биле-ле батоп ышкаш кылдыр кезер, а кажан сооң бээрге кырындан чигир пудраазын (бодуңуң күзели-биле) чажып каар.

Чигираяг печенье. Ажыглаар продуктулары: 1 стакан хоюг чигир, 1/3 стакан суг, 100 грамм маргарин 1/2 шай шопулаанын ишти сода, ванилин, 2 стакан долган.

Хоюг чигирни сүттүг саклыцга ургаш, отка салгаш, эргилиптер. Оон соонда соодуп алыр. Сооң бээрге, маргаринии, соданы, ванилиин болгаш долганны немээр. Бо бүгүнү эки быягаш, 0,5 сантиметр кылын кылдыр ейүп алыр. Кырынга хоюг чигирии бызапкаш, янзы-бүрү хевирдиг кылдыр оюп алыр: стакан-биле төгериктерни, чартык айларны, а бижек-биле квадраттарны, шөйбек долганнарны. Ус-биле чаап каан чуга демирге оларны салгаш, улуг эвес отка 8-10 минута быжырар. Печенье ак өңнүг болгур ужурлуг.

ЫНДЫГЛАР БИСТЕ ХӨЙ

Фина — Балааларның өг-бүлезиниң улуг уруу. Чээрби хар чедип чорза-ла, авазы чок апарган. Ылаңгыя хөй ел-чаш уругларлыг өг-бүлеге авазындан чарлыры берге-де болган. Бичии-бичии ожук даштары дег чүвелер иезэн чокка артканнар, улуг үгбазы харып оларга дөмек болуп, ажы-төлдү азырааргынга ачазының ёзулуг дузалакчызы болуу берген.

Авалар чөрле ыңдыг, уруум кижизиг-ле, кежээ, ус-шевер болур болза деп күзээр. Кижи бүрүзү авазының школазын эртер. Финаның авазы, өске кады төрээн кыс дуңмалары ышкаш, ус-шевер дириш чораап. Өг-бүлениң барып-барып улуг кыры авазының шеверин чайгаар-ла салган алган. Ынчангаш иезэн чок болган соонда бичии дуңмаларынга ол үеник хиреэзинбиле таарыыр чүчак тончугаштарны, бопук ыдыктерни боду-ла даарап киришкен. Алгы-кешти даараавы өөренмээн кижиге холга эптешпеспе-де болдур ийин, дүк ораашкаш туруп бээр чүве болгай. Бичиизинде кижи оны эки кылып өөренир дээш падык бараар боор чүве.

Ол шагда белеп хептер-даа чок, пес-таавы-даа ховар, чүү бар болдур, оны-ла сайзырадып ажыглаар апаар. Өскүс дуңмалары өзүп, бүт кырынга турупкан, боду бала тускай өг-бүлелиг, ацгыланып чоруй барган, авазы чок боорда ийи хире харлыг дуңмазы Зинаиы болунга уруг кылдыр өөредип алган. Боду эртем-билиг чидип ап четтикпезе-даа, дуңмаларын барык шуптузуп эртем-билиглиг, шыырак кижилер кылдыр доруктурган, ол дээрге улуг үгбазының база ачы-буяны болбайн каңчаар. Башкы, чуруукчу, зоотехник, чолаачы, бухгалтер, агроном дээш дуңмалары шупту эки кижилер болгулаан.

Фина ажылдың бичезинден оюн чалдацмаан, бо чылдарга чедир Эрзин суурда-ла чурттап, ажылдап чоруур. Ажаалда кассазы, ажаалда банкызы ол шыгаар вахтёрлап ажылдап чоруур. Харысаалгазы улуг ажыл. Бо чылдың төөчүзүнде ол буянныг дыштанылгаже үнер.

Ажылчын өг-бүле үш уруглуг. Улуг уруу— Эрзин эмнелгезинде медсестра. Уруунуң уруу бичии Чодураа кырганаавазы сугда ол хүн аалдап келген, дидиредир халып тур. Кырган-аавазы дыштанып хүнүп, хостуг үелерин аңаа-ла хилис арттирип амдажываан. Ижеген-не орар.Кыстан ийи корлар дижир чүве болгай. Каяа-ла кежээ кыс баар болдур, аңаа хир-бок-даа чытпас, дораан-на аштап-чүлүп кааптар, эде-хере тыртып каар болгай.

Район төвүнде чурттап орар-даа болза, инектерлиг, оларын азырап, судун саап ижип орар. Чамдык улус дег чүгле магазинче көрүп орбас. Далган-тараапы-даа соктап, белеткеп аптар эки чаңчылдыг.

— Чайын көөр болзуларза, аңамның херимниң ишти но-гаа долган турар кижи — деп, уруу Сырбык бистиң чугаавыска немеддо киирип олур. Хуузунда ажыл-агыйдыг болбаска аъш-чем хандырылгазынга чөрле бергедей бээри чажыт эвес. Картофель, погааны элбеди авазы-бүрү кылдыр тарыл турар улустур. Помидор, огурец, редис, морковь — дөгерезинп тарыыр. Рассада өстүрөр үе келген деп, бажың эзин дүвүрексеп олур. Ногаалар, витаминнер чокта шын чемненииге турбас, кадыкшыл деп чүве оон өгелээр ышкаскыл. Бо бүгүнүң дугайын авашкылар-биле кады чугаалажып ордувус.

Кунаяшкан ачыда, үш өрээл улуг бажыңныг, арыгшевер, бүгү-ле чүүлдер турар чөрлеринде, телевизор, холодильник дээш херектиг эткен шупту бар. Сервантында колдуунда-ла ол-бо делгелгелерге киришкеш, шаңнаткылаап турасказал белектерни салгылаан каан.

Эң хүндүлүг, кезээде чарылбас ээли—бүт-биле дааранып машинаазы. Бо удавда Фина уруунуң уруунга бичии хевеңнер топчуташ даарап олурду. Үне-кире маңнаар бичии кижиге эптиг, чылыг хеп болдур ийин.

Улуг Октябрьның 70 чыл болган юбилейин таварыштыр республиканың херээженнериниң уран-шевер кылыглар делгелгезинге эки киришкет база шаңнаткан. Бичии уруглар хеви комплектини: чуучакыраш, бопук ылык база бергүүштеп салган. Раайонда, суурда делгелгелерге ол киришпейн барбас.

Эрзин суурнуң херээженнери база идепкейлиг улус. Ажы-төл кижизидилгеин, чаагайжыдылга, культурлуг дыштанылга дугайын бо-ла чугаалажы бээринден ацгыда, бо бүгүге боттарны идепкейлиг кириирлер. Суурнуң кудумчу байырлалдарынга хоочун кижи болгаштың Балаа Фина база бо-ла чалады бээр. Төрээн суурунуң төөгүзүнден билир чүүлдери хөй.

Аваамнан үнүг шевер болгаш, дуңмаларында база чонар-даштап чаламыр, даараныр, чуруур-даа кижилер бар. Ат-алдарга бүргетпээн, ана-ла чаңаттыпган болуул, чопунга хүндүткелдиг, эптиг-ээлдек шак ыңдыг ие херээженнер бистиң аравыста кончуг хөй. Елуул херээженнер мээң оларны оизаалап тодарадып чоруур. Олар хажыыландаа улуг-ла эскертинмес-даа болза, боттарының амыдырал-чурталгазын чараш, чедингир кылдыр чүртап, ажылдап, өскелерге ёзулуг-ла үлегер-чижектиг улус болуп чоруурлар. Кандыг-даа ажылдан олар чаңаж дивес. Өг-бүленің оду-кезүп-даа олар тудуп, чанып чоруур. Аваның чылыг чаагай сеткилиг-биле кежээде-ле ылгалып чоруурлар. Балаа Фина шак ыңдыгларның бирээзи. Март 8-тиң өөрүшкүлүг байырлалын таварыштыр оон дугаймында бо каш сестү сөглеп... ийин мен.

Бопуймаа ДИРЧИП.

ӨПЕЙ ЫРЫ

—Авам дириг чоруур шагда оон холдарының хоюг, чымчаап, чылыын, күштүүн, уран-шеверин, эгиттинмес эргим буянының эчизинге чедир эскербейн чораапымны ам кайгаар-дыр мен. Кижиниң чүү-даа чүвени өөренип, эскерип, кажарап билип алыры чоорту болур турганы ол ирги бе?! Аваам ам чырык чер кырында чок. Ынчалза-даа ол мээң-биле кезээде кады чоруур. Ол бажыңның мээнинде, баярыныңг өлүнде, карааныңың огунда, чүрээминиң ханында чаштынып алган чурттап чоруур. Ынчалза-даа медегейим-биле аваамны уттуп бар чыдарымны бир-ле катап эскерип кагдым. Ону аваам боду сагындырып келчиик. Кыт эгеан чүве. Эртен дап хаваапан орда оттуп келгеш, удаан-даа ышкаш, улуваап-даа ышкаш ийиниң аразында дүжей хона берип-тир мен. Экиктя кижи сокпады. Кирип кел-ле, мээң чыткан ерээлимни аныяк херээжен кижи бакылап келди:

— Авазар ырак чердеп дүүн-не чедип келгеш, еске аалга хонгаш, ам даштын чедип келди—дидир.

Дүүн-не келген күжүр аваамны барып ап алыр тургандыр мен. Бо канчап барганым ол боор. Оода бо эртен барып ап алырым кай деп боданы каапкаш, тура халаап эжикче углап бар чорумда, аваам кирип келген бо тур. Бодүүн ынчалза-даа арыы долчок хептиг, арай мукгаргап. «Хөөкүй аваамны! Дүүн-не барып ап албас чогеллиимни, канчап чедип келдиң, авай?!» дээш, күжүр аваамдан куспактаны каапкаш, отту чаштап келдим. Аваам-даа чок. Дужум болду.

Аваларның ачы-буянып ажы-төлүү каяан-даа утпас. Чүге дээрге олар аваларның арыг, дириг хавы-биле чурттап, амыдырапды тургузуп, уламчылап чоруурлар.

Төөчү чок амыдыралдың чаяакчылары, ортемчейниң чаартыкчылары — авалар. Аваларның күжү, оларның үнү чырык чер кырында кандыг-даа берелерни тиилээр. Аваның чүрээ мөңге согуда, чүге дивес чүректерни ол боду дарганнап чоруур.

Өртемчейде, иниилел амыдыралында төөчүзү чок мөңге ыры үзүктел чокка биске аян түлүп чоруур, ол дээрге аваларның кайгамчыктыг өпей ыры-дыр.

Биче-оол ДОЮНДУП.
Тес-Хем район.

Телевидение

МАРТ 8
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Медээлер. 8.10 —Телефильмвер. 8.30 — Уругларга. 9.50 — Таджик ССР-ниң Күртелерадиозуюуң «Зебо» улусчу таңцы ансамблиниң концерти. 10.15— Уругларга фильм. «Дырбактыг ээн кел чыдар». 11.25 — Телефильм. 11.55 — «Цирктиң шүүлү ынак». 12.40—РСФСР-ниң алдарлыг артизи Л. Рюмина ырлаар. 13.25 — «Удуг кижилер болгаш уруглар». Хөглээшкиниң программа. 14.40 —РСФСР-ниң улустуң артизи З. Кирюшкинуң чогаадыкчы ажылының дүтээлинде. 15.55 — Мультфильмвер. 16.15— «Хөрээжен кижи кадзээ тыш». Байырлал музыказының программазы. 18.45 — «Идегелдиң чеди хопуу». Уран-чечен фильм. 1-2 серилары. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Үзел-бодал» программага музыкалыг кипсырыпта. 22.50 — Телефильм. 23.15 — 00.00 — Таңцы, таңцы...». Вильнюста бал таңцылар ансамбльлериниң II бүгү-эвилел фестивалы.

ИЯНГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Мультфильмнер. 8.45 — Киноконцерт. 9.25 — Телефильм. 9.55 — Калинин область чурттап турар солдат авазарының салым-чолуун дугаймында. 10.40 — С. Туликовтуң ырлары. 11.10 —«Иркутскижилер, хере турупталывнар». 11.35 — Мультфильм. 11.55— А. Баяновтың күүселдеринде шаңнадыкы романстар болгаш ыглан ырлар. 12.50 — Мультфильмнер. 13.20 — ТТ фондузуюндан. «Херээженни дилеңер». Уран-чечен фильм. 1-2 серилары. 15.45 — «Бистиңбиле, бис ышкаш, бистен дээрге кыш». ГДР-деп дамчыдыгаш. 16.45 — «Волгоград». Телефильм. 16.55 — Хоккей. СССР чемпионады. ЦСКА — «Динамо» (Москва). 19.10 — Фильм-концерт. 20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 — Синхроннуг эштинишкин. «Советская женщина» журналдың номналы дээш делегей маргылдаазын. 20.45 — Бүгү-эвилел конкурсуюуң лауреады А. Марчаковский ойнаар. 21.00 —«Үе». 21.35 — 00.05 —«Цирк дамгыназы». Уран-чечен фильм. 1-2 серилары.

Кино

МАРТ 8-ТЕ

«НАПЫРАЛ»: «Киносборник» 10.00, «Вознесение» 11.30, 13.30, «Всё нормально» 15.30, 17.30, 19.30 шактарда.

Видеозал: «В джазе только девушки» 14.00, 16.00, 18.00, 20.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Последняя ночь Шахерезады» 9.00, 12.00, «Сказка о прекрасной Айсулу» 10.50. Киноклуб «Сказка» школа № 5 14.30. «Шаг» 16.00, 18.30, 21.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Очень страшная история» 10.00. «Этот странный лунный свет» 11.30. «Рэттайм» 13.20, 16.10, 19.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Властелин времени» 12.00. «Одиночка» 14.00, 15.50, 17.40, 19.30 шактарда.

МАРТ 9-ТА

«НАЙЫРАЛ»: «Убить дракона» 9.20, 12.00, 14.40, 17.20, 20.00 шактарда.

Видеозал: «Брак по-итальянски» 13.30, 15.30. «Мультсборник № 34» 16.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Сказка о прекрасной Айсулу» 9.20, 13.10, «Зоя» 10.50, 14.40, «Вознесение» 16.40, 18.30, 20.20 шактарда.

«ВОСТОК»: «Рэттайм» 14.00, 16.50, 19.40 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Шаг» 14.20, 17.00, 19.40 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: к/б: «Одиночка» 17.30 19.30 шактарда.

Аграар

Республиканга биче булуттаар. Чагбас. Хаттың күжү кошпак. Дүне 23-28, чамдык чөрлерге 14-19, хүндүе 6-11, чамдык чөрлерге 5 градуе чедир соор.

Кызылга биче булуттаар. Чагбас. Хаттың күжү кошпак. Дүне 26-28, хүндүе 6-8 градуе соор. Автооруктарга көстүрүү эки, дожаннаар. Агаарның балымышкыны 720 миллиметр, а өл-шыгы 70 хуу.

Театр

Март 8-те.
«БАЛЕТ КЕЖЭЭЗИ».
Балет артистериниң концерти.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

367000, Кызыл хоорай, Красноармейская, 100 Индекс 54241

«ШЫНЫҢ» телефоннары

◆ Редактор — 3-43-34;
◆ оралакчыларын— 3-33-91 3-34-17;
◆ приемная — 3-34-26;
◆ кармыскалгалыг секретарь — 3-34-92;
◆ оралакчылары — 3-45-93;
◆ партийна амыдырал киллизи— 3-36-82; 3-36-25;
◆ совет турғузуг, сопиал айтырыгзар киллизи — 3-34-29; 3-41-23;
◆ үлетпүр киллизи — 3-34-49; 3-36-73;
◆ пропаганза киллизи — 3-34-57;
◆ агроүлетпүр киллизи — 3-41-16;
◆ культура киллизи— 3-39-15;
◆ информапия киллизи — 3-37-11;
◆ чагза киллизи — 3-39-03; 3-34-39;
◆ очулга киллизи — 3-34-93;
◆ корректорлар — 3-34-19;
◆ үнзтүүчүлер — 2-27-41;
◆ бухгалтерия — 3-43-41;
◆ солуп келбейн барганза — 2-32-75, че дежурная.

Чылда 300 катап үнер.

Хемчээли 2 паравата анызы

Тиражы 25400 экз.

Тыва АССР-ниң Нөм үнзтүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының керектериниң талазы-биле күүрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Шетинкин база Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 252. ТС — 00067.

республиканская
БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунун, Тыва АССР-нин Дээди Соведиинин болгаш Министрлер Чөвүлелинин органы

1989 ч.
март
10
пятница
№ 58 (13958)
1925 чылда үнелеттинген.
Өртээ 3 коп.

ЧАА ХЕВИРНИ ДИЛЭЭР

Агитатор болгаш ооң ажыл-херээ

ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларынга чедир эвээш санныг хонуктар артkан. Депутаттарның кандидаттары соңгукчулар-биле ужуражып, боттарының программаларын таныштырып турар. Соңгулдаларга белеткелдиң сөөлгү кампаниязы бо. Ынчангаш агитколлективтер, информация-пропаганда төптери, агитаторлар боттарының ажылын улам идепкейжидери чугула.

Соңгулдаларга белеткел дээрге-ле — агитколлективтериниң болгаш агитаторларга кижилер-биле ажылдаарының ханы өөредилгези, оларның политиктиг бүзүрелин оттурарының арга-дүржүлгазын шиңгээдип алырының өөредилгези-дир. Агитацияның активчизи кижи чаа соңгулдаар системазының бүгү хевирлерин ажыглаарын кызыдар херек. Кол-ла вегелде чүл дизе, агитацияның эрги, шаптыланчак хевирлеринден үштунар, кижилерин дүвүредип турар чугула сорулгаларының чижектерин амыдыралдан алыр ужурлуг.

Агитаторларның ажылы харымсалгалыг болгаш хүндүлүг. Олар партия биле чонну, Советтер биле соңгукчуларны харылзаштырып чоруурлар. Ынчангаш агитатор кижи бүрүзү хөй-ниитиниң үзел-бодалдарын билип, ооң-биле чергелештир политиктиг серемчилелин күштелдирер. Национализм, бюрократизмниң элементилерингe, эде тургустунуушкунга удур хөөннерге чаныш-сыныш чок удур турбаар хүлээглелиг.

Агитаторлар соңгукчулар-биле ажылыңга СЭКП ТК-ниң партияга, совет улуска Кыйгырыын таймылбырлаарын чугулага алыр. СЭКП-ниң болгаш Совет күрүнениң иштики болгаш даштыкы политиказының идеяларын, экономиктиг болгаш политиктиг реформаларның ужурутказын, социал болгаш ажыл-агыйның чугула сорулгаларын тодаргай чижектерге көргүзер.

Март 26-да болур ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаары чаа системаже эртер. Моон мурнунда агитпунктуларны дерип, чогуур литература-биле хандырып, депутаттарның кандидаттарының чурук-хөрүүн азып каап, соңгулдаар хүнүнде кандыг ажылдарны кылырын тыаквап алгаш, бо чугула политиктиг кампанияга эки белеткенгенивис оң деп санап өөренип калган турган бис. Амгы негелде ооң көңгүе өскө. Бүзүрелиг республиканың көдээ черлеринге агитация-пропаганда ажылының стилин үениң негелдезиниң эйыы-биле тургузарын чедип алыр хүлээглелиг бис. Ол талазы-биле чамдык черлерде информация-пропаганда төптериниң ажылын багай эвээ тургускан. Чижээ, Бай-Тайганың Кызыл-Даг, Чөөп-Хемчиктиң Чыраа-Бажында культура бажыңнарының чанында тургускан информация-пропаганда төптери соңгукчуларның клубун тургускан. Ук черлерде агитация-пропагандаңың соңгулда мурнунда ажылын черле солун кылдыр организастаан. Ол ышкаш Каа-Хемниң Сарыг-Сеп, Сут-Хөлдүң Алдан-Маадыр, Бора-Тайга культура бажыңнарының чанында информация-пропаганда төптери база багай эвээ ажылдыг.

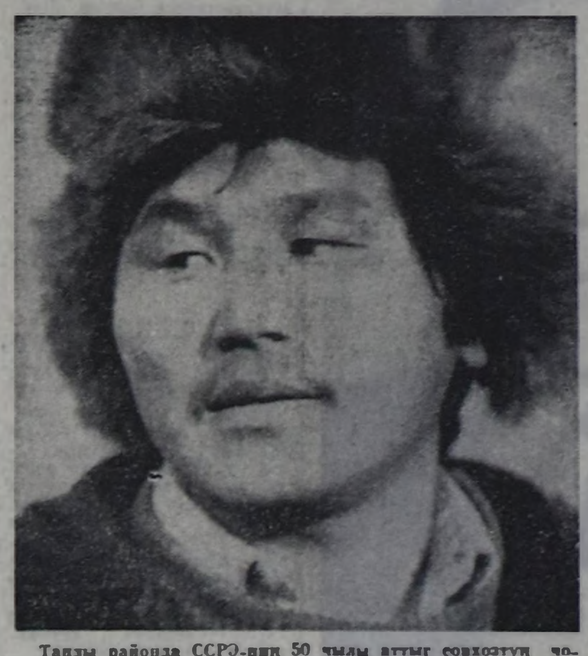
Ынчалзажок чамдык партия организациялары информация-пропаганда төптериниң ажылын чаа хевирже шилчидип ыыдаваан. Эрги чапчылдарны эдерип, культура бажыңнарының даштыга дозуңнар, плакаттар азып, соңгукчулар-биле ажык-чарлыг, маргылдаалыг, кандидаттарның программазында экономика болгаш социал айтырыгларның амыдыралга боттанып болурунуң талазы-биле чугааны чоруткайн турар. Ооң чижектеринге Каа-Хем, Чөөп-Хемчик, Барыын-Хемчик районнарының культура бажыңнарының соңгулдаларга утказыттур белеткелди кошкак чоруп турарын айтырга-ла, четчир. Агитацияның төптери болур культура бажыңнарының кыпкы үеде одалга системазын доңуп, соңгукчуларга таарымчалыг байдалдар тургустунганының ажыл-агый удуртукчулары кичээнгейге албаанын, түс черлериң партия организациялары баш удур хемчег албаанын элдеп. Чижээ, Бии-Хемниң Аржаан суурда Культура бажыңының одалга системазын доңган, Барыын-Хемчиктиң Анцгатыда Культура бажыңының одалга системазын соңгулдаларга чедир ай ажыг хуусаа эртип калган турда, чедир септелгезин кылып, Каа-Хемниң Сизимде көдээ клубтуң оран-савазы аварии байдалында турда, информация-пропаганда төөгү чогуур негелдеге чедир тургуступ-таан деп канчаар чугаазаарыл?

Көдээ черлерге информация-пропаганда төптерин культура бажыңнарынга тургузары эптиг. Ук төптер-биле агитаторлар доктаамал харылзааны тудуп, оларның ажылын чогум-на аңаа ушкарып-башкарар ужурлуг. Ынчангаш кайда-да орансава таарымчалыг байдалда тургустунганывыз, аңаа агитаторларның ажылдаарынга чиик.

Депутаттарның кандидаттарында ийи, харын-даа үш кижи беәнн бар болгай. Оларның кагжыышкынныг маргылдаазын соңгукчуларның мурнунга деңге чоруларын чедип алыр херек. Ол үүл дээрге демократияның сайзыралы-дыр. Күрүне эрге-чагыргазының дээди органынга чонга хүндүлүг, принципиалдыг, пиитизел-политиктиг дүржүлгазы улуг, күрүне ажыл-чорудулгазынга сүндүлүг кижилерин киирер ужурлуг. Депутаттарның кандидаттарының кагжыышкынныг маргылдаазы мээн турарын ажык-чарлыг байдалга чоруудар. Моңу чорударда, чер-чурт, төлыш-көрүш тыртыжар, бодунуң хүүзүнда эргеажының бодаар кызыы чоруктарны болдурбас. Агитацияның активчизи социалистиг моральдың дүрүмнери сагыттынган турарын чедип ап, араазында маргыжыш турар кандидаттарның ат-алларын болгаш моңу-шынарың камгалаар, демократияның культуразын массаларга чедирер хүлээглелиг.

Соңгулдалар дугайында хоойлуну чедимелиг тайылбырлаар. Соңгулдаларның артер чурумун үезинде таныштырып. ССРЭ хамаатызы кижи бүрүзү соңгулдаларга киржир хүлээглелиг дээрзин сагындырар. Соңгулдаңы хамааты бүрүзү чүгле болу чорудар, ол көөрде паспортун болгаш өске-дээ документтиң ыяап көргүзер. Чажыт бадылаашкының кабиназы азы өрээлинге бодунуң удур кандидатуразының фамилиязын балаар. Бюллетеньге чүгле чаңгыс кандидатты арттырар. Бир эвес оларның саны ийи азы ооң хөй болур болза, шиңаа биллетень күш чок болур. Ук негелдеер бодүүн ышкаш сагындырар-даа болза, бир эвес оларны сагывайн барган таварылгада, чугула политиктиг кампаниянын ажыл-чорудулгазынга шаптыш ужураштырар болгай.

Кандидаттың агитациязын соңгулдалар болурунуң бүдүүзүнге чедир узадып, ону ёзу барымдаалаар эрги чапчылдан үштупар. Ынчангаш информация-пропаганда төптери агитаторларның ажыынга улуг дузаны көргүзүп, соңгулда кампаниязының үезинде чоннуң чыгыыр ёзулуг политиктиг төөгү болур ужурлуг. Партия, совет, ажыл-агый болгаш өске-дээ хөй-ниитиг организацияларны бо онзагай байдалга эртер соңгулдаларны үениң негелдезинге дүүштүрер дээш хөй чүүлдерни кылыр ужурлуг.

Таңды районда ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозтуң човаачылары машиналарны септээрин, шилгиин часкы тарылга ажылдарынга ажыглаар машиналарны белеткен алырып доозупкан.

Ол ажыл-агыйда 30 ажыг аңгы-аңгы марказының машиналары эки шынарлыг септеттинип, бо хүннерде дозуу-биле ажыглаттынып турар. Техника септелгезинге аныяк човаачы Михаил Бады-Хөө болгаш ооң-даа өске човаачылар шалыпчы үлүүн киирген. Бады-Хөө бир дугаарында бодунуң башкартаны бекээнн дажыглаар машиназының үреликтерин кылып алгаш, ооң соонда өөредиинин техниказын база септеткен, ажыглалга киирипкен.

Бо аныяк човаачыны ажыл-агыйда мактап турар, өүскү дүжүт ажаап алышкынынның үезинде ол хову турлаглаарынче кыпар-чаар материалдарны чедирип берип турган. Механик хүлээглелиг база күүседнп, тараа шөлүнге үрели берген машиналарны, көдээ ажыл-агыйның техниказын ол-ла черинге септеп, ажыглалга киирип турган. Дүжүттү чидириг чокка ажаап алырынга киирген үлүүн үнелеп, ону чаруштың бирги одуруунче киирген. Бо хүннерде ол база човаачыларның социалистиг чарыжының бирги одуруунда чоруп, бригадаларже бекээнн болгаш өске-даа херектиг чүүлдерни чедирип эгелей берген.

ЧУРУКТА: мурнакчы човаачы Михаил Бады-Хөө.
Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

МЕДЭЭЛЕР

АЖЫР КҮҮСЕТКЕН

Чадаананың сүт заводунуң цехтеринде шынарлыг хөй продукция дээш чарыш кылбарган. Чылдың баштайгы ийи айында коллектив бараанныг продукция бүдүрерин 126 хуу күүседип, планзан ажыр 16 муң рубльдиң продукциязын бүдүргеи. Ол ыңгай сайгарылга планын 10,1 хуу күүсеткен.

Сүт хүлээп алыкчызы Маргарита Ховалыг, сүт тыртыраар аппаратчылар Клара Ооржак, Дуруймаа Ховалыг, слесарь Бичe-оол Монгуш, сүт соодар компрессоржу Павел Фомичёв, одакчы Иван Дорошенко бүдүрүлгениң чедиишкинниг салымышкынын киирген.

Арагачы ДОҢГАК.
Чадаана хоорай.

БАШТАЙГЫ БАЖЫҢНАР

Таңдыда ажыл-агыйлар аразында кожуп чоруур механизастаттынган колоннаам бо чылдың баштайгы ийи объектиниң ажытазында киирген. Юрий Белоноговтуң бригадазы дуржулга станциязының ажыылдакчыларынга Бай-Хаак суурда ийи квартиралыг бир бажыңны, а Александр Пискуновтуң удуртканы коллектив «Коммунизмниң хөрели» совхозта блоктардан база ийи квартиралыг бир бажыңны дужаагаи.

Көжүп чоруур колоннаны бо чылын шиитпир-биле ийи-ийи аал чурттаар он сес бажыңны дужаар ужурлуг. Оларның кол нуруузуи «Революциянын чалбыжы», «Коммунизмниң херели» база С. Тока аттыг совхозтарга тудар. Ол ышкаш «Россия» совхожа 624 өөреникчиге школазы, Кочетово суурга көдээ Совет күүсkомунуң бажыңын болгаи өске-даа объектилерни тудар.

Владимир ФОМИН.
Дүрген суур.

ХУРАГАННАР ХӨЙ-ЛЕ БОЛЗУН

Тес-Хем районнуң коданнарында хөй соолдаашкыны кидип түлүк. Амгы медээ-биле алырга, төрүүр ужурлуг 28569 хойнуң 10242-зи соолдапкан. Ооң 10062 хураганны амзызында алган. «Чодураа» совхозта хойнуң өлүг хураган төрүүр чоруу база черле малдың чаш төлүүнүң хорамчазы өске ажыл-агыйлардан хөй болуп турар. «О. Шынаа» совхозта база хөй хой соолдаан.

Үстүнде адаанывыс ийи ажыл-агыйда Вера Доспан, Анатолий Дуруун, Бүрбү Ойдуп, Сарыг-оол Куулар, Седен Ойдуп-оол, Сергей Бичеоол, Александр Сумбаа оларның коданнарында элээн хөй хой төрээн, хураганнары база медээ доругуп турар.

Районнуң арткан ажыл-агыйларында хөй соолдаашкыны ам эгелээр.

Моторик ТЫРЧИН.
Самагалдай.

ЧАА САДЫГДА

Чоокта чаа Кызылга үлет-пүүр бараанналарының пес-таавы садар делгем төлдүт чаа садыы ажыттынган. Ында комсомолчу аныяктарның 10 кижи составтыг бригадазы ажылдап турар.

Янзы-бүрү торгу, шокар, сатын, дүктен кылган пестерни столдарда делгеп салганы кижиниң карааа шокаранаар. Садыгның эргелекчизи Сара Ивановна Хуснутдинова мынчаар тугаалаар: «Чаа садыгны ажыглалга кииргени ковчуг экн. Делгем ийи залда 6 кижи ажылдап турар. «Сайна» универмагынга турган клидизивске ооруур хөйүиден улус чоруй баар турху. Ам мындт эвес. Хары утхөй кижи киирип болуур аргалыг. Ынчалза-даа делгиирлер чогундан түлге столдар кырында пестерни салгылаан. Эрги ажылдап турган черивиске пестерни чада азып каар турган. Ынчангаштыя садыи алыкчыларга пестүн оңу столдарда хүүтлерде салгызаан-даа болза, эки-де көзүлбес. Тускай дериг-керекселдерни кылдырары-биле чагытны киирген бис.

Комсомолчу кыстер Марина Чюдюк, Татьяна Останкина, Августа Дилгижек, Ольга Тихонова болгаи өскелер-даа шудургу ажылдап турарлар.

Вячеслав МОНГУШ.
Кызыл хоорай.

Төрээн чуртувуста

● МИНСК. Афганистанга интернационалчы хүлээглегзин күүсеткен курлаавырда дайынчыларга дузалаар талазы-биле тускай комиссиларны Белоруссияның улус депутаттар Советтериниң күүскомнарының чанында тургузар дугаймда доктаалды БССР-ниң Дээди Соведиинин Президиуму түлээп алган. Интернационалчы хүлээглегзин күүсеткен «афганнар», кадык камгалалының, соцпал хандырылга органнарының, чуртталга-коммунал ажыл-агыйының төлээлекчилери, шериг комиссариаттарының ажылдакчылары, улус-ху депутаттар ол комиссиларның составынга киргеи.

● ЛЕНИНГРАД. «Кировец» деп трактор холуңнаи «профессияны» челнокинниг шиигээдип ап турар. Чаа машинанаң үшкү салгалының базазынга бүдүргеи күчүлүг авточүдүрүкчүүг шенеп көөрү-биле даг ажылчынарынча чоруузуп бергеи. «Кировецтиң» чаа салгалын К-702М деп адаан. Ооң улуг «хымыжы» алзы кубометр сайны, довуракты ускаш, чүдүрер азы дүжүрер арганыг.

ДЕЛЕГЕЙ МЕДЭЭЛЕРИ

● ВАШИНГТОН. 1988 чылда президент соңгулдаларынга америк соңгукчуларның чогум кииичаар киришкеиинаң дугайында сап-медээлерин АКШ-тың чизе-даңзы бюрозу чарлаан. Эрткен чылгы президент соңгуур назы четкен бүгү америкаларның чүүле 57 хуузу киришкен болгаи оларның идепкейлии кажангызындан-даа артык куду болгаи. А 1984 чылдың президент соңгулдаларынга америк соңгукчуларның 60 хуузу киришкеи турган.

● ЛОНДОН. Элээн хөй ирак хамаатыларны Англиядан үндүр шөлүүр деп турарын дашткы херектер болгаи пайыралдажылга херектериниң таазы-биле министр Джеффри Хау британ парламентиниң общинзлар палатазынга медеглээн. «Ады-четкер шүлүтерни» деп номнуң автору — Англияның хамаатызы Рушдиин шважылап өлүрер дугаймзын бодунуң чарлымын күш чок болдурарындан ирак удуртукчу аятолла Хомейниниң ойталаны-биле холбаштыр чогаалчының айыл чок чоруун хандырар дээш мындыг шиитпирни англи чазак ужаазы алган. Англия-биле дипломаттыг харылзааларны Иранның чоокта чаа үеженнең моон мурнунда дыннаткан турган.

● ЛИМА. Хөгжүдезиг чурттар аразында америк банкызынга дашткы ереэнн төлээрин Перуның чазаа соксаткан. Эрткен чылын Перу ол банкыдан 80,3 миллион доллар чээлиин алыр турган, херек кырында 67,8 миллион долларны алган, а мурнуку чылдарда ереэнге эгиилеге кыдыр 69,1 миллион долларны 1988 чылда төлээн.

(СЭТА).

«Чуртталга бажыңы - 2000»

ЧОГУМЧАЛЫГ ЧҮҮЛДЕР. БЕРГЕЛЕР

Мөңгүн-Тайга — республиканың ырак районнарының бирээзи. Ооң аңгыда ында тудуг материалы белеткеп алыр арга-тайгазы-даа чок. Ынчангаш тудуг-суур сайзырадыры дыка берге. Ынчалза-дала бар арганарны ажыглап тургаш, ында чуртталга тудуун хөгжүдер талазы-биле чамдык хемчегларни ап турар. Чоокта чаа бистиң корреспондентивис ук районга чораан, улус депутаттарының район Соведиинин күүсkомунуң даргазы К. С. Дилак-биле ужурашташ, чуртталга тудуунуң талазы-биле районда ап чорудуп турар хемчегларниң дугайында ооң-биле бесседалаштаи.

— Киров Салчакович, ажыы-биле чугаалаарга, силерниң районда чуртталга бажыңының айтырыы дыка берге. Ол талазы-биле чөптүг чылдагаанчар бар. Бажың-балгат негээн улустуң хомудал-билдирилгилериңерни республика солуннарының редакцияларынга өзөп турары база таварылга эвес. Ынчангаш ам бо берге айтырыгны шиитпирлзор талазы-биле силерде кандыг-кандыг хемчегларни ап турарыл, соңуургадыр көрүнерем?

— Шын харын, эң-не берге айтырыг ол. Бистe септелгедүүт участогу, ол ышкаш ажыл-агыйлар аразында ботоорулга-чарылгалыг участок бар. Боларда ангыла, ийи совхозувуста тудуг бригадалары ажылдап турар. Оларның чогум план күүсеткийн бавры ховар. Эң ылаңгыя тудугнуң ийи участогу республикада безин шаңнадып, мактадып турар. Тудуг талазы-биле бистер республика органнары дузалашпайн турар деп чугаалаар кандыгдаа барымдаавас чок.

Сөөлгү үеде районда улус хуузунда бажың тударын-биле йүүлүг-ла улуг эгелээшкинче кирген дизе, черле хөөредиг болбас. Амгы үеде 24 ог-бүле боттарының күжү-биле бажыңнарны тудуп ап турлар. Оларның чамдыктары чаа бажыңнарынче көжүп киргеннең дугайын чоокта чаа «Шын» солунга бижээн болгай.

Эрткен чылын биске күрүнеден 100 муң рубльын бажың тударын-биле чөлүг берген. Ону бис биллирипкин киирген улуска үлегилээп бис. Чижээ. ССР Эвилелиниң 60 чылы аттыг совхозтуң чазаныкчызы Хүреп Сээп 4500 рубльын алган. Ол ам кызымаа-биле 3 өрээл бажыңны тудуп алган, ында чуртаан олур. Ол ышкат милиция ажылдакчылары аныяк ог-бүле Игорь Хертек биле Дарья Хомушку олар туйбудан бажыңны тудуп турлар. Шуут-ла 5 өрээл. Олар туйбуну райпо дамчыштыр база совхозтан садыг ап турлар. Ол бажыңның ханазын Дарья бодуу салып турарын чугаалаар бодай-дыр мен.

— Шынаа-ла, бо ырак, тудуг материалдарын тыварыы берге районда үндүр боттары бажыңнар тудуп эгелээнин черле эки-дир. Материалдар-биле хандырылга дугайын тода чугаалап көрүнерем.

— Тудуг материалдарын райпо дамчыштыр улус садыг ап тур. Ону сөөртүрү берге. Бистиң оруувустуң ыраагын, бергелин билир болгай силер. Бо айтырыгны республиканың Министрлер Чөвүлелинге тургускан бис. Мурнунда Одалга министерствозу турда, биске ук материалдарны олар сөөртүр кылдыр даалга берген турган. Чарыгдал улуг дээш ол министерство соксап каан. Ам капчаар боор: айтырыгны тургуза-тургуза кээриивске, Респотребсоюз ону сөөртүр болгаи. Ынчалза-даа оларның чаңгыс негелдеп бар: травспорт чарыгдалын республика бюджединиң үндүрер болза, чүгле ынчаи ол организацияга биске дузалап болур. Мапаа Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының орлакчызы В. А. Парунин база чораан чүве. Ол даргa чоннуң ниити хуралы болуп турда олурушкан. кайы-бир райпонуң девискээринден тудуг материалдары белеткээр участок дээп бис. Боттарыңар-ла тып ап көрүңер дээр даргa болган. Бир эвес республиканың удуртур органнары бо айтырыгга биске дузалаваас болза, боттарывыс канчаптар бис? Ынчангаш харын бистиң бо интервьювус база чогуур удуртукчулардан бистиң дизээвис болзун деп бодай-дыр мен. Биске дуза херек.

— Ол ыңгыг-дыр харын. Бо материалды республиканың удуртур органнарының ажыллакчылары база помчуур боор деп бодай-дыр бис. Ынчаргa ам тудуг материалдарынга иштики курлавырлар кандыгыя? Чүгле үстүкү черлеже көрүүп алган олурарга база таавышпас-ла болгай. Хуузунда бажың тудар улуска дузанаа чүү ирги?

— Шын харын. Бистe, райкүскомда, улустуң хуузa бажың тударынга дузалажыр комиссия бар. Ону бот-оруулга-чарылгалыг участокта мастер кижи баштап турар. Ооң сорулгазы болза, тудуг материалдарын хүнаар болгаи ону үлзорин хынаар, иштики курлавырларны тыварышка дузалаар. Чамдыкта мындыг боор чүве бо: бир кижи бажыңның үүгле таваан салып турар, ол хиреде шала материалын садыг алган, а өске бир ог-бүле бажыңның ханазын доозуп алган, ол хиреде шала маназы чок. Ынчангаш бистиң ол комиссиявис ындыг чүүлдерни таарыштырар сорулгалыг.

Борта иштики курлавырлар дугайын айтырдыңар. Ийе, ону ажыглап турар бис. Ажыы-биле чугаалаарга, ам шилак октавас апарган бис. Ону оочурлап алган турар. Мурнунда бок кылдыр үндүр сөөртүп каапкан шлакты, ол ышкаш арги түүйбүну база сөөлгү үеде улус бажың тударда ажыглаары-биле ышап турар апарды. Аап-саан материалдардан база улус бажың тудуп турар апарган. Ылаңгыя септелге-тудуг участогу бодуунуң ажылчыны Мерзек Хунап-Карага ындыг материалдарны берген. Ынчангаш ол ог-бүле аап-саан артыкчылардан бажыңны тудуп алгаш, көжүп кирип алдылар. Чараш бажың болган.

Ам ол-ла участоктуң ажылчыннары үш ог-бүле боттарының хууда бажыңнарын тудуп турар. Эрткен чылын Орлан Хертек бажыңны тудуп алган. Орта коллективи шуутла хол киржип дузалашкан: материалдарны база машина-техниканы-даа берип турлар. Ажылчыннар шефтелкен.

Курлавыр дугаймы айтырган болгай силер. ССР Эвилелиниң 60 чылы аттыг совхозта туйбу пеги бар. Чуртталга бажыңының талазы-биле программаны күүседиринге ол тергиин ролдуг болур ужурлуг. Ынчалза-даа ону долуузу-биле ажыглалга киирип чадап тур бис. Ол-бо херекселдери четпес болур-дур. Ам чаа пресс экжелген бис. Ынчаарга дой-довураавыс ажок даштыг болуп турар. Дээрбе херек. Электрилиг элгээш херек. Ол талазы-биле «Тыва даг-дүгү» комбинаттың директору Ю. Т. Комаровтан база дуза дилээп улус бис. «Грохот» дээр херекселди берди. Ам ону эптеп тургузар бис. Ол ышкаш Алтай крайның Кош-Агач районунуң удуртукчулары-биле бистиң СЭКП райкомуунуң бирги секретары база дугурушкан. Оларда туйбу пеги бар. Оларның чамдык үлүзү биске көжүп дузалажыр, ажылдадып өөредир болгаи.

Бистe туйбу ерттедириигe херек ыяш чок улус-ла болгай бис. Ынчангаш суугу чокка ерттедириниң аргазын кожаларывыс алтай өөнүктерден база өөренип көрүп чоруувус. Туйбулар аразынга хомур үруп алгаш, адаанга ог салыр, ооң демги хомур кывар. ынчалза-ла туйбуну ерттедип алыр улус болду. Ыяшка дыка камныг.

Эрткен чылын 30 ажыг-ла муң туйбуну бүдүргеи бис. Совхозта бир бажыңны туйбу-биле тутkан. Материалдың ышнары арай багай. Оода туйбуну чылда 300 муңнуг бүдүрүп кылып турар апарамывысса. А ону миллион чедиириптер болзувусса, бажың тудар материал айтырыы бистиң бүрүн шиитпирлеттинир деп чугаалаар болур.

Чугай Тоолайлыг деп черде бар. Анаа 1957 чылга чедир чуртайны ерттедип турган чорду. Барып көрүп чордувус. Шынары экн чугай чорду.

— Киров Салчакович, силерде пенсионерлерниң бажыңнаре хандырар черле чору дуржулга бар ийин чоп?

— Ындыг чүве харын. Пенсионер малчыннарны мынчалдыр хандырар турар бис. Ийи совхоз чыл саныида-ла пенсионерлерге бажыңнар тудуп берип тур. Кырган улустарга улуг бажыңныя херээ чок, мынчангаш ийи-ийи аал чурттаар бажыңнарывыс телевилелиин эде кылгаш, бир бажыңга-ла 4 аал чурттаар кылдыр мынчалдыр тудуп берип тур бис.

Ооң аңгыда, директорлаабиле дутурушкавывыс чүл дээрге, аныяк малчыннар 5 чыл үзүк чок ажылдаарга-ла, оларга суурга чыпаа-ла бажың тудуп баар сорулганы салдывыс. Бо чылын ийи совхоз кайызы-даа 8-8 бажыңнарны малчыннарга тудуп бээр планныг.

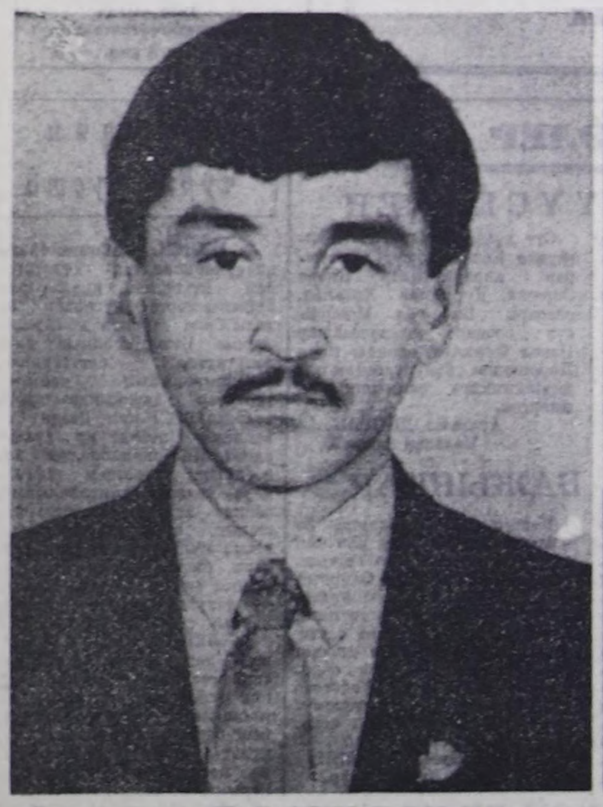
Бистe чуртталга бажыңының айтырыы берге дээрзин бадыткаары-биле мындыг сап-чургайны адап кайыр: районда бүгү ерегелериин 86 хуузу бажыңныг, бир чурттакчыга оналаштыр 6,6 дербелчин метр онаажыр азы республика деңнелиидеи барын 2 катап эвээш. Ам райкүскомда оочурда шүүт бажың чок 122 ог-бүле бар, ооң кырында чыл саныида-ла ортумаа-биле 40 хире аныяк ог-бүле немежип турар. 1968 чылда чалаткан 8 специалистиң ог-бүлезинге эдлеп чокка бажыңнарны бергивис.

Эрткен чылын малчыннарга 17 бажыңны, а суурларда 49 бажыңны тудуп, ажыглалга киирдивис. Планга 2 бажың четпээн. 1990 чылга чедир чыл саныида 51 квартираны, а 1991—1995 чылдарда чыл бүрүзе 70, а ооң дараазында 85 квартираны тудары көрүнген. Чүгле бо таварылгага ерегe бүрүзүн бажың-биле хандырар ажалыт болур бис.

Интервьюну Седен ХЕРТЕК кылган.

КЫМ ДЭЭШ БАДЫЛААР СИЛЕР?

ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле Тес-Хем № 655 национал-девискээр соңгулда округу

А. С. САНЧАТТЫҢ допчу намдары

Александр Самданович Санчат 1939 чылда Тес-Хем районуң Самагалдайга төрүттүнген, СЭКП кежигүнү, дээди эртемниг.

Болдунуң күш-ажылчы чорудулагазын А. С. Санчат 1963 чылда Краснояркиниң политехниктиг институдунуң Кызылда филиалын доозган соонда, Самагалдайда № 1070 КМК-га ажылдап эгелээн. 1986 чылдың апрельде ону ВЛКСМ Тес-Хем райкомунуң бирги секретарынга соңгаан.

А. С. САНЧАТТЫҢ программазы

Бир эвес депутат кылдыр мени соңгуп алыр болза, бодумнуң бүгү ажыл-чорудулгамны кижилер дээш, оларның ажылдаарынга база чурттаарынга таварымчалыг байдалдарны тургузары дээш хереңге баравалгадыр мен. Ол соруулганы чедип алырда, хамыктың мурнунда чурттаалга бажыңнының тудуун нөвүдедиринче сагыш салыр мен. Хүн улустуң бажыңнының тудуун шалыпкын мылырынга дузалажыры-биле ажаалга бэлэкимни дамчыштыр бериң турар чүзээ акшаны көвүдедирин көөр. Чурттаалга тудуунче күрүнениң капитал салыышкынналарын көвүдедир болгаш кордуктөн акша-хөреңгинин бүрүн шинчээдип алырынче кичээнгей салыр. Күш-ажылчы коллективтерге, ажылагийларга боттарын бажыңнарын тудуп алыр чорунту көвүдедир.

Ийи районуң кайы-даа чурттакчылыг черинде школа назынны четпээн уруглар албан черлерин чедиишпейн турар. Самагалдайга, Мөреңге 140 орунчуг уруглар садтарын тудар, «Кызытаар», Ленин аттыг база «Нарын» совхозтарның төрээнниг ясли-садиктериниң телевизел-смета документтериниң дүргедир.

Чонның ачы-чөм хамыыралгазы —чугула айтырыгларның бирээзин. Ону шинчилээрзэ хүн дузалал ажыл-агыйын сайзырадыр, мал чок кижилерге мал садып алырынга дузалажыр. районнарның чурттакчы чонун погаа-биле бүрүн хандырар аргаларны тывар. Кол-ла чүүл —малдың баш санын нөвүдедир, недээ ажыл-агый продукциязының бүдүрүшкүнүн көвүдедир талазы-биле хемчегларын алыр. Ону чедип алырда, совхозтарга, оларның бүдүргелеринге күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидер, ажыл-агыйны чорударының чаа дешиилгелиг аргаларын шинчээдип алыр. Совхозтарга картофельди, погааларны тарырыгны көвүдедир.

Самагалдай суурга чаа универмагтың эмнелге комплексиниң телевизел-смета документациязын бо беш чылда доозугдуруп, нелир беш чылдың эгезинде тудуун эгелээр. Самагалдайга чаа аэровокзалның телевизел-смета документациязын бо беш чылда доозугдуруп, дораан кылдырлып эгелээр аргазын тывар. Шуурмакка. Самагалдайга спорт заалдарының тудуун эгелээри. Эрзиниге Культура бажыңнының, спорт комплексиниң тудугларын чоонку чылдарда доозугдурары көөр.

Самагалдай болгаш Эрзин суурларның аразында асфальтылыг опуктуг дүргеи доозугдуруп. О. Шынаа суурга электри шугуумун бо чылын тудар, күштүг электри шугуумун ийи районга чедирип болур айтырыгны көөр. Тес-Хем болгаш Эрзин районнарының недээ ажылдарын телевизионниң ийи программазын, оон ыштинде Кызылдан дамчыдылгаларны көөрүп чедип алыр. Ийи районуң аразынга хаан баазазын тударының айтырыгны тургузар. Районнар соңгуунарын ажылдар хереңге шинчээдип алыр.

Районнарның совхозтарының, суурларының аразынга автобус айтырыын шинчээдип алыр. Ол соруулганы чедип алырда, Самагалдайда сентээге-техниктиг бүдүрүлгениң, Эрзинде автотранспорт бүдүрүлгениң базаларын көрүп турган, 2-3 автобус тударын, өскө суурлар бээнин эвес. Самагалдай биле Белдир-Арыг, Эрзин биле Бүлүң-Бажы суурларынга аразынга автобус тургузарының айтырыын көөр. Ийи районуң төвүнге УАЗ-469 маркалыг машина сентээр техниктиг хандырыга станциязын тургузар.

Аъш-чем болгаш өске-даа хереглел бараанналарның эртектериниң өзүп турар чыдагаанын тодарадыр болгаш ол талазы-биле айтырыгны хамаарышкыны соңгуур органнарга чедир тургузар. Өртектиг болгаш ортек докгаадың тургузарын сайзырадыгайгы-дар. Назы-харыы улгаткан кижилериниң, күш-ажылдың болгаш даймнының хөөнүнарының, инвалидтериниң пенсиялариның кудуку хемчээлин эге көөр. Эң-не эвээн дээш пенсия 75 рубльден кулдавазе, кылдыр айтырыгны тургузар. Чаа уруг азыраң орар иелериниң хостуг уе-шагыны көвүдедир, бот иелерге чингелдезер көргүзер талазы-биле айтырыгларны чүтээлажыр.

Эвээн шалыныңг кижилериниң шалыныңның хемчээлиг база эге көөр. Чеченстиг Күштериниң, удурткучу аппаратгарының сайын кызырып тургаш, ол хөреңге-биле ук айтырыгны шинчээдип алыр. Малчыннарның шалын телевизириниң распениказын эге көөр тодаву-биле айтырыгны тургузар. Оларның шелээлээр, пенсиялаар үелерин база эге көөр.

Мээң программамда кайыы камгалалыңның, улус өредилгезиниң, аныяктар кажызыглегинин талазы-биле хейхей айтырыглар кирип турар.

С. К. ХАЙЫҢНЫҢ допчу намдары

Сеартов Каевич Хайың 1942 чылда Эрзин районуң Бай-Даг суурга колхозчу өг-бүлеге төрүттүнген, эртемни ортумак, 1971 чылдан бээр СЭКП кежигүнү.

С. К. Хайың бодунуң күш-ажылчы чорудулгазын 1957 чылда «Чаа оруң» колхозунга эгелээн. 1957-1960 чылдарда ол колхозка трактористиң дузалакчызы болуп ажылдап турган. 1960 чылда Балгазынның профтехучилищезинге өреңнип киргеш, ону 1961 чылда доозкан. Оон 1962 чылга чедир төрээн колхозунга трактористеп ажылдаан.

1962-1965 чылдарда С. К. Хайың Совет Армиязының хүрээлеңинге шериг албанын эрттирген, ол-ла колхозтуң хойжу бригадазынга бригадирлеп киргеп. 1966 чылдан бо хүннерге чедир «Чаа оруң» совхозтуң № 2 бригадазының хойжузу болуп ажылдап турар.

Хой ажылын хөгжүдер талазы-биле хой чылдарда үрелүүлелдиг ажылы дээш С. К. Хайыңга «Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны» деп хүндүлүг атты тывыскан, ол ВЛКСМ-ниң XVI съездизиниң делегады, үлегерлиг дагдымакчы. Амгы үеде ол СЭКП Эрзин райкомунуң бюро кежигүнү. Эрзин район болгаш Бай-Даг кодээ Советтериниң депутадынга соңгуун чорааш, СЭКП райкомунуң, райкүүсеомунуң хүндүлел бижиктери-биле хой удаа шаңнаткан.

С. К. Хайың бо хойжулап келген үелериниң хойну ажаарының болгаш өстүрелиниң дешиилгелиг аргаларын чогумчалыг шинчээдип алган. Бодунуң күжү-биле чыл санында четчир сааның мал чемин белеткеп ап, кыштагламашкыны үлегерлиг эрттирип келген. Оон улаштыдан чыл санындан бедик көргүзүглерни чедип ап турар. 1981-1985 чылдарда төрүүр чүс баш хойга оналаштыр 90 хураганны, бир хойдан 2 кг дүктү кыргын ап келген. А сеөлгү үш чылда ортумаа-биле 100 баш хойдан 99 хураганны ап, хой бүргүзүнден 2,1 кг дүктү ап келген.

С. К. ХАЙЫҢНЫҢ программазы

Бир эвес депутат кылдыр соңгуп алыр болза, дараазында айтырыгларны ССРЭ-ниң Дээди Советинге тургузар мен:

а) мал ажылы дег берге, харыысалгалыг болгаш дыш билбес ажыл чок. Ол бүгүнү өреңнип көргеш, түгле Тыва АССР эвес, өске-даа мал ажылы-биле холбашкан девискээрлерге мал ажылында кижилерниң пенсиялаар үезин эрте кылырын дилээр. 30 чыл ажыр ажылдап келген кижи бүргүзүнге пенсиялаар эргеним тыпсырын көөр;

б) Бистиң республиканың ажыл-агыйларында дыка хой малчын турлаглары ам-даа электрижиттинмээн, ону электрижидерининг хемчээн алыр;

в) ив-терезеженнерниң амыырал-чурттаалгазынче сагыш салыр. Бажың ажылы, ажытөл кижизидилгези хой кезиинде оларга онаажырын бармындаваш, оларның бүдүргеге ажылдаар магын кызырарын өреңнип көөр. А чыдың алыр эдилегиг талазын 10—15 хонук чедир удавын болурунуң аргазын көөр. Ол мышкаш чаа божаан иелерге, уруун азыраң өстүрер шөлээнн база узадыр, ону харын-даа 3 харга чедир алыраарын чедип алыр, а ажыл стажы хевээр артар;

г) СЭКП Эрзин болгаш Тес-Хем райкомнарының, улус иеңпутаттарының районнар Советтериниң органы болур район солунуң ажылдарының айтырыын шинчээдип алыр.

Тыва АССР-ниң Дээди Советинге, республиканың Күрлан комитединге тургузар айтырыглар:

а) Самагалдай суурга эмнелге корпузунуң тудуун дөрбөй кылып доозар айтырыгны тургузар;

б) Шуурмакка хилиг материалдарын, ажын, сошта блокгарын, «рамаларны, шала маназын кылып белеткээр ажылдарны механизастаарының хемчээн алыр;

в) Мөреп суурнуң чурттакчы чону немежин, мында уругларның саны өзүп турар, а школа эрги хевээр. Ынчангаш ук суурга чаа школа тударының талазы-биле хемчег алыр;

г) Эрзин болгаш Тес-Хем районнарының ажыл-агыйларының ырак-чоок малчыннарының турлагларын электрижидер болгаш чүпар-бажыңнар тудар талазы-биле айтырыгны көөр.

Дараазында айтырыгларны совхозтар директорлары, оларның сан-хөө ажылдамчыларын дамчыштыр шинчээдип алыр:

а) кем-херек үүлгедир чорукгарының өзүп турарын бырымдаадап көргеш, Ленин аттыг база «Мөреңге» совхозтарның төптөөринге малиционның участок төлөөлерин тургузар айтырыг:

б) «Кызытаар» совхозка ясли-садик тудуун кылып эгелээрин болгаш чоокку үеде доозарын, ол-ла совхозтуң Доозуннуг бүгазын ажыглап, погаа, картофель өстүрериң көвүдедир:

в) Куранда чурттап турар ишчилериниң садыг, медицина болгаш коммунал (газ) хандырылгазын ажыжидер хемчегин алыр:

г) Эрзинде АКМК-га, «Чаа оруң» совхозка тепляпе тудар, ону парый ажыглалга киирер: Эрзин, Мөреп болгаш Бай-Даг суурларга садыг шөлдерин калбартыр:

Ол бүгү-биле чергелептир ийи районуң чурттакчылыг черлериңе бажың тудуун көвүдедир. Чонуң хууда бажың тудуп алырынга деткимче көргүзери-биле ажаалга банкызын дамчыштыр бериң турар чээлиниң хемчээнин улгаттырар аргазын тывар болдап турар мен.

Бистиң республиканың чурттакчылыг суурларынга тепчүткен одалга системазын иңнериниң айтырыын чоорту тудуп, оларны ажыглалга киирериң чоорту өреңнип көөр.

ИДЕПКЕЙЛИГ ЭШ

ССРЭ-ниң улус депутаттарынга соңгулдаар талазыбиле Кызылдың Чөөн № 646 соңгулда округунга тус-тус коллективтерден депутат болур ыяддыр сее кижини дешиитккен тургаш. Округтуң соңгулда мурнунуң хураанынга ол кижилерден ийизи — Кызылдың школа-интернадынын директору Ф. М. Мухаметтареев болгаш «Каа-Хем» хөмүр-даш разрезиниң эдиктчи-электрослесары Владимир Евгеньевич Илкин олар шилиттиниң, ам депутатка кандидаттар кылдыр шуут дүрүм ёзугаар бүрүткеткен. А хурал мурнунда кордактыларының даңзызынга хар-назы-даа, арга-дүржүлгө, албан-дужаал-даа талазы-биле улуг кижилерден чаа-ла 33-тээн бөдүүн ажылчын Владимир Илкин чүүл-биле онаалаңып, тиилеп үнгенин?

Чижээ, даңзыга «Тыва автотранс» каттыжымышкынның партком секретары В. А. Асовычев, Кызылдың № 2 АТБ-зиниң директору К. У. Чамзын, № 4 ортумак школаның директору, Тыва АССР-ниң школаларының алдарлыг башкызы, улус өредилгө ажылдакчыларының Бүгү-эвилел съездизиниң делегады Л. Н. Деменская дээш, шынап-ла, эртем-билиглиг, идепкейлиг, харын-даа алдар-аттыг кижилер бар турган. Олардан Володя чүүл-биле мялаалып, хураалың киржикчилериниң сеткилхөөнүн чаалап анаанын?

Бодунуң аныяк назынын, ажылчын адам-биле дээр болза, шын эвес боор. Ол дег ак сеткилдиг, идепкейлиг, ажылынга чажам дивес аныяк ажылчыннар бисте чүс-чүс, муң-муң болгай. А оон ажылдап турарын коллективинде база-ла оон дудак чон мурнакчылар, хөй-иннитчилер бар. А коллективке кандидаттар дешиидип турда, дөрт кижиниң аразында база-ла ол тиилеп үнгеп. Үстүнде салдынган айтырыгга хорыылаарын кыыдарыбиле кандидаттың намдарыпдан болгаш соңгулда мурнунуң программазындан одуругларны киирейн.

Владимир Илкин 1956 чылда Казах ССР-ниң Мамлюк районунга төрүттүнген. 1969 чылда ада-иези Кызылга көжүп көөрге, № 11 школаның 7-ги класчыга өреңни бергеп. Бичиниидеп-не спортчу кылдыр нижизиттиниң, чаңчыптың, өзүп келген болгаш школазының спорт залын суг дүй алы бергеп турганын иргеш, оору-биле сүмележенип, «Тувинская правда» солунче дуза дилеп, чагаа бижээнин. Ынчаар школаның спорт базазы катап дирлиң үнгеп...

Володя шериг эрттиргеш, техникум дооскаш, Кызылдың электри четкилериниге ажылдап тура, бодунуң төрүттөп турганы квартализа элээдилерге хонкей хааржаан (коробказын) ол-бо черлерже сүржүп туруп кылдыртканы, анаа секцияны эрттирип турган. Чиик атлетика талазы-биле ол түгле секциялар эрттирер, маңнаар, хөлзыр эвес, харын республиканың шилиндек командазының кежигүнүнге кирип, зона каргылдааларынга төлээлеп чорун турган.

Владимир Илкин аныяктар ортуузунга кижизидилге ажылы, оларның хостуг үезин чөптүг организастаары дээш, идепкейлиг ажыл-чорудулгазы дээш ВЛКСМ Төп Комитединиң Хүндүлел бижии болгаш көрек демдээ-биле шаңнаткан. Ол хөй-иннитчи ажылдыралының идепкейлиг киржикчиги болгаш корум-чуруумну бижыглаарынга, хөй-иннитчилерниге сагыгга-чуруумурекчилериниге удур демисселге доктаамал киржип, көрөк үүлгедиктиглерин тулаарынга чаңчыл-сыныт чок чорууп көргүзүп келген. Бир чазын паркка дружининиктерп турар үезинде эртикен-дүшкеп улуска кыжанып, бижек тутканы хулгаанны томаартырынга эки хөделип, көргүп чок, эрес-дидимни илеретпеп. Ол дээш база корум-чуруум камгалалынга доктаамал идепкейлиг киржилгезин дээш В. Илкин «Иннитиниң корум-чуруумун камгалаар талазыбиле тергиин албаны дээш» медаль-биле 1984 чылда шаңнаткан. Владимир Кызылдың электростанциязынга ажылдап турар үезинде комсомол организациязының секретарынга кап удаа соңгуткан. Улус депутаттарының хоорай Совединиң депутадынга соңгудуп, ынаа база-ла ажыктар ортузунга ажылдарга киржип, идепкейни көргүзүп келгеп.

Ажыл, амыдырал чаңгыс черге турбас. Владимир кады өөреңнип чорааш эш-өөрүнүң айы-биле «Каа-Хем» разрезке ажылдаары-биле электростанциядан үнүп алган. Чаа коллективке ажылдап чеде бээрге, ону хөй-иннитчилиин өөреңнип көргеш, профсоюзтуң комитединиң дергазынга соңгаан. Оон улаштыр коллектив анаа партия организациязының удуртур улуг даалгазы, бүзүрээн. Ам ол ында бүзүрүлгениң ажылчорудулгазы. коллективтиң моралъ-политиктиг, күш-ажылчы байдалы дээш улут харыысалганы медереп, бодунуң үезин, биилиин харам чокка бараалгадыр дээп кызыып ажылдап турар.

Разрезтиң директору Владимир Петрович Смагиндеп сөң дугаймда чүү чугаалап болдуруп айтырарымга мынча дилэ:

— Бистиң ажылывыс республиканың дыка улуг девискээрин одаар чүүл-биле хандырары-биле, кижилериниң чаагай чоруу-биле, чырык, чылыг орын-бажыңнарга чурттап, ажылдаары-биле холбашкан болгай. Мынаа дег техниканың туруушкун чок, доктаамал ажылдаары чүгүлэ рольдуг. Владимир хөмүрдаш казып тыварынга дөрт киришпейн турар-даа болза, оон ажылынга хамаарылгаланыпдан, эртем-билиниңден, мергежилиниңден техниканың үрелиишкин чон ажылдаары хамаарышкан. Бисте экскаваторларның, өрүмнээр станокгарының электрилиг кезээн тергиин эки билир слесарьларның бирээзин ол. Оон аңгыда Владимир бис ажыл шугумнан дашкаар үезинде кажап-даа келдиртирге, чажам дивес кижи деп илеген, бүзүреп турар бис. Черле ынчап техниканы билиир тергиин. Дыка хөй таварыгларда ол дээш эртеминг инженерлериң безин пат боорда сайгарар үүлдерин ылдык чог сайгарып, ужуруп тыптар кижи. Хөй-хөй черлерде оон ажылдап турар слесарь албан-зүүлээгезинде, шынапла, инженерлер ажылаан турьр болгай. Владимир Чаданапа разрезинче чеже катап командировкалавады дээр. Ында электрослесарь Чаныпоолга доктаамал барып дузалажып, арга-сүмезин кадып турар.

Оон аңгыда Илкин —идепкейлиг хөй-иннитчи. Партия организациязының секретарынга соңгуп алганымыс анаа эвес-ле болгай. Шефтеп турғымыыс школа-биле харылаа тудуп, ында өөреңнип турары уруулуң дугаймында башкыларындан кезээде айтырган, оларның даалгаларын күүседип турар болзувусса, оон аңгыда чүве хереңчок ышкаш ындыг туруп бар. А хоорай, суурларның агларының ыт-бузу, арыг эвеан оларга хамаанчок. Ынчангаш адырыыг эрге-ажыыбиле девискээрнин эргеажыын дүүштүреринин айтырыы туруп турар.

Кызылда, республикада агаар бокталыышкынының айтырыы түгле хөмүр-даштa эвес. Бисте автотранспорт аймаа конгуут хөй. Оруктар дүргеп мөйдүнгеп кара ыыт—бо база бир нарын айтырыг. Мынаар бис ам дээрезинде эвээш кичээнгей салып турар бис. Автотранспорт бүдүрүлгелериниде, техниктиг ажаалга станцияларында, хымалда-контроль органнарында автомобильдериниң үнүүрүп турар ыжыынын кайы хире хораалыын тодарадыр приборлар болдуунда чон бар-даа болза, ажыглаттынмайн турар. Бо талазы-биле шинчээдип эргеажыын дүүштүреринге салдар чедиреринге болдап даа чадавас.

Ам депутатка кандидаттыын чүүлдериниге хамаарыштыр оон программазының кол-кол бодунуң чугаалап бергенбиле кап сос. «Бир-ле дугаарында мени депутатка соңгуптар болза, бойдус камгалалының, экология айтырыгларының талазы-биле кичээнгейни күштелдиреринче сагыш салыр мен. Бис хөмүрдаштың тыл. хереглекчилерге берип турар болгай бис. Моңу бис кискан олчаан чүдүүл чорудуп турар хевээр бис. Кызылдың болгаш өске-даа чурттакчылыг черлериниң, кара ыыт-биле бүргедиринге эвээжедир дээш хөмүр-дашты сорттап, үүрмектеп чүдүүл чорудары безин дузалыг болур ийин. Ынчангаш хөмүр-даштың хереглекчилерже чүдүүл чорударының мурнунда ажылдап кылыр үүрмектеп сорттаар комплексти тургузарын чедип адыр мен. Чурттакчы чонга болгаш улуг котельналларга оттуулар хөмүр-даш ашкылаттынган турар ужурлуг. Бистиң суурларывыс кырында кара хөөнүң бир чыл-лагаанын —хөмүр-даштың одаарының технологиязын шын сагывайн турарында. Оон улаштыр хөмүр-даштың бодаарадын кылырының фабриказының түдүүнүң дутаймында айтырыгны кодүрери чугула. Бо талазы-биле нарын айтырыглар бар. Бистиң хөмүр-даш үлеттүрүүнүң министерствозунга, Красноярскиде каттыжыышкынымызга бис хөмүр-даштың хереглекчилерге берип-ле, даалгаларыны күүседип-ле турар болзувусса, оон аңгыда чүве хереңчок ышкаш ындыг туруп бар. А хоорай, суурларның агларының ыт-бузу, арыг эвеан оларга хамаанчок. Ынчангаш адырыыг эрге-ажыыбиле девискээрнин эргеажыын дүүштүреринин айтырыы туруп турар.

Кызылда, республикада агаар бокталыышкынының айтырыы түгле хөмүр-даштa эвес. Бисте автотранспорт аймаа конгуут хөй. Оруктар дүргеп мөйдүнгеп кара ыыт—бо база бир нарын айтырыг. Мынаар бис ам дээрезинде эвээш кичээнгей салып турар бис. Автотранспорт бүдүрүлгелериниде, техниктиг ажаалга станцияларында, хымалда-контроль органнарында автомобильдериниң үнүүрүп турар ыжыынын кайы хире хораалыын тодарадыр приборлар болдуунда чон бар-даа болза, ажыглаттынмайн турар. Бо талазы-биле шинчээдип эргеажыын дүүштүреринге салдар чедиреринге болдап даа чадавас.

Ам депутатка кандидаттыын чүүлдериниге хамаарыштыр оон программазының кол-кол бодунуң чугаалап бергенбиле кап сос. «Бир-ле дугаарында мени депутатка соңгуптар болза, бойдус камгалалының, экология айтырыгларының талазы-биле хереңге кым келирин хамаанчок эвес. Улус өредилгезиниң бүгү айтырыгларын шинчээдиреринче салыш салыр мен. Бис хөмүрдаштың тыл. хереглекчилерге берип турар болгай бис. Моңу бис кискан олчаан чүдүүл чорудуп турар хевээр бис. Кызылдың болгаш өске-даа чурттакчылыг черлериниң, кара ыыт-биле бүргедиринге эвээжедир дээш хөмүр-дашты сорттап, үүрмектеп

Бистиң интервьювус

ХООРАЙ БОЛГАШ АЪШ-ЧЕМ ПРОГРАММАЗЫ

Аъш-чем айтырмын шинтпирлээри чүгле кодээниң эвес, а хоорайның ажыл-ишчилериниң база эң чугула сорулгазы. Бо талазы-биле улус депутаттарының Кызыл хоорай Советиниң ышдыг-кандыг айтырыгларын шинтпирлеттинер, ооң перспективазының дугайын солуннуң номчукчуларынга таныштырарын бистиң корреспондентивис Седеп Хертек хоорүүсовн даргазы Д. Л. ТИНМЕЙДЕН соңуурган.

— Дозур-оол Лайзанович, 1988 чылдың сентябрь 30-де улус депутаттарының Кызыл хоорай Советиниң VI сессиязы «Аъш-чем-95» деп программаны ажылдап кылгаш, ону дүлээп алган болгай. Ол программа канчаар күүсеттинин турарым? Бир эвес айтырыглар шинтпирлеттинмейн турар болза ооң чыдагланы түү ирге?

— Шынап-ла, ол айтырыг депутаттарга болган хоорайның чүрттакчыларынга аажок солуп болган. Сессияны белеткеп турар үеэвисте, күүскомнуң барык-ла бүгү кежигүнери база кылдыстер эргелекчилери күш-ажылчы коллективтерге баргылаан. Оларга хөй-ле савал-оналдарны чоп киргилээн. Оларның кол-ла утказы мындыг: будүрүлгелериниң, организациияларның дузалал кодээ ажыл-агыйлы хөгжүтпейн турары дээш пинигны шүгүмчүлээн. Бол-базырадылга үлетпүрүнүң ажылынче база улуг кижээйин үглаидырган.

Сессия болуп эрткенден бээр 5 ай болган-дыр. Ам үүнү кылып алган бис мынчаш? Хлеб комбинадында үшүү шугумну, кондитер, баранка база садыг цехтерин ажылдаткан. Чоокта чаа хооркүүскомга сад ажылдыг эштежилгелерниң удуртукчуларын чыып алгаш, ажыл-херектиң түпкеп, үүнү кылырын дугуруштувус. Будүрүлгелериниң болгаш организациияларның дузалал ажыл-агыйын хөгжүдер талазы-биле хемчегерлерни ап турар бис.

Бо хүнүвердө база бир чугула айтырыгны шинтпирлеп тур бис: «Кара-Хаак» совхозка хоорай чүрттакчыларының теф дузазының база ол ажыл-агый хоорайның огородунга 400 гектар сугаттыг черин үлүрүп бээрин дугуржүп тур бис. Кызыдың сугтарылга системазы ажылдага киргеннинг соонда, хоорай чүрттакчыларынга сугтаттыг черлерни огород тарыларыл-биле база бээр апаар бис.

Куш фабриказында бир чылда 2 млн. борбак чүүрге чазылдырар инкубация станциязының түдүү дооссур. Ооң түнелиинде куш эъдиниң талазы-биле айтырыг шинтпирлеттинер.

«Тыва суг мелиорация» каттыжымышкын бо чылын паркта адырыктың суун арыглап аштаар, орта 385,6 мүң рубль түңнүг ажылды кылыр, ооң соонда анда балык өстүрер ужурлуг бис.

Улуг-Хеминиң оң талазында, ковүргүнүң адаа талазында түүйбу заводунуң казып каапканы оңгарларны будүрүлгелериниң балык өстүрер суг хөлбээ кылдыр эле кылыр, ону телевизиялэрн-биле хоорүүском 25 мүң рубльдан үндүрүп берген. Бо айтырыгларны үениң негелдези-биле шинтпирлээр бодаан турар бис. Ыпчалза-даа кылыр дээш хемчегеривистп күүседиринге ам бээп улуг бергелер тыптып келген. Эң ылаңгыя пиво заводунуң, балык заводунуң, хлеб продуктулар будүрүлгезиниң чем савалаар пегинпиң будүрүлгелериниң болгаш организациялярның дузалал ажыл-агыйларының, хоорайның огородун тургузарының талазы-биле дазлгаларны күүседиринде бергелер тыптып келди.

— Ийе, харын. Бергелер бар. Ол чүнүң ужурундан үүнүп келгенил?

— Хамыктың мурпупла сессиняга агрокуржаг дугайында чугаа турган чүве бо. Ол айтырыгны 1986-1987 чылдарда-ла көдүрүп эгелээн бис. 1986 чылда «Кызыл хоорайның дузалал ажыл-агыйларын тургузар дугайында» Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң докгаалының төлевилелин тургусан бис. Анаа чүнү кирген бис дээрге погаа, картофель база хаваа эъзп будүрер талазы-биле пайысылалдың 38 будүрүлгелерни, организациялярын болгаш будүрүлгелерни кооперастап каттыштырган, оларның акпа-хөреңгин-биле хоорайның дузалал ажыл-агыйын тургузар деп сапалдадывыс. Черби суурнуң чоогунда база бистиң Кызылдың чоок кавызында хос черлерни ажыглаар бодаан бис. Ол төлевилел Агроүлетпүркүркомнуң кабинеттеринге чиде берген.

Ол талазы-биле чүү-даа бүтпес-тир деп чүвени билгеш, ук айтырыг дугайында кап катап айтырып, сураглап келген бис, чадажып каап, ам кайчаар боор, Кызыл хоорүүском 1987 чылдың февраль 17-де «Ногаа өстүрер талазы-биле хоорайның кооператив ажыл-агыйын тургузар» дугайында докгаалды хүлээп алган. Садыг министерствозунуң база «Кызыл агроүлетпүртранс-1» транспорт будүрүлгезиниң дузалал ажыл-агыйлар базазынга ону тургускат, анаа 39 коллективтерни каттыштырар бодаан бис. Ыпчангаш ук ажыл-агыйлың кежигүнериниң 11 теплица тудар, 2800 тонна ирпнди едекти сөөртүр база чогуур техниканы үлүрүп бээр даалганы берген турган бис. Чыл дургузунда будүрүлге-сан-хөө плапының төлевилелин база тургулуп каап, ол ышкап алды теплицаны чагыдып алган турдувус. Ыпчалза-даа республиканың Агроүлетпүркүркому анаа хамааржып турар «Кызыл агроүлетпүртранс-1» транспорт будүрүлгезиниң дузалал ажыл-агыйының кол-кол чепсек-керекселдерин садар талазы-биле биске шуут таарыпнас, берге негелделерни тургузуп келген болгай. Ыпчангаш ук шинтпир база-ла шыжаттыпган.

— Барып-барып республиканың Агроүлетпүркүркому, аъш-чемни көвүдедиринге эң-не сонуургалдыг болур ужурлуг организация, хоорүүскомнуң шинтпирлерни детквейн турар эдеп чүведир аа?

— Харын ааи, шуут кижи кайгаар чүве. Үстүнде чугаамта немээр фактыларым ам-даа бар. Чүл дээрге хоорүүском 1987 чылдың август айда Тыва агрокомплекстиң баштаар черп-биле кады «Кызыл хоорайның «Тыва агроүлетпүр» деп погаа кооперативпин тургузар дугайында» кады шинтпир төлевилелин ажылдап кылган бис. Ниитизи-биле 27 мүң ажыг кижи ажылдап турар 40 будүрүлгелин, организациялярны база албан черлерни каттыштыргаш, «Кызыл агроүлетпүртранс-1» автотранспорт будүрүлгезиниң дузалал ажыл-агый будүрүлгезиниң базазынга ону тургузар болдаан бис. Кооперативтиң шугайында саавырны база 25 теплицаны тудар талазы-биле даалгаларны ажылдап кылган, эгезинде кежигүн-коллективтер 65,9 мүң рубль дадмырны шилчидер деп турган. Ол санаалга Агроүлетпүркүромнуң талазындан бала харыы чок арткан.

Ыпчангаш 1988 чылдың сентябрь 30-де болган сессияга мынчап республиканың Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы, Агроүлетпүркүромнуң даргазы турган М. Е. Абрамовту чалаап бис, мынчап ол депутаттарның шынгымы-ла айтырыгларынга харыы бээр ужурга таварышкан кижи.

Агроүлетпүркүром хоорайны долгандыр агрокуржаг дугайында киирген схемаларыстың чамдык талаалярын база хүлээп албаан. Чижээлээрге, Кызыл хоорайга «Кара-Хаак», «Эърбек» совхозтарны, ССРЭ-ниң 50 чылы совхозтуң Кара-Булуң салбырын чамчыдып бээр дугайын. Коллективтериниң база чонуң хүүда дузалаа ажылагыйын мал толу, чем базазы-биле хандырар, ветеринар, зоотехниктиг болгаш агрономия аъш-дузазын көрүзер дугайында бистиң дилээристи база-ла хүлээп албаан.

Ыпчалза-даа ол схемада киирген чүүлдериниң чамдыкызы 1989—1990 чылдарда Тыва АССР-ниң чүрттакчы чонун аъш-чем барааннарыбиле хандырарын эжиидер, будүрерин көвүдедир талазындан бала харыы чок арткан.

Ыпчангаш 1988 чылдың сентябрь 30-де болган сессияга мынчап республиканың Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы, Агроүлетпүркүромнуң даргазы турган М. Е. Абрамовту чалаап бис, мынчап ол депутаттарның шынгымы-ла айтырыгларынга харыы бээр ужурга таварышкан кижи.

Агроүлетпүркүром хоорайны долгандыр агрокуржаг дугайында киирген схемаларыстың чамдык талаалярын база хүлээп албаан. Чижээлээрге, Кызыл хоорайга «Кара-Хаак», «Эърбек» совхозтарны, ССРЭ-ниң 50 чылы совхозтуң Кара-Булуң салбырын чамчыдып бээр дугайын. Коллективтериниң база чонуң хүүда дузалаа ажылагыйын мал толу, чем базазы-биле хандырар, ветеринар, зоотехниктиг болгаш агрономия аъш-дузазын көрүзер дугайында бистиң дилээристи база-ла хүлээп албаан.

Ыпчалза-даа ол схемада киирген чүүлдериниң чамдыкызы 1989—1990 чылдарда Тыва АССР-ниң чүрттакчы чонун аъш-чем барааннарыбиле хандырарын эжиидер, будүрерин көвүдедир талазындан бала харыы чок арткан.

Чөвүлелиниң докгаалында киргизээн чүве. Олар түлеирил дээрге «Кара-Хаак» биле «Совет Тыва» совхозтарга теф дузазының, хоорай чүрттакчыларынга картофель тарымыр чер үлүрүп бээр, «Кок-Тей» совхозтуң базазынга совхоз-техникум тургузар, «Саян» совхозтуң Сушь салбырынга «Тыва автотранс» каттыжымышкының, «Улут-Хая» совхозтуң Ийи-Тал салбырынга республиканың психэмнелге, Чербиге Тываның аргалыят ажыл-агый каттыжымышкының дузалал ажыл-агыйларын тургузарының, Кызыл хоорайның мал ажыдының эштежилгезин биле № 1 профтехучилищенің кооперастаптыкының, «Тыва агроүлетпүртранс-2» транспорт будүрүлгезиниң, «Каа-Хем» разрезтиң, «Тыва автоорук» каттыжымышкының, «Тываның электри четкилериниң» кыштың теплицаларын тударының база эът, сүт, балык комбинаттарын эде кылырының дугайында айтырыгларны чогумчалыг шинтпирээрни болур.

Бисте байдал мындыг-ла. Чаңгыс сөс-биле чугаалаврга ажыл хөй. Көдээ ажылагый талазы-биле ам СЭКП ТК-ның Пленуму болур болгай. Анаа хоорай биле көдээниң харылзаазының, черже хоорайлар аъш-чемни көвүдедир талазы-биле чүү кылырын дээр дугайында биске толгарай харыныы бээр боор деп бодаар мен. Оон ыкпыза ук Пленумнуң шинтпирни аъш-чем курлавырын көвүдедир талазы-биле хоорайларның шинтпирлеп чадап турар айтырыгларынга дузаалаары чугаажок. Ыпчангаш республиканың Агроүлетпүркүрому-биле бистиң дугуржүп чадап турар айтырымысты Пленумнуң шинтпирлериниге үндезилээш, ону удуртулга болдургаш, моон соңгаар чонуң эрге-ажыынга дүүштүр черле шинтпирлеп шыдаар боор бис.

Часка белеткел

СУГГАТ — ДҮЖҮТТҮҢ ҮНДЕЗИНИ

Час болдуңуп эрткенинче киргеп. Хову ажылдары эгелээриниг чедир сашныг хөнүтүлер арткан. Черлиң берилчезин четтирер, байлак дүжүттү өстүрүп алыр дээш, суттатче код кичээнгей салма, техниканы шынарыг септеп, звеноларны чөчөлеп, ону шилдер айны-биле таарыштыр тургузары негеттинин келгеп.

Барыын-Хемчик районнуң суттат чок черлериниден дүжүт алыры болдунмас хоорай соолгу чылдарның дуржулгазы бадыткаан. Ыпчангаш суттарылга системалар эргеленип, көнүл чоруур механизастаттырган түскай колонканы күрүнеңиң акпа-хөреңгизибиле совхозтерга дуза көргүзер ишкыдыр тургускавының ужуру мда.

Бистиң корреспондентивис Бардыктың суттарылга системалар эргеленинің начальнигы О. К. Куулар, коз инженер-гидротехниги Н. А-С. Хертек-биле ужурашкаш, олардан интервью алган. Ону кофи адаанда кирдирбис.

— Суттаттыг черлерни ажыглаан турарынга хамаарыштыр чүнү чугаалап болур силер, Оюнак Комбуевич?

— Совхозтар мурнуку чылдарда суттат чок черлерге тараа культураларын тарааш, ында чашкан үрезинин безин эгидип ап шыдаваны, техника, кижи күжүгүр хөй артык чарыгдалды үлүрүп турганы кичээндирег болган. Амгы үеде суттаттыг ажыын биллир апарган. Тараа аймаан саналаска, мал чемп культураларның 70 хуузун безин суттаттыг черлерден ап турар. Бо чазын эртеп чылдан оранчок хөй — 6047 га черни суттарары көрүнгеп. Суттаттыг черлерни шын, чеп ажыглаш, бедик дүжүттү ап болурунуң үлегер-чижээн эртеп чылын «Хемчик» совхозта М. Ч. Саяның удуртказ аевновку каргуун, бир гага оналштыр 22,4 центнер, а интенсивтиг технологияны ажыглаан шолге 37,7 центнер дүжүттү өстүргеп. Оон-биле чергелештир «Барлык», «Шекпээр», «Дөш-Терезин» совхозтарның суттаттыг чамдык черлериниң дүжүдү мырынай чөгенчиг болганын маңаа демдеглезе чогуур.

— Суглу чеп ажыглаар, чидириин болдурбас төлөөде, силерниң талаңардан кандыг хемчеглер алдынып турарыл, Николай Аймр-Санаевич?

— Районда эң-не делгем суттаттыг чер Барлык ховулары болур. Ында сут четкизин күүүл, кыжын аштап дооскан. Төп каналдың 15,6 километриниг сөөлгү чылда кашптал септелгезин чорудуп, хажымдарындан сут чиге акпас кылдыр бетоннаан. Сут үлээр хавалгаларны ажылдып, хаар кылдыр септээн. Бо чылын 6 километр каналдың яштин бетон-биле шывар. Оон ангыда механизастаан № 1 колонналың күжүбиле «Барлык» совхозтуң девискээриниге яшкыр 364 мүң кубметр сут хөөлбээн тудар ажылдарның чамдыызын доозар. Ыпчан сут чаштырар машиналарның ажылдаарыга таарымчалыг байдалдар тургустунар.

Сугну хереглээн шаа-биле ейлеп бээрин, контрольдаарын хоюга алыр. Барлыктың суттарылга системазының аңгы-аңгы участоктарын хайгаараар болгаш ажыл-агыйларга дуза көргүзер 5 звеноларга 40 кижи коллективтиг кыштың соогунда хөлчөн эки.

Чонның дыштамырынга эм аржаанның чаның арыг-силиг тургузарынче сагыш салза деп күзээр мен. Аргалыг-на болза, ону бокталдырбаза. Армаанның кыдыында турар ыяштарынга дегбезе чогуур. Кандыг-даа чүве болдундан бүтпес бүдүштүг болгай. Бойдустуң чайгаар бүтпес хевирин үреезе.

Кушкаш-оол ХЕРТЕК.
Бай-Тайга район.

БОКТАЛДЫРБАС

Шуй суур. Ооң бир талазын даглар бүргээн. А өске талазында хем бар. Ол хеммиң ады — Барлык. Чазым, чайын өът-сигеп четчип, чечен-чимис үнуп келгенде көөрге, дыка чараш. Ооң девискээринде шагдан бээр чон эминеп келген Дустуг-Хем арпаапы бар. Ол аржаанны көөрге, чайның изинде, кыштың соогунда хөлчөн эки.

Чонның дыштамырынга эм аржаанның чаның арыг-силиг тургузарынче сагыш салза деп күзээр мен. Аргалыг-на болза, ону бокталдырбаза. Армаанның кыдыында турар ыяштарынга дегбезе чогуур. Кандыг-даа чүве болдундан бүтпес бүдүштүг болгай. Бойдустуң чайгаар бүтпес хевирин үреезе.

Кушкаш-оол ХЕРТЕК.
Бай-Тайга район.

САДЫГЖЫЛАР

Элегес-Аксы суурда чаа немешкен магазиниериниң бирээзинде аъш-чем садыын ажыткан.

Ында садыгжы аныяктар эрткен чылдың октябрьда бот-орулга-чарылгалыг эгбүле бригадазын тургузуп алганнар. Ол бригадада шупту төрөл аныяктар иирген. Үгбашкыларның бригадазы кызымак ажылдап, эрткем айларның планныг даалгаларын ажыр боттандырып, садыгжылар чарыжының мурнуу одусуунда чоруп турар.

ЧУРУКТАРДА: ол магазиниң аныяк садыгжылары Татьяна Араптаң биле Анна Даанмай ажыл үезинде.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

Эде тургустунуушкун: бодалдар, саналдар

САРЛЫК ФЕРМАЗЫН ТУРГУССА

Сөөлгү үеде «Шыгы солуннуң ардыларынга сарлыкты азырап өстүрер, ооң эъдин, сүдүн аъш-чемге ажыглаар дугайында түүлдер бо-ла парлаттынып турар апаргандыр. Анаа хамаарыштыр бодумнуң бодалдарымны еске эттер-биле үлежип, чугаага киржир деп шинтпирледим.

50—60 чылдарда Кара-Хөлге инек база сарлыктың ийи фермазы турду. Сарлык кадарчызы мээң кыртан-ачам Самбуу Орта-Ширивич Хертек-ле болгай. Сарлыкты саап, ооң сүдүн сүт тыртты-рар машиналарга хол-биле тыртгымып, сметана, саржат дээш аъш-чем аймаан кылып турган. Сарлыктың сүдү коңчуг үскүр мал чүве. 60 чылдарның эгезинде 50 чылларны төпчүледи сарлык-даа, инек-даа фермазын дүжүргеп. Ооң чылдагаанын эки билбес мен. Республикага улуг сүт-бараан фермаларын, тургусканы-биле дүжүргеп чадавас. Кара-Хөлге бүдүрген ак чем аймаан төп районпарже сөөртүрү берге турган боор. Амгы үеде машина-техника сайзыраандыр. Кара-Хөлче самолёттар ужуп, машина-балгат ажыл турар апарган. «Кара-Хөл» совхозтуң бүдүрген продукциязын Кызыл-Мажалыкче үндүр сөөртүп болур.

Амгы үеде кижи бүрүзү бодунуң бодалын илередип, саналын кадыы болур апарган чүве болганда, «Кара-Хөл» совхозтуң директору Александр Чылбарович Хертекке мындыг саналды солуп ламчыштыр киирдим. «Кара-Хөл» совхозка инек, сарлык фермаларын катап тургусса кандыгыл? Сарлыкты саап, ооң сүдүн ол-ла черинге болбаазырадыш, саржагдан кылза кандыгыл? Саржагның ертээ дыка бедээп-дир. Чамдык совхозтар саржагны сүт орнунга дужаар дээш, чондан садып турар чүве чорду. Болбаазыраткан сүттү хаваң, бызаага берип, оларны азырап өстүрүп болгай. А саржаг дээрге белеп үрелбес чем болгай. Серпин черге тургузуп каарга, амданын белип оскунмас.

Аъш-чем бүдүрерин көвүдедириниң аргаларын дилеп турда, сарлыкты саары, ооң сүдүн болбаазырадыры база бир курлавыр деп бодаар мен.

Чечек ОЮН.
Хову-Аксы суур.

МЭЭҢ БОДАЛЫМ

Хуумда бодумнуң саналым киржиседим. Харын ам бежеп чедип турар. Улузум чон чыл бурунгаар чок апарган. Кежээлерде дыка чалгаараачыт. Клубка анаа хүннерде киволар үргүлүү үнер. Оозу эки-дир. А среда, субботаларда кежээлер эртиннер. Анаа баарга колдуунда аныяктар болур.

Аныяктарны бактавайн түрмен. Олар ойнап-хөглевейн канчаар. Ынчалзажок чамдык кежээлерде 60-70 чылдарның ырыларындан азы хөгжүмүнүң кежээлериниден организастап, национал оюннардан ойназа. Улгады берген кижилер боттарының чалзы үезин сактып, аныяктарга ол үениң эки чанчылдарын-даа пептередип болгай.

Шынап-ла, улгады берген улус байыңга чалгаарап кежээлээр орнунга, культура одагларынга солуп чаңчылдарны аныяктарга өөредип, национал оюннарны канчап ойнап болбазыл? Бо сапалды мен ышкап эп-аар канчаар билип турар ирги? Солуп дамчыштыр боттарынар саналдарынарны киирип көөрүн мападым, эргим номчукчулар!

С. КЫРГЫС.
Эрзин суурнуң чурттакчызы.

АРЕНДА КЕРЭЭЗИ: арга-дуржулга, айтырыглар

ТАҢМА БАСКАН КЕРЭЭДЕ

Аренда керээзиниң ажыктыг талалары бөгүн кижи бүрүзүнге эки билдингир. Ажыл-агыйның иштинге экономиктиг харылзааларны сайзырадырынга, коллективтиң болгаш ооң кежигүн бүрүзүпүң кылган ажылы, будүргеп продукциязы дээш харыысалгазын шыңгыырадырынга, эвээш чарыгдалдарны үндүрүп тургаш, эки шыпарлыг хөй продукцияны будүрүп алырынга бо дешпилгелиг арга ыдыглыг болган. Аренда керээзинде коллективтер, ооң кежигүннери чүгле продукция будүрүкчүлери эвес, а ажылдың будүрүкчүлүүн бедидер, продукцияның шынарын экижидер, ооң хемчээлин көвүдедир дээш ажыктыг оруктарны дилеп, боттарын башкарлың ажылдаар апарганнар. Ыпчаар ажылдаарының шимчедикчи күжү — материалдыг сонуургал, ооң соонда чогаадыкчы ёзу-биле ажыл. Оны херек кырында Сүт-Хөл районнуң «Октябрь 30 чылы» совхозтуң хойжузу Д. О. Куулардың өг-бүлези билген. Бо өг-бүле республиканың малчыннарының арасында аренда керээзинче эң-не баштай шилчээн. 1988 чылда өг-бүлелиин аренда керээзин-биле ажылдааны оларның боттарынга-даа, совхозка-даа ажыктыг болган. Төрүүр 100 хойдан 70 хураганны, хой бүрүүнүден 1,9 килограмм дүктү алырын Дарышмаа Орусовнанның өг-бүлези аренда дугайында керээ ёзугаар хүлээвген. Пландан ажыр алган хураганны боттарынга арттырып алырын совхоз-биле дугурушкан. Херек кырында төрүүр 100 хойдан 80 хураганны, хой бүрүүнүден 2 килограмм дүктү алган. Кадарганы 346 хойдан 280 хураганны камгалап алган, а керээде көрдүнгени 242. Ынчангаш 38 хураганны малчын өг-бүле бодунуң хууда малы кылдыр арттырып алган. Бо чылын керээде көрдүнгеп планнан ажыр будүргеп продукциязын бодунга албас, а совхозка садар деп малчыннар шинтпирлээн.

Аренда керээзинче шилчээн малчын өг-бүлелер биле совхозтуң арасында экономиктиг харылзаанын, хүлээлгелериин көрүнч,, — аренда дугайында керээ. Ону каапчаар тургусканы бо дешпилгелиг арганы шиңгээдип алырынга кандыг белеткенгенин көргүзе бээр. Ынчангаштың «Октябрь 30 чылы» совхозтуң малчыннарының холунда аренда дугайында керээлер-биле танышып көрээлиннер. Олар чаңгыс хептинг. Ылгалып турар чүүл чүгле сан-чурагайлар, а негелделер чаңгыс вай. Негелделерге доктаап керээлиннер. Кайы-даа малчын-биле керээде аренданың хуусаазын айытпаан. Хойжуларның бөрык шуутуву малга үр ажылдан келген кижилердир. Узун хуусаалыг аренда дугайында керээ чарып алырынга түү шаптыктаанын? Керээни узун хуусаага чарып алырга, кижилер алызын болап ажылдаар апарын дуржулга көргүскен. Малчыннарны чигаиндирип турар бир чүүл — кажаа, бажың дээш хөлезинин хемчээлин. Чижээлээрге, хойжу С. Ч. Ондарның кажаазының балансылыг ертээ 54 мүң рубль. Ону ажыглаанны дээш 1566 рубльдан малчын төлээр. Чурттаа орар бажыңының балансылыг ертээ 10000 рубль. Ажыглаанны дээш 95 рубль төлээр. База бир алдентиг түүл. Д. О. Куулардың бажыңының балансылыг ертээ 5000 рубль, а ону ажыглаанны дээш бо малчын база 95 рубль төлээр. Бо чүл? Өртээ дээш эвес бажыңнарның хөлезинин түге деңнээ? Саналашында азы бижип каапчын частырыр бе? Кажаларның, бажыңнарның балансылыг ертээ од хире четпес ужурлуг деп малчыннар бодап турар. Түге дээрге кажаалар-даа, бажыңнар-даа эрги деп олар билир. Бажыңнарны еске черден көжүрүп эккелгилээн. А совхозтуң экономизи-даа, еске-даа удуртукчулар кажаа-хораа-ны, бажың-балгаттың байдалын малчыннар-биле кады көрбээн, тодаратпаан, балансылыг ертээниң түге ол хире болганын таймылбырлаваи-даа. Ынчангаш хойжуларның сагжыынга чиганишкининиң тыптып кээп турары ол.

Малчыннарны аренда керээзи-биле ажылдаарынче тыртып турар кол күш, материалдыг сонуургал — керээге хүлээвгенинден ажыр будүргеп продукцияны бодунга арттырып алыры азы ону бодунуң күзели-биле сайгарары. Ол дугайында негелде С. Ч. Ондар, Д. О. Куулардың аренда дугайында керээлеринде чок болду. «Совхозтуң удуртукчулары аазаап чүве. Эрткен чылын 38 хураганны алдым»—деп, Дарышмаа Орусовна бүзүредиг чугаалады. Ажыл-агыйның удуртукчулары биле малчыннар арасында ол хире бүзүрел бар болза эки-ле-дир. Ынчалза-даа аренда дугайында керээге кол негелделеп бижип, таңма базып, хоойлуудуруг талазы-биле күш киирип алыры черле артык эвес.

Аренда керээзин организастаарының дугайында сумелерде черинде, малдың шынарында үнелелдя бериш, ооң хөлезинин, будүрер продукциязының хемчээлин, шынарын тодарадырын айытпаан. Аренда керээзинче шилчип турар малчыннарның кадарган малының шынарын тодарадып, хойларны хар-ваазы, уксаа вайы-биле үзүп, коданнерны четчелээн бе? Эң ылаңгыя хойнуң дүүнүң шынарындан ооң өртээ, ооң ульмы-биле малчыннын шалынын хамааржыр болгай. Ындыг ажылды «Октябрь 30 чылы» совхозта чедир кылбаан. Дем-ле адын адаалыыс Д. О. Куулардың кадарган хоюн ап керээлиннер. Ооң коданын эң-не баштай шыдалы багай хураганнардан четчелээн. Малчыннын кызып ажаап кадарганындан од хураганнар хой боор, күш-шыдалдыг кылдыр сегип келген. А шынында «шокар» коданнар. «Шокар» хойлардыг коданнан кыргаан дүктүң шынары чаңгыс вай укгаалыг хойлардыг коданнан кыргаан дүктүң шынарындан чедер эвес. Бо чылдагаанбиле куду шынарлыг дүк ап, акпа-малынга база малчын когарап чыдары чугаажок.

Үстүнде чижектерден көөрге, «Октябрь 30 чылы» совхозтуң хойжулары аренда керээзинче шилчип-ле, анаа белеткел суда болган-дыр.

Шаңгыр-оол СУВАҢ.
(«Шынчы» корр.).

БОТ-ТЫВЫНГЫР АРТИСТЕР

Эрзин районда бот-тывынгыр уран чүүлге мынак аныяктар суур бүргүзүүде бар. Олар культура бажыңнарында организастаан уран чүүл коллективтеринге ажылынга идепкейлиг киржип, концертке болгаш көрүүделерге талантызының хонга бараалгадып турарлар.

Эрзин суурунуң Культура бажыңында ырының болгаш таңчының ансамбльдерин тургузуп, ында хөй оолдар, кыстарны киргиштирип турар. Хөөмейлээр, сыгыртыр, шүдүктер чугаалаар аныяктар бөга бар. Чаа-чаа таңцыларны чогаадып, ону бир демниг ойнаарынга соңуургалдыг кыстарны чеже дээр!

ЧУРУКТА: Эрзин суурунуң Культура бажыңында уран чүүл коллективиниң уран талантылыг кыстары.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

Чоннуун — чонга

ТҮҢНЕЛИ БО

Тыва хөгжүмнү билбес, тыва хөгжүм херекселдерине ойнап шылавас кижилер хөй. Оларның аразында хөгжүмчүлер безин бар. Музыка башкылары безин ыңдыг белгий. Иланғыя культура ажылдакчыларынга ол чаржыңчыг, эгенчиг болгу дег. Ыңдыг түрбүже, ону эдип алырынче сагыш салыр кижи ховар. Оон кол чылдагаанны — национал хөгжүм херекселдериниң тывылбазы.

Бо өредилге чылында Ак-Туругуун уран чүүл школазында тыва хөгжүм херекселдериниң беш янзы херинге өөренир класстар ажыттывыс. Оол уламындан чүгле ында өөренип турар уруглар-биле чергелештир олларның эш-өөру, чамдыктарының ада-иелери база иглип, бызаанчылап, чадаганнап, хомустап, ямийлеп турар болу бергеннер. Маңаа хөгжүм башкылары Дамбуу Кызыл-оол, Олег Чигжит, Василий Иргит оларның кызымак болганын демдеглевес аргам чок.

Хөгжүм херекселдерин кайнын тып алынар деп кээр кижилер эмгежок. Боттарывыс кылып алган бис. Материалын база боттарывыс тыпкылап алывыс. Чамдык кижилер ону улуг айтырыг, буттүнмес күзел, шылаттынмас ажыл кылдыр көрүп турарлар, а түүп киргиптерге — түңнели бө-дүр. Бистиң бо херекселдеривисти демгиле башкылар, оон ынай Клим Хомушку база мен кылдывыс. Культура болгаш Улус өредилге министерстволары дестекип, бичии-ле дуза чедиргиптер чүве болза. Бо чылын маңаа хөгжүм херекселдерин кылыр мастерская ажыллып бөлүп бис. Күзелиниз-даа мындыг. Кылдыңган херекселдерни сайгарарынга дуза херек. Мындыг байдал өскелээ черлерде бар, а айтырыг тургузарга, ону харылаар ужуррлуг организациялар боттары сагыш салбас. Эрткен күзүн болган көрүлгеге ол дугайынга чүве чугаалаан мастерлерни үзе киргип, бистиң ыяттатпайн турган болгай. Анаа 76 харлыг Күжүгет Балган, 72 харлыг Хомушку Иламчап болгаш өскелээ хөөчүн мастерлер хөмүзап турганнар. Ону өөренип көөру чугула.

Кадыр-оол БЕГЗИ.
Уран чүүл школазының директору, бот-тывынгыр композитор.

ОЛ-ЛА АЖЫЛГА 32 ЧЫЛ

Улус ажыл-агыйының ялы-бүрү адырларында кандыг билиг-мергежилдиг, ажылалбаның кижилер чок дээр. Амыдыралын эгезинде киргеш чангыс-даа ажылынга эртпээн келгеннер хөй. Ыңдыгларның санында Хайыракан ортумак школазында интернат эргелекчиги Коңгар Хорлуг-оолович Тумат хамааржыр. Бо күш-ажылчы, бөдүүн башкы 1957 чылдан эгелээш, амыдыралдың улуг хүнүнерге чедир аныяк салгалды кижизидип хевирдээрине, ылаңгыя көдээ малчыннарның ажы-төлүн өөредилгениң эге чадазындан эгелээш, амыдыралдың улуг оруунче үндүр үдеп каарыпга бичее эвес улуг-хуурлуг киргеп. Үжеп ийи чылдың дургузунда чеже өөренікчи оон холуң дамчыштыр эрткенинин санын уттундурган.

— Баштайгы өөренікчилеринниң 4-5 дугаар уругларын бо чылын доозуп үнер улус бө—деп, ол чугаалады.

Кызында «Спартак» акытура спорт шинтилединиң даргазы В. С. Биче-оол, Шагаан-Арыгла 2 дугаар школаның өредилге эргелекчизи Г. Б. Маидаржап, суурлуста төдээ Совет күүскомунуң даргазы И. В. Шойнуу дээш оон-даа өске хөй-хөй аныяк кижизидикчилерни ажылынга чажыттарынга өөретпеп.

Башкымаас бодуңуң кижизинг мөзүг-шынарың-биле, ажылгыры-биле ам-даа соруу күштүг, сагыш-сеткилиг аныяк хевээр — деп, оон баштайгы өөренікчилериниң бирээзи, амгы үеде кырган-ача Дадар-оол Бүрбү магадайдыр.

Пима СЕРЕНОТ.
Улуг-Хем район.

тв

МАРТ 10
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35—«Черниң уругларының чүүл дугайында мөзээжи турарлары». 9.35 —«Аңаага душтуң». Уран-чечен фильм. 10.50 — «Шіранқы Чөөн чүгө. Киношуралал. 11.00 —Концерт. 11.35 — Медээлер. 11.45—Мультфильмнер. 12.15 —13.15 — «Чуртта. Чөр». 15.30 — Медээлер. 15.40 Сөңгүлдээларга утказыптыр. 15.50 — Уругларга фильм. «Чаңгыс мыйыстыг ниен демдээнин адаа-биле». 17.05 — Казахстанның Чиңгистай аулунда орус дыл башкызы К. М. Дроздовская дугаймында телефильм. 17.25 — Крым тетарларының ыялгаларын болгаш ырларын «Карамфиль» ансамбль ойнап күүседир. 17.45 —Эртем: теория, шенелде, практика. 18.30 — Эрге-чагыргаңы —Советтерге. ССРЭ-ниң улус депутадынга кандидат, өскүс уруглар школа-интернадының директору А. А. Католиков дугаймында. 18.45—Бөгүн делегейде. 19.00—«Интермедээ». 19.35 — Х. Нараев «Өөредикчиссерүүн фильмнеринге. «Келин кыс». 21.00—«Үе». 21.55 — Сөңгүлдээларга утказыптыр. 21.45 — Ол болгаш... болгаш... 22.05 —«Үзел-бодал». 23.35 — 00.00 — Улуг кижилерге мультфильмнер.

ИЛЯГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00—Эртемги гимнастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35: 9.35 — Музыка. 4 класс. М. П. Мусоргский. «Делегеледеп чуруктар». 9.05—Англи дыл. 10.05 — ПТУ сурууларынга. А. Блок. Амыдыралының болгаш чогаадыкчы ажылының ярлыгы. 10.40: 11.40 — Төөгү. 7 класс. XVII чүс чылда орус культура. 11.10 — Англи дыл. 12.10 — «Амыдыралга ынакшыл». Уран-чечен фильм. 13.30 — Медээлер. 13.40 —14.10 — Ритмиг гимнастика. 17.00 — Медээлер. 17.10 — Карынак ярыгның чажыттары.

КЫЗЫЛДАН

18.10 — «Сылдысчыгаш». Чаа ырны өөренирин. 18.40 — Улусчу чогаадыгланың «Мөрен-кыс» деп бүгү-хөвелел фестивалы чоруп тур. «Мөренкыс» каттыжышкынның ажылының дугайында. 19.15 — «Азия төвү». Үндүрүлгеде: Медээлер. Сөңгүлдээларга утказыптыр. 19.40 — Медээлер. 19.50 — Чарлалдар, реклама.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 — «Азербайджанның курорттары». 20.30—Ритмиг гимнастика. 21.00 — «Үе». 21.35 — Сөңгүлдээларга утказыптыр. 21.45 — 00.05 — «Аллың кудаа». Уран-чечен фильм. 1—2 серийлары.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

17.00 — Медээлер. 17.10 — Карынак ярыгның чажыттары. 18.10 — Мультфильмнер. 18.35 «Дагестаның ажыл-агыйларында аремда керээзин шинчээткиниң». 19.05—Концерт. 20.00 — 20.15 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

ХӨЙ ТАЛАЛЫГ

1988 чылдың социалистиг чарыжынга Мөңгүн-Тайга районнуң библиотекаларының арааларынга эки түңнелди районнуң төп библиотеказы чедип алган (директору аныяк специалист С. И. Шивидей). Коллектив бүгү массалыг ажылдарны «Партияның XXVII съездиниң болгаш XIX партконференциялың шиитпирлериң — амыдыралга» деп девизтиг адаа-биле чорудуп турарлар.

Библиотекага «Партияның планы—чоннуң планы», «XIX партконференциялың шиитпирлерин — амыдыралга» деп темаларга номнар делгелгелерип кылып, лекция, беседаларны организастааннар. «Номчукчу бүргүүнге—Ленинниң номнарын» деп кыйгырыгның адаа-биле В. И. Ленинниң номнарын пропагандалаар ажылдарны чорудуп турар. Библиотеканың номчудга залында «Сибирьге дадыкшаңнар» деп аас журналды эрттиргеп. Мөзүг-шынар болгаш эрге-хөйлүг, шерии-патриотчу болгаш интернационалчы кижизидилгениң дугайында комплектиг кижизидилге ажылдарын чорудуп турар. Күш-ажылдың хоочуларының-биле «Бүгү-ле ажылдар эки» деп ужуражылышкын кежээзин организастап эрттиргеп. Аңаа аэропорт начальниги, зоотехник, башкы, эмчи, садыгжы, малчын, тудугжу, культура ажылдакчызы кижилер боттарының ажылының дугайын өөренікчилерге чугаалап бергеннер. Өөренікчилер боттарының сагыш-сеткилин, күзелдерин илередип чугаалааннар. Ужуражылга соонда өөренікчилер солуң концертти көргүскеп. «Аныяк кижи болгаш хостуг үе» деп диспутту база эрттиргеп.

Районнуң Культура бажыңы-биле кады «А. Даржай—шулукчу, проза чогаадчызы» деп ужуражылга кежээзин эрттиргеп. Фойеге А. Даржайның чогаадылга ажыддарының дугайында ном делгелгезин кылган.

Тыва АССР-ниң улустуң чогаадчызы Степан Агбаанович Сарыг-оолдуң 80 харлаанынга үстүкү класстарның өөренікчилери «Алдан-Дургун» деп номга сайгарылганы кылган.

Библиотека ажылдакчыларының кылган ажылдары хөй таладыг. Ынчангаш библиотека ажылдакчылары чоннуң болгаш аныяктарның иниги культурлуг деңнелин бедидиргеге ажыктыг ажылдарны кылып турарын эки деп демдеглээр апаар.

Тамара ЛЮНДУП.
Республиканың А. С. Пушкин аттыг библиотеказының эртем-методиктиг кылдазының эргелекчизи.

ХЕРЭЭЖЕННЕР СПАРТАКИАДАЗЫ

Бүгү делегейниң херээженнер хүнү Март 8-ке турасхаттаан спартакиада эрткен дыштанып хүннерде Барлын-Хемчик районнуң Кызыл-Мажалык суурда уругларның спорт школазынга болуп эрткен. Аңаа Кызыл-Мажалыктың болгаш кедээ суурларның херээженнериң 13 командазы спорттуң янзы-бүрү хевирлеринге күжүн шепеткен. Спартакиаданың программазында боодалга, хол бөмбүү, стол теннизин болгаш шыдыраапы киргеп.

Хол бөмбүүнге ийи үүн үргүлчүлээн маргылдаанның түпелиинде «Барлыг» совхозтуң командазы биргеи, ийиги, үшкү черлерни райкүүскомнуң улус өредилге кылдазының болгаш Бижиктиг-Хаяның командалары дараалаштыр алган. Стол теннизинге 10 команда ойнаан. Чиңгир демиселдиң түңнелинде биргеи черни «Шекпээр» совхозтуң командазы, ийиги черни Кызыл-Мажалыктың № 1 школазының командазы, үшкү черни «Дөң-Терезин» совхозтуң теннисчилери алган.

Теннис ойнаарынга «Шекпээр» совхозтан Руслана Сооң, «Барлыктан» Лилия Сарыглар, Кызыл-Мажалыктың № 1 школазындан Надежда Сюрюн, Елизавета Ооржак чараш, шимченгир ойнаан, удурланыкчыларын чиңги-биле уткан.

Херээжен улус аралыңда шыдыраа оюну Барлын-Хемчик районда неперегей эвезин бо эрткен оюнлар бадыткап турар. Чүге дээ ында ойнап турар шыдыраачылар чылдың-на маргылдааларга киржип, ол-ла составы-биле киришкен. Аныяк шыдыраачыларның өөрүлдези чок. Бо удаада адды команда киришкен. Аңаа Аксы-Барлыктан шыдыраачы авазымнар Шүлүмаал, Ольга Сарыглардар шылгараннар. Команда авай-биле биргеи черни Аксы-Барлыктың, ийиги черни Дөң-Терезинниң шыдыраачылары эзээн.

Боодалгага бүгү командалардан адыгжылар киржип турган. Ынчалза-даа чүгле 7 команда киришкеп. Аңаа райкүүскомнуң улус өредилге кылдазының адыгжылары хөй санны аткаан. Кызыл-Мажалыктың № 2 школазының командазы ийиги, а үшкү черге «Барлыг» совхозтуң адыгжыларының командазы төлептир болган. Хүүда биргеи черни боодалгага ийиги разрядчы Чечек Монгуш, ийиги черни Сайда Аракчаа эзээн.

Ийи хүн үргүлчүлээн оюнларның түңнелинде «Барлыг» совхозтуң командазы тиилекчи болуп, шилчиир кубокту чаалап алган.

Ховуг-оол МОНГУШ.

БАЯННАВАСТААН

Бүтүү-ле чүүлдер таптаашкыдаа үштүнүп турар болганда, бистиң тыва уран чүүлүвүске чаартылгалар немежир үжүрлүг. Сөөлгү үеде аныяктарда баян ойнаварлар ховартаан. Кандыг-даа кежээлерни магнитофонга бижиткен аялгалар-биле эрттирерин чаңчыл болу берген. Ону бадыткай дивейп-дир мен.

Шынында аныяктарның ортузунга валыс чарат ойнаптарлар чегей-ле. 1960-70 чылларда концерттерни, тавыларны бакп-биле эрттирип турүүк бис. Баянга таңчылыкшылдыглар ам-даа хөй. Концерттерни баян-биле үзээри үлегды берген кижилерге тарымчалыг. Ап чоруурга безин эптиг. Борте оркестр-биле үделгеп шүүмчүлевейп-дир мен. «Самоучитель» деп ном орус дылда бар. Сөөлгү үеде ол ном база читкеп. Кедээде потаны чаа өөренип чоруур улуг-даа, бичии-даа кижилер ол орус дылда бижээп номну шоолуг-ла сайгарып билбес. Ол номну тыва дылче оңудуруп, тыва аялгалар бижинри дыка тавырымчалыг хире. Мээң бо салымны өөренип көөрүп дилеглем.

Кызыл-оол САТ.

Өвүрүнүң Сагында бот-тывынгыр уран чүүлдүң хоочуну.

Саналың чүл, номчукчу?

ХООЧУННУҢ ХОМУДАЛЫ

Солуң, сеткүүлге ыры дугайында арбып материалдар үнгеп. Игорь Иргиттиң, Зоя Кыргыстың, Бадаа Сүтеиң, Ранса Оларның, Амур Хөгбаанның болгаш өскелерниң-даа. Мен бо удаада 1930 чылдарда мөлүг чогаадып турган, ам бистиң аразыста чурттап чоруур бир авторбиле силерни таныштырбышаан, оон хомудалын илередикседим.

Ол болза совет, партия болгаш хөөлүг ажылының хоочуну, ам 80 харлыг Оюн Демчиевич Охемчик-тир. Ол мынчаар чугаалап турар.

«1930 чылдарда мээң чогаадын каан ырларым бар. Оларны амгы үеде мээң чоп-шоорелим чокка, кара туразы-биле өскертип алган ырлажып турар-дыр. Мооң мурнунда «меңээ» ол изиг-даа эвес, соок-даа эвес» деп бодал-биле тоовас кижи мен. Ам пазымның бо хире үезинде дыңнап олурарымга, хомудавчыны кончут-дур. Чижээ:

Эөрбек-Акемп, Сайыр-Акемп
Оон куруг кагбаап-па мен.
Эргээ багай Тактанайда
Эөледип каптап-па мен.
Дадар-Акемп, Сайыр-Акемп
Эээп, куруг кагбаап-па мен.
Дагыр холдуг Тактанайда
Эөледип каптап-па мен.

Тактанай дээрге Эрзин чурттуг, моол дылдыг кижи. Оон-биле баштай 1934 чылда танышкан мен. Ол Тывага 1919 чылда моолдуң перииниң баштыңчызы Маскаржаптың черии-биле Эрзинден Хем-Белдирзиге кады келгеш, маңаа артып калган.

1933-34 чылдарда суружун чорукче хөөжеңдир дугайында ТАРИ Төп Комитединиң докталдың бүгаар чон суружун чорукче кирип эгелээн. Кыргыс Тактанай Сайыр-Акемпээ көшпес, бир дугаар суружун эгелээн кижи боорга, аңаа ыры чогаадып каан мен. Ону өскертип болбас-ла болгай. Орус улустуң «ырыдап чаңгыс-даа сес каап шыдавас сең» дижири чөп. Ол дээрге ынчангы үениң төөгүзү мынажыл.

Ол-ла чылдарда бижээним база бир ыры:

Кара-Дуруна ужуп келгеш,
Туралагзынган Кызыл-Чыраа,
Кара топпуг Тадар келгеш,
Кайган чангап Кызыл-Чыраа
Көк-ле Дуруна ужуп келгеш,
Туралагзынган Кызыл-Чыраа,
Көк-ле топпуг Тадар келгеш.
Көрүп чангап Кызыл-Чыраа.

Тадар дээрге тываларның Дедир-Салдыг-Бачылай деп адап турганы хынае кижи. 1919 (хайымныг) чылда Кызыл-Чырааны көргеш, чурттаарынга таварымчалыг чердир деп макпаан. Ынчангаш бо ырыны чогаадкан мен.

Мээң бо ырларымны улустуң деп-даа чарлап турар-ла, чамдыкта күүседикчилер ырының эгезин алгаш, төп-чүүнге боттарының чурттуң адаа шаап аар. Чижээлээргe, «Кара-Дуруна» деп ырыны хөөмейжи Кызыл-оол Сапты шуут өскерткеш, Торгалының Дус-Даан алган алган, өскелери ону оттүүпүп, төрүттүнген хемнерни, дагларын адаап турар».

Ынчангаш Оюн Демчиевич ук ырларны чогаадып каан кижи болганда, оон состерии авторлуу-биле хевээр арттыларын пеген тур. А силер кайчаар болвп турар силер, помчукчулар? Мен бодаарымга, ол ырларның созүүнүң болгаш аялгазының автору Оюн Охемчиктиң деп этсе экг хире.

Бүрбе САЯ.
Композитор.

ГЕПАТИТ АЗЫ САРГАРАР ААРЫГ

Вирустар өскүдүкчүдүр, аарыг кижиден кадык кижилерге чыпшынар баар аарыын вирустуг азы хаалдавырлыг гепатит дээр.

Ол аарыгдан кандыг-даа назы-харлыг кижилер аарыр. Колдуунда аныяк кижилерниң болгаш уругларның гепатиттен аарыры хөй болуп турар. Сөөлгү оп чылда ылаңгыя үстүкү класстарның өөренікчилериниң арааларында таварыжып турар апарган.

Ук аарыгның ийи адгы «А» болгаш «В» хевириниң вирустарын ылгап турар.

«А» гепатит капчаар тарап иептереп турарыл?

Гепатит («А») чөрле аарыг кижиден кадык кижиге халдаар. Чогум кымдан чыпшынгавын кижилер боттары колдуунда билбес болур. Чүге дээрге аарыгның билдиртпес, чажыт үеэн азы аарыг кижи саргарбаан үезинде ынчан ол чыпшынчак, демийле кадык кижилерге халдай баар. Ол ышкаш боттарын кадык кылдыр санаа турма-даа, бактерияны ап чоруур кижилерден кадык кижилерге чыпшынын, тараарын аарыгны ажыглаар.

Халдавырлыг гепатит аарыы чыл санында, часкы-күскү сезоннарда, ылаңгыя ноябрь, декабрь айларда каданнап көвүдүүр. Ол аарыг организмниң эң-не чугула амыдыралчы органы — баарга халдаар, оон дыка хөй функцияларын, оон иштинде бүдүмелдер солчудгазын үүдүр.

Ынчаарга аарыг кижиден кадык кижиге чогум кандыг арга-биле, чүнү дамчыштыр халдап турарыл?

Вирустуг гепатит жижипшөйүнүү аарыгларында хамааржыр болганда, хырлыг холдап азы аъш-чемден, сүттээп аас дамчыштыр халдаар.

Халдарының өске оруу — агаар дамчыштыр. Аарыг кижи алырып, чедүргенде бичии чаштапчылар кадык кижилерниң үстүкү тыпыш органнарынга деггеп, ол дамчып кирер. Ынчалза-даа гепатит вирузу хөй пурчуунда аас дамчыштыр жижипшөйүнүүже кирип халдаары эң-не пептереңгей деп санаттынып турар.

«Аарыгны баш удур тодарадып болур бе?» деп кижилер бо-ла айтыр бээр. Ол айтырыгга харлы мындыг. Аарыгны эрте тодарадыры дээрге-ле, аарыг кижиниң будуңга-даа эки, долгандыр турар өске-даа кижилерге чыпшынарын аввождир аргалы бээр-дир. Ынчангаш аарыгның баштайгы демдектерин ада-иелер билирп чугула.

Чүгле гепатитке хамааржыр эрте-ле билдиие бээр, онза мылгадыг демдек чок дээрзин баш бурунгаар чугаалап каайн.

Бир чамдыкта жижип-шөйүнүү аарыгларына хевириниг эгелеп, чемге хөөн чокталып, чамдыкта куску келир, кустурар, жижипе аар, аарышкылыг-даа болур.

Оон соонда баарның хемчээли улгадып, аарышкылыг апаар, сидиктиң өңү өскерлип, кара-хүрен, кадыг албаның өңү хүл ышкаш, аккуу болу бээр. Ол үеде саргарар аарыгны кестүп келир, баштай-ла карактың хавыктарында, оон чоорту пептереп саргарганы эскертиглер апаар.

Гепатиттеп («А» хевириниг) аварап кижи эмнелгеден үндүр бижээн соонда 6 ай дургузунда, «В» гепатиттеп аарыы эртпээн кижи бир чыл иштинде эмчиниң хайгаралынга турар. Саргарар аарыгдап аарааш уругларга эмнелгеден үнген соонда 10 хонук дургузунда школа азы уруглар сады барбас, оон соонда контроль анализ (хапың биохимиктиг анализин) дужаагаш, түңнели эки болза, чүгле шинчээ чөпшээрээр.

Вирустуг гепатиттиң капчаң болдурбазыл? Кижи бүргүү хүүда арыг-шезер чүрүмүн сагыыры, аңаа уругларны чаңчыктырары чугула. Чемнеңнө мурнунда болгаш туалет баргаң соонда холду эки чүүр. Хайындырбаан суг ишпес. Ижер сугну кыяп-ла дугдаалыг савага шыгжаар, ооган чүкче аймаан эки чүүр. ишке сүт-биле чаймыттар.

Чечек ОНДАР.
Педиатр.

Кино

МАРТ 10-ДА

«НАЙЫРАЛ»: «Убить дракона» 9.20, 12.00, 14.40, 17.20, 20.00 шактарда.

ВИДЕОЗАЛ: «Брак по-итальянски» 13.00, 15.00, 17.00, 19.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Киносборник № 153» 9.20, «Бесконечная история» 10.50, 13.00, «Обвиняются в убийстве» 14.40, «Десять негритят» 17.10, 19.50 шактарда.

«ВОСТОК»: «Одиночка» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к-б: «Рэгтайм» 15.00, 19.00 шактарда.

агаар

Республикага токар будуттаар, чамдык черлерге быскан хар чаар. Мурнуу-барыын түктеп хаттын дүрген секундада 3—8 метр. Дүне 22—27, чамдык черлерге 12—17, хүндүс 7—12, чамдык черлерге 5 градус чедир соор.

Кызылга токар будуттаар. Чагбас, мурнуу-барыын түктен хаттын дүрген секундада 3—8 метр. Дүне 24—26, хүндүс 7—9 градус соор.

Кааи экраны

ЭЗИРИКТИҢ ХАЙЫ-БИЛЕ

Февраль 21—28 хүннеринде республика девискээринге 13 озал-ондак болган. Түңнелинде 5 кижи амы-тынындан чарылган, 5 кижи бертинген. Оон бирээзи эзирик чолаачының уржуунзан.

Ол-ла үеним дургузунда Кызылга орук шимчээшкинниин хүрүмүн хажыткан 869 таварылганы КАИ ажылакчылары илереткеш, машинаны эзирик башкарып чоруан 24 чолаачының машина башкарар эргеэин казаап.

Кызылдың бот-оруглачарылталыг түзүг-монтаж участогунуң чолаачызы В. А. Фридрих «ИЖ-2715» 46-21 ТВЛ машинага, инкассация эргелелиниң УАЗ-469 41-24 ТВЕ машинаны чолаачызы С. В. Тюменцев. Кызылдың № 2 АТБ-ниин чолаачызы А. Б. Монгуш. Кызылдың түзүг материалдары болгаш түзүг кезектери белеткээр заводуның автобус чолаачызы А. В. Петров. «Сосновское» дуржулга-будурулге ажылагийының механизатору В. Б. Оюн хүү машинаныңга эзирик чоруан. түттурганнар.

Февраль 25-те, кежээ 20 шак 15 минутада, Хандагайты — Чадаана оруунуң дөртку километринге «Нива» А 50-41 ТВ дугаарлыг хүү машина-биле Абаканның 1260 автоколонназының 01-51 КЭЭ курупе дүгаарлыг КамАЗ машина үскүлешкен. Түңнелинде 5 кижи өлген. 1 кижи аар балыгланган. Авариянын чылдагаанын истелге органнары тодарадып турар.

Ол-ла хүнүн 21 шакта Хадын суурже кирер орук белдиринге эзирик хамаалы А. Б. Монгуштуң чаа алган «Москвич» машиназы-биле А. А. Сейников таварткан. түңнелинде А. Монгуш аар көмүүш. эмнелгеге чыдар.

«ШЫНЫҢ» телефонары

- Редактор — 3-43-34
- оралакчылары — 3-33-91; 3-34-17;
- приемная — 3-34-26;
- карымчалгалыг секретарь — 3-34-92;
- оралакчылары — 3-45-93;
- партийжи амыдырал киллизи — 3-36-82; 3-36-25;
- совет тургузуг, сопиал айтырыгаар киллизи — 3-34-98; 3-41-23;
- үлетпүр киллизи — 3-34-49; 3-36-73;
- пропаганда киллизи — 3-34-57;
- агроүлеңүүр киллизи — 3-41-16;
- культура киллизи— 3-39-15;
- информация киллизи — 3-37-11;
- чагаа киллизи — 3-30-03; 3-34-39;
- очулга киллизи — 3-34-93;
- корректорлар — 3-34-19.
- үнүтүкчүлер — 2-27-41;
- бухгалтерия — 3-43-41;
- солуң келбейи бергизиге — 2-32-75.

Чылга 300 катап үнер

Хемчээли 2 парзаага аалзы

Тиражы 25400 эка.

Тыва АССР-ниң Пом үнүтүрер чер, полиграфия болгаш пом садыының керектериниң газазы-биле түрүү комитединиң типографиязы. Кызыл. Шетинниң бай. Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 252. ТС — 00070

Индекс 54241

Редактор В. С. ШАРАВИН.

467000. Кызыл хоорай. Красноармейская, 100

БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1989 ч.
март
11
суббота
№ 59 (13959)
1925 чылда үнезилеттингеш.
Өртээ 3 ноп.

КӨДЭЭДЕ ЭКОНОМИКТИГ ӨӨРЕДИЛГЕ

Аңаа сонуургалды улам бедидер

Чарылганы эвээжедир, орулганы көвүдедир. Аргазы чүл?

В. И. Ленинниң «Өөренир, өөренир база катап өөренир» деп чагыы амгы үеде—бот-орулга-чарылгаже киргенивис логгуудениң чаа ие-чадазында ыт чугула фактор. Чүге дизе экономиктиг реформаны боттандырарда, ону кандыг арга-биле чедип алырыл дээр дугайында ынак билип алырда, чүгле өөренир. Чарылганы база орулгамы-даа сайын билир керек.

Амгы үеде көдээ ажыл-ишчилериниң өөредилгеже чүткүлүг кажангымындан-даа артык күштелген. «Өг-бүле керээн-биле ажылдаш аттыг болзувусса-даа, чыл төнчүзүнде чеже-биле сайгашкыны болбазы. Моңу кандыг өг-бүле керээни дээрил! Яжы-бүрү нормативтерни, өг-бүле, арендa керээлерин тургузарынга бистиң совхозтуң специалистериниң биле, мергежилги чавыс...» Шак мындыг сөстерни Монгун-Тайгада ССР Эвилелиниң 60 чылы совхозтуң хойжузу Т. Салчак биске бижип чоруткан. Мында бөдүүн ажыл-ишчиниң бо хомудаа-чемелел сөстеринде, оон хой чүүлдү биилп алыксап турарынче чүткүлүг сиңниккен-дир. Шынап-ла, шак ол чүүлдерни малчыннарга, механизаторларга спецыалистер өөредир. Ажыл-ишчилер мурнукузу ышкаш, чүгле хүн эрттирип олурар эвес, олар база бүгү чуртта чонуң шимээжикинге киржип, кылып турар ажылын түңнээр экономистер, бухгалтерлер, учётчиктер болуксап турар. Ук чаңгыс черге түрбес. Бистең эде тургустунуушкун кижилерни хөделдирбекен. Олар ам. шынап-ла, карандаш, саазының түдүпкан, канчаар ажылдаза хой орулга киирип болуруз, чарыгдалдарны канчаар эвээжедирил дээрзин санап эгелей бергеннер.

Мырыңай чоокта чаа «Шын» солуң Өвүрден хойжу Кыргыс Даш-оолдуң чагаазын база парлаан. Хой ажылын республикага хогжүдер талазы-биле хүлээп алган программага хамаарыпшыр ол бодуңуң бодалын илередип, ол чугула документиниң тургузарда, ажылды шуут холу-биле кылып турар кижилер болур малчыннар-биле чүге сүмелешпее чүвел дээр дугайын айтырып турар. Чоңуңуң хой-ниити идепкейиниң кодургелеяниң, ажыл-агыйны башкарарынга оларның киржилгезиниң дугайын бадыткап турар бир факт бо-дур.

Тандыда С. Тока аттыг совхозтуң Кудузуң фермазының саанчылары ында күш-ажылды шын эвее организаставаның, апектерни хүнде үш катап саар кылдыр доктаадырда, оларны-биле кым-даа сүмелешпээнил киленнеп бижип турар. Оон уламыдан оларның дыштанып база өөренир хөстуг үези шуут чок болуп турар. Шын харын, чоңуңуң социал идепкейи ажжок бедзоп. Ажыл-ишчилер хөйле түүлдү биилп алыксап, чаа ёзу-биле ажылдаар күзелдиг. Экономиканы башкарарының чаа аргазынче шилчээнериниң чогумчалыг түңнелдерин олар сонуургап, боттары база чаа арга-биле ажылдаар күзелдиг. Оон ужурунда экономиктиг өөредилгеже чүткүл кодээде хайныккан.

Малчыннарны, механизаторларны экономиктиг реформага өөредир улус кымнарыл? Хамыктың мурнунда, спецыалистер. Ынчангаш Тыва АССР-ниң Агроүлетпүркүркому сөөлгү чылдарда спецыалистериниң база ортумак звеноңуң удуртукчуларының өөредилгезинче кол кичээнгейни углаңдырган. Ам даразында неделяда республиканың сүт-бараан фермаларының бригадирлериниң (эргелекчилериниң) 26 шак программалыг өөредилгези эгелээр. Оон кол-ла сорулгазы болза сүт-бараан фермаларының ажылдакчыларын аренда керээзинче шилчиргин, саналыкылгаларны кылырының аргаларыпка өөредир. Аренда керээзинче киреринил мурнунда «Тиилелге» совхозтуң сүт-бараан фермазының коллективин экономиктиг өөредилгениң кичээлдеринге ол дугайын хандыр өөренген. Ында кичээлдер ам-даа уламчылап турар.

Экономиктиг өөредилге бо чылын Эрзин районуңуң малчыннарында болгаш механизаторларында, транспортчуларында элээп организастыг чоруп турар. Ол районда агроүлетпүр транспортчуларының чаа арга-биле ажылдап, өөренип турарының дуржулгазын Монгун-Тайганың автотранспортчулары кээп өөренип, көрүп алган, ону боттарында ажылдап эгелээн. Ол шыпкат Улуг-Хем районда агроүлетпүр каттыжышкыны малчыннарның, механизаторларның оргузунда экономиктиг өөредилгени дыка шыңгыы организаставаң. Аренда керээни деп чүл, оон артыкшылдыг шынарларны чүдерип, керээниң майны кандыг болурул, ол ёзугаар совхоз-биле кандыг харылзаалыг болурул дээр дугайында Улуг-Хемниң малчыннарынга, механизаторларынга спецыалистер элээп өөредип турар. Оон аңгыда Сүт-Хөл районда көдээ ишчилерниң экономиктиг өөредилгезинче база улуг ынчээнгейни салып турар.

Мурнуку чылдарда-ла Ка-Хемниң көдээ ажыл-ишчилериниң доовегеринарлыг база экономиктиг-даа өөредилгени кошкак организаставаң. Бо дугайым республикага эрткилээн семинарларга болгаш хураларга-даа каш удаа чугаалап келген болза-даа бо чылын экономиктиг өөредилгени районуңуң малчыннарында болгаш механизаторларында кошкак организаставаң. Агроүлетпүр каттыжымышкыны (даргазы Б. Морозов) шүгүмчүзелдеп ынчага чедир чогуур түңнел үндүрбейн турары эде тургустунуушкунуң неледелгезинге канчаң-даа дүүшпес. А коруп, өөренип алыр дуржулга Ка-Хем районуңуң бодунда бар. Оң ылаңгыя «Ленинчи оруң» совхозта М. Сатпаковтуң удурткан мал чеми белеткээр звено кереэ-биле ажылдаап, эки түңнелдерни чедип алган. Оларның дуржулгазын районуңуң өске бригадаларынга чүге өөредип болбазыл? Ёзулуг экономиктиг өөредилге ол-дур.

«Эрбек» совхозтуң хойжузу коммунист Марий-оол Седип-оол өг-бүле керээзи-биле ажылдаап оон дугаймын эки шинээдин алган. Ынчангаш ол бодуңуң дуржулгазын республиканың совхозтарының база АУК-териниң экономистеринге, зоотехниктерге сонуургадыл таймыбырлап берген. Оон аазымга бригаденың малчыннарының экономиктиг өөредилгезин организастап турар.

Бистиң республикада нинтиш-биле 8 муң ажыг малчыннар бар. Оларның ол шуруузу экономиктиг өөредилгеде хаара туттуглаң. Чамдык ажыл-агыйлар чүгле ар малчыннарны эвее, а херээженнерни база эллчег ёзугаар өөредип турары шын. Чүге дизе, керээ-биле ажылдаарда, өг-бүлениң ар-херээжен ээлери ол аргаңы кайызы-даа эки билир ужурлуг.

Таптаашкын үезинде малчыннарның өөредилгези биске үзүк-соксаал чокка чылдың-на уламчылап турган. Оон ажыл-даа чок-тур дээрзин малчыннар чөптүг чугаалажыр. Ам негелде чаа. Өөредилге ыяап-ла түңнелдиг болур. Аттестация база чоруп турар. Амгы үеде Агроүлетпүркүркомуң медээзи-биле алырга, бистиң республикада бир муң четпее малчыннар бирги болгаш ийиги класее мергежилдиг болуп турар. А ынчаң саны 8 муң ажыг дээн бис. Зооветеринарлыг база экономиктиг өөредилгениң мурнунда ёзу барымдаалап эртиин турганының бир хереги ол-дур. Мергежил талазы-биле класее тыпсырының чурумун, негелделерин база эки-ле сагывайн турган. Бир-тээ мындыг болганда, эң ылаңгыя малчыннар мергежил талазы-биле класее чедип алыр дээш эки кыспайн-даа турганнар. Оон уламыдан өөредилгениң чогумчалыг түңнел чок боон турганы оң-дур.

Мергежил талазы-биле шыырак малчыннының күш-ажылының бүдүрүкчүлүг бедик, ол ёзулуг-ла эвээп чарыгдал үндүрген, хой орулганы ап шыдаар. Практика ынчаар бадытқап-даа турар.

Амгы үеде бистиң малчыннарывыста «Чүс-чү-малчын» база «Чш-мунчу» деп клубтар бар апарган. Ол ышкаш чамдык районнарда база мурнакчы малчыннарның клубтары тыптып келгилээн. Оларның кежигүннериниң дуржулгазын экономиктиг болгүннерге ыяап-ла өөренир ужурлуг. Ол ышкаш ук клубтарының кежигүннери чыл дургузунда боттарының мергежилдинге аныяктарны өөредир деп база хүлээдилиг.

Экономиктиг өөредилге дээш бодүүн ажыл-чыннардан эгелээп, совхозтарның специалистери, директорлары-даа шуут хуузунда сонуургадыг болур ужурлуг. Чүге дизе, ам бисте чамдык специалистерниң талыңын оларның хамаарышкыны коллективтеринден хамаарыжыр кылдыр чурумчуткан. Чижээ, «Тиилелге» совхозта мындыг. Ынчангаш специалист кижи коллективи эки ажылдазын деп бодаар болза, бир-ле дугаарында, малчыннарын, механизаторларын экономикага эки өөредип алыр. Өөредилге коллективиниг болур ужурлуг. Оон башка бир механизатор азы малчын кошкак ажылдап турар, экономиканы биилбее болза, пинти коллективиниг багай болур.

Малчыннар кодаанар аайы-биле ажылдап, чурттап чоруур болганда, оларны чыып алгаш өөредип берге, чамдык бригадаларда кызыл-булуңнар-даа чок. Ынчангаш специалистер өг-бүле аайы-биле барып чедип турган оларны өөредип ужурлуг. А механизаторлар суурда бодүк болганы-биле, оларны өөредип белеп болгаш эптиг.

Көдээде ажыл-ишчи кижи бүрүзү ажылагыйны башкарарының чаа аргаларын билир, оон хүзүл күш-ажылы хой-ниитиниңге канды ужур-дузалыгыл дээрзин ыяап-ла биилген турар ужурлуг. Экономиктиг бүгү-ниити өөредилгезиниң кол утказы мындыг. Кижи бүрүзүнге амгы үениң экономиктиг бодаашкыны херек.

Соңгулдаларга уткуштур

ЧАГЫГЛАРЫН БЕРГЕН

Тыва № 391 девискээр соңгулда округундан ССРЭ-ниң улус депутадынга кандидат, партия Тыва обкомунуң бирги секретары Г. Ч. Ширшин Бии-Хем районуңуң соңгукчулары-биле ужурашкан.

СЭКП Бии-Хем райкомунуң ийиги секретары Т. А. Парчин хураллы ажыткан болгаш депутатка кандидаттың бүзүреттирген кижизи В. А. Бакулинге сөс берген. Ол Г. Ч. Ширшинниң допчу намдарын, ажылдап келгени бо бүгү чылдарда республиканың экономиктиг болгаш социал хөгжүдезин дүргедедириңге киирип келген салышкынын чыылганнарга таныштырган болгаш март 26-да Г. Ч. Ширшин дээш бадылаарынче соңгукчуларны кыйгырган.

Ужуражышкын хуралынга «Бызыл тараачын», «Хадың» болгаш «Ээрбек» совхозтарның директорлары К. К. Лопато, Ю. А. Мишарин, А. Б. Монгуш, Туранның парикмахерская эргелекчизи Н. С. Хомутова, АКМБ-да бызанчы-бетонщик А. В. Суханов, Аржаанда участок амнелгезиниң фельдшери Е. К. Панина болгаш өскелерлээ чүве чугааланнар. Олар боттарының түс-түе коллективтеринде ажыл-дерелериниң чорун турар байдалын кандыратка таныштырган, салдынган сорулгаларны күүседиригге шаптыктап турар түүлдерин база дыңнадып, оларны чайладырынга дузалажырын дилээнер. Март 26-да соңгукчулар чонуң төлептиг өөлдары болган кыстары дээш бадылаашкынын чаңгыс кижи дег бээрин бүзүреткеннер.

Депутатка кандидат Г. Ч. Ширшин сөс алган. Бедик бүзүрелиг коргузуп, ССРЭ-ниң улус депутадынга кандидат кылыр дешкилеп турары дээш ол бижемчилерге өөрүп четтиргенин илергейлээн, бодуңуң бүгү күжүн, билиин депутат хүлээлгени күүседирин дээш бээрин аазаан.

Эде тургустунуушкунуң болгаш дүргедээшкининиң бо үелеринде республиканың муңгуспуунда тургустунган сорулгаларга Г. Ч. Ширшин доктаадыр. Беш чылдың эрткен чылдарында үлетпүрде, көдээ ажыл-агыйда болгаш социал амыдыралда кескү чедишкиннер бар. Ынчалза-даа чедир шинтпирлеттинмейн турар айтырыглар база эвээш эвес. Ол айтырыгларны шинтпирлээри республиканың бүгү ажылчы чонуңуң, депутаттарның хүлээлгези болур дээрзин ол хуралга демдеглээн.

Хуралга сөс алган соңгукчуларның саналын ёзугаар дараазында чагыглар хүлээп алынган: Туран хөорайга школаның болгаш ясли-салтың түзүү, Аржаанга участок амнелгезиниң түзүүн кылыры, Туранның ыяап ажыл-агый пунктузуунуң ыяап-чыг эт базазының калбартыры, амнелге комплекизиниң ийиги эллчээ, Тарлаг — Аржаан аразында орукту районуңуң орук черинче шилчидири, Туранга Амыырал хаалырылга бажыңын тударын 13-кү бең чылдың планынче киирери.

Мал эмчизи

ЧУРУКТА: Кызылда көдээ ажыл-агый техникумун доозуп алгаш, ол мергежилиниң зайы-биле ажылдап чоруур ортумак эртемниг спецыалистерни кайы-даа сөөлгастап көрүп болур. Ындыглариың бирээзинге аныяк спецыалист Тамара Серенова Кыргыс хамаарыжыр.

Тамара Серенова көдээ ажыл-агый техникумун 1982 чылда доозкан. Ветеринария салбырын ол эки өөредилгени доозкан. Ка-Хемде «Кызыл туң» совхозка мал эмчилеп ажылдаары-биле чедө берген. Совхозтуң Дерзир-Аксы салбырынче оны чоруткан.

Ол салбырда даңгар бодө мал бар. Салбырның хамык малын учётка ол алган. Азырт малдарны ажыглаап, эмнээр ажылды организаставаң. Салбырның 480 бөш ниизи, 300 баш чылгызын, ийи чүс хаванын хайгаралга ап, мал бүртүзүүн кадмын быжыглыр сыкыртымышкыларны дузалакчылары-биле чоруткан.

Оңдар ОХЕМЧИКТИН фотозу.

ХОЙЖУ КОДАННАРДА

«О.Шынаа» совхозта хой ооддашкынны өгелээн. Шинтиза-биле 10183 хойдан ам 1343-ү төрээн. Бо чылын чеже сакманчы хереглин баш удур тодаратқан. Олар ааларже аътталыпкан. Оларның сөөртүүнүң хемчээлин улгаттырган. Дыңгыдай Наңмай, Виктор Аракчаа, Андрей Хөлде, Владимир Сарыгаа эки машиналыг чоланачылар боон турар. Артыкан чоланачыларның планныг онаалданы күүсетпейн баргаңының бир чылдагаавы — оларның машиналарының үрелиң турганы. Артык кезектер, кывар-чаар материалдар-биле хандырылга хууда керээ-биле ажылдаарының чүгле материалдыг талазы-дыр. А чоланачыларның экономиктиг сонуургалын тывылдырар дээш кандыг чаа чүүлдерни ажыглаанып? Чоланачыларның тускайлаң ажылдаарының код документизин керээ болгай. Совхоз биле чоланачының аразында экономиктиг болгаш материалдыг харылзааларны аңаа айтыр. Ам ол документизин ажып, сайгарарын орландажып көрээлиер.

Чоланачының ажылының ийи көргүзүү тонна-километр боон артыпшаан. А Эрзин районуң автобүдүрүлгезинде чоланачыларның эртиен орууң, сөөрткен чүгүн тонна-километр-биле саналарыңдан ойталаан. Ында эртиен километр, сөөрткен чүк дээш ангы-аңгы кылдыр төлеп берип турар. 1 тонна чүктү сөөрткеним дээш каш акпаны, 1 километр орукту эртиени дээш каш көпеек алырын чоланачы бүрүзү тода билир. Чүк сөөртқеним дээш төлеп бээри хөй болганда, чоланачы бүрүзү машиналаын күрүт маңнатпаазын бодаар. Бо аргадан ажыктыг чүүлдү «Шарыы» совхозтуң экономистери кожаларының дуржулгазындан чүге илип албаанын? Совхозтарның деңискээриниң иштинге хөй чүк машиналары колдуунда күрүт маңнакшын турары чажыт эвее болгай. Чамдыкта чаңгыс кижинин-даа сөөртүп алгаш, кыштаглар кезип тура хүлээр. Бир эвее чоланачы сөөртқеп чүк дээш ажыл төлевирин болдады ап турган болза, кабинага чаңгыс кижи олурлуп алгаш, шаап тура хүлеевес ийик. Машинаазы чүктүүр чоруурунга сонуургалдыг апаар. Оон уламы-биле совхоз иштинге чүк сөөртүлгезин бүт бүрүзүнгө планнарынга, шалыпчы башкарарынга негелделиг апаар. Ынчангаштың совхозтуң диспетчер албанының ажылын база эде тургузары чайлаш чок кыныпп кээр.

Чоланачының ажылының бүдүрүкчүлүг, оон ажылының төлевирин оруктарның ырак чоогуңнан бөлө хамаарыжыр. Ынчангаш ырак, чоон черлерге чүк сөөртүп турары чоланачыларның ажылының төлевирин Эрзиниң автобүдүрүлгезинде эде көргеш.

Ырак черлеп чүк сөөртүп турар чоланачының ажылының төлевири бир аңгы, иштинги орукка ажылдап турар чоланачының ажылының төлевири база аңгы. Кожаларының арга-дуржулгазының бо талазын парынчылар сонуургап көргеш болза, артык эвес турган шинк. Эрзиниң автобүдүрүлгезиниң үлүртүүчүлүгү мурнакчы дуржулганы чогум-на чоланачыкчы ёзу-биле көрүп, сайгарып, чаа экономиктиг бираларыны тып, автотранспортчуп ажыглалын экижиккен болгай. Бо бүдүрүлгениң арга-дуржулгазының дугайында совхозтарның удурткучулары-биле чүткүлээжип тура, ол дуржулганы совхозтарга ажыглап шыдаваас автобүдүрүлгениң чоланачыларынга бодаарга, совхозтарның чоланачыларының ажылдап турар байдалы кеңгүс аңгы болгай дээн бодаадым дыңнаан мен. Ындыг бодал-биле долузу-биле чөптээрешпес кижи чордум. Кедээ черде автобүдүрүлгениң дуржулгазындан совхозтуң автопарыгының ажылын экижиккенге дузалыг оода чаңгыс ажыктыг түүлдү канчап тып ап шыдавас деп.

Хууда керээ-биле ажылдаар чоланачыларның совхоз-биле бо чылын чарар керээзиниң негелделерин эде көөр деп шинтпирээн. 1988 чылда ажылдың түңнелин, чедер-четпестерин сайгара көрүп, «Шарыы» совхозтуң чоланачыларының аразында депшилелдиг органы пептеренирингө чогумчалыг оруктарны экономистер тывар боор деп идегээр апаар. А кол-ла чүве — автотранспорттуң ажыглалын экижиккенинин орууң ажылагыйда дилеп эгелээнин-дир.

Шанғыр-оол СУВАН.
(«Шынның» корр.).

ХОСТУГ, ЧАА ӨГ-БҮЛЕГЕ

КИЕВ. (СЭТА-ның корр.). Тарас Шевченконуң төрүттүнген хүнүнден бээр 175 чылын Совет Украина улуг кобзарының күзеп чораанын хостуг, чаа өг-бүлеге демдеглеп эртиргеп. Революсчу шүлүкчүнүң төрүттүнген хүнүнге тураскаадыкчы байырлыг кежээ республиканың пайысказының болган.

СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, Украинаның Компартиязының ТК-ның бирги секретары В. В. Щербицкий байырлыг кежээни ажыткан. Т. Г. Шевченконуң кылганы ышкаш, шүүлүкчүнүң, чурукчунуң, бодаалының талантыларын чаңгыс кижи бодунга каттыштырбышаан, будуң чонуң угаан-бодалын, бот-медерелин шак минчаар бедик кодургени — ховар бодаруушкун-дур деп, ол демдеглээн. Пушкинниң, Лермонтовтуң, Минкевичиниң чогаалдарынга ышкаш, Тарас Шевченконуң шүлүктериниг революсчуларның хой салгак-чыларының бурунгаар деп-шилгелиг туре-соруу каңнаның быжыккан.

Шевченконуң төрүттүнген хүнүнден бээр 175 чылын демдеглээн хүннер болгаш бо чыл бистиң Төрээн чуртувустуң удуртарының ленинчи найыралыы быжыглаарынга идигин бээр болгаш шүүлүкчү демократтың бүшинчи идеяларын делегей ареазынга политиктиг чаа бодаашкынны бадыткаарынга бүгү талалыг ажыглаар талазы-биле дугаларлар дээрзинге чиглиинишкин чок деп, Украинаның Компартиязының ТК-зының бирги секретары чугаазының түңнелинде демдеглээн.

Украинаның Чогаалчылар эвилелиниң башкаар черинниң секретары, ССРЭ-ниң Күрүне шаңналының лауреады шүүлүкчү Борис Олейник байырлыг кежээго киирип кыпкан. Украин улустуң улуг оглуңуң адым бүгү чуртка, чер бомбузээнин бүгү булуңнарынга биилдингир. Шүүлүкчүнүң чогаалдары бистиң калбак, делегем Төрээн чуртувуста, делегейниң бүгү чер болганында дыңналып турар деп, оратор чугаалаан.

Улуг кобзарының кобзлейиниг турасказаткан уран чүүл мастерлериниң концертин, Тарас Шевченконуң шүлүглелдерин, шүүлүктерин, аңаа аянаштыр чогаттынган хогжум аялгаларын чыылганнар улуг сонуургал-биле дыңнаан.

ӨВЕЛГҮ ШАКТА

КАБУЛ. Дээди шериг командылалының медегелдээн Бахтар агентилел дамчыткан. Чепсектиг афган дээрбечилер Пакистан-биле болгаш Американың Каттыжыкан Штаттары-биле сүлчээлешкин аазаан, Афганистан Республикага удур халдаашкыннарны сөөлгү хүннерде күштелдиргенин медегелдеде айыткан. Нангархар можуның девискээринде налбарган тулчуушкуннарга чаваа шериглериниг удур Пакистаның шериглери база кирип турар.

Пакистаның пайысказы Пешаварадка тургускан дээрбечилериниң тур «чаазаан» Афганистаның Джелалабад хоорайынга чарлаар сорулга-биле ол хоорайның районунче хой күштүг дээрбечилер чоокшулаадын моөдээн. Афганистан Республиканың чаваа шериглериниг удур немелде күштүг эң-не чоокку үеде Джелалабадтың районунуче чорударын Пакистаның эрге-чыгыргазары дээрбечилерге ваазаан.

Чепсектиг дээрбечилерге удур афган шериглер амгы үеде маадырлыг демиселди чорудуп турарын ядаа шериг командылалының медегелдеринде айыткан. Дээрбечилерге удур күштүг согуушкуннарны афган армиязының кезектери таварыштырбышаан, дайынның 1500 солдаттарын чыскаалдан үндүрген.

Нангархар можуда кадыг-дошкун тулчуушкуннарны чорудуп турар чаваа шериглери Пакистаның агрессиязынга удур ханның сөөлгү дамдызынга чедир дайындажырын чаңгыс чер чурттуларының мурнунга дакыпаргаазаан.

ВАШИНГТОН. АКШ-тың камгалал министрлиге Джим Тауэрни бадылаар дээш АКШ-тың конгресс семадының 47 кежигүннери бадылаан, оон кандидатуразынга удур 53 сенаторлар бадылаан. Америка президенти Джордж Буштуң сүмелээнив Джон Тауэрни камгалал министрлиге бадылаарыпаан АКШ-тың конгресс семады күзээжээн болгаш оон кандидатуразы буурап шүшаен.

НИКОСИЯ. Кипр айтырыгны таарыштыр шинтпирлээр талазы-биле Совет Эвилелиниң туружун Кипрниң күш-ажылчы чонуңуң депшилелиг партиязының (АКЭЛ) ТК-зының Чиигине секретары Димитриое Христофиас бедик-биле үнелээн. Кипрниң нарын айтырыгы шинда грек болган түрк общиналарың аразынга чугаалажышкынынарыны база делегей конференциязын чылдырарының аргазы-биле шинтпирээн болур деп, кипр коммунистериниң удурткучузу демдеглээн.

МЕДЭЭЛЕР

* * *

«Ак-Туруг» совхозтуң хой-жуларында амдыызында каража 742 хураган чедип турар. Шоолуг оон чок кыжын мынча хураганы чедир албазы дуврененгир эвеспе? Ам төрүүе чогуур 2500 хире хой арткан Олардан база-ла хураган хораар. Ынчангаш шинтээн-биле совхозта байдал черле хиреллг деп чугаалап болур. Совхоз бо чылын хураган алырының планын күүседирип бергедээр хевирээр. Бригадаларда мал ынчаларын быжыглаан болза-даа, хураганнар хорап турар хевээр. Ол ылаңгыя Монгун-оол Ендан, Владимир Седен оларның коданнарында байдал дуврененгир. Оларда байлаа мындыг турза, Солун-оол Бурүмаа 100 хойга онаалтыр 86 хураганны камгалап алнаан.

Монгуш БАЗЫР-САДЫ.
Улуг-Хем район.

КУРУГ МАҢНАТПАС ДЭЭШ

Автомашиналар парыгыл бедик бүдүрүкчүлүг кылдыр ажыглаары —амгы үеде республиканың совхозтарында чидиг айтырыгларның бирээзи. Ону шинтпирлээриниң аргазы ажыл-агыйның удурткучулары, экономистер дилеп турар. Бөгүнге чедир чогумчалыг арга тывылбаан. Эрзин районуңуң автотранспорт бүдүрүлгезинде автопаркты бедик бүдүрүкчүлүг ажыглаарының мурнакчы дуржулгазы бар. Ону ажыглап болур-даа болза, артык кезектер-биле хандырылганың багайы, септелгенин материал-техниктиг базазының иштинге чүк сөөртүлгезиниң онзагай байдалдары-биле харылдашкан чөрүлдээлиг чүүлдер шаптык боон турар. Ынчалза-даа автотранспортту дээштиг ажыглаарының оруктарын совхозтар дилеп, тенелделерни кылбышаан. Ол оруктарның бирээзи — хуула керээ-биле чоланачыларның ажылдаарыл.

Эртиен чылын Эрзин районуң «Шарыы» совхозунуң 8 чоланачызы хуула керээ-биле ажыглаарының аргазынче шилчээн. Ол дээрге Артур Сарыгаа, Николай Маажый, Маадыр Хорчун дээш эскедаа чоланачылар-дыр. Транспортту бедик бүдүрүкчүлүг ажыглаар, чүк сөөртүүнүң хуузун улгаттырар, кывар-чаар материалдарны болгаш артык кезектерни камнап алыр. Быжыглаттынган машинаны кампыг ажыглаар хүлээлгени чоланачылар алган. А совхоз артык кезектер, кывар-чаар материалдар-биле кердүнген ой-чижек ёаучаар хандырар, чоланачыларның чарыгдалдарын, орулгаларын ай саныпда аңгылап санаар, чүк сөөртүлгезиниң чымда планын күүсетпейн азы ажыр күүсетпейн, дөрт чарыгдалдарны камнап алганда, шаңнал ажыл төлевирин керээде негелделер ёзугаар чоланачыларга санап бээрин хүлээнгеп.

Хууда керээ-биле ажылдап эгелээн чоланачыларның аразынга 4 кижи керээде кердүнген негелделерниң чамдыкшын күүсединп, чүк сөөртүүнүң хемчээлин улгаттырган. Дыңгыдай Наңмай, Виктор Аракчаа, Андрей Хөлде, Владимир Сарыгаа эки машиналыг чоланачылар боон турар. Артыкан чоланачыларның планныг онаалданы күүсетпейн баргаңының бир чылдагаавы — оларның машиналарының үрелиң турганы. Артык кезектер, кывар-чаар материалдар-биле хандырылга хууда керээ-биле ажылдаарының чүгле материалдыг талазы-дыр. А чоланачыларның экономиктиг сонуургалын тывылдырар дээш кандыг чаа чүүлдерни ажыглаанып? Чоланачыларның тускайлаң ажылдаарының код документизин керээ болгай. Совхоз биле чоланачының аразында экономиктиг болгаш материалдыг харылзааларны аңаа айтыр. Ам ол документизин ажып, сайгарарын орландажып көрээлиер.

Чоланачының ажылының ийи көргүзүү тонна-километр боон артыпшаан. А Эрзин районуң автобүдүрүлгезинде чоланачыларның эртиен орууң, сөөртқеп чүгүн тонна-километр-биле саналарыңдан ойталаан. Ында эртиен километр, сөөртқеп чүк дээш ангы-аңгы кылдыр төлеп берип турар. 1 тонна чүктү сөөртқеним дээш каш акпаны, 1 километр орукту эртиени дээш каш көпеек алырын чоланачы бүрүзү тода билир. Чүк сөөртқеним дээш төлеп бээри хөй болганда, чоланачы бүрүзү машиналаын күрүт маңнатпаазын бодаар. Бо аргадан ажыктыг чүүлдү «Шарыы» совхозтуң экономистери кожаларының дуржулгазындан чүге илип албаанын? Совхозтарның деңискээриниң иштинге хөй чүк машиналары колдуунда күрүт маңнакшын турары чажыт эвее болгай. Чамдыкта чаңгыс кижинин-даа сөөртүп алгаш, кыштаглар кезип тура хүлээр. Бир эвее чоланачы сөөртқеп чүк дээш ажыл төлевирин болдады ап турган болза, кабинага чаңгыс кижи олурлуп алгаш, шаап тура хүлеевес ийик. Машиназы чүктүүр чоруурунга сонуургалдыг апаар. Оон уламы-биле совхоз иштинге чүк сөөртүлгезин бүт бүрүзүнгө планнарынга, шалыпчы башкарарынга негелделиг апаар. Ынчангаштың совхозтуң диспетчер албанының ажылын база эде тургузары чайлаш чок кыныпп кээр.

Чоланачының ажылының бүдүрүкчүлүг, оон ажылының төлевирин оруктарның ырак чоогуңнан бөлө хамаарыжыр. Ынчангаш ырак, чоон черлерге чүк сөөртүп турары чоланачыларның ажылының төлевирин Эрзиниң автобүдүрүлгезинде эде көргеш.

Ырак черлеп чүк сөөртүп турар чоланачының ажылының төлевири бир аңгы, иштинги орукка ажылдап турар чоланачының ажылының төлевири база аңгы. Кожаларының арга-дуржулгазының бо талазын парынчылар сонуургап көргеш болза, артык эвес турган шинк. Эрзиниң автобүдүрүлгезиниң үлүртүүчүлүгү мурнакчы дуржулганы чогум-на чоланачыкчы ёзу-биле көрүп, сайгарып, чаа экономиктиг бираларыны тып, автотранспортчуп ажыглалын экижиккен болгай. Бо бүдүрүлгениң арга-дуржулгазының дугаларында совхозтарның удурткучулары-биле чүткүлээжип тура, ол дуржулганы совхозтарга ажыглап шыдаваас автобүдүрүлгениң чоланачыларынга бодаарга, совхозтарның чоланачыларының ажылдап турар байдалы кеңгүс аңгы болгай дээн бодаадым дыңнаан мен. Ындыг бодал-биле долузу-биле чөптээрешпес кижи чордум. Кедээ черде автобүдүрүлгениң дуржулгазындан совхозтуң автопарыгының ажылын экижиккенге дузалыг оода чаңгыс ажыктыг түүлдү канчап тып ап шыдавас деп.

Хууда керээ-биле ажылдаар чоланачыларның совхоз-биле бо чылын чарар керээзиниң негелделерин эде көөр деп шинтпирээн. 1988 чылда ажылдың түңнелин, чедер-четпестерин сайгара көрүп, «Шарыы» совхозтуң чоланачыларының аразында депшилелдиг органы пептеренирингө чогумчалыг оруктарны экономистер тывар боор деп идегээр апаар. А кол-ла чүве — автотранспорттуң ажыглалын экижиккенинин орууң ажылагыйда дилеп эгелээнин-дир.

Шанғыр-оол СУВАН.
(«Шынның» корр.).

Керээлиг ажыл: дуржулга, айтырыглар

Бистиң кандидаттарывыс

КЫМ ДЭЭШ БАДЫЛААР СИЛЕР?

ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле Таңды № 654 национал-девискээр соңгулда округу

М. Г. Алексеенконуң допчу намдары

Михаил Григорьевич Алексеенко 1953 чылда Украин ССР-ниң Киев областың Баранты суурга төрүттүнген. Киевтиң геология-шинчилел техникумун дооскан соонда, ол 1976 чылда Хову-Аксының геология-шинчилел болүүзүне орунекчи болуп ажылдап келген. Томскиниң политехниктиг институдунуң бот-ээредилгелиг салбырын 1984 чылда дооскан, 1985 чылдан эгелеп «Тыва кобальт» комбинаттың рудниктиң геология-шинчилел участогун удурту бергеш.

М. Г. Алексеенко идепкейлиг чаартыкчы. Ол 1987 чылда шинги экономиктиг ажыы 1505 рубль түүнүт үш чаартыкчы санадыр кирген, а эрткен чылын ийи санал кирген.

М. Г. Алексеенко ажыл-агыйны социалистиг ёзу-биле чорударының школазының пропагандизи, «Тыва кобальт» комбинаттың партком кежигүнү, улус депутаттарының Хову-Аксы суур Советиниң күүскомунуң даргазының оралакчызы.

М. Г. Алексеенконуң программазы

Бистиң чуртувустуң мурнунда тургустунган айтырыглар хөй, оларны шинтпирээрине бодумнуң салыышкынымны шыдаар шаам-биле кирер болза турар мен. Оларның бир эң колу — Советтерниң бүрүн эргелериниң ам-даа четпейн турары деп санаар мен. Суур Советинге ийи чыыш улаштыр депутат болуп келгеш, ведомствонуң эрге-ажыын хараар чоруктуун ам-даа күштүүн ядепсиниишинин-биле эскерип турар мен. Девискээрниң эзен кымыл? Шинда кол будүүлгенниг азы ажыл-агыйның удуртукчуу болгай. Оны шуут шын эвес деп санаар мен. Чер-чер Советтерниң ат-алдарын бедидер, олар эргежок чүүлэ чүүлдерге чабыгдаар акыалыг турар ужурлуг. Ынчан девискээрните ол корум-чурумнуу-даа түүүн шыдаар апаар. Чүте дээрге, Советтер бүгү айтырыгларны чон-биле сумедежин тургаш кылыр болгай.

Материалдыг чаагай кежиниң хуваары принципиалдыг айтырыг. Бодум хүүмүн азбан-дужаал болгаш еске-даа чүүлдер айбы-биле чингелеглерниг болуур чорукторга шуут үдүр мен. Кежикке хамаарыштыр алыр болза, ангымаанар чүве чүүле шалын болур ужурлуг. Кым кайы хирени ажылдан аар боддур ол хирени алыр. А еске таварылгада домей болур: амнелге чаагыс, бөвр магазин чаңгыс... Баранны болгаш еске-даа чүүлдерни деп кылдыр хувааар.

Бистиң чуртувуста ненин болгаш чаштың камгалалы чогуур денгелиниг четпес деп бодаар мен. Ажылдаан түлөп келгеш чингелеглер коргузөр-ри чүгүлэ. Чижээ, өскерилип турар график, кызырган ажыл күүн, бажыңга кылыр ажыы-ды, чаш уруун үш харга чедир азыраар шөлээни бээри. Ненин болгаш чаштың камгалалы тургаш, ниитиг совет кижилерниң кадыкшылыг камгалаар айтырыгны бага денге көрүп турар мен. Поликлиникаларда оочурлар улуг, чылын ужедиир черлерде оруунар чидиишпес, эм аймак, диагностика аппаратуралары эвээш. Ынчангаш кадыг камгалал айтырыгны үндезинге-биле эге кемнүн үе негеп келгеш.

Мен кедээге төрүттүнген болгаш өскен мен. Ынчангаш кедээниң айтырыгларын эки билир мен. Бир эвес кедээни хөгжүдер даапшы шуптуг ажылдавас болбаспаза, аъш-чем айтырыгын шинтпирээр дерге болур. Ынчангаш бо айтырыгже кичээнгей салыры чугаалаар.

Бистиң чуртувусту ненин болгаш чаштың камгалалы чогуур денгелиниг четпес деп бодаар мен. Ажылдаан түлөп келгеш чингелеглер коргузөрүн чүгүлэ. Чижээ, өскерилип турар график, кызырган ажыл күүн, бажыңга кылыр ажыы-ды, чаш уруун үш харга чедир азыраар шөлээни бээри.

Эде тургустунуушкун: бодалдар, саналдар

ЧУРТТАКЧЫ БҮРҮЗҮНҮҢ ХЕРЭЭ

Хооркүүскомнуң кичээнгейинге

Республиканың найысалынының чаагайжыдылгазының болгаш ногаанчыдылгазының талазы-биле бодумнуң чамдык бодалдарымны болгаш саналдарымны солуп дамчыштыр илередикседим.

Сөөлгү үеде «Шын», «Тувинская правда» солуннарга, телевидение, радио дамчыдылгаларынга хоорайны чаагайжыдарын, ногаанчыдарын ажыктыг дугайында хөй айтырыг иодүргүген. Ол дээрге чурттакчылар хоорайның сайзыралынче сагыш салып турары болур. Ол талазы-биле чамдык айтырыгларга доктаап көрейн.

Чонның бир доктаамал селгүүстээр чери — хем кыдыы. 60-70 чылдарга Чульдум кудумчузунуң төнген ужундан эгелээш, хоорайның дыштанылга парыгының кырер эжиниге чедир эрик кыдыында орукту асфальтылаашт, ооң кыдыынга чадап ыяштар тараашт, орук дургаар чагыларны тургузуп, сайгылгаан-биле чыруудыр хаан. Комсомольскиа кудумчузунуң төнген ужунга «Алиа төвүүнүң обелискиин тутказ, ооң чанынга хөй-ниитиниң күжү-биле садтыгаш кылган. Кажан ол обелискини катап эде кылган соонда, электри чагылары, олурткан өзүмпер шупту узуткаттынган. Ам үүле Кызыл партизаннарга тураскаадырын чанында санныг үнүп арткан. «Алиа төвүүнүң» девискээрин асфальтылап, хем эрнин бетоннаанны өөрүнүүр. Ынчалзажок садчыгаш кыдында асфальтылыг орукту калдартканындан, ногаан үнүштер өзер чер тарлаан.

Эрик кыдыын чоокку үеперде элээн чаагайжыдып, ногаанчыдар аргалар бар. Парк кыдыындан улуг көвүрүтте чедир хем эриниң кырын бүрүн асфальтылаашт, чадаг улус селгүүстээр орук кылыры ындыг-ла берге эвес. Үүле дээрге Титов кудумчуның дужунга чедир колдуунда асфальтылаттынган. Улуг көвүрүтте чедир сай, довурак төп, дескилээш асфальтылаары арткан. Моңу хөй-ниитиниир күжүн ажыглап, кылып аа болур. Маңаа тудулгар кылырда таваан тургузар оңгалардан каскан сай, довуракты эрик кырын оргулап, дескилээринге хереглеже ажырбас хире. Ооң асфальтылаан оруктуң ийи талазын дургаар ногаан үнүштерни тарып олурткаш, электри чырыын кылып каар болза дыка таварымчалыг.

Чамдык улуус «Сагыжы амыр кижи-дир, тоодла ыяштаа» дижир чадавас. Чок, ол ындыг эвес. Хоорайның удурткучулары, архитекторлар, коммунал ажыл-агый будурулге эргелеринниң удурткучулары бо ажылдарны холга ап, хөй-ниитиниң олче организастаптар болза, ынап-ла кылдыпар. Күүчүлүг техника — экскаваторлар, краннар, бульдозерлер, грейдерлер чок төрүүр үеде, аңаа дегбес.

Асфальтылыг кудумчуларда таарымча чок чүүлдер бар. Чаъс чаггаа соонда, суг хөөлбектели бээр. Чадаг кижилер эртери берге. Оны болдурбас төлөөде, суг хөлдени бээр черлерге ынаар агып киирер тускай дыдыктыг оңгалардан кыяа чогуур. Хоорайның албан черлери, организациялар, будурүлгелер коллективтери девискээринде быжыглаан участоктарын холга алыр болза эки. Девискээрин ногаанчыттайн турар черлерин хайгааралга алыр, негелде тургузар. Ногаан үнүштерлит сесперликтерге, чалчыгаштарга суггарылга системазын доктаамал тургузары дыка таварымчалыг. Машина-биле хүннүң суггарып, хөй чарыгдал үндүрбес.

Хоорайда ногаан үнүштер өстүрер төлдер хөй. Парниче киирер эжиктен эгелээш, Улуг-Хемниң кешкен көвүрүгге чедир үнүштерни олурткаш болур. Специалистерниң үдуртказы-биле агротехниктиг аргаларны ажыглап, үнүштерни таарыштыр олурткаш болур. Харагай, ыт-кадыпчан өске, кудумчулар кавгаар үнүштер чок. Ындыг үнүштерниң үрезинин өске хоорайлар-биле харылзажып тыпкаш. өстүрерип менеге. Шива, хады, хадын, чойган, пеш, дыт деэш ыяштар ыяштарны ол-ла хевээрин кышкы үеде олуртса. Одуртур оңгарларын күзүне белеткеп алыр. Бо үнүштерниң далыында бир дөрбелчин метр хөрүүнүү ол-ла хевээр алза эки. Ындыг арга-биле тараан ыяштар чүс хуу өзер.

Культураның болгаш дыштанылганың Н. Гастелло аттыг парыгының дугайында саналдар хөй үнген. Ол чептүт. Сөөлгү үеде парк автомобиль аргыжар чер кылдыр хүүлгаа. Улут, биче машиналар кижилер бастырып кагыдег. чылдың дөрт эргилдеинде шуужар. Машина хамаанчок, чадаг-терге чоруудуу паркка хорутлуг болгай. Ол ыяштап хем кыдыында орук-биле база машина маңнаар. Селгүүстээш улут, биче кижилерге бо айылдыг. Милиция ажылдакчылары боже сагыш салыры черле артык болбас.

Паркта сеп суу—аян-шинчи киирер черлерним бирээн. Септиң суун кургады аксын турар болганда, ону арыдыр апташт, кышкы үеде сугнуң деңнелин ол хевээр арттырташ, янзы-бүрү хевириниң балыктарын өстүрзе кандыгыл? Үүле ыалык эвес. кас, өдүрек, ондатра, кундус чыжектиг дириг амыдыралдарны тепеп өстүрзе. Оларны ажаар штаттыг ажылдакчылардан-даа тургузуп болгай.

Чаагайжыдылга, ногаанчыдылга — бүгү чонуүн херээ. Ынчангаш үстүүле бодумнуң саналдарымны киирдим. Ол саналдарны хоорүүскомнуң удурткучулары өөрүнүп көөрүн күзедим.

Сергей КРАСНЫЙ.
Чартинның болгаш күш-ажылдың хоочуну.
Кызыл хоорай.

Чагаалар допчулалы

«БАЖЫҢЫВЫС ЧОК, ДУЗАЛАЖЫП КӨРҮҢЕР»

Тоомча чок чорукту уламчылаарга, хомудалдар үзүлбес

«Шынның» почтаазы-биле кээп турар хөй санныг чагаалардың арасында мынаыг эге салган хомудалдар, муңгаралын илереткен одурүглер эвээш эвес таваржыр. Ындыг чагаалларны номчаш, чоннуң чагаа-бижиктери-биле ажылдап орар кижилериниң сеткилин мүнгаравр. Бир эвес бажың-балгат бажы «билиир», чуртталга шөлгү түдүп, ону хуваап орар болза, ындыг чагаалар бижээн авторларга бажыңны бир дугаарында бериксээри келгилээр.

Ам канчаар, редакция дээрге солуп үндүрер, тус-тус албан черлери, организациялар-биле харылзаа түдар, кандыг-бир хомудалдың наңбиле хемчег алырып хамаарышкан черинден дилээр чер болганда ол чагаалларның дугайын чүтаалап, хемчээн алырын солуп дамчыштыр дилээр апаар. Бо дээрге бис. таңа кылып күш чедиптер ажылывыс мындыг. А шүүмүүлелге азы чемеге адыг киргеи организациялың, бүдүрүлгениң, албан черинниң хүлээлгеи — боттарынга хамаарыштыр парлаттынган одурүглерни кичээнгейге алыры, керекти боттуг сайгарары, хомудалды кичээнгейлиг өөрүнүп көөрү болгай.

Моңгүн-Тайга районнуң Тээли суурда Кара-Кыс Хертек — сес уруглуң иези, пенсионер. «1979 чылда бажың дилеп билдирииишкин киирливис — деп, ол бижээн. 1984 чылда түр када олурар кылдыр эргн бажың берген. шагда-ла актылап каашкан бажың-дыр ийин. Чайын дамдылаар, кыжын хыраалаар. Ында дөрт аал ишти чурттан орар бис». Кара-Кыс Хертектиң ергбүлезинге бажың бээри ооңбиле кыыгаарлаттынган. «Түр када олурунар» дээн даргалары ам солушкан, бижир кижи чок. Катап ооч.ургга тургузарын дилеп билдириишкин киирген. «Моөң мындыг байдалымны өөрүнүп көргеш, оода ооч.урумну дургедедир арга бар ирги бе?» деп, ол хооүун айтыыр-тыр. Арга бар болбайн канчаар, үүле дилээр апаар. Кижи дээш сагыш салыр херек.

Элгесе-Аксыда түүйбу заводунуң бухгалтери Людмила Николаевна Сут-Бажы суурда (Кеа-Хем район) адыкеевинниң чурттап орар байдалының дугайын бижип, оларга дузалажырын редакциядан дилээн. Ооң ачазы Арылаң Бурукович Тамылаң ук суурга бүгү наңынга чурттап келген, мергежилги — быжадчы. Ам-даа ол ажылында хөөрээр. Иези санчыдаавш, пенсиияже үнген. 2 өрээл бажыңга тос кижи сыңмарлажып орган. Оон харын эргн, батареяларын чара доңуруп каан үш өрээл бажыңга хөөрээр. Иези санчыдаавш, пенсиияже үнген. 2 өрээл бажыңга тос кижи сыңмарлажып орган. Оон харын эргн, батареяларын чара доңуруп каан үш өрээл бажыңга олуруп алганнар. Ону баттарының күжү-биле сеңтеп алганнар.

Хоочупиарның бир оглу өлеиип, ажы-төлдүг апаарга, ук бажыңны үайлап бээр ужурга таварышкан. Ам 2 орун, бир стол кирер бичии бажында сыңмарлажып орар. Ол байдалын чүтаалап, ук суурда кээр Советтиң күүскомунга-даа, совхоз директиязынга-даа четкеннер — түүлел чок. Харын-даа чамдык удурткучулар хереглеиир, кончуттунуп эгелээр.

Кижилер хөй, түүгүнүп турар бажыңнар эвээш боон турары-даа тыи чадавас. Ынчалза-даа хөреглеи бээрге керек бүдээр бе? Кандыгдаа чадаиың удурткучуу кижи чоп деэш ажылдаар, чоннуң сонгаанын төлөзин болгай. Ынчангаш бо талазы-биле Сут-Бажы суурда удурткучу эштериниң кылыр, боданыр түүлдери хөй болуп турар-дыр.

Хөй чыл маңап, хөй черлерниң эжиин ажыдып турган бажың алгап, аңаа өөрүүр арга чамдык кижилерде база чок болуруи хөй санныг чагаалар бадыткап турар. Ол база бир чидиг айтырыг бозүр. Ындыг чагаалариың иэи-биле хынап көөрге, эштилге түүгүт ажылдакчыларының «хол даштыбиле кылганындан ыыпар чок бажыңнар дамдылаар, хырааладар, ооң кедереге ажык, соңгазы ажыттынмас болур. Болаш көрүнер даан: бистиң Кызыл хоорайга бажыңны колдуунда он чыл ажыр оочурлаар болгай. Шак ол хире үе дургузунда маңап тургаш алган бажыңы кижиниң сеткилинге таарышпас, ооң туражун чурттаар арга чок болур болза, ажжок хомудавчыг. Үүле республиканың партия, совет органнарынче, солуннар редакцияларынче эвес, төп черлерже белиш хомудалдарның чоруй баар ужуру ында.

Бо дугайын бадыткап көргүзери-биле ындыг чижекти киирип көрейн. Ол чижекти Кызыл хоорайның Калинин кудумчузунда № 2/1 бажыңның чурттакчызы Наталья Соян биске айтып берген. Ук бажыңны дужаап турар үеде дүлүүр үзээникии болган, та үүге үүве ийик, оларга айтып берген квартираны өске кижиге бергеш, Соянларга 17 дүтээрлиг квартира айтып берген. «Квартираларның кайызы-даа демей ыйнаан» диишкен. ог-бүле олуруп алган. Кыштың соогу дүжүп келирге, ук бажыңның «чесловаы» кестүп келген. Дүне безин үндүрүп хөп үжүлбас. Бир ыштыы ынчаар кыштаап, ук ог-бүле дараазында кышка ник белеткенип алган. Тиглит черлерни малгаштап, чугайлаан-даа, чылыдаи батареяларын солаан-даа. Келген кыш база оларны хамыралаваан, база соок болуп турар. Олар ам-даа доңмуташаан.

Ол байдалдың дугайында «Тыва тудутунуң» чурттала-ажыглал конторазынга чугаалаап тургашн чагаада бижээн. «Үүле силерниң эвес, соок квартираларга амгежок үүве-дир» деп, ооң ажылдакчылары харылаан болуп турар. Ол чылдагаан бе? Соок бажыңнарның хөй болуп турары харын-даа багай-дыр. Ындыг болувусту четпес ажылывысты чылдагаан кыдыыр мурнувуска түдүп алгаш, чурттакчыларның чептүт негелдеиине бээр харыы кыдыыр ажыглаар чоруувус таварыжыр бе? Харын-даа «бүрүүлүг бис, багай ажылывыстыр» деп таймыбырлаар турган, ужур-чевүн ваа.

Чурттап орар оран-савазының багайында Тандының Элгесе суурда Валентина Оюн хомудаан. Ол школа назылыг уругларлыг, дузалажыыттар кижизи чок перзээн кижиниң чурттап орар бажыңының сеткилинге таарышпас, ооң туражун чурттаар арга чок болур болза, ажжок хомудавчыг. Үүле республиканың партия, совет органнарынче, солуннар редакцияларынче эвес, төп черлерже белиш хомудалдарның чоруй баар ужуру ында.

Бо дугайын бадыткап көргүзери-биле ындыг чижекти киирип көрейн. Ол чижекти Кызыл хоорайның Калинин кудумчузунда № 2/1 бажыңның чурттакчызы Наталья Соян биске айтып берген. Ук бажыңны дужаап турар үеде дүлүүр үзээникии болган, та үүге үүве ийик, оларга айтып берген квартираны өске кижиге бергеш, Соянларга 17 дүтээрлиг квартира айтып берген. «Квартираларның кайызы-даа демей ыйнаан» диишкен. ог-бүле олуруп алган. Кыштың соогу дүжүп келирге, ук бажыңның «чесловаы» кестүп келген. Дүне безин үндүрүп хөп үжүлбас. Бир ыштыы ынчаар кыштаап, ук ог-бүле дараазында кышка ник белеткенип алган. Тиглит черлерни малгаштап, чугайлаан-даа, чылыдаи батареяларын солаан-даа. Келген кыш база оларны хамыралаваан, база соок болуп турар. Олар ам-даа доңмуташаан.

Ол байдалдың дугайында «Тыва тудутунуң» чурттала-ажыглал конторазынга чугаалаап тургашн чагаада бижээн. «Үүле силерниң эвес, соок квартираларга амгежок үүве-дир» деп, ооң ажылдакчылары харылаан болуп турар. Ол чылдагаан бе? Соок бажыңнарның хөй болуп турары харын-даа багай-дыр. Ындыг болувусту четпес ажылывысты чылдагаан кыдыыр мурнувуска түдүп алгаш, чурттакчыларның чептүт негелдеиине бээр харыы кыдыыр ажыглаар чоруувус таварыжыр бе? Харын-даа «бүрүүлүг бис, багай ажылывыстыр» деп таймыбырлаар турган, ужур-чевүн ваа.

Чурттап орар оран-савазының багайында Тандының Элгесе суурда Валентина Оюн хомудаан. Ол школа назылыг уругларлыг, дузалажыыттар кижизи чок перзээн кижиниң сеткилинге таарышпас, ооң туражун чурттаар арга чок болур болза, ажжок хомудавчыг. Үүле республиканың партия, совет органнарынче, солуннар редакцияларынче эвес, төп черлерже белиш хомудалдарның чоруй баар ужуру ында.

Бо дугайын бадыткап көргүзери-биле ындыг чижекти киирип көрейн. Ол чижекти Кызыл хоорайның Калинин кудумчузунда № 2/1 бажыңның чурттакчызы Наталья Соян биске айтып берген. Ук бажыңны дужаап турар үеде дүлүүр үзээникии болган, та үүге үүве ийик, оларга айтып берген квартираны өске кижиге бергеш, Соянларга 17 дүтээрлиг квартира айтып берген. «Квартираларның кайызы-даа демей ыйнаан» диишкен. ог-бүле олуруп алган. Кыштың соогу дүжүп келирге, ук бажыңның «чесловаы» кестүп келген. Дүне безин үндүрүп хөп үжүлбас. Бир ыштыы ынчаар кыштаап, ук ог-бүле дараазында кышка ник белеткенип алган. Тиглит черлерни малгаштап, чугайлаан-даа, чылыдаи батареяларын солаан-даа. Келген кыш база оларны хамыралаваан, база соок болуп турар. Олар ам-даа доңмуташаан.

Ол байдалдың дугайында «Тыва тудутунуң» чурттала-ажыглал конторазынга чугаалаап тургашн чагаада бижээн. «Үүле силерниң эвес, соок квартираларга амгежок үүве-дир» деп, ооң ажылдакчылары харылаан болуп турар. Ол чылдагаан бе? Соок бажыңнарның хөй болуп турары харын-даа багай-дыр. Ындыг болувусту четпес ажылывысты чылдагаан кыдыыр мурнувуска түдүп алгаш, чурттакчыларның чептүт негелдеиине бээр харыы кыдыыр ажыглаар чоруувус

Чурттап орар оран-савазының багайында Тандының Элгесе суурда Валентина Оюн хомудаан. Ол школа назылыг уругларлыг, дузалажыыттар кижизи чок перзээн кижиниң сеткилинге таарышпас, ооң туражун чурттаар арга чок болур болза, ажжок хомудавчыг. Үүле республиканың партия, совет органнарынче, солуннар редакцияларынче эвес, төп черлерже белиш хомудалдарның чоруй баар ужуру ында.

Мындыг үткалыг чагаалларның дандызын моон-даа уламчылап болур. Амдыызында маңаа дооскаш, үүлелиин үндүрүп көрээли. Мында айыттынган фактылар колдуунда удурткучуларның, чурттала бажыңнарны дээш харыысалгалыг эштериниң тоомча чок чоруу кайы-даа черде бир демей кыдыр кестүп турарны илдең-дир. Бистиң республиканың ам-даа чамдык черлеринде кижиже кичээнгей дугайында негелдеии херекке албайн турары ооң илдең. Чопче көрүүр, ог-бүле бүрүзүнүң амыдыралын түс-түс партия, совет органнар, ажылагыйларның, будурүлгелериниң удурткучулары сонуургаар болза, мындыг хомудалдар турбас ужурлуг. А тоомча чок чорукту уламчылаар болза, хомудалдар кажан-даа читпес.

Данзыт ЧЫДЫМ.

САГЫШ САЛЫП ТУРАР

Кур-Чер суурда ажылчын кооперациязы салдынган солургазын күүседиринге аргадуржулгазын улам нептередип келген. Ылаңгыя малчын коданнарны аъш-чем, үзетпүр барааннары-биле үзүк чок хандырарынче сагыш салып турар. Эрткен чылын ниити бараан саварлагазының планын 103 хуу күүсеткен.

Ооң иштинде ниитиниң чеминелиг черн планын 100,8 хуу, түрметкеи садар бараапнарны түс-түстә магазиннер аайы-биле коргузерге: № 1 магазин чыл планын 104,9 хуу күүсеткен. Ооң эргелекчизи Лариса Сарыглар. Аъш-чем бараапнар магазинин Алефтина Куулар эргелекчилеп турар. Ол планын 101,2 хуу ботгандырган.

Белек-оол ОНДАР.
Кызыл район.

Парлалганың арыннарындан

ДӨРТЕН АЛДЫ ЧЫЛДЫҢ ЫШКАМ ЧАЙЫ

«Звезда» болгаш «Ленинград» журналдар дугайында доктаалды канчаар хүлээп алганы

ВКП(б) ТК-ның 1946 чылда «Звезда» болгаш «Ленинград» журналдар дугайында доктаалын — шак ол сүртенчиг документиии хөй-хөй кижилер школачы чылдарында-ла керген болгаш, утпайн сактып чорлар боор.

Ында эң-не номчуштуг, ассургалыг Михаил Зощенкону херек кырында боттуг чүүлдерии «дерии, хуиитанзыг бөө-биле» көргүзүп, бистиң аныяктарывыстың угаанын төөредип, оларга үжүр-утка чок, үен-даян чүвени сургаалдап, оларны дедир ыдып турары дээш бүрүүлаткан.

Ол ышкаш Анна Ахматованың шүлүктериниң дугайында «бистиң аныяктарывысты кижизидер херекке хора чедирип турар болгаш совет чоннең чогаалга шыдажыр арга чок херек-тир» деп ында айыткан. Ол дээрге үнелеп эвес, аар шиитке болган.

Ол журналдарны чылча шаап турар доктаалды ажылдап кылырынга Сталин бодуу киришкен бе деп номчукчулар чагааларында сонуургап турар. А. А. Жданов чүпү чугаалап тургаиыл. ол аңаа канзыг рольду ойнаанын? С. М. Кировтуң өлүрткенинин соонда, 1934 чылдың төнчүзүнден эгелеп Жданов Ленинградтың партия организациязын удуртуп турган, а 1944 чылдан ВКП(б) ТК-ның секретары апаргам, идеология айтырыларын эргелеп башкарып турган. Ынчангаш Ленинград чогаалчыларынче ол бир-ле дугаарында халдап, истеп-сүртүп, кызып-кыйып эгелээн.

Чогаадыкчы интеллигенцияже халдакчы кампанияның хөй-аът киприкчиин Сталин болганы бо хүиперде билдиинип турар. Чечен-ингаал талазы-биле айтырыгны ТК-га кымның инициативазы-биле көдүргеиил? 1946 чылдың августың 15-те, тодаргайларга, «Звезда» болгаш «Ленинград» журналдар дугайында доктаалды хүлээп алган хүнүүн дараазында Жданов боду тускай чеде бергеш, хоорайның партия активиниң хуралынга илеткел кылган. Анда ол мынча дээн: «Журналдарның ажылын болу билир болгаш, бо айтырыгны чугаалажып көөрү Теп Комитетке Сталиниия инициативазы-биле тургускан. Журналдарның удурткуп ажылында четпестерни сайгарып көөрүи саналдап, ол боду ТК-ның хуралынга олурушкаш, шиитпиринң кол ёзээиге улурутула кылдыр айтымышкыиарны берген».

Ындыг болза, айтырыгны хураага хөй кижи чугаалаткан мышкажыл... Ындыг болганда ол хураалдың дугайында чугаалаар кижи бар боор ужурлуг. Аңаа Ленинград чогаалчызы болгаш журналист Д. А. Левоневский олурушкаш, хуралдың чорүп турарының бижидилгезин кылган. Москвадаи ээп чаңа бергеш, арга-дуржулгазы улуг репортер ол-ла бижидалгезин улам тодарадып, айлаш-баштап алган. Архивте ол ам-даа бар болган.

...Ам Д. А. Левоневскийге сестеп берээлинер:

— Бүүзээлээшкиниңиң төнчүлүнге чедир маңаа — Ленинградка турдум, Ленинград фронтузунга тулчуп турдум. «Сталинское знамя» деп дивизия солуунуна болгаш «Ленинград» журналдың редакторуунуң (Борис Лихарев) оралакчызы болуп-даа ажылдап турган мен. Мени ол ажылче халаштырып эвес, а түр када «сургакчыладып» чоруткан. Солдат идик-хевимин үүле дөртеи алды чылдың чазынында барып солудум. А августун эгезинде бистиң кап кижини Москваже кыйгырты бергени уттундурбас хүн болган.

Бис ыпнар алды кижи барган бис: «Звезда» журналды хөй чылдар дургузунда редакторлап келген В. Саянов, А. Прокофьев, Б. Лихарев, П. Капица, И. Никитин база мен. Үүле кыйгыртыр турын билбейн турган бис. Москваже чоруур деп турувуста үүле обкомга Ленинград журналларын чугаалажып көөр дээнин дыннаан бис.

Теп Комитетке бистн Ждановка чедире бергеннер. Ынчан Жданов-биле кады агитация болгаш пропаганда килдиинин эргелекчизи Александров дээр кижи олурган. Маңаа база-ла сайгарылга дугайында тодаргай чүүлдээ билип албаан бис. Үүле бистин журналдарывыстың авторларының дугайында кап айтырыгларга харылаан бис.

Александровтуң мынча дээн сестери бистн кайгадып, кизээндиргнпти: «Москва» гостиницадан үүгүп болбас. Телефон-биле чугаалажып болбас. Москва чогаалчыларындан кымны-даа чалап болбас. Ким-биле-даа чугаа кылбас».

Шылаамының ийи хүнүү аңай боорда маңап эртивис. Август тоста телефон кыигыртканы берген: «19.30-де эртинрлге бюрозунга чедип келиңер».

ТК-ның оргбюрозунуң хуралдар залынга келдивис. Эрнин-тынын-биле Айдна Сурков хелгу сургей кестүп келгеш, ленинградтылар-биле мендилешкеш, дашгында Михаил Зощенконуң муңгаргай портредин көргүзүп каан «Огонек» журналды биске үзеп берди.

— Номчуңарам, фронтучулар кеткыны хүндүлеер ужуг болгай...

Медээ эдиптерге, ялче киире бергеи бис. Мурнуку олурургда президиум столунуң артында Сталин, Жданов, Александров олурлар. Өске удурткучулар база бар.

Жданов:—Сөөлгү үеде «Ленинград» болгаш «Звезда» журналдар кошкак чогаалдар парлап турар апаргам. Чижээ, Леонид Борисовтуң «Гель-Гюзан келген хуулгаанын кижи» деп романы чогаалчының шынаг амыдыралдан хоорулгаан көргүзүп турар хоозун фантазия-дыр... Чогаалчы Ягофельдтиң «Звезда» журналда парлаттынган шинаи идеология талазы-биле думчук бораалар гимназистин деңнелинде турар...

Шүлүк чогаалдарында бууразшкынны болгаш муңгаг чорукту хөй көргүскен боорлур... Ахматова эрткен үениң муңгаралын эңмежок бижип турар... М. Зощенко эзэлгелге турар кижилериниң эгиндерии болгаш баштарын кырлап маңнап турар сарбашкын дугайында хораалыг, багай чогаал бижээн.

Сталин: — Автор канзыгыл? Ол кандыг разрядтың анынга хамаарныр турарыл?

Жданов уламчылаан: — «Ленинград» журнал кошкак материалдар парлап турар. Шүлүкчү Сельвинский өртгенип-хүноктакан Севастополга чаңгыс хергежиидеи өске чүүл-даа көрбээн...

Сталин: Материал чедиишээн ол ыйнаан...

Жданов:— Зощенко, Ахматова дээн ышкаш чогаалчыларның частырыглары чүдел? Болук чогаалчылар бистиң чечен чогаалывыстың дайзыны биле буржуазтыг идеологиянын салдарынга алыскандыр. Ооң ыңай, редакторлар боттарының серемчилелдиг чорүүн чидирген.

Кандыг түннел үнүүрүп болурул? «Звезда» журналын ажылын экижилер. Чечен чогаал талазы-биле четчир хүн чок болгаш ында журналдың херээ чок. «Ленинград» журналды парлаарын сокедыр.

Чугаалап көрүнер.

Баштай В. Саянов чүве чүүлээн. Ооң бүрүүзүнү миниигештиг «Моөң кол частырыым— Зощенконуң чечен чугаазыи парлааным ооң болган чүрмен». Ооң соон дарый Сталин сес октаан: «Оя дээрге угаанмедерелге, сеткил-чүрекке чүнү-даа берип шыдавас хоозун курут чүве-дир. Элирик бижиттиргеи чогаал-дыр».

Лебоновскийниң чугаазыбиле алырга, Ленинградтың чогаалчылар организациязының баштаар черинде даргазы А. Прокофьев дүшкүүрүт байдалды чымчадыкпаан. Хектүт кожамыктар чугаалагаан. «Звезда» журналдың аалыныың дугайында, хоорайга ийи журнал тургузарының ажыы бар бе дээрзинээ дугайында айтырыглар салган. «Ийи журналды кедүрүп» шыдаптар күштер ленинградчыларда бар дээрзин А. Прокофьев бүүреткеи.

Сталин ону үзе киргеи: — Ахматова кандыгыл? Эрги чүведеи өске ында чүү барыл?

Прокофьев: — Ол ам кыраан, ону ам кижи эдип ап шыдавас... Ахматовада бистиң шүүмчүлээш шүүлүткериниста безин «Звезда» журнал парлап турар.

Сталин: — Аңаа мынаш чеде бээр бис.

1944 чылда «Большевик» журналда (№ 2) Зощенконуң «Хүн үнгелекте» деп тоожулуңга хамаарыштыр Вс. Вишневский чүве чугаалаан: Бистер — ленинградчылар үргүлчү-ле эрги, хирлиг иштики хеп эккеи сыгаар Зощенкону бир-ле дугаар сойгалаан бис. Ол бертик-бежел улус дугайында, ниво садар чер, шагдаалар дугайында бижии турган.

Сталин: — Ол —үжүр-утка база идея чок чогаалдарның суртаалчызы...

Александров: — Хоралыг үүлдер таралыкчылы...

Сталин: — Чогаалчылар политика-биле холбашпас бис деп бодап турарлар... Чараш бижии каарга, ол-ла. А ында аныяктарның мээ-медерелии хораннап турар багай бодаалар бар... Зощенко ышкаш ындыг кижилерге мен чүге тоолуг ынак эвес мен. Чүге дээрге, олар куску келдирер эм-таң-биле чогаалдар бижиир-дир. Ындыг чогаалдарны парлалгаже эрттирип турар удурткучуларны бис яиаа көрүп орар бис бе? Бисте журнал дээрге, амыхуунуң будурүлгези эвес-тир... Кым-на, чижээ, Зощенко ышкаштар, эде тургустунуп албас болза, аза ораныиче чорааилар аан. Бис боттарывыстың эрге-ажывысты Зощенко, Ахматова оларга тавыштыыр тургузуп алыр бис бе? Анна Ахматова кижизидип шыдаар бе ол? Бо өөлежок, мүтүлеп бижиктн Зощенко кижизидип шыдаар бе?..

Зощенко биле Ахматованы Чогаалчылар эвилелиидеи үндүрген. Оларның чогаалдарын ооң соңгаар парлаастаан. Акча-шалыы чок артканнар. Зощенко хлеб деңгүүлүп чиир аргазын бодаап сагыш кылыр черге ажылдап турган. Ждановтуң илеткелиигe кирген өске-даа чогаалчылар актыг черге кызып-кыйышкынга, истеп-сүртүшкүнге таварышканнар...

А. ЕЖЕЛЕВ.
«Известия» солуннуң тускай корр.
Ленинград.

НАДЖИБУЛЛАНЫҢ ЧУГААЗЫ

КАБУЛ. (СЭТА). Кабул, Баграм, Шиндаид, Кандагар болгаш Балх гарнизоннарының, терит-агаар күштериниң болгаш агаардан халдаашкынга удур камгалалдың активи-биле Афганистан Республиканың президентиин Наджибулла ужурашкан. Үргүлчүлеп турар агрессияның байдалдарында терит-агаар күштериниң болгаш агаардан халдаашкынга удур камгаладың дайынчылары ажээтеи дээрбечилерге удур тулчуушкуннарга ёзулуг маадырлыг чоруктуң болгаш төрээн чуртунга кыызаар чок бердинтенниин үлегерчижээн көргүзүп турар деп, афган удурткучу демдеглээн.

Совет терилерии Афганистандан үндүрери доозулган соолуиде афган күрүнеиин девискээр талазы-биле бүгүи чоруун, национал бүрүн эргелин болгаш политиктиг хамаарышпас чоруун камгалаарының соруглагларын национал чепсектиг күштериниң үлүүне бүрүү-биле опшаткаиын ол айыткан. Национал чепсектиг күштер Кандагар, Заболь, Лагман, Кундуз можуларга, а ол ышкаш «амыдырал оруунга» — Салангының кырынга чепсектиг дээрбечилерни чылча шаап талазы-биле улуг тиилелгелерни чедип алган.

Афганистан Республиканың чазаа национал эптежилгеиин политиказын амыдыралга чайгылыш чокка чорудуп, афган улустуң салым-чолу дээш бодунуң бедик харыысалгазын ханызы-биле медерел билип турар деп, Наджибулла медеглээн.

ТУДУП ХОРУГДААН

МАППЛА. (СЭТА). Хөйниити черлериие тваюпылаар чорукту хоруур дугайында хоойлу Филиппиниге күштүт болуп эгелээн хүиле хөй муң кижилерни Кесоисти хоорайның полициязы тулуп хорутдаан. «Бистиң кара-бажыңнарывыска хоругдаттырганнар сыныпластаан» деп, хоорай полициязының төлөөлекчизи медеглээн.

Кафелерге, эмнелгелерге, кинотеатрларга, автобустарга, маршрут таксилерииге, магазиннерге тваюпылаан кижилерни чаа хоойлуга күштүтүр 10 хонукта кара-бажыңнарга хоругдап, азы 10 рубль америк доллар түңге шиидип турар. Хоойлу күштүт болуп эгелээн хүиле хоругдаткан кижилерниң хөй муруузу автобустарга болгаш маршрут таксилерииге тваюпылаан болган.

КАТАП СОҢГААН

ОСЛО. (СЭТА). Чурттуң амгы херээжен премьер-министри Гру Харлем Брундтланд Норвегияның ажылчын партиязының даргазынга база катап соңгуттурган. Партияның даргазының чаа орлакчызын соңгуур талазы-биле чидиг маргылдаа болган. Норвегияның амгы сан министри Г. Бергеии НАП-ниин даргазының орлакчызының албап-лужаалынга партияның барын үзелдиг болүүнүң төлөөлекчилери саналдаан. Партияның чаа үзелдиг болүүн төлөөлээн делегаттар НАП-ниң даргазының орлакчызынга Т. Бериссенииң кандидатуразын дешшткеи.

Норвегияның ажылчын партиязының хүрээлелиигe чөрүлдээии чидиглендирбес соңруга-биле партияның даргазының ийи орлакчыларын соңгуурун соңгулда комиссиязы саналдаан. Бадылаашкыының хөй вуруузу-биле ол сапал хүлээп алдынган.

Пирит деп ыштыг хорапбиле кылган артиллерия снарядтарының бо склады Бельгияның соңгу-барын девискээринде Поэлькапель деп черге делегейнин бирги дайынының үезинден бээр чайыды-биле туруп келген. Частыр болгат хорапиаар айыылдыг 160 тонна химиктиг чепсек ында бар.

Айыылдыг чепсек кадагалаан складты Бельгияның шериг ведомствозу чүгле билбээн эвес, харын ону чажырып, сагыш човангыр ёзу-биле кадагалап келгенин бо чурук херечилеп турар. Кажан снаряд демирлери дадарып, частыр чыгап ээрге, чепсектиг складты Бельгияның шериг эрге-чагыргалары узуткаар ужурга таварышкан.

БЕЛЬГА — СЭТА-ның фотозу.

ЧОЙЖИЛЫН ЧИМЕД.

ЧЫКПАК АЪТТЫГ ӨНДУР КИЖИ

(СУХЭ-БАТОР ДУГАЙЫНДА)

Чайыр дег ай эргижиреп,
Чап кок бажы аштып орда.
Ылгыи аъдыи дагжаан дуюул,
Ыыттаан үнүп ховуқ дыңнаан.

Урукпаан ъат кыйбан турда,
Уран, шалын ъаертепкеш,
Кызыл туктуг эрлер сооидан
Кылыйтыпкан үең-даа ол.

Шак ол эртен Соңгу чүктеп
Чаа хүн үнүп, хем, дош
буступ,
Кижидеи Урга чедир

Кызыл үер — чең-даа баткан!

Агыи суг дег ямыдырал
Ацаа. Моолга, хайыпп үнген!
А оон бээр-ле, хүлүмзүрүүд
Араттарга моңге чыраан.

Чанаганың намыиныы дег,
Сан-дорт орук ховуда чок,
Эзеңгиже кый дээн хүүүл,
Эргим үнүп моолдар утпас!

Молдурга САЛЧАК.
«Монголиа» сеткүүдеи
очуддурган.

АШТАТПАС-ДАА

Актаалыг-даа, акша чок-даа чоруп чораан,
Аштап олур үүлеге кызатпаан мен.
Аалдарга чорук кылып кире дүшкеп,
Аарҗы, курут, сүттүг шайны чоогаап аар мен.

Хоорай черге напеек чок базып чораан,
Хоктанып деп хоптак сеткил сагынмаан мен.
Хову черге остүрүп каан хлеб-тараан
Хоочун оңнүүн бажыныидан дайнап аар мен.

Аржаан суглуг, зоннверлиг тайгаларга
Ацнар-биле аралажып чурттаи боор мен.
Доңган будум чылдып алыр сыраларлыг,
Тооруктуг долгай таңдың тоттуруп каар.

Актаалыг-даа, акша чок-даа чоруп чораан,
Аштап олур үүлеге кызатпаан мен.
Чогун-бирни деңге кержүп, чолукседимп
Чонум-биле бойдус мени аштатпас-даа.

Николай ООРЖАК.

ХАР

Кылаң-кылаң
Кыштың хары,
Кылаштаарга
Кыйыр-кыйыр.
Кылын харда
Кызыл дилге
Кышкы хээле
Кырлып чураан.
Кыр-аи аъттыг
Кыстың ыры
Кырны ажыр
Кыңгыр-кыңгыр.
Хыраа шыпкан
Кыпкы ырдан
Хыл дег сеткил
Чымырт-чымырт.

Сайлыкмаа КОМБУ.
Башкы.

ЧОРУК ЧОГААН

Интермедия

(Ийи кижи сценага рампаздартарлыг утказуп кээрлер).

Биргизи: Экии, Кыйбаарай, кайнаар кылыйтырың ол?

Ийигизи: Экии, Чорбаа, чорууң чогудгур-ла кижи болгай сеи, бээр олуруп, бичии хөөрежиттээлем.

Биргизи: Че, кайнаар баарың ол, өңнүк, чүнү чүктеп чоруурүң ол? Бичии хөөреп көрем, автобустуң чоруур шагы ам-даа эдек-тир.

Ийигизи: Кызыл хоорай кирер чорук бар апарды. Бо шаг-даа магазыг шаг-дыр бо, нам-чазавыстың ачызында амыдырал-чурттаптавыс сайыран хөгжөөп, улустарның негелдези улам бедөөп чүве ышкажыл, бо кады тыраанымдан эгелээп, деп холуурдалаар апарган. Мында тоң садыш бээримге, кедиш көреш, дораан-на отка каган сиир ышкаш дырыжаш дээш, кыйланып-ла эгеледи.

Биргизи: Хоо, эжеи сүлде, ынчап баарлар болгай болары. Шыяанам, оон?

Ийигизи: Адыр, чүү дизи аап моң, эштерим: «Мону кижи кажан кедер чүвел, мода эвес ышкажыл. Өңү арта, күшпүүгүр-ла куу, бели база тар. Моңээ мындыг эвес, бели шала алгыт, бора моөндуруктуг, бо үеиик чаа модалының тону хереқ» деп. Амгы шагның чамдык кадайлары кедереп барган. өңнүк, мойнувус кырында олуруп алганнар. Шаанда ышкаш тараа соктап, алгы-кеш эттеп, хеп даарап орар эвес. Ажыл кылбастаан. Семиреп, бели чоонаап турар. Ынчангаш мындыг тон сураглап база катап хоорай киреирим ол ышкажыл.

Биргизи: Ой, ыыпаи, мындыг-ыылыг. Мында таакпы садыш аларр дээш садыга кире бээримге, дагаа чуургазы, колбаса сеткеи кадайлар таакпы каяа саттырар боор, мени үндүр кызыпканнар, кужүрүм. Черле каяа-даа кадайлар-ла тергиндээр боор чүве ышкажыл.

Ийигизи: Ол чүү дээрии ол, ава, ат болган кадайлар бар. Мында клубка кино кеар дээш чеде берген мен. мээң мурнумга олурган кезек кадайлар ол «мода» дээр чүвеии бе, та көөргедириң ол бе, бөрттериң ужулбас болбас ийикпе. Артында ортаи меңээ чүгле өгбегер бөрттерден еске чүве көзүлбес.

Биргизи: Кала-даа мындыг кадайлар ышкажыл, өңнүк, канчаар оиу. Ол куу топпуң моөндуруу кандыг чүве-дир?

Ийигизи: Норка кежи дээр чорду.

Биргизи: Ойт, ол-дур, өңнүк: чорук бүткеи. Мээң кадайым норка моөндуруктуг тон керек дээп база сеи ышкаш, меиги чорутту. А сээң ол чугаадап орар мындыг тон менде-ле болгай. Мында хоорай чораащ, оон садыш алган кижи мен. Кадай ындыг моөндуруктуг тонум бар, меңээ чүгле норка керек дээп.

Ийигизи: Ой, эжеи! Ынчаарга чоруувус, шыяап-ла, чогаап-дыр. Бо дораан орнажып алгаш, кадайларывыска аппарып берээли. (Орнажып алырлар).

Биргизи: Байырлыг, өңнүк, чоруувус чогаап, чолувус бүткеи-дир.

Ийигизи: Байырлыг, өңнүк!

Көшкеи-оол КАРА-МОНГУШ.

«Чаражынга шай-даа хайындырып ижип болур».
Радисвет ДОҢГАКТЫҢ фотоэтюду.

ЭМИ — ШҮГҮМЧҮЛЕЛ

Шоодуг

Никити аарытаар салбырының кол амчыаи Леваи Гавешели чурттазга-коммуиал ажыл-агыи килдиииің иачальиги Фердиианд Шалвовичиге ужуражыр дээш чадашкан. Иачальиктиң секретары уруг олче-даа көрүимес, биеэги-ле харымзыи бээр.

— Бөгүи ол чай чок. Хүлээп албас!..

Канчап-ла чүве ийик, бир катап Леваи дарганың кабинедиигө кире бээр аас-кежиктиг болуп, чымчак сандайның эриивге олурушкаш, чүге келгеиии таиылбырлаан.

— Дээвиримдеи суг агып турар. Дамдылап-ла турардыр ийик, Фердиианд Шалвович—деп, чугаазыи ол эгелеп алгаш, байлады бирдеи-бирээ чокка таиылбырлап бергеи.

Иачальиик оиу дыңнап-ла олурган хире болган. Ынчалаада таиылбырының сөөлүиде оон айтырыы Леваиы шуут кайгаткан.

— Оон пеисилиэы чеже дидиидер?—деп, ол айтыргап.

«Дыңнавайн олурган-дыр. Коичуг-ла аза-дыр ам. Мээң таиылбырым аиаа көңгүс хамаарылга чок болганы ол ышкажыл. Кээргээр, сагыш човаар сеткилиии калдар ыт чипкеи амытан-на-дыр»—деп, эмчи кижи болган Леваи «аарыгның» адыи дораи тодаратган. Оон ыцай чугаа бүтпеэии ол билгеш, кабинеттеи үне маиап чоруй бергеи.

Ийи дарганың араэында чугаа болган сөөлүиде, Фердиианд Шалвовичиииің чурттап турары микрорайоиувда чурттакчыларыига профилактиктиг эмчи көрүидээи эгелээп. Ам Леваи Гавешелиииің бөарыида коммуиал ажыл-агыи килдиииің иачальиги аргажок бичии аарган олургаи. Эмчи оиу чаиагаштаап, дүк дүй шыва ала берген оорказыига солагай холуи салгат соктагыдап, кадыиың байдалын кичээигейлиг ылавылаап. Аарыг диагносту тургускаш, адыи латии дылга чугаалаан.

— Аарыг хоочураан-дыр. Эки эмиетпес болза хоржок. Хүиде ийидеи эвээш эвес шүгүмчүлел хереклиг-тир. Оон башка черде берге—деп, эмчи туиилээп.

Эртеиииде Фердиианд Шалвович ораакчыиыи кыйгыртып экке келгеп.

— Хүиүүи-не ажыл башкарылгазыида меии чүге шүгүмчүлевес сиилер? Бөгүидеи эгелеп мээң эки-бак талаларымны черде чүве арттырбас эвеспе—деп, дарга чарлык үндүрген.

— Канчап бардыиар, Фердиианд Шалвович! Силерии канчап шүгүмчү...

— Аарыг кижи-дир мен. Эм херек! Эм!.. Бир эвес меии эмиевес болзуиарза, кыпыл-дуставай-ла мен. Эмчиииң берген чагыы-дыр.

Дыңнадыгдан иилдистиң ажыддакчылары кайган калган. Чамдыктары аиаа бүзүревээиивер. Оон чоорту борбак-борбак даштар дарганың хойнуига педилеттир кээп дүжүп эгелээп.

— Бистиң иачальиикте эрге-чагырга деп чүве шуут үттуидургап. Херектиг кижилер оиу ар-сары хүииу бадыр маиап кээр-дир. Ынчап ол бажыңында дүште-даа чок, ваииазыида ыттып олурар-дыр.

— Фердиианд Шалвович ажылдакчыларының амыдырал-чурттазгаиыиче сагыш салбастаан...

Үстүүртеи шүгүмчүлел база чедиишиииииг эгелээп. Эртеиии-ие телефоига оиу кыйгыртып, оон-моон хомудаалар келди деп кулак-кузуруун амыратпастаан. Аарыг эттиииң кел тыткан ышкаш апарган. Ынчалза-даа бир эртеи ол бажыңына медээжок муңгараан-деңгерээп чедип келгеп.

— Эрге-дужаалымны солуп каапкан. Эмчиииң сүмези арай хөлү эрте берген ышкажыл. Эде тургустуиушкуи үезииде ыпчаар ажыддап болбас дээр-дир. Ам канчаар эмиеиир чүвел?

— Ажырбас — деп, кадайы оиу оожургаткан. — Моөң мурнупда албан машиналың муиупкаш, кайын-бээр шаап турдуң. Ам чадаг кылаптаар сеи. Сээң кадыктыңыига ол дыка дузалыг.

Степан МХАРГРДЗЕЛИЙ.

Тывызыктар

КИЖИ ДУГАЙЫНДА

Ада-иезиииң толу боорда,
Кайызыиын-даа уруу эвес.

Ада-иезиииң толу боорда
Кайызыиын-даа оглу эвес.

Кызыл тейииң бажыида
Хар чагбаан,
Кыдык дөзүидө
Хар чаят каан.

ДИРИГ АМЫТАН ДУГАЙЫНДА

Ижиң, чип чораащ,
Ирик чудуг араэыига чыдар.
Аиы-тыиыидап чарыдгап,
Алдың хааржак ишкииге
чыдар.

Элезиииг, харагаиың
Эзи хову турлагыг
Дагдаиидыр даалыктаан,
Даваипары узаиаан.

Ковунгырлаан —
Холу чолдак.
Капыланнаан
Караа достак.

Соонда кымчыланган
Содуңнаан кудуруу узун.

Тейиинде бедигилээп
Делбиңээп кулактары улуг.

Куурецнаан, ишкиреизеп —
Хувала өңнүг кузугур.

Ондар ДАРЫМА
дыңнап бижээм.

• • •

Дөңгүр каранып ангаа
Дөрт бурундуктуг.

Чаңгыс бурундуу
Чай, кыш чок ажылдаар.

Эптиг ноин
Эзй тырты.

Таптыг ноин
Так тырты.

Хадыын тажы
Хажыныиче улдаи ор.

Олурар бургаи
Орук баштаан,
Чүгүрүк даргаи
Шүүдүи харааи.

Хая бажы хак-хак
Харагаи бажы сир-сир,
Кызыл аескир хыйт-хыйт,
Кызыл довурак бурт-бурт.

Кургаг кузуминут,
Кузуэүп тээкпылыт.

Даваазаи ОНДАР ыткаи.
Кызыл хоорай.

МЕРГЕН УГААННЫГ ТАРААЧЫН

Швед тоол

Бир-ле катап хаан аңнап чораащ, бодуиуп шөлүиде ажылдап турган тараачыиыи көрүп каап.)

— Хүиде кап акша ажылдап ап тур сеи?—деп, хаан айтырып-тыр.

— Дөрт көпеек— деп, тараачын харылаан.

— Ол көпеектериииң канчаар чарыгдап тур сеи?

— Бир дугаар көпеекти чип аар-дыр мен. Ийигизиин шыгжап ап тур мен. Үшкүзү-биле өрөм төлеп тур мен, а дөртку көпеекти шывадап-тар-дыр мен.

— Сээң харыың утказыи билбейи тур мен,—деп, хаан алгырган.

— Чүү дээии ол? Чип тур мен, шыгжаар мен, төлеп тур мен, октап тур мен деп?

— О, бөдүүн чүве-дир ийии! —деп, тараачын чугаалаан. — Баштайгы көпеек-биле чем садыш чиир-дир бодап тур мен! Бир тараачын хүиде-ле дөрт көпеек ажылдап ап турар. Бирги көпеези ол чиптер, ийигизиин шыгжап аар, үшкүзүи эгидип турар, а дөртку көпеези үндүр октап турар. Бо-ла бүгүнүң утказы чүл?

Сайыттар канчаар-даа бодаңгаш тывызыкты тып чадап каапнар. Оларның араэында эң кажар сайыт дүүи хаан аңнап чораащ, оруика бир тараачын-биле ужуражып турганын сактып келгеш, ол тараачын-биле ужуражып, тывызыктың харыызын бээп кор. Мээң арныимы чүс катап көрбээп шаанда бо тывызыыпны кымга-даа чугаалава. Тараачын сөзүи берип-тир, хаан чорупкан. Дараэында хүи ол бодуиуи сайыттарын кыйгыртып экеп азгаш, чугаалап-тыр:

— Силерге тывызык салыр бодап тур мен! Бир тараачын хүиде-ле дөрт көпеек ажылдап ап турар. Бирги көпеези ол чиптер, ийигизиин шыгжап аар, үшкүзүи эгидип турар, а дөртку көпеези үндүр октап турар. Бо-ла бүгүнүң утказы чүл?

Сайыттар канчаар-даа бодаңгаш тывызыкты тып чадап каапнар. Оларның араэында эң кажар сайыт дүүи хаан аңнап чораащ, оруика бир тараачын-биле ужуражып турганын сактып келгеш, ол тараачын-биле ужуражып, тывызыктың харыызын бээп-тир.

— Бодуң оиу тып шыдавас турган сеп— тараачын сеңээ айтып бергеии ол-дур.

Демги тараачыиың эки-зэрии хаан дужаап-тыр. Кажан шеригнер оиу сүрүи кээрге, хаан алгырып-тыр:

— Сөгүээи сөзүк чүге эзеведки?

— Хаан, сээң арныимы чүс катап көрдүм —деп, сайыттан алган чоостарын көргүскеп.

Хаан чүиү-даа канчаар аайын тыппайн тараачыиыи тайбың ёзуи-биле салып чорудупкан.

АДЫГНЫҢ АЖЫДЫЫШКЫНЫ

Эзим тоолу

Адыг ирей ижээнинче киреринге белеткенип, чоок-кавыда чиги дег кат, тооруун пөккүже четтирип алган, хүи хереллиге дөгелеиип олурда, бажыига төөгү талазы-биле чамдык ажыдар ужурлуг бодалдар дойлуп кээп-тир эвеспе.

—Шыяап-ла, мынчага чедир моиу канчаи бодавайн чораанын ол? Эзим-аргада чурттаи чоруур ан-меиериииң код келиш-ле бодунга хамаарышкан кат-чимистиг, от-сигеииг ышкажыл... А меии бурган бапкы оюп кааикапы ол-дур, оон башка Адыгның кады деп оода бир каттың адын аапла каай. Чө, амыдыралга чүү турбас дээрил — дээш, надыр хамаан адыжы-биле таваар суйбаат, уламчылаан иргип:

— Эзимде кат-чимис, от-сиген-ие хөй. Адырам. Кип тускай каттыг-дыр. Бодуиуң кулактарыига демейлеп кааны ол ыйнаан, кип-кулаа дижир ышкажыгай. А оозун боду оода тоттур чип чоруур ирги бе, ол? Быпгайн турда-ла, кижилер дойлап эгелээр-дир. А кипгиң боду ол ойде кадыига болчур байтык, кижилер көруп каат, та кайы үзже караш дээр чүве.

Сыын деп амытан болуиуң оълуи сыырыпканда, карак-кулаа көзүлбестеп, куюмдуу кускуннаат турупгар, кудайдээр база чүдерээр-дир. Аараш-таарат мыйыстарын чүктеп алгаш, серемчилеп чок мыйгактар кыйгырып чораат, төтчеглекчиниң оглуиуң бажында-даа барган болгулаар-дыр. От-сигеиии аиаа-ла чип чорза, алгырып, кускуннаан хереэ чүү боор—

Бо хүлбүсте база-ла чаң бар. Оъдуи безии «хүлбүс оъдуу» дижир-дир. Оозуи четтирипкенде, база-ла «эзирип» эгелээр ёр-ле болгай бо.

Кускуи база-ла түскай каттыг. Кускун-кады дижир. Оозуи боду-ла чоогларр амытан боор ийии ол.

Мал-маган база-ла кат-чимистиг болгай. Инек-караа, кыырак-карва дээш-ле чоруптар. Инек суг бодуиуи кадыи каяа чиген боор. Карактарыига демейлээп боорга, камнап, хумагалвар-ла ыйнаан. Кыырак малдың кат чип турганын кым көрген боор.

Адыг хөй-ле кат-чимис аъы адап-сурап олурда, бүгү-ле каттарыиы амдап-чимдеп аксын «кижиргендирер» берип-тир...

— Эзим-арганың кат-чимизии турамда чоогларр ирей-ле болгай мен — дээш, чоогуида кек-кат сывыиче холуи суна берген дижир чүве.

Моигуш ДОРЖУ.

АДЫҢ КЫМЫЛ?

Уруг төрүттүпергө, ат бээр дээш ада-ие бажын ыжыдып шаг болур. Кандыг-даа ялысеек кижилериің адында бир-ле утка сиигеп болур.

Мурнуу Австралияның түс чер чурттугларының уруг-дарыга ат тыпсырда, чадажып турбас улус чүве-дир. Шында кижилер мырыиай аттаии болгулаар. Дуп ооң төрүттүпергө, Пирц, уругга Картапье, ортуи оглуига Варпи, уруунга Варрунья дээш-ле чоруп бээр. Бир, ийи, үш, дөрт дугаар дээп утказыг аттар-дыр.

Мурнуу Австралияның еске аймактары уруг-дарыга база онзагай, чараш аттар дилеп турбас. Ан-мең азы уруг кана төрүттүнгенил, оон-биле адап каарлар. Кызыл-Туруг-Баарында-Суг-Бажы деп аттыг кижилер мында бар. Ол болза, көжүп чораат так ындыг чеге уруг төрүттүпергө, аиаа мындыг ат тывысканы ол ышкажыл.

Үк чүрттүң түс чер чурттугларында ат тыпсыры база чаңгыс аай эвес. Арунта деп аймакта мырыиай ескелериидеп көңгүс дедир. Эр кижиии төрүттүнгенииің сан-дугаарын барымдаалап адаарыпдап аңгыда, ол чажыт аттыг болур. Үк ыдыктыг атты чүгле аймактың улуг назылыг азы хүндүткелдиг кижилери билир ужуралут. Шак ындыг чажыт аттарны оларның эзлери дыңнап олурда, сымыраныи адаар. Хереэжеинер чажыт аттарны чүгле улуг назылыг апаргаи билип алыр. Аиаабиле кады чурттап келгеш, назы-хары улгады бергеш, ам кээп чажыт атты билип алыр ийикпе, харын-даа чамдыкта кадайы оиу шуут билбес.

Мурнуу Австралияның чонупда мурри деп аймакта дөрт төрел аңгы бар. Үк аңгыларың вайы-биле кижилерге ат тыпсыр. Эр, хереэжеп кижилерге тыпсыр чүгле сес ат бо аймакта бар. Оолдар төрүттүпергө. Мурри, Кумбо, Иппаи, Куббп, уруглары Мата, Бута, Иппата, Куббота деп адаар, ук аттарны аңгы бөлүктериің вайы-биле чаңгыс вай кылдыр адаар чорук, бистериің фамилияларывыска дыка чоок. Оон ыцай Мурри болгаи Иппата деп аттыг уругларны салчаштырбас дээш, еске аттар база немеп кавр. Кенгуру, Опоссум, Кара Чылаи, Страус деп аттар немежир.

Мурнуу Австралия чурттуг уругнар төрүттүпергө, ол дораан азы дөрт-беш иеделя эрткеи соонда адын тыпсыр. Оон ыцай атты бүтү назыныың ишкинде база тывыспас. Мардоо деп аттыг оол улгады бээрге, Наврилшебе деп эде адаан. Ол оол улгады бергеш, «Көрүп тур мен!» — деп чугаалаиарынга ыиак чүве-дир. Ыпчаигаш ону «Көөрүнүң адазы» деп адын солуп бергеи.

УГААНГЫР ЫРААЖЫ КУШ

Тоглук деп ыраажы куштуң угаангырын эрте-бурун Римниң чурттакчылары эскергеннер. Ынчалза-даа ук куштуг чемге ажылдаарынга ол эскериг шаптып болбаан. Тоглуктарны ахырап, оон ээлии дыка амданнып чип турганнар.

Тоглук хүиге кижи ыцаш дөгелеиип билир. Ийи чалгынын хере чадыпкап, чартык-даа шак хире чыдар. Чүгдериииң арасында быткурт аймаан аштаарда, кымыскаактарны коичут кажарыг-биле ажыглап турар. Кымыскаактарның оиуи чаныпка чип турганнар.

Тоглук хүиге кижи ыцаш дөгелеиип билир. Ийи чалгынын хере чадыпкап, чартык-даа шак хире чыдар. Чүгдериииң арасында быткурт аймаан аштаарда, кымыскаактарны коичут кажарыг-биле ажыглап турар. Кымыскаактарның оиуи чаныпка чип турганнар. Тоглук хүиге кижи ыцаш дөгелеиип билир. Ийи чалгынын хере чадыпкап, чартык-даа шак хире чыдар. Чүгдериииң арасында быткурт аймаан аштаарда, кымыскаактарны коичут кажарыг-биле ажыглап турар. Кымыскаактарның оиуи чаныпка чип турганнар.

Тоглук хүиге кижи ыцаш дөгелеиип билир. Ийи чалгынын хере чадыпкап, чартык-даа шак хире чыдар. Чүгдериииң арасында быткурт аймаан аштаарда, кымыскаактарны коичут кажарыг-биле ажыглап турар. Кымыскаактарның оиуи чаныпка чип турганнар.

Тоглук хүиге кижи ыцаш дөгелеиип билир. Ийи чалгынын хере чадыпкап, чартык-даа шак хире чыдар. Чүгдериииң арасында быткурт аймаан аштаарда, кымыскаактарны коичут кажарыг-биле ажыглап турар. Кымыскаактарның оиуи чаныпка чип турганнар.

Тоглук хүиге кижи ыцаш дөгелеиип билир. Ийи чалгынын хере чадыпкап, чартык-даа шак хире чыдар. Чүгдериииң арасында быткурт аймаан аштаарда, кымыскаактарны коичут кажарыг-биле ажыглап турар. Кымыскаактарның оиуи чаныпка чип турганнар.

Тоглук хүиге кижи ыцаш дөгелеиип билир. Ийи чалгынын хере чадыпкап, чартык-даа шак хире чыдар. Чүгдериииң арасында быткурт аймаан аштаарда, кымыскаактарны коичут кажарыг-биле ажыглап турар. Кымыскаактарның оиуи чаныпка чип турганнар.

Тоглук хүиге кижи ыцаш дөгелеиип билир. Ийи чалгынын хере чадыпкап, чартык-даа шак хире чыдар. Чүгдериииң арасында быткурт аймаан аштаарда, кымыскаактарны коичут кажарыг-биле ажыглап турар. Кымыскаактарның оиуи чаныпка чип турганнар.

ТӨНЕР ЧЕТКЕН СОДААЧЫЛАР

Мадагаскар хеиириің языты-мелегейлери хоиар амытаннар. Сөөлүү ои чыдарда оларның саны элгеи эвээжээп. Чүге дээрге ер языты-мелегейлер араэында содаалажыр чанчылдыг. Удур маңнажып келгеш, баштарыбиле чыи кылдыр күштүг үеүлөжир. Оон түиелиивде ер языты-мелегейлериң саны дыка эвээжээп. Бир эвес олар содаалажырын ол-ла хевээр уламчылаар болза, мадагаскар хеиириің языты-мелегейлери шуут кырып каап болур деп, эртемденнер караэыи турар.

«ШЫН» СОЛУННУ ЧАГЫДЫП АЛЫҢАР

1989 чылда «Шын» солуига чагылганарны үзүктелдирбес дизинерзе, амдыгаштап эгелээп солуну чагыдып алырынче далажынар. Чагыдылганы «Союзпечать» черлеринге, почта салбырларынга ажылдап азы өөренип турар черлериниң вайы-биле хөй-иниги тарадыкчыларынга чагыдып ап болур.

«Шын» солуннуң чылда өртээ—7 рубль 80 көпеек, чартык чылда —3 рубль 90 көпеек.

Телевидение

МАРТ 11
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.30— Бистиң садывыс. 9.00 — Концерт-очерк. 9.30 — Телефильм. 10.00 — Кижи институту. 11.00 — Концерт. 11.50 — Социализм чурттарында. 12.20 —«Дириг амытаннар оранында». 13.20 — Бөгүи делегейде. 13.35 —Т. Г. Шевченковуң горуттуңгенииидеи бээр 175 чыл болганынга. «Тарас Шевченко». Уран-чечеи фильм. 15.25 — Мультфильмнер. 15.50 — «Кызыгаар чокка». Делегейниң экологтуг программазы. «Тыва-эс». (АКШ) КНО-биле кэдиг. 17.30 — Повэии минутазары. 17.35 — Делегей программазы. 18.35 — «Херээжениің амыдыралыидан 15 минута». 18.50 — ТТ экранында эң баштай. «Кызыл графиия». Уран-чечеи фильм. (ВУР). 21.00 — «Ye». 21.35 — «Телекөрүкчү спутииги». 21.55 — «Телескоп-шоу». ССРЭ-ниң бээ Франциядакы каттыжыкчы музыкалыг программазы. 23.40 — «Енисейлер». Телефильм. 23.50 — 00.00 — Медээлер.

ИЛИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртеиги гимнастика. 8.15 —«Көзээдеи дамчыдылга». 9.15 — Мультфильмнер. 9.45— «Чылдар. Сөлгелдер. Ырлар». 10.55 — «Депшиглиг информаиия, реклама». 11.40 — «Ээзи кымыл». Телефильм. 12.00— «Амиго Эрнесто». Уругларга уран-чечеи фильм. (Болгария). 13.10 — Зоя Слободзяииың ырлары. 13.45 — «Ye болгаи бот дугайында». ЗИЛ-зиң хоочуну С. П. Карандеев-биле беседа. 14.15 — Ленинград телестудиязының программазы. «Соңгу чүк чагаалары». 15.00 — Музыкалыг телеабонемент. Москваның залдарында лауреатгыкы күүседикчилер. 16.00 — «... 16 харга чедир болгаи оон улуг назы». 16.45— «Рекиием». А. А. Ахматовааның амыдыралыының болгаш чогаалыкчы ажылыиың дугайында телефильм. 17.15 — Н. Семенова. «Дугуй кырында печка». Фильм-шии. 19.00 — Баскетболга АКШ-тың чемпиоиазы. 20.00 —«Тамчыктыг удукар, чаштар!». 20.15 — «Национал-дар араэында харылзаа: төөгүлүг дуржулга болгаи кырын айтырыглар». 21.00 — «Ye». 21.35 —Москва облазының шиа театрының «Кокпа» деп фильмшииэи. Автор —В. Арро. 23.25 —Бүт бөмбүү. ССРЭ чемпиоиазы. «Динамо» (Тбилиси) — «Динамо» (Киев). 01.05—02.00 — Неперсиигей музыкаиың чаа чүүдери. Видеоканалдарның бүтү делегей конкурузу.

КЫЗЫЛЧЫЛАР, БАЙЫРЛАЛЧЕ ДАЛАЖЫНАР

Культураның болгаш дыштаныпганың Н. Гастелло аттыг парыгыиче кирер доштуг сепке «КЫШ УДЭЭРИНИҢ» байырлалы март 12-де болурун чарлап тур.

Программада: театржыткан көргүзүглер, байырлал лотереязы, аттракционнар, оюн-тоглаа кирип турар.

«КЫШ УДЭЭРИНИҢ» байырлалы 12.00 шакта эгелээр.

Кино

МАРТ 11-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Убить дракона» 9.20, 12.00, 14.40, 17.20, 20.00 шактарда.

Видеозал: «Брак по-итальянски» 11.00, 13.00, 15.00, 17.00, 19.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Кинообозрение № 134» 9.00, 12.10, «Весенняя история» 10.20, 13.40, «Эти три верные карты» 18.10, «Десять негритят» 15.30, 20.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Одиночка» 14.00, 16.00, 18.00, 20.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Вознесение» 14.00, 17.40, «Всё нормально» 15.50 19.30 шактарда.

агаар

Республиканың чамдык черлеринге дуне быскан хар чаар. Соңгу-барыын чүктеп хаттың дүргеии секундада 3—8 метр. Дуне 16—21, чамдык черлерге 10—15, хүндүс 2—7, чамдык черлерге 8—13 градус соор.

Кызылга соңгу-барыын чүктеп хаттың дүргеии секундада 3—8 метр. Дуне 16—18, хүндүс 2—7 градус соор.

ТЕАТР

Март 11-де Аркадий Стваидкийиия «ДӨРТ БАНЬ САЛГА» деп шиии болур.

Эгелээри 19.00 шакта.

Касса 9 шактан 19 шакка чедир ажылдаар.

Редактор В. С. ШАРАВИЙ.

«ШЫННЫҢ» телефоннары

◆ Редактор — 3-43-34;
◆ орааакчылары — 3-33-91; 3-34-17;
◆ приемная — 3-34-26;
◆ харымсалгалыг секретарь — 3-34-92;
◆ ораакчылары — 3-45-93;
◆ партийжи амыдырал килдизи — 3-36-82; 2-36-25;
◆ совет турғузут, сомоал айтырыгзар килдизи — 3-34-98; 3-41-23;
◆ үлетүүр килдизи — 3-34-49; 3-36-73;
◆ пропаганда килдизи — 3-34-57;
◆ агроүлетүүр килдизи — 3-41-16;
◆ культура килдизи — 3-39-15;
◆ информация килдизи — 3-37-11;
◆ чагаа килдизи — 3-39-03; 3-34-39;
◆ очудга килдизи — 3-34-93;
◆ корректорзар — 3-34-19;
◆ үнатүүчүлер — 2-27-41;
◆ бухгалтерия — 3-43-41;
◆ солуи келбейи барганза — 2-32-75, че доктар

Чылда 300 катаи үнер.

Хенчээри 2 шараига ажазы

Тиражы 25400 экз.

Гыва АССР-иин Иои үнүтрер чер, полиграфия болгаш ном садывыиың херектериииң газазы-биле күүрүе комитединиң типографиязы. Кызыл. Шетинкин база Кравченко кудумчузу, бажын № 1.

Чагыг № 253. ТС — 00073

Индекс 54241

167000, Кызыл хоорай. Красноармейская, 100

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунун, Тыва АССР-нин Дээди Совединин болгаш Министрлер Чөвүлелинин органы

1989 ч. март 12 воскресенье № 60 (13960)

1925 чылда үзеглеттингеш. Өртээ 3 ап.

Агроүлетпүрнүң чаа схемазы

АЖЫЛ-АГЫЙЛАР АРАЗЫНДА КООПЕРАТИВ

«РСФСР-ниң улус ажыл-агыйының чиңгине схемазының дугайында» СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1988 чылдың июль 8-те база «РСФСР-ниң Агроүлетпүркүркому биле РСФСР-ниң Кара эвес хөрүнүмүт зоназының Агроүлетпүркүрномунуң бүдүрүлгелериниң, каттыжышкынарының болгаш организацияларының чиңгине схемазының дугайында» РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1988 чылдың сентябрь 19-та доктаалы ёзугаар ажыл-агыйны эргелеп башкарарының чаа методтары-биле эргеледиңер, организастыг дешпингелеп структурузун ажыттыг кылдыр холбаар соруглага-биле Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлези республиканың Агроүлетпүркүркомунуң бүдүрүлгелериниң, каттыжышкынарының болгаш организацияларының башкарылгазының схемазының дугайында доктаалды хүлээп алган.

Ол ёзугаар чаа схема совхозтарны, агроүлетпүрге хамаарышкан бүдүрүлгелерни (каттыжышкынарны) база организацияларны быжыглаар, ажылды башкарар талазы-биле оларның бот-тускайлаң чорүүн калбартыр, оларның составының кооперативтерни тургузар, бүдүрүлгени база күш-ажылды организастарының арезында хевирлерни идепкейлиг шиңгээдир соруглаты салган.

Чаа схема ёзугаар ам республиканың Агроүлетпүркүркомунуң чанында тудуг талазы-биле ажыл-агыйлар аразының «Заказчик» («Чагыкчы») деп кооперативин тургускан.

Бистиң корреспондентивис ол кооперативтиң харгазы М. П. ЗАЛЕВСКИЙ-биле бееседалашкан. Ону адаанда парладывыс.

— Михаил Петрович, удурлуп эгелээн коллективиңерниң соруглазының, хүлээлгелериниң дугайында солуунуң номчукчуларывыңа сонуургадып көрүңерем.

— Моон мурнунда Агроүлетпүркүркомга кооператив турбаавы билдингир. Ынчангаш номчукчулар бистиң «Чагыкчы» кооператививистиң дугайым сонуургап турары чөп. Ол шыкаш бис бодувустуң кылыр ажылывыстың дугайын чонга база чарлап дыңнадырывыс хүлээлгевис болгай. Түге дизе совхозтар-биле, Агроүлетпүрниң еске бүдүрүлгелери, организацияларыбиле ажылдаар ужурлуг улус-тур бис.

Хамыктың мурнунда ам чаа адаанам коллективтерде кораз база ажыл-агый-даа аргазы-биле кылып турар ажылдың планнаан хемчээлин хүлээгаар тудугнуң төлевилел-смета документациязын белеткеп бээр бис; 1 млн. рубль смета эртектиг тудуглар талазы-биле төлевилел-шиңгилел ажылдарывыңың ат-даңзызын бадылаар; төлевилел организацияларыбиле төлевилел-смета документацияларын чогаадып кылырын календарь графигин дугуржур болгаш оон күүседээнин контрольдаар; ол документилерни төлевилел организацияларындан хүлээп алыр; чагыкчының хүлээлгезинге кирип турар технологтуг база инженер деригдерни, кылыглар болгаш материалдар-биле тудугну хандырар, ол түүлдерге чагыларны киирер; тудугнуң техниктиг хайгаралын харымылаар; планда киргеп объектилерни ой-шаанда аксыладырарын хандырар; районнуң девискээринге тудугларны каяа-каяа тударының дугайында совхозтарның болгаш агроүлетпүрге хамаарышкан коллективтериниң саналдарын тугаалажып, шиңгирлээр; тудугга күштү болгаш акша-хөреңгини быдарадың чарыгдатпас; доозулган тудугларны күрүне комиссиязынга киирер.

База бир нол түүл болза, чижээ, совхозтар дижик, 500 муң рубль түңнүг бүдүрүлге тааларга, совхозтар-биле тудуг организацияларын бистер харылзаштырар бис.

— Михаил Петрович, кооперативтиң структурузун кандыгыл?

— Агроүлетпүр банкызында тускай саннаг бис. Бистиң кооператив болза, күрүне бүдүрүлгеш. Кооператив дугайында Хоойлуга үндезилеттингеп уставтыг бис, ону Кызыл хоорүүском бүрүткээн чүве.

Штадывыс улуг эвес. Чарган керээнистиң хемчээли, кылыр ажылывыстың хемчээли улгадыр-ла болза, объектилериң шынарын харагалаан хынаар инженерлер немежир апаар.

Чаңгыс сес-биле чугаалаарга, чаа-ла баштайгы базымнарны этелединис. Чамдык-тар бистиң туруп турарывыстыг, соруглавыстыг-даа билбес чадавас, ынчангаш бо интервьюдан харын бистиң дугайывысты совхозтарның директордары, специалистери билип алгаш, бистериңиле харылзааны түзар боор дээрзинге ынанып тур бис.

Тудуг талазы-биле билдинмес айтырыгларны база кандыг-кандыг материалдар херек апаарын бистиң-биле сүмележирин чадап тур бис. Ажылдан турар черивис Тыва АССР-ниң Агроүлетпүркүркомунуң бажыңында. Ынчангаш совхозтарны болгаш Агроүлетпүрге хамаарышкан бүдүрүлгелер, организацияларны тудуг талазы-биле харылзааглыг ажылдан көрээлиңер деп кыйгырып тур бис. Билдинмес айтырыгларны бисче кээп билип ап болур. Оон ашкыда, түс-түс районнарның шүптүзүнге баар, ында ажыл-агыйлар, чогуур бүдүрүлгелер, организациялар-биле дугуржур бис.

Бистиң соруглавыстың, эрге-хүлээлгелеривистиң дугайыны бо чылдың эгезинде Агроүлетпүркүркомга совхозтар директорларының семинарында В. Б. Бендерский танывыстырган чүве. Бистиң «Чагыкчы» кооператив дугайында доктаалаарга мынаар ийин.

МЕДЭЭЛЕР

СҮТ ЭЛБЕК

ТЕЛЕФОН-БИЛЕ. Эрзин районда «Мореп» совхозтуң Сыгын-Мыйыс сүт-бараан фермазы март 1-деп эгелеп аренда керээжинче кирген. Фермада 192 инек, оон иштинде 96 саар инек бар. Алды саанчы хүнүүң-не 570 килограмм сүттү сапташ, күрүнеге 400 килограммны дужаап тургаш, бирги кварталда 17 тонна сүт бүдүрер опаалдазын херек кырында 20 тонна чедиргеп. Март ай төнгүнеге чедир ам-даа 10 тонна сүттү немей бүдүрериниң аргазы оларда бар. Саанчы авашкылар Ягжан Бадарчы, уруу Эльвира, акымытар Эмма Десна, Сайлык Комбу боттарында быжыглаан инек бүрүүзүнден ортумаа-биле 6 литр сүттү саап ап, планның даалгазын чедиишкиниңер күүсеткеннер.

Сесен ООРЖАК.
Совхозтуң кол экономизи.

СОЛУН КЕЖЭЭЛЕР

Сагдының культура ажылдынчылары хынтаныр хүннер кежээзинде темалыг кежээлерни, солун уружаашылгаларны эрттирери чанчыл апарган. Совхозтуң хоочуннары-биле уружаашыла кежээни солун болгаш утка-шынарлыг эрткен. Кежээге чон хей келген. Уружаашыла соонда солун концертти көргеп. Чон ортузунга культура-массалыг ажылдарыны организастарынга партком секретары Бичиш Даваевич Монгушту киирген үлүг улуг.

Совхозта малчыннар хүнүн тургускан. Ол хүнде малчыннар чыглып келгеш, солун киноларны, концерттерни көрүп, лекция, бееседаларны дыңнап турлар. Хорумнуг-Ой малчыннар бригадазынга концертиг аалдап четтиннис.

Кызыл-оол САТ.

СЕПТЕП ДООСКАН

Улуг-Хем районда «УТКА 25 чылы» совхозта часкы тарылгага ажылдаар техника септелгеш шуулган. МТМ эргелекчиин Кызыл-оол Чаш-ооллуң удурлуглазы-биле бо хүннерде Т-150 маркалыг ийи тракторну, МТЗ маркалыг оң, ЮМЗ маркалыг 5 тракторну септеп дооскан.

Хоочун механизатор Григорий Дадар-оол, дарган Ортуноол Балчый, кадрлакчы Кыдат-оол Сенди, Даржай Попов олар хүн үлүгүн доктаалап ажыр күүседип, септелгеш бедик темп-биле чорудуп турар. Удавас ноокуг машиналарны септеп киргиттерер.

Дузан ООРЖАК.

ХУРАГАННАР ОНЧА-МЕНДИ

«Шекпээр» совхозтуң Аянгаты салбырының хойжу ноогинары 12 кыштагда кыштаглап турар. Ында төрүүр 2355 хой бар. Бо хүннерге чедир 1881 хой төрөөн, 146 төл өлүг төрүттүнгеп. Шиитпир-биле 1657 хураган болгаш немей төрүттүнген хураганнарны доруктурар ээш малчыннар, сакманчылар бүгү күштү моолдээн. Автомагазин—малчыннарның доктаамал малчыны. Коданнарже сүт сөөртүү-биле үш машинаны быжыглаан. Мал чеминиң нурлавыры четкир.

Хойчулардың Болат Монгуштуң кадарган 310 хоюнуң 255-и, Күдер-оол Оюмактың 337 хоюнуң 265-и оолдаан. Хураганнар онча-менди доругуп турар.

Ооржак МӨҢГЕ-БАЙЫР.

ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле Төп соңгулда комиссиязының хуралы

Март 10-да Москвага, Эвилелдер бажыңынга, ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле Төп соңгулда комиссиязының ээлчегленг хуралы болуп эрткен.

Соңгулда округтарының талазы-биле ССРЭ-ниң улус депутаттарынга кандидаттарны бүрүткээниниң түңнелдеринге дугайында айтырыгны алаа чугаалашкан. Соңгулдалар дугайында Хоойлуга дүүшүүр 1500 соңгулда округтарының депутаттарынга 2895 кандидаттарны, оон иштинде 750 девискээр округтарының депутаттарынга 1449 кандидаттарны, 750 национал-девискээр округтарының депутаттарынга 1446 кандидаттарны округ соңгулда комиссияларының бүрүткээнин демдеглеттингеш.

Ол айтырыгны чугаалажып көрүп турган үеде, округтарның хей кезиинде (953) ССРЭ-ниң улус депутадынга ийи-ийи кандидаттың, чүс аддан үш округка—3-тен 12 чедир кандидаттың, үш чүс сезен дөрт округка бир-бир кандидаттың бүрүткеттингенин демдеглеттингеп.

Депутаттарның кандидатларынга бүрүткеттиргеннериниң 16,6 хуузу херээженнер, 83,4 хуузу эр улус, 25,2 хуузу ажылчылыннар, 12 хуузу колхозчулар, 85,3 хуузу СЭКП кежигүннери болгаш партия кежигүүне кандидаттар, 3,4 хуузу ВЛКСМ кежигүннери болган. Чурттуң девискээринде чурттап турар 69 национал болгаш бичө улустарын төлөөлээн хамаатылар ССРЭ-ниң улус депутаттарының кандидаттарынга дешпиттиргеп.

Хей-иинги организацияларының пленумнары болгаш конференцияларында ээлээн, оларга ССРЭ-ниң улус депутаттарын соңгуур. Хей-иинги организацияларындан ССРЭ-ниң улус депутаттарынга соңгулдаларга белеткээниниң дугайында информацияны Төп соңгулда комиссиязы дыңнаан.

Соңгулдалар дугайында Хоойлуңуң чамдык түүлдерин таймылбырлап-тодаргайлаарынга хамаарыштыр сүмелерни комиссиянның хуралындан берген. ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларынга белеткелдин болгаш оңу эрттирериниң амгы үечадазынга хамаарышкан еске-даа чамдык айтырыгларны чугаалашкан.

Комиссиянның хуралынга СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидат, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазының бирги оралакчызы А. И. Лукьянов, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Эвилел Совединиң Даргазы Ю. Н. Христораднов, хей-иинги организацияларының удурткучулары, массалыг информация чепсектериниң төлөөлекчилери киришкен.

(СЭТА).

Торээн чуртувуста

● МОСКВА. «Энерготехпром» эртем-бүдүүлге каттыжымышкынының цехтериниң биржээн 9 багыл күүлүг чер шимчээшкинниниң сиилгишкинниге дешнежир байдалда амгы үеде ажылдап турар. Дүргеп эштеттинер демир-бетон кылыглыг чаа бажыңны шиңгээн шенеп эгелээн. Чер шимчээшкинин болган таварыгала чаа бажыңным быжыг байдалын спецназдистер шенеп көрүп турар.

● ДОНЕЦК. Украин ССР-ниң Эртемнер академиязының Донецкиниң физика-техникти институдунуң эртемденнери демирни кызытпайн, соок хевээрэн кестирер күчүлүг пресс-автоматты чогаатқан. Барык 35 сантиметр кылың демирни чаа автомат кашта секунда дүргүзүнде кезип турар. Ол хире кылың демирни соохна демир хирээзи-биле кезеринге ийи шак ажыт үе негеттинер. Ындыг агрегаттар бүгү бүдүрүлгелерге эргежок чүгүлә.

● ОМСК. Хамаатыларның, ыяшкыга көдээ чурттакчыларның хүүрүнге дузалап ажыл-агыйларын хөгжүдеринче улуг кичээнгейни Омск областа семдиг чылдарга күштелдирген түңнелиниве, аъш-чем продуктуларын немей бүдүрериниң ол адырында эвээн дүргеп сайзырап турар. Чижээ, эртнең чылын областның хереглекчилер кооперациязы дузалаа ажыл-агыйлыг хамаатылардан 23 муң тонна эттэ, 20 муң тонна сүттү садып алган. Ол ноодо Омскиниң аъш-чем фондузунга эвээн эвес немелде болган. Чөсны хову ажылдары чоокшулап келгеш-биле хозбаштыр хүүрүнде ажыл-агыйлыг хамаатылардан үрезиннерин болгаш маа чемин областтың барык бүгү районнарында садып эгелээн.

● ОДЕССА. Хей корпусту трактор ажалыныларының бизи хамыкты мурнай үреңнээ, ажыттылардан дүргеп үнерин барымдаалаан, ажалыныңың бистерин эң быжыг демирден хөйү-биле бүдүрер арганы көдээ ажыл-агый машина тудуунуң Одессада Октябрь революциязы аттыг заводу ажыглаан эгелээн. Украин ССР-ниң Эртемнер академиязының Е. О. Патон аттыг электрилиг кайнаатар институдунуң эртемденнери ажалыныңың быжыг бизиң бүдүрер талазы-биле заводтуң коллективиниге дузалаан.

(СЭТА).

Делегей медээлери

● БЕЙРУТ. Ливан армияның командылакчызы, чурттуң шилчиишкинниг шериг чазаанның баштыңы генерал Мишель Аунуң шериглери Джиеде далай өртээлинче — друзтарже бар чораан ийиги салыг суднозун тудуп алган соолунде генералдың христиан чүдүлелиг шериг кезектерининң болгаш Ливанның депшилге-социалистиг партизының чепсектиг отрядтарының арагында аткылажыышкынныр база катап кыптыга берген.

● ДАР-эс-САЛАМ. СПИД деп аарыга удур эмин тыпкаш, бүдүрүп кылган деп. Барыын Германияда эм кыр «Хорфевит фарма» компаниянның президентиин медеглээн. «Полиэргта» деп адаан чаа эмни амгы үеде Дар-эс-Саламның Занзибарның эмнелгелериниве шенеп турарын Танзанияның информация агентилели дыңнаткан.

● НЬЮ-ЙОРК. КНО-нуң Ливанда тур турар шериглериниге удур израиль чепсектиг күштериниң ончук-чоктаанныг хеделиишкиннери-биле холбаштыр Израильге удурлавышкынны Каттышкан Нациялар Организациязы медеглээн. Израильдың болгаш Ливанның арагыга КНО-нуң төлөөлекчилериниң аргыжарын израиль шериглер кандыг-даа чылдагаан чокка хораанын КНО-нуң чиңгине секретарының төлөөлекчизи айтыкан.

(СЭТА).

Соңгулдаларга уткуштур

КЫЗЫЛЧЫЛАР-БИЛЕ УЖУРАШКАН

Найысылалдың ажылчы чонунуң, бүдүрүлгелериниң болгаш албан чергелериниң төлөөлекчилери, соңгукчулар бүрүнгү хүн ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле Тыва № 391 девискээр-соңгулда округунга кандидат кылдыр Г. Ч. Ширшиниң депшиткеп коллективтериңиң бирээзи бистиң болур деп, ол чугаалаан. Аъш-чем бараанар садыының директору Н. М. Гуркина сос алган. Тыва № 391 девискээр-соңгулда округунга кандидат кылдыр Г. Ч. Ширшиниң депшиткеп коллективтериңиң бирээзи бистиң болур деп, ол чугаалаан. Аъш-чем бараанар садыының бүдүрүлгелериниң ажылдакчылары Григорий Чоодуевичиниң ажыл-чорудулгазын эки билир, ону үнелеп турар. Ынчангаш март 26-да болур соңгулдалар хүнүнде бистиң коллективтеривистиң соңгукчуларыңа чаңгыс кижи дег бадылаашкыныңы бээр.

Ооң соонда сапал беришкинни эгелээн. Кызылдың аъш-чем бараанар садыының директору Н. М. Гуркина сос алган. Тыва № 391 девискээр-соңгулда округунга кандидат кылдыр Г. Ч. Ширшиниң депшиткеп коллективтериңиң бирээзи бистиң болур деп, ол чугаалаан. Аъш-чем бараанар садыының бүдүрүлгелериниң ажылдакчылары Григорий Чоодуевичиниң ажыл-чорудулгазын эки билир, ону үнелеп турар. Ынчангаш март 26-да болур соңгулдалар хүнүнде бистиң коллективтеривистиң соңгукчуларыңа чаңгыс кижи дег бадылаашкыныңы бээр.

Ужуражышкыны хуралын СЭКП Кызыл хооркомунуң бирги секретары Б. Н. Свинцов ажыттаан, депутатка кандидаттың бүдүреттиргеп кижини В. А. Верещагинге сөс бергеп. Ол Г. Ч. Ширшиниң допчу намдарын, партия болгаш күрүне ажылынга киирип келген салымшыкыны, ону тавыныры 25 чылының дургузунда кандыг эки талаларны көөгүскенин чугаалаан, март 26-да бадылаашкыныңың бээрииче соңгукчуларны кыйгырган

Бистиң кандидаттарывыс

КЫМ ДЭЭШ БАДЫЛААР СИЛЕР?

ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле Чөөн-Хемчик № 650 национал-девискээр соңгулда округу

Д. Б. Кара-Салдың допчу намдары

Дамдын Базыйевич Кара-Сал 1942 чылда Чөөн-Хемчик районнуң Шеми суурга арат кижиниң өг-бүленишке төрүттүнген. Шеми болгаш Чыраа-Бажы школаларынга өөренип чорааш, 1961-1964 чылдарда Совет Армиязының хүрээлеңинге шериг албанын эрттирген. Оон халажып келгеш, Шеми ортумак школазынга башкылаан.

1965 чылда Омскиниң ветеринария институдунга өөренип кирген. Оны 1970 чылда ветеринар мергежилди чедип алган соонда, 1970 чылдан 1974 чылга чедир «Чыраа-Бажы» совхозтуң мал эмчиги болуп ажыдаан турган. Оон 1978 чылга чедир Чөөн-Хемчик районнуң мал эмчилиниге, 1981 чылга чедир «Искра» совхозтуң директорунга ажылдаан. 1981 чылдан 1985 чылга чедир Чөөн-Хемчик райкүүкомунуң кодээ ажыл-агый эргелелиниң начальниги турган. 1985 чылдың майдан эгелээш бо хүнерге чедир «Тыва» совхозтуң директору.

Д. Б. Кара-Сал партиянның Новосибирскиде шээри школазын бот-өөредилге-биле дооскан.

Д. Б. Кара-Салдың программазы

Мээң программамның коң үндезини— СЭКП-ниң XXVII съездиниң болгаш партиянның XIX Бүгү-эвилел конференциязының шиитпирлерин амыдыралга боттандырары. Ол соруула программалы ийи коң кезекке чарар аргазы берген.

Биргизи кезээ —социал айтырыглар. Ийигизи — аъш-чем айтырыгын шиитпирлээри.

Биргизи кезектиң шиитпирлээри-биле дараазында түүлдерни кылыр соруулгалыг мен: бир эвес мээң ССРЭ-ниң улус депутатты кылдыр соңгуп алыр болза республиканың барыын талакы районнарында чурттап турар ие-чаштың канталалынга хамаарыштыр салымышкынымны киирер мен. Чижээ, чаш уруглуг иениң ону эмзиргээри-биле алыр төлээни уруу 3 харга чедир үзедир, ында ай санында бээр пособиени 100 рубль чедирер. Оон соонда ол чаш кижини ынаа садикке тургузар.

Бодумнуң удуртуп турар совхозумга 140 орунныг уруглар садының түдүү 1990 чылда эгелээр. Документация бар.

Аввашкыны хоозун болбазы-биле бо түүлдерни «Тыва» совхозка 1991 чылдан бээр амыдыралга боттандырар.

Улус өөредилгезиниң айтырыы. Бай-Тайганың Бай-Тайга ортумак, Тээлиниң сес чыл школаларының өөреникчилери чаңгыс эштерге өөренип турар, а артыкы школалар ийи эштер-биле өөренинитпээн. Ынчангаш Чөөн-Хемчиктиң-даа, Бай-Тайганың-даа ийи эштер-биле өөренип турар школаларынга кичээлей салыр. ол дээргө школалар четкиреп каапчыгы башкы кадрлар-биле четчеңээри-дир. Ол дээргө башкыларга чурттакпа бажыңныын түзүлгелеринде-дир. Бо айтырыгны Министрлер Чөмүлелиниң бээр тургузар мен.

Малчыннарның кыштагларын электрификациялээри — мээң коң соруулгам. Бай-Тайганың «Кара-Хөл», Чөөн-Хемчиктиң «Тыва» совхозтарының кыштагларын электрик чырыы-биле хандырар ажылды 13-кү бөш чылдың планынга киирттир соруулгалыг мен. Кодээ ишчилериниң, ылаңгыя малчыннарның кадыкшылыын камгалаар соруулга-биле Бай-Тайганың «Шивилиг», Чөөн-Хемчиктиң Кегээн-Булак, Улуг-Хемниң Кара-Суг аржааннарын ажыглаар, оларга оран-сава тудар айтырыгны шиитпирлээр.

Программаның ийиги кезээн шиитпирлээри-биле дараазында түүлдерни кылыр: хамыкты мурнай чонуң хуу малының бөш савыя новүдериниче сагыш салыр. Эрткен 1988 чылда мал-магаа чок орган 6 өрегениң малдыг болуруңга яңзалаан бис, ам-даа суурда 11 ие-биле бар, оларга дузалажыр; белеткел конторазынга дужаттыптаан мал эъдин ол хевээр азы консервалаш, чон катап садып алыр кылдыр ажылдаар; «Тыва» совхозту түүле мал семиртир эвес, а эът, сүт бүдүрер совхоз кылыр угланыпкыр.

Кодээ ажыл-агый продуктуларын совхозка бүдүрерин көвүдедир соруулга-биле эртекен чылын 50 бөш хунажыныы, 1000 бөш кыс хураганны Хакасиядан садып алдывыс.

Картофель болгаш ногаа өстүрүлгезинче кичээгей салыр. Оон дүжүдүн чогум бөгөй эвести ап турар бис, а кадагалаа бөгөйиниң үреліп турар. Ынчангаш черниң ол кежиин ажаап калдаглаар, болбазырадыр бүдүрүлгелерин тудар соруулгалыг мен.

ССРЭ-ниң улус депутады кылдыр мени сөңгүп алыр болза. бүгү чурт ужур-дузалыг кол күзелим бар. Ол дээргө оран намгаланыына салдар чедирбейн боо-чепсектиг, шериг санын кыскарары. Ол талазы-биле партиянның болгаш чазактың чиигине үгланышкынын деткиннээн, оон үнген акша-хөреңгини кодээ ажыл-агыйны хөнүүлериниче үгландырар.

Ол бүгү-биле чергелештиг аныыктар айтырыы, болгаш-ыр турар бойдус хүрээлеңин камгалаары дээн мишкин чүүлээ айтырыгларны база болгаш чоруур мен. Ол бүгүзүн бага депутат кижи шиитпирээр ужурлуг.

А. О. Хертектиң допчу намдары

Александр Оданович Хертек 1960 чылда Бай-Тайга районнуң Кара-Хөлге төрүттүнген. Тээли ортумак школазын 1977 чылда дооскан. Ол чылын Новосибирскиниң кодээ ажыл-агый институдунуң белеткел салбырынга дыннакчылаан киргеи. 1978 чылдан 1980 чылга чедир Совет Армиязының хүрээлеңинге шериг албанын эрттирген. Оон халашкан, «Кара-Хөл» совхозка кезек ажылдаан соонда, Москваның Тимирязев аттыг кодээ ажыл-агый академиязының белеткел салбырынга дыннакчылаан киргеи. Ону дооскаш, ук өөредилге чергелиг студентизин апаргаи.

1986 чылда А. О. Хертек ук академиияны дооскан, кодээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң экономиет организакчызы мергежилди чедип алган. Ол-ла чылын «Тээлиг» совхозтуң кол экономизинге ажылдай бергеи.

А. О. Хертек 1980 чылдан бээр СЭКП кежигүнү. Ол СЭКП обкомунуң ревизия комиссиязының, партия Бай-Тайга райкомунуң кежигүнү, партиянның цех организациязының бюро кежигүнү.

А. О. Хертектиң программазы

Бир эвес мени улус депутады кылдыр соңгуп алыр болза, ийи код үгланышкынбиле ажылдаар мен. Бирээзи, ол дээргө бүдүрүлгелериниң болгаш ажыл-агыйларның экономизазының быжыглаары, кодээ ажыл-агый бүдүрүлгелериниң эрге-ажыктарып, оларның сан-хөө бот-тускайлаң чорууң камгалаары. Ийиде, сан-хөө бот-тускайлаң чорукка үндезилеп, чонуңуң чурттаалга байдалын, аъш-чем-биле хандырылгазын экижидер, социал амыдырал байдалдарын чогумчалыг кылдыр тургузар соруулгалыг мен.

Социал айтырыглардан чурттаалга башкыныыг айтырыын эң чугула деп санап турар мен. Оон түдүүн каңчап дүргедедирил? Хамыктың мурнунда тус черниң түдүг материалдарын ажыглаарын экижидер, чурттаалга башкынарын ажыл-агый аргазы-биле тударын көвүдедир херек. Бо таварыштарда ажыл-агыйга башкыг өртөө керээ ёзугаар түүтүрарындан 35-40 хуу чиик болгур.

Иениң болгаш чаштың айтырыглары база мени дүвүредип турар. Амгы үеде школа назынны четпээн уруглар албан черлери-биле хандырылга чүгле 30-35 хуу болуп турар. Чаштарны оон-биле бүрүн хандырар дээш ажылдаар мен. Ол ышкаш чаш уруглуг иелерге бээр төлевирни 100 рубль, төлээвин хуусаазын 1,6 чыл чедирериин көөр.

Аныыктар айтырыы меңээ ажок чоок. Аныыктар дугайында хоолгу төлевилели белеткеттинип турар болгай. Анаа аныыктарның бот-тускайлаң эрге-ажыктарын болгаш эргелерин камгаларын магадылаарының айтырыглары мени сөңүүргедип турар. Бүдүрүлгелерге аныыктар фондузун тургузары, оларны социал дузага ажыглаары чугула.

Ол ышкаш комсомол экономиканың тодаргай ажыл-херектерин кылыр ужурлуг. Тодаргай ажыл-херек чонга. кайы-бир адырга чедиишкинниг болуру берге. Бүдүрүлгелериниң, харын-даа девискээрлеринин социал-экономиктиг көжүлдезиниң планнарын ажылдап кылып турар үеде аныыктар айтырыын ылаң киирер херек. Ол дээргө ажылагыйның детиимчези болур.

Бистиң хоорайларывыстың болгаш суурларывыстың чаагайжыыдаавын экижидери. Чадавада хоорайны Тываның барыын талазының культурлуг төвү болхурары —мээң күзелим.

Чонга медицина дузазының шынарын болгаш культуразын бедидерин чедип алыр ужурлуг мен. Ону чедип алырда, кадык камгаладыкты эге эвеноларының ажылын сайыргайжыдып турган чедип алыр херек. Ол ышкаш аржааннарның ажыглаын экижидер.

Ажыл-агыйны чорударының чаа экономиктиг аргаларын шиитпээнин алырынга шыдаар шаам-биле идиг бээр мен. Ылаңгыя арендага кераазы мени сөвүүргедип турар. Ол дээргө кижиниң черже бүрүп эргелиг ээ кылдыр кээриинге улуг ужур-дузалыг чүүл болур. Арендада кижиниң ажылдап алырынга болгаш ажыл-агыйга ажыктыг хамаарылгаларны тургузар.

Өртектериниң, сан-хөө-чаалы системазын болгаш материал-техниктиг хандырылганың реформазы эртежок чугула деп бодап турар мен. Бүдүрүлгелериниң аразында дөрт коммерция харылзааларын хаара түдүп турар хөй аргалыг мөөнүеп садыглаашкыныче киирер болза, ынчан чүгле бүдүрүлгелер бот-тускайлаң боол болур. Ол ышкаш бүдүрүлге продукциин садар черин боду шилип алыр ужурлуг. Амгы үеде туруп турар материал-техниктиг хандырылганың фондулар болгаш чагыглар бүзүлгаар боттандырар төп-чүткен аргазы эргелеп башкарылганың административтиг аргазының бир хевири болур Ынчангаш бүдүрүлгениң чепсек-херекселдерин — садар аргаиы ажыглап, материал-техниктиг хандырылганы төпчүдерин солуур болза, административтиг методтан экономиктиг методче шилчиирииин чугула оруу болур. Ол ышкаш продукциниың шынарын болгаш ажыглаар ажыктыын барымдаалап турган, өртектерии таварыштыр тургузары чугула.

Боо-чепсекти дүжүреп дээш туржур мен. Бистиң черниң эң чугула айтырыы ол. Бистер боо-чепсекти эндере бүдүрер чорукка шуут үзүр. быжыг тайбың дээш туржуп турар бис. Ол чорук биеке ийи дакпыр ажыктыг. Бирээзи чүл дээргө, чурттуң камгаларынга чарыгдап турарывыс эт-хөреңгиниң хосталаш. ону совет үлустуң чаагай чорууп бедидеринче утландырары болур.

Бээ-чепсекти дүжүреп дээш туржур мен. Бистиң черниң эң чугула айтырыы ол. Бистер боо-чепсекти эндере бүдүрер чорукка шуут үзүр. быжыг тайбың дээш туржуп турар бис. Ол чорук биеке ийи дакпыр ажыктыг. Бирээзи чүл дээргө, чурттуң камгаларынга чарыгдап турарывыс эт-хөреңгиниң хосталаш. ону совет үлустуң чаагай чорууп бедидеринче утландырары болур.

Алексей Боктаевич ЧЫРГАЛ-ООЛ

Совет музыка уран чүүлү аар чидириптең таварышкан. Профессиональ тыва музыка уран чүүлүнүң үндезилекчилериниң бирээзи, ССРЭ-ниң улустуң артизи, Тыва АССР-ниң Күрүне шаңналының лауреады, эвилел чергелиг персоналдыг пенсионер Алексей Боктаевич Чыргал-оол мөчээн.

А. Б. Чыргал-оол 1924 чылдың апрель 24-те Бай-Тайга районнуң Шүйга төрүттүнген. Ол бодунуң күш-ажылчы ажыл-чорудулгазын 1945 чылда, Кызылдың театр студиязын дооскан соонда, театр артизинден эгелээн. Театрга ажылдап турган чылдарында чөөрбй ажыг ролдарны ойнаан, аъдээш эвес чырыткыланчак болгаш үттүндурбас овур-хевирлерни ол тургускан.

А. Б. Чыргал-оол 1951—1957 чылдарда Казаньның күрүне консерваториязынга өөренип турган. Ону дооскан соонда хөгжүм-шин театрының музыка кезээн эргелекчилеп, Кызылдың музыка училищезиниң директору болуп ажылдап турган. 1966 чылдан 1979 чылга чедир Үлүсчу чогаадылга бажының музыка секторун эргелекчилеп, Культура министерстводуңуң инспектору база консультантызы болуп, филармониянның лекторийниң эргелекчизи болгаш уран чүүл талазы-биле удуртукчузу боон ажылдап турган. Республиканың Композиторлар эвилелин хөй чылдар дургузунда удуртуп келген.

Чогаадыкчы ажыл-чорудулгазының 45 чылдарының дургузунда А. Б. Чыргал-оол хөй санныг симфониктиг, камералыг, хор болгаш ыры чогаалдарын тургускан. Оларның эң улуглары «Алдан-Маадырлар», «Өөрүшкүнүң поэмазы», «Моңғ Тывам», «Эки турачылар» деп симфония болгаш симфониктиг поэмалар, скрипка концерти, «Бистиң Тыва» деп сюита, «Хүнүң ыраажылары» оперетта, хилдыг хөгжүм квартеди болур.

А. Б. Чыргал-оолдуң музыка чогаалы бедик идейлиг, мергежилдиг болгаш оптимисчи чоруу-биле онзалаңыр. Оон чогаадыкчы ажыл-чорудулгазы улусчу уран чүүлдүң эге үндезиниң болгаш чаагай чаңчылдарын эки билириңге даянган. Ындыг тыларлар композиторлуң музыкалын бүдүүлүүлүү демократчы болгаш чоңга сураглыг болдурган. «Ак-көк хемнериниң кижилери» кинофильмге, республиканың хөгжүм-шин театрының шиилериңе оон бижээн музыказы, фортепиано шиилери, хөй санныг ыры болгаш хор аялгалары чоңга калбаа-биле билдингир апарып сураглаан. А. Б. Чыргал-оол тыва музыка культуразының тургустуунарынга болгаш хөгжүүрүңге бодунуң чогаадыкчы ажылы-биле улуг салымышкынны киирген.

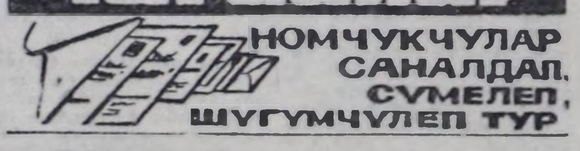
А. Б. Чыргал-оол чогаадыкчы ажылын хөй-ниити ажыл-чорудулга-биле дүүштүүрүп чорааш. Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң үш чыышкынның депутадынга соңгуткан, улус депутаттарының Кызыл хоорай Совединиң депутадынга кап удаа соңгуткан. ССРЭ-ниң болгаш РСФСР-ниң Композиторлар эвилелдериниң баштаар черлериниң кежигүнү турган. Профессиональ болгаш бодтывынгыр композиторларга ол доктаамал дуза-деткимчени боргүзүп, музыка уран чүүлүн пропагандаларынга идепкейлиг киржип чораан.

Тыва совет музыка уран чүүлүн хөгжүдүрүңге ачы-хавыяазы дээш А. Б. Чыргал-оол ССРЭ-ниң улустуң артизи, РСФСР-ниң уран чүүлүнүң алдарлыг ажылдакчызы, Тыва АССР-ниң улустуң артизи хүндүлүг аттарга төлептиг болган. Тыва АССР-ниң Күрүне шаңналын аңаа тывыскан. Күш-ажылдың Кызыл Тук ордени болгаш медальдар-биле ол шаңнаткан.

Таланттыг композитор, эки бодуштуг, чаагай сеткилдиг болгаш коңчуг бодүүн кижи — Алексей Боктаевич Чыргал-оолдуң чырыткылыг турасказалы бистиң чүректеривиске, республиканың ажылчы чонунуң сеткил-сагыжынга кезээ-мөңгеде артар.

Г. Ч. Ширшин, А. И. Ванжа, Г. П. Долгополов, А. К. Кандай, Ч.-Д. Б. Ондар, Ш. Д. Ооржак, Д. К. Ооржак, Б. П. Саяпов, В. Е. Серяков, Р. К. Щедрин, В. Б. Оскал-оол, Б. Б. Ямпилов, Л. И. Израйлевич, К. А. Маспык-оол, А. С. Серен, Ю. Л. Аранчын, Д. Л. Тимней, Б. Д. Монгуш, В. Х. Суге-Маадыр, Р. Д. Кенденбиль, Ь. В. Нухов, К.-Э. К. Кудажы, В. В. Нагорный, С. Ш. Саая, Л. И. Солун-оол, Х. А. Анчима-Тока, М. М. Мунзук, Т. Ч. Норбу, Х. Б. Конгар, К. Б. Хензиг-оол, Н. Ө. Өлзей-оол, К. С. Шойгу.

«ШЫҢГА» чагаалар

«СОЛУН ДАМЧЫШТЫР ХАРЫЫЛАП БЕРИҢЕР»

Февраль айда «Шыңның» редакциязынга 682 чагаа келген. Оларның аразында шүгүмчүлелдиг 115 чагааны алдывыс. Солуңнуң автор актиен амыдыралда шаптыктап турар четпестер, эде тургустуңуушкуннуң оруунда таварыш турар шаптараазынар дугайын сагышсыраашкын-биле айтып турардар. Кандыг-бир айтырыга хамаарыштыр санал-оналын киирген чагаалар почтада коңчуг хөй, оларны болүк аайы-биле солуңга парлап турар. Чер-черже хемчег алыры-биле чорудуп турар шүгүмчүлелдер база бар.

Солуңда парлаттыныр турар материалдарның чамдыкта дыл-домаа таварымча чок, харын-даа частыыр болу бергилээнин айтып бижип, ону чайладырын сүмелеп турар чагаалар почтага база бээр.

Кайы-бир өөредилге черинче киреринь айтыргаи, кандыг экзаменнер дужаарын айтып бээрин дилээн-даа чагаалар бар болур. Азы сонуургаан мергежилиниң аайы-биле кайы хоорайга билиг чедип алырын үстүкү классчылар айтырган болур. Ол дээргө профтуганнышкын талазы-биле чер-черде школа коллективтериниң, башкыларның кылыр ужурлуг ажылы. Херек кырында үстүкү классчылар-биле оларның чорудар ужурлуг ажылының четпезин хереченнел турары ол-дур.

Кижиниң аазы дег эргим, чоок кижи кайдал. Аваларынга байыр чедирерин солун дамчыштыр дилээн болуру база эвээш эвес. Аваазынга байырны ыяап-ла солун дамчыштыр чедирери база албан эвес. Кым-бир кижиниң юбилейин таварыштыр ырдан мрладырын дилээн чагаалар биске база келир. Чагыг ёзугаар концерттерни Тыва радионуң ажыдакчылары тургузуп, шилип турардар. Бистиң редакция аңаа бичии-даа хамаарылга чок.

Солуңнуң хөй-ниити корреспондентилериниден база катап дилээривис болза, айтырыг-ла бүрүзүн редакцияже адрестеп турбайн, түс черлерге шиитпирлеп ап болуруңуң аргазын ажыглаарын силерге сүмелеп тур бис. Түс черлериң хамаарыжыр организары силерге харын чүден дүргеи дуза чедирип болур. Чүге дээрге, редакция ол айтырыгларны шиитпирлээрде, хамаарыжып турар орган-пардан дуза дилеп, консультация бээр апаар. Аңаа база үе херек болгай. Адрес, ат, фамилия чок чагааларны парлавайн, ол талазы-биле ажыл чорутпайн турарывысты база утпасын сагындырдывыс.

Катап келген хомудал

АМ КАЙНААР БААР БИС?

«Хадың» совхоз колхоз турар шагдан бээр маңаа малчыннап ажылдап, багай эвес дириг-даа чордувус. Ам ол боттарывыс аарып, пенсиняже үнгеш, суурда көжүп келгеш, дөрт чыл ажыл тур бис. Мынчага чедир Хадың кодээ Совединге, совхозта профэвилел комитединге бажың дээш билдириишкин киирип, аас-биле чугаалап чөгеп төттүвүс. Кандыг-даа харыы чок. Чагаа-хомудай шак мынчаар түүнел, шиитпир чок артып турарын мырынай кайгап орар улус-тур бис.

Бир катап бус-биле чылыдар ийи өрээл бажың айыткам, ордерин берген. Шоочалап алган бис. Оон соонда ол шоочаны ап каапкан, бир-ле кижи шоочалап алган чораан. Ордер менде хевээр. Ол бажың эвээ турбутаан.

Мынчага чедир улустуң хенээнг бажыңнарын дилеп олуруп келдивис. Ам бо хүнүнде бир кижиниң бажыңын дилеп алган олурун турар бис. Эээй ам кожүп киирер дей бергеи. Ам кайнаар баар бис?

Аал иштиң аштакты үүлүе кижи үндүрүп, киирер апарган. Оглувустуң өөнге олурар дээрге хөй ажы-төлдүг. Бис дег даваң-даяа багай улус ажы-төлдүг аныяктар аразынга сыңмаржып чурттаары белеңи берге шыкажыл. Шак мынаыг үткалыг чагаавы эрткен чылын редакцияже база бижээн бис. Түңнели көзүлбеди. Бис хамаанчок, чаа көжүп келген кижилерге бажыңны берип-ле турар-дыр. Бистиң суурнуң удуртукчулары бисти дора көөрү ол бе?

Балчыр СОНАМ-СЕРЕН.

Бии-Хем район.

ЫНДЫГ-ЛА ЭКИ ЭВЕС-ТИР

Хүндүлүг редакциям! Бодум алды уругнуң адазы мен. Делгем бажың алыр дээш бөш чыл дургузунда чадаштывыс. Ол талазы-биле райкүүскомга каш удаа кирген, кандыг-даа харыы сураг. Чээрби дөрбелчин метр шөлдүг черде сес кижи сыңмаржажып келдивис. Дөрт уруг өөренип турар. Оларның кичээлге белеткеңир чери чок. Байдалывыс мындыг берге болгапындан, уругларывыс бо-ла аарый бээр-дир. Чемненир, удуур, кичээл-даа белеткеңир чери — шала кыры. Шак мындыг таварыча чок байдалга чурттап турарывыстың талазы-биле кол эмчиниң акт бижии бар. Ында санэпидстанцияның болгаш кодээ Совет депутадының хол үжүктери киргеи.

Эде тургустуңуушкун дугайында радиодан дыңнаан, телевиденнеден көрүп база солуниардан доктаамал помчуп турар мен. Бо талазы-биле бистиң районда бурунгаар-даа ышкын шоолуг-ла эвес. Улус депутаттарының Өвүр район Совединиң күүскомунуң даргазы И. У. Успуң база оон оралакчызы О. В. Стихин олар бо районда чаа ажылдап келген. Ынчалдаажок оон база чаа удуртукчулар келген. Олар чаа бажыңнар бээрге албадыпдылар. Чаагайжыттынган бажыңнарга түүле улуг начальниктер орар ужурлуг деп билгеп, ынчанган. Шынында чаагайжыттынган бажың районда чок. Ындыг турбуже, планда көрүнмээн-даа болза, бүгү бар арганарны ажыглап турган, ийи аал чурттаар чаагайжыттынган бажыңны кыска хуусаада түүтүрүп апкан. Ол артында районнуң харылзаа белдирииниң котельная чанында. Одалга системазын ында кошкан. Ажык-чарлыг чорук, демократчылыга база чөптүг чорук кайда ирги? Бодум көдээ Советтиң депутады кижи мен.

Алдын-оол СЫГЫРТАА.

ЧАРЖЫНЧЫЫН

Хамааты кижиниң кадыкшылы биргн чергенин айтырыы деп бодаар мен. Ындыгдаа болза, бистиң Күнгуртуғнуң Каргы деп черде участок эмнелгезиниң дугайында бижикседи м. 1987 чылда Ай-кыс Барым эмчи ажылдап турган. ол эрткен чылдың майда чоруткан. Оон соонда келген Чечекмаа Маичын деп эмчи-бистиң сураа читкеп. Бир ай ажылдаш, чоруткан.

Суурдан эмчилер бир айлап ажылдаар сураглыг болган. Эрткен чылын улут эмчи Монинг-оол Кандыр-оолдуң удуртулгазы-биле Сарзым деп черде кижи эмчиэн чурттап. ажылдаары-биле эмнелге бажының септеп белеткээн. Турум ажылдаар эмчи чогундан ол бажың эзиндээн. Эмчилер минде-хаая костугулеп каап, суурже чоруй баар. Биезги бажың эзиндиргей хевээр.

Бо чылдың январьда Инноолай Агбаа деп эмчи иестүп келгеш, каш хонгаш, чиде берген.

Бо чылдың февральда төрүттүнгеш, тос ай болган оглувус хенертен ааравн. Суурбиле аргыжары ырак болгаш. эмчи дуза чедирип шыдаваан. Таварылга болуп. Карганы уреліген машина ап чораан чолваачы Валерий Балган оглумну аваазы Зоя Самбылабиле кады суур эмчизинге чедиргеи. Өй-шаанда дуза көргүстүмээниинден үшкү дүнеэнинде чок болган. Каргыга эмчи ажылдап турган болза, мындыг таварылга болбас турган деп бүзүрээр мен.

Эмчилер малчыннар эргин келгенде, үүле шинчилер хереселиин-не алган чоруур. Бо бүгү айтырыглар дээш эмнелге эргелекчиги Монинг-оол Кандыр-оол-ла буруулут деп бодаар мен. Хөлзеп дүвүрээнда чүве чок. бистиң оглувус чок болган соонда, суурдан Сундуй Долчун деп эмчини февраль ортадан база бир ай хуусаалыг ажылдаары-биле чоруткан. Ол келирде үстүнде бижээним дег, база-ла эм чок, чүүле шинчилер аппарат алган келген. Ук эмчи доктаамал турар черинге-даа мырыңмайн, ааладар аразынга каш хонук кезии чораап, суурдан эмнеп алыр мен дээш чоруп каан.

Шагда болза лама, хам-даа кижи дериг-дүнгүрүг, эминг-домуг болур деп улут улус чугаазындан дыңнаан мен. Ам бо чаагай үеде бистиң эмчилеривистиң канчаар ажылдап турары каракка чаржынчыг бооп-дур.

Сагаачы САМБЫЛА.

«Тере-Хөл» совхозтуң Каргыда малчын.

МЭЭҢ АВАМ

Сезүү Зоя Амыр-Донгактымы. Аялгаам Амур Хомбан-шы.

Авам үнү таан-даа уян—
Карак чажы бүдеш кынмыр.
Авам ыры таан-даа уран—
Кадыг чүрек шимирт кынмыр
Байгы чемин делген сеңгээр
Бажың сыңмас хаймы чоннуг.
Хеймер кызы таалап дыпсаар
Кежээ ыдар мерген тоолдуг.

Ынакшылче, чурттаалгаже
Авам мени алган йорээл.
Ыры-биле иштелиин дээш
Авам мени чанап төрээл.
Ынчангаштың авам сеңээ
Төлеп четпес ороллг мен.
Ырлап ханмас Тывам сеңээ
Тоолумга дег инак-тыр мен.

ДЕЗИП ҮНҮП ТУРГАН

«Аян» ансамбль Эрзинге ээлдап чораан. Ону көөр дээн чон Культура бажыңын долдур олурупкан. Программада хой нация чонунуң ыры киргеп. Ынчалзажок сетиилиимге таарзынмайн барган чүүлүмну демдеглекседим.

Ансамбльдиң Хөгжүм херексеелдериниң үнү дыка шимээнинг. Ырлап турар ыраажының үнүн хөгжүмүнүң шимээнин базыптар. Залга олурган көрүнчүлериң көвей кежии ышкаш. Чүү боор, олуң сүүн өскээр «түрүпкеге» тулган семис, тайгада көк хорум даштары ышкаш, ийи элик баштарын, турасканда ышкаш, чоргаар көдүрбүшаан: «Чегенчиг оор, сеин-даа аар!» дээнзиг, ак кудуруктары оя-чиге демдек болуп, даваанары метр-метрии ажыр шуран, ее болур улуг аргазынче сидиредир халып киже бергеп. Аас-кежиктиглерин!..

Хинчектиг-ле Шагаар! Оя часкан бодунга чогенгеп, чушкуузуун дырбаап, оя соп аар часкан. «Хараал тыш эвес салдыгааны ол бе? Алы?.. «Бежең» деп черле чүм боор ол? Ожум мени ат кылды-ла!» — деп, Шагаар хоскаарда хойтпак дет, хайыын-хөөреп орган.

Таакпы тыртымны хире болган. Эжи бо чортуп келген. Чазарбан аштың аткан аңы кайда-ле чыдыр ирги дээн чем эреп, ол кавыже эргилдир көргүзээн. Каратарны даэрге дозур-төгерик чүве, ында амыраан хире шинчи бар ышкаш мөзүлген:

— Ийи элик сенче дорт маңнапчык, эр. Деттеп дег даапп дыңнадым. Азы?.. Дүштүү-ле ыйнаан, кайыл, үзежир дээн ол түлган эът-чавыс?! —дээрге. Чазарбанның каратары улам хөөрерген.

Шагаар Чазарбанче дорт көрбээн, оон оожум үе-биле:

— Ядараан.. Чай алынмадым, эки шыгаавааш боор мен—дээн.

Шагаар хей-ле чырны чырташ дээн. Дорузутары сугда ыыл-ла. Кезек ыыт чок. Ам хамык чүве билдингеин ол.

«Бо чазар. Боо адыш билбес, ол хирезинде сегит бажы суг-суг дигилээр ооделжок чүвеин эдертпезин кай! Хей боор мен деп мынаа-на чугаалаза. Өске эш-оор чок эвес. Тулган дээн хулбүүзүү сүрүп келгеш, бегаан бээрим-ге, мыны садды-ла, бо кудутур!» — деп, Чазарбан иштинде хыйлашташ, аъдын четнеш, хая көрүнмейн-даа. одаанче углуг эоргиништелдир базыпкан. Шагаарны сымыдырбаан, олче сес бедин этпээн. Шынында, Чазарбан бодуу мунчулган-на боор.

• • •

Эйт, аңчы эш Чазарбан, хая көрүнээл! Чеже-даа бүлүү хыйлаңын, эоргиништелдир базып чытсыкза, сенде алых аларын чепшээрээн бижик бар эвес аан! Шынында, силер айнге лицензия-даа кайын бээр деп, билдингирле улуска аан.

Хостуг кара-боря эликтер (чүгле олар ийи эвес) черинге-ле чорзуннар!

Алексей ПУГУУРАК.

ЧЕРИНГЕ-ЛЕ ЧОРЗУННАР

• Шоодуг •

Эът хереглээш, элик деңгүн алыксаам аңчы Чазарбан дээрэн бүдүү аңнап кады чоруур, шору дээн эш дилегаинин турган чүве-дир. Бодаарга ында-бир өг-бүлеэн чок, боттаң эр, совхоз ажылынган арай оспаксырак киижи — Шагаар болза тааржыр хире болган. Шагаар дорааш чепшээрежикпеп. «Сегит бажы кедеп кергей-ле мен, алгырар дээримге, бооставам хиреліг ийин» — дээн. Ооң чугаазы Чазарбанны чем эредипкеп, оон «ынчалзынаа»—дээн.

Шагаар-биле чаңгыс одаг ээлеп кады чорбаан хирезинде, ону эдертпп алгаш, арга-зынын кезип чоруп каан. Элик-хулбүүс тайгадан эпип кээп, ёаулуг турумчуй бергеп үеэн бо-ла ыйнаан деп, тет-чеглекчи Чазарбан эидевээп.

Чээ-та, аң турлаа болуур кедергей эптиг, еленинг артыл черге келгеннер-ле. Чазарбан аңаа аъдының кырынга бүкшүе ора:

— Шак бо мынчаар мыйгак-хараганнар кылынга таптыг келеп ор. Шагаар. Маңаа харанып орда, маштар аразы ажык черлеп кушташ безип далбаш дээри кеспү боор ораи боор, ооп. Маңаа чүдек семис ужа-төп та чеже дүштү ыйнаан, чивээп, ам сактып олурар мен. Ол үеде даргаларга чолаачы болбушаан, камгалакчы база турдум. Политбюро хуралдап турда, эжик аксынга дациы атсы таңнымадан олура хонар чүве.

Иштики херектер ямазының ажылдакчыларын хоорай иштинге сөөрткеш кел деп айтышкын алгаш, ону күүседип турдум. Шыдыраа, Тыртый-оол, Намчак оларны сөөртүп турумда, кудумчуга чораан киижилерни машинага олуртуп алыр. Оон соонда оларны бажыннаан каар турган. Тоткан, Серен, Лопсан-Самбуу, Супгар-оол, Эренчин, Увааңгур, Бириңней оларны ыңдыг ямазылыг тудуп бажыңнаанын көрген херечи мен. Ынчангаш ол үени чон амдыгаа чедир коргүнчүт чыдар деп адай бергеп.

Чонның дайзыннары, дээп олурткен азы узун хуусаага ам сактып олурар мен. Ол үеде даргаларга чолаачы болбушаан, камгалакчы база турдум. Политбюро хуралдап турда, эжик аксынга дациы атсы таңнымадан олура хонар чүве.

Иштики херектер ямазының ажылдакчыларын хоорай иштинге сөөрткеш кел деп айтышкын алгаш, ону күүседип турдум. Шыдыраа, Тыртый-оол, Намчак оларны сөөртүп турумда, кудумчуга чораан киижилерни машинага олуртуп алыр. Оон соонда оларны бажыннаан каар турган. Тоткан, Серен, Лопсан-Самбуу, Супгар-оол, Эренчин, Увааңгур, Бириңней оларны ыңдыг ямазылыг тудуп бажыңнаанын көрген херечи мен. Ынчангаш ол үени чон амдыгаа чедир коргүнчүт чыдар деп адай бергеп.

Чонның дайзыннары, дээп олурткен азы узун хуусаага дыңнадым. Кыядып каан демиреп карартыр чыгаштар, ээир, хартыга болуп хуула бээр кайгамчык күштүг хамнар чораан дээр чүве. Шынында олар турган, турбааны база билдиннес. Азы оларның хам алдар-адын сурагчыдар дээш хөөредип каапы база магат. Харыпдаа ок-бижек-биле хавааңче кинр аттырыпкаш, дүңгүрүп дүкүүледип, улаштыр хамнай бээр киижилер дугайын база дыңнадым. Караам-биле көрбээн болгаш ыңдыг чугааларга-даа бүзүревес мен.

Киижилериң чаланында киижи билбес, ажыттынмаан чүүлдер барын эртемденнер чугаалап турда, аңаа эңгиин киижи мен кайын маргыжар мен. Ынчалза-даа ында-мында тыптып келген хампарны «мегечилер» дизимзе, ажыр-бас боор аа! Дадагалаан орган чоор, оларны «Мегс. Хамнар» деп адаанын-даа ужуру ол.

Мегс хамнар колдуунда-ла киижи өлген азы аарыг-аржык болгаш черни тегерип, аңаа чүүүн-бааын чүүлдер чугаалап, боттарының кайгамчыктыг «талантызын» чонга көргүзүп чоруурлар.

Моңээ бир аныяк уруг чораап барды. Хөөкүйүүн дүжүлүү багай болу бергеп чүве-дир. Улустуң чагыы-биле «Мегс-Хамны» хоозаптыр. Ооэу төлге салган чүвеп ирги. Кажан өглепгейин, дүштүү кандыг киижил деп, ооэу ылавылап адган. Шотелгеин салган соолуде: «Чоок төрелиңден албас кижи мен» дээш, мантаны аарак сургай тыртып ыаап.

Чазарбан артыңды куду аллы дыт, шарлап холумактыг эдекче бадыпкан.

«Сегит бажы...» дигилээр Шагаар дээрге чорупкан эжи алгырып, сокпаның эгелээр безин чай алынмайн чорда, сыгыр-октуг боозуңуң хараалын та чүте-ле ийик, «50»-ге салгаш, эликтер дазылдар хире черге дөө-ле кестүп эртер болза, мынчаар-ла аткай мен дээш, дазылдарже шенеп шыгаап. олбо шыпырайпыш, элик-хулбүс дужүруптерин бодап, мырнай черге сөгүртүр чыгыы олурган чүве-дир.

Ам-на... Куду мыштар дыңнаан — чүве кел чыдары илдеп. Шагаар карактарын ыңаар октапкан. Көөрге, ол маг-үеге дүк оң-чүзүңү чатыртпкан, улуг-ла кара-бора ийи элик кулактарын сүүртертир кызыпкан, шөйлүдүр машпап ора, хенертен тура дүшкен. Канчаар ону. ажнарның чараш-чаагайым! Шыгаарның бажы дүңгүрленипле үнген: «Чүү болур ирги?».

Шыгаар хүлбүзүү бодап, холу сирилеп чоруй, мажымын далаш база каапкан. Ооэу ыыдында хадыңнарда дазылаан. Маңнадыр бир час дергилеввэп эвес ону киижи!— дээш, мантаны аарак сургай тыртып ыаап.

Чазарбан артыңды куду аллы дыт, шарлап холумактыг эдекче бадыпкан.

«Сегит бажы...» дигилээр Шагаар дээрге чорупкан эжи алгырып, сокпаның эгелээр безин чай алынмайн чорда, сыгыр-октуг боозуңуң хараалын та чүте-ле ийик, «50»-ге салгаш, эликтер дазылдар хире черге дөө-ле кестүп эртер болза, мынчаар-ла аткай мен дээш, дазылдарже шенеп шыгаап. олбо шыпырайпыш, элик-хулбүс дужүруптерин бодап, мырнай черге сөгүртүр чыгыы олурган чүве-дир.

Ам-на... Куду мыштар дыңнаан — чүве кел чыдары илдеп. Шагаар карактарын ыңаар октапкан. Көөрге, ол маг-үеге дүк оң-чүзүңү чатыртпкан, улуг-ла кара-бора ийи элик кулактарын сүүртертир кызыпкан, шөйлүдүр машпап ора, хенертен тура дүшкен. Канчаар ону. ажнарның чараш-чаагайым! Шыгаарның бажы дүңгүрленипле үнген: «Чүү болур ирги?».

Шыгаар хүлбүзүү бодап, холу сирилеп чоруй, мажымын далаш база каапкан. Ооэу ыыдында хадыңнарда дазылаан. Маңнадыр бир час-

Хоочун чолаачының сактыышкыны

1. ЭГЕЗИ

ТАР үезинден бээр чолаачылап келген мен. Ынчан чиик машиналыг албан чердери бар эвес, чүгле ТАРП ТК-ның база Чазак чери ийи машиналыг. ТАР-ның Сайыттар Чөвүлелиниң даргазы Сат Чүрмет-Дажының машиназы үрели бээрге, дакшырлап кожуунарже Тока, Байыр, Товарыштай, Чүрмет-Дажы, Хемчик-оол, Ойдуп, Танчай, Лопсан-Самбуу, Хавакчап, Бириңней болгаш өскелерни-даа сөөртүп турдум.

1937 чылдан эгелеп коргүнчүт чылдар эгелээн, Оюн Полат Москва четкеп келген сооңда. Оюн Танчайны тудуп бажыңнаан. ТАР-ның нам, чазаап дүжүргеш, япон империализмге садар үзелдиг дээш Чүрмет-Дажы биле Хемчик-оолду база хоргудала алган. ТАР-ның Политбюрозу ук айтырыг талазы-биле даңны атсы хуралдаанын ам сактып олурар мен. Ол үеде даргаларга чолаачы болбушаан, камгалакчы база турдум. Политбюро хуралдап турда, эжик аксынга дациы атсы таңнымадан олура хонар чүве.

Иштики херектер ямазының ажылдакчыларын хоорай иштинге сөөрткеш кел деп айтышкын алгаш, ону күүседип турдум. Шыдыраа, Тыртый-оол, Намчак оларны сөөртүп турумда, кудумчуга чораан киижилерни машинага олуртуп алыр. Оон соонда оларны бажыннаан каар турган. Тоткан, Серен, Лопсан-Самбуу, Супгар-оол, Эренчин, Увааңгур, Бириңней оларны ыңдыг ямазылыг тудуп бажыңнаанын көрген херечи мен. Ынчангаш ол үени чон амдыгаа чедир коргүнчүт чыдар деп адай бергеп.

Чонның дайзыннары, дээп олурткен азы узун хуусаага дыңнадым. Кыядып каан демиреп карартыр чыгаштар, ээир, хартыга болуп хуула бээр кайгамчык күштүг хамнар чораан дээр чүве. Шынында олар турган, турбааны база билдиннес. Азы оларның хам алдар-адын сурагчыдар дээш хөөредип каапы база магат. Харыпдаа ок-бижек-биле хавааңче кинр аттырыпкаш, дүңгүрүп дүкүүледип, улаштыр хамнай бээр киижилер дугайын база дыңнадым. Караам-биле көрбээн болгаш ыңдыг чугааларга-даа бүзүревес мен.

Киижилериң чаланында киижи билбес, ажыттынмаан чүүлдер барын эртемденнер чугаалап турда, аңаа эңгиин киижи мен кайын маргыжар мен. Ынчалза-даа ында-мында тыптып келген хампарны «мегечилер» дизимзе, ажыр-бас боор аа! Дадагалаан орган чоор, оларны «Мегс. Хамнар» деп адаанын-даа ужуру ол.

Мегс хамнар колдуунда-ла киижи өлген азы аарыг-аржык болгаш черни тегерип, аңаа чүүүн-бааын чүүлдер чугаалап, боттарының кайгамчыктыг «талантызын» чонга көргүзүп чоруурлар.

Моңээ бир аныяк уруг чораап барды. Хөөкүйүүн дүжүлүү багай болу бергеп чүве-дир. Улустуң чагыы-биле «Мегс-Хамны» хоозаптыр. Ооэу төлге салган чүвеп ирги. Кажан өглепгейин, дүштүү кандыг киижил деп, ооэу ылавылап адган. Шотелгеин салган соолуде: «Чоок төрелиңден албас кижи мен» дээш, мантаны аарак сургай тыртып ыаап.

Чазарбан артыңды куду аллы дыт, шарлап холумактыг эдекче бадыпкан.

«Сегит бажы...» дигилээр Шагаар дээрге чорупкан эжи алгырып, сокпаның эгелээр безин чай алынмайн чорда, сыгыр-октуг боозуңуң хараалын та чүте-ле ийик, «50»-ге салгаш, эликтер дазылдар хире черге дөө-ле кестүп эртер болза, мынчаар-ла аткай мен дээш, дазылдарже шенеп шыгаап. олбо шыпырайпыш, элик-хулбүс дужүруптерин бодап, мырнай черге сөгүртүр чыгыы олурган чүве-дир.

Ам-на... Куду мыштар дыңнаан — чүве кел чыдары илдеп. Шагаар карактарын ыңаар октапкан. Көөрге, ол маг-үеге дүк оң-чүзүңү чатыртпкан, улуг-ла кара-бора ийи элик кулактарын сүүртертир кызыпкан, шөйлүдүр машпап ора, хенертен тура дүшкен. Канчаар ону. ажнарның чараш-чаагайым! Шыгаарның бажы дүңгүрленипле үнген: «Чүү болур ирги?».

Шыгаар хүлбүзүү бодап, холу сирилеп чоруй, мажымын далаш база каапкан. Ооэу ыыдында хадыңнарда дазылаан. Маңнадыр бир час-

2. САЙЫТ ЧАДАГ КЫЛАШТААН

ССРЭ дамчыштыр Америкадан алдын-биле чаа машина садып эккелген. Ону мунуп алгаш, Хемчик-оол-биле Таңды кожуунуу чордувус. Аймалын доозуп алгаш, Хемчик-оол кежээ чанар деп барган. ССРЭ-деп чаладып келген орус эмчи база олуртуп алдывыс.

Шоолду ажып келгенивисте, машинавыс шимчевейн барган. Ам канчаар, моторнүн суун төккеш, эмчивиске чагы кедиртккеш, кончут сооңта Кызылдыва чедир кылаштажыпкан бис. Шоолга ынчан аалдар-даа кыштавас, берүнүң элбэк кончут, оруктка бо-ла таваржы бээрлер.

Назы-хары улгады берген эмчивисти Кызылга чедир арай деп эккелдивис. Чагыга олуртканда, сөөртүп чораш, Дешмас-Сутта Горбуновтуң бажыңынга дүне эккелдим.

Машинавыс чүте ажылдавайн барганы сөөлүнде билдинген. Тормозтуң суук чүүлү чайгы үеде ажыглаар болганы-биле доңган. Ынчан ону кайын билир ийик мен.

Соок-чарда мени түрелдир, соңдартан чаладып келген эмчиниң хилиичектедир деп, Хемчик-оол меңээ кандыдаа чеме кылбаан. Бир эвес Баяыр-Сат болза, мени та канчаш каапгар турду ыйнаан.

— Саян кырынга чорунда, машинаңга божаан урут кыс болган але — деп, ол ажок өөрүшкүлүг чугаалаан.

Кижи дээш сагыш човаш, орук-чиргн берге черде эъди аараан кижиже машинаэын чорудуп, артында орук аштаар кижиниң база тыпкан.

Мындыг кижиниң канчаң багай дээр мен.

Ооржак ЛАМА,
Хоочун чолаачы.

3. ОЛЧАВЫС ООЛ БОЛГАН

Назынныңның кызыл хүнү чоошүлаш олурар. Эртекенбарган амыдыралды бо-ла сактып келир-дир мен. Бир катап Сайыттар Чөвүлелиниң даргазы Сат Чүрмет-Дажыбиле Барыын-Хемчик кожуунуна барган бис. Бо ышкаш орук-чиргик, көвүрүг бар эвес, хемнерни арай деп кежер чүве болгай.

Чүрмет-Дажы алыс боду чоок-биле ээлдек-эвилең ижи чүве. Ону бир мындыг таварылга-биле бадыткап болур мен. Ырак черде киижи эъди аараап. Кожуунда эмчи-биле кады баргаш кел деп, ол айтышкын бергеп.

Бистиң-биле кады мөге Сарыг-оолду олуртуп каан. Орук-чиргик берге черде ушкан ыяшты, улуг паштарны ол арыглап чорду. Шынап-ла, мөге киижи чүве ийин оң. Орукту аштап чораап, аалга чеде бердивис. Тыртыгда олуртуп алган киижиниң мөге Сарыг-оол куспактаап, машинага олуртупкан. Шекпээрге келгенивисте, эъди аараан киижи чингепкен.

Чедип келгиримге, даргам менден: «Олчаң кым болду?» — деп айтырган. Оол болганын чугааладым.

— Аажырбас. Бичө Хурал Президиумуу, оон даргазы демей-ле чингедип каар — деп, ол харыылаан.

Даргаларым Чүрмет-Дажы, Хемчик-оол, Танчай, Супгароол, Сенгиижик, Серен, Тоткан, Бириңней, Лопсан оларны Онза суд 1938 чылдың октябрь 13-те шиитккенин утпаан мен. Даргаларым херек алдынга турда, сөөлгү катап сөөрткеним ол.

ЧАА СЕЗОННУҢ ЭГЕЗИНДЕ

Бут бембүүнүң чаа сезону удаһас желээр. Дээди ынгылың футболистери үш улуг маргылдаага — футбол эвилелиниң кубогу, ССРЭ кубогу болгаш чурттуң чемпионадын ышкаш маргылдаалларга дараалаштыр ойнаарлар.

Баштайгы улуг маргылдаалар аарыючыларның улуг сөөрүүргалын болдурары бидиингир. Март 22-де Голландиялың болгаш ССРЭ-ниң шилиндек командаларының аразында эш хуунуң ужуражылгазы болур. Бо удаала бистиң футболистериивис удураныкчызының шолуүне ойнаар. Ынчалза-даа ол ужуражылгага соңуургал бистиң чурттувуста улуг болуп турар. Ойнакчыларның сезонга белеткенин алганын тодарадырынга болгаш 1990 чылда эртер делегей чемпионадынның шилилге маргылдаазынга демиселии катап эгелээриниге В. Лобановскийниң командазынга бо ужуражылга койчут чүүлүл болуп турар. Амдыгында шилилге ооңнарда ССРЭ-ниң командазы мурнап чоруп орар. Олар неланд ойнакчылар-биле хаймы ойнаат, австрийжилерни удуп алган. А апрель 26-да ол шыырак корлакчыларның бирээзи — ГДР-ниң шилиндек командазыбиле ужуражыр. Шак ындыг чүүлүл ужуражылгазының мурнуу чарынында голландылар-биле чедиишкинниг оон бистиң командавыстың ойнакчыларынга психологтуг деткимче болуру чугаажок.

Делегей чемпионадының шилилге ооңнарынга камаарыштыр болуңун бодалын бистиң командавыстың улуг тренери В. Лобановский болук бүрүүнүге, ылаңгыя бистиң болуүвүске демисел чидиг болуүр-биле илередип турар. Анаа Турцияның командазынга ГДР-ниң футболистериниң аштырганы бадыткал болур. Баштайгы удаала Турцияның командазын ынм-даа улуг үнелевейн турган болгай. Ам бодаллар ескерилген. Амгы байдал-биле алырга, Австрияның шилиндек командазы база-ла кескү черни эзлеп болур аргалыг.

Бо сезон дыка солуун болур. Клубтар бот-ерулга-чарылгаже болгаш бот-акпаланышкынче шилчип, профессиональ байдалче ирпип эгелеп турар. Эртнең чылын шак мындыг байдалче чүгле «Днепрэ» шилчээн. Оон соокта «Динамо» (Киев), «Динамо» (Тбилиси), «Шахтер» (Донецк) болгаш ескс-даа клубтар ынчаар ажылдан эгелээр күзелин илереткеп.

Европаның ангы-аңгы чурттарының клубтары-биле нараэ чарын ап болуруүн дүтайында санаалар совет футболистерге кээп турар. Чоокта чаа «Искра» хоорайның клубта Киевтиң «Динамо» командазының ойнакчызы Сергей Балтача ойнап эгелей бергеп. Москваның «Торпедо» командазының ойнакчызы Сергей Пригода. Филиппиняже чорүй барган. Өске-даа керээлер дүтайында айтырыгларны чугаалажып новуп турар.

Куйбышевтиң «Крылья Советов» клубунга баштайгы дапгыкы спортчу — Болгарияда Стара-Загора хоорайның «Белое» командазының капитаны турган, камгалакчы Тенью Минчев ойнап эгелээр. Минчев 34 харлыг. Ынчалза-даа оон спортчу чедиишкиннери эки. Донда-Ростов хоорайда Арминиың спортчу клубунга Мозамбикте «Мочедже» клубтуң ийи ойнакчызы — вратарь Филиппе биле халдакчы Нику олар ойнаар күзелин илереткеп. Оларның кайгыы-даа 25 харлыг. Ол футболистер дугайында чугаалажышкын ам чорүп турар.

Бо чаа сезонның баштайгы базымнары ындыг-дыр.

Владимир КИРИЛЛЮК.
ПМА-ның спортчу тайылбырлакчызы.

ХӨРЕК ДЕМДЭЭН ЧУГЕ КАДАВАСТААНЫЛ?

Сөөлгү үеде дээди, ортумак тускай середиңге черлерни дооскан киижилер хөрек демдээн диплому-биле кады ап турар. Ону киижи бүрүзү кадавайн турар. Бир ай хире кадаза, кадавар-ла. Оон музейниң ховар тыныжы дег, аптаралаа алыр. Ону шыгжаан хөрээ чүл?

Профтехучилиштелер, ортумак школаларның башкыларының академинтиг демдектерни кадавас чылдагааннары чүдел? Оларның чеже-даа дипломнары бар болза, «хавааңда» дээди азы ортумак эртемниг дег биижип каан эвес. Коллективте ажылчын бүрүзү боттарының удуртукчузуун күзели-биле соңгуп ап турары таварылга эвес. Чүге дээрге биилии кызыы, дүүжүметсиг ажы-чаңныг киижилер олургаи сандайларындан күзээр, күзевес-даа болза, чайлап берип турар. Ындыглар академинтиг хөрек демдээн кадаарындан ыядыр, човаарлар.

АҮК, Советтер ажылдакчылары, ыяы-даа академинтиг хөрек демдектерни кадап чоруурун күзээр мен. Партия болгаш комсомол ажылдакчылары база. Кандыг-бир албан черинге хүлээп алдыышкыны кииже кире бергеш, ол киижиниң эртемни, ону ол чогумчалыг биларин ыыт чокка билип алырда ол дузалыг. Ортумак эртемниг киижи дээди эртемниг киижиге харыы берип орарын дыка ылгалдыг. Ол бүгүнү партия, комсомол база Советтер ажылдарынга 25 чыл ажыг үеде ажылдан келгеш, эскерген мен. Ол ышкаш юрист, журналист, СЭКП ТК-ның, ВЛКСМ ТК-ның чанында школаларны дооскан киижилериң биларн бүгү таваа-биле сайзырангай.

Чөөн-Хемчик райондан бир башкы 10 класс дооскан дүңмазынга бодуңуң институт дооскан хөрек демдээн кадап бергеш, Красноярскиден арага саттырып ап турганы бар. Бо дээрге ол демдектиң савырынга дүүшпес ышнажыл. Ындыг киижилериң демдээн диплому-биле хавыргап, тывыскан черинге дедир эгидин бээр болза-ам деп санаадыг мен. Диплом, ромбик шалың алырынга ийиг бээр документ эвес, а совет хамаатыг киижиниң билиг-мергежилин, культуралыг хереглээн документилер-дир.

Далар-оол ООРЖАК.
Чадаана хоорайның чурттакчызы.

ӨРГЕ МАНААН САРЫ-ЛА

«Кандыг кончуг халалыг чоор» деп бүдүү бодап, коридорда ооңум ай-дедир баазып тур мен. Бүт дыштандырып манап олурар дээрге, ында чаңгыс борбак-даа сандай чок. Оттулар ыяш сөөртүп алыр машина айтырар дээш кыштагдан дүүн кежээ суурга келген малчын киижи болгай мен. Ынчангаш ал-ла сагыш— аалда, азырап каратаан имиледе хой, хураганда. «Кадай чаасқаан четтикпейн дүвүреп-ле тур боор» деп бодап-ла бо.

А мында мен өөрге маңаан сары, өлең маңаан бугаэ» дегле тур мен. Ажыл хуваалдазы эртенгинии 7 шак 30 минутала эгелээн. Улуг эжик оттур ыыңнаалап базып турарымга, директорнуң өрээлинде ана изиг-изиг түтүүп турлар. Аас былаажып, мырынай сегиржип алыр чыгы-даа апарган тургулаар хире. Чажыт чүве эвес, мени киирип олуртуп-даа алган болза, кандыг боор, малчын киижиге харын солун-даа ыйнаан...

Айтырыглыг улустар-ла боор, соок коридорда мөңээ өскелер база чоорту эңдерип келгеп. Эжиэн көргеш. эртенин оттур үрүлешкен соонда, 9 шак 30 минута хире турда, улуг эжик-даа ажыттынды. Кажаадан ажыдыпкан хөйлар-ла, шоонайныр-ла үндүлер...

Моңээ бир машина муң-не хайырлаан. Чөпшээрел бижиим түүп алгаш, чолаачыга амырап маңнап четтим. Ындыг амыр чүве кайда боор, машинаэы үрелгенин, ол дугайын инженерге дыңнадып каанын чугаалаап: «Катап база бар, өске машинадан тып бээрлер ыйнаан» — деп кагды...

— Машина, трактор чедишпес. Бежең хире машинавыстан чүгле он сес машина элейтип турар. Даарта черде бир чүве тыпты бээр боор, маңаар арганар чүл? — дээн сестери-биле механик мээң сеткилимни улам картыптыпты.

Мал солдаашкынының кидин түлүк үезинде хойжу киижи суурга канчап хонуп-дүүжүп турарыл? Бир шоодай хлевим чүктеп алгаш, чорукхерээм-даа бүзүрүп албайн, аңаа-ла хилис хүннер артгиргеш, чанар ужурга тавгрышкан мен.

Хей-ле «хуралдаар», ажылчы чонның амыдыралчы айтырыгларына дыңнангыр эвес чорук чүгле бистиң бо «Х Улуг хурал» совхозта барыл ол чоор бе? Суур кирип, чорук-херээн бүзүрүп алыры, ылаңгыя малчын киижиге берге-ле-дир. А суур-биле харылаза түтпаска, малчынның амы-хуу амыдыралынга база берге. «Канчаарыл ам» деп бажым түттүнүп орар-ла-дыр мен.

Тас-оол ОПАА.
Хөйму.
Кызыл район.

БАЗА КАТАП ХҮРЭЭ ДУГАЙЫНДА

Тывага хүрээ-хинтти катап тургузар, чонның чүдүлгелиг кезиниңиң эрге-шөлээзин хандырар дээш үтюллит чагаалларыны редакция алган. Аңаа хамаарыштыр Антон Араның чүүлүн бо чылдың январь 13-те «Шынның» номеранте берген бис. Ук чүүлге сеткилии тавгрышпаан, узуттаттынган хүрээлерни катап тургузар дугайында сес авторнуң чагаалларын алдывыс. Төөгүнүң болгаш культураның турасказалдарын камгалаварыныңң Бүгү-россия шилилелиниң Тыва республика садбырының харыысалгалыг секретары Борис Чюдюкке ук авторларның чагаалларын номчуүп, оон мынчаар харын алдывыс.

«Уран-шевер киижилериң кавстан тутканы хүрээ-хинтти оран-савазы культураның турасказалдарына хамаарыжыры чоп. Оларның үнезин билбес чорукчуң урыуудан Тывага турган хүрээлерни үрегден, үптеп-тоган каапкан. Ылаңгыя Чадаанаңның үстүү хүрээзинин тудуу өскелериндеп дыка ылгалдыг болуп, архитектура талазы-биле онзагай талааларын эртемденнер тодаратхан.

Богда шажын культуразының турасказалынга хамаарыжыр бо бажыңының хавазын күртинин камгалал хамаарыжыңга киирген. Тыва АССР-ның Министрлер Чөвүлели 1986 чылда докпаал хүлээп алган. Ам оон ергице чүрүүн барымдаалап, катап тургузарының телевилелиин эртемденнер кылып дооскан.

250 муң рубльден эвээн эвес ертектиг тудугну ылгалдыг, ону этнография музейи кылыр дугайында айтырыгны тургускан бис. Чогум оон чоокну чылдарда түттүнө бээрн болдунмазы билдингир.

ТӨЛЕВЕСТЭЭШ ТУРУП БЕРГЕН

— Акша, акша, чүгле сен чок турган болза
Аймдырал чырык чёрге
кайын турар—

дээш, бистиң совхозтуң профэвилел комитединиң даргазы Шолбан Сан-ооловичке Доспан бистерже уткаазы хөй хүүлүмзүүлээш, салгап айтырывысты ылавылай-дыр: «Биеэнивле төлевир дугайында херээндер ам-даа шүүдан чогуваапы ол-дур аа?».

— Мээң түрам болган болза, Мергелдейге бижикеэр мен.

Мерген сөөтүр «Шыны»-па солуп

Мени чүге деткивее деп?— дей соп каап, база-ла ойнайсылдай, артында-ла шүлүктей аарак баарымза олурган даргамны котпактакседым.

«Таңды-Сыны» совхозтуң бодуүн малчыннары, бистер, Шолбан Сан-ооловичиге дискек чедир мөгейип, бараалган четкеннивис-даа таварылга эвес. Профэвилел кежигүннерн бистерниң сагыш човаатсынывысты, дүүрелиивисти, эрге-ажыывысты бо даргадан ескс кым-даа шак ынчаар камгалай албазы билдингир. Ынчалза-даа чыгыржаанның бажын өрт чиир, ынанганының бажын ыт чиир дишкеп ышкаш, ол даргз огулуг түннел үндүрүп, боттуг дуза чедирип чадашкан. Шын күштүг, шынар ачылыг деп чүве кайдал ынчаш, Мергелдей?

Херектиң шынын тывар дээш улуг эрге-дужаалыгдаа дарга-бошкаларның эргинин артап, кирип турдум. Кымга-даа бак карак болуп, ат болдум.

Баштай бижээн чагаамга эрткен чылдың чеди айның чедиинде хүнүнде «Шын» солунга харыны берген турду. Ынчап Доспан дарга конторажө маңнаан чүве. Сөөлүнде дыңнаарывыска, совхозтуң экономистеря Шолбан Сан-ооловичиниң ыттан эртирип, хол курут ажиктен үндүр хөөглешкеп. Оон соонда ол-ла экономистерге боттарывыс барып чеде бергеш, хамык документилерни кедүрүп хынаткаш, 410 кг дүктү 411 килограмм, 200 анайны 206 кылдыр ажыр күүседткенивисти шын-ыытказп, туруптарывыска: «Чыл эрткен-дир»— дээп саналжыга дугайында хавайыпга-даа какпадылар. 1987 чылдың өт-бүле керээзин бүүтаар ажылдап каан ярыг оруглгавысты совхоз төлеп бербеестээш турупкан мындыг-дыр. Моон үжүрүп тыпчып берип, шивейликкеп шак бо доюнуң ужун чежип, ергасүмеп кадып, боттуг дузаң кергүзүп кор. мээң мерген угаанныг Мергелдейим.

Виктор АРАВАА.
Малчын.

«МЕГЕ-ХАМНАР»

Амгы шагның аныяк-өскелип-даа кайын билир, а мен Мергелдейниң билбес-тутпазы бар эвес, шаанда чамдык хамнар канчап тыптып келгирин дыңнап мага хандым. Мал-маган чок, өскелериниң малының маңаакайы ядыы кижилер бар шагда чамдык ордан-кайгал ярлер базындырган байларын мегелеп, хамнай бээри база турар. Ынчангаш ядараанда хамнаар деп чараш домак чогум-па ынчан тыптып келген магат-чок.

Кижи бүрүзү кылыр ажылдыг бо шагда бай, ядыы деп ылгал бар эвес. Алыс утказы эргижирээн үлегер домактыр ийин. Ынчалза-даа бо удаазда моңу маңаа ажыглаптар апардым. Чечээргээштдаа эвес, бо кыска фельетонумнуң маадырының алыс сорулгазын илередип алырынга дуза болуун дээш ынчаарым ол. Чогум чүнүң дугайын деп бодаар сиңер, чээ? Хамнар дугайы-ла болгай. «Кайгамчыктыыв, кайыпчүдеп хамнар тып алдың, Мергелдей?» — деп элдепсинне бээриңерни биилп олур мен. Ийе, ылап-ла хамнар. Дериг-дүңгүрүү чок боордан башка өлген киижиниң сүпеэинн-биле чугаалажыптар, караанга аза-буян көстүр, олар-биле домактажыптар кайгамчык киижилер дугайындыр.

Тоолда-даа эвес, Октаргайже киижилер ужуп, деңгн чок байдалды шинчилеп, кандыгдаа ажыг-аржыкты эмнеттер апарган шагда тывылган хамнар чүве ийин.

Чогум бодум караам-биле көрбээн мен, кулаам-биле дыңнадым. Кыядып каан демиреп карартыр чыгаштар, ээир, хартыга болуп хуула бээр кайгамчык күштүг хамнар чораан дээр чүве. Шынында олар турган, турбааны база билдиннес. Азы оларның хам алдар-адын сурагчыдар дээш хөөредип каапы база магат. Харыпдаа ок-бижек-биле хавааңче кинр аттырыпкаш, дүңгүрүп дүкүүледип, улаштыр хамнай бээр киижилер дугайын база дыңнадым. Караам-биле көрбээн болгаш ыңдыг чугааларга-даа бүзүревес мен.

Киижилериң чаланында киижи билбес, ажыттынмаан чүүлдер барын эртемденнер чугаалап турда, аңаа эңгиин киижи мен кайын маргыжар мен. Ынчалза-даа ында-мында тыптып келген хампарны «мегечилер» дизимзе, ажыр-бас боор аа! Дадагалаан орган чоор, оларны «Мегс. Хамнар» деп адаанын-даа ужуру ол.

Мегс хамнар колдуунда-ла киижи ө

МАССАЛЫГ БОЛДУРАР ДЭЭШ

Профэвилелдериин ВДФСО Тыва область чөвүлелиниң ажылдакчылары Каа-Хем районда «Совет Тыва» совхозка массалыг спортчу маргылдаалар үүнүн организастап эрттирери-биле эвилелиг үнүүшкүнүү кылган. Чонуң дыштанылтазын ажыктыг эрттирер талазы-биле хуралды совхоз директорунуң ерээлинге эрттиргеп, план бүүтээр башкай хаактаашкынга, хол бамбүүнге, стол теннизинге, шыдыраага эшхуу ужуражылгаларны эрттирип, түнелиниде «Хүреш» агиткультбригадазының концерти-биле доозарын дугурушкан.

Маргылдааны организастап эрттиреринге практиктиг дузаны чедирип, профэвилелдериин ВДФСО Тыва область чөвүлелиниң ажылдакчылары Кызылдан хаактарны ап алгаш, киржикчилеринге хөрекке дутаарлар-биле кадыг үдеп берип, хаа-чыларның хей-аъдын кадургеп.

Хаактаары-биле келген улут-биче кижилерни ангы-ангы бөлүктерге хуваап, ыяы-хар аайы-биле аңгы хемчээлди эртери-биле хаак оруунче үдеп тургеп. Оларның арааында улут назылыг кижилерден таанының 58 харлыг Мамент Иоидан, хоочун трактористе Намчан-оол Көкей, херээжен улустан—совхозта профком даргазы Кара-кыс Чамбалдоо, зоотехник Антонина Эпикпен болгаш өскелер-даа киришкени содуп болган.

Ийи километр хемчээлге школачы уруглардан бешки классчы Чодураа Сат, оолдардан Андрей Дембрел, элээди уруглар арааныга үш километрге Ольга Мунзокпап, херээженнерден Урана Мөңдүрге, 40 хардан өрү назылыг кижилер арааныдан Кара-кыс Чамбалдоо, эр улустуң арааныга үш километрге Вадим Куулар, 40 хардан өрү назылыгдардан малчын Борис Мунзокпап, 50 хардан өрү назылыг спортчулардан Бөрбак-оол Моңгуш, элээди оолдарның арааныга беш километрге Ролан Мунзокпап өскелерни мурнап, бир дугаарыында келгеннер.

Бо маргылдаанаң түңнелиниден көөрге, ог-бүлелериниң киржип турары солуп. Чижекке Мунзокпаннарның ог-бүлезин: ачазы Борис, оглу Ролан, Ольганың; Моңгуноолдардан: Владик, Айлап, Аяс оларның киришкеш, эки түңнелдиг болганын демдеглээри чугула. Команда аайы-биле бирги черни Суг-Бажы ортумак школазы алган. Ийиги, үшкү черлерге автопарк болгаш тудугжулар коллективиниң командалары эзээп.

Шыдыраачыларның маргылдаазынга командадан 7-7 кижи киришкеп. Түңнелиниде 4:3 сан-биле Суг-Бажы суурның шыдыраачылары удурланыкчыларын уткан. Хол бамбүүнге аалчылар уттурган, стол теннизинге тиндээн.

Маргылдааның түңнелин үндүрери-биле кежээ клубка болуп эрткен ужуражылга хуралын совхоз директору Б. К. Моңгул-оол ажылдын, профэвилелдериниң ВДФСО Тыва область чөвүлелиниң даргазы В. С. Бичө-оолга олс берген. Профэвилелдериниң спорт ишгилелиниң материалдыг базазынга, келир үеде сорулгаларны чугаалаан, күш-ажыл-биле спорт, уран чүүлдүн холбаалыын, амгы үеде чер-черде ажылдың сайзыралын, спорт, күш-культураның ажыктыынын дугайында тайылбыр ажылының чорудулгазын кысказы-биле чугаалаан, «Хүреш» агиткультбригаданың киржикчилерин чыыган чонга тапыштырган.

Массалыг хаактаашкынның түңнелин үндүрүп, тиилекчилерге хүндүлел бижик болгаш тураскаадыг шаңналдарны тывыскан. Ол шыкаш «РСФСР-ниң спортунуң хоочуну» деп хөрек демдээ-биле тудугжулар М. Е. Бичө-оол, С. Д. Намдан шаңнатканнар. Ужуражылга кежээнин «Хүреш» агиткультбригаданың концерти-биле дооскан.

Вячеслав МОНГУШ.

ИДЕПКЕЙНИ ДЕТКЭЭШ...

• Аът чарыжы •

Үш харга чедир аъттарның чарыжынга С. Тока совхозтан Чаш-оол Кыргыстың Кара-Бораазы мурнап келген. «Саяна» совхозтан Юрий Моңгуштуң аъды ийиги черни алган. С. Тока аттыг совхозтан Сергей Иргиттиң доруг аъды үшкү черни алган.

«Сосновское» дружылга-бүдүрүлге ажыл-агыйындан Мерген Оюнның хоор аъды 7 километр черге мурнап келген. Уксажыдыгталыг чылгы ажыл-агыйынның чылгычыны Өөлей-оол Сүүр-Караның бора аъды челер аъттар арааныдан бирги черни алган. Ийи харлыг челер аъттардан Тока совхозтан Чаш-оол Кыргыстың хара аъды мурнап келген.

Маргылдааның ийиги түңнүде дөрт хар чедир аныяк аъттарны 8 километр черге чарыштырган. Узун хемчээлге чарыштырар аъттарны Доге даанга чедире берген. Ол үш чылыг болган болгаш хар эриң чыткан. Аът чарыштырар черлерин баш үдур көрүп каан. Баштай 3-4 харлыг аныяк аъттарны салып үндүргеп. Түңнелиниде бирги черни күрүнениң Тывада уксажыдыгталыг чылгы ажыл-агыйынның шилги аъды эртип келген. Аът ажаакчылы Орлан Түүш хүндүткелдиг демдээ кылдыр аъдының дыынаан туткаш, мөгейип каан. Ийиги болган үшкү черлерге Тока совхозтуң ажылчыннары Сергей Иргиттиң кара аъты, Александр Юмбуунуң муза кыырга маңнажып келген.

Ол-ла хемчээлге челер аъттарны чарыштырган. Бирги черни чылгы ажыл-агый черинин чылгычыны Өөлей-оол Сүүр-Караның бора аъды алган.

Эң узун хемчээлдит черге улуг аъттарны чарыштырган. Аңаа «Улуг Октябрь» совхозтан Мерген Халбының Кадчан-Доруу эрткен. Үшкүүн бөзе-ла ол совхозтан Аян Сапчаттың кара аъды алган. Ийи дугаарында чылгычы Борис Сүүр-Караның аъды келген.

Хоочун чылгычы Сенээн Салчакович Лапчар аът чарыжының дутайында мынчаар чугаалаар болду:

— Эң сөөлгү катап бо черге аът чарыжы баштайгы колхозтар тургустуунун турда эрткен чүве. Оон бээр ам дорген чыл эрткен боор. Ынчаш мен сөөлгү катап чарыш аъдының бажын мунгаамын ол. «Доге баары» деп ырыны мраважып турдувус. Бөгүн мында аът чарыжы дээрге, чедип келдим. Черле аът чарыштырарынга дыка ынак мен. «Совет Тыва» болгаш «Тиилелге» совхозтарга безин маёвкалар болу бээрге, бодумнуң аъттарымны чедирип турдум. Аъттыг ажаап чоруур кижиге аът чарыштырар дээрге удуттунмас чүве болгай. Кай хонук ону сеодар. Даваанарын аштаар, чеиин болгаш мудуруун оруур. Узун хемчээлге маңнаар аъттарны хей эвес сула-биле чемгерер дээш ажыл-ле хей. Ам моон соңгаар маңнаа аът чарыштырар кылдыр черни аштап арыглап алыр болза ажырбас боор.

— Чер-черден келген аныяк чылгычыларның бот-идепкейни деткивеске кайны боор. Моон соңгаар ону доктаамал чорудары-биле айтырыгны үстүнү черлерге дыңнадыр бис—деп, ук ажыл-агыйның директору А. С. Нурзет чугаалап олуурду.

Шаңналдыг чер алган аът мунукчуларынга бирги, ийиги болгаш үшкү черлериниң дипломнарын тывыскан. Ол маргылдааны эрттиреринге түгле чылгы ажыл-агыйының ажылдакчылары киришкен. Өске спорт черлериниң ажылдакчылары киришпеп. Оон түңнелиниде хоорайга чардаа бөлүк чок болган. Чуртталчы чон ону билбээн.

Спорттуң бо хевирин сайзыредыр талазы-биле Күрспорт комитет боттарының календарьлыг планынга киирип, үстүнү черлерге айтырыгны тургузарын чылгычылар түңнел хуралынга чугаалап турганнар. Ол ышкаш соңгулдаалар хүнүнде, март 26-да, аът чарыштырарын организастаарын Күрспорт комитеттен олар дилээннер.

Монгуш ӨЛЗЕЙ-ООЛ.

Культура амыдыралы

БАЯНИСТЕР ЧЕДИШПЕС

Торгалыг суурда Культура бажыңы Эйлиг-Хем биле Чодураа суурлуу харылаар турду. Ам Эйлиг-Хем тускай ажыл-агый апарып, аңгыланган. Ынчалзажок Торгалыгда төнчүткен Культура бажыңы баяныст чок. Чодураа суурда болгаш бистеп баяи ойнаар чаңгыс башкы бар. Концерт белеткээри дыка берге. Бо талазы-биле айтырыгны районнуң культура киидизинге баап Культура министерствозунга чаңгыс арес удаа тургузуп кеддинис. Ол хирезинде кандыг-даа түңнел чок.

Кызылдың уран чүүл үнелиштезин баянистер доозуп турары магатчок. Оларны чүге чорутпазыл? Өске черлерде ажылдап турар мындыг специалистерни чогуур черлеринче хаара тутса чүл? Үстүнү черлер бо бүүдүү ооренип көөрүнге идегедим.

Кызыл-оол МААДЫР-ООЛ.
Улуг-Хем район.

САНДАЙ ЧОК, ШЫЛАНЧЫГ-ЛА

Чогаалчы А. Даржайның номунга театрның режиссёру Алексей Ооржак «Четкер четкизин» деп шин тургускан. Ону Адыр-Кежиг суурнуң чону массалыы-биле көрдувус. Кол рольдарда Сергей Ооржак, Галина Доржу, Елизавета Моңгуш, Борис Моңгуш олар эки ойнап турар. Өөүп орар салгакчыларга өөредиглиг шин деп билдим.

Адыр-Кежиг суурда клуб артистериниң ойнаарынга кончуг берге. Сандайлар эвээш, ынчангаш көрүкүдер колдуунда тура шилээр, концерттээр. Чаа, делгем Культура бажыңыг болуруя адыр-кежигжилер дыка күзээр бис.

Зоя ДАМДЫН.
Тожу район.

ДУЗАВЫС БОЛЗУН

Хөрек-чүрээп өйүп чоруур бодалдарын хейге чугаалаарга, сагыш-сеткилди оожургаар дижир. Кайыыыс-даа ажылчып улус бис. Өөм ээли Копчук-оол Хомушку Шыырап-овна — «Тээли» совхозтуң хоочун механизатору. Бо кыжын кадының аайы-биле Найырал суурнуң уруглар садыында таңныыдан ажылдап турар.

Чер шимчээшкинниниң халаыындан армия чонга таварышкан өлүм-чидим айлар эртип үзамдыкса-даа, бистиң сагыш-сеткилиивистен ыравас. Ие кижи мецээ бичии өскүе каларган чап ажы-төл ковчуг көөргенчиг-дир.

Бүгү делегейниң кижилери, совет улус-биле бир дамей, үн алчып, качыгдаан чонга дуза чедирип эгелээрге, улам амыралдыыс. Бо хүнзеде Таджикистанда болган чер шимчээшкинин чонга база-ла качыгдалды чедирди. Оларга чаагай сеткилдиг кижилер дузалажып, бузулган хоорай, суурларны катап тудуп турары болдур. Чер кырында бүгү кижилер дыл-домаа, ажылчадчылывыс биилиппес-даа болзувусса, бот-боттарывыска дузалажып, берге өйде деткимчени көргүзер үүнүүрүг бис. Ынчангаш ог-бүлевистиң сан-хемүүнден 50 рубльдү дуза ыыдыр шиитпиттивис.

Татьяна КОНЧУК-ООЛ.
Бай-Тайга район.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

МАРТ

Понедельник

МАРТ 13
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30— «120 минута». 8.35— Бут бөмбүүнүң доңчулалы. 9.05 — «Идегелдин чеди хонуу». Уран-чечен фильм. 1-2 сериялары. Чапсарда (10.10) —Медээлер. 11.25 — «Дириг амытаннар оранында». 12.25 —13.10 — «Бистиң салгаашкынывыс». «Өскө эриктер» 15.30 — медээлер. 15.40 — соңгулдаалларга уткуштур. 15.50— «Чежиниң портредин». Барымдаалыг телефильм. 16.25 — «Авам, ачам база мен». 16.55 — поэзия минуталары. 17.00 — «Уруглар шагы». 18.00 — СЭКП ТК-ның Пленумунга уткуштур. «Даргалар коруузу». 18.30 — мультфильм. 18.40— бут бөмбүүнүң доңчулалы. 19.10 — М. А. Булгаков. «Дээрги де Мольериң ат-алдары дээш каш сөс». Телешин. 21.00 — «Үе». 21.35 — соңгулдаалларга уткуштур. 21.45 — камера делегейже көрүп тур. 22.45 — фильм-концертиин баштайгы көргүзүү. 23.20 — 23.40—бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — эртенги гимнастика. 8.15 — эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 — төөгү. 8 класс. «Оларның аттары уттундурбас ужурлуг». 9.05 — орус дыл. 10.05 — ПТУ сургуулдарынга. Информатиканың үндезиннери. 10 класс. 10.35; 11.35— М. А. Шолохов —«Аңдарган кур чер». 10 класс. 11.05 — итали дыл. 12.05 — «Рояльдан ыт чоруп оргаи». Уран-чечен фильм. 13.15 — медээлер. 13.25 — теннис. ССРЭ чемпионады. Херээженнер. 14.10 — 14.40— «Үе болгаш бот дутайында». ЗИЛ-дин хоочуну С. П. Каранделев-биле беседа. 17.05 — медээлер. 17.15— телефильм. 17.25 — «Совет Эвилелиниг бараан боол тур мен!».

КЫЗЫЛДАН

18.25—барымдаалыг фильм. 18.45 — «Чонуң кандидаттары». 19.15— «Тыва черде». Үндүрүлгеде: медээлер. «Соңгулдаалларга уткуштур». 19.40 — медээлер. 19.50 — чарлаалдар, реклама.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.20— «Чөөн Сибирь». Киножурнал. 20.30 — «Эртенги почта». 21.00 — «Үе». 21.35 — соңгулдаалларга уткуштур. 21.45— иллюзион. Уран-чечен фильм. «Чаа Вавилон». 23.15 — «Ак-көк оруктап». Днепрге аян-чорук дугайында барымдаалыг фильм. 23.30—00.30 — бут бөмбүү. ССРЭ чемпионады. «Спартак» — «Жальгирис».

УШКУ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

17.05 — медээлер. 17.15 — телефильм. 17.25 — «Совет Эвилелиниг бараан боол тур мен!». 18.25 — көрүкүдер чок концерт. 18.55 — барымдаалыг фильм. 19.25 — хол бөмбүү. ССРЭ чемпионады. Эр кижилер. «Динамо». (Москва область) — «Автомобилист» (Ленинград). 20.00 — 20.15 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

Вторник

МАРТ 14
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

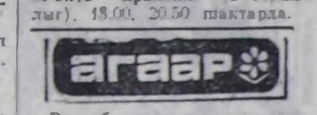
6.30— «120 минута». 8.35— М. А. Булгаков— «Дээрги де Мольериң ат-алдары дээш каш сөс». Телешин. 10.25 — медээлер. 10.35 — «Ол болган... болган...» 10.55—«Уруглар шагы». 11.55—12.55 — камера делегейже көрүп тур. 15.30 — медээлер. 15.40 — соңгулдаалларга уткуштур. 15.50—«Ажык рояль». Ф. Шопен. 3 баллада. 16.20 — барымдаалыг телефильмниң баштайгы көргүзүү. 16.50 — мультфильмнер. 17.30 — «Нинти ыры болгаш бис». Уругларның нинти ырлар телеконкурузу. 18.15 «Эрге-чагырганы — Советтерге». 18.45—бөгүн делегейде. 19.00 — ВАСХНИЛ-дин президентиин академик А. А. Никоновтуң чугаазы. 19.25 —поэзия минуталары. 19.20 — «Идегелдин хоорайы». Барымдаалыг телефильмниң баштайгы көргүзүү. 21.00 — «Үе». 21.30 — соңгулдаалларга уткуштур. 21.40 — А. Сокуров кинорежиссерниң фильми. «Книжниң чаасказанырган үнү». 23.40 — 00.00 —бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — эртенги гимнастика. 8.15 — эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 — өг-бүле амыдыралының этиказы болгаш психологиязы. 9 класс Ие аваарының чаныттары. 9.05 — француз дыл. 10.05 — авам, ачам база мен. 10.35; 11.35 — бойдус эртеми. 3 класс. «Хей өөр куштар». 11.05 — француз дыл. 12.05— «Чаа Вавилон». Уран-чечен фильм. 13.35 — медээлер. 13.45 — ритминг гимнастика. 14.15 — 14.45 — «Иркутчулар. хере туруптаалынар». 17.05 — медээлер. 17.15 — эвилелдешкен республикалар телестудиялыының фильмнери. «Мария». Уран-чечен фильм.

КЫЗЫЛДАН

18.20 — барымдаалыг фильмнер программазы. 19.00 —улус ырларының күүседиктилериниң бүгү-эвилел конкурузунуң лауреады Сайхо Намчылак ырлаар. 19.20 — «Азия төвү». Үндүрүлгеде: медээлер. «Бот-оруглга-чарылга: хүннүң боттуг бо-

МАРТ 12-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Убить дракона» 9.20, 12.00, 14.40, 17.20, 20.00 шактарда.

ВИДЕОЗАЛ: «Брак по-итальянски» 11.00, 13.00, 15.00, 17.00, 19.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Киносборник № 134» 9.00, 12.10, «Бесконечная история» 10.20, 13.40, «Эти три верные карты» 18.10, «Десять негритят» 15.30, 20.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Дорога к Давиду Сасунскому» 10.00, «Одиночка» 11.30, 13.20, 15.10, 17.10, 19.10 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Сказка о прекрасной Айсулу» 12.00, «Всё нормально» 14.00, 17.40, «Воскресение» 15.50, 19.30 шактарда.

МАРТ 13-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Чёрный коридор» 9.10, 11.00, «Предлагаю руку и сердце» 12.50, 14.40, 16.30, 18.20, 20.10 (узаткан) шактарда.

ВИДЕОЗАЛ: «В джазе только девушки» 13.30, 15.30, 17.30, 19.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Одиночка» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 (узаткан) шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Эти три верные карты» 14.00, 15.50, 17.40, 19.30 (узаткан) шактарда.

«ПИОНЕР»: «Киносборник» 9.00, 13.00, «Приключения Али-Бабы и 40 разбойников» (2 сериялыг). 10.20, 15.30, «Убить дракона» (2 сериялыг). 18.00, 20.50 шактарда.

агаар

Республиканың чамдык черлеринге дүне быскан хар чаар. Соцуг-барыын чүктен хаттың дүргени секундада 3—8 метр. Дүне 16—21, чамдык черлерге 10—15, үндүр 2—7, чамдык черлерге 8—13 градус соор.

Редактор В. С. ШАРАВПП.

Тыва АССР-ниң Улуг көредилге министерствозу машинакчыны ажылга (тур када) чалап турар.

Адресин: Кызыл, Чульдүм кудумчузу, 18, Улуг көредилгениниң министерствозунуң кадрлар киллизи, кабинет № 214, телефону 2-48-73.

Тыва АССР-ниң Культура болгаш Социал хандырылга министерстволары, Кызыл хоорайгуском, Тыва АССР-ниң Композиторлар болгаш Театр ажылдакчыларының эвилелдери, республиканың музыка ниитилели ССРЭ-ниң улустуң артизи, Тыва АССР-ниң Күрүне шаңналының лауреады, композитор

Алексей Бокгаевич ЧЫРГАЛ-ООЛДУҢ

мөчээнин дыннаттыпкаан, оон дергул-тереелдериниг болгаш чоок кижилериниг ханы ажыыдалын илергейлеп тур.

367000, Кызыл хоорай, Красноармейская, 100 Индекс 54241

ШЫНЫН телефонары

◆ Редактор — 3-43-34;
◆ орадакчылары — 3-33-91; 3-34-17;
◆ приемная — 3-34-26;
◆ харыслалгалыг секретарь — 3-34-92;
◆ орадакчылары — 3-45-93; 3-36-73;
◆ партийжи амыдырал киллизи — 3-36-42; 2-36-25;
◆ совет турүзүүт, солдаа айтырыглар киллизи — 3-34-09; 3-41-23;
◆ үлетпүр киллизи — 3-34-49; 3-34-39;
◆ пропаганда киллизи — 3-34-57;
◆ агроүлетпүр киллизи — 3-41-16;
◆ культура киллизи — 3-39-15;
◆ информация киллизи — 3-37-11;
◆ чагаа киллизи — 3-39-03;
◆ очуулга киллизи — 3-34-93;
◆ корректорлар — 3-34-19;
◆ үлүтүүчүлер — 2-27-41;
◆ бухгалтерия — 3-43-41;
◆ солуп келбейн бараанга — 2-32-75, че доктор

Чылга 300 хиляа үлүүр.

Хемчээли 2 парлалта аянзы

Тиражы 25400 ош.

Тыва АССР-ниң Пом үлүтүрүчер, полиграфия болгаш пом салымның керектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Шетинниң база Кравченко кудумчузу, бажын № 1.

Чатыг № 253. ТС — 00075

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунун, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1989 ч. март 14 вторник № 61 (13961)

1925 чылдан үнезеналеттинген. Өртээ 3 коп.

ХАМЫК УЖУР—

ХЫНАМЧАЛЫГ БЕЛЕТКЕЛДЕ

Час дүшкен. Удавас часкы тарылга

Хүн келген түдүм, улам-на чылып, хүн дургузу узап тур. Оң дээрге удавас часкы тарылга деп үүлдүн сагындырым. Ажыы-биле чугаалаарга, тарылга дээрге онзагай шылгалда болуп турар. Шынап-ла, ол болза бистиң механизаторларывыс, шаң ажылдакчыларывыс, агрономнарывыс, суггатчыларның үр үеде белеткенин келгени ажылдың эгелээри бо. Келир күскү дүжүттү өстүрери-биле оттуп келген хову-шөлдерге черни бодбаазырадып, үреминни, чемиштиглегени чажып, картофель, ногаа олуртуп, черни суггарары байырлаанчыг. Оон-биле кады ол дээрге бүзулуг тараажы, ногаажы болуп шыдаар сеп бе дээрзиниң шылгалдазы.

1989 чылда бистер бир гектардан-на 12,5 центнер тараажы алгаш, 30 муңнан эвээш эвес тоннаны күрүнеге садар, эрткен чылдаазынга бодаарга, картофель биле ногаа садарын ийи катап улгаттырар ужурлуг бис.

Кандыг-даа ажылды кылырда, хая көрүнүп, мурнуку чылда канчаар ажылдаанывысты түкпеп, оон эки үүлдерни улам өөскүдүп, четпестерни болдурбас ужурлуг бис. 1988 чылда республика бир гектардан ортумаа-биле 12 центнер тараа культураларын алган. Ынчалза-даа тараа будүрериниң ниитил планын күүсетпээн бис. Картофель болгаш ногааны тарып өстүрер талазы-биле дыка багай ажылдаан бис. Оон түпелинде республиканың совхозтары ийиги хлеб садарының планын түгле 46 хуу, а ногаанын 63-ле хуу күүсеткеп.

Аъш-чемниң эң чугула бо культураларын бисте тарып өстүрериниң талазы-биле эки дуржулгалар бисте бар. Улуг-хемчилер бир гектардан 17 центнер тараа культураларын ажаан алган, «Барлыктың» картофельчилериниң, «Кара-Хаактың» ногаажыларының, «Сүт-Хөл» совхозта кукурузачыларның, «Ак-Туруг-да» хой чылдыг сиген тарыкчыларының байлак дуржулгазы биске өөредиг болуп турар. Интенсивтиг технология-биле тараа өстүрер шөлдер 1988 чылда 53 муң гектар турган болза, бо чылын 60 муң гектар чедер. Ол арга болза дүжүттү бедиленииң идегелдиг магадылазы.

Кандыг-даа ажылды кажилер ниитпирлээр. Ынчангаш «Тилелгеге» СЭКП-ниң XXII съездиниң аттыг совхозтар база еске-даа ажыл-агыйлар иехапизаторларны өөредиринде улуг кичээнгейни салган. Совхозтарның агрономнары, экономистери чер ажылының деппилегиг аргаларының талазы-биле семинарларга өөренген. Часкы тарылга эгелээрииниң мурнунда механизаторлар аттестациялыры эртер.

Амгы үеде техниказыстың канчаар белеткен алган бис, үреминиие кандытыл, эккеп алган, хову-шөлдерде төккен чимиштидилгеие чежеп, кышкы үеде чеже гектарны булуктаалырып суггарган бис дээш хөй-ле айтырыглар туруп турар. Чаңгыс сес-биле чугаалаарга, часкы тарылгага белеткел кандыгыл дээрзин ам шуут хынаар, тодарадып, четпес үүлдерни чоокку үеде чайладыр— айтырыг мынчалар турун турар. Чылыг хүннер эгелээн болганда, хову турлагларын белеткеп эгелээр херек. Ол дээрге тараажыларның, ногаажыларның ийиги бажыны болгай. Чамдык арык-бугаларның долунде дошту шаптылаар, суглиу дозар, дошту довурактап, сүг оруктаар ажыл база турун турар. Бо бүгү айтырыглар, белеткелдеп келир дүжүттүң салым-чолдуңга холбаалыг кижилерни кичээндирип, сагындырып турар.

Ам бисте байдал кандыгыл мынчаш? Белеткел деп-дескиң эвес. «Тилелгеге» совхозта Хүреш-оол Сайын-Белекович Монгуштуң аренда керээзи-биле ажылдап турар трактор-хову бригадазы техниклэп боттарының күжү-биле чаа чыл мурнунда-ла сентеп белеткеп алган. Бот-орулга-чарылганы, керээзиниң ачызы олдур. Бо коллектив 1988 чылда бир гектардан 11,6 центнер дүжүт алыр түрган, херек кырында 15,6 центнер дүжүттү алган. Аренда керээзиниң ачызы ол. Ынча механизаторлар мурнунда 24 кижи турган болза, оларның алдызын кызырган. Эвээш күш-биле хөй орулганы алган. Ажылды шын организастаарга мындыг.

Каа-Хемде «Бурунгаар» совхозтуң механизаторлары часкы тарылгага база хайынышкынныг белеткенип турар. Олар ажыл чок турбас. Бир эвес артык кезектер турган болза, часкы сезонга кирер техниканы ам белеткеп доозупкан турар ийик.

Тандыда «Революциянын чалбыжыы» совхозта (кол инженери А. Неволин) техниканы сентелгеэн организас чок чоруп турар. Графикти боду тургускан-даа болза, ында айыттынган хемчеглер ойлазында боттанмайн турар. Мастерскайда септекчилер эвээш. Сеялкаларның, плугларлерниң чартык кезии сентеттинген, 45 культиваторнуң база ыңдыг.

— Үе бар ышкажыл. Часкы тарылга эгелээрииге чедир четтингиптер бис—деп, кол инженер маажым медегленип турар.

«Россия» совхозта байдал база дүвүренчиг. Септекчилер ажыл шагын барымдаалавас, озалдан кэр, ажыл толеварии база эки-ле аайлавазын. Ындыг турда, часкы тарылгага белеткелди кажан доозарыл? Каа-Хемниң «Ленинчи оруу», «Енисей» совхозтарында артык кезектер чогундан кожуг херекселдери септеттинмейн турар.

Тыва АССР-ниң Статистика эргелелиниң медээзи-биле алырга, бо чылдың март бирде бисте ниизы-бүрү маркалыг 2695 трактор бар, оларның 79 хуузу белен, ажылдап турар. Трактор сентелгеэн Бии-Хеминиң ажыл-агыйларында эки. План ёзугаар 91-ни сентээр тургаш, опу 92 кылдыр күүсеткеп. Сүт-хөлчүдер бо чугула ажылды база доозуп турар. Барымын болгаш мурнуу талакы районнарга бодаарга, сентелге базазы чүгээр Кызыл районнуң совхозтарында трактор сентелгеэи дыка салдаан, план чаа-ла 30 хуу аштап. Оң ышкаш Тожу, Тес-Хем, Чөөн-Хемчик, Бай-Тайга, Барыын-Хемчик, Таңды районнар хожудан турар. Бо чижектерден алырга, техника сентелгеэнин талазы-биле бисте кылыр ужурлуг ажылдар дыка хөй. Оон аңгыда амгы үеде фермаларже, кыштагларже мал чеми соертүрүнде киржип турар техниканы база тарылга мурнунда болуп эккелгеш, хынаар, чамдыктарын сентээр ужурлуг.

Часкы сезонга белеткелдиң бир чугула кезээ — үреэин. Март 1-де медээ-биле алырга, республикада тараа культураларының бүгү херек үреэнииниң 99,5 хуузу бисте бар. Бай-Тайга, Тожу, Тес-Хем, Эрзин районнардан өскелери үреэнииң бүрүн уруп алган. Бай-Тайгада байдал дыка дүвүренчиг: 688 тонна үреэин херек, ам бары 300 тонна безин четпес. Канчаарыл? Эрткен чылын алган дүжүүн чаяыс болгаш, үе эрттирбейн, дораан шиитпирлиг хемчеглерни алыры негеттинип турар.

Соңгулдаларга уткуштур бүгү совет улуска СЭКП ТК-ның Кыйгырыында ыңдыг сөстер бар: «Бистиң кол айтырыгларывысты биске кым-даа шиитпирлеп бербес. Эде тургустувуушкун дээш ажылдап тура, кижи бүрүзү бодунга, бодунуң өг-бүлезиниң чаагай чорүүнга, бистиң Төрээн чуртувустуң чечекteлиишкинииге ажылдап турары ол». Үреэин четпес деп үүлдү биилп тура-ла, бай-тайгажылар чогуур хемчеглерни чүге албазыл, кым ам оларга үреэнии эккеп бээрил, кайыын?

Кол культура—кызыл-тае үреэнии бо чылын бистиң районнарывыс эки белеткеп алган. Бо талазы-биле түгле бин-хемчилер планын күүсеткеэн.

Ам часкы тарылганың бүдүүзүнде тараажы, ногаажы, картофель өстүрүкчүзү кижи бүрүзү шүглүнер херек: хову-шөлдерже түр кижи болуп бе азы черниң ёзулуг ээзи болуп үнүп турар бе? Кым-на арендаже, долу бот-орулга-чарылгаже тилчээн болдур. ол часкы тарылгага үетүнден айтышкын маңнаар. Ол ажылдың чугулазын боду-ла биилп турар, оон алыр продукциязы, ажыл төлевирлээ төөчү түпелден хамаарыжыр дээрзин ол билир.

Ам даарта, март 15-те, Москвага СЭКП ТК-ның эдлечеглиг Пленуму ажыттынар. Анаа көдээ ажыл-агый айтырыын чугаалажыр. Бистиң республиканың агроүетүтүр ажылдакчылары ол Пленумдан база хөй чүүлдү манап турар. Бо адырда шиитпирлеттинмейн турар хөй-ле айтырыгларга тода харыыны Пленум бээр.

Партия райкомнарын ам кывар-чаяр материалдарны, техниканы, чемиштидилгенни болгаш үреэнии хуваар үе эртжен. Көдээде партия организацияларының сорулгазы ам бир өске. Ынчалза-даа олар политкижизидилгелиг айтырыгларны шиитпирлеп тура, чер ажылдыларның хүн бүрү негелделерии база уттуп болбас ужурлуг. Тараажыны, ногаажыны хову-шөлдер маңнап турар, тараажыга бүгү тала-биле хынаттынары артык эвес.

Тараажы, ногаажы, картофель өстүрүкчүзү, күжүн, ажыгырын көргүс. Часкы шылгалда келди.

Чөөн-Хемчикте «Чыраа-Бажы» совхозтуң Хорум-Даг салбырының хоочун хойжузу Бопуулай Куушович Монгуш уруглары Чечепмаа, Татьяна, оолдары Дүгер-оол, Сергей-биле өг-бүле керээзинче 1987 чылдың январьда киргеп. Олар төрүүр 309 хойну хүлээп алган. Оларның кыштаа Сөөскеннинг-Чарык деп черде. Уруглары ортумак үскай эртеминг специалистер —Чечепмаа —мал эмчизи, Татьяна—товаровед. Оларның коданында хой оолдаашкыны доозулган. Малдың чаш төлүн менди канталап алырынга Чечепмаа биле Татьяналың үлүү улуг.

Өг-бүле керээзи-биле ажылдаап, эрткен чылын 1570 рубльдиң арыг орулгазын алган. Керээлиг ажылдаары келдилиг деп чүвени маңчын өг-бүле эки биле берген. Олар мал чемин боттарының күжүбиле белеткеп ап турар. Малчыныларның кыштаанда хой кажаазының дооразын чыралабиле өрүп тургаш, кылын кааны онза. Оны Дүгер-оол кылаан. Ынчаар кылып кааи кажаанын ишти хыраалавас. Оглу Сергей Монгуш база-ла үе-шевер кижи. Ол өг мажы, аптара, чүген, чулар кылын, идик даарап турда база мергежилдиг.

ЧУРУКТА: үгбашкылар Чечепмаа-биле Татьяна чаш хуралтеглиг мурнунда сорулга салдынган.

Оларр ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

МЕДЭЭЛЕР

ТОЗАН СЕС ХУУ

Бай-Тайга районнуң «Кызыл-Даг» совхозунуң хойжу бригадазында алды кодан хой бар. Ниити төрүүр хойнуң саны 1710. Ам оларның 1242-ни оолдашкан. Оон тозан сес хуузу камгалап алдынган. Артыкан хойларның оолдарын менди алыры-биле малчыныар немелде чемгерилгени чорудуп турар.

Өшкүнүң массалыг оолдаашкының организастыг чорудары-биле совхозтуң специалистери хемчеглерни ап чоруда берген.

Григорий САРЫГЛАР.
Кызыл-Даг суур.

АЗЫРАП ЭГЕЛЭЭН

Улуг-Хем районнуң үлегүүр комбинадының администрациязы Аъш-чем программазын күүседири-биле түскай хемчеглерни ап эгелээн. Будуруглериң девискээринде хаван кажаазын тудуп алган, оларны ында азырап эгелээн.

Эрткен чылын азыраан хаванныларындан 6500 кг немелде деңзиин алган.

Бо чылын дузалаа ажылагийын арепда керээзинче кирерн-биле белеткел ажылдарын чорудуп турар. Азыраан хаванныларындан 13 муң рубльдиң арыг оруглагазын алырры көрдүнген.

Аъш-чем программазын күүседир талазы-биле будуруглериң мурнунда сорулга салдынган.

(Бистиң корр.).

Төрээн чуртувуста

● КРАМАТОРСК. Хомурдаштың ажык черден казып тывар роторлуг чаа экскаваторну ында каттыжыышкынның коллективи бүдүрүп эгелээн. Бедии дөрт кааттыбиле денгежиир кедергей улуг экскаваторну чогаалдырда болгаш будуреринде Канск-Ачинск хомур-даш бассейниниң загылаарының сумелериң болгаш шүтүлчүделдиг саналарын барымдаалап көргеп. Чаа экскаватор чангыс-ла шактың дургузунда беш-алды муң тонна хомур-даштың казып тывар күчүлүг.

● МОСКВА. Тудугнуң улуг панель кезектерин сеертүр күчүлүг машинаны Мосавтотрансткың № 1 автокомбинадының он бешки салбырында шенеп эгелээн. Чаа автомобильге түдүрген панелдерни трос-биле быжыглап шарыры негеттинмес: тудуг материалдарын оон эптиг секцияларына салып каарга, дүжүрер черниге чедир бичиндаа шимчевес. Чаа автомашинапың күчүзү мурнуку машиналарга деңнээрге, 40 хуу бедээн.

● ДУШАНБЕ. Дүктүг алгыдан хеп даарап будуруло черни дериир сорулга-биле майыктарны болгаш белен тудуг кезектерни АКШ-тан Таджикистанда эккелген. Душанбеге каттыжан будуруло черни тургузар дугайында дугуржулгалыг корпорейшн» фирма (Нью-Йорк) болгаш тус черниң хем индиктер будурер каттыжыышкыны кылган турган. Дугуржулганы олар күүседип эгелээн.

ДЕЛЕГЕЙ МЕДЭЭЛЕРИ

● КАБУЛ. Женева дугуржулгаларының магадылакчылары күрүнелериниң башкынары ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Даргазы М. С. Горбачевка болгаш АКШ-тың президентиниң Дж. Бушка Афганистан Республиканың президентизи Наджибулла түскай бижик чоруткан. Афганистанның чөөн девискээринде кыыгаарының алзын кап хоорайларынче калбак шериг халдаашкыны эгелээн болгаш афган улуска улуг лайны чорудулгаларынга Пакистанның чепсектиг күштери дорту-биле киржип турар деп бижиктэ айыткан.

Байдалдың улам ынай чидиглеприн болдурбас талазы-биле дүрген хемчеглерни алырынче болгаш бүгү-ле аргаларны ажыглаарынче Женева дугуржулгаларының магадылакчыларын Афганистан Республиканың президентиин кыйгырган.

● ВАШИНГТОН. Америк конгресстиң төлээлекчилер палатазының чепсектиг күштер херектериниң талазы-биле комитединге совет артемзен ийи чурттарның харылаазарының төөгүзүнде бир-ле дугаар чүве чугаалаан. Эртен чылдың декабрьда КНО-ның сессиязынга мөгүрген СССР-ниң тайбың инициативалары-биле холбаштыр АКШ-тың контрезиите чүве чугаалаар кылдыр ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының АКШ болган Канада институдунуң директорунуң орлакчызы А. А. Кокошинии чалаавын америк конгресстиң төлээлекчилер палатазының чепсектиг күштер херектериниң талазы-биле комитединиң даргазы Л. Эспин чарлаан.

Совет эртемденнин чугаазын америк конгресстиң төлээлекчилер палатазынга улуг кичээнгей болгаш сонуургал-биле ынаан, той санныг айтырыгларны салган.

Соңгулдаларга уткуштур

СОҢГУКЧУЛАР-БИЛЕ УЖУРАШКАН

ССРЭ-ниң улус депутаттарының талазы-биле Тыва № 391 девискээр соңгулда округундан депутатка кандидат, партия Тыва обкомунуң бирги секретары Г. Ч. Ширшин Каа-Хем районнуң соңгукчулары-биле ужурашкан. Ужуражыгга хураалын СЭКП Каа-Хем райкомунуң бирги секретары В. Б. Петров ажыткан, депутатка кандидатты бүзүреттирген кижиэн В. А. Бакулинге сес берген.

Депутатка кандидаттың доңгу намдары, ажыл, амыдыралы-биле танылкан соонда, районнуң будуруглеринии, албан черлериниң, организациялыларының болгаш чурттакчыларының төлээлекчилерии саналдарын берген. Олар Сарыг-Сеп суурга ачылаа тудуглуг котельнаяны, орус, тыва уруглар өөреиир ортумак школаны тударын дилээнер. Ол дилеглерни ыяш ажыл-агыйының директору Ю. А. Кривцов, № 2 школаның директору С. М. Достай, «Ленинчи оруу» совхозтуң Мерген сүт-бараан фермазының саанчызы Н. П. Салчак болгаш өскелер-даа киргеннер.

Г. Ч. Ширшин бедик бүзүредии көргүскен каа-хемчилерге өөрүп четтиргенин илерлээн болгаш оларның чагыларын күүседиргеге бүгү күжүн, билиин бээрин аазаан.

• • •

Монгуш-Тайга районнуң төвү Мугур-Аксы суурнуң Культура бажыңында районнуң соңгукчулары, күш-ажылчы коллективтериниң төлээлекчилери чыглып келген. Олар ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле Өвүр № 652 национал-девискээр соңгулда округундан депутатка кандидат, Саглы ортумак школаның директору М. В. Донгур-биле ужуражыр дээш келгеннери ол.

Ужуражышкын хуралын улус депутаттарының Монгуш-Тайга район Советиниң күүсекомунуң даргазы К. С. Далак ажыткан болгаш депутатка кандидаттың бүзүреттирген кижизи, СЭКП райкомунуң бирги секретары В. Д. Хеймер-оолга сес берген. Владимир Думатович кандидаттың доңгу намдарын, амгы үеде ажыл-чорудулгазын чыыгаларга таныштырган, март 26-да чоннуң төлептиг оолдары болгаш кыстары дээш бадылаашкының бээрииче монгуш-тайгажыларны кыйгырган.

Ужуражышкын хуралынга ССРЭ-ниң 60 чылы аттыг совхозтуң хойжу бригада бригадири Н. А. Сая, Мугур-Аксы ортумак школазының башкызы Д. Б. Донгак, септелге-тудуг участогунуң бызаңчызы Д. Б. Чүлдүм, райкүүскомунуң культура киллизинин эргелекчизи М. О. Сая болгаш өскелер-даа чүве чугаалап, кандидатка чагыларын бергеннер.

Монгуш-Тайганың төвүнге чаа Культура ордузун түзер дугаймда айтырыгны хөй-ле депутаттарга чагыл келгенин, ам хемчет алырын, чаа школа тудуун эгелээрин, мал чемин белеткеп алыр черни тускайларын болгаш өскелерде чагыгларны киргеп.

М. В. Донгуп бедик бүзүредии көргүскен үрап соңгукчуларга четтиргенин илереди, бир эвес ССРЭ-ниң улус депутадыңа соңгулдар болза, ол чагыларны күүседир дээш бүгү-ле биилии, күжүн харамнанмазын аазаан.

Республикада хой оолдаашкыны (март 10-да)

Районнар	1	2	3	4
Бай-Тайга	22930	18491	17777	17570
Монгуш-Тайга	25729	21971	19903	19897
Барыын-Хемчик	23432	18380	13777	17231
Өвүр	42964	3791	16292	3747
Сүт-Хөл	28432	21261	21539	20939
Чөөн-Хемчик	25787	19558	15309	18218
Улуг-Хем	49262	37018	33302	33000
Таңды	44811	30122	28062	27678
Бии-Хем	34091	25008	24258	25323
Тожу	3421	2850	2029	2569
Каа-Хем	20339	16621	11900	15457
Тес-Хем	28560	12940	22524	12500
Эрзин	36107	15156	29585	17998
Кызыл	27779	19131	18212	17968
Республика	413653	268298	274639	250095

1 — төрүүр хойларның 1989 чылдың январь 1-де саны, 2 — 1989 чылдың март 10-га чедир төрээн хойларның саны, 3 — 1988 чылдың ол-ле өйүнде камгалап алдынган хураганнарның саны, 4 — 1989 чылдың ол-ле өйүнде камгалап алдынган хураганнарның саны.

Сүттү будурериниң болгаш күрүнеге садарының медээзи (март 10-да)

Районнар	1	2	3	4	5	6
Бай-Тайга	1440	1294	1200	1038	4.1	3.5
Барыын-Хемчик	3599	4516	2709	3829	3.6	4.9
Өвүр	341	370	341	370	0.6	0.7
Сүт-Хөл	3608	3470	3048	2921	4.8	4.2
Чөөн-Хемчик	7892	7669	7025	6552	4.7	4.4
Улуг-Хем	11660	12334	10323	11571	3.8	4.6
Таңды	17748	21433	15399	18587	4.7	6.1
Бии-Хем	17650	18390	13180	15450	4.6	4.9
Тожу	949	967	684	767	1.8	2.0
Каа-Хем	10688	12280	6589	7335	4.1	5.7
Тес-Хем	1780	1645	1430	1375	2.3	2.0
Эрзин	1810	1915	1230	1470	1.7	2.7
Кызыл	8010	8355	7110	7260	4.0	4.4
Республика:	87345	94640	70278	78525	4.0	4.6

Тайылбыр: 1—1988 чылда хонукта саап турганы (кг), 2 — 1989 чылда хонукта ниити саап турары (кг), 3— 1988 чылда хонукта дужаап турганы (кг), 4—1989 чылда хонукта дужаап турары (кг), 5—1988 чылда бир инектен саггаиы (кг), 6—1989 чылда саап ап турары (кг).

Кыштаглаашкын—шылгалда

ЧАСТЫРЫГЛАРДАН ӨӨРЕНИР

Эрги-Барлыкта «Хемчик» совхозтуң төрүүр хонуун ээл нуруузу № 1 бригадада моонпеттинген. Эрткен чылын бо коллектив 100 хойга онаалтыр чүгле 52 хураганны ап, бир хойдан 1,6 килограмм дүктү кыргаан. Чылдагааны? Кыштаглаашкын берге болган. Бригадирниң, малчыныарның база директиниың-даа тайылбыры ындыг. Частырыглардан өөренир деп чугаа бар. Ынчангаш бо чылын үк четпестерни болдурбас, малды кыштап хүр-менди ажырар дээш кандыг хемчеглерни алганыл, оон түпелги кандыгыл?

— Бригадавыста ниитизи-биле 10700 хой бар, оон ишкинде төрүүр барык үш мун. Төрүүр 100 хойга сезон бир хураган онаажып тур— деп, бригадир Х. Сарыглар чугаалады. Коданнарда ам-даа үш чүс ажыг хой төрүүр. Хирлитбеи Кыдыл-соловичиниң чугаазы-биле алырга, арткан хойнуң хураганы менди ап-тар болза, 100 хойга онаалтыр 90 хураган онаажып болур. Бо дээрге сеткил-күзел ышкажыл. А херек кырында берге болуру чугаажок. Салгып ышкаш чүве белен турбас. Ниити бригадада 99 хой ара салган, 94 хураган елген. Мынчап көрде, арткан хойлар ара салбас боор деп ыяегеп болур бе?

Эрткен чылдың частырыын катаптавас дээш малчыныар хоюн чайын тайгага организастыг семирткен. Ол ышкаш боттары мал чемининг белеткелдиге идепкейлиг киришкеп. Кыргылда соонда хойну 2 катап чүгээн, оон тайгадан көжүп кирип келгенде база катап чүгээн. Хойну шуптуаун тайгага тарып боозаткаш, кошкарларны база салган. Бо хемчеглерниң түпелинде, амгы байдал эрткен чылдаазынадан дээре. Хой колдуунда-ла январь, февраль айларда оолдашкан. Төрээн хойларның эмин сүттүг, хураганнары база боттары-даа деңгилделиг болуп турар. Мал чеми кыштагларда четчир. Хойга суланы, ногаан сигенни, көк-суланы, чарбаны, силосту, шивинии дээрбедээн будуун, а хураганнарга көк-суладан аңгыда, брикеттерни берип турар.

Совхозтуң хойжу ийи бригадазында суг сөөртүр 5 автомашина үргүлүү чоруп турар. Төрээн хойну неделя дургузунда тургуау азыраар. Кыштаг бүрүүнде дус база четчир.

Бригаданың малчыныары колдуунда Улуг-Хову, Шолук-Хову, Өртең-Хову деп черлерде кыштаглап турар. Ында оът-сигенниң байдалы чүгээр.

Бригада бо чылын 100 хойдан-на 80 хураганны алыр, бир хойдан 1,8 килограмм дүктү кыргыыр хүлээглелиг. Амгы үеде хураган алыр план күүсеттингени оларны өөрүп турар. Ынчалза-даа ам чаа—ол-шык, хат-когуруммут үе келген. Мал чеми база эвээжеп турар. Ынчангаш амгы чедишкинге канчап-даа ооңгурган болбас ужурлуг.

Амгы медээ-биле алырга, Базыр Хомушку, Доокай Хомушку, Арагачы Ламажык, Демир-оол Ховалыг, Минчи Сая, Борис Хомушку олар ээки көргүзүүлүг болуп турар-дээр.

Кандыг-даа ажылга чедишкин мында кижилериң амыдыралын байдалын таарыштыр организастаарындан дорт хамаарыжыр. Бригаданың кыштаг бүрүүнде электри чырыын киргеп. Ында чүгле чаңгыс өг-бүле бажың-биле хандырылмаан. Бригаданың төвү турар коданда — Шолук-Хову деп черде Көк-оол Саяның кыштаанда чунар-бажыңны тудуп, ажыглалга киргеп.

Бригадада бир автомашинаны быжыглаан. Ынчангаш ол малчыныарга херек чүүлдерии доктаамал чедирип берип турар. Төрүүр коданнарда сакманчылар четчир, оларның аразында сопиалистиг чарышты ол хонгаш-ла үнүзүрүп турар. Малчыныарның чагыткан солун, сетгүүлдерии почтачы Калдар Саая үргүлүү чедирип берип келген. Автомагазиннер доктаамал эргии кеаип турар. Ол ышкаш совхоз төвүнден комплекстиг үнүүшкүннерни организастаан. Дирекция малчыныарны оларр чүүл-биле хандырып турар.

«Хемчик» совхозтуң № 1 хойжу бригадазының малчыныары эрткен чылын бот-орулга-чарылгаже шилчээн. Малчын бүрүзү совхозу-биле керээлиг ажылдаапп, төөчү продукциязы-биле саналган. 1988 чылдың түпелинде хойжу үш өг-бүле — Андрей Донгак, Бора-оол Саая, Өрге Ооржак олар дүк болгаш немелде деңзи алыр планнарын ажыр күүседип, түс-үзүүнде 1-1 муң рубльди алганнар. Бо малчыныар дээрге төрүвес хой назарын тургаи улус. А төрүүр хойлуг малчыныардан чаңгыс-да өг-бүле эрткен чылын хураган алыр планын күүсетпээн, көргүзүг дыка багай.

— Кыштаглаашкынның эң сөөлгү харылсалгалыг үеэдазы келген. Ол дугайын малчыныар-биле база катап чугаалажып тур бис. Оон аңгыда, саргыга удур демиселди баш удуо чорудары-биле хажаа-хораа ишкин дезинфекциялап эгелээр бис—деп, бригадир Х. К. Сарыглар биске чугаалады.

Чкалов МАНДЫЫНЧЫЛ.
Барыын-Хемчик район.

Бистиң кандидаттарывыс

БҮЗҮРЕЛДИҢ БОЛГАШ ИДЕГЕЛДИҢ ДЕМДЭЭ

ХОВУЛУГ черге хой кадарары белеп дижир. Сактырга, шынап-ла, ындыг, а херек кырында чүден берге дээрзин карап-биле көрүп, боду-биле киржип үргаш, бүзүрээр. Шынап-ла, өскүс катап дыңнаарының орнунга, чаңгыс катап көргени дээрэ деп чүвээде ужур-ла бар.

Ол малчының ындыче январьның соогу деидеп турар үеде чорупкан бис. Совхозтуң ийи дүтаар хойжу бригадазының коданнарының барааны деңгем ховуларда ындеки кончуг, чоок-чоок мшкаш көзүлүү. Херек кырында аалдар аразы херии. Ол хүн СЭКП райкомунуң ажылдакчыларының малчыннарже үвер хүнү турган. Шынаргаш «Чаа орук» совхозтуң ийи дүтаар хойжу бригадазының малчыннары бригада тевүүне чыглып келир үжурлуг турган. Ыяңыг комплексилиг үңүүшкүнге малчыннар чаңчыгып калганы индеп: оон-моон чоорту чыглып-ла турлар.

Чогум ужуражылга эгелээр мурнунда совхозтуң мурнакчы малчыны Сергеев Кавевич Хайынның кодазынга чеде бердинис. Долгандыр арыг-силии кончуг. Эзеди деңгем чурттолга бажыңындан ангыда, хүнүр-бажыңы, сүт чыглыр база бир бажың, кышкы кажаа болган дүзалга кажаалар—аяңпиңелиг, чурумалдыг көзүлүү. Ырак эвесте ышкаш кесүүр хову ыйтылаанда оларга чораан хойларның чамынга калчарының көргеш, мынаар бодалды: «Мындыг соокта чымарлыг ховуга хойну чоп сакарын чоруур кижи боор. Болгунга-даа, мал-магынга-даа та кайы хире соок ыйнаа. Оон оңнунга чалгай кижиге тургузуу азыраа эки эвес чүве бе? «Мээң бодаанымны ышкаш, шынап-ла, чалгай кажаа иштинге оңдаа четпес хойларда, аңаа-ла хар кырында, сиген каап берген, олар ону хыы хангаи чүве дег амыр-сонсаал чок хыйырадыр дайнаан турлар. Тургузуу азыраар-даа хире эвес, деңгеи дыка шыырак хойлар база бар боорга эдепеминям. Малчын чезин келирге, ам оон ужуру билдинге берген.

— Кежээ малчының кажаа-хораазының, бажыңбалгадының, иштиң коданның девискээрининг аалтыкы байлалыкпан-на ялеп болуур ийин— деп, бистерин-биле калы чораан, ол бригаданың мал эмчизи Сүздем Коожанович Өлбей малчының бат үдүр мактаар хевирлиг, шынаш-даа шала оваарымчалыг чүвээлий-лыр.

— Бо кажаала турар хойлар аразында аарыг хойлар бар бе?

— Чок. Конгус ыяң-кадык хойлар-дыр. Малчын кажар болдур ийин, мындыг бодаар. Чазың мал чылчын үстү бергеин дээш ярий кошкак апаргаиын бат үдүр немей чемгерип турары ол. Удаваспас хой терүп келээр, ынчангаш тавармышаар ажаал турар. Малчын бүрүзү болу арганыг болдур ийин. Башгай доктаалга хойжуусту эскерилиер ыйнаан, чалгай кажаазында хой хамаанчок, сиген тогланчыны бээнин чок, арыг, тас.

— Малының деңгеи шыырак боорга ынчап турары ол бе?

— Чок. Ситеннин камнап турары ол-дур...— деп. Сверов Хайының бажыныче мырыңай чоокшулап келгиженже чедир таймылбырлап келди...

Бистерии мурнай чизечилер чеде бергеи болду. Хойжуунуң калайы чедиң үрүлүүн ак үлүүнаан эгелеп бурут-кетиишеел, ол ярааныңа келген чонгута ажың-чемин база кылып четтиргеп. бирде чизечилер-биле, бирде бистер-биле чүвээлажып каап, дыка-ла чайыраан тур. Чизечи бригаданың пропагандазы Сергей Михайлович Шыырапай далаш чок, оон-моон бүрүүн таймыгырлай аярак, оон ажың-дүзалгын чугаалажып кылып олур.

ЧИЗЕЧИЛЕР көрүй баары-биле үлүг кадарчы Сверов Кавевич соок хачка чораап, ярын-түнейн үлүм ол киргеиниг, хой кежи дозаралыг хонгуун, бир аяан оң тараку будунда чыыштыр-тырыл алган кирии келгеш, мичиндүрүктериниң хыраалерии каастагылаткап, дерзе ярнеп, бичии чогуунуң сеңгайын аяап олгуун алчы. Кезиңү дораан-на ыяк таайын кутпаат сүнаргa, оолун дүлаш чок аартап чорда, чугаазы эгелей бердинис.

— Эртен ховуга 40 градус ажыл турлу, ам харын чаырлы бердң мшкаш—деп. ол таваар чүтаалап ор.— Чаглактаныр ыяш-даш чок черге чыварлыг соок дыка-ла ажыр эвес болдур ийин.

— Оода ыяг шайдан термоска кудуп алгаш чорда, чылыктыр ижип ап-даа чорайлы-ла.

— Оңу чүү хойлап чоруурул. Оон оңнунга аътган дүже халаап, чылыктыр маннап, кылаштап аазырга аңаадыр ийин.

— Мындыг соокта хойну үңүүгүн оңтакарарга берге-лээр ам? Бир эвес ситеи четчир болза, тургузуу азыраапы дээре эвеспе?

— Мен мындыг бодаапга болуу хүүмда тавармымас кижи чоолум.

— Чүте?

— Өске черлерге бир аяңы херек, а бистиң байдалывыска база бир аяңы болуу үжурлуг. Соок-даа болза, шимчеп чораап хой белеи лоннас, харын-даа сергек, кадык-шыырак болур. Ону чүтле чогуур үезинде немелде өскен чем-биле деткеп каап үүрар, ынчап олар деңгелиң ышкынмас. аа көөрде үбогуу азыралда үүрап хойлар чаңгыс черге доңуп үүре хүнээр. Ынаңгыя шагжаларга сиген каап базорииге болуп хүүмда тавармымас кижи чорүүм. Чүте дээрге шагжаже бажың сүп алган хой мырынай баглап каап дег чаңгыс черге үүрап болгай.

— Силериин-биле алырга сигеиии аңаа тараалыр октаптарга эки бе?

— Чылыг черлерге, азы чылыг кажаалыг болза ажырбас боон болур-ла ийиин, а биске, мен бодум хүүмда сигеиии чадагай кажаа иштинге аңаа тараалыр октап чемгерииге ыяк мен. Чүте дээрге тараалыр октап каап сигеиии чиир дээш хойлар үргүлүү шимчеп, кылаштажып үүре чеминиир, ынчап оларга чүтле шимчээшкин дүзалаар эвес, а харын иштики органнарының сайгыралыига база ажыктыг, чемии эки шинээдии алыр-дыр ийин.

— Ындыг болза хой чемгерер чадагай кажааларын хемээдии улгаттырар болза эки ышкажы?

— Ындыг болза улам эки, чүте дээрге дүүүн бот-боттарды тоолуг сыырышпас. Малчын кижиге дүн дээрге коз көргүүт болгай, ону болаар херек.

Малчын-биле бичии кала чугаавыста безии оон ажыл-ижиигге бердингеиин, мурнакчы аргаларыи чогаадыкчы ёзу-биле ажыглап үүраның эскербес арга чок. Ынчангаш ол болганчок-ла «мен бодаарымга», «чүте дээрге» деп сестерии оон балыткалы болдуп дээш ында ажыглап чугаалап ортаның биилиң олурдуп.

ШЫНАП-ЛА, Сверов Хайың чугаакыр-даа, кылган ижиигге харысаалгалыг-даа, оон эки түнелиидээш түрүүн шыдаар-даа кижи чорду. Оон кадарган хою ийи айдан эгелеп терүп эгелээн. Эрткен чылдан эгелеп күп-ажылды организастаарының мурнакчы аргахевирлериие киргеп, чедиишкинче баштайгы базымны кылган. Оон көргүүтлерии моон мурнунда чыдаапга доктаамал эки турган, а чаа арга-биле ажылдаары база бир иижы, аңаа ереиир апаар. Ынчангаш мурнакчы малчының бо арганы шимгээдии ап үүрарыя сонүүргаярыга ол мынчаар хамыыжы.

— Өг-бүле кергээи-биле эрткен чылдан эгелеп ажылдап эгелээн улус бис. Чаа чүүлге алзан сгидүлүг. сонүүргалыг ажылдап киргеи бис. Ынчалза-даа сагышка ирай четпейн барлы.

— Чүте?

— Совхоз-биле чарган кергээнге холүүг-биле күүсетиннмейн барган.

— Чогум чүү дээш тавармыяай үүрарынар ол?

— Эрткен чылын өг-бүле кергээии бәүгаар дүнгүжии төрүүр 256 тойну хуздап ал-гаш, чус хойга оваапшыр 98 хүрагаиы алдым. Ужуру болза, совхоз менээ 45 хүрагаиы бээр үжүлдүт, а ол сөүүн хөлөөвейн, 45 хүрагаиын ортаан аңаа-биле төлеп бергеи. Ол дээрге 272 рубльтир. Кадарчы кижи менээ аңаа-тегериң эвес, хүрагаиы болуп алыры кончуг со-шуурганчыг болуп-тур.

— Керээде ол дугайын ийи тала ылап дүтүржүп албаан чүве бе?

— Керээ кончуг эрекгей тургустунган, тодаргай кылдыпмаан чүүлдер мырыңай эндерик-тир. База бир чүвеге тавармымайн тур мен. Ол дээрге керээде кердүнгеиинден хей дүк, хүраган азы немелде килп дээш алыр үжүрлүг акша-телевириниң чүтле 20 хүүлүн совхоз төлөөр болган. Ынчап кээрде ортумна алган хүраган дээш 272 рубль, планнан ажыр берген дүк дээш 233 рубль, хүраганнарның немелде деңгеии, деңгеии эки болганы дээш 456 рубль—шупту 1063 рубль алыр болдум. Ужуру болза чүтле немелде деңгеи, планнан ажыр дүжаагаи дүк дээш безии оон хойжу алыр деп болаар мен. Азы мен чазып турарым ол прги бе?

— Ажылдың чаа арга-хевиинге малчыннарны өөредкеи бе? Совхозтуң хүралынга ол айтырыгны көдүрүп-ле турдунар ыйнаан?

— Ол дүтээии чугаалап маг болган мен. Чаа дерекгер бо чылын ог-биле керээзии болгы, кижи бүүүүр-биле ыяп хүтүржүп турган кыл-дыр чеи деп сөзүп бергеи. Ам байдал өскерии-даа бээр ыяпаас. Оон башка малчыннарга шак ындыг чартыы шын, чартыы мее керээзии керээ чок. Кыгыр дээнде ыяп тыгын-ла болгай.

— Өг-биле керээзии эки-иеп ажылдап ышталаайн арележе киреии бергe—деп, ол ханмчыгады.— База шак ындыг бүдүүлээшиниг болза кайчаар... Ынчалза-даа болуп хүүмда арелаже киреринге белеткеиии түнар мен.

— Хойжудан аңгы мергежилиер бар бе?

— Механизатор кижи мен.

СВЕРТОВ ХАЙЫН мал ажылынга чаа арга-биле ажылхаарынга, шынап-ла, өбелеп кадре дээрзин үстүнде кииргеним чүүлдер безии бадыткап турар. Херек болза, ааттын мунгаш, хойну кайнаар-даа сүүлп оттыкарыптар. херек болза, трактор-биле сиген-шырбиишти болдуп-даа иезип белеткеп ап болур. (Ховулуг черинг трактордуг кестиргерге кончуг эптиг, чер алынгыр-даа).

Өг-бүле кергээи-биле ажылдаап, малчының таарымнайн турар чүүлдери чүтле чаңгыс оон дүүрелиин болдурган эвес, а харын бригаданың бүгү малчыннарын дүүрекгеии чүтаажок. Өскээр чугаалаарга, керээлиг ажылга арай бүзүрел чок бойдал тургустунуп кээп болур ышкажы. Бо тавармыгда совхозтуң күш-ажылчы коллектив чевилеи ажылчыннарның дүрүм ёлүүлаар сонүүргалдарын камгалап, администрацияның хажыгларын сайгарып көөр болза эки. Бир эвес керээ ёлүүлаар немелде продукцияны эң-ле күдү хүү-биле (үжүрү болза артыска алган продукция дээш 25-тен 50 хуу чедир төлөп бээр) — 20 хуузун төлөөрин көрген болза, оон күш-ажылчы коллективтерге хамаарыштыр чаа хойлуунуң иегелдеерии-биле хүүмүн тургарын шүүлтүүрин көргеш малчыннарга ону чедип тайылбырлаап керек.

С. К. Хайын — СЭКП райкомунуң бюро кежигүнү. Коммунист кижиден амгы чеде иегелде үзгаткан, а бюро кежигүнү оон-даа тарымсалгалыг төөрээн ол биилеп турар. Ынчангаш ол бүгүнү болгунга телептиг күш-ажылы-биле чаңгыс черде ажылаап турап хойжу эң-өөрүн бүдүүлеткүлүг ажылаарынее, чаа арга-хевирлерии хүртеп болгаш чамыгы-биле шинээдии ажырыиче сүртээры-биле бадыткап чорүүр...

Бат үдүр тургускан плап ёлүүлаар бригала төөүнге малчыннар, эмчилер, амыдыралга хандырылга, культурга ажылдакчылары чыглып келгенде, районнуң, совхозтуң партия, совет ажылдакчыларыи-биле кады ажыл-херекгии чүтааны эгелединис. Чүтаа малчыннарның амыдыралчүрүттээлиидэ эгелээн.

— Амдыгыында бистиң черле мал солдаашкыны эгелеевээн — деп, бригадир чугаалаан.

Шынар-ла, ийи-даа малчының коданында чаш хураганнар алгыржып, сакмандыларны чөйүметтеп турары ховумбас болган чүве.

— Хой солдаашкыны орай-тап турар эвес чүве бе? — деп ону сактып келгеш, чүвенин ужурун билип алыксадым.

— Ийе харын, февральда массалыг солдаашкын орайла харын. Январь айда төрээн хүраган ону керээ ёлүүлаар дужаар хүнүүге чедир дыка улгаттыр өзе бээр болган немелде деидеп алырынга малчынга ажыктыг боол чадавас. Ынчалза-даа бистемал чеминиң күрлавыры тала ээзээн болганындан массалыг солдаашкынны февраль айда кылып турар улус бис.

— Бодувустуң чингиие ажылывыска-даа ажырбас бис— деп, Свертов чугаага киришти.— А бо өске чүүлдер база чүтүлә боол турардыр ийин.

— Садыг хандырылгазы бе?

— Чок. Радио, телевидениеде хойжуларга чорулуп турар дамчыдылгаларга хамаарыштыр чугаавыс бар. «Хойжуларның радиостанцилязы» кежээки программада үнүп турары эки-дир. Моон мурнунда эртен, кажан хойжулар кидиннее ажыл үезинде турар үеде, дамчыдып турда ону кым-даа выиивайн турган— деп, бир малчы сагындырды.— Ам харын тавармычалыг-дыр. Ынчалза-даа дамчыдылга соолүүде чаңгыс бөрбак ырыбиле хойжуларның чагыын күүсеттиниис деп каарга биске арай өкпеленчиг-дир.

— Мырыңай чоокта даа телевидениеге агроүлетүүр комитединиң харысаалгалыг ажылдакчызы-биле корреспондент интервью ыяла берген. Чаа арга — бот-орулгачарыгга дүтайында чүтаа боорга, кончуг таптыг дыңнаар-дыр дээш олуруптарыяска чогум-на херек черинге баргаш ара үзүп каапгарга, дыка-ла хомудадыныс — деп, бир малчын өөрүнүң мурнундан хомудалын илереттп.

— Силериин чугаалап турарыңдардан алырга, дамчыдылганың үеии эвээш, азы четпейн турар ышкажыл. Ындыг бе?

— Ийе ындыг! Оны үзадып азы өскертип болур арга бар чүве прги бе?

МАЛЧЫННАР-БИЛЕ чугаа дыка үр болган. Райком хүүгүнге киржип келген еске-даа ажылданчылар малчыннарга дүзалын көргүзүп, чурукка тыртырып, эмчи шинчилгезин кылып турда-ла, еске бригадага оон коргүзүп чораан агиткультбригада улузу чедип келирге, малчыннарның өөрүшкүзү улам көдүрүлгеп. Шыдыраа ойнап орган улус оозун ара соксаткаш, баш удур агитация-пропаганда төөүнүң залында сандайларны эзлепкеп...

Агитация-пропаганда төптерии райопда малчын бригада бүрүзүнде тургускан— яиды-бүрү масса-политиктиг ажылдар чорударынга кончуг тавармычалыг. «Чаа орук» совхозтуң ийи дүтаар хойжу бригадазының бо төөүн кылганын, оон иштии дериң тургускаиын көөрге безии дыка эптиг. Ону чурттолга бажыңы-биле чаңгыс кылдыр тутканы кончуг эки. Чүте дээрге оон бир ёрээлдериидее чурттап орар малчын ол төөүү база ажаап, каяктап турар. Иштп чылыг, артистерге иднк-хевии солуттуиар ёрээл база бар, харын бичии сцена безии кылып каап, ында стол, сандайлар доктаамал турар, бичежек дээрден башка, ёлүүлг клубчугаш. Аңаа 40 хире кижи хостуг кирер.

Малчыннарның эрге-ажыктарынга ол безии дыка эки болуп турарын олар бадыткап чугаалап турдулар. Чаңгыс хүниүн чоруу-биле оларның амыдыралын ёлээн танывын болуур. Бригаданың корум-чуруму багай эвес, оорланыр, самчыгдаар чоруктар барык чок болуп турарын кижи улуг еөрүшкү-биле дыңнаар чорлу. Ындыг чогумчалыг байлалның турғузукчулары — Свертов Хайын ышкаш шак ындыг мөзү-шынарлыг, тура-соруктуг кижилер. Ындыг кижилерии эзе тургустуушукчыны эгелекчилерп. идиг безиичилерп деп чоп аңаа эвес эскерии чугаалажыр.

Ынчангаш С. К. Хайынны, мурнакчы малчыны ССРЭ-ниң улус депутадының кандидадынга Тес-Хем № 655 национал-девискээр сонгуда округунда депштикеии — аңаа улут бүзүрелии болгаш идегелии илереткенинии демээ болуур.

Шомаадыр КУУЛАР.

ДҮЖҮТТҮ БЕДИДЕРИНИҢ БИР АРГАЗЫ

Кыш будуктаан дош чыдар черлериниң от-сигеии эки бодурун бо-ла эскерер бис. Ынчангаш бойдуста тавар-жыр ол үүлдү бистер билдилии-биле ажыглаарывыс чугула деп бодаар мен. Будуктадырының дугайын чугаалап турарым бо. Тараа, сиген төлдерииге шых курлавырын көңүдедириигге оон дузазы аажок улуг. Бистиң Барыын-Хемчик районнуң кайы-даа ажыл-агыйынга бо арганы ажыглап болур. Чижээ, «Барлык» совхозтуң девискээри Алаштың Уэүн-Кыйыг деп черде таандагы бугэ дөзү бар. Алаштың суун ынаар чайгап, дыка улут девискээрии кыжың, күзүн булуктаадырып сугтарып ап болур.

«Дөл-Терелии» совхозтуң төөүнүң адаандан Хемчик хемпиң суундан бугэ үндүргеш, тарылга төлүн база-лаамчаар сугтарар болза ажырбас. Ол-ла ажыл-агыйның девискээриндэ Әдегей аксының кылымаа хөөлбээидеи Даг-Ужу деп черде картофель база сиген шелүү будуктадып болур. А «Шекпээриниң» Суг-Кажаа фермазының чанында кара суг бар, ону хөөлбектээп, будуктадырының аргазын өөредип керек. Ол ышкаш «Хемчик» совхозтуң девискээринде кышкы булуктаатыкының ачызы-биле сугтарып болур чөрдер бар.

Ыяңыг аргага улуг күш, акта-хөреедии үнер эвес. Чазып дош ёрээп, черге өл-шык дыка сиңер. А бистер хемнериңе суу тереңнеп бадарын маңап, чазып хей үе эрттирер болгай бис. Барыын-Хемчик районнуң ажыл-агыйларының ыяңыг аргаларны — иштики курлавырны ажыглавайн келди.

Бот-акталаныышкын, бот-орулга-чарылга үезиидэ улус — тараажылар, механизаторлар, чер ажылының специалистери, удуртукчулар черде тывынгыр, сагынгыр чоруун илередип, чаа ёзубиле ажылдаар дизе, ыяңыг аргаларны ажыглаар болза эки-дир ийин. Ынаңгыя соок эвес болду ышкажыл. Булуктадырынга дыка-ла тавармычалыг. Оон аңгыда чер-черге хөөлбектер кылып алыры дыка ажыктыг-дыр бо. «Барлык» совхоз бо чылдаан эгелеп. Бичe-Чер-Тей деп черде сүг хөөлбээниң тудуун эгеледи. Оңу механизация эргелелиниң база хөөүн чоруур № 1 механизастаттыгиан колоннаның ажылчыпары кылып тур. Ында пасос станциязын болгаш еске-даа херек объектилерии тудуп эгелээн. Хөөлбекти ажыглалга бо чылын киирер, оон ачызы-биле 600 гектар черии чаашкыныадыр механизмнериниң ачызы-биле сугтарар апаар.

Тавaа-Самбуу САРЫГЛАР,
Барыын-Хемчик район.

ЧАРБА СӨӨРТҮРҮНҮҢ БЕРГЕЗИН

Республиканың совхозтары Кызылдан—сайгарылга базазыидан база далган-чарба дээрбедээр комбинаттан чыдым-на хөй чарбаны, мал чемгерер тарааны чүдүрүп ап турарлар. Бо ажыл, ээ ыдаңгыя кыжың аажок көвүдээр. Ооң чыдагааны билдингир. Чарба сөөртүп алыр дээш келген автомашиналарның чолаачыларының түрел турарын караам-биле көрген болгаш, бо материалды биживес аргам чок апарды. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, чолаачылар улуг бергелерге таваржып турар. Чарба чүдүрерде комбинатче кирер херим аксынга дүн ортузуидан тура, эртенгиниң 6 такка чедир оозугга туруп алыр сеп. Оон башка республиканың ол-бо ажыл-агыйларындан, будүүлгелерден чарба-лап келген автомашиналар аажок хөй, шуут-ла комбинаттың херим аксындан Тээли баар улуг оруккa чедир оочурлай туруптар.

Комбинаттың бир ээлчегде чарбалаар күүзүү алдан тонна. Ол дээрге бирээи-ле он дөрт тоннаны чүктээр 10 КамАЗ-тың чүүгү ышкажыл. Азы 3-5 тонна чүт-ктээр автомашиналар болза 25-ке-ле ей. Ооң кадында кайы-бир дерииг-херексел үредегеш, комбинат чамдыкта долу күүзүү-биле ажылдавайн баар база тавармылгалар турар. А «Сукпак» совхоз биле Тожу райондан келген автомашиналарны оочур чокка чүдүрер. Айтыышкын ындыг. Ынчангаш оочур 20 автомашина чеде берген болза, ол хүн оочурга турган ажыы чок дээрзин дуржулгалыг чолаачылар бидир. Чудаан мал кажаи чарба кээрии манаас, аңаа ындашпас, улам баксырап, өлүүр өлүп каар.

Мен Бай-Тайга райондан келген машиналарга еске чүк чүдүртпес, чүтле чарба чүдүрүп чорудары-биле АУК-түң төлээзи болуп, ук комбинатка барык бир ай чыгыы турган, девискээрии кыжың, күзүн булуктаадырып сугтарып ап болур.

«Дөл-Терелии» совхозтуң төөүнүң адаандан Хемчик хемпиң суундан бугэ үндүргеш, тарылга төлүн база-лаамчаар сугтарар болза ажырбас. Ол-ла ажыл-агыйның девискээриндэ Әдегей аксының кылымаа хөөлбээидеи Даг-Ужу деп черде картофель база сиген шелүү будуктадып болур. А «Шекпээриниң» Суг-Кажаа фермазының чанында кара суг бар, ону хөөлбектээп, будуктадырының аргазын өөредип керек. Ол ышкаш «Хемчик» совхозтуң девискээринде кышкы булуктаатыкының ачызы-биле сугтарып болур чөрдер бар.

Мындыг аргага улуг күш, акта-хөреедии үнер эвес. Чазып дош ёрээп, черге өл-шык дыка сиңер. А бистер хемнериңе суу тереңнеп бадарын маңап, чазып хей үе эрттирер болгай бис. Барыын-Хемчик районнуң ажыл-агыйларының ыяңыг аргаларны — иштики курлавырны ажыглавайн келди.

Бот-акталаныышкын, бот-орулга-чарылга үезиидэ улус — тараажылар, механизаторлар, чер ажылының специалистери, удуртукчулар черде тывынгыр, сагынгыр чоруун илередип, чаа ёзубиле ажылдаар дизе, ыяңыг аргаларны ажыглаар болза эки-дир ийин. Ынаңгыя соок эвес болду ышкажыл. Булуктадырынга дыка-ла тавармычалыг. Оон аңгыда чер-черге хөөлбектер кылып алыры дыка ажыктыг-дыр бо. «Барлык» совхоз бо чылдаан эгелеп. Бичe-Чер-Тей деп черде сүг хөөлбээниң тудуун эгеледи. Оңу механизация эргелелиниң база хөөүн чоруур № 1 механизастаттыгиан колоннаның ажылчыпары кылып тур. Ында пасос станциязын болгаш еске-даа херек объектилерии тудуп эгелээн. Хөөлбекти ажыглалга бо чылын киирер, оон ачызы-биле 600 гектар черии чаашкыныадыр механизмнериниң ачызы-биле сугтарар апаар.

Тавaа-Самбуу САРЫГЛАР,
Барыын-Хемчик район.

Специалиске сөс

САРГЫ-БИЛЕ ӨЙ-ШААНДА ДЕМИСЕЖИР

1988-1989 чылдарның кыжы шиитиин-биле соок эвес болганы-биле, бо чазын сарлы эрте тыптыр болгаш моон мурнунда чылдардан хөй болур деп чүве билдингир. Ынчангаш аңаа удур демиселди баш бурунгаар, бүтү негелде бәүгаар чорудар херек. Аңаа хереглээр эмнер яиды-бүрү болгаш хөй, четчир сиңнег бар. Ол эмнерииң кол-колу болза, хлорофос, креолин, стомазан, неовинол, техниктиг гексохлоран, гексохлоран ыштыг шашкалар. Бо эмнер шуптузу кижиниц база малдың тыныш органнарыпга хоралыг болганы-биле ук эмнерии ажыглаан соонда, малды муңгаш кажаага үр тургуспас, агаарладыры чугула.

Сарыга удур ол эмнерии канчаар ажыглаарыя база оон камгалаиыр дизе, кандыг хемчегларии алырын малчын бүрүзү база ол ышкаш тускай звеноларның кежигүннери билген турар ужурлуг.

Хамыктың мурнунда сарыгга удур эм чажар улус розин сапогтарлыг, хол-хаптарлыг, камгаланыр карак шилдиг, респираторларлыг, ону тып алыр арга чок болза, мардадап каш-каш каът кылдыр кылган пестүг, оон-биле аасдумчукту дуй багланып алыр. Ажылдап дооскапының соонда холду, аринны курлаг арыг пес-биле чоткап, чылыг суг-биле саваңнап чувар.

Устүнде адаанын эмнер-биле малды чаштырган азы чуггап соонда малдың ъдин бир ай дургузунда чемге хереглээри шуут хорутлуг. Харын чамдык эмнериң соонда оон-даа узун хуусаида ээлтп чемге хереглеп болбас. Ажыглаттынмайн артып калыр холуксаапы тускай оңгараже төгер, ону чер болганга-ла чажары, төгери айыылдыг. Мал-магаанның караанче ук холуксаа кире бербезии дээш база ажаак кичээнгейлиг болур херек. ССРЭ-ниң Кедээ ажыл-агый ДДТ-гексохлоран дуста-биле мал чемперии холуп болбас, ол ышкаш ээдии чемге хереглээр дээп малды, саар база төлүн эминрип турар малмагапны эмнеп, оларже чаштырып болбас, одарларга ону чашпас. Бо ажыыды чорударда чоига баш удур таймылырлаар. Бир эвес улус оон хораннаиы бээр болза, аңаа удур сыкыртыр эмнерии баш бурунгаар белеткеп алыр ужурлуг.

Гексохлоран дустаны ажыглаары ындыг шыңгыы негелделиг турда, кайы-даа районга, кайы-даа совхозка баарга, ол эмни ажык кажаа чанында, чадагай черде салып каан чыдар, оон шоодайлары дежик, мал ону кырлап, сүзүп чорун турар болур-дур. Ынчангаш ол эмни ажыглаарда дыка-ла ованрымчалыг болур херек.

Өске эмнер бар турда-ла, белсенин харааш, мал эмчилери соок дүжер биле-ле, олар харын эң ховар барваи сураглаан чүве дег, бистиң киляиске келгеш, ол эмни айтырып, харын бот-боттарындан-даа сураглажып турар. 1988 чылдың дөртку квартальнда совхозтарның чагыы-биле ДДТ-гексохлоранны эккелгеш, совхоз бүрүзүнге-ле 1-2 тонна кылдыр хуваап чедиштирген бис. Ол ышкаш бо чылдың бирги квартальнда 64 тонна гексохлоранны эккелгеш, хереглекчилерге сатхан. Ол хиреде ук эмни ам-даа айтырып, сураглаи турар боордур.

Мөңгүн-Тайга, Бай-Тайга, Барыын-Хемчик, Өвүр, Эрзия, Тес-Хем, Чөөн-Хемчик дээш еске-даа районнар дустаны хөй-биле чылдың-на ажыглап турар. Дустаны кыжын хереглей бээри дээрге-ле, кодур-бүзүрга удур малын чылыг үеде эки чүп албаанының хереченэи. Мен дустаны шуут ажыглаваиар дивейн-дир мен. Ону моон соңгаар ажыглаарын, чагыырын эвээжедир болза эки.

Ам сарыг-биле демисежириниң аргалары. Шала соок үеде малды чартык чүүшкүнга киирер. Ол чүл дээрге холуксаапы белеткеп алташ, эрги хөнектерге база оскедаа эмиекпитит савалаарга ону куткаш, сарыгты турлаглаар азы дамчын кээр черлерии ооң-биле күдүп арыглаар. Хойнуң, өшкүнүң ийи талакы саарын, хол-будунуң иштии талаазын, төштериеже ону кудар. Дүктү тарады ийип тургаш, ону кудуп эмнээр. Ийиде, хой кажаазының аксынга 6 метр хире узун дурттуг, иштиигге холуксаа кударга тереңи 40–50 сантиметр хире апаар ыяш азы демир оцгачаны таарыштыр кылгаш, эртен, кежээ олап малды сүстүрүп эрттирер. Малга сарыг чыгыыр черлер ол холуксаага дүлдүүп турар үжүрлүг. Шак мичалдыр чугаап малды эртен бедигээни болгаш хатсалгынныг черге кадарары чүтүла. Сарыг болза мыжык оңгарларга, терең ситеннии, терезиниии черлерге хөй чыглыр дээрии утпас херек.

«Тиилелгеэ» совхозта малдың коз эмчизи Александр Ооржак сарыг-биле демисеядп черде эки организастаар дүржулгалыг апаргап. Ол хол-биле кылыр ажылдардан ойталавас. Чылдың-на чазын сарыг-биле демисежир звеноиу тургузуп алыр, ол харын ийи-даа бригадага ажылдап болур четчир күүтүг. Дериг-херекселдерлиг. Звенода «Беларусь» тракторлу быжыглаан, ында үш тоннa ишкир доскаарлыг, сут сөөртүр автомашина-биле эм сөөртүр бичии тергежикти база ап чоруур, херек черииге ону адырып кааптар. ДУК деп машина-биле бо чылдың хураганнарын эм холуксаазы-биле чаштырып кааптар.

Мындыг звено бир хүнде бүдүн бригаданың-даа малын шуптузуун чаштырып кааптып болур. Монгуш Севил, Николай Күжүгет, Кара-кыс Янчат, Акай-оол Мөртүй-оол, Татьяна Баавыл дээн мшкаш ак сеткилдиг малчыннар кымиың-даа сагындырмыы чокка боттары-ла хураганнарын саргыдан камгалап, дустаны ханы демир оңгачага үргаш, хураганның дүгүүнүң ара-ашыиче эм кирип турар кылдыр дусталаат, оон соонда 2-3 шак дургузуида малын агаарладып ап турарлар.

Сарыгга удур демиселди колдуунда июнь айга чедир чорудар болганда, чылын кээрге, терүвес коданнарны шуут-ла ваннага чуп каапканы дээрге. Теп районнарның совхозтарының дүржулгалы ындыг. А үстүнде адаалын районнарның совхозтары кандыг-бир чылдагаанаан, малды ынчалдыр чугбайн келген, ынчангаш кыжын хой дуста дилеп турарының чылдагааны ында-дыр.

Чоннуң хуула мал-магапын база ындыг ялаылыг эмлээр. Гексохлоран дүктүң шынарын үревес, харын оон-биле чуулда соонда дүктүң хозаларын дүргедээр, сарыгга дээштии шынарлыг. А ол эм-биле — гексохлоран-креолин холуу-биле инекти чаштырары шуут хорутлуг. Чүге дизе ол мал дораан хорапналыр. Ындыг таварылгалар биске болгулаан.

Ынчангаш ам сарыгга удур бүзүреллиг арга болза, малды чууру. А чажарга шынары куду, ол ышкаш хей эм чарыгдаар. Зооветснабта креолин, хлорофос-даа четчирби-биле бар, ону хереглээр ажыл-агыйлар дүргеи садыи ап, чедирип алыры чугула.

Шыдыр МӨНГҮШ.
Агроүлетпүркүкомнуң ветеринария киличиниң коз эмчизи.

КАРАК ЧИВЕШ АРАЗЫНДА...

Дан аткан, база бир чымыштыг ажыл хүнү эгелээн. Өске бүгү-ле хоорай, суурларда ышкаш, наймылал Кызылдың улуг-биче кудумчуларында шимчээшкин чоорту ковуудеп, элээн хайнымышкынныг апарган. Бо чылдың февраль 7-ниң эртеии Кызылга база-ла ындыг хайнымышкынныг болган. Будун Кызыл оттуп келген, кижилер чапчыккан аайы-биле өөредилгеже, садиктерже, түс-түс ажыл-ижиичe далажып чоруп турган. Ынчалза-даа ол эртеп ындыг тайбың, чавгай шимчээшкинперии арадыидан Кечил-оол аттыг кудумчуга карак чалдаашкыр эң кударанчыг таварыжга болган...

Чеди хар четкелек оглумну № 6 уруглар садыиче чедип алгаш, үдеп бар чыттым. Мээң байлалымны көргеш (божуур), кээргээии ол мыйаан, ол садиктe кады турар ийи бичии оолдарның бирээзи илдиилеп, кээп дүткеп, а мээң оглум Игорек дүгүйлар адаанда... Үдеп чораан школачы оол чүгле демги ялкадыы турар таныш оолдар дораан-на четтиичиккеп, сергек-омаа кончуг чугаалажыпшаан, дүргеи-дүргеи базыпканнар. А үдеп чоруур школачы оол мырыңай кожа чораан. Улуг оруктуу кежирип каап: «Эки чедиңер, чө»—деп, өөрүшкүлүг байырлашкап, бажыңымче таваар эрткеп мен...

Демги оолдар Кечил-оол кудумчузуу кежер деп чорда, бичежек автобус кушталдырып орган. Эрте берии дээп оолдар үжелээ тура дүшкеиер. Автобус база хемертеи оожумнай бергеи. Чолаачы оолдарны баштай эрттирипгер бодаан. Ынчалза-даа улуг-дедир кезек маңапкан хире болган соонда-ла, ийи тала хары угда бурунгаар дүргеи дап бергеи... Карак чивеш аразы... Четтиичиккеш, маңажыпкан ийи бичии оолдарның бирээзи илдиилеп, кээп дүткеп, а мээң оглум Игорек дүгүйлар адаанда... Үдеп чораан школачы оол чүгле демги ялдустаны шуут ажыглаваиар дивейн-дир мен. Ону моон соңгаар ажыглаарын, чагыырын эвээжедир болза эки.

Ам сарыг-биле демисежириниң аргалары. Шала соок үеде малды чартык чүүшкүнга киирер. Ол чүл дээрге холуксаапы белеткеп алташ, эрги хөнектерге база оскедаа эмиекпитит савалаарга ону куткаш, сарыгты турлаглаар азы дамчын кээр черлерии ооң-биле күдүп арыглаар. Хойнуң, өшкүнүң ийи талакы саарын, хол-будунуң иштии талаазын, төштериеже ону кудар. Дүктү тарады ийип тургаш, ону кудуп эмнээр. Ийиде, хой кажаазының аксынга 6 метр хире узун дурттуг, иштиигге холуксаа кударга тереңи 40–50 сантиметр хире апаар ыяш азы демир оцгачаны таарыштыр кылгаш, эртен, кежээ олап малды сүстүрүп эрттирер. Малга сарыг чыгыыр черлер ол холуксаага дүлдүүп турар үжүрлүг. Шак мичалдыр чугаап малды эртен бедигээни болгаш хатсалгынныг черге кадарары чүтүла. Сарыг болза мыжык оңгарларга, терең ситеннии, терезиниии черлерге хөй чыглыр дээрии утпас херек.

«Тиилелгеэ» совхозта малдың коз эмчизи Александр Ооржак сарыг-биле демисежириниң черде эки организастаар дүржулгалыг апаргап. Ол хол-биле кылыр ажылдардан ойталавас. Чылдың-на чазын сарыг-биле демисежир звеноиу тургузуп алыр, ол харын ийи-даа бригадага ажылдап болур

БАЙДАЛДЫ КАЖАН ЭКИЖИДЕРИЛ?

Бай-Тайга районда «Кызыл-Даг» совхозтуң малчыларының ниитиинің малын хүрмеңдя кыш ажырар, ооң продуктулуг чоруун көвүдедир дээш кызыл ажылдан турар. Малчын кижиниң ажылы кежээде чымыштыг. Кара дан бажында туруп алгат, караңгы кымыр дүшкүжеге хинр ажылдаар. Кышдаа дивес, чай-даа дивес— берге ажыл. Дүне безин уйгу, дыш чок.

Күзүн күзелге турда, ооңнар дүнениң коданга кирер. Оң-ла кезек черде малчыларның аъттарын оорлап апарган. Олар ам совхозтуң аъттарының өртээн төлеп турарлар.

Бистиң районнуң бо чаа тургустуштаан совхозунда малчыннарның чурттаарынга, ажылдаарынга таарымчалыг байдалдар тургустунмаан. коччуг берге байдалдо.

Хоорай чурттакчылары ниит суг чокта бергедээр болгай. Келээде изиг суг хамаанчок, соок суг безин берге. Чайгы үеде 1-2 км черден аът-биле сугдаар. Хеп чуурукончуг берге. Малчыннарның санитарлыг байдалын чугаалаан-даа хереэ чок.

Амгы үеде мал соолаатырыны чоруп турар. Кадарчыларның ажылының коңчуг-ла чымыштыг үези. Кыштагларда чурттаага бажыннары, чунар-бажың чок. Ам-даа электрижиттинмээн, караңгы дүмбей. Караңгы кара өгде чурттап турар. Бичии уруглар ооңун-доожан, кадының баксыралып турарлар. Аът-чем хандырыгазы багай. Хлебти 8-10 км черден аът-биле барып садып алыр. Мал соолдаашкынының үезинде хлебке чедери бергедээр. Ногаа аймаан бичии уруглар чин-даа көрбээн. Малчыннар кыш, чай чок, төлээ чокка ажылдан турарлар. Шак мындыг уйгу, дыш-даа билбес чурттап, ажылдан чоруур малчыннар бистиң совхозта хеп.

Ыпчаштаан совхозтуң удурүүкчүлары малчыннарның амыдырал-чурттадыгын экижидип, оларның ажылдаарынга таарымчалыг байдалдарны кажан тургузуп бээрирги?

Шончалай САЛЧАК.

ТУРУМ АЖЫЛДАЗА

Өг-бүледе хеп кижи бис. Уругларның улуу мен. Артканнары өөренип турар. Ынчангаш сес класс дооскаш, ажылдай бердим. Ынчалза-даа турум ажыл мынчага тыппадым. Бир организацияга 3-4 ай дургузунда, төлээлээн азы аарааи кижилер орнунга ажылдап келдим. Ам-даа доктаамал ажыл чок мен.

Доктаамал ажылдавайн турар чылдагаанын — ажылдаар чер чогунда. Аңгы шупту ээлиг. Чамдык черлерде пенсионерлер ажылдап турар. Ол эки деп санаар мен. Чүге дээрге оларның мергежилиг, дуржулгазы өскелерге өөредиглиг. Бодум бодаарымга, школа дооскаш, кайы-бир өөредилге черинче кирбейн баргаи оолдар, кыстарны оларга кожар, мергежилиңге чаңчыктырып өөредирин күзээр мен.

Амгы байдал-биле алырга кандыг-даа ажыл-агыйда амыдырал, ажыл-иш чаа арга-методче кирген. Оны аныяктарга өөредирип—бөгүнгүниүң негелдези. Ынчаш турбуже, аныяктарга ажыл тып бербейн турар. Чамдык аныяктар ажыл чогунга сылдагланаш, хейде-ле ол-бо суурларже, хоорайларже тоңап, ооң кедерезе херекке онаажып турарын солуннардан номчуурдур мен.

Шынап-ла, кандыг-даа мергежилге ажылдаарга белен эвес. Ажылга түүкүлдүг, тура-соруктуг аныяктар мергежилиниң хыын тыва бээр. Бо бүгүнү ханы бодап чоруур мен.

Хүндүлүг номчукчулар! Аныяктарда мен ышкаш турум ажыл тыппайн, ажылдап турарлар бар бе? Солуи дамчыштыр санал-оналыңарны киирериңерни күзедим.

Чечекмаа МОНГУШ.
Чадаана хоорайның чурттакчызы.

ЭЛӨӨДИЛЕРНИҢ ЭЛДЕП ЧАҢЫ

Амыдыралывыста каракка көстүп турар байдалды чугаалаксадым. Ол чүл дээрге бойдус камгалалыгта болгаш еске-даа түүлдерге хамаарышкан байдал-дыр. Мында хоорайның хеп чурттакчыныг кыдыкы кудумчуларында доктаакседым. Чазын хар эрий бээрге көөрге, ынаар кижи кылаштаар аргажок — оңгул-чиңгил, ооң кадында бок, үүл долган.

Хоорайның чанында Чараш Улуг-Хем агыш чыдар. Оон солагай эриниден эгелээш, республиканың хеп суурларын дургаар бойдустуң чайгаар бүткен хемнеринден аккан кара сугларының уну, ооң чанында үүнүп турар арга-арыг дүвүренчиг байдалда. Улуг-Хемниң эриниде демир кескипдилерп, шил, еске-даа бок эмгежок. Суурдар үннарында агып чыдар сугларның уну боктуг.

Ам бо амыдырал хайның турар үеде, чурттакчы чоңга, ооң иштинде школачыларга, еске-даа өөредилге черлерниге саналымны киирикселим. Чап-чаа ажыглалга киргеи пиикпе азы еске-даа чурттапга бажыңнарының подъездилерин, ниитиниң эт-севин элээп үе эрткенде көөрге, үй-балай үжүктер-биле шокарлап каап болгулаар. Ол бүгүнү кымнар үүлгелип турарыл? Чамдык кызы утаанныг, кампалга болгаш хумагалал деп чүве билбес элөөдилерниң ажылыдыр. Уругларны биитиинделп бүдүүлеп чүвеге кампыг болдунга ооретсе эки.

Ынчангаш школаларда бүгү өөредикчилерниң, чурттап, өөренип турар черлерип. ооң девискээринде тараап ыыштарны, чечектерин, сугдар үннарын арыг-сиглиг, кампыг бүдүп-бүрүп тургузуп, хайгаралга алыры-биле оларга хүлээтсе чүл? Мында дээди ортумак өөредилге черлериниң сургуулдары, студентилер база дорт киржир апаар. Оларның аразында чурттап турар девискээр аайы-биле ол ажыл дээш чарыш-даа организастап болгай. Чүл дээрге кижи бүрүзүнүң харысалгазы бедиирге, ол улам дээштиг.

Амгы байдалывысты көрээлинер. Хеп каът бажыңнарның подъездилериниче аянчоруктан кылыышыдар. Ажылчыннар септеп-селип, чугайлап, будуп турар. Ажылчын кижи болгаш, ол кижилериниң ижин үнелээр мен. Оларның кылып каан ижин канчаар эдилеп турар бис? Бичии уруглар, аныяктар подъездилериниң ханаларын шокарлап, электри удазыннарын үзе тыртыкылап, бажыңнар девискээриниде тараап ыыштарны сыйып, чечектерни чула тыртып, чалчыгаштарны таптай баскылап каапкан болур. Бо дээрге чамдык уругларның, элээди аныяктарның кижизидилгелиниң четпеен-дир. Чамдык улуг үзүста база-ла буруу бар. Подъездилерге орай-дүне будүү кээп хопаттаар. Эзирик келгеш, коридор чүдедип, албаннап-даа каап болур. Бичии уруглар, элээди пазы четпээнпер моны көргеш, кандыг үдегер алырыл? Черле ынчаш девискээрниң милиция ажылакчылары тонап чоруур улуг, биче кижилер-биле демиселди шынгыы чорутса. Хынаддадап подъездилерге кылза. Бо ажылды дружинниктер-биле кады чорудар болза, улам деминг хире.

Подъездилерни арыг-сиглиг тургузар, ооң ханаларын шокарлавас, девискээрниде олурткан ыыштарны хайгаараары-биле чурттап турар девискээрниң өөредикчилерилеп аасно тургускаш, хүлээтсе. Ол хүлээлге боттарының харысалгазында болгаида, чамдык үргедекчи ийи-чаңгыс урутлар кижизиттинериниге бо ажыл салдарлыг. Ниитти чурум база экижинир. Бажыңнар эргеледдери бок аштаар тускай улус тургузуп турар. Олар каът бөлүңнар девискээрниң арыглазны дээш шалың алыр. А бир эвес ол ажылга чурттап турар девискээрниң өөредикчилерин быжыглаар болза, кижизидилгеге эки салдарлыг. Оларның ажылдаан акшазы-биле школага кандыг-бир ажыктыг үзеделсатса. Азы өөредикчилерни ол шалыңы-биле дыштанылгазында аян-чорук баар кылдыр ажаалга кассазынче шыгжаары-биле счёт ажылып бергеш, бажың эргелеп шилчидип турза. Өөредикчилерниң ажылының шынарын хайгаарап, хынаар кижи база турза эки. Таптыг боданыр болза, аргалар-ла хеп.

База бир бодал бар. Улуг-Хемниң эриин дургаар улуг. биче чон селгүүстээрин билир бис. Селгүүстээр чериистин пионерлериниң, комсомолчуларының күжү-биле хар эриири билек, аштап арыглары күзенчиг. Ол девискээрниң комсомол хооркому, милиция ажылдакчылары, дружинниктер доктаамал хайгаарал-га алза. Бо ажылга кадыкшылы эки пенсионерлерни чүге киириштирип болбазыл. Чүге дээрге шимченип ажылдаарга, кадыкшыл улам быжыглар, хан-дамыр эргилдеэнге-даа эки.

Түнпел сес. Үстүнде киирген сапалдарымны хоорүүсколм. бажың эргеледдерни, ВЛКСМ хооркому, школалар, ортумак болгаш дээди өөредилге черлери-биле сүмележип тургап, өөренип көөрүн күзедим.

Сандан ОПДАР.
Күш-ажылдың хоочуну.
Кызыл хоорай.

БИРГИ ДЕКАДАДА ЭККЕЛЗЕ

1960 чылдан бээр Тываның база бир ырак булуңнарының бирээзи Тес-Хем районуң «Кызыгаар» совхозта чоланачы бооп ажылдап, чурттап чоруур мен. Ажыт-төлүм хей. Ада кижи болганымда ажы-төлүмниң эктизи элеп, хырпы аштай бээр ийне деп хүн бүрү сагыжым аарып чоруур. Черле ынчангаш, хырып тодугла ажылдаа кылдынгыр, сагыш-сеткил-даа өөрүшкүлүг. Чангыс сес-биле чугаалаарга, аъш-чем-биле көдээ суурларда чоннуң хандырылгазының дугайында бижикселим.

Бистиң магазинивисте хүн бүрү ажыглаттынар чугула аъш-чем бараанпары чок деп болур. Кодээ черниң хандырылгазында хеп янзы аъш-чем кызыы. Бичии уруглар чигир, конфета, печенье, повидло, саржат-ла турар болза, еске чем барык тоовастар. Бо аъш-чем бараанпарының садыгга келири ховар, экскээр-даа болза, эвээш хемчеэлдиг. Хеп уруглардыг өгбүлелерге чедиштпес болгаш таарымча чок. Аъш-чем фондузун чер-черже хуваарга чурттакчы чоннуң сангүнүн чижеглей болап тура чедиштирерип өөренип көөрү чугула. Ылангыя бичии уруглар барык чем бүрүзүнге чигир холуп чиир. Ынчангаш чигирни чыл, ай төнчүзүнче арттырып турбайн, баштайгы хонуктарында-ла садары күзенчиг болгаш чонга эптиг болур деп санаадыг мен.

Симчитмаа ДАДАР-ООЛ.
«Кызыгаар» совхозта чоланачы.

БАШТАЙГЫ ТҮҢНЕЛИ

Үш миллион ийи чүс муң рубль — Тандыда «Революцияның чалбыыжы» совхозтуң эрткен чылын орулгазы мындыг болгаи. Өске адырларга бодаарга. хову ажылдакчылары эң дээре ажылдаан. Бир гектардан план ёзугаар 12,9 центнер тараа культурларын адыр тургап, херек ниирында 14,9 центнерин ажаап алган. Ынчангаш күрүнеге 6 муң ажыг тонна тараапы дужаап, планның 4 катап ажыр күүсткеп. Ол ыштаан мал продуктуларын садарының планнарын база боттандырган. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедиткени продукциянның бот-үнезин чинге дир арганы берген. Чижээ, центнер тарааның ботүнези планда көрдүнгенинден 1 руб. 77 көпеек эвээш болган, центнер тараапы бүдүрерпиден барык 3 рубльдың кампаи алган. Бир ажылчын айда ортумаа-биле 241 рубльдың ажылдап алган, ол болза планнаанындан 55 рубль хей.

Кандыг-даа ажыл-иштиң салым-чолуу кижилер шинтпирлээр, ынчангаш улустуң ажылының алыс түңнелинге сонуургалы улгаткан тулум, көргүзүг улам бедик болур. Совхозтуң хойжузу И. П. Сафонов республика малчыннарының социалистиг чарыжының тиилекчизи болуп, 100 хойга онааштыр 133 хураганы мендп доруктуруп, дужаагаи. Николай Ефимовтуң удуртканы трактор-хову бригадазы бир гектардан 16 центнер дүжүтүг өстүргеп.

«Революцияның чалбыыжы» совхозтуң трактор-хову бригадазының удуртукчузу Николай Николаевич Ефимовту чаңгыс чер-чурттуглары ССРЭ-ниң улус депутадынга кандидат кылдыр депштткеп. Ажыл-биле алдаржыр деп чүве ол.

Владимир ФОМИН.
Танды район.

«Чугаа—арын-нүүр дугайында» деп үүлге хамаарыштыр

РАЙОННАР АРАЗЫНДА ООР

Бистиң республикада чоңга болгаш ажыл-агыйларга хораны, когаралды чедирип турар айтырыгларның бирээзи — оорлар. Оорларның когуи үзеринде болгаш оларныи-биле демиселдя чидиглевдирериниң дугайында «Шын» солуннуң арынаарынга хей санныт чагаалар парлаттынгылаан. Бо айтырыг эчизинге чедир шинтпирлеттинмейн турарын чоннуң хомудаи бижип-даа турары чеп.

Бо талазы-биле бистиң административтиг органнарның шимченгир эвезин дорту-биле шүүмүлүүлээр бодадым. Оорланып чоруур кижилер дээрге-ле ажыл чок, чимзеннп чоруур кижилер болуру черле илдең. Маңаа хамаарыштыр бир оорлуң районнар аразында канчаар «кайгалдап» чоруп турарын чижекке киирейн.

Сүт-Хөл районда Алдан-Маадыр көдээ Советиниң девискээринде чурттап турар аныяк оол Барыын-Хемчик, Бай-Тайга, Сүт-Хөл районнарның аразында тояап чоруп турар. Ол артында-ла ийи аттыг, фамилиялыг. Оңу Ыглаган-оол оглу Никита дээр, төлээ — Сарыг-Хам. Ол кайда-даа ажылдавайн, чүгле районнар аразына оорланырынга мергежээн. Оңу кайы-даа истелге органнары истеп, сүрбес, тутпас болган. Оң ынчаар амдажып чоруп тургаш, кескүзү-биле кадарчы Дадар-оол Херекейович Куулариың 4 баш чылгы малын оорлаап, Барыын-Хемчик районнуң Хөнделенге аппарын садып сааргап. Ол малчын малдарын сураглап чораан, «Алдан-Маадыр» совхозтуң оорга алыскан чеди чылгы малды кижилерге садыпкан турда таныап, совхозка экжеп берген. Дадар-оол Куулариң оорлаткан малдарының бирээзин «Алдан-Маадыр» совхозтуң малчыны Маадыр-оол Ооржан таныап, Д. Куулярга экжеп берген.

— Оор Сарыг-Хамның дугайында Барыын-Хемчик, Бай-Тайга райкүүскомнарының иштинги херектер киидистерининге билдирип, дыцнадырымга, кандыг-даа хемчег албас, ол кижи аиаа-ла ол херээн уламчылап чоруп турары хомудапчыт-дыр — деп, Д. Куулар хомудалын илередип чугаалап орар.

Аңаа ким-даа күш четпес, ох дээрге районнар аразында «эзир-ле» болгай. Ол «эзир» ол чоруп тургаш, Барыын-Хемчик районнуң Дөң-Терезинде чурттап турар хамаатыы Аймыжы Даржаптыр инекгерин болгаш шээр малдарын оорлап тургаш, тутторган, мичээл-даа кандыг-даа хемчег албаан. Ол «эзирни», ооң сүлчээлежип турар эш-өөрүн тып илередирип — милиция органының дорт хүлээлгези.

Амгы үеде административтиг органнар кем-херекти баш удур болдурбас, болган херектерни изиг дээрези-биле кылып шыдаар эртем-билигниг кадрлардыг, машинатехниканыг хирезинде, оны түге чеп ажыглавайн турарыл? Бо айтырыгның дугайында партия, совет, ажылчы чон хүралдарынга хеп удаа иеген турбуже түге хөдеиип, хемчег албайн турарыл?

Административтиг органнар амгы үениң негелдезининге дүүштүр боттарының ажылын эде тургузуп, чыдып калган эрги чаңчылдардан үшүүмайн турары канчаннда таарышпас деп бодаар мен.

Сөөлгү үеде суд, прокуратура, милиция органнары оорларның хереэн эмин эрттүр чиик көөр чоруктар бар. РСФСР-ниң Кеземче Хообилузунуң 144 үүлүү-биле хуу өнүү оорлаан кижилерге эң-не чиик яла бээриидеи оларның бажы эттеиир, оорлаар чоруктуң читпеэи ында. Чамдык фактылардан алгап көөрге, балгы оорларны тодарадып шыдавайн, түгле чаңгызында шииткел онаарга, артканнары хостуг арткаш, ол-ла үүлгедиин уламчылаи турары кайы-даа районнарда бары чажыт эвес.

Кажан Тыва национал революция үнгеп сөөлүнде оолданыр чорук чок турган. Ыланғыя чылгы мал оорлаар чорук чок турду. Чамдык оорланган кижилерни илереткеш, ол үениң хоойлузу-биле шыңгыы шиидип турду. Хей удаа азы балүк оорларны эң-пе дээди хемчег-биле адып шиидер, куду дээрге-ле 8 чыл бээр. Оны көрген мен. Моолдан хей мал оорлап эжеллген, бистиң чер чурттуг бир кижини ооң киржикчизи дээш, суму девискээрниге сугдаап, адын каапга, тереллери ооң сөөгүн ажаап туганның караам-биле көрдүм. Ооң соонда оор деп чүве бистиң черге шуут читкеп турган.

Сөөлгү үеде чамдык авторларның бижип турары шын болгаш чептүг деп бодаар мен. Ол шиитгирген кижилер оны кандыг-бир эртем-сургуул дооскан-биле дөмей, ооң кандыг-даа түнел үндүрбейн турар.

Болган херектерни көөрде, ооң болган черниге ажык судтарга көрбес, түгле суд залында хагдынчак байдалга эрттирип турар. Оны шын эвес деп бодаар мен. Ол суттарны чон ортузунга хоойлудурүүнү биляи дээш кылыры чугула. Амгы үеде улуг-районнарда бары чажыт эвес.

Кажан Тыва национал революция үнгеп сөөлүнде оолданыр чорук чок турган. Ыланғыя чылгы мал оорлаар чорук чок турду. Чамдык оорланган кижилерни илереткеш, ол үениң хоойлузу-биле шыңгыы шиидип турду. Хей удаа азы балүк оорларны эң-пе дээди хемчег-биле адып шиидер, куду дээрге-ле 8 чыл бээр. Оны көрген мен. Моолдан хей мал оорлап эжеллген, бистиң чер чурттуг бир кижини ооң киржикчизи дээш, суму девискээрниге сугдаап, адын каапга, тереллери ооң сөөгүн ажаап туганның караам-биле көрдүм. Ооң соонда оор деп чүве бистиң черге шуут читкеп турган.

Сөөлгү үеде чамдык авторларның бижип турары шын болгаш чептүг деп бодаар мен. Ол шиитгирген кижилер оны кандыг-бир эртем-сургуул дооскан-биле дөмей, ооң кандыг-даа түнел үндүрбейн турар.

Болган херектерни көөрде, ооң болган черниге ажык судтарга көрбес, түгле суд залында хагдынчак байдалга эрттирип турар. Оны

КЫШТЫ УДЭЭН, ЧАСТЫ УТКААН

Кызылчылар кышты үдеп, часты уткуур дээш ол эртен агаар-бойдустуң кандыг болурун радиодан дыннап, солумнарны эртежик садып алырын орвлдажып турган. Оларның сагыш-сеткилиң бойдус хомудатпаан. Хүн чагыг ёзугаар болган. Культураның болгаш дыштанылганың Гастелло аттыг парыгының ужу-бажыңдан чон аттракционнар ойнаар черже шуужуп эгелээн.

Бир-ле дугаарында үлетпүр барааннарының болгаш аъш-чем садыгларының ажылдакчылары боттарынга тааржыр черлерни эзелеп, садып алыкчыларга билдингири-биле эртектерни баш удур бижээш, коскү черлерде салгылаан. Оон аңгыда тускай кооперативтер база шиштээн эттерни болгаш мүн кылыры-биле доораан чиг эттерни белеткээн. Маңчы кылыр тырткан эттерни деңзи аайы-биле аңгы-аңгы хаптарда суккулап каан.

Дидиректер, доңган кижилерге изиг шай болгаш кофени база буузаларны быжырып садып турган. Келген чонну хөгледирү-биле музыкалыг доктаамал ырладып каан. Баштай келген кызылчылар боттарының хаптарын, сеткаларын долдуруп алгаш, өгленче чоруп турган.

Ол хүн паркка аттракционнар ажылдап эгелээн. Ону оочурлаан кижилер-ле хөй. Дүштекиниң 12 шак турда музыка ойнап эгелээн. Концерт көргүзери-биле белеткел каан сценага Тыва агроүлетпүр тудуг каттыжышкынының ажылчыны Владимир Егорович Юрьев гармошкага ойнай бээрге, чылган чон ону адыш часкаашкыны-биле уткаан. Оларга концертти бараалгаткан. Чер-черге болган аттракционнарга улуг-биче кижилер идепкейлиг киришкен. Эң ыланғыя узун дурту 21 метр чагы бажыңга саалын хааржакка азып каан аскыр даганы дүжүрүп алыр дээш аныяктар чагыже үмүн эгелээн. Чамдыктары бичии үмүн чоруй, оон ынай шыдаттынмас хире боорга, дүжүп бадып турган.

Аныяк эр тыл тынмайн чагы бажыңче туттуюп үме берген. Шаңналдыг хааржакка холубиле дээш каарга, ону куду бадырыпкан. Ол азаамгыр чоруктү кылган кижиниң адын Сиин-оол Ендап дээр болду.

Оон кайда ажылдап турарын сонуургадым.

— Кызылдың 2 дугаар АТБ-зинде каднажылап ажылдап турар мен. Бодум Улуг-Хем районнуң Ийи-Тал суур чурттуг мен. Моон иштинге дагаз эвес, бажың дүлгүүрү суп каан турган болза көрем, акый—деп, ол баштактанды.

— Бо хире бедик чагыже үнерге, соок эвес-тир бе?

— Соогун билбес чүве-дир. Холдуң, буттуң күштерин үндүрүп турда, кайын доңар деп—дей каапты.

Шаңнал чедип алганынга бийыр чедиреримге, четтиргенин илеретти.

Оон чанында бажы чайгаяып турар чагыда шаңнал алыр дээш кижилер кылаштажып турлар. Хинта бир-ле чүве азып каан тур. Ону алыр дээш кижилер чагыны кыралаап, орту четпейн кээп дүжүп турганнар. Бир бичии оол кылаштап үнген аайы-биле чеде берип. Ону сонуурган көрбедивис. 2 рубль 50 көпеектиң шай хайындырар херектелип болду. Кыанядың 15 дугаар школазының сески класының өөреникчизи Олег Яков шаңналды чедип алган. Чоңнүң хөй кезии ол ийи чагы чанындан ыравастаан.

Эң-не бедик чагы бажыңга өрээл чырыдыкчызын азып каан. Ынаар түткүп турар кижилер-ле хөй. Чамдыктары орту кинр үне бээрге, көрүкчүдер хей-аът кирип алгырышкылаар-даа.

— Бичии дыштанып ал. Шаак төне бээр. Далашпа! Бо черле шыдаар хире ор-дир! Кашпагайын көрем моң — суг дингилээр.

Чамдык аныяктар элээн үнүп чораан, дедир ытпайтын бады кээр. Чамдыктары орту киргеш, бажың чайгап-чайгап, оон ынай хормогун илередип турдулар. Ол ойнадымышкынарда «Жигули» машинаның дугуюн, хеп чүүр машинаны садып алыр талонларны база ойнадып турган. Үүрмек барааннар аймаа база хөй болган. Чамдык кижилер Г. К. Жуковтуң номарын-даа, улуг каинстрлерин-даа ойнадып ап турдулар.

Ол хүн кызылчылар ийи шак иштинде кышты үдеп, часты уткуп келгенвер. Аът шанактаар болгаш ону эдырар галазы-биле маргылдаа болбазын. Аңаа дыка хөй кижилер хомудап артқан.

Чорук аайы-биле Кызылга кыш үдээрин көрүп алыр дээш «Х Улуг хурал» совхозтуң малчыны Орус-оол Сымчаан-оол аът шанактаар черде тур.

— Маңаа аъттарын кажан экизер ирги? Киржип көрүүмзедээш манап тур мен— диди. Ону маңаан кижилер база хөй болган. Кыш үделгеэн доозулгуже чедир аъттарчы экелбээн. Малчының күзели бүтпээн. Чылдагаанын айтырып келириивиске. Күрүнеизи Тывада үксаажыдылгалыг чылгы ажыл-агыйы аъттарны чорутпаан болган.

Массалыг селгүүстээшкин, оюн-тогаза ол хүн эки болган. Чоңнүң сеткилинге четпээн чүүл чүү болганын дээрге шаңнал алган кижилерни чарлаар микрофон безин чок болган. Ол ышкаш кайда чүү болуп турарын улус билбес. Баш үглаан черже кылаштап чораан, маргылдаа болуп турган черге таваржы бээр болган.

Кызылдың хоочун чурттакчызы Уйнук-оол Маныевич Оюн мынча дидир: «Парк аксынга эрттирерге, дыка солуп чүве болгай. Бедик черден кайда, чүү болуп турарын көрүп турар. Маңаа чүү-даа көзүлбес-тир. Бо чылын соок кыш болбаан болгаш кара суг доймааны-биле мында эрттирип турар чоор бе?»

Оон чугаазынга чөпшээрешпес арга чок. Чамдык маргылдаалар хөй көрүкчү чокка бүдүү эрте бергилээн. Чер-черге микрофоннарны тургузуп алгаш, чарлап турган болза, шаңнал алган кижилерни чон билип алыр турган ийик. Келир чылын ол «маадырлар» база катап келири магат.

Монгуш ӨЛЗЕЙ-ООЛ.
Чуруктарда: кыш үделгезинин үезинде.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

ЧЫЛЫГ БОЛГАШ ЧЫМЫШ

• Очерк •

Тываның Танды биле Улуг-Хем районнарының хилли кызыгаарында Кызык хөлүүк девискээри шаг-шаандан ат-сураглыг чер чүве. Хөл, ону долгандыр ак хову, кадыр каскактар хаажылаан. Чараш-даа оран. Ынчангаш суму чонуң чайлаа чораан чер.

Өскен-төрээн чайлаавыта кээп, оон чону-биле чугаалажыр аргалыг болдум. Кажы дутайым чаңгыс сос-биле түмнеп шаап болур: октаттынган суур.

Өңгек-өңгек соңгаларлыг, шалааларын аппарган, ээн бажыңнар тургулап калган. Бирде-бирде сактырга, Тываның улустуң чогаалчызы С. Сарыг-оолдуң:

Шала часкаар апарганза,
Чаңгыс борбак ынай-даа
чок,

Өлген малдың кажаалары

Өңгейгилеп туруп калган— деп одурүүлары-даа бодалга кирер. Ындыг бе дээрге, долгандыр ховуларны тараа-быдаа, кат-чимис, сиген-сыргыыт шыпкан. Ынчангаш суурнуң хоочун чурттакчызы Монгуш Давааның «Өгөртпинмес байлак, эдиндирээн чурт» деп солуннарга бижип турганы таварыга эвес.

Шагда Каъкка «Элегеес» совхозтуң сүт-бараан фермазы, школа, садыг, столовая база тургулаан. Орус, тыва чурттакчылар кады ажылдап турдулар. Ам, үстүнде чугаалаанывыс шыкаш, ээн бажыңнар «өңгейгилеп туруп калган».

Бүдүн суурда ам 8 хирелереге бар. Олар дээрге 80 ажыг харлыг Ембуу ирей баштаан келек Монгуштар, Чаптагбаа үгбей баштаан келек Ондарлар-дыр, Оюннар барык чок. Шупту пенсионерлер. Ажылдыг кижилерни салаа-биле санап болур: арга-арыг даамалы Ондар Мөңге, таңныыл Ондар Сүтежик... Аныяк-даа болза, курут олуруп турар кижилер бар, оларны совхоз ажылбиле хавдырбайн турар.

Октаттынган суур. Ынчалза-даа кижилер чурттап турар оран черле чылыг болур чорду.

Каък ховузунуң чиге соңгу түгүнде Кара-Дыттың үжүнда Кара-Чоога деп черле чурттап орар Элегестиң хойжузу Очур Ембуунуң аалоранынга кирдивис.

Оргу-Шавыганың эрээнде кыштаг чер. Ындыгнигир демдектер: улуг кажаа, ырак эвесте кудук бажыны, ыттар эргизин, кажаада сиген, эзердиг аъттар...

Орай кежээ чүве. Кышкы ховунуң соок чыварынга аъттыг чораан болгаш өгге кирип келириске, чылыг-лыдың. Шынап-ла өг, шынап-ла чылыг.

Соокта аът кырынга үр чорткан кижиге — мөңээ өг иштин бажындан безин чылыг, чырык ышкаш сагындырды. Ожук орнунда бичии печка, дээвирде сайгылган, чадыглар адаанда шала.

Өгнүң ээзи, азы албан даугаар алырга, улут кадарчы Очур Монгушович Ембуу өөнде чок болду. Ажылхерек ужурунда Элегес кире берген.

Даргалар-даа, сургакчылар-даа чүгле «бир-дугаар»-биле чугаалажыр чүве болгай. Бир эвес ол чок болза, өгнүң херээжен ээзи-биле, азы «ийи-дугаар»-биле аарсаар, ийиги, үшкү чергениң домактары-биле ол-бо октаныпкаш, бүрт дээр. Бистер өгнүң херээжен ээзи-биле, азы хойжунуң «ийи-дугаарым»-биле чугаалаштывыс, ол демей-ле бүгү ажыл-херекти билир, харын-даа чамдык черлерге «бир-дугаардан» артык болду, херээжен кижи болгаш мындыг боор.

Өттө кире сал-ла:

— Чылыың, чырыың!— деп магададым.

— Чээрби чеди чыл хөй кадарын келдивис, чээрби чеди чыл өтте чурттап келдивис — деп, «ийи-дугаар» Өдек Доңгаковна бир-ле чугулаган шыйган үн-биле чугаалады.

Менээ ег ишти чылыг байтыгай, улам харын изиг апардың: 27 чыла өтте чурттап?! Каъкты долгандыр аргаларның мяжы хүндүс безин кижи карык-кулак дежип каггы дег, ол хиреде совхоз бодунуң малчыныңга бажың түдүп берип шыдавас! Таңды район дээрге Монгун-Тайга эвес-тир. Каъкка ыяшты кескош, чуурктаптар болза, аалче боду чугулуп кирип кээр чыгыы чер-ле болгай.

Совхоз директизизы аңаа орбайн турарын Өдек Доңгаковна чугаалады. Бо чыдыв оларның чаңыла ийи ыяштыга бажын туткан. Ынчалза-даа ол черле даргаларга агартыынар чылдагаан болбас ужурлуг. 27 чыл — үүнүн хуусаа.

Коммунист Очур Монгушович биле Өдек Доңгаковна Ембуулар мурнунда төрүүр хөй база кадарын турган. 6 чыл улай. Чамдык чылдарда 100 төрүүр хойдан 117 чедир хураган ап турганнар. Ынчангаш «Урал» мотоцикл-биле-даа шаңнаткан.

Ам оларның коданында 620 ирт бар. Өске черлерниң дениели-биле алырга, тыргыл кодан-дыр. Мал чеми четчир. Малдың ырымы черле эки. Чылгы кыш болуп турар.

Эр малчыннар-биле домак кылырга, черле калбарты аярак, кулбурту аярак чугаалаар боор чораан. Херээжен чоп кончуг-ла тодаргай. бирдең бирээ чок санаар, контарар улус-тур. Өдек Доңгаковнадан дыка хөй түүлдер биднп алдым. Чижээлээрге, малчын кижиден 1 тонна хомур дээш 17 рубль, 1 куб. метр оттаар ыяш дээш 6 рубль 90 көпеек, 1 квт электроэнергия дээш 3,5 көпеек тыртар чүве-дир. Машина алырга, 1 шакта 2 рубль 75 көпеек, трактор алырга, 4 рубль 87 көпеек төлээр. Когарээл дээш 1 кг хой эъдиндеп 1 рубль 94 көпеек, 1 кг дүктен 8 рубль 91 көпеек тыртар. Че, ол-даа канчаар, халас чүве каяа турар, ишкен-чигеин, харыысалга чогу дээш ыым-даа шүүдээр апаар.

— Бир аът дээш айда үжен беш акша төлеп турар бис — деп, Өдек Доңгаковна чугаалады.

— Чаңгыс аът дээш? Үжен беш рубль?

— Ийе, совхозтан чаңгыс аът ап турар бис. Ийи аът ап турар улус бир айда-ла челен акша тырттырып турар.

— Бүдүн шалың!

Бүдүн шалың болбайн өгнүң херээжен ээзи-биле, азы «ийи-дугаар»-биле аарсаар, ийиги, үшкү чергениң домактары-биле ол-бо октаныпкаш, бүрт дээр. Бистер өгнүң херээжен ээзи-биле, азы хойжунуң «ийи-дугаарым»-биле чугаалаштывыс, ол демей-ле бүгү ажыл-херекти билир, харын-даа чамдык черлерге «бир-дугаардан» артык болду, херээжен кижи болгаш ыялы

Республиканская
БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1989 ч.
март
15
среда
№ 62 (13962)
1923 чылдан үнелеттингеш.
Өртээ 3 хоп.

КОММУНИСТИҢ САНАЛДАРЫ

Сөс биле ажыл-херек карышпас

Партия хуралы коммунистиң амыдыралынга, ажыл-чорудулгазынга улуг ужурдузалыг. Хурал — партия эге организациязының дээди органы, партийжи кижизидилгенин школазы болуру хөйге билдингир. Бистиң республиканың партия эге организацияларының хөй нуруузунуң хуралдары ол харысаалгалыг ролин чедишкинниг боттандырып турар.

Партия хуралдарынга бодунуң ажыл-чорудулгазын үнелеп көөрүнге чогаадыкчы дилээшкин, бот-шүгүмчүлекчи болгаш ажыл-керекчи байдал тургустунган турарынче партия Төп Комитединиң кичээнгейин салып, ёзу барымдаалаар, мактанып, әрегелээр, хоозун шугтаар, харысаалга чок чоруктарны шинтирлин-биле ажыл әртерин чугулаап көргеш.

Партия хуралдарынга кандыг айтырыгларны чугаалажып турарыл? Партия эге организациязының, коммунистериниң, күш-ажылчы коллективтиң амыдыралынга, ажыл-чорудулгазынга. Коммунистиг партының, Совет чазактың доктаал-шинтирлерин күүседиринге хамаарышкан әң чугула айтырыгларны сайгарып көөр. Ол болза экономиктиг үндезин реформаны боттандырарының, социал-экономиктиг хөгжүлдени дүргедедиринниң, ылаңгыя әып-чем, чуртталга орап-бажың, кадыкшыл программаларын күүседиринниң, партия ажылынның стилин, арга-методтарын сайзырангайжыдарының, коммунистериниң авангардчы ролюн белидеринниң, партийжи, күрүне, күш-ажылдың сагыыга-чурумун быжыглаарының, кем-херек үүлгедир, арагалаар чоруктарга удур демиселдиң күштелдиреринниң дугайында болгаш еске-даа айтырыглар-дыр. Үстүнде айтыкан болгаш еске-даа айтырыгларны партия эге организация бүрүзү бодунуң ажылынга, амыдыралынга әң-не чугула херектиг деп көргенин шилип азгаш, хуралынга чугаалажыр, ооң белеткелинге коммунистерни киниртирер. Ынчан ону чугаалажырынга коммунистер идепкейлиг-киржип, боттарының саналдарын, сүмелерин киирер. Ам чурттуң мурнунда салган улуг болгаш чугула ажыл-херектерни шинтирлээр әде тургустунуушкунуң дүргедээшкининиң үези болганда ажыл-иште, амыдыралда чедип алган түүдүлерин шүгүмчүлекчи ёзу-биле аналиэтеп көргеш, биетиң бурунгаар шимчээшкинниг-биле шаптыктап турар четпестерни илередир, ону эдип алырда түңү кылырын, кандыг курлавырларны, арагаларны, күштү ажыглаарын тодарадырып чугула болуп турар.

Партия хуралынга коммунист бүрүзү саналдарын кайтарып, ажыл-ишти бурунгаар хөгжүдүрүнге, амыдыралды экижидиринге шаптыктап турар четпестерни шүгүмчүлеп, ону эдип алыр талазы-биле ажыктыг саналдарын, сүмелерин киирип турар. Ол болза партия ажылын улам ынай сайзырангайжыдарынга, чедишкинниг ажылдаарынга салдарны чедирер. Партия комитеттериниң болгаш партбюроларның хүлээлгези болза, коммунистерниң шүгүмчүлеттерин, саналдарын хамы өөренип көрүп, ону күүседир дээш тодаргай хемчеглерни ажылдап кылыры.

Он ийиги беш чылдың дөртки чылында партия организацияларының, күш-ажылчы коллективтериниң мурнунда улуг соруглаар салдынган, ону чедишкинниг шинтирлээринге коммунистериниң шүгүмчүлеттерин, саналдарын, сүмелерин амыдыралга боттандырары биче эвес рольду ойнаар чүгле удуртукчулар-биле ужуражыкшаан чорук баар таварылгалар барын айтыкан. Шак ындыг фактылар чамдык СЭКП райкомнарының ажылдакчыларынга база тургулаан. Бо болза партия эге организацияларының ролюн чедир үнелевейн турарын хереглеп турар.

Партия эге организациязы — партияның үндезинниң, эде тургустунуушкунуң кол звенозу. Ол масса чон-биле тудуш харылзаалыг ажылдап турар. Оларның даймчы арга-шинээзин бедидер дээш партия комитеттери болгаш бюролар доктаамал ажылдың чорудар хүлээлгелиг. Ындыг-даа болза партия эге организацияларынга хөвар баар, оларның ажыл-ижин сонуургавас, практиктиг дуза чедирбес партия комитеттери амдаа бар. Тыва автоуруктуң ковругу тудуунуң эргелининде коммунист С. В. Сафрин партияның Кызыл хоорай конференциязынга саналдаргеш, партия хооркомунуң чаңгыс-даа секретары, ажылдакчызы коллектививже кээп көрбээнин, хуралга олурушпаанын, ужуражылга кылбаанын шүгүмчүлээш, ажыы-биле чугаалаарга хооркомбиле бистиң харылзаавыс чок, бисне дуза, деткимче көргүсепейн турар» деп чугаалаан. Мындыг таварылгалар чамдык партия райкомнарында, парткомнарда ам-даа бары чажыт эвес, мындыг четпестерни өткеш, партия ажылын сайзырангайжыдарының чаа аргаларын, хевирлерин дилеп тыварын үе иегеп турар.

Партия комитеттери, партия эге организациялары хөй хуралдап, партия ажылын база улуг ажыл-агыйынга партийжи удуртулганы экижидиринче угланган доктаалдарны эвээш эвестн хүлээп ап келген. Ынчалза-даа оларның күүселдезин организаеттаарынче, хынаарынче ёзулуг кичээнгей салбайн турарындан дыка хөй четпестер чылдан чылче улажып, эттинмейн турарын коммунистер сагыш човаашкын-биле хуралдарга саналдарынга чугаалап турарлар. СЭКП райкомнарының пленумнарынга, бюроларынга, партия-ажыл-агый активиниң хуралдарынга, партком, партия эге организацияларының хуралдарынга мал ажылында четпестерни чаңгыс удаа эвес чугаалажып көргеш, малдың баш санын өстүрерде, продуктулуун бедидерде, ооң олуп-хоораарын кыымарда чүү кылырын айтыкан хемчегдерни илередир. Ол болза партия ажылын улам ынай сайзырангайжыдарынга, чедишкинниг ажылдаарынга салдарны чедирер. Партия комитеттериниң болгаш партбюроларның хүлээлгези болза, коммунистерниң шүгүмчүлеттерин, саналдарын хамы өөренип көрүп, ону күүседир дээш тодаргай хемчеглерни ажылдап кылыры.

Он ийиги беш чылдың дөртки чылында партия организацияларының, күш-ажылчы коллективтериниң мурнунда улуг соруглаар салдынган, ону чедишкинниг шинтирлээринге коммунистериниң шүгүмчүлеттерин, саналдарын, сүмелерин амыдыралга боттандырары биче эвес рольду ойнаар

Соңгулдалар эгелей берген

БАШТАЙГЫ ДЕПУТАТТАР БАДЫЛАТТЫНГАН

ССРЭ-ниң Улус депутаттарының соңгулдаларының дугайында Хөөлүнүң негелделеринге дүүштүр чурттуң хөй-ниити организациялары боттарының конференцияларынга болгаш пленумнарынга ук организацияларның болгаш инитиелдерниң мурнундан улус депутадынга депшитикен кандидаттарын соңгуп эгелээн.

Март 11-де Москвада «Меридиан» Культура бажыңынга Чогаадыкчылар болгаш чаартыкчыларның бүгү-эвилел инитиелиниң хөй кижи киржикчилиг пленуму болуп эрткен. Ол пленумга ССРЭ-ниң улус депутаттарынга ук ниитилелдең депшиттирген кандидаттарны соңгаан. Пленумнуң ажылын еске-даа хөй-ниити организацияларының болгаш масеалыг информация чепеекгерниң толаелекчилери кончуг кичээнгейлиг хайгаарап көрүп турган.

...Соңгулда комиссиязының кежигүнү, Грузин ССР-ниң алдарлыг чаартыкчызы Т. Шилакадзе фойеңин ортузунда тургусхан улуг столлуң кырынга балыглашкын хаар-жактарын ажыткан, бюллетеньнер овааландыр чыглы берген.

Чаа Хөөлүлүң кордүнгенин ёзугаар бо инитиелел чурттуң эрге-чагыргазының дээди органынга беш депутаттыг болур эргелиг. А соңгулда кампаниязының үезинде түстүс республика, край болгаш область организацияларындан 108 кандидатты депшиткен турган. Ол кандидаттар хөй саннаар ужуражышкыннарны кылып, боттарының кылып чорудар ажылдарының программаларын таныштырып турган.

...Комиссия балыглашкынның түңнелдерин пленумга чарлап ыыннаткан. ССРЭ-ниң улус депутаттарынга БССР-ниң ЭА-зының электроника институдунда даборатория эргелекчизи, БССР-ниң алдарлыг чогаадыкчызы В. Больбасов, Череповецкийниң металлургия комбинадының өөредилиниң начальнигн, ССРЭ-ниң алдарлыг чогаадыкчызы Л. Данилов, Свердловскиде М. И. Калинин аттыг машина тудуушкун заводунда бригадир, Социалистиг Күшажылдың Маадыры Л. Делвхин, Ленинградта «Механобр» комбинаттың чиңгине директору, ССРЭ-ниң ЭА-зының корреспондент-кежигүнү В. Ревинивев, Светловодскийниң арыг металлдар заводунуң кан эзилдиригчизи, УССР-ниң алдарлыг чогаадыкчызы Б. Сушко соңгуткан.

• • •

Чурттуң Театр ажылдакчыларының эвилели ССРЭ-ниң улус депутадынга он кижини соңгуур улустуг. Соңгулда кампаниязының үезинде ол он мандатка 50 ажыг кандидатты депшиткен турган. Оларны бүрүткээр үеге чедир 12 кижи арткан турган. Ол 12 кандидатты эвилелдиң март 12-де болган хөй кижи киржикчилиг пленумунга бадылаашкынга киирген.

Бадылаашкын чорудулгазын хөйге көскү, ажык-чарлыкылыр организастаан. Москомсовет аттыг театрның улуг залынга соңгулда комиссиязы ажылдап турган. Комиссия кежигүннериниң ажылдаар столларын залдың ортузунда тургускан, бадылаашкын кабинаалары ооң чоогунда, урналарны көскү черлерде тургускан.

Чогаадыкчы эвилелдиң 250 ажыг толаелекчизи бадылапкан соонда, бюллетеньнерни санап, кымның чеже бадылаашкынны алганын түңнеп ундурген.

ССРЭ-ниң улус депутадынга соңгутканнарның бирээзи—ССРЭ-ниң Театр ажылдакчыларының эвилелиниң баштаар черинин даргазы К. Ю. Лавров чуртта бооп турар демократчы чорудулгаларны улам бүрүнгаарладырында чаа соңгулган депутаттар боттарының күжүн харам чокка баар даарзин пленумнуң киржикчилеринге бүүреткен.

• • •

Эвилелдер бажыныың Колонналыг залы март 13-те соңгулда пунктузу апарган. Совет тайбың фонгузундан болгаш сес совет хөй-ниити комитеттеринден ССРЭ-ниң улус депутаттарын соңгуур талазы-биле Бүгү-авиялел конференциязы ада болуп эрткен.

(СЭТА).

БҮРҮН КАМГАЛААР

Чилимит, Чолдак Арапчорлар аныяанда-ла хөй малдан эгелээн. Олар — «Найырал» совхозтуң Шанчы салбырының малчыннары. Кыштаа Кара-Булуң деп черде. Коданында бо чылын бир дугаар төрүүр 340 хөйлүг. Оларның 230 ажыы ооллаакап, хураганнарын сакманчылар—малчыннарның ийи уруу Чойганмаа, Марина болгаш салбырның ажылчыны Инна Монгуш онча-менди өстүрүп, дорунтуруп турар. Мал чеминиң курлавыры четчир. Сигенин малчыннар боттары чайгы үеде Кара-Булуң бажында өзеннер аксынган белеткеп ап турарлар. Аңаа немей, нажан херек апарганда, совхоз төнүнден сөөртүп экелп бээр. Малчыннар малдың баш санын бүрүн камгалап ап, ооң продукциязын ковудедир дээш кызымаккай ажылдап турарлар.

Шоңаан ТҮЛҮШ.

Корум — чурум камгалалы

КОЛЛЕКТИВТИГ АРАГАЛААШКЫН

Дружиниктер болгаш милиция ажылдакчыларындан тургустунган он шаа кижи составтыг болук март 7-де районнуң Культура бажыңынга болган дискотекага корум-чурумну хынап чораан, орук кежилдир КМК-18-тиң конторазынга кире бергеп. Оларның мурнунга таптаашкын чылдарының чурумалы көстүп келген: кожа салган столдарда аъш-чем, арагалары... Олар маңаа коллективтиг арагалаашкын доосту берген черге келген. Ынчалза-даа ол тудуг организациязының начальнигн Олег Ткачев, ооң кол инженери турган Геннадий Хитяев чорбаан болган. Соолгүзү үоокта чаа «Шагаан-Арыг тудуг» трестиң кол инженери апарган.

— Чүү улус силер? Мен дээрге, район чергелиг удурткучу-дур мен, ынчаппаан үүлле «ооң кол» даргага чагырган мен—деп, Геннадий Григорьевич чалчыттынгаш, партия райкомунуң бирги секретары Владимир Сергеевич Неделинче телефонмаан.

Ол үеде КМК-18-тиң начальнигн Олег Ткачев дезинкен.

Эзирнктер сергедир черге эккээрге, Г. Хитяев «Мени дээш эртемниг эмчи шинчиинзе». «Ийи эмчи шинчиинзе» дээш, кезек хедерленген. Ооң эзирни бадыткаттынган.

Бо фактыны райкүүскомунуң инитики херектер киидиашиңи парлалга болүү дыңнадынга киирбезе-даа, ону чажырар арга чок апарган. Олег Ткачев мооң мурнунда машиназын эзирик башкарып чораан, партия талазы-биле шыңгыы допгуттурган. Ол апаа өөредиг болбаан.

Кодур-оол ОЮП.
(«Шынның» корр.).

Найыралдың оруу-биле

АТ САЛДЫНГАН — АЖЫЛДААРЫ АРТКАН

Тыва АССР-ниң Агроүлетпүркүркомунуң чалаанын ёзугаар Тывага ногаа кульгураларын болгаш картофельди өстүрүп бээри-биле Кыдат Улус Республиканың Шаньян хоорайның Хайгин районундан бөш кижи составтыг делегация ажылдаар совхозтары-биле кереэ чарып алыры-биле келген. Ол делегацияны Экономиктиг харылзаалар болгаш техниктиг кады ажылдажылга талазы-биле бүгү-делегей компаниязының Кыдаг-Шаньян можуузунуң тудуг компаниязының чиңгине директорунуң оралакчызы Лю Сохо баштап чораан.

КУР-нуң төлээлери баштай специалист - технологтарның болгаш ногаажы-тараачынарның ажыктаар черлери-биле барып танышкан. Каа-Хем районунуң «Бурунгаар» совхозунга 80, Улуг-Хем районнуң «Улуг-Хая» совхозунга 100 кижини ажылдатыры-биле олар чорупар.

Баштайгы ажылчын бөлүктер апрель 20-ден орай эвесте 50 кижи «Бурунгаар», 50 кижи «Улуг-Хая» совхозтарга келир. Ол үеге чедир аалчыларның чурттаар орап-саналын үк совхозтар белеткээр. Ийи дугаар бөлүк 50—50 кижи май 20-ге чедир келир.

Олар маңаа келгеш помдорларны, огуреттерни, капустаны болгаш морьковту олуртур. «Улуг-Хая» совхозка ногаа аймаандан ангыда, картофельди база тарыыр.

— Орус дылды каяа өөренип алган силер, ам соруланнар чүл? — деп, очулдурукчу Вандан айтырдым.

—Бистиң кыдаттар орус дылды школаларда болгаш дээди өөредилге черлериңде өөренип турар. Мен бодум Ляошин университединг дооскан мен. Ам ында эртемшинчилел институдунда ажылдап турар мен. Бистиң тыва чон ковчуг эки хүлээп алды. Ам баргаш, бээр келир ажылчыннарны белеткеп эгелээр бис.

Кереэге атты ийи таланың төлээлекчилери салган.

Кереэге ат салганының соонда Лю Сохо мынча дээн:

— Бо черге кончуг эки чедип келдивис. Эки хүлээп алганынга четтирдивис. Ам чүгле ажылдаары арткан. Совет-кыдат найырал ам-даа бымыгар болзуп!

Тыва АССР-ниң Агроүлетпүркомунуң даргазының бирги оралакчызы И. М. Сувандии мынча диди:

— Кереэге ат салганы дээрге-ле мооң соңгаар кады ажылдажыгаары болгаш дружулга солуушкунуң уламчылаарының хереченнидир. Совет-кыдат найырал улам быжыгар.

Монгуш ӨЛЗЕЙ-ООЛ.
ЧУРУКТА: ужуражышкыны үезинде.
Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

СЭКП ТК-ның Чагаазы:

кыштаглаашкын—шылгалда

ТОЖУНУҢ МАЛ-МАГАНЫН КАНЧААРЫЛ?

Шынап-ла, хойхуларның аалдарынга чораан база районда мал-маганның шимчээшкинниг дугайында отчёттар-биле таныжып көргеш, кижи шуут мунгараар чорду. Ында, ол районда, малдың дугайында сагыш салып турар улус бар бе деп дорт айтырыг тургустунуп келирдир. Амгы үеде аң-мең-даа болза үчёттуг, кыштың үеде оларга аянныарга, оларның чыглыр черинге, сигенни, будук-бүрүнү-даа салып берип, аң-мең көрүдезин дээш сагыш салып турар шыкажыгай.

Мен бо сөстерни аңаа-ла чеченчилер дээш эвес, көргеп-билгенимниң дугайын бижип олурарым бо. Моон мурнунда-даа Тожуда мал-маганның хорап турарының дугайында солуннарга каш удаа бижип келген чүве. Хемчеглер алзын хээш шак ындыг материалларны бижирип апаар. Частырыглардан өөренир хөөр бис. А багын чугаалаарга, бачыыл ардыр деп үлегер сөстер база бар. Тожуда малмаган дугайында үк черниң база Кызылдан барган чамдык специалистерниң-даа хөй санныг шүгүмчүледдиг материалдарын районнуң удуртур органнары, хамыктың мурнунда АҮК-түң, совхозтарниң зооветспециалистери чүге мынчага чедир сайгарып көрбээнил, ол шүгүмчүледдерге чүге черле харылаавайн турарыл? Хемчеглер албаан болганда, чүнү харылаар боор.

«Тоора-Хем» совхозтуң (директору Дугур С. Б.) ниити сиген кажлазында бо хүнде 58-де тонна сиген бар. Артканнарын коданнарга чедирген ирги бе дээш кыштаглар-га баарга база чок. Төнген. Кажааларның кырында харны мынчага чедир аштаваан, мынчангаш улуг хойнуң база хураганнарның кажаларының ишти ол-шык, сакманчылар база хуусаазы төнерге чангылай бергилээн. Төөрүү хой коданнарында эккелген эвээш силосту малга артенкежээ берип турар. Микроэлементилер, витаминнер мал чеминде чедишпезимнең хураганнар аарып, хоран турар. Моон соңгаар часкы хат-когурум, сарғы база немежир, мынчап кээрге, байдал уламна нарыылаар.

Калбак-Сиген деп черде Кол Даш-ооллуң өг-бүлези төрүүр хойну кыштадып турар. Ол болза совхозта шыырак даан малчын. Бо коданда 270 хойдан 269 хураганы камгалап алган, а хойнуң денгилдеэи ортумак, арган. Ында 4 хураган өлген. Оларны шинчип көрүвүс: ийиги окпе-көрек аарыг, артканнарының чумур аксын дүк дүй чыдыпкан болду. Байдал дүвүреңниг. А аал чанында ондаган хойга силос эккеп берип турар. Ооң шынары дыка багай, күүрү салып тургаш, эки таптавааныңдан ыяаш, орттенип калган. Сугну 3 хонгаш-ла эккеп турар. Ынчангаш чаш хураганнарга сугну кара сугдан шанактап эккеп берип турар.

Белдир-Арыг деп черде Алексей Куулярның аалынга чордувус. Ол коданны февраль 20-де хүлээп алган кижи болду. Эрткен айда бо аалдан 14 хураган өлген. Сакманчылары ам чанган, ийи боду арткан. Улуг хойга бээр сигенни шуут төнген. А хураганга бээр бир шанак сигенниг. Чаш малга 15 хонуктан бээр чарба төнген. Суг сөөртүр автомашина база үш хонгаш кээр. Та чүге ындыг график тургузуп каан улус чүве.

Дараазында Межеликте Виктор Балбырның кыштаанга баарывыска база-ла өөрүнчүг чүве чок ийин. Олар-белчимир бергедээн, ынчангаш аал чанын далбыйлаан, аңаа хой-даа ызырынмас, дедир-ле аалче чанар. Оларны аңаа локтаалып кадарбаска ынчанмайн канчаар. Шөл-Бажында төрүүр хой каларып турар малчын ийи өг-бүле бар. Хураганнар аарып турар. Февральга 14 хураган хораан. Чөөкта өлген бир хураганны шинчип көөрүвүскэ, аажок арган, чүрээнин хавы шуут ириннээн, чугалап калган. Ол аалга мал эмчилери кээпдаа турар болза, аарыгны тодаралын, комплекстиг хемчеглерни албайн келген деп санап болур. Чүге дээрге, огулуг түңнел чок-тур. Ол кыштагның кожазында Мария Биринейниң коданында чаш хураганнар шыгаа эът аарыынган аарып турар. Оларның чоогунга Өндейбен Бичe-ооллуң кыштаанда байдал кожаларындан канчаддаа ылгалбас.

А «Май 1» совхозтуң кыштагларында байдал сыр эскэ. Төрүттүнген хураганнар онча-менди. Мал чеми четчир. Чарба-сулдан ангыда шаар малга силосту база берип турар.

Ажылды организастааны, кижилериң харысаалгазы бо кожа ийи ажыл-агыйда коңгүс ылгалдыг.

Черле ниитизи-биле Тожу районда малдың хорап турары шуут-ла шыдажыр арга чок дүвүреңниг. Ооң балыткалы мынды: 1987 чылга ийи совхоз 758 ивиин, 157 чылгыны, 1988 чылда 586 ивиин, 295 чылгы малды чидиргеп. Бо чылдың эрткен айларында ол малларны барып санаваан. Ол хирезинде отчёттуң № 24 майынча «Тоора-Хем» совхозтан бо чылын 81 ивиин өлген деп көргүскен. Ону тодарадыры-биле совхозка баргаш, документтилерни көөрүмге, ноябрь, декабрь айларда өлген ивилерни отчёткa ынчан киирбейин. ам бо чылын өлген деп айтып каан болду.

Аарыг ивилерни чогуур үезинде ангылаап, ону чүге сайгарбаанывыл? Черле ынчаш, чыл саныңда-ла Тожу районда мал бо хире хорап турда, кымга-даа харысаалга онаавааныл? Соолгу үеде иевижилерже чүгле районда малдың кол эмчиниң А. Докур-ооллаң еске барган кижи чок болду. Мен үстүнде ийи чылга өлген ивиг, чылгының санын киирдим. А читкеги база дыка хөй: ийи чыл дургузунда 1314 ивиг, 452 чылгы өлген. Шак мындыг түүлдер бооп турда, районнуң база совхозтарының-даа удуртукчулары, зооветспециалистери дүвүреэзин көдүрбейн, ол талазы-биле үнгүлээн шүгүмчүледдиг материалдарга харылаавайн турары элдептиг.

Районда шак мындыг байдалдың дугайын АҮК даргазы О. С. Таргынга тайылбырлаш, иевижилерге черле ооң кажын барганын сонуургазымга, даргалар чоруттайн турар, ынчангаш барбаанын тайылбырлаар чорду. Элдеп чүве.

Бир эвес ивиг биле чылгы шак ынчаар хорап турар болза, Тожуга бо ийи мал артпастаар дей берген. Черле ынчаш районда мал ажылынын байдалы канчаар-даа аажок хүвүрээзиниг-дир. Канчаарыл? Ону шинтирлеттер күш Тожуда база харын республикада беэин чогу ол бе? Ат болду-ла!

Шыдаар МОНГУШ.
Агроүлетпүркомунуң ветеринария киидизиниң кол мал эмчизи.

Бистиң кандидаттарывыс

КЫМ ДЭЭШ БАДЫЛААР СИЛЕР?

ССРЭ-ниң улус депутаттарыныңсоңгулдаларыныңталазы-биле Өвүр № 652 национал-девискээр соңгулда округу

М. В. ДОНДУПТУҢ

допчу намдары

Марий-оол Васильевич Дондуп 1948 чылда төрүттүнген, 1977 чылдан бээр СЭКП кежигүнү, эртеми хээли. Ол бодунуң күш-ажылчы чорудулгазын 1965 чылда Бии-Хем районнуң Ээрбекке ортумак школазының интернадынга кижизидикчи башкы болуп эгелээн. 1967 чылда Совет Армиязының хүрээлекинге шериг албан-хүлээлгезин эртиргеш, 1969 чылда халашкаш. Кызылдың педагогика училищезинче киргеш. Ону 1971 чылда дооскаш, Чаа-Суур ортумак школазының күш-культураа башкызынга ажылдап турган. 1972 чылдан 1983 чылга чедир Саглы ортумак школазынга күш-культураа башкызаан. Красноярскиниң педагогика институдун 1981 чылда дооскан. 1983 чылдан бээр Саглы ортумак школазының директорунга.

М. В. Дондуп СЭКП Өвүр райкомунуң кежигүнү, улус депутаттарының Саглы кожуу Советиниң депутады.

М. В. ДОНДУПТУҢ

программазы

Бир эвес мени ССРЭ-ниң улус депутадынга соңгуп алыр болза, хамыктың мурнунда, аъш-чем айтырыын шинтпирлээринче сагыш салыр мев. Мээң округумуңуң кирип турар районнарында ээттиг, сүттүг, ногаанныг чүүдекчи чонга норманга дүүштүр сатпайн турар. Ону эжиндиривиниң бир арказы — дузалал ажыл-агыйлыг хөгжүдери. Маңаа чүгле чон эвес, улус, биче коллектив бүрүзү дузалал ажыл-агыйлыг болуруун чедип алыр херек. Ол шыкаш чыл дургузунда ажылдаар төлпилээрни бүдүрүлгелер кылыр. Малмаганны остүрери чугула.

Чонну чүрттаар орын-сава-биле бүрүн хандырары эң чиглиг айтырыг болуп турар. Бо талазы-биле партиниң болгаш чазактың хүлээн алган доктаал-шинтпирлериниң күсселдези сеолгу үеде ынакей чок апарган дээрзин айтыр апаар. Бо айтырыгны шинтпирлээрде түдүг ниитүстриялдың хөгжүдери, районнарга түүйбү бүдүрер черлерни кылыры, түдүг кооперативтерни тургузарынга идиг бээри чугула. Оон-биле кады хүү бажың түдүп алыр дээш кижилерге бүтүү талазыг детпимге көргүзер херек. Бо бүтүү ажылдарга бодум порт харжыр мев.

Кодээ ажыл-агыйлыг районнарда бир ков айтырыг — малчың нодаа бүрүзүн базың-биле хандырары болгай. Ол айтырыг бисте база чогуур деңнелге шинтпирлештинмейн турар. Чүрттаага бажыңнарым, чүнар-бажыңнарым шеф-даа аргазын ажылдап тургаш түдүп хемчээн алыр мев. Электри энергиязы-биле кезээнин ишкээдерин бүрүн хандырары база чүгүлээ айтырыг.

Культура одагларын, шадык камгалал объектилерни түдүр айтырыглар база тургустунуп турар. Мугур-Аксы, Хандагайты, Сүт-Хөл суурларга бо объектилерни түдүүн кылыр деп шинтпирлеп турар мев. Черле ынчаш шадык камгалалдың шинтпирлээр айтырыглары хөй болуп турар. Кайы-даа эмнелгелерде үениң негелдезиниве дериттинген кабинеттер барык чок, халдаар чедиишпес болуп турар. Эмнелге албан черлерин амгы үениң негелдезин ёзугаар кыптаң төлевилел ёзугаар түдары негеттинип турар.

Аныяктар оргузунга кижизидикчи айтырыын күштелдирер сорулгалыг мев. Оларны күш-ажылче хаара түдары хүннүң айтырыы апаргаш. Совхозтарга аныяктар звеноларын организастаар, оларның ажылдаарынга, чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузары чугула. Аныяк спецыалистерни, чаа өглевгенниерни бажың-биле бир дүтаар хандырар айтырыгны шинтпирлежир мев. Аныяктарның күш-ажылга хадыгшыкшыны, мөзүшынар, интернационалчы кижизидилге мени сонуургадып турар.

Чонуң кадыкшылын камгалаар бир ков быра — күш-культураны болгаш спортту хөгжүдери болур. Ону бырымдаалаар районнар төптеринге спорт залдарны, суур бүрүзүнге бөдүүн-даа болза стадионнарны дериң кылыр деп саналдыг мев. Бо талазы-биле еске-даа хемчеглер алдынар.

Бойдус байлактарын камгалаар айтырыг база хөрээм ейүп чоруур. Арга-арыгны хумагалаар, районнарда бар аржаанарны хайгаарал алыр, оларны чонуң кадыкшылын эжиндиривиниң бүрүн ажыглаар.

Улус өөредилгезиниң айтырыглары база мээң программамның ков кезиин ээлеп турар. Ылаңгыя бедик мергежилдиг башкы кадрлар дыка шаңгыг болуп турар. Ол чорук кодээ школаларны күштелдирер, оларның материалдыг-техниктиг база-зын чедимчелдирер мев. Ол чорук кодээ школаларның ажылдаарынга, чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузары дээш ажылдаары депутат кижиниң түвээлгези деп билир мев. Чурттакчылыг черлерни чаңгайжыдарынче, оларның перспективтиг планнарын тургузарынче кичээнгейимни үглеңдирөөр мев. Ылаңгыя Өвүр, Мөңгүн-Тайга районнарның чурттакчылыг чамдык суурларында бо талазы-биле сагыш салыр чүүлдерле хөй болуп турар.

Чаш болгаш өлүрээн уругларар сагыш салышкынны негеп турар. Школаларда олуттар, ясли-садиктерде оруннар чедиишпес черлер хөй. Ол шыкаш уругларның кижизидилгезинче, угаа-меңереднинң сайзырадынче база сагыш салыр херек. Школазын ара каттаң, өөредилгези бигай, материалдыг хандырылгазы четпес уругларкайда-даа бар. Ынчаларга кем-херек түлгединшкинниң өөрүнге идиг болуп турар, ол чорук бисти дүүтпес арга чок. Ылаңгыя малчыннар бо талазы-биле элээн берге байдалда. Оларның уругларын ясли-садиктерге хондур-дүндүр турар кылдыр хемчеглерни алыр мев.

Ол бүтүү-биле чергелештир школаларда олуттар чедиишпезинден дыка хөй школачылар ийи ээлчег-биле өөредип турар. Оны хуу-биле көргүзерге мындыг: Сүт-Хөлде бүтүү өөреникчилерниң 36 хуузу, Өвүрде—28 хуузу, Мөңгүн-Тайгада — 47 хуузу ийиги ээлчегде өөренип турар. Оларны чаңгыс ээлчег-биле өөредири дээш сагыш салыр мев.

Ол ышкаш өөреникчилерниң мергежил шилип алырының айтырыы база чугула черни ээлеп турар. Чаштарыны күш-ажылга дадыктырары, мергежил шилип алырынга дузалаары-биле бүдүрүлге базаларының ролүн бедиидер херек. Бүдүрүлге бригадаларын, күш-ажыл лагерьлерин хогга ап, оларның материалдыг базазын эжиндери чугула.

Районнарның чурттакчы ковуунун эмчи хандырылгазы база чогуур кичээнгейни негеп турар. Эмнелге албан черлериниң материалдыг базазын бижиттаарыңче, кадрлар-биле четчеңээрииче, санитар-профилактиктиг ажылларны күштелдирериңче кичээнгейни күштелдирер мев. Ол чорук кодээ школаларның ажылдаарынга, чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузарынга идиг болур. Оон аңгыда бойдустуң экээртиниес байлактары — аржаан сугларны чөп ажытлап, тайга-сыныарга дыштанырга бажыңнарын тудуп турган школаларның кадыкшылыын эжиндер күзедиг мев. Санаторийлерже болгаш курорттарже баар путёвкаларның санын ковудедирип чугула деп бодаар мев.

Кайы-даа деңнелгезиниң экономиктиг болгаш социал хөгжүдезин дүргедедиргеге кижи фактору улут ролдуу ойнаар дээрзи билдингир. Ынчаш школаларда күш-ажылдың кижизиниге бүтүү байдалдарны тургузары — мээң программамның база бир кол кезээ болур. Таарымчалыг байдалдың бир чугула адыры — аъш-чем айтырыын чогумчалыг шинтпирлээри. Ол бисте ынчалыг эки эвес. Чүге дээрге совхозтарның коргузутлери куду деңнелге. Ынчаш ажыл-агыйлар-биле экономиктиг харылзаалары бышытлап, кодээ ажыл-агый продукциязын ковудедир талазы-биле хемчеглерни алыр мев.

Партийжи амыдырал: дуржулга, дилээшкин

НЕГЕЛДЕНИ КҮШТЕЛДИРЕРИ-БИЛЕ

СЭКП-ниң XXVII съездизиниң, партияның XIX Бүтүүвилел конференциязының шинтпирлерин амыдыралга боттандырар дээш СЭКП райкомунуң чанында партия комиссиязы тодаргай ажылдарны чорудуп турар. Партия организацияларының ролүн, дайынчы арга-шинээзин, коммунистерниң аваңгардчы ролүн бедиидериниче, партияга хүлээп алышкынны база коммунистерниң хууда херээн көөрүн шыңгыыраашырыныче кол кичээнгейни салып, ону амгы үениң негелдезиниге дүүштүр эде тургузар дээш хемчеглерни ап турар.

Партком комиссиязының планын ёзугаар чорудуп келген. Партия комиссиязының кежигүннерин районнуң партия эге организацияларында бажыглаан, олар ында партияга хүлээп алышкынның байдалын көрүп, доктаал-шинтпирлериниң күүселдезин организастаан, хынап. илереттинген четпестерин эдериниң талазы-биле практиктиг дузаны чедирип, сүмелерни берип турар. Партияның иштики ажылынга, эде тургустуунушкунга коммунистерниң ролүн бедиидериниге хамаарыштыкан элээн кат хынаалдаларны чоруткан. Эрткен чылын СЭКП райкомунуң бюрозунга ийи айтырыгны белеткээн, ону анаа чугаалаткан.

СЭКП кежигүнүге эң-не телептиглерни хүлээп алырыңче парткомиссия сагышты салып турар. Партияга кирер күзелиг эштер-биле СЭКП-ниң Программазын, Уставын кайы хире билиринии, партияның иштики болгаш дамтыкы политиказының талазы-биле беседалажып, чугаалажып турар. Отчёттуг үениң иштинде партияның район организациязының хүрээлекинге эвээш эвес телептиг кижилерни киирип алган. СЭКП кежигүнүнүң кандидадыга «Большевик» совхозтаинек кадарчызы Анна Монгуш, «Хөндергей» совхозтуң чолаачызы Валерий Допгак, районнуң үлетүүр комбинадының чазанныкчызы Эдуард Кара-Монгуш. СЭКП-ниң XXII съездизиниң аттыг совхозтуң хойжузу Вера Ооржак болгаш өскелерни-даа хүлээп алган. Бо чүгүлә ажылда чедир кылдыймайн турар чүүлдер ам-даа бар. Партия эге организацияларының, партия комиссиязының кежиг үеде коммунист болур кижилерниң моральполитиктиг ажыл-иштин мөңү-шынарзавын хаңы өөрепип кээрбейн баар таварылгалар бар. Чүгле эрткен чылын белеп партияның район организациязындан СЭКП кежигүнүге ийи кандидатты үнүүргеп. Чаңгыспың хөмүрдаш участогунуң кол инженери Б. С. Толмачёв арагаалаңы дээш, ыяш ажыл-агый керииниң парашютчузу М. Х. Ондар СЭКП Уставының 16 парагравын ёзугаар үндүргөн.

Районнуң партия организацияларының учёдунда бактаап турар коммунистерниң 50 ажыг хуузу материалдыг бүдүүлгеже ажылдап турар. Коммунистерниң аваңгардчы ролүн - ээлп турарындан планның опаалдаларын болгаш социалистиг хүзээлгелерин күүседип турарларның саны ковудеп турар. Ындыг-даа болза чамдык партия эге организацияларының коммунистерниң бот-харыысалгазын, ролүн бедиидеринче, партийжи даалгаларны канчаар күүседип турарының дугайында отчёттарын доктаамал дыңнаарынче сагыш салбайн турар. Оон уламыдан ажылынга эр-харыысалга чок, күш-ажылдың сагыжта-чурумун үрээр, планныг опаалдаларын күүсетпес кижилер бар. Хойжулар СЭКП-ниң XXII съездизин аттыг совхозта Александр Маадыр-оол, «Искрада» Алдын-кыс Монгуш, Болакай Ондар, «Большевикте» Борбаа Ховалыг болгаш өскелер-даа төрүүр чүс баш хойга опаалтыр 28-33 баш хураганны ап, эң куду коргузуглуг болганнар.

Партия комиссиязы, партия эге организацияларының СЭКП-ниң Уставын ёзугаар коммунистерден негелделерни кескүзү-биле шыңгыыраткан. Бир эвес партийжи күш-ажылчы сагыжта-чурумну, коммунистиг моральдың норма-чижээн, корум-чурумну үрээр, арагалаар болза, олардан шыңгыы айтырып, чогуур хемчеглерни хүлээдип турар. Эрткен чылын 26 коммунисти хемчег алган, оон иштинден 12 кижини партиядан үндүргеп. Дыка хөй партия эге организацияларының хемчег алыскан коммунистер-биле ажылдап турар. Оларның-биле беседалажып, партия хураларынга отчёттарын дыңнаап, четпестерин кайы хире эдип ап турарынга үнелелди бээри чанчыл болуп бар чыдар.

«Чыраа-Бажы», «Тыва» совхозтарның парткомнары, партия эге организацияларының партийжи сагыжта-чурумну үрээн коммунистерниң хүүма хөрээн көөрде хаңы, шыны-биле көрбес, эрегилээр чоруктары бар. Шак ындыг шинтпирлерни парткомиссия солуурун СЭКП райкомунуң бюрозунга саналдан келген. Чижээлээрге, «Чыраа-Бажы» совхозтуң парткому кедээ Советтиң күүскомунуң даргазы турган Василий Сарыглар арагалап турган, партийжи сагыжта-чурумну үрээн хөрээн сайгарып, чугаалажып көргөн, шынгыы докучаат, хүү херээнге кижи бижиндирин шинтпирлээн. «Тыва» совхозтуң парткому арагаан-чоруу» эгелээн. Чагаан болгаш эде кылырган сапыктарын алыр дээш ол чедип келирге, үк сапыктарны өске улуска салыпкан болган: хүүда чагыгның өртек-хөлезизиниң мастерская алган дугайында хүлээп алыкчы кассир кижи будүүргүге черинең удуртулгаанга дыңнаттыр. Чаа сапыктарны золчег чокка кылып бээрин Монгушка дазаан. Оон соолунде элээн кат айлар эрткен. Зинаида Норбуевна хөй удаа Кызылга кээп чоруун болгаш сапыктарны ап чадаап, ажылчын контролдуң парлалга төвүнче ынчангаш чагаа бижээн.

Ажылчын контроолёрлар хынап көөрге, З. Н. Монгушке таварыш кылдыр хемчээп алган майыкты мастерскаяның ажылакчылары чидиринкен болган. Ынчангаш катап хемчээдир үжүрга чагыкчы база таварышкан. Ажылчын контроль хынаашаанының соолунде мастерскаяның удуртулгазы Монгуштуң ажылдаарын база хынап көрген. Деңзи херек кырында садыгжыларга ажыктыг кылдыр 10 грамм хажымшкынның болгаш. Ногаан согунадан кылган салат аймаа болгаш еске-даа чамдык чемнер делгинрге үр чытканындан читтинмес кылдыр үрелген. Бир дөрбелчин савалыг какаовуң оргээн айытпаан болган.

Совет садыгның чурумун мынчаар хажытканы дээш ажылчын хандырылгазының кылдыын буфет эргелекчизин Л. Монге-Байырга доңгулда берген, оон айда шаңнал акчы алырын база сокпаткан. Столовая эргелекчизи Н. Н. Запевалованы сагындырган.

Түгле чагыкчыларга эвес, харын-даа ажылчын контролдуң парлалга төвүнге белеп аазаанныңнарын «Тувавтвейобувьбыт» будүүргүге каттыжышкынының удурткучуларга күүсетпейн турарын бо фактылар базыткан көргүскен. Оон удурткучуларыг чокга берген сезуун кажаан күүседнп эгелээр ирги?

Тимофей СЕРМАВКИН.
Ажылчын контролдуң парлалга төвүнүн корр.

Ажылчын контроль ажылдап тур

АКШАЗЫН АЛГАШ, УТТУПКАН

«Ажылчын контроль! Кыжын кедер чылыг сапыктар кылып бээр кыдыр Кызылдың ишик даараар мастерскаазынга 1988 чылдың майда чагыг кирип кээр кижи мен. Ол чагыг мынчага чедир күүсеттинмээн, кыдыырган сапыктарны алыр талазы-биле меңээ дузалаарын ажылчын контролдан улуу-биле дилеп тур мен. Сапыктарны чагывыштаан, ертек-хөлезизиниң чогуур үезинде толээн мен, а силерниң дузаңар чок болза, чагыг черле күүсеттинмес деп бардым».

Профобличөвүлелдиң ажылчын контролюнуң парлалга төвүнге Бии-Хем районнуң Ээрбек суурда Зинаида Норбуевна Монгуш бо чылдың январының төнүүзүнде мындыг чагаанны бижээн. Кызыл хоорайның Титов кудумчуузунда сапык даараар мастерскаяга ажылчын контроолёрлар 1989 чылдың февральдың баштайгы хүнүнде барып чораан. Эмгежок хөй документилерни шүүп, үр-ле хынап көргенинден түңнелинде З. Н. Монгуштуң чагыын арай боорда тып алдывыс. Чагыгны 1988 чылдың майда кылган, оон документилерни ынчаарда түр када хүлээп алыкчы кассир болуп ажылдап турган модельер-инструктор Т. И. Балабанова тургускан. Чагыг күүсеттингеп дугайында августа 3. Н. Монгушка ыңгайткан. Күс чоокшулап келген үеде чагыкчы өөрүшкү-биле мастерскаяга чедип келгеш, 86 рубль 49 копеекти төлээн. Ынчалзажок кажаан Монгуш сапыктарны кедип көөрге, хончуузу кедергей алгыг, таварышпас болган.

— «Идиктериңерни чедя хонук дүргузунда эде даарап каар бис. Ынчаарда чедип келиңер»— деп. Монгушка чугаалаан. Оон бээр Зинаида Норбуевнаның «хиличечктиг даап, прогулдаан профвилөл комтединиң даргазы Куулар Чечек-оолдуң хуу херээн көргеш, шыңгыы доңгуткаш, хуу херээнге кирип бижиндирин шинтпирлээн алган. Парткомиссия үстүнде партия организацияларындан келген документилерни ханы сайгарып көргеш, ол шинтпирлерни өскерткен. Арагалаанны, прогулдаанны дээш В. Ч. Сарыгларны, Ч. К. Куулардың партиядан үндүрерин СЭКП райкомунуң бюрозунга санандаарга, оон-биле чөптээрешкен.

Ажылчы чонуң билдиришкиннерин, хомудалдарын парткомиссия кичээнгейлиг-биле сайгарып көрүп, чогуур үезинде харыыларны бээрип, хемчеглерни алган. Бо ажылды сайгыраңгайжыдар дээш ажылдап турар. Хамаатыларның хүлээп алышкынның организастаан, оларның хомудалдарын, негелделерин, дилеглерин кичээнгейлиг дыңнаап, оон чогуур түңнелди үндүрүп, хемчээп ап келген.

Ажык-чарлыг чорукту неперединиң чугула айтырыг болуур ынчангаш парткомиссия бодунуң чоруткан ажылының түңнелин «Ленинчи оруу» солунга бижип, коммунистерге дыңнадып турар.

Партия комиссиязы болуурун чорудуп турар ажылын плануулуктуң ёзугаар-биле анализтеп көргеш, ажыл-чорудулганы улам экижидериниң чугулазын айыткан. Ылаңгыя партия эге организацияларының лайынчы агитаторларын, коммунистерниң аваңгардчы ролүн бедидер дээш болуурустуң ажылдывысты үениң негелдезиниге дүүштүр эде тургузары, чаартыры негеттинип турар.

Пригат БАЛДЫР.
СЭКП Чоон-Хемчик райкомунуң чанында парткомиссиянын даргазы.

КӨПЕЕК–АКША-ДЫР

Кызылдың даараныла фабриказының ажылчыннары боттарының столоваязынга чемненир хөөн чок үе база турган —аңаа белеткээн чемнериниң шынары багай, чаңгыс аай.

Ажылчыннар чемненириниден ойталаан соолунде бир чыл ажыт үе эрткен. Ам ында байдал эки талазынче өскерилгеп. Даараныкчыларның чепүүт негелдезин ёзугаар столоваяның поварлары чемнерни янзы-бүрү хевирлиг болгаш бедик шынарлыг, амданныг кылдыр белеткеп турар.

Фабрикаяның столоваязында байдалдың экижизин ээлчег поварлы Майя Ивановна Ивановага ажылчын контроолёрлар чүтаалап, оон бүннинг ажылын мактаан. Ынчалзажок ында белеткеттинген чемнер чогуур ертээнге дүтпүүн турар бе дээрзин ажылчын контроль хынап көргеп.

Шынын элээн кат порциялардың хынап, денизилеп көрдүвүс. Порция бүрүзүнге ортумаа-биле 20 грамм, оон иштинде 10 грамм эттың чемнир салгынмааның хынаала илереткеп. Хой эдиинден кылган бир порция рагута 50 грамм холуксаазы, 10 грамм эттың база чедир салбаан болган. Столованың чем үлеп садыр ажылчынны Татьяна Леонидовна Ермолаеваның харыысалга чогуурун үржүнүнда даараныкчы бүрүзү дүштеки чем үезинде ортумаа-биле 3-4 копеекти ажыр төлеп келген.

Ындыг фактылар далган бүдүрер комбинаттың столоваязынга хынаала үезинде база илерээн. Ээлчег повары Ольга Дмитриевна Шишкина болгаш чем үлекчиин Любовь Ивановна Бисарина олар боттарының карманның дугайында сагыш салбыттаан, ийиги чемге 10—15 грамм эттың болгаш холуксаазы чедир салбайн турганнар. Ындыг «хенаанга» түдүү салыышкыны чемненикчилер эскербес боор деп, столовая поварлары, чем үлекчилери болан турганнар. Ынчангаш ажылчын контролдарының хынаалда кылып чедип келгенинге олар дыка хөөн чок болганнаан.

Бодунуң болгаш өскенниң карманын салчап, «кажардай» бээр чанчылдан ниитиниң чемненилгезинин чамдык ажылдакчылары ам-даа ойталаар хөөн чок болуп турарын бо бүтүү фактылар хереглеп турар-лыр.

(Бистиң корр.).

ПАРЛАЛГА ТӨВҮНҮҢ ДЫҢНАДЫЫ

● Аъш-чемниң чамдык баразинары Кызылдың № 3 магазинингe (директору Н. Н. Дмитриенко) үргүлчү узуктелди бээрингe хамаарыштыр хоорайның чеон талакы девискээриниң хөй чурттакчылары хомудан келген. Тыва коммуннергонуң ажылчын контролёрлары — экономист Л. Н. Смелых, ажылчын М. П. Фитисова, энергорайоннуң контролёру А. Н. Новикова олар чурттакчыларның хомудалын ёзугаар ол магазинге хыйалааны кылган болгаш чоннуң хомудалының чөптүүн бадыткаан. Магазинниң гастрономия салбырынга турза чогуур элээн кат баразиннар чок болган. Фактурага бижиттинмээн голанд быштактың болгаш майонез деп үстүн ол-ла салбырга тыгжаттынып чыткапын контролёрлар илереткеп.

«Шыгжагга» чыткан болгаш документиде айыттынмаан ол баразинарны магазинниң киирилде дептеринге ажылчын контролёрларның сумезин ёзугаар дейделээн болгаш чонга сайгарып саткан. Чамдык баразинарның ертектеринге олардың шынар сортун айытпаазы база илерээн. Ажылчын контролёрларның принципиалдыг туружу магазинниң чамдык ажылдакчыларынга кузенчиг эвес болган. Ынчалзажок тодаргай барымдаалыг фактылардан чайлаары белеп эвес: бараан эмгелекчизи Т. В. Полозова актыга ат салыр ужурга таварышкан.

• • •

● «Тыва даг-дүгү» комбинаттың ажылчын контролёрлары Ак-Довурак хоорайның № 4 столоваязынга барып чораан. Ябдоко болгаш еске-даа кат-чимис аймаан столованың буфет салыгжылары хереглекчилерге чедир деңзилевейн, оларның 3-тен 17 чедир копеезин мегелеп ап турары хынаалдаан илереэн. Деңзинин техниктиг шын ажылдаарын база хынап көрген. Деңзи херек кырында садыгжыларга ажыктыг кылдыр 10 грамм хажымшкынның болгаш. Ногаан согунадан кылган салат аймаа болгаш еске-даа чамдык чемнер делгинрге үр чытканындан читтинмес кылдыр үрелген. Бир дөрбелчин савалыг какаовуң оргээн айытпаан болган.

Совет садыгның чурумун мынчаар хажытканы дээш ажылчын хандырылгазының кылдыын буфет эргелекчизин Л. Монге-Байырга доңгулда берген, оон айда шаңнал акчы алырын база сокпаткан. Столовая эргелекчизи Н. Н. Запевалованы сагындырган.

ЭСКЕРБЭЭННЕР...

Кызылга неделя санында районнардан болгаш еске-даа черлерден келген спортчулар «Мөңгүлек» ааскылар бажыңының столоваязынга чемненип турар. Кызыл хоорайда чурттап турар хамаатылар безин аңаа ховар эвес чемненип келир.

Ынчалзажок чемненикчилерге аңаанның чемнерин белеткээринче, оларны хандырарының культуразын белиидеринче чүткүүлүн столованың ажылдакчылары шоолуг утлаңхырбайн келген. Оон аңгыда бир мындыг элдептиг чүүлге база таварыштывыс: одурек ъъдиидеп кылган чемни меңээда бижип каан, а кажан ол чемни чагып алырывыска, ында вермительден еске кандыг-даа ът чок болду.

Кажан поварны чалап алгаш, айтырарывыска, ол мынчаар деп харыылады: «Чемни үлеп, салып тургам, эскербейн барган-дыр бис». Оон ынай, бистиң чөптүт негелдевиске столованың ажылдакчылары каржызы-биле харыыладылар.

С. СОЯН,
А. ШЫЫРАП,
М. КҮШАА.
Спортчулар.

КӨРГҮЗҮГ АГИТАЦИЯЗЫ БОЛГАШ ООҢ ДЫЛЫ

Дискуссия клуву

Барыын-Хемчик районнуң Деп-Терезинге чоруп тургаш, конторанып бир ӧрээлинде дерип каан политӧредилге кабинединге кирдим. Кабинетти дерип каанны-даа аянныг, политиктиг болгаш экономиктиг ӧредилгеге ажыктыг чүүлдер-ле хей. Ынчаартыда ыыда ажыл планындан эгелээш, ӧредилгениң каяда-даа эртирер графиги болгаш еске-даа чүүлдерни чүгле орус дылда бижээн.

Ук суурда көргүзүг агитациязы чүгле орус дылда. Тыва дылда бижээн чаңгыс-даа дозуп, плакат көрбедим.

Көргүзүг агитациязы ыяпта орус дыл кырынга турары аажок бе, бир-тээ, ыыда чүгле тыва националдыг книжилер чурттап турар болганда, көргүзүг агитациязы тыва дылга турза канчап баар боор деп айтырыг тургустунуп келди. Политиктиг болгаш экономиктиг ӧредилгени ыыда тыва дылда чорудуп турар-дыр. Чамдык хозуп, плакаттарда кирген домактарның дылы парын, орус дылдыы эки билир, харын-даа марксизм-ленинизмниң үндезинниерин ӧөренээн кижи билип алыры берге домактар суг таваржы бергилээр.

Политиктиг плакаттар, лозуңнарның сөзүг тыва дылга турар болза, ону чоп бижилип алырынга, ооп ыңай политиктиг терминнерни тыва дылга очулгазын ӧөренип алырынга дыка ажыктыг-даа мышкаш. Мынчаш келирде, тыва чурттакчылыг черлерге көргүзүг материалдары чүгле тыва дылга турары ажыктыг мышкаш.

Кедээ суурларда көргүзүг агитациязы чүге чүгле орус дыл кырындал деп айтырыгга орус дыллы ӧөренип, пропагандалаарынга ажыктыг, ооң бир хевири дижири база бар. Ынчаарга орус дылды ӧөрениринге кандыг-даа пропаганданың херээ чок деп бодаар мен. Ол националдар аразының харылзаазының дылы. Орус дылды каны билбейн чыда, кандыг-даа мережилди шиңгээдип алыры болдунмас. Дээди ӧредилге черлериниң программазының бодунуң төрээн дылында кылып алган республикаларның чонунга хамаарыштыр алыр болза, ол еске херек-тир. Ынчаарга бистиң республикада ортумак ӧредилге черлери бээнп орус дылда ӧөренип турар болгай. Ынчалгаш орус дылды ӧөренир дугайында эрегжей пропаганданың херээ бар бе? Чамдыкта бистер ук айтырыгны эмин артпаз чаңгыс талалай көргенивистиң түңнелинде, тыва дылды, младгыы литературулуг дылды сөөлгү үеде аныяк өскен хандыр билбейн турар апарган. Ол дугайында чугааны моон мурнунда бистиң солунга чугаалажып каапкан бис. А бо таварылгада көргүзүг агитациязының дугайында чугаа чорудуп тур бис.

Чөөн-Хемчик районнуң Чыраа-Бажында көргүзүг агитациязы чүгле багай эвес мындыгнан. Совхозтуң конторазының ажынында совхозтуң сан-хөө, экономика көргүзүглерни орус дылда бижээн. Шык-Бажы сүт-бараан фермазынга СЭКП Чөөн-Хемчик райкомунуң ийнги секретары Наталья Монгуш-биле кады чордувус. Ында саанчыларның хүн бүрү көргүзүглери. бот-оруулга-чарылгаже киргевинниң талазы-биле негелделер, керээлер, болгаш ӧске-даа чүүлдер чүгле орус дыл кырында. Харын-даа чамдык черлерни орус-тыва дылдарда холуштур бижээн.

— Экономиктиг терминнерни тыва дылче очулдурары берге. Ынчангаш ӧредилгени орус терминнерге чорудуп турар бис. Дыңнакчылар база аңаа чаңчыл бергеп. Бир эвес кандыг-бир терминни тыва дылга чугаалаар болза, бистиң дыңнакчыларывыс билбейн баар. Көргүзүг агитациязын орус дылга кылганывыс бир чылдагаанны ол. Ийнде, орус дылды чонга ӧредирининң база бир хевири деп бодап турар бис — деп, секретарының таймылбыры ынчаар.

Политиктиг болгаш будуүрүлге-экономиктиг ӧредилгенин программазынга таварыштыр үндүрген тыва дылда ӧредилге помнары барык чок деп, Наталья Федоровнаның база бир хомудалынга каттыжар мен. Шынап-ла, бо талазы-биле тыва дылга очулга көңгүс чок деп болур. Пропагандистерге, дыңнакчыларга хереглээн түскай ӧредилге номнарын тыва дыл кырынга парлаар айтырыгны чугаалажып, ол талазы-биле түңнел кылыр үе келген боор. Чүге дизе, политиктиг болгаш экономиктиг ӧредилге кедээ черлерде чүгле тыва дылда чорун турар дээрзин утпаалынар. Ынчангаш пропагандистерге бергелер таваржып, чамдык кичээлдериниң шынар чок эртип турарының чылдагааны мында эвес ирги бе?

Райком секретары-биле ук айтырыгга хамаарыштыр бот-боттарывысты билчип ыыдавадывыс. Ол бодувуубиле, мен база бодумнуң бодалдарымдан так түттүнгаш чыдар боддувус. Ынчангаш ук айтырыгны өскелер каңчаар бодап турарын билип алыр сорудга-биле, бо түүлду «Дискуссия клуву» деп ат-биле бистиң солун ариингага чыыдарын чөпшээрежиткен улус бис.

Интернационалчы книжиндилге хөй талалыг. Маңаа көргүзүг агитациязы база эвээш эвес рольду ойнаар. Кижилерниң интернационалчы угаап-сарыылын оттуруп турар көргүзүг материалы чурттакчы черге албан турар. Ооң дылы база бир янзы турары күзенчиг. Чурттакчылары тыва-даа болза, ӧске папия книжизи ыыдаар шуут барбайн турар суурлар биске чок. Суур бүрүзүндө интернационалчы - өг-бүле лерлиг чон бар деп бодаар мен. Ооң ыңай ырак-узак черден туристен, албан-ажыл айыл-биле-даа кандыг кижи келбезин? Бо таварылганы бодап, интернационализмге хамаарышкан сес-домактыг лозуң орус дыл кырынга турары албан. Хамык-ла көргүзүг материалдарын чүгле орус дыл кырынга кылып алган интернационалчы кижизидилге ажылын чорудуп тур бис дээр болза, шала кенеп бодал ышкаш.

Книжиндилге утказыг кыйгырыглар, лозуңнарны тыва дылга кылып кварга, ооң чүгле ханы утказын билип алырынга ажыктыг эвес, төрээн дылынга хүндүткел деп бодаар мен. Дыл дугайында чугааны хейиу чорутказа болгай бис. Ынчангаш ону маңаа катаптап турбазы биле бодумнуң мындыг бодалымны маңаа илередийн. Төрээн дылывысты хүндүлевес, ону ийнги чергенни кыддыр көре бергенивистиң уржуунган көргүзүг агитациязы безин чүгле орус дылда парлаттынып турарының чылдагааны чогум-на мында боор.

Бистиң бо дискуссиялыг клувувуска номчукчулар киржип, боттарының санандарын киирер боор деп ыдегедим.

Эдуард ДОҢГАК.
(«Шынның» корр.).

Айтырыңар, харыылап берээли

КУР-нуң дээди органнары

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары, ССРЭ-нин Дээди Советининиң Президиумунуң Даргазы М. С. Горбачевтуң Кыдат Улус Республикага бо чылдың майның ортан үезинде албанның ёзузу-биле баары көрдүнген болгаш КУР-нуң дээди удуртукчулары-биле, оларның аразында Дэң Сяопин-биле ужуражыр. Ол дээрге совет-кыдат харылзаларда эң чугула болуушкун-дур: дээди деңнелге албан ёзузунуң мындыг аян-чоруу сөөлгү үжен ажыг чыл дургузунда совет-кыдат харылзаалариның төөгүзүнге болуп көрбээн.

Мооң-биле холбаштыр Кыдат Улус Республиканың күрүне эрге-чагыргазының структуразының дугайында, амгы үеде дээди удурутулгаза кым, кандыг албан-дужаалдарда туруп турарын тайылбырлап бээрин хей номчукчулар дилеп турар. Ынчангаш даражында доңчу тайылбырны мооң алдында парладывыс.

Бодунуң дээди күрүне эрге-чагырга органнарын тургузар болгаш адаар талазыбиле чамдык онзагай чүүлдер КУР-да бар болуп турар. Чижээ, Улус төлээлекчилериниң Бүтүн-кыдат хуралы (УТБКХ) болза Кыдат Улус Республиканың дээди күрүне органы-дыр, ону чурттуң чону хей чадалыг соңгулалар-биле соңгуп турар. Улус төлээлекчилериниң Бүтүн-кыдат хуралының эрге-хүлээлгелериниң ап көөрге, бистее ССРЭ-нин Дээди Советинге дөмейлежир, ынчалзажок ооң составы улуг: даргазындан, даргазының орадакчыларындан, секретарындан аңгыда безин 144 кижиден ол тургустунган.

Конституциниы хүлээп алыры болгаш аңаа өскерилгелерни, немелдерни киирер, УТБКХ-нуң Доктаамал комитединиң соңгуузу, күрүненип дээди органнарының долу составын болгаш оларның удурутукчуларын соңгуузу азы томуйлаары, планнарын, бюджеттерин, оларның күүседеэнинин дугайында отчёттарны бадылаары, төпке чагыртказ административ-девискээрлиг черлерни болгаш административтиг онзагай районнарны тургузары, дайынның болгаш тайбынныг айтырыгларын шиитпирлээри Улус төлээлекчилериниң Бүтүн-кыдат хуралының бодунуң сессиилеринге эвээш чыглыр — чылда бир катап, а УТБКХнуң Доктаамал комитеди болуунуң хуралынга — ийи ай болгаш-ла бир катап чыглып турар. Ынчаарга КУР-нуң хөй-ойлуларының хей иеруузуп күрүне эрге-чагырганың ол дээди органы хүлээп ап келген. ДК болза бодунуң эрге-хүлээлгелериниң төлээзи ССРЭ-нин Дээди Советинин Президиумунга демейлежир, мичээжок ооң составы улуг: даргазындан, даргазының орадакчыларындан, секретарындан аңгыда безин 144 кижиден ол тургустунган.

Конституциниы хүлээп алыры болгаш аңаа өскерилгелерни, немелдерни киирер, УТБКХ-нуң Доктаамал комитединиң соңгуузу, күрүненип дээди органнарының долу составын болгаш оларның удурутукчуларын соңгуузу азы томуйлаары, планнарын, бюджеттерин, оларның күүседеэнинин дугайында отчёттарны бадылаары, төпке чагыртказ административ-девискээрлиг черлерни болгаш административтиг онзагай районнарны тургузары, дайынның болгаш тайбынныг айтырыгларын шиитпирлээри Улус төлээлекчилериниң Бүтүн-кыдат хуралының эрге-хүлээлгелериниң ап көөрге, бистее ССРЭ-нин Дээди Советинге дөм

«Даңгына—89» деп конкурстуң киржикчизи

ОН КЫСТЫҢ БИРЭЭЗИ

ЧУРУКТА: Лариса Чайбарны Бии-Хемниң Туран хоорайда танывае ижи чок деп чугаалап болур. Культура бажыңында ураи түүл коллективиниң талантылыг ойнакчызы-дыр. Ол хоорайда музыка школазында Лариса башкылап турар. Пианиного од кончуг ыяк ойнаар. Школачыларга янзы-бүрү үнмер тывыддырарының чажыт арганарын ол пианиноиуң дузазы-биле айтып берип турар.

Чоокта чаа республика тевүнге «Даңгына-89» деп конкурсека киржир дээш келген кыстарның бирээзи база Л. Чайбар. Хөглүг-омак аажы-чанныг аныяк кыстың чанынга конкуретуң киржикчилери дораан-на чыглып келген. Башкылаар школазынга школачылар база мындыг — ооң чанынга катык-хөглүг чыгып келирлер.

Чараш кыстарның конкурузунга Л. Чайбар хөглеңниг музыканың аайы-биле танцылап ойнап, назыргыландыр бөөлденип турду. Ынак мырыын мрлаан. Сагыш-сеткилин хөлзедип чоруур лириктиг шүлүүн база номчаан. Конкурсека шылгараан он кыстарның бирээзи ол болган. Ам апрель 2-де Кызылга эртер түүнел маргылдаага он кыстың аразындан ол тивлекчи-даа болур чадавас.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

Херээженнер чөвүлелдеринде

ЧАРДЫКТЫРБАС БОЛЗА ЭКИ

Районнуң төпчүткен Культура бажыңынга районнуң херээженнер активиниң хуралы болуп эртикен. Анаа херээженнер чөвүлелдериниң кылып чорудуп келген ажылдарының, оларның моон соңгаарга соруглаларының дутаймында айтырыгны чугаалашкан. Иликтелдп районнуң херээженнер чөвүлелиниң даргазы С. О. Куулар кыйган. Ниитилеп хөгжүлдези бурунгаарлап, чангыс черге таптаашкынынган уштунуп, ак сеткилдиг күш-ажылдың ат-алдары кедүрүлүп турар амгы үеде херээженнер чөвүлелдериниң ролю улуг.

Партия, совет органнарның удургулазы-биле районнуң херээженнер чөвүлелдери социал-экономиктиг хөгжүлдениң айтырыгларын шиитпирлээринче, чоннуң политиктиг болгат культурлуг деңнелин, күш-ажылчы болгат хөй-иянтычи идепкейин бедидеринге төлептиг улуг-дуузун киирип турар. Районда херээженнер улус ажыл-агыйының янзы-бүрү адырларында ажылдап турарлар. «Бардык» совхозтуң Аксы-Бардык салбырының малчыны Сюзра Хертек, погаажылар бригадири Федора Саая, Сут-Хаяа сүт-бараан фермазының савычызы Дарья Ооржак, Алаак сүт-бараан фермазының эргелекчизи Татьяна Ооржак болгаш өскелериниң-даа кызымак ижин чоргаарал-биле адап болур.

Районда ниитизин-биле чедеп тос херээженнер чөвүлелдери бар. Аксы-Бардык, Бардык, Эрги-Бардың суурларда херээженнер чөвүлелдериниң ажылы багай эвес. Чоннуң чүртээ турар черинииң аайы-биле агитквартиралар дамчыштыр элээп ажылдарны кылып чорудуп турер. Аксы-Бардык салбырында «Хаяа» агитквартираның ажылы өскелерге үдеп-гелиг. Ук суурда дузалал ажыл-агыйын багай эвес хөгжүдүп турар. Бода, шээр малды, хаванарны өстүрүп турар. Херээженнер чөвүлелиниң ажылын Алефтина Иргит бөттүг удуртуп турар.

«Хемчик» совхозтуң херээженнер чөвүлели суур чаагайжыдылгалыпта киржип, малчыларга шеф дузалыг чедирип, янзы-бүрү темалыг кежээлерге херээженнериң идепкейлиг кирилглезин чедип алган.

Ак-Довуракты, Бичө-Тей, Алыгатының херээженнер чөвүлелдериниң ажылы чогуур деңнелде эвес. Чоннуң культурлуг дыштанныжазының, коммунистиг кижизидилгезиниң айтырыглары четпес шиитпирлеттиниң турар, анаа херээженнер чөвүлелдериниң киржилгезин кошкак. Арагалаар, брага, самогон кылыр чоруктар-биле демнеел кошкак. Херээженнериниң ажылдаар, чурттаарынга ам-даа таварымчалыг байдалдар тургустунмаан. Уругларга неласадиктер чедишпес. Чаагайжылыга, погаанчыдылга, дузалал ажыл-агый чедир сайгырабайн турар.

Дараазында санаалдар эгелээн.

— Бистиң Ак-Довурак хоорайның херээженнер чөвүлели хире-шаа-биле ажылдап турар. «Аныяк өг-бүле клубуу», «Хөдөөшка», «Үжеп дар ашканнарга» деп клубтарның ажылы ниитизин-биле чедеп багай эвес. Районнуң херээженнер чөвүлели бистиң ажыдыынска чогуур боттуг дуза көргүспейн турар. Ажылдыысты хынаар, деткинр, совуургаар кижи-даа чок. Дүржулга солчудгазын организастаавайн турар. Мугнакчы, экн ажылдыг херээженнер чөвүлелдериниң ажылының дүржулгазын иептередир ужурлуг — деп, У. С. Ванда-рының ужуру чүдел? Бодазыже, чүвениң тоол көрбес, үмдурүп каап доктаал-шиитпирни херекке айбас, «чаа, янчап турар ыйнаан, хамаан бе ол» дээр, эрги-таптаашкын үезиниң хөөнүнүн, арга-методунуң ам-даа читпээн, хевээр артып турарында-дыр. Оон башка, барып-барып эмнелге черинге кара туразында тааклылаар чорук кайын турар! Оны черле шиитпирлин-биле чайладырының үезин келбээн бе?

Шаанда улуг улгадың келгеш таакпылаар турган деп үстүүле чугаалаттым. Ам бо үеде аныяктар мырыңай бичиинивиндеп, алды-чеди харлыныдан эгелеп таакпылаар апарганы эң-не дүүреичиг-дир. Кудумчуларга топтап көрүп чоруур болгунарза, чырыында узун сигарета мырыпп алган мырынай хенаиг оолдарга бо-ла таварыжын болур силер. Мен чоокку эрткен хүннерде парк аксында дошпаа кылган янзы-бүрү дүрүлер сонуургап көрүп турган, бир хенаиг орус оол аажок таалап таакпылаан турганын эскерип кагдым. Кайган турарымга, демги оол мөнче көргеш, чиктии сүргей айтыраан-дыр: «Чүнү кайгаарың ол, кыргымай?!» Аиаа мен хариылаадым: «Мындыг бичии кижи таакпылаап турарында болур чүве бе, оглукум? Аксында папиросуң октаныт!» «Ол мээң херээм-дир, ашак!» —дээш, папиросуун чыриктап алган. мөнден чиирээн чүве дег, демги оол ыйай дээрингдеп чоруй барды. Ол дээрге оп хар бесиң четпээн хире кижи болду. Ындыг бичиинивиде таакпылаап эгелээн кижиден черле эки чүве маиап болур бе? Комсомол болгаш школа, ада-иелер кайдал? Олар үнүү көрүп турарыл? Шыпап-ла, дээштиг хемчег албас болза, байдал берге болуп турар деп хөөрем чок чугаалап болур.

Даштыкы капиталистиг чуртталарда, ылаңгыя АКШ-та бесиң будуруглг черлериниде ажылдап турар ажылчыиаарының ажылдаар черинге халаапчок. бажыңынга-даа таакпылаанын тускай херекселлиң дузазы-биле хынап көрүп, ажылындаа үндүрериниге чедир хемчегларин ап турарын тен солуннарда парлаанын кижи номчуур чүве-дир. Социализмни чүргузуп, бүгү-ле чүвени кижиниң чаагай чоруунга кылып турар бистиң чуртувуска таакпылаары ышкаш шак ындыг хоралыг чанчылга, эргининг артыышкынынга кандыг-даа эптежилге турбас болгу дег. А херек кырында бисте ындыг эвес-тир. Арагалаашкынга удур демиселдиң дугайын чугаалап-ла турар-дыр хавын. Мен боламырга, оны чангыс талалай чорудуп турар ышкаш. Оон үжуруидан наркотика дээр ийикпе аны чашпан болгаш өске-даа үш-үдүрүм чүве тыптар чоруктар тыптып турар-дыр. Ол дээрге арагалаашкындан дудак чок айыылдыг чүве ышкажыл. Таакпылаары ышкаш ындыг хоралыг, бак чанчылдың дугайын чугаалаарын, аиаа удур демисел чорударын арагалаашкынга удур демисед-биле кады чорудар болза чогуур. Таакпыны садыглаары эвээжээр хамаанчок, харын көрдеп турар чадавас деп бодаар мен. Садыг бүрүзүнде кандыг-даа маркапың, кандыг-даа хевирииң таакпылары мырыдай эндерик чүве-дир. Садыгжылар оиу сатказ, хөй акша киирип алырын болаар, а оиу чогум кым садып ап турарынче сагыш салбас апарган.

Автобус доктаар чөрлер дээрге база-ла хөй-иянтының кезээде эндере чыгаар черидир. Аиаа аныяк, кырган, варыг, кадык, эр херээжеи дээш, кандыг-даа улус чыглыр. Мен бодап көөрүмге, таакпы ыжы-биле улустуң эң-не хөй хораннаттынар черн чогум-иа ол боол турар. Аиаа дээрге салгын чокта таакпы ыжы шуут туманналып, шээр берген турар-дыр. Оон кым-даа оиоп дээр арга чок, чүге дээрге автобус кээрии маиаар апаар. Аиаа таакпылаар чорукту база хөй-иянтының черн дээш хорун каар болза, оон кым чүнү-даа чидирбес, харын чоннуң кадыкпылынга улуг ажыктыг болур. Оон ындыг хоран ыпка сундулугларның шелээп, кара туразы-биле таакпылаар чоруу ындыг янзы база кыызгаарлаттынар, оларның бавып турар черинииң божанналавы ол апаар. Бо талазы-биле боттуг хемчег алыры, мурнуида үндүрүп каан шиитпирлерииң күүселдезин хынап, оиу саазын кырынга арттырбайн, херек кырынга боттандырары эрге-чагырга организациядан негеттиниң турар. Мурнуида ыгыкаш, кандыг-бир айтырыг талазы-биле шиитпир үндүрегеш, чүге оон-биле кыызгаарлаттынын каар, оиу амыдыралга боттандырарын чедип албас чорук таптаашкын үезиниң артыышкыны-дыр. Ам эде тургустунуушкун үезинде кандыг-даа айтырыгны, оон иштинде таакпылаашкын ышкаш хоралыг чанчылга удур шиитпирлиг хемчег алырын-даа чаа ёзу-биле көөр болза чогуур.

Хөрээжеиер шимчээшкинниң хоочуну, маадыр ие А. Х. Кара-Сал болуиуң санаалынга мынаыг чүүлүг чугаалаяы:

— Сөөлгү чылдарда районнуң херээженнер чөвүлелдери ажылдап чадап турар. Херээженнериниң бот-идепкейи ам-да чавыс. Ажыл-агый удуртукчуларының херээженнер чөвүлелдериниң ажылын чедир үнелевес, деткивес, оларны коллуунда-ла шеф, сезон ажылдарынче хөй чардыктырар таварылгалар бар. Идей-политиктиг, иөгүү-шынар кижизидилгеэи кошкак. Ажылдың стиль-методун өскертип, үениң негелдезинге дүүлүүр, чогаадыкчы ёлу-биле ажылдаары негеттиниң турар. Аныяктар ортузунда кем херек үүлгедир, корум-чурум үрээр чоруктар эвээш эвес.

Херээженнер чөвүлелдериниң активиниң хуралынга ниитизин-биле он дөрт кижи санал берген. Олар ажылда бар эки чүүдерии демнеглеп, кичээнгейни чедир кылдыимайн турар чүүлдерже үглаидырып, опу чидии-биле шүгүмчүлеп, боттарының ажыктыг санал-оналын кииргеннер. Райкүүском секретары З. Т. Ооржак, СЭКП Барыын-Хемчик райкомунуң секретары С. К. Күжүгет, СЭКП райкомунуң херээженнер ортузунда ажыл чорудар килдиининг эргелекчизи С. И. Оюп хуралга чүве чугаалаапнар. Анаа районнуң херээженнер чөвүлелиниң социалистиг хүлээлгезиии хүлээп алган.

Эрткен чылдың социалистиг чарыжының түңнели-биле бирги черни Аксы-Бардык суурнуң херээженнер чөвүлели чаалап ап, шилгиир кызыл тук-биле шаңнаткан. Бардык, Эрги-Бардыктың херээженнер чөвүлелдери ийиги, үшкү черлерни үлешкеп, дипломнар-биле шаңнаткан.

Диленмаа САЯ.
Барыын-Хемчик район.

ЧҮГЕ ДЭЭШТИГ ЭВЕЗИЛ?

Бак чаңчылдан адырылганым. Арага биле таакпы ийи кады төрээн «алышкылар» дег. Комсомол, школа, ада-иеден кайдал?

Кижиниң кадыңга таакпының хоралыының дугайын кижи бүрүзү билир дизе, хөөремче болбас боор. Ынчалазажок никотиниң хоралының дугайын билир хиреиинде-ле, кижилериң хөй иурууза бодунуң ол багай чаңчылыидан шиитпирлиг адырлырып орадашпайн турары элдептир. Моон мурнунда, млаңгыа энир чылын болгаш бурунгу чылын-даа, ол талазы-биле хөй-хөй материалдарны солуннар арынларынга бижий, бо хоралыг чаңчылдан адырларының шиитпирлиг хемчегларин адырының дугайында өйү келген айтырыгларны тургузуп турган болгай. «Ооң түңнелиниде черле бир чогумчалыг чүве болур боор» кылдыр будуүг иштимде бодап турган кижи мен. Ынчалазажок моон ол ынаныжым бадыткаттынмаан таанда, бо негелделиг айтырыг хүн чурумундан дүшпес ужурлуг.

Мен бир дугаарында бодумнуң арга-дурүлгамны номчукчулар-биле солчур бодаг-дыр мен. Менде онза дүржулга-даа чүү боор. Ынчалазажок ол бак чаңчылдан моон канчап адырлы бергенин өске аш-өөрге солуп болгаш өөредиглиг-даа боор чадавас. Таакпылаар чорукту мен чээрби харлымында эгелээн мындыг кижи мен. Оон ап көөрге, элээп улгады бергеш таакпылай бергеи кижи-дир мен ийин. Эрткен шагда бичии улус таакпылавас турганы оон безиң билдингир. Барык дөрген чыл ажыр таакпылап келдим. Назын акшып, адак аартап келгеш, ам харын ол бак чаңчылдың ажык чогун, хоралыын билип каап, ону каар дээш каш-даа оралдажымышкын кылгылаан мен. Таакпыларынга удур эмнелге-даа ижип турдум. Эге бажында ол түүлдер чогумчалыг түңнел бергээн. Келек уе эрткенде база катап таакпылап эгелээр турдум. Ооң соонда таакпылаарым ыырыпай дам баар, хүн дүргузунда бир боодап таакпы безиң четпейн баргылаар чүве. Шын чүвени чажырган херээ чүү боор, мен арага деп ажыг суглу база сундулуг ижер чораан кижи мен. Бодум хуумда бодап көөрүмге, арага биле таакпы ийи кады төрээн алышкылар дег, чарылбас ужурлуг турган чүве-дир. Мен оларның бирээзин багаш, бирээзин ажыглаар дээримге, оон чүве үвер боор бе! Арага ижипкеиимде, таакпы дээш турун бээр ыыдыг

партийжи амыдырал киллизи — 3_36-62; 3-36-25
совет тургузуг, социал айтырыглар киллизи — 3_34-09; 3-41-23;
үлетпүр киллизи — 3_34-49; 3_36-73;
пропаганда киллизи — 3_34-57;
агроүлетпүр киллизи — 3-41-16;
культура киллизи — 3_39-15;
информация киллизи — 3-37-11;
чагаа киллизи — 3_39-03; 3_34-39;

Редактор — 3-43-34;
оралакчылары — 3-33-91; 3_34-17;
приемная — 3-34-26;
карыыслалгалыг секретарь — 3-34-92;
оралакчылары — 3_45-93;

корректорлар — 3-34-19;
бухгалтерия — 3-43-41;
очулга киллизи — 3-34-93;
үндүрүкчүлер — 2_27-41;
солуп келбейн барганза — 2-32-75_че долгаан

Чыыда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парзага амазы. Тиражы 25400 экз.

Гыва АССР-пин Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш пом салыының керектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Шетиннин база Кравченко кудумчуу, бажың № 1.

Чагыг № 254 ТС— 00261.

Индекс 54241

ЛЕКЦИЯЖЕ ЧАЛАП ТУР

1989 чылдың март 19-та, воскресеньеде, СЭКП Тыва обкомунуң Политиктиг чырыдышкын бажынынга 14.00 шакта ажык лекция болур. Лекцияның темазы: «ДЕЛЕГЕЙ БАЙДАЛЫ».

«Билиг» ниитилелиниң Новосибирск область организациязының баштаар черинин делегей айтырыгларының талазы-биле лектору К. П. Аксенор лекцияны номчуур. Дынмаарын күзээр бүгү кижилерни лекцияже чалап тур.

ТВ — Телединедиие

МАРТ 15

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 — үруглар ниити ырларының телековкуруу. 9.20 — «Синта кижизи». Уран-чечен фильм. 10.50 — медээлер. 11.00 — «Аян-чорукчулар клуву». 12.00—12.35— фильм-концерт. 15.30 — медээлер. 15.40— эде тургустунуушкун прожектору. 15.50 — музыка эртинези. 16.30 — «Эртем: теория, шенеелге, практика». 17.15 — «Уруглар шагы». 18.15 — «Эрге-чагырганы — Советтерге». 18.45—бөгүн делегейде. 19.00 — «Эде тургустунуушкун: парын айтырыглар болгаш шиитпирлер». «Быжыг эвилел—коигуг тен база күштет республикалар». 21.00 — «Ye». 21.35 — эде тургустунуушкун прожектору. 21.45— «Кафедра». Уран-чечен фильм. 1-ги серияны. 22.55— С. Орехов ойнаар. (Чеди ыыдыг гитара). 23.15 — 00.55 — Хоккей. СССР чемпионаты. «Крылья Советов» — ЦСКА.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

17.05 — Медээлер. 17.15— «Кафедра». Уран-чечен фильм. 1-ги серияны. 18.25 — Күш-ажыл телевиринде деңнештирилгенин хоралының дугайында телеочерк. 19.00 — Концерт. 20.00 — 20.15 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

Кино

МАРТ 15-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Знакомство» (Индия, 2 сериялыг) 9.00, 11.50, 14.40, 17.30, 20.20 шактарда.

«ПИОНЕР»: Киноеборник 9.00, 13.20. «Приключения Али-Бабы и 40 разбойников» (2 сериялыг) 10.20, 19.30. Кипоклуб «Подросток и закон» 14.40. «Спасенному раю» 16.40, 21.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Убить дракона» (2 сериялыг) 14.10, 16.50, 19.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Эти три верные карты» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 (газеткан) шактарда.

агаар

Республикага шокар будуттаар. Быскап хар чаар. Соңгу-барыын үүктен хат күштелп бергенде секундада 9—14 метр чеде бээр. Дүне агаар 6—11, чамдык черлерге 13—18 градус соор. Хүндүс 0—5, чамдык черлерге 3—8 градус соор.

Кызылга шокар будуттаар. Чагбас. Соңгу-барыын үүктен хат күштелп бергенде секундада 9—14 метр чеде бээр. Дүне агаар 7—9 градус соор, хүндүс 1—3 градус чылыыр.

Редактор В. С. ШАРАВИЙ.

667000, Кызыл хоорай, Красноармейская, 100

«ШЫНЫЫҢ» телефоннары

партийжи амыдырал киллизи — 3_36-62; 3-36-25
совет тургузуг, социал айтырыглар киллизи — 3_34-09; 3-41-23;
үлетпүр киллизи — 3_34-49; 3_36-73;
пропаганда киллизи — 3_34-57;
агроүлетпүр киллизи — 3-41-16;
культура киллизи — 3_39-15;
информация киллизи — 3-37-11;
чагаа киллизи — 3_39-03; 3_34-39;

Редактор — 3-43-34;
оралакчылары — 3-33-91; 3_34-17;
приемная — 3-34-26;
карыыслалгалыг секретарь — 3-34-92;
оралакчылары — 3_45-93;

корректорлар — 3-34-19;
бухгалтерия — 3-43-41;
очулга киллизи — 3-34-93;
үндүрүкчүлер — 2_27-41;
солуп келбейн барганза — 2-32-75_че долгаан

Чыыда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парзага амазы. Тиражы 25400 экз.

Гыва АССР-пин Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш пом салыының керектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Шетиннин база Кравченко кудумчуу, бажың № 1.

Чагыг № 254 ТС— 00261.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунун, Тыва АССР-нин Дээди Соведиинин болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1989 ч. март 16 четверг № 63 (13963)

1925 чылда үнелезилеттингеи. Өртээ 3 коп.

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитединиң Пленумунуң дугайында ИНФОРМАСТЫГ ДЫҢНАДЫГ

1989 чылдың март 15-те СЭКП Төп Комитединиң Пленуму ажылын эгелээн. Пленумга чугаалажып көөрү-биле дараазында айтырыгларны киирген:

1. Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязындан ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларын эрттирер дугайында.

2. Амгы байдалдарда партияның аграр политиказының дугайында.

СЭКП-ден ССРЭ-ниң улус депутаттарынга кандидаттар Пленумга олурушкан.

СЭКП-ден ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле соңгулла комиссиязының даргазы В. А. Коптюг бирги айтырыг талазы-биле дыннадыг кылган. Ону парлаар.

Оон соонда бадылаашкын болган, анаа СЭКП ТК-ниң кежигүннери, СЭКП ТК-ниң кежигүнүге кандидаттар, СЭКП-ниң Төп Ревизия Комиссиязының кежигүннери, а ол ышкаш эвилелдешкен республикаларның компартияларының ТК-ларының, партия крайкомнарының болгаш обкомнарының бирги секретарьлары, эвилелдешкен республикаларның компартияларының ТК-ларының ийиги секретарьлары, эвилелдешкен республикаларның Дээди Советтериниң Президиумнарының Даргалары болгаш Министрлер Чөвүлелдериниң Даргалары, министрлер, СЭКП-ниң төп органнарының составында кирбейн турар, ынчалза-даа партияның соңгулдалыг өске органнарының кежигүннери болуп турар шериг округтарының командылакчылары киришкен.

Чажыт бадылаашкынының түнелинде бүгү кандидаттар Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязындан ССРЭ-ниң улус депутаттарынга соңгуткан.

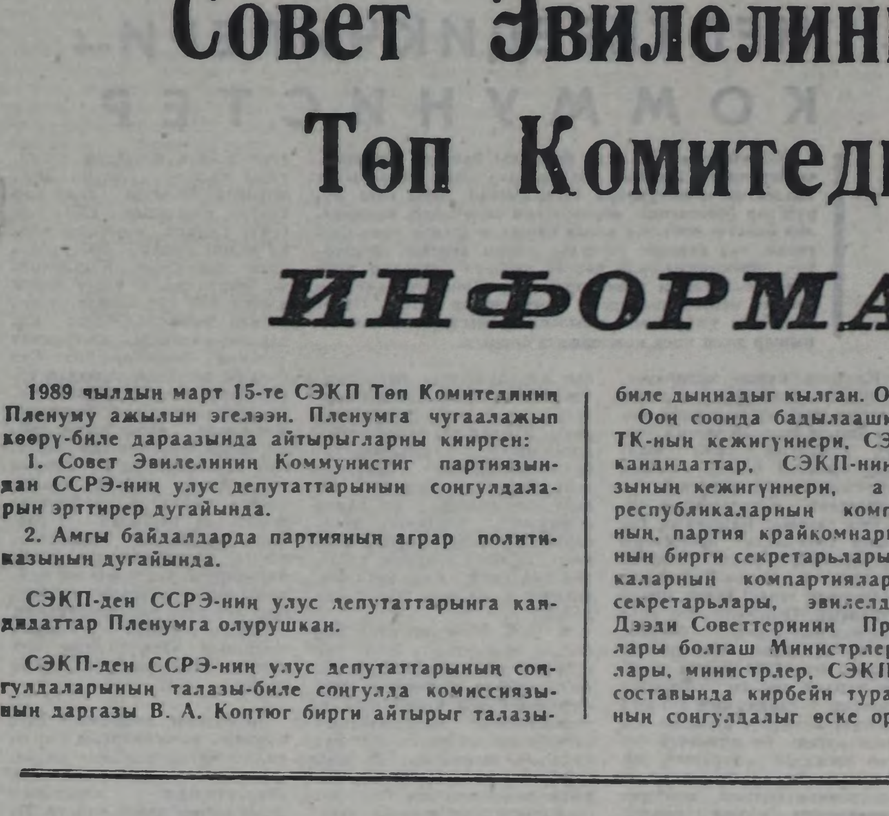
СЭКП-ден ССРЭ-ниң улус депутаттарынга чагыглар дугайында доктаалды Пленум хүлээп алган, ону парлаар.

Амгы байдалдарда партияның аграр политиказының дугайында айтырыг талазы-биле илеткелдә СЭКП ТК-ның Чингине секретары М. С. Горбачев кылган. Ол айтырыгны чугаалажып көөрүнге киириштирери-биле көдээ райкомнар секретарьларының, колхозтар даргаларының, совхозтар директорларының, арендаторларның, эртемденнерниң болгаш агроүлетпүр комплекизиниң өске-даа ажылдакчыларының бөлүүн Пленумга чалаан.

СЭКП-ниң XXVII съездизиниң болгаш партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының айтышкыннарын барымдаалап, СЭКП ТК-ның Политбюрозунун белеткээни партияның аграр политиказының айтырыгларының талазы-биле документилерниң төлевилелдери-биле баш удур танывжар органы Пленумнуң киржикчилеринге берген.

СЭКП ТК-ның Пленуму бодунуң ажылын март 16-да үргүлчүлээр.

Моолдуң шаңналын алган

Тыва АССР биле Моолдуң Убса-Нур аймагының чогуур органнарының дугуржулгазы-биле бистиң республиканың база Убса-Нур аймактың малчыннарының арагында социалистиг чарышты организастаан. Оон типлекчилеринге МАР-ның Улуг хуралының депутады, аймактың Зуунхангай сумузунуң «Давшлит» каттыжымышкынының малчыны Дамберэл Цеденбалжирнин база Тыва АССР-нин Дээди Соведиинин депутады, «Барлык» совхозтуң хойжузу Серенмаа Датовна Содунамның аттары-биле түскай шаңналарны тургускан.

Эрткен чылдың түнелиниң-биле чарыштың түнелиин үндүрген. Убса-Нур аймактың Өлгий сумузунуң «Тайбың» көдөө ажыл-агый каттыжымышкынының хойжузу Дээрэ Нандаг 100 хойга оналаттыр 104 хураганны алган, аймакка тылараап.

Бистиң республикадан ол шаңналга Барыын-Хемчиктеи Серенмаа Датовна Содунам төлептиг болган. Убса-Нур аймактың профсвилелдер чөвүлелиниң секретары Зоотов Баатар, аймактың көдөө ажыл-агый каттыжымышкынының даргазының оралакчызы Гендегийин Норов база малчын Дэмберэл Цеденбалжир олар «Барлык» совхозка келгеш. Серенмаа Дашовнага түскай шаңналды тывыскан.

ЧУРУКТА: С. Д. Содунам. Анатолий МЕЛЬНИКОВТУҢ фотозу.

СЭКП обкомунуң бюрозунда

СЭКП обкомунуң бюрозунуң март 14-те болган эвлечглиг хуралынга «Аренда үнделиниинге өг-бүле болгаш коллективтиг керээни шинчээдир талазы-биле Чөөн-Хемчик районнуң партия организацияларының организавкчы ажылының дугайында» айтырыгны чугаалашкан.

Бүдүрүлгелерге, совхозтарга күш-ажылды организастаарының болгаш оон төлевириниң керээлиг хевирлерин шинчээдир талазы-биле СЭКП Чөөн-Хемчик райкомунуң, парткомнарының болгаш партия эге организацияларының чамдык ажылдарны чорудуп турарын хүлээп алган доктаалда айтыкан. Районнуң үлетпүр бүдүрүлгелеринде, тудуг болгаш транспорт организацияларында, совхозтарында бүдүрүлге бригадаларының болгаш звеноларының чартыктап хөй кезии коллективтиг керээ-биле ажылдап турар.

Оон-биле чергелештир СЭКП райкомунуң, парткомнарының, партия эге организацияларының районнуң ажылчы чонун ажыл-агыйны чорударының экономиктиг методтарын шинчээдип алырынга өөредир, бүдүрүлгелерин, организацияларны болгаш совхозтарны долу бот-оруга-чарылгаже болгаш бот-акпаланыышкынче шилчиприивге база аренда үндезиниге өг-бүле болгаш коллективтиг керээни шинчээдип алырынга белеткээр болгаш олче шилчиндер талазы-биле ажылды четпес чорудуп турарын партия обкомунуң бюрозунуң доктаалында айтыкан.

Ажыл-агыйны чорударының чаа байдалдарында эвээн хөй партия организацияларының ажылының хевирлеринде болгаш методтарында үндезин өскерилгелер болбаан. Олар тодаргай ажылхеректериниң доктаамал эгелекчилери болбайн турар. Оларның чорудуп турары организакчы болгаш идеологтуг ажылы күш-ажылчы коллективтерге күш-ажылды организастаарының экономиктиг хевирлерин шинчээдириинге кошкак салдарны чедирип турар.

СЭКП райкому, парткомнар, партия эге организациялары эргелеп башкарылганың демократтыг хевирлерин хөгжүдериивче кошкак кичээнгейни салып турар. Күш-ажылчы коллективтериниң составына соңгуткан коммунистер идепкейлиг чорууп көргүспейн турар. Хөй-хөй чөвүлелдер Күрүне бүдүрүлгезиниң (каттыжымышкынының) дугайында ССРЭ Хөөйлузунуң оларга берген эргелерин кошкак ажыглап турар. Күш-ажылчы коллективтерге бот-эргелелди хөгжүдеринге профвилел комитеттери идепкейлиг турушту ам-даа эзелеваан. Удуртукчуларның соңгулдалыг болгаш отчеттуг болурунуң принциптерин амыдыралда четпес боттандырып турар.

Үлетпүр бүдүрүлгелеринде, тудуг болгаш транспорт бүдүрүлгелеринде, чоннуң амыдырал хандырылга чергелиндө ажыл-агыйның шиткиг бот-оруга-чарылгазын организастааны колдуунда эрегей хевирлиг бооп турар. Илап-биле эки дүүштүрүп кылбаан болгаш материал-техниктиг хандырылга-биле быжыглаттынмаан онаалдаларны болгаш нормативтерни бригадаларга, цехтерге берип, экономика талазы-биле бот-боттарының мурнукка харыысалгалыг болур болгаш бот-оруга-чарылга негелделиг күлүр принциптерни кошкак ажыглап турар. Күш-ажылын бүдүрүкчүлүүн бедидеривге чугула чогуур организастыг болгаш экономиктиг байдалдарны күш-ажылчы коллективтерде тургуспайн турар. Материалдыг шаңнал фондузунган чемелде ажыл төлевирииниң хувааландазын түнелеп көргүзүнү чедип алырынга кижи бүрүзүнүң киирген үлүт-хуузун барымдаалавайн, бригада кежигүннериниң херек кырында ажылдаан үелии барымдаалап ботгандырып турар. Материалдыг кураавыларны камнап алганы, продукциияның бот-үнезин чиигеткени дээш материалдыг деткимче системазын тодаргай кылдыр тургуспаан.

Хөй-хөй партия организацияларының бүдүрүлгениң ажыктыг чорууп бедидеринин база продукциияның шынарын экижиринин ёзулуг организакчылары болбайн турар. Аргалыг ажыл-агыйында, райүлетпүркомбинатта, сеттелге-техниктиг бүдүрүлгезинде, райпода, амыдырал хандырылгазының район эргелелиниде бар бүдүрүлге күүлерин долу ажыглавайн турар. дериг-черекселдерни чаңгыс эргелеге ажылдадып турар.

СЭКП райкому, совхозтарның парткомнары ажыл-агыйны башкарарының экономиктиг методтарын база мурнакчы технологиниң шинчээдириивче удуртукчуларның Болгаш специалистериниң ажыл-чорудулгазын кошкак утлап турар. Совхозтарда тараа культураларын өстүрериниң интенсивтиг технологиязын тарылга төлүүнүң чүтле 4 хуузунда шинчээткен. Эът, сүт угланышкынныг мал ажылында сүттү бүдүрериниң болгаш мыйыстыг база малдың чап төлүн өстүрериниң шуштурулга-цех системазын ажыглавайн турар. Хой ажылында хураганнарны доруктурарының сакыан аргазы четче ажыглаттынмайн турар. Цехтерни, участоктарны, бригадаларны болгаш звеноларны коллективтиг база өг-бүле керээзинче шилчиндер, оларны аренда бээр талазы-биле ажыл четпес организастаттынган.

Ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның бүдүрүлге-экономиктиг эвредилгезин күш-ажылчы коллективтерде чогуур деңнелге чедир организаставаан. Экономиктиг эвредилгенин эрттирии турарында мурнуку хевээр ёзу барымдаалаар, эрегей, кыдыра чоруктар ам-даа хөй. Коллективтиг, ыяларын аренда, керээзиниң хөгжүлдезин хөй специалистерниң дегейлеңгеп, шүүлгеп чорууга таварыжып турар.

Бо болгаш өске-даа четпестер күш-ажылчы коллективтериң ажылынын түнелдерииге тааржымча чок салдарны чедирип келген. Бүгү үлетпүр, транспорт бүдүрүлгелери, чурттагга-коммунал ажыл-агыйының, амыдырал хандырылгазының эргелелдери, райподар, «Чыраа-Бажындаң» өске совхозтар карылгалыг болгаш чамыс орулгалыг болуп турар, ынчалзажок сан-хөө байдалын экижидер талазы-биле хемчегларин оларның чаңгызында-даа ажылдап кылбаан.

Ажыл-агыйның шиткиг бот-орулга-чарылгазын, коллективтиг болгаш өг-бүле керээзин, күш-ажылды организастаарының аренда болгаш кооператив хевирлерин шинчээдип алыр талазы-биле организакчы база кижилиглге ажылын күш-ажылчы коллективтерге экижидерин партияның Чөөн-Хемчик райкомунга (эш Монгуш В. Д.), бүдүрүлгелериниң организацияларының болгаш совхозтарның парткомнарынга, партия эге организацияларынга СЭКП обкомунуң бюрозу дааскан.

Кадрлар-биле ажылды сайыргайжыдар, ол ажылды улам-на ажык-чарлыг болдурар, бүтүү деңнелдер удуртукчуларының соңгулдалыг болгаш отчеттуг болурунуң принциптерин хөгжүдер. Ажыл-агыйның шиткиг бот-оруга-чарылгазын, коллективтиг болгаш өг-бүле керээзин, күш-ажылды организастаарының аренда хевирлерин шинчээдип алыр талазы-биле удуртукчуларының, специалистериниң экономиктиг белеткелин шиитпирлиг экижидер. Ажылчы чонуң экономиктиг бүгүнүнүн өвредилгезин чер болганга организастаар, бо херекке системалыг болгаш удуктелиишкин чок болуруи чедип алыр.

СЭКП райкому, парткомнар, партия эге организацияларыа удуртулганың политиктиг арга-методтарын чүүктүүт шинчээдип алыр чагырымдужаар стильден шиитпирлиг чайлаар. бүдүрүлгелериниң, организацияларның болгаш совхозтарның оперативтиг ажыл-агыйжы ажыл-чорудулгазынга холгаарлаашкынны болдурбас ужурлуг.

Идеологтуг, масса-политиктиг ажылды күш-ажылчы коллективтерге экижидер, экономиктиг реформаны боттандырарының соруулгаларын шиитпирлээринге ол ажылды утландырар. Кереэлиг, бот-оруга-чарылгалыг звеноларның, бригадаларның, коллективтериниң мурнакчы дуржулгазын ажык-чарлыг кылдыр кептерелдиин хандырарынга район солуунуң, түс черниң радио дамчыдылгазының арталарын бүрүн ажыглаар.

СЭКП обкомунуң бюрозуна өске-даа чамдык айтырыгларны чугаалажып киргеи болгаш оларга хамаарышкан чогуур доктаалдарны база хүлээп алган.

Соңгулдаларга уткуштур

СОҢГУКЧУЛАРГА УЖУРАШКАН

Барыын-Хемчиктиң № 649 национал-девискээр соңгулла округундан ССРЭ-ниң улус депутадынга кандидат, «Тыва даг-дүгү» комбинаттың чиигүүе директору Ю. Т. Комаров Кызыл-Мажалыктың соңгукчулары-биле ужурашкан. Культура бажыңынга ол хүн база чон хөй чыылган.

Ужуражыышкын хуралын улус депутаттарының Барыын-Хемчик район Соведиинин күүскомунун даргазы С. И. Ильенков эге сөөү-биле ажыктаан.

— Бо ужуражыышкын Ю. Т. Комаровтуң 12-ги ужуражыышкыны-дыр. Ол көдөө соңгукчулар-биле ужуражыышкынын дооскан, ам Ак-Довурак хоорайның ажыл-ишчилери-биле 14 черге ужуражыры артаан. Бүгү болгулаан ужуражыышкыннар бедик деңнелге өрткилээн, чоннуң негелделиг үнүн кандидат ыыпнаан болган хөй чагыларын алган—деп, ол чугаалаан, депутаттың кандидадының бүзүреттирген кижилери — АУК-туң септелге-техниктиг бүдүрүлгелиниң директору Ч. Х. Дожулаа биле «Тыва даг-дүгү» комбинаттың ырыглал фабриказында профвилел комитединиң даргазы Л. К. Дуктен-оолга сөс бергеп.

Олар Ю. Т. Комаровтуң доючу намдарын, ажылагыйын, хөй-ниити ажыл-чорудулгазын, Тываның аар үлетпүрүнүң баштайгызы В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинаттың мунакчы бүдүрүлге кылдыр кедүрүп шыдаавын, ажылчынвар хоорайны Ак-Довуракты социал-экономиктиг хөгжүлдезиниге киирген салыышкынын сан-чүрээйлар, чижектер-биле көргүскеп болгаш ам болур соңгулдаларда Ю. Т. Комаров дээш бадылаарынче соңгукчуларны кыйгырган.

Ужуражыышкын хуралынга Кызыл-Мажалыктың № 1 школазының директору М. О. Лопсан-Серен, районда өкпе аарыларынга удур диспансерде уруглар эмчизи Т. С. Куулар, райкүүскомунун культура киллизиниң эргелекчизи О. Д. Монгуш, Кызыл-Мажалык суур Соведиинин күүскомунун секретары Н. И. Куулар, чурттагга-коммунал ажыл-агый бүдүрүлге эргелелиниң директору Р. Я. Миллер болгаш өскелер-даа чүве чугаалаан. Олар боттарының коллективтеринде ажыл-ишти доючуу-биле таныштырып, четпестерни мнвнип, эде тургустуруушкунуң амгы үе-чадазында улам эки ажылдап, салдынган соруулгаларны күүседирип хүлээгеп.

Кызыл-Мажалык суурнуң агаарын боктаарлыр, кирлендирип, кижилерниң кадзынга хоралыг салдарын чедирип турар ыш-бусту, довурак-доозуунну чоорту арыглаарынга боттуг дуза чедирерин, одаага системазын төнчүдер арганы өөренип көөрүн, чурттагга тудуун, школаларның материал базазын экижидер талазы-биле айтырыгларны үстүү органнарга тургузарын депутатка кандидатка чагаан.

Дараазында депутатка кандидат Ю. Т. Комаров сөс алгап, бедик бүзүреллии көргүзүп турары дээш район төвүүн соңгукчуларынга өөрүп четтиргенин илередип, ССРЭ-ниң улус депутадынга соңгуп кагза, ол хүлээлгеин күүседиргеге бодунун бүгү күжүн болгаш билиин бээрин ыяаан. Ол бодунун программазын соңгукчуларга тапшыртырары дараазында сөстербиле эгелээн.

— Бүгү-эвилелдиң XIX партия конференциязының делегады болганымда, мээң соңгулла мурнумда кол туружум болза, ук конференцияның хүлээп алганы 6 доктаал-шиитпирлерин амыдырала чайгылыш чок боттандырары болур. Программазында бүгү-эвилел, район, хоорай деңнелиниг шиитпирлээр, амыдырала боттандырар айтырыглар кирип турар. Херээжевиерге чаа үүлгалары 3 хар четкижеге күш-ажыл стажын үзүктелдирбейн ай санында 100 рубль чедир акша алыр шелээнин тыпсыр дугайында комбинаттың коллективиниң шиитпирин шеңтерилиин чедип алыр.

Соңгу 2-3 чылдар дургузунда Кызыл-Мажалыктың түүйбу заводун, Ак-Довуракта үлетпүр-бүдүрүлгелер комбинадын чаартып кылырын доозары, шлак-бетон, шифер, даг-дүгүнүң артымчыындан картон кылыр бүдүрүлгелерин тударын, районда тудуг ажылының хемчээлин 2 катап көөдедириг ооң программазында көрүүлгеп.

Хоорай биле көдөөниң харылзаазын экижидип, «Шекпээр», «Хемчик», «Барлык» совхозтарның оруктарын дээрү септеп кылыр, эът комбинадының, сүт заводунуң техниктиг эде дериглезин дүргедедир хемчегларин база бар.

Хоорай коллективтери көдөө школаларга болгаш культура бажыңнарынга, эмнелге пунктуларынга материалдыг дузаны чедирер. Программазында айыттынган түүлдерин шаңн-ла боттандырып шыдаарын соңгукчуларга бүзүреткеп. Депутатка кандидат Ю. Т. Комаровка соңгукчулар хөй санныг айтырыгларны салган болгаш тодаргай харыыларны алган.

Ужуражыкка хуралдың соонда Ак-Довуракты Культура орду-зүнүң бот-тывынгыр артистери солуң концерт көргүзүпкен.

Александр ХЕРТЕК.
(«Шынның» корр.).

Дүвүренчиг медээ

ЧЫЛДАГААНЫН ТОДАРАДЫР

«Хемчик» совхозтуң девискээринде хар чүге, хатшуургап, соок-даа чок. Хойнум күш-шыдалы эки. Аймралга киргеин эвээш, улуг хойда чиидириг чок. Кыштагларже мал чемин, дусту, суланы автомашиналар, тракторлар-биле чедирип турар. Барык шупту коданнарда электри чымын киирген. Малчыннарның олаар чүүл, аъш-чем-биле хандырылгазы багай эвес.

Хой оолдаашкыны декабрь төнчүзүнде эгелээп. ям адаклалган. А чаш төлүүп камгалалы кандыгыл? Бо удаада № 2 бригадада байдалды нөрээлиннер: ында тос кодандап 1922 хой тергээп. Шиитпирбиле 349 хураганны чедип албаан. Дээре дээп хойжулар Ондуп Саза. Достанмаа Донгак. Борбак-оол Хомушку оларның коданнарында бешин чаш хураганнар хорамчалыг. Өлгий сумузунуң «Тайбың» төриже чорударга кандыгдаа аарыг чок деп түүшел үндүрген. Чылдагаанны чогум чүдел? Малчыннарның харысаалга чогу, кажааларның ол-шыгы, агаар солужулганының багайы, ажаалда-хайгаралдың кошкаанда болуп турар. Ону совхозтуң удуртукчулары, зооветспециалистер тодаратпайн, чогуур түнелдиң үндүрбейн турары мырыпай элдептиг.

Шак мынчаар эрегей ажылдаарга малдың баш саны канчап өзерпл? Соолгу чылдарда ол совхозтан район деңнелинге чедир ажылдаан мурнакчы хойжулар чок болган. Бо чылдан эгелээп, бүгү малчыннар өг-бүле керээзинче кирген. Ону малчыннар, специалистер эки шиитпирлээп алган бе? Мал төлү хорап турар болганда мындыг айтырыг чайгаар-ла тургустуруп кедир-дир.

(Бистиң корр.).

„ШЫННЫҢ КӨРҮНЧҮҮНДЕ“

ДӨРГҮН СҮТ-БАРААН ФЕРМАЗЫНДА ПАРТИЯ ОРГАНИЗАЦИЯЗЫ, ООҢ КОММУНИСТЕРИ

Партийжи амыдырал: дуржулга, дилээшкин

ДЕПШИЛГЕЛИГ АРГАНЫ НЕПТЕРЕТКЕНИНДЕН

Партия эге организация бүрүзүнүң ажылынын деннелин, партийжи ажылдакчыларның бышканын чогум-на партияның политиказын чаа ёзу-биле чорудуп билир аргазындан, массаларга идей-политиктиг болгаш организакчы ажылының методтарындан тодарадыр... Коммунист бүрүзү эде тургустунуушкун, бистиң ниитилеливистиң революсчу чаартылгазы дээш демиселчи болур ужурлуг.

(Совет ниитилелди демократчыларының болгаш политиктиг системаның реформазының дугайында СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязының Резолюциязындан).

1. АМЫДЫРАЛ НЕГЕП КЕЛГЕН

Чөөп-Хемчиктеги СЭКП-ниң XXII съездиниң аттыг совхозтуң Дөргүн сүт-бараан фермазы он ийиги беш чылдың үшкү чылында эки көргүзүглерлиг болган коллективтериниң санынга кирген. Оны канчап чедип ап турарыл? Бо айтырыгга тодаргай болгаш делегеренгей харыны алыры-биле совхозка чораан мен.

Ацаа шын, долу, чогуур харыны алыр деп бодаар болзуңарза, бир-ле дугаарында, совхозтуң директору азы кол экономизи-биле ужуражыр дээре. Оон өске кымдаа шын сан-чурагайлар берип шыдавас. Шак мындыг сүмелиг каш-даа кижи меңээ берди. Бодап көөрүмге, черле мындыг дээр. Ынчангаш совхозтуң конторазынга келгеримге, кол экономист Д. М. Монгуш бир коллектив чоруткан болурга, совхоз директору Х. С. Дамба-Даржаавыл кабинединге кире бердим. Ында элээн каш кижи олуур. Оларның чугаазынга бадалыдан алырга, чолаачылар азы механизаторлар хире. Чугаа экономиктиг өредилгени канчаар организастыр, эки эрттирериниң дугайында болуп турду. Күш-ажылды организастаарының болгаш ажыл төлевириниң деңнелгелиг аргазы бригада, өг-бүле, арена керээлерип чугулага көрүп, оны нептередир, калбартыр дээш тодаргай хемчеглерни ап турары бо-ла-дыр деп бодап ордум. Директорунуң ажылы хосталы бээрге, келген херээмни, харыы алыр дээш айтырымны чугаладым.

— СЭКП Төп Комитединиң апрель (1985 ч.) Пленуму чүрттүп социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң дүргедилгезин, ону боттандырары-биле ажылшыны чаартырын, эде тургузарын, ылаңгыя аъш-чем айтырыын шинчилеп, ферманың коллективиниң специалистерин бо чугула херектиң чажыттарынга өредип, ону кайы хире шинээдип алганынга, экономиктиг саналгакшынны кылырынга шылгалданы эрттирген. Оң ышкаш ферманың, саанчыларның болгаш өске-даа ишчилериниң бот-орулга-чарыллыг онаалдаларын, тодаргайларга, чарыгдаар, камнап алыр түүлдерин, орулгаларының саналгакшынналарын шуптузуп баш бурулгаар кылган. Оны коллективтиң ниити хуралынга бадылаап, ол ёзугаар совхозтуң директориязыбиле керээни чарып алган. Оон аңгыда, ферманың ажылыпчы бүрүзүнүң хүн санында канчаар ажылдаанын домдеглеп турар. Кым кайы хире күш-ажылчы үлүг киирип турарын тодарадыр саннарлыг дүрүмнү база доктаадып алганын директор чугаалады. Допчузу-биле чугаалаарга, эки ажылдаарга, сан немежир, алыр акша көвүдээр, багай ажылдаарга, чурум үрээргe, сан казыдар, төлевир эвээжээр. Ол болза кол негелде болуп турар. Оны сагыыр дээш ферманың кижи бүрүзү кызымак ажылдап турар.

— Байдалды допчузу-биле чугаалаарга мындыг чүве. Бригада керээзи-биле ажылдап өөренип бердивис, ферма арыг орулгалыг ажылдап турар, чыл келген тудум-на ол өзүп орар. Оларның ажылжинин чугаалап канчаар мен. Ферма ырак эвес болгай, орта баргаш, ажыл-ижин-биле танышканынар дээре боор. Мен бодаарымга, шору-ла ажылдап турар улус чүве — деп, директор бүзүрелдиг чугаалады.

2. ЧҮДЕН ЭГЕЛЭЭНИЛ?

Кежээки саалданың үезин бодап, 4 шак үезинде фермаңың кыжыл-булуңунга чеде бердим. Оон ишти арыг-сеңиг, корум-чурумнуг, кеңкү агитация-биле көргүзүүг дериттинген. Совхозтуң хоочун саанчызы, Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны, ам пенсионер Дүктүт Довен-ооловна Оларга орта ужуражыы берген, ажыл-ижин-биле таныштым. Партия, профэвилел, комсомол организацияларының ажыл чорудар төвү бо болду. Хей-ниити организацияларының база фермаңың ажыл-чорудулгазының дугайын ында аскап көргүзүглерден, булуңнардан кижи дораан-на танымжып, ногчуп алыр.

Фермада партия эге организациязы, ооң секретары, коммунистер бо бүгү чүүлдү кыдып турар дээрзи биздиңгир. Партия организациязының бо чылын чорудар ажылының планын, коммунистериниң партийжи даалгаларын, оларның канчаар ажылдаарын бирээзинге саналгакшынналарының, бригада керээзин организастаарынга, нептередирингe партийжилериниң киржилгезинин, сүт бүдүргилгезин көвүдедириниң, ооң шынарын экижээн, колдуунда бирги класстың сүдүн күрүнеге садып турар.

Саанчыларның, инек кадарчыларының, бызаа ажаакчыларының болгаш өскелериндээ ажылдаарынга, чурттаарынга, дыштанырынга таварымчалыг байдалды тургузары, бригада керээзин нептередирин дүргедедириниң база эки көргүзүглерни чедип алырының үндезинин деп, совхозтуң директориязы, партком, фермаңың партия, профэвилел организациялары саналаш, социал айтырыгны шинчилээр дээш тодаргай хемчеглерни боттандырган. Ферманы механизастаан. Таварымчалыг чурттарга бажыңнары-биле шупту хандыртынган, школа малыны четпес уругларны ясли-садикте хаара туткан. Ферма кызыл-булуң, столовая ажылдап турар. Чайын чиик ертектиг, ээбек сүттү саап алыры-биле Аныяк Хөндергейниң Улуг Каът-Аксында серии, эки оттуг тайгада чайлагны таварымчалыг ажыглап турар. Ында чурттарга бажыңнарын ферманың ишчилериниң четчиги-биле тудкан, ясли-садик, чуңар-бажың, кызыл-булуң, электри чырыы бээр шимчедикчи, саалда апарады бар. Чоонуң кадыы — эң-не үнелиг байлак болгай. Ону барымдаалаан, дөргүшүлериниң кадыын хайгаарап, быжыглаарынче эмнелге ажылдакчылары сагыш салып турар. Чайгы турлагда эмнелге пунктузунга район эмнелгезинден ниити аргылар, педиатр, акушер-гинеколог болгаш өске-даа эмчилер график ёзугаар келгеш, кижилерни шинчип, эмнеп турары таварымчалыг болганын саанчылар чугаалап турдулар. Магазинниң база ажыктан, ында чугула херектиң аъш-чемни болгаш үлетпүр баранныры садып турар.

— Фермаңың ишчилериниң ажыктаарынга, чурттаарынга, дыштанырынга таварымчалыг байдалдарны тургузар дээш совхозтуң директориязы, партком, профэвилел организациязы, күш-ажылчы коллективтиң чөвүлелги хүн бүрү сагышты салып келгенивисти эдээш эвес ажылды кылган. Бистеп негелде чүгле бригада керээзинге дүүштүр ажылдаары, кол-ла чүве элбек, чиик ертектиг, эки шынарлыг продукциины бээр болур. Ону багай эвес күүседип турар бис, күш-ажылчы маргылаанының мурнунда коммунистер чоруп орар—деп, партия эге организациязының секретары чугаазын уламчылады.

СААНЧЫ

ВЛКСМ обкомунуң кежигүнү, коммунист Монгүш-оол Монгуш—ферманың мурнакчы саанчыларының бирээзи. Эрткен чылын саар бир инектен оныштыр 2187 кг сүттү саап алган, республиканың дээре саанчыларының санынга кирген. Бо чылын бир инектен 2500 кг-дан куду эвес сүттү саарын хүлээнген.

3. ЭГЕЛЕКЧИЛЕРИ, НЕПТЕРЕДИКЧИЛЕРИ— КОММУНИСТЕР

1985 чылдың май айда ферманы бригада керээзинче шилчидер дугайын партияның ажык хуралынга коллектив кежигүннери чугаалашкан. Анаа баш бурунгаар белеткенип, өредилгени саанчылар, кадарчылар болгаш өске-даа ажыл-ишчилер эрткен чүве болганда, чаа херекче шуптузу дидим киргеп, совхозтуң дирекциязы-биле чарган керээни күүседир дээш эки ажылдарын шиитпирээннер. Ооң эгелекчилери болгаш нептередикчилери коммунистер болган. Оларның-биле ужуражып, ажыл-ижи, амыдыралы-биле таныжар дээш инек кажаазынга бардым.

Кажаага кирип келиримге, кукуруза силозунун, өдектиң болгаш шыктың холушкан чыды бир-ле онзагай чаагай болду. Чаңгыс аай кылдыр чыскаал баглап каан инектериң аразында чай чок ажыддаан саанчыларны эскерип кагдым. Кажаапың барын талазында фермаңың эгелекчизи болгаш саанчы Алдын-кыс Саваа-Байыровна Монгушту танып каашаа, мааар углаптым. Ооң-биле каш удаа ужуражып турган болгаш, допчу намдарын, ажыл-ижин билир мен. 1961 чылда чээрби харыыр кыс бо фермага келгеш, саанчының берге болгаш хүндүлүг ажылын хүлээп алган, бо хүннерге чедир ажылдап турары ол. Фермага эки түүлдериниң эгелекчизиниң болгаш нептередикчизиниң бирээзи коммунист бо-ла болгай, ооң-биле чугаалажыр бодал-биле аңаа чеде бердим.

Бажының дүгүн аржыл-биле шевергин шарып алган, хүреп арынныг, чазык шырайлыг, өртүмак сынныг саанчы уткуштур келгеш, амырменди солушту. Чугаа дораанна ажыл-ишче, амыдыралче шилчий берген.

— Эрткен чылды чүгээр доостувус, чаа ажыл-агый чылын багай эвес эгелеп тур бис —деп, мактанып хөөн чок чугаалады.

Чугааже дөрт киреги-биле, мындыг айтырыгны салдым.

— 1988 чылда силерниң ферма эки ажыддааш, кайыдаа чылдан хей —240 муң арыг орулганы алганыл биличип алдым. Ону коллектив канчап чедип алганыл?

— Кол-ла чүве — бригада керээзинче ферманың шилчээнии, ол депшилгелиг аргаңы нептередип турарында — деп, тайылбырны ол берди.

— Ферманың ажылчын бүрүзү экономиктиг өредилгени эрткеш, хынамчалыг шылгатканда, ону амыдырала боттандырып турар. Тодаргайларга, бригада керээзиниң негелделериниге дүүштүр ажылдап, экономиктиг саналгакшынарны кылып турар. Түңнелдери шору болган.

Бригада керээзинче шилчээниниң ажыктыг талаларын ол мөңээ шуптузун тайылбырлап берди. Мында база бир код айтырыг улустуң онаашкан ажылы дээш ээ-харыысалгазының бедээнии, организастыг чорук, күш-ажылдың сагылга-чуруму экижээнии, продукция бүдүрери көвүдээнии, ооң шынары экижээнии тайылбырзады.

Алдын-кыс Саваа-Байыровнаның бригада керээзин нептередиринге бодунуң хуудa киирип турар салыышкынын сонуургай бердим. Ол бодунуң дутайында эвес, эң-өөрүнүң ажыл-ижин танышгырды.

— Бисте коммунист-даа, кежигүн эвес-даа кижи бүрүзү бригада керээзин нептередир дээш шыңгы туржуп, бодунуң салыышкынын киирип турар. Партия эге организациязының үчёдүнда 17 коммунист бар, олар шупту планнын норма-чижек чокка ап, чарыгдап турган. Ам ооң отчёт-үчёдүн шыгыыраткан. Чижээ, бир инекке хүнде 5 килограмм чарбаны берип турган болза, ам дөрт кг чедир кызырган. Өске-даа мал чемнериниң чарыгдалын эвээжеткен. Ферманың ажылчыларының санын база кызырган.

Дөргүн сүт-бараан фермазы бригада керээзинче шилчээн сеонда, көргүзүглерин кайы хире экижиткенил? Ону кысказы-биле маңаа тайылбырлап керээли. (мында 1985 чылдың 1988 чылдың-биле деңнээн).

Сүт бүдүрүлгези. Коллектив 572 тонна сүттү бүдүрген турган болза, эрткен чылын 753 тонна чедирип, бо көргүзүгүнү 31,4 хуу өстүрген.

Сүттү күрүнеге садары. Ферма күрүнеге беш чүе ажыг тонна сүттү садып турганындан 665 тонна чедирген.

Бир инектен ортумаа-биле 2060 килограмм сүттү саап алган турган, эрткен чылын бо көргүзүг 2378 кг болган, үш чылдың дургузунда бир инектен саап алыр сүттү 318 килограмм көвүдеткен.

Күрүнеге сатказ сүттүң бирги сорттуу чүгле 64 хуу турган болза, ол көргүзүг 85 хуу четкен.

Продукцияның бот-үнези чыл келген тудум-на чиигеп орар. Бир центнер сүттүң бот-үнези 49 рубль 81 копеек турган, 1988 чылда 42 рубль 29 копеек болган.

Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү чылдың-на бедип орар, чүгле эрткен чылын 7,5 хуу белээн.

Сүт-бараан фермазы 44 муң рубль орулгалыг турган болза, 240 муң рубльдиң арыг о[illegible]лгазын алган.

Ферманың бир ажылчызыны 2000 рубль шалыңны ап турган, а эрткен чылда ортумаа-биле 126 рубль шалыңны ап турган, а эрткен чылда ортумаа-биле 285 рубльди алган.

Эрткен ажыл-агый чылында эки шынарлыг болгаш планнан ажыр хей сүттү бүдүргени дээш 5 муң 627 рубльди ферманың коллективинге төлеп берген.

• • •

Дөргүн сүт-бараан фермазының партия эге организациязы, коммунистери, бүгү ажыл-ишчилери он ийиги беш чылдың эрткен үш чылында чедип алган чедиишкиннерин улам көвүдедир, партия Төп Комитединиң март (1989 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин ханы танажып, оларны амыдырапга боттандырар дожу шиитпирлиниң илередип турарлар.

4. КӨРГҮЗҮГЛЕРНИ ДЕҢНЕП КӨӨРГЕ

Күш-ажылды организастаарының болгаш ажыл төлевириниң деңнелгелиг аргазы — бригада керээзинче ферма шилчээн, сөөлгү үш чылда эки көргүзүглерни чедип алган. Ол чүнүң ачызында боттанганы? Бирги эдилгеге, күш-ажылдың сагылга-чуруму, организастыг чорукту экижиткен, ооң уламындан кижилер онаашкан ажылынга хамаарылгазын, хууда бот-харыысалгазын үндезинин-биле өскерткен. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедиткен. Хей, шынарлыг, бот-үнези чиик продукцияны бүдүргенинин дожу ында болган.

Ооң аңгыда, ферма холбиле кылыр, хей күш үнер ажыддарны механизастаан. Бүгү-ле чүүдеете камнагалыг-хумагалыг чорукту экижиткен, үчёт-отчёттуу шынгыматкан. Кысказы-биле чугаалаарга, бригада керээзиниң негелделериге дүүштүр ажыл-ишти эдө тургускана фермага экономиктиг ажыыны бергеп.

Ферманың ажыл-ишчилери совхозтуң директориязы-биле чарган керээзиниң негелделерин күүседир дээш чылдыңна шалыпчы ажылдап келгеп. Совхозтуң директориязы керээде айыткан бээр, хандыраар ужурлуг түүлдерин үзүктелиишкин чок берип турар. Мында эң-не чугула чүве болза мал чеми. Оларны үзүктелдирип, эвээжедип көрбээн. Эки шынарлыг кукуруза силозуун, сепажыы, чарбаны, сигенни, саваңны берип турар. Сүт бүдүрүлгезин көвүдедириниң кол магадыызы ол.

Чарыгдалдарны мурнукуунудан ферма кыыртан, а сүт саалдазын көвүдеткен. Бригада керээзинче шилчээн үеде саанчы бүрүзү мал чемнериниң нормазын чедип алган, республиканың дээре саанчыларының санынга кирген.

Материалдарны «Шынның» корреспондентизи Таан-оол ХЕРТЕК белеткээн.

Чуруктарны Ян ЧОЛДАК чураан.

Ажылчын контроль ажылдап тур

КАФЕ ТУР УЕДЕ ХАГДЫНГАН

Кафени хаар дугайында шинтширин ажылчын контроль комиссиязы" болгаш Чөөн-Хемчик районуң санитар эпидемия станциязы хүлээп алган. Оларның төлээлери «Долаана» деп кооператив кафезин хынап көрүп чоравынар. Ол кафе Чадаана хоорайның ортузунда, эрткен-дүшкен чон хайыр халдыг черде тургустунган. Анда хоорайның чурттакчыларында, эрткен-дүшкен чорумалдар-даа шайлап алыр дээш, маңчы, хуужуур азы шинтээн эът чий тыртып алыр дээш бо-ла кире дүшкүлээр, үнген-киргең кижи үзүлбес.

Ол кооперативтиң даргазы В. В. Гусевке арыг-шевер талазы-биле ажок чүүлүг байдалдың дугайында кат кагап сагындырып турган. Ол бодунуң удуртуп турар кафезинин арыг-шевер талазынче тоолуг сагыш салбайн, а оон чүгле кылган аът-чемни кагчап-чоп дүрген-не садып саврып алыр талазынче кол кичээнгейин угландырган. Оон ажылының кол-ла соруглазы ол турган. А шынында арыг-силиг, квасталга-шимеллеги чараш, дериг-херекселдери эптиг черге чемпенирге кижиниң чем чиир хөөнүн ажок хайыкталыр болгай. Ол талазы-биле «Долаана» кафеде байлал мындыг эвес. Контролёрлар күнүскүн ишкинниң болгаш ында чем кылып, сайгарып турар херээжеп ээлиң хирлиг-чүүдүүн кат кагап эскерип көргеш, сагындырыгны бергеннер.

Канализациняны дыка үр сентеврээнинден сава чүүр өрээлдиң чыт-булу ажок багай. Сүт дамчыдар хоолайжыгаттыг септээри чүгүла. Сава чүүр пляг сугну кооператорлар одалга системазындан ап турардар. Омаат, серээ, тавак — бүгү-ле аяк-савапы чүүрде чүгле сода биле савапны ажылгаар. Шинчилгаш үстүг хирии арыдың күш четпес. Сава чүүр өрээлде дезинфекция чүүдери холуп белеткеп алыр иштикир улуг сава безин чок.

Күхняда сава аймаа четчир, оларны ангы-ангы салыр черии база кылган. Шинчилдаа оларны ажылгап турары арыг-шеверииң негелдезинге дүшпес. Күхняның ажылдакчылары эът кезерде, ногаа аймаан хээрде, чүвүткен халган тузарда калбак ыяштарның холга киргенинге-ле кылып белеткеп бээр. Калбак ыяштарны, сава-сайгалы чүп турары шынар чок.

Кооператорлар улус чемненир залдың арыг-силиг турарынче кошкак кичээнгей салып турар. Ол кафенин үзүктүнда девискээр база-ла бөктүр, хирлиг, ында бок төгөө хааржан чок.

Контролёрлар кафенин аът-чем шыгжап кадагелдаар өрээлин база көргеннер. Ында температура казыыр 12-13 градус, соодукчулар чок. Продуктуну мындыг черде кадагалап турар. Ийи неделя бурунгаар садып алган, белеткеп хаан маңчы эдин, дагаа чүүргазын ында чыып салып хаанын көргеннер. Долганныг шоодайларны шала кырында овайтыр чыып хаан.

Аът-чем продуктулар арасында кооператорларның ботгарының хеп чүүр машиназы, чемоданнар, сумкалар болгаш орун-дөжек чыткылаар. Алды кооператорның үзүү кафеде хонуп турар болганы арыг-шеверге-дээ, ниити корум-чүрүмүт-дээ таарымнас.

Кооператорлар-биле чүгаалажырга, хөй-ниитиниң чемненирге черинии албан сагыыр санитарлыг негелдезинге барык биледес болганнар. Хооркүүскем, райпо ажылдакчылары болгаш районуң сан-хөө киллизи «Долаана» кооперативти тургузарда кооператорларның ол талазынче кичээнгей салбаанды эдептеттир. Шинчилгаш плереттингеп четпестерни долузу-биле чайладып алырже чедир кафени хагган чылдагааны ол. Кооператив даргазы В. В. Гусевти ол бүгүге негелде, харыысалга ногу дээш 20 рубльге штрафтаан.

Тимофей СЕРМАВКИН.
Ажылчын контрольдуң парлалга төвүнүң редактору.

Парлалга төвүнүң почтазындан

«МООН ЫРАП ЧОРУНДАР»

Республиканың электри четкилериниң коллективи бисти ажылчын контролёрлар кылдыр соңгуп алган. Ону бис улуг бүзүрел деп көрүп турар бис. Чамдык магазинеривиз, оон иштинде № 13 магазинивиз ажылып, үлетпүр барааларывыңың саварлагтыг хынап көөр хүлээлгелиг бис. № 13 магазинге каш-даа барган бис.

Элдеп чүве, январьның соолгу хүнүнде магазинге керээжеп, даштыкы сапыктар киирген турда, бис садыгжыларга хөрек чок кижилер апарган бис. Ону садыглаар өйде корум-чурумну туларынга дузалаар боорлан башка, бис аңаа шаптың катпас турган бис. № 13 магазинивиз чамдык ажыллакчыларывыңың биске —контролёрларга ажазы эпчок болгаш доңгуп болган. Хөй улус тырылган ниити эжиктен киирер дээш чалап каап, артыкы эжиктен киирер дээш бавырыска, ажылчын контролёр дээш шыпызывавысты кергүзүп турувуста-ла, магазинивиз ажылчыны бисти каржы-доңгуну-биле ойлединкан.

Ол иштиктерни садар мурнунда директор ажылчын контролёрлар кээп дузалажырын дилээн чүве болгай. А кээрээнде, ол-дур, ындыг болган.

Бир эвес үргүлчү ындыг боор чүве болза, хөй-ниитиниң наглазын канчап күүседирил деп айтырыг бисте тургуступ келген.

Любовь ЖУРАВКОВА.
Марина ТАРАСЕНКО.
Тываның электри четкилериниң профкомуның ажылчын контролёрлары.

ХЕМЧЕГЛЕР АЛДЫНГАН

№31 «Шыпага» «Ажый берген мүн, пирогилерь... деп материал парлаттынган. Ында Тыва АССР-ниң садыг министерствозунуң септелге-монтаж комбинадының столовайында чемни белеткеп турарының шынары багай дээрзин шүүмүүлеп бижээн. Ол бүгү аңаа хынапта чорутканының түңнелинде илерээнин көргүскеп. Контролёрлар хөй хемчээлдиг ажый берген былаанны болгаш үрелип, чыдып калган пирогилерни чонга сатпас кылдыр бракта-ган.

Хөй-ниитиниң чемненирге трестиниң директору Г. С. Сухова столоваяга хынапта чорутканының түңнелин комиссияның хуралыпта чүгаалажып көргеп. Комиссияның шинтпирин бүүгаар поварлар Л. Т. Чымбаны, Т. М. Чымбаны, кассир Т. В. Тулинаны шыгыы доңгуткан. Багай шынарлыг бракта-ган аът-чемниң 45 рубль 45 көпеек болган ертээн төлээр кылдыр оларның түс-тузупка дейге онаагаан.

• • •

«Шыпаның» январьда бир померинде үнген шүүмүүледдиг материалында Тыва электри четкилериниң ажылчыны Л. П. Боровскиң «Туваэнергосбыт» каттыжышкын ательезинин иштиктерни септеп, лааранының шылары багай боон турарын бижээн. Иштиктерни шынар чок, багай кылып турар чорук үр үе иштинде эттинмээн.

Парлалга төвү ол каттыжышкындан харыыны алган. Комиссия сапыктарның шыларын хынаан. Ол, шынап-ла, шынар чок септеттинген болган, тыртар джин-өөктери чогүүр туружунда эвес. Ол бракты эртиргеп бригада Л. П. Боровскиххе чаа сапыктарны даарап бээр кылдыр комиссия шинтпирлээн.

Ак чем дугайында

АК ЧЕМ ДУГАЙЫНДА

«Шыпа» солунуун арыннарынга хойупкак, ак чем дугайында соолгу үеде материалдар үнүп турары черле солуп-дур. Чөл чаңчылын каап болбас ужурлуг. Тыва улус чүгле шиектин эвес, харын шөөр малдың суулун база саап ижиир, оон ажыл-бүрү чеминер кылып ап турганын билир бис. Шынап аңаа, хураган оон уламындан чүдээп деп чүвеин чоп дыннаваа ийик бис. Бистиң кожаавыста мооллдар хой. ошкуну база саап турар болгай. Оларга харын план берип каар деп дыннаавыс мен.

Шаанда сүт чаа-ла азбеп эгелээрге, аалдар тарак кылыр, оон хойтпакпаар чүве. Шинчилдыр-ла сүт-савала-даа ковудээр, улус кыжын чиир чемни сүт аймаанаан белеткеп кириптер. Моон аңаа, үтбам сүттер сүттен ялыбүрү чем кылырының ёскүлүг мастерлери чораан-дыр дээрзин ам көөп сакпыр, үнелээдир мен. Күзүн чодурга хоолуктуг, чигирлээн чөкпек кылып каар, кыжын оны чиирге чаягаймы чүү дээр ону!

Тыва кижилерниң чаягай чаңчылы — ак чемден хөй-ле чүүлдерни кылып чораанны соолгу үеле үттүпдүрүп бар чылары каңчап черле хомудаңчыг эвес боор. Быштак кылыр кижилер безин ховаргаан дизе частырыг чок. Ааржылаар божалы, ирий берген сүттү төптер апарганнар.

Малчын аалдарга чораап, хайгаарап көөрге, ак чемни ажылгап турары ажок кылы, ында-мында текүүп-чайлып-даа чыдары бар —каракка чажыңчыг-дыр. Ак чемни биеэги ышкап ажытдап билбес апарганывыстан ындыг боор.

Өгбелеривистиң хүндүлеп чораанны сүттен ялы-бүрү чемни чөп ажылгап, ону кылырын ковудеңир херек. Ол дээрге кижиниң организмиге эң чүгүлә эм чүүлдерлиг чем ышкажыл. Моон сананып болза, совхозтарның фермаларынга, сүт заводтарынга хойтпакпан кылгап, ону садып турар болза эки. Ындыг аргалар бар деп бодаар мен.

Савелий САРЫГ.
«Бурунгаар» совхоз.

Парлалга арыннарындан

ЧКАЛОВ КАНЧААР ӨЛГЕНИЛ?

Январь төнчүзүнде телевидениеге Чкалов дугайында фильм болган. Оон соолгу кадрлары бо. Сураглыг ужудукчу В. Коккинаки 1938 чылдың декабрь 15-те Чкаловтуң соолгу ужутканының дугайын чугаалап орар. Олар агаарга баштажып келгенде, Чкалов улуг салаалыг содуйткан: «Хамык чүве эки!» Катла минута арткенде, самолёт чуурулган. Оң баштай дээрже көтүрүлген И-180 деп самолёт аэродромга бет чүс-ле метр четпейн барган: эмин эрткен соогавыннан шимчедикчи ажылдавайн барган.

Чкаловтуң елтеңнинң мынат тайылбыры шагган бээр бил-дингир. Оны ёзугаар алыр болза, халап чайлаш чок болур түрган.

— Ол ындыг эвес — деп, Шериг-агаар күштериниң хаалажылгала полковниги, Валерий Павловичиниң оглу Игорь Валерьевич Чкалов бадыткаар. — Ачамның чок болганының соонда, чартык чүс чыл эрткенде шинаардагы ол халаптың мынатыг тылаатаанарың чугаалаар арга бар апарган.

Бурунгу чылын кылган бир солуун бижидилгени дыннаарын Игорь Валерьевич сүмеледи. Пайпкала Чкаловтуң ажы, база-ла сураглыг ужудукчу Г. Байдуковтуң уну. Ол совет үжүп чүүл төнчүзүнүң биилиглиг шинчилекчизи. «Кайгамчык кижилериң амыгларлыг» деп бөлүүке кирген Чкалов дугайында делегеренгей номнуң автору.

— 1973 чылда «И-180-ниң херээжө дүш болуп тур алдым, ону хөй чылдар иштинде дилеп келген кижи мен — деп, Байдуков чугаалап турар. —Херектиң материалларын номумга киирген мен. Бир главк начальниги ону пагларларга удурлаткан. Бирүү эгени ужулган, ону Поликарпов дугайында эге-биле солуун ужурга таварышкан болгай мен.

Байдуковтуң бодалы-биле алырга, моторну агаар-биле соодар системаны ук самолётка четче эптеп четтиктээнин Поликарпов билир ужурлуг турган.

Чкаловка берген дужаал элдепсинчиг: «Шевелле ужудуушкун үезинде шассиин дыгдындырып болбас». Ол механизмни чедир кылбаанынаан конструктор сестин турбаан бе? Шассиин шимчевес кылып каап болган, кандыгдаа оңдагай берге таварылга турун келзе, шепекчи-ужудукчу самолёттуң дүрбелээринге шаптыктыг дугуйларны чажыра суп алыр арга чок болган. Мотор ажылдавайн барганда, Чкалов, дугуйларны дыгындыргаш, аэродромга чедир самолёттуң агаарга салдалы берип болур турган чадавас.

И-180 самолёттуң черге шенеп, хынап көөрүнүң программазы чедир күүсеттинмээнинең дугайын ужудуушкун-шенелде станциязының начальниги полковник Парай болгаш оон оралакчызы Соловьёв аныязвоод директору Усачёвка бижип илеткээнин документилер көргүзүп турар. Ук бижикти халап болурунуң мурнуку хүнүнде чорутка. Баштайгы ужудуушкуну декабрь 15-те кылырынга Усачёв Поликарпов-биле канчап чөпшээрешкенил?

«И-180-ниң херээжөзүнде» мындыг документ база бар. Авиазаводтуң кол инженериниге Поликарповтуң чоруткан бижининден мындыг чүүл билдиниң турар: Чкаловтуң самолёдунуң чалгыны ужудуушкунга кордүмээн (чүгле черге шенелдеге ажылган болур) болгаш оон-биле чүгле дүргеи эвес ужудуп болур турган.

Ол документилерни Чкаловтан чажырыпканнар. Г. Байдуковтуң кылган түңнели бо: озал-ондактың чыдагаавыны — чүвени хөлүп эртиирип алгаш, далажып-бачыдаарывыста, партия болгаш чазак мурнуунга заводтуң конструктор бюрозунуң удуртукчуларының дүрген өттүг берип иштеткеннээнинде. Чоокта чаа Испаниянын дээрзинге кестүп келген немец «Мессершмитт-109»-тарган И-180 дээре болур түгнаан, ынчалзе-даа ону 1938 чылдың төнчүзүнде ачызынге чедирер ужурлуг деп кергеп. Ону кылып турарын Сталин эки билир, а чыл төнчүзүнге чедир ийи-де неделя арткан...

— Ол бүгү-ле чыл харын — деп, Игорь Валерьевич тайылбырлады.— Ук халаптың чылдагааны чүгле организастехниктиг талада эвес деп түңнелге чоорту келдим. Ону... ажегээр кылган-даа чадавас.

Ол 1935 чылдың май айны сактып орду, ынчан Сталин биле Чкалов ырын көргүп таныпкан. «Улустарның баштынчызы»-биле оон соолгары харыысаалар ужудукчуну кандыг-даа багай чүүлдеп магадылаан мышкап кылдыр сагындырар. Сталин Чкаловтарның бажыңынче чангыс эвес удаа телефоннап турган, харын-даа оон чепшээрели чокка ужудуушкун кылбазын дужаган-даа. А 1938 чылдың январьда бодунче келдирткен.

Беседа кежээ дургу уламчылаан. Сталин Чкаловка партия-ажыл-агый ажылынче шилчиирин, а тодаргай чугаалаарга — иштики херектер наркомунуң албан-дужаалын эдээрин аңаа сүмелээн. Ежов аңаа турган, а соолгуде — Берия... Элдептиг, кижи бүзүрээр арга чок аа? 36 хардыг ужудукчу ёзу-чүрүмүнүң чүгүлә кижилериниң бирээзи апаар бе?

Ындыг шилилгени Сталин сөөмүшкинаның моөпкантарын амыглаарыныңо чүгүлазы-биле. Валерий Павловичиниң шынчы болгаш чөптүг чорудубиле тайылбырлап бадыткаан. ол, шынап-ла, бүгү үлустүң ынакшылы-биле бүргеткен турган болгай.

Чкалов чогум шуут доңдораан ойталаваан. Томүйлаашкынны бичии сөөдедыры дилээн, чүге дээрге чаа самолёттарның — Поликарповтуң таяк чок кылыр ындыкчызы биле И-180-ни шепеп доозары херек турган. Ужудукчунуң саналын Сталин «кичээнгейге алган». Удаваанда Бухарин — Рыковтуң суд чорудулгазы өтөлээн...

Чкалов судтуң бүгү хураларынга барып турган деп, оглу чугаазын уламчылады. Кедергей шынчы, ак сеткилдиг, дорт кижи болгаш ол революсчу-ленинчилерниң буруу чогунга чиглинмээн, ол дугайын Вышинскийге чугаалаан. Прокурор чүгле каттырымзаан даваш, тоомча чок чугаалаан: «Көпеп-дир силер ийин, Валерий Павлович...»

Ынчаарга ол Сталиниге барган. Оолу ужудукчуну ажылынын үзе киргеп: болуп херээ-не кылып чыт. Чкалов ажылын ынаныы хаанакка үзе берген, а «башты нчы» хорудатканда, шиитпиргеп. Төлүттүргеп бүрүү чок кижилерни хостаар дугайында оон-хөй санныг дилегларни сактып келген чадавас. ССРЭ-ниң Дээди Советиниң депутады Валерий Павлович ындыг дилегларни бижип турган. Ужар чүүл бригадазының командири Туржанскийни, журналист Бабушкинни — оң-оң кижилерни Валерий Чкаловтуң өлүмден камгалаан. Оон ындыг ажыл-чорудулгазын Берия болгаш оон чалчы-дузалакчылары эскербээн, Сталин аңаа чүүлдүгүүтен дээрге берге-ле...

Ачам өлген соонда ужуру амга чедир билдинмейн турар алзоп кап тывызыксыг таварылгалар болган — деп, Игорь Валерьевич уламчылаан.—Чижээ. И-180-ниң шелеедезинге башкарыкчы инженер турган Лазаревти самолёт чүүрулганының дараазында хүнүнде электричкадан үндүр октапканындан өлген. Үр болбаанда ужар чүүл үлетпүрүнүң наркомалының начальниги Белийкинни түдүп хорудаан. Беш чыл эрткенде оны хостап салыпкан янчалзажок бир хонганда оны бажыңынга өлүрүп каан.

Адак соонда, ачыныр бөө октарынга хамаарышкан тоогу. Чкаловтарның Москвада квартиразынга ийи хааржак ок турган. 1939 чылдың чазынында оларны Валерий Павловичиниң калайының төрели — Л. Фролищевке бергеннер. Неделя хире болгаш ол октарны дедир экелеген, кортканы-даа ажок мындыг.

Аңнап чораап адарга, коштүүрге так дүшкеп-дир. Фролищев хомудаанынаан боозун куду утпаадыр тутпкан. Хенертен дирс-тог-ла ээп! База катап шенээн. Мажыны бөскан соонда чүгле үш-дөрт секунда болганда бөө аттынар бөөп-тур. Боозу так дүжерге, аңчы кижи дораан-на дүүгтезин сый тутпаш, катап октаар болгай. Бир эвес Фролищев янчаалан бээш, саадап частыр октар холазы-биле шуут-ла аңыга келген турар иймк. Ындыг чүве Чкаловка таварыжыр турган! Чүге дээрге ол И-180-ни шепээн соонда Кострома обласче аңнап чоруур деп турган, а чаа октарны оон бажыңынга эккелгеннер, чогум кымзы — билдинмес... Чкаловтуң калайы октарны НКВД-ге берип каан. Истелгенің үүнелеп ындыдыр болганнар. Дыннаттаан...

Сураглыг ужудукчунуң өлгени-биле холбашкан ол болгаш еске-даа чүүлдерни кым истээрин? Чкаловтуң канчаар олгенинин дугайында даап бодаашкынныр эвес, а ылаптыг бөрмдаалар херек.

С. ТАРАПОВ.
(«Известия» солуундан).

Хоочуннар: отчёттар болгаш соңгулдалар

ТӨӨГҮНҮҢ ДИРИГ ХЕРЕЧИЛЕРИ

Эрзин суурда 105 хоочуннар бар, оларның иштинде эвилел, республика чергелиг персоналдыг пенсионерлер. Ала-чурттуң Улуг даймының киржиичилер-даа хөй. Оларның эрге-ажыын камгалаары, хүн бүрүде амыдырал хандырылгазынче сагыш салыры, аныяктарны кижизидеринге хоочуннарның байлак арга-дружулгазын киириштирери хүннүң чугула айтырыы болуп турар.

Бо бүгүнү хоочуннарның отчёт-соңгулдалыг хуралынга илеткелинге оон даргазы А. Д. Ширин болгаш сапал бергеннер демдеглеп, чугула айтырыгларны аңаа база көдүрүп турганнар.

Күш-ажылдың хоочуннарынга таварымчалыг чамдык эки чүүлдер тургустунуп турар. Эмчилерге ээлчег чокка киирерин, субботада чүгле хоочуннарны хүлээп алырын, инвалидтерин болгаш эң улуг назылыларны магазиннерге, чынар-бажыңнарга, хеп чүгдурарда ээлчег чокка киирерин чүрүмчүлүп эгелээн.

Хоочуннарның мурнунда бир кол айтырыг —аныяктар ортузунга кижизидилге ажылы. Ону бир демнинг, доктаамал чорудары. Аңаа хоочуннарның киржилгезин күшөлдирер. Ол шыкаш эде тургустубуушкунга дүүшкен солуун, дээштиг диспуттарны, ажык чүтааны, маргыжылгаларны, дискотекаларны доктаамал организастаары негеттиниң турар. Будүрүлгелерге, организацияларга хоочуннарны, дуржулгалыг башкыларны, удуртунчуларны чалап алгаш, аныяктар-биле түскайлаң ажылды чорудары күзенчиг.

Чеден, тозан хардан ынай хоочуннарывыстың улам эвээжеп олурары чажыт эвес-ле чөптүт. Төөгү музейин чыып тургузарынга хөй-ниитиниң киириштирер. Бо ажылга хоочуннар чөвүлелдери, балыкылар, комсомолчулар, пионерлер, кылыг искилер, райкүүскомуның архив килдизи киржир болза эки.

— Үжен хире рубль пенсия ап турарларның күш-ажыл документилерин социал хамдырыгга черп, хоочуннар төвүлели ам-даа эки сайгарып корадың. Хоочуннар школаларга, күш-ажылчы коллективтерге барып, боттарының сактышкыннарын чугаалап берер херек — деп, күш-ажылдың хоочуну С. Т. Амирбит чугаалаан. Аныяктарга ол өөредиглиг. Чүге диже хамык-ла түве амгыы дег белеп деп бодаар хөөнүер тургулаар болгай.

Хоочуннар арасындан чазынар, даваныр мергежилдиг улустар кооператив тургузуп, национал хептер, кышкы бөрттөр даарап болур дээрзин отчёт-соңгулдалыг хуралга сүмелешкеннер.

Ол ышкаш түве-ле бүргүүн райпо, күргүне организацияларындан негеп турбайн, эът, сүт бүдүрүп, ногаа, картофельдп боттары өстүрүп, чонга үлегер көргүзерин хоочуннар дугурушкан.

Отчёт-соңгулдалыг хуралга районнуң партия, совет, комсомол организацияларының удуртукчулары, райпонуң, социал хамдырылга килдизиниң төлөөлекчилери киржип, сапал-оналдарын бергилээн.

Хоочуннар чөвүлелиң тос кижи составтыг кылдыр чаартып соңгаан. Даргазынга эмпелте ажылдакчызы Х. Ш. Кезигетти соңгаан.

Алексей ДАМДЫН.
Улус өөредилгезиниң хоочуну.

Эрзин район.

ТУДУГ... ЧАГЫКЧЫНЫҢ КӨРҮЖҮ-БИЛЕ

Республикада туттунуп турар тудугларның колдуун Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Капитал тудуг эргелеги акшаландырып турар. Чагыкчы болбушаан, тудукчу, хандырыкчы, төлевилекчи организациялар-биле харылзааны тудуп, адырны хөгжүдеринге тодаргай салымшкынны киирип турар.

Солуунуң корр. Артык Ховалыг эргелелдиң начальзиниң Ю. П. ЮЖАКОВТАН интервью алган.

Тыва АССР-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиин дүргедедир хемчеглер дугайында ССКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң докладында көрдүнген кол-кол объектилериниң тудуу кайы хире апарганыл, номчукчуларга таныштырып көрүнерем. Юрий Петрович?

— Ында 1990 чылга чедир элээн хөй улуг тудуглар тодараттынган. Оларга 1 миллиард ажыг рубльлиг капитал салымшкыны көрдүнген. Будүрүлге объектилери-биле чергелештир 745 мун дөрбелчин метр төлдүг бажыңнарны, 14,9 мун олуттуг школларны, 7,7 мун олуттуг уруглар садтарын, 820 олуттуг эмнелгелерни, 2 мун ажыг олуттуг культура бажыңнарын планнаан. Черчер Советтерниден ангыда акшаландырышкынга Агроүлетпүркүром, эвилел чергелиг организациялар киржип турар.

Салымшкыннарны деңге үлээрп, оларның долу шингээттинерп дээш харыысалга — бөгүнгү чугула айтырыг. 1986 чылга тургапынга бодаарга, ол ийи катап ескен. Үш чылдарда 395 миллион рубль салымшкынның 247 миллиону шингээттинген. Бо чылгызы — 122 миллион рубль. Үш институттарның корпустарының тудуун, эртем төвүн, бүгү социал объектилерни бо бет чыдза доозар сорулга салдынып турар.

Иштизи-биле алырга, Советтер шугуму-биле чамдык чугула объектилер дужаатынган. Кызылда арыглал дериглери, канализация шугуму, Баян-Кол кудумчузунда чылыг четкилерп, Каа-Хем суурда школа, эмнелге. Сарыг-Сепке авлчылар бажыңы, школа, Туранда эмнелге. Кызылда магазин, туберкулезака улур диспансерниң немелде тудуу ажыгларда киргеп.

— Адаанындар тудугларның чамдыызы үр туттунуп турган болгай. Үзамдыккан объектилер ам-даа эвэлп эвес. Оларны доозаанда, чаазынче шаап халдаарга күш четпейн бээр. Оларның санын оода кызырарын канчап чедип ап болуруул?

— Оларны холдап үнүүсеп, ереден адырлыр апаар. Шилчип келген тудугларже кичээнгей улуг болур ужурлуг. Үш-Белдирпиң аэропортун шуудадыр, орта самолёт хонар төлдүг кылыр. Кызылда амыдырал хандырылга бажыңын тудугжуларның организас чок чорүү-биле савдатакап. Ону бо чылдың бирги чартыында доозар. База-ла арткен чылын дужаар турган чунар-бажың тудугжуларны ынай-бээр октап турда, ара турупкан. Улусчу арга-биле тудар дээш хоолуг авзаашкын болган. Ажылчыннар чедишпези-биле спорткомплекс турупкан. Кызылдың аэровокзалының тудуун уламчылаар, акшаландырышкынны ажытпкап.

Доктаалга киргеп объектилериң бирээзи — республика типографиязы. Төлевилел үр тудуушкундан эргижирээн. Катап өткенин шынар чок дээш эгиткеп. Ташкентиниң төлевилекчилеринге чагыны база катап киирген.

— Чаа тудуглар инженер четкилери чок бергедеп турар болгай...

— Ийе, хоорайның тудугларының калбарып турарыбиле коммунал тудугларын мурнады хөгжүдери негеттиниң келген. Хоорайның чөөп талазында тудуглар бо талазы-биле бергедеп турар. Тудуг шөлүн белеткээрин, суг дамчыдар хоолайларны кылырын «Тыва тудуг» девискээр тудуг каттыжышкын, электри четкилерин «Тыва суг тудуг» трест хүлээнип алган. Каа-Хем коллекторун уламчылай туткап, ону ында объектилерге көжар. Иркутск областан келген тудугжуларның тудуп турар кварталына электри энергиязы хуваар подстанцияны тудар. Суг дамчыар хоолайларның үшкү эдээзин ажыглалга кииргеп, мурнуу микрорайоннарның суг-биле хандырылгазын экижидер. Бо хемчеглер тудугжуларның инженер хандырылгазын экижидеринге дузалаар.

— Кодээге тудуглар база немежир ыйнаан?

Кажт-кажт бажыңнарны четкилер чокта тудары берге, ынчангаш дузалал ажыл-агыйында таарымчалыг, чамында огородтуг чангыс кажт бажыңнарны колдады тудар. Ыяшты камнаар сорулга-биле, бажың хараазын бетонбиле кылыр чаа зона төлевилелиин чагыдып турар бис. Шагаан-Арыгга безерек бетон хападар заводун тудар.

Кодээде социал объектилер чедишпейн турарын билир бис. Мутур-Аксыга уруглар садын, аалчылар бажыңын, эмнелгеин, чуртталга бажыңнарын тударын чарган бис. Сут-Хөлге, Чадаанага уруглар садтарын. Кызылга Пионерлер бажыңын. Ак-Довуракка, Владимировкага, Тожуга школаларны, Тоора-Хемге аэропорттуң, Кызыл-Мажалык школазының корпузун бо чылын доозар. Суурларга үш спорт залдары, Тээлиге музыка школазы немежир.

— Аңгы-аңгы крайлардан, областардан теф дузаазын көргүзүп келген тудугжулар кайда, кандыг объектилерде бижылаттынганыл, оларның ажылынга кандыг үнелел берип болур силер?

— Шефчилер Советтер шугуму-биле 10 объектилерни тудуп турар. Новосибирскиниң хоолай тудуг трезиниң Белгирлиндан келген тудугжулары профтехучилищелерин тудар. Москвачылар, ленинградчылар ийи школазы, бир уруглар садын хуусаа бетинде хүлээлгилеп. Объектилериң алдызын тудуп турар, бирээзин ам-даа эгелевээн.

Шефчилер арткен чылын 6,8 миллион рубльдиң тудугмонтаж ажылдарын кылган. Чеди тудукчу организациялар планын күүсеттээн. Оларның арасында «Алтай элеватор тудуг» трест чартык хире, «Новосибирскиниң хоолай тудуу» трест 75,4 хуу, «Туба үлетпүр тудуг» трест 63,3 хуу, Ангарскиниң № 16 тудуг эргелели 66,7 хуу, «Братск хоорай тудуу» будуруле-тудуг каттыжышкыны база ол хире, «Минусинскиниң энергия үлетпүр тудуг» трезиң 10 хуу боттандырган, «Абакан энергия үлетпүр тудуг» трест ажылче шуут кирбээн.

План күүсеттинмейн турарының кол чылдагааны бедик мергежилдиг кадрларның чедишпезинде болгаш бетон болгаш еске-даа конструкциялар-биле үезинде хандырбайн турарында. Төлевилел ёзугаар муң ажылчын херек турган болза, оон чартыы хире тудугжулар ажылдап турган.

Кызылдың мурнуу микрорайонунда уруглар садының тудуун алтаймылар савдаткаан. Сезен алды кижи орнунга чоорби хире кижи турган. Чагыкчының негелдези-биле чамдык ажылдарны эде кылып ужурга база таварышкан. Пионерлер бажының тулажылар тудуп турар, чүс чедеп ийи кижиниң орнунда чоорби шаа кижи бар. Олар планын үскен. Тудуг таваанга херек материалдар чок болганындаа ажыл шимчевейн турган. Ол ышкаш төлевилел чок болуп турар.

Кызылдың мурнуу микрорайонунда Ангаркиниң тудугжулары № 3 бажыңны төлевилелден ээксөр болгаш брак кылганы-биле эде кылып турган үезинде ажылдалга киирбээн. Инженер четкилериниче тудукчу чаргылалдарны үндүрүп, түр четкилерни киирген. Доктаамал чылыг четкилерни документация чок болганы-биле тутпайн турар. А бо чылын материалдар болгаш дериглер чагыдып албааны-биле тудукчу оон тудуундан ойталап турар. Канализация болгаш электри энергиязы-биле хандырылганы бо чылдың июньга чедир шинтпирлевее болза, № 4, 5 бажыңнарны дужаапы база бергедей бээр.

— Чагыкчы болгаш тудукчу керээни орайтазы чаргыг турар таварылгалар канчап тыптып турарыл?

— Баш удур ажылдаваанындан. Амгы үеле чагыкчы —Шагаан-Арыгның капитал тудуг эргелели орта профтехучилище тудуун тудукчу-биле дугуржуп, керээ чаргыг албаан — документация чок. Төлевилелче акта үнүрбээн. Саяногорскиден келген тудугжулар башкы институтуу-биле керээ чарбаан. Ак-Довуракта пиво заводуның тудуун, тулар талазыбиле керээни Агроүлетпүркурком амга чедир чарбаан. Керээ ажыл-агый институлу тудукчуну бөгүнге чедир тодаратпаан.

— Бо чылдың программазын чугаалап тура, келир чылдың илавызаары, ол турчук, он үшкү беш чылдың тудугларын бодаар үе келген-дир. Төлевилелдерни үезинде, эки шынарлыг кылып алыр болза, эки үнүдезин ол дээрзи билдингир. Төлевилекчилерниң деткимчези кайы хирээ?

— Бо чылын төлевилел ажылдарыны 530 мун рубль көрдүнген. «Красноярскпромстроймонтажпроект» институлунуң филиалы-биле ажылдап турар бис. Чадаанага эмнелге төлевилелиин иштыга чедир алыр ужурлуг бис. Төлевилекчилер ноябрьда төндүрерин аазап тёрээр. Хандагайтыга, Самагалдайга тудар эмнелгелериниң төлевилелин чагыткан бис. Хоочуннар бажыңының немелде тудуун, район төптериниге бөө уруглар садтарын, Тээлиге, Сарыг-Сепке, Мутур-Аксыга школаларны төлевилээр. Мөңгүн-Тайгага клубту база тудар. Чурттагга бажыңнарын район төптериниге ондан хөйну чылдың-на тудар. Ол ышкаш Чадаанага, Туранга коммунал объектилерп немежир. Оң-оң чылдарга көргеп чингие планнарда чоннуң өдүлдезин, кежерин санап каапы чогум байдал-биле карышкак болуп турар. Чоннуң саны магазин, школа тудуунга хереглелди билип алырынга дузалаар. Куртудуг мону көөрү күзенчиг. Төлевилекчилерниң ажылын тудугнуң түңнел көргүзүү-биле холбаар болза, эки деп бодаар мен. Амгы үеле төлевилелди кылыр хуусаазы тудугнуу тулары-биле дедиижип турар. Бир эвес тудугну тудар хемчээлин шинчы негээр болганда, төлевилелдиг шынары, үезинде кылдынганы дээш база негелде херек. Соок болгаш сейсмиктиг оңза байдалдарда төлевилелдер шилип алыры кызыгаарлыг. Финансалдың материал-техниктиг базазы кыймы, кадрдары чедишпес болганда, тудуг ажылын шапкынчыдары-биле хууда төлевилелдер кылырынче шилчиирп чугула. Кооперативтиндаа тургузарын көрүп турар.

— Чаа тудуг хоорай, суурларның хевиринге канчаар аяпаажып киирер база бир чугула айтырыг дээрзи билдингир. Бо талазы-биле айтырыг туруп турар бе?

— Районнарга чурттагга бажыңнарын төлевилээрпидебергедээкиннер таварыжып турар. Куртудугнуң талазындан деткимче көңгүс чок. Чиигине планда эрги бажыңнарны бузары көрдүнген. Амгы байдалда чурттакчыларны ескээр көжүрер арга чок болганындан, чаа тудугларның кызытаары хоорай девискээрлерниден үнүп, инженер четкилери-биле хандырылга бергедей бээр. Бажыңнар чаңгыс аай хевиргиг, объектилер хевир чок болуп турарын демдеглээвес арга чок. Тулар болза, быжырымчалыг болгаш чараш кылдыр тудары чугула. Куртудуг тудуг индустрияшкын, хандырыкчы, чагыкчы, төлевилекчи организацияларның ажылын таарыштыр тургузар, контрольлаар хүлээлгезин мындыг кончуг шимчегпир эвес күүсеттип турарын демдеглээр бодаан мен.

БАШКЫ

Кызыл-Мажалык суурда № 2 ортумак школаның башкызы Сүрүмаа Севеновна Ооржак (чуруктa) он жыл чыдаанын дургузунда тыва дылды башкылап турар.

Ол тыва дыл кичээлдерин чогаадыкчы арга-мергежилди ажыглап, эрттирип турар.

Сүрүмаа Севеновна башкылаар ажылындан аңгыда, ажыктыг күш-ажыл кичээлдерин организастап эрттирерин башкарып турар. Оон удурлуштазы-биле башкылаарын эрттиргилээн кичээлдериже уругнар хөлчок сонуургалдыг киржип келген. Өөреникчилериин даараан база хол-биле ылгаан ураи-шевер ажыктарын чоокта Кызылга болган улуг делгелгеге киирген. Көрүкчүлер ол ажыктарны магадап сонуургаан. Кызыл-Мажалыктың школачыларының од делгээн ажыктарды үнелелди алган. Уругнар бөттарының ылгаан эки шынарлыг, ураи, чараат ажыктарын салыштаап, оон киргеи акпазы-биле школага херектиг чүүлдерии садыи ап турaралар.

Оюдар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ЭТТИНЗЕ, УЛАМ ХӨӨН КИРЕР

Бай-Тайганың, оон иштинде Шуйнуң культура амыдыралы солуннарга үргүлүү чырыттынып келген. Ынчалазокок бодумнуң бодалдарымны база киирер бодадым.

Шуйнуң Культура бажыңын эки билир мен. Элээн каш чыл мурнунда оон байдалы бере-ле турган. Ажыы-биле бажыңның бактазын турар совхозунуң болгаан хамык культура-массалыг ажылдарның шимчедикчизи болур школаның директорлары Кара-оол Хертек биле Алыг-оол Хертек олар ол хой үнүглуг аваа дуулаашпайн, культура амыдыралын хөгжүлерин херекке аңбайн келген. Культура бажыңының бодунуң ажылдакчылары Алексей Манзараа биле Валерий Өзелдек база хөөн чок ажылдап турар. Бо бүгү эттинзе, улам хөөн киирер.

Сарыг-оол САЛҖАК.

Хостуг үе дугайында чугаа

АЖЫКТЫГ КЫЛДЫР ЭРТТИРЕР

Кижи бүргүү хостуг үезин бодунга ажыктыг, солун кылдыр эрттирип турар болза, анда омак-сергек хөөн киирип, ажылдарынга бижыг турачсоруктуг чогаадыкчы чаа бодалдар тыптып келир, а аныктарга кижизидилгер талазы-биле улуг саддарны чедирери чугаажок.

Пенсиялаанымдан бээр элээн каш чылдар билдиртпейн эрте берген, ынчалза-даа ажылга чаңчылган болгаан анаа орар аргам чок. Кадыкы багай. Күш-культура болгаан спортка хандыкшыдыкшыбиле ажыл-иштеп адырылбайн чор мен. Кадыкның эки болза, кала-даа ажылдан болдурунмаан аргазы бар. Хостуг үениң өг-бүдем-биле эрттирип турарымның дугайында солуннуң помчукчуларынга дынмадыскап, бир эвес чамдык кижилер үени шын хуваап ап шыдавас болза, үлегер ап. бистиң ог-бүленистиң дыштапылгазын каачаар деп, Хөрөө-Хемниң эриинге чеде берген, көктүг шыкка дыштанып, ыяш хөлеглиниг бизиттиинин орумда, үнүп, арыг агаарлыг хөм кыдыы аяқ аазы серилин салгынның турар Дөге, Хербис даглариның ыяштыг бажыңнуң агаарлап чоруптар бис. Бедик черден Улуг-Хемниң ортулуктарын, сентерин, ында эжиндергеи хемелерии көрүп, агаарлап орар бис. Уругларывыга аныяк чорааи чыдаарывыда сагыжымда артқан содуп тавактарывы чугаалап бээримге, ажыок сонуургап дыцнаараар. Чамдыкта орус-тыва дыдарга ырлажыр-даа болгай бис. Солун азы ном ап алган аазоди ыстарым оларын помчуурубиле бистен ырак эвеске олуруптарлар. Шак-ла ынчалдыр ий-үш шак дургузунда арыг агаарга орарга, экизии кандыг дээр боор, харын-даа аъш-чем чиксей бээр, сагыштсткил таалакта алыптар дизес силер бе. Чамдык тавакрыгларда Культураның болгаан дыштанылганың Гастелло аттыг парыгының дерискээринде Ка-Хемниң эриинге чеде берген, көктүг шыкка дыштанып, ыяш хөлеглиниг бизиттиинин орумда, чаштарын сүттэ эптирлер. Кыдыыдаан хайгаарап орарывыга чаптанчыын кандыг дээр боор. Чай бодунуң эзлчоп солуттар. Кышкы үеде дыштанылгавыс база онзагай. Эртенги эдлчегле өөренип чорааи үругларын школадаи кижиниң сонуургаар онзу. Үругларывыга аныяк чорааи чыдаарывыда сагыжымда артқан содуп тавактарывы чугаалап бээримге, ажыок сонуургап дыцнаараар. Чамдыкта орус-тыва дыдарга ырлажыр-даа болгай бис. Солун азы ном ап алган аазоди ыстарым оларын помчуурубиле бистен ырак эвеске олуруптарлар. Шак-ла ынчалдыр ий-үш шак дургузунда арыг агаарга орарга, экизии кандыг дээр боор, харын-даа аъш-чем чиксей бээр, сагыштсткил таалакта алыптар дизес силер бе. Чамдык тавакрыгларда Культураның болгаан дыштанылганың Гастелло аттыг парыгының дерискээринде Ка-Хемниң эриинге чеде берген, көктүг шыкка дыштанып, ыяш хөлеглиниг бизиттиинин орумда, чаштарын сүттэ эптирлер. Кыдыыдаан хайгаарап орарывыга чаптанчыын кандыг дээр боор. Чай бодунуң эзлчоп солуттар. Кышкы үеде дыштанылгавыс база онзагай. Эртенги эдлчегле өөренип чорааи үругларын школадаи кижиниң сонуургаар онзу.

Дыштанып күнгеере хоорайның болгаан «Дебют» шыдыраа клубтарында доктаамал барып. улуг назылыглар-даа, ажыктар-биле-даа ойнаан. дыштанып чаңчылыы бар. Шыдыраа маргылдаалары болу бээрге, оон түнелдерии солунга бижип, дамчыдып турар мен. Моон алган көөрге, шыдыраа ооиунга сонуургалдыг улуг кижилер көзи турарлыг. Аныяк оолдар, кыстарны маңаа эскербес мен. Мен бодаарымга, аныяктар ортузунда спорт ажыды кескү чеченнии эдлевейн турар. Хостуг үени чыдап-даа ажылга чорыптаазы албан эвес. Кол-ла чүве ону аныяктыг, культурлуг эрттирери-биле үени шын хуваары болур.

Алексей ДЫРТЫЙ-ООЛ.
Күш-ажылдың болгаан спорттуң хөөчүнү.

УШУ ДЕП ЧҮЛ?

Ушу дугайында таймылбыны кызып бээри-биле Кызылда башкы институтуның күш-культура кафедразының эргелекчизи Х. Д-Н. ООРЖАКТАН дилээн бис. Ам ону парладывыс.

Ушу дээрге чингине кыдат спорттуң бир хевири. Уттуның уткалдыг кызыл хол-биле чаазалажыдыңар аргалары, янзы-бүрү чепсектериии ажыглап турганы, халдаарыныц база камгалалырыныц шимчэшкиниери киирип турар.

Ыйдыг хевириниң аргаларын чаңчыс кижи азы хөй улус (2, 3, 4, 6 дээш) тускай дурумну сагыш турган, бут-биле тен, холдар-биле шанчын, янзы-бүрү аргаларны ажыглаан, черден октаан, халдын селеме-биле үзе, кезе шаап, шии хереккелдер-биле шанчын өөренир.

Ушу деп сеспу кыдат дылдан оңуулдуларга, «дайынчының мергежилиз, «дайынчылы (шериг) мергежилэ, «дайынчының үрэн мергежилиз (аргазы) дээп. Кыдатта пинтиилибиле ушуунуң 150 хевири бар. Шуптуң хевирлери ийи хол угланыышкынын: иштики аза «чымчак» база дашткы аза «кадыг».

«Чымчак» угланыышкының кол орулгазы болза — күштүү оон кошкак күш-биле кадыг-дошкуну (дерзиниэ) чымчак — үзүлгалыкчыызына күш-шидел талазы-биле ажэмэ тургаи, оон шимчэшкинииерииц дайы-биле чоруп, салгыш-сеткил-биле холбажып, үзүрадып тургаи, үдурланыкчыызының күжүп чок кыдыры, харын-даа оон күжүп оон болзунче утландырары.

Күштүүе кижи үдурланыкчыызы оон дайы-биле чоруп-ла турарга, күжүп чидер, кошкак үдурланыкчыызы ону ажыглап, шоолуг улуг күш үндүрбейи, ону типлеп алыр.

«Кадыг» угланыышкынга хындыкчы сегирижии алыышкыи үеениие болзунуң үдүг күш-шидалыш, шимчеигир. авааиарыгыи ажыглаар. Белеткед үезинде. хол, шеиек, бажыбиле кадыг үүүдерии (түүйбу, калбак ыяш, бетои, дап чажекгиг) оя, сый шаап турган белеткеиир.

Ушуга өөренип турда чугула пегеледер: дүвүреэви, чардыгар бодалдар, күзелдер башка чок хөлуиуп, түүге кылып турар сула шимчэшкинерже сагыш салыр база өкпе, чүрек, бакар, хан хостуг (албадал чок) ажылдаар үжүрлуг. Бар-ла турган шимчэшкиниерге (шанчар, октаар, тевер, кезер, кагар—дээп оон-даа еске) албан-биле чымчак (хөөг), төгерик (бөрбак) хевирии бээри. Музыка, еске-даа артык шимээи чок турар үжүрлуг.

Удурланыкчымның дериии улуг күжүп (холуиуп, будуиуп, мага-бодуиуп, чепсээиик) дескиидирер шимчэшкинче шилчидиптерге, од күш коигус чок апаар Азы сеиче кел чыткан кагыиы үткуп алгаш, коигус дүрсеи айбы-биле (иперции) эдертккеи, чоорту дүрсеи айбы-биле (тенденра) бодур. Үшүүе өөренип турда, од бир чүгүла иегелде бодур үжүрлуг. Эи-ле чүгүла иегеллеге: үшүүиүң сула шимчэшкиниерии (мергежилгелерии) ышгыы оочур ёзугаар башгай коигус аиар темпиге, чоорту дүргедеди, коигус дүрсеиие (карак чивеш аразында) чедир кыдыры болдур.

Әртемделиериииң чүгаалап турары-биле алырга, ушу «Цзгун»-биле сырый харызааже, тенек дискеи-биле, эгии, бел-биле (үттүг-чарын) каттыжмышкынынар бар.

Кыдат парлоглаиын бадыткап турары-биле алырга, «ишгики» күштер «Цзи» бар деп зылалда шинчиледдер көргүзеер. Од чүл дээр салгыш-сеткил, бодал-биле ишткии органнарны иерв системазының дуразы-биле чагырын, башкарып болур дээии ол. Харын-даа күзел-биле үеглап, боттандырын болдуун базыткап турар. Бурүүгу Тывага, харын-даа чаа Тывага «Цзи» эртемниг улустар туружанына чигинииг турбас үжүрлүг. Үүгле Тываже эртемниг (иолдуу Европадан) шапкын хегжээзиниэ эге чадавдыида чамдык эмии эртгир «иденкейлиг» эптер ыидыг билингир улустарны бүдүүлүк, карап-көрүүр, эргиниц артынчыны деп турган, оларның сайзыралын базып каапы чадавас. Хамнарны «Цзи» эртемниг кижилерге каттыштырбас бис.

Ынчангаш ушу — ыядат күш-культураның бир хевири. Олар тоостуден, күш-ажылга, дайында белеткеиир состура-биле ушуиу өөреиип ап чорааиар. Ушуу дээрге, комплекстиг ияды-бүрү сула шимчэшкиннер, кижиниц иитаки болгаан дашткы күштер катчы бөгүи онзагай таалаиы. угаан-медерел-биле удурүүрге, ход, бүтүүи, магаботтуи, хан-дамыр, өкпе-чүрек, үзел-бодал, сагыш-сеткиддиц күштери мөөиеиежии, кандыг-даа бергени ажыл эртер, күзел күүсеттиивер.

Амгы үеде Кыдатта ушу үш үгланыышкыиыиы сайзырап турар: шиия-падыкшыдыгга, спортуг, дайынчы.

Бистиц бодал тұрарывыбе алырга, Тывага шиитиикадыкшыдылганың утлаиыышкыиындан эгелеп ушуга өөреиир болза эки. Ында кол шимчэшкинииер —халдаары, камгалалыры аза «хол дайыиыиы» шимчэшкиниери киирип турар. Тайгазыцаанң шкоалазының Ян «таличиий комплекстери «24», «48», «68», «88», «108» деп тускай аттарлыг шиита-кадыкшыдылга угланыышкынының сула шимчэшкиниери ол. Оларның «24» оң бодүүи комплекс, оиу помиарда, журиалдарда хөй тираждыг парлаан. Ынчаигаш, эгелеп чорүүр ушуживгага «24»-тен эгелээриин сүмелээр-дир бис.

«24-108» комплекстерии помиардан, чуруктан, телевизордан ушуиу эки билир тренер башкы чокта өөреиир адыры шүүт болдунмас. Чүге дизе сула шимчэшкиниерииц хевири тускай, оларны күүсеидирбес, ыиаал-ла сагыыр дүрүмнер (шимчэшкиниериииң тыныш-баде холбаи кылыр, келир шимчэшкииии угаалга сомалаар, каидыг-даа еске бодал чокка шимчэшкиниерже үзүк чок бергиидер ариы оон-даа хөй бар. Совет күшшидал киижидилгеэиииң системазында ушуга бичии-даа демей чүве чок болгаиы-биле, оиу өөреиир дыка бергө. Ынчаигаш оиу ыяк билир, тускай эртемниг киижи керек ол кижи медицииаиы, психологиияны эки билирии чугула. Кичээлдериии ыиаал-да теориядан эгелээри күзелчүр. Оон алгаш бодаарга, ушуиу өөреиип алыр күзелдиглер киижииии тургузуун, иштики, дашткы органнарын ажыглыыр ондура бергеи шимчэшкиниерии киирип турар. Тайгазыцаанның шкоалазының «Цзи» эртемииг улустар туружанына чигинииг турбас үжүрлүг. Үүгле Тываже эртемниг (иолдуу Европадан) шапкын хегжээзиниэ эге чадавдыида чамдык эмии эртгир «иденкейлиг» эптер ыидыг билингир улустарны бүдүүлүк, карап-көрүүр, эргиниц артынчыны деп турган, оларның сайзыралын базып каапы чадавас. Хамнарны «Цзи» эртемниг кижилерге каттыштырбас бис.

Ынчангаш ушу — ыядат күш-культураның бир хевири. Олар тоостуден, күш-ажылга, дайында белеткеиир состура-биле ушуиу өөреиип ап чорааиар. Ушуу дээрге, комплекстиг ияды-бүрү сула шимчэшкиннер, кижиниц иитаки болгаан дашткы күштер катчы бөгүи онзагай таалаиы. угаан-медерел-биле удурүүрге, ход, бүтүүи, магаботтуи, хан-дамыр, өкпе-чүрек, үзел-бодал, сагыш-сеткиддиц күштери мөөиеиежии, кандыг-даа бергени ажыл эртер, күзел күүсеттиивер.

Амгы үеде Кыдатта ушу үш үгланыышкыиыиы сайзырап турар: шиия-падыкшыдыгга, спортуг, дайынчы.

Бистиц бодал тұрарывыбе алырга, Тывага шиитиикадыкшыдылганың утлаиыышкыиындан эгелеп ушуга өөреиир болза эки. Ында кол шимчэшкиниери киирип турар. Тайгазыцаанның шкоалазының

республиканская
БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1989 ч. март 17 пятница № 64 (13964)
1925 чылда үнелеттинген.
Өртээ 3 ном.

АМГЫ ҮЕНИҢ БАЙДАЛДАРЫНГА СЭКП-НИҢ АГРАР ПОЛИТИКАЗЫНЫҢ ДУГАЙЫНДА

СЭКП ТК-ның 1989 чылдың март 15-те Пленумунга

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ илеткели

Эштер!

Партия ТК-ның амгы Пленумун бистиң ниитилелливисте улуг маанышпар-биле холбаттырып турар. Черниң ээзи кылдыр тараачыны катап эгидип, аъш-чем айтырыгларын маанышпыг шиитпирлеп шыдаар шак мындыг аграр политиказын Пленум ажылдан кылыр болгаш чонга санаалдаар ужурлуг. Бо херекке улам ыяшгы садаашкынны черле болдуруп болбас. Чуртта тургустунуп келген херек кырында боттуг байдал, эге тургустунуушкунуң ниити сорулгалары айтырыгны мичаар тургузуп турар.

Көдээниң хөгжүлдезиниге— политиктиг, экономиктиг, социал, культура хөгжүлдезиниге үндезин чаартылгаларны хамдырар, бистиң ниитилелливистиң амыдыралчы ажыл-чорудулгашкын кол талааларының бирээзинде мөөнүшеттинген айтырыгларны эң-не кыска хуусаада шиитпирлээр аргар политиказы биске херек, ол чорук көдээ ажыл-ишчилериниң эгелекчи чоруунга калбак делгемиелин ажыдар.

I.

Бистер аграр политиказывыс дугайын чугаалажып турган, хоорай биле көдээниң аразында база көдээниң бодунда харылзааларны хевирлеп тургузарының база аайлап тазыштырарының идеяларының, эчис сорулгаларының, чепсектериниң болгаш методтарының каттыжышкыны кылдыр билир бис, ковла чүве — аъш-чем айтырыын бирги ээлчегде шиитпирлээридир.

Аграр чаартылгазы амгы үеде боттандырып турар политиктиг болгаш экономиктиг реформалардан ангылаттынмас, оларның төвүнде — кижиниң хөй янзы хереглелдерин хандырары, ооң күш-ажылчы болгаш социал идепкейлиин ажыдары турул турар. Бистиң экономикавыстың бедик үредүнделдиг аграр секторун тургузары бистиң ниитилелливистиң амыдыралын революстуг ёзу-биле чаартырындан, демократчылыгадан, ажыл-агыйны башкарып чорударының чаа идеологиязындан дашкаар болдуруп болбас. Ол ыяшкаш көдээде үндезин өскерилгелер чурттуң экономиктиг болгаш социал идепкейлиин ыяш-ла албан негелдези болуп турар.

Өске сөс-биле чугаалаарга, амгы үениң аграр политиказы —ол дээрге кызыы тускайлаң, ведомство хевиринге кандыг-ла-бир чүүлү эвес-тир. Чок, ол дээрге бөгүн бистиң бүгү-ле политиктиг угланышкынывыстың кол шин, революстуг эде тургустунуушкуннуң тудуш кезээ-дир.

Амгы үеде аграр политиказы ажылдан кылыры ниитилеливисте социализм дугайында ойгуулдуң үеэлиг концепциязын сайгарып, ооң ниитилелдиг принциптерин, методтарын, формаларын, механизмнерин, ажыл-ишти организастаалыг-хуралдаашкынга, экономиктиг, социал, культура хөгжүлдезиниң планнарын, бюджединиң, финансылаашкынның, кредиттиң, ценаларның, хөлөглөлдүң, материал-техниктиг база болгаш социал-экономиктиг перспективаларының дугайында чаа билиишкиннерни хевирлеп тургузарындан алыызында черле хоорук болбас ужурлуг.

Пленумга белеткелдиг шагда-ла эгелээнин билдингир бол-гай. Аграр айтырыгларын партияда, артем бөлүктеринде, специалистериниң аразында калбаа-биле чугаалажып көрүп турар. Дорту-биле чугаалаарга — амыдыралдың эң чугула ол айтырыгларын бүгү чурт чугаалажып көрүп турардыр, эштер.

Бистеринең шуптувуска дыка чугула ол чугаалажып чорууш-кунуң. Политбюро чүгле кичээнгейлиг хайгаарап келген эвес, харын анаа бүгү талаа-биле идигин берип, бистеринең шиитпирлээривис нарын айтырыгларның үткааш эң-не ханызы-биле билип алыр төлээде, чогаадыкчы, ажылынчы көрүүшкүнүң байдалын тургузарынче үткүп келгей. Янзы-бүрү бодап-көрүүшкүнер, саналар, чамдыкта — шуут-ла үдурланышкак бодалдар киргей кайгамчык улуг материалды аналиэтеп көргей.

Амгы Пленумга илеткел болгаш силерде бар чогуур документилериңе төлевилеледеря— ол дээрге ниити-партияжа, ниити-чонуң , чугаалажып көргениниң бир янзы түнелиндир деп чугаалаар болза, шын болуур деп бодай-дыр мен.

Ниитилелдиң хереглелдеринге дүүшкен үр үеник эртемге үндезилеттинген аграр политиказын ажылдан кылыр төлээде, теоретиктиг, политиктиг болгаш практиктиг айтырыгларны ТК-ның амгы Пленумунга болур-чогуурун-биле чугаалажып көөр деп бодап турар бис.

Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының делегаттары чуртта аъш-чем хандырылгазының байдалының дугайында кайы хире дүвүреливиле чугаалаанын шуптувус билир бис. Ынчаарда ол айтырыгны ниитилелдиң амыдыралында эң-не чидиг айтырыг деп адаан бис. Ол айтырыгга хамаарыштыр сагыш-сеткилдин улуг дүвүреэшкинни партияның чоокта чаа болгулаан отчёт-соңгулдалыг хуралдарында болгаш конференциаларында база илергейлеттинген. Ажылчы чон амгы үеде —соңгулда кампаниязының үезинде ол айтырыгларны база чидим-биле көдүрүп турар.

Көдээ ажыл-агый продукциязы чедишпейн турар, херек кырында байлап шыдыг-дыр. Тээрааны, эттиг, кат-чимистиг, ястыктыг ниитилелдиң хереглелдерин хандырары, үнүш саржаан болгаш өске-даа чамдык продуктуларны даштыкыдан хөйү-биле садып алыр ужурга күүне таваржып турар. Күш-ажылдың бүдүүрүкчүлүүнүң, шөлдериниң үнүшдүжүттүүнүң, малдың продуктулуунуң, аъш-чем продуктуларының янзы-бүрү хевирлиниң болгаш шынарының талазы-биле улуг, биче сайзырангай — бүгү чурттарга мурнуку хевээр ам-даа четпейн турар-дыр бис. Бо талазы-биле ылгал кызырылбайн, а улгадып турар.

Аъш-чемниң чедишпес чоруу социал дүшкүүрүүг байдалды тургузуп, кижилериниң чүгле чемелээшкиннерин эвес, а таарымнас чоруун болдуруп турар. Аъш-чем хандырылгазы-биле холбашкан ыяшгы байдал хөй чылдарда үргүлчүлеп келген.

Бо айтырыгларны бис мооң мурнунда көрбейн турган болгаш оларның-биле ажылдавайн турган деп бодап болбас. Мен харын-даа мынчаар чугаалап болур мен: Төп Комитетке болгаш чазакка улус ажыл-агыйынга аграр айтырыындан хөй чугаалашкан чаңгыс-даа айтырыг чок.

Сөөлгү ийи он чылдарда аграр сектор хөй күрлавырларны — капитал салыышкынларын-даа, техниканы-даа база минералдыг чемнинчидилгелерни-даа четчири-биле алган. Черни мелиорастаарының улуг программазын боттандырган. Ынчалза-даа сапаң тургунавыс агындышкынын, мапаң тургунавыс өзүлдеэни хүлээп алган шиитпирлеринден албаан бис.

Аъш-чем айтырыын бис амга чедир болуур-чогуурубиле шиитпирлеп шыдаавас бис. Шак ындыг улуг аргаларлыг чуртка шиитпирлеп шыдаавас аан!

Бистиң кол национал байлаавыс — чер фондузуң камгалаар болгаш ажыктыг ажыглаар ажыл-херек бистеэн бөгөй байдалда туруп турар. Сөөлгү 25 чылдарда, мооң мурнунда шиңгээдип алганывыс 22 миллион гектар тарылга төлүн чидирген бис, оларның 12 миллион гектары үлетпүр тудуу болгаш оруктар кыызырынга барган, а 6 миллион гектар черни аналага каапкан азы чадаң үнүштер үнген боон турар. Оонбиле кады кайгамчык хөй акша-хереңгини миллион-миллион гектар чаа төлөдерин шиңгээдип алырынга чарыгдаан.

Регионнарның хөй шуруузунда төлдерниң үнүш-дүжүттүр чоруу чавылап турар. Күрүне бүрүзүүге салдың фонда болуур, үш миллион ажыг гектар суггаттыг черлер —ажыл-агыйжы эвес чуруктарның уржуудан херек кырында ажыгладан үнген. Сөөлгү ийи он чылдарда гидростанциялар тударынга эки бодап кылбайн төлевилелдерни боттандырганывыңа түүнелиңде чурт 10 миллион гектар ажыг хем үннары шыктыг черлерни болгаш одарларны чидирген.

Көдээ ажыл-агый продукциялярын кайгамчык улуубиле чидирип турары дүвүрээзинин болдуруп турар. Ажыл-агыйжы эвес чуруктар көдээде бүдүүрүп турар продукциялярның 20 чедир, а чамдык продуктулар талазыбиле 30-40 хуузун чидирериңге чедирип турар.

Көдээ черлер социал болгаш культура хөгжүлдезиниң талазы-биле хоорайлаш-лыкка чыдып каап турар. Эки оруктарның чок болуп турары — бүгү регионнарда тургустуткан берге айтырыгдыр, а Кара хөрээүнүүр эвес зонага — бо дээрге шуут-ла халап бооп турар. Амгы үениң чаагайжыды туттунган чуртталга бажыңнары, коммунал ачы-дузаа чедирилгези, школалар, медицина, культура албан черлери-биле хандырылга көдээде деңдин багай бооп турар. Кижи эң чугула айтырыгларны шиитпирлеп алыр дээш — эмчи дузаазын алыр, амыдырал хандырылгазының ачы-дузазын ажыглаар азы бөгүүн барааңнар садын алыр дээш үргүлүү оюн-ой, а чамдыкта чүс-чүс километр черлерни эртер үжурга таваржып турар.

Коргунчуг чүвелер чугаалаар бодавайн тур мен, ындыг болзажок хөй-хөй девискээрлерде байдалдың мындыг янзылыг апарганын чугаалаксеп: тур мен, чүл дээрге кижилер чурттан орган черлерин каапкаш чоруп турар, суурларындан көжүп чоруп турар. Чурттуң чамдык областарында көдээ чоонуң маңай-бээр көжүп чоруур чоруу кончуг нарын байдалда келген.

Херектиң үжуру чүдел? Бистиң ап чорудуп келген бүгү хемчеглеривис, оларның арааларында алаан шыңгыы хемчеглер-даа бар болгай, чүге чогуур түнелдерни бербээнил, чүге көдээге чогуур өскерилгелерни болдурбаанын? Анаа харыы бээр үжурлуг кол айтырыг бо. Херектиң эчизин тып, бистиң көдээвисти, чурттуң аъш-чем-биле хамдыры-да тургустунуп келген чидиг байдалдың чылдагаанын тодарадыр, оны шиитпирлээриниң оруктарын тыпар үжурлуг бис.

Ону тодарадын билип алыры-биле төөгүже көрүүр, бистиң ниитилелливистиң янзы-бүрү үе-чадаларында аграр политиканы кандыг янзылыг көрүп турганын билип алыры, бистиң ажылывыска оон кичээндирилгелериң үндүрүп алыры чугула.

II.

Революция теориязының талазындан-даа, чаа ниитилелдиң тургузар сорулгаларың талазындан-даа алырга — тараачын айтырыы бистиң партиявыстың политиказынга төп черни ээлеп келген.

Партияның ажылдан кылган аграр политиказы, большевиктериниң көдээге чорудун турганы копчут улуг практиктиг ажыл-чорудулгазы 1917 чылдың октябрьда тараачын массаларның революциялың талазынга, ажылчын ангының талазынга туруп алган демисежирин хандырган. Совет эрге-чагырганың баштайгы декреттериниң бирээзи — Чер дугайында декрет ук политиказын тодартай илергейлээшкинин болган, күш-ажылчы тараачын ангының калбак кезектериниң туружундан алырга, ол декрет-биле чер айтырыы шиитпирлеттинин турган.

Хамааты дайынының кадыдошкун чылдарында, ооң эң бергe үелериңде белиң партия көдээде байдалды, ажылчын ангының тараачыннарбиле эвилелиниң айтырыын кичээнгейден дашкаарлатпайн турган.

Чүгле ол эвилелдиң, революциялың чаалап алышкынналарын камгалаарының эртеажыктары чаа экономика политиказынче шилчиирининн чугулазын негеп келген турган.

Партияның чаа экономиктиг политиказының (НЭП) чылдарында аграр политиказы хөрээзинде түүлдериң киирип турган: тараачыннарның ажылагыйларындан продукциянны киирип алырының хемчээлдерин тодаргайы-биле кызыгаарлап тургузуп турган продукция онаалгазын продукция үндүрүү-биле солуурун, хостуг садыглаашкынны кииэсерин, кооператив шимчээшкинин калбаа-биле хөгжүдерин; чеңиктиг ценаларны, ооң шаңгыраа-биле ажыглаарын, ажыл-агыйны башкарып чорударының ниитилелдиг принциптерин, ажыл-агый базазы» кылдыр кооперацияның, тараачыннар-биле бараан солчулгазының ролюн ооң үнелеп турганының шынныын бадыткаан.

Ынчалзажок 20 чылдарның ийнги чартыында чаа экономиктиг политика (ЧЭП) улуг ажыл-агыйның нарын байдалдарынган тывыскан чаа экономиктиг политика (ЧЭП) улуг ажыл-агыйның нарын байдалдарындан тывыскан чамдык бергедээшкиннерге болгаш чорудлээлерге таварышкан. Сула байдалдыг үлетпүр тараачынга эргежок чугула бараанналарны четчир хемчээлге берип шыдааваан. Ооң түнелиңде көдээ ажыл-агыйның хөгжүлдезин материал-техниктиг база-зының кызыы аргалзырынга таварлажып келген. Чижээ, ооң байдалының дугайында мындыг саннар хереглел турар: 1928 чылда чазын төрүүр культураларның шөлдериниң 70 ажыг хуузу хол-биле кылыр арга-биле тарыттынган, бүгү тарааларының 45 хире хуузун хол болгаш тудалыг кадыдрлар-биле ажаган, бүгү дүүттүүн 40 ажыг хуузун сокташтыг болгаш чудук өйер арга-биле бастырган.

Ындыг янзылыг чамыс материал-техниктиг база турда, рынок харылзааларының салдары суларап эгелээн, көдээ ажыл-агый продукциязын бүдүрериниң темпилери кудулаан. Ооң-биле чергелештир индустриализациянның планнарын боттандырар талазыбиле калбарган улуг хемчээлдиг ажылдар улам-на хөй материалдыг, күш-ажылчы болгаш сан-хөй күрлавырларын негеп турган. Хоорайның чурттакчы чону чыл бүрүзе ортумаа-биле 4 хуу өзүп орган. Ажылчы чоннарның акша оруулгалары болгаш садып алыр аргалары хөлчок күрген өзүп келген. Хоорайларга хлеб болгаш өске-даа продуктулар чедишпестеп эгелээн. Ынчангаш карточкалап садар ужурга таварышкан.

Чуртта кризис байдалы тургустунган. Ооң ыяшгы хөгжүлдезиниң оруктарының, индустриализациянның салымчолумуң, аъш-чем айтырыны шиитпирлээринің дугайында айтырыглар эң чидим-биле тургустунуп келген. Олар оңзагай, харын-даа, мен болза, тергиин берге, политиктиг утка-шынарлыг апарган дээр ийик мен.

Бо бүгү болза, үндезини кол айтырыг болуур ажылчын ангының болгаш тараачынарның эвилелиниң дугайында, тараачыннарга хамаарылга дугайында айтырыгга кээп үскен. Бистиң төөгүвүстүң мынчангы, эң харыысалгалыг үезинде чурттуң удуртулгазы айтырыгларны болгаш чорудээлерни шиитпирлээриниң экономиктиг аргаларын дилээриниң, өскерип берген байдалдарга дүүштүр ленинчи принциптерге, ЧЭП-тиң дуржулгазынга үндезилеттеш, экономиктиг политиканы ажылдан кылырының оруу-биле эвес, а еске, шуут сыр дедир орук-биле — ЧЭП-тя, тараазакша харылзааларын кызыырының, күш-ажылга материалдыг ядыг бээрин тогбазының, социал-экономиктиг сорулгаларны шиитпирлээриниге командылап-дужаар аргачы ажыглаарының оруу-биле чорупкан.

Сталин болгаш ооң чоок хүрээлели тараачынларга хамаарыштыр Троцкий-Преображенскийниң «баштайгы социалистиг чымала-мөөнүшкин» дугайында оларның боттарының-на шүтүмүүлеп турганы концепциязын херек кырында ажыглаан. Ол ёзугаар көдээ ажыл-агыйдан үлетпүрже акша-хереңгилерин кандыг-даа эгиделге чонга соруп ап турган. Көдээниң бай-шыдалдыг бөлүктериниге онзагай улуг үндүрүг онаар дугайында Зиновьев-Каменевтиң идеязын база олар херек кырында ажыглаан.

Бүгү-ле мындыг хөделикшиккиннериниң болдурганы тараачынарның тавазынмас чорууп бир янзы ажыл соксадышкынны кылдыр көрүп турган болбайн аан. Ынчангаш ужур-дүржок аажылаашкынының хемчеглерин ажыглаарының эргежок чугулазын ооң-биле агартып турган.

Адак сөөлүнде барып ыяшгы чорук шинчыны стратегтиг частырыг, аграр-тараачын айтырыын шиитпирлээриниң оруктарының дугайында марксисчи үзел-бодалдардан болгаш биликшиккиндерден чайланы болу берген.

(Уланчыны 2-ги арныда).

Соңгулдаларга уткуштур

СОҢГУКЧУЛАР ЧАГЫЫН БЕРГЕН

Улут-Хем районуңун № 656 национал-девискээр соңгулда округундан ССРЭ-ниң улус депутадыңга кандидат Владимир Лаврентьевич Лапыгин-биле соңгукчуларның ужуражмышкынары доозулган. Шанчы, Чаа-Хөл, Ак-Туруг, Булуң-Терек, Арыг-Узуң, Торгалыг, Хайыракан, Ак-Тал суурларга болгулаан ужуражмышкынар үезинде соңгукчулар бүзүрээн кандидадыңга 120 ажыг чагыларны берген. Март 15-те Шагаан-Арыг хоорайга болган ындыг ужуражмышкынында бистиң корреспондентивис Кодур-оол Оюнуун репортажын нарладывыс.

Дүштекиниң ийи шахта хоорайда Совет Тывавың 40 чылы аттыг кинотеатрынга күш-ажылчы коллективтериниң болгаш «Эйлиг-Хем» совхозтуң төлээлери чыглып келген. Ужуражмышкын хуралын СЭКП райкомунуң бирги секретары В. С. Неделин ажыкташ, ССРЭ-ниң улус депутадыңга кандидаттың бүзүреттирген кижизи В. С. Коневке сөс бергеп. Ол чуртта соңгулда кампаниязының демократтыг принциптерге үндезилеп чоруп турарының дугайын чугаалаш, соңгукчуларны кандидаттың дозуу намдары-биле таныштырган.

Соңгукчуларның чагыларын хурал президиумунуң чорутканы бижиктен эгелээн. Хоорайның баштайгы кудумчузу болуур Совет Тывавың 40 чылы кудумчуңун чурттакчылары оларның бажыңнарын чылыг четкилериңе кожарын хандырарының арказын көөрүн дээн. Шынап-ла, бо айтырыгны хоорай чурттакчылары шагдаа бээр тургузуп келген. Ону үе шиитпирлээриниң үези черле келген боор.

Рәйон эмнелгезиниң кол чечиэн Арыш-оол Балган бодуунуң самалыңга депутатка кандидаттың программазының бүзүреливиле демдеглээш, Владимир Лаврентьевичиниң районда кыдык камгалалымче онза сагыш салырын дилээн. Бо хүнүндө байдалды алыр болза, ол дыка нарын. Чаа-Хөлге турган бажудулга бажыңын хаганы-биле бажуур херээженнерни шуптузуп Кызылче чорудуп турар. Эмчи машинзалары Кызыл-биле арказынга хонухта тос чедир барып турар. Оруктар-даа бажаан херээженнер бар.

Бир эвес тудугжулар эмнелге корпузуңуң кол бажыңының ооза чартының ажыглалга киириптер болза, район эмнелгезиниң суурларже тарай бээген салбыларын чаңгыс черге чыып ап болур. Ындыг турбуже, олар ону дужаарының чаа-чаа хуусааларын айтырыга өйлешкей. 15 чыл чедир туттунуп турар бо тудуг район-ну, республиканың болгаш чурттуң социал айтырыгларга кандыг хамаарылгалыг турганын тодазы-биле хереглел турар.

Септелге-техниктиг бүдүүрүлгеде инженер Амир Ооржак септелге-механика мастерскаяларының 1983 чылдан бээр түттүнүп келгенин айыткан. Үш миллион ажыг рубльдүң бо мастерскаяның «Шагаан-Арыг тудуг» трест норма ёзугаар 18 ай дургузунда чорудар турган. Ооң ажыглалга кирбээнинден ук бүдүрүлге каш чыл улаштыр берге байдалга таваржып келген. Кышкы үезе техника тургузар чер чок болганындан СТБ үлетпүр зоназында организациялардың гаражтарын ачылап келген. Совхозтардан келген техниканың септелгезинин шынарының чамдык таварылгаларда күду болуп турарының чылдагаанны база ында. Ол «салы» үнүп келген тудугну доозар дизе, 1146 мүң рубль херек. Бүдүрүлге боду банкыдан чээли ап шаг болган. Күрүне анаа ооң ыяшгы акша чегдирер хире эвес апарган. Ынчангаш маңаа үстүкү оргинарның дузазы херек.

«Эйлиг-Хем» совхоз тургустунганындан бээр чаа бир чыл ашкан. Эң черге, барып-барып хем-далай кежилдир, чаа ажыл-агый организастаазы белен эвес.

— Бистиң районувуска моон мурнунда-ла ачы-дузазын чедирип келген ажылгыр депутадывыс Владимир Лаврентьевичиниге хөй-даа чагыг киирип турбас мен—деп, ооң директору Тамара Чечек-оол чугаалаан. —Ортаа-Хемче орук херек. Ооң ангыда чаа туттунуп жүткүр чоруу чавылап турар. Күрүне бүрүзүүге салдың фонда болуур, үш миллион ажыг гектар суггаттыг черлер —ажыл-агыйжы эвес чуруктарның уржуудан херек кырында ажыгладан үнген. Сөөлгү ийи он чылдарда гидростанциялар тударынга эки бодап кылбайн төлевилелдерни боттандырганывыңа түүнелиңде чурт 10 миллион гектар ажыг хем үннары шыктыг черлерни болгаш одарларны чидирген.

Көдээ ажыл-агый продукциялярын кайгамчык улуубиле чидирип турары дүвүрээзинин болдуруп турар. Ажыл-агыйжы эвес чуруктар көдээде бүдүүрүп турар продукциялярның 20 чедир, а чамдык продуктулар талазыбиле 30-40 хуузун чидирериңге чедирип турар.

Көдээ черлер социал болгаш культура хөгжүлдезиниң талазы-биле хоорайлаш-лыкка чыдып каап турар. Эки оруктарның чок болуп турары — бүгү регионнарда тургустунган берге айтырыгдыр, а Кара хөрээүнүүр эвес зонага — бо дээрге шуут-ла халап бооп турар. Амгы үениң чаагайжыды туттунган чуртталга бажыңнары, коммунал ачы-дуза чедирилгези, школалар, медицина, культура албан черлери-биле хандырылга көдээде деңдин багай бооп турар. Кижи эң чугула айтырыгларны шиитпирлеп алыр дээш — эмчи дузаазын алыр, амыдырал хандырылгазының ачы-дузазын ажыглаар азы бөгүүн барааңнар садын алыр дээш үргүлүү оюн-ой, а чамдыкта чүс-чүс километр черлерни эртер үжурга таваржып турар.

Коргунчуг чүвелер чугаалаар бодавайн тур мен, ындыг болзажок хөй-хөй девискээрлерде байдалдың мындыг янзылыг апарганын чугаалаксеп: тур мен, чүл дээрге кижилер чурттан орган черлерин каапкаш чоруп турар, суурларындан көжүп чоруп турар. Чурттуң чамдык областарында көдээ чоонуң маңай-бээр көжүп чоруур чоруу кончуг нарын байдалда келген.

Херектиң үжуру чүдел? Бистиң ап чорудуп келген бүгү хемчеглеривис, оларның арааларында алаан шыңгыы хемчеглер-даа бар болгай, чүге чогуур түнелдерни бербээнил, чүге көдээге чогуур өскерилгелерни болдурбаанын? Анаа харыы бээр үжурлуг кол айтырыг бо. Херектиң эчизин тып, бистиң көдээвисти, чурттуң аъш-чем-биле хамдыры-да тургустунуп келген чидиг байдалдың чылдагаанын тодарадыр, оны шиитпирлээриниң оруктарын тыпар үжурлуг бис.

Ону тодарадын билип алыры-биле төөгүже көрүүр, бистиң ниитилелливистиң янзы-бүрү үе-чадаларында аграр политиканы кандыг янзылыг көрүп турганын билип алыры, бистиң ажылывыска оон кичээндирилгелериң үндүрүп алыры чугула.

II.

Революция теориязының талазындан-даа, чаа ниитилелдиң тургузар сорулгаларың талазындан-даа алырга — тараачын айтырыы бистиң партиявыстың политиказынга төп черни ээлеп келген.

Партияның ажылдан кылган аграр политиказы, большевиктериниң көдээге чорудун турганы копчут улуг практиктиг ажыл-чорудулгазы 1917 чылдың октябрьда тараачын массаларның революциялың талазынга, ажылчын ангының талазынга туруп алган демисежирин хандырган. Совет эрге-чагырганың баштайгы декреттериниң бирээзи — Чер дугайында декрет ук политиказын тодартай илергейлээшкинин болган, күш-ажылчы тараачын ангының калбак кезектериниң туружундан алырга, ол декрет-биле чер айтырыы шиитпирлеттинин турган.

Хамааты дайынының кадыдошкун чылдарында, ооң эң бергe үелериңде белиң партия көдээде байдалды, ажылчын ангының тараачыннарбиле эвилелиниң айтырыын кичээнгейден дашкаарлатпайн турган.

Чүгле ол эвилелдиң, революциялың чаалап алышкынналарын камгалаарының эртеажыктары чаа экономика политиказынче шилчиирининн чугулазын негеп келген турган.

Партияның чаа экономиктиг политиказының (НЭП) чылдарында аграр политиказы хөрээзинде түүлдериң киирип турган: тараачыннарның ажылагыйларындан продукциянны киирип алырының хемчээлдерин тодаргайы-биле кызыгаарлап тургузуп турган продукция онаалгазын продукция үндүрүү-биле солуурун, хостуг садыглаашкынны кииэсерин, кооператив шимчээшкинин калбаа-биле хөгжүдерин; чеңиктиг ценаларны, ооң шаңгыраа-биле ажыглаарын, ажыл-агыйны башкарып чорударының ниитилелдиг принциптерин, ажыл-агый базазы» кылдыр кооперацияның, тараачыннар-биле бараан солчулгазының ролюн ооң үнелеп турганының шынныын бадыткаан.

Ынчалзажок 20 чылдарның ийнги чартыында чаа экономиктиг политика (ЧЭП) улуг ажыл-агыйның нарын байдалдарындан тывыскан чаа экономиктиг политика (ЧЭП) улуг ажыл-агыйның нарын байдалдарындан тывыскан чамдык бергедээшкиннерге болгаш чорудлээлерге таварышкан. Сула байдалдыг үлетпүр тараачынга эргежок чугула бараанналарны четчир хемчээлге берип шыдааваан. Ооң түнелиңде көдээ ажыл-агыйның хөгжүлдезин материал-техниктиг база-зының кызыы аргалзырынга таварлажып келген. Чижээ, ооң байдалының дугайында мындыг саннар хереглел турар: 1928 чылда чазын төрүүр культураларның шөлдериниң 70 ажыг хуузу хол-биле кылыр арга-биле тарыттынган, бүгү тарааларының 45 хире хуузун хол болгаш тудалыг кадыдрлар-биле ажаган, бүгү дүүттүүн 40 ажыг хуузун сокташтыг болгаш чудук өйер арга-биле бастырган.

Ындыг янзылыг чамыс материал-техниктиг база турда, рынок харылзааларының салдары суларап эгелээн, көдээ ажыл-агый продукциязын бүдүрериниң темпилери кудулаан. Ооң-биле чергелештир индустриализациянның планнарын боттандырар талазыбиле калбарган улуг хемчээлдиг ажылдар улам-на хөй материалдыг, күш-ажылчы болгаш сан-хөй күрлавырларын негеп турган. Хоорайның чурттакчы чону чыл бүрүзе ортумаа-биле 4 хуу өзүп орган. Ажылчы чоннарның акша оруулгалары болгаш садып алыр аргалары хөлчок күрген өзүп келген. Хоорайларга хлеб болгаш өске-даа продуктулар чедишпестеп эгелээн. Ынчангаш карточкалап садар ужурга таварышкан.

Чуртта кризис байдалы тургустунган. Ооң ыяшгы хөгжүлдезиниң оруктарының, индустриализациянның салымчолумуң, аъш-чем айтырыны шиитпирлээриниң дугайында айтырыглар эң чидим-биле тургустунуп келген. Олар оңзагай, харын-даа, мен болза, тергиин берге, политиктиг утка-шынарлыг апарган дээр ийик мен.

Бо бүгү болза, үндезини кол айтырыг болуур ажылчын ангының болгаш тараачынарның эвилелиниң дугайында, тараачыннарга хамаарылга дугайында айтырыгга кээп үскен. Бистиң төөгүвүстүң мынчангы, эң харыысалгалыг үезинде чурттуң удуртулгазы айтырыгларны болгаш чорудээлерни шиитпирлээриниң экономиктиг аргаларын дилээриниң, өскерип берген байдалдарга дүүштүр ленинчи принциптерге, ЧЭП-тиң дуржулгазынга үндезилеттеш, экономиктиг политиканы ажылдан кылырының оруу-биле эвес, а еске, шуут сыр дедир орук-биле — ЧЭП-тя, тараазакша харылзааларын кызыырының, күш-ажылга материалдыг ядыг бээрин тогбазының, социал-экономиктиг сорулгаларны шиитпирлээриниге командылап-дужаар аргачы ажыглаарының оруу-биле чорупкан.

Сталин болгаш ооң чоок хүрээлели тараачынларга хамаарыштыр Троцкий-Преображенскийниң «баштайгы социалистиг чымала-мөөнүшкин» дугайында оларның боттарының-на шүтүмүүлеп турганы концепциязын херек кырында ажыглаан. Ол ёзугаар көдээ ажыл-агыйдан үлетпүрже акша-хереңгилерин кандыг-даа эгиделге чонга соруп ап турган. Көдээниң бай-шыдалдыг бөлүктериниге онзагай улуг үндүрүг онаар дугайында Зиновьев-Каменевтиң идеязын база олар херек кырында ажыглаан.

Бүгү-ле мындыг хөделикшиккиннериниң болдурганы тараачынарның тавазынмас чорууп бир янзы ажыл соксадышкынны кылдыр көрүп турган болбайн аан. Ынчангаш ужур-дүржок аажылаашкынының хемчеглерин ажыглаарының эргежок чугулазын ооң-биле агартып турган.

Адак сөөлүнде барып ыяшгы чорук шинчыны стратегтиг частырыг, аграр-тараачын айтырыын шиитпирлээриниң оруктарының дугайында марксисчи үзел-бодалдардан болгаш биликшиккиндерден чайланы болу берген.

(Уланчыны 2-ги арныда).

МАР-ДАН СОВЕТ ШЕРИГ КЕЗЕКТЕРИН ЧАНДЫРЫП ЧОРУДАР ДУГАЙЫНДА

Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң чазааның болгаш Моол Арат Республиканың чазааның аразында дуржулгуга ёзугаар 1989—1990 чылдарда ийи танк, ийи ужар түүл дивизияларын болгаш чамдык өске-даа шериг кезектерин кириштирбишаан, долу составтыг үш дивизияны Моолдан Совет Эвилелиниң чорударын боттандырар. Олардан 1989 чылдың май-август айларында бир танк дивизиязын болгаш өске-даа элээн каш ангы-ангы кезектерин, ооң иштинде ужар түүл кезектерин үндүрүп чорудар.

(СЭТА).

ЧАЙГЫ ҮЕЖЕ ШИЛЧИИРИ

1989 чылдың март 26-да, воскресеньеде, Совет Эвилелиниң девискээрлериге «чайгы» шакче шилчиирин ССРЭ-ниң чаңгыс вай шак-үе болгаш этапон частоталарының Күрүне комиссиязы дыңнадып тур.

Март 26-да 2 шакта чайгы үеже шилчиирин шак согуунун 1 шак бурунгаарлатпышаан, эгелээр.

Латвия, Литва, Эстон ССР-лерге, РСФСР-ниң Астрахань, Калининград, Куйбышев, Киров, Ульяновск областарыга болгаш Казах ССР-ниң Урал областынга Совет Эвилелиниң өскертир дугайында ССРЭниң чазааның шиитпиринге дүүштүр ол девискээрлерге шак согуунун шилчитпес.

ХОЙ ООЛДААШКЫНЫ АДАКТАЛГАН

Барыын-Хемчик районуңун совхозтарында хой ооллаашкыны бо хүнүмерде колдуунда адактагган. Хураганнарны онча-менди камгалап алыр дээш малчыннар болгаш сакманчылар улам күжениишкинниг ажылдан турар. «Дөн-Терезин» совхозтуң хойжулары Иван Монгуш, Виктор Ооржак, «Шекпээр» совхозтуң Алиготы салбырының хойжулары Күдер-оол Ооржак, Болат Монгуш, Кандар-оол Ооржак дээш мыскаш малчыннарның алдарында байдал экви.

Хураганнарның өлүп хоорай чоруу чамдык малчыннарның коданнарында бар. Чижээвээргe, Б. С. Ооржак, В. Д. Сава оларда элээн каш хураганнар хораанының олгеп. Оларның хораанганының чылдагаанын тодарадыр турар. Ооң ыяшгы хураганнар ол-шыктан база аарыг өлүп эгелээн. Малдың чаш төлүн улуг чидириг чок камгалап алыр дээш хемчеглерни совхозтарда ап чорудуп турар.

Седен БАЙКАРА.

АМГЫ ҮЕНИҢ БАЙДАЛДАРЫНГА СЭКП-НИҢ АГРАР ПОЛИТИКАЗЫНЫҢ ДУГАЙЫНДА

(Уланчыны. Эгеза 1-ги арыпда).

Марксизмниң үндезилекчилери тараачыл ажыл-агыйны үзүткаарыныңқ идеязыны шинтиpлэп-биле ойтур шаап, оны эң-не карчо ёзүнүү болгаш социализстиг чаартылгаларга багай саддарлыг деп санап турганнар дээрзин маадаа сагындырып каап болур иймек. 1894 чылда-ла Ф. Энгельс мынчаар бижээн: «...Бистер күрүве эрге-чагыргазын ажыглап тура, үүрмек тараачыннарны күш-биле үзүткаарыныңқ дугайын бодавайн-даа турэр бис... Үүрмек тараачыннарга хамаарыштыр бистиң соруглаве хамыктын мурнунда эң дээрге, оларның хуузунда бүдүрүлгезин, оларның хуузунда өөрүүн күш-биле эвес, а үлегер-чижек көргүзеринниң тоганы-биле, ол эвес соруглага хөй-иннгинин дузаламчызын санаадан тургаш, эң хуузуныу ыяндыр шилчидери болуп турэр... Ол үтка-биле алырга, бистер тараачыннарга хамаарыштыр дыка чымчак бооп болур-дур бис».

В. И. Ленинниң бодап турганы-биле алырга, кооперастаашкынны «бүдүн төөгүүт үе өөгетпинин турэр». Ону барымдаалап көргеш. В. И. Ленин тараачыл ажыл-агыйларны социалистиг ёзу-биле чаартырының эки тура-биле болгаш чоорту чорударь, коллективтиг көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезинче тараачыннарны шилчидер үеде албадаарының кандыг-даа хемчеглерни болдуруп болбазы, оларның эргеажыктарын бүтүү иннтилелиин эрге-ажыктары-биле дүүштүрерин барымдаалаары, күрүвениң талазыңдан оларга материал-техниктиг дуза көргүзериниң үезинде кооперацияның яңзы-бүрү хевирлерин калбаа-биле ажыглаары дээш ышкаш ыяндыг үндезин принциптерин тодаралып кылгаш. Большевик партияның аграр программазы болгаш политиказы ол үндезинерге хевээлеттинин тургустуунган.

Тараачыннарга хамаарыштыр чагырып-дужаар арга-ларының дугайын чугаалап турбаш, оларның эң-не чүдек, ойлук чок ылерээшкиннери көө ажыл-агыйны бүрүүү-биле коллективизастаарын күүлээрөөнин методтары-биле чорутканы база ооң темплерин дүүлеткенин, бүдүрүлгенин, солчулганың болгаш хувааланың чорудулгаларыңга каре туразы-биле холгаарлаар чорук болган дээрзин хүлээп көөр херек.

«Шериг коммунизминиң» үелериниң экономикадан дашкаар албадаар методтары аграр секторуңга катап эгиттингеп турган. Чер дугайында декрет-биле-ле хоойлужудулгалыг кылдыр хүлээп көргеш, черге ээ болур дээш кижиниң чүткүлү хуу өөгүүрек чоруктуң артышкыны кылдыр чарлаттынган. Черге ажыл-агыйны чорударының бүгү-ле яңзы-бүрү арталарын херек кырында чаңгыс хевир кылып каап. Колхозтарның болгаш совхозтарның кандыг-даа ажыл-агыйжы бот-түскайлаң чоруу кыягаратгынган, оларның ажыл-ишчилериң хүн санап ажылдаар байдалга тургусаан. Демократтыг албан черлерин чок болдурган: колхоз төптү база колхоз эвилелдерин, кооперацияның хөй-иннгирлерин дужүрген: колхозтарның, совхозтарның, тараачыл чоннуң кырында дужүмчелиг аппаратның адырлангап системазы турушкан.

Ооң түнелиниде көдээ ажыл-агыйга канчаар-даа ажожок улуг когарал чедиртингеп. Малдың бат саны, көдээ ажыл-агый продукту-арының бүдүрүлгезиниң хөлчок кыярыгган, хоорайларның хандырылгазы дорайгаан, көдээ черлерге херегдеп база күдүлээн. 1932—1933 чылдарда ол-ла чылдагаанныңарын, а ол ышкаш кандаашкыннарның уржуңдан алаан каш черлерге ап-чут болу берилээн. Бараан-аккаа солчулганың сандараашкыны-биле капсырааткаш, иннтиэлэ-биле экономиканың чогумчалыг турун турэр чорук шыгумыны-биле тежиттынган. Көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң коллективизация эгезинде чедип алдынган деңгээлиң дайын мурнунуң чылдарынга чүгле ийи катап—1937 болгаш 1940 чылдарда ажыра чедип алдынган турган.

Ол чылдарның болуушкуннарын тодаралып көрүп турэ, бистер кижилерге таваарышкан качыгдал-хиличенгиин дүтәйын база чугаалаар хүлээлгелиг бис. Ол чүл дээрге, күзек-биле демиселге күчүлүүр чорукту төрек кырында оргүмак тараачыннарның болгаш харын-даа яңзыларыңыр канчаар-даа ажожок улуг массаның хамаарыштыр база төрегдеп турганы-дыр. Миллион-миллион тараачыннар ас-будделери-биле чердеп, турган орай-туралаңнан үнүүр сывыртқан, лагерьлерге болгаш шолуктелерге качыгдап-түргедеп база өлүп, кырлып турган.

Аграр талазыңга ленинчи үгланыышкынның каржызыбиле ойталаап чорук социал, экономика болгаш утаап-бодал талазы-биле улуг бой-жүдериңге экономиктиг методтарны ажыглаарыңыр, колхоз-совхоз бүдүрүлгезиниң интенсификастаарының талазы-биле хемчеглерни боттандырган. Көдээ ажыл-агый продукциязың садың алырының ертектерин бедиткеп.

Үк хемчеглер тараачыннарның деткиишкинин алган, көдээниң ажыл-агый чорудулгазың хайныктырган. Сески бет чыл бодуның көргүзүттерининң талазы-биле элээп чедишкинниг болганын силер билир болгай силер.

Ынчалзажок март Пленумунуң шинтиpлерин база-ла күүсеттинмээн, а ооң тодаратканы угланыышкын сөөлүңде барып дыка улуг хажыдыышкынга таварышкан. Ажыл-агыйны чорударының экономиктиг негелдеерин хоорай биле көдээниң аразынга чогумчалыг эвес солчуушкунуңуң күштелиишкинин улам баксыратган. Колхозтар болгаш совхозтар эргежок чугула акша-хөреңгилерин ажыядан алыр аргазын осқунган, ол чорук оларның экономиктиг байдалынга багай салдарны чедирген. 1970 чылда совхоз бүдүрүлгезиниң иинти орулгалыг чоруу 22 хуу, а колхозтарның—34 хуу болган болзажок, үстүңде айтыкан четпес чоруктарның түнелиниде 1980 чылга чедир колхозтар-даа, совхозтар-даа иинтиин-биле карааллыг бооп артканнар.

60 чылдарның төңүзүңде—70 чылдарның эгезинде көдээ ажыл-агыйны интенсификастаарының айтырыгларын ажыл-агыйлар аразының кооперациязын калбаа-биле хөгжүдериниң, агроүлетпүр бүдүрүлгелериң болгаш комплекстерин тургузарының оруктарыңга шинтиpлээр деп орайдажыышкынны кылган. Ындыг болзажок принцип талазы-биле пинтиэн-биле шын болган ук хемчегни база-ла боттуг иеректен хоорук байдалга иднп үндүрген. Көдээже угланыырган акша-хөреңгилерниң дыка хөй кезээп аар өртектиг объектилер тударына чарыгдаан, ук акша-хөреңгилерни чернин дүжүттүр чоруун бөхидерине. Бүдүрүлгени механизастаарыңга, көдээниң социал чаартылгазыңга ажыгларының оруңга «ханалар» тудуунга ажыглап турган. Сөөлүңде баргаш ук чарыгдалдар чогуур экономиктиг ажык бээриниң оруңга улуг карааларга барып чедирген.

Аграр адырында экономиктиг харылзаалараның таарымча чогу, ажыл-агыйны чорударының эрге методтарын ажыглавышаан турганы, күш-ажыды организастаарында болгаш төлевиринде улуг частыырлар көдээ ажылишчиге материалдыг иднп берииишкиннериниң салдарын шыгыны кошкаткан. Ындыг байдалда ол үениң чугула социал чедишкинин болур таварчыннарның күш-ажылының магадылаттынган төлевири безин азырадыкчы көөнериниң өзөрииге чедирген, чүге дээрге бүдүрүлгениң эчис түнелдери-биле холбаттынмаан турган. Көдээниң социал хөгжүдере хожуудаашкыны көдээ чурттакчыларның чер-черлерже тарап кожерии күштелдирген.

Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, 80 чылдарның эгезинге чедир көдээ ажыл-агый, пинтиэн-биле чүрттүр аграр комплекизи, черле ынчаш бистиң бүгү экономикамыс, оңза берге байдалга таварышкан, ол чорук социаарладып болбас хемчеглерни алырып пегээп.

СЭКП ТК-ның май (1982 ч.). Пленумунуң бадылаапы Аъш-чем программазын ажылдап кылыр дугайында шинтиир ыяндыг байдал турда хүлээп алдынган. Ынчангаш кризистиг болуушкунарның өөскүүшкүнүн шегжөөр, харын-даа көдээ ажыл-агыйда байдалды элээп эжиждери мүн-не чедип алдынган. Анда хамаарышкан сан-медээлер силерге билдингир болгай. Ынчалзажок май Пленумунуң шинтиpлериниге үениң салдары бар болган, ол шинтиpлер чөптээрежикти, арай безерек турган.

ТК-ның апрель (1985 ч.) болгаш ооң дараазында Пленумнарынга, XXVII съездиге, партияның XIX конференшиязынга чүрттүн экономиктиг хөгжүдезиниң тодаргай аналиэзээн, чүрттүн аъш-чем комплекизинде ажыл-херектиң байдалын шүгүмчелчя ёзу-биле көргеш аграр айтырыгларның бүгү комплекизин катап чүгаалажып көөрүн пеген турар.

Эртикен үениң байдалын тодаргайлаанындан база үнелеп көргешиниң кандыг кол кичээндиргилер алдынганы? Эде тургустуунуушкун үезинии аграр политиказын ажылдап кылырда, чүнү бам бүрүүлгаар тодаргайлап көөрү эргежок чугула болуп турэрыл?

Хамыктың мурнунда иинти түнелдин кылыр үүрмүт бис. Иинти түнел чүдел дээ, социалистиг революстуг чаартылгаларның ленинчи концепциязының өскерлип чок ужур-дузазын бадыткаарында, оңу хажыдың болбазын медерел билириинде болур.

Социализм дээрге массаларның дириг чогаадылгазы болур дүтәйында ленинчи үндезин бодаадың шуут уттуңдурганы социализмниң хөрээнге ең-не улуг когаралды чедирген. Чаа иинтиледдң ажылчы чоннуң эрге-ажыныга багаан кыдыр ажылчы чон боду тургузуп ап турар. А ол чүл дээрге, чаартыкчы бүгү-ле чорудулгаларга чоннуң калбаа-биле киржирп, демократиняны бүгү талалыг хөгжүдерп. чоннуң эрге-чагыргазының болгаш бот-башкарылганың принциптерин бадыткаарыл-дыр. Кандыг-даа бедик соруктуг лозуңнар-биле эгелээн чаңгыс-даа социал чаартылга массаларның эрге-ажыныга чөрүүттүр оларның дорт киржилгези чокка боттанмас.

Ленинчи принципиалдыг ол негелдеерии аас кырыыга хүлээп көргеш, а төрек кырыыга барымдаалаайн, чагырып-дужаар методтар-биле солуп келген.

Ол чорук чурттуң бүгү иинтилел хөгжүдезиниң кедергей улуг когаралды чедирген, политиктиг институттарның ажыл-чорудулгазын улуг хемчеглге божаңнаткан. Социалистиг тургузуушкунуңуң ленинчи концепциязындан оспаксыраны ылаңгыя көдээде байдалга дыка багай салдарны чедирген.

Чурттуң иинтилел хөгжүдезиниң негелдеерии, ажылчын ажыныың болгаш тараачыннарның эрге-ажыктарын аграр политиказы шын иледер болза, ол социалистиг чаартылгаларны быжыглаарының база хаиыладырының эң чугула факторларының бирээзи болуп шыдаар болгаш төрек кырында болуппдаа турарын теория биле практика бадыткап көргүзүп турар. Ынчаарга бир эвес аграр политиказы ол эрге-ажыктарга удурланыпкак болур болза, көдээ ажылагыйны ол үүлге божаңнадыр эвес, харын бүгү иинтилелдиң хөгжүүрүнге шыгны бергедээшкиннерни тывылдырар апаар.

Принципиалдыг иинти түнелел мындыг-дыр, эштер. Ынчалзажок амгы үениң аграр политиказын ажылдап кылырына ооң тодаргай киҥээндиргилерни барымдаалап көөрүвүс чугула.

Бирээде. Черниң ээзин болуруүүң быжыг байдалын тараачын кижиге хандырып бээр ыяндыг будүрүлге харылзаадарын, ажыл-агыйны башкарын чорударының ыяндыг хевирлерин тургузарыпче аграр политиказын үгланган турар ужурлуг деп айыткан ленинчи кол бодаалды көдээге социалистиг чаартылгаларның бүгү дуржулгазы бүгүле чедиишкиннерп, тывыышкыннары болгаш келергей улуг чидирглери-биле бадыткаан.

Ийиде. Хоорай болгаш көдээниң аразынга, экономикалыг аграр болгаш өске-даа секторларының аразынга экономика талазы-биле үндештинген, чөптүг харылзаалар чокка аграр сектор-даа, иинтиэн-биле иинтилел-даа чедишкиннииг хөгжүп шыдаавас. Бо талазы-биле кандыг-даа хажыдыышкын шыгны үржуктарга чедирер апаар. Бо түнелел түгле экономиктиг, социал эвес, харын политиктиг үжур-дузалыг, түге дизе, ажылчын ангының болгаш тараачыннарның эвилелиниң дугайында, социализмниң салым-чолуның дугайында чугаа болуп турар.

Үште. Экономиканың бүгү иинтилел чорудулгаларын эргелеп башкарарының демократтыг арга-методтарының эргежок чугулазы социалистиг тургузуунуң алыс будүүнден үндезилеттинген. А ону барымдаалап көөрге, чагырып-дужаар системаның херээ чок. Чер-биле, агаарбойдустуң ажожок ылгалдыг байдалдары-биле холбашкап кедээ ажыл-агыйга ол системаның методтары шуут-ла көөгүс таарышпас.

Дөрттө. Көдээде будүрүлге харылзаалараның болгаш будүрүкчү күштерниң боттуг диалектиказын кезээде тодаргай биларын дыка чугула. АҮК-түң адырларында экономиктиг харылзааларны үндезиин-биле эде тургузарын бирги ээлчегде чугула ужурдузалыг деп санавышаан, ооң материал-техниктиг баазазын улам ыңай хөгжүдер дүтәйында уттуп болбас ужурлуг бис. Ыяңгыя амгы үеде, кажан эртем-техниктиг революция материалдыг будүрүлгениң бүгү адырларын, ооң иштинде көдээ ажыл-агыйны, хаара тутқан байдалдарда.

Беште. Бижыы-биле шингээдип алырывыс эң чугула киҥээндиргиг чүдел дизе, көдээ ажыл-ишчилериниң күш-ажылының болгаш амыдырал-чурттал-газының байдалдарын тоомча чок көөрүн болдурбазында болуп турарыр, эштер.

Бөгүн бистиң ажылдап кылып турарывыс аграр политиказы кедээниң ёзулуг катап тургустунуушкуиун чогуур деңнелге тургузар ужурлуг, ынчангаш тараачын кижи болгаш ооң күш-ажылы иинтилелге ёзулуг төлевиг чериң эзлээр апаар.

Ол дээрге чүгле чугула социал-экономиктиг сорулга эвес, а харын бистиң мезгышнар талазы-биле хүлээлгевис болур деп чугаалап болур мен. Иинтилелге тараачыннарның байдалын үндезиин-биле ескертпээн таанда будүрүлгечи сорулгаларны болгаш аъш-чемниң кол айтырыгларын шинтиpлээр деп белеп кордаан-даа херек чок. Көдээде кижи дугайында сагыш салыышкын—бистиң амгы аграр политиказыстың кол айтырыы болуп турар.

Төөгүүнүң чамдык өөредиглиг түүдери мындыг, олардан кол-кол түүнелдер мындыг-дыр.

III.

Эштер! Ону боттандырарындан чоокку үеде аъш-чем талазы-биле шинтиpлезе чогуур айтырыгларның чидиин дужүрер аргалыг, а он үшкү бем чылда — аъш-чем продуктуларын аъш-чемниң чогумчалыг хандырылгазында четчир ыяндыг санныг болгаш ассортиментилиг кылдыр хандырар аграр программазы ажылдап кылыр ужурлуг бис.

Чаа аграр политиказының үезинде бистер көдээге социал-экономиктиг үндезиин чаартылгаларны боттандырар, көдээ ажыл-агый будүрүлгезин, көдээ ажыл-агый продукциязын дажыглаарының, шыгжап кадагалаарының болгаш болбаазырадырының адырларын амгы деңнелче кедүрер ужурлуг бис, ол дээрге бүгү экономиканың деп-дескп хөгжүдезиниң чугула фактору болур.

Партияның, бүгү иинтилелдиң мурнунда тургустунуп келген социал-экономиктиг болгаш политиктиг кол сорулга мындыг-дыр.

Төөгүүнүң чамдык өөредиглиг түүдери мындыг, олардан кол-кол түүнелдер мындыг-дыр.

Эштер! Ону боттандырарындан чоокку үеде аъш-чем талазы-биле шинтиpлезе чогуур айтырыгларның чидиин дужүрер аргалыг, а он үшкү бем чылда — аъш-чем продуктуларын аъш-чемниң чогумчалыг хандырылгазында четчир ыяндыг санныг болгаш ассортиментилиг кылдыр хандырар аграр программазы ажылдап кылыр ужурлуг бис.

Чаа аграр политиказының үезинде бистер көдээге социал-экономиктиг үндезиин чаартылгаларны боттандырар, көдээ ажыл-агый будүрүлгезин, көдээ ажыл-агый продукциязын дажыглаарының, шыгжап кадагалаарының болгаш болбаазырадырының адырларын амгы деңнелче кедүрер ужурлуг бис, ол дээрге бүгү экономиканың деп-дескп хөгжүдезиниң чугула фактору болур.

Партияның, бүгү иинтилелдиң мурнунда тургустунуп келген социал-экономиктиг болгаш политиктиг кол сорулга мындыг-дыр.

Мындыг айтырыг чайгаарла тургустунуп келир: көдээ ажыл-агый будүрүлгезиниң кандыг хемчеглиге келир ужурлуг бис база орта кандыг курлавырлар херегпп? Силерге үлеп бергениивис документилерде ол талазы-биле саналдар бар. Ында айыттынган түүдерни чедип алыры аң херектиг болгаш чугула. Ол угланыышкынга кирер дизе, оруктарны дилеп тывырынче, боттандырары негетиннип турар практиктиг хемчеглиниң комплекизинче бистиң Пленумувуска угланыышкынны кылыр ужурлуг бис деп бодай-дыр мен.

Политбюроның бодап турары-биле алырга, амгы үениң аграр политиказының кол айтырыы — көдээде экономиктиг харылзааларны үндезиин-биле чаартырыы болур. Бистиң идип үндүрген соруглаарывыстың ёй-шаандазын база ону чедип алырыпың арга-чепсектериниң чугулазын чедир билбес чоруктар барын Пленумга белеткел үезинде дискуссия көргүскеп чүве болганда, ону база катап демделеп каар бодаарым ол.

Эң-не таарымча чок бодаалдарның бирээзи болза, көдээге хөй-ле техниканы, чеминчидилгени, тудуг материалдарын, капитал салыышкыннарын бээри, черни мелиорастаарын дүргедерини — бо бүгү түүлдер хамык-ла үндезин айтырыгларны боду-ла шинтиpлептер деп бодап болур. Шынап-ла харын, көдээ суур хөй-ле түүлдү хереглеп турар, аңаа хөй-ле түүлдү бээр херек. Ындыг бадыткалбиде черле маргыжары бергө. Ынчалза-даа бир эвес бистер аграр политиканыңа кол угланыышкыны кылдыр ол оруктуу шилип алыр болзувусса, ынчан шыгны чазыны кыяа каапкып болурувусту төөгүүнүң аналиэзи, эде тургустунуушкуннуң сөөлгү чылдарының дужүлгазы бүзүрелдинбиле көргүзүп турар.

Ооң чылдагаанны мындыг. Сөөлгү чылдарда аграр секторже аажок хөй капитал салыышкыннарын, өске-даа материаллыг курлавыларны угландырган турган. Ынчалза-даа ол чарыгдалдарга дүүшкек үндезин түнелдер чедип алдынмаан.

Мындыг чорук үүлде, чижээ, РСФСР-ниң кара эвес херээнүүг шак ындыг нарын болгаш бөрге девискээринде эвес болуп турар. Украинаны ап көрээлиңер че. Сөөлгү 20 чылдарның дургузуунда ында көдээ ажыл-агыйның кол будүрүлге фондулары 4,2 катап, чемиштидилгелерни бээри 3 катап, ажыл төлевири — 2,7 катап өскен, а көдээ ажылагый продукциязын будүрелиниң өзүлдези үүлге 39 хуу болган.

Прибалтиканың эвилелдешкен республикаларының мурнакчы ажыл-агыйларының кеску чеднишкиннериниң дугайын чугаалажып турар бис. Ынчалза-даа мында база шак ындыг тенденция илереп турар. Сөөлгү 20 чылдарның дургузуунда көдээ ажыл-агый ужурдузалыг будүрүлгениң кол фондулары Литвада барык 5 катап, Латвиида 3,8 катап, Эстониида 4,1 катап өскен.

А оларда көдээ ажыл-агыйның иинти продукциязы Литвада 45 хуу, Латвиида 39 база Эстониида 33 хуу көөрүдээп. Ол ышкаш ол республикадарының колхозтарында болгаш совхозтарында продукциниң кол хевирлериниң бот-үнези, чижээ, ыйыстыг база малдың — 2-2,3 катап, таваарларның немейде деңгээлиниң —1,6—1,7 катап, сүттүү 1,6 — 1,8 катап, ногаалларының —1,6—2,2 катап бедээп.

Ортакы Азиниың авилелдешкен республикаларында байдал база барык ындыг. Үзбекистанны алыылыңар. Сөөлгү 20 чылда бо республикада 1,6 миллион гектар сугтатыг черлерни ажыглалга киргеп, көдээ ажыл-агыйның кол-кол будүрүлге фондулары 6 катап, а иинти продукция — 78 хуу көөрүдээп.

Шак ындыг чорук көдээ ажыл-агыйны чорударының аңгы-аңгы байдалдарыңг девискээрлеринде көстүп кээп турар факт болза, кол-ла чылдагаан — материал-техниктиг курлавырларның кыяразында эвес, а оон-даа ханы дээрзин көргүзүп турардыр.

Эштер, эрги, чаңчыгып каягланывыс харын мырыңай эптиг-даа таңмалаашкындан дүрген-не үштынарывыс бискө чугула болуп турар-дыр. Көдээде экономиктиг харылзаалараның болгаш социал байдалдарының үндезин ескертлгеи чокта капитал салыышкыннары-даа, техникада «ажыядаваа» дээрзин дүрген-не медерел билгени дээрэ. Ындыг түүнел үүлге эртикен үениң таарымча чок кичээндиргиниинден эвес, а харын мурнакчы ажыл-агыйларның амгы дүржулгазыңдан база үнүп кээр. Оларның чедишкиннери чүнүү-даа мурнунда чаа экономиктиг аргаларны ажыглаанының, материалдыг сонуургалды, кижиже сагыш салыышкынны болгаш кичээнгейни күштелдиргенинииң ачызында чедип алдынар аргалыг болгаш.

Көдээге экономиктиг чаартылгаларның үжур-үткаазы болза, тараачыннарга бот-түскайлаң, тывыңгыр болгаш инициативчи оруктарны илередиргеге эң калбак аргаларны бээри болур үжурлуг. Бис көдээ ажыл-ишчилериниң (өске-даа ажыл-ишчилериниң шүптүзүү дег) оларга ам дээрезинде үүлге үжур эдергеи ээзи болуп турары өөнүү үүлдерден хоорулган чоруун шинтиpлиин-биле ажыл эртер үжурлуг бис. Социалистиг ээ кижиниң эргелерии боттандырарының хевирлерин ажыл-агый чорудулгазының болгаш бот-орулга-чарылга хамаарылгаларының яңзы-бүрү хевирлерин калбаа-биле ажыглаары дамчыштыр үндезиниң-биле өскертир херек.

Көдээге экономиктиг харылзааларны эде тургузары социалистиг өөнүүге хамаарыштыр амгы тургустунган бар үзел-бодаалдарны теория-даа, практика-даа кырында эде көөрүн негеп турар. Өөнүүнүң хевирлерии туугай чогаадып алган негелдеер ёзугаар болгаш кудуку база социализтиг ёзугга пуут үүлдешкек болгаш чедир үүлдешпес деп шугдап бээр үзүп келгеи ажыл-агый чорудулгазының болгаш эргелеп башкарылганы организастаарының хевирлерин шилип алырына таптаалган хамаарылганы улуг чергелиг тодаратқан болгаш ол дыка улуг чедимче чок үүлдерге чедирген.

Бөгүн чугаа болза, будүрүлгениң чепсек-херекселдерииге социалистиг өөнүүнүң яңзы-бүрү хевирлериниң дең эргелиниң база ажыл-агыйны чорударының аңаа үндезилеттинген аргаларын хүлээп көөрүнүң дугайында чорун турар.

Бис ажыл-агый чорудулгазының эң-не яңзы-бүрү хевирлериие —колхозтарга-даа, совхозтарга-даа, агрофирмаларга-даа, агрокомбинаттарга-даа, тараачын болгаш хууда дузалал ажыл-агыйларга-даа, үлетпүр, тудуг болгаш өскеда аграр эвес адырларның будүрүлгелериниң агроцехтеринге-даа, дузалал тывышкада, өске-даа бүгү аргаларга калбак орукту ажыдар ужурлуг бис.

Тараачын өг-бүленің хууда күш-ажылчы ажыл-чорудулгазынга база чаа ёзу-биле хамаарылга херек. Кооперацияга дег, ооң бодуңуң эргелерии аңаа эгидер херек. Чугаа болза, хууда күш-ажылга үндезилеттинген бараан будүрер тараачын ажыл-агыйлар дугайында чорун турар. Ооң ангыда, ажылчы чоннарның хууда дузалал ажыл-агыйларга оларның эргелерии долуу-биле катап тургузар ужурлуг бис.

Бистиң иинтилелиивистиң социал-экономиктиг тургузуунга ажыл-агыйның бүгү хевирлери бот-боттарының аразында сырый харылзаткан, бот-боттарының аразында маргы-чарлыын, бот-боттарының немештиреринн, боттарының дээштиин болгаш моон соңгаар сорулгалыын херек кырында бадыткаар ужурлуг.

А ынчаарга эң-не кол чүве чүл дээр болза, ажыл-агый чорудулгазының чаа механизмин, кооперацияны, арепданы дамчыштыр колхозтарда болгаш совхозтарда бар кайгамчык улуг курлавырларны эң дээштиг ажыдеры, азы өскээр чугаалаарга, күш-ажылдың коллективтиг хевирлериие шилчияге уезинде бодап турган чүүлдерии боттандырары ол болур.

Бо сорулганы шинтиpлээрииниң кол оруу кандыгыл? Ооң ужур-утказы мындыг — ажыл-агый амыдыралын бүгү талалыг демократчыдар, ол колхозтарны кооперативтериниң кооперативтер структуразының үндезиниңиле эде тургузар органны бээри. Шак-ла бо чүүлдерни совхозтарга хамаарыштыр база ажыглап болур.

Кедээде экономиктиг харылзааларны эде тургузарының планнарын боттандырарынга болгаш ажыл-агый чорудулгазының иинти түнелдерин чедип алырын хандырарынга элээп үе херек деп чүве билдингир. Соруганы кыдыра көруп болбас— чүге дээрге бис кедээ амыдыраалың бүгү хевир-тургузуун үндезиниң-биле чаартырынче кирер деп турарывыс ол.

Социалистиг өөнүү харылзааларны эде тургузарының эң чугула, харын-даа амгы үе-чадада эң шинтиpлиг оруктарының бирээзи болза, кедээге арепда харылзааларын хөгжүдери болур боор. Чогум-на арепданы дамчыштыр хууда сонуургалды идепкейлиг кииришкиннерииниң ленинчи идеязын эң долгу боттандырып, кижиге ээ болур күзел-сагыштыг эгидип, ооң чогаадыкчы аргаларынга идиглп берип болур.

Арендага хамаарыштыр иинтилелде маргылдаа чорун турар. Түс-түс бодаалдарны алырга дыка яңзы-бүрү. Мурнакчы колхозтарның болгаш совхозтарның дыка хөй удуртукчуларының принципиалдыг ёзу-биле арепданы деткип турар, ындыг болзажок оларның ажыл-агыйларыны ол чокка база-ла ажырбас деп санап турэр.

Ол ажыл-агыйларда черниц-даа, фондуларның-даа эгидилгезиниң бедик деңнели чедип алдынганы, бот-орулга-чарылганың аргалары калбаа-биле ажыглаттынын турарны билдингир. Ол шуптузу ындыг харын. Ынчалзажок келир үеже бурунгаар көрүүрү чугула. Бүгү коллективтер, ооң иштинде эң дээрелери-даа, бүдүрүүшкүнүү өстүрииниң болгаш ооң дээштиин бедиидериниң оруктарын дилээр ужурлуг. Дорту-биле чугаалаалынар, чаа-чаа бедиктерже шимчээшкин үлам-па нарыядап бар чыдар, ынчангаш маңаа ооң мурнундагы чаңчылчаан аргалар-биле чүве чедип алыры бергө ышкаш-тыр.

Ындыг болганда, мен болза мурнакчы-даа ажыл-агыйларга арепданы ыңай тур дизес ийик мен. Ындыг болзажок, үлегерлей чугаалааны дег, бодуңуң шинтиpлиг сөөүн амыдырал болу сөглеенин. Бо айтырыгны бистиң мурнакчы колхозтарывыстың болгаш совхозтарывыстың күш-ажылчы коллективтери боттары шинтиpлээр ужурлуг деп бодай-дыр мен.

Арендалыг харылзааларга хамаарыштыр, а ооң-биле кады колхозтарның болгаш совхозтарның салым-чолуига хамаарыштыр ооң ангы, мен бодаарымга, шуут сыр дедир бодап-көрүп бар. Ооң талалакчылары колхозтарны болгаш совхозтарны тарадыр, а оларның чериң болгаш будүрүлгениң өске-даа чепсектерии арендаторларга дамчыдып бээри чугула деп бодаалы улуургага болдургеп. Бо көрүп эртем-даа, практикада талазы-биле алырга үндезилеп чок ышкаш деп бодай-дыр мен. Чамдык таваарылгаларда ындыг шинтиpлерии база хүлээп алган турун болур. Ынчалзажок колхозтарның-даа, совхозтарның-даа ажыл-агый иштинии арендалыиче шилчип киреринп, арендаторлар кооперативтерии тургузуп, аңаа үндезилээп оларны чаартырын кол орук кылдыр көрүп турар.

Амгы үениң колхозтары болгаш совхозтары аренлаторнуң хөй санныг негелдеерии хандырып шылап чепчес-даа болза, ынчалза-даа олар хөгжөө инфраструктуралыг деп ындыг боттуг фактыны бис чедир үнелеп шыдаавайн барып болбас бис. Ол ындыг чорук будүрүлгеии чепсек-херекселдер-биле хандырарынга-даа, будүрүп үндүрген продукциияны садың саварынга-даа, хөй санныг ачы-дуза чедиргелеин алырынга-даа, харын девискээрниң социал хөгжүлдезиниң хөрээнге күжениишкиннерии каттыштырарынга-даа хамаарыжыр.

Кайда-даа кооперативтер болгаш тараачыннарның ажыл-агыйлары хире-чергезяп-биле боттарының будүрүлгө болгаш социал хереглеерин хандырарынга күжелишкиннерии каттыштырары негеттиниң турар дээрзинге будүрээрп-биле чүге социалистиг эвес, харын-даа капиталистиг чурттарның кооперативтериниң дуржулгазын көөрге-ле четчир ыш, кажыл.

Колхозтарны болгаш совхозтарны тарадыр дугайында санаал алаан хире-чергезяп-биле арепда харылзаларының садың-чолу дээш айыласыныышкыннарын, оларның хөгжүлдезиниң ажыл эртеря

(Уланчызы 3-ну арыпда).

АМГЫ ҮЕНИҢ БАЙДАЛДАРЫНГА СЭКП-НИҢ АГРАР ПОЛИТИКАЗЫНЫҢ ДУГАЙЫНДА

(Уланчыгы. Эгези 1-ги, 2-ги арминарда).

ажыр эвес тодартай күштерниң удурланышкыны сонсадыштар боор деп коргуушкунларың салдары-биле тургустуун келген боор.

Мында чүү чугаалап болуруп? Чаа чүүлге удурланышкын бар болган ол дорааи чиде бербес. Колхозтарның, совхозтарның, еске-даа бүдүрүлгелериниң арендалыг харылзааларже шилчиниринің оруктарында боттуг шаптыктаашкыннар ийи чүүлге экжерии сөөлгү ийи-үш чылдарның дужулгазы көргүскен.

Бир талазында, бистиң политикавыстың шыгыжыына болган үр хуусаалыныга бүзүрелли тургузуп турар эргехоойлу талазы-биле ынаныштыг магадылалдыг болуруп улус күзеп турар. Ол аймыжыныышкыннарны бис ам-бээн ССРЭ-ге Аренда болган аренда харылзааларының дугайында ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыын оларга санаалдаап, дужурүп болур болган дужурер ужурлуг бис. Оон төлевилели бисте бар. Бистиң көрүп турарывыс-биле алырга, ол арендаторларның болган аренда берикчилериниң эрте-ажыктарын камгалап шыдаар. Чылдың төнчүзүнге чедир Аренда дугайында хоойлуну база ажылдап кыынын болур.

Өске талазында, амыдыралдың көргүскени-биле алырга, аренда көдээ ажылагый бүдүрүлгезинге специалистерниң байдалын үндезиниг-биле ескертип турган. Оон-биле холбаштыр оларның чамдыкы ажыл-агыйны башкарып чорударының ол хевирииге шүгүмүүлекчи хөөв-биле хамааржып турар. Оон-биле кады специалистерниң хөй кезии көдээде чаа харылзааларга бодунуң туружун тып алырынга бүзүрээр мен, чүге дээрге олар боттарының арталарын анаа долузу-биле ажылдар болган материалдыг төлевир дугайын чугаалаваска-ла, мергежил чедип алыр арганы оларга берип турар.

Аренданы хөй чылдарның иштинде ак сеткилдиг ажылдаарын үттүнкан болган күш-ажылдың алыс түннелдеринден хамаан чокка доктаамал орулгаларны алырынга чанчыгып калган колхозчуларның, ажылчыннарның чамдыкы сезиктиг көрүп турар. Бис оон үнер ужурлуг бис, ынчанмас болза бурунгаарлап шыдавас бис. Мында боттуг орук— алыс түннелден төлевир кылырынче шилчиниринге. Ол чорук хөй чүүлдерни оларның турар черлеринге тургузуптар.

Арендаже шилчиниринге холбашкан бүгү айтырыгларны бис, эрткен дуржулганы утпайн, ленинчи принципти, хамыктың мурнунда эки туранын принцииин шыгыжыы-биле удуртулга болдуруп тургап иштирлээр ужурлуг бис. Кандыг-даа онаалдаар тургуспаалынар, хүүсаалыны тодаргайлап тургуспаалынар.

Бир эвес Пленум Политбюровуп, СӨРЭ-ниң Дээди Совединиң болган чазактың бо талазы-биле саналын деткиир болза, бис чогуур документилерни хүлээп алыр бис, оон-биле арендаже калбаа-биле шилчиниринге белеткеп-биле шилчиниринге белеткеп-биле шилчиниринге белеткеп

ШЫН 1989 ч. 4-кү арын. март 17.

АМГЫ ҮЕНИҢ БАЙДАЛДАРЫНГА СЭКП-НИН АГРАР ПОЛИТИКАЗЫНЫҢ ДУГАЙЫНДА

(Төнчүзү. Этези 1-ги, 2-ги, 3-кү арыннарда).

банының багаймидан техника дүргеп үрелип турар деп үргүлүү чугаалап турарлар. Ында шын чүүлдер база бар. Ынчаарга, эштер, бедик мергежилдиг кадрларлыг, чогуур септелге баазалыг мурнакчы ажыл-агыйлардан база техниканың шынарынга хамаарыштыр эвээш эвес хомудалдар кээп турар.

Ада-чурт техниказының хөй-хей көргүзүглериниң талазы-биле ындыг хевиринң даштыкы техниказындан ушчок чыдып каап турары-биле чеже эптежир бис? Ам айтырыг ындыг янзылыг тургустуруп турар: аграр секторну техника-биле хандырары дээрге чүүл-даа мурнунда ооң шынарын болгаш идегелдиг чоруун бедидери болур.

Чаазак, ооң Машина тудуушкун талазы-биле бюрозу, ССРЭ-ниң Күрлавы эртемденнериң болгаш специалистериң, бүдүрүкчүлериң болгаш хереглекчилериң киржилгези-биле күрүне ужур-дузалыг бо айтырыгны сайгарып чугаалашкан, ону шинтипирлээриниң аргазын тывар апарган-дыр.

Техниктиг политикага структурлуг болгаш шынар талазы-биле эскерлиишкиннерни чорутпайн моону кылыры берге. Машина тудукчулары багай техника бүдүрерин болдурбас ындыг экономиктиг байдалдарга тургустуурган турар ужуглуг.

Машина тудукчуларының бөттарының артыкшылдыг байдалдарын ажылдаар болгаш ажыы чок база багай техниканы садып сыгаар чоруу-биле демиселдиң эптиг аргазы барааннарны мөөнпеп садзар садыг болур дээрзин дуржулга көргүзүп турар. Ындыг садыг чаа экономиктиг харылзаалэрга кончуг-ла тааржып турар.

Аъш-чем айтырыын шинтипирлээриниг хамаарыштыр агропүлетпүр комплексизиниң амгы баазазын тургузарының дугайын чугаалап тура, көдээ ажыл-агый продукциязын ажаан ап, сөөртүп, кадагалап, шыгжап база болбаазырадып кылып турар үеле бооп турар чидириглер дугайында айтырыгны оюп эртип болбас.

Тарааны ажаан ап база арыглап турар үеде бистин болдуруп турар чидиривис 15, а чамдыкта 20 миллион тонна чедип турар. Оны кадагалап, болбаазырадып кылып турар үеде база ол хиреин чадырып турар бис. Ол дээрге нинтизи-биле даштыкыдан садып ап турар тараавыстың хемчээлинге деңнежип турар, эштер.

Эът комбинаттарының чегизиниң кызыгымдан, оларның техниктиг хандырылгазының кудузундан, чиг-этти бүгай ажыглап турарывыстан, эң эвээш кылдыр санаарга безин, бир миллион тонна хире эът-тыг чидирип турар бис. Аъш-чем продуктулары чедишпейн турда, ындыг хөй чидириглерни болдуруп турар-дыр бис. Айтырыгларны нинтизи-биле чугаалаарга ындыг.

Продукция ажылдан кылыр үлетпүрүнүң амгы үедеги чаа баазазын тургузарының чүтүлазын демдеглеп тура, мында хөй чүүлдериниң ажыл-агыйны чорударының методтарындан, кижилериниң ажыл-херээнге хамаарылгазындан, оларның түңнел көргүзүглериниң кандыг болурунга кандыг сонуургалдыг бооп турарындан хамаарыжыр дээрзин бодап көөр херек. Бир эвес кижиниң экономиктиг өске байдалдарга тургузуп каар болза, ол чидириглер, ажыл-агыйжы эвес чорук болгаш чашкаңнаашкын-биле эптежип орбас ийик. Ол айтырыгны база шинтипирлээр апаар-дыр бис.

Эштер! Көдээде экономиктиг харылзааларны үндезинин-биле эде тургузуп турарывыс амгы үеде, көдээ ажыл-агыйны эртем-техниктиг революция-биле шуут холбаштырарынга, чаа технологияларже шилчилгени хандырарынга, биотехнологияның, селекцияның, агрохимияның чедишкиннерин, көдээ ажыл-иштиң продуктулуг чоруун дыка бедидер бүгү-ле чүүлдерни идепкейлиг ажылдарынга чогумчалыг байдал тургустунган. Делегейде дуржулга кандыг болуп турарын? Аъш-чем курлавырларын чөвүдеринге хөй чурттарның улуг чедишкиннери хөй кезиннде эртем-техниктиг девшилгениң чедишкиннерин — «ногаан революция» деп ат алган чүүлдү шингээдири-биле холбашкан.

Эртем талазы-биле чедишкиннерни ажылдарынче улуг кичээнгейниң чугулазы көдээ ажыл-агыйны бистиң чорудуп турарывыс тодаргай агаар-бойдус байдалдарывыза дага хамаржып турар. Хенизиг кезиниде дээрден башка ол колдуунда чогумчалыг болбайн турар. Агаар-бойдусту база климат байдалын оскертип шыдавас бис. Соруга чүл дээрге, эң-не таарымча чок чылдарда безин чуртту аъш-чем-биле бүзүрелдиг хандырарын чедип алыры, боттуг байдалга таарыштыр ажыллаш өөренири болуу.

Мурнакчы ажыл-агыйларның үлегери чүге чугулал? Эртемниң, чаа технологияның чедишкиннерин ажыл-агыйжы болурунуң, ажылдакчыларның ындыг бериишкиннинин чаа аргаларының дуржулгазы-биле холбаштырарының чугулазын ол бадыткап турар.

Экономиктиг харылзааларга болгаш аграр секторнуң материалдыг баазазынга үндезин чаартылгаларга эртем кол чарылбас чүүл болур апаардыр.

Эртемниң ролю бир янзы, бүдүүлгелер-биле оон кады ажылдажылгазының принциптери бот-боттарының эрележыктарынга дүшкек, бот-оруула-чарылгага үндезилеттинген болур ужуглуг.

Бо чүүл бисте ылап-ла четпейн турар деп бодаар мен. Бис колдуунда оон кыйынзыа чоруп турар бис. «Эртем дээш эртем» деп идея нептерээн турган, ындыг эртем практиканы, бүдүүлгелиниң ажыктыг чоруун бедидерининң тодаргай сорулгаларын тоол көрбейн келген.

Моон дугайны чугаалап турда, аграр айтырыынның талазы-биле мурнакчы эртемденнерниң чорудуп турар улуг ажылының ужур-дузазын чавыладырын бодавайн-дыр мен. Эртем коллективтери бүдүүлгелеп-биле дорт харылзааже шилчээн турган болза, ол салыышкын черле элээн болгаш чогумчалыг болган турар ийик.

Ынчангаш база катап демдеглеп тур мен: ында өзек айтырыг — эртем-шинчилел организацияларының бот-оруулачарылгаже, керээлиг харылзааларже шилчиир.

Өске коллективтер ышкаш, эртем албан черлерин акша-хөреңгинин ажылдап алгаш, оон соонда бодунуң оон соңгаарлы хөгжүлдезин оон күсели-биле акшаландырар, эртем шинчилелдериниң, эртемденнериниң материалдыг деткимчезиниң ындыг берииишкиниериниң аргаларын калбартыр ужуглуг. Оон түңнелинде бүгү чүве тодаргай бээр, кымның хире-шаа көстү бээр, дүргеп болгаш көскү түңнел илереп кээр.

Ол эртемден шинтипирлэг эде тургустунуушкуну, биргин эвлегде аъш-чем айтырыын шинтипирдээри-биле холбашкан шинчилелдерни кылырын негээр.

Маңаа хөй чүүлдерни эртем-бүдүүлге каттыжышкынывыз-ры, бүдүүлге болгаш эртем-бүдүүлге системалары кылыр боор деп бодап тур мен.

Ол дээрге база, эштер, улуг эде тургустунуушкун-дур. Ынчангаш бистиң аграр эртемниң, совет болгаш ажыл-агыйның партиязының шинтипирлээрде, бис чогум-на ынчаар хөделир, ажыл-агый чорудулгазы долгандыр турар хүрээлелге хора чедирбейн, харын экология талазы-биле дүшкүүрлүг чорукту чавырылдыбышаан, ол талазы-биле тургустунган айтырыгларны болур-чогуурубиле шинтипирлезиниң дээш сагыш салыр ужуглуг бис.

Мелиорацияның ажыынның болгаш хоразының дугайында сөөлүү үеде хөй чүтаа чоруп турар, ук чугаалар чамдык таварыгларда сагышсеткилдиң хайныгышкыныбиле каңсырашкан. Ол айтырыгларны чидин-биле тургузарының чылдагаавнары ковчуг хөй, чүге дээрге сургаттыг черлерни төлевилээрниге-даа, оларга тудуг ажылдарын чорударынга-даа эвээш эвес частырыглар болгулаан. Мелиорастаан черлерни ажыглап турары база-ла дыка хөй таварыгларда чедимче чок бооп турар. Ындыг черлериниң дыка хөй кезии ажыгларадан үнген, ол үнерде, катап ажыглаттынмас кылдыр үнген.

Ындыг болзажок мелиорацияның херээ чок деп түңнел кылып болбас ужуглуг. Бистиң көдээ ажыл-агыйга ажыглап турар черлеривистиң бөдүүсе байдалдары нарын: чамдык черлерни суттат чокка, а чамдыктарын кургаттайн ажытпан болбас деп чүве биидингир. Хөй-хей чурттарда мелиорацияга, хамыктың мурнунда сургаттчыдыгга, көдээ ажыл-агый продукциязының доктаамал, магадылаттыган бүдүүлгезининң пинтипиринг негелдези боол турар дээрзин хөй чүс чылдарның бүгү дуржулгазы бадыткап турар.

Калбак хемчээлдиг мелиорацияны Американың Каттыжкап Штаттарында, Кыдатта, Индияда, Европа чурттарында, черле ынчаш кайдадаа чорудуп турар. Делегейде сургаттыг черлерниң нинти шөлү, делегей организацияларының санаавын ёзугаар алырга, бетүн 200 миллион гектардан ажыг боол турар.

Ындыгның төлээзинде, чугаа болза ооң чүве дугайында — мелиорацияны чорудуп тура, бойдуска хоре чедирбезинин, черлерниң ажыглалын баксыратпазының, чоннуң акша-хөреңгилерин хей чарыгдаваанның дугайында болур ужуглуг.

А бистиң дыка хөй регионнарывыска чогум-на ындыг чүве болгап, чүл дээрге миллиард-миллиард акша-хөреңгилерни чарыгдаарын чарыгдаваш, оон чогуур түңнелдерни ап шыдаваан бис. Ынчаарга чамдык таварыгларда бойдуска эвээш эвес хораны чедиргеп бис.

Ынчангаш тургустунган байдалды эвдилир бодап көөр, ону кичээнгейлиг сайгарар болгаш тодаргай, эртемге үндезилеттинген аргаларны ажылдап кылыр херек. Ам белиин биидингир чүве чүл дээрге, хамыктың мурнунда мелиорастаттынган черлерге чогумчалыг байдалды тургузар, черни болгаш сугну чөп ажыглаар талазы-биле эргежок чугула хемчегларни алыр херек. Ооң-биле чергелештир экологпя талазы-биле тургустунган айтырыгларны шинтипирлээрни соңгаарладып болбас херек.

Химижидиле талазы-биле база-ла ол чижектиг байдал тургустунган. - Чүге? Чүге дээрге чыдагаавнар база-ла ындыг: химиктиг продуктуларны бүдүрери болгаш ажыглаары долгандыр турар хүрээлелге хора чедирбейн, харын экология талазы-биле дүшкүүрлүг чорукту чавырылдыбышаан, ол талазы-биле тургустунган айтырыгларны болур-чогуурубиле шинтипирлезиниң дээш сагыш салыр ужуглуг бис.

Мелиорацияның ажыынның болгаш хоразының дугайында сөөлүү үеде хөй чүтаа чоруп турар, ук чугаалар чамдык таварыгларда сагышсеткилдиң хайныгышкыныбиле каңсырашкан. Ол айтырыгларны чидин-биле тургузарының чылдагаавнары ковчуг хөй, чүге дээрге сургаттыг черлерни төлевилээрниге-даа, оларга тудуг ажылдарын чорударынга-даа, оларга тудуг ажылдарын чорударынга-даа эвээш эвес частырыглар болгулаан. Мелиорастаан черлерни ажыглап турары база-ла дыка хөй таварыгларда чедимче чок бооп турар. Ындыг черлериниң дыка хөй кезии ажыгларадан үнген, ол үнерде, катап ажыглаттынмас кылдыр үнген.

Ындыг болзажок мелиорацияның херээ чок деп түңнел кылып болбас ужуглуг. Бистиң көдээ ажыл-агыйга ажыглап турар черлеривистиң бөдүүсе байдалдары нарын: чамдык черлерни суттат чокка, а чамдыктарын кургаттайн ажытпан болбас деп чүве биидингир. Хөй-хей чурттарда мелиорацияга, хамыктың мурнунда суттатчыдыгга, көдээ ажыл-агый продукциязының доктаамал, магадылаттыган бүдүүлгезининң пинтипиринг негелдези бооп турар дээрзин хөй чүс чылдарның бүгү дуржулгазы бадыткап турар.

Калбак хемчээлдиг мелиорацияны Американың Каттыжкап Штаттарында, Кыдатта, Индияда, Европа чурттарында, черле ынчаш кайдадаа чорудуп турар. Делегейде суттатчыр черлерниң нинти шөлү, делегей организацияларының санаавын ёзугаар алырга, бетүн 200 миллион гектардан ажыг боол турар.

Ындыгның төлээзинде, чугаа болза ооң чүве дугайында — мелиорацияны чорудуп тура, бойдуска хоре чедирбезинин, черлерниң ажыглалын баксыратпазының, чоннуң акша-хөреңгилерин хей чарыгдаваанның дугайында болур ужуглуг.

А бистиң дыка хөй регионнарывыска чогум-на ындыг чүве болгап, чүл дээрге миллиард-миллиард акша-хөреңгилерни чарыгдаарын чарыгдаваш, оон чогуур түңнелдерни ап шыдаваан бис. Ынчаарга чамдык таварыгларда бойдуска эвээш эвес хораны чедиргеп бис.

Ынчангаш тургустунган байдалды эвдилир бодап көөр, ону кичээнгейлиг сайгарар болгаш тодаргай, эртемге үндезилеттинген аргаларны ажылдап кылыр херек. Ам белиин биидингир чүве чүл дээрге, хамыктың мурнунда мелиорастаттынган черлерге чогумчалыг байдалды тургузар, черни болгаш сугну чөп ажыглаар талазы-биле эргежок чугула хемчегларни алыр херек. Ооң-биле чергелештир экологпя талазы-биле тургустунган айтырыгларны шинтипирлээрни соңгаарладып болбас херек.

Химижидиле талазы-биле база-ла ол чижектиг байдал тургустунган. - Чүге? Чүге дээрге чыдагаавнар база-ла ындыг: химиктиг продуктуларны бүдүрери болгаш ажыглаары долгандыр турар хүрээлелге хора чедирбейн, харын экология талазы-биле дүшкүүрлүг чорукту чавырылдыбышаан, ол талазы-биле тургустунган айтырыгларны болур-чогуурубиле шинтипирлезиниң дээш сагыш салыр ужуглуг бис.

Мелиорацияның ажыынның болгаш хоразының дугайында сөөлүү үеде хөй чүтаа чоруп турар, ук чугаалар чамдык таварыгларда сагышсеткилдиң хайныгышкыныбиле каңсырашкан. Ол айтырыгларны чидин-биле тургузарының чылдагаавнары ковчуг хөй, чүге дээрге сургаттыг черлерни төлевилээрниге-даа, оларга тудуг ажылдарын чорударынга-даа эвээш эвес частырыглар болгулаан. Мелиорастаан черлерни ажыглап турары база-ла дыка хөй таварыгларда чедимче чок бооп турар. Ындыг черлериниң дыка хөй кезии ажыгларадан үнген, ол үнерде, катап ажыглаттынмас кылдыр үнген.

Ындыг болзажок мелиорацияның херээ чок деп түңнел кылып болбас ужуглуг. Бистиң көдээ ажыл-агыйга ажыглап турар черлеривистиң бөдүүсе байдалдары нарын: чамдык черлерни суттат чокка, а чамдыктарын кургаттайн ажытпан болбас деп чүве биидингир. Хөй-хей чурттарда мелиорацияга, хамыктың мурнунда суттатчыдыгга, көдээ ажыл-агый продукциязының доктаамал, магадылаттыган бүдүүлгезининң пинтипиринг негелдези бооп турар дээрзин хөй чүс чылдарның бүгү дуржулгазы бадыкт

Республиканская
БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-нин Дээди Совединин болгаш Министрлер Чөвүлелинин органы

1989 ч.
март
18
суббота
№ 65 (13965)
1925 чылда үнезелеттинген.
Өртээ 3 коп.

Совет Эвилелининг Коммунистиг партиязының Төп Комитединиң Пленумунуң дугайында ИНФОРМАСТЫГ ДЫҢНАДЫГ

«Амгы үениң байдалдарында СЭКП-ниң аграр политиказының дугайында» СЭКП ТК-ның Чингине секретары М. С. Горбачевтуң СЭКП ТК-ның Пленумунга илеткелин 1989 чылдың март 16-да чугаалажып көрүп эгелээн.

Санал бергеннер: В. И. Потапов—СЭКП Иркутск обкомунуң бирги секретары, Е. Е. Соколов—Белоруссияның Компартиязының ТК-ның бирги секретары, Д. К. Моторный—Киров аттыг колхозтуң даргазы, Украин ССР, А.-М. К. Бразаускас—Литваның Компартиязының ТК-ның бирги секретары, В. К. Месяц—СЭКП-ниң Москва обкомунуң бирги секретары, И. И. Лукинов—Бүгүэвилелдиң көдээ ажыл-агый эртемнериниң Ленин аттыг академиязының академиги, Украин ССР-ниң ЭА-зының Экономиканың эртем-шинчилел институдунуң директору, Н. А. Назарбаев—Казах ССР-ниң Министрлер Чөвүлелинин Даргазы, Ю. И. Литвинцев—СЭКП-ниң Тула обкомунуң бирги секретары, В. С. Мураховский—ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы. ССРЭ-ниң Агроүлетпүркүркомунуң даргазы, Е. И. Чазов—ССРЭ-ниң кадык камгалал министри, Н. И. Мальков—СЭКП-ниң Чита обкомунуң бирги секретары, Р. Н. Нишанов—Узбекистанның Компартиязының ТК-ның бирги секретары, А. В. Власов—СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидат, РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы, И. С. Болдырев—СЭКП-ниң Ставрополь крайкомунуң бирги секретары, К. Махкамов—Таджикистанның Компартиязының ТК-ның бирги секретары, Н. В. Геллерт—Амангельды аттыг совхозтуң механизатору, Казах ССР, А. А. Ананьев—«Октябрь» журналдың кол редактору. В. И. Вяляс—Эстонияның Компартиязының ТК-ның бирги секретары, Ф. В. Попов—СЭКП-ниң Алтай крайкомунуң бирги секретары, И. Г. Гринцов—Украинаның Компартиязының ТК-ның секретары, Н. В. Переверзева—«Путь Ленина» колхозтуң мастер-дагдыныкчызы, механизатор, Ростов область, Н. М. Ольшанский—ССРЭ-ниң минералдыг чемиттичидилгелер бүдүрер талазы-биле министри, И. И. Кухарь—Колхозтарның эвилел чөвүлелинин даргазы, Владимир Ильич аттыг колхозтуң даргазы, Москва область. А. А. Никонов—Бүгү-эвилелдиң көдээ ажыл-агый эртемнериниң Ленин аттыг академиязының президентизи.

СЭКП ТК-ның Чингине секретары М. С. Горбачев түңнелинде чүве чугаалаан.

Пленум чугаалажып көрген айтырыг талазы-биле делгеренгей доктаалды хүлээп алган. Ону парлаар.

Пленумга СЭКП ТК-ның кежигүннери—Москваның Владимир Ильич аттыг электромеханика заводунуң токарь-расточнигни В. П. Тихомиров. «Малышев аттыг завод» бүдүрүлге каттыжышкынының токары В. А. Петров (Харьков хоорай), «Мосстрой» төлевилел-тудуг каттыжышкынының комплекстиг бригадазының бригадири В. А. Затворницкий, «Ленинградский металлический завод» турбина тудуушкунунуң бүдүрүлге каттыжышкынының слесарь-эптекчилер бригадири В. С. Чичеров, Костроманың В. И. Ленин аттыг хендир комбинадының пөс аргыкчызы В. Н. Плетнева, СЭКП ТК-ның кежигүнүнге кандидат—«Детскосельский» совхозтуң бригадир-ногаажызы В. Р. Паршина, (Ленинград область), СЭКП-ниң Төп Ревизия Комиссиязының кежигүнү, Кишиневтуң «Зорile» идик бүдүрүлге каттыжышкынының быжыкчызы В. С. Одобеску болгаш өске-даа эштер оларның бодап турары-биле алырга, СЭКП ТК-ның кежигүнү Б. Н. Ельцинниң ТК-ның политиктиг айтышкыннарынга, партийжи этикага болгаш СЭКП-ниң Устав нормаларынга удурланышкак болуп турар чамдык чугааларынга хамаарыштыр сайгарылга кылырын болгаш үнелелди бээрин саналдааннар.

Пленум бо айтырыгны кичээнгейлиг өөренип көөрүн СЭКП ТК-ның кежигүннериниң составындан тургустунган комиссияга дагзырын болгаш кылган түңнелдерин СЭКП ТК-ның ээлчеглиг Пленумунга илеткээрин эргежок чугула кылдыр санаан.

СЭКП ТК-ның Пленуму ооң-биле бодунуң ажылын дооскан.

АГРАР ПОЛИТИКАНЫ ЭДЕ ТУРГУЗАРЫ — ПАРТИЯНЫҢ РЕВОЛЮСТУГ СТРАТЕГИЯЗЫ

СЭКП ТК-ның Пленумунуң киржикчилери март 16-да кодээге үндезин чаартылгаларның программазын чугаалажып көрген. Тараачын кижи база катап чернің ээзин болурун хандырар болгаш Аъш-чем программазын бүзүрелдиг шинтипирлээрингө чедирер ужурлуг аграр политиканы эде тургустунуушкун, совет нинтиледиң амыдыралының революстуг чаартылгазы негеп турар. Чогум-на ындыг угланышкынны партия сананлдаан.

М. С. Горбачев дискуссияны ажыттыпаан, ТК-ның Пленумунуң адресинге келген телеграммаларны олурушкаңнарга таныштырган.

Кодээни чаартырының төөгүлүг сорулгаларын шинтипирлээринге, чаа аграр политиканы боттандырарынга чедиишкинниерни сагыш-сеткилдиң ханызындан партияга күзевишаан, ажылчы чон аренда харылзааларын бүгү талазыт хөгжүдер, керээниң янзы-бүрү хевирлерин калбаа-биле ажыглаар, экономиканы аграр-үлетпүр секторун сайзырангайжыдар талазы-биле тодаргай сананлдарны киирип турар. Партияның аграр политиказын боттандырарынга херек кырынга ынчаар дээш кодээ районнарже баарынга беленин хоорайларда чурттап турар коммунистер хөй телеграммаларда илерегйлээн.

Ооң дараазында санал-онналдар эгелээн.

Индирде—СЭКП Иркутск обкомунуң бирги секретары В. И. Потапов. Сибирьниң хөй регионнарынга, ооң иштинде Иркутск область, чонну аъш-чем-биле хандырарын-не чидиг айтырыг болуп турар, чүге дээрге күш-ажылдың болгаш агаар-бойдустуң ында байдалдары аъш-чем продуктуларынга онзагай балансылыг чорукту негеп турар деп, оратор чугаалаан. Аргаларны дилеп, ол айтырыгны шинтипирлээрин кызып турар бис. Кодээ-нинг, ыланғыя социал эде чаартылгазының, колхозтарга болгаш совхозтарга экономиктиг харылзааларны сайзырангайжыдарынга үндезинээп, кодээ ажыл-агый бүдүрүлгезин индустриализастаарының талазы-биле сөөлгү үеде ап чоруткан хемчеглер бирги ээлчегинин чамдык сорулгаларны боттандырар, ыланғыя кодээдеп чонның үнүп чоруруп соксадыр арганы берген. Ол дээрге биске дыка чугула, чүге дээ Иркутск область кодээ чонуң саны 4 хүүдан бээри эвээш болуп турар.

Баш бүрүнгаар алдынган медээлерни бүтүвар көөрге, областың кодээ ажыл-агыында ажылдап турарларының саны эрткен чылын херек кырында ыңырылбаан. Моон мурнунда кодээ ажыл-агый продукциязын бүдүргенинің немей өзүлдезин колдуунда хоорай чонунуң немей өзүлдезин чүгле хандырарынга ейлежип турган, ынчаарга эрткен чылын кижи бүрүзүнге оналаттыр эът 2 килограмга, сүт—15 килограмга немей көвүрээчын ажыл-агыларның дөмей экономиктиг байдалдарынга база эргелеринге үндезилээш, кодээ ажыл-агый бүдүрүлгезин хөгжүдеринче шилчиринин эргежогунуң дугайында чугаалаан ол кезээ оныагай үнелиг болуп турар чыдагаанны ол. Хевирлары бүрүзү бойдус-экономиктиг байдалдардан, ажыл-агыйның янзыкы харылзааларының оныагай түүлдеринден, тус черниң чаңчылдарындан хамаарыштыр хөгжүп-ле турган.

Ооң-биле кады Пленумга хүлээп алыр документилерге күш-ажылды организастаарының кайы-бир хевири — кайы-бир ажыл-агый бүрүзүнге, кайы-бир тодаргай девискээрге тода шинтипирни негээр чүгле эки туранын херээ дээрзин үлам тода айтыры чугула. Белоруссияга колхоз-совхоз бүдүрүлгезин хөгжүдерининг кол угланышкыны болза ону индустриалдыг технологияже шилчидери. Ол чүнү бээрин? Ындыг бүдүрүлгелерде малдың хопукта ортумак немелде денгинги аңаа бүдүрүлгелерге бодаарга, бүдүн чартык, ийи катап хөй мал чемининг чарыгдалы ийи-үш катап эвээш, продукциянның бир единицазын бүдүреринге күш-ажылдың чарыгдалары үш-дөрт катап чавыс.

Сайзырангай инфраструктураны тургузарын болган көөрге, ооң артык аргалыг база илдең. Республикада мал ажылдыг бүдүрүлгелерининг чанында амыдырал байдалы хоорайдан дора эвес, дыка хөй таварылгаларда харын ооң бөлүн артык амгы үениң чаагайкыттыынан 300 ажыг сууларын ам тудуп доозкан.

Эртем биле бүдүрүлгениң харылзааларын быжыглаарының айтырыы база-ла конучуг чугула. Бистер район бүрүзүнге мыйыстыг бода малдың четчин боттанган үрезин инвектерге тарыыр пунктуну, а область бүрүзүнге— хаван ажылынның селекция-гибрид тоотерин чоокку чылдарда ажыдар деп сорулганы салган бис. Колхоз болгаш совхоз бүрүзүнге агрохимия лабораторнязын тургузар.

Соколов дээрге чүгле улуг кодээ ажыл-агый бүдүрүлгелери дээш туржуп турар кижи-дир деп бодал силерге тургустунуп келбес боор деп, ол улаштыр чугаалаан. Бистер кодээге бүдүрүлге харылзааларын эде тургузарынның чугулазынга база аренданы болгаш кооперацияны хөгжүдерининг эргежок чугулазынга бүдүреп турар бис.

Аграр политиканың дээштин өртектер доктаадырындан улуг чергелиг-биле, харындаа шинтипирлии-биле, хамааржыр. Ажыралыкчы хөөннерни болгаш социал чөптүг эвес чорукту болдурбазы-биле кошкак ажыл-агыларның продукциязының өртектерине пемелде төлевирнің системазын чурумчудар үе келген. Амгы үеде немелле төлевир кылдыр берип турар хөреңгилерни агаар-бойдустуң онзагай байдалдарын болгаш чер кадастрының тоолгайгылаан көргүзүглерин барымдаалап садып алыр өртектерже киириштирер болза чугула. Өртектерни тааржыдыр турургузарын республикаларның эргелеринге берзе-эки.

Оратор ооң ыңай агроүлетпүр секторунуң эртем албан чергелериниң ролүн бедидеринин дугайын чугаалаан. Бүдүрүлге технологияларын ажылдап кылырынга, кодээ ажыл-агыйны амгы үеннің чепсек-хөреңгелдери-биле хандырарынга Бүгү-эвилелдиң кодээ ажыл-агый эртемнериниң В. И. Ленин аттыг академиязының салыышкыны амгызындан улуг болур ужурлуг.

Ооң саналы-биле алырга, «Союзсельхозхимияның» болгаш Минералдыг чемиттичидилгелер бүдүрер талазы-биле министерстволуң баазазынга чаңгыс чернин тургузар болза эки. Ооң кол үлмээлгези болза тараанның дүжүдүн болгаш черниң үүш-дүжүткүрүн бедидерин, химиктиг бүдүмелдерниң доягындыр турар хүрээлелге багай салдар чедирер чоруун кудуладыры болур ужурлуг.

Херсон область Киров аттыг колхозтуң даргазы Д. К. Моторный бодуунуң саналынга амгы үеде чугаа болза бистиң улузувустуң эде тургустунуушкунну кандыг янзылыг көрүп, даандырган ажыл-хереэнге кандыг хамаарылгалыг боон турарының дугайында эвес боон турар деп чугаалаан. Бөгүн чугаа болза хөгжүлдениң темпизинің кудузупуң дугайында болуп турар. Биске ам үе фактору кончуг чугула үүл боон турар, ынчангат бистер аграр секторда тургустунуп келген айтырыгларны шинтипирлээрин дүргедедир дээп бүгү чүүлдерни кылыр ужурлуг бис.

Кандыг-даа опаалдаларны болгаш күрүне чагыгларын доктаадып бербес, а боттарын бот-тускайлан ажылдаар аргалыг ажыл-агыйны тускайлап тургузарын ол саналдаан. Ындыг коллективтер эң улуг хүлээлелерни боттарын алгаш, ажылдаар ужурлуг. А ынчаар ажылдап шыдавас ажыл-агыйларга болдунар-ла улуг дузалы көргүзери чугула.

Эргелеп башкарылганың административтиг системазының даянып турар үндезиннерининг бирээзи болза фондуларның төпчүттүне бергени болур деп, ол саналаан. Ам боттанып эгелеп турар девискээрлер аайын барымдаалаар чаа политика ооң-үштүнүн болуур арганы бээр. Үлетпүр болгаш кодээ ажыл-агый барааннарының өртектерининг ылгалы удуг боон турары кодээ ишчилерни дүвүредип турар. Ону бодамчалыг таарыштыр, чөптүг шинтипирлээр херек.

Оратернуң бодалын ёаугаар алырга, дотацияны эвээш орулгалыг ажыл-агыйларга бербезин эргежок чугула боон турар, ол болза, багай ажылдап, сеңээ эки болур: бирээзинге литр сүт дээш 80 көпеекти, ескелинге 30 көпеекти төлээр дең системаны тургусқан экономистерниң бүзүар сүрүн чүүлүү-дүр. Экономиктиг көргүзүглерни ынчаар леңпеп турар болгаш бисте оруга чок ажыл-агыйлар чок деп медеглеп турар. Бөгүн бистер боттуу-биле утаап-бодаар, ажыл-керектиң боттуг байдалын көөр ужурлуг бис.

Үнделзин экономиктиг реформа бирги черже бот-акшаланымышкынның, тускайлаң болурунуң болгаш долу боторулга-чарыгланың айтырыгларын идип үндүрген деп, коллега даргазы уламчылаан. Ынчалзе-даа чамдык министерстволар болгаш ведомстволар ону боттарынын ёзугаар билип турарлар. Чижө, Харылзаа министерствоу бот-акшаланышкынны ынчаар билип турар. Ооң бодалын ёзугаар алырга, колхозтар АТС-терни тудар ужурлуг болгаш министерствога оларны халаска дамчыдып бээр ужурлуг. Министерство ону кодээге боду кылып бээр шаа чок боон турар. Ооң чылдагаанны чүл деп айтырган бис. Министр ат салган харынны алган бис: ооң чылдагаанны болза ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелининг 1953 чылдагы доктаалы, а ол ышкаш УССР-ниң Министрлер Чөвүлелининг 1962 чылдагы доктаалы-дыр... Кедээден акшаны былаап алырынга дузалап турар ол документилер кайы хире шыдамык-тыр че!

Бөгүн долу харысалгабиле мээң медеглээрим болза: районда харылзаа чок, ол болбас-даа, чүге дизе телефон алы радио точказы ажылдап турары хамаарылга чокка колхозтарның болгаш совхозтарның агар саннарындап акшаны чылдагаан чокка үүтүп алырын министерство чедип алган. Министерство акшаны ап турар болганда кедээге харылзаа турузун дээш ооң сагыш салган херээ бар бе?

Энергетика министерствозунда байдал база шак-ла ындыг. Каш хонук бурунгаар, ТК-ның Пленумунуң мурнуу чарыында, мени улус судунче чалап аппарган. Аңаа чедө бээримге, база-ла колхоз кассазындан акша үүтүп алырын көрүп турар кереэ капсырылгазынга ат салырын албадаан өре негедилер. Судья мендеп мынчаар айтырды: Министрлер Чөвүлелининг доктаалын чүге тоовайн турар силер? Аңаа мынчаар харылзаан мен: тоон көрүп турар мен, чүгле чаңгыс дүлээм бар: кажан, кайы айда, кайы хире чаашкын чаарының дутайында графикти Энергетика министерствозу мецээ берзин, ынчарда муң дугаар трансформаторну коштайн баар мен.

Азы төлевилел ажылдарын көрүп көрээли. Кедээниң болгаш хоорайның аразында хөйле дамчыдыкчылар тыптып келген, оларның хөй кезии моок күсели-биле бодунга чаагай чорукту тургузуп алырын бодап турар, а түңнелинде чүл дизе, ол чорук колхозтарның болгаш совхозтарның экономиказын боой тудар сыдым болуп турар. Бо айтырыгларны шинтипирлээрин, хөй-нинтиниң акша-хөреңгизин өскээр чарыгдаар чүүлдерден бистиң камгалаарын сан-хөө болгаш контроль органнарындан дилеп турар бис.

Ооң улаштыр оратор ажылагыйларның материал-техниктиг хандырылгазын экижээринің эргежок чугулазының, күш-ажыл хоойлужудулгазының ужүр эдерген байдалының дугайын чугаалаан. Бо бүгү айтырыглар кандыг-даа соңгаарладыышкын чок шинтипирлээрин негеп турар деп, ол түңнелинде айтыкап. Моңу мен мынчаар сагышкырап чугаалаан турар ужурум болза, мен 36 чыл бурунгаар Херсонның судпо тудуунуң улуг мастери. Боон ажылдап тура, биладириишкин бижээш, СЭКП ТК-ның сентябрь (1953 ч.) Пленумунуң шинтипирин ёзугаар МТС-че, Херсон областың эң ырак, эң хоозуураттырган МТС-инче чоруй барган мен. Ынчалзадаа ол дугайында хомудавас мен. Ол дээрге бистиң колхоз шимчээшкинниниң хөгжүлдезининг төөгүзүнге база эки үе-чада турган. Бөгүн ол айтырыгларны чугаалажып база биске чугула угланышкынны берип турар бо Пленумну база-ла ындыг үе-чада деп санап турар мен.

1965 чылдың апрель масаларның чогаадыкчы энергизын хөделдирип үндүрген деп, бодунуң чугаазынга Литваның Компартиязының ТК-ының бирги секретары А-М. К. Бразаускас демдеглээн. Республикага ол эде тургустунуушкунчүнүң политиказын деткинринче утаанган хөй-нинтиниң шимчээшкини кыдыыр плереп үнген. Бис политиктиг инициативаны мурнай ап, кижилерниң чогаадыкчы чоруун социалистиг шинтиледи чаартырының херек кырында сорулгаларын шинтипирлээринче утларын кызыткан бис.

Ынчалзажок эде тургустунуушкунуң оруунда бис хөй-хөй айтырыгларга таварыштывыс, а оларның эң чугулазы — аъш-чем айтырыы деп санап турар бис. Кодээ ажыл-агыйның болгаш үеде чедиишкинниринге дүлүүрлерин дилеп тура, бис эрткен үениң кичээндирглерин эки сайгарып көөр ужурлуг бис, чүге дээрге кодээ ажыл-агыйның болгаш бүгү агроүлетпүр комплексиниң хөгжүлдезинге үндезин өскерилелер, чаа кадык-чаагай үндезин дөс херек деп чүвелиг тода билип турар бис.

Моон-биле холбаштыр бис М. С. Горбачевтуң илеткелинде боттуг саналдарны, ооң иштинде шуут дөрт бүдүрүкчүүн бот-тускайлаң болурунуң децпелин белидер дугайында, агроүлетпүр комплексиниң эргелеп башкарарын эвилелдешкен республикаларга дамчыдар болгаш өске-даа хөй-хөй айтырыгларны шинтипирлээрининг дугайында чүүлдерни деткип турар бис деп, оратор уламчылаан. Ол бүгү дээрге бистиң хамык таварыжып турар бергедээшкиннериистиң эң кол чылдагаанны — капчаар-даа арга чок төпчүттүнген административтиг система боттуу-биле бүстүп дүжери ол.

Бис партияның кодээде бүдүрүлге харылзааларын үндезинин-биле эде тургузарынче угланышкынын, колхозтар болгаш совхозтар-биле кады ажыл-агый чорудулгазының еске хевирлериниң — арендатор, кооператор, тараачын ажыл-агый, чүүлда дузалаа ажыл-агый хевирлериниң дең бинадының пөс аргыкчызы В. Н. Плетнева, СЭКП ТК-ның кежигүнүнге кандидат—«Детскосельский» совхозтуң бригадир-ногаажызы В. Р. Паршина, (Ленинград область), СЭКП-ниң Төп Ревизия Комиссиязының кежигүнү, Кишиневтуң «Зорile» идик бүдүрүлге каттыжышкынының быжыкчызы В. С. Одобеску болгаш өске-даа эштер оларның бодап турары-биле алырга, СЭКП ТК-ның кежигүнү Б. Н. Ельциннин ТК-ның политиктиг айтышкыннарынга, партийжи этикага болгаш СЭКП-ниң Устав нормаларынга удурланышкак болуп турар чамдык чугааларынга хамаарыштыр сайгарылга кылырын болгаш үнелелди бээрин саналдааннар.

Пленум бо айтырыгны кичээнгейлиг өөренип көөрүн СЭКП ТК-ның кежигүннериниң составындан тургустунган комиссияга дагзырын болгаш кылган түңнелдерин СЭКП ТК-ның ээлчеглиг Пленумунга илеткээрин эргежок чугула кылдыр санаан.

СЭКП ТК-ның Пленуму ооң-биле бодунуң ажылын дооскан.

АГРАР ПОЛИТИКАНЫ ЭДЕ ТУРГУЗАРЫ — ПАРТИЯНЫҢ РЕВОЛЮСТУГ СТРАТЕГИЯЗЫ

СЭКП ТК-ның Пленумунуң киржикчилери март 16-да кодээге үндезин чаартылгаларның программазын чугаалажып көрген. Тараачын кижи база катап чернің ээзин болурун хандырар болгаш Аъш-чем программазын бүзүрелдиг шинтипирлээрингө чедирер ужурлуг аграр политиканы эде тургустунуушкун, совет нинтиледиң амыдыралының революстуг чаартылгазы негеп турар. Чогум-на ындыг угланышкынны партия сананлдаан.

М. С. Горбачев дискуссияны ажыттыпаан, ТК-ның Пленумунуң адресинге келген телеграммаларны олурушкаңнарга таныштырган.

Кодээни чаартырының төөгүлүг сорулгаларын шинтипирлээринге, чаа аграр политиканы боттандырарынга чедиишкинниерни сагыш-сеткилдиң ханызындан партияга күзевишаан, ажылчы чон аренда харылзааларын бүгү талазыт хөгжүдер, керээниң янзы-бүрү хевирлерин калбаа-биле ажыглаар, экономиканы аграр-үлетпүр секторун сайзырангайжыдар талазы-биле тодаргай сананлдарны киирип турар. Партияның аграр политиказын боттандырарынга херек кырында ынчаар дээш кодээ районнарже баарынга беленин хоорайларда чурттап турар коммунистер хөй телеграммаларда илерегйлээн.

Ооң дараазында санал-онналдар эгелээн.

Индирде—СЭКП Иркутск обкомунуң бирги секретары В. И. Потапов. Сибирьниң хөй регионнарынга, ооң иштинде Иркутск область, чонну аъш-чем-биле хандырарын-не чидиг айтырыг болуп турар, чүге дээрге күш-ажылдың болгаш агаар-бойдустуң ында байдалдары аъш-чем продуктуларынга онзагай балансылыг чорукту негеп турар деп, оратор чугаалаан. Аргаларны дилеп, ол айтырыгны шинтипирлээрин кызып турар бис. Кодээ-нинг, ыланғыя социал эде чаартылгазының, колхозтарга болгаш совхозтарга экономиктиг харылзааларны сайзырангайжыдарынга үндезинээп, кодээ ажыл-агый бүдүрүлгезин индустриализастаарының талазы-биле сөөлгү үеде ап чоруткан хемчеглер бирги ээлчегинин чамдык сорулгаларны боттандырар, ыланғыя кодээдеп чонның үнүп чоруруп соксадыр арганы берген. Ол дээрге биске дыка чугула, чүге дээ Иркутск область кодээ чонуң саны 4 хүүдан бээри эвээш болуп турар.

Баш бүрүнгаар алдынган медээлерни бүтүвар көөрге, областың кодээ ажыл-агыында ажылдап турарларының саны эрткен чылын херек кырында ыңырылбаан. Моон мурнунда кодээ ажыл-агый продукциязын бүдүргенинің немей өзүлдезин колдуунда хоорай чонунуң немей өзүлдезин чүгле хандырарынга ейлежип турган, ынчаарга эрткен чылын кижи бүрүзүнге оналаттыр эът 2 килограмга, сүт—15 килограмга немей көвүрээчын ажыл-агыларның дөмей экономиктиг байдалдарынга база эргелеринге үндезилээш, кодээ ажыл-агый бүдүрүлгезин хөгжүдеринче шилчиринин эргежогунуң дугайында чугаалаан ол кезээ оныагай үнелиг болуп турар чыдагаанны ол. Хевирлары бүрүзү бойдус-экономиктиг байдалдардан, ажыл-агыйның янзыкы харылзааларының оныагай түүлдеринден, тус черниң чаңчылдарындан хамаарыштыр хөгжүп-ле турган.

Ооң-биле кады Пленумга хүлээп алыр документилерге күш-ажылды организастаарының кайы-бир хевири — кайы-бир ажыл-агый бүрүзүнге, кайы-бир тодаргай девискээрге тода шинтипирни негээр чүгле эки туранын херээ дээрзин үлам тода айтыры чугула. Белоруссияга колхоз-совхоз бүдүрүлгезин хөгжүдеринің кол угланышкыны болза ону индустриалдыг технологияже шилчидери. Ол чүнү бээрин? Ындыг бүдүрүлгелерде малдың хопукта ортумак немелде денгинги аңаа бүдүрүлгелерге бодаарга, бүдүн чартык, ийи катап хөй мал чемининг чарыгдалы ийи-үш катап эвээш, продукциянның бир единицазын бүдүреринге күш-ажылдың чарыгдалары үш-дөрт катап чавыс.

Сайзырангай инфраструктураны тургузарын болган көөрге, ооң артык аргалыг база илдең. Республикада мал ажылдыг бүдүрүлгелерининг чанында амыдырал байдалы хоорайдан дора эвес, дыка хөй таварылгаларда харын ооң бөлүн артык амгы үениң чаагайкыттыынан 300 ажыг сууларын ам тудуп доозкан.

Эртем биле бүдүрүлгениң харылзааларын быжыглаарының айтырыы база-ла конучуг чугула. Бистер район бүрүзүнге мыйыстыг бода малдың четчин боттанган үрезин инвектерге тарыыр пунктуну, а область бүрүзүнге— хаван ажылының селекция-гибрид тоотерин чоокку чылдарда ажыдар деп сорулганы салган бис. Колхоз болгаш совхоз бүрүзүнге агрохимия лабораторнязын тургузар.

Соколов дээрге чүгле улуг кодээ ажыл-агый бүдүрүлгелери дээш туржуп турар кижи-дир деп бодал силерге тургустунуп келбес боор деп, ол улаштыр чугаалаан. Бистер кодээге бүдүрүлге харылзааларын эде тургузарынның чугулазынга база аренданы болгаш кооперацияны хөгжүдеринің эргежок чугулазынга бүдүреп турар бис.

Аграр политиканың дээштин өртектер доктаадырындан улуг чергелиг-биле, харындаа шинтипирлии-биле, хамааржыр. Ажыралыкчы хөөннерни болгаш социал чөптүг эвес чорукту болдурбазы-биле кошкак ажыл-агыларның продукциязының өртектерине пемелде төлевирнің системазын чурумчудар үе келген. Амгы үеде немелле төлевир кылдыр берип турар хөреңгилерни агаар-бойдустуң онзагай байдалдарын болгаш чер кадастрының тоолгайгылаан көргүзүглерин барымдаалап садып алыр өртектерже киириштирер болза чугула. Өртектерни тааржыдыр турургузарын республикаларның эргелеринге берзе-эки.

Оратор ооң ыңай агроүлетпүр секторунуң эртем албан чергелериниң ролүн бедидеринин дугайын чугаалаан. Бүдүрүлге технологияларын ажылдап кылырынга, кодээ ажыл-агыйны амгы үеннің чепсек-хөреңгелдери-биле хандырарынга Бүгү-эвилелдиң кодээ ажыл-агый эртемнериниң В. И. Ленин аттыг академиязының салыышкыны амгызындан улуг болур ужурлуг.

Ооң саналы-биле алырга, «Союзсельхозхимияның» болгаш Минералдыг чемиттичидилгелер бүдүрер талазы-биле министерстволуң баазазынга чаңгыс чернин тургузар болза эки. Ооң кол үлмээлгези болза тараанның дүжүдүн болгаш черниң үүш-дүжүткүрүн бедидерин, химиктиг бүдүмелдерниң доягындыр турар хүрээлелге багай салдар чедирер чоруун кудуладыры болур ужурлуг.

Херсон область Киров аттыг колхозтуң даргазы Д. К. Моторный бодуунуң саналынга амгы үеде чугаа болза бистиң улузувустуң эде тургустунуушкунну кандыг янзылыг көрүп, даандырган ажыл-хереэнге кандыг хамаарылгалыг боон турарының дугайында эвес боон турар деп чугаалаан. Бөгүн чугаа болза хөгжүлдениң темпизинің кудузупуң дугайында болуп турар. Биске ам үе фактору кончуг чугула үүл боон турар, ынчангат бистер аграр секторда тургустунуп келген айтырыгларны шинтипирлээрин дүргедедир дээп бүгү чүүлдерни кылыр ужурлуг бис.

Кандыг-даа опаалдаларны болгаш күрүне чагыгларын доктаадып бербес, а боттарын бот-тускайлан ажылдаар аргалыг ажыл-агыйны тускайлап тургузарын ол саналдаан. Ындыг коллективтер эң улуг хүлээлелерни боттарын алгаш, ажылдаар ужурлуг. А ынчаар ажылдап шыдавас ажыл-агыйларга болдунар-ла улуг дузалы көргүзери чугула.

Эргелеп башкарылганың административтиг системазының даянып турар үндезиннерининг бирээзи болза фондуларның төпчүттүне бергени болур деп, ол саналаан. Ам боттанып эгелеп турар девискээрлер аайын барымдаалаар чаа политика ооң-үштүнүн болуур арганы бээр. Үлетпүр болгаш кодээ ажыл-агый барааннарының өртектерининг ылгалы удуг боон турары кодээ ишчилерни дүвүредип турар. Ону бодамчалыг таарыштыр, чөптүг шинтипирлээр херек.

Оратернуң бодалын ёаугаар алырга, дотацияны эвээш орулгалыг ажыл-агыйларга бербезин эргежок чугула боон турар, ол болза, багай ажылдап, сеңээ эки болур: бирээзинге литр сүт дээш 80 көпеекти, ескелинге 30 көпеекти төлээр дең системаны тургусқан экономистерниң бүзүар сүрүн чүүлүү-дүр. Экономиктиг көргүзүглерни ынчаар леңпеп турар болгаш бисте оруга чок ажыл-агыйлар чок деп медеглеп турар. Бөгүн бистер боттуу-биле утаап-бодаар, ажыл-керектиң боттуг байдалын көөр ужурлуг бис.

Үнделзин экономиктиг реформа бирги черже бот-акшаланымышкынның, тускайлаң болурунуң болгаш долу боторулга-чарыгланың айтырыгларын идип үндүрген деп, коллега даргазы уламчылаан. Ынчалзе-даа чамдык министерстволар болгаш ведомстволар ону боттарынын ёзугаар билип турарлар. Чижө, Харылзаа министерствоу бот-акшаланышкынны ынчаар билип турар. Ооң бодалын ёзугаар алырга, колхозтар АТС-терни тудар ужурлуг болгаш министерствога оларны халаска дамчыдып бээр ужурлуг. Министерство ону кодээге боду кылып бээр шаа чок боон турар. Ооң чылдагаанны чүл деп айтырган бис. Министр ат салган харынны алган бис: ооң чылдагаанны болза ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелининг 1953 чылдагы доктаалы, а ол ышкаш УССР-ниң Министрлер Чөвүлелининг 1962 чылдагы доктаалы-дыр... Кедээден акшаны былаап алырынга дузалап турар ол документилер кайы хире ыңдамык-тыр че!

Бөгүн долу харысалгабиле мээң медеглээрим болза: районда харылзаа чок, ол болбас-даа, чүге дизе телефон алы радио точказы ажылдап турары хамаарылга чокка колхозтарның болгаш совхозтарның агар саннарындап акшаны чылдагаан чокка үүтүп алырын министерство чедип алган. Министерство акшаны ап турар болганда кедээге харылзаа турузун дээш ооң сагыш салган херээ бар бе?

Энергетика министерствозунда байдал база шак-ла ындыг. Каш хонук бурунгаар, ТК-ның Пленумунуң мурнуу чарыында, мени улус судунче чалап аппарган. Аңаа чедө бээримге, база-ла колхоз кассазындан акша үүтүп алырын көрүп турар кереэ капсырылгазынга ат салырын албадаан өре негедилер. Судья мендеп мынчаар айтырды: Министрлер Чөвүлелининг доктаалын чүге тоовайн турар силер? Аңаа мынчаар харылзаан мен: тоон көрүп турар мен, чүгле чаңгыс дүлээм бар: кажан, кайы айда, кайы хире чаашкын чаарының дутайында графикти Энергетика министерствозу мецээ берзин, ынчарда муң дугаар трансформаторну коштайн баар мен.

Азы төлевилел ажылдарын көрүп көрээли. Кедээниң болгаш хоорайның аразында хөйле дамчыдыкчылар тыптып келген, оларның хөй кезии моок күсели-биле бодунга чаагай чорукту тургузуп алырын бодап турар, а түңнелинде чүл дизе, ол чорук колхозтарның болгаш совхозтарның экономиказын боой тудар сыдым болуп турар. Бо айтырыгларны шинтипирлээрин, хөй-нинтиниң акша-хөреңгизин өскээр чарыгдаар чүүлдерден бистиң камгалаарын сан-хөө болгаш контроль органнарындан дилеп турар бис.

Ооң улаштыр оратор ажылагыйларның материал-техниктиг хандырылгазын экижээринің эргежок чугулазының, күш-ажыл хоойлужудулгазының ужүр эдерген байдалының дугайын чугаалаан. Бо бүгү айтырыглар кандыг-даа соңгаарладыышкын чок шинтипирлээрин негеп турар деп, ол түңнелинде айтыкап. Моңу мен мынчаар сагышкырап чугаалаан турар ужурум болза, мен 36 чыл бурунгаар Херсонның судпо тудуунуң улуг мастери. Боон ажылдап тура, биладириишкин бижээш, СЭКП ТК-ның сентябрь (1953 ч.) Пленумунуң шинтипирин ёзугаар МТС-че, Херсон областың эң ырак, эң хоозуураттырган МТС-инче чоруй барган мен. Ынчалзадаа ол дугайында хомудавас мен. Ол дээрге бистиң колхоз шимчээшкинниниң хөгжүлдезининг төөгүзүнге база эки үе-чада турган. Бөгүн ол айтырыгларны чугаалажып база биске чугула угланышкынны берип турар бо Пленумну база-ла ындыг үе-чада деп санап турар мен.

1965 чылдың апрель масаларның чогаадыкчы энергизын хөделдирип үндүрген деп, бодунуң чугаазынга Литваның Компартиязының ТК-ының бирги секретары А-М. К. Бразаускас демдеглээн. Республикага ол эде тургустунуушкунчүнүң политиказын деткинринче утаанган хөй-нинтиниң шимчээшкини кыдыыр плереп үнген. Бис политиктиг инициативаны мурнай ап, кижилерниң чогаадыкчы чоруун социалистиг шинтиледи чаартырының херек кырында сорулгаларын шинтипирлээринче утларын кызыткан бис.

Ынчалзажок эде тургустунуушкунуң оруунда бис хөй-хөй айтырыгларга таварыштывыс, а оларның эң чугулазы — аъш-чем айтырыы деп санап турар бис. Кодээ ажыл-агыйның болгаш үеде чедиишкинниринге дүлүүрлерин дилеп тура, бис эрткен үениң кичээндирглерин эки сайгарып көөр ужурлуг бис, чүге дээрге кодээ ажыл-агыйның болгаш бүгү агроүлетпүр комплексиниң хөгжүлдезинге үндезин өскерилелер, чаа кадык-чаагай үндезин дөс херек деп чүвелиг тода билип турар бис.

Моон-биле холбаштыр бис М. С. Горбачевтуң илеткелинде боттуг саналдарны, ооң иштинде шуут дөрт бүдүрүкчүүн бот-тускайлаң болурунуң децпелин белидер дугайында, агроүлетпүр комплексиниң эргелеп башкарарын эвилелдешкен республикаларга дамчыдар болгаш өске-даа хөй-хөй айтырыглар

ПАРТИЯНЫҢ ДЕПУТАТ МАНДАТТАРЫ

СЭКП-ден ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдалары

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязындан ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдалары СЭКП ТК-ның Пленумунга март 15-те болган.

Соңгулдалар эселәэринин мурнында СЭКП-ден соңгулда комиссиязының даргазы В. А. Контюг дыннадыг кылган.

ССРЭ-ниң Улус депутаттарының соңгулдаларының дугайында хообілуга болган СЭКП ТК-ның 1989 чылдың январь 10-да эрткен Пленумунун хүлээп алган шинтпирлеринге дүүштүр Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязындан ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларын эогтирер ужурлуг деп, ол чугаалаан. СЭКП-ден ССРЭ-ның улус депутаттарының кандидаттарын депшиткен болгаш бүрүтиээн соонда ийи ай эрткен. Соңгулда мурнунун бүгү кампаниязы СЭКП Төп Комтединиң партиянга, совет улусха соңгулда мурнунун Кыйгырымында айтыкан тодаргай, политиктиг бүтүүт платформага үндезилеттинген. Партия болза херек кырында нинтилелдиг политиктиг авангарды, политиктиг күжү боон турарын бо документ база катап айыткан. Партия оон бүгү талалыг демократчыдылгазын дамчыштыр, шинтпирлиг экономиктиг реформаны дамчыштыр. Советтерниң эрге-чагыргазын даштап тургузарын, эрге-хообілуг күрүмеен хевирлээрин чедип албышаан, эде тургустуунушкунун оруу-биле быжыглыг чоруур бодалдыг.

Кыйгырыгга киргеп хөделиишкиниериниң программазы Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязынган улус депутаттыга кандидат бүрүзүнүн программазының үндезинин болган. Оон-биле чергелештир бистин нинти программавыстың хөй-хөй элементилери кандидаттарның боттарының ажылының дуржулгазынга үндезилээп, оларны боттандырарының оруктарының болгаш коммунистер база хөй-нинти-биле оларның ужуражмышкыныларның үезинде болган чугаалажмышкыныарга улам ынайгы хөгжүлдени алган. Соңгулда мурнунда эртхен кампания оны эрттиреринин бүгү үе-чадаларында чүвени чаа туруштан көөрү-биле илгалын турганын демдеглээри чугула деп, оратор демдеглээн. Депшиткиге чоруткан үе-чадада кандидатуралар дугайында саналдарны ажылдан кылырына 105 муң ажыг партия организацияларының киришкен. Олар үстүнде тураар партия комитеттеринге чугаалажып көөрү-биле 31,5 муң кандидатураларны саналдаанар. СЭКП ТК-ның бодунга 12 муң ажыг телеграммалар, чугаалар, хуралдар шинтпирлеринден үшта бижилелер келген. ТК-ның январь Пленумунга чугаалажып көөрү-биле саналдан киирген 312 кандидатуралардан 100 кандидатыны депшиткени билдингир болгай. Бо шинтпирни чангыс үн-биле хүлээп алган.

Пленумга кандидатура бүрүзүн ажыы-ажыы бадылаанын бижир болгай сывес. Чүгле үш Лигачевтуң кандидатуразының талазы-биле чангыс дадгалаашкын турган. Өске арткандарын чангыс үн-биле депшиткен.

Соңгулда комиссиязы ССРЭ-ниң улус депутаттарына кандидаттарны депшидер дугайында СЭКП ТК-ның 1989 чылдың январь 10-да Пленумунун протоколун, а ол ышкаш Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязындан бүрүткедириге чөпшээрешкенниин дугайында билдиришкиннерни чугаалажып көрген. ССРЭ-ния улус депутаттарына бүгү кандидаттарны депшидерни ССРЭ-ния Улус депутаттарының соңгулдаларының дугайында хообілуга дүүштүү чоруткан деп үвени тодаргаан.

Комиссия ССРЭ-ниң улус депутаттарына кандидаттар кылдыр Пленумдан депшиттинген бүгү кандидаттарны бүрүткөөн болгаш Соңгулдалар дугайында хообілуга айыткан ёзугаар кандидаттарның данзызын төп болгаш чер-чергеде партия парлээлгазынга үндүрүлгеэн ам-даа болдуунайн турар. Кодээ чонунун социал болгаш угаан-бодал талазы-биле чедимче чок чоруу тааарымча чок экономиктиг ол харылзааларының уржуу болуп турар.

Чүртте кодээ ажыл-агыйның орулгалыының ортумак деңнели (фондуларга хамаарыштыр орулгалар) 6,5 хуу. Ол дээрге үлетпүрүүн орулгалыының барык ийи катап чавыс-тыр. Оон ынай, күрүне, кооператив, рынок болгаш чиижен ортектерниң деңнелиниң аразында улам-на улгадып турар ылгалды база эскербейн барыг болбас. Хандырылгазы багай чамдык хоорайларда азып-чем ортектериниң ылгал барык оон катап улгадып турар. Чиижеп болгаш шаарланчак чазый кижилер күрүне салымнаан бараанарыны чиик ортектерге садып алгаш, ол бараанарының чедиишпес чоруун болдуруп турар.

Тургустуунган байдалды боттуу-биле көөр херек. Кодээ ажыл-агый продуктуларын садып алырының чагырып-дужаар методтарындан ажыл-агыйларның экономиктиг дорт сонуургалдыынча, чиг этти болгаш бедик шынарлыг продуктуларны белеткелчилерге дорту-биле эң хөй кылдыр садарынче шилчиирн өргежок чугула. Садып алырының ортектери болза бүдүрген продукциязының херек кырында чарыгдалдарын бүрүн дугланар ужурлуг.

Үлетпүр болгаш кодээ ажыл-агый бараанарыныы база ачы-дуза чедирилгезинин орнажылга саварылгазынга ортектерин шын дүүштүрүлгезин тургузары база өргежок чугула.

Даштыкыдан киир садын ап турар тараанын болгаш еске-даа продуктуларын өртектерин делегей ортектериниң деңнелиниге доктаадын тургузарын оратор саналдаан.

Бүдүрген аъш-чем аймаа ең-не дүргеп саарлыг болгаш эгидилгезин дораан-на берип турар деп, чугаазының түнелиниде ол демдеглээн. Ынчангаш аъш-чем бараанарының бүдүрүлгезин бистин улус ажыл-агыйывыстың экономиктиг структуразынга чоруур бедик черни өөлээр ужурлуг.

Индирде — Казах ССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Н. А. Назарбаев. М. С. Горбачевтуң илеткелиниде айыттынган түүллерни республиканың коммунистериниң, бүгү ажыдың чонунуң өөнүүзүнден ол дожуу-биле деткээн.

Күр черлерни шинтээдип алгаш Казахстанны чүртүп база бир улуг кодээ ажыл-агыйлыг девискээри болдурганын бистер эки бижир бис деп, оратор чугаалаан. Индыг болзажок Казахстанның чер байлаан интенсивтиг болгаш ажыктыг ажыглаары-биле бүгү чүве кылдынган база кылдынып турар бе деп кол айтырыг тургустуунун кээр. Бүгү чүве индыг эвес дээрзин амыдырал көргүзүп турар.

Кодээ ажыл-агыйны улуттуруунда он-он чылдар дургузында тургустуунун келген стиль чүгле чаржыынчыг эвес, а хомудавчыг. хомудавчыг болуп турар. Чүртүүн Агроүлетпүркүркомунун аппарады өөренген чанчылы-биле тараанын канчаар чажарын, чежеин тарыырын, кандыг продукцияны бүдүрерин айтып дужаарын уламчылап турар. Оон эртхен чылын хүлээп алган шинтпириниде 1989—1990 чылдарда чеже хире хемчээлдиг тараанын тарыырын шуут-ла айтып каан. Индыг шинтпирни бот-акталанышкынының болгаш бүдүрүлге дугайында Хообілуның күүседип болуруп?

Кодээнин экономиказын экижидер, социал болгаш культура-амыдырал айтырыгларын шинтпирлээр дээш республикага алдынын турар хемчегларинин дугайын оратор чугаалаан. Беш чылдың эртхен үш чылдарында агрокомплексте диспропорция чайлаттынган, мал чемнери бүдүрерин үжеи ажыг хуу көвүдеткен болгаш картофель, кат-чимис болгаш ногаа шыгжаар чердериниң тудуун үш катап улгаттырган. Мал ажылында ниитилел секторунуң кижилериниң хууда ажыл-агыйы-биле интеграциязы быжыкпан. Кодээ черлерде өрегелерге малдың баш санын көвүдедиримче бирги чергелиг кичээнгей салдынып турар. Ол курлавырны ажыглап эгелээнинин ачызында чондан эът болгаш сүт белеткээри бүдүн чартык катап көвүдээп. Чонунун аъш-чем-биле хандырылгазы экижип эгелээн. Күш-ажылды организастаарының керээлит, коллективтиг болгаш аренда хевирлери тараачын кижилерни чер ажылынче катап эгидип кээринин кол факторлары апар чыдар. Ынчыг болза-даа аренда дугайында чүгле Хообілу херек болгаш А. Я. Ишинниң адресинге ыңгыг чергелиг шүүлтүүлелдер бар. Киевтиң техниктиг саазынар фабриказының төлөөдери В. И. Татарчуктуң кандидатуразынга удурланганын оон удуртканы комбинат фабрикага тускай саазыннь чедир бербейн турарынга үндезилеп турар. Чагаалараның бирээзинде Г. Г. Штойктуң кандидатуразынга удуруп оон удуртканы комбинаттың долгандыр турар хүрээлелдя камгалаарынче кичээнгей чедир салбайн турары-биле таймылбырлап турар.

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязындан улус депутаттарына кандидаттар боттарының адресинге болган шүүлтүүлелдиг саналдар-биле танышкан. СЭКП-ден чус депутат мандадынга чус кандидат депшиттиргени-биле чөпшээрешпейн турарын коммунистер илергейдеп турар комиссиянның адресинге келген база бир болук чагаалар дугайын Пленумга дыңнадырын соңгулда комиссиязы бодунун хүлээлгеан кылдыр санап турар. Соңгулдалар үезинде маргылдаа чок апаары күзелчиг эвес деп санап, моон соңгаар ону өөренип көөрүн сүмелеп турарлар.

ССРЭ-ниң Улус депутаттарының соңгулдаларының дугайында хообілуун 36-гы чүүлүнде берип каан эргелиг дүүштүр соңгулда комиссиязы СЭКП ТК-ның моод мурнунда болган Пленумунга бадылаттынган бадылаа тураарларның данзызынга эдилгелерни кылганын оратор түнелиниде дыңнаткан. 1989 чылдың январь 10-да болган Пленум ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының үезинде бадылаашкынны СЭКП ТК-ның кежигүнүте кандидаттарның. СЭКП-ниң Төп Ревизия Комиссиязының кежигүннериниң, ол ышкаш эвилелдешкен республикаларның компартияларының ТК-ларының, партия крайкомнарының, обкомнарының кежигүннери, 19-у — партия хооркомнарының, райкомнарының, чогуур ревкомиссияларның кежигүннери, 8-и — эге болгаш цех парторганизацияларының секретарлары. Кандидаттарның үштүн бир кезии амгы үеде ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутаттары боон турар.

Бо чылдың январь — мартта Соңгулдалар дугайында хообілуга дүүштүр партия организацияларына болгаш күш-ажылчы коллективтерге СЭКП-ден ССРЭ-ниң улус депутаттарының кандидаттарның коммунистер, ажылчы чоннар, партийжи болгаш пропагандиста актив, хөй-нинти-биле ужуражмышкыныары эрткен. СЭКП ТК-ның Политбюрозу, бо кампанияның чугулазын барымдаалап көргеш, тускай доктаалыы хүлээп алган, мында эвилелдешкен республикаларның компартияларының ТК-ларынга, партия крайкомнарынга, обкомнарынга оп ужуражмышкыныарны организастаар, партия организацияларынга дуза чедирер талазы-биле даалгаларны берген. Ужуражмышкынар ужур эдерген болбаанче, СЭКП ТК-ның партиянга, совет улуска Кыйгырынга дүүштүр партияның политиказын боттандырарының чугулу айтыырыларын калбаа-биле чугаалажып көөрүн хандырарынче киичээнгейни мында уландырган.

Оя бүгү депутаттарга кандидаттарның коммунистер болгаш ажылчы чон-биле ужуражмышкыныары идепкейлиг база бүгү айтырыгларны хаара тутхан болдурунга салдарын чедиргеп. Депутатка кандидаттар: Уфа хоорайның түүт организациязының бригадирэ З. С. Валеева, Верхняя Салданың В. И. Ленин аттыг металлургия комбинадының карусельщик-токары В. И. Громов, Каунастың алгы-кеш бүдүрүлге эргелелиниң чиигине директору В. Ю. Левицкас, Алтай крайның «Алей» колхозунуң баштаар черинин даа-газының оралакчызы В. Г. Филиппова болгаш өскедээ дыка хөй кандидаттар партия организацияларынга болгаш күш-ажылчы коллективтерге 10—15 ужуражмышкыныарны эрттиргидээнер.

Чүрттүүн аңгы-аңгы девискээрлеринге күш-ажылчы коллективтер, партияның республикалар, крайлар болгаш область организацияларының эктивтери-биле эттер М. С. Горбачев, Л. Н. Зайков, Е. К. Лигачев, В. А. Медведев, В. П. Никонов, Н. И. Рыжков, Н. Н. Слюньков, В. М. Чебриков, А. Н. Яковлев, А. И. Лукьянов, Г. П. Разумовский, О. Д. Бакланов олар ужурашкаанар. Ужуражмышкынарны парлалга калбаа-биле чырыдып келген.

Нинтизи-биле партия организацияларына болгаш күш-ажылчы коллективтерге депутаттарга кандидаттар-биле 945 ужуражмышкынар эрткен. Оларга 155 муң кижи киришкен болгаш 4,5 муң ажыг кажи санал берген.

Нинтизи-биле алырга, ол ужуражмышкынар ажык-чазгай хөөнүүг байдалга, соңгуургалдыг болгаш боттуг саналонал солчулгазынга эрткилээп. Чугаа партия болгаш күрүне политиказының улут-даа айтырыгларының, а ол ышкаш түс черинин айтырыгларының болгаш ажыл-херекгерининг-даа дугайында чоруп турган.

Ужуражмышкыныарга коммунистер, ажыл-ишчилер түвө чугаалап тура, Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязындан ССРЭ-ниң улус депутаттарына кандидаттарга деткимчеэнин илергейлеп турган. Партиядан депутаттарга кандидаттар биляглыг, эрес-шудургу, ажыы үениң ёзугуу-биле болдап чоруур, эде тургустуунушкунуу чедиишкинниг чорудуп шүүлээр кижилер кылдыр ол хуралдарга тодаратгының турган. Депутаттарга кандидаттарның хөй кезиниң түс зер болгаш төп радио база телевидение дамчыштыр түвө чугаалаан, оларның үүлдери болгаш интервьюлары парлалгага үнген.

Болуп эрткен ужуражмышкынар үезинде эде тургустуунушкунуун амгы үе-чадазында таваржып турар бергедээшкиниерни ажыл эртеринин оруктарына хамаарыштыр хөй санныг саналдар киргеп. Партияның XXVII съездиниң, XIX Бүгү-эвилел конференциязының төлевилээн оруубиле улам ынай чоруур дээш ам чүнү канчалза эвил, чүнү ажылдан кылырыл, теория ёзугаар чүнү утаап бодаарыл, практика кырында чүнү боттандырарыл? Ол саналдарның кол утказы мындыг.

Бүгү ужуражмышкынарның шүүлтүзүнга СЭКП-ниң совет улустуң политиктиг авангарды болур ат-алдарын чайгылыш чокка кодүрелиниң, чүрттүүн эрге-чагыргазының дээди хөөнүүжудулга организинга партияның угланышкынын шүүлүргү чорударының эргежок чугулазын чугаалап турган. Коммунистер улус депутаттарынга кандидаттарның кичээнгейни партия болгаш күрүне организарының ажылын ангыларының база Советтерниң адаагдан үстүнге чедир бүрүн эргелерин катап тургузарының талазы-биле партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының айтышкынларын хажык чок боттандырарынче үгланырган. Конференцияга болгаш ТК-ның оон соондагы Пленумнарынга чугаалап турган хообілуларны ажылдан кылырын болгаш хүлээп алырын дүргедедирип дилеп турганнар.

Амгы соңгулда кампаниязының дуржулгазын өөренип көрүп, анаа үидезилеп соңгулда системазын моон-даа ынай сайзырангайжыдарының дугайында айтырыгларга хамаарышкан бодаалдар база илереттинген. Ужуражылгаларга бир кол черин националдар аразында харылзаалар дугайында айтырыглар эвлээн. Ол харылзааларны бир деспи болдурарынга, эвилелдешкен болгаш автономнуг республикаларның эрге байдалын улам тода болдурарынга ёзулуг-ла күүрүнежи турушпан деткимче көргүзүп, чүртке дыл политиказының ленинчи концепциязын катап тургузарын чедип алырының дугайында саналонналдарны, сүмелерни ам депутат болуларга бергеп. Чамдык республикаларда тургустуунуп келген байдалды чогумчударының талазы-биле хемчегларин дургедедирининг болгаш экстремизни хөөн-туралыг национализни элементилерге удур улам шинтпирлиг туржүрүүнүн эргежок чугулазы демдеглеттинген.

Маңаа турганыыс ышкаш, ажыл-агый болгаш социал-культура тургузуушкуну-биле холбашкан саналдар дыка хөй болган. Оларның кол ужурутказы экономиктиг реформаны ханыладырынче, долу бот-оруулга-чарылгаже дидимп-биле шилчиринче, ажылдың арендалыг болгаш кооперативтиг хевирлерни хөгжүдеринче, социал айтырыгларын шинтпирлээрине бүдүрүлге черлериниң, бот-тускайлаң болдурунче, чүртке девискээрлериниң бот-орулга-чарылгазын боттандырарынче утланган.

Чүртке машина тудуун дүрген хөгжүдеринче, эртемнин чедиишкиннерин бүдүрүлгеже шилчидерин дургедедиринче хөй кичээнгей салдынган.

Бюджеттин чедишпес боорун кызырарының программазын ажылдан кылырын болгаш боттандырарын, эргелеп башкарылга аппаратын ханыладырынга хереглеттинер чарыгдалдарны ээлээжедиринин талазы-биле хемчегларин ап чорударын келир үеэн депутаттарынга саналдаан. Экономиканың сегишкинни дургеден, өг-бүлелерге бүрүзү, харын-даа кижи бүрүзү бодунун амыдырал-чурттаалгазынга ону боттуу-биле эскерип-билген турар дугайында ажыл-ишчилерниң ёзулуг кузели-биле индыг хевирлинг чагыглар сиинккен. Боттарының хөй кезинде олар бо Пленумга ийиги айтырыг кылдыр чугаалажыр чүүл-биле дорт харылзаалыг. СЭКП-ден ам болуп депутаттарны көдээде экономиктиг харылзааларны эде тургузарынга, тараачын кижиниң бодун черинин ёзулуг ээзи кылдыр көөрүн катап эгидерине, көдээ күш-ажылды чүрүмчүдарынга болгаш механизастаарынга бодуң идепкейлин-биле көргүзер ёзулуг күш кылдыр коммунистер көрүп турарын демдеглеп каары чугула.

Элээн хөй саналдар экологтуг айтырыгларга хамаарыжып турар. Чижээлээрге, чүрттүүн комплекстиг экология программазын ажылдан кылырын болгаш оон амыдыралга боттанмышкынын дүргедедирип айытынган. Ужуражылгаларга көдүрүүнген чамдык улуг айтырыглар партияның социал политиказын улам ханыладырынга хамаарышкан. Амыдыралдың барык чангыс-даа айтырыы коммунистерниң болгаш ажыл-ишчилерниң кичээнгейнинг хажыызында чыдын калбаан. Хереэжеиерниң ажыл байдалдарын, хөй урутдарыглыг нелерниң хандырылгазын экижидерининг, хандырылгазы кошкак өг-бүлелерге дуза көргүзеринин, эмчи хандырылгазының, ажылчыннарның шөлээзинин, пенсия хандырылгазының болгаш өскедээ дыка хөй чүүлдерниң дүгайында чугаалар болгулаан.

Коммунистиг партиядан улус депутаттарынга чагыглар кылдыр көрдүүн болур шупту-ла саналдар мөөнеттинген болгаш Пленумнуң кежигүнеринге, мында олурүүн турар ССРЭ-ниң улус депутаттарынга кандидаттарга үлеттинген. Оя байдал мени бо темага моон-даа ханы доктаарының эргежок чугулазындан хостады.

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязындан улус депутаттарынга кандидаттар болганда, оларның-биле ужуражмышкынарның үезинде партияның ажыл-ишчилерниң ажыл-херекгерининг-даа дугайында чоруп турган.

Ужуражмышкынарның шупту-зунга СЭКП-ниң совет улустуң политиктиг авангарды болур ат-алдарын чайгылыш чокка кодүрериниң, чүрттүүн эрге-чагыргазының дээди хөөнүүжудулга организинга партияның угланышкынын шүүлүргү чорударының эргежок чугулазын чугаалап турган. Коммунистер улус депутаттарынга кандидаттарның кичээнгейни партия болгаш күрүне организарының ажылын ангыларының база Советтерниң адаагдан үстүнге чедир бүрүн эргелерин катап тургузарының талазы-биле партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының айтышкынларын хажык чок боттандырарынче үгланырган. Конференцияга болгаш ТК-ның оон соондагы Пленумнарынга чугаалап турган хообілуларны ажылдан кылырын болгаш хүлээп алырын дүргедедирип дилеп турганнар.

Амгы соңгулда кампаниязының дуржулгазын өөренип көрүп, анаа үидезилеп соңгулда системазын моон-даа ынай сайзырангайжыдарының дугайында айтырыгларга хамаарышкан бодаалдар база илереттинген. Ужуражылгаларга бир кол черин националдар аразында харылзаалар дугайында айтырыглар эвлээн. Ол харылзааларны бир деспи болдурарынга, эвилелдешкен болгаш автономнуг республикаларның эрге байдалын улам тода болдурарынга ёзулуг-ла күүрүнежи турушпан деткимче көргүзүп, чүртке дыл политиказының ленинчи концепциязын катап тургузарын чедип алырының дугайында саналонналдарны, сүмелерни ам депутат болуларга бергеп. Чамдык республикаларда тургустуунуп келген байдалды чогумчударының талазы-биле хемчегларин дургедедирининг болгаш экстремизни хөөн-туралыг национализни элементилерге удур улам шинтпирлиг туржүрүүнүн эргежок чугулазы демдеглеттинген.

Маңаа турганыыс ышкаш, ажыл-агый болгаш социал-культура тургузуушкуну-биле холбашкан саналдар дыка хөй болган. Оларның кол ужурутказы экономиктиг реформаны ханыладырынче, долу бот-оруулга-чарылгаже дидимп-биле шилчиринче, ажылдың арендалыг болгаш кооперативтиг хевирлерни хөгжүдеринче, социал айтырыгларын шинтпирлээрине бүдүрүлге черлериниң, бот-тускайлаң болдурунче, чүртке девискээрлериниң бот-орулга-чарылгазын боттандырарынче утланган.

Чүртке машина тудуун дүрген хөгжүдеринче, эртемнин чедиишкиннерин бүдүрүлгеже шилчидерин дургедедирининг

АГРАР ПОЛИТИКАНЫ ЭДЕ ТУРГУЗАРЫ — ПАРТИЯНЫҢ РЕВОЛЮСТУГ СТРАТЕГИЯЗЫ

(Уланчыгы. Эгези 1-ги, 2-ги арминарда).

турар. Планнаашкыныы революсчу ёзу-биле эде коор херек.

Оратор күрүне чагыныҥ ӧкы тура үндезинниге тургустуларыныҥ, кандаашкыныыр чылларда кедээ ажыл-агый продукциязыныҥ садыл алыр ортектерин улгаттырарынга ажыглаар тускай фондуну тургузарыныҥ дутайын санаалдаан.

Агроүлетпүр комплекизинниҥ ажыл-чорудулгазын экижидерииҥ аргаларын база хевирлерин дилзори, хынаары болгаш херек кырында боттандырары области үш чыл дургузуунда уламчылап чоруп турар деп, партияныҥ Тула обкомунуҥ бирги секретары Ю. И. Литвинцев медеглээн. Кедээ экономиканыҥ материалдыг-бүдүрүлге үндезинин хөгжүдериниҥ, кедээниҥ социал чаартылгазыныҥ комплекстиг программалары боттанып турар. Ынчалзажок бо эк чидиг айтырыгларны шиитпирлээринге салдар чедирериниҥ боттуг бүралары мынчага чедир хевирлеттинмээн хомудавчыг.

Суурларыны чаарты түдүп тургузар, ону комплекстиг кылыр дутайында шуптузуг чугаалап, чөпшээрежиҥ турар бис. А керээлер ёзугаар кедээ түдүгүҥ планнарын тургузары чүү артарын барымдаалаар принципти удуртулга болдурбушаан. Области кол түдүкчу — ССРЭ-ниҥ Соңгу-барыын зонаның түзүг министерствозу болгай. Ол организациянын Кара эвес хөрөңнүг зонаны хөгжүдериниҥ талазы-биле доктаалга дүүштүр бо беш чылга планнаан кедээ түдүгүҥ хемчээли ейиҥ чылда эвээжеттинген. Планнаттынган чаа хемчээлдер белии чедип алдынмайн баарыгга база дүвүрен турар бис.

Кедээден алган чүүлдериҥ орнуң эндериниҥ дутайында амгы үеде хөй чугаалап турар. Моңу тодаргай көөрү чугула. Бир-ле дутаарында, кедээге түдүг керээлериниҥ эргежок чугула үлүгү бээри чугула деп санап турар мен, а оон-биле кады магадылаттынган курлавырлар база чедип келир. Бистиҥ политиктиг документилеринге керээлерге күрчагыларны планнап турар үеде кедээ түдүгүнү мурнады көөр дутайында принципиалдыг чүүлдү киирерии сапаалдап турар мен, ынчан инвестисия чорудулгарын хевирлээриниҥ чаңгыс-даа киржикчизин ол принципти ескертип болбазы чугула.

Оон улаштыр оратор адырның ажылдакчыларыныҥ ажыл-агыйжы бот-тускайлаҥ чорууп калбартырыныҥ эргежок чугуланыныҥ дугайын чугаалаан. Моон-биле холбаттыр арендага ӧлгаш кооперастаашкын улуг аргаларны ажыдып турар. Ону «Зыбино» совхозтуҥ чижээнге тода көрүп болур. Бо совхозтуҥ аргазы-биле эрткен чылын 12 совхоз, а бо чылын 90 совхоз ажылдап турар.

Коллектитиг ажыл-агыйлар боттарын бадыткан шыдаалаан, харын-даа кедээде бергедээшкиниҥ байдалдыг чылдагаанны ӧөп турар деп чижектиг чугаалаҥны ам хөвөр эвес дыңнап болур.

Кайда-ла байдалдар таарҗыр болдур, аңаа бот-тускайлаҥ тараачыл ажыл-агыйлар хөгжүп болур ужурлуг. Ынчалзажок бистиҥ улуг эвес дуржулгавые аренда харылзаалыныҥ болгаш ӧзулуг бот-орулга-чарылганыҥ үндезинниге ажылдап турар колхозтар болгаш совхозтарныҥ шын орукта туруп турар деп бадыткап турар. Ынчангаш бис илеткелдиҥ бо талазы-биле принципиалдыг түңнелдерин бүрүү-биле деткип турар бис. Чүгле маңаа бистиҥ экономист артемденнеривис бо баштайгы дуржулганы шалыпкын сайгарып көөрү, бистиҥ совет аренданыҥ эргежок чугула экономиктиг болгаш эрге-хөөйлү үндезинниерии ажылдап кылыры, социалистиг өөрүүҥ ажыглаарыныҥ хевирлерии тодарадыры чугула. Олар практиканыҥ дилээшкиннерии чүгле шуптуҥүлеп, бүрүү таап турбас, а оны эртем ёзугу-биле үндезиндээп ужурлуг.

М. С. Горбачев.' ТК-га ажылчыннар-биле ужуражыышкын үезинде бир бригадир: «Эртемденнер биске аренданы ажылдадып киирерииге дузалаттсыннар» —дээн. Моңу Пленумуҥ шиитпирлерин күүседип киргиттеривиске шуут-ла лозуң кылып алыр болза эки-дир. Эртемденнер аренданы ажылдатып киирериинге, чүгле аренданы эвес, а бүдүрүлге харылзаларын эде тургузарыныҥ бүгү таа механизмнерин ажылдадып киирериинге дузалаазын. Эрмелиин дузазы чогум-па мынаа херек. Ажылчын кижиниҥ ойлбилген-дир. Бистиҥ дыка хөй эштеривис шугумчүлээткийче эмин эртпир тыныгып. А херек кырында ажылдаар херек — үе эртип туряр-дыр.

Ю. И. Литвинцев. Ол тыл, Михаил Сергеевич! Области бүдүрүлгеҥ эргелеп башкарарыҥ организациязарын ажыл-агыйлар деңнелиҥге сайгырааргайжыхаарыы-биле чергелештир агрокомплекстиҥ район деңнелиҥге удуртуруп ажылдап кылыры боттанып турар. Маңаа бис эки турачы үндезиҥге кооперативтиг агроүлетпүр каттыжышкынарын, а ол ыяшаш продукциин болбаазырадырыныҥ болгаш ажыл-агыйларга ачыдуза чедирип хандырарыныҥ талазы-биле ажыл-агыйлар аразыныҥ бүдүрүлге кооперативтерин тургузарыныҥ оруун шилип алган бис. Бо бүгү эргелеп башкарылганыҥ область деңнелиҥге чаартылгаларын база хаара туткан. Бир ай бурунгаар бүрүн эргелиг төлөөлекчилериҥ тургулукчу хуралынга агроүлетпүр комитединиҥ орнуңга көдээ ажыл-агый бүдүрүкчүлериниҥ «Агропромсоюз» область ассоциязыы тургустуган. Ынчан көөрге агрокомплекстиҥ эргелеп башкарылгазыныҥ күрүне болгаш ажыл-агый башкарылгазыныҥ хуваалдазы хевирлеттинген, ооң долу демократчыдылгазы боттанган. Бо чаартылгалар дорт удурланымышкынга, ылаңгыя үеттүртен удурланымышкынга таваржып турар. Амгы үеде чаа хевирлер нормативтиг болгаш хоолдуга даянган хөй-хөй саавырлар-биле чүүлдешпейн турар, ол саавырлар чаа тыптып турар будүрүлге-экономиктиг харылзааларны буза шаап турар.

Түңнелиндеге саналдакчы чаа чүүлдер областыҥ көдээ иштилериниге беш чылдыҥ үш чылыныҥ дургузуунда күш-ажылдыҥ будүрүкчүлүүн болгаш будүрүүшкүнүҥ орулгалыг чорууп дыка бедидер арганы бергеи деп демдеглээн.

Партияныҥ аграр политиказы социализмниҥ узун хуусаалыг эңне сорулгаларыныга чамдыкта ыракта чедир дүүшпейн, тараачыныарыҥ эрге-ажыктарыга шуут чорүшкек болуп келген деп, ССРЭ-ниҥ Агроүлетпүркүркомүүн даргазы В. С. Мураховский демдеглээн. Кедээде экономиктиг харылзаалары чаартыр, ында тургеутунган будүрүлге күүзүн ажыктыг кылдыр ажыглаар, инвестициялардыҥ структуразын ескертпе талазы-биле сорулгаларны Пленумга чугаалажып көөрү-биле киирген документилерде тодаргай айыткан. Ол болгаш ескеда хемчээлер XIII беш чылдыҥ төнүүзүнге чедир тараачы будүрерии болгаш чүртка чөпүүҥ кижи бүрүзүнге опаашты эттии 80 кг, сүттүү—400 кг чедирер аргазы бээр. Ажы-чем баранныҥ пииттиҥи-биле будүн чартыы катап көвүдедир апаар.

Бо сорулгалар улуг хемчээлдиг болгаш оларны шиитпирлээринге эң-не күжениишкиниг хемчеглерии боттандырары чугула деп, оратор онзалап демдеглээн. Өнүүҥүн хевирлерии ажыглаарыҥ чаа бүү-биле көөрүн, хөй укладтыг социалистиг кедээ ажыл-агыйны хөгжүдерии чөпүүҥ дээрии приципиалдыг чугула деп санап турар бис.

Оон-биле чергелештир, агроүлетпүр будүрүлгезинде кол звено болза колхоздар болгаш совхозтар болуп келген болгаш болуп-даа турар деп, ол чугаалаан. Ынчаарга бо айтырыгны биилип тодарадырыкшыларны парлалганыҥ, экономистериҥ, оларныҥ аразында Кедээ ажыл-агый эртемперииҥ Ленин аттыг Бүгү-эвилел академиязыныҥ экономист-академиктериниҥ боллурганы хомудавчыг-дыр. Арендага харылзаалары. будүрүлгеҥ, бот-башкарылганы организастарыныҥ кооператив хевирлери — ол дээрге амгы ажыл-агыйларны арендалыг коллективтерии кооперативтерии кылдыр хөгжүдериниҥ оруу ол-дур деп бодаар мен.

Черии арендалап алырыныҥ эргеҥин хүлээп көөрү кедээге бот-тускайлаҥ тараачыл ажыл-агыйларны хөгжүдериҥе калбак аргаларны ажыдып бээр апаар. Оларга болгаш хууда дузалаа ажыл-агыйларыга хамаарышкан бүгү-ле кызыгаарлаашкынларны дидимнээ-биле күш чок болдурары, пиитилеттирген сектор-биле бир демей экономиктиг ёең байдалдарны оларга тургузары чугула.

Баравп-акша харылзааларыныҥ улам ыяшаш сайгырааргайжыдарыныҥ, сан-хөө-чээли системазыҥ бижыгаарынын, акша саврылгазыҥ балансчылыг болдурарыныҥ айтырыгларыга оратор ооң ыяшаш доктаалгын. Будүрүкчүүҥ эрге-ажыктары, керээ харылзаалары болгаш рынок болза ажыл-агыйларыҥ ажыл-чорудулгазыга уламна кол таарыштырыкчы болган турар ужурлуг. Бо дээрге сандараашкыныг ала-чайгаарлаашкыга орукту ажыдып бээриие ол эвес ирги бе? Чок. Ол чорудулгаларга дээштиг салдарны үндүрүтлериҥ эгтии системазын, инвестиция, чээли политиказыҥ болгаш ескеда быраларны дамчыштыр күрүне чедилеп шыдаар.

Планнаашкыныҥ болгаш ертектер доктаалырыныҥ айтырыгларыга В. С. Мураховский доктаавышаан, бүдүрүлгениҥ структуразын болду тодаргайлаар эртеии ажыл-агыйга быжыглаар чурумнуҥ принципиалдыг чүгулазын онзалап демдеглээн. Ооң-биле чергелештир, күрүне чагыны колхоздар болгаш совхоздар боттарыныҥ аргазы-биле хүлээнип алыр деп, партияныҥ Ставрополь крайкомунуҥ бирги секретары И. С. Болдырев демдеглээн. Чаа аргаларны адаандан эгелеп дилеп, ажыглаары чугула, а төптүү сорулгазы — перспективтиг эгелээшкиниерии бүгү талабиле деткиири болур.

Аъш-чем программазын ботгандырарыга ылаңгыя далажыр, шиитпирлер хүлээп алырда бодал чок болур чоруктар шаптык кадыш турар. Эргелеп башкарыга апарады хүлээп ап турар шиитпирлер дээш харыысаалгага оналаашпайн турарыдан, а еске талазында, тараачыныарыҥ ур хуусаалыг эрге-ажыын камгалаарыныҥ идегелдиг механизмии чедир тургусаавындан ол чүүлдер боол турар. Колхозтар болгаш совхозтар бот-орулга-чарылганыҥ, бот-акшалапшыкшынныҥ байдалдарыга ажылдап тургаш, идегел чок хандырыкчылардан камгаланыр талазы-биле ыяшаш механизм чогулга хомудан турар. Кедээ ажыл-агыйга продукциялыҥ салымчолу каш-ла шак иштинде шиитпирлеттинер, а ынчаарга электри энергиязын, газты, сугну, кывар-чаар материалдарны чогуур үезинде бербейн баарга, хөй продукциялы чедир албайн баар. Чүгле карылга дээш эвес, харын чедир албаан орулга дээш караажаны долу хемчээлге төледип алыр ыяшаш хоолйлуудулганы доктаадыры чугула.

Үлетпүр продукциязыга өртектериҥ өзүп турар чорууҥ кедээ экономиканы хөгжүдеринге шаптык кадыш турар деп, оратор чугаалаан. Күрүпеҥиҥ чамдык органнарыныҥ ырадыр көрүп албас политиказыныҥ ужурунда бис чыл саныында-ла миллион тонна хире тараапы малга бээр ужурга таваржып турар бис. Ыяшаш тараа чурткa херек чок чүве ирги бе деп айтырыг тургустуүп келир. А бир эвес херек болза ол бедик шынарлыг тараа дээш ажыл-агыйга ажыктыг механизмии чүге ажылдап кылбазы? Планнаан ажыр тараа сатканы дээш техниканы болгаш материалдарны садарыныҥ практиказы перспективаны ажыдып турар.

Узбекистаннын Компартизазыныҥ ТК-зыныҥ бирги секретары К. Махкамов индирге үүлүп келген. М. С. Горбачевтуҥ илеткелиниге үүлдер болгаш түңнелдер соңгарлаашкын болбас база эргежок чугула хемчеглерии ажырын пеген турар-дыр. Чурттуҥ агроүлетпүр комплекизиниҥ улуг айтырыгларын шиитпирлээрин көрген документилер төлевилелии белеткээн-дир, бис ону деткип турар бис.

Таджикистанга принципиалдыг ужур-дузалыг боол турар чамдык айтырыгларга оратор доктаагаан. Республиканыҥ чурттакчызы кижи бүрүүзүнге опаашты үүле 0,11 гектар сугтаттыг чер опаажып турар. Ынчаарга ССРЭ-ниҥ Мелиорация болгаш суг ажыл-агый министерствозуҥ Арал хөлүҥ айтырыгларынга сылдаглаап алгаш, сугтаттыг чаа чөрлерии ажыглатга киирер ажылды барык чорутпайн турар. Аралды камгалавайн канчаар, а 5 миллион кижи чурттакчылыг республиканы аъш-чембиле база хандырар болгай.

ССРЭ-ниҥ Мелиорация болгаш суг ажыл-агый министерствозу, ооң төлевилел болгаш эртем организациялары суг камнаар технологиияны тургузар талазы-биле хөй чыладарда ажылдап келген. Ол техника кайыл ынчаш? Ону үүле четчар саннын кыадыр бүдүрбейн турарыл?

Байдалдыг мындыг бергеҥ барымдаалаан, эрткен чылын республикага сутну ажыглаарыныҥ нормазын кызырган бис, саналп нормадан ажыр сут чарыгдаар болза, ооң өртээн төледир. Бо чылдан эгелээп, ол үүлдү бүгү республиканыҥ чер болгапынга пептеретке. Хөвеҥ ажылы берге байдалга таваршкан. Ында ажылдап турар кижилериҥ шалыны кызырылган. Бир эвес чоокку ийи чылда бо айтырыгны шиитпирлеп шыдаавас болзуувеса, ону бүдүреринден хөй-хөй кижилер ойталаар хире.

Бистиҥ кур черлеривисте 35-ки час келди—деп, Амангельды аттыг казах совхозтуҥ механизатору Н. В. Гезлерт чугаалаан. Салым-хуузу чаа чөрлерии шиитээдип алыры-биле холбашкан кижилер бо заада хөй-дур. Ынчаарга ам үе юбилейлер дугайын бодаар хире эвес-даа болза, курчержилерге байыр чедилрери кузенчиг-дир. Кур чер чурттан турар болгаш тараапы берип турар! Бөгүн үүргениҥ колдуг хөй нуруузу кур-чержилериҥ ийиги салгалыныҥ, тодаргайлаарга, бистериҥ активнее салдыныҥ турар.

Бригада керээзиҥ 80 чылдарныҥ эгезинде райком секретарыныҥ дузазы-биле чедип алган бис, а ынчан партизаппар ыяшаш ажылдап турган бис. Бистиҥ тускайлаҥ базым бүрүвустү-ле дуй шаап тургулаан. 1985 чылда бистер үстүүдеп айтыыкшын чокка дүжүт ажаалдазынче киирипкелиивисте, тараа дажыглаар машиналарны бедик шынарлыг болзуувеса, ону бүдүреринден хөй-хөй кижилер бербестээп туруп берген.

РАУК-ке чагырар-дужаар чорукту солуурундан, ол ведомствоҥуҥ хелбээреп баргаң албан черлериҥден ккээп турар айтыыкшыныарыныҥ болгаш дужаалдарыныҥ агыыкшынын соксадырындан эде тургустуунушкун эгелээн.

Ынчалзажок бистер боттарывыстың шөлдеривистиҥ ээлери болуур дээр салдыныш чок ынаныш-биле удаваапда аренда керээзинче шилчээн бис. Бистиҥ бүгү ажылывыс кедергей-ле даржыктыг болган, ынчаар кылыр чүве болза, ол харын чаа кур черии-даа аңдарырга шыдажып болур ыйнаан. Бодап көрүүр даан, чагырын-дужаар албан черн бистиҥ-биле, аренда керээзин саналдап турары ыяшаш, бем чыл хуусаалыг эвес, а чаңгыс-ла чыл кылдыр чарын турду. Ам бо удаада керээ чарарын, та чүге чүве ийик, чүгле Пленум сөөлүүде чарарын аазаан мынды. Бистиҥ удуртукчувус чаа үеде чүртап турарына, эде тургустуунушкун бистиҥ совхозувуска-даа чеде берген дээрзиниге бүгүревейн турар боор он.

Мында херек дээрге аяс хүн дег, илдең-дир: бир эвес тараажының, малчынның, хозувужуҥуң бот-тускайлаҥ ажылдап шыдаар аргалыын хүлээп көөр чүве болза, ынчаарга эргелеп чагырарында одуруп турарларыҥ үүтүҥ ийи кезии ажыл чок артар апаар. Партия болгаш Советтер бо айтырыга ёзугуут-ла революстуг эргилдеии кыабас болза, бюрократия бистиҥ тиилеп турар болгаш тиилээр апаар.

Оон ыңай сураглыг механизатор чернн инвентаризастаарының эргежок чугуласының дутайын чугаалаан болгаш чүртүүҥ тракторларын болбаавыраңгайжыдарының дутаында айтырыпны көдүрген.

Кедээниҥ кижилери техниканы багай эдилеп турарының дугайын дүүн илеткелиҥерге чугаалаан болгай силер. Михаил Сергеевич деп, И. В. Гезлерт медеглээн. Мен ол кедээ кижилериҥ төлөөлекчизин болганымда, ол сагындырыныҥ чүгле кезиин хүлээп алыр апаар-дыр мен. Бистиҥ кандыг байдалга тургускан-дыр? Дашты соогу 40 градус, хамык техника даштын чадагай чердe шак доңуп турар, чүгле шимчедикчиин дуңзаа лампаавы-биле болгаш чалбыраан от-биле эргиин турар-дыр бис, еске бүгү арткан үүлдерии доң турда-ла долгаар апаардыр. Антифриз болгаш тасол чедипшес боор-дур, кыжын чайы одалга үүлүү-биле ажылдап турар-дыр бис, ынчашташ бисте техника, үрей аттырган таныкпар дег, тургулаар-дыр, а долгандыр шөлдер дээрге 40 километр хире ыракта.

Аргажок болганыныҥ ужурундан бистер ужур чок чүвени кылып, бир трактору мырыңай ээзиге чедир артык кезектер кылдыр тоймаган алыр-дыр бис.

Кедээ ажыл-агыйда калбак бүгү-ниитии кампаниялар-ның практиказы үргүлчүлеп турары дүвүреннүг болуп турар. Арендa дутаймында шүүмүүледдиг саглыдырыг парлалгаа амдыызында кеңгүс чок, чүгле мактаашкын, мактаашкын. Бичии үлдүн-кечии чер-биле кур черде 200-400 гектар чөрлерии бир домей кылдыр көрүү болур бе ынчаш? Кедээ ажыл-агыйның бүгү-ле адырларын чүгле чаңгыс арга-биле — аренда-биле чедишкиниг чорудуп болур бе, ынчаш? Оон соонда бистер эртирген частырыгларны катап эдер апаар бис. Оон ужурудан улустар мынчаар бодап эгелээр-дир: таварыла бүрүүгүнде-ле бистиҥ частырыгавырысты айтып берип, оларны капчаар эдерииге өөредип турары-биле бюрократия күштүг болуп турар эвес ирги бе?

«Октябрь» журналдыҥ кол редактору А. А. Анатьев бодуҥуң саналыныҥ эгезиниге ылаңгыя тракторлары, механизация херекселдерии чорудуп бээрии ап көөр болза, бөгүүгү тараачыл ажыл-агыйлар колхозтар болгаш совхозтар-биле бир домей эвес байдалдарда туруп турар дээрзин демдеглээн. Мен бодап көөрүмге, тараачыл ажыл-агый амыдыралдыҥ эте үүрү деп атты алган турар ужурлуг. Чүгле ынчан ол чериҥ ёзулуг ээзи, иштии күрүне ажыл-херээниҥ киржикчизи кылдыр бодуҥ медереп билир апаар. Чер чокта тараачыл күш-ажыл ужур-утка чок чүүл апаар. Чер бистиҥ кезю-моңгеде чемгерикчиин болуур ужурлуг. ынчашташ черге болгаш ону ажылдаарынга хамаарыштыр эң-не күштүг болгаш эң-не ыңгыы хемчеглерии алган турар ужурлуг. Ынчалзажок мээң бодап турарым-биле алырга, белеткеттинген төлевилел черии кадагалаар дугайында сагыш салырынга идигии бербейн турар-дыр.

Эстониянын коммунистериниҥ бүдүреп турары-биле Төп Комитеттиҥ амгы Пленуму бүгү агроүлетпүр комплекизиниҥ болгаш ооң эргелелиниҥ эде тургустуунушкунуҥ талазы-биле үндезин хемчеглерии ажылдап кылыр ужурлуг деп. Эстониянын Компартизазыныҥ ТК-ныҥ бирги секретары В. И. Вилье чугаалаан. Чер ажылдыгларны, тыңнап-ла, тараачыл болдурар, ону черииниҥ болгаш будүрүлге чепсектериниҥ ээзи кылыр, сагынгыр-тывынныҥ курлавырлар болгаш сан-хөө чөлилерии төлеп шыдаар күш-ажылчы коллективтер азы түс-түс арендаторлар денге ажыглаан болуур турар ужурлуг. Бир эвес крайга күрчагыны ам адаандан тургузар болза, техниктиг база мал чеми культураларыны будүреринииҥ хемчээли кызырлы бээр ужурлуг. Ынчан бис бедик пыварлыг кызыл-тасты, ээттии, сүттүү садарын улгаттырыптар бис. Өртектериниҥ амгы турар деңнелиге аан. Тараага бедиткеп чагыт турда, мал чеми культураларны тарырыны ажыктыг чөрлерге бөөрии ону тарырыны албадап турар. Тараапы ол-ла черниге чидириг болгаш транспорт чарыгдалдары чонга мал ажылыныҥ продукциязы кылдыр болбаазырадыры болур турда, крайдан тараапы үндүр сөөртеериниҥ ажыы чүл.

Экономиктиг реформа-биле чергелештир кедээ ажыл-агыйны эң-не дүргени-биле эде дериниҥ хемчеглерии алыры чугула. Алтай край суттарыныҥ хөгжүдер талазы-биле ажыктыг механизмии ССРЭ-ниҥ Күрплазы, министерстволар болгаш ведомстволар чедир кылыр үүлдүүр деп санап тур мен. Ынчалза-даа ынчан партияныҥ чугула шиитпирлери ведомстволарыныҥ инструкциялырынга эстеп бээрии болдурбас херек. Чүртүүҥ ангы-ангы деваскээрлериниҥ бойдус-экономиктиг онзагай байдалдарын чүртткы чонныҥ структуразын болгаш кедээ ажыл-агый будүрүлгезиниҥ тургузуун өөреник көрүп тургаш, тараапы, мал болгаш еске-даа продуктуларны дужаарыныҥ өртемге үндезилгинген нормачижектерии Күрплан ажылдап кылыры чугула.

Бистиҥ-биле алырга, будүрүлгениҥ хемчээлии болгаш күрүне чагыы-биле он үшкү беш чылда бүгү-эвилел фондузуунга продукция дужаарыныҥ хемчээлии тодарадыр эге баазаны ылавылап алза эки, чүге дээрге планнарныҥ богтуудан ажыл-агыйларныҥ сан-хөөзү база хамаарыр. Планнарыңы боттуг болуурум ыяш-па хандыртынганыҥ балансчылыг база материал-техниктиг курлавыр-биле ыяш-ла хандыртынганы барымдаалаан турар бис. Чагыларлардан ажыр садарын өртек-биле деткиир херек. Эвилел чергелиг организарнаҥ шиитпирлээрии негеттинип турар чамдык айтырыглар база тыптып турар, а ол дээрге чүгле Украинага хамаарыҥыр эвес деп, оратор чугаалаан. Ботгакшалаашкынныҥ байдалынга колхозтарныҥ болгаш совхозтарныҥ чартык кезии боттарыныҥ күсели-биле бедик темпидер-биле будүрүлгениҥ дагын чорудуп шыдавас фактының мурнуңга бөгүн келген бис. Эрги ёрелериниҥ түгү басыыпаан.

Бо пленумну бүгү совет улус маңаа турган деп, Ростов областыҥ «Ленинниҥ оруу» колхозтуҥ механизатору Н. В. Переверзева чугаалаан,—ооң шиитпирлээриниҥ бистиҥ чонувустуҥ чурттаргазы, чурттуҥ бай-байлак болуру хамаарыр болгай.

Колхозтар турар бе азы турбас бе деп айтырыг тургустуүп турда, мендээ, бүдүүн колхозчуга бодаарыы ажыл-ла коргунчуг апаар-дыр; колхозтарны удуртуп башкарарыныҥ чаа аргаларын хогум-на бо үеде дилээр база чаа оруктарны тывар болза эки шыяш-тыр. Оларны ылаттырып каан, ынчангаш олар аар, удуртуп башкараары берге болганы чадавас. Чогум-на ынчангаштын колхозтарга, бистиҥ адан турарывыс, үүрмек арендаларны тургузар херек.

Мен звеногa хөй чыл ажылдап келдим. Ындыг звенолар, отрядтар эки көргүзүглерии чедип ап турганнар, ында корум-чурум бедик, кижилер харыысаалганы билир. Ынчангаш ажылды организастаарыныҥ эң эки аргазы—аренда деп санап турар мен. Бо бодалды бодуҥуң ажыл-агыйныҥ тодаргай чижектери-биле ол бадыткаан.

Ынчалза-даа бистиҥ колхозтарывыс эки техника-биле четпес хандыртынган деп, ол чугаалаан, а ооң өртээ база аар. Кайы-бир машинаны амдаа кылбаан, чүгле шыйын каан, а ооң өртээ бар болгулаар-дыр. Ол машинаныҥ өртээ чежел деп чүү билир боор бис.

А ооң ёзулуг өртээн, кажан машина ажыыле кире бергеле, кажан механизаторлар ону шиитээдип алганда, тодарадыр болза эки. Бир эвес ол ыяш-ла эки болза, ооң өртээ азыртай бээр—эң бединиге чедир. Чүгле соонда, а эгезиниге эвес.

Хөй чылдар иштиниге ажылдап келдим, баштай коштуг комбайннарга, боттары шимчээр комбайннарныҥ шуптузунга. 1982 чылдан «Дон-1500» деп комбайнче шилчи-

(Төнчүзү 4-кү арныда).

ШЫН 1989 ч. 4-кү арын. март 18,

АГРАР ПОЛИТИКАНЫ ЭДЕ ТУРГУЗАРЫ — ПАРТИЯНЫҢ РЕВОЛЮСТУГ СТРАТЕГИЯЗЫ

(Төнчүзү. Эгези 1, 2, 3 арынларда).

дим. Чугаалаайн — ол кончуг эки машина. Көдээде бистиң шупту техникавыс бүзүреалдыг апаары күсенчиг. Амгы үеде ол кончуг чугула.

Чемнишчидилгелер талазы-биле беш миллион тонна бүдүрер чаа күүлерни ажыглалга киирерин көрдүвеен турда, беш чылдың үш чылында херек кырында түгле 2,4 миллионнуң күүлерни ажыглалга кииргенинде дугайында ССРЭ-ниң минералдыг чемнишчидилгелер бүдүрер талазы-биле министри Н. М. Ольшанский Пленумга илеткээн. Оон түнелинде чемнишчидилге бүдүрер чаа күүлерни тургузары болгаш ам ажылдап турар күүлерни эде дериирги аймылдыг байдалда келгең. 1995 чылда азоттуг чемнишчидилгелер-биле хандырылганы 10 миллион тонна кылдыр өстүрер талазы-биле салдынган соруланы күүседир дизе, тудугну адак дээрге-ле 2 катап улгаттырар, заводтан шөлге чедир сөөртүлгө үезинде чидиргилерни кызырар апаары моон-на илдендир. Чемнишчидилгелер шыгжаар складтарны калбарткаш, ажыл-ишти механизировать кылыр херек. Ынчалза-даа областтарга хамаарышкан бүзүреалдыг чемнишчидилгелерни бүдүрери ажыл-ишти ыңай-ла ыңдыг туруп келгең. Бо-ла областар туктарны болгаш пестицидтерни немей бээрин дилеп турар, чурт опу чүс-чүс миллион валюта акша-биле садып ап турар. Ол дээрге эде тургустунуушкунуңуң угланымышкыны эвес-тир деп бодаар мен.

Мен бодаарымга, министерстволарның аппараттары, чамдыкта министрлер-даа ажык-чарлыг чоруккә удур шүгүмүүлелдерге удурлаар деп бистиң хей черге бүрүүладыг бээрп бар болгулаар-дыр. Ийи чыл ажыг министрлеп ажылдап келгеш, ол ыңдыг эвес деп чүвенин бүзүреалдыг чугаалаар болур мен. Ажык-чарлыг чоруң база шүгүмүүлел дээш туржуп турар бис. Ыңдыг-даа болза, ажыл-ишчи, боттуг, чептүг болгаш ак сеткилдиг шүгүмүүлел дээш туржуур бис. Ажык-чарлыг чоруктуң эң-харыысалга чок чоруң-биле будап болбас херек. Чижээ, шүлүкчү Вознесенский «Нитраттар чок поэзия» деп чүүлду бижээн, ону «Известия» солуң парлады. Химиктиг чемнишчидилгелерни ажыглаарын Данияда болгаш Голландияда хоойлу ёзугаар хорууп каан деп, ол аңаа бижидиг. Херек кырында ыңда шак ыңдыг хоойлу чок. Данияда бир гектар тарылга шөлүнге 300 ажыг килограмм нитратты, а Голландияда 800 килограммны төп турар. Хүндүлеп чоруурум чогаалчы Адыл Якубовтуң «Литературная газета» солуна парлаан чүүлүнде Узбекистанда бир гектар тарылга шөлүнге 50 килограмм ажыг янзы-бүрү пестицидтерни ажыглап турар дээп чүүлүнге таарышпас мен. Херек кырында 4 чартык килограмм пестицидти төп турар болгай. Шак ыңдыг чижектерни ам-даа хөйну киирип болур.

Шак ыңдыг ажык-чарлыг чоруккә база шүгүмүүлелге чөпшээрежиңи берге деп бодаар мен.

Колхозтарның Эвилел чөвүлелиниң хуралы чоокта чаа болуп арты, бистиң тараачыппарывыстың, бистиң көдээ суурларывыстың салымхүүзүнүң айтырыгларын аңаа кончуг чидин-биле тургусту деп, оон дараазы И. И. Кухарь чугаалаан. Тараачыңга хосталганы берип, ажылдаар хостуг эргелп ааран чүве-дир. Дыка-ла хөй чүүлдерни чедир билбейн чораанымны мининр кижи-дир мен, ачай. Мынчага дээр силерниң сеткилиңер хомудадып чораанын ужун буруумну мининп орар кижи-дир мен. Ыраккы Чөөн чүкте оглувус бар деп сактып чоруңар, силерниң бүзүреливерни бадыткап шыдаар мен. Силерни мен ёзулуг-ла ачам деп санап, ескә-даа областарга хамаарышкан. Ыңдыг турбүүже. Бо-ла областар туктарны болгаш пестицидтерни немей бээрин дилеп турар, чурт опу чүс-чүс миллион валюта акша-биле садып ап турар. Ол дээрге эде тургустунуушкунуңуң угланымышкыны эвес-тир деп бодаар мен.

Мен бодаарымга, министерстволарның аппараттары, чамдыкта министрлер-даа ажык-чарлыг чоруккә удур шүгүмүүлелдерге удурлаар деп бистиң хей черге бүрүүладыг бээрп бар болгулаар-дыр. Ийи чыл ажыг министрлеп ажылдап келгеш, ол ыңдыг эвес деп чүвенин бүзүреалдыг чугаалаар болур мен. Ажык-чарлыг чоруң база шүгүмүүлел дээш туржуп турар бис. Ыңдыг-даа болза, ажыл-ишчи, боттуг, чептүг болгаш ак сеткилдиг шүгүмүүлел дээш туржуур бис. Ажык-чарлыг чоруктуң эң-харыысалга чок чоруң-биле будап болбас херек. Чижээ, шүлүкчү Вознесенский «Нитраттар чок поэзия» деп чүүлду бижээн, ону «Известия» солуң парлады. Химиктиг чемнишчидилгелерни ажыглаарын Данияда болгаш Голландияда хоойлу ёзугаар хорууп каан деп, ол аңаа бижидиг. Херек кырында ыңда шак ыңдыг хоойлу чок. Данияда бир гектар тарылга шөлүнге 300 ажыг килограмм нитратты, а Голландияда 800 килограммны төп турар. Хүндүлеп чоруурум чогаалчы Адыл Якубовтуң «Литературная газета» солуна парлаан чүүлүнде Узбекистанда бир гектар тарылга шөлүнге 50 килограмм ажыг янзы-бүрү пестицидтерни ажыглап турар дээп чүүлүнге таарышпас мен. Херек кырында 4 чартык килограмм пестицидти төп турар болгай. Шак ыңдыг чижектерни ам-даа хөйну киирип болур.

Шак ыңдыг ажык-чарлыг чоруккә база шүгүмүүлелге чөпшээрежиңи берге деп бодаар мен.

Колхозтарның Эвилел чөвүлелиниң хуралы чоокта чаа болуп арты, бистиң тараачыппарывыстың, бистиң көдээ суурларывыстың салымхүүзүнүң айтырыгларын аңаа кончуг чидин-биле тургусту деп, оон дараазы И. И. Кухарь чугаалаан. Тараачыңга хосталганы берип, ажылдаар хостуг эргелп ааран чүве-дир. Дыка-ла хөй чүүлдерни чедир билбейн чораанымны мининр кижи-дир мен, ачай. Мынчага дээр силерниң сеткилиңер хомудадып чораанын ужун буруумну мининп орар кижи-дир мен. Ыраккы Чөөн чүкте оглувус бар деп сактып чоруңар, силерниң бүзүреливерни бадыткап шыдаар мен. Силерни мен ёзулуг-ла ачам деп санап, ескә-даа областарга хамаарышкан. Ыңдыг турбүүже. Бо-ла областар туктарны болгаш пестицидтерни немей бээрин дилеп турар, чурт опу чүс-чүс миллион валюта акша-биле садып ап турар. Ол дээрге эде тургустунуушкунуңуң угланымышкыны эвес-тир деп бодаар мен.

Бир-ле катап Чаа чыл бүдүүүнде кожам Өөлет ашактың бажыңынга чеде бердим. Өөлет дээрге чоок-кавы чөчүүн-даа, алыс бодунуң-даа чаңчыгып калган шола ады ол кижи. Ирей-кадайның үлүг-биче уруг-дарыы-даа чок, ынаа-ле чүрттап олурар, ыңдыг улус. Ашактың солуң төөгүүн, тоол, тывыгының дыңнап бижип ап, хостуг үеде барып хөөрежи кааптарын ховар эвес турган. Бо удаада чеде бээримге, кадайы даштың инек сагган, ашак столда олурулкан топталтоптап, бир-ле чүве бижээн олур. Азыы-чаңы оожум-топтуг, сактырга, сөс бүрүүзүн эптей каап олурган дег боор кижи. Ол мени көре сал-ла, адаккыры сүргей тура халаап, сандайга аппарып сөле чоруй олурту ок. Кезээде суугу кырындан ыравас хола хөөннде шайын кудуп, саржаглыг арбай долганын салып турда, оон шимчээшкинниде көдүлүүшкүл, арын-шырайында чажыртынмас өөрүшкү бары илден болду. Күскү доңаттa, часкы чыверга шыырыгып донуп чораап, өг-ораныңга кире бээрге, олу оттуг, чемя чемзиг, улуг-биче ылгал чокка чугаа-сооттуг кырганнарның кайының ол дээр. Өөлет ирей-кадай, ынаа-ла, ыңдыг улус. Саржаглаан долганың чаагай чыдыңдан өрээл ишти улам ыжык апарган дег, аярлаан шайның аянныг даажы бистиң чугаавысты деткөөнаит-даа, ашак черде, мен столда шак-ла ынчаар илдик чокма хөөрежи олур бис.

Ашак бир-ле чугаа кадында: «Аа-а, башкының кирип келгени доруун болду. Сүмележир дээп бир-ле чүвем бар ийнә»— деп мындыг. «Чүү чоор ол?» —дээримге, кырган олудундан кедээр чылгаш, алдынналчак хээлери балалгылай бергилээн аптаразындан кара савыяа аздан үштүп кээп, оозун часты он. Хөй-ле документилер, каш шагның эрги облигацияларының аразындан чаяа үжүлгаш: «Ынчүүн көрүнер, башкы»—дээп, байырлыңыг менче сунду. Ашак биеэги шыгжамырып катап үүжелеп чыда. — Чаа чыл бүдүүүү боор чүведир бо, башкы. Назылап кыраан кижиге эрги чылдың эргинии артап, чаа чылдың эжинии ажыдар деп чүве улуг өөрүшкү. Бо хүнде ыңдаыңда чолдак кудуруум-биле чер соктаар чыгыы олур мен. Каш чылда сураа читкен оглувустан чагаа, сөс келген, ийи дакпыр байыр-маннайлыг мындыг чүве эвеспе, башкы»—деп өөрүшкүлүг тайылбырлады. Чагаанны ынчудум. Оон бижээн аяны кижиниң кичээнгейин чайгаар-ла хаара тудуп турар, эң ылгыгыя адазынга хамаарышкан одуруглар өскелериңден оңзагай болгаш сонуургаачыг болду. Ашак мээң бодаңдарымны билгезиг, чагааны катап-катап дыннаксаары илдең, ам база бир дыңналдыр ынчуптарын диледи. «Азл-чурттан үнге-ле, беш чыл ажз берген болгай мен, ачай. Силерже чагааны бижип ора, бээйн адыр кылдыр-даа бодап чордум. Чагаа, сөс-даа дамчыптайн, чайгы дыштанылгаларда-даа ааллче чанмайн, турган черимге ажылдап чайлаар чордум. Өөредилгем доозулбаанда, шеригже хаптым. Ам ийи чыл чедип бар чор мен. Шеригге кижи хөйну көөр, хөйну билип, хөй-ле ажыктыг чүвеге өөренип аар чүве-дир. Дыка-ла хөй чүүлдерни чедир билбейн чораанымны мининр кижи-дир мен, ачай. Мынчага дээр силерниң сеткилиңер хомудадып чораанын ужун буруумну мининп орар кижи-дир мен. Ыраккы Чөөн чүкте оглувус бар деп сактып чоруңар, силерниң бүзүреливерни бадыткап шыдаар мен. Силерни мен ёзулуг-ла ачам деп санап, ескә-даа областарга хамаарышкан. Ыңдыг турбүүже. Бо-ла областар туктарны болгаш пестицидтерни немей бээрин дилеп турар, чурт опу чүс-чүс миллион валюта акша-биле садып ап турар. Ол дээрге эде тургустунуушкунуңуң угланымышкыны эвес-тир деп бодаар мен.

Мен бодаарымга, министерстволарның аппараттары, чамдыкта министрлер-даа ажык-чарлыг чоруккә удур шүгүмүүлелдерге удурлаар деп бистиң хей черге бүрүүладыг бээрп бар болгулаар-дыр. Ийи чыл ажыг министрлеп ажылдап келгеш, ол ыңдыг эвес деп чүвенин бүзүреалдыг чугаалаар болур мен. Ажык-чарлыг чоруң база шүгүмүүлел дээш туржуп турар бис. Ыңдыг-даа болза, ажыл-ишчи, боттуг, чептүг болгаш ак сеткилдиг шүгүмүүлел дээш туржуур бис. Ажык-чарлыг чоруктуң эң-харыысалга чок чоруң-биле будап болбас херек. Чижээ, шүлүкчү Вознесенский «Нитраттар чок поэзия» деп чүүлду бижээн, ону «Известия» солуң парлады. Химиктиг чемнишчидилгелерни ажыглаарын Данияда болгаш Голландияда хоойлу ёзугаар хорууп каан деп, ол аңаа бижидиг. Херек кырында ыңда шак ыңдыг хоойлу чок. Данияда бир гектар тарылга шөлүнге 300 ажыг килограмм нитратты, а Голландияда 800 килограммны төп турар. Хүндүлеп чоруурум чогаалчы Адыл Якубовтуң «Литературная газета» солуна парлаан чүүлүнде Узбекистанда бир гектар тарылга шөлүнге 50 килограмм ажыг янзы-бүрү пестицидтерни ажыглап турар дээп чүүлүнге таарышпас мен. Херек кырында 4 чартык килограмм пестицидти төп турар болгай. Шак ыңдыг чижектерни ам-даа хөйну киирип болур.

Шак ыңдыг ажык-чарлыг чоруккә база шүгүмүүлелге чөпшээрежиңи берге деп бодаар мен.

Колхозтарның Эвилел чөвүлелиниң хуралы чоокта чаа болуп арты, бистиң тараачыппарывыстың, бистиң көдээ суурларывыстың салымхүүзүнүң айтырыгларын аңаа кончуг чидин-биле тургусту деп, оон дараазы И. И. Кухарь чугаалаан. Тараачыңга хосталганы берип, ажылдаар хостуг эргелп ааран чүве-дир. Дыка-ла хөй чүүлдерни чедир билбейн чораанымны мининр кижи-дир мен, ачай. Мынчага дээр силерниң сеткилиңер хомудадып чораанын ужун буруумну мининп орар кижи-дир мен. Ыраккы Чөөн чүкте оглувус бар деп сактып чоруңар, силерниң бүзүреливерни бадыткап шыдаар мен. Силерни мен ёзулуг-ла ачам деп санап, ескә-даа областарга хамаарышкан. Ыңдыг турбүүже. Бо-ла областар туктарны болгаш пестицидтерни немей бээрин дилеп турар, чурт опу чүс-чүс миллион валюта акша-биле садып ап турар. Ол дээрге эде тургустунуушкунуңуң угланымышкыны эвес-тир деп бодаар мен.

Бир-ле катап Чаа чыл бүдүүүнде кожам Өөлет ашактың бажыңынга чеде бердим. Өөлет дээрге чоок-кавы чөчүүн-даа, алыс бодунуң-даа чаңчыгып калган шола ады ол кижи. Ирей-кадайның үлүг-биче уруг-дарыы-даа чок, ынаа-ле чүрттап олурар, ыңдыг улус. Ашактың солуң төөгүүн, тоол, тывыгының дыңнап бижип ап, хостуг үеде барып хөөрежи кааптарын ховар эвес турган. Бо удаада чеде бээримге, кадайы даштың инек сагган, ашак столда олурулкан топталтоптап, бир-ле чүве бижээн олур. Азыы-чаңы оожум-топтуг, сактырга, сөс бүрүүзүн эптей каап олурган дег боор кижи. Ол мени көре сал-ла, адаккыры сүргей тура халаап, сандайга аппарып сөле чоруй олурту ок. Кезээде суугу кырындан ыравас хола хөөннде шайын кудуп, саржаглыг арбай долганын салып турда, оон шимчээшкинниде көдүлүүшкүл, арын-шырайында чажыртынмас өөрүшкү бары илден болду. Күскү доңаттa, часкы чыверга шыырыгып донуп чораап, өг-ораныңга кире бээрге, олу оттуг, чемя чемзиг, улуг-биче ылгал чокка чугаа-сооттуг кырганнарның кайының ол дээр. Өөлет ирей-кадай, ынаа-ла, ыңдыг улус. Саржаглаан долганың чаагай чыдыңдан өрээл ишти улам ыжык апарган дег, аярлаан шайның аянныг даажы бистиң чугаавысты деткөөнаит-даа, ашак черде, мен столда шак-ла ынчаар илдик чокма хөөрежи олур бис.

Ашак бир-ле чугаа кадында: «Аа-а, башкының кирип келгени доруун болду. Сүмележир дээп бир-ле чүвем бар ийнә»— деп мындыг. «Чүү чоор ол?» —дээримге, кырган олудундан кедээр чылгаш, алдынналчак хээлери балалгылай бергилээн аптаразындан кара савыяа аздан үштүп кээп, оозун часты он. Хөй-ле документилер, каш шагның эрги облигацияларының аразындан чаяа үжүлгаш: «Ынчүүн көрүнер, башкы»—дээп, байырлыңыг менче сунду. Ашак биеэги шыгжамырып катап үүжелеп чыда. — Чаа чыл бүдүүүү боор чүведир бо, башкы. Назылап кыраан кижиге эрги чылдың эргинии артап, чаа чылдың эжинии ажыдар деп чүве улуг өөрүшкү. Бо хүнде ыңдыа

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгүн чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунун, Тыва АССР-нин Дээди Совединин болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1989 ч. март 19 воскресенье № 66 (13966)

1925 чылда үнелеттингеш. Өртээ 3 көп.

1989 чылдың март 16-да СЭКП ТК-ның Пленумунга

М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ түңнел чугаазы

Эштер!

Партия Төп Комитединиң Пленумунга болган чугаа, ону Пленумга белеткел чорудуп турар үеде кылган кайгамчык улуг ажылдар-биле катай алыр болза, бистер шынап-ла, эң улуг, хөрын-даа бистиң пиитилеливистиң эң берге айтырын чугаалажып база пиитпирлерин хүлээп алырынга келген-дир бис деп чүвени база катап чугаалап болур-дур деп бодай-дыр мен.

Берген сапалдарны ёзугаар алырга, илеткелде киирген аграр политиканың кол угланыышкыны силердо бар документилерниң кол-кол үүлдерп-биле дүгжүп, Төп Комитеттиң кежигүннериниң, Пленумнуң ажылында киржип турар бүгү кижилерниң деткимчезин алган-дыр.

Маңаа шугүмүүлелдиг хөй-хөй саналдарны, бодалдарны, күзелдерни чугаалады, оларның шуптузу чөптүг. Анчы, тодаргай айтырыглар база бар. Оларны өөренип көөр херек, ынчаллажок оларны кол үүлдеп адырып болбас: бистиң аграр секторувустуң хөгжүлдезинге шынап-ла, хайнығышкынны бөөр дээш чугула политиктит хемчеглерже үнер ужурлуг бис. Бо угланыышкыны көдээге экономиктиң харылзааларның үндезин эде тургустунуушкунувиле холбашкан.

Көдээниң материалдыг базазы болгаш социал тургузуушкуну кончуг чугула. Бо бүгү айтырыгларны комплекстиг шиитпирлээр херек. Бистер бот-бодунга харылзаалыг, улуг, кол чамдык хемчеглерни үлээп алыр болгаш боттандырар ужурлуг бис. Ынчалза-даа бо комплексте кол турүш, үнер дөс, эштер, —ол дээрге өнүү-төрецги харылзааларын эдо тургузары, бүдүрүлге харылзааларың эде тургузары, колхоз тургузуушкунунда, социалистиг өнүүде чыгдынган күүшүү ажылаарының аргазын берип турар. Эң ли-зы-бүрү хевирлерни ажылаары-дыр. Оон-биле кады — аграр комплексти чагырып дужаарының аргаларындан ойталаары-дыр. ол болза көдээге экономиктиң харылзааларны эде тургузарының чугула кезээ болур.

Бо дээрге, мен бодаарымга, аграр чаа политиканың өзээ-дир. Бо дээрге кижиниң чернин ээди кылдыр ээлдирип келир арганы берип турар үндезин эргилде-дир. Бир эвес бо үүлдер бүтпес болза, ынчаарда чүү-даа бүтпес дээрзин дорту-биле чугаалап каалы. Черле ынчаш, тараачын күш-ажылдың ат-алдарын көдүрер, көдээ ажылагыйның шпчилери тараачынарның байдалын эки талаже оскертир херек. Социалнизмниң деңнелчи концепциязынга, ажылчын ангының болгаш тараачыннарның эрилелии бижырлаар угланыышкынга дүүштүр хоорайның болгаш көдээниң аразынга улам дең-дескп харылзаалар бадыткаттынган турар ужурлуг. Чогум-на харын бо чугула политиктиг сорулга Пленумнуң шиитпирлелиинге эргилдеиг байдалды берип турар деп чугаалап болур мен.

Көдээниң чонунга улуг сагыш салыышкын, янзы-бүрү улуг дузаламчы херек боон турар деп база катап демдеглексеп тур мен. Боттарын ёзудуг ээ кылдыр көрүп, кижилерниң идепкейлиг ажылдаарынга аргаларны ажыдып турар ындыг үүлдер, үүшүндә мурнунда, көдээниң чонунга херек боон турар. Бир дугаары, ындыг-дыр.

Ийнде. Документилер боттары, харын-даа эң эки документилер беэпп чүүү-даа шиитпирлевес болгай. Маңаа кайгамчык улуг ажылды кылыр апаар. Ынчалзажок бистер бөгүн аграр чаа политиканың үндезин таваан салып турар бис деп бодай-дыр мен. Бо угланыышкынга бичии-даа соңгаарладыышкын чокка ажылдап эгелээр херек.

Бүгү-ле айтырыгларга харыы албайн эштериңе чаныл чоруурун күзевээн ийнк мен. Пленум бир дугаарында политиктиг айтыышкынарны, политиктиг угланыышкынарны бөөр. Аар чүүк ышкаш, ажыл-агыйның дөрт директивалары болу бөөр чоруктап Пленумнуң кол документиэин хостаап, аңаа политиктиг уг-шиг бөөр характерин хандырары чүүлдүг ышкаш-тыр деп, маңаа холбапгыр чугаалаар бодай-дыр мен. Ол кол документиэин политиктиг айтыышкыннар кылдыр турар херек, ооң сөөлүнде чазак болгаш бистиң бүгү ведомстволарывыс аңаа үндезилеп ажылдаар ужурлуг.

Аграр айтырыгларын бодап билириниң херек кырында өске деңнелиниче, хамыктың мурнунда көдээде бүдүрүлге болгаш экономиктиг харылзааларны эчизинге чедир чаартырынга үндезилээш, бистиң аграр секторувусту эде тургузар талазы-биле ажылдың принципиалдыг еске деңнелиниче шилчип турарывысты Пленумнуң киржикчилери ханызы-биле билген турары күзенчиг-дир.

Үште. Маргылдаалыг болган айтырыглар база бар.

Олар эвилелдиг болгаш республикаларның, республикаларның болгаш областарның араазынга харылзааларга, күрүпе чагыы болгаш колхозтарның, совхозтарның, будүрүлгелериниң тускайлаң чоруу боттарының аразынга удурдедир кандыг харылзаалыг болдурунга хамаарыкчы турар. Боттуу-биле эскертинген ол үүлдер эчизинге чедир тодаргайлаттынмаан деп бодайдыр мен. Оларны ам-даа тодарадыр херек.

Колхозтарның болгаш совхозтарның бот-тускайлаң чоруун хүлээп көөрүн барымдаалаар, районнуң, областың, республиканың деңнелиниге аграр секторунга хамаарыштыр болдуунун келген чагырып-дужаар системаны күш чок болдурар дугайында шиитпирлп хүлээп алыр болзувусса, ол дээрге эргилде болуп, мырыңай чаа байдалды, ылаңгыя күрүпе чагыныга хамаарыштыр база тургузар апаар деп бодаар мен. Ол дээрге чижээ, Чехословакияда кылып турары ышкаш, күрүненнің эрге-ажыктары контрактациягa, керээлерге үндезилеттиндир шиитпирлеттинер апаар. Иишгилелдиг бүгү хереглелдерип аграр секторунуң шугүму-биле канчаар барымдаалап көөрүп, хандырарын ында хынамчалыг тодарадып турар. Ол дээрге эң-не үндезин айтырыглар-дыр. Пленумнуң документилери, бистиң ам тургузарывыс чаа система дээрге аграр политиканың канчаар көөрүвүстү эде тургузарынга пдегелдиг база-дыр.

Ол документилерни сайгырадып кылырының үезинде тодаргай характерлиг кандыг-бир айтырыглар тургустунуп келип магат чок — бүгү-ле үүлдерни Пленумга принципиалдыг ёзу-биле шиитпирлеп турар-дыр бис. Ындыг тодарадыышкынны ылаптыг бодап көөр херек.

Онза кичээнгейлиг болгаш ооварымчалыг шиитпирлээри негеттинип турар үүлдер база бар. Чижээ, көдээ ажылагый продуктуларының өртектерни республикалар органнары доктаадыр ужурлуг деп. эш Браваускас чугаалады. Ынчаарга эвилелдиң девискээрнинге ангы-ангы болуп, «улучумалдай» боор болза, ол шын болур бе, кандыгыл, эштер? Ындыг байдалды чаңгыс-даа пиитплел болдурун шыдавас. Чаңгыс-даа пиитплел. Шуптузу таарыштырып турар — шуптузунда эң-не тодаргай механизмнер ажылдап кылдыпган болгай.

Ынчангаш далаштыы-биле шиитпирлеп болбас ужурлуг айтырыглар база бар-дыр. Ындыг болзажок чер-чер органнары чамдык продукциянның, чижээ, картофель, кат-чимнс болгаш погаа айыманың өртектерни доктаадын тургузарының хажыымнга турун болбас ужурлуг. Сезонныг продукцияның керээде көрдүгеп өртектерип чер-черге доктаадын тургузарының чогумчалын барын чурттарның болгаш социалистиг чурттарда бистиң өөнүктеривистиң дужулгазы керүүгүп турар. Ындыг байдалдарда безин өртектер апархпязындан бистиң кижилеривисти магадылаар херек.

Үүрмектеп садар өртектерге хамаарышкан бүгү үүлдерни кончуг харыысалгалыг көөр херек, эштер. Академик И. И. Лукиновтуң саналын ындыг ялыылыг билдим. Дискуссия болган соонда элээп үе дургузында өртектерге дегбес болза-ла эки деп түңнелге келген бис. Чүге дээрге херек кырында тургустунуп келген айтырыгларны чүгле өртектерниң, харындаа кижилерниң эрге-ажыктарының күсели-биле шиитпирлей бергенивис ол апаар. Кижилер ындыг базымны хүлээп көрбес.

Бистер рынокту барааннар, аъш-чем аймаа-биле долдурбаан бис. Чурттуң сан-хөө байдалын чүрүмчүдары-биле үндезин хемчеглер база алдынмаан. Ындыг хемчеглерни белеткеп кылган. Оларны ажылдап кылырынга бүгү республикаларның төлээлекчилерп киргишкеп. Оларны боттарывыс шуптувус шиитпирлээр бис. Экономикага, соц-хөөге база рынокка пиитпи-биле хамаарышкан үүлдерни экижидер деэп ийнүш чыл дургузунда ажылдаар апаар. Өртектер дугайында айтырыгны чүгле чынаң тургузуп болур.

Берге дискуссия болган, ынчалзажок ол пиитпилеге кончуг идепкейлиг болгаш ажыктыг кылдыр эрткен деп бодап тур мен. Бистер — хөй-пиитп-даа, эртем-даа, политиктиг удуртулга-даа, чалак-даа янпти, чаңгыс авай түүшелге келген бис. Силерге ол дугайы тодаргай билдирип болуун деп бодап тур мен. Өртектер реформазыи боттандырар үе көөрге, а өртектер доктаадын тургузары бисте дыка-ла будулгаавынныг болдур ийнп, ынчан ол айтырыгны бүгү улуска чугаалажып көөрү-биле киирер бис. Ол дээрге бүгү пиитплелдиң шиитпирлээр ужурлуг айтырыы-дыр. Оларның биржилгеп чокка ындыг черге-лиг шиитпирлер хүлээп алдынмас дээрзин совет кижилер билген турар ужурлуг.

Амыдырала чидип-биле туруп турар база бир айтырыг Пленумга тургустунган: ол дээрге көдээниң, көдээ ажылынгчилерниң, көдээ кижилерниң амыдыралының байдалы-дыр. Бо кончуг чугула айтырыг. Бо угланыышкында кылып эгелээн үүлдернивис, көдээниң социал чаартылгазынга хамаарыштыр дугуржуп, чугаалажып турар үүлдернивис — бо бүгү дээрге бурунгаар улуг балым болган деп бодап тур мен.

Көдээге коммунал чаагайжыдылганың айтырыгларын ам-даа чедир ажылдап кылыры негеттинип турар деп санаар мен. Ол дугайын илет-келден эскерген боор силер. Айтырыг чүгле техниктиг хевирлиг боон турзажок, ол социал политиктиг ужур-утказында. Чижээ, делегейниң чурттарында көдээниң аграр секторунда төпчүттүнген чылыдылга четкилерин тутпайн, а түс черниң чылыдылга черлерин кылып турар. Ол арганы чүгле улуг чурттар эвес, а биске бодаарга, төпчүткен чылыдылга системазын кылып ап болгу дег, бичии чурттар база ажыглап турар. Бистиң Күртудуувус олче кичээшгей салыр ужурлуг.

Кажап үлетпүрдеп дыка хөй методтарны көдээже апаа-ла көжүрүп тура база часкап болдур бис ийнп, ол ышкаш, бир эвес чурталга тудуунга, көдээниң социал тургузуушкуңунга, коммунал айтырыгларын шиитпирлээрпнге хоорайда кылып турар бүгү чүүлдүүстү база-ла ала чайгаар көжүрүп алыр болдувусса, улуг частырыгны кылганывыс ол. Хоорайда ажыктыг хөй үүлдер бар, ынчаза-даа көдээге бодуңун арганы негеттинер. Бо талазы-биле Күртудуг хожудап турар. Янзы-бүрү телевпзедер, чуруктар-ла хөй, ынчаза-даа бодамчалыг, перспективтиг шиитпирлер ам-даа чок. Ажылдаар херек.

Хууда тудугга кредиттер дугайында кончуг чугула айтырыгны көдүрүп турду. Эрткен чылдааны-биле деңнээрге, бо чылын оларны ийи катап хөйнү —20-пиң орнупга 40 миллиардты үндүрүп берген. Бо чүнү көргускенвп? Ол болза, шиитпирлээр айтырыгның улуг хемчээлдиин болгаш хуузунда бажыңдың, кодан кылып алыр деэп көдээ чүрттөкчүдә бар боттуг сопуургалды ажыктап. Ол сопуургалга чүгле байыр чедирер херек! Ынчаарга мындыг чүүлдер база тургулаан: бажың тудар деэп кредит алыр, а автомобиль, телевизор садын алгылап турду... Чамдыктар кажарлаан. Ынчалзада ол херек деэп сан-хөө контролюнуң хемчеглерни тыпкылаан. Черле ынчаш, херектиң утказы чүгле кредиттерге эвес-ле болгай. Туулбупу, цементини, ыяштыбөөр херек. Бис ам рынокту дамчыштыр тудут материалдарын бөөр бе деп айтырыгны бодап тур бис—ол харын бараан саарылгазын долдуруп эгелээй. Бо талазы-биле ажылдаар бис. Ындыг шиитпирлерге байыр чедирип тур мен.

Украинага чоокта чаа чорааныымны сакты-дыр мен. Донецкиде даг шахтазының дерит-херексел заводунга барган бис. Ында чурталга бажыңы-биле байдал багай, дүшкүүрлүг. Директор боданыл-тыр: хомудап, дилепип, карак чажып төп болур-ла турган. Киевке баргаш, аңаа база ыглаар чыгыы дилепип болуур. Ол бир арга, опу ыпчап болур, нерв системазын чавырылдырар деэрп ышкаш, чамдыктар ону ыпчаар ажыглап-даа турар. Ынчалза-даа директор боданып-боданып, ынчапмас деп шиитпирлээп. Машина тудукчуларыла болгай бис, деталдерни боттарывыс-ла кылып ап болуур бис деп шиитпирлээп. Ынчангаш заводка бажыңны кудуп тудар тудугну хөгжүдүп эгелээп. Бир бажыңны, ийнп тудуп алган, херек-даа бүткен!

Тудуг материалдарып, пементпии хөйнү-ле кылып алыр деэш, кылып болгу дег бүгү-ле үүлдерни кылып, үш ээлчегге, ажыл шагындан дашкаар, дыштанып хүнгерде безин ажылдаар кылдыр кижилерни көдүргеп Казахстандан эштериниң дуржулгазы капчап өөредиглиг эвезил. Заводтарны киргиштиргилээп, олар база боттарының салыышкынын киргилээп. Ынчангаш херек бүдүп эгелээп. А чижээлээрге, Львовта улус демнежип алгаш, тууйбу заводтарын тудуп, эрги, кагдыганнарын катап тургузуп эгелээп. Бодунуң тудуг материалы тыптып келгеп. Ынчангаш, эштер, чер болганына-ла ынчаалыр идепкейлиг хөделип көрээлиңер.

Чаңгыс коллективтиң шыдаваы үүлдер турар — ынчаш күрүненнің болгаш күрүне шугуму-биле база күрүне хемчеглери-биле шиитпирлээр херек. Ынчангаш эгелээшкинпи ажыдып, оиу шнм-чедилиңер, кижилерни деткиилиңер.

Хөй акшаны кымга —хооранга азы көдээге бөөр бе, деп маргыжып болбайн ааш. Ынчалза-даа херектиң ужуру база үүгле акшада эвес-ле болгай. Мен маңаа орловчуларның дуржулгазын сагындырып, ону ажыглаарын сүмелээр ийнк мен. Байдалды чер-черге барып, ажылчын аңы, тараачыннар-биле чугаалажып көргеш, амдыызында ийи-үш чылда көдээни көдүрээлиңер деп дугуржуп ааш. Ынчангаш аграр программаны боттандырарының айтырыын бирги черге тургузуп турар мен, эштер. Ол дээрге эң кол, эң чугула үүүл-дүр. Бо айтырыгның хажыызынга кымдаа турбас ужурлуг. Бир эвес ам бо документилерни долгандыр кажарлаашкынарны кылып, тараачынны, көдээниң ажыл-ишчилерин, колхозтарны болгаш совхозтарны боттарының бүгү нарын айтырыглары-биле чааскаавзырады арттырып каар болза, бо Пленумуң-даа, бүгү дискуссиянның-даа, маңаа хүлээп алырывыс бүгү документилериин-даа ажыы чок болур. Бо дугаймда быжыы-биле ылаптыг дугуржуп алыр херек.

Пленумнуң шиитпирлерип күүседири — ниити чонпуң херээ-дир. Ажылдаарынче албадаттырган херээ чок. Кижи бүрүзү бодунуң ажыл-херээн кылыр, Пленумнуң документилеринге үндезилеттингеп айтырыгларны шиитпирлээр ужурлуг. Чаа аграр политиказын боттандырары — бистиң иштики политиказывыс кол, үндезин айтырыг дээрзин бодап билбишаан, ак сегкилдиг ажылдаар херек.

Ол политиканы тайылбырлаар, Пленумнуң шиитпирлерининң ажыдып берип турары бүгү-ле үүлдерни бистиң кадрларывыс шиитээдип алыр талазы-биле кайгамчык улуг ажылды партия чорудар ужурлуг. Адактың сөөлүнде— көдээниң ажыл-ишчилери, бистиң тараачыннарывыс амгы берге үе-чадазда партия оларның чанында, оларның-биле кады дээрзин хандыр билгеп турар кылдыр ажыл-херекти шак ынчаар чорудар ужурлуг бис дээрзин онзалап демдеглээр бодаан мен. Ажыл-херектиң байдалын партия эскерип, хандыр бодап көрген болгаш чаа аграр политиказын саналдап, чаа-чаа туруштарны чедип алыр дээш бүгү ниитилелдп көдүрүп турар. Ол дээрге, дыка чугула херек-тир, эштер!

Чита обкомунун секретары эш Мальков бөгүн санал берди. Областың чедишкиннери-даа, четпестери-даа барыр деп чугаалап болур. Ынчаарга ол область чоокта чаала эң-не хожудангай турган болгай. Ол ам шапкын хөжүп эгелээн. Ажыл-херек экижип, кижилерниң сагыш-сеткили база сергеп турар. Бүгү-ле үүлдер талазы-биле эң-не берге областа бо бүгү ажыл-херектерниң, чаартылгаларның башкарыкчылары — коммунистер, партиянын область организациязы болуп турар.

Тургузукчу ажылды бүрүнгаарадып, эки чорударынга эрге-хөөйлулуг, политиктиг, экономиктиг улуг аргалар амгы үеде ажыттынып турар. Организакчы эң улуг ажылчорудулганы, аграр политиказының идеологтуг хандырылгазын партия бодунга хүлээнил алыр ужурлуг.

Бо талазы-биле чедишкинни силерниң шуптуңарга күзээрин чөпшээреп көрүнер, эштер.

(Адыш часкаашкыны).

ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле Төп соңгулда комиссиязында

ССРЭ-нин улус депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле Төп соңгулда комиссиязының ээлчеглиг хуралы март 17-де Москвага болган.

ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының түңнелдерин парлаар чурумунуң дугайында айтырыгны чугаалажып корген. Соңгулдалар түңнелдериин дугайында Төп соңгулда комиссиязының дыннадыын, а ол ышкаш ССРЭ-ниң улус депутаттарының дандзызын соңгулдалар доозулган сөөлүнде он хоюктан орай эвес хуусаада парлаарын дутурушкан.

ССРЭ-ниң харызаа министри В. А. Шамшининиң дыңнадыын комиссия дыңнап чугаалашпышаан, соңгулдалар түңнелдерниң дугайында соңгулда комиссияларының медээлерин хүлээп алырынга база дамчыдып бээринге, участок комиссияларының протоколдарын хуусаазында болган Төп соңгулда комиссиязының доктаатказын чурумун ёзугаар чедиреринге харызаа органнарының белсенин демдеглээн.

Округтарның соңгулда комиссияларының телеграф дамчыштыр медээлерин болгаш протоколдарын хүлээп алырының чурумун, а ол ышкаш ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларынга белеткеллиг доозулган үе-чадазында хамаарышкан чамдык айтырыгларны хураага чугаалажып көрген.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң секретары Т. Н. Мептешашвили, хөй-ниити организацияларының удурткулары, массалыг информация чепсектериниң телээлекчилери комиссияның хуралынга киришкеп.

(СЭТА.)

Эде тургустунуушкун:

бодалдар, саналдар

ДЕТКИИР-ДИР МЕН

Бо чылдың март 4-те «Шын» солунга Өвүрден малчын Кыргыс Даш-оолдуң «Программата хамаарыштыр бодалдарым» деп үүлүнде бодалдарын дыка шын деп көрдүм. Хойжунуң ажыл дуржулгазындан, хайгааралындан чамдык түңнелдерни үндүрүп болур деп бодай-дыр мен. Хойну кайы девискээрге, кажан оолдатса экил деп айтырыг менп, мал эмчин кижиниң база дүүрединиң чоруур. Эрте төрүдүп алырга, 1-2-3 ай назылыг хураганнар энтеротоксемия, листериоз деп аарылардан йод, кобальт база витаминнер четчемнден аараап, алаан хоран турар.

Бистиң хову-шөлдеривисте аза-огун канчаарыл, кырлыг-кара база көвүдээн! Зоотехниктер база шын эвес кылып турар. Мал чемнп хүлээп алырда, ооң санын эвес, шынарын көрүүн. Бир эвес ол бүрүүлүг болза, харылазын. Хүлээткеп сигенп, силогубиле мал чемгерегре, семирвес, деңпвес, суду көвүдевес, мал ара салыр болза, ол дээш агрономнар база кады харылазын, каража-когаралды деңге телешсин.

Мээң бодап турарым чүл дээрге, Мөңгүн-Тайга, Өвүр, Тес-Хем, Эрзин районнарга хойну чазын март-апрель айда төрүүр кылдыр чурумчүтса кандыгыл? Чүге дизе, апрельде төрүттүнген хураганнар көкче кирер, өзерп доктаавас, неэп улам сүттенир. Өзтче кирген хураганнар йод, селепит, кобальт, чес купоросу — бо үүлдерни көктеп ап, организмин быжыктырып ап болур. Ол үүлдер организмге четчир апаар, ынчаваш болеп аарывас.

Хойну орай төрүдерге, бир эптир чүүл болза, сакмачылларга чиик, акша-төгерик эвээш чарыгдаттынар, хураганнарны ажаап, аарыларының хуусаазы чылыг болган-да четчир.

Хойну орай эдержилгеге кпирерге азы тарып боозадырга, ынчан олар семис турар. Ындыг болганда, хураганын тоттурбас деп чүве турбас. Чылыг үеде хураганнарны дашкаар агаарладыр аргалыг. Ол дээрге, оон организмниге эң чугула фактор-дур.

Эрте төрүттүнгеп хураганнарының хоран турарының бир чылдагаапы болза, кажаа иштинде чыт-бус хөй, ел-шык, ындыг болганда, чаш малдың тыныш организмнрига, ижин-шөйүдүге багай. Соокта-ла сакмачылар электеп чаныл чорүй баар. ынчангаш хойжулар соок үеде хураганнарны ажаап, каректап четтикпес. Орай төрүттүнген хураганнар халдавырлыг энтеротоксемия, листериоз деэп ышкаш аарыларга эвээш таваржыр.

Бир эвес хойну орай төрүлери ажык чок деп чигзпер болза, бригаделарга бир-бир кодаапардан-даа шенеп болгай-ла. Эрте-даа төрүттүвгеп хураганнар чем эвээште, неэпиңп сүдү чокта, демей-де эки өзүп шыдавас.

Чаңгыс сес-биле чугаалаарга, хойжу Кыргыс Даш-оол айтырыгны шын болаашкынбиле көдүрүп турар кижидир, ону деткиир мен.

Шыдаар МӨҢГҮШ.

Агроүлетпүрүкомпүн ветеринарин килдизинде мал эмчизп. —

ДЕЛГЕЛГЕ-БИЛЕ ТАНЫЖЫҢАР, МАГАДААР СИЛЕР

Республиканың Чурукчулар бажынынга «Найыралдың оруу-биле» деп делгелге эрткен пятницада ажыттынган.

Делгелгенің тыптып келгеп төөгүзүү мыңдыг. Каш чыл бурунгаар ССРЭ биле МАР-ның дугуржулгазын ёзугаар Тывадан болгаш Моолдан дөрт-дөрт чурукчулар каттыжып алгаш, ийп чурттуң кайызынга-даа бир-бир ай ажылдаан. Бот-боттарының чурттарынга кады ажылдаары, чону-биле болгаш культуразы-биле танышкары, бот-боттарының амыдыралын болгаш хөгжүлдезпп билчпри, аргадужулгазын солчуру оларның чогаадыкчы ажылынга хөй-ээттү. бедик көдүрүлгүшкүнүү берген. Ону делгелгеде чуруктар, ону көрген кижилерпиң магадаашкыны бадыткап турар.

«Найыралдың оруу-биле» делгелге баштай Москвага, ооң соонда Улан-Батор хоорайга болган. Ооң ам бистиң республикада келгени бо. Тывапың бойлуунун, солун черлерин, алдарлыг кижилерин моол чурукчуларының, а Моолдуң бойдузун, солун черлерни болгаш алдарлыг кижилерпп тыва чурукчуларының көргускепп, шынап-ла, магадапчыг. Чижээлээрге, МАР-ның Чурукчулар эвилелиинің кежигүнү Бидопгийп Бадарчыпың «Кара-Хөл» деп чуруу. Бай-Тайганың ол чараш, бейлак болгаш тоолчургу хөлүн моол чурукчу кончуг тодө көргүзүп шыдаан: шейбейпп чоруткап, дүүшкектиг даглар аразынче чаштынган турум суг, хөлде үскеп кадырлар, арга-мяш болгаш оът-сигеп... Ужеп чедя харлыг бо чурукчунуң «Азас хөл» деп чуруу база экп. Хара-Нур, Хубсугул хөлдер дег чараш хөлдер Тывада база бар дээрзин Улап-Баторнуң чурттакчылары бо чуруктардан көрген.

Надя Рушеваның азы МАР биле ССРЭ-ни ханы төрелдештирпп турар. Ол чедп харга чедир чурттаан ол чурукчунуң (Арта-ла, Улаи-Баторга төрүттүнген) бийир тудуп алган чуруун Иван Салчак чураап.

Чурукчуларның бо советмоол кады ажылдажылгазынга бистиң талаадап И. Салчак, С. Сая, Ю. Курскпй, В. Ховалыг, а моол талаадап Ч. Батмонх, Д. Гунгаа, С. Болдбаатар, Е. Бадарч киришкеп.

МАР-ның чурукчуларының бо делгелгеде келген ийп төлээзи-биле чугаамны сонуургадып көрейн.

МАР-ның уран чүүлүнүң алдарлыг ажылдакчызы, МАР-ның Камгалал министерствозунун база Чурукчулар эвилелиинің шаннаддарының лауреады Чойжийн БАТМОНХ:

— 1931 чылда Чөөп аймакка малчын араттың өг-бүлезинге төрүттүпдүм. Бир кыс болгаш беш эр кижиниң үш дугаары мен. Үгбам малчын чораан. Акым чолаачы болган. Бир дүмам — малчын, бирээзи Одессада өөренип турар, улус ойпаар автоматтар инженери болур. А хеймеривис — трактористе.

Моөң уругларым база алды кижи. Улуу—крановщик, оон бичези — эмчи сестразы, а үшкүзү — Откүнбаир чурукчу болган. Ооң дараазында кижим —шеригде, ооң ким болуру бплдинмес. Оон бичии уруум ам чурулга үчилищеэзинде өөренип тур. Хеймер кызым бешки класста.

Канчап чурукчу апарган силер дидир силер бе? Черле бичиимден чурулгага сонуургалдыг турдум. 1958 чылда, чээрби чедп харлыымда, чурукчунуң ортумак мергежилип чедип алдым. Оон 1967 чылда башкы институдунуң уран чурулга салбарын доостум. Ынчангаш чурулга уран чүүүлүнден бүгү назынымда адырылбаан мен.

Хоочун чурукчунуң мында кады келген ажи МАРның Чурукчулар эвилелиниң кежигүнү, Чурукчулар эвилелиниң шаңналының лауреады Дашцеренгийн ГУНГАА. Ол 1950 чылда Булган аймактың Бүрегхангай сумузунга төрүттүнген. 1969 чылда уран чүүл училищеэзинің чурулга салбырын дооскан. 1978 чылда Чурулга академпязын база дооскан.

Д. Гунгаанын эрткеп чылын Югославияга делгелгеге салган чуруктарының ыйпзин ол чурт садып алган. А оон бирээзи — «Хойжу Ширчип» — ол чурттуң тускай шаңналын алган. Чурукчу Тывадан чээрби ажыг чуруктарны чураап, «Алаа Монгүш» болган еске-даа чуруктарында амыдыралчы утка, бедик мергежил көстүп турар.

Чооду КАРА-КУСКЕ.

Бөгүн—Садыг, чоннуң амыдырал хандырылга болгаш чурттагалга-коммунал ажыл-агый ажылдакчыларының хүнү

ЧАА НЕГЕЛДЕ ЁЗУГААР АЖЫЛДАВЫШААН...

Садыг ажылдакчыларының хүнүн, чурттагалга-коммунал ажыл-агый болгаш амыдырал хандырылга ажылдакчыларының хүнүн эртеки чылга чедир ангы-ангы үелерде демдеглеп келген. Улус ажыл-агыйының ол адырларының ажылчы чоннуң ачы-хавыязын барымдаалап коргеш, ССРЭ-нин Дээди Советтиниң Президиумуу ук баймырлалдарны каттыштырган. Садыг, чоннуң амыдырал хандырылга болгаш чурттагалга-коммунал ажыл-агый ажылдакчыларының хүнү деп чаңгыс ай баймырлал кылдыр чарлаан Чарлыкты үзээп алган. Ук баймырлалды демдеглээр хүнүң—марттың сөөлгү үш дугаар воскресеньезинде демдеглээр кылдыр докпаткан.

Бо чылдагы бир дугаар чаа ёау-биле демдеглээр баймырлалдың бүдүүзүнде бистиң корреспондентивис ук адырларның ажылдакчылары-биле ужуражкан болгаш канчаар ажылдап турарын сонуургаан. Оларның харымаарын парладывыс.

Д. Н. САТ, Тыва АССР-ниң садыг министриниң бирги оралакчызы:

— Кандыг-даа баймырлалды утказурда ол хүнге кандыг бедектерлиг келгенин сайгарар болгай. Республиканың күрүне садымның ажылдакчылары эртеки чылдагы болган бо чылдың эртеки айларында канчаар ажылдаанын түнеп, чаа-чаа сорулгаларны тодарадып турар.

1988 чылда чамдык челиишкиннерни чедип алган бис дээрзин демдеглээр апаар. Бурунгу чылдаашнга деңнээрге, орулга кииргиниң планын 115,8 хуу күүсеткен бис. Ол шыкаш бараан саарылгашның өзүлде темпизи удгаткан, садыгның чарыгдалдары кылыпкан. Ниитизи-биле үүрмектеп садар бараан саарылгазының чыл планы 100,7 хуу күүсеттинген. Ниитиниң чемненилгээн планын 104,8 хуу, бодунуң продукциязын бүдүрээн 103,1 хуу күүсеткен. Бо чылдың январь — февраль айларда үүрмектеп садар бараан саарылгазының планын 107 хуу күүсеткен бис, рестораннар болгаш столовайлар ону 104,6 хуу, ажылчын хандырылга кылдыстери 103,9 хуу боттандырган.

Бо бүтүдеп алган көөрге, ниитизи-биле күрүне садыг багай эвес ажылдаан болгаш ам-даа чогумчалыг ажылдап турар. Шынап-ла, бо көргүүтлерни чедип алыры амыр эвес болгай: бүдүрүлгелер бараан-биле хандырар талазы-биле чарган керээни үзүттер, базаалар-даа чедир хандырбайн баргылаар. Мынчаар таварылгада бар арганы болгаш курлавырларны диилеп тывары, чогаадыкчы ёзу-биле ажылдаары негеттиниң келир.

Ынчангаш садыг хандырылгазын экижидериниң бир кол быразы — экономиктиг чаа арганы ажыглап турарывысты каксы-даа бол, чугаалап көрээли. Ол дээрге чогумчалыг ажыдыңы идиг бээр быразы-дыр, чаа үениң чаа негелдээн-дир.

Ажыл-агыйны чорударының чаа байдалдарынче шилчилге дээрге кадрларның экономиктиг өөредилгезин экижидери болур. Эрткен чылын күрүне садының бүдүрүлгелериниң удуртукчулары, кол бухгалтерлер, план, кадрлар болгаш өскедаа кидлистерин начальниктери экономиктиг өөредилгезин эрттирген. Чамдык семинарларга садыгга болгаш ниитиниң чемненилгезинге бот-орулга-чарылганы база керээни шиңгээдип алыры. Күрүне бүдүрүлгезиниң лугайында хообшуга дүүштүр бот-орулга-чарылганы ажыглап турар үеде бүдүрүлгениң азы организациязының ажылыңы, бухгалтер үчёдүнүң принципиалдыг чамдык айтырыгларының дугайында, ажыл-агыйны чорударының чаа негелделаринге дүүштүр планнаашкынны, шалың төлевирин сайгарыңгайжыдар талазы-биле сорулгалар дугайында айтырыгларны сайгарып чугаалашкан.

Эрткен чылдың апрельде күрүне садының базы ажылдакчылары Красноярск хоорайның ниитизиң чемненилге бүдүрүлгези ажылагыйның чаа негелдезин ёзугаар кайчаар ажылдап турарын сонуургаа көргеп. Ажылдың чаа арганы диеп тывар, чогаадыкчы ёзуры магазиннерде чок болуп турар. Ынчангаш хомудалдарның тыптыры база чедиттут.

Бо талазы-биле чугаа Садыг министерствозунда болуп, бүрүүлүг кижилерге хемчегдерни оваан турар бис. Оон аңгыда чөптүт-даа, чөптүт эвес-даа чылдагаавынар бар. Ол бүтүүң макаа чугаалаары берге.

Ынчангаш садыг хандырылгазын экижидериниң бир кол быразы — экономиктиг чаа арганы ажыглап турарывысты каксы-даа бол, чугаалап көрээли. Ол дээрге чогумчалыг ажылдың идиг бээр быразы-дыр, чаа үениң чаа негелдээн-дир.

Ажыл-агыйны чорударының чаа байдалдарынче шилчилге дээрге кадрларның экономиктиг өөредилгезин экижидери болур. Эрткен чылын күрүне садының бүдүрүлгелериниң удуртукчулары, кол бухгалтерлер, план, кадрлар болгаш өскедаа кидлистерин начальниктери экономиктиг өөредилгезин эрттирген. Чамдык семинарларга садыгга болгаш ниитиниң чемненилгезинге бот-орулга-чарылганы база керээни шиңгээдип алыры. Күрүне бүдүрүлгезиниң лугайында хообшуга дүүштүр бот-орулга-чарылганы ажыглап турар үеде бүдүрүлгениң азы организациязының ажылыңы, бухгалтер үчёдүнүң принципиалдыг чамдык айтырыгларының дугайында, ажыл-агыйны чорударының чаа негелделаринге дүүштүр планнаашкынны, шалың төлевирин сайгарыңгайжыдар талазы-биле сорулгалар дугайында айтырыгларны сайгарып чугаалашкан.

Эрткен чылдың апрельде күрүне садының базы ажылдакчылары Красноярск хоорайның ниитизиң чемненилге бүдүрүлгези ажылагыйның чаа негелдезин ёзугаар кайчаар ажылдап турарын сонуургаа көргеп. Ажылдың чаа арганы диеп тывар, чогаадыкчы ёзу-биле ажылдаары дээш ниитизиң чемненилге ажылдакчыларының кайы хире кызыл ажылдап турарын бистиң ажылдакчыларывыс караабиле көргеш, бүзүрээн-даа.

Амгы үеде Кызылдың хоолушкак барааннар садыының № 26 «Тудуг материалдары» магазинишиң, үстүнүр барааннар садыының № 8 комиссия магазинишиң болгаш ийи складтың ажылдакчылары өг-бүле керээни-биле ажылдап турар. Бо дээрге дыка эвээш-тир. Эде тургустуунуушкунну коңчуг оожум боттөндүрүп турарывыстың бир фактызы бо. А чаа негелде ёзугаар ажылдап турар садыг бүдүрүлгелериниң планын 112,5 хуу күүсеттинвис, ол дээрге 1987 чылдаашнга деңнээрге 25,5 хуу өскеин ол. Электри болгаш чылыг эвергизиниң сайгарарының, артыңчы бок үндүр сөөртүүнүң планнары күүсеттинген. Эде тургустуунуушкунуң база дүргедээшкинниң негелдезин ёзугаар ажылдап турган материалдыг база чылчылгаа-энергетика курлавырларын камналгалыг чарыгдаап бис. Чаа техниканы шиңгээткенинден, эргилерни солаакының ачызында, күш-ажылды эртемге үнделеген организастаалының түнелиинде 38,7 мүң рубль түңнүг экономиктиг эффект алдынган.

Гостиницаларның ачы-дуза чедирилгези, чурттөлге бажыңнарын септээри, идик-хеп чууру дээш ышкаш хевирлер база бистиң бүдүрүлгеге оваажыр, ол талазыбиле даалгалар база чогумчалыг күүсеттинген. Эрткен чылын Шагаан-Арыг хоорайга 36 орунлуг, чаагайжыды тутуунган гостиницаны дужаадывыс.

Хоорайларның болгаш суурзарының чаагайжыдыгазы база бистиң херээвис. Оллче үндүрген акша-хөрөнгө эрткен чылын хөй болган. Ниитизи-биле апаа 5966,8 мүң рубль шиңгээдип алдынган. Хоорайларның болгаш ажылчын суурзарының оруктарын база хөйүү септээн бис.

Эрткен чылын бистиң министерствовуста эде организастаан. Бот-тускайлаң турган 9 бүдүрүлгени болгаш организациязыны дужуруп, удуртулганы төпчүткен. Оон түнелиинде эргелел аппарадынга турган 19 кижиниң штадын кыскаан, оларның шалык фондузу 37,3 мүң рубль турган.

Амгы үеде долу бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшаланышкынче шилчиниринге белеткенип турар бис. Эрткен чылын чамдык бүдүрүлгелериниң ажылдакчыларының шалың төлевирип чаа тариф ёзугаар докпаадын тургускан. Ол дээрге «Тыва коммунзверго», «Водоканал», «Тыва газ», тускайжыттынган АТБ, чүпар-бажың-хеп чуур чер комбинады болгаш өске-даа чөрлер-дир.

К. Н. УТЯМИШЕВА, республиканың Чурттагалга-коммунал ажыл-агый девискээр-бүдүрүлге эргелелиниң план-экономика килдизиниң начальниги:

— Эрткен чылга чедир Чурттагалга-коммунал ажыл-агый министерствозу болуп келген бис. Чогум чыл планын багай эвес күүсеткенивисти демдеглээр апаар. Чурттакчы чонга коммунал ачы-дуза чедирилгезиниң планын 112,5 хуу күүсеттинвис, ол дээрге 1987 чылдаашнга деңнээрге 25,5 хуу өскеин ол. Электри болгаш чылыг эвергизиниң сайгарарының, артыңчы бок үндүр сөөртүүнүң планнары күүсеттинген. Эде тургустуунуушкунуң база дүргедээшкинниң негелдезин ёзугаар ажылдап турган материалдыг база чылчылгаа-энергетика курлавырларын камналгалыг чарыгдаап бис. Чаа техниканы шиңгээткенинден, эргилерни солаакының ачызында, күш-ажылды эртемге үнделеген организастаалының түнелиинде 38,7 мүң рубль түңнүг экономиктиг эффект алдынган.

Гостиницаларның ачы-дуза чедирилгези, чурттөлге бажыңнарын септээри, идик-хеп чууру дээш ышкаш хевирлер база бистиң бүдүрүлгеге оваажыр, ол талазыбиле даалгалар база чогумчалыг күүсеттинген. Эрткен чылын Шагаан-Арыг хоорайга 36 орунлуг, чаагайжыды тутуунган гостиницаны дужаадывыс.

Хоорайларның болгаш суурзарының чаагайжыдыгазы база бистиң херээвис. Оллче үндүрген акша-хөрөнгө эрткен чылын хөй болган. Ниитизи-биле апаа 5966,8 мүң рубль шиңгээдип алдынган. Хоорайларның болгаш ажылчын суурзарының оруктарын база хөйүү септээн бис.

Эрткен чылын бистиң министерствовуста эде организастаан. Бот-тускайлаң турган 9 бүдүрүлгени болгаш организациязыны дужуруп, удуртулганы төпчүткен. Оон түнелиинде эргелел аппарадынга турган 19 кижиниң штадын кыскаан, оларның шалык фондузу 37,3 мүң рубль турган.

Амгы үеде долу бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшаланышкынче шилчиниринге белеткенип турар бис. Эрткен чылын чамдык бүдүрүлгелериниң ажылдакчыларының шалың төлевирип чаа тариф ёзугаар докпаадын тургускан. Ол дээрге «Тыва коммунзверго», «Водоканал», «Тыва газ», тускайжыттынган АТБ, чүпар-бажың-хеп чуур чер комбинады болгаш өске-даа чөрлер-дир.

Бистиң ажылывыста бүтүүе чүүлдер чогумчалыг дээрге берге. Ниитизи-биле хомудалдар эвээжээп-даа болза, чедир ниитпирлеп чадап турар айтырыгларывыс ам-даа хөй. Оларны бо чылын үүе шиитпирлээр сорулга салынган. Профессионал байырлалывыстың бүдүүзүнде коммунал ажыл-агыйның ажылдакчылары боттарының сорулгаларын тодаркаан. Ол дээрге планнат онаалдарны бүрүн күүседири, долу бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшаланышкынче бо чылын шилчиниринге бо чылын үүе шиитпирлээр сорулга салынган. Профессионал байырлалывыстың бүдүүзүнде коммунал ажыл-агыйның ажылдакчылары боттарының сорулгаларын тодаркаан. Ол дээрге планнат онаалдарны бүрүн күүседири, долу бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшаланышкынче бо чылын шилчиниринге бо чылын үүе шиитпирлээр сорулга салынган. Профессионал байырлалывыстың бүдүүзүнде коммунал ажыл-агыйның ажылдакчылары боттарының сорулгаларын тодаркаан. Ол дээрге планнат онаалдарны бүрүн күүседири, долу

С. К. БУЯНДЫ, республиканың Чоннуң амыдырал хандырылга девискээр-бүдүрүлге каттыжыышкынының чиңгине директору:

— Республиканың чоннуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге-девискээр каттыжыышкынының коллективтери ажылын амгы үениң негелдезинге дүүштүр эде тургузуп, ажылчыннарының болгаш инженер-техниктиг ажылдакчыларының бот-харыысаалганын бедидип ажылдап турар. Ынчангаш олар боттарының чаңчыл болган профессионал байырлалын багай эвес түңнелдерлиг уткаан.

Чопта ачы-дуза чедирилгезиниң эрткен үш чылдың болгаш бо чылдың ийи айының планнарын чедиишкиниг күүсеткен. Коллективтер аразынга күш-ажылчы социалистиг чарышты организастаан. Эрткен чылдың түнелеп-биле Кызыл район ының амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелги социалистиг чарыштың тиилекчизи болган. 1988 чылдың IV кварталдың түнелеп-биле бүдүрүлгелер аразындан Кызылдың септелге-тудуг участогу тиилекчи болуп, бирги черни чаалап алган.

Чарышка боттарының даалган ажыл-херээге малынчыгыыр көргүскен ажылчыннар эвээш эвес. Оларга парихмахер А. Г. Цыганова, септелге-тудуг участогунда шеверлекчи Л. Ф. Янчилина, Кызыл районнуң бүдүрүлге эргелелинде бижикчы З. А. Тейл-оол, ТБК-ның пегинде чолаачы В. П. Бочанов, «Тыва телерембыттехника» каттыжыышкынының нарын техникалар септээр талазыбиле шак септекчизи болгаш слесарь М. Т. Сарыглар, А. В. Вострияков, Бии-Хем районнуң бүдүрүлге эргелелинде хүлээп алыкчы Е. П. Норбу болгаш оон-даа өскелерин хамаарыштырып болур.

Эрткен чылын болгаш бо чылдың эгезинде Чоннуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге-девискээр каттыжыышкынының бүдүрүлгелериниң материал-техниктиг базазының быжыглаар ажылды чаа арга-биле хөгжүдер, неперединр ажылдар чоруттунуп турар.

1988 чылда адырлар ниитизи-биле 1,2 мүң рубль карыгалыг болган-даа болза, бо 1989 чылда 193 мүң рубль орулгалыг ажылдаар сорулга салынып турар. Ынчангаш адырлар бүрүзүнде ажылчын бүрүзү үгааныр, сагыыпшыр санап билир кылдыр өөредип.

Кедээ черлерде амыдырал хандырылганың чоннуң ачы-дузазы улам ыцай хөгжөөн. Чоннуң ачы-дуза чедирериниң база бир чугула айтырыының бирээзи — бүдүрүү турар продукциянның бедик кыпынын коллективтери ажылын амгы үениң негелдезинге дүүштүр эде тургузуп, ажылчыннарының болгаш инженер-техниктиг ажылдакчыларының бот-харыысаалганын бедидип ажылдап турар. Ынчангаш олар боттарының чаңчыл болган профессионал байырлалын багай эвес түңнелдерлиг уткаан.

Чопта ачы-дуза чедирериниң эрткен үш чылдың болгаш бо чылдың ийи айының планнарын чедиишкиниг күүсеткен. Коллективтер аразынга күш-ажылчы социалистиг чарышты организастаан. Эрткен чылдың түнелеп-биле Кызыл район ының амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелги социалистиг чарыштың тиилекчизи болган. 1988 чылдың IV кварталдың түнелеп-биле бүдүрүлгелер аразындан Кызылдың септелге-тудуг участогу тиилекчи болуп, бирги черни чаалап алган.

Чарышка боттарының даалган ажыл-херээге малынчыгыыр көргүскен ажылчыннар эвээш эвес. Оларга парихмахер А. Г. Цыганова, септелге-тудуг участогунда шеверлекчи Л. Ф. Янчилина, Кызыл районнуң бүдүрүлге эргелелинде бижикчы З. А. Тейл-оол, ТБК-ның пегинде чолаачы В. П. Бочанов, «Тыва телерембыттехника» каттыжыышкынының нарын техникалар септээр талазыбиле шак септекчизи болгаш слесарь М. Т. Сарыглар, А. В. Вострияков, Бии-Хем районнуң бүдүрүлге эргелелинде хүлээп алыкчы Е. П. Норбу болгаш оон-даа өскелерин хамаарыштырып болур.

Эрткен чылын болгаш бо чылдың эгезинде Чоннуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге-девискээр каттыжыышкынының бүдүрүлгелериниң материал-техниктиг базазын быжыглаар ажылды чаа арга-биле хөгжүдер, неперединр ажылдар чоруттунуп турар.

1988 чылда адырлар ниитизи-биле 1,2 мүң рубль карыгалыг болган-даа болза, бо 1989 чылда 193 мүң рубль орулгалыг ажылдаар сорулга салынып турар. Ынчангаш адырлар бүрүзүнде ажылчын бүрүзү үгааныр, сагыыпшыр санап билир кылдыр өөредип.

Кедээ черлерде амыдырал хандырылганың чоннуң ачы-дузазы улам ыцай хөгжөөн. Чоннуң ачы-дуза чедирериниң база бир чугула айтырыының бирээзи — бүдүрүү турар продукциянның бедик кыпынын коллективтери ажылын амгы үениң негелдезинге дүүштүр эде тургузуп, ажылчыннарының болгаш инженер-техниктиг ажылдакчыларының бот-харыысаалганын бедидип ажылдап турар. Ынчангаш олар боттарының чаңчыл болган профессионал байырлалын багай эвес түңнелдерлиг уткаан.

Чопта ачы-дуза чедирериниң эрткен үш чылдың болгаш бо чылдың ийи айының планнарын чедиишкиниг күүсеткен. Коллективтер аразынга күш-ажылчы социалистиг чарышты организастаан. Эрткен чылдың түнелеп-биле Кызыл район ының амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелги социалистиг чарыштың тиилекчизи болган. 1988 чылдың IV кварталдың түнелеп-биле бүдүрүлгелер аразындан Кызылдың септелге-тудуг участогу тиилекчи болуп, бирги черни чаалап алган.

Чарышка боттарының даалган ажыл-херээге малынчыгыыр көргүскен ажылчыннар эвээш эвес. Оларга парихмахер А. Г. Цыганова, септелге-тудуг участогунда шеверлекчи Л. Ф. Янчилина, Кызыл районнуң бүдүрүлге эргелелинде бижикчы З. А. Тейл-оол, ТБК-ның пегинде чолаачы В. П. Бочанов, «Тыва телерембыттехника» каттыжыышкынының нарын техникалар септээр талазыбиле шак септекчизи болгаш слесарь М. Т. Сарыглар, А. В. Вострияков, Бии-Хем районнуң бүдүрүлге эргелелинде хүлээп алыкчы Е. П. Норбу болгаш оон-даа өскелерин хамаарыштырып болур.

Эрткен чылын болгаш бо чылдың эгезинде Чоннуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге-девискээр каттыжыышкынының бүдүрүлгелериниң материал-техниктиг базазын быжыглаар ажылды чаа арга-биле хөгжүдер, неперединр ажылдар чоруттунуп турар.

1988 чылда адырлар ниитизи-биле 1,2 мүң рубль карыгалыг болган-даа болза, бо 1989 чылда 193 мүң рубль орулгалыг ажылдаар сорулга салынып турар. Ынчангаш адырлар бүрүзүнде ажылчын бүрүзү үгааныр, сагыыпшыр санап билир кылдыр өөредип.

Кедээ черлерде амыдырал хандырылганың чоннуң ачы-дузазы улам ыцай хөгжөөн. Чоннуң ачы-дуза чедирериниң база бир чугула айтырыының бирээзи — бүдүрүү турар продукциянның бедик

АЖЫЛЧЫННАР АҢАА ЧҮГЕ БҮЗҮРЕВЭЭНИЛ?

(Кол директорҗу соңгааны)

— Сергей Александрович Панфилов 1963 чылда төрүттүүнген. Доосаан дээди эртеминг. СЭКП кежигүнү. Ол 1987 чылдың декабрьда ВЛКСМ Кызыл хооркомунуң ийиги секретарынга ажылдап кирген. 1982—86 чылдарда шерит албанынга комсомол талазы-биле политкилдистиң инструкторунга ажылдап турган. 1986 чылдың октябрьдан 1987 чылдың октябрьга чедир ВЛКСМ Бии-Хем райкомунуң ийиги секретарынга ажылдаан. Ол ажылдан келген чылдарында бодунуң ажыл-херээн эки билир кылдыр көргүскен. Организатор шынары көскү. Кижилер-биле ажылдап билир, билии делгем. Кызылдың педагогика институтунда бот-өөредилге-биле өөренип турар. Сөөлгү чылдарда ажыл-биле өөредилгезин чедиишкиниг холбап келгем. Хоорайның хөй-ниитизи ажылдарынга киржилгезин идепкейлиг. Өг-бүлелиг. Уруумун кижизидилгезинче сагыш салып чоруур ада—деп, «Мөңгүлек» ажылчылар бажыңының бухгалтер С. А. Семёнова оон доңчу намдарын чыыланнарга ынчаар таныштырган.

Ажылчылар бажыңының кол директорунга ажылдаар күзелин илереткен үш кижиниң бирээзи ол. С. А. Панфилов бодунуң программазын таныштырарының бетимде, ыындыг конкурска бир-ле дугаарында киржип турарын, эрге-дужаал эдилексээш-даа эвес, ниитилелге ажыктыг үлүүн кииргиксээш, эки туразы-биле ажаа ажылдаксаанын чугаалады. Программазынга ол бир-ле дугаарында экономиктиг угланышкынче сагыш салырын, кижилерниң ажылынга сонуургалын көдүрериниг доктаап, ажылдың чаа аргаларын тып неперединр демдегледи. Аренда болгаш керээ-биле ажылдаар, социал фондуну сайзырадыр, бүдүрүлгени демократтыг үндезинге башкарып, интенсивтиг хөгжүдер. Оон ынай ол бүдүрүлгени улгаттырбайн, а бар курлавырларны чеп ажылларын чугаалаан. Ол чүл дээрге бар шөлдерге чонга ачы-дуза чедирилгезин немей сайзырадыр. Косметика, парикмахер кабинеттерни база ажылдырадың бирги чергезинг чугула эт-керекселдерни садар ларёкту ажыдар. Чурттакчыларга ачы-дуза чедирер кооперативтерни тургузар. Ажылчылар бажыңының девискээрининде хостуг шөлдерге, туристерни болгаш хоорай чурттакчыларының машиналары турар өртектиг турушгарны кылыр. Ажылдырадың эт-керекселдерни хөлөзилээр черни организастаар. Ажылчыларның чурттаар байдалын таварымчалыг болдурары-биле өрээл бүрүзүнге телефоннарны салдырар, арыг-силиг тургузар, кижилерге культурлуг бараан болуруп чедип алыр.

Оолду ыындыг ол ажылчылар бажыңын хоорайның культурлуг төвү болуру кылдыр чамдык ажылдар кылырынга доктааган. Чурукчулар, үешеверлер база скульпторлар-биле керээ чарып алган, оларның кылаган ажылдарының делгелгезин организастаар. Келген ажылчылар ону күзелдин-биле садып алырлар. Сагыжылганы комплекстиг бухгалтерлайын-биле ажылдаарын шиңгээдип албышаан. Бот-орулга-чарылгаже, бот-акшаланышкынче шилчиниринге ышкаш айтырыгларны шиитпирлээри бистиң мурнувусталган чугула сорулга болуп турар.

База бир кол чүве — бүдүрүлгелер коллективтеринде экономиктиг өөредилгени пеперткени. Чаа системаны шиңгээдир дээш ооң мурнакчы коллективтериниң дурзулгазын өөренир, экономиканы башкарарында эки чүүлдерни бүдүрүлге бурузунге киирериниг-биле моон соңгаар-даа бүгү күштү моөнеп ажылдаары негеттиниң турар.

Бистиң республиканга удаас чонга ачы-дуза чедирилгезиниң чаа дүрүмнери-биле дузаны чедирип эгелээр. Ол чаа дүрүмүң кол чүүлү болза, чагыкчы биле амыдырал хандырылга бүдүрүлгелериниң аразында харылзаалдың дугаймында болуп турар. Ол дүрүмде чагыкчы биле амыдырал хандырылга бүдүрүлгелериниң бот-боттарынга материалдыг харыысалгалыг болурупда. Ачы-дуза чедирер бүдүрүлге чагыкчының чагыын күүседнп тура, үрей кылышкан ийикпе, чидиринтер азы айыттынган хуусаанын саададыптар таварылгада чагыкчыга чагаан чүүлдүң өртээ-биле тускай айыткан хуу ёзугаар хөөнү төлөөр. А чагыкчы чагыын чогуур үезинде кедип, хемчедип келбейн, азы албайн баар таварылгада чагыкчы чагыг кылдырган өртек-биле —хуузу-биле хөөнү төлөөр апаар. Бо чаа арга чагыкчылар биле ачы-дуза чедирер бүдүрүлгелериниң бот-боттарының аразында бот-харыысалгалыг болуп, чагыгларны эки шынарлыг, чогуур хуусаанында күүсеттинерни чедип алырыпга ажыктыг.

ЧЕЖЕ ШҮҮДЭЭРИЛ?

Районнуң курстрахование инспекциязынга эрткен чылдың ноябрь 14-те кампилаа үезинин дугаймында белдиринкиге кинрдим. Олар ону көргеш, неделя төнчүүзүнде акшаны соңхозтуң почтазынче шилчидип бээр болган. Айыткан хүнүнде чедеримге, ол акшаны чоруткаан. Оон катап база район төвү бээр үжүрга таварыштым. Ноябрьда ооң ээзи четкеш айтырарга, хол үжүү дүүшпес диген. Ынчангаш бодумну келдиртккен. Чеде бээримге, ону харыылаар ажылдакчы өөренип чоруткап.

Ам мырыңай 1989 чыл үнген. Ам-даа сураг. Аай-лелдир чоруургә, шүүттүү кедергей. Ажылга база шаптыктыг. Билдиринкиниимни чагаа хаанына суккаш, почта дамчыштыр чоруттум. Оон соонда инспекцияже телефон дамчыштыр харылзажырымга, февраль 21-де документтелримни тыпкаш, бухгалтериияже дамчыдарын дыцнаттым. Ол-ла хүн 2 шакта дыцнадыптарын барымдаалаш база катап телефон-биле харылзаштым. «Документилерни тып кагдым. Акшаларны 25-те алыр сиэр» диди. Оон понедельникте база катап телефоннаштым. База-ла «инспектор чок. Кызыл киргев» деп мындыг. Та чеже даартадап, эртенинээ көөр үлүс.

Каяк суурда чурттап орар мен. Маппна-балгат чокта, бо аразынга аргыжары дыка берге. Амгы үеде кандыг-даа коллективте ажыл-ниң эде көрдүнүп, чаартыгаларжо бурупгаарлап турар үеде, мынчаар ажылдаврга капчап тааржырыл?

Даваа ООЮП.
Танды район.

ДУЗА КЫЛДЫР

Солуну назаде номчуп-ла турар бис. Уругчу номчуурга-да 1—2, 3—4 дугаар арынгар ажыл-херек. эде тургустуунуушкун дугайы боор. Ол база шын харын, ыындыг материалдарны үшүрбейн канчаар. Ынчалза-даа оларның аразынга солун, кижи сагыжынга таваржыр материалдардан парлаза. Дыштанып түнеринг болдап, үлүстүн кичээнгейин хаара тудар хире бичии баштактанныг аныыг материалдардан хөйүү парлаза деп солуннап чагаа замчыштыр диилеп ор бис.

Пазенда ООРЖАК.
Чазааша хоорайның чурттакчызы.

Чагаа парлаттынмаза-даа

БУРУУЗУН МИННИП, ЧУГААЛАШКАННАР

Ак-Довуракта автотранспорт бүдүрүлгезиниң чолаачызы Кызыл-Мажалык суурда чурттап турар Делгер-оол Бызаа-соловия Ооржактан бистиң солуннуң редакциязынга хомудалдыг чагаа келген. Ооң уткаазын доңчуларга мындыг. Эрткен чылдың сентябрь айда 2 хар 9 айлыг оглу Херел аар варваш. районнуң уруглар эмнелгезиниң чыттырып эмнээр салбырынга киргеп. Ук эмнелгезиниң эргелекчизи Ю. А. Голошапов. салбыр эмчизи С. В. Юдаков медерелии ышкынган чаш оолду таварымчалыг чаңгыс черге эмнээр турбуже, ол-бо ораалдеже уругчу коңчуруп, арыг-шевер багай, ыыраазаскактыг, тараканнар үлүзээ, чыт-бустут чердерге аппарып хондуруп, чанынга хайгаарап турган адазы, неэш, кыргын-авазынга каржы-хажагай чоруун көргүскен. Оглу 45 хонгаида байдалын айтырарга, эмнеп турган эмчизи С. В. Юдаков эмнелгеге, бажыңынга-даа дөмей-ле алтур, эмнеттинмесө деп харын бергеп. Ооң соонда оглуун эмнелгеден бажыңынче оорлап үндуруп апарган. Ада-неэзинин чөпшээрелиг чокка эмчи С. Н. Сендаш оорга чүүлүдеп каш катап сут алганы оолдуң байдалын улам бакшыратказ дээрзин база айыткан.

Автор шак мындыг хомудалды декабрь айның эгезинде СЭКП райкомунуң секретары С. К. Күжүгетке биижеш, кандыг-даа харын албаан.

Дувуренчиг чагаа оруккелий дээн. Баштай бажыңынга баргаш, ам-даа сегивээн, участок эмчизиниң хайгаарал-ында турар бичии Хереллң көрүп. авазы-биле чугаалаштым. Республика эмнелгезиниче аппарып, өске улут хоорайларга-даа чедирип, аргасүме диилеп, эмнедирип дуружуп турар болду.

Районнуң төп эмнелгезиниң кол эмчизи Лина Назимчаповна Сааның кабинединге дугурушканынче ёзугаар чагаанын автору Д. Б. Ооржакты, уруглар эмнелгезинде кол эмчи С. О. Куулары. солду эмнеп турган С. Н. Сендаштыг. Ю. А. Голошаповту, С. В. Юдаковту чалап алгаш, чагаанны танышгырып, кижи бүрүзүнүң тайыгбырын дыцнадывыс.

Ооп чогум чүү илерээнил? С. Н. Сендаш дуружулгалыг эмчилериниң бирээзи. Ол-ла коллективте 20 чыл ажылдап, сагыш човаңгырыг, эки ажылчы-биле човунуң макталыш, хүндүткелии чаалап алган.

— Баш мээзин долгандыр аарыгдап тывылган сут оорга чүүнүнче дамчып кээрге, ону үндүр сыкыртыр аргаиы хереглевээн болтумаа, медерел чок аараан бичии Херел мынан шыдаштайн баар турган. Бо талазы-биле билир. тускай билиг бедидер курсту база эрткен мен. Чаштын амы-тынын камгалап арттыпары-биле хеделип тура, айтырар чайым чок болган. Ону ада-неэзиидеп чөпшээрелдирип эмнелге чурумунда көрдүнмээн, кайда-даа бижиттинмээн — деп, ол байгы шынын чугаалады. Аарыгны тодаратканын, канчаар, кандыг эмнер-биле эмнеп турганын, чүнден сут алганын республика эмнелгезинден хынаан эмчилер шын деп көрген.

Аар аараан чаш Хереллң ынай-бээр көжүрүп, таварымчалыг байдалды гургуспаанны ээп боттарынын бүрүзүүн !" А. Голошапов, С. В. Юдаков оолдуң ачазы, хомудаан Д. Б. Ооржактың мурнунга миннир ужуога таварыштыы. Ынчаш эмнелгеге сентелге ажылдары чоруп турза-даа. берге аарыглыг уруглар чыдар ораалдеже оила кичээнгей салыр турган. С. В. Юдаков — эрткен чылын ниитизүт дооскаш келген аныяк эмчи. Бо удаада аарыг оглу дээш муңгарап-муңчуглаан ада-не-биле доцгуи чугаалажып, оларның салган айтырынга эпчок харынны бергеп частырыг болган.

Оолду бажыңынче оорлап аппарган соонда, эмчилер чүну кылганыл? Бо айтырыг чайгаар-ла салдынып кээр. Өг-бүлезинге чедип. эмнээр эмнерин айтып бергеп. участок эмчизи уругчу барып турарын районнуң уруглар эмнелгезиниң кол эмчизи, Тыва АССР-ниң алдарлыг эмчизи С. О. Куулар чугаадап орду.

Автор Д. Б. Ооржак болуунуи чагаазынга теп эмнелгезиниң эмчилериниң, сестраларының аразында сагыш чо ваңгыр, дыцнаңгыр эвес, каржы-хажагай. ажылынга харыысалгазы куду ооскеда ажилер бөрии район солуну «Хемчиктиң сылдызынга» шүүмчүлеп турза-даа, түнел уплурбазынга бижээн.

СЭКП райкомунуң секретарының адынга бижээн чагаазын хереженнер ортузунга ажыл чорудар киидистиң эргелекчизи С. И. Оюн хынаан чопаан дишкен.

Шүүмчүлээн чүүлдер колдуунда шын болуп бадыткаттынган. Бо айтырыгны коллективтиң хуралынга чугаалашкаш, чогуур хемчегдерни ап, негелдеени шиңгыратказ. Райкүүскомнуң кадык кампалал киидизинин дужаалы-биле таварымчалыг байдалды варыг кижилерге тургуспаавы, эптиг-эвилеп эвес болганы, ада-не-биле чугаага медицина этиказын сагыпаавы дээш уруглар эмчилерн Ю. А. Голошаповту, С. В. Юдаковту доңгуткан.

Александр ХЕРТЕК.
(Бистиң корр.).

Чоон-Хемчиктиң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелиниң планнаг даалгаларны база бедиткен хүлээлгелериниң ажыр боттандырар дээш күжениишкининг ажылдап турарларга аныяктарның загдыныкчылары Бонук-Кара Ооржак, Хензиг Ондар болгаш ооп еске-даа хоочупларны хамаарыштырып турар.

ЧУРУКТА: чыыл даараныкчы Чечен Ооржак.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

КЫМЫЛ БО?

Эрзин суурда бо кыргаанны танывас кижи ховар. Ол 1959 чылдан бээр ам бо хүнчерге чедир чурттагалга-коммунал ажыл-агый бүдүрүлге эргелелиниң шугумунда ажылдап чоруур. Оны Норбувил Магываловна Кыргыс дээр. Оон бээр үжеп чыл эрткен. Ол үениң иштинде доктаамал чүпар-бажыңга ажылдап келген.

Ол «Күш-ажылдың хоочуну» медальдың эдилекчизи. Бүлиимиг дыштанылгаже үзээ-даа, бодунуң мергежин, чаңчыгын калган шынак ажылынадан чарылбаан.

Эрзин суурга 1973 чылда амгы үениң негелдезинге дүүштүр чаа хеп чуур черлер чүпар-бажыңны ажыглалга киирген. Норбувил Магываловна ында ажылын уламчылавышаан. Ооң карылыап турар өрээлдери кезээде арыг-силиг. Шак мындыг арыг черге чүүп келген улус хевин уштунуп, кетинерге бевин культурлуг болгаш таварымчалыг чаңгыс черге эмнээр турбуже, ол-бо ораалдеже уругчу коңчуруп, арыг-шевер багай, ыыраазаскактыг, тараканнар үлүзээ, чыт-бустут чердерге аппарып хондуруп, чанынга хайгаарап турган адазы, неэш, кыргын-авазынга каржы-хажагай чоруун көргүскен. Оглу 45 хонгаида байдалын айтырарга, эмнеп турган эмчизи С. В. Юдаков эмнелгеге, бажыңынга-даа дөмей-ле алтур, эмнеттинмесө деп харын бергеп. Ооң соонда оглуун эмнелгеден бажыңынче оорлап үндуруп апарган. Ада-неэзинин чөпшээрелиг чокка эмчи С. Н. Сендаш оорга чүүлүдеп каш катап сут алганы оолдуң байдалын улам бакшыратказ дээрзин база айыткан.

НАЦИОНАЛ ХЕПТИ КАГБААЛЫ

Тыва чоп шупту национал хептерни боттары даарап кедип чораан. Ол үениң кыргын кижилериниң саны ам аваажеп чоруур. Бичангаш бо үениң аныяктарынга тыва хептерни даараарының дугайында бижип таныштырайн.

Чылдың кайы-даа үезинде кедер хептерни демнеп-биле даарап ап чорааннар. Кышкы тоннуу даараарда хереглээря-биле дүгү улуг эвес, өйүнде хой. Ошку кептерни алгыларны 2-3 хонуң божага идээлээр. Оок соопда ыяш эдирээ-биле эттеп чымчадып алыр. Эттээн белен алгыны хайындырган баарны ажыткаш, баартаар.

Белен алгыдан үзүп, чолдак тонну, чеңи чок хорек-тээп-даа даараар. Топиарның эдектерни, моюлдуруун, чеңнер аскын кара былгаар-биле мекыттап, хээлеп, каастай аарак даараар. Амгы үеде тонну чараш торгу-биле шып ап болур. Өөктерн моңгүн, чес, куру чымчы торгу. Ол үеде кижилер чүгле бажы шиш, үлдүнүн үгулээлап сырып тургап даараан хээлиг пдиктерни, күскү, часкы үелерде эр улуг кара хөм, иштп кидпе уктарлыг пдиктер кедер. Херээжеп улуг колдуунда шып башкыг пдиктерлиг турган. Чайын кедер топиарны амгы үеде артистерниң концерттерге кедер тоннары ышкаш даарап турган. Ол топиарның чеңиерни янзы-бүрү өңнерлиг хилиңбиле каастап даараар. А эр, херээжеп берттерни ап, хураган, анай кептеринден даарап ап чорааннар.

Даараныла комбинаттарыңга тыва хептерни даараза кандыгыл? Черле ынчангаш өгбелериивистиң кедип чорааны национал хептеривисти кагбаалыңар.

Тава-Сажбуу САРЫГЛАР.
Пенсионер.

Ак-көк экранда

БУРЯТ ӨҢНҮКТЕР

Бурятпяның уран чүүлү бүстиң чуртта сурагжаан. Улан-Удэде Күрүненпң Ленин орденниг опера болгаш балеттиң академиктиг, драманың бурят, орус, уруглар театрларынга көрүкчүлер кажан-даа үүктелбес. Үк коллективтер делегей классиктеринпң драма, балет, опера чогаалдарын салып, көрүкчүлерниң үнелелии чаалап алганнар.

Сураглыг бурят композиторлар Ямпилов, Батуев болгаш өскелер-даа национал уран чүүлүүң сайзыралынга боттарының үлүүн киирип келгеннер. Оларның өөреникчиси Анатолий Андреевтиң чогаадыкчы ажылы хөйге билдингир. Аңаа РСФСР-ниң болгаш республиканың уран чүүлүүнүң алдарлыг ажылдакчызы деп атты тывыскан. Аныяк композитор Бурятпяның күрүне база ленинчи комсомол шаңналдарының лауреады.

Анатолий Андреев чоокта чаа биске аалчы болуп келген. Парлалга ажылдакчылары, Кызылдың уран чүүл училищезиниң сургуулдары-биле ужуражып, телекөрүкчүлерге бодунуң чогаадыкчы концертнин бараалгаткап.

Акы-дүнма кожавыс Бурят АССР-ниң төлээлери болуп, алдарлыг ыраажылар база келген. Бурятияның опера болгаш балеттиң академиктиг театрының солисти, РСФСР-ниң алдарлыг артизи, республиканың комсомол шаңналының лауреады, ыраажылардың делегей конкурстарының каш дакпыр лауреады Галина Шойдагбаева, соң эштери Бурятияның улустуң артистери Болот Бороев, Вячеслав Балыжинпмаев олар Анатолий Андреевтиң ырларын күүсеткеннер. Хөгжүм үделгеде — Бурят АССР-ниң алдарлыг артизи Анна Архипова.

Чогаадыкчы концерт эгелээриниң мурнуу чарыында, Күрүненпң Бурятияда Ленин орденниг опера болгаш балеттиң академиктиг театрының ыраажызы, Бүгү-россияның ыраажылар конкурузунуң типлекчизи Болот Бороев-биле ужураштым.

— Артист кижиниң амыдыралы дүгүй кырында дижир болгай. Силерниң база ындыг-ла боор аа, Болот Дашиевич?

— Чок. Бистиң театрда көргүзүүлер барык хүнүң чыгы дпзе, хөөредиг чок боор. Сезон бүрүзүнде чаа опера болгаш балет чогаалдарын салып турар. Ынчангаш көрүкчүлер үзүк чок. Чоокта чаа Ыракпы Чөөн чүк четкеп келдим. Симфоникпиг оркестрпвис-биле кады неаполитан ырларның концертин олээн хөй хоорайларга көргүскеш келдпм. Анатолий Андреевти Тываже чалаап. Оон ырларын күүседнри-биле чедип келгенпм бо-дур.

— Болот Дашиевич, бөгүнгү ыраажылар үш кижи-дир силер. Хар-назынынар дөртеи чаа чедип турар. Үжелдиринер сураглыг деп билип тур мен. Ыры уран чүүлүнге шагда-ла киргеи улус силер пйиваан?

— Чо-ок! Галя биле Слава консерваторпяны мени мурнай доостулар. Олар ынаар база назыныңың мырыңай хып дээп үезинде кирбээнпер. А мен өскс мергежилди шилээп алгаш турдум. Кижиниң чүрээнден бердингени мергежили, хандыкшылы чоруур. Шериг-далай офицери болу берген-даа, ыраажы болур күзелим мени кагбайн чораан. Консерваторияже кирериниң пылгалдаларын каш чыл улаштыр тудуп тургаш, ам-на харын кирип алдым. Үжеп беш харлыг тургаш, ону доостум. Ынчангаш чогаадыкчы оруум шаптараазының болганы ол-дур.

Март 21-де болур Кызылдан теледамчыдылгага Анатолий Андреевтиң чогаадыкчы ажылы-биле таныжып ап болур силер. Тывалардың болгаш буряттарның уран чүүлүнде төрелдештекек чүүлдер хөй. Ынчангаш композиторнуң ажылынга дугайында аңаа болур беседадан билип алыр силер.

Анатолий Андреевтиң чогаалдарын төп радпонуң дамчыдылгазыпдан дыңнаан мен. Композицияның ыры болгаш еске-даа жанрларын тургузарда, чоппуң аас чогаалындан туттунуп, оон сүүзүүнү амзап чоруур кижи-дир деп тывааларныңга дөмейлешкек аялганы дыңнаан, билген мен. Ол хүн дамчыдылганың бижидилгезинге база кирпштим. Бурят дылда ырларны дыңнап олурзумза-да, бодумнуң тыва дылымда артистер ырлажып турган ышкаш болган.

Эдуард ДОНГАК.

ЧУРУКТАРДА: ыраажы Г. Шойдагбаева (үстүнде), композитор А. Андреев (солагай талазында), ыраажылар Б. Бороев, В. Балыжинпмаев. Анатолий МЕЛЬНИКОВТУҢ фотолары.

Эде тургустунуушкун:

бодалдар, саналдар

АРЖААННЫ АЖЫГЛАЗА

Чаа-Хөлдүң девискээринде, кылымал далайның ол чарынында Үүр-Сайырда, Ажыг-Суг аржааны бар. Ол кайгамчык эм шынарлыг. Ол аржаанга баргаш, аарыңнан сегээн кижилер эмгежок. Иштики-даштыкы балыг-быжыкпны когун үзер. Ооргалы куйлаан аттың ылчыргай черни экиртип каар. Бо аржаанның эм шынарының дугайында чаңгыс-ла чижек четчир. Кызылда тудутжу Чылбак-оол Допгактың төйүдүү оюлганнай берген. Эмчилер кезер диген. Оон ол аржаанга үш улай барып эмненген. Оон рентгенге көөрге, сорбу безин чок болганын эмчилер кайгаан.

Ол чер чурттуг бир кижи чиңгелеп аараш, кызыл-өөжүнде чүгле сут ажар апарган. Бичии оглун эдертип алгаш, ол аржаанга эмненген. Аржаанны чылыдарга, хойпак ышкаш, итпектелп бээр. Ол кижи ону ажыглаш, ону тыккеш, оон үнген арыг кара суун ижип турган. Он хонганда төрелдери келирге, аъш-чемнп төндүр чип алган орган. Ол кижи ам кап-кадык.

Үстүнде адаанын аарыглардан аңгыда, бүүрегпиң янзы-бүрү аарыгларын база эмнээр. Оон аңгыда хөй сарыглыг кижилерге коичут дузалыг, ону тоолгадып каапгар. Улуг-хырын адаанын безин өйүнде ажылдаарын хандырыптар. Бо эм шынарлыг аржаанны ында совхозтуң холга алганы өөрүнчүг. Чайын дыштанып барган кижилерни чурттаар чер, аъш-чем-биле хандырып турары эки-дир. Оон аңгыда, аржаанны савалаш, сатса кандыгыл? Мону өөредип көрзе. Ажгы чаа арга-биле ажылдап турар совхозка ол аржаанны савалаш садар болза, совхозка-даа ажыктыг, чонга-даа дузалыг болбас бе? Бир эвес ажыл-агый ону артык ажыл кылдыр көөр болза, аңаа кооперативтен организастаза чүл? Ол кооператив аңаа хомут-дута, согаашбала, тыва чемнер-даа бүдүрүп, чонга саткай. Бо бүгүнү чөрле өөренип көөрүн совхозтуң удуртукчуларынга сүмелексээр-дир мен.

Сергэй ХЕРТЕК.
Кызыл хоорай.

Кымны чараш дээрил?

СҮМЕДЕН КАДЫҢАРАМ

Канчаар кеттинзе экил, ол шын бе?

Мага-бодунга таарыжыр хеп-сыннын кеткен, бодун ырыт-силиг ап билир кижилерни көөрге магалыг. Сезоннар аайы-биле канчаар кеттинзе экил? Башты, салды кандыг янзылыг таартса чагуурул? Назы-харының аайы-биле хеп-сынның өңүн таарыштырын кеттинери чөрле эки. Кижилериңиң дурт-сыны, мага-бодуу, арын-шырайы ангы-ангы болгай. Мергежилиниң аайы-биле аныяктар боттарының пдик-хевин канчаар кеттинзе экил?

Амгы байдал-биле алырга, алээдилерни, аныяктарны база назыны элээп улгады-даа бергенперни көөрге, хойлецнер кеткен, колдуунда-ла чүүрлерлиг болур. Ооллардың көөрге, чандыктары башгарың өгбейтир дыдырартын алган болур, а осколери—уядын алаа-даа, оозун ырап, аяк-шинчи кинрбес, саңнцалдырын алган чоруур. Чамдык аныяк ооллардың азы кыстарны көөрге, эргектерниң дыргактарын үзаар шаа-биле остүрүп алган болур. Оозунуң хир-чанга туттура бергенни кижи эскерер. «Хирлиг-дир» деп сагындырарга. «Бо дээрге мода-дыр, культура-дыр, а сенде оон кайызы-даа чок, чараш эвес-тир» дижир. Ол шын бе?

Юрий ДОРЖУ.

Кызыл хоорай.

Кызыл хоорайның хоочун чурттакчызы, аммдырал хандырылганың дуржулгалыг ажылдакчызы, баш таарар мастер Раиса БАЗЫРГА үстүнде авторнуң чагаазын харылаттырган бис.

— Назы-харының аайы-биле каяа, кандыг хеп-сынны кедерни угаап билири ынчыг чугула. Чамдык улустуң хөй кезии бажыңга өске кижилер көөр эвес дээн хөөн-биле хирлиг хептиг азы кайы хамаанчок кеттинип алган болур. Ада-иенин мыңдыг чаңчылыңдан ажы-төлүү кандыг үлегер алырыл? Өөчүзүнү эмин эттээр чиде берген, хевирп үрелген платье кедер орнупга ситец пестен даараан халат-платье кеткен херээжепперни көөрге, харын-даа ялнныг, чараш. Бажыңга ажылдаар кижиге чеңиерп кыска халат-платьелер дыка таарымчалыг. Бажыңга Кедер хеп хостуг, долгем болгаш арыг-силиг база арынга тааржыр болза улам эки. Эр улус бажыңга боттарынга таарымчалыг хептеп кетсе чогуур. Арыг-силиг кеттинери чугула.

17 харлыг ооллар, кыстарга бодаарга. 15—16 назыкарлыг ындыг уруглар улутзудур кеттинмезе эки. Аныяктарга өңүүр, чырык хептер тааржыр. Кызыл, сарыг, ногаан, ягаан, ак-көк, көк өңнер-биле даараан хептер кончуг чараш болур. Аныяктарга өртээ улуг пос-биле хеп-сын даараары албан эвес. Чүге дээрге оларның дурт-сыны болгаш өөлүдезп кидин-түлүк сайзырапда. Чеже-даа өртээ улуг пестер-биле хеп даарап бээрге, дораан бичелеп каар. 16—17 харлыг уруглар боттарының дурт-сыныя үревези-биле бедик эвес эзжектиг туфельдер кетсе эки. 15—19 харлыг ооллардга спортчу хевирпиң хептерни бижип, даараи недери таарымчалыг. Чижеэ, хойлец дижик, оок бичии кезектерни — карманнар ы н болгаш өске-даа квастелгаларын спорт хевиниң аянында домейлештир даараар. Ол хире назылыг уруглар, ооллар мода ёзугаар кеттинерни халы угаап билип, оок кызыгаарын база бодаза чогуур.

Дээди өөредилге черлериниң студентилери лекцияга бодуун өңүүр, бодунга таарымчалыг кылдыр бижжан хептерни кетсе эки. Аныяктарның кеткен хептери боттарынга эптиг база долгандыр турар кижилерге көрүштүг болур болза чогумчалыг.

Ам мында арын, башты канчаар ап чоруур ужурлугул дээрзин тайылбырлаксадым. Хүн бүрүнүң арыг-шеверии сагындыпаан, кижи бодуунуң кадмын камнап, ажылгыр шинээзин улам дадыктырып чоруур. Бодуңуң төрүмелинден чараш хевирпи болгаш кадыкшылын камгалап алыр дизе, арыг-шеверниң бөдүүн дүрүмнерни сагыыр апаар. Мага-боттуң, диштериң, баш дүгүнүң болгаш кеткен пдик-хевиниң арыг-силиңче хүн бүрүде сагыш салыр ужурлут. Оон аңгыда хүн чурумуи хажыттпазы дузалыг.

Баш дүгүнүң өңү кижиниң арны-биле ялнкашкак болур ужурлут. Шевергни кылдыр дырап ап чоруурга баш дүгү кижиниң улам ала-шинчи кинрер. А пдик-хеп база олда бүтүгө таарышкан болур. Салын чүдүп албаан әр улус бодуңуң чуттуун коргүснүшаан, долгандыр турар кижилерни база хүндүлевеэн ол болур. Бодуң хүндүлеп билир әр кижилер доктамал арыг-силиг чорууру кесиү.

Баш таартыр дээш келгеннер мастерлер-биле сүмележип, чогум бодуңуң арын-шырайыңга, пинти мага-бодунга таарыштыр баш дүгүн канчаар чазап, эдип алаа экил дээрзин айтырыш турар. Бистиң баш таарар мастерлеривис оларга сүмелерни берип турар. Шынап-ла, баш таарар бетинде, канчаар таарза, ол кижиниң таарымчалыын шинчилеп көрүп алыр бис. Аныяк-даа, назыны удгадыл-даа бергекперге узун эвес кылдыр таарары таарымчалыг.

Кижи бүрүзүнүң холдары арыг-силиг болуру албан. Холдарны үргүлчү чугаа эки. Эргектерниң дыргактарын тускай щётка-биле чуури чогумчалыг. Дыргактарны кезер болгаш үргүлчү арыг-силиг ап чорза эки. Кижиниң кежи-биле бир домей, дыргактар база агаар тынар. Ынчангаш ону мында-хаая будуурун сүмелеп турар. Дыргактарны колдуунда төгелчиктей кезер. Бакка-сокка будаан дыргактыг эргектерден будуваан, арыг-силиг дыргактарлыг холдар чараш кестүр.

Шынап-ла, кижиниң чаражы чүден кестүрүл? Кандыг кижини чараш дээрил?

ДӨРТЕННЭЭР СУУР

Ооң амыдыралы, ажыл-ижи.

Адыр-Кежиг-биле холбашкап ажыл-ишт, чоргаарал, пдегел бөгүн көвей. Адыр-Кежиг суур азы «Тоора-Хем» совхоз үндезилеттинпп тургустуганындан бээр апрельде 40 чыл болур.

Өзүп орар салгалдарывыстың чурттап, ажылдап, өөренип турар суурувуң тоогүзүн билип алыш дээш улуг назылыг кижилер иети арттырар ужурлуг бис. Шак мындыг угланышкыпныг ажылды улуг күзел-биле эгелединс.

Суурда партия, совет организацияларының төлээлеринден, школаның «Кызыл-печилершиң» идепкейлиг киржикчилеринден комиссияны тургускан. Кодээ Совет, совхоз болгаш школаның талазындан аңаа утказтур кылып чорудар тускай ажылдарның хемчегларын тодарадып ажылдап кылган. Ол ажыл чүгле суур девискээри-биле кылыгаарлаттынмайн турар. СЭКП райкомуның идеология килдизиниң, херээженнер төвүлелиниң, культура килдизиниң талазындан хемчегларын ап, боттуг дузаны чедирип, арга-сүмени берип турар. Бистиң мурнувуста кылыр ужурлуг ажылдар хөй.

Көшкүн чораан чоп бир дугаар Азас хөлдүң эрнинге 1949 чылдың апрель 26-да чыыш кылгаш, коллективтиг каттышкан ажыл-агыйлыг артельди тургузар деп шиитпирни үндүрген. Ынчангаш 40 чыл эрткенде катап эрткен оруктсе хая көрүп, оон төвүзүп тургузары-биле Азас ортумак школазынга тускай музейни ажыдарын шиитпирлээн. Ам бо хүнперде тускай бажыңны көрүштүг дерип, ишти-даштын чаагайжыдың эгелээн. Совхозта партком секретары Седеней Дугур ол ажылдың ужур-утказын хандыр билир, ажылчы чонның ортузунга кижизидилгө ажылын, совхозтуң амыдыралын көдүрер хемчеглер алдынып турар. Хөйниитпиң ажыктыг херектерин чорударынга, музейниң дериге, чаагайжыдылгазын шыпарлыг кылып алырынче кичээнгейни салып турары өөрүнчүг.

Ам бо хүнперде ол ажылче хаара тудар соруга-биле агитквартираларда ажыл хайнышкыныңг чорун турар. Суурнуң 15 агитквартиразының бежи делгелгелиг, музейниң фондузупга эт-херекселдиг, төөгү материалдарын илереткен белек-селектиг, лекция, бесседалыг, концерттерни көргүскүлээп. Үк ажылга «Чечек», «Челээш», «Чалбыып», «Тоора-Хем» болгаш «Азас» агитквартираларның (даргалары Алевтина Кескпй, Кара-кыс Дараапай, Наталья Ак, Галина Достай-оол, Вера Кол) үндүрген концерттерни болгаш кылган делгелгезин жюри кежигүннери үнелээп.

Ол ажылга «Өдүген», «Шопчалай» агитквартиралар (даргалары З. Т. Чортаадай, А. Даадай) эки белгткенип-турар.

Совхозтуң 40 чылынга уткуштур агитквартираларның чорудуп турар ажылдарында чепнестерге доктаап, ам моон соңгаар кандыг ажылдарже киичээнгейни угландырза эки дээрзин актив-биле каттышкан херээженнер төвүлелиниң хуралынга чугаалашкан. Ол хуралга агитквартираларның удуртукчу башкылары, үк девискээрде корум-чурумну экижидер ажылды коткак чорудуп турарын демдеглээп. Иштп түнелдерни үндүрерде еске негелдербиле чергелептир уруглар, өлээдилер, апыяк-өскенперниң өөредилгезинче, кижизидилгезинче, корум-чурумунуң, оон дериин ажыл-чаңын участок төлээзи эки биле. Үк таварылгада милициянын капитаны ол чоокта турган кижилериңиң амы-тынын камгалап алыры-биле хоойлу-дүрүм бүтаар ылап ыш шиитпирни үндүрепнп демдеглээр апаар. Ол-ла кежээ бижектеп балыгланган 8 кижини эмнелгее чедирген.

Республиканың ИХМ Барыын-Хемчик, Улуг-Хем райкүүскомнарының ИХМ-ниң участоктар төлээлери, милициянын капитаннары В. С. Иргит биле А. С.-М. Сотнам оларны чазак шаңналынга киирген.

* * *

1970 чылда Өвүр районуң Торгалыг суурга чурттап турган, 1964 чылда Торгалыг суурга төрүттүнген Светлана Куулар билдинмес байдалбиле читкеп. Төрелдерпиң чугаазы-биле алырга. Моол Арат Республиканың девискээринче аппаргап деп турар. Бо дугайында билдингир медээлерни тагдаа чернпте дыңнадырын диледивис.

* * *

Чаңгыс удаа эвес аар кемниг херектер үүлгеткен дээш Владимир Анай-оолович Сааяны Өвүр райкүүскомуун ИХК-ан дилеп тур. Ол 1960 чылда Чөөн-Хемчик районуңуң Хөндергей суурга төрүттүнгеп.

* * *

Борис Олуровпч Куулар 1960 чылда Бай-Тайга районуңуң Тээли суурга төрүттүнгеп. Амгы үеде аар кемниг херектп үүлгеткеш. Барыын-Хемчик райкүүскомуун ИХК-зиниң истелге органнарындан чаштып, дезип турар.

* * *

Бо чылдың февраль айда Кызыл хоорайның эмнрпктер сергедпр черинче 970 кижи киргеп. Оларның арасында пайысылалда чурттавайп турар 246 кижи, доктаамал ажыл чок —165 кижи. моол мурнунда шиитпирп чораап 116 кижи бар. Дараазында организацпялардан эң хөй эзирик кижилер туттурган: пассажир автобудурулгеден 11, чурттапга-ажылдап трезинден 11, орук-тудуг комбинадыдан 16. «Туваобувшейбыт» будурулге каттыжыыпкындан — 9 кижи киргеп.

Бо дугайында дыңнадыышкыннарга чүгле 3 харыыны пассажир АТБ-ан бергеп. Оларның арасында СЭКП кежигүнпери В. Н. Байгажаков — яжеэер. Г. О. Монгуш, В. К. Кара-Сал—ажылчыннар.

* * *

1969 чылдың февраль айда ада-иезиниң хайгаралынган дескеп, өөренмейп турар 33 уругларны тудуп илереткеш, чогуур чер аайы-биле чоруткан. Кызыл, Барыын-Хемчик районнардан, Кызыл хоорайдан 7-7 кижи, Бпи-Хемден—4 кижи, Улуг-Хемден — 2 кижи. Чаңгыс эвес удаа туттуруп, ада-пе талазындан хемчег алыспайп турар пазы четпестер: Аяс Наксыл —Чаа Чаа-Хөл школазының 8-ки класзының өөренпкчизи. ол магазинден аъш-чем оорлаары-биле ораадажып турган туттурган. Миша Сипрпң — Межегей суурдан келген, кайдада өөренмейп турар. Александр Күжүгет — Ак-Довурак школазының 5-ки класзының өөренпкчизи, кемниг херек үүлгедирпнге хөөнүүр. Аяс Самдап — Бпи-Хемден келген, ол кайда-даа өөренмейп, ажылдавайп турар.

Оларның арасында ортумак школа өөренпкчилери — 22 кижи, кайда-даа өөренмейп, ажылдавайп турар—11 кижи бар.

БОТ-БОТТАРЫНГА АЖЫКТЫГ ҮНДЕЗИНГЕ

КРАСНОЯРСК. (СЭТАныңкорр.). Кыдат Улус Республиканың бараан делгелгезп соолгу бешен чылда бир дугаар Красноярск хоорайга бооп эрткен.

Делгелгеним кирпиичизи Цзилинь мошунуң садыг маттымыышкынының удуртуичузу Тянь Ми Чжу мынча дээп:

— Бистер 5 хонуң иштинде силер-биле амыдаамывысна онза сеткил ханып таарзындывыс. Совет будурулгелериң болгаш кыдат компанияларның удуртукчуларының аразында ажыктыг чугаалажышкынналар болган, делгелгеним чедишкинниг эртпенпиң көөнү херечизи — бараанны валюта чон солчур дугайында керээни чарганы.

Кыдат тала солчуру-биле ада-чурт барааннарын база АКШ-тың, Японияның болгаш өске-даа чурттарның будурегени хууда компьютерлерни, оларга тургузугларны, хөөлгалаар болгаш бижин парлаар машиналарны, харылзаамың дериг-херекселдерин, радно, видеотехниканы саналдаан. А аалчылар Сибирь чурттакчыларының будуруп турар продукциязы: арга-ыяштан тудуг материалдарым, чүүл-бүрү технологтуг дериг-херекселдерни. Красноярск крайпотребсоюзтуң барааннарын база хамыкты мурнай сонуургааннар.

ИХМ-НИҢ ПАРЛААЛГА БӨЛҮҮ ДЫҢНАДЫП ТУР

Милициянын капитаны Владимир Севекович Иргит Барыын-Хемчик райкүүскомунуң ИХК-де участоктуң улуг төлээзп. Ол бодунуң даандырган ажылынга харыысалгалыг, бижыг турупгуг. Хөй-пиитп организацпяларыбиле хүн бүрүг харылзаалыг, кемниг херек үүлгедиишкиңнерпнге удур улуг профилактиктиг ажылды чорудуп турар.

1988 чылдың декабрь 29-та ИХК-ниң дежурный шагдаазы дүвүренчиг медээни дыңнаткан: «Билдинмес әр кижи чолаачыга бижек дөгеп тургаш КамАЗ-5410 маркалыг, 27-99 ТВЛ дугаарлыг, 13 тонна кывар-чаар чүүл сөөрткен машинаны хунаап мунгаш, дезипкеп». Участок төлээзи В. Иргит улусчу дружина кежигүннерпп дыка шалыпкын эвилелдээш, кывар чүүлдүг машинаны Эрги-Барлык суурдан тыпкап. Кемниг херек үүлгедикчпзин машинаны аңаа хүлээдип бербээп. Ол албан-хүлээлгезин күүсеткен участок төлээзинче опза дерзинап-биле халдап, 2 катап эктпнче, бажыңчо бижектээп. В. Иргит агаарже 2 удаа сагындырыг боолаашкынны кылгаш, кажан ооң амы-тынын айыылдыг байдалга турган болгап. Өг-бүле улус чурттаар общежитпеге келирге, элээди эзирик үш оол бижек-биле чепсегленгеш, хөй-пиитп чуртталга чери болур общежитиеде опза дерзин хулиганзыг чорук-биле шош-содаа үндүрген турган. Участок төлээзп олардан хулиганзыг чорукту соксадырын негээрге, кемниг херек үүлгедикчпзп В. Седенмаа бижектээрп-биле халып келген. Ында чурттап турар кижилерниң амы-тынынга база участок төлээзпнпң бодуига аймылдыг берге байдал тургустунуп келген.

Кемниг херектп соксадыр, ында кижилерден аймыл-халапты чайладыр сорулга-биле Александр Сотнам пистолединп ажыглаар үжүрга таваржып, кемниг херек үүлгедикчилерп В. Седенмаапы, В. Дүмен-оолду балыглаап. В. Седенмаа мооң мурнунда опза дерзпп кемниг херек үүлгеткепп дээш шиитпирпп чорааның, оон дерзпп ажыл-чаңын участок төлээзп эки биле. Ук таварылгада милициянын капитаны ол чоокта турган кижилерниң амы-тынын камгалап алыры-биле хоойлу-дүрүм бүтаар ылап ыш шиитпирни үндүрепнп демдеглээр апаар. Ол-ла кежээ бижектеп балыгланган 8 кижини эмнелгее чедирген.

Республиканың ИХМ Барыын-Хемчик, Улуг-Хем райкүүскомнарының ИХМ-ниң участоктар төлээлери, милициянын капитаннары В. С. Иргит биле А. С.-М. Сотнам оларны чазак шаңналынга киирген.

* * *

1970 чылда Өвүр районуң Торгалыг суурга чурттап турган, 1964 чылда Торгалыг суурга төрүттүнгеп Светлана Куулар билдинмес байдалбиле читкеп. Төрелдерпиң чугаазы-биле алырга. Моол Арат Республиканың девис-

Культура болгаш амыдырал

Республиканың хөгжүмшүн театрының орус бөлүүнүң артистери Джоп Бойтон Пристлиниң «Пеликан орчулукта эртине» деп шүлүн белеткээш, комиссиягa хүлээткен. Ол шүлүн көргүүлерге бо кежээ бараалгадыр.

ЧУРУКТА: шүлүден көргүзүү.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

Чоннуун—чонга

ЫНДЫГ КЛУБТАР КӨВҮДЕЗИН

Сонуургактар клубтарының көрүлде конкурузу Таңды районда Дүрген суурнуң Культура бажыңында болган. Оон бээр элээп үе эрткен-даа болза, сагыштан ыравас-тыр. Сонуургактарның ол клубтарының канчаар тургустунганын, арга-хевирлериниң ангы-янгы болганы солуун болду. Ылаңгыя Эрзин районнуң Мөренде Культура бажыңының (директору Алефтина Чоодуевна Аракчаа) сонуурганы «Мөреп-кыс» сонуургактар клубунуң ажылын сеткил ханымнык-биле көрдүм.

Тыва-тоннарны, чеп чокгарны, содак-шудактарны, чеп-аргамчылар, өг тыргыларны, кожаландар болган бызаа, кулун мончаларны, чуларларны делген көргүсүү. Ол ышкаш эзер чоналарны, даалыңнарны бижүп даараарын карак-биле көргүзүп турганнар. Оон мастери Селчитмаа Дончуттуң кылган чүүлдериниң өң-чүүнү, хөөлерин таарыштырганы сагышты чыдыш турар болду. Чамдык көрүкчүдер болган янзы-бүрү клубтарның кежигүнери телээштелип турар паспонал хептерни, эдилелдерни сонуургап, өртек-үнезин бээлп айтыпкан, аныкаан күзелин чажырбайн турган.

Санчымаа Моң алгы-кештп канчаар эттеп кылырын өөредип турган. Алгы-кештп эттеп-чымчадып кылырынга эдилеп, хыргы, сүүткүүт, далтыг дээш аныяктарның тапывалы эт-сеппи көргүзүп турган. А алгы-кештеп кандыг хептп даарап, будүрүп болурул? Эльвира Көкей хураган кежи тыва тоннарны, хөректээштерни канчаар быжып, даарап алганын сонуургадың турду. Бо мастерлерниң даараан хеп-сыныда, эдилелдериндө тыва угулалар хаяаланган. Аяк хөлүг торгулар хереленнип турган.

Аныяк пелер уруг-дарыынга бопуктарны даарап билбезинден садыгдардан дилелгеп турар болгай. «Мөреп-кыс» клубтуң кирижикчиси Фаина Артына яңыы-бүрү дугаарлыг кылдыр даараан идиктерни сонуургатты.

Кадыг идиктер, мойтактар, дашты дүктүг идиктер болгаш бопуктар (шүптү иштин талазын хыглап каан) көрүштүг-ле-дир. «Уран кыс удазынга ораашпас» деп түве ол чорду. Өг-бүле тудар дээш душтук кыстарга бо-ла хереглеттинге бээр каастагларже Полина Дончут сагыш салган. Шай, дус хаптары, холга тудар сумкалар, көжегелер дээш еске-да чараш эдилелдерни даарап, чогаадып кылганын көргүскен.

«Мөреп-кыстың» кирижикчилери сүт-биле, далган-биле болгаш эът-биле кылган тыва чемнериң дээжилерни база кылып келген. Көрүкчүлер амаан, амданныын, солуун джип, амыраң тургулаан.

Улуг-Хем районда «Улуг-Хая» совхозтуң «Кажык» сонуургактар клубу база чаагай дилээшкиннер-биле чеп-сегленген улус болган. Кагдынып бар чыткан тыва оюннар: кажык адары, кажык кагары, кажык сарыптырары, кажык чажырары... дээш, бүга-шыдыраа, даалы, тевектээри болгаш улустуң аас чогаалдары: тоолдап, тывыныктап, кожамык-тап база таныпларынга чоннуң өөредип турар. Оон удурткучулары Анай-оол Тулуштуң. Дадар-оол Монгуштуң көргүзүүлерин мактавас арга чок.

Бин-хемчилерниң чурулгакино тыртырар «Объектив» клубунуң киржикчилери солуун болду. Ажыл-ижин көргүзүп келген клубтарның угланышкыннары яңыы-бүрүдээ болза, кол утка-шынары чангыс болган: чаа чүүлдерни дилеп, тып чедирери алыш шаандагы ада-өгбелериниң чараш-чаагай чаңчылдарын келир үениң салгалдарына пептерегей болдурары болган. А Тес-Хемниң «Ужарлыг» чечен чогаал каттыжылыышкынының киржикчиси Ларисса Артынаның «Улустарның пайгаралы» марка чыыр ажылын жюри үнелээн. Оон составын ам-даа массалыг болдурарын чедип алыры күзенчиг.

Сонуургактар клубтарының көрүлдезин чангыс хүн эрттиргени сагышка четпес, ботботтарының ажылын четпи танывжын четтикпээлиер. Харын-даа чамдыктары көрүлдезин эгелиишкинден төнчүүзүнге чедир көрүп, долу киришпээни хомудавчыг.

Дараазында көрүдеге сонуургактар клубтары канчаар ужуражыры, эң ховар дилээшкиннерни клубтарынга тыварынга бо көрүлде канчаар-даа аажок салдарлыг болган. Сонуургактар клубтарын кайда-ла чурттакчылыг черлер бар болдур, аңаа тургулуп болуурун билип, өөренип алдывыс.

Моторк ТИРЧИП.

Уран чурулга

ДҮРЗҮЛЕРГЕ ЧЕДИР

Республикада урулгарның ийи тускай чурулга школазы бар. Оларның биргээни Тээли суурга 1982 чылда ажыктаан. Ынчап алаа 40 өөреникчилер, 2 башкы турган.

Урулгарның чурулга школазын Тээлиге ажыктаны таварылга эвес: Бай-Тайга дээрге уран-шевер даш чонукчуларының чурту. Чонар-даштың чыдар чери база бо районда. Ынчангаш төрүмелиинден даштан уран сиилбиге кылырынга салымныг кижилерниң ажы-төлү чаа ажыттынган школаның өөреникчилери болганнар.

Ам оларның саны баштайгы турганыдан ийи катап өскен. Бо эртин турар өөредилге чылында 88 урулгар школага хаара туттунган. Оон 32 өөреникчилиг салбыры даш чонукчуларының чинге чурту Кызыл-Даг суурда ажылдап турар.

Чурулгага хандыкшылдыг урулгарны чылдын-на башкылар боттары аваа школаларга бөрүп, шилип ап турарлар. Шилиттинген урулгар чурулга школазынга хүнүк-не ийи шак өөренип, 4 чыл хуусаалыг программаны эртер. Чайгы үеде 56 шактыг программа ёзутаар тайга, хемнерже үнүүшкүнерни кыларын, бойдустуң чүүл-бүрүзүнүң ады-сөзүн, чаалап ап, шаңнатканнар. Бо хүннерде ол-ла журналдың ам болур «Төрээн черивис» деп темалыг конкурузунга кирер ажылдарны шилип ап, чорударынга белеткеп турар.

Чурулга школазының өөреникчилериниң хөй кезии делгелгелерге идепкейлиг киржип келген. Олардан Алим Дамба, Омак Ооржак, Айлаң Сенги-Доржу, Долаана Хертек, Аржаан Намырай, Жанна Салчак, Чочагай Серен-Чимит дээш өскелерни-даа адап болдур. 1986 чылдан эгелээш школаның доозукчулары Кызылдың уран чүүл училищезинниң чурулга салбырынче кирип турар. Бо чылын мында Саая Начын, Мерген Норбу, Надя Миреева, Вика Семистей өөренип турарлар.

Школаның материалдыг баазазын улам экижидер хемчеглер база алдынып турар. Эрткен чылын ийи каът чурулга школазының сметатөлевилединп Культура министерствозу бадылап берген. Бо чылын ооң тудуун эгелээри-биле Тээлиниң сеңгелге-тудуг участогу-биле кереэ чардынган.

Багай-оол БАРБА.

ХААК КРОЗУ

Улуг өөредилге ажылдакчыларының профсоюзтар, комсомол комитеттериниң шаңналы дээш хаак крозу улуг-хүнде Тайга станциязынга болуп эртикен. Анаа Кызыл хоорайның школаларындан болгаш өөредилге черлеринден хаакчылар күжүн шенеткен. Оларны дөртеи хар чедир назылыг болгаш ооп өрү назылыг база чээрби хар чедир назылыг деп үш бөлүкке чарган. Херээжеп улуг үш километр, а өр улуг беш километр хемчээлдиг хаак оруун эрткен. Херээжеп улуг арызынга Кызылдың башкы институдунуң студенттиин Л. Кара-Сал үш километрни 15 минута 36 секундада, дөртеи хар чедир назылыгдардан Л. Дьяченко база-ла ол хире үеде, а Кызылдың школа интернадының башкызы бешеи ийи харлыг Э. Крыщина 17 минута 45 секундада эрткен, бирги черни эзэлээннер.

Беш километр хаак оруун Красноярскиниң политехникти институдунуң Кызылда филиалындан студент С. Бабкин дөртеи хар чедир назылыг улуг арызынга бирги черник. Кызылдың № 10 школазының башкызы И. Григорьев дөртеи хардан өрү назылыгдар арызынга чемпионнаннар. Команда зайын-биле бирги черни № 14 школа, ийиги-зин № 1 школаның, үшкүзүн Кызылдың педагогика училищезиниң командалары эзэлээн.

Вячеслав МОНГУШ.

ТЕАТР

Март 19
Джон Бойтон Пристлиниң «ПЕЛИКАН ОРТУЛУКТА ЭРТИНЕ»

(Баштабгы көргүзүү).
(3 көргүзүдүг шоу).
Эгелээри 19 шакта.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

МАРТ

ПОНЕДЕЛЬНИК

МАРТ 20
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35—Бут бөмбүүнүң допчуллалы. 9.05 — А. Косенков — «Бодаарымга чакпас дүк». Телешии. 11.15 — Медээлер. 11.25— «Бүзүреңниг-даа болза, эдепкүш». 12.25— Э. Москвитина ойнаар (арфа). 12.50 — 13.30—«Шөлге бодаалдар» Телефильм. 15.15 — Медээлер. 15.25 —Соңгулдаларга уткуштур. 15.35—Уругларга шагы. 16.35 —«Ажык эжиктер хүнү». Школа кижизидилгээн. Чаа концепциялар. 17.20 — Улусчу аялгалар. 18.05 — Бут бөмбүүнүң допчуллалы. 18.35 — ССРЭ-ниң культура министри В. Г. Захаров-биле интервью. 19.15— М. П. Мусоргскийниң төрүттүнгенининден бээр 150 чыл болганынга. «Хованщина» опера. Күрүненип С. М. Киров аттыг академилиг опера болган балет театрының шинээн. 20.50 —Соңгулдаларга уткуштур. 21.00 —«Ye». 21.30 —«Хованщина» операның уланчызы. 23.45 — 00.00 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 —Физика. 9 класс. Плазманың ажылчын мергежилдери. 9.05 — Итали дыл. 10.05 —ПТУ сургуулдарынга. Информатиканың болгаш саналга техникаларның үндезинери. Сапап тыварының база чурулганың алгоритмнери. 10.35; 11.35 — Астрономия. 10 класс. Сылдыстар. 11.05 —Бистиң садывыс. 12.05 —«Камопуң сөөлгү маадыолыг чоруу». Уран-чечен фильм. 13.35 — 13.45 — Медээлер. 17.05 — Медээлер. 17.15 — ТТ фондуазундан. «Транзит». Уран-чечен телефильм. 1-ги сериязы.

КЫЗЫЛДАН

18.30 —Барымдаалыг фильм. 18.40 —«Ажык чугаа». Хамаатыларның хүүгэ дуралад ажыл-агыйы. 19.20 — «Азия төвү». Үндүрүгеде: Медээлер. «Соңгулдаларга уткуштур». 19.45 —Медээлер. 19.55 —Чарлаалдар.

МОСКВАДАН

20.00 —«Тамчыктыг удупар, чаштар!». 20.15 — Барымдаалыг фильмниң экраны. Телефильм: «Капитан Лепкениң кайгамчык ужуралдары». 21.00 — «Ye». 21.30—Соңгулдаларга уткуштур. 21.40 — «Транзит». Уран-чечен фильм. 1-ги сериязы. 22.55—23.35 — Нептерөгей музыкада чаа чүүлдер. Видеоклиптериң бүгү-делегей конкурузу.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.30 — «Совет Эвилелиниң бараан боон тур мен!». 19.30 —Чиик атлетика. Делегей чемпионады. Кросс. 20.00 — 20.15 — «Тамчыктыг удупар, чаштар!».

ВТОРНИК

МАРТ 21
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 —«120 минута». 8.35 — Мультфильмнер. 9.05 — «Хованщина» опера. Шип. 10.40— Медээлер. 10.50 —«Хованщина» операның уланчызы. 13.05 —«Ол болган... болган...» 13.25 —14.25 — Уругларга шагы. 15.30 —Медээлер. 15.40— Соңгулдаларга уткуштур. 15.50 — Риштандан мастер III. Юсупов. 16.15— «Кедээниң делгемнери». Телефильмнер. 17.10 — «Экии, музыка!». 18.00 — «Эрге-чагырганы — Советтерге». Телековурут. 18.45—Бөгүн делегейде. 19.00— Фигурулут чуңгулаашкын. Делегей чемпионады. Көргүзүлүг чуңгулаашкыннар. 21.00 —«Ye». 21.35— Соңгулдаларга уткуштур. 21.45 —Киноөрежиссёр А. Герман-биле ужуражыышкын. 23.15 — Бөгүн делегейде. 23.30 — 00.00—«Таверната кежээ». ССРЭ-ниң Күрүненип академилиг улус танцыларының ансамблиниң шинээ.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 —Физика. 9 класс. Плазманың ажылчын мергежилдери. 9.05 — Итали дыл. 10.05 —ПТУ сургуулдарынга. Информатиканың болгаш саналга техникаларның үндезинери. Сапап тыварының база чурулганың алгоритмнери. 10.35; 11.35 — Астрономия. 10 класс. Сылдыстар. 11.05 —Бистиң садывыс. 12.05 —«Камопуң сөөлгү маадыолыг чоруу». Уран-чечен фильм. 13.35 — 13.45 — Медээлер. 17.05 — Медээлер. 17.15 — ТТ фондуазундан. «Транзит». Уран-чечен телефильм. 1-ги сериязы.

КЫЗЫЛДАН

18.30 —Барымдаалыг фильм. 18.40 —«Ажык чугаа». Хамаатыларның хүүгэ дуралад ажыл-агыйы. 19.20 — «Азия төвү». Үндүрүгеде: Медээлер. «Соңгулдаларга уткуштур». 19.45 —Медээлер. 19.55 —Чарлаалдар.

МОСКВАДАН

20.00 —«Тамчыктыг удупар, чаштар!». 20.15 — Барымдаалыг фильмниң экраны. Телефильм: «Капитан Лепкениң кайгамчык ужуралдары». 21.00 — «Ye». 21.30—Соңгулдаларга уткуштур. 21.40 — «Транзит». Уран-чечен фильм. 1-ги сериязы. 22.55—23.35 — Нептерөгей музыкада чаа чүүлдер. Видеоклиптериң бүгү-делегей конкурузу.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.20 — Ритминг гимнастика. 18.50 —Башкир АССР-ниң Күртелерадиозу. Башкириянның программазы. 20.00 — 20.15 — «Тамчыктыг удупар, чаштар!».

СРЕДА

МАРТ 22
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 —«120 минута». 8.35— «Экии, музыка!». 9.25—Фигурулут чуңгулаашкын. Делегей чемпионады. Көргүзүлүг чуңгулаашкыннар. 11.25 —Медээлер. 11.35 —«Делегейин дескиндиро». Киноальманах. 12.35 — «Канчаар дыштанып турар бис». Белорус ССР-ниң Витебск областың Руба суурлуң Культура бажыңының уран чүүл коллективиниң ажылының дугайында. 13.05— «Үежиниң портрединдө». Телефильм. 13.25 —14.00—«Өңүктерниң арызында». Казаньдан дамчыдылга. 15.15 — Медээлер. 15.25—Эде тургустуунушкун прожектору. 15.35— Музыка эртинези. Л.-В. Бетховенниң чогаалдары. 16.30— Уруглар шагы. 17.30—«Депшилге. Информация. Реклама». 18.15—«Эрге-чагырганы — Советтерге». 18.45—Бөгүн делегейде. 19.00—«М. П. Мусоргскийниң 150 харлаанынга турасказтакан конкурстуң улантызы. 21.00 —«Ye». 21.35 —Эде тургустуунушкун прожектору. 21.45 —М. П. Мусоргскийниң 150 харлаанынга турасказтакан конкурстуң улантызы. 23.15 — Бөгүн делегейде. 23.30 —00.00 — ВЛКСМ ТК-ның Пленумундан дамчыдылга.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 —Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 — Физика. 8 класс. Чайгавышкыннар. Уп. 9.05 —Немец дыл. 10.05— ПТУ сургуулдарынга. Өг-бүле амыдыралдың этиказы болгаш психологиязы. 10.35; 11.35—Физика. 6 класс. Энергия болгаш ажыл. 11.05 —Немец дыл. 12.05 — «Транзит». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы. Уран-чечен телефильм. 13.05—13.15—Медээлер. 17.05 — Медээлер. 17.10 — «Чөөн Сибирь». Киножурнал. 17.20 —Концерт.

КЫЗЫЛДАН

18.10 —«Орус дылды өөренип тур бис». Национал школаларның 2-ги класс өөреникчилериниг телекикола. 18.30— Мультфильм. 18.45 — «Улус өөредилгезин эде тургузары— бүгү чонуң херээ». 19.25 — «Азия төвү». Үндүрүгеде: Медээлер. «Соңгулдаларга уткуштур». Канчаар соңгуур бис? «КАН экраны». 19.50 — Медээлер.

МОСКВАДАН

20.00 —«Тамчыктыг удупар, чаштар!». 20.15 — Реклама. 20.20 — Фильм-концерт. 21.00 — «Ye». 21.35 —Эде тургустуунушкун прожектору. 21.45 —«Ол болган... болган...» 22.00—23.35— «Узел-бодал».

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 —Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 —Музыка. 2 класс. «Пер Гюнт». 9.05 — Англи дыл. 10.05 —ПТУ сургуулдарынга. Физика. Плазманың ажылчын мергежилдери. 10.35; 11.35— География. 5 класс. Агаар. 11.05 — Англи дыл. 12.05 — «Каттырынчыг кижилер». Уран-чечен фильм. 13.35 —13.45 — Медээлер. 17.05 — Медээлер. 17.15 — Телефильм. 17.35— Озал-ондак чок шимчээшкин даазы.

КЫЗЫЛДАН

17.40 — Уругларга фильм. 17.50 — Бурят композитор Анатолий Андреевтиң авторлуг кежээни. Концерт-ужуражыышкын. 19.20 — «Азия төвү». Үндүрүгеде: Медээлер. Соңгулдаларга уткуштур. «Социал программа боттанышкынында» 19.45 — Медээлер. 19.55 — Чарлаалдар.

МОСКВАДАН

20.00 —«Тамчыктыг удупар, чаштар!». 20.15 — Чайгы шакче шилчинири. 20.25— Реклама. 20.30 — Ритминг гимнастика. 21.00 — «Ye». 21.35 —Эде тургустуунушкун прожектору. 21.45 — 00.20 —«Мандела». Уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

17.40 — РСФСР хоорайларының телестудиялары. Краснодар телестудиязының программазы. 18.30 — «Фермер № 89». Москвага кантрн музыка фестивалының дүтәлинда телеочерк. 19.05 —М. Горькийниң амыдыралының болгаш чогаадыкчы ажылының дугайында телефильмниң баштайгы көргүзүү. 20.00— 20.15 —«Тамчыктыг удупар, чаштар!».

СУББОТА

МАРТ 25
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35— Бистиң садывыс. 9.05 —Делегей улустарының чогаадылгазы. 9.35 —Кижи. Чер. Октагай. 10.35 —Кино база телевиденеде уруглар база аныяктар фильмнериниң бирги бүгү-делегей фестивалының ажыдыышкынының дугайында репортаж. 11.55 —Социализм чурттарында. 12.25— А. Сафроновтуң шулуктеринге кырлар. 12.35 —Чайгы шакче шилчинири. 13.05 —Кинорежиссёр Х. Нарлиевтиң фильмнери. «Чок» деп чугаалаттар харыктыг бол». 14.25 — Бөгүн делегейде. 14.40 —«Нениң чүрээ». Солдаттар нелерниң слёдупчук дугайында. 16.10 — «Дириг амытаннар оранында». 17.10 — Херээженниң амыдыралынган 15 минута. 17.25 —Делегей программазы. 18.25 — «Криминалдыг салым-чол». Уран-чечен телефильмперниң баштайгы көргүзүү. 1-2 сериялары. 21.00 —«Ye». 21.35 — «Телекөрүкчүниң спутнигн». 21.55 — Улут кижилерге мультфильм. 22.15 — 00.00— «Дүн ортузунга чедир болгаш ооң соонда».

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.20 — «Кедээден дамчыдылга». 9.20 — «Депшилге. Информация. Реклама». 10.05 — «Чылдар, салгалдар, ырлар». 10.55 — «Хоорайның хаанкан кижизи». Уран-чечен фильм. 12.10 — «Узел-бодал». 12.40— Дагестан АССР-ниң Күртелерадиозу. «Литературлуг годекши». 13.35 — Музыкалыг телеабонемент. Янкелевич профессорлуң класы. 14.45— Мультфильмнер. 15.25 —Реклама. 15.30 — «Хову эскадрильязы». Уран-чечен фильм. 16.40 —Барымдаалыг фильм. 17.35 — Н. Асанбаев. «Кызыл паша». Башкириниң М. Гафури аттыг академилиг театрының фильм-шиңгизиниң көргүзүү. 20.00 — «Тамчыктыг удупар, чаштар!». 20.15— «...16 харга чедир болгаш ооң улуг мазы». 21.00 —«Ye». 21.35 — «Чапличнаа». Фильм-балет. 22.40 — 23.35 — Бистиң салгавыкмыныс. «Өске эриктер». К. Рылеев, В. Набоков, К. Петров-Водкиниң амыдыралы база чогаадыкчы ажылы-биле ходгабашкан Ленинград чоогунда Выра деп суур дугайында.

ВОСКРЕСЕНЬЕ

МАРТ 26
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Медээлер. 8.15 — Ритминг гимнастика. 8.45 — «Спортлото» тиражы. 9.00 — «Эртен эртө». Уругларга дамчыдылга. 10.00 — «Совет Эвилелиниң бараан боон тур мен!». 11.00 — «Эртенги почта». 11.30 — «Аян-чорукчулар клуву». 12.30 — Уругларга информация-публицистиг программа. 14.00 — «Музыкалыг үнөскө». 14.30 — «Кадыкшыл». 15.15 — Мультфильм. 15.25— «Узел-бодал». 16.25 —Мультфильм. 16.45 — «Сеңээ ынак мен, алмыдырал». Фотоконкурс. 16.50 — «Кедээден дамчыдылга». 17.50 — «Делегей панорамазы». 18.40 —«Бистиң өршөө, сад...». Уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 1-2 сериялары. 19.45— Бөгүн — Соңгулдалар хүнү. 21.00 — «Ye». 21.35 — «Экии, доктор!». 21.50 — «Бирги одуругже билет». Совет эстраданың терминнери. 23.25— «Бурда» сүмелеп тур...» Хептиң чаа хевирлериниң театржыткан көргүзүү. 00.45 — 00.55 —Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00— Эртенги гимнастика. 8.20 — Телефильмнер. 9.00 — «Делегатскалда музей». 9.40 — Баскетболга АКШ-тың чемпионады. 10.40 — Уругларга фильм. «Хаалгачы». 11.30 — «Аян-чорукчулар клуву». 12.30 — Спорт болгаш кижи. «Мээң треперим». Хостуг хүрешке ССРЭ-ниң алдарлыг тренерн С. Преображенский дугайында телеочерк. 13.00 — Нептерөгей музыка концерти. 13.25 —Барымдаалыг фильм. 13.55 — Эвилелдешкен республикалар студияларының фильмнери. «Тыва чалгаараачыг төөгү». «Буяның эртен-биле». 15.35 — «Танцы, «танцы, танцы». Бал танцыларының профессионал күүседикчилериниң делегей конкурузу. 17.25 — Телефильм. 17.55— Бут бөмбүү. ССРЭ чемпионады. «Торпедо» — «Спартак».

КЫЗЫЛДАН

19.45 — Медээлер. Тускай үндүрүлге.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удупар, чаштар!». 20.15 — ССРЭ улустарының ырлары болгаш танцылары. 20.45 — «Экии, доктор!». 21.00 — «Ye». 21.35 — «Интервенция». Уран-чечен фильм. 23.20 — Спортчу гимнастика. «Московские новости» солуунуң шаңналы дээш делегей маргылдаалары. 00.00 — Улут кижилерге мультфильм. 00.15 —01.10 — Спортчу гимнастика. «Московские новости» солуунуң шаңналы дээш делегей маргылдаалары.

Кино

МАРТ 19-ТА

«ПАПЫРАЛ»: «Знакомство» 9.00, 11.50, 14.40, 17.30, 20.20 шактарда.

ВИДЕОЗАЛ: «Брак по-итальянски» 11.00, 13.00, 15.00, 17.00, 19.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Приключения Робинзона Крузо» 9.00, 13.10, «Приключения Али-Бабы и 40 разбойников» 10.30, «Долина мести» 15.00, 19.20, «Ок-но спальни» 16.40, 21.00 шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к-б: «Дай лапу, Друг!» 13.00, «Вознесение» 14.30, «Все нормально» 16.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Тайна жителей Луны» 10.00, «Спасённому рай» 15.30, «Новые приключения Янки при дворе короля Артура» 13.00, 16.10, 19.20 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Туннель» 12.00, «Таппор лиско» 14.10, 16.50, 19.30 шактарда.

агаар

Республикага токар булуттаар, соңгу-барыын чүктен хаттыг дүргеин 7—12 метр. Дүне 10—15 градус соор, чамдык черлерге 24 градус чедир соор. Хүндүс 0—2 градус чылыыр, даглыг черлерге 2—7 градус соок боор.

Кызылга дүне 12—14 градус соок болур, хүндүс 0—2 градус чылыг.

Күрүненип Кызылда педагогика институду март 25-26-да ажык эжик хүнүн организастап эртиргер.

Ол хүннерде институтка келгеннер өөредилге болгаш эртем лабораторияларын көрүп, оларның дериишкилери болгаш ажылы-биле таныжып, ректор-биле, факультеттериниң деканнары, башкылары, студентилери-биле ужуражып, институтка үдээп алышкын айтырыгларынга хамаарышкан тайылбырны ап болур.

Институттуң эжин эртеппинге 9 шактан эгелеп ажык турар.

• • •

КЫЗЫЛДЫҢ БАШКЫ УЧИЛИЩЕЗИ 1989 чылдың март 29-та 15.00 шакта ажык эжик хүнү организастап эртиргерин чарлап тур. училищениң доозукчулары-биле ужуражыр болгаш 1988 чылдың доозукчуларынга дипломнарны байырлалдыг ёау-биле тыпсыр.

Училищениң адресн: Кызыл хоорай, Колхозная кудумчу, бажың № 69.

КЫЗЫЛДЫҢ № 11 ПРОФТЕХУЧИЛИЩЕЗИ дараазында мергежилдериниң специалистерин белеткеп турарын дыңнадып тур:

1. Универсал-товарь.
2. Үлеттүр дериг-херекселдериниң электригн.

Ол мергежилдерге 6 азы 10 ай дургузунда өөредир. Ол хуусаанның дугайын училищениң дирекциязы-биле дугуржуп алыр.

Бистиң адресивис: Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу, 141. Телефон № 3-17-81.

Кызылдың № 11 профтехучилищезинге вахтёрлар, нигизидинчи башкылар, чартык шалыңга амыдаар библиотекарь, өөредилге корпузунга аштанчы негеттинип турар.

Бистиң адресивис: Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу, 141. Телефон № 3-17-81.

Редактор В. С. ШАРАВПП.

367000, Кызыл хоорай. Красноармейская, 100

Индекс 54241

«ШЫНЫЫҢ» телефоннары

◆ Редактор — 3-43-34;
◆ орлакчылары — 3-33-91, 3-34-17;
◆ приемная — 3-34-26;
◆ хармысалгазыг секретарь — 3-34-92;
◆ орлакчылары — 3-43-93;
◆ партийже амылырал киллизи — 3-36-42; 3-36-25
◆ совет тургузут. сонпал айтырыгдар киллизи — 3-34-98; 3-41-23;
◆ үлеттүр киллизи — 3-34-49; 3-36-73;
◆ агроүлеттүр киллизи — 3-41-16;
◆ пропаганда киллизи — 3-34-57;
◆ культура киллизи — 3-39-15;
◆ информапна киллизи — 3-37-41;
◆ чагаа киллизи — 3-39-03; 3-34-39;
◆ корректорлар — 3-34-19;
◆ бухгалтерия — 3-43-41;
◆ очулга киллизи — 3-34-93;
◆ үлүтүткүүлер — 2-27-41;
◆ солуун келбейн барганда — 2-32-75, чө волгаар.

Чылза 300 катап үнер. Хемчээли 2 парзала чыазы

Тиражы 25400 экз.

Тыва АССР-ниң Пом үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садывының хереглериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин база Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыт № 257. ТС—00273.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1989 ч. март 21 вторник № 67 (13967)
1925 чылда үнелеттингеш. Өртээ 3 коп.

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязындан ССРЭ-ниң улус депутаттарынга чагыглар дугайында СЭКП Төп Комитединиң Пленумунуң 1989 чылдың март 15-теги

ДОКТААЛЫ

1. СЭКП Төп Комитединиң «Партияга, совет улуска» Кыйгырыында тодараттынган сорулгаларны болгаш хемчегларни Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязындан ССРЭ-ниң улус депутаттарынга ниити чагыглар кылчыр хүлээп көөр.

2. СЭКП-ден ССРЭ-ниң улус депутаттарынга кандидаттар-биле соңгулада мурнунуң ужуражыышкыннарынга коммунистерниң болгаш ажылчы чоннарның киргеш тодаргай саналдарын ССРЭ-ниң Дээди Совединге сайгарып чугаалажып көөрүбиле Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязындан ССРЭ-ниң улус депутаттарынга чагыглар кылдыр дамчыдар (доктаалга кожар).

3. Депутаттарга кандидаттар-биле ужуражыышкыннар үезинде коммунистерниң болгаш партия активиниң чугаалааны, күш-ажылчы коллективтерге болгаш парлаалгага үнген тус чер органнарынга хамааржыр күзээшкиннерни болгаш шүгүмчүлелдиг саналдарны эвилелдешкен республикаларының компартияларының ТК-лары, партия крайкомнары болгаш обкомнары СЭКП-ден улус депутаттары-биле кады боттандырарының хемчегларын алыр.

СЭКП-ден ССРЭ-ниң улус депутаттарынга кандидаттарга соңгулда мурнунуң хуралдарынга берген чагыглар

Политиктиг системаны сайзырангайжыдарының айтырыглары

Совет улустуң политиктиг авангарды болур СЭКП-ниң ат-алдарын чагыглыш чон бедидер. СЭКП Төп Комитединиң «Партияга, совет улуска» Кыйгырыышында чүүдерин удуртулга болдурган, эрге-чагырганың дээди органынга партияның шүгүмүн шинтпирлиг чорудар.

Партия болган күрүне органнарының ажыл-хүлээлгелерин ангылаар болгаш адаандан үстүнге чедир бүгү Советтерниң бүрүн эргелерин эгидер дугайында СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязының айтыышкыннарының хөрек кырында боттарының чедип алыр.

Күрүне эрге-чагырганың дээди органының чаа составынга ажылдап кылдыып турар политиктиг, социал-экономиктиг күрүне-эргехоойлу болгаш еске-даа программаларны, оларны боттандырарының оруктарын чугаалажып турар үеде, оларның боттанышкынының чоннарның киргеш тодаргай саналдарын ССРЭ-ниң Дээди Совединге сайгарып чугаалажып көөрүбиле Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязындан ССРЭ-ниң улус депутаттарынга чагыглар кылдыр дамчыдар (доктаалга кожар).

3. Депутаттарга кандидаттар-биле ужуражыышкыннар үезинде коммунистерниң болгаш партия активиниң чугаалааны, күш-ажылчы коллективтерге болгаш парлаалгага үнген тус чер органнарынга хамааржыр күзээшкиннерни болгаш шүгүмчүлелдиг саналдарны эвилелдешкен республикаларының компартияларының ТК-лары, партия крайкомнары болгаш обкомнары СЭКП-ден улус депутаттары-биле кады боттандырарының хемчегларын алыр.

Референдум дугайында хоойлуну ажылдап кылыр. Күрүнеңиң эң чугула шинтпирлерин референдумнар дамчыштыр хүлээп алыр. Түе черинең бот-башкарылгазының болгаш түе чер ажылагыйының дугайында хоойлуну ажылдап кылырын болгаш хүлээп алырын ол-бүлеңнерниң чурттаан турар районнарында амыдыралдың чаңчылчаан байдалдарын база ажыл-чорудулганы камгалап арттырарын магадылаан айтырыгларыны политиктиг арга-биле шинтпирлээр саналдарны киирер.

ССР Эвилелиниң чаңгыс аай бүдүш турар чоруун бижыглаар. Закавказьеде, Прибалтикада болгаш чурттуң еске-даа районнарында националдар аразында тургустунуп келген байдалды чогумчалыг шинтпирлээр, хоралакчы, национализмни элементилерниң ажыл-чорудулгазын, бистиң хөй националдыг күрүнеистиг чаңгыс аай чоруун бузулдурар дээн оларның ораалдажыышкыннарын үзе шаап талазы-биле ажыктыг хемчегларын алыр.

Национал культураны камгалап арттырарынче болгаш хөгжүдеринче, ет-бүлеңни быжыглаар айтырыгларже, ора-галаашкыл, алкоголизм болгаш наркомания-биле демиселче онза кичээнгейни салыр.

Шүгүмчүдел кызыкчыларыбиле демиселге совет органнарның ажыл-чорудулгазын идепкейжидерин, тодаргай четчестерин илередириңге түүкүдүг кижилерни камгалаарынга оларның принципиалдыг болгаш идепкейлиг чоруун чедип алыр.

Бюрократизм-биле демиселди күштелдирер, ажылчы чоннарның чагааларын, оларның боттарының дугайын хомудап бижээн кижилерниң сайгара баарын таварылгаларны болдурбас.

Хөй-шинги организацияларының ажылының деңнелин бедидериңге, эде тургустунуушкунуун идеяларын детки-ририңге, улустуң эргеажылынга күүштүр оларның бот-идепкейлиг ажыл-чорудулганы хөгжүдеринге дуза-лаар.

Бот-идепкейлиг хөй-шинги организацияларын болгаш каттыжышкыннарын тургустарының, бүрүткээринiң болгаш оларның ажыл-чорудулганың чурумунуң дугайын доктаатка хоойлуну хүлээп алырын дүргедир, оларның эрге-хоойлу болгаш политиктиг статузун тодарадыр. Хөй-шинги организацияларының соңгулдалыг албан-дужаалыга турар кижилерниң социал камгалалын хандырар.

Барааннар хуваалдазынга ажылчын контрольду идепкейлиг шинчээдир.

Саттының хээлеттинер чорукту узуткаарынче утланган хоойлуну үдээп алыр.

Административтиг органнарның ажылының шыварын бедидер. Чуртта кем-керек үүлгедишкиннери-биле демиселди идепкейжидер, эргехоойлу камгалалын ажылдакчыларының эргехоойлу камгалалын хандырар.

Чедип алган артем-биллиңге дүүштүр дээди эргеминг кижилерин ажылга улам долу хавара түдүрүнүң эргехоойлу механизмин ажылдап кылыр.

Уругларының кижизидилгези дээш ада-иениң харыысалгазын хоойлужудулгага тодаргайжыдар.

Социал-экономиктиг хөгжүлдениң айтырыглары

Экономиканы социал талаже эде тургузарынче угланыышкынны амыдыралга түүкүдүг боттандырар, совет кижилериң амыдыралчы чугула айтырыгларын херек кырында шинтпирлээринче, бирги эвилеге, чурттарга байдалдарын экижидериңе, ажыктыг продуктулары, чугула хереглелдиг барааннары болгаш ачы-дуза чедириглээнбиле хандырарынче кадыкшылын камгалаарынче улуг кичээнгейни салыр. Социал таланың материал-техниктиг базазын быжыглаарынче, социал-культура объектилер түдүүнүң планын күүсединиче, ону материалдыг курлавырлар-биле хандырарынче онза кичээнгейни салыр.

Чоннуң паазы-бүрү категориаларының амыдыраш-чурттаарының эң биичин хемчеглибиле боттуг орулгаларының аразында деңнүүрүнге контрольду доктаамал боттандырар. Чоннуң эвээш хандырыынган келеткериниң дузаламчыны калбартыр, эвээш орулгалыг ет-бүлеңниң урутларынга дузаламчыны көөрүдедир.

Пенсия хандырылгазының дугайында чаа хоойлуну хүлээп алырын дүргедир. Пенсионерлериң күш-ажылын ажылдаарының дугайында база оларның ажыл төлевирлеринге кызыгаарлаашкынны дужүрер дугайында айтырыгны бүгү талалыг өөрелиң көөр. Колхозчуларның пенсия хандырылгазында туруп турар деп эвес чүүлдү чайладыр. Доктаамал дуза хереглеп турар чаңгыс бот пенсионерлериниң болгаш инвалидтериниң амыдырал байдалын экижидер, оларга интернаттарны хөйүбиле тудар.

Ажылчы чоннуң күш-ажыл кылыр байдалларын экижидериниң база дыштанылгазының айтырыгларынга кичээнгейни күштелдирер, ажылчыннарның төлээзиниң хуусаалын үзадырыгны бүгү-ле аргаларны ажыглаар.

Херээжеңнериниң күш-ажылының байдалдарын экижидер, оларны дүнеки эвлечлерде ажылдан хостаар талазы-биле хемчегларниң комплексизин ажылдап кылыр, божаан соонда төлээр төлээзиниң хуусаалын үзадырын көөр. Херээжеңнериниң күш-ажылын ажыглаарын хоруур ажылдарның дандызын көөрүдедир. Хей уруглуг иелериниң амыдыралының болгаш ажылдарының байдалдарын экижидер. Өлген дайынчылардың ада-иелериниге база кадайларынга улуг кичээнгейни салыр.

Чоннуң паазы-бүрү категориаларының амыдырап-чурттаарының эң биичин хемчеглибиле боттуг орулгаларның аразында деңнүүрүнге контрольду доктаамал боттандырар. Чоннуң эвээш хандырыынган келеткериниң дузаламчыны калбартыр, эвээш орулгалыг ет-бүлеңниң урутларынга дузаламчыны көөрүдедир.

Пенсия хандырылгазының дугайында чаа хоойлуну хүлээп алырын дүргедир. Пенсионерлериң күш-ажылын ажылдаарының бүгү-ле аргаларны ажыглаар. Медицинаның биче ажылдакчыларынга ажыл төлевирин улгаттырар дугайында айтырыгны тур-тулар. Чоннуң эң ылангыя дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннарын эм-дом-биле хандырарының айтырыын долуу-биле шинтпирлээр.

Улус өөредилгезиниге чарыгдалдарны көөрүдедир. Школаларга башкылаашкынның деңнелин бедидер. Педагогиканың дээди өөредилге черлеринче студентилерни шилип алырын экижидер. Ниити билиг школазының уставын чогаадып кылыр.

Экономиктиг үндезин реформаның боттанылгазын хажык чокка хандырар. Чурттуң сан-хөө кадыкшылгазының, күрүне бюджединиң дефицидин үзүткаарының база акша саарылгазын быжыглаарының программазын ажылдап кылыр. Бо сорулгаларбиле хамаатылардың күш-ажылчы шыгжамырын киришпирлеер, бюджет биле бүдүрүлгелериниң бот-боттарының аразында харылзаалардың системазын сайзырангайжыдаа аренда харылзаалардын хөгжүдер. Министерстволарның болгаш ведомстволарның апараатын ажаап-тежээрингe чарыгдалдарны кыскарыры уламчылаар, оларның составын, эрге-хүлээлгелерин толарадыр. Ол чарыгдалдарны адырында ажылының бот-орулга-чарылгалыг түүнелериндеп хамаарыштыр тургузар.

Чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезиниге бүгү-ле девискээрлериң салыышкынын улгаттырар база бүгү-ле девискээрде чурттакчы чоннуң амыдырал байдалдарын экижидер сорулга-биле девискээриң бот-орулга-чарылга айтырыгларын хоойлуг өзүгаар шинтпирлээрин чедип алыр.

Улус ажыл-агыйының улуг хемчээдиг программаларын, оларның техника-экономиктиг үндезинин база эксперт үнелелиң үе-үе айбы-биле ажылдап кылырын хандырар. Ада-чурттуң машина тудуун хөгжүдерин дүргедедир, оларның бирги чергелиг үлеламышкыларын, ооң иштинде сонгу чүкке тааржыр автотранспорттуң, тудуг база орук техниказының, даг үстээр машиналарның сайзырангай хевирлерин чогаадып кылырын делегей чедиишкиннериниң деңнелиниге чедирер.

Чиик болгаш аъш-чем үлеттер ажыл-агый техниказын бөлүктеп садарынче шилчиирин дүргедедир.

Үлеттүрүүң кодээ ажыл-агыйга берип турар техниказының база минералдыг чемишчидилегелериниң өртээниң кудуларынга болгаш шынарының база хереглекчи арталарын бедидериңе салдар чедирип турар, шак ындыг экономиктиг механизмни тургузарын чедип алыр.

Кодээ ажыл-агый продукциязынга болгаш кодээ ажылагыйда хереглеп турар материал-техниктиг курлавырларга, тудуг материалдарының өртек доктаадырының системазын сайзырангайжыдар.

Кодээ ажыл-агый практиказынга эртеминиң чедиишкиннерин калбаа-биле шингээдириңе дузалаар. Карыгдалыг болгаш эвээш орулгалыг колхозтарның база совхозтарның хожудаашкынын ажыл өртер талазы-биле организастыг, экономиктиг, техниктиг түү хемчегларын ажылдап кылырын организастаар болгаш боттандырар.

Кодээ ажыл-агыйлыг район бүрүзүнге кодээ ажыл-агый продукциязын, ооң чидиринiң болдурбас сорулга-биле тускайжыттынган болбаазырадылга базаларын тургузар.

Ленинчи принциптерге — эки туранын, ооң киржикчилериниң материалдыг соңуургалдарын барымдаалап, ол ышкаш башкарылганың демократтыг чорууңга үндезилээн кодээнiң хереглекчилер кооперациязын катап тургузарының программазын ажылдап кылыр болгаш амыдыралга боттандырар. Аъш-чем айтырыын шинтпирлээринге хереглекчилер кооперациязын кодээнiң чурттакчыларының, колхозтарның, совхозтарның болгаш агроүлетпүр комплекизиниң еске-даа бүдүүлгелериниң соңуургалдыг партперу болдурар.

Аренда дугайында хоойлуну ажылдаарынга таарымчалыг байдалды тургузарынче кичээнгейни күштелдирер. Меңнеп садар садыг дамчыштыр оларны техника-биле хандырар, арендаторларга банкыта саналжылга саннарын ажыдар айтырыгны шинтпирлээр.

Хоорайның болгаш кодээниң аразында шеф харылзааларын экономиктиг, кереэлиг үндезинче шилчидериңе дузалаар.

Долгандыр турар хүрээлелди камгалаарының айтырыгларынче тодаргай утланышкын-биле сагыш салыр, бо утланышкынга үндезин эртем шинчиледдерин болгаш чугула хоойлу-дүрүм актыларын хүлээп алырынга идепкейлиг дузалаар, ону хирлендирер бүрүүлүгларга удур харыысалгалыг кижилерниң харыысалгазын күштелдирер. Комплекстиг экология программазын ажылдап кылырын база боттандырарын дүргедедир. АҮК-түң адырларын экология талазыбиле арыг продукцияны бүдүрериң, артыкчы чок, бойдуска хора чок технологияларны шингээдириң чедип алыр. Чурт хемчээлиниге кодээ ажыл-агыйга химиктиг чүүлдериң ажыглаарының болгу дег нормаларының дугайында дүрүмнерни деңгээ-көөр айбы-биле экология байдалдарын барымдаалап ажылдап кылырын чугула деп санаар, бойдус ажыглалының бот-орулга-чарылгалыг аргаларын доктаадыр.

Камгаланыр аргалыының болгаш даштыкы политиктиг ажыл-чорудулганың айтырыглары

Коммунистиг партияның болгаш Совет күрүнеиң тайбыга инакшылдыг даштыкы политиказын ажылдап кылырынга база боттандырарынга идепкейлиг киржир.

Афганистандан ээп келбээн. дайынга туттурган совет черлериниң хостаары дээш ССРЭ-ниң Дээди Совединиң база еске-даа болгу дег. калдарны памчыштыр идепкейлиг ажылды чорудар.

Чурттуң камгалалының дугайында хоойлуну ажылдап кылыр, ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштериниң тускай составының эргелериниң база хүлээлгелериниң дүтайында хоойлулар кодексизин тургузар.

Камгалал сорулгаларынга чарыгдалдарны толарадырда, чогумчалыг чедиимчениң принципиверин улгаттырга болгаш дүрүмнерни, ССРЭ-ниң Дээди Совединге камгалал айтырыгларының талазы-биле тускай комиссияны тургузар, ол комиссия шериг хереглелдеринге хөреңгилерни чарыгдап турарын контрольдаар.

Камгалал үлеттүрүүң конверсиязының программазын ажылдап кылыр база боттандырар. Ооң хостагаа будүрүлге күүлерин бирги эвлечлеге чүрүм бүүгаар болбаазырадыш кылыр индустриянын, агроүлетпүрүнүң, чиик үлеттүрүүң, улустуң хереглел барааннарын будүреринiң техниктиг эде дериглезинге ажыглаар.

ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштерин кызырганындан хостагаа акша-хөреңгизин шериглериниң техниктиг дериглезинче, шериг албаныгларның өөредилгезин база кижизидилгезин боттандырып турар офицерлериниң акша хандырылгазын улгаттырарыңче киирер. Шериг албаныгларның кадайларынга чиигедлерни калбартыр.

Шериг албаныгларның социал камгалаллыг чоруунуң дугайында хоойлуну ажылдап кылыр. Шериг хүлээлгелиглериниң өөредилге чыыштарын башкарарының хоойлу-дүрүмүн сайзырангайжыдар, мобилизацияга хемчегларын төлээриниң дугайында айтырыгны көөр.

Дээди өөредилге черлериниң турум (хүндүскү) өөредилгезиниң студентилерин шериг албаныче келдиртирин соңгаарладырын чөпшээрээр.

Түлүг профтехучилищелериниң доозукчуларын мергежил айбы-биле мергежил чедип алыры-биле шериг албаныңга түлүг шериглериниге эртирер кылыр чорудар. Шериг албаныче чорударын училищe доскужe соңгаарладып болуур арганы бээр.

СССРЭ-ниң Хереглекчилер кооперациязының XII съездизи

КООПЕРАЦИЯНЫ КАТАП ТУРГУЗАРЫ—ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУННУҢ ЧУГУЛА ЗВЕНОЗУ

Чуртту аъш-чем-биле үзүктел чок хандырып болуур арганыг аграр политиканы боттандырарынга ССРЭ-ниң Хереглекчилер кооперациязы улуг рольду ойнаар ужурлуг. Ниитилел-ажыл-агыйның бо улуг организациязы бодунуң хүрээлекинде 60 миллион ажыг хуучузарны наттыштырып турар. Кодээ черлериниң миллион-миллион чурттакчыларының күш-ажылы болгаш амыдырал-чурттаалгазы соңсадыг, белеткел болгаш будүрүлге ажыл-чорудулгазындан дорт хамааржыр.

Март 20-де Москвага, Кремльдиң Улуг ордузунга, ССРЭ-ниң Хереглекчилер кооперациязының XII съездизин ажыттынган.

Эштер М. С. Горбачев, В. И. Воротников, Л. Н. Зайков, Е. К. Лигачев, В. А. Медведев, Н. И. Рыжков, П. Н. Слюньков, В. М. Чебриков, Э. А. Шеварднадзе, А. П. Бирюкова, Ю. Д. Масляков, Г. П. Разумовский, И. В. Талызин, Д. Т. Язов, О. Д. Бакланов оларны делегаттар болгаш валчылар адыш часкаашкыны-биле уткаан.

Президиумга СЭКП ТК-ның чанында Партийжи контроль комитединиң дартазы Б. К. Пуго, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Дargазының бирги орлакчызы В. С. Мураховский, хереглекчилер кооперациязының болгаш кодээ ажыл-агыйның харыысалгалыг ажылдакчылары.

Съездиде даштыкы валчылар база олуржуп турар.

Съездиниң делегаттары Центросоюзтуң баштаар черинiң ажылының болгаш партияның XXVII съездизиниң база СЭКП ТК-ның ооң соонда болуп эрткен Пленумнарының шинтпирлериниге дүүштүр ССРЭ-ниң Хереглекчилер кооперациязын улам шинай хөгжүдер талазы-биле сорулгаларын дугайында отчёттуу, Центросоюзтуң ревизия комиссиязының отчёдуун чугаалажып көөр, кооперативтиг организацияларның болгаш Центросоюзтуң чижек уставтарын хүлээп алыр, ССРЭ-ниң улус депутаттарын база Центросоюз чөвүлелиң болгаш ревизия комиссиязын соңгуур.

Центросоюз баштаар черинiң даргазы П. С. Федирко илеткел кылган.

Хереглекчилер кооперациязының мурнунда амгы үеде турун турар үндезин айтырыг болза, хей адырлыг бо системаның ёзулуг демократчы үндезиниерин катап тургузары, чуртта боон турар эде тургустунуушкун чорудулгаларынга ону идепкейлиг киришпирери болур деп, ол демделээн. Кооперацияны калбартыры — социализмниң ленинчи мөзүшынарын катап тургузары дээш бүгү-ниити шимчээшкиниң чарылбас кезээ болур.

Аграр айтырыглар талазыбиле СЭКП ТК-ның чап-чаа болуп эрткен Пленумунуң шинтпирлери улам күжениишкиниг ажылдарын хереглекчилер кооперациязының болгаш кодээ ажыл-агыйның харыысалгалыг ажылдакчылары.

Отчёттуг үеним дургузунда ажыл-чорудулганың түүнелерин чугаалап тура, илеткелчи бар курлавырларның чедир ажыглаттынмайн турарын сөзалап, айыткан. Ямзы-бүрү бараанналарның чедишпейн турары-биле чергелештир, садыгны организастап турарында четпестер хөй. Кооперация боду калбак хереглелиин бараанналарын өзөөштө будүрүп, хуу ажыл-агыйларның курлавырларын чедир ажыглавайн турар. Ниитизи-биле кооперацияга үндезин эде тургустунуушкунну боттандырары негеттинип келген, ону дерек кырында күүседиринiң эге чадазы бо съезд болур ужурлуг деп, ол демделээн.

Хереглекчилер ниитилелиниң, бүгү деңнелдериниң хереглекчилер эвилелдериниң чижек уставының болгаш Центросоюзтуң чижек уставының төлевилелдеринде хереглекчилер кооперациязының ажыл-чорудулгазының демократтыг үндезиниерин катап тургузарының системазында ам-даа хожудаашкынныг чоруп турарын айыткан. Аренда болгаш ниитизи бот-орулга-чарылга , калбаа-биле нептереваан.

ССРЭ-де кооперация дугайында хоойлуга дүүштүр чаа ёзу-биле ажылдарны херек кырында алыр болза, чүгле эгелеп турар. Ынчалзажок уе маныыас. Боттуг практиктиг ажыл-херектер ам бөгүнде чугула херек. ССРЭ-де хереглекчилер кооперациязы бодунуң чогаадыкчы күштерин улам долу ажытсын, инициативаны, тывынгыр чорукту калбаа-биле ажылгазын, бистиң улузувустуң чаагай чоруу дээш эде тургустунуушкунуун херээнге боттуг үлүгүн киирзин деп, түүнелиинде П. С. Федирко чугаалаан.

Центросоюзтуң ревизия комиссиязының отчёдуун ооң даргазы В. А. Гудин кыпган.

Съезд бодунуң ажылын бүгү уламчылаар.

ДЕМНИГ АЖЫЛДААН

Хой оолдаашкынны кыштаглаашкынында эң харысаалгалыг үе. Малдың чаш төлүн чидириг чок ажаан алыр хире, кодээниң чону демниг ажылдаар апаар. Эрзин районда Мерен суурлуң чурттакчылары ону эки билип, хой оолдаашкынының үезинде малчыннарга дээштиг дузаны чедирип турарлар. Малчыннарның аалдарында сакманчылар чеде берген. Олар чаш хураганнарны чидириг чок камгалап алыр дээш кыымнакпай ажылдап турар. Чижээлээрге, мурнакчы сакманчы Людмила Додум бо хүнверде 80 ажыг хураганны ажаап, аңаа немей хураганнарны алыр деп шинтпирлээн. Мерен ортумак школазының тоску классчылары база малчыннарга дузалажып чеде бергеннер. Улуг сакманчылардан дузак чокта өөредилгe оолдар, уруглар ажылдап турар. Алдынай Чыргал, Чодураа Шадып, Солун-оол Ныңмыр олар кижи бүрүзү 30-30 хураганнарны ажаап өстүрери-биле хүлээлгe алганнар.

Хой оолдаашкынында малчыннарның, сакманчыларның аймдырал-чурттаалгазының хандырылгазынче база шынарны кичээнгейни салган. Автомагазин кыштаг бүрүзүнге айда ийи катап барып турар. Ол ышкаш дерги садыын база организастаан. Эргежок чугула бараанналар-биле болгаш аъш-чем аймаа-биле хандырылгага малчыннарның, сакманчыларның талазындан хомудалдар чок.

Чочек САДЫ.

Партийжи амыдырал: дуржулга, дилээшкин

ХАМЫК УЖУР КАДРДА

Совет кижилериниң амыдыралының бүгү талаалары чаартыш экижидериниң новецпциязын, экономиктиг, социал болгаш угаан-бодал хөгжүлдезиниң дүргедедириниң угланган партияның айтымышкының чүртүп бүгү чер болганында бүрүн деткээн деп бадыткаарының долу барымдаазы бар. Партияның мерген угаанныг, дидим болгаш чаартыкчы бодалдары амыдыралга боттанып турар. Эде тургустунуушкун болза совет кижи бүргүзүнүң амыдыралынга бүрүн хамаарыжыр, ынчангаш ажыл-херектерден, чаартылгадан кым-даа дашкаар туруп болбас ужурлуг.

Эде тургустунуушкунуң чүгүле ужур-дузазын, ону амыдыралга боттандырарының соруглаарын партияның XXI Тыва область конференциязының болгаш районуң XXX партия конференциязының шиитпирлериниң тодаргайлап айыткан. Тываның көдээ агый-агый дуржулга станциязында партия эге организациязының секретары Е. Оюнну, девискээр талазы-биле партия эге организациязының секретары К. Чульдүмүң демдеглеп болур.

Ындыг болза-даа партия эге организацияларының секретарьларынга соңгуттурган чамдык коммунистер партийжи чүгүле ол даалганы сула күүседип, партийжи массаларның улуг идегелиң четпес шылыктырып, харын-даа боттарының бүдүрүлге хүлээлгелерин безин чедир күүсетпейн турары хомуданчыг. Автопаркта болгаш хой ажылының фермазында партия эге организацияларының секретарьлары П. Оглезнев болгаш В. Оюн олар боттарының авангардчы ролюн СЭКП-ниң XXVII съездиниң база партияның XIX Бүтүү-эвилел конференциязының негелделеринге дүүштүр бедидер ужурлуг.

Эргелел аппарадында партия эге организациязының үүдүнга турган партком кежигүннери эштерин нехтерде партия организацияларының үүдүнче шилчидер дугайында айтырыгны бүгү коммунистериң чоокта чаа болган хуралыңга чүгаалажып көрген болгаш цех организацияларының авангардтыг ролюн улам-на бедидерин, оларга практиктиг дузалы парткомнуң, ооң кежигүннериниң талазындан күүседидерин шиитпирлээн. Партияның шиитпирлериниң дээш бижинир апаар. Эде тургустунуушкунга хамаарыштыр бистиң партколгага мындыг чүүлдү — номчукчуларның тургускан айтырыгларынга харылаазы эң-не шыңгыы четпестерниң бирээзи деп бодаар мен. Чижээ, көдээ ажыл-агый талазы-биле айтырыгларга харылаар ажылдакчылар СЭКП обкомунда, республиканың Министрлер Чөвүлелинде, ол ышкаш көдээ ишчилериниң амыдыралчүрттелгазының бүгүнү-биле харылаар ужурлуг ийи орган — Агроүлетпүрүүркому биле агроүлетпүр комплекс ажылдакчыларының профсоюзулел обкому бар-дыр. Кандыг-даа чүгүле айтырыгны солуннарга бижээш, аңаа харыдаазыс болзувусса, эде тургустунуушкун дугайында чугаалаан-даа кереэ бар бе?

Мен бо удаада малчыннарга тудуглар төлевилелдериниң дугайын бижинир бодап-дыр мен. Чүге дээш, бо талазы-биле улуг четпестер уламчылап турар, ол талазы-биле малчыннар боттарыңа айтырыглар кодуруп турар боордан башка, чогум ол талазы-биле чугаа-соот ол-бо хурал-суулганга-даа тургустунмас, дыцпал бас-даа болур-за-дыр.

Малчыннарның ажылдаарынга, чүрттээрингә таарымчалыг чүүлдерни тургузары хээрге, хой таламыт ажыл. Ооң биразын чүрттээр ораннар бажыңнын, кажаалаарны, дузалал тудугларны кижиге таарымчалыг эптиг кылдыр төлевилеп турарыл-дыр. А бистең кандыгыл? Көңгүс таарышпас деп дөрт чүгаалавалыңаар. Бодыткалы?

Амгы үеде 346 хой кирер кыштагны ап көрээлинер: ында чаңгыс өрээлдиг бажың, чүвар-бажың, кажааны төлевилел ёзугаар туткан. Бодап көөрге, малчын кижиге ол-ла чүүлдер четчир шыкаш ва? А херек кырында аңаа чүрттап, ажылдай бээрге, чедир кылдыннаан чүүлдер бар. Чүлерин? Кыжын оңу бузуп шыгжаар болгай, ону бажыңның кладовказынга суп алыр дээрге, ол ажок бичии, от ыяжы, кидиин сыңнас. Сакманчылар чүрттаар аңгы бажың азы аңгы өрээлдаа чок. Сакманчылар-биле малчыннар чаңгыс өрээл бажыңга чүрттаар деп чүвени бодап көрээлинер, дыка таарымча чок болур. Кыштагта суг кудар, малга суг кудуп бээр савалар ынап-ла турар ужурлуг, а оларны төлевилелде көрген эвес. Көрбээн. Суг кудар савалы аваа-за дыштыга, чадагай черге салып алыр эвес, ону чылыглаар, адаанга от салыр. Ону база төлевилел кылбаан. Малдың аңаы-бүрү чемин шыгжаар, ону каан бээр савалар төлевилелде база-ла көрдүнмээн. Малчыннар ол чүүлдерни боттары кылып алыр, чок болза, совхозу азы шефчилери кылып бээр. Чамдык ажыл-агыйжы эвес малчыннар мал чемин, чижээ, чөрбээны, суланы-даа кажаанның азынга уруп алгылаан турары чажыт эвес. Сиген кажаазын төлевилелде кады көргеш, ол ёзугаар тутканы деп чүве билбес бис. Суурларда тудуп турар ийи-ийи квартиралыг бажыңнарны төлевилээрде, ишек кажаалары, мал чемин шыгжаар сарайларны көрүп каан болур. А малчыннарның кыштагларында улустуң хуузунда инээнин кажаалары деп чүүлдү төлевилелде шуут көрбээн. Мындыг эдептиг чүүлдер база болуп турар. Аңыдыралды, чонның негелделин билбеин. Бистиң хамаазы ол бе азы чүл бо? Малчыннарны тоол көрбезинин-ле демдээ ирги?

Мынчаң кээрде, чаа кыштагга безин малчын кижи болурга херек тудугларны немей тудар, кылыр апаардыр. А күш-шыдаа чок болза канчаарыл? Ынчангаш малчыннарның кыштагларын төлевилээрде, ону үндезинин-биле эде кылыр херек. Төлевилелди чогаадып, шыйын турар эптер хоорайларга олурбайн, малчын коданнарга барып, оларның саналы, негелделин кандыгыл деп түүлүү шуут-ла карап-биле барып көөр болза эки.

База бир айтырыг: малчыннарның чүгаалажып, пеген турары-биле алырга, чеден чылдар үезинде төлевилеп, тудуп турганыңыс малга төгерик хевирлиг, кырындан чырык кирер кылдыр көрүп каан кажааларны көнчүг эптиг деп санап турар. Чүге дизе, мындыг кажаалардың доразынга хөртүк чыылбас, ынчангаш өл-шык чок болур, чаш малды ап турар үеде ооң ортузунга клеткадар кылып алырга, дыка таарымчалыг, хүн херели дээш турар.

А өске хевирниң —36 метр узун дүрттүт, дооразы 42 метр болгаш 346 хой кирер кажаанның доразынга хөртүк чыгыр, ол эрээш, шык болур. Хөртүктү бульдозер-биле аштап, казар, ынчангаш эпчок, кажааны база үреп каапты болур.

Ооң аңгыла, кыштаг бүрүзүнге өртке удур дериг-херекселдер турары шуут албан. Бисте ону кылбайн турар болгай. Ол ышкаш бир трансформатор база херек, малчын коданнарга электри чырыын киирери албан болгай. Оода аразы чоок кыштагларга бир трансформатор турар болза эки.

Совхозта прораб кижи болгаш, бо-ла бүгү чүүлдерниң дугайын бодап, малчыннарның санал-оналын дыңнай бээрдир мен. Ынчангаш бо чүүлдерниң талазы-биле малчыннарның база специалистериниң бодалы кандыгыл? Демнежип, сүмележип тургаш, ажылды шиитпирлээр-ле болгай. Бо бүгү саналды удуртур, баштаар чердер хинызы-биле өөренип көөр, ынчангаш харылаар, дузалажыр боор деп идегедим.

Борис МОНГУШ.
Өвүр район. «Коммунизмче оруне» совхоз.

ДУВУРЕНЧИГ МЕДЭЭ

ЭЭ ЧОК, ЭЭН СИЛОС БЕ?

«Май 1» совхозтуң Хуваҷар сүт-бараан фермазындан ырак эвестө 1200 тонна тараасиген холунак силосту механизаторлар эрткен күзүн экилө салып шыгжаан, ооң шынары, хоозузу-даа малга дыка таарыжыр. Хой сүт, эът алырынга магалыг чем ол. Ынчалза-даа ону күзүн кажаалаваан, эки дуглаваан. Ынчангаш ол силосту суурнуң чүрттакчыларының хуузда инектери 1988 чылдың октябрьдан барык мынчага чедир дойлап келди. Ону чанында сүт-бараан фермазының саанчылары, кадарчылары үргүлүү көрүп турар. Ол хире хемчегдээ албас-тыр. Мал чеми берге үеде шак мындыг үнелиг силосту төгчегеп турары дээш ким харымаар ужурлуг?

Ол силосту улустуң хуузунда малы чаа базып, чип турар деп чүүлдү дыңнаан, чоокта чаа берип көрдүм. Шынап-ла, инектер чаа базып чип, үрегден турар болду. Соңгу хүнерде кажаалаваан-даа болза, чамдык кижилер кажаанын аксын ажыкташ, инектерин кир сүүп турарын жөгердим. Хой күштүү үндүүп тургаш, тарын өстүргеп «үүжени» — погаан силосту мынчаар үрегеп турарын «Май 1» совхозтуң директору А. С. Кандыр-оол база билир. Ол та чүү деп бодап турар кижи. Совхозта мал чемин харымаан турар зоотехник бээ бар. Ээ чок, ээн барган силостуң харавдаачыны! Кандыг ноянуг ажыл-агыйжы эвес улус боор бис, кайгаардыр мен.

Дмитрий АИР-САНАА.
Тожу район.

ТӨЛЕВИЛЕЛДИ ӨСКЭЭР КӨРЗЕ

ЧЭЭРБИ СЕС ЧЫЛ

«Тиилелге» совхозта Хуна Кокеевич Саанның трактористстажы мындыг. Техникага камныг болгаш ону экө билир. Хоочун механизаторлуң шаңналтаан чүүлдериниң аразында соодукчу, хеп чүүр машина база бар.

Амгы үеде ол суурнуң чүнар-бажыңының база ясписадиктиг суун соортуп, хүнде 10-12 рейстериң кылып, даанган ажылынга кыымаан көргүзүп, чонунга мактадың турар.

Хуна Кокеевич чүгле онаашкан ажылынга ойлежир эвес, а уругларынга неэн чок, бичии оолдарын, уруун школаже үдээр, оларны азырап ажаармынга, идик-хевин арыглаарынга авалардан дудак чок мергежээн.

Ажы-төлүүн кижизидилгези, өөредилгези дээш ёзугуур салгыт салып чоруур, бергелерге торуабас ада ол ийин.

Белек-оол ОНДАР.
«Тиилелге» совхоз.

БОДУМ ТУДУП ТУР МЕН

«Шыңнығ» клубу

МАНЗА ШАЛАЛАР

Бажыңның шалазы шыырдап, ортаа каттаң таваандап тургустунар. Шаланың шывы — эң үстүкү каъды, ажыглаа үезинде алаар коз кезээ ол. Ортаа каъды —шывыгны таваанга быжыглаарынга дузалаар, ол шаланың соок, даваш-шимээн эрттирбес кезээ болур. Шаланың таваа — каттар аразынга азы чербиле шала аразынга базымышкыны хүлээп алыр. Шала таваа кылдыр манза чадыгны азы оске-даа чадыларны ажыглаш болур.

Шала даштыкы хевири чаваа көрүштүг, ажыглаш турар үеде үрелбес, чылыг, даваш-шимээн эрттирбес, тайгыр эвес, ол хиреде дески, кыпаштаарга дагжавас, шыкка шидамык, суг эрттирбес, септеттингир болур ужурлуг.

Манзадан шалаларны колдуунда чаңгыс каът кылыр. Манзаларның кылыны 28 азы 34 мм, кыдыгары киржир ховулуг болгаш астыктыг болур, калбак 74-тен 144 мм чедир. Рейка манзаларны адаанга чаткан бөдүүн манза кырынга быжыглаары күзелчиг. Адаккы чадыг манзазы бөлүн күргаттыңган, шыгы 12 хуу турар ужурлуг. Шаланың таваа болур ыяш оорганарны азы чаңгыс каът бажыңга тууйбудан салган ерген чагыларны ажыглаар. Шала манзазын яне азы калбак бүрүүг ыяштардан кылыр, а терек канчап-даа таарышпас. Оорга орнунга чадыг манзазының калбак 40-50 мм, кылыны 100-120 мм боон болур. Туулбу чагылар кырынга 100-150 мм калбак, 200-250 мм узун, кылыны 25 мм манзаларны тежеп салыр. Шыгывас болзун дээш, чагы биле манзаның аразынга ийи каът рубероидти чадар. Ооң кырынга ооргаларны салыр.

Каъттар аразының шалазын чадар мурнунда дээвир кырынга даваш-шимээн эрттирбези-биле элезин азы шлак урар. Ооң мурнунда каъттар аразындан, а чаңгыс каът бажыңга шала адаандан бүгү бокту, чоңгуну аштарып чугула. Элезин болгаш шлак курган болзур ужурлуг.

Шаланың дески болурун чедип алыры-биле чадыг манзаларының кырынга уровеньни (деңпекчиин) салып тургаш, адаккы тежеп салган манзаларны дескилээр херек, а ол-бо талазынга шаанчак хевирлиг түүлдер көөрээри канчап-даа таарышпас. Чаңгыс каът бажыңга шала чердең бедик болган тудум, таарымчалыг. Бүгү өрээлдерге оорганарны азы чадыг манзазын кижилериң кылаштаар угланышкынынга доора кылдыр чадар, а шала манзалары кол кылаштаар угга дүгжүр ужурлуг. Чижээ, өрээлдерге чадыг манзалары ссегага чергелешкек, а шала манзалары келген чырыкбиле утлашкак болур. Чадыг манзалары ханага үспес, 20-30 мм хостуг чыдар ужурлуг. Шала манзазын чадар мурнунда өрээл бүргүзүге хемчээлин барымдаалап, ону долу шывар кылдыр кеинп белеткээр, аппарып салыр херек. Шала манзазын ийи аңгы арга-биле чадып, быжыглап болур: паркет аргазы болгаш аспактан тырыыр арга.

Паркет аргазы-биле шала манзазын чадары. Шаланың рейка манзаларын оорганар азы чадыг манзаларының кырынга доора белеткей салып, эң баштайгы манзаны ханадан 10-15 мм хоорук кылдыр ховулуу ханада көрүндүр салгаш (ханя талазынга чылбазы-биле соонда үштүп каапгар чиңге манзаны салып алыр), аткаан таварты йилеңдир кадаглар-биле быжыглай кагар, бөрттерин көзүлбес кылдыр кинр кадаар. 90-100 мм-ниң кадагларын доора оорга бүргүүге турар кылдыр кагар. Бирги манзаны кадаа быжыглаан соонда, дараазында манзаны ховулуу баштайгызының аткаанга дыгый киргеп турар кылдыр эптээш, баштайгызы дег аткаан таварты кадаглар-биле кагар. Паркеттей кылган шаланың кырынга кадаг чок болур болгаш ынчангаш рейка манзадар үүгле эки шыварлыг, долгашкак, ыргак эвес болза кылып ап болур.

Аспактар ажыглап манзаны тырып кылыры. Шала манзаларын тырып кагарынга янзы-бүрү хевирниң аспактарын ажыглап турар: тудуг аспаа (чурук 1, а), Смоляковтуң аспаа (чурук 1, б), чылдырар талалыг аспак (чурук 1, в). Кандыг-даа аспакты ажыглап тура, манзаның кылыпкынан дудаваас кыдыныыр, ийленчээ 15-20 градус ыяш шаанчактарны белеткеп алыр. Шаанчактарның бирээзи аспакка даянып, ийпгизин манза биле баштайгы шаанчак аразынче хап киирер. Шаанчактарны дыттап азы хадыңдап кылып алыры күзенчиг.

Аспактар ажыглап тырыыр манзаларны чадарда ханага чыштыр бирги манзаны оорганарга шуут дораан кадап алыр. Ооң соонда таваржырын баламдаавал шилип тургаш, ховулдары аткактарынга кирип турар кылдыр 10-15 чедир манзаны чада салып алыр. Ынчангаш аспакты чаткан соолгу манзадан оларның аразынче ийп шаанчактың чиңге үштары кире бээр хире ыяштар хемчээлге быжыглаар. Шаланың узуну 4 метр четпес болза, ийи черге (оорга кырынга) аспакты, ооп узун болза, үш черге, харын-даа арталыг болза, оорга бүрүүнге аспактарны быжыглап алыры күзенчиг. Аспактарны болгаш шаанчактарны белеткээш, дараалаштыр маска-биле шаанчактарже сокпап тургаш тырыыр. Шалаларның ховуудары аткактарынга дески киргенин, манзалар аразында тиглер артпазын көрүп тура, кадагларны база-ла ханаже углаштыр шавыштыр кадаар, бөрттерин ишкаар көзүлбес кылдыр кинр кадаар. Тырыттынган манзаларның дөстек черлерин хаарыгталап кааптар, ооң мурнунда бок, довуракпан ыяш арыглаар, бүгү кадагларның бөрттерн манза иштинче кинр какпынганын хынаар херек.

Үстүнде айытынган аргалар-биле шала кылырындан аңгыда, шиттээн манзаларны, ооң иштинде тудуштур хыр балаан шиттерни база ажыглап болур. Шиттерге (чурук № 2) артынчы, улуг эвес хемчээлдиг манзаларны киирерн таарымчалыг боон турар. Ооргага азы шараан шала манзаларынга кадаарда, шиттерниң үштарынга чурукта көргүскени дег, дургаар доора кертиг-ховуудан кылыр. Йим шиттиң үскүлешкен үштарынга 40х20 см хемчээлдиг рейканы кинр салгаш кадаар. Бо таварылгада тыптып көөр дөстектер турар болза оларны база хаарылдаар.

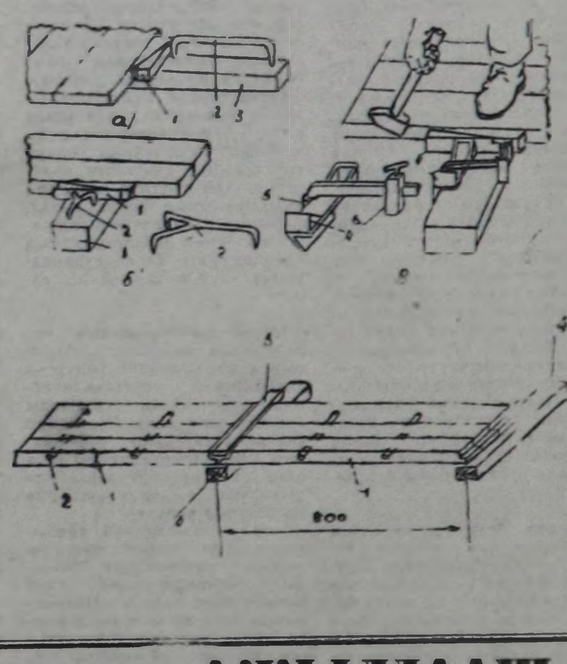
Шала чадынга ыяш хырээндиан плиталарны (ДСП) база ажыглап болур. Чүгле ынчан хирээндн плита кыырынга кандыг хырбаларны ажыглаашын билирн чугула. Чүге дээрге, чамдык хырбалар, суг-биле азы еске-даа будумелдер-биле холушкаш чыттыг, харын-даа хоралыг апарып болур. Ооргалар азы шараан шала плиталарның хемчээли-биле таарышкан турарын сагыыр херек. Чамдык черлерге плиталарның аразынга үттер тыптып келир, олар 1 мм-ден ашпас болурун кылыдар. Үттерни будуур мурнунда сыскып алыр.

Шала кырынга ыяш-водоконо плиталарны (ДВП) чадып ап болур. Бо таварылгада база-ла кандыг хырбаны ажыглаарын билирн чугула. Ону ДВП садып ап турар магазиннерге ооң паспортундан көрүп ап болур. ДВП-ни чадары бөдүүн, онзагай таймылбыр херек чок боор. Чүгле манза ону шалага кадаар кадза 20-25 мм узун дурттуг, бөргү үлүг болур ужурлуг деп чүвени айтып каалы. Плитаны шала кырынга чатказп, баштай кыдыын долгандыр кадап алыр херек. Ийи кадагның аразында хемчээли 100-120 мм-ден ашпас болза эки. Ооң соонда 250-250 мм хемчээлдиг квадраттар үнер, кадаглар ооң азыгларынга турар, бот-боттарынга бирээни ажыдыр дужаашкак болур кылдыр кадаар.

Силерниң бажыңыларның шалазы будуурунга белеп.

Чурук № 1. а) бөдүүн аспак; б) Смоляковтуң үш адыр аспак; в) шимчеп турар туткууштут аспак; 1—шаанчак, 2—аспак, 3—оорга ыяжы, 4—шимчеп турар туткуун аспак, 5— эвенгилээш, 6—шимчеп турар туткуун.

Чурук № 2. артынчы манзалардан кылган шиттерни салыры; 1—шит, 2—шит кезектерни иштиндеи тудуштурган шаанчактар, 3—тудуштурукчу рейка, 4—оорга ыяжы.

ӨГ-БҮЛЕ КЕРЭЭЗИ-БИЛЕ АЖЫЛДААШ...

СЭКПниң XXII съездизин аттыг совхозтуң хойжуулу Сарыг-оол Күжүгет эрткен чылын өг-бүле керээзи-биле ажылдаашн, бюджединге эвээш эвес орулганы киирип алган.

Амгы үеде ол Ооваш-Хавак деп черде кыштаглап турар. Мал-маганының пинти байдалы эки. Амгы үеде 100 хойга омаштыр 85 хураганны доруптуруп турар, ам-даа 30 ажыг хою төрүүр. Бо чылын ооң өг-бүлези 10 тонна өдекти бөлөр, 10 тонна сигенни кезер, бир хойдан 3 килограмм дүктү кыргымыр хүлээп-гелиг.

С. Күжүгет совхозтуң кол экономизи Долумчаа Монгуштуң эрттирип турарыл экономиктиг өөредилгеден хой-ле чүүлдерни билип алган. Ол дээрге эки, бодамчалыг ажылдарының үндезини.

Виктор ХОВАЛЫГ.

ЧУРУКТА: Сарыг-оол Күжүгет.
Авторнуң фотозу.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң доктаамал комиссияларында

КҮҮСЕТТИНГЕНИ ЭВЭЭШ

Кадык камгалал, социал хандырылга болгаш спорт база херээжелеринең нүш-ажылын, амыдыралын болгаш не чаштыг камгалаар айтырыглар талазы-биле Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң доктаамал комиссияларының каттышкан хуралы болган.

Анаа «1987—1990 чылдарда кадыкшыл» деп комплекстиг программада көрдүнген не чаштыг камгалаар талазы-биле хемчегларни Тыва АССР-ниң Кадык камгалал министерстводу канчаар күүседип турарынга хамаарыштыр Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң докталдының күүселдезиниң чорун турарының дугайында айтырыгны чугаалашкан. Ол талазы-биле кадык камгалал министриниң оралакчызы А. С. Тулинниң илеткелин дыңнаан.

Ие чаштарны камгалаар талазы-биле ап чорудар хемчегларни күүседир талазы-биле Кадык камгалал министерствозу элээн ажылдарны кылып чорудуп, бичии чаштарның өлүп хораар чоруупга анализти тургузуп, илереттинген четшестерни эдер хемчегларни ап келгенин демдеглээн.

1985 чылдан бээр 1990 чылга чедир уругларның өлүп хораар чоруунуң деңнелгезиниң талазы-биле республика болган районнар айы-биле бат бурунгаар медээлерни ажылдап кылган. Районнарның специалистеринге методиктиг болгаш практиктиг дузаларны чедирери-биле республиканың уруглар эмнелгези методиктиг сүме чөвүделин организастап тургускан.

Кадык камгалал министерствозунуң 1987 чылдың март 19-та үндүрген № 68 дужаалынга дүүштүр республиканың уруглар эмнелгезинде аарый уругларын ажаап хайгаараары-биле нелерге орунарны тускайлап тургускан.

Сөөлгү чылдарда уругларның кургаг сүт холумактыг чемнер хандырылгазы экижээн. Республикада школа назыны четпээн уруглар албан черлериниң түверкүлёзтап аарааннарга 330 олуттуг 14 санатория бөлүүн организастаан. Республикада уругларның эмнелге профилактиктиг албан черлериниң четкилерин алгыткан. Бии-Хемниң комплекстиг төп район эмнелгезинде уруглар салбырын 25 орунгуг чаа черже киирген. Чадаапа хоорайда бир эдлегде 100 кижи хүлээп алыр уруглар поликлиниказы, Ак-Довуракның уруглар эмнелгезинде терапия палаталарын ажыткан. 1985 чылдың деңнели-биле алырга, эртекен чылын бичии уругларның өлүп хораар чоруу кызырылганын каттышкан хуралдан демдеглеп аймакан.

Ооң-биле чергелештир не чаштарны камгалаар талазы-биле кадык камгалал албан черлериниң ажылында четшестер болгаш бергедээшкиннерниң барын анаа демдеглээн. Иелериниң болгаш бичии чаш уругларның аарыг чоруун, шылгыны чаш уругларның өлүп хораар чорун кызырар ажыл ооржум шинитпирлеттирип турар.

Бичии чаш уругларның өлүп хораар чоруу эртекен чылын ниити республикада кызырылы берзе-даа, Барыын-Хемчик, Танды, Мөңгүн-Тайга, Чөөн-Хемчик, Сүт-Хөл, Каа-Хем районнарда ол өзүлделиг болган. Бай-Тайга, Чөөн-Хемчик, Мөңгүн-Тайга районнарда өкпеге дегдиришкинден бичии чаш уругларның өлүп хораар чоруу республика деңнелинден дыка улуг болуп турар. Бичии чаштарның бажыңында өлүп хораар фактылары бар. Шак ындыг фактылар Каа-Хем, Бии-Хем, Танды районнарда бар.

Уругларның өлүп хорап турарының чылдагаанын анализтеп көөрге, өлген бичии чаштарның 43 хуузу от-бүлелеринде социал хандырылгазының чедимче чогундан болуп турар. Ол шыкаш чамдык нелерниң ишти турган үезинде аарыг-аржаанындан болгаш бөжүүр үезинде нарын байдалдарга таварышкынындан болгулаан.

Ооң база бир кол чылдагаанын уругларны эмчи комиссиязын эртиреринга чедир организаставаанында. Республикада уругларның 87 хуузуның саараа туттуурган. Кызыл хоорайда — 89 хуу. Аараан эмзирер уругларны чогуур үезинде эмчиге чыттырып эмнедиринга хавдырбайн турарындан база өлүп хораар чоруктар болгулап турар. Эмиг эммер уругларга профилактика ажылдарын чедир чорутпайн, чамдык өг-бүлелерниң социал амыдыралының байдалдарын үүттка, хайгаараага ап, сүмелерни бээр ажылдар четпес тургустуганының хуралдан демдеглээн.

Республиканың районнарында сүт кухнязып тудар айтырыг четпес шинитпирлеттинип турар. Республикада шинтизи-биле 24 сүт кухнязы бар. Агроүлетпүркүромнуң 1967 чылдың апрель 8-те үндүрген дужаалы-биле совхозтарга 1988-1989 чылдарда 54 сүт кухнязын тудары көрдүнген. Совхозтарның боторуга-чарылгаже, бот-акпаланыышкынче киргени-биле холбаштыр оларны 1989-1990 чылдарда тудар кылдыр чыдырган.

Санитар болгаш уруглар эмнелге албан черлери эмиссиитээр уругларны кургаг сүт холуксаалыг чемнер-биле шын чемгерериңге болгаш оларны белеткээрлиге пропаганда ажылын чедир чорутпайн турарын айыткан.

Школа назыны четпээн уругларның кадыын камгалаар, аарычал болгаш үр үеде аарып келген уругларны школа назыны четпээн уруглар албан черлеринде санатория бөлүктеринге тургузар ажылды Тыва АССР-ниң Улус өөредилге министерствозу болгаш ооң ведомстволарында организациялар, албан черлери чогуур киччээнгейге албайн келгенинден, ол айтырыг ам-даа хевээр артыышаан. Школа назыны четпээн уруглар албан черлеринде санитарлыг чурумну сагывайн турарындан ойнаар, чемненир, уруур черлери чаңгыс черде болгаш ооң ишти тәр, сыңышпастап турар.

Бо чылдың февраль айда Тыва АССР-ниң Кадык камгалал министерствозунуң коллегиязынга эртекен чылдың түңнелип үндүрүп тургаш, үстүнде айтырыгның талазы-биле ажылды четпес деп айыткан болгаш ону моон соңгаар үндезинип-биле экижидерин коллегия айыткан.

Саатлыг херээжеңнерни хайгаарага ап, сүмелер бээр ажылдар ам-даа четпес тургуступ-тан. 1987 чыл-биле деңнээрге, эртекен чылын пелениң өлүп хораар чоруу хөй болган.

Бүдүрүлгелерде ажылдап турар саатлыг херээжеңнерге республиканың Кадык камгалал министерствозу, профвилел болгаш хөөлүдүрүм камгалаан органнар-биле кады хынаалдаларны кылып, оларның ажылының чурумун хайгаарадыр алыры чугула дээрзин хуралдан демдеглээн. Бүдүрүлгелерниң, организацияларның болгаш совхозтарның удуртуучуларының саатлыг херээжеңнерни чиик ажылче шилчидер ажылдарны ёзу барымдаалап, эрепгейлээр чоруктар бар. Ооң чижээнге «Тыва даг-дүгү» комбинатта ындыг херээжеңнерни дүпеки ээлчегден түгле хүндүскү ээлчегише шилчидип каар. Кылыр ажылдары ол хевээр артып турар. Малчыннап ажылдап турар саатлыг херээжеңнер божуур мурнуу чарымның болгаш божаан сөөлүнде мөлээлеп алгаш, ол-ла ажылын уламчылап турар.

Республиканың Кадык камгалал министерствозу не чаштарны камгалаар талазы-биле ап чорудар хемчегларни чедир боттандырбайн келген. Божуур бажыңнарның, школа назыны четпээн уруглар албан черлерин тударын, септелге кылырын, сүт кухнязарын тударын үр хуусаада узамдыктырып турар. Республиканың № 1 бөжудулга бажыңын ажыктандып бээр аңаа капитал септелге кылып көрбээн. Кызыл районда божуур бажың чок. Кызыл хоорайда херээжеңнер консультациязында болгаш гинекология салбырында ажылдаарынга таварымчалыг байдалдар чедир тургустуунмаанын доктаамал комиссияларның каттышкан хуралынга шүүлгимчүлээн.

Арага ишпес чорук — амыдыралдың негелдези

АМДАЖЫТКАН ХЕРЭЭ БАР БЕ?

Амгы үеде эде тургустуушкун дээрге-ле ол түгле күрүнениң ажыл-агыйын эде тургузары эвес, кижи бүрүзүнүң эде тургустунар дээни ол-дур. Ол дээрге чон арамызга, хөй-ниити черлериңе бодун ап чоруурун, ажыл-чаң культуразындан идик-хевин арыг-силиг кедип чоруурундан, чугаа-домаандан эгелээш, бодун эде тургустунары деп бодаар мен.

Мында хамаарыштыр бодумну чижек кылдыр көргүзеэни бодадым. Нагы-харын үзүлдү берген. Кандыг-даа эртем-сургуул дооспаан, 28 чыл иштинде совхозумга малчыннап, ажылдап келдим. Сөөлгү үеде кадыым бакса-раап, ажылымдан үнүп алгаш, йиити бөлүктүң инвалиди болуп пенсиялай бердим. Мурнумда чылдарда элээн арагалаар удус санынга-даа кирип, хөлчок таакпылаарда-даа чордум. Ам сөөлгү үш чыл-дан бээр араганы-даа, таакпыны-даа кагдым. Эмнетпедим-даа, бодум эки турам-биле каттенымдан кадыым экижээн. Ол болза, бодум эде тургустунары ол деп бодап чоруур мен.

Амгы үеде чамдык аныяктарывыс арагага, таакпыга суидулуун кайгаар кижи-дир мен. Мырывай кижи дыңнап көрбээн наркомания деп чүвеин тып алган улус-тур бо. Арагалаан, таакпылаан улус чанынга ора албас, кускум келир. Оларның чыдының багы чүү дээр.

Өөмүң херээжеи ээли чок болганымдан бээр 9 чыл болуп тур. Бодум уруг-дарымның, дерүүл-төрелдерим аразында чурттап чор мен.

Сөөлгү үеде мээң сагыжым аарып, хөрээм өйүп чоруур чүүдерни солуп дамчыштыр бижиирин бодадым. Бистиң Сүт-Хөл районда «Ишкин» совхоз чаа тургустунган. Ооң ажылының кол утпаанышкыны өшкү, сарлык өстүрери, мал ажыл-агыйлыг совхоз. Ооң девискээри Алдыы, Үстүү Ишкининер. Ол чер ёзулуг-ла өшкү, сарлык өстүрериңе таарымчалыг оран.

Чай боорга, ол черлерде чурттап турар малчыннарның божа-хойтпаанын, арага-хымызының албаа кончуг болур. Ында чурттап турар малчыннар шаандагы хевээр хойтпаан тип, арагазын ижип, шапкылажып тура чайлаар. Чай боорга, аңаа элээр кижилер ховар көстүр. Ол черде амгы үениң негелдези бөзүгаар арагалаашкыга болгаш алкоголизмге удур демисели чоруттайн турар.

1988 чылдың күзүүнүде Үстүү-Ишкиде совхозтуң өшкү кадарчызы Соспуй-оол Ондар дээрзи азырап алгаш, кандыг-даа чылдагаан чок черге мээң бичии оглум Полат-оолдуң солагай талакы холунуче бижектээн. Оон оглум деңнээ бар чорда, катап бижээн тудуп алгаш, аът мунуп алгаш сывыртай бээрге, кортказ уу-биле бедик элдеп халаап, алдыртнайн барган. Ол оглум ол халаап уу-биле хемни дөрт кежек халаап, ожазында Алдын-оол Ондарның аалынга хаяа дырылады маңнап келген.

Мээң ол оглумнуң үгааны арай четпес кижи. Соспуй-оол Ондар ооң ол четпезин ажыглап, бодунуң хүлээлгелиг ажылы өшкүзүп, хуузунда малдарын кадартып, өскелээ ажылдарын кыдырып, боду арагалап шаап чайлаар. Оглумнуң кылган ажылы дээш түгле чемгерип каар, акша-көпеен-даа бербес. Ол дутайында совхозтуң удуртур, баштаар дарганы көрүп, билип-даа турза, чүүдээ ыыттаншпас, аңаа-ла эртирип турар.

Соспуй-оол Ондар оглумну бижектээн деп Сүт-Хөл район күүсекомнуң иштики херектер киидизинге хомудап киирериңе, хүлээп албаан. «Чоор сен, сенң бижектээн эвес» деп капитан дарга мээңе хары бергеп. Ооң кайгап калган мен. Соон чепсек-биле кижини балыглап, бижектеп каарга, бүрүүлүг болбас ужуру чүл?

Ооң районнуң прокуроруна баарымга, *билдиришкин* эккел дээн. Билдиришкинни бижип алгаш чедө бээрингө, ол бижектеткен оглуунуу эккел дээн. Оглум Полат-оолга ол дугайын чугаалаан баарымга, «Оңу соксаар-дыр, ачай, балыым экирий бээр мйнаан, Соспур-оолдуң оолдарындан коргар мен» дээш, шиваайн барган. Ол херек шак ынчаар ооң-биле соксаары ол бе? Мен бодаарымга, шак ындыг хулган кижини амдажыткан херээ бар бе? Ол улам амдажып, оолдары-биле улус коргузар сагыштыг-дыр.

Оглумну 7-8 чыл иштинде куз-чалча хемирлиг эдилеп чораны-биле кол документ болур паспорту чок, шериг албаны-даа артпаан. Мен бодаарымга, бодунуң ажылын кыдырып чораны кижиниң кижи санынга шуут албайн чоруурун ооң илдең-дир.

Ынчангаш Алдыы, Үстүү Ишкининерде корум-чурум үрээшкиннерни хайгаарадыр өлүр үе Ишкин кедээ Совединиң күүсекомундан болгаш районнуң хөөлүдүрүг камгалаан органнарындан негеттиниң турар.

Шагдыр-оол ООРЖАК.

Эде тургустунуушкун: бодалдар, саналдар

БИСЧЕ КЫМ КӨРНҮРҮЛ?

Тожуда «Май 1» совхозтуң Соруг иви фермазында ажылдап турар улус бис. Тайга-сыннар аразында ажылдап, ыракта чурттап чоруурувусту чон билир. Иви болза аңаа шээр мал дег эвес, кыш боорга тургузу азыраавас, чай боорга соондан кадарбас. Ивиниик адак болгаш тайга-сыр кыры черге оттаар. Өске малчыннарда дег, кыштаглардаа чок, ындыг болганда, чуртталга бажыңының дугайында кандыг чугаа турар боор. Бис-биле аргыжары тергиин берге, ырак-даа. Шак ындыг берге ажылды биле тура, бистиң дарганывыс бүдүн чыл-да оода бир катап кээп, ивиниктиң амыдыралчурттал-газын, мал-маганның кандыг турарын бээп сонуургавас-тыр.

Бистиң ивилеривистиң чайыкыт чок, араатан амытаннар амыраппас болду-ла. Адыг, берү чип тур дээрге, база ыышкажыл. Олар-даа болза кээп көргеш, чүвениң ужурун дамчытсын.

Бис мынчаар-ла турар болгувусса, мал-маган өлер бе? Ивиниң баш саны өспес, харын кудулап турарывыс дугайында солуннарга каш удаа бижип келди. Ам бис база бодувустуң дүвүрээшпиннисти бижип, дуза эреп турарывыс бо. Черле кандыг аайлыг аңарды бо? Кым бисче көрүүр ужурлуг чүвел? Мал-маганны өстүрери чүгле бистериниң хереэзипс эвес ышкажыл? Тожуда «Май 1» совхозтуң директору, ында мал ажылының тускай эртемнигдериниден аңгыда, райониүң удуртур органнары база бар-дыр, агроүлетпүр каттыжышкыны бар. Черле бо айтырыгны шупту деминг тудуп көрээлиперем. Ат болду ышкажыл. -

Ак КЫЛБЫЖА, Ак ДОРБИТ болгаш өске 7 кижи ат салган.

ААСКА ЭПТЕЖИП КАЛГАНЗЫГ

Кыштың соогунда бүдүн хүн хамаанчок, чаңгыс шак-даа дургузунда хөй кадарын артырып алыры амыр эвес болгай. Черле ынчаш, малчыннарның ажыл-ижиин берге деп көрүп, билип чоруур мен. Аңаа соруу күштүг, бижыг турыштуг кижилер ажылдап шыдаар. Малчыннарга чоруурга, оларның чамдыызы: «Мында шат-пат, багай малчын деп атка кирген кижи-ле болгай мен» — дижип орар. Ол «пат, багай малчыннарның» эдекыштаан көөрге, эки малчыннардан дудак чок-даа болгулаар-ла. Оларның дугайында бодум хуумда бодаарымга, ындыгларга хамаарыштыр чамдык таарымча чок чүүлдер база таваржын тургулаар ийин.

Эрткен чылын «Хөндергей» совхозтуң суур чоогунда Сарыг-Булун деп черге хой тарын тургавын көрүп, эскердим. Малчын Кавва Куулардың кадарган хоюн ийи үүлүп алган, зоотехниктиг чурум ёзугаар кошкарларга тыптырган, тарын турду. Ынчан Обус Тюлюш биле Доржулдай Сарыгларның хойлары бөле-хаара ойладып эккелгеш, ийи-ле хүн тарын каан. Та эдержилге киргеи хойлар, та кирбээн хойлар, оны меңээ билдинмейн баргап. Хой тарын бөөзаткан аныяк уругнуң адын-даа орта билбес мен: Оюмаа-ла дижип турар болган. Ол «багай малчыннар» сиген-ширбиилди база оюк-кыдыг черлерден кезип алыр, та боттары озалдап каары ындыг чүве.

Ооң аңгыда, бо малчыннарга сакыанчылар быжыглаарда, улус тыппайн туруп-туруп, озалдадып тып бээр. Обус Тюлюш бо чылын сакыанчыладыр кижи тыппайн, кырган ада-иезин Бора-Хөлден көжүрүп ап, дузалаштырып алды. Олар сиген, чарба чедиртип алыр дээш, машина-трактор айтырып баргында, ийи-үш хүн суурга кылаштажып тургулаар-дыр. Доржулдай Сарыглар-даа, Кадыг-оол Ондар-даа бежеи чылдардан бээр малчыннап келген, чонунга хүндүткелдиг хооруннар-ла болгай. Хуралсутлаага удуртур дарганларның саная-опалын дыңнап орарга, шаанда-ла мактап өөренип калган улугун аксындан дужүрбес, бпеэги-ле хевээр болдур-дар. Малчын бүрүүнүге чаңгыс аай негелдеин, дең байдалды тургузар херек.

Хевек-оол ООРЖАК.
Чөөн-Хемчик район.

ШАЛЫҢЫ ЭВЭЭШ-ТИР ИЙИН

Мээң ада-нем Көк биле Дээк Күжүгеттер ам 16 чыл дургузунда «Улуг Октябрь» совхозта малчыннап келди. Бо аразында хүндүлел бижиктер, өртектиг белектер, шилчиир вымпелдер-биле каш удаа шаңнаттылар. Бир талазында, кадарчылар уруу болгаш, ийиде, фельдшер ажылым айы-биле малчыннарга бо-ла чеде бээр, оларны билир мен. Оларның ажылы дыка берге. Кыш, чай чок ажылдаар, дыштанып хүннер-даа турбас. Ол хире ажыл телевизи эвээш. Аваң, ачамның алыр шалың ажшазын катай санаарга безин, суурда шак-биле ажылдап, суббота, воскресеньеде дыштанып туралардан эвээш-тир ийин. Чүгле аваң, ачампың эвес, өске-даа малчыннарның ындыг.

Ынчангаш Улут-Хемден Кызыл-оол Комбунуң бо чылдың январь 16-тө «Шын» солунга бижээни «Хойжуларның ажыл төлевирин улгаттырза» деп чүүлүнге каттыжар, деткиир мен.

Малчыннарның хөй кезиниң хол, буду аарыг болур болгай. Оларга чайгы үеде таарымчалыг байдалдарны тургузуп, курорттарже дыштандырып, путёвкалар бээр болза экп.

Солуннарда үнүп турар сапал-онаалдарны удуртукчулар номчуп, таныжып-ла турар болдурам. Ынчангаш малчыннарның ажыл төлевирнин, шөлээзиниң талазы-биле айтырыгларны олар чоокку үеде черле чогумчалыг шинитпирлээр боор деп идегедим.

Светлана ДОКУР.
Каа-Хем, Көк-Хаак суур.

ХАНДЫР БОДААР БОЛЗА ЭКИ

Бистер — Александр биле Нина Чоодулар «Коммунизмин херели» совхозтуң № 1 хойжу бригадазында малчыннап тур бис. 1988 чылдың июль айда совхозувустуң 446 хоюн хүлээп алдывыс. Бир дугаар төрүүр хой чүве. Амгы үеде Берт-Дагда кыштаглап тур бис. Январьның 29-тан хоюувус ооллап эгелээн. Ол дээрге малчыннарга эң-не харыысалгалыг үе. Ону билир-ле кижилер билир. Аътчем кылып ижери безин бергедей бээр чүве. Ынчангаш эки туразы-биле кээп сакыанчылаар кижи безин белен тыптыр эвес.

Бистиң ажылывыс шак ындыг берге хире-зипде алыр төлевиривис дыка эвээш. Үндүрүп турар үевиске, күжүүске-даа көңгүс дүүшпес. Чамдык мергежилдиг кижилерп, эң ылаңгыя өрүмнеп күдүк казар ажылчыннар хоорай, суурлардан ырак черге барып ажылдаат, ону ийи дакпыр эвес-даа болза, черде көвүдеди төледип алыр-дыр.

Бистер малчыннарга ынчалдыр төлезип дивейн тур бис. Черле бир аргазын тывар болза экп. Ынчангаш ам малчыннаар кижи чок, аныяктар ынаашпас деп турарывыстың бир чылдагаанды ол-дур ийин. Даартагы хүн дутайын, хамыктың мурнунда ажылды углап башкарып турар удурткучулар хандыр бодаар болза экп. Елүдүг эде тургустуушкун деп чүве ол болуур.

Александр ЧООДУ.
Танды район.

«Шынга» парлаттынган соонда

БАЗА КАТАП ҮШ-БЕЛДИР ДУГАЙЫНДА

Эрткен чылдың февраль айда «Шынга» бистиң корреспондентивистиң «Үш-Белдир: таптаашкында хевээр» деп шүүгүмүүлелдиг материалы парлаттынган. Аңаа харыынга Тыва профобличөвүүлелдиң секретары Чаагай-оол Монгуш берген. Ону 1988 чылдың апрель 24-те үнген «Шынга» парлаан.

Корреспондент чоокта чаа ол-ла темазынче эглип кээп, Үш-Белдир курортта байдалды база катап өөренип көрген.

Аарыы көргеш, ак-чайт дээр боор, а Үш-Белдирде харның аккырып ында чернип кырып шыва алы бергеп хүн караа-биле дөмейлексээр ийик мен: хүнче-даа көөрге, харже-даа көөрге, дөмей-ле карак чыдырыктаар. Кайгамчык-ла ак харлыг, арыг агаарлыг орап! Бо курорт тургустуганындан бээр та чеже кижиниң кадыкшылып экижитпээп дээр, каас-шынык чурумалдары-биле та чеже кижиниң сеткилин өөртпедп дээр. Чер кырында ам ховар арткан шак ындыг тоолчурту булукпу үпелеп билирп, сайзырааңгайжыдары, камгалаары чугула хире. Ынчалза-даа...

Курортка каш хонгаш, ам бодаанып ор мен: бир, ийи чыл бурунгаар тургапыпдап ооң өскерилгени чүл? Курорттуң директору, бухгалтерия солушкап. Ол-ла. Ол чыл чедир туттунуп турар эмнелге корпузунуң токулчак ак бажыңы ам-даа туттунмушаап. Клуб тудуунуң таваа безинп чедир салдынмаап.

Ам профобличөвүүлел секретарының «Шынга» харыысындап элээн каш одурганарны маңаа киирейп.

«Дыштанмышаан, эмпенин турар кижилер озал-ондак болгу дег ирип, эргижирээп корпуста кирип турар...

Февраль 26-да (1988 чылдың—К. О.) Үш-Белдир курортка Красноярскиниң девискээр лайы-биле курорт чөвүлелиниң улуг инженери П. Е. Шипулин, «Тыва автотрапсо» каттыжышкынның пачалыгинииң оралакчызы П. А. Морозов, Красноярскиниң девискээр курорт чөвүлелиниң даргалының кадыкшылга таласы-биле Тывада оралакчызы Д. М. Кара-Сал олар барып, эмнэшкин корпузунуң тудуун бо чылда кады тудуп доозарын дугуржуп алган.

Үш-Белдир курортту республиканың харылзаалаанын бүдүрүлге-техниктиг эргелелп улуг күштүг радиостанция-биле хандырган».

Эмпелге корпузунуң тудуу доозулбаан деп үстүнде чугааладым. Ынчангаш эмнедип турар кижилер озал-ондак болгу дег ирип, эргижирээп корпусче киреринге бо чылын база уламчылаар дээни ол-дур. Дарганың курорту радиостанция-биле хандырган дээни база чигзинниглиг болду. Чүге дээрге, ол эргижирээп радиостанцияның үнүп чоок кавыда ивилеринең безин станцияларды дүй базып турарын дыңнадым.

Сес биле ажыл-херектиң карышкаа кайы хире ылгалдыг-дыр, эскерип ор сен бе, ноончукчу? Бүдүн чыл эртсенде безип аан.

Эрткен кыжын маңаа чорумда, сомазы безин турбаан, кедергей чараш архитектуралыг бажың тудуу шалыкып чоруп турду. Бо болза «Тыва кобальт» комбинаттың профилактории-дир. Ооң тудуун эрткен чылдың сентябрьда эгелээн, бо чылдың май, июнь үезинде ажыглалга киирер деп турар. Кижи дугайында сагыш салыышкып чер бүрүзүнге бо комбинатта ыышкап болган болза! Ол профилакторий тудуунда ажылчыннарның кежээ сайгыстаап чырыында безин ажылдап турарын көрдүм.

— Мындыг кызымак ажылчыннар оран-делегей кыдыында кайыын тыптып келгеп ол?— деп, курорттуң чаа директору Дүңчүр Кара-Салдан айтырдым.

— Аэродром тудуунга турган ажылчыннар-дыр ийин. Кышкы үеде асфальт салдынмас боорга, мында кээп ажылдай берген—деп, ол харыылады.

Хар эрип, чылый бээри биле, бо ажылчыннар улуг самолёттар хонар шолдүң тудуунче киирер. Шөлдүң бир дилиндээп төнчүзүнче үндүр асфальтылап каан. Артель ажылчыннарының тура-соруктуунга, оларның аренда керээзинче киргенинге үнделиээш, бо чылын Үш-Белдир Л-410, ЯК-40 самолёттарны хүлээп ап турар аэропорт дээрзинге бүзүредим.

Чаңгыс-ла чүүлге алдепсиндим: доктаамал бетон, машина-техника-биле холбаалыг турган кижилер канчап ыындыг нарын ыыт тудугну доозар чеде берген чоор?

— Ваня акыйын дузазыдыр. Ооң ачызында курорттуң пилорамазынга ыяш дилдирип база өөренип алдывыс — деп, ажылчыннарның бүрээзи мээң айтырыымга харыылады.— Ол алдын холдарлыг акый бистиң дагдыныкчывыс, башкывыс апарган.

Дайын киржикчиин, күтпажылдың хоочуну Иван Викторовнч Бочкарёвту ам сактып келдим. Эпир чылын ол курортка ажылчын боон чедип келген. Ооң-биле кады ол кадыын экижидип алыр бодаан. Ынчалза-даа курорттуң администрациязы-биле пияти дыл тыппайн барган. Хөйну көрген, байлак дуржулгалыг Ваня акыйны еске чер ажылдадып алгаш, ам өөрүп орар. Шак ынчаар курорт эки ажылчынын чидиртеп. Оозун орай билгеш, Иван Викторовнч ванпага кирип алыр дээш кээрге, курорттуң тудуг талазы-биле пиженери Лаа Куулар ону чемелеп, «Макаа чунар эргең чок» деп-даа турган. Кымныдаа өөредип каап болур белеп башкы орда-ла, ам курорт эргеделп пилорамага ажылдадыр рамшик тыппайн турар.

Ол-даа канчаар, эмнелге корпузу, клуб тудуу кажанбир шагда ажыглалга черле кире бээр боор. Бо удаада меня курортту долгандыр арга-ыыттыг шаарарып калганы хөлчок дувүреттин. Аэропорттан курорт бар чорда, сиңге хадыңнардан еске ыяш кижи караанга илдикпес апарып-тыр.

— Курортту долгандыр 8 километр черге ыят ужуруп болбас чүве—деп. Кызыл районда ыяш ажыл-агыйының мээң-биле кады ужуп келген ажылдакчызы Валерий Леопов чугаалап орду. Ол хирезинде курорттан 2 хире километр черден ук лесничий долянка айтып берди.— Республиканың Министрлер Чөвүлелиниң бистн үстүүртен куду базып кээринге шыдаштайлаш. Бо чылын Үш-Белдир Л-410, ЯК-40 самолёттарны хүлээп ап турар аэропорт дээрзинге бүзүредим.

Чаңгыс-ла чүүлге алдепсиндим: доктаамал бетон, машина-техника-биле холбаалыг турган кижилер канчап ыындыг нарын ыыт тудугну доозар чеде берген чоор?

— Ваня акыйның дузазыдыр. Ооң ачызында курорттуң пилорамазынга ыяш дилдирип база өөренип алдывыс — деп, ажылчыннарның бүрээзи мээң айтырыымга харыылады.— Ол алдын холдарлыг акый бистиң дагдыныкчывыс, башкывыс апарган.

Дайын киржикчиин, күтпажылдың хоочуну Иван Викторовнч Бочкарёвту ам сактып келдим. Эпир чылын ол курортка ажылчын боон чедип келген. Ооң-биле кады ол кадыын экижидип алыр бодаан. Ынчалза-даа курорттуң администрациязы-биле пияти дыл тыппайн барган. Хөйну көрген, байлак дуржулгалыг Ваня акыйны еске чер ажылдадып алгаш, ам өөрүп орар. Шак ынчаар курорт эки ажылчынын чидиртеп. Оозун орай билгеш, Иван Викторовнч ванпага кирип алыр дээш кээрге, курорттуң удуг талазы-биле пиженери Лаа Куулар ону чемелеп, «Макаа чунар эргең чок» деп-даа турган. Кымныдаа өөредип каап болур белеп башкы орда-ла, ам курорт эргеделп пилорамага ажылдадыр рамшик тыппайн турар.

Ол-даа канчаар, эмнелге корпузу, клуб тудуу кажанбир шагда ажыглалга черле кире бээр боор. Бо удаада меня курортту долгандыр арга-ыыттыг шаарарып калганы хөлчок дувүреттин. Аэропорттан курорт бар чорда, сиңге хадыңнардан еске ыяш кижи караанга илдикпес апарып-тыр.

— Курортту долгандыр 8 километр черге ыят ужуруп болбас чүве—деп. Кызыл районда ыяш ажыл-агыйының мээң-биле кады ужуп келген ажылдакчызы Валерий Леопов чугаалап орду. Ол хирезинде курорттан 2 хире километр черден ук лесничий долянка айтып берди.— Республиканың Министрлер Чөвүлелиниң бистн үстүүртен куду базып кээринге

Херээженнер чөвүлелдеринде

«ЧОЙГАН» АГИТКВАРТИРАДА

«Тиилелге» совхозтуң парткомунуң, көдээ Совет күүскомунуң суурда хөй-ниитти организацияларының-биле кады чоннуң чурттап турар черинде ажылын кадыкшылдыг кылдыр чорудуп турарын маңаа чугаалап көрейн.

Совхозтуң төвү Кур-Чер суурунуң Тайбың кудумчузунда эки ажылдыг деп санадыш турар «Чойган» агитквартираның актывиниң чыыглаш черинге таваржы бердим. Агитквартирада тургускан булунда ажыл планын биилеп ап болур, чоннуң чурттап турар черинің айы-биле чорудуп турарын хөй талалыг эки кижизидилге ажылы дээш ап келген таңналдарын база мында бар. Агитквартираның даргазы совхоз столовоязында кондитер Чудур Дагбыевна Салчак, чыглып келген активбиле оларның ажылын сонуургап чугаалаттым. Кварталда төрбен чеди ерете санаттының турар, ажы-төлүбиле катай чүс чыгаа кижи бар. Ооң активизиниң он ажыг чыл иштинде чорудуп келген ажылының түңнелдери көстүп келген. Ам харын олар ажылчорудулгазының арга-дүржулгазын ескелерге дамчыдып турар. Келген ажалчыларының арга-дүржулгазы, ажылда солуп, эки чүүлдери оларны бөза совуургадыр, чаңгыс сеспиле чугаалаарга, бот-боду-дан өөренир. Суурнуң бо агитквартиразынга культура ажылдакчылары, Эрзин, Тес-Хем районнардан херээженнер активи, кожавыс Моолдуң ийи аймаандан малчын херээженнер аңаа чораан. Үстүнде үүлдерни чугаалавышаан, Ч. Д. Салчак кижизидилге ажылынга идепкейлиг киржип турар не-херээженнерни, агитаторларны адады.

Кайдыг-бир ажылга тергүүнелди чедип алыры улуг күжениишкинни, деминг ажылды негээр. Баштайгы үеде агиткварталдың ажылының соруглазын чамдык кижилер эки-ле чедир билбейн турган. «Херээжен кижилер кижизидер төп-түр» деп турган хөөннер турган. Аңаа хамаарыштыр мындыг чүвени чугаалап көрейн: он дөрт чыл бурунгаар, кажан бо агитквартира үндезилеттинип турар үеде, ажылды не-херээженнерже колдады чорудуп турган. Кайы-бир өг-бүленің ажылының хажыдыышкын кылыпкан болза, өгнүң херээжен эдээнден айтырар турган үелер турган. Сөөлүзүредир ол арадан үнгеннер, кижи бүрүзүнүң бот-харыысалгазын, бот-идепкейин көдүрериниң чугулазын хаңы биилеп эгелээн. Ооң түңнелинде улуг, бичө, эр. херээженнээ кижилер айтырыг бүрүзүн денге шиитпирлеп, саналоналып киирип турар болу берген. Ам агитаторларның демдеглелдеринден кылганым чамдык ушта бижилгелерни маңаа киирейн. «Кварталдың өрегелеря дузалал ажыл-агыйын сайзырадырынче киргеп, ереге бүрүзү инек, өшкүлүг, хаваң, дагаалыг. Бажыңнар девискээринде тарымал үнүштерни олурткан, огород өстүрери чанчыл апарган. Чечектерни, кат-чимисти өстүрерин кыдыпын турар...». Ол демдеглелдерни номчуп олурарга, бажың иштининг чөлөөн безин эки өстүрүп турарларының дайзызы бар. Яжы-бүрү кат өстүрүксеп турар өг-бүленер бар. Ынчалзажок оларны хөйүг-биле тып алыры бергө болуп турар, чугула бо айтырыгны чогумчалыг шиитпирлээринче кичээнгей кошкак.

«Чойган» агитквартираның чурттакчылары боттарынга дөрт хамаарыжыр ажылындан аңгыда, совхозтуңун ажылижинге база идепкейлиг киржип турар. Ажыглалга кирер хөй кажаазын олар малгаштап чугайлаан, дузалыг көргүскеннер. Ооң аңгыда, коллективтиг дыштанылгаларны организастары чаңчыл аңаран. Кызылга чедип кээп, хөгжүм-шоу театрынга шин-даа көргеппнер, суурнуң Культура бажыңынга «Тайбың дээш бадылап тур бис» деп темалыг кежээге киришкеп, тиилекчи болуп, акша таңналын алганнар. Бо агитквартираның таңналдары хөй. Таңналга алганы актаны ооң чурттакчылары театрларынга, яжы-бүрү оюннарга тиилекчи болганнарны таңнап-мактаарынга ажыглап турар болду.

«Чойганның» амыдыралында солуп үүлдер эвээш эвес. Кур-Чер ортумак школазында библиотека эргелекчизи Зоя Александровна Өртелектиң демдеглелдер кылыр дептеринде кулумчуның аныяк мөгелериниң, шыдыраачыларының, ыраажыларының, хөгжүмүүлериниң даңзызы бар. Ону сонуургап. көрүп олурувуста, агитквартираның ажыктуу, кедээ Совет депутады Д. К. Монгуш чугаага киржип, мындыг үүлдү дыштаңнылгазынче үнген.

— Аныяк мөгелериниске эрткен чылдың декабрь айда Кызылга барып, маргылдаага киржип чорудулар. Ам удаваспас оларның отчедун дыштаар бис. Оларның бирээзи —Эдик Донгак Тываның девискээринден үнүп, чурттуң өскедаа хоорайларында спортчу клубтарынга хүрешкилээн болдуур ийин. Агитквартираның активчилери уруглар кижизидилгезинче улуг кичээнгейни углаңдырып турар. Ортумак школаның үстүнү класстарынга ёлка эртиреринге ада-не дузалашкан. Соок-Ирей биле Харжыгаштың ролюн ада-иелер күүсеткен. Чаа чылды агитквартираның улуг, бичө чурттакчылары солуп кылдыр уткаан. Уруглар кижизидилгезинге хамаарыштыр ап турар хемчеглер элээн дээштиг болуп турар. Ол-ла соруглга-биле совхоз фермазында сантехник Яков Ондар чурттакчыларының ниити хуралынга өг-бүле амыдыралының культуразының дугайында айтырыгга чугаа чоруткан. Аныяктар, назы четпээннер-биле доктаамал мынчаар ажыддаар болза, улуг кижилер-биле оларның аразынга бижыг харылзааны чедип адыр дээрзин актив эки билип турар. Ол дугайын боттары чугаалап турдулар.

Агитквартира үндезилеттинип тургустунганындан бээр агитаторлап келген башкы Н. Ч. Ооң ам буянныг дыштаңнылгазынче үнген. Хөй-ниитти ажылынга ооң арга-дүржулгазы байлак, мынчаташ арга-сүме айтырар дээш кижилер аңаа бо-ла келир. Айтырыг чурттап турар суурунуң, кудумчузунуң дугайында тургустунуп турда, дем херек деп чүве билдингир.

«Чойган» агитквартираның ажылында кылдыныр турар эки үүлдер-биле чергелептир, шиитпирлезе чогуур чамдык айтырыгларга доктаксадым. Назы четпээннер, аныяктар-биле кижизидилге ажылынче кичээнгейни ам-даа углаңдырар болза эки. Чугула бо айтырыгга хөй-ниитти организацияларының, комсомол комитединиң ажылы харылзаалыг болуп ужурлуг. Чамдык хажыдыышкыннардан шыңгыы түңнел үндүрбейн баар ийикпе, азы ону илереттейн баар таварылгалар бар. Чамдык аныяктарның талазындан хөй-ниитти черлерине корум-чүрүм үреп, хажыдыышкыннар кыза бээр таварымча чок чоруктар бар.

«Чойган» агитквартираның чурттакчылары чугаа арагында мындыг саналды киирер болдулар: кат-чимис өстүрерин күзээр өг-бүделер суурда бар, мынчангаш кат-чимистиг шиитер дестерин садчылар ниитилелдериниң оларга садарын күзеп турарлар. Ооң аңгыда, олар ооң суурларда агитквартираларның ажылының дуржулгазы-биле таныжыксап, бар эки үүлдерни солуурган турарын чугаалаар болдулар.

Наталья ТЫРТЫК-КАРА.
Кызыл район.

ТҮҢНЕЛИ КҮЗҮН КӨСТҮ БЭЭР

Районнуң төп библиотеказының номчулга залынга чоокта чаа болуп эртken районнуң херээженнээ активиниң семинарының айтырыгларынга хамаарышкан номделгезинден ол библиотека ажылдакчылары организастап кылган. Семинарның киржикчилерн сонуургаан айтырыгларынга харыларын ооп тып ап, ушта бижилгелерин боттарынга кылып алгылаан. Семинарны СЭКП Бай-Тайга райкомунуң херээженнер ортузунга ажылдар чорудар киллдизиниң эргелекчизи В. В. Эренчина организастап эртирген. Семинарга суурларда херээженнер чөвүлелдеринин даргалары, агиткварталдарда болгаш күш-ажылчы коллективтерде херээженнер бөлүктериниң даргалары киришкеннер. Ногаа, чечекчимисти рассадалап өстүрерине, районга хууда дузалал ажыл-агыйын сайзырадырынче угланган айтырыгларны семинарга чугаалашкан. Тээли суурда - хууда дузалал ажыл-агыйны тудуп, хой, өшкү, инек, хаваң, дагаавы аларап, ногаавы тарып өстүрүп турар өг-бүделер пемежин орар. Районнуң суурларында бо ажыл сөөлгү чылдарда элээп хөгжүп, чоннуң арга-дүржулгазының түңнели кажарыкка көстүп турар апарган. Дузалал ажыл-агыйны хөгжүдер талазы-биле дуржулгазы байлак өг-бүделерни семинарже чалаап турган. Семтелге-тудуг участогунуң ажылчыны Кара-кыс Ирситтиң, Тээли ортумак школада башкы Бичии Кагай-оолдуң, район эмнелгезинде акушерка Мария Хертектиң, метеостанция ажылдакчызы Селикмаа Байлостуң маз-маган аларап өстүрериниң болгаш огород өстүрериниң талазы-биле дуржулгазын семинарның киржикчилери сонуургап дыңнаваннар.

Дузалал ажыл-агыйын хөгжүдерге зоотехниктиг сумелерни АУК-түң селекционер-зоотехниги Зинаида Дамба чугаалап берген. Ногаа өстүреринге агротехниктиг сүмелер-биле «Мурнакчы» совхозта профком даргазы Сара Соржу таныштырган.

Район иштинде албан черлери, организациялар сөөлгү үеде дузалал ажыл-агыйтудар талазы-биле эки үүлдерни кылып турөрлар. Чижөлээрге, автотранспорт бүдүргезининң коллективи ногаа өстүрер теплицаны кылып алган, ногаавы өстүрүп, аъш-чемге ажыглап турар. Эш-өөрүнүң бо эки желээшкинин септелге-тудуг участогу, районнуң суггарылга системазының коллективи деткип, ол ажылды боттарынга амдыгаалтан эгелээрин хүлээпип алганнар.

Суурлардан келген херээженнер чөвүлелдериниң даргалары семинарга келгеш, биилп алган ажыктыг аргадуржулгазын боттарының суураарынга барып, ону херек кырында боттандырып, дузалал ажыл-агыйын улам хөгжүдер деп шиитпирлээннер. Оларның ажыл-ижинин түңнели август, сентябрь айларда көстү бээр.

Чимис АДЫГ-ООЛ.
Районнуң төп библиотека системазында методист.
Бай-Тайга район.

КЫЗЫМАК, ОЛУТ ЧОК БООРГА

Бистиң Бай-Тал суурда херээженнер чөвүлелдиниң даргазы Татьяна Салчаковна Маадыр-оол чоннуң социал айтырыглар талазы-биле сонуургалын, күзелдерин, бодалдарын хандырар сорудгабиле олут чок ажылдан турар. Хөй-ниитти ажылы дээрде агитквартираларны кезип, чурттакчылар-биле ажык чугаалы бо-ла кыла каапчар. Амгы үеде агиткварталдар кадарчыларже шефтээшкиннерни кылып, кадарчылардың чап мал турар клетка-

ларын, хой кажаалын чугайлап берип, кажаа коржеин коптаржып, малчыннарга улуг дузаны кадып турар. Хой ооллап турар үеде, графиктеп каанып ёзугаар малчын ааларынга түс-түс агитквартиралардан эштер специалистербиле кады дежурныйлаашкыны чорудуп, чаш хураганнар ажаажыл-карактажырынга база дузалажып турөрлар.

Ажыл-иштин удуртуп турар кижи кызымак, олут чок боорга, ооң даалгазын, херээженнер чөвүлелиниң планында киргеп айтырыгларны күүседиринге кым-даа идепкейжи боор чүве-дир. Школада ажылдап турар башкылар чеже-даа чай чок болза, агитквартираларынга кээп, солуп темаларга лекция, беседаны ала-иелерге-даа, өөреникчилерге-даа кылып турар. Херээженнер чөвүдели школа-биле сырый харылзалыг. Агитквартиралар график ёзугаар школада дежурныйлаашкынны үзүктелдирбейн турар. Ынчангаш өөреникчилериниң чурум үреп, кичээлдерге чедип ирбээни, Чөвүлелдиң организастап эртирип турар өжүлдүүлериниң ажыктыг, солуп үүлдер хөй-дүр. Моон соңгаар-даа мынчаар демнит ажылдаар болзувусса, совхозувустуң мал-магазын-даа хур-менди кыш ажыларынга деткимчедир. Херээженнер чөвүлелиниң кылып турар ажылдары хөй талалыг. Совхозувустуң ажыл-ижинге ооң киржилгезин черле эки-дир.

Сэлра АЛДЫҢ-КЫС.
Бай-Тайга район.

СОНУУРГАЛДЫ ЭВЭЭЖЕТКЕН

Кызыл хоорайның бирги черн дээш командалар аразынга шыдыраа маргылдаазы болуп эртken. Киришкеп 10 команда долгавдыр салыр система ёзугаар күжүн тешкешкинниң түңнелинде. Күүрүенин Кызылда педагогика институдунуң 1-ги командазы алыр ужурлуг 45 сандан 33,5 санны ап, тиилекчи болган. Ийиги черни ангы-ангы колективтерден чыгдынган профвилелдерниң бүгү-эвилел эки тура күш-культура болгаш спорт ниитилелиниң (ВДФСО) командазы алган. Моон соңгаар шидыг чыныы командаларны конкурстаа дашкаар киирзе эки деп, маргылдаа доозулганда киржикчилерниң үндүрген санаазы черле шын болгу дег. Үшкү черни Тываның эртем төвү биле эртken чылгы чемпион — Тываның ном үндүрер черниң командазының херээжен ойнакчызы аараат, ойнап шыдаайн бергандыдан, чемпион адын камгалап шыдаваан.

4 эр. 1 херээжен хөлдерге хууда демиселдиң түңнелдерин база үндүрүлээн. Бирги хөлде Леонид Мохов (авиабүдүрүлге) шүүтү удурлашкыларын уткаш, бүтүреллиг тиилээн. Эң шыырак шыдыраачылар ойнаар бо хөлге Алыг-оол Монгуш (Тываның эртем төвү) ийиги, Александр Паршаков (чыыды команда) үшкү черлерни алганнар. Ийиги хөлге Виктор Луканов (чыыды команда), үшкү-партку хөлдерге Николай Кууар, Вячеслав Бузыкаев (Тываның ном үндүрер черн) тиилекчи болганнар. Херээжен ойнакчылардан Марта Донгак (Тываның эртем төвү) бүтүреллиг ойнап, бодуунуң хөлүнге тиилээн.

Нииттиин-биле ап көөрге, бо чылын спортчу демисел ыңгы-ла чидир эвес болган. Тываның геология-иштинчилел экспедициязының, Пионерлер бажыңының, Кадык камгалал министерстволуңун шыырак командалары бо маргылдаага киришпээн. Ойнаар чер бөза делгем эвес болганындан, чамдык командалар аңгы-аңгы черлерге ойнап турганы-биле маргылдаага сонуургалды эвээжеткен. Моон соңгаар мындыг улуг, хөй кижи киржикчилиг маргылдаапы бедик организастыг деңнелге эрттирери күзенчиг. Шыдыраа спортун пропагандалаарынга мындыг маргылдаалар улуг рольдуг дээрзин утпаза эки боор. Түңнелинде чүү болуп илереэнил дээрге, тиилекчилерни шаңнаар акша-харенги бөзин көрдүнмээн болган, чугле хоорайның спорт комитединиң даргазы В Хопровтуң тывыңгырыбиле ишилчип чоруур кубок, еске-даа шаңналдар тыптырган, ээлерниңге холдарынга киргеп. А хүрет, волейбол суг чижектиг маргылдааларга байдал моон көңгүс еске болгай.

Тываның аныяк шыдыраачылары эки коргүүлүг чедип ап шыдаваан турары чажыт эвес. Оларга дуржулгалыг шыдыраачылар-биле ойнаары ажыктыг, өөредиглиг болгу дег. Ынчалза-даа Пионердер бажыңының командазы (тренери Николай Шишигин) бо маргылдаага киришпээн.

Нииттиин-биле бо маргылдаа, четпестер турбуже, шыдыраага шнактарның кичээнгейин хаара тудуп, бодуңун кол соруглгаш күүседип шыдаан.

Николай КУУЛАР.
Маргылдаанын киржикчизи.

СПОРТ

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

МАРТ 21
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 —«120 минута». 8.35 — Мультфильмнер. 9.05 — «Хованшина» опера. Шин. 10.40— Медээлер. 10.50 —«Хованшина» операның уланчызы. 13.05 —«Ол болган... болган...» 13.25 —14.25 — Уругдар пагы. 15.30 —Медээлер. 15.40— Соңгулдаларга уткуштур. 15.50 — Риштаңдан мастер Ш. Юсупов. 16.15— «Кедээнин делгемнери» Телефильмнер. 17.10 — «Экин. музыка!». 18.00 — «Эрге-чагыргаңы — Советтерге». Телекөвүрүг. 18.45—Бөгүн делегейде. 19.00— Фигурлуг чуңгулаашкын. Делегей чемпионады. Коргүзүлүг чуңгулаашкыннар. 21.00 —«Үе». 21.35— Соңгулдаларга уткуштур. 21.45 —Кинорежиссёр А. Герман-биле ужуражышкын. 23.15 — Бөгүн делегейде. 23.30 — 00.00—«Таверняга кежээ». ССРО-ниң Күүрүенин академиглиг улус таңцыларының ансамблиниң шоузу.

МАРТ 21
ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-таймылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 — Физика. 10 класс. Харылзаанын амгы үеде аргалары. 9.05 — Франпуз дыл. 10.05 — «Агро». Тележурнал. 10.35; 11.35 —География. 6 класс. Соңгу Доштуг океан. 11.05 — Француз дыл. 12.05 —«Транзит». Урианчеан фильм. 1-ги сериязы. 13.20 — Ритминг гимнастика. 13.50 — 14.00 — Медээлер. 17.05— Медээлер. 17.15 — ТТ фондузунган. «Транзит». Урианчеан фильм. 2-ги сериязы.

КЫЗЫЛДАН

18.20 — «Үежи». Аныяктар программазы. 19.00 — Барымдаалыг фильм. 19.15 —«Тыва чердө». Үндүрүлгеле: Медээлер. «Соңгулдаларга уткуштур». 19.45—Медээлер. 19.55— Чарлаалдар.

МОСКВАДАН

20.00 —«Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 — Барымдаалыг фильмниң баштайгы коргүзүү. «Секундант дилеп тур мен». 20.35 — Концерт. 21.00 —«Үе». 21.35 —Соңгулдаларга уткуштур. 21.45 — «Транзит». Урианчеан фильм. 2-ги сериязы. 22.50—«Эртенги почта». 23.20—00.00 —Нептеренгей музыкада чаа үүлдер. Видеоклиптериниң бүгү-делегей конкурузу.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.20 — Ритминг гимнастика. 18.50 —Башкир АССР-ниң Күртелерадиозу. Башкириянын программазы. 20.00 — 20.15 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

АКЫ-ДҮҢМА РЕСПУБЛИКАДА

АРМЯН ССР. ЕРЕВАП. Чер шинчээшкининиң үезинде кажыдаан киижилерге сураглыг америк эвчи Роберт Гейл болук америк эвчилер-биле демнежип алган, дузаны чедирип, түс черниң эвилелгелериниң аргаларын көрүп турар.

ЧУРУКТА: Р. Гейл (солагай талазында) болгаш америк кезии эвилер эвчи Вардкес Нарджарян (ортузунда) «Эребуни» эвилелгениң эвчилери-биле ужуражышкын үезинде.

Р. АТАЯНҢЫҢ фотозу. СЭТА-ның фотохрониказы.

КЫРГАННАРНЫ КЭЭРГЕЗЕ

Ёзулуг киижизиг мөзү-шынар ол эвес бе?

Бижикчи А. Дыртый-оолдуң кырганнарга хамаарыштыр «Шынга» бижээн материалын номчаан, бижикчиниң ындыг айтырыг кедүрүп турарын чап деп бодаар мен. Шынаала, ким-даа киижи үеэш келирге, бойдустуң чаңаганын ёзугаар кырын пазылаар, ону черле ким-даа оюн эртпес-ле мйнаан.

Бистиң өгбелеривис бодуңун үезинде база хын дээн чалыы оолдар, кыстар тургулааннар болгай. Олар күрүненің яжы-бүрү ажылдарынга боттарының үлүүн киирештирип, эш-өөрү, коллективтерн-биле сырый ходбавдыг ажылдаан, чурттап турган деп чүве билдингир. Дайынның болгаш күш-ажылдың хоочунналары, алдар-хүндүткелдиг эмчилер, башкылар, малчыннар дээш хоочунналарның аразында кымнарны чок дээр. Болум база кырган неличг. оон-биле кады чурттап, өөрүшкүнү, мунгараалды кады үлежип чоруур мындыг бис. Ада-не-биле кады чурттап олурарга, амыдыралга шаптыктыг үүү деп. Бистер бо-ла кады чурттап келгеш, ындыг ылдептиг чүве эскербедивис. Бистер бичии турувустө ачавыс чок апарган. Бергелер турган харын. Ынчалза-даа ачавыс бистиң эктивисти элетпейн, хырявысты аштатпайн өстүрүп, бүт кырыга тургузуп каан. Ооң ачызында эки чурттап, кызыл ажылдап, чонга бараан болуп чор бис. Аваның үндүрген дериң эгидери берге.

Чамдык кижилерни көрүп, дыңнаа чоруурга элдептир. Оларның ада-иелери күш-шыдалгыр, харык-шинектиг турда, ажы-төлдери өстүрүп алыр, мынчан кырганнар оларга херек-ле. Кажан боттарының ажы-төлдери өскүлей бээрге, кырганнар-биле харылзаазы чоорту ыраап бар чыдар. Кырган кижилер аарый-даа берзе, оларга хамаарылгазы чаржынчыг болгулаар.

Авазын кижи черле кавчап чектээр, хыйланыр боор. Ыядыгларның дылы доораанын бербес чүве бе?! Ава кижиниң бажынга: «Түвектиг» деп сес кажан-даа кирбес, ажы-төлү дээш ол амыр-дыш билбес. Чазын чоруур чамдык эштер бо бүтүнү хандыр бодаңнары күзенчиг.

Элдептиг үүлдерни кижи көөр, азы дыңнаар. Ачазы азы авазы кырып, бергедей бээрге, кырганнар бажыңынга ону карак ажыт дужаалтар кижилер чок эвес. А боттары машина-балгаттыг, сагыш амыр хаадыш тургулаар. Кижи кайгаар. Кырганнар-биле кады чурттап, оларны хайгаарал олурза кавчап баар чүвел?

Кижилер шүүтү-лө ындыг эвелиг биилер бис. Чаагай сеткилдиг, телептиглер кайы хөй. Оларны көөрге, кырганнары-биле харылзаа-холбаалыг чурттап, оларны карактап, хайгаарап, эдерткеш кивокопертте-даа чоруурлар. Ёзулуг кижизиг мөзү-шынар ол деп бодаар мен. Кырганнарны чаасказандыратпазы бистиң үдээлгевис.

Ирина БЮРБЮ.
Кызыл хоорай.

КЫЗЫЛЧЫЛАРНЫҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ

Автобус-биле аргыжарынның ай дургузунда күүштүг билеттериниң ойнаашкынныг лотереяларын Кызылдың пассажирлер автобудургузгеи бо чылдың апрельде организастап эрттирер.

Бирээзи-ле 3 рубль эртектиг «АТ» сериязыг 280001-ден 300000 дугаарга чедир номерлиг ай дургузунда күүштүг автобус билеттери ойнаашкынныг лотереяларга киржир.

Аргыжарының билеттерин бо чылдың март 20-ден эгезээп апрель 5-ке чедир тараныр. Чөвүлелдиң организастап эрттирип турөр өжүлдүүлериниң ажыктыг, солуп үүлдер хөй-дүр. Моон соңгаар-даа мынчаар демнит ажылдаар болзувусса, совхозувустуң мал-магазын-даа хур-менди кыш ажыларынга деткимчедир. Херээженнер чөвүлелиниң кылып турар ажылдары хөй талалыг. Совхозувустуң ажыл-ижинге ооң киржилгезин черле эки-дир.

Сэлра АЛДЫҢ-КЫС.
Бай-Тайга район.

Тыва АССР-ниң хөгжүм ниитилели улут орус композитор Модест Петрович Мусоргскийниң төрүттүнген хүнүнден бээр 150 чылынга туралаатка байырлал концерт-кежээзин эрттирерин чарлап тур.

Ол концерт-кежээ март 22-де Кызылдың уран чүүл училишезиниң концерт залынга болуур. Эгелээри 18 шак 30 минута.

* * *

«Соңг шилип алыр оруктарым» деп кежээге келирин Кызыл хоорайның школаларының доозукчуларын Боттускайлаң чогаадылга ажылының эвилел аразының бажыңы, ВЛКСМ хооркому болгаш улус өөредилгезиниң хоорай кылдыш чалап тур. Ол кежээ «Моңгүлек» туристи комплекстиң залынга 1989 чылдың март 25-те кежээкиниң 18.00 шакта эгелээр.

КИНО

МАРТ 21-ДЕ

«НАИЫРАЛ»: «Дести войны» 9.30, «Узник замка Иф» 11.20, 14.20, 17.10, 20.00

Видеозал: «Парама» 13.00, 16.00, 19.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Золушка» 9.30, «Потерпевшие с Лигурии» 11.30, 13.10, «Знакомство» 15.00, 17.40, 20.20 шактарда.

«ВОСТОК»: «Тампор «диско» 14.30, 17.00, 19.30 шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к.-б: «В дебрях, где реки бегут» 18.00, «Спасенному—рай» 20.00 шактарда.

ааааг

Республикага шокар булуттаар. Чамдык черлерге быскан хар чаар. Соңгу-барыын чүктеп хаттың дургени секундада 5—10 метр. Дүне 10 — 15, чамдык черлерге 19 — 24 градус соор, а хүндүге 5 градус чедир чылыыр, чамдык черлерге 2—7 градус соор.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

467000, Кызыл хоорай, Красноармейская, 100 Индекс 54241

«ШЫНЫҢ» телефоннары

● Редактор — 3-43-34; ● орааачылары — 3-33-91; 3-34-17; ● приемная — 3-34-26; ● карыысалгалыг секретарь — 3-34-92; ● орааачылары — 3-43-93; ● партийжи амыдырал кылдызы — 3-36-62; 3-36-25; ● совет тургузуг, сотсиал айтырыглар кылдызы — 3-34-98; 3-41-23; ● үлетпур кылдызы — 3-34-49; 3-36-73; ● агроүлетпур кылдызы — 3-41-16; ● пропаганда кылдызы — 3-34-57; ● культура кылдызы — 3-39-15; ● информация кылдызы — 3-37-11; 3-39-03; 3-34-39; ● корректорлар — 3-34-19; ● бухгалтерия — 3-43-41; ● очулга кылдызы — 3-36-93; ● үндүрүчүлер — 2-27-41; ● солуп келбейн барганда — 2-32-75.

Чыыда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парзадага амыды

Тираждың 25400 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының харектериниң талазы-биле күүрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин база Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыт № 257. ТС—00153.

Республиканская
БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунун, Тыва АССР-нин Дээди Соведиинин болгаш Министрлер Чөвүлелиинин органы

1989 ч.
март
22
среда
№ 68 (13968)
1925 чылда үнедезилеттинген.
Өртээ 3 коп.

СОВЕТ ЭВИЛЕЛИНИҢ КОММУНИСТИГ ПАРТИЯЗЫНДАН ССРЭ-НИҢ УЛУС ДЕПУТАТТАРЫНГА СОҢГУЛДАЛАРНЫҢ ТҮҢНЕЛДЕРИНИҢ ДУГАЙЫНДА

СЭКП-ден улус депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле соңгулда комиссиязының дыңнадыы

1989 чылдың март 15-те СЭКП ТК-ның Пленумунга СЭКП-ден ССРЭ-нин улус депутаттарынга соңгулдалар болуп эрткен.

Соңгулдаларга СЭКП Төп Комитединиң Пленумунуң 641 киржикчиэн кириштеп, алы 96,1 хуу.

Совет Эвилелиинин Коммунистиг партиязындан ССРЭ-нин улус депутаттарынга дараазында коммунистер соңгуткан:

Депутаттың фамилиязы, ады, адазының ады.	Депутаттың албан-дужаалы, ажылдап, чурттап турар чери	Ниитизи-биле бадылааны	
		Балдазы	Удур-дакпазы
АБАЛКИН Леонид Иванович	ССРЭ-нин ЭА-ның Экономика институдунуң директору, Москва хоорай	600	32
АБУЛАДЗЕ Тенгиз Евгеньевич	«Грузия-фильм» киностудиязының режиссёр-тургузукчузу, Тбилиси хоорай	637	4
АВЕРКИН Владимир Николаевич	№ 1 школа-интернаттың директору, Новгород хоорай	641	чок
АДЫЛОВ Владимир Туйчиевич	Ташкентиниң В. П. Чкалов аттыг ужар чүүл будурулге эргелелиниң токарьлар бригадазы. Ташкент хоорай	641	чок
АЙТМАТОВ Чингиз	Чогаалчы. Кыргыс ССР-нин Чогаалчылар эвилелиниң баштаар черинин даргазы. «Иностранная литература» журналдың кол редактору, Фрунзе хоорай	626	15
АЛЕКСЕЕВА Лидия Михайловна	Курск областың Дмитриевск районнуң «Кадыыр болгаш Маска» колхозунуң партком секретары	641	чок
АФАНАСЬЕВ Виктор Григорьевич	«Правда» солуннуң кол редактору, Москва хоорай	603	38
БАКЛАНОВ Олег Дмитриевич	СЭКП ТК-ның секретары, Москва хоорай	639	2
БАРЫШНИКОВ Иван Антонович	Волганың ССРЭ-нин 50 чылы аттыг автомобиль заводунуң разметчиги, Куйбышев область	641	чок
БЕЛЬШЕКЕЕВА Зайпа	Кыргыс ССР-нин Иссык-Куль областа Джетыогузтун тускайжыткан куражыл-агыйының улуг малчыны	641	чок
БЕЛОВ Василий Иванович	чогаалчы. РСФСР-нин Чогаалчылар эвилелиниң баштаар черинин секретары, Вологда хоорай	635	6
БИККЕНИН Наиль Бариевич	«Коммунист» журналдың кол редактору, Москва хоорай	636	5
БОРОДИН Николай Васильевич	Чита областың Шилка районнуң «Май 1» колхозунуң баштаар черинин даргазы	641	чок
ВАГИН Михаил Григорьевич	Горький областың Ковернинск районунуң В. И. Ленин аттыг колхозтуң баштаар черинин даргазы	639	2
ВАЛЕЕВА Зухра Сибгатовна	Уфаның делгем панельдиг бажың тудуушкынунуң төлевилел-тудуг каттыжышкынының № 3 тудуг эргелелиниң малярлар бригадири, Уфа хоорай	641	чок
ВАСИЛЬЕВ Иван Афанасьевич	чогаалчы. Псков область	638	3
ВЕЛИХОВ Евгений Павлович	ССРЭ-нин ЭА-ның вице-президенти	633	8
ВОРОБЬЕВ Николай Николаевич	Псков областың СЭКП Пыталовск райкомунуң бирги секретары	641	чок
ГВОЗДЕВ Владимир Матвеевич	«Южкузбассуголь» будурулге каттыжышкынының «Распадская» шахтазының комплекстиг механизастаттынган бригадазының бригадири, Кемерово область	641	чок
ГЕРМАН (Гранин) Даниил Александрович	чогаалчы. ССРЭ-нин Чогаалчылар эвилелиниң баштаар черинин секретары, Ленинград хоорай	615	26
ГОЛУБЕВА Валентина Николаевна	Ивановонуң хевеп-саазын будурулге каттыжышкынының чиигине директору, Иваново хоорай	637	4
ГОНЧАР Александр Николаевич	мотоодыгжылар полуунуң партком секретары. Ленинградтың черинг округу	640	1
ГОРБАЧЕВ Михаил Сергеевич	СЭКП ТК-ның Чиигине секретары. ССРЭ-нин Дээди Соведиинин Президиумунуң Даргазы. Москва хоорай	629	12
ГРОМОВ Виктор Иванович	Верхне-Салдинскиниң В. И. Ленин аттыг металлургия будурулге каттыжышкынының токарь-карусельщиги, Свердловск область	640	1
ГУЛОВА Зулайхо Сохибназаровна	Таджик ССР-нин Орджоникидзеабад районнуң «XXII партсъезд» колхозтуң хову бригадазының бригадири	641	чок
ЕРОХОВЕЦ Ирина Яковлевна	саналга машиналарының Минск будурулге каттыжышкынының Г. К. Орджоникидзе аттыг электроннуг саналга машиналары будурер заводуның монтажниги, Минск хоорай	641	чок
ЗАЙКОВ Лев Николаевич	СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүзү, СЭКП ТК-ның секретары, СЭКП Москва хоорком-мунуң бирги секретары, Москва хоорай	616	25
ЗИАТДИНОВ Назип Зиатдинович	Татар АССР-нин Тукай районнуң «Гигант» совхозунуң директору	641	чок
ИБРАГИМОВ Гусейн Рустам-оглы	«Каспморнефтегаз» будурулге каттыжышкынының орунээр ажылдар кылыр «Нефтяные камни» далай эргелелиниң бурильщиги	641	чок
ИВАШКО Владимир Антонович	Украинаның Компартиязының ТК-зының ийиги секретары, Киев хоорай	640	1
ИЛИЗАРОВ Гавриил Абрамович	Бүгү-эвилелдиң Курганда «Восстановительная травматология и ортопедия» эртем төвүнүң чиигине директору	641	чок
ИОВЛЕВ Дмитрий Михайлович	«Москвич» будурулге каттыжышкынының Ленинчи комсомол аттыг автомобиль заводунуң слесары, Москва хоорай	641	чок
ИПИН Александр Яковлевич	Ростов областың СЭКП Шахтинск райкомунуң бирги секретары	641	чок
КАБАНОВ Евгений Николаевич	«Камчатрыбпром» будурулге каттыжышкынының «Соколово» траулер-соодукчунуң капитан-директору, Петропавловск-Камчатск хоорай	641	чок
КАЛИНИН Николай Васильевич	Аграар-десант шериглериниң командылакчызы, Москва хоорай	641	чок
КАЛИШ Виталий Николаевич	А. И. Кузьмин аттыг «Днепроспецсталь» электрометаллургия заводунуң кан эвилдиракчизи, Украин ССР-ниң Запорожье облазы	641	чок
КАРПОВ Владимир Васильевич	ССРЭ-нин Чогаалчылар эвилелиниң баштаар черинин бирги секретары, Москва хоорай	634	7
КИРГИЗБАЕВА Тухтахон Базаровна	Узбек ССР-ниң Сырдарья областың Сырдарья районнуң «Малик» совхозунуң бригадири	640	1
КЛЕПИКОВ Михаил Иванович	Краснодар крайның Усть-Лабинск районнуң «Кубань» колхозунуң комплекстиг бригадазының бригадири	641	чок
КОЛБЕШКИН Алексей Ефимович	Воронежтиң «Электроника» эртем-будурулге каттыжышкынының слесарь-инструменталышиктер бригадири, Воронеж хоорай	641	чок
КРАВЧЕНКО Галина Васильевна	Липецк областың Грязинск районнуң «Грязинский» совхозунуң партком секретары	641	чок
КУДРЯВЦЕВ Владимир Николаевич	ССРЭ-нин ЭА-ның вице-президенти. ССРЭ-нин ЭА-ның Күрүне болгаш эрге-хоолдуг институдунуң директору, Москва хоорай	639	2
ЛАПТЕВ Иван Дмитриевич	«Известия» солуннуң кол редактору, Москва хоорай	630	11
ЛАРИОНОВ Владимир Петрович	ССРЭ-нин ЭА-ның Сибирь салбырының Якутскиде эртем төвүнүң президиумунуң даргазының оралакчызы, Сонгу чүктүг физика-техниктиг айтырыглар институдунуң директору, Якутск хоорай.	641	чок
ЛЕВИЦКАС Витаутас Юозович	Каунастың К. Гедрис аттыг өлүк будурулге каттыжышкынының чиигине директору, Литва ССР	639	2
ЛИГАЧЕВ Егор Кузьмич	СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүзү, СЭКП ТК-ның секретары, Москва хоорай	563	78
ЛИЗИЧЕВ Алексей Дмитриевич	Совет Армиялың болгаш Шериг-Далай Флодунуң Политиктиг кол эргелелиниң начальниги, Москва хоорай	635	6
ЛУККОЕВ Юрий Прохорович	Надванскиниң комплекстиг мыш-үлетпүр ажыл-агыйының Воломскиде мыш белеткээр пунктузунуң машинизи, Карел АССР	641	чок
ЛУКЬЯНОВ Анатолий Иванович	СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүзүнге кандидат. ССРЭ-нин Дээди Соведиинин Президиумунуң Даргазының бирги орлакчызы, Москва хоорай	633	8
ЛУНЕВ Виктор Андреевич	«Компрессор» будурулге каттыжышкынының Москвада «Компрессор» соодулга машина тудуушкун заводунуң башкары, Москва хоорай	641	чок
МАНЯКИН Сергей Иосифович	ССРЭ-нин Улусчу контроль комитединиң даргазы, Москва хоорай	634	7
МАРЧУК Гурий Иванович	ССРЭ-нин ЭА-ның президентиниң, Москва хоорай	632	0
МАСЬКО Галина Игнатьевна	Слоним хоорайның № 3 ортумак школазының директорунуң оралакчызы. Белорус ССР-нин Гродно облазы.	641	чок
МЕДВЕДЕВ Вадим Андреевич	СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүзү. СЭКП ТК-ның секретары, Москва хоорай	619	22
МЕНДЫБАЕВ Марат Самиевич	Казахстанның Компартиязының ТК-зының ийиги секретары, Алма-Ата хоорай	635	6
МКРТЧЯН Мисак Левонович	Армениянның Компартиязының Ленинакан хоркомунуң бирги секретары, Ленинакан хоорай	641	чок
МОИСЕЕВ Михаил Алексеевич	ССРЭ-нин Чепсектиг Күштериниң Кол штабының начальниги — ССРЭ-нин камгалал министриниң бирги оралакчызы, Москва хоорай	639	2
МУНТЯН Михаил Иванович	Молдавиянын күрүнениң А. С. Пушкин аттыг академиктиг опера болгаш балет театрының солизи, Кишинев хоорай	641	чок
НАЗАРОВ Иван Александрович	Омск областың СЭКП Русско-Поляпск райкомунуң бирги секретары	641	чок
НАЙДЕНОВ Николай Андреевич	«Воркутауголь» будурулге каттыжышкынының «Центральная» шахтазының орунекчилер бригадири	641	чок
НЕСТЕРЕНКО Евгений Евгеньевич	ССР Эвилелиниң күрүнениң академиктиг Улуг театрының солизи, Москваның П. И. Чайковский аттыг күрүне консерваториязының профессору. Москва хоорай	639	2
НИКОНОВ Виктор Петрович	СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүзү. СЭКП ТК-ның секретары, Москва хоорай	615	26
НОВОЖИЛОВ Генрих Васильевич	Москваның С. В. Ильюшин аттыг машина тудуушкун заводунуң чиигине конструктору. Москва хоорай	641	чок
НЮКША Константин Иванович	«Ригавын электрилиг машина тудуушкун заводу» будурулге каттыжышкынының слесарь-инструменталышиги, Рига хоорай	641	чок
ОЛЕЙНИК Борис Ильич	шүлүкчү. Украин ССР-ниң Чогаалчылар эвилелиниң баштаар черинин секретары, Киев хоорай	632	9
ОСТРОУХОВ Виктор Алексеевич	«Сибкабель» будурулге каттыжышкынының партком секретары, Томск хоорай	641	чок
ПАРУБОК Емельян Никонович	Украин ССР-ниң Черкасск областының Жашков районнуң Суворов аттыг колхозунуң звено удуртукчузу.	641	чок
ПАТОН Борис Евгеньевич	Украин ССР-ниң ЭА-ның президентиниң, Е. О. Патон аттыг электроканнаашкын институдунуң директору, адырлар аразының «Е. О. Патон аттыг электроканнаашкын институдунуң» эртем-техниктиг комплекзиниң чиигине директору, Киев хоорай	640	1
ПОСТНИКОВ Виктор Иванович	куш өстүрер «Ставропольское» будурулге каттыжышкынының чиигине директору. Ставрополь хоорай	641	чок
ПОХОДНЯ Григорий Семёнович	Белгород областың Белгород районнуң Фрунзе аттыг колхозунуң цех начальниги	641	чок
ПРИМАКОВ Евгений Максимович	ССРЭ-нин ЭА-ның Делегей экономиказы болгаш делегей харылзаалары институдунуң директору. Москва хоорай	626	15
ПУГО Борис Карлович	СЭКП ТК-ның чанында Партийжи контроль комитединиң даргазы, Москва хоорай	640	1
РАЗУМОВСКИЙ Георгий Петрович	СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидат, СЭКП ТК-ның секретары, СЭКП ТК-ның Партия тургузуушкунунуң болгаш кадр ажылының килдизиниң эргелекчизи. Москва хоорай	623	18
РОМАЗАН Иван Харитонович	Магнитогорскиниң В. И. Ленин аттыг металлургия комбинадының директору, Магнитогорск хоорай	641	чок
РОМАЗАНОВ Кабдулла Закирьянович	Карагандының металлургия комбинадының кан эвилдиракчизи. Казах ССР-ниң Темиртау хоорай	641	чок
РЫЖКОВ Николай Иванович	СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүзү, ССРЭ-нин Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы, Москва хоорай	631	10
РЫЧИН Евгений Сергеевич	«Москва» агроүлетпүр комбинадының чиигине директору, Москва хоорай	641	чок
РЮМИН Валерий Викторович	«Энергия» эртем-будурулге каттыжышкынының чиигине конструкторунуң оралакчызы, Москва хоорай	641	чок
СААР Вийно Александрович	«Таллиннстрой» трестиң № 4 тудуг эргелелиниң комплекстиг бригадазының бригадири. Эстон ССР	641	чок
САМОЛИЧЕНКО Иван Иванович	механизатор. Новосибирск областың Татарск районнуң «Орловский» совхозунуң керээлиг коллективиниң удуртукчузу	641	чок
СЕЛЕЗНЕВ Игорь Сергеевич	«Радуга» машина тудуушкун конструктор бюрозунуң кол конструктору, Москва область	641	чок
СИДОРЕНКО Василий Ларионович	«Сургутнефтегаз» будурулге каттыжышкынының орунээр ажылдарының № 2 Сургут эргелелиниң орунээр мастери. Тюмень область	641	чок
СЛЮНЬКОВ Николай Никитович	СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүзү, СЭКП ТК-ның секретары. Москва хоорай	622	13
СМЫК Николай Михайлович	прессетекчи. Красноярскиниң В. И. Ленин аттыг металлургия заводунуң комплекстиг бригадазының бригадири. Красноярск хоорай	641	чок
СПАССКИЙ Игорь Дмитриевич	Ленинградтың «Рубин» телевидел-монтаж бюрозунуң чиигине конструктору болгаш начальниги, Ленинград хоорай	640	1
ТАТАРЧУК Валентин Иванович	Соликамскиниң ССР Эвилелиниң 60 чылы аттыг целлюлоза-саазын комбинадының директору, Пермь область	641	чок
УЛЬЯНОВ Михаил Александрович	Күрүнениң Евг. Вахтангов аттыг академиктиг театрының уран чүүл удуртукчузу, РСФСР-ниң Театр уран чүүл ажылдарыларының эвилелиниң баштаар черинин даргазы. Москва хоорай	594	47
УМАЛАТОВА Сажи Зайндиновна	Грозныйның «Красный молот» машина тудуушкун заводунуң комплекстиг бригадазының бригадири, Чечен-Ингуш АССР	641	чок
УТКИН Владимир Фёдорович	«Южное» эртем-будурулге каттыжышкынының чиигине конструктору болгаш чиигине директору. Украин ССР-нин Днепропетровск область	640	1
ФЕДОРОВ Святослав Николаевич	адырлар аразының «Микрохирургия глаза» эртем-техниктиг комплекзиниң чиигине директору, Москва хоорай	630	11
ФИЛИППОВА Валентина Гавриловна	Алтай крайның Третьяковск районнуң «Алей» колхозунуң баштаар черинин даргазының оралакчызы	641	чок
ХМЕЛЬ Валентина Петровна	Ангарскиниң тудуг эргелелиниң № 5 ТМЭ-нин комплекстиг теверелекчилер бригадазының бригадири, Иркутск область	641	чок
ЧЕБРИКОВ Виктор Михайлович	СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүзү, СЭКП ТК-ның секретары. Москва хоорай	628	13
ЧЕРНЯЕВ Анатолий Сергеевич	СЭКП ТК-ның Чиигине секретарының дузалакчызы, Москва хоорай	637	4
ШАЛЫЕВ Атабаллы Бапбаевич	«Туркменгазпром» будурулге каттыжышкынының шинчилел орунээшкининиң Мурпуу-туркмен эргелелиниң орунекчи мастери. Туркмен ССР-ниң Мурааб район.	640	1
ШОРОХОВ Виктор Николаевич	Туланың В. М. Рябиков аттыг машина тудуушкун заводунуң эштекчизи, Тула хоорай	641	чок
ШТЕПО Виктор Иванович	Волгоград областың Калачаев районнуң Волгоградтың «Волго-Дон» тускайжыткан будурулге каттыжышкынының чиигине директору	640	1
ШТОЙК Гарри Гвидович	«Казполиметалл» будурулге каттыжышкынының Чоон-Казахстанда чес-химия комбинадының директору, Казах ССР	641	чок
ШУКШИН Анатолий Степанович	Ыраккы Чоон чүктүг энергетиктиг машина тудуушкун заводунуң шлифовщиги. Хабаровск хоорай	641	чок
ЯКОВЛЕВ Александр Николаевич	СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүзү. СЭКП ТК-ның секретары, Москва хоорай	582	59

СОҢГУКЧУЛАРЫНГА УЖУРАШКАН

Тээли суурнуң Культура бажыныңга ол хүн чон кажангызыглаң-даа хөй чыглган. Районнуң ырак-чоок 5 совхозтарыныза. будурулге болгаш организацияларныңза соңгукчуларның төлээлери Тываның № 391 девискээр соңгулза округунда ССРЭ-нин улус депутатынга кандидат. СЭКП обкомунун бирги секретары Г. Ч. Ширшинбиле ужураар ээвш келгенерин ол.

СЭКП Бай-Тайга райкомунун бирги секретары Б. Д. Монгуш хуралды ажыглып. соңгулза кампаниязы каичаар эртип турарын кысказы-биле таныштырган. депутатка кандидаттың бүзүреттирген киижилиин — Тываның дыл, литература болгаш төөгүнүн эртемшинчилел институдунуң директору. төөгү эртемнериинин доктору Ю. Л. Аранчынга сөс берген. Ол Г. Ч. Ширшининиң зорчу намдарын. республиканың экономиктиг болгаш социал хөгжүлелиин дүргелиинге болгаш партийжи удуртулганың стилин болгаш методтарын сайзырангайжызар, эге тургузар талазы-биле киирип келген хүүза салыышкынналарын тодаргай чижектер-биле холбап таныштырган. Ам болур соңгулдалар хүнүнде Г. Ч. Ширшин ээвш бадылаарынче соңгукчуларны кыйгырган.

Районда хоочуннар чевүлелиниң даргазы С. А. Иргит сөс алган. мынча дээн:

— Г. Ч. Ширшинни партия. совет ажылдарга чораат. ыяы тапыыр. билир апаргай мен. Бедик албан-дужаалларны эдилеп. болун кезээде чонбиле сырый харылзаалыг. сагыш човангыр. эптиг-эдилек. биче сеткилиг. четпестербиле эптеш чок кемнежир шынгыы негелдиг болгаш принципиалдыг удуртукчу кылыр коргузуп-даа шыдаан. Чурттуң даэли органынга ноянуң төлептиг төлевилекизи болуп. илегелги шынзылаарынга ынанып, бүзүрээр мен.

Ужуражышкын хуралынга оон аңыда «Кара-Хөл» совхозтуң директору А. Ч. Хертек. Бай-Тал ортумак школазының башкызы Б. С. Иргит. районнуң уруглар эмчизи О. К. Ламажык. СЭКП райкомунун чанында партийжи комиссиянын даргазы К. С. Чулдум чүве чугаалаан.

Депутаттың кандидазынга салгыларын олар бергеп. Чурттакчы чонунуң дүргеи ажуп турары-биле Тээли ортумак школазының 320 оолгутуг кылыр шагаа-да түткан бажыңныңза 1000 ажыг ээрекпкчи ийи эвлчег-биле ээрекширинге безин сыкышпас. Чаа негелдеерге дүүштүр ээрдилге-кижилиилге ажылларын чорулары берге. Чоокку чылларда анаа чаа школаны. район төвүнге Культура орлуун тударынга. Ыраккы «Кара-Хөл» совхозче аргыжар Алаш хемниң кылыгларынга автомобиль оруун кылырынга хуза коргузерин дилээн.

Радио-репедиг шугумну шейгеш. телевидениеннин ийиги программазын көөр. радио. телефон харылзаазын экижилер. Бай-Тайгага музыка школазын ажыларын. совхоз бүзүзүнге ургуларның сүт кухняларын тударын саналлаан. Районнуң девискээринде Шивилиг аржаавын чөп ажыглап. долганлыр турар бойдуун камгалап. чайгы үеле анаа баар кижилерге тударымчалыг байдалларны тургузар дүгайында чугаа база болган.

Депутатка кандидат Г. Ч. Ширшин бедик илегелги көргүзүп. ССРЭ-нин улус депутатынын кандидазынга депшиткени ээвш бай-тайгажылларга өөрүп четтиргенин илерелип. депутатка соңгузуп алза. ол хүлээлгени күүсеңирүнге бүгү күжүн. билиин бээрин аазаан.

СЭКП ТК-ның март (1989 ч.). Пленумунуң негелделеринге дүүштүр республиканың. районнуң ажылышчыларының мурнунда салдынып турар сорулгаларга Г. Ч. Ширшин доктаган. Чамдык чедишкиннер бар-даа болза. үзеттирге. көзээ ажыл-агыйда. сопиал амыдырала шиитширлээр айтырыглар хөй. Бай-Тайгага хамаарыштыр алырга. чурттакка бажыңнарын болгаш социал-культура объектилерин тургар ажылдар хожузаа. Иштики курлавырлар колу ажыглаттынмайн келген. Кижи бүрүзүн хумагалыг болгаш камналгалыг чоруккы кижизидерн негеттинер. Аңы-чем программазын боттандырарда малдын баш санын өстүрер, продуктулуун белидер. ногаанны. кушту өстүрер. хамаатыларның хуузунга хуналга ажыл-агыйын сайзырадыр, деткинер хемчегерин алыры чугула.

Совхозтар төптеринге түүйбу будурер цехтерни. кооперативтерни ажытказ. ажыл чок кижилерни хаара тударын. хүүда мал өстүрүп амыдыраар аргаларны бээрин өөренип көөр.

Г. Ч. Ширшин программазынза айыткан чүүлдерни ыяшка боттанзырар. соңгукчуларның чагыларын күүсеңир ээвш ажылдарын хүлээнгеп.

Александр ХЕРТЕК.
(«Шынның» корр.).

Бистиң кандидаттарывыс

КЫМ ДЭЭШ БАДЫЛААР СИЛЕР?

ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле Кызылдың Барыын талакы № 647 соңгулда округу

В. А. ВАСИЛЬЕВТИҢ допчу намдары

Владимир Александрович Васильев 1940 чылда Чуваш АССР-ниң Чебоксары хоорайга төрүттүнген. Партия кежигүнү эвес, ортумак түскай эртеминиг.

Бодунуң күш-ажылын 1958 чылда Казаньның ужар чүүл заводунга токарьлап эгелээн. Оон соонда хамааты ужар чүүлдүң Саратов областа Краснокутек ужар чүүл училищезинге өөренип турган. 1963 чылдан бээр Тываның авиабүдүрүлгезинде баштай ушудукчу, оон соонда авиазвеноның командири, авиаэскадрильяның командирииниң оралакчызы, командири болуп ажылдап келген. 1985 чылдан бээр ужудар отрядтың командириниң оралакчызы. В. А. Васильевке хамааты ужар чүүлдүң 1 класстыг ушудукчузу квалификациязын тывыскан.

Ак сеткилдиг күш-ажылы дээш В. А. Васильев «Күш-ажылчы прес-наадырлыг чөрүк дээш» деп медаль-биле, «Аэрофлоттуң тергиинии» демдек-биле шаңналткан. Анаа Тыва АССР-ниң транспортунуң алдарлыг ажылдакчызы хүндүлүг атты тывыскан.

В. А. ВАСИЛЬЕВТИҢ программазы

Кол соруулганы аъш-чем айтырыын шинтипирлээри деп санап тур мен. Көдээ ажылагайның бүгү-ле бүдүрүлгелерии бот-оруга-чарылгаже, бот акшаланыышкыныже шилчидери чугула. Ынчалза-даа бо чугула херектиг чогаадыкчы ёзу-биле көөр херек.

Аграр ажылдакчыларын эргежок чугула техника база чемиништиглер-биле бүрүн хандырар херек деп санап тур мен. Продукцияны кадагалап шыгжаарыңга база болбаазырадырыңга амгы үениң техниктиг комплекстерин, элеваторларны продукцияны кылып бүдүрүп турар черлерииниң шуут чаныңга тудуп тургузарын көөр херек. Оон аңгыда оруктар тудуунуң база көдээ ажыл-агый будүрүлгезиин бүрүү-биле электрижидериин айтырыглары шинтипирлээри эргежок чугула.

Чурттагга бажыңнары тударынга акша-хөреңгиин үндүрүп бээрии көвүдедирии чедип алыр мен. Ол мынаар тудуг материалдарын бүдүрериң бар-ла шаа-биле көвүдедирии чедип алыр херек. Чүгле шак ындыг хемчеглер тудугну ажыл-агый аргазы-биле кылыр, аныяктарның чурттаага комплекстерин, кооператив база хууда-даа тудуглар кылырда ону долузу-биле ажыглаар аргаларны бээр.

Улустуң хереглел барааннарын будүрериң улам көвүдедирии-биле кады бичии уруглаага болгаш улуг назылыг кижилерге чиик өртектиг иник-хепти даварап кылырынга курлаар аргалыг ажыл-чагыг чорук болгаш аныяктар дугайында хоойлулар ажык-ла херек боор турар.

Ынаа чер-чер Советтериниң министерстволар, ведомстволар база күш-ажылың коллективтер чөвүлелдери-биле ботботтарының арасында харылзааларының чурумун тодаратқан турар ужурлуг. Калбаа-биле чугаалажып көргенинии соонда хүлээп алырывыс ужурлуг ажык-чагыг чорук болгаш аныяктар дугайында хоойлулар ажык-ла херек боор турар.

Г. С. ОНДАРНЫҢ допчу намдары

Галина Седеновна Ондар 1951 чылда Кызыл хоорайга төрүттүнген. СЭКП кежигүнү, түскай ортумак эртеминиг.

Суг-Аксының кежээки школазын дооскаанындан соонда 1970 чылдан бээр Чоон-Хемчик районга он ажыг чыл садыгжылап ажылдаан, оон ажылчын кооперациязынга поварлап турган. 1978 чылда Красноярскиниң кооперативтиг техникумун дооскан. 1981 чылдан бээр Кызылдың хлеб комбинадынга баштай бижырыкчы, оон булочка-баранка цехиниң бригадири болуп ажылдап турар.

Г. С. Ондар хөй-шинтиниң улуг ажылын кылып турар. Ол партияның область организациязының ревизия комиссиязының кежигүнүмге соңгуткан. Хлеб комбинадының партбюро, профком база күш-ажылчы коллектив чөвүлелиниң кежигүнү.

Г. С. ОНДАРНЫҢ программазы

Соңгулда мурнунда мөөң программамның үндезинии улустуң хөлзедип турар айтырыглар болуп турар. Күш-ажыл бедик бүдүрүкчүлүг болу бээр шак ындыг байдалдарны бүгү-ле бүдүрүлгелерге тургузарын чедип алыр мен. Кижилериң кадыкшылы чонның байлаа, шинтилелдиң өнчүзү болур ужурлуг деп чүүлдү база утпас ужурлуг. Улустуң кадының камгалалы хөйле айтырыглар-биле холбаан болур, оон ажыктыг эки талазары экология талазы-биле таарымчалыг түүдергеи, чогумчалыг чемдеп, дыштанныгны организастаарындан, уе ылангыя медицина хандырыгазын хөгжүдеринде денгелинден хамаарыжыр болгай.

Хоорайның кырында шыгыг хоолайлар дугайында чугаала көвей. Үүрмек котельналарны хаар дугайында айтырыгны чидин-биле тургузар херек. Бо соруга-биле харын амгы үениң чаа болгаш улам күштүг ТЭЦ-ти тударын планга киирерии чедип алыр херек.

Өг-бүле бүрүүн амгы квартира азы чурттага бажыңы-биле хандырар талазы-биле күрүненип хүлээп алганы программа кижи бүрүүнүн өөрткен. Ынчалза-даа бистер бажың тудуунуң комбинадын телевизлээн күчүүг-биле ажылдатпас болзувусса, ол айтырыгны шинтипирлеп шыдавас бис. Оон аңгыда, бөгүн ам күш-ажылчы коллективтерге барып, улустуң хуузунда бажың тударынга, чурттагга бажыңын ажыл-агый аргазы-биле тударынга бүзүредир херек. Дыка хөй ачыг-өг-бүлелерии айтырыларын аныяктарның чурттагга комплексин шинтипирлеп болур.

Аныяктарның ажылдаарымын, оларның дыштанныгазын организастаарының айтырыглары мени дүвүредип чоруур. Школачыларның мергежил углаашкынын экижидери чугула. Чайгы үеде оларга спортчу-күш-ажыл лагерьлерин тургузары эргежок чугула.

Ынчалза-даа аъш-чем айтырыны черден, үрезин материалының шынарындан эгелээр, ылап-ла олар дужүттүн үндезинии болуруи билир мен.

Тарылга шөлүнүң чавыс дужүткүрүүн чылдагааны чүдел? Чемгеримчиниг черге ажылдаарын үттупкан бис. Совхозтарның материал-техниктиг базазазы кошкак, чамдыкта харын олар өстүрүп ажаан алганы дүжүдүн безин кадагалап ап шыдавас-тыр.

Республиканың совхозтары ногааны четчир кылдыр өстүрүп шыдаар, ынчалза-даа Агроүлетпүркүрком ол арганы боттандырып шыдавас-тыр. Республика даштындан хөй-ле ногааны сөөртүп экиен турар бис. Болбаазырадырга үлетпүрүүн будүрүлгелери шынарлыг чиг өт-биле чедир хандыртынмайн турар. Республиканың будүрүлгелериниң аргалары кызыы дээрзинче кичээнгейин угландырар уе келген. Оларның кылып үндүрүп турары продукциязының ассортиментизи кызыы, шынары база куду болгулаар. Кызыга кондитер болгаш элпитпес сүүсүн аймаа кылыр цехтер төрүнин чугула болуп турар.

База бир шинтипирлээр айтырыгже кичээнгейлиг угландырар бодап тур мен. Ие хереэженнерге онзагай байдалдарны тургузар херек. Хереэжен кижи уруун ажаан азыраары-биле үш чыл хуусаалыг төлевирииг шөлээлээр эргелиг болур ужурлуг, а оон соонда будүрүлгеге сес шак эвес, а чүгле дөрт шак ажылдап, уруун кижизидер. Ол чорук дыка хөй чидиг айтырыгларын шинтипирлээриже дуза болур.

Аныяктарның ажылдаарымын, оларның дыштанныгазын организастаарының айтырыглары мени дүвүредип чоруур. Школачыларның мергежил углаашкынын экижидери чугула. Чайгы үеде оларга спортчу-күш-ажыл лагерьлерин тургузары эргежок чугула.

Республиканың совхозтары ногааны четчир кылдыр өстүрүп шыдаар, ынчалза-даа Агроүлетпүркүрком ол арганы боттандырып шыдавас-тыр. Республика даштындан хөй-ле ногааны сөөртүп экиен турар бис. Болбаазырадырга үлетпүрүүн будүрүлгелери шынарлыг чиг өт-биле чедир хандыртынмайн турар. Республиканың будүрүлгелериниң аргалары кызыы дээрзинче кичээнгейин угландырар уе келген. Оларның кылып үндүрүп турары продукциязының ассортиментизи кызыы, шынары база куду болгулаар. Кызыга кондитер болгаш элпитпес сүүсүн аймаа кылыр цехтер төрүнин чугула болуп турар.

База бир шинтипирлээр айтырыгже кичээнгейлиг угландырар бодап тур мен. Ие хереэженнерге онзагай байдалдарны тургузар херек. Хереэжен кижи уруун ажаан азыраары-биле үш чыл хуусаалыг төлевирииг шөлээлээр эргелиг болур ужурлуг, а оон соонда будүрүлгеге сес шак эвес, а чүгле дөрт шак ажылдап, уруун кижизидер. Ол чорук дыка хөй чидиг айтырыгларын шинтипирлээриже дуза болур.

Аныяктарның ажылдаарымын, оларның дыштанныгазын организастаарының айтырыглары мени дүвүредип чоруур. Школачыларның мергежил углаашкынын экижидери чугула. Чайгы үеде оларга спортчу-күш-ажыл лагерьлерин тургузары эргежок чугула.

В. А. ГАЛАЙКОНУҢ допчу намдары

Виктор Анатольевич Галайко 1953 чылда Кызыл хоорайга төрүттүнген. СЭКП кежигүнү, дээди эртеминиг. 1972 чылда Кызылдың политехниктиг техникумун дооскан. 1974 — 1977 чылдарда «Кызыл тудуг» эргелелиниге дашчы болуп, «Тыва көдээ тудуг» трестиң № 62 АКМК-зынга прорабтап ажылдап турган. 1977 чылдан бээр «Тыва тудуг» каттыжышкынының № 81 тудуг эргелелиниге каднакчы, 1984 чылдан бээр прораб болуп ажылдап турар.

1983 чылда Красноярскиниң политехниктиг институдунуң Кызылда филиалының үлетпүр болгаш хамааты тудуг факультединн дооскан.

В. А. Галайко хөй-шинти улуг ажылды чорудуп турар. № 81 тудуг эргелелиниң партия организациязының секретары, «Тыва тудуг» каттыжышкынының партком кежигүнү болуп турар.

В. А. ГАЛАЙКОНУҢ программазы

Долу социал политиканың дээзү болза, ажыктыг экономика болур дээрзи билдингир. Чылдың эгезинден бээр барык бүгү-ле будүрүлгелер долу бот-оруга-чарылгаже база бот-акшаланыышкыже киртен болгай. Амгы үеде ажылагайның нарын механизминиң эде тургустунуушкуну чоруп турар. Меңээ эң-не чоок адырларда болгаш тудутда ажылхерек канчаар чорун турарыл? Бот-оруга-чарылганы шинтеэткенинин эге уе-чадазындала аиаа будүрүлгеин удуртурунуң командыязын бюрократсыг системазы кайы хире моондак апарганы илдеи көскүдүр. Күрүне будүрүлгезиниң дугайында хоойлу ам колдуунда саазын кырында «ажылдап турар». Күш-ажылчы коллективтерии характаар чоруктан хостаар. салдынган соруглаарны боттары шинтипирлээр боттуг эргелерии оларга бээр херек.

Экономинаны быжыглаарынга орулгалыг будүрүлгелерии бот-оруга-чарылганын ийиги хевиринче шилчидери, «ортумак денгелдиг» будүрүлгелерии арендага шилчиндир бээри, карылгалыгларның базазынга кооперативтерии тургузары дээн ышкаш, ындыг хемчеглер дузалаар. Ынчангаш конкуреннция — маргылдаа турун келир.

Моон-биле холбаштыр мынаар айтырыг база тыптып келир: курлавырларны канчаарыл? Боттанмас даалгаларны плаидап үштүп каапкаш. оларны таарымчалыг быжыглаар арганы база бээр. Бо таварылгага тудуг күүлериниң денгелии-даа база мөөнеттингеии-даа аажок улгадыр болгаш тудугжулар боттары-ла тудар чаа объектилерии дилеп. дорт кереэлерии чара бээр апаар. Шак мынаар байдалда тудуг организациязының аразында ёзулуг-ла кым хөйнү кылырыл деп маргылдаа үнүп келир. Мынчангаш чидиг социал айтырыглар шинтипирлеттинер, чурттагга болгаш культура тудуу-даа бурунгаарлааны-ла ол.

Чурттагга айтырыын боттандырарының оруу аныяктарның чурттагга комплекстерин тударында, бажыңнарны хуузунда база кооператив аргазы-биле тударында база ол шыкаш ажыл-агый аргазы-биле тударында деп көрүп турар мен.

Пенсия дугайында Хоойлуну хүлээп ап турда, улуг назылыг кижилериң пенсиязы материалдыг хандырыганы чогуур денгелиниге дүүшкен турар кылдыр ону улгаттыраары чедип алыр мен.

Мен көдээде кооператор-арендаторларның шимчээшкинии бүрүү-биле деткип тур мен. Оларга көдээ ажыл-агый черлерии болгаш техниканы узун хуусаала азы шуут үрүлүг ажыглаар кылдыр быжыглаарынче чүткүүр херек. Хоорай чурттакчыларының көдээге чурттагга бажыңнарын, мыйыстыг бода малды садып алырынга, теплицалар тударынга кызыгаардаашкынны дүжүрер дээш туржүр мен. Аъш-чем программазын боттандырарының бир оруу ол.

Улеттүрүүн улуг хемчээлдиг болгаш чамдыкта эргежок чугула эвес комплекстериниң саиын кызырын тургаш, кадык камгалалын хөгжүдеринге, чурттакчы чонның чурттагга байдалдарын, культура база амыдырал хандырыгазын экижидеринге угланган акша-хөреңгиин көвүдедип болур.

Бистиң курлавыстың бүгүнге девискээрлериниде экологтуг байдалды экижидер-биле медицина, биология база техниктиг айтырыгларына кады денге шинтипирлээрде специалистерии калбаа-биле киирештирер, телевизлелдериин экологтуг шинчилелдерии шынарлыг чорударын чедип алыры эргежок чугула деп санап турар мен.

С. В. СТРЕЛАВИННИҢ допчу намдары

Сергей Васильевич Стрелавин 1960 чылда Красноярск крайның Курагин районнуң Имисс суурунга төрүттүнген. Комсомол кежигүнү, дооспаан дээди эртеминиг. Киевтиң хамаату ужар чүүл институдунда бот-өөредилге-биле өөренип турар.

Ол 1980 чылда Минскиниң авиатехниктиг училищезин дооскаш, Тываның авиабүдүрүлгезинге техниктеп ажылдап эгелээн. 1986 чылдан Кызылдың бажың тудуушкун комбинадынга баштай улуг инженерлеп, оон соонда контроль хемчээшкин приборларының болгаш автоматика цехиниң начальнигинге ажылдап турган. 1988 чылдан эгелеп комбинаттың начальнигиниң кадрлар болгаш амыдырал хандырылга талазы-биле оралакчызы.

С. В. Стрелавин кижизидилге талазы-биле улуг ажылды чорудуп турар. ВЛКСМ Кызыл хооркомунуң кежигүнү.

С. В. СТРЕЛАВИННИҢ программазы

Соңгаарладып бодаан чугула комплекстиг айтырыгларны чоокку үеде шинтипирлээр деп бодап турар мен.

Хамыкты мурнай не хереэженнериҢ социал камгалалын күштелдирери чугула. Чаш уругну азырап доруктурары-биле 2 чылдың төлевирдинг шөлээзин бээрии чедип алыр. Хереэженнерге кыска ажыл хүнүн доктаадыр. Дүнеки үеде хереэжен улустуң күш-ажылын ажыглаарын эвээжедир. Школа назыны четпээн уруглар алban черлериниң ажылын экижидери-биле боттуг хемчеглерии алыр. Оларның ажыл-дакчыларының шалының урутларлыг кадының байдалып барымдаалап төлээрии чедип алыр.

Чурттагга тудуунуң айтырыгларын шинтипирлээриниче үлүг-хуумну киирер мен.

Аныяктарның чурттагга комплекстериниң күжүү-биле тудугну дүргедедири ол айтырыгны шинтипирлээриже дузалаар деп бодап турар мен. Ындыг комплекстериниң базазынга боду төпчүтүнген фондуларлыг, курлавырларлыг, акша-хөреңгилерлиг база штатта көрдүнген инженер-техниктиг ажылдакчыларлыг бот-тускайлаң тудуг организациязын тургузары чугула. Амгы үеде тудуп турар бет каът бажыңнарны алды каът кылдыр туттурарын чедип алыр мен.

ССРЭ-ниң улус депутаттарының хөй санныг айтырыглары салгылаан. Оларга чогуур харымыларны берген.

Ында санал бергеннер Антың Баян-Кодга көвүүт, Час-Адырның чайлагларының оруктарын кылырынга, ногаа өстүрер теплицага хереглээр шиилдер, суггарылга системазынга күштүт трансформатор, нели-кадмий, школага одалга системазын эде кылырынга дуза болгаш апыяктарга херектиг ассортиментинииң чиик өртектиг бараанларын будүрер талазы-биле күрүне чаңгыын тургузар болза эки деп бодап турар мен. Оларның өртектерии тургузарынга шынгыы контрольду чорудар.

Республикага болгаш Кызыл хоорайга аныяк специалистерииң чурттаар бажың алыр ооруун катап тургузары чугула деп санаар мен.

Чоннуң медицина хандырылгазын үндезинии-биле экижидери чугула боот турар, улус өөредилгезиниге системазын үндезинии-биле өскертир. Бо бүгүнү чедип алырда капитал салыышкынарындан артыш калган хөреңгилерии кадык камгалалынга болгаш улус өөредилгезинге ажыглаар дээр чыдып калган принциптерии узуткаарындан эгелээр деп бодап турар мен. Чепсектиг Күштерии кызырганындан хостаалган хөреңгилерии ажыглаарының күселиибиле бо [illegible] база бир чергелиин-биле шинтипирлеп болур.

Улус ажыл-агыйының тутчуп турар бүгү объектилериниге экология талазы-биле экспертизаны чорударын чедип алырын чугула соруга деп санап турар мен. Тудуг планнарын хөй-шинтиге калбаа-биле чугаалажып көөрүн практикалап эгелээр. Экология айтырыгларын кайы хамаанчок көргенин дээш улеттүр будүрүлгелериниң, көдээ ажыл-агыйның, транспортуң удуртукчуларындан эргехоойлу болгаш материалдыг көмпертин хуралдың киржикчилериниге баравлгатқан.

Доидуп ООРЖАК.

Соңгулдаларга уткуштур

СОҢГУКЧУЛАР-БИЛЕ УЖУРАШКАН

ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле Чоон-Хемчик № 650 национал-девискээр соңгулда округунга депутаттың кандидаттары «Тыва» совхозтуң директору Д. Б. Кара-Сал биле «Тандыр» совхозтуң мал экономинин А. О. Хертек олар-биле Бай-Тайга районнуң Бай-Тал көдээ Советиниң соңгукчулары ушурашкан.

Хуралды «Бай-Тал» совхозта партком секретары Б. И. Март-оол ажыктаан, депутаттың кандидады Д. Б. Кара-Салдың бүзүреттиргеи кижизин А. О. Хертектиң бүзүреттиргеи кижизин Х. Ч. Хертек оларгa сес берген. Олар депутаттың кандидаттарының доңчу намдарын, ажыл-ижин таныштырган, депутаттың кандидаттары дээш март 26-да боттарының бадылаашкыннарын бээринче соңгукчуларны кыйгырган.

Ында санал бергеннер И. Д. Очур, И. Ч. Адаш, И. Д. Петров, М. Бикмаа, И. М. Бадыыл болгаш өскелер-даа чүве чугаалаан, районнуң социал-экономиктиг хөгжүдезинге докгаал, автооруктарны экижидерии, урулар садтарының, чурттагга бажыңнарының тудугларын дүргедедирии, хереэжен чонның амыдыравырынга таварымчалыг байдалдарны тургузарын, суурларның чагайжыдылгазынче, дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуларының амыдырал-чурттагдашкыже оңза чугула кичээнгей салырынга олар доктаавайнар.

Депутаттың кандидаттары Д. Б. Кара-Сал, А. О. Хертек олар депутаттың кандидадынга депшиткен дээш соңгукчуларга өөрүп четтиргении илередип, бир эвес депутатка соңгуп каар болза, соңгукчуларның саналынга үндезилеп, боттарының программазын бөлүүлеп ажылдаарын вазаанар.

Кара-оол ХЕРТЕК.

• • •

ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле Чоон-Хемчиктиң № 650 национал-девискээр соңгулда округунга депутаттың кандидаттары Д. Б. Кара-Сал, А. О. Хертек олар Чоон-Хемчик районда «Большевик» совхозтуң ажыл-ишчилери-биле ушурашкан.

• • •

ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле Кызылдың көдээ № 651 национал-девискээр соңгулда округунга депутаттың кандидады В. О. Оюн Кызыл районнуң Кур-Чер болгаи Терлиг-Хая көдээ Советиниң соңгукчуларын-биле ушурашкан.

Ол болуп эртикилээн ужурежилга хуралларынга санал бергеннер депутаттың кандидаттарынга боттарының чагыгларын бергеннер.

ЧАГЫГЛАРЫН БЕРГЕН

ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле Барыын-Хемчиктиң № 649 национал-девискээр соңгулда округунга депутаттың кандидады Ю. Т. Комаров-биле Барыын-Хемчик районнуң Шекпээр көдээ Советиниң соңгукчулары ушурашкан.

Депутаттың кандидадынга хөй санныг айтырыглар салгылаан. Оларга чогуур харымыларны берген.

Ында санал бергеннер Антың Баян-Кодга көвүүт, Час-Адырның чайлагларының оруктарын кылырынга, ногаа өстүрер теплицага хереглээр шиилдер, суггарылга системазынга күштүт трансформатор, нели-кадмий, школага одалга системазын эде кылырынга дуза болгаш аныяктарга херектиг ассортиментинииң чиик өртектиг бараанларын будүрер талазы-биле күрүне чаңгыын тургузар болза эки деп бодап турар мен. Оларның өртектерии тургузарынга шынгыы контрольду чорудар.

Республикага болгаш Кызыл хоорайга аныяк специалистерииң чурттаар бажың алыр ооруун катап тургузары чугула деп санаар мен.

Чоннуң медицина хандырылгазын үндезинии-биле экижидери чугула боот турар, улус өөредилгезиниге системазын үндезинии-биле өскертир. Бо бүгүнү чедип алырда капитал салыышкынарындан артыш калган хөреңгилерии кадык камгалалынга болгаш улус өөредилгезинге ажыглаар дээр чыдып калган принциптерии узуткаарындан эгелээр деп бодап турар мен. Чепсектиг Күштерии кызырганындан хостаалган хөреңгилерии ажыглаарының күселиибиле бо [illegible] база бир чергелиин-биле шинтипирлеп болур.

Улус ажыл-агыйының тутчуп турар бүгү объектилерииге экология талазы-биле экспертизаны чорударын чедип алырын чугула соруга деп санап турар мен. Тудуг планнарын хөй-шинтиге калбаа-биле чугаалажып көөрүн практикалап эгелээр. Экология айтырыгларын кайы хамаанчок көргенин дээш улеттүр будүрүлгелериниң, көдээ ажыл-агыйның, транспортуң удуртукчуларындан эргехоойлу болгаш материалдыг көмпертин хуралдың киржикчилериниге баравлгатқан.

Доидуп ООРЖАК.

Бистиң кандидаттарывыс

АЖЫКТЫГ-ЛА БОЛУР ИЙИК

ССРЭ-ниң улуг депутаттарынга соңгулдалар талазы-биле Кызылдың № 64я Тэп соңгулда округунда бүргүткеткен үш кандидаттың бирээзи, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазамыл оралыкчызы, Курлаш даргазы Дадар-оол Сапгыр-оолович Монгуш-биле бистиң корреспондентивис ужурашкаш, номчукчуларны соңуургадып турар чамдык айтырыгларга харылап бээрин дилээн:

— Дадар-оол Сапгыр-оолович, белеп эвес, улуг албан-хүлээлгенни күүседип турар болгай силер. Ам бир эвес силерни ССРЭ-ниң улуг депутадынга соңгуп каар болза, олар бот-боттарынга шапмыктажы бербес бе?

— Айтырыгга харылаар мурнуңда, бо бесседены ажыглап алгаш, мээң кандидатуурамны дешпиткен, деткээн бүгү коллективтерге сеткилдиң ханызындан өөрүп четтиргенимни силерниң солуунарыңга дамчыштыр дүрбеткеп тур мен. Республиканың Күрүнениң план комитединиң удуртуп турар кижи болганымда,. харыысалга, хүлээлге улуг. Комитеттиң планнап, төлевилеп, хуваап каанындан хамаарыштыр республиканың райониарының материал-техниктиг курлавырлар-биле хандырылгазы, каяа, кажан, түү туттунары дээш хөй-ле түүлдер шиитпирлеттинип турар. Ынчангаш комитеттиң ажылын иштир республиканың, ооң булуң бүрүзүнүң, күш-ажылчы коллектив бүрүзүнүң эрге-ажыынга дүжүр мындыг шиитпирлерин тыптар кылдыр мынаар турүзары —оңзагай чүгүла соруда.

Ооң-биле чергелештир бистиң Күрүлиниң аппарады РСФСР-ниң болгаш ССРЭ-ниң чазактарының, министерстволарының болгаш ведомстволарының мурнуңа республиканың ажылчы чонунуң эрге-ажыын камгалап, ону төлээлээр, хөй-хөй адырлар аайы-биле турүстүнүп турар айтырыгларны, соруглаларны дугуржуур боор чүве. Эртикен чылын Москваже 12 катап кирер ужурга таварышкан мен. Күзелим-биле каяа чоруп турар ийик мен, ажылалбаннып аайы мындыг боон турар. Оралакчыларым, ескө-даа ажылдакчылар база-ла чорул, ол-бо айтырыгларны шиитпирлеп турар.

Ынчалзажок, улуг албан черлери ам-даа бюрократчы бүүдээн адырылбаан, айтырыгларны шиитпирлээрин чылыры, соңгаварладыры кабы хөй болдур ийин. Чогумна ынчангаш депутатка кандидат кылдыр депшиттерим чөптээрелди бертеп мен. ССРЭ-ниң улуг депутадынга апаар болзумда, хөй-хөй министерстволарга, ведомстволарга айтырыглар тургузары, шиитпирлерни тыптар кылдыр мынаар тургуз

ДЕЛГЕЛГЕДЕ

Тываның дөрт чурукчузу—Моол Арат Республиканга, Моолдуң дөрт чурукчузу — Тыва АССР-ге кады ажылдаанының түнелиинде «Найыралдың оруу-биле» делгелгө тургустунган. Ук делгелгеге бөштай Улаа-Баторуңу, оон соонда Москванық чурттакчылары көргеш. Ам ол делгелге бистиң Кызылывыста келген, республиканың Чурукчулар эвилелиниң башкаар черинің даргазы С. Ш. Сава: МАР-ның ураи түүлүүнүң алдарлыг ажылдакчызы, Моолдуң чурукчулар эвилелиниң даурээды, тергиг чурукчу Ч. Батмонх, партияның болгаш нүүл-аныылдың хоочугу С. С. Сонам болгаш өскелер-даа сөс ап. Ленин биле Сүхэ-Баторуңу эгелээн найыралының улам быжыглып, кожа-хелбэз ийи чурттуң ураи чүүлүүнүң дөнге хөгжүп турарыя сеткил хамыыкшы-биле чугаалап турганнар.

Делгелгениң ажыдыыкшылыңга республика найысалалының албан-хаакчылары, студентилер болгаш өөредиичилер киришкен. Олар ийи чурттуң бойдузуңуң, алдарлыг кижилериниң болгаш культуразының дугайында чуруктарыны улуг сонуургалбяле көргеннер.

Чооду КАРА-КУСКЕ.

ЧУРУКТАРДА: хоочун чурукчу Ю. Курский, моол чурукчулар Ч. Батмонх, Д. Гунгаа-биле кады; делгелге залында көрүкчүлер.

Оңдар ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

ШЫДЫРААА МАРГЫЛДААЗЫ

Чоокта чаа Чадаана хоорайга район школаларының башкыларының аразынга шыдыраа маргылдаазы болуп эртken. Аңаа эр шыдыраачылардан 16, харөөжен улустан 6 кижи шыдыраа мергежилиге күжүп шепежип маргышканнар. Ийи хүн дургузуунда үргулүлээн маргылдааның түнелиинде эр улустап Чадаанапын № 1 ортумак школазының башкызы Алдын-оол Сундуй алаа чогуур 15 сандан 13 санны ап, бирги черни эзлээн. Ийи-ги черни Сосыур-оол Монгуш, үшкүзүн Сангай-оол Ооржак алганнар. Харөөжен шыдыраачылардан Шеми ортумак школазының башкызы Айланмаа Сат кымга-даа уттурбайн, бирги черни бүзүрелдин-биле алган. Ийи-гизин Мичеймаа Сат, үшкү черни Светлана Хөвалыг түс-туста алганнар.

Тиилекчи шыдыраачылар Алдын-оол Сундуй, Соскур-оол Монгуш, Айланмаа Сат маргылдаанның төнчүзүнде республиканың башкыларының аразынга болуп эртер шыдыраа маргылдаазынга киржир эргеги алган.

Маргылдаа пинтиин-биле организастыг бедик дедиелеге эртken. Ылаңгыя эр улустуң рунчулар бажыңынга оон ажыдыыкшыны мартың 18-те болган.

Культура министри А. С. Серен делгелгени ажыткан соонда. Тыва АССР-ниң Чурукчулар эвилелиниң башкаар черинің даргазы С. Ш. Сава: МАР-ның ураи түүлүүнүң алдарлыг ажылдакчызы, Моолдуң чурукчулар эвилелиниң даурээды, тергиг чурукчу Ч. Батмонх, партияның болгаш нүүл-аныылдың хоочугу С. С. Сонам болгаш өскелер-даа сөс ап. Ленин биле Сүхэ-Баторуңу эгелээн найыралының улам быжыглып, кожа-хелбэз ийи чурттуң ураи чүүлүүнүң дөнге хөгжүп турарыя сеткил хамыыкшы-биле чугаалап турганнар.

Делгелгениң ажыдыыкшылыңга республика найысалалының албан-хаакчылары, студентилер болгаш өөредиичилер киришкен. Олар ийи чурттуң бойдузуңуң, алдарлыг кижилериниң болгаш культуразының дугайында чуруктарыны улуг сонуургалбяле көргеннер.

Чооду КАРА-КУСКЕ.

ЧУРУКТАРДА: хоочун чурукчу Ю. Курский, моол чурукчулар Ч. Батмонх, Д. Гунгаа-биле кады; делгелге залында көрүкчүлер.

Оңдар ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

СПОРТ • СПОРТ • СПОРТ

КИРИШКЕН АТТЫГ БОЛГАННАР

Эртken дыштамыр хүнде «Тайга» станциязынга хаак талазы-биле комсомол-профэвилел кросу болуп эртken. Аңаа ниитизи-биле төөрби хире команда, 130 ажыг спортчулар киришкен. Командалардан баш удур кажы спортчу кандыг хемчээлге маңнарын судья коллегиязынга төлээлер чагыгны берген. Бир хемчээлге маңнары-биле 3 кижини киргеш, оларның эртken минутазын хатказ, командаңа алган санын тып ап турган. Эң-не ээлэш үени көргүскен команданы тиилекчи кылдыр саналар.

Баштайгы хүнде хөрээжен улус 5 километрге күжүп шенешкен. Аңаа үшең ажыг спортчу киришкен. Эң эки үени үлеттүр тудуг материалдарының болгаш тудуг ажылдакчыларының профэвилел обкомунуң төлээзи Тамара Ондар көргүскеш, бирги черни алган. Ийнги черге улус ээредилгезинің обкомунуң ажылдакчызы Татьяна Хопуя тиилекчиге ийи секунда четпейн баргаш, төлептиг болган. Үшкү черни ол-ла обкомунуң төлээзи Любовь Дьяченко алган.

Бирги бөлүктүң солдары 10 километр черге маңнашкан. Аңаа агроүлетпүр обкомунуң төлээзи Эрес Ховалыг 37,05 минутаны көргүскеш, бирги черни алган. Ийнги болган үшкү черлерни улус ээредилгезинің обкомунуң төлээлери Сергей Бабкин биле Николай Григорьев үлешкеннер.

Ийнги бөлүктүң хөрээжен хаакчылары 10 километр черге чарышкан. Аңаа бирги черни Тандының районунуң чемпиону Людмила Щербинина бүрүүлеп-биле алган. Ийнгизинге оон чакыс чер чүрттүү Юлия Пономарева төлептиг болган. Бии-Хем районунуң хаакчызы Айлана Тоспан шаңналдыг үшкү черни алган.

Ол-ла бөлүктең эр улустар 15 километрге күжүп шенешкен. Тандының шыырак хаакчызы Михаил Черепанов бирги черни алган. Оон эки Анатолий Соколов ийнги үени көргүскен. Бии-Хемниң төлээзи Шолбан Ноокат үшкү черге төлептиг болган.

Бирги хүмүүн түнелп-биле алырга, бирги бөлүктең улус ээредилгезинің, агроүлетпүр болгаш тудуг обкомнарының, ийнги бөлүктен Танды, Бии-Хем, Улуг-Хем районнарының хаакчылары тиилелгеже чүткүдүүн көргүскеннер.

Ийнги хүнде бирги бөлүктүң хөрээжен улузу 3 километр черге маргышкан. Аңаа бирги черни улус ээредилгезинің обкомунуң шыырак хаакчызы Татьяна Хопуя (хаазы сынык болза-даа) бирги черни алган. Ийнги черге тудуг обкомунуң төлээзи Тамара Ондар төлептиг болган. Агроүлетпүр обкомунуң төлээзи Д. Ховалыг шаңналдыг үшкү черни алган.

Ийнги бөлүктүң уруглары 5 километрге чарышкан. Аңаа база-да Тандының хаакчызы Людмила Щербинина кымгадаа четтирбээн. Ол-ла команданың кежигүнү Юлия Пономарёва ийнги черни алган. Бии-Хемниң хаакчызы Айлана Тоспан база катап үшкү черге төлептиг болган. Бо үш хаакчы бирги хүнде база мичелдир шаңналдыг черлерни алганнар.

Ийнги хүнде эр улустуң бирги бөлүү 5 километр черге маңнашкан. Аңаа база-да агроүлетпүр обкомунуң төлээзи Эрес Ховалыг мүрнээ келген. Ооң үези 16.07 минута болган. Ийнги черни улус ээредилгезинің обкомунуң шыырак хаакчызы Сергей Бабкин алган. Үшкү черге агроүлетпүр обкомунуң төлээзи Мерген Маады төлептиг болган.

Эр улустуң ийнги бөлүү 10 километрге күжүп шенешкен. Тандының районнуң хаакчызы Михаил Черепанов бирги черни алган. Улуг-Хемниң хаакчызы Херел Оруспай ийнги черге төлептиг болган. Бии-Хемниң төлээзи Орлан Салчак Херелге үш секунда ойнадыпкан, үшкү черни алган.

Ийи хүн үргулчүлээн маргылдаанның түнелиинде адырлар айны-биле профэвилелдер обкомнарының аразында бирги черни улус ээредилгезинің, ийнгизинги агроүлетпүр болган үшкүзүн тудуг обкомунуң хаакчылары алганнар.

Районнардан бирги черни Танды, ийнгизинп Бии-Хем, үшкүзүн Улуг-Хем алган.

Тиилекчи командаларга кубокту, вымпелди болгаш бирги чергенин дипломнарын тывыскан. Шаңналдыг чер алган командалар ийнги болгаш үшкү чергенің дипломнарын алгылаан.

Бирги черни алган тиилекчилерге өртektиг шаңналдарны, бирги чергенің дипломнарын тывыскан.

Судья протоколунда аймакчың ёзугаар алырга, он ийи районуңуң спортчулары киришкен. Ийнги хүнде Эрзин, Бай-Тайга болгаш өске-даа районнарның төлээлери хаакчыларын маргылдааларга кириштирбээн. Ырак черлердин келгеш, от чалаан херээ чүү боор. Оларга хөй акша-төгерикти үндүрген болгай. Бо талазы-биле ВДФСО-нуң Тыва область чөвүлели чогуур түнелдин үндүрөр үшүлүг.

База бир четпес чүве дээрге спортчуларны болгаш кызыттыларны чемгерери-биле буфетти организаставаан. Оны харылап турар организацияга спорт дериг-херекселдерининг каттыжымышкыны (даргазы В. Андреев) баш удур чагыг ыглып, белеткевээн. Дарга болу «Буран» муңуя алгаш орук шээри-биле ойлежип турган.

Комсомол обкомунуң болгаш профобличөвүлелдин база Спорткүрөмнүң талазынган дараазында хүнде боттуг хемчегни албаанындан спортчулар база ыяш чем чиизээн.

Ырак черлерге маңнашкан спортчулар чылыг черге турун, чылыг кофе, шай ижер болгай. Өрээлдерге от салбаан, ыяш шай чок болганындан чамдык ыяштадыг чер алган спортчулар эрте-ле чаңгылай бергеи. Мындыг организас чок байдал чоңнуң дыштанылгазынга кандыг салдарлыг болуруа? Улуг-хүнде кызыгчылар хөй болган. Олар кылаштажып келгеш, буфет дилээрге, чок болуп турганы дыка-ла човаачыг чорду.

Ол хүн профэвилелдерниң бүгү обкомнарының даргаларыда, профобличөвүлелдиң секретары М. М. Фирсова, Спорткүркомнуң даргазы Н. А. Авдеев-даа турган. Спортчуларга болгаш кызыгчыларга, келген валчыларга буфет организастаар талазы-биле боттуг дузаны көргүсгээнин элдеп.

Монгуш ӨЛЗЕЙ-ООЛ.

БЮРОКРАТИЗМДЕН КАЖАН УШТУНАРЫЛ?

Мен коллективтиң кежигүнү болганымда, бодумнуң бодап чоруур түүлдеримни ажык-чараным-биле бо-ла саналдай бээр мен. Мээң ол санаалдарымны школа директору деткивес, өске эштер база ыыттаашпас. Сеткиним хомудал, дүвүрел келгеш, районо, СӨКП райкому, Министрлер Чөвүзелиң болгаш СӨКП өбкому чедир биндирипкеи мен. Оон — түүдээ бүтпээн. Чүге дээрге кайнаар-даа бижиирге, ол-ла билдирийтпкинни үстүүртен куду октап бадырыптар, биеэги-ле дараалырыма келпир. «Бижиттингеп түүлдериңер шын-дыр, бадыткаттынып турар-дыр. Ам черле чүве бижиирин сокседып көрүңөр» деп каар, бо-ла.

Болгүмнер, спортчу секциялар ажылынче администрация кичээнгей салбас. Эртken өөредилге чылында чүгле хейнүң ырының, оркестр бөлгүмнери ажылдап кыптаапын районоңуң часкы хыналдазы тодаратkан. Бо чылгы байдал оон дээредевес. Школаның иштики, дыштыкы дерилгеи 1983 чылдан бээр чаартылмаан, харын-даа чамдыктары читкилей берген.

Школаның кижиндилге ажылының планы база-ла эрги, 1983 чылдагы-ла майык-биле кылдынып турар. Хөй-ниити (партия, комсомол, пионер, профэвилел) организациялары кады кылбайн турар. Чамдыкта бо организациялардың планнаан ажылдары чаңгыс хүн кансырлажы-даа бээр.

Ада-ие-биле ажыл кошкак. Бир катап школаның пинтии ада-ие хуралын чылдырган. Эвээш кижи келген. Бистиң школа кадыкшылга школа-интернады болгаш, өөреникчилери Барыын-Хемчик, Бай-Тайга районнардан келгилээн. Чамдык чурум чок, өөредилгеин кошкак өөреникчилерниң ада-иелин школаже келдирерге албан, моны организастаары чугула, а бисте ол ажыл чок.

Бот-боттарывыстың кичээлдеривиске олуржуп турарывыс бөгөй. Партия эге организациязының ажык хуралында бот-боттарының кичээлинге олуржуруунуң кыдыраштарын эвээш дээн, амдаа чок. Кайы башкының канчаар кичээл эрттирип турары, кымдың чаа чүүл бары билдиппес. Директор кичээлдерге эвээш олуржуп турар. Үстүкү класстар башкылары эге школаның кичээлдериниге олуржуп көрбээн. Бо чылгы 3-кү классты келир чылын кымнар башкылаары билдинмес. Амдан эгелеп өөреникчилерни билип алыры чугула. Класс башкылары өөреникчилерни чүгле башкы столун ажылдыр башкылап, кижиндидип турар: субботаларда, улуг-хүнперде өөреникчилери-биле хаактап, копкылей, чүгулап, экскурсиялап чоруур башкы чок. Башкыларның бот-өөредилгезинің талазы-биле ажыл чок, оон планын хынап көрбейн турар. Өөредилге, кижиндилге ажылын кымның канчаар чорудун турарын төөлелдер сүмележип көрбейн турар.

Школада ажылдап турар башкыларның социал айтырыы шиитпирлеттилмейн турар. Чылдан чылче школаның, башкылар бажыңынга септелгезин кылбайн турар. Бо өөредилге чылынга школаны багай белеткээн. Чайгы үеде школаны чүгле чугайлап, будуп алган, ол-ла. Күзүн өөреникчилер чылын кээрге, кургадыр одаваан, ыык, соок интернатче кайрын каан. Сентябрьдан октябрь 13-ке чедир өөреникчилер соок черге турган. Оон оларны башкылар бажыңынга, столоваяга, кыптатта аппарып хондуруп турган. Чайын чогуур үезинде директор пасос тып албаан, чылдылга системазы ажылдаабайн баргаи. Бирги чартык чылда, школа тетрадь белеткеп албаанындыбиле өөреникчилер бижиир чүве тыппейн, бергедеп турган. Кижилериниң чөптүг, ажыктыг санаалдарын бижип, демдеглеп ап турар сапаалдар дептерин ажыдарын чеже-даа катап сүмелээн мен. Оон чүүлдээ бүтпээн.

Бистиң школаның директору Чап Донгактың кижилер-биле ажылдап биябес. Бодуң өрү көрдүнер, эрге-дужаал чүүлдээ кылып болур дээр хөөнүг. Директор кижиге чүткүл, быжыг туруш, быжыг харакгер, принципиалдыг болгаш кызымаккай чорук, кижилериниң сеткил-сагыжын билири, кижилер-биле үргулчу харылзажыры чугула.

Эрткен өөредилге чылының төнчүзүнде районо бистиң школаның удуртулгазының ажылын хынап көрген, багай деп сапаан. Ынчаи чамдык эштер өске удуртукчу тып бээрни районодан дилээн. Бо өөредилге чылының февраль эгезинде районо бистиң школага дуза чедирип келгеш, удуртукчулар дугайында анкета чоруткап. Коллективтиң хөй кезип (32) кижи школа директоруп солуур дээн. 20 кижи арттырар дээн. Бо 20 эштериниң бодалы-биле алыр болза, кадыкшылга школа-интернадыпга эде тургустунуушкунуңуң херээ чок болганы ол шыкажыл.

Бистиң школага директорладыр кижини өске чердеп тып чададывыс деп районо ажылдакчылары биске чугаалаар-дыр. Школа директоруиге Чап Донгактың бюрократсыг бооп турарынга удурлаган эштер А. Х. Артаа, С. О. Ооржак, Л. Т. Тава, У. Д. Монгуш олар аңаа таварышпазын плереткеп. Школа директорунга чажыт бедыласпкынче школа иштинден дөрт кижини кирген. Түнелиндө 20 санны алган Ч. Ш. Донгак база катап директор болган. Коллективтиң хөй кезии удур бооп турда, школаның директорунуң ажылын районо кошкак деп турда, база катап сонгуп алган. Демократия деп чогум чүл оа? Бо таварылга дыка-ла алдептир. Бюрократизмден кажап адырлыр бис? Школа директору Ч. Ш. Донгактың школа директорларының курузугага-даа өөретти, ыяш-бээр директорлар семинарыиче-даа чорутту, районо советтинге-даа барып-ла турар. Ам чогум түнү канчаар кижиге?

1986 чылда медсестра кадаймга, пионер вожатыйы бооп ажылдап тургаи, оон кижизидикчи башкы апарган деп меге күн-ажыл дептериниң хоолгазын кылган. Оон ыяш меге мактаалыг харакгеристика бижээш. Ч. Ш. Донгак туттурган болгай. Оон ажылындан үндүргеи. Ол-ныл, хоойлу ёзугаар үндүрткен-дир. Удаваанда школага районо эргелекчизи Е. Ш. Сат, СӨКП райкомундан А. С. Дембирел, СӨКП өбкомундан П. Т. Дамба-Хуурак олар келгеш, школаларга директорладыр кижи тыппадывыс дээш, Ч. Ш. Донгакты катап директорлаар кылдыр бадыладып каан, чорүй барган. Совет хоойлуну тооп көрбес чорук ёзулуг-да бюрократизм ол эвес бе? Оон ам кажап адырлырыа?

Контрольдан даткаар, шүгүмүүлелден дашкаар кандыг-даа организацияга кандыгдаа ажылдакчы турбас деп принципти партия чайгылыш чокка амыдыралга боттандырып турар. Удуртукчу албадужаалга амгы үеиин-биле бодап билир, улустуң мурнуига болуруң хөделипшкинпери дээш харылаарынга белеп кижилерни идип үндүрери чугула.

Уваң-оол МОНГУШ.

Шуйлуң кадыкшылга школа-интернадында башкы.

КЫЗЫЛЧЫЛАРНЫҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ

Автобус-биле аргыжарыпың ай дургузунда күштүг билеттериниң ойнаашкынныг лотереяларын Кызылдың пассажирлер автобудургузээн бо чылдың апрельде организастап эртиирер.

Бирээзи-ле 3 рубль өртektиг «АТ» сериялыг 280001-ден 300000 дугаарга чедир номерлиг ай дургузунда күштүг автобус билеттери ойнаашкынныг лотереяларга киржир.

Аргыжарының билеттерин бо чылдың март 20-ден эгелээп апрель 5-ке чедир тараалары көрдүнген болгаш ам херек кырында сайгарып турар. Ол билеттерин «Восток», «Автотехникум» контроль пунктуларындан, «Союзпечатьтың» № 2 («Найырал» кинотеатрының дужунда), № 4 (№ 13 магазининиң чанында), № 6 («Универмаг» чанында), № 8 («Универсам» чанында), № 9 (автовокзалда), № 10 («Детский мир» магазининде), № 14 (55 дугаар магазинде), № 1 (Каа-Хем суурнуң садыг төвүнде), № 15 (Каа-Хем суурнуң № 1 магазининде) киосклеринден садып ап болур.

Автобус билеттериниң лотереяларына дараазында ойнаашкыннар таваржыр: Дус-Хөлде «Автомобилист» пансионатка халас дыштанып 2 путёвка, хоорай транспорту-биле чыл дургузунда чоруур халас 5 билеттер, а ол ышкаш дараазында артык кезектерни болгаш агрегаттарны «Тыва автотранс» девискээр-будурулге каттыжымышкынының техниктиг хандырылга станциязының магазининериндеи эдлер чок садыг алыр: «ВАЗ-21011», «Москвич-412» автомобильдериниң моторлары, 40 аът күштүг «Запорожец» мотору, «Жигули», «Москвич-412» автомобильдериниң мурнуку шилдери. «ВАЗ-21011» болгаш «Москвич-412» автомашиналарга хереглеттинер 2 кезек бүдүн кузовтар, 6, 45х13 автомашина дугуйлары.

Лотереяларның ойнаашкынны бо чылдың апрель 10-да болур. Артык кезектерни болгаш агрегаттарны эдлер чок садып алырының шыыларын база шаңнал ойнаашкынныг түүлдерни ойнаашкыннарының түнелдерни солуурга парлаан сеелүүде ойнап алганнарга Кызылдың пассажирлер автобудургузээнинден тыпсыр.

Таймлырны алыры-биле пассажирлер автобудургузээнге келир ааы 2-55-00 телефонну дамчыштыр биле ап болур.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

МАРТ 22
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 —«120 минута». 6.35—«Экин, музыка!». 9.25—Фигурлуг чуңгулаашкын. Делегей чемпионады. Көргүзүлүг чуңгулаашкыннар. 11.25 —Медээлер. 11.35 —«Делегейни дескиндир». Киноальманах. 12.35 — «Канчаар дыштанып турар бис». Белорус ССР-ниң Витебск областын Рубе суурунуң Культура бажыңының ураи түүл коллективтериниң ажыылының дугайында. 13.05—«Чеженин портрединде». Телефильм. 13.25 —14.00—«Оюнуктеринің аразында». Канаңдан дамчыдылга. 15.15 — Медээлер. 15.25—Эдө тургустунуушкунуң прожектору. 15.35—Музыка эртинели. Л.В. Бетховенниң чогаалдары. 16.30— Уругдар шагы. 17.30—«Дешшилге. Информация. Реклама». 18.15—«Эрге-чагырганы — Советтерге». 18.45—Бөгүн делегейде. 19.00—«М. П. Мусоргский 150 харлаанын» ССРЭ-ниң Күрүпеннің академиктиг Улуг театрынга байырлыг кежээ. 21.00 —«Үе». 21.35 —Эдө тургустунуушкун прожектору. 21.45 —М. П. Мусоргскийниң 150 харлаанынга турасиаатkан кежээниң уланчыгы. 23.15 — Бөгүн делегейде. 23.30 —00.00 — ВЛКСМ ТК-ның Пленумундан дамчыдылга.

ИЙНГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 —Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 — Физика. 8 класс. Чайгаанышкыннар. Үн. 9.05 —Немец дыл. 10.05— ПТУ сургуулдарынга. Өг-буда амыдыралдың этиказы болгаш психологиязы. 10.35; 11.35—Физика. 6 класс. Энергия болгаш ажыл. 11.05 —Немец дыл. 12.05 — «Транзит». Урян-чеченфильм. 2-ги сериязы. 13.05—13.15—Медээлер. 17.05 — Медээлер. 17.10 — «Чөөн Сибирь». Киножурнал. 17.20 —Концерт.

КЫЗЫЛДАП

18.10 —«Орус дылды өөренип тур бис». Национал школаларның 2-ги класс өөреникчилериниге телешкола. 18.30— Мультфильм. 18.45— «Улус өөредилгезин эде тургузары— бүгү чоннуң херээ». 19.25 — «Азия төвү». Үндүрүгеде: Медээлер. «Сонгуулдарга үткүштүр». Канчаар сонгуур бис? «КАП экраны». 19.50 — Медээлер.

МОСКВАДАН

20.00 —«Тамчыктыг үдүнар, чаштар!». 20.15 — Реклама. 20.20 — Фильм-концерт. 21.00 — «Үе». 21.35 —Эдө тургустунуушкун прожектору. 21.45— 23.10 — Эвилелдешкен республикалар студиялларының фильмнери. «Алгы». Уранчечен фильм. (Казахфильм).

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.10 — Мультфильмнер. 18.45 — «Овур-хевир». Үстүкү класс өөреникчилерине литературлуг өөн. 20.00—20.15 — «Тамчыктыг үдүнар, чаштар!».

КИНО

МАРТ 22-ДЕ

«ПАПЫРАЛ»: «Дети войны» 9.30. «Узник замка Иф» 11.30, 14.20, 17.10, 20.00 шактарда.

ВИДЕОЗАЛ: «Парамаа 13.00, 16.00, 19.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Тайна третьей планеты» 9.30, 11.10, 13.00, «Золушка» 15.00, «Знакомство» 17.20, 20.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Предлагаю руку и сердце» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Черный коридор» 14.00, 15.50, «Алло, такси» 17.50, 19.30 шактарда.

АГААР

Республикага биче булуттаар. Чагбас. Чөөн чүктен хаттың дүргени секундада 3—8 метр. Дүне 7—12, чамдык черлерге 15—20 градуе соор. Хүндүе 5 градус чедир чылыр, чамдык черлерге 2—7 градус соор.

Кызылга биче булуттаар, чагбас. Чөөн чүктен хаттың дүргени секундада 3—8 метр. Дүне 9—11 градус соор, хүндүе 2—4 градус чылыг болур.

1931 чылдан бээр СӨКП кежигүнү, персоналдыг пенсионер

Иргит Очур-оолович
БИЧЕ-ООЛДУҢ

мөчээнии СӨКП Тес-Хем райкому, район Советиниң күүскому болгаш Самагалдай кодээ Советиниң күүскому дыштатпышаан, мөчээн кижиниг төреелдериниге болгаш чоок кижилериниге хаиы кажыдадыр илергейлеп тур.

Редактор В. С. ШАРАВИЙ.

667000, Кызыл хоорай. Красноармейская, 100 Индекс 54241

«ШЫНЫҢ» телефоннары

◆ Редактор — 3-43-34;
◆ орааилчызары — 3-33-91; 3-34-17;
◆ приемная — 3-34-26;
◆ харымаалгалыг секретарь — 3-34-92;
◆ орааилчылары — 3-45-93;
◆ партийжи аймыраа киллизи — 3-36-42; 3-36-25;
◆ совет тургузуг, социал айтырыгзар киллизи — 3-34-98; 3-41-23;
◆ үлеттүр киллизи — 3-34-49; 3-36-73;
◆ агроүлетпүр киллизи — 3-41-16;
◆ пропаганда киллизи — 3-34-57;
◆ культура киллизи — 3-39-15;
◆ информация киллизи — 3-37-11;
◆ чагаа киллизи — 3-39-03; 3-34-39;
◆ корректорзар — 3-34-19;
◆ бухгалтерия — 3-43-41;
◆ очулга киллизи — 3-34-93;
◆ үндурүкчүлер — 2-27-41;
◆ солуп келбейн баргаида — 2-32-75, че дозвон

Чылда 800 катап тиер. Хемчээли 2 парзалга умазы

Тиражы 25400 оск.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгашном садыынын херектериниң талазы-биле күрүпе комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин база Кравченко кудумчузу, бажын № 1.

Чагыг № 257. ТС—00156.

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунун, Тыва АССР-нин Дээди Соведининиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1989 ч. март 23 четверг № 69 (13969)

1925 чылда үнелеттингеш. Өртээ 3 хоп.

СЭКП ТК-ның Чагаазы:

кыштаглаашкын — шылгалда

БУРУУЛУГЛАР КЫМНАРЫЛ?

•Харыысалга чок специалистер. Өлген бызаа 30 ашкан. Ажыл-агыйжы байдал тургустунмаан. Аът мунуп билбес арендатор.•

«Саян» совхозтуң сүт-бараан фермазында азыралда турар база саар инектер талазы-биле харыылап турар бригадир Александр Федорченко ажыл-херээн сонуургадырындан ойталаксаар, кажаа-хораазын көргүзериниң сестир, корреспондентиден шуут-ла дескеп чыдыптар чаңныг кижи болду. Сыр соонда четкеш, барып ужураштым.

Коммунист Федорченко 20 чыл хире хову-трактор бригадазынга ажылдаап, эш-өөрүнүң, чаңгыс чер-чурттугларының мурнунга адын сыкпаан. Идепкейлиг хөй-нинтичи, организакчы талалары четчир хире механизатор кижи боорга, ийи чыл бурунгаар инек фермазының бригадиринге томуйлаан. Идегелди ол шынзыдып шыдаан бе? Маңаа дорт харыы бээрп берге. Ажылчын турушта-рда корум-чурум тургустунмаан. Саапчыларның, бызаа ажаакчыларының, инек кадарчыларының медерелинде эрги ёзу-биле эрецгей ажылдаксаар хөөннер ам-даа хевээр. Оларның тура-соруун, сонуургалын көдүрер кижилериң бирээлинге баштай-ла бригадир хамааржыр. Ол бодуңуң хууда үлегери-биле өскелериң хей-аъдын киирип, өрү тыртар хүлээлгелиг. Ындыг турбуже, Александр Потапович Федорченко азы салбыр зоотехниги Виктор Яковлевич Фоголь дугайында чигзиннишкиннииг бодалдар тыптып кээп турар.

Коллектив кежигүннериниң чугаазы-биле алырга, зоотехник Фоголь саапчылар, кадарчыларның үндүрген саналдарын деткивес, оларга хамаарыштыр. харын-даа, каржы-хажагай чаңнаксаар, көксенип хөректепир, күш-ажылды экижидериниң талазы-биле чаа дилээшкиннер кылбас, таптаашкын үезинден ам-даа уштунмаан хевээр. Ферманың кызыл-булуңунда аныяк малды, азыралда инектерни чемгерер рационну ажок чараштыр бижээш, хаанда азып каан. Ол хиреэзинде рацион ёзугаар чаш-даа, аныяк-даа, саар-даа малды чемгербейн турар.

Аныяк мал кадарчызы Оолак Отукай. молдургалар ажаап-хайгаарап турар Петр Чолдак-оолга ужуражырыыска, трактор-биле сөөртүп эккелген сигенни кандыг-даа хемчээл-тижек чокка, чадагай кажаа иштинге тө каап берип турар. Ол сигенниң чаагайы база кончуг: чулуун, сүүзүүнүн оскунмаан, ногаан олчаан. Сиген каар шагжалар чок болганындан, кайы хамаанчок бөле октап, камналга чок салып берип турар. Хайыраан сигенниң эң-пе амданныг тогланчызы өдектелип чыдып каар, опу кажаада мал кырынган таптай саза базып кааптар.

Бо чылдың февральда 21, марттың баштайгы чартыында 15 бызаа хораан. Маңаа бир-ле дутаарында совхозтуң 18 чыл ажыг стажтыг кол мал эмчизи Владимир Куулар бурууллуг мен дээрзин миннип турар. Бистер оон-биле чаш бызаа хүлээп алыр кажаа иштинге районнуң, республиканың бөлүк мал эмчилери-биле изиг-изиг маргышкан турда, чугаалажып танышкан бис. Чаа тергээн бызаалар турар үтек кажаалар четче септеттирмээн. Профилактиктиг хемчеглерни баш удур чоруткан ачы-дарыларны, аныяк малды ажыглаашкын сайгарыл-дыр.

Эрги ёзу-биле ажылдаарып өскертир, чаа дилээшкиннерни кылырынче бот-акшалаашкын, бот-орулга-чарылганың амгы байдалдары деңгем орукту ажыткан. Ыяштын кургаг будуктарын сыйын кааптарга, оон өзүлдези улам дүргедээрин ээзэп кижи эки билир. Ынчангаш ажылды экижидерде, бир-ле дутаарында четпестерни чайладыр болгай. Ажыллап, чурттаарывыска шаптыктап турар бүгү чүүлдерден — эргижээрээн бөктан, чыдыкшын келген хир-чамдан көдээ чериң арыглаар будурел-биле бо часты үткүп турар бис. Ол айтырыг СЭКП ТК-ның март Пленумунга чидин-биле тургустунган. Пленумның материалларын амыдыралга удуртулга болдурарывыс чугаажок. Ам кол ажыл көдээниң иштилеринге чүдүрлүүр билдингир, чүге дээрге үлегерлиг үүлехеректи, эки корум-чурумну чүгле ёзулуг эе кижи болуңуң девискээринге тургузар апаар.

Даңзы САЛЧАК.
(«Шынның» корр.).

Садыгжы

ЧУРУКТА: аныяк садыгжы Урана Сегленмей Кызылда он бир дугаар магазинде ажылдап турар.

Ажыл агыйжы бараапшары садыгжаар килдиште ол мурнакчы садыгжы. Ооң биле коллективти үнелеп, ону садыгда комсомол эге организациязының секретарынга соңгаан.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

УЛУГ ТЕАТРГА БОЛГАН КЕЖЭЭ

Улуг орус композитор, ак сеткилдиг чуруукчу, чалбыыштыг патриотчу М. П. Мусоргскийниң төрүттүнген хүнүнден бээр 150 чылынга тураскаадткан байырлыг кежээ март 21-де Москвага болган.

ССР Эвилелиниң Улуг театрынга болган ол кежээге эштер М. С. Горбачев, В. И. Воротников, Л. Н. Зайков, В. А. Медведев, Н. И. Рыжков олар олурушкан. Шылгарантай совет музыкантылар, композиторлар, кулуураның болгаш уран чүүлдүң ажылдакчылары байырлыг кежээге база киришкен.

ССРЭ-ниң Композиторлар эвилелиниң баштаар черииң бирги секретары Т. Н. Хренников байырлыг кежээни ажыткан болгаш шылгарандай хөгжүм чогаалчызы Модест Петрович Мусоргскийниң делегейге алдаржаан музыка чогаалының дугайында онзалап демдеглээн.

М. П. Мусоргскийниң төрүттүнген хүнүнден бээр 150 чылының дугайында ССРЭ-ниң Композиторлар эвилелиниң баштаар черииң секретары, «Музыкальная жизнь» журналдың кол редактору И. Е. Попов байырлыг кежээге клеткел кылган. Алдарлыг композиторуң дугайында А. С. Пушкин аттыг күрүне музей-заповедниктиң директорчу С. С. Гейченко, ССРЭ-ниң улустуң артизи Е. Е. Нестеренко олар база чүве чугаалаан.

(СЭТА).

ДЕПУТАТТАРНЫ СОҢГААН

ССРЭ-ниң Улуг депутаттарының соңгулдаларының дугайында хообулуңуң негелделеринге хүүштүр чурттуң хөй-нинтн организациялары, ажыл-бүрү нинтилелдери болгаш эвилелдери боттарының өмүзээнинден эрге-чагырганын дээди органынга депутаттар соңгуурун үргүлчүлеп турар.

ССРЭ-ниң Журналистер эвилелиниң баштаар черииң хөй кижи киржикчилиг пленумунга чүгле чаңгыс айтырыгны — ССРЭ-ниң улуг депутаттарының соңгулдаларының дугайынга айтырыгны март 21-де чугаалашкан. Пленумуң киржикчилери хурал эгелээриниң ырак мурнунда чыглып келген, олар депшиткен кандидаттарның программаларывың база оларның соңгукчулар-биле ужуражыышкыннарының кандыг ажылыг эртип турганын база катап чугаалажып, боттарының саналдарын солчуп турган.

Соңгулга комиссиязының даргазы Г. М. Каета бадылаашкын чурумунуң дугайын дыңнаткан. Комиссия ажыллап эгелээн. Журналистер бюллетеньнерни алгаш, бадылаашкын кабиналарынче кирип эгелээн. Бадылаашкын болган ооң түнелдерин үндүрери үр болбаан. Кыминың чеже бадылаашкын алганын комиссия даргазы дыңнаткан. Журналистер Л. И. Батынская, А. С. Ежелев, В. П. Зуйков, Л. П. Кравченко, В. Н. Кучер, А. Г. Мухтаров, И. М. Панов, М. Н. Полторанин, Н. А. Шибнк, Д. Ю. Шиокас депутаттарга соңгуткан.

• • •

Чурттуң миллион-миллион кижилиг аграр эртемденнеринден ССРЭ-ниң улуг депутадынга соңгулдалар март 21-де чажыт бадылаашкынбиле эртнеп. ВАСХНИЛ-ниң президентизи А. А. Никонов соңгулдаларның кандыг ажылыг артиеннинң дугайын СЭТА-ның корреспондентизинге мынчаар чугаалаан:

— Соңгулда кампаниязының үезинде 32 кандидат депшиттирген турган. Оларның кандидатураларын чугаалажып көрүп турган үеде 11 кижи артнан. Оларның аттарын чажыт бадылаашкынга киирген. Ынчаргга академик В. А. Тихоновтуң кандидатуразы он бир дутаар боон киргеп. Бадылаашкынның түнелиниден алырга ол дээш хөй кижи бадылаан болган, а бир кандидаттың алган саны бежен хуу четпээн. Ынчангаш чурттуң кежээ ажыл-агыйн эртемденнериндеп Хообулуда көрдүнеринге дүүштүр он депутат соңгуткан.

• • •

ССРЭ-ниң Чөтээлчилер эвилелиниң баштаар черииң пленумунга ССРЭ-ниң улуг депутаттарын соңгаан. Чөтээлчилер В. П. Астафьев, В. В. Быков, Ю. П. Воронов, А. Т. Гончар, С. П. Залыгин, Ю. М. Марцинкявичус, В. Г. Распутин, О. И. Чиладзе, И. К. Чобану, А. Якубов ССРЭ-ниң улуг депутаттарына соңгутканнар.

(СЭТА).

СЪЕЗД АЖЫЛЫН ДООСКАН

ССРЭ-ниң Хереглекчилер кооперациязының XII съездиниң делегаттары совет нинтилелдиң ажыл, амыдыралының база бир чугула звеноза болур ук нинтилелдин улам ыңай хөгжүдериниң, кооперацияның ажылын совет улустуң эрге-ажыктарынга дүүштүр демократтыг эгелерге эде тургузарының айтырыгларын ажыл-херекчи ёзу-биле үш хүн чугаалажып сайгарган. Центросоюзтуң баштаар черииң болган ревизия комиссиязының илеткелдериниң талазы-биле болган саналдарга көдээде садыг, белеткел болган бүдүрүлге ажыл-чорудулгазының байдалы ханызы-биле аналиэтеттинип, хереглекчилер кооперациязын совет нинтилелди чаартырының чугула звенозу болдурарының аргаларын болгаш оруктарын дилеп тыварынга хамаарыштыр тодаргай чугаа болгулаан.

Бо съездиниң ажылының онзагай чүүлү болза делегаттарның чедип алдынган чүүлдер дугайын чугаалавайн, кооперацияның ажылының ханызы-биле аналиэтеп, четпестерин илеретпишаан, оларны чайладырының оруктарын айтып турганы болур. Чижээ, делегаттар хереглекчилер кооперациязының күрүне организациязы хевирлиг апарганын, нында төлүттүнген ведомстволарның ког рольду ойнай бергенин демдеглеп турганнар. Чонуң чугула херегледелериниң баравнарынга фондуларын тургузарынга болган оларны бүдүрериниге Центросоюз Садыг министерствозу-биле бир дөмей рольдуг болур ужурлуг.

Аъш-чем айтырыгын шинтпирлээринге дүүлаларын-биле кооперация системазынга арендя керээзин нептередири чугула. Үзетпүр ажылдакчылары көдээ чонуң хүн бүрүдеги амыдыралынга чугула хереглер баравнарны бүдүрер талазы-биле план-чагыгларны долу күүседир ужурлуг. Ооң-биле чергелештир чамдык үлегер бараапнарының ертээнин улуг бооп турарын делегаттар төптүүбиле демдеглээн.

Хереглел бараапнарын бүдүрериниге база нинтиниң чемненикке черлериниң ажылын экижидериниге түс черииң иштики курлавырларын эки ажыглаарының база бичии урутларның нинкхевии кооперацияның бүдүрүлгелериниң хөй-биле бүдүрериниң чугулазын делегаттар демдеглээн.

Чурттуң аграр секторунуң моон соңгаарғы хөгжүдезиниң дугайын бүгү талалыг сайгарын чугаалашкан СЭКП ТК-ның март (1989 чыл) Пленумунуң шинтпирлерин амыдыралга боттандырарынга совет кооператорлар төлептир салыышкынны киирер ужурлуг деп, түнелди съезд кылган.

Съездиниң делегаттары хереглекчилер кооперациязындан ССРЭ-ниң улуг депутаттарын соңгаан.

Съезд Центросоюз чөвүлезиин болгаш ревизия комиссиязын соңгаан. Кооператив организацияларының база Центросоюзтуң чижек уставтарын хүлээп алган.

ССРЭ-ниң Хереглекчилер кооперациязының XII съезжизи ажылын дооскан.

(СЭТА).

ЧӨВҮЛЕЛ ХУРАЛ

СЭКП обкому партия Кызыл хооркомунуң, райкомнарның организастыг киллдистериниң эргелекчилериниң ажылчын чөвүлел хуралын эртиргеп.

Партия эге организацияларының дайынчы арга-шинээзин бедидер талазы-биле сүмелер база «Коммунистериниң авангардчы ролюн шудурту бедидер» деп темалыг партия хуралдарын эртиреринге-биле холбашкан айтырыглар дугайында СЭКП обкомунуң партийжи-организастыг болган кадр-биле ажыл киллдизиниң эргелекчизиниң оралакчызы В. Г. Вальков, партияның область организациязында кежигүн дадыырының учёт-отчётдуңуң, дадыыр төлеп турарының байдалының дугайында партия обкомунуң херектер эргелекчизин В. И. Глущенков дыңнадыглар кылган.

Партияның хүрээлелиниң бижыглаар болгаш партияга хүлээп алышкын талазы-биле партия комитеттериниң ажылының дугайында СЭКП обкомунуң партийжи-организастыг болган кадр-биле ажыл киллдизиниң эргелекчизи В. М. Евтешин дыңнадыг кылган.

СОҢГУКЧУЛАР ЧАГААН

Ак-Довурак хоорайның Культура ордузунуң улуг залынга Тыва № 391 девискээр соңгулда округунга депутатка кандидат, партия Тыва обкомунуң бирги секретары Г. Ч. Ширшин Барыын-Хемчик районнуң соңгукчулары-биле ужурашкан.

СЭКП райкомунуң бирги секретары Б. С. Нуразт хуралды эге сес-биле ажыткаш, депутаттың бүдүреттирген кижизи — СЭКП райкомунуң секретары С. К. Күжүгетке сес бергеп. Ол депутаттың кандидадыг Г. Ч. Ширшиниң допчу памдарын, ажылдаан келген чылдарында бистиң республиканың экономиктиг болгаш социал хөгжүдезиниң дүргедепринге киирип келген салыышкыннарын таныштырган болгаш соңгулдалар хуунде бадылаашкынын бээрнче аңаа чыглган төлээлерни дамчыштыр бүгү соңгукчуларны кыйырган.

Ужуражышкын хуралынга Ак-Довуракты № 1 школазының директору А. П. Кончакова, «Шекпээр» совхозта партиянып болгаш күш-ажылдың хоочуну С. С. Саая, «Тыва даг-дүгү» комбинаттың партком секретары А. Н. Шулепов, «Барлык» совхозтуң Аксы-Барлык салбырының эргелекчизи П. К-Т. Хомушку, Ак-Довуракта автотранспорт будуруглезиниң чолаачызы А. С. Чымба, АКМБ-ның тудугжулар бригадири Ш. С. Күжүгет, Эрги-Барлык ортумак школазының башкызы М. Д. Саая болгаш өскелерде санал бергеп.

Коллективтеринде, районнуда ажыл-херектериниң амгы байдалып, чедир кылдынмайн турар ажылдарып, четпестерин чугаалап, моон соңгаар улам эки ажылдаарын бүзүреткеп.

Депутатка кандидат Г. Ч. Ширшин сес алган. Аңаа бедик бүзүрелди көргүзүп, ССРЭ-ниң улуг депутадының кандидадынга депшиткенин дээш Барыын-Хемчиктиг ажыл-ишчилерниге өөрүн четтиргенин илереткеп. Идегелди шынзыдары-биле бүгү күжүн, биллии бээрнп аазаап. Эде тургустуунушкунуң болган дүргедээшкиннинг амгы үе-чадазында республиканың мурнунда шинтпирлээр айтырыглара делегеренгей доктаагап.

Чоннуң аргыжлагазын экижидера-биле Кызыл-Мажалык — Абакан — Красноярск аразында самолёттар рейстерин немээр. Кызыл-Мажалыкта школаны, аалчылар бажыны, Ак-Довуракка Пионерлер ордузун тудар, район төвү биле хоорайны коштар болгаш анды-аңгы котельныяларны ап каар, агаар делгемнде дирегелеп ыш-бүстү арыглаар ажылдарга деткимче көргүзерин депутаттың кандидадынга соңгукчулар чагаан.

Александр ХЕРТЕК.

Орулга чок. Чылдагааны?

Бот-орулга-чарылгада чамдык шаптараазыннар

Кызылдың пассажир АТБ-ниниң № 3 колонназының коллективи карыгталыг болуп турар. Найысылалдың автобустары чылдан чылче орулга албайн келген. Оларның карылгазын хоорайлар аразында чоруп турар рейстерниң дуглап турар.

Карылганы эрткен чылын 747,0 муң рубльге деп саналп турган болза, ол оон хөй — 820 муң рубль четкен. Маршруттарның санын өстүрүп, рейстерни көвүдеткенинден, сан-хөө байдалывыс улам бакырап турар. Ол чолаачыларга эпчок болгап пассажирлерге чиктиг болбас арга чок.

Шак мындыг бот-орулга-чарылга чамдык таарыныпаан чүүлдерни тывылдырып турар. Узун рейстерге чоруп турганнарның шалының кезип алыр, ыры амыр эвес. Денилелге кижилерниң сонуургадынга дээр.

Будурулгелерниң ажыглал албаны бергедээшкинге таварымж турар. Бир талазында оларлан хоорайның даргалары негеп кээр, ескө талазында каттыжышкынның удуртукчулары карылганын үштүнарының дугаймында айтырыгны тургузуп турар. Чурттакчылардан пассажирлер хайырылгазынга хамаарышкан хомудалдар эвээжевейн турар.

Байдалдан канчап үштүнерыл? Ажыглаттыпмайн турар курлавырлар барын бар. Ынчалза-даа хамыктың ужуру ертектерде. Хоорай автобузунга бир чоравының ертээ 4 көпеек. А шынында ол 8 көпеек болур ужурлуг. Пассажирлерниң дыка хөй кезин халас чоруп турары база чажыт эвес. Төлеп турарларга безин таварымчалыг байдаллар тургузуп шыдавайн турар бис.

Бот-орулга-чарылга байдалдарында орулга чок болур болза, коллективтиг социал айтырыгларынче көрдүнер турган акша-херегнзин курулвар. Чүс хире кижи бажың оочурунда туруп турда, бо чугула айтырыгны оюп каар кандыг-даа арга чок. Амгы үеде чүгле ийи аал чурттаар бажың туларынга ёй акша чыгдынган.

Хоорай автобустарының чолаачыларының ажылдан үнер-кирер чоруу көвүдеп турар. Чаа ажылдан киргеп дружулта чок, корум-чурумга чаңчыкпаан чолаачылар пассажир хандырылгазының шыпарын улам кудуладып турар. Ынчалза-даа кол чылдагаан — рейстерниң орулга чок болуп турарында. Шынчы эвес пассажирлерниң хараазында, будурулге чылдың-на 250 муң рубльди чидирип турар. Автобустарга контрольду тургузары кончуг чугула. А контролёр болуруп кым-даа күзевес, амыр эвес ажыл. Чүгле билет садып алырын сагындырары четпес. Негелде кылырга, кижилер эки хүлээп албас-даа болур. Контролёр кадрларны быжыглаары-биле АТБ бо чылын торгаалдарның чартык кезинде оларга немей төлээр кылдыр тургускан. Азы 3 рубль торгаалдың чартыны контролёр алыр. Ортумак шолың 180-230 рубль хире апаар. Контрольду күштелдиргениниден байдал чүгээртээр боор дең бодап турар бис.

Четчир санныг контролёрларны тургузуп каарга безин карыгтадан чайлап шыдавас бис. Өске хемчеглер база негеттинер. 2, 7, 5, 10 дугаар маршруттарның таварын эртип турар будурулгелери чидиргини эгидер кылдыр тургузар болза эки. Күш-ажылчы коллектив чөвүлелдериниң эргези калбарып турар үеде күүском оларга күш четпейн турар. Улуг-Хем ыяш-улетпүү ажыл-агыйы, № 3 АТБ, «Тыва агроүлетшүр түдүт» каттыжышкынының будурулге-технологтуг четчеязыкшн эргелеги боттарынга таарыштыр шинтпирлеп турар. Москва областың чамдык хоорайларында маршруттарны узатканындан үнген карылганы күүском төлеп турар. Бо арганы биске ажыглаза чөрле ажырбас.

Улуг-Хемниң ол чарымында сад-огород участоктарынче автобустар баарының чарыгдалдары хөй. Ындыг турбуже, пассажирлер 10 көпеек төлээрин аарывыл турар. Ол хире ертектиг безин орулга бере албас маршруттарны бис кылып турар бис. Карылгалыг рейстер чолаачыларның карманынга дээп турар болганда, кадрлар тудары база бергедей бээр.

Автобуска милиция ажылдакчылары, инвалидтер, персоналдыг пенсионерлер, күш-ажылдың хоочуннары, депутаттар халас чоруп турар. Чингелде эргежок чугула-да харын. Халас чоруп турарларның орнунга ким төлээрил, ынчаш? Пассажир АТБ-ля мындыг үүктүү үүбас. Күүском эвес бе? Чаңгыс ол чагыкчы болур болза эки хире.

Хамык чидиргилерни санап, камналгалыг ажылдаарын негеп турар апаргаш бо үеде курунениң машина-техниказын чөптүт ажыглаарны чугула болуп турар.

Виктор БОЙКО. Кызылдың пассажирлер АТБ-зиниң начальнигы.

ЧЕДИ ЧҮЗҮН МАЛЫМ ТУРДА...

САРЛЫКЧЫЛАРГА ХАМААРЫШТЫР БОДАЛДАРЫМ

Баштай чериштеги квостай чоруур чеди чүүл малывыстың бираазы сарлык дугайында чамдык эскерүүлерими номчукчу-биле уламчылаттым. Сарлык хостуг, шөлдээ оттуг черге, шала шынаалаачак суглуг черге чурттаарынга кончуг ыяк. Часкаар чаа хар ээзэн шылбыдың черге оттаашы, кургаг тейлер бажыңга болуглешкеш, шала кежээликтей чыдыштар. Даң аазы, чер чырыры-биле кады кодаанын улуг шиктери баштапкаш, одар болгаш чыдың солуур соруглга-биле өске черже шуужүптар. Ол барган чери таарымча чок дээш болза, улам улаштыр үзүдэп чоруп бээр. Ынчан оларны доктаадыры чүгүла.

Чайгы үеде бедик серини чер дилээр. Даглар бажыңга база-ла хары ээзэн, чаа от үүнүп чыдар черни бүдүү шилип алган болур, ол дээш бүтү күжүн мөөнөшкеш, шуужүптарлар. Ындыг черлерге колдуунда чочак-тараа куултуранын сигени хөй үнген турар. Оон үнген от-үүнүштер малдың суттевириңге кончуг херек. Ону бодап көөрге бызаага хөй сүт бээрге, оон өзүлдээн дүргеп болурун сарлык боду эндевээни ол шыкаавй.

Күзүн мээстер оттаар болгаш, кезек үе эрткенде от кадар черни черле эндевес. Оя черлерни көөрге тараа башты сигеп үнген үүштер болур. Согуна, куйга, тараа аймаа чокчак дазылдыг дазыр оттар сарлыкка ажоок сүүлүүг. От кадып чыдырда, сарлыктың суксаачалы колчок апаар. Оон ужуруунда доомас кара суглуг черни кадарчы кижи баш үдүр бодап алыры күзенчиг. Чылгы малга бодаарга, сүт ишкеп черинге хүнүүн база келбес. Ынчангаш ону сугже хүнүүн-не албадап ай дээрге чүгүла. Сарлыкка дус база херек, мичээ-даа кужур оон артын чугула.

Сарлык кыжын чымчак хардыг, терең оттуг черге чоруксаар. Аис хүнде мээс, кадыр хаяларлыг черге доктаап оттаашы, дүне мнал-ла сирт кырыга хонар. Ол хонарда чаңгыс черге чыглып, онча-лажыры, бызаазын эмзиреп сарлык малдың тускай чанчылчаан дүрүмү деп сананы болуур. Кышкы үеде хөй сарлык турган черге бүдүн сигеп турбас, оттуун дазылыга чедир үзе чип каапкаар. Ындыг таныжар турушту үргүлүү соодуруу шегеттинер. Малдың оларын солуурун дээрге-ле көжер дээш ол. Кыштың соогунда ог көжүреп улуг бергедээшкиннерлиг болганда, мал одарладыр черлерге 3×4 метр хемчээлдиг казаан бажыңнарлыг болуру чугула.

Ону кым белеткээрил? Бажың кылырын совхоз директору чагыг ёзугаар тудуг бригадазынга кылдыртыр апаар. Ону мал бригадири баштап алгаш кылдыртыры — оон дорт күлээлгези.

Сарлыкты чамгыс черге үргүлүү болери, дүне кажаалап ону өлекке болери хоралыг. Ол чорук сарлыкты чүдадырынга чедирип болур. Сарлык мал колдуунда кажаа керегдевес, кара черге хонарда чернин кургаан эндевес, харлыг черге-даа тоовас, чамдыкта дош-даа кырыкка чыдып алыр. Сарлыктың улуун, ылангыя 2 хардан эрткенде дүүн кырлывас болза экп, чүге дээрге сооктан камгаланынырынга ажыктыг.

Сарлык малдың бугазы колдуунда сентябрь айдан, эгелээш, тускайланып чоруй эгелээр. Ону бистин улус дожаары джил турарывыс ол. Дожаан буталар чоорту чаңгыс черге чыгып кээр. Удутлары часкаан чоруурунга ыяк, аныяктарындан дезер чамчылыдыг.

Сарлык буталары сентябрьдан эгелээш, май айның төнчүзүнге четкеш, июньда кодаанче дедир каттыжып эгелээр. Ол дээрге эдергилгеге кирип турарының демдээ. Кыштың экп хүр ашкан буталар май, июнь айларда дендин семис, күштүг болур. Кончуг чедишкеп сарлык бугазының дириг дезизин 750 килограмм чеде бээр. Эдергилге эрткен соонда сарлык тос ай болгаш төрүүр. Чаа төрээн сарлык быззаазын планга киирерге, дириг дезизин ортумаа-биле 15 килограмм деп санап турар. Кыштың күр ашкан сарлыктың төрээн быззазы 22 килограмм чеде бээр. Маңаа улуг дыка маргылдаа үндүрген ажыы чок, чүге дээрге, кажаа херек кырында дезизилей бергенде, дезин караа бодуу санай бээр, ынчангаш ам план ёзугаар ортумак дезизиниге чүгаа кылыксай-дыр мен.

Эмзирип чоруур бызаазы сес ай болгаш иезинден чарган турар ужурлуг. Бистин байдалдарывыстан көөрге үезин эрттирип турар. Ол чорук төрүүр сарлыктың дыш чоруурунга кончуг шаптыктаар. Зоотехниктиг чуруумуу сагыйайн турарының уржуу ол.

Үзүлде үезинде норма-чижектн барымдаалаза экп. Бир кадарчыга онааштыр буганың саны 15, төрүүр сарлыктың — 57, оон артканы сувай сарлык 115 баш турар. Норматив-ёзугаар продукция бээр малга буга болгаш төрүүр сарлык хамаарыр. Оларны беш дугаар разрядка киирер, артканнары дөртку разрядтың болуур. Дөртку разрядтың төлевири хүнде 3 рубль 67 көпеек, а беш дугаар разрядтың 4 рубль 06 көпеек.

Көрдүнген нормалар үрелир болза сарлык малдаары кадарчы кижиге дартай бээр. Тодаргайлаарга, сарлык мал чоржап, оожум чоруктуг. Ол оттаарынга улуг туралыг болганы-биле баш сагыш ковудээн тудум ай дээрге кончуг берге.

Күрүнеге садар малды бистиң Мөңгүш-Тайга районнан Кызыл-Мажалыктың эът комбинадынга чедир сүрерге тон берге ажылдың бирээзи. Кашкаш артаар ажар, хемнер кежер, орук узун болган ужурукта ол төлевирин хүнде алды дугаар разряд-биле 4 рубль 65 көпеек кылдыр доктаадыры чүгүла хире. Мээң бодалым ындыг.

Ам керээ ёзугаар ажылдаар төлевирже кирер бодадым. Сарлык бугазы норма ёзугаар бир кадарчыга 15 баш турда, бешки разряд-биле хүнде 4 рубль 06 көпеек. Ону бүдүүн чылдың 365 хонуунга ковудедирге чылда 1481 рубль 90 көпеек болур. Ону 12 айга үлээрге 123 рубль 49 көпеек. Айда алыр шалыңы 15 нормага база катап үлептерге, бир айда буганың төлевири 8 рубль 23 көпеек үнүп келир. Аңаа район коэффициентизин кадар. Оон ынай сарлык бугазынга кандыг-даа немелде төлевирип турбас.

Төрүүр сарлык норма ёзугаар бир кодаага 57 баш турар (бо сан сөөлгү үеде Чөөн Сибирьниң Иркутск хоорайда турар норматив станциязының чаа берген саны чүве). 123 рубль 49 көпеек шалыңыг бешки разрядтың малчыны ай санында бир баш дээш 2 рубль 17 көпеекти малды кадагалааны, ажааганы дээш алыр. Херек кырында ол шын эвес. Төнчү түнел будүрген продукция чүве болганда, чүге ону барымдаалаар херек. Каш бызаа камгалап алганыл, сарлыктан чеже сүт саарыл— ол бүгүнү керээге тодаргай айтыр, ол ёзугаар төлевирни кылыр, тургузар апаар. План ёзугаар чүс төрүүр шиектеи 80 бызаа алыр кылдыр керээ чарган болза, 57 шиектеи 46 бызаа алыры албан. 2 тонна сүт саар керээлиг болза, 84 килограмм саржакты кылып будүрер ужуруут.

Сарлыкты моон мурнунда чылдарда саап турган. Ынчан сүт ылгаар үлүг машиналарының адилели бижыг турган болгай. Ам сеператорну үүгле Алма-Атада завод кылып турар. Оон чагып ап болурунуң аргалары бар.

Бызаа төрүттүнерде 15 килограмм дээн бис. Сес ай эрткенде үзер болза, сарлык молдургазы 110 килограмм денизилгде 15 килограммыңа хазырга, бир башка 95 килограмм арыг немелде бар болганы ол. 110 килограмм денизилиг молдурга дараазында чылда 180—190 килограмм дезизи четкен турар. Оон карышкаа база-ла немелде дезизи азы будүрген эътке кирер.

Төлевирге-даа, немелдегедаа район коэффициентизин немежир апаар. Оон аңгыда шөлээ шалың, стаж дээш, елеп мал сойганы, сиген кылганы, мал сүргени дээш ышкаш төлевирлер тускай бадыкаттынган документилер ёзугаар санаттынар. Совхоз девискээриидеи дашкаар черге мал одарлаткаңы дээш 40 хуунуу ССРЭ-нин Министрлер Чөвүлелиниң чөпшээрелиң ёзугаар төлээр.

Бижиттинген түүлээу көөрге, сарлык малга тускай зоотехник тудары албан эвес болган төлээде, оон каминаттынган шалың-биле бригадирнин шалыңын үлгаттырары көрдүнүп болур.

Зооветеринар эртеминг кижилер мал кадара берген таварылгада класстыг дээш 20 хуу чедир немей төлезе чүүлдүг деп саналдыг мен. Ону боттандырарда шинаала аттестация эрттирер. Чамдыкта ындыг эртеминг кижилер малдың анатомизыи билбес болгулаар фактыларны караамбиле көрген мен.

Сарлык, чылгы кадарчыларын одаар чүүл-биле совхоз чогуур үезинде хандырза экп, чүге дээрге оларның казып кургадыр өдөө, кажаазы чок болгай.

Сарлык кадарчыларының мунар аттары боттарының турда, оон хөлезиниң төлээри чугула. Черле малчыныың мунар аъдының хөлезиниң шын эвес тыртып турарында четпестерин эде көрзе экп деп бодаар мен.

Салчак НАСЫК-ДОРЖУ.
Агроном-экономист.
Мөңгүш-Тайга район.

ЧЫЛГЫЧЫЛАР

АЧАМНЫҢ ШИЛГИ АЪДЫ

Сөөлгү үеде солуунар арыннарынга аътты ажыл-агыйга ажыглап, шанактаар, тергелээр дугайында айтырыгны, санал-онаалдарны номчукчулар бо-ла кодурүп кээр-дир. Оларның санал-онаалдарын номчаап, ачамны, оон шилги аъдын сактып кээр мен.

Мээң ачамның ат-бажын Думен-оол Доданмаевич Моңгуш дээр чораан. 1945 чылдан 1972 чылга чедир Бажын-Алаак ортумак школаазынга аът ажаакчызы болуп ажылдап чорду. Баштай ак-сарыг аътты турду. Ол аъдының чаңы бай. Ызырап, тевер боорга шилги аътка орнап бергеннер. Аъдын кыжын шанактап, чайын тергелеп, школакың шупту чүүгүн сөөртүп турду. Хүнбиле денге тургаш, ол ашкыжеге чедир ажылдаар. Кандыг ажылдарны кылбайн турду дээр. Интернатта өөреникчилерниң чинр чемин хайындырарынга херек суун, чунар суун, идик-хевин чуур, чунар-бажыңга изидер сугну хемдеп досказарга сөөртүп эккээр. Ийи улуг досказарны тергезинге азы шаналга чүдүрүп алгаш, сугну кочалдап узун тургаш, сөөртүр. Хүнде та чеже кочал сут узуп турган. Хем биле школа, интернат аразынга каш-даа катап чоруур. Хемден сут сөөртүрүнден ангыда Бажын-Алаак суурдан 18 километр хире ырак район төвү Чадаанаже хоорайдан школаның дериг-херекселин, интернатта уруглар, оолдарның ижер-чинр аъш-чемин, кедер идик-хевин база сөөртүр. Бир айда Чадаанаже ийи-үш-даа катап бадар. Оон аңгыда Арыг-Бажы фермазындан сүттү бидоннарга эккеп турду. Чайгы үеде ачамның ажылы улам көвүдей бээр. Школа септээринге хөрек шупту тудуг материалдарын үүгле аът-биле сөөртүр. Ачамның кылып турган ажылдарын санаарга, үүгле чамдыызы бодур.

Ачамның бир онзагай талазын ынчан, бичии-даа болзумза, эскерип чордум. Оон шилги аъдынга ынаа кончуг. Хүнзедир ажылдааш турупкан хирезинде, аъдын арыглап-аштап, оон дерии чодуп, ашкарып-чемгерип кагбаан шаанда бажыңче кирбес. Тускай шеткалы бар. Оон-биле аъдының кежин арыг тас кылдыр аштап каапкаар. Оор чок шагда аъдын кончуг оъттуг черже оъткарып каар. Кандыг-бир ажыл кылып алыр, чорук чоруур, чүүк сөөртүр дээш аъдын ачылаарга, кымга-даа бербес. Хүнзедир ажылдааш мал-дыр, дыштанзын дээр.

Бажын-Алаак школазын доосканнарның аразындан ачамны билбес, тапывас кижи чок. Эки ажылы, ак сеткилдиг, кызымаа дээш ачам хүндүлел бижиктер, өртектиг белектер-биле хөй катап шанналган. Ленинчи юбилейлиг медаль база «Күш-ажылдың хоочуну» деп медаль оон хөрээн каастап чораан.

Ол-ла ажылындан ачам пенсияже үнген. Шилги аъдын Момуй-оол Кара-Сал деп дең кижиге хүлээдип берген. Шилги аът-биле ол кижи 4—5 чыл ажылдаан боор. Соонда дынаарымга, аътты садыпкан чораан. Кырып калды ыйнаан.

Ынчан аътты малчыннар дыка ажыглаар турдулар. Кыжын шанактыг, чайын тергелиг чоруурлар. Амгы үеде аът тергелээн, шанактаан малчыны кижи көрбес-тир. «Искра» совхозта Кара-Сал Курутай деп малчын харын ажыглап турар. Суурга кээрге, бичии уруглар, оолдар ажоок соонуургаар. Бот-орулга-чарылгаже шилчип, чарыгдалдарны кызырып турар үеде, совхозтуң малчыннары аътты тергелеп, шанактап ажыглап эгелезе эки деп бодаар мен. Совхоз төвүнге шанактыг, тергелиг бир аът тургузуп каар болза, суур шилгиге аарсаар чүүлгерни сөөртүп шыдаар. Чиңээлээргe, складтан столовая чедир чем сөөртүрү дижикк. Машина манап олурбас, аът-биле сөөртү тыртып аалыр — ол-ла-дыр.

Чоокта чаа клубка коммунистерниң хуралы болду. Аңаа чугаа аренда көрээзин шингээдип алырының дугайында чоруп турду. Аътты ажыглап эгелээр деп саналды хоочуннар кодурду. Совхозтуң директору Б. Ч. Моңгуш мындыг харыыны берди: «Аътты ажыглаар дээш шын. Аъттың дериг-херекселдерин четчир кылдыр совхоз 2 чыл бурунгаар садыш эккеп каан. Складта чыдыр, а малчыннарның туразы чок-тур». Ону чүү деп билирил? Аът шанактап, тергелеп турарындан малчыннарның чалгаараары бе азы машина-балгатка шуут өөренип каамы ол бе?

Галина ДУМЕН-ООЛ.
Чөөп-Хемчик район.

БИСТИ ӨӨРТҮП ЧОРУУР

Сөөлгү үеде чылгы малды өстүрер дугайында сагыш салган материалдар солуунарга удаа-дараа үнүп, ажылагыйлар бо малче сагыш салып турар апарганы черле өөрүнчүг. Ынчаарга ам, мээң бодалым-биле алырга, чылгының эдилелиниң дугайында шоолуг-ла бижиттинмейн турар. Оон уламындан чамдыктар чылгыны эдилээриниң аай-бажың эки-ле билбес, ынчангаш каракка чаржыныг кыадыр эдилээн малдарны бо-ла көрүп болур бис.

Бистиң өгбелериивис чылгы малды мунуп, шанактап, тергелеп, тараа бастырып, машиналар кожуп алгаш, сиген, тараа кестирер, тудуг материалдары сөөртүп, көжүп, аңпап, мал кадарын ажыглап чораан. Ынчангаш хоочун улус чылгы малды кол дугаларлыкчы кылдыр санап, эдилеп, ону ажоок хүндүлээр, кырый бээрге белиин мунмас, дыштандырар чораан. Транспорт аймаа ковүдээни-биле оон ажыглалы амгы үеде ээвээжээн.

Аътты мунуп, аныяктар туристеп турар апарганы өөрүнчүг-дүр. Ынчалза-даа эдик аътты өөредип турарын көөрге, берге-ле: оларны кымчылап, эттеп-соп, харын дижин белип сый шаап каапкаи, бар-ла шаа-биле кулакташ болур. Чамдыктарын ынчаар хилинчектеп өөредирге, бертинери база бар. Аътты эки өөредип алырга, оон ажы-чаңы база чаш болуур. Каржыланып өөреткен аъттарның чаңы багай.

Малдың аштаар, сукеаарын билбес, эртен эрте эзертээш, кежээге чедир баглап алган турарлар бар. Чымчак сеткилдиг кижи көжан-даа ынчанмас ийин. Аныяктарның чамдыктарын көрүп чоруурга, адыгүүзүн малды кайы хамаанчок эдилээр, ону харын машина-техниката деңнеп ажыглаары дээш ол.

Чогум-на оон уржуундан өгбүле «Жигули» деп чиик машинаны садып алган. Ажылгыр эвес, чаагай, шүүшек улус болза, ону кайын салып ап шыдаар. Кандыг-даа ажылды денге кылыр, оон ажыл амыдыралынга ёзулуг эдерингн апарган, алды уругларның хүндүлүг авазы Лидия Ивановна коммунист кижи болгаш хөй малдың баш санын өстүрер, оон этчкир, дүккүр чоруун чедип алыр дээш, бүгү күжүн харамнанмайн ажылдап келген.

Хүлер-оол Салчак 1987 чылда 343 дунгуш хойну хүлээп алган. Кышкы агаар-бойдус чеже-даа шаптыктаптараазының дөгеп турза, ол төрүүр чүс хойга онааштыр малдың чаш төлүн камгалап алыр талазы-биле 86 хууну чедип алган. Ынчалза-даа бир баштан 2,7 кг дүк алыр соцпалистит хүлээгеэнн 3,2 кг кылдыр күүсеткен. Багай эвес көргүзүг. Эртken чылын малчын өг-бүле Баян-Кол бажында чайлаанга хоюн семиртип алган.

— Өг-бүле керээзи-биле ажылдаарга берге-даа болза, ажыктыг-дыр. Мээң сорулгам чарыгдалдарны болдурбайн, камналгалыг ажылдаары. Чек ёзугаар үүрмек чарыгдалдар кылбайн, орулгалыг ажылдаар болзувусса, алыр акша-шалыңдыыс хөй болур. Дешпилгелиг арга-биле ажылдап эгелээш, боттарывыска-даа, совхозтуң специалистеринге-даа негелдеэис шыңгыы апарган — деп, хойжу Хүлер-оол биске чугаалаар чорду. Шынап-ла, малчыннарны хойнуң үнсаазын, одар-белчиирин экижидер айтырыглар дүүредип чоруур. Өг-бүле керээзи-биле ажылдаш, малчыннар күш-ажылдың төлевирин будүрген продукциянын орулгазынга хамаарыштыр ап турар. Ол чорук материалдыг чарыгдалдарны кызырарынга болгаш продукциянын арбыдадыр алырынга эң-не чугула, аътиг арга болу бергеи.

Бо хүнзерде оон кодаанында 340 ажыг хой бар. Олар семис, шырак. Малчын өг-бүле аренда керээзи-биле ажылдаар сорулганы салгаш, совхозтан сес бызааны хүлээп алгаш, шевелде кылдыр өстүрүп, ажаап киргикен.

Кандыг-бир чаа ажылды бир-ле кижи эгелээр, ескелерге үлегер болур болгай. Коммунист Хүлер-оол Салчактың аренда ёзугаар ажылдап эгелээрин Сесерлиг салбырның малчыннары биилп алгаш база оон үлегерибиле ажылдаар күзелин илередип турар.

Сергей ЧЫРГАЛ.
Мөрен суур.

ДИРЕКТОР, СПЕЦИАЛИСТЕР, КАЙДА СИЛЕР?

Бистиң «Май-1» совхозка мурнунда чылгы хөй турду. Ам өзер хамаанчок, баш саны чыл бүрүде кудулаан тур. Чыдагааны чүдел? Чылгычыларның эр-харысалга чогунда, зооветспециалистерниң болгаш директорнуң негелде чогунда. Оон ескө чыдагаан турбас.

Бистиң чылгывысты адыг, бөрү база хөйү-биле тудуп чип турар. Ол дээш харыылаан, бүрүзүүг болган кижи дыңнаваан мен. Чылгы малды кайчаар кадарып турар бис че? Чылгычылар ону ээ көрүп кадарбас, апаа-ла оон салыпкан чоруур болгай. Чайын болза совхоз төвүнден 150—200 километр ырак черте сүрүп аппарып каапкаар, а кадарчылары суурда дыштанып олуургулаар. Карактаар кижи чок малды адыг, бөрү чип турбайн кайчаар, чылгы ээвээжеп тур.

Чылгывыс аарыгдап, ашчуттан өлген дээр кандыг-даа барымдаа чок. Күзүн чылгыны Ий суурнуң чоогунга экижээр, туралыг кижи барып тудуп алгаш, мунуп чоруп турар. Эң ылаңгыя суббота, воскресеньеде көөр болзувусса, суурнуң кудумчуларында аътчыг оолдар-ла хөй, кижи бастырып каа дег шакпылажып турарлар. Кым оларга аътты чөпшээрээнил, кым тудуп бергенна, үүгле ындыг кара туразында чанчап турарыл? Олар аъттың аксы-боксу деп-даа үүве билбес. Ол мунукчулар совхозтуң та чеже аъдын чидиргеп, өлүр мунаан үүве. Чамдык чылгычылар харыы оларга аъттарны боттары-ла тудуп бериң турар.

Зооветспециалистер чылгычылардан негелде чок болганындан хөй мал ис чок читкеп, аджыг, бөрүнүң аксыныг киргеп. Бо чылдың бирги кварталында күүгнеге элээп каш чылгыны садар ужуруг. Оларны кым, кайда, канчаар белеткеп, ажаап турарыл? Кым-даа билбес дизе частырыг болбас. 1988 чылда улуг чылгычы М. Тасоол 100 аътты, бени ис чок чидиргеп. Оларны эътке дужаган болза кайы хире орулга киргер турган-дыр. Эрткен чылын 100 беден 40 кулун алган бис. Дендим куду көргүүг.

Чылгы мал хөй болгаш чиик өртектиг орулганы бээр ужурлуг. Ол хиреде чыл сайында-ла 150—200 чедир малды чидирип, аджыг, бөрүге чидиртип, улуг каражага таварыжып тур бис.

Совхозтуң зоотехниги Сорунпай Дииземаа, мал эмчизи Василий Кыргыс олар чылгы мал мынчан эвээжеп турда, үүге сагыш амыр олурарларыл? Чылгы мал өрелиг улус ону төлевес-даа, олардан кым-даа алыр бижыбас, негевес-тир. Харын чамдык кадарчылар боттары аътгарлыг, белерлиг апарган, байын турарлар. Ол ышкаш суурда совхоз ажылчыннарының чамдыктары, албан-хакчыттар-даа сөөлгү ийи чылдан бээр хуузунда аъттарлыг апаргылады. Бо кайыын тып-тып кээп турары ол? Ол аътгарны көөрге, совхозтуң илемдээн баскан бөрү чүве-дир. Кандыг-даа паспорт-документ-даа чок, совхоз малын мынчаар төтчегеп турарга болур бе?

«Май 1» совхозтуң чылгы ажылында шак мындыг четпестерниң дугайын аңаа-ла көрүп олурар аргам чок. Ынчангаш директор А. С. Кадыр-оол база специалистердаа чылгы малдың куду саарлып турарын үениң негелдээ-биле сайгарып көөр боор даараныге идегеп, бо түүлдү бижидим.

Дмитрий АЙР-САНАА.
Пенсионер.
Тожу район.

СААНЧЫЛАРГА СҮМЕ

Чоокта чаа «Шын» солуунга сүттүң шынарының дугайында материал үнгеп. Ында бистиң совхозтарывыс курунеге куду шынарлыг сүт сагкаш, оон хөй акшаны чедир албайн турарын номчаап мен. Ынчангаш специалист кижи болганымда, сүттүң шынарын бедидер талазы-биле чамдык сүме кадар болдап тур мен. Бо сүме үүгле совхозтуң сүт-бараан фермаларының ажылдаачыларынга эвес, харын саар шиектиг улуска база ажыктыг болур деп бодайдыр мен.

Сүт кижиниң организминге эң чугула чемнин бирээзи болуп турар. Оон соеставында чемнитиг будумеддер органивминиң өзүлдээнинге болгаш кадыкшылынга дыка ажыктыг, харын ону өске чем солуп шыдавас деп чугаалаан болуур.

Сүттүң шынары сүт-бараан фермаларының ажылчыннарындан, хамнитын мурнунда саанчылардан дөрт хамаарыжыр. Ынчангаш саанчы кижи идик-хеп солуп кедер. шыгжаар шкафтыг, чунар-демирлиг, аптечкалыг болур. Шиектн саан эгелээринин мурнунда ходдарын чылыг сүт-биле саваннаар чуур, арыг халадын кеткеп, аржылыны багланган, ажыыдап кирииттер.

Мал чемтеррен, кажаа аттаваш, чуалет барганынын соонда, чеминенир мурнунда-даа холдарын чууру албан. Бир эвес холу балыглаы берген болза, йод азы зеленка-биле чаап алыр. балыг шала варышкылыг, чок болза, хан тонтур хевирлиг болза, ону шараап, хол хавын (резинин) кедип ап болур, а бир эвес салаазы балыглай берзе, шараап, оон кырындан резина хан кедер. Оз резинаны изин сүүгге саваннаан ыяк чуур хөрээн билдингир.

Шиекти ажаар, чемгерер, кажаа шупту аштап-арыглаарда, кара халатты, хол хаптарын, резина сапогтарны кедер. Холдарының хан эргидедээн эки, жидеп, метан шыларын болдурбазы-биле, ажыл соонда 2-3 минута дургузунда массажтаар.

Саанчылар база хуузунда шиек саар кижи 6 ай болгаш эмчи шинчилгезин ыяап-ла эртерп албан.

Арыг, шынардыг сүттүг саары орулганың болгаш кадыкшылдың үндезини деп үүвени утпас ужурлуг бис.

Ольга ОНДАР.
Санитар эмчизи.
Чадаана хоорай.

МӨГЕЕР ХЕРЕК

Бо чылдың январь 27-де Бии-Хемниң болуп херээжеи малчыннарының «Хөлегелер эвес бис» деп чагаазын сеткил хамнп помчудум. Оларның кодурген айтырыны херээжеи малчыннарның чоптуг негелдези деп билир херек. Амгы үеде эр-херээжеи-даа улустуң бүгү эргези дең.

Ынчангаш малчыннарның ажылын мактаарда, шүүгүмчүлээрде-даа, өг-бүлениң ийи ээзин кады адаар херек. Ажыы-биле чугаалаарга, эр малчыннардан орден-хавыяалыглар эдерик, а херээжеиннер? Херээжеи кижи чалгаа болза, кайдыг-даа кежээ эр малчын бедик түнел чедип ап шыдавас. Эр кижиниң эки ажылдап чоруурү өг-бүленин херээжеи ээзинин ачымында. Ынчангаш аңаа мөгеер ужурлу бис. Чедп түүлүн малмысты азырап, өстүрүүн чоруур улуг ол.

Тавва-Самбуу САРЫГЛАР.
Барыын-Хемчик район.

СҮТТҮҢ ШЫНАРЫ ЧҮДЕН ХАМААРЖЫРЫЛ?

Саанчылар үүгле бодуунуң арыг-шеверин эвес, харын шиектеринин ажаалдаын өскилдер хамын херекселдерин арыг-сиилиг тургузар ужурлуг.

Саанчы кижи база хуузунда-даа шиек саар улуг дараазында түүлдерин биилп азгаш, ону мнаа-ла сагыыр керек. "Үзерел ол?

Саарының мурнунда шиектин эмнин чылыг суг-биле чуур, оон соонда арыг песпиле кургады чодар. Саалда херекселдерин, сүт савалырын ажыглаан соонда, саваннаг суг-биле шөткалап чуур, оон база катап арыг суг-биле чайгап, изин бүске тудар.

Сүт шүүрээр пестерин арыглаар соонда, изин суг-биле саваннаан үүгнеп. кургадыр. Саанчы кижи идик-хеп солуп кедер. шыгжаар шкафтыг, чунар-демирлиг, аптечкалыг болур. Шиектн саан эгелээринин мурнунда ходдарын чылыг суг-биле саваннаг чуур, арыг халадын кеткеп, аржылыны багланган, ажыыдап кирииттер.

Мал чемтеррен, кажаа аттаваш, чуалет барганынын соонда-даа холдарын чуурү албан. Бир эвес холу балыглаы берген болза, йод азы зеленка-биле чаап алыр. балыг шала варышкылыг, чок болза, хан тонтур хевирлиг болза, ону шараап, хол хавын (резинин) кедип ап болур, а бир эвес салаазы балыглай берзе, шараап, оон кырындан резина хан кедер. Оз резинаны изин сүүгге саваннаан ыяк чуур хөрээн билдингир.

Шиекти ажаар, чемгерер, кажаа шупту аштап-арыглаарда, кара халатты, хол хаптарын, резина сапогтарны кедер. Холдарының хан эргидедээн эки, жидеп, метан шыларын болдурбазы-биле, ажыл соонда 2-3 минута дургузунда массажтаар.

Саанчылар база хуузунда шиек саар кижи 6 ай болгаш эмчи шинчилгезин ыяап-ла эртерп албан.

Арыг, шынардыг сүттүг саары орулганың болгаш кадыкшылдың үндезини деп үүвени утпас ужурлуг бис.

Ольга ОНДАР.
Санитар эмчизи.
Чадаана хоорай.

УГУН САЛГААННАР

Улуг-улуг доңгуучеи тос тейжигеп даглар-биле кажаалаган оруулаан черде чаңгыс кыштаг турар. Ол черни Даш-Оваа дээр. Ында шеверги тутқан чурттаалга бажыңы, хой, хураган кажаалары кайы ыяктан кештүп келир. Серилиг кажаада сигеннп чүрүмнүг тургузуп каан. Ыяк эвеете кажаа шиктиидеи уландырып мөөнөшкеи чыскаай салган.

Аңгы үеним дериг-херекселдериг, арыг-сиилиг бажыңга кирип келгеннс. Өгбүле херээжеи ээзи кижи-савамында, ажыл-чемниле барды. Уламнында бажың шиктиие сайгылгаяннар кыяа берип. Чугаа арагында малчын өгбүле-биле танышкын аптыныс. Өгбүле ээлерин Хүлер-оол Ламбыраповнч, Лидия Ивановна дээр, коичуг хүндүлээчел улус болду. Малчын ардын адазы Ламбыраа Дегзевич, авазы Хүртей Сарыгбасовна Салчактар угуладан уктуг малчыннар чораан. Оларның малчын ажыл-ижнин өглу салган алган. Оң чыл дүргүзүүдэ хойжулаан келген Хүлер-оол училище. оон соонда човаачылар курузун зоосхоз кадбак мергежилдиг механизатор кижи болган. Ынчангаш бодү хуудэ 270 ажыг рубль өртектиг мотор-ну салып алган. электрп чырыкты ажыглаи билир. телевизорну безин норүн орар жер дээш ол. Кыштың соогунда өг көжүреп улуг бергедээшкиннерлиг болганда, мал одарладыр черлерге 3×4 метр хемчээлдиг казаан бажыңнарлыг болуру чугула.

Ону кым белеткээрил? Бажың кылырын совхоз директору чагыг ёзугаар тудуг бригадазынга кылдыртыр апаар. Ону мал бригадири баштап алгаш кылдыртыры — оон дорт күлээлгези.

Сарлыкты чамгыс черге үргүлүү болери, дүне кажаалап ону өлекке болери хоралыг. Ол чорук сарлыкты чүдадырынга чедирип болур. Сарлык мал колдуунда кажаа керегдевес, кара черге хонарда чернин кургаан эндевес, харлыг черге-даа тоовас, чамдыкта дош-даа кырыкка чыдып алыр. Сарлыктың улуун, ылангыя 2 хардан эрткенде дүүн кырлывас болза экп, чүге дээрге сооктан камгаланынырынга ажыктыг.

Сарлык малдың бугазы колдуунда сентябрь айдан, эгелээш, тускайланып чоруй эгелээр. Ону бистиң улус дожаары джил турарывыс ол. Дожаан буталар чоорту чаңгыс черге чыгып кээр. Удутлары часкаан чоруурунга ыяк, аныяктарындан дезер чамчылыдыг.

Сарлык буталары сентябрьдан эгелээш, май айның төнчүзүнге четкеш, июньда кодаанче дедир каттыжып эгелээр. Ол дээрге эдергилгеге кирип турарының демдээ. Кыштың экп хүр ашкан буталар май, июнь айларда дендин семис, күштүг болур. Кончуг чедишкеп сарлык бугазының дириг дезизи 750 килограмм чеде бээр. Эдергилге эрткен соонда сарлык тос ай болгаш төрүүр. Чаа төрээн сарлык быззаазын планга киирерге, дириг дезизин ортумаа-биле 15 килограмм деп санап турар. Кыштың күр ашкан сарлыктың төрээн быззазы 22 килограмм чеде бээр. Маңаа улуг дыка маргылдаа үндүрген ажыы чок, чүге дээрге, кажаа херек кырында дезизилей бергенде, дезин караа бодуу санай бээр, ынчангаш ам план ёзугаар ортумаак дезизиниге чүгаа кылыксай-дыр мен.

Эмзирип чоруур бызаазы сес ай болгаш иезинден чарган турар ужурлуг. Бистиң байдалдарывыстан көөрге үезин эрттирип турар. Ол чорук төрүүр сарлыктың дыш чоруурунга кончуг шаптыктаар. Зоотехниктиг чуруумуу сагыйайн турарының уржуу ол.

Үзүлде үезинде норма-чижектн барымдаалаза экп. Бир кадарчыга онааштыр буганың саны 15, төрүүр сарлыктың — 57, оон артканы сувай сарлык 115 баш турар. Норматив-ёзугаар продукция бээр малга буга болгаш төрүүр сарлык хамаарыр. Оларны беш дугаар разрядка киирер, артканнары дөртку разрядтың болуур. Дөртку разрядтың төлевири хүнде 3 рубль 67 көпеек, а беш дугаар разрядтың 4 рубль 06 көпеек.

Көрдүнген нормалар үрелир болза сарлык малдаары кадарчы кижиге дартай бээр. Тодаргайлаарга, сарлык мал чоржап, оожум чоруктуг. Ол оттаарынга улуг туралыг болганы-биле баш сагыш ковүдээн тудум ай дээрге кончуг берге.

Күрүнеге садар малды бистиң Мөңгүш-Тайга районнан Кызыл-Мажалыктың эът комбинадынга чедир сүрерге тон берге ажылдың бирээзи. Кашкаш артаар ажар, хемнер кежер, орук узун болган ужурукта ол төлевирин хүнде алды дугаар разряд-биле 4 рубль 65 көпеек кылдыр доктаадыры чүгүла хире. Мээң бодалым ындыг.

Ам керээ ёзугаар ажылдаар төлевирже кирер бодадым. Сарлык бугазы норма ёзугаар бир кадарчыга 15 баш турда, бешки разряд-биле хүнде 4 рубль 06 көпеек. Ону бүдүүн чылдың 365 хонуунга ковүдедирге чылда 1481 рубль 90 көпеек болур. Ону 12 айга үлээрге 123 рубль 49 көпеек. Айда алыр шалыңы 15 нормага база катап үлептерге, бир айда буганың төлевири 8 рубль 23 көпеек үнүп келир. Аңаа район коэффициентизин кадар. Оон ынай сарлык бугазынга кандыг-даа немелде төлевирип турбас.

Төрүүр сарлык норма ёзугаар бир кодаага 57 баш турар (бо сан сөөлгү үеде Чөөн Сибирьниң Иркутск хоорайда турар норматив станциязының чаа берген саны чүве). 123 рубль 49 көпеек шалыңыг бешки разрядтың малчыны ай санында бир баш дээш 2 рубль 17 көпеекти малды кадагалааны, ажааганы дээш алыр. Херек кырында ол шын эвес. Төнчү түнел будүрген продукция чүве болганда, чүге ону барымдаалаар херек. Каш бызаа камгалап алганыл, сарлыктан чеже сүт саарыл— ол бүгүнү керээге тодаргай айтыр, ол ёзугаар төлевирни кылыр, тургузар апаар. План ёзугаар чүс төрүүр шиектеи 80 бызаа алыр кылдыр керээ чарган болза, 57 шиектеи 46 бызаа алыры албан. 2 тонна сүт саар керээлиг болза, 84 килограмм саржакты кылып будүрер ужуруут.

Сарлыкты моон мурнунда чылдарда саап турган. Ынчан сүт ылгаар үлүг машиналарының адилели бижыг турган болгай. Ам сеператорну үүгле Алма-Атада завод кылып турар. Оон чагып ап болурунуң аргалары бар.

Бызаа төрүттүнерде 15 килограмм дээн бис. Сес ай эрткенде үзер болза, сарлык молдургазы 110 килограмм денизилгде 15 килограммыңа хазырга, бир башка 95 килограмм арыг немелде

Партийжи амыдырал:

дуржулга, дилээшкин

УДУРТУЛГАНЫ ЭКИЖИДЕРИ-БИЛЕ

Коммунистиг партия херээженнер айтырыын шиитиргээринин ленинчи принциптерин удуртулга болдурган, коммунистиг тургузуушкунунун бүгү-ле адыраарынга оларның ролюн бедидерин күштелдиргеп. СЭКП райкому, партия организациялары ону ажыл-чорудулгазынга удуртулга болдургаш, херээженнер чөвүлелдеринге партийжи удуртулганы экижидериниче угланган хемчегларин ап турар. Ынчангаш херээженнерниң уткан-медерел болгаш культурлуг деннели бедип, районуң социал-экономиктиг хөлүүдезин дүргедедир херекке бичө эвес күш-ажылчы салымшыныын киирип, хөй-нититиниң херээге идевкейлиин коргузуп келгеннер.

Районда партия кежигүнеринин 44,3 хуузу херээженнер. Партия организацияларының удуртур ажылдарже хөйү-биле депшиннің турар болуу бергеп. Школа директорлары, оларның орлакчылары, дээди эртемниг кижи эмчилери колдуунда херээженнер. Кадык камгалалында, улус өөредилгезинде, садыг болгаш ниитининг чемненилге черлеринде, ажыдырал хандырылга бүдүрүлгелеринде хөй нуруузунда херээжен ишчилер ажылдап, ажылчы чонга төлептиг бараан болуп турар.

Районуң совхозтарында, үдүрүлгелеринде, организацияларында херээженнер чөвүлелдери эде тургустуунуушкунуун негелдеринге дүүтүр ажыл-чорудулгазынын чаартыр дээш чонунуң чүрттээ турар черинин аайы-биле янзы-бүрү организастыг, политмассалыг болгаш кижинделге ажылдарын чорудуп келгеннер. «Таңды сыныы» совхозта херээженнер чөвүлели (даргазы У. С. Спилина) эрткен чылын элээн чаа түүлдерни кылгаш, районга чарышка бирги черии эллээп, шилчилер кызыл тук-биле шаңнаткан. Чон оргузунга ажылды дээштиг чорутканындан корум-чурум үрээпкинерни бо девискээрге болбаан. Иелериниң болгаш чаштарының кадыын камгалаарынче сагыштыг салып турарындан бичи уругларның хораар чоруу чок болган. Чүрттакчыларның дузалал ажыл-агыйын сайзырадырынче кичээнгейни салганындан малдарны азырап, картофельди, ногаалларны остүрүп турар.

Херээженнер чөвүлелдери чаа ёзу-биле ажылдаар дээш тодаргай хемчегларни ап турарындан экономиктиг үндезин реформаны боттандырарынче херээжен ишчилерни хөөрө туткан. Хойжу өг-бүлелер, саанчылар бригада, өг-бүле керээзи-биле ажылдан эгелээн. Чүрүү-оол Хомушку аттыг совхозта 13 малчын бригада, аренда керээзинче шилчээш, багай эвес түүпелди чедип алган. Районда чеди кооператив ажылдап турар, оларда колдуунда херээжен ишчилер аъш-чем аймаан кылып, ону сайгарарынга идепкейлиг киржип келген.

СЭКП райкому, партия эге организациялары херээженнер чөвүлелдеринге партийжи удуртулганы экижидер дээш чамдык ажылдарны кылып турар. Партия райкомунуң бюрозунга районуң херээженнер чөвүлелиниң даргазы В. К. Чоодунуң отчёдун дыңнап чугаалашкаш, оон ажыл-чорудулгазынга анализти берип, четпеетерни илерткеп, моон соңгаар кылыр ужурлуг ажылдарын тодаратқан. Бюро хуралының доктаалының күүселдезин эрткен чылдың сентябрьда бюрога дыңнаан. Херээженнер чөвүлелдери ажылын элээн дүүкпейжиткенин демдеглээн. Ак-Эрик суурда херээженнер чөвүдели (даргазы Ч. К. Джигитмаа) Моол Арат Республиканың херээженнер чөвүлелдери-биле харылзаалы түзүп, оларның-биле аргадружулганы солчуп, кайыдаа тала боттарынга ажыктыг түүлүү кылганнар.

СЭКП райкомунуң херээженнер ортузунга ажыл чорудар килдизын, парткомнар, партия эге организацияларының херээженнер чөвүлелдеринге партийжи удуртулганы үениин негелдезинге дүүштүр тургузаан. Чамдык цех, бригада, партия эге организацияларының херээженнер чөвүлелдеринин дуглаймында айтырыгларны хуралдарга чугаалашпайн келген. Оларга Чүрүү-оол Хомушку аттыг, «Чодураа», «Кызыгаар» совхозтарының. Самагалдай суурлуг чамдык партия организацияларының хамаарыжыр. Районуң чаңгыс-даа партия эге организациязы херээженнер чөвүлелдери микрорайонларда, агитквартираларда кандыг ажылдарны чорудуп турарының дугаймында хуралга чугаалашпааны хынаалдаан иларээн. Моон алгаш көөрге, чонунуң чүрттээ турар черинин аайы-биле чорудуп турар идеологтуг, политика-кижилдиглелиг ажылдың байдалы, ам үүнү кылыры билдинмес болуп турар.

Кижилериниң ажылдаарынга, чүрттаарынга, дыштанмырынга таарымчалыг байдалдарны тургузар дээш херээженнер чөвүлелдерни ажылдап турза-даа, бо чугула керекте четпестер хөй болуп артышаан. Районда 181 малчын өг-бүле бар, ол колдарның үүлге 95-и электрижиттинген. Малчын турлаарга четчири-биле чунаарбажыңнарны тудуп бээр дугаймында чугаа шагдан бээр чоруп турар, ол ам-даа шиитиирлеттинмээн, бо базала херээженнер чөвүлелдериниң киржир айтырыы болур. Районда алды сүт-бараан фермазы бар, онда ажыл-ишчилерге таарымчалыг байдаллар тургустуунуп турар-даа болза, хол-биле кылыр аар ажылдарны чингедир дээш механизастан аарга, үрелиишкинге үргүлүү таваржып турарындан өдек аштаарын, мал чемнерн дажыырын хол-биле кылып турар.

Районда дөрт үүе ажыг бот ие бар, оларның саны чыл келген тудум-на немежин турар. Ол ышкаш 200 ажыг бүдүн болгаш чартык өскүстер бар. Оларны хүн бүрүнүң кичээнгейинге алыр, материалдыг болгаш моральдыг деткимчени херээженнер чөвүлелдери көргүзер хүлээлтедир.

Партия организацияларының болгаш херээженнер чөвүлелдери херээжен чон оргузунда кижизидилге, идей-политиктиг ажылды кошкак чорудуп турарындан, оларның аразында күш-ажыл кылыр хөнүү чок, арагалаар, кем-херек үүлгедир, күрүшенин онүүхеренгинин самчыдаар, моөүшныларга, моралыга таарышпаас чүүлдер кылыр, уругларының өөредилгезинче, кижизидилгезинче сагыш салбас кижилдеө ам-даа эвээш эвес. Эрткен чылын милицияның эзирииктер сергедир черинге 24 кижи киргеп, оларның ниитиндеп чамдыктары элээн каш катап киргеп. Күш-ажылдың сагылга-чурумун үрээпи, араалаавы, хөй-нитити черлерингe, өг-бүлеинге шоп-содаа, алгыш-кырыш үндүргени дээш 41 кижиге херээженнер чөвүлелдери, янзы-бүрү комиссиялар эрткен чылын хемчег онаагаан.

СЭКП райкомунуң волчеелиг пленумунга районуң херээженнер чөвүлелдериниң ажылынга партийжи удуртулганы экижидер дугаймында айтырыгны чугаалашкаш, бо талазы-биле доктаалды хүлээп алган. Ында херээженнер чөвүлелдериниң ажылын үениин негелдезинге дүүштүр эде тургузарының, ролюн көдүрериниң хемчегларын айтыкан. Районуң партия организациялары оны боттандырар дээш бо хүннерде ажылдап турар.

Римма ЧАВЫШЧАК.
Моторж ТИРЧИН.
Тес-Хем район.

АРЕНДАЖЕ КИРГЕН

Чөөн-Хемчикте «Искра» совхозтуң хойжуулу Б. К. Ондарның кыштаа Улуг-Уэүк деп черде. Ында үш дугаар төрүүр 318 хой бар. Бо хүннерде олар шүүтү оолдаакан. Малчын төрүүр үүе баш хойга онааштыр үүе хураганны онча-мекдиг камгалап алган.

Малчын Богаандай Комбу-евич эрткен чылын өг-бүле керээзи-биле ажылдаашкаш, 1700 рубль арыг орулганы алган. Бо чылдан эгелээн ол аренда керээзинче киргеп. Керээ ёаргаар кадарган хоюндан ангыда совхозтуң 50 моллургазын кадарарын шиитиирлээн.

Александра МОНГУШ.
«Искра» совхоз.

ХЕНДИР ӨРТЭЭ КАЖЫЛ?

Кызылдың мурнуу талазында бедик суурга чамында магазинниң садыгжыларынга мындыг янзылыг айтырыг салган мен. Ында куш фабриказының болгаш эът комбинадының продукциязын садыр турар.

Ыштаан колбээзиң магазинге бир килограммны 2 рубль 60 көпеекке садыр турган. Мен оон ийи килограммны садып алыр бодадым. Садыгжы колбээзиң чоржак хендирин үзе кесшеп-даа дешилеп берде. «Чоон хендирни чүге үзе кезип кааптас силер» дээримге, садыгжы каржызы ноюн мынчаар харылзады: «Хендирни-биле хүлээп ап турар бис, мынчаптат оозу-биле хевээр садар бис».

Чаныл келгеш хендирни ангылаап дешилеп көөрүмге, бет граамм чеде бээр чорду. Ындыг болганда ол дээш садып алыкчылар бир көпеек ажыгны төлеп турар шыкажыл. Бир хүн 200-300 килограмм ыштаан эът азы ыштаан колбаса (хендирлиг) садып турар болза, чеже артык көрүлге» киирип ап турар-дыр, санап көрүнер дээп.

Иван РЯБЦЕВ.
Пенсионер.
Кызыл хоорай.

Соңгулдаларга уткуштур

СОҢГУТТУРУПСУМЗА...

Депутатка кандидат-биле интервью

ССРЭ-ниң улуе депутаттарының соңгулдаларының эң шинг хүнеры этелээн. Март 26-да соңгунчу бүргэу бодунуң депутады дээш бадылаар, ол хүн ССРЭ-ниң улуе депутаттарының аттары билдине бээр. Бодунуң программазы, ажыл-херектери, моөү-шыпары-биле соңгунчуларның бүзүрелин чаалап ап шыдаан бе дээрии ССРЭ-ниң улуе депутаттарынга кандидат бүрүзүн дүвүредип турары чугаажок.

Кызылдың Барыын таласы № 647 национал-девискээр соңгулда округундан ССРЭ-ниң улуе депутадынга кандидат Г. С. Ондар-биле бистиң корреспондентивис Шаңгыр-оол Суваң ужурашкаш, оон-биле бесседалашкан.

— Галина Седеновна, ССРЭ-ниң улуе депутадынга кандидат кылдыр силерни күш-ажылчы коллективтер адын үндүрген бе азы боттарыңар...

— Эң-не баштай мениң кадыы ажылдап турар эш-өөрүм, Кызылдың хлеб комбинадының ажылчыннары адын үндүрген үүе. Бодум хуумда ССРЭ-ниң улуе депутадынга кандидатурам адын үндүрериие дидинмес турган боор мен. Үүе дээрге кедергей харыысалгалыг, берге ажылдыр. Эш-өөрүм адын үндүрерге, чажам дивээнимни база чажырбас мен. Кижилериниң бүзүрелин шынзыдары коммунистиң хүлээлгези деп саналр мен. Бодумнуң чептээрелим боорииң мурнуна кадыы ажылдап турар эштерим-биле сүмелештим. Кижилер меңээ идегээш, депутатка кандидат кылдыр дешпиндип турарын угаап билгеш, чептээрештим.

— Силерниң программаңар-биле соңгунчуларыңа солуннар дамчыштыр ыясназыруг-дарынынча сагыш салыры дээш ышкаш айтырыглар мээң соңгулда мурнуу чарында программамда кол черии эллеп турар.

— ССРЭ-ниң улуе депутадынга соңгуттурар эрге дээш силерниң-биле кадыы үш ар кижи туржуп турар болгай. Оларның программалары-биле силерниң программаңарның арасында ылгалдыг азы дүгжүп турар үүлдер бардыр бе?

— Домей үүлдер бар. Үүге дээрге чаңгыс ол-да айтырыглар бистиң шүүтүвүсту дүвүредип турар. Ол дээрге чурттаалга шөлү, агаар-бойдус камгалалды, ажыл-агыйны удуртуруунуң мурнакчы хевирлери дээш оон-даа ескер. Бодум хуумда соңгулдалар мурнуу чарында программамны амыдыралче чоокшуладырын, ону херек кырында боттандырып болурунуң оруктарын дилеп тывырын ораалдашкан мен. Чижээлээрге, чурттаалга шөлү, уругларны садиктерге түргузары дээш оон-даа ескө айтырыгларны будүрүлге черлери орулгалыг ажылдап эгелээр, ажылчын бүргэү адаа дээштиг үдүүн иивирер болза, чүге ыяснаң боттанып болур.

— Херек кырында программаңарның кайы үүлдерии боттандырып болур ышкаштыр силер?

— Бир эвес мээң ажылдап турарым хлеб комбинадынга хамаарыштыр алыр болза, күш-ажылдың будүрүкчүлүүн бедидерии дээш ажылчыннар ортузунга чедиишкиниг ажылдап болур. Комбинаттың ажылчыннарын чурттаалга шөлү-биле хандырар, уруглар садыгы туттурар, ажылчыннарның, бистө колдуунда херээженнер ажылдап турар, дыштанмырынга, арыг-шевер болурунга таарымчалыг байдалды тургузар дээш ескө-даа үүлдерии кылып болур. Болбаазырадыр үлегжүр бүдүрүлгелериниң материал-техниктиг дериглезин экижидер. Кызыл хоорайның ыш-бүзүн эвээжедир, оларга черлерии хаар, хоорайның төп чыдыдыга төвүүнүң күүзүн улгаттырар дээш ажылдаар сагыштыг мен. Ажыы-биле чугаалаар болза, кылыпсымза дээрии үүлдер хөй. Оларны хары угда кылып шыдавас-ла болгай. Ынчангаш кылып болгу дег үүлдериниң дугаймында программага кииргеним ол.

— ССРЭ-ниң улуе депутады апарганарза, ол парын, берге хүлээлгеии күүседип, соңгунчуларның бүзүрелин шыпаадыптар күштү, түүкүдү билип тур силер бе?

— СЭКП болгаш хөй-нитити организациязының ажылынга киржилгеминиң арга-дүрүзүнде депутаттың хүлээлгезин күүседиргиие дузалаар боор деп бодап тур мен. 1982-87 чылдарда СЭКП Кызыл хоорайомунуң кежигүнү чордум. Эрткен чылын Тываның область парторганизациязының ревизия комиссиязының кежигүнү кылыр соңгуттурдум. Анаа ажылым депутаттың хүлээлгезин күүседиргиие база дөгүм боор деп бодаар-дыр мен. ССРЭ-ниң улуе депутадынга соңгуттурупсумза, ажылдап турган өөренир апаар мен. Депутат кижиге кол үүе — соңгучуларның чагыыр күүседир даап түүкүдүүр, негелделиг ажылдаары болгай.

ЧУРУКТА: депутатка кандидат Г. С. Ондар.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

СОҢГУКЧУЛАРЫ-БИЛЕ УЖУРАШКАН

ССРЭ-ниң улуе депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле Кызылдың Төп № 648 национал-девискээр соңгулда округунга депутаттың кандидаттары К. И. Цой, А. Н. Пиче-оол, Д. С. Монгуш олар-биле соңгунчуларның ужуражылга хуралы СЭКП обкомунуң Политиктиг чыдыдымынын башкылыга болуп эртикеп.

Ол округта чаңгыс депутаттың мандадыга үш депутаттың кандидады бурткеттингеп. Депутаттарның кандидаттарынга бүзүреттиргеп кижилериие сес бергеп. Депутаттың кандидады К. И. Цойнуң бүзүреттиргеп кижизи З. Д. Салчак мынча дээп:

— Константин Николаевич бистиң республиканың кадык камгалал шугумунга, ылаңгыя чонунуң кадыкшылы дээш улуг ажылдарны кылып келген— деп, ол чугаалаан.— Ыланғыя республиканың туберкулёз диспансериниң материал-техниктиг баазазын быжыглаар талазы-биле, районнарда салбырларга практиктиг болгаш методиктиг сүмелерии берип, туберкулёз аарыгларынга удур демиселди чорудар хемчегларге бодунуң улуг-хуузун киирип келген. Бир эвес депутатка соңгун каар болза, ол бодунуң энергиязын, күүзүн үүлге чонунуң кадыкшылы дээш эвес, социал-экономиктиг айтырыгларже, улус ажыл-агыйының өске-даа адырларының айтырыгларынче кичээнгей салыр дээрииге ол доктаап чугаалаан.

Депутаттың кандидады А. Н. Пиче-оолдуң бүзүреттиргеп кижизи А. И. Бирюковага сес бергеп.

— Алтай Николаевич башкы өг-бүледеп төрүттүнгеп. Ол ажыл-агыйынга кызымак, ажыы-чанында кижизиг шынар бар.

Депутаттың кандидаттары Д. С. Монгуштуң бүзүреттиргеп кижизи М. С. Козловка сес бергеп.

— Амдыызында ким депутат болу бээри билдинмес. Мында үш кандидат—башкы, эмчи, экономист үш ангы тускай эртемниг кижилер киирип турар. Мен бодаарымга, башкы, эмчи кижилерни бодаарга. Дадар-оол Сангыр-ооловичиң амгы үениң негелдезинге дүүштүр айтырыгларга улус өөредилгези, кадык камгалал, улус ажыл-агыйының өске-даа янзы-бүрү айтырыгларын шиитиирлеп кылыптарынга ол чергелеп ажылының-даа аайы-биле кылып шыдаптар дээринге бүзүрээр мен—деп, ол чугаалаан.

Ооң соонда депутаттың кандидады К. Н. Цойга сес бергеп:

— Бир эвес мениң депутатка соңгун каар болза, эмчи кижи болганымма, кадык камгалал айтырыынче коя кичээнгейни салыр боор деп бодаар болза, ол шын эвес апаар. Черле чонунуң кадыы дээш туржуру шын. Ындыгдаа болза, социал-экономиктиг, чонунуң чаагай чоруу дээш чүрттаалга айтырыгларынче шүүтүзүүн хатай хаара шиитиирлээринче кичээнгейни салыр апаар—деп, ол чугаалаан.

— Меңээ мурнумда үүе чугаалаан депутаттың кандидаттары хөйү чугаалаадылар. Эде тургустуунуушкун, ажыкчарлыг чорук, демократия бисте ам дөртүү чылында чоруп турар— дээш, депутаттың кандидады Д. С. Монгуш социал-экономиктиг, чүрттаалга, кадыкшылга, аъш-чем программазының, экология айтырыларынга доктаап, бир эвес депутатка соңгун каар болза, ол үүлдерже кичээнгейни салырының дугаймында чугаалаан.

Ол мышкат аныяктарга общежитие тудар, оларны ажылга тургузар, таарымча чон чоруктарыны болдурбас дугаймында, улус өөредилгезинче кичээнгейни салырын ол чугаалаан.

Депутаттың кандидаттары оон-даа өске социал айтырыгларга доктаап, хөйү чугаалааннар.

Ооң соонда саналдар эгелээн. Ниитизи-биле аңаа чеди кижи саналдаан. Санал бергеннер депутаттың кандидаттарының ажылдап турар ажылдарынга эки талаларынга чылыг сөстерии чугаалаан, ССРЭ-ниң улуе депутаттарының соңгулдаларының хүвү — март 26-да депутаттарның кандидаттары дээш бадылаашкын бээрииче соңгукчуларын кыйгырган.

Депутаттарның кандидаттарынга ниитизи-биле үш чагыыны бергеннер. Кызыл хоорайның чээрби алды кварталында чүрттаалга бажыңнарынче изиг сугну киирерии, республика девискээрииде автооруктарны экижидерии, кем-херек үүлгедиттиккинерии болдурбас дугаймында хемчегларни алырын чагааннар.

Хуралдан түңнел сес: хуралга олурушканнарның аразында кажан санал чоруп турган үезинде эмчи Л. А. Охотникова санал берип турда, Кызылдың башкы институдунуң болгаш өске школалларның башкыларының талазындан ол эмчиниң саналын үзе киирип, алгыржып, саналын соксатсын дээш утка-биле адыш часкап туруп бээрге, залга олурган соңгукчуларның талазындан база шуугаазынар болуп турганы таарымча чок болган.

— «Барып-барып башкы улус шак мындыг политиктиг ужур-утказыг хуралга ыңаарга канчап болуруул? Шак мындыг башкылар канчап өөренikчилерии, келир үениң башкыларын өөредип турар чүвел?»—дээн утказыг сестерии залга олурганнар кедүүп-даа турдулар. Хуралдың даргазы ол шуугаазынарны соксадып турду.

Хурал доозулган соонда, чамдык соңгукчулар башкыларының ол шуугаазынына кончуг таарышпаанын аразында чугаалажып турдулардаа.

Ынчангаш моон черле башкылар түңнелди үндүрери чугула.

Николай ДАЖЫНМАЙ.

БАДЫЛААР МУРНУНДА БИЛИП АЛЫҢАР

Чеже база кандыг бюллетеньнерии соңгулдалар хүнүнде соңгучу кижи алырыл? Номчукчулар ындыг айтырыгларны салып турар.

Оларның айтырыгларынга харыыны бердивис.

Соңгулда бюллетеньнерии соңгучуларның данзызынга үндезилээш, азы бадылаар эртеэни бүзүретиен паспортуң, кижилериниң еске-даа шынзылгазын көргүзеерге, оларга соңгулда комиссиязы тыпсыр. Бистиң республикада соңгучу бүргэүнге, еске бүгү автономнуг республикаларга ышкаш, үш бюллетеньни тыпсыр, биргээн — девискээр соңгулда округундан (№ 391) соңгулдаларыны — ак оңнуг, өскээн—РСФСР толазы-биле национал-девискээр соңгулда округундан (№ 16) соңгулдаларыны—ак-көк оңнуг.

Соңгукчу кижи база бир республиканың национал-девискээр соңгулда округундан—өскээн оңнуг бюллетеньни алыр.

Элээн каш дылдар кырында соңгулда бюллетеньнерииг соңгулда участоктарында соңгулда комиссиязы соңгучуларның кандыг дылдаазын алырын күзеп, дилээнии ёаргаар, бюллетеньнерии бээр. Соңгулда бюллетеньнерии бергеп дугаймында соңгукчуларның данзызынга демделээр.

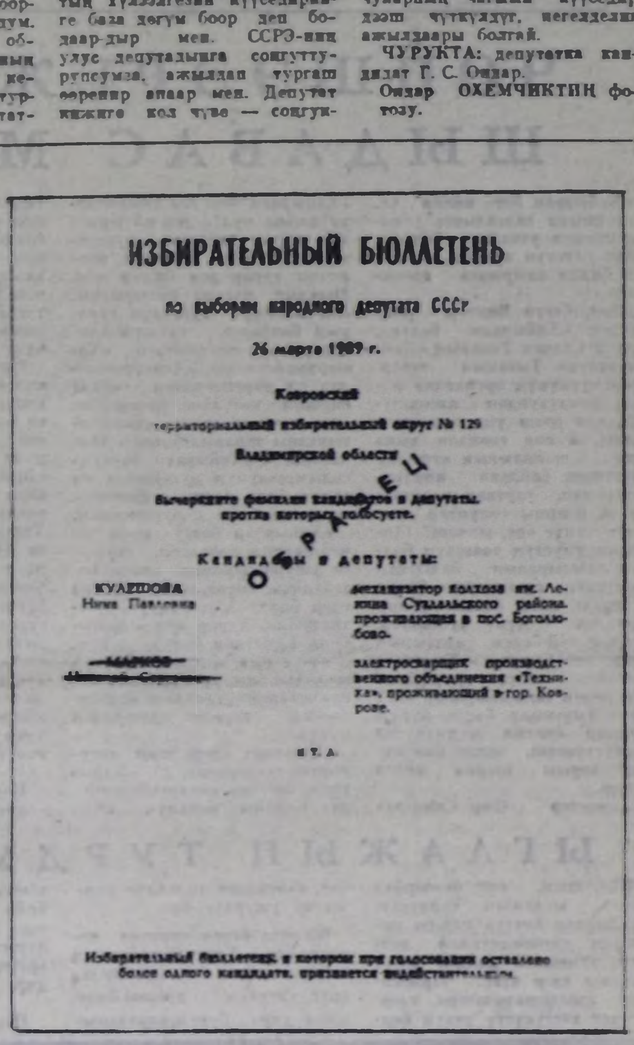
Соңгукчу бүргэү боду хуузунда бадылаар, өске кижилериің өөмүзээнинден аңгы кижилериің бадылаарын болдурбас. Соңгулда бюллетеньнерии кабинага азы чажыт бадылаашкынның ораалынге бадылаар, соңгукчу долдурар. Удур бадылаар дээш кандидаттарның бюллетеньнерде фамилияларын соңгукчу кижи балаар.

Бюллетеньни долдурар үеде бадылаар кижиден өске ыяшыыл-даа аңаа турары хорулуг. Бюллетеньни боду тускайлаң долдуруп шыдавас соңгукчу кижи соңгулда комиссиязының кежигүнүнден өске бодуунуң күзээни кымыы-даа кабинаже чалап алыр эргелиг. Долдурган бюллетеньни соңгукчу кижи соңгулда хааржаанче киир сугар.

Биргээн хөй кандидаттарны хевээр арттырган соңгулда бюллетеньнерии күш чок деп санаар апаарынче оңаа кичээнгейни утгалдырары чугула.

Соңгукчуларның дилээнии ёаргаар соңгулда бюллетенинии хевир-майын парладывыс.

(«Аргументы и факты» солуундан).

ИЗБИРАТЕЛЬНЫЙ БЮЛЛЕТЕНЬ

по выборам народного депутата СССР

26 марта 1989 г.

Ковровский

территориальный избирательный округ № 129

Владимирской области

Вычеркните фамилии кандидатов в депутаты, против которых голосуете.

Кандидаты в депутаты:

КУЛИКОВА Нина Павловна — механизатор колхоза им. Ленина Суздальского района, проживающая в пос. Боголюбово.

—МАРИНОВ— Николай Сергеевич — электросварщик производственного объединения «Техника», проживающий в г. Коврове.

и т. д.

Избирательный бюллетень, в котором при голосовании оставлено более одного кандидата, признается недействительным.

БЮЛЛЕТЕНЬНИ АЛГАШ...

Кичээнгейлиг номчуп, таныжып көөр

ССРЭ-ниң улуе депутаттарының соңгулдаларының хүнү— март 26-га чедир кашла хонук арткан. Чүрттүү дээдии органнарынга соңгулдага белеткелер колдуунда дооступ, хөй-нитити организацияларындан депутаттар соңгуттуруп турар. Депутаттарга кандидаттар депшиндиишкинии, депутаттарга кандидаттарның соңгукчулар-биле ужуражылышкыннары политиктиг кедүрүүшкүнүүн, хөй-ааттыын, чонунуң бедик идепкейлиниң бөйдалыына эрткен.

Эң чоокку үеде бистиң чонувустуң амыдырал-чүрттаалгазының байдалдарын үндезиин-биле экижидери — СЭКП-ниң платформазының, партиявың бүгү социал-экономиктиг политиказының төвүнде. Маңаа бирги чергенниң айтырыглаары — аъш-чем айтырының дарый шиитиирлээри, үлетпүр баранинарының бүзүрүлгезин бүтүдеге чедиишкеп турар кылдыр көвүдедири болгаш совет өг-бүле бүрүзуунуң чүрттаар орын-савага хереглелии долузу-биле хандырары болур. Хооүнпарның социал хандырылгазын экижидери, не кижиниң болгаш бичии чаштарның амыдырал байдалын улам бедик дедиелче көдүрери, долгандыр турар бойдусту камгалаары ёаргаар оон-даа өске шиитиирлээр ужурлуг айтырыглар-ла хөй.

Ындыг болганда боттарының ажыл-чорудулгазын айыттынган сорулгаларын боттандырарынче херек кырында угландырган, шынаа, чонунуң эрге-ажыктары ёаргаар туржуп турар кандидаттар соңгукчуларның деткимчезин алган. Депутаттарга кандидаттар кыдыр 23 ээ төлептиглер бүрүткеттингеп.

Оларның аразында Тываның девискээр аайы-биле 391 дугаарлыг соңгулда округунда СЭКП Тыва обкомунуң бирги секретары Григорий Чоодуевич Ширшин, Улуг-Хемниң дугаарлы 658 национал-девискээр соңгулда округунда Автоматика болгаш шарын херекселдер кылырының талазы-биле эртем бүдүрүлге каттыжымышкынының нол конструктору Владимир Лаврентьевич Лапыгин, Бии-Хемниң 653 дугаарлыг соңгулда округунда район амгелезиниң салбыр эргелекчизи Зинаида Николаевна Доронина, Кызылдың 647 дугаарлыг соңгулда округунда хоорайның хлеб заводунуң ажылдакчызы Галина Седеновна Ондар, Кызылдың кедээ 651 дугаарлыг округунда «Тывилелге» совхозтуң директору Вадим Орамбадович Оюн болгаш өскелер-даа бар. Оон ангыда Красноярскиниң 16 дугаарлыг национал-девискээр округунда ССРЭ-ниң камгалал министриниң орлакчызы, Ракета шеригленнериниң кол командылакчызы Юрий Павлович Максимов бүрүткеттингеп. Ол округтуң девискээринге бистиң республика база кирип турар.

Соңгулда округтарында депутатка кандидаттар сан талазы-биле мурнуку соңгулдалар үезиндеи ышкаш чаңгыс ааи эвес: 4 округта —чаңгыс, 6 округта — ийиниң, 2 округта — үш-дөрт кандидат бүрүткеттингеп. Мындыг таварылгада бадылаашкын үезиндее соңгукчу кижи соңгулда бюллетеньнерии канчаар долдурар ужурлугун деп айтырыг чейгаар-ла тургустуунуп ыяр. Ынчангаш аңаа ыска тайылбырны бээр апаар.

Соңгулда хүнүнде бистиң республиканың девискээрииге соңгукчу бүргэү 3 соңгулда бюллетеньни холга алыр.

Биргээде. Ак оңнуг бюллетень — Тываның девискээр аайы-биле 391 дугаарлыг соңгулда округунга депутат соңгуурунуң бюллетеии;

Ийиде. Ак-көк оңнуг бюллетень — Тывада национал-девискээр аайы-биле 11 соңгулда округтарынга депутаттар соңгуур бюллетень.

Бо үш янзы бюллетеньнерии республикада тургустуунган 196 соңгулда участоктарынче чорутқулаан.

Ам бадылаарының чуруму. Бир-ле дугаарында, бюллетеньнерии холга алгаш, кичээнгейлиг номчуп, таныжып көрүнер. Ооң соонда оларны соңгулда харжаанче киир октаварының мурнунда чажыт бадылаашкын кабиназынга барып, удур бадылаарыңар депутатка кандидаттың фамилиязын балап каастынар. Бюллетень бүргүүнге чүгле чейгыс кандидат артар ужурлуг, чаңгыстан хөй кандидат адын арттырган соңгулда бюллетеии күш чок деп санаар.

Чажыт бадылаашкын кабиназынга соңгукчу бюллетень долдуруп турда, ооң чанынга өске кижи турбас ужурлуг. Бюллетеньни долдуруп шыдавас соңгукчу кабинаже аңаа дуза кадарыбле соңгулда комиссиязының кежигүннериниден өске кижини чалап ап болур. Соңгукчу кижи боду хуузда бадылаар, ооң орнунга өске кижиниң бадылаарын болдурбазы чугула. Бир эвес соңгукчу кадыынның аайы-биле соңгулда болуп турар черге көөп шыдавас болза, участоктуң соңгулда комиссиязы ооң дилээн ёаргаар, комиссиязының чамдык кежигүннериие ол соңгукчуның турар черииге барып, бадылаашкынны организастаарын дагзыр.

Соңгулда эрттирер черге соңгукчуларның боттарының сагыш-сеткилин хостуг илередириие таарымчалыг, ажылагыйжы, демократчы байдал тургустуунган турар ужурлуг, маңаа оңаа нарын, эмии эрттир кескү, хөөрем каасталгавының ажыы чок.

Соңгулдаларга чедир кашла хонук арткан. Олар үүле кандыг-бир кандидаттың депутаттың мандадыи чаалап ап, ооң тиилелгези болурундан ангыда, бистиң эде тургустуушкунувустуң тиилелгези болур ужурлуг.

Март-оол ДАРЖАА.
Тыва АССР-ниң Дээди Соведиизии Президиумунуң организастаарын даргазы.

БАЛЕТ АРТИЗИ

Уран талантылыг кижиниң ужудуушкунуң театрга көрдүвүс. Хая-даштарлыг, кадыр-бизеңнерлиг бедик, кырлап сыннарның кырынче ужудун, шуралдырып чоруп турган дег окшур, капшагай танцыны ойнап турары ол. Балет артизи Темир-оол Чанзан деп дыннатты.

Тываның хөгжүм-шин театрының балет болүүнүң бо аныяк артизи элээн каш ойнарга киржип турар. Бо удаада ол «Тарас Бульба» деп кижиниң адын Темир-оол Чанзан деп дыннатты.

Тываның хөгжүм-шин театрының балет болүүнүң бо аныяк артизи элээн каш ойнарга киржип турар. Бо удаада ол «Тарас Бульба» деп

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

База катап «Хайыраан бот» дугайында

ЧӨПШЭЭРЕЖИП ШЫДАВАС МЕН

«Хайыраан бот» келир үениң аныяк салгалынга кижизидикчи утказыг болгаш тыва улустуң эртекей төөгүзүн биилеп алырынга ажыктыг.

Ийет, бөгүн Виктор Кок-оолдуң «Хайыраан бодун», даарта Салчак Токаның «Доңгур-оглуна» Тываның театруран түүлүвүн эртиелиг алдын фондулуундан ажык-дүжүү чок дээш үндүр дажантаалы, а оон соонда тыва шин театрының сценазынга «Хайыраан бот-даа, «Доңгур-оол»-дала ол директорлаан соонда сценага көзүлбес, дыңналбас «тос пазт шоочада» шыгжатынганы таварылга эвес. Ынчангаш «Хайыраан боттуң» салым-чолуун дугайында ол туруш-биле чөпшээрешпезинин ажыы-биле чугаалаам. А оларны солуптар оон дээре чүүлүг бис, мынчам? Ынчаарга улустуң төөгүзүн болгаш амыдыралын бадыткап көргүскен арынарын балап каапкаш, амгы болгаш келир салгалга үүнү чугаалаар, ыяпшыг суй-белек арттырып бээр бис? Бурунгу Тываның төөгүзүн оларга чүүн-биле бүзүредип таймызбырлаар бис? Бо айтырыглар бөгүн дүрүм сөзүгаар бистиң мурнувуска тургустуунгаш, ылап болгаш дорт харын бээрин негеп турар.

Директор Оюн Сини-оол «Хайыраан боттуң» аныяктарга ажыы чүл?» деп айтырыгны чаңыс талалап тургускаш, хүүзүнде күзелин илередип турар деп билир мен. Мындыг чүгүле айтырыгны, оон ынчаар тургузуп турарын бодаарга, хөгжүм-шин театрының сценазынга «Хайыраан бот-даа, «Доңгур-оол»-дала ол директорлаан соонда сценага көзүлбес, дыңналбас «тос пазт шоочада» шыгжатынганы таварылга эвес. Ынчангаш «Хайыраан боттуң» салым-чолуун дугайында ол туруш-биле чөпшээрешпезинин ажыы-биле чугаалаам. А оларны солуптар оон дээре чүүлүг бис, мынчам? Ынчаарга улустуң төөгүзүн болгаш амыдыралын бадыткап көргүскен арынарын балап каапкаш, амгы болгаш келир салгалга үүнү чугаалаар, ыяпшыг суй-белек арттырып бээр бис? Бурунгу Тываның төөгүзүн оларга чүүн-биле бүзүредип таймызбырлаар бис? Бо айтырыгнар бөгүн дүрүм сөзүгаар бистиң мурнувуска тургустуунгаш, ылап болгаш дорт харын бээрин негеп турар.

Директор Оюн Сини-оол «Хайыраан боттуң» аныяктарга ажыы чүл?» деп айтырыгны чаңыс талалап тургускаш, хүүзүнде күзелин илередип турар деп билир мен. Мындыг чүгүле айтырыгны, оон ынчаар тургузуп турарын бодаарга, хөгжүм-шин театрының сценазынга «Хайыраан бот-даа, «Доңгур-оол»-дала ол директорлаан соонда сценага көзүлбес, дыңналбас «тос пазт шоочада» шыгжатынганы таварылга эвес. Ынчангаш «Хайыраан боттуң» салым-чолуун дугайында ол туруш-биле чөпшээрешпезинин ажыы-биле чугаалаам. А оларны солуптар оон дээре чүүлүг бис, мынчам? Ынчаарга улустуң төөгүзүн болгаш амыдыралын бадыткап көргүскен арынарын балап каапкаш, амгы болгаш келир салгалга үүнү чугаалаар, ыяпшыг суй-белек арттырып бээр бис? Бурунгу Тываның төөгүзүн оларга чүүн-биле бүзүредип таймызбырлаар бис? Бо айтырыгнар бөгүн дүрүм сөзүгаар бистиң мурнувуска тургустуунгаш, ылап болгаш дорт харын бээрин негеп турар.

Директор Оюн Сини-оол

ЫГЛАЖЫП ТУРДУВУС

Пёс, шын, оңу чажырбас мен. ыглажып турдувус. «Хайыраан боттуң» көрген кижиниң сагыш-сеткилин дойдуп, чамдыкта ылгыы безин хайыпп кээр чүве. Чаржынчыг амыдыралывыстың кээргенчиг төөгүвүстүң уттуп болбас, салгалдан салгалче дамчыдар ужурлуг бис.

Шаанда берге чүрттен чораан бис. Улуг Октябрьның тиилелгезининг ачызында, оруг улустуң дузазы-биле кайы хире бурунгаарлаанывысты «Хайыраан боттуң» көрбейн билип алыры болдунмас. Оңу катап тургузарын дүргедедирп. хоочуннарның созуун дыңнаары күзенчигдир.

Орус-оол ТУЛУШ.

Булун-Терек сүүр.

БОДУМ ХУУМДА САНАЛЫМ

Республиканың 60 Маадыр аттыг музейинің чаа бажыңын тудар деп телевизордан дыңнаап, дыка өөрдүм. Бо кончуг эки-дир. Оон кирер эжиниң аксында туралкаал тургузарын база чурукчулар чугаалап турду. Февраль 20-де болган дамчыдылгага кара сарлык бугазының кырында ча чүктээн кижи дүрүүнүн көргүзүп турган. Бо аныяк скульторлуң бодаңдарын боттандырары черле күзенчиг-дир.

Сенгин-Чаңгы деп араатанзыг дүжүмет чораан. Оң 60 маадырларның бажын Улаастайның Кара-Өг деп черге кестирген. Шынында аңаа өлүрер эрге бербээн. Оң өлүрүкү Сенгин-Чаңгының дүрүзүн доңгайты чыттырган, чорнының кырынга Самбажыктың мувган аълының даваңнарын ону бастырып турар кылдыр кылза чүл? А Самбажыкты боозун чүктеп алган чоруур, сергек база чоргаар кылдыр кылыры алдан. Моңа бо саналымны хамаарышкан черни ажылдакчылары өөренип көөрүн диледи.

Д. ХОВАЛЫГ.

Чөөн-Хемчик районда Бажын-Алаак суурлуң чурттакчызы.

Номчукчу болгаш солун

ОРАЙТАТПАЗА

Республика болгаш түе черниң солуннарын, журналдарын күзелим ёзугаар чагыдып ап келдим. Ынчангаш хостуг шактарда оларны номчуурунга дыка хандыкшылдыг мен. Тыва иштинде, чуртта база делегейде болуушкуннар-ны биилеп алыр дээш хүнүң келир солуннарны четтикпейн маңаарым чаңчыл болу бергеш.

Ынчалзажок бо солуннарны эккеп турары сээдлаштыкпыныг. Эртегниниң 8 шактан дүштекининг 12 шакка чедир почта харжаа куруг боор. Машина-биле дажыглаар болгаш ыңдыг хире, дүүн соонда келир-дир. Кижи бодаарга, чадаг почтачылар безин, оон эрте тарадып турар. Чоннуң чагыдылгазын машина-биле чүге орай эккээрил? Ылаңгыя дыштанып хүнперде ол солуннарны маңап шаг болур.

Бистиң алдыгы микрорайоннуң Дзержинская кудумчузунуң чурттакчыларынып солуннары шак ынчаар орайтап келир. Чамдыкта солун келир хүнүнде чок болур. Оон даразында хүнүң солуну-биле катай келир. Черле ынчаш мону эде көрүп. солуннуу чогуур үезинде келир кылдыр таварыштырза чүл?

Александр МОҢГУШ.

Кызыл хоорай.

ДАКПЫРЛАВАЗА.

«Шын» солуннуң доктаамал номчукчузу мен. Бистиң рабопда тускай солун чок. Ынчангаш республикада, чуртта болгаш даштыкыда-даа болуушкуннарны оон биилеп алыр мен. Ынчалзажок бо солуннуң ачызында бүгү үүнүн биилеп ап турар мен дээримге, арай-ла частырыг болур. Өске солуннар, сеткүүдер база эмгежок. Ында-бүрү болуушкуннарны телевизордан көрүп, радиодан дыңнап биилеп турар бис.

Бодум хуумда бо чылын «Тувинская правда», «Шын» база «Тываның аныяктары» солуннарны чагыдып алдым. Бо солуннарда үнүп турар материалдарга хамаарыштыр сапалым бижикседим. Үш солунга дакпырлаан медээлер үнгүлей бергилээр. Ол бүгүге таварымнас мен. Чижээлээрге, «Тувинская правда» солунга Чөөн-Хемчиктеп Е. Ооржактың ол районнуң хереглекчилер пиитилелиниде комсомол комитедп акша-барааң лотереязының Культура бажыңынга организастаар дугайында медээ үнген. Оон ол-ла медээ «Шынга» база парлаттынган. Оңу катап-катап чыруктаныпның ажыы бар бе? Чаңгыс солунга парлаарга-ла, четпир хире. Орус аъш тыва дылга доорим ол. Ындыг катаптаан чүүл номчукчуларга сонуургалдыг болбас.

Владимир МОҢГУШ.

Бай-Тайга район.

БУЯННЫГ-ЛА СЕСТРА

«Четтирдим» деп та чеже кижи сөглеп чоруур чүве. Улуг сестра атка четкен. Сарыг шайын аартап ора.

Кара-кыс Байыр-ооловнаның ажылдап турар үезинде кежээликтей Торгалыгның участок эмнелгезининг машиназы медерелин оскунупкан, берге аарыг кижини эккелген. Ол улуг эмчизин телефонналптарга, дораан-на чедип келген. Аарыгның диагнозу тургустунган соонда, ол кижиниң амы-тынын дээш демисел эгелээн. Улуг эмчи биле сестра болдунар-ла арталарын шупгузуп кылганнар.

Кара-кыс берге аарыг кижиниң чанындан ыравайн хоюген. Даң адып орда, аарыг кижи карактарын шаг чок көрүп келген. Чүве чугаалаар харык-даа чок, чүгле эриннерин шимчедир, сестрадан бир-ле чүвени дилеп чыдар хире. Кара-кыс аарыг кижиниң аксынче чылыг сукпуунну популяктап кутказын, ам-на өлүм аткаарлаанын биилп, улуг тыпган.

Буянныг, ачылыг-лыг сестра Бодунуң шилип алган мергежилиниге сеткилиниң ханызындан бердинген Кара-кыс Байыр-ооловнаның кызымаккай ажыл-ижинин ачызында, чеже кижи олумүнүң аспаапган чарлын, кан кадык кылдыр сегээп, «четтирдим!» деп сөглеп чоруур чүве. Оң амыдырал-чуртталгазы өөрүшкүнүң каалама оруу-биле эвес, а өскүүтүң көргенчиг салым-чолуундан эгелээн. Ол дөрт бичии дуңмалары-биле кады эрте чажында-за өскүс артыкан. Хайлыг аарыг адамзынын чарып аппаарга, оон сеткилинге эң-не буянныг ып — эмчи кижиниң ажыыл дег, чоңга ажыктыг чүве чок деп бодап алган. Школачы чылдарында эмчи болур күзел оңу сорук киирип, түүлепкен тургаш.

Кара-кыс 1959 чылда онгу классты дооскаш, ССРЭ-ниң Кызыл Крест болгаш Кызыл Чартык Ай интилелиниң чанында ийи чылдыг эмчи сестразы белеткээр курстарынга өөренип киргеш, ону эки дооскаш, дипломну холга алган. Ол 1970 чылга чедир Чадаананың төп эмнелгезиниң сестразынга ажылдаан. Тос чылдың практиктиг ажыл-ижи оон мергежилии бедидип, арга-дужуулгалыг сестра болурунга улуг дөмчүшээ берген. Кажан 1970 чылда оон өөнүң ээзи Александр Начыным Өвүр райкүүскомнуң, көдээ ажыл-агый эргелелиниң улуг агрономунга томуйлаптарга, ол чылдан эгелээш бо хүнперге чедир районнуң төп эмнелгезиниң туберкулёз салбырынга сестралап ажылдап келген. Ажыл-ижинге бедик мергежилп дээш, ацаа улуг сестре атты тывыскан.

Эмчиниң улуг сестразы бодунуң чымыштыг ижинден адырда, коллективтиң хөй-ниити ажылынга идепкейлиг киржип турар. Ам бо хүнперде коллективте профзивилел комитединиң база партбюронуң кежигүнү болуп, хөй-ниити организацияларының дайынчы арга-шинээн, идепкейлиг чоруун эде тургустуумуушкуннуң негелдеринге дүүштүр бедик деңнелче кодүреринге улуг-хуузун киирип турар. Эмнелге корпустарын септээринге фонд-биле берип турар будуктарының шынары багай болурга, профкомнуң болгаш партбюронуң инициативазы-биле эмчи коллективи эки концертти белеткээш, районнуң бүгү чурттакчы суурларынга эртекен чылын көргүскеш, оон киргеп акша-биле эмаль будуктар сатказ, аарыг кижилер чыдар палаталарлы өөгүр, чырык кылдыр будаан. Ол концертке Кара-кыс Байыр-ооловна идепкейлиг киришкеп.

Чоокта чаа улуг сестраның бажыңынга кире бээримге, сүттүг сарыг шайын, арбай далганып (солуну ажаок), саржагны стол кырынга делгеп салыпкаш, шайлаарынче чалады. Далаш чоруктуг кире дүшкеп кижи эмчиниң (чоп ынча дижир) айынган эртпейн, шайлап ора, солуп чүгаазын дыңнадым:

— Дүүн «Коммунизмче орук» совхозтуң Улаатай хойжу бригадазынга малчынпар хүвүнге чордум. Ында үчётта турар кижилеримге ужуратпыпаан, хүлээп алыпкын кылып, эмнер садып, солуп бееда-даа кылып бердим.

Коллективтиг керээ-биле ажылдаан ог-бүле звеноларының түңнелин үндурүп, оларның үзе саналгыында алыр оруглаарын адап турду. Эң-не үстү бөш муң чедир, эң-не адаа муңдан ору алыр, магалыг-дыр. Ол коллективтиг керээ деп чүвени дыка-за ажыктыг-дыр деп малчыннар чугаалап турду. Ол-ла бүгүнүң кол үнделиниң — кижиниң кадры. Чоннуң кадры — интиледдиң байлаа. «Кадыынарны эки каминаар» деп, малчыннарга чагып-даа турдум.

Мында эмчилер совхозтардан бюллетень алган кижилерни саналарывыска, 730 ажыг ажыл хүнү аарыг чылдагаан-биле үстүнген. Ол күрүпеге кайы хире улуг когарал болуп турарын малчыннарга база угаадым, сурган турдум.

Эмчиниң солуп чугаазын дыңнап олура, оон таймыбырының кижиниң хаара туза бээрин, бөдүүн, чедингир болгаш хөөштүнүң эккерин ордум. Кара-кыс Байыр-ооловнаның кызымаа ажыл-ижи бедик үнелелди алган. Бедик күш-ажылчы көргүзүүлерп дээш 1975 чылда Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле шаңнаткан. СӨКП райкомунуң, райкүүскомнуң хүндүлел бижиктери, өртектиг белектер-биле чеже шаңнатпаан дээр.

Өг-бүле ажы-төлүн интилелге төлептиг кижилер кылдыр кижизидикпеннер. Улуг оглу Аркадий авазының изин истеп, Томскиниң эмчи институдун дооскаш, уруглар эмчизи болган. Ол Чадаананың төп эмнелгезинде ажылдап турар. Ортун оглу Алик шеригден келген соонда, Кызылдың башкы институдунда, хеймер кызы Чечек Ленинградта аъш-чем үдегүүрүнүң технологтуг техникумунда өөренип турар.

Эмчиниң, буянныг сестравыс Кара-кыс Байыр-ооловна удаатпас 50 харлаар. Оон үйгу-дын чок ижинге улуг-улуг чедишпкиннерни болгаш кан дег кадыкшылды күзеп каалыпар.

Танов МОҢГУШ.

Өвүр район.

Кадыкшыл — байлаавыс

МӨГЕЙИП ТУР МЕН

Оон бээр эзеңи ааптаган. Эртиен чайын мени район төвү Сарыг-Септеи аар байдалга Кызылга эккелген. Кезии эмнээр салбырның база гинекологиянның эмчилери кады мени несиеш, эмнеп каапнар. Эмчилериниң сагыш човаанзынын кижиш-даа утпас мен. Оларның эвес болза чырык чер кырынга кайын чурттаар деп мен, ажыл-төлүм бана өскүссүрээр турган.

Кижиниң амы-тынын хээп мөгеп-шылаг биибес, мээлэр иштинг, хайыралыг эмчилеримге өөрүп четтиргенимни илереп-ин, телишпкиннер көзээде оларның-биле кады чоруурун күзеп, мөгейдим.

Нина САЛЧАК.

Сарыг-Сепгин харылзаа белдирииниң оператору.

Кыа-Хем район.

ОВААРЫМЧА ЧОГУВУСТАН

Январь жезинде болган чүве. Уруумнуң уруу Мариана еске өрээлге ойнап турган. Оон хенертен көрүпгеривиске, ол тендирип кылаштап турар. Уругнуң кылаштаан черинде таблетка эмнер чыдыр. Чүү болганын дораан эскерип кагдывыс. Бистерниң улуг кижилеринең оваарымча чогувустан, бичии кызывыс эмнер ижижкеп болган.

Дораан уругларым эмчи чалапкан. Суурда кижи эмчизи Любовь Сат далаш-биле келди. Ол уругнуң шинчээнн, эмге хораннаңган диагнозну тодаратты. Баштайгы эмчи дузазын ол чедиргеш. Арыг-Узуңдеге эмнелгеже дарый аппаарын сүмеледи. Ынчыг берге байдалга таварышкан турустуга, кожаларывыска келген Зоя Макаровна биле Валентина Чамыяновна Куулардар машиназы-биле участок эмнелгезинге чедиргп кагдылар. Оларның кижилерге кичээгейлиий, дузаарган ацаа көрүп, өөрүп четтиргенивисти солуп дамчыштыр база катап чугаалаксадывыс.

Эмнелгеге эккезген кызывыстың байлалы эки эвес, ол чыыдырап баксыраач. Дежурный эмчи Шагаан-Арыглар журген дуза чедирер машина чалаан. Оон уругнуң эмтынын камгалаары-биле эмчилер болдунар хемчегларнй алган. Бичии кижиниң шак ынчаар камгалап ап, эмчи дузазын көргүстүлер. Боттарының онаашкан ажылынга бергиигеп, буянныг эмчилерге ажыл-ижинге чогаадыкчы чежиишкиннерин күзедиивис.

Ольга ДОПГУР-ООЛ.

Улуг-Хем район.

ЧҮГЛЕ АРЫГ АГААР ЭВЕС

Республиканың өкпе туберкулёзун узуткаарының хемчегларын доктаамал чорудун турар. Ажык хевирнең болгаш бестерн туберкулёзтуг уругларны өөредир кадыкшылга школаның чогум-на Шуй-Аксында тургускапы черле таарымчалыг. Бо кадыкшылга школазының турар черинин агаар-бойдузу дыка чараш. Ында үшкен холушкак аргаарыгның, каттыг үүштериниң болгаш озт-сигенниң чаагай салдары салгакчыларның кадыкшылын эжижидеринге чогумчалыг. Барыын-Хемчик, Бай-Тайга, Монгун-Тайга районнардан келген өөренпкчилер ында бар.

Өөренпкчилерниң кадыкшылынга чүгле арыг агаардан ангыда, хоолулуг ааш-чемнер онза чугула. Ааш-чем хандырылгазын райпо баштаар черинге дараган К. С. Чамбыл-оол харылзаа келген. Чемниң ассортиментизи янзы-бүрү болурунче сагыш салдыпмы турар. Мурнунда сүт, сметана, творог айтырыы шиитпирлеттинмейн турду. Бо чемнер ам шиитпирлеттингеп. Ол чемперни «Мурнакчы» совхоз хандырып турар апаргап. Сметана биле творогту Кызыл-Мажалык суурда сүт заводунган ап эгелеливис.

Өөренпкчилерге диета чугула. Ынчангаш хүнде бөш катап чеммелерни доктаттывыс. Уруглар, оолдарның ааш-чемни хоолулуг, амданныг кылдыр белеткеп берип турар поварлар Ооржак Панан-оол, Любовь Чыргал оларга четтирнивис дивеес ергажок. Оларның белеткээн чемнинг шынарын Барыын-Хемчик, Бай-Тайга районнардан, Кызыл хоорайдан келген эмчилер хынап турар. Хынадларын түңнелив эки деп көргеп. Ынчалзажок поварларга электрилиг печка болза, ажылдарынга улам таварымчалыг. Бо херекселдя райпо шутуму-биле тыптырып ап болур. Ону райпо даргазы Киров Салчакович өөренип көөрүн күзеп турар бис.

Анатолий АРТАА.

Кадыкшылга школазының эмчизи.

ГРИПП БОЛГАШ ЧЕЛБИНЕР ААРЫГЛАР

Грипп болгаш бооставаның челбинер аарыглары (парагрипп аденовирфекция) — кижилерге калбаа-биле халдаар өң дүрген нептерээчел аарыглар. Ол аарыглар деген соонда, кижи ажыл кылыр харык чок апаар болгаш будун чыл иштинде бөзин пиичевейн орунга чыдыштар таварылгалар база тургулаар.

Барык бүгү организмге халдавырлыг микробтар тарай бээрге, аараан кижи халыдан бачымнаар, баш аарыыр болгаш баш дескинер, шаг-пинек үстүр база тыныш органының оруктары ышпа муңгашталып, аарыпкылыг апаар. Баштай хенертен чидин-биле дээптерге, температура улгадып турар болза, шимчеп хөделбейн орунга дораан чыдыпар, а оон дегийт-ле эмчинп чаһаар апаар. Эмчиниң сүмези чокка өске кандыг-даа «кара» эмнер четтирип болбас. Бот эмпеннишкин дуза чедирип тыдавас. Эмчи кандыг эмпер бижип бергенил, чүгле оңу ижер херек. Чамдык эмперни эмчиниң рецептизи ёзугаар ажыглавас болза кончуг аюлдыг. Чижээ, «Супорэф» деп мазь, «Эфедрин» деп эзилдирпгин болгаш өскедээ чамдык эмнерни кайы-хамаан чок ажыглап болбас.

Думчук иштинде болгаш бооставаа аарып турар черлерге бир түү «Калитон» болгаш «Ингалипт» деп аэрозольдарны база эвкалиптин, шалфейниң бүртүзеринин хандызын ажыглап болур. Бажыңга содаңы эзилдирип белеткээш, хөй эвестя ажыглаарын эмчилер сүмелеп турар. Чамдык от-сигенин хаймыдырып белеткеп алырының аргаларын бижип көргүзейн. Ол грамм сигенин (1—2 омаш) баалыңныг савага үргаш, оон кырынче ийи стакан илиг сүтүнү кудуп каар. Оон аксын так хатташ, 30 минута хире чылыдаар. Кижан болу бээрге, үш шак болгаш-ла, бир-ийи омаашты ижип ап турар. Оон ыңай ажыы-бүрү даалдарны, бүрүлерни хаймыдырып ижерин база сүмелеп турар. Чижээ, эмпиккеек болгаш оотпак даалдарын, ыт-кадын хаймыдырып ижип болур.

Грипп болгаш челбинер аарыглардан аараанының эң-не үезинде буттарны чылыг сутгаа-биле чиидээри чугула. Оңу удуур мурнунда-ла доктаамал чиидээри эки түңнелди бээр. 38 градус чылыг сутга ийи бүтүү 20 минута иштинде суп алгаш олурар. Оон чоорту 44—45 градус илиг сутнуу немеп ап олурар. Оон соонда арыг пес-биле сиидир эки дүрбүүлеп болгаш чылыы дезк чиидеени дээп үүн ук кедер. Дүргеп сетпиринге ааш-чем база улуг рольду ойнаар. Кара мүн. эт алы балык-биле кылган котлеттер дээп чижектиг чаагай амданныг чемнер чиир. Лимон болгаш ары чигири холуктуг шай ижерин база-ла ажыктыг. Кысказы-биле чугаалаарга, канчаар эмнеиирип эмчиден ыяк айтыгып алза эки.

Хостуг шагында арыг агаарта селгүүстээри кандыг-даа аарыглардан аарбаанынга камгалал болур. Доктаамал ол-ла ойүнде селгүүстеп кылаштап ап турар болза, организм ацаа чаңчыгып каар болгаш чогуур дадыгыышкынны алыр.

Думчук болгаш өк. бооства аарыглардан хоочураан кижилерге грипп ары челбинер аарыглар дээптер болза, аар, халадыг болур болгаш харын аарын байдалче шилчий берип база болур. Ындыг байдалдыг аарыг кижилерниң чамдыызы ыяк сагыша хогуур чүүлдерни сагыпаар баргылаар боор-дур. Өттүү хагар солгынга алыып, аарый бээринден кортпаш. аажок чылыглавыр, хөй кылын хеп кедер. өрээл иштин агаарлатпас болгулаар. Улуг-даа, бичии-даа кижилер организмин арыг агаарны ажыглап, кадыктырып, улам быжыг кылыр дадыктырып ап чоруур болза, кандыг-даа аарыгдан белен-селен аарбас.

Галина ПРОКУДИНА.

Санитар-чырыдышкын ба. жимнең улуг эмчизи.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

МАРТ 23

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

6.30— «120 минута. 8.35 — Мультфильмнер. 9.05 —«Траванте». Уран-чечен фильм. 1-2 сериялары. 11.10 —Медээлер. 11.20 —Уругнар шагы. 12.20 —12.45 — Конперт. 15.25 — Медээлер. 15.35 — Сонгулдаларга утказтыр. 15.45 —Фильм-конперт. 16.10— Барымдаалыг фильмпер. 17.15 —«...16 харга чедир болгаш оон улуг назы». 18.00 — «Национаалдар аразында харылзаалар: төөгүлүг дуржулга болгаш нарын айтырыглар». 18.45 —Бөгүн делегейде. 19.00 — «Пакистанның архитектуралы». Телефильмниң баштайгы кергүүү. 19.20 — «Фланктер». Уран-чечен телефильмниң баштайгы кергүүү. 21.00 —«Үе». 21.35—Сонгулдаларга утказтыр. 21.45 — «12-ги каът». 23.30—23.50 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимпастика. 8.15 — Өг-бүле академиязы. 8.45; 9.35 —Бойдуу эртеми. 4 класс. Ильменск заповедниинче аяп-чоруук. 9.05— Испан дыл. 9.55 —Эртем.-тайылбырлыг фильм. 10.55; 11.45 —Бойдуу эртеми. 2 класс. «Окин. час!». 11.15— Испан дыл. 12.05 —«Алгы». Уран-чечен фильм. 13.20 — 13.30 — Медээлер. 17.05 — Медээлер. 17.15 —А. П. Чеховтуң чогаалдарын экранчыткаиы. «Каттырыптыг кижилер». Уран-чечен фильм.

КЫЗЫЛДАН

18.45 — Уругларга фильм. 18.55 — «Чапсаржыгаш». Байдаалы. Телефильмниң баштайгы кергүүү. 19.20 — «Фланктер». Уран-чечен телефильмниң баштайгы кергүүү. 21.00 —«Үе». 21.35—Сонгулдаларга утказтыр. 21.45 — «12-ги каът». 23.30—23.50 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимпастика. 8.15 — Өг-бүле академиязы. 8.45; 9.35 —Бойдуу эртеми. 4 класс. Ильменск заповедниинче аяп-чоруук. 9.05— Испан дыл. 9.55 —Эртем.-тайылбырлыг фильм. 10.55; 11.45 —Бойдуу эртеми. 2 класс. «Окин. час!». 11.15— Испан дыл. 12.05 —«Алгы». Уран-чечен фильм. 13.20 — 13.30 — Медээлер. 17.05 — Медээлер. 17.15 —А. П. Чеховтуң чогаалдарын экранчыткаиы. «Каттырыптыг кижилер». Уран-чечен фильм.

КЫЗЫЛДАН

18.45 — Уругларга фильм. 18.55 — «Чапсаржыгаш». Байдаалы. Телефильмниң баштайгы кергүүү. 19.20 — «Фланктер». Уран-чечен телефильмниң баштайгы кергүүү. 21.00 —«Үе». 21.35—Сонгулдаларга утказтыр. 21.45 — «12-ги каът». 23.30—23.50 — Бөгүн делегейде.

МАРТ 23-ТЕ

«ПАПЫРАЛ»: Мультсборник № 15». 10.00, «Узник замка Иф» (2-ги фильм) 11.30, 13.30, 15.30, 17.30, 19.30 шактарда.

ВИДЕОЗАЛ: «История одной бильярдной команды» 13.00, 15.00, 17.00, 19.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Киносборник № 12» 9.30, 12.20, «Тайна третьей планеты» 11.00, 13.40, «Знакомство» 15.00, 17.40, 20.20 шактарда.

«ВОСТОК»: «Черный коридор» 15.00, 16.40, 18.30, 20.20 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Ялло такси» 14.00, «Новые приключения Янки при дворе короля Артура» 16.00, 19.00 шактарда.

КИНО

агаар

Республикага биче булуттаар. Чагбас. Чөөп чүктеп хаттың дүргени секундада 3—8 метр. Дүне 7—12, чамдык черлерге 16—21 градус соор. хүндүс 5 градус чедир чылыыр. чамдык черлерге 2—7 градус соор.

Кызылга биче булуттаар. Чагбас. Чөөп чүктеп хаттың дүргени секундада 3—8 метр. Дүне 9—11 градус соор, хүндүс 2—4 градус чылыыр.

Редактор В. С. ШАРАВИЙ.

667000, Кызыл хоорай. Красноармейская, 100 Индекс 54241

«ШЫНЫҢ» телефоннары

◆ Редактор — 3-43-34
◆ орадакчылары— 3-33-91; 3_34-17;
◆ приемная — 3_34-26;
◆ харылзаалгыг секретарь — 3-34-92;
◆ оралакчылары — 3_43-93;
◆ партийнин амыдырал киллизи— 3_36-82; 3-36-25;
◆ совет тургузуг. социал айтырыглар киллизи — 3_34-98; 3-41-23;
◆ үлетпүр киллизи — 3_34-49; 3_36-73;
◆ агроүлетпүр киллизи — 3-41-16;
◆ пропаганза киллизи — 3_34-57;
◆ культура киллизи— 3_39-15;
◆ информацин киллизи — 3-37-11;
◆ чагаа киллизи — 3_39-03; 8_34-39;
◆ корректорлар — 3_34-19;
◆ бухгалтерия — 3-43-41;
◆ очулга киллизи — 1-34-93;
◆ үнүтүүчүлер — 2_27-41;
◆ солуп келбейн барганза — 2-32-75_че доктаа.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 нарлалга аянды

Тиражы 25400 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үнүтүрер чер, полиграфия болгаш ном садыынын херектериниң талазы-биле күүгне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин бажы Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 258. ТС—00459.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1989 ч. март 24 чятница № 70 (13970)

1925 чылда үнележип тургаш. Өртээ 3 коп.

СЭКП ТК-ның Чагаазы: кыштаглаашкын — шылгалда

ӨГ-БҮЛЕ БҮРҮЗҮ

1989 чыл — «Сүт-Хөл» совхозтуң Чес-Булуң дойжу бригадазының малчыннарынга арендага кергээни шинээдип ап эгелээнинден башкайгы чылы. Өг-бүле бүрүзү совхоз-биле аренда кергээни чыл эгезинде чарган. Алган хүлээлгелерин чедиишкинниг күүседир дээш күжениишкинниг ажылдап турар. Бригадада шиитпэ-биле 3006 хой бар. Оларның 1750-ни төрүүр хой. Төрүүр 100 хой бүрүзүнден 85 хураганны камгалап алыр, шиитпэ-биле 4 тонна 509 килограмм дүктү кыргының бригадамның малчыннары шиитпирээн.

Бо хүннерде Чес-Булуң хойжу бригадазының төрүүр коданнарында хой оолдаашкыны адакталган. Дажы Ондар төрүүр 293 хоюндан 250, Самбуу Монгуш 297 хойдан 253 хураганны камгалап алганнар. Шиитпэ-биле бригаданың кыштагларында 1440 баш хураган доругуп өзүп турар. Амгы үеде малчыннарның мурнунда турар ыдык сорулга — төрүттүнген хураганнарны чидириг чокка азырап өстүрери.

Борис ОНДАР.
Бригаданың эрчи-бригадири.

ЧАМДЫК ХЕМЧЕГЛЕР

1988—1989 чылдарның кыштаглаашкының организастыг эрттирер талазыбиле СЭКП ТК-ның Чагаазын «Х Улуг хурал» совхозтуң малчыннары эрткен күзүн танышкап, чамдык организастыг хемчеглерни шагаа-ларар. Оларга совхозтуң директизязы, специалистер база дузалашкан. Эң ылаңгыя сигеннең, витаминниг сиген даалганын, дустуг болгаш ескедаа чемнерни коданнарга четчир кылдыр хувааган. Ону каминг чарыгдап турар. Ынчангаш бо кыжын малмаганның шинги байдалы мурнуку чылдардан черле дээре. Малдың янзы-бүрү варыгларынга удур камгалал эмнээшкиннерни удаа-дараа кылганындан ооң хораар чоруу кызырылган.

Ам хой оолдаашкыны адакталып турар. Хураганнарда хорамча чок. Эң ылаңгыя Андрей Содунам, Баа-Хөө Бичиижик, Владимир Мекпер-оол оларның коданнарында улуг хой база чаш хураганнар-даа дыка эки турар. Ында сакмапчылар Анай Шурсат, Айлаң Баа-Хөө, Валентина Мекпер-оол, Кара-кыс Монгуш олар 80-90 хураганнарны ажаан азырап, кызымаа-биле мактадып келген.

Кызыл-оол САГААН-ООЛ.
Кызыл район.

БАЙДАЛ БАГАЙ ЭВЕС

«Чыраа-Бажы» совхозта кой оолдаашкыны адакталып турар. Амгы байдал-биле алырга, чаш хураганнарның шинги байдалы эки. Эрткен чылын ажыл-агыйның чемпиону болган Григорий Оюржактың бүгү хоюнуң 91 хуулу оолдаан. Бо чылын базала ооң өг-бүлезин керээ-биле ажылдаат, хураганнарны бүрүн камгалап алыр соруглганы салган. Дагыр-Шемиде Александр Сарыглар. Ак-Хаада Калдар-оол Сарыглар оларның коданнарында малмаган менди. Оларда хой хой терээн.

Час дүшкен-биле холбаштыр малчыннарга улам берге аппар дээрэн дуржулгалыг хойжулар билир. Ынчангаш олар бо хүннерде бичии-даа компаат дивейн ажылдап турарлар.

Арагачы ДОНГАК.
Чадаана хоорай.

ДЕШКИЛЕШКЕН ХУРАГАННАРЛЫГ

Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны, Улуг Ленинниң Найыралы орденниң эдилекчизи Ч. И. Тарын-Балырның кыштаа Мөген-Бүрен биле Мугур-Шегетей хемнериниң белдирги каас-чараат бойдустуг Чалчы-Аксы деп черде. Малчын кижиниң ажыл-иштинээ кодалыныш даштыкы хевирээлеңне илдеп деп чугаа бар. Ол ылап-ла ыңдыг. Малының денискээри арыг-силиг, ажыңнг малчыныңың ажыл-херээ база бүдүрүмчелиг боор чүве. Чүгүлүү-оол Иргитович биле Дерип Санчы-Доржуевнаның кыштаашта баарга, үргүлүү арыг-силиг, эт-сеңги, дериг-херекседиң кезээде айлай каап каан чыдар улус.

Малчыннарның ажылыңа баргаш, дүшкен олчаан бажыңыңче кирдим. Бажың ээзи Дерип Санчы-Доржуевна хураганнар эмнээшкитеп тур. «Кымнарны Хоптак-кыс, Хоптак-оол деп кыйгырып турганынар оң?» —деп, айтырымга, чаагай-ла каттырган: «Хураганнарны ынчаар кыйгырар кижи-дир мен йөш-дүн. — Кый дээрге маңнажып кээрлер». Малчын кижиниң мал-маганга хамаарылгазы бир янзы, онзагай, кижиниң үткалыг деп ынчан бодадым.

Хураганнарны эмнирип доозаш, даштыгаа агаарлаарын дээш кажаазын ажыдыптарга, кудуруктарын ходуйтуп, баштарын шала дыртыйты салып алган демиселээн оваан турарының чаптанчыын каа-чаар ону.

Дерип Санчы-Доржуевна мени бажыңынче чалады. Чеже-даа чай-кызыы чок ажылдап турар болза, аалга киргеп кижиге кудар шайы белеп турар. Шайлап оре, малчыннарның күш-ажылчы хүдэлгээни сонуургадым. Оларның коданында төрүүр 358 хой бар, 341 хураган төрүттүнген. Олар шупту онча-менди, доругуп турар. Төрүттүнген хураганнарны чидириг чокка чайгы одарже киирээн алыр дээш кызыл ажылдап турар. Ажылынга кызымаа-биле малчыннар бедик дөртүүглерни чылдыңа чедип ап келгеп. Мал чемп арай-ла эвээжеп турар улус болду. 3 тонна хире сигеп. 1 тонна хире оодурба арткан. Сигеп-ширбиш аймаан немей дүжүрүп бээр боор деп идеген олурардар.

Хураганнар доругуп, чемге кире бээрге, Хову-Аксы деп черде чалаанче көжер деп турар. Оларның ында чалаа кыштаг-биле дамчыдыр. Кажаа-хораалыг, чаңы мал адаанга чадар өдекти база белеткеп каан. Өзүлүүк эвес чазагга хураганнар аарбас, сылдангы-сырыңгыга белеп алыспас.

Хоочуп малчыннар так мынчаар эрес-кежээ ажылдап турарлар.

ЧУРУКТА: хойжу Д. С-Д. Хертек.

Успун-Доржу ИРГИТ.
Монгун-Тайга район.

КОЛ МАГАДЫЛАЛ ЧОК

Кыштаглаашкынче эрткен күүгүн кирип тура, Таңды районда Салчак Тока аттыг совхозтуң Кулузун сүт-бараан фермазының саанчылары, кадарчылары болгаш удуртукчулары аңаа белеп эвес боор бис деп үүрээп билгевнер. Совхоз 1988 чылда мал чемни белеткээр планның күүседин шыдаваан. Шиитпинниң малынга кыш дургузуунда мал чемниңиң чедиишпес курлавыры-биле кыштаглаашкынны эгелээн. Бир эвес хойжу коданнарда кыштың агаар-бойдузунуң чымчак болганы-биле байдал түгээр болза, а сүт-бараан фермазында мал чемниг-биле хандырылга дыка парын. Бөгүн фермада мал чемниңиң курлавыры шуут чок. Улуг-Хем районнуң «Улуг-Хая», Таңдының «Сосновское» дүрүлга-бүдүүлге ажыл-агыны, «Революцияның чалбыжыы» дээш ескедаа совхоттардан дилевип, аар ортек-биле мал чемни садып ап, ону удур сөөртүп, фермада шиектерни, быжаалдарны чемгерип турар. Мал чемни чок болганда, шиектерни болгаш быжаалдарны рацноп ёзугаар чемтереринниң дугайында чугаа турбазы чугажок. Оларның чүгле хырнын дүптеп турар. Чамдык хүннерде дүшке чедир бешин шиектер чем чок артып каап турарының дугайында саанчылар хомудап чугаалап турдулар. Мал чемни ооң-биле ажыл-агыйлардан аар өртек-биле садып ап турар болганындан. Кулузуун фермазының коллективиниң бүдүүлүн турар сүдүүн бот-үнезин мурнуку чылдардан-даа улам авартаан. Ол үеде фермаңың бүдүүлген сүдүүн бот-үнезин планнаттынганындан оранчок аар турган. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, ферма амгы үеде дыка карыгалыг боон артыышаан.

Мал чемни Салчак Тока аттыг совхозтуң ажыл-ишчилериниң четчирү-биле белеткеп шыдаваан барганының чылдагаанын чүдэл? Кызыл районнуң «Тээлелге», амгы үеде мал чемни дилеп ап турары Таңдыда «Революцияның чалбыжыы» совхозтарга деңнээргө, бо совхозтуң мал чемни белеткеп ап болур материалдыг бааззы черле шору болгай. Элегес суурнуң коогунда суггаттыг шөлдер хей. Суггарылга системазын тударынга хей акпа-көрегпипе база үндүрген. Ээзэш эвес чарыгдалдарны үндүрүп турган, тургускан бо баазаны совхоз бөгүнге чедир долуу-биле ажыглап шыдаваан, харып-даа улам бакыратпаан. Кулузуун сүт-бараан фермазында мал чемни төнген деп дыңнаваш, мал чемп белеткемиге ажылдап турган механизаторлар-биле 1988 чылдың июль 19-та болган чугаапы кижи сактып кээр. Механизаторлар Тас-оол Ондар, Николай Кыргыс, учётчик Анна Ермилова суггаттыг шөлдериниң сигеннинниң шаарарганыны, ооң дүжүдүүн кудулаапынга хомудап турдулар. Суггаттыг шөлдериниң сигеннинниң шаарарганының бир чылдагаавы ол шөлдерге Элегес суурнуң чурттакчыларының хүүда бөзэ совхозтуң бодунуң малының күстен эгелээп, часка чедир оттап турары деп олар таңылбырлаан чүве. Эрткен чылдың чазынындан сигеп шөлдериниге малчыннар малын май 20-ге чедир одарлатканнар. Шаарарган сигеннинг шөлдерни чаартыр, суггатты механизастарын экижидер талазы-биле ажылдар сөөлгү чылдарда барык чоруттунмайн келгеп. Суггаттыг болгаш суггат чок-даа шөлдерде сигеннн белеткеп алырда дешилгелиг технологияны ажыглавайн турар. Сигенчилериниң ажылы агаар-бойдустан хамаарылгалыг болуп артышаан. Кескеп сигеннн салгынналдырып кургадырының аргазын ажыглавайн келгеп. Эрткеп чылдың чайынында бирээзинге-ле 100 тонна сигеп кургадыр дериг-херекселди белеткээн. Салгынналдырыкчыларның кабельдериниң чогу-биле ону ажыглалга киирип шыдаваанын совхозтуң ынчангы директору дыңнаткан чүве. Ооң соонда-ла ол дериг-херекселди ажыглааны кандыг-ла болду... Үеэзинде адаанывыс болгаш ескедаа чылдагаанналр шиитпинниң малын чем чок артырарынга чедиргени ол. Бир эвес кыш чымчак эвес, ескс совхозтарга мал чемни база чедиишпес турган болза, бөгүн Кулузуун сүт-бараан фермазының байдал дыка баган турар иймк.

Бо чылдың баштайгы кварталында ферма 203 тонна сүттүг күрүнеге дужаар планныг. Март айның ортан үезинге чедир 175 тонна сүттүг дужаагаш. Квартал планын күүседиптер арга бар. Ынчалза-даа ында улуг өөрүнчүг чүве чок. План күүсеттинерда болза, сүт бүдүрериниг үндүрген чарыгдалдар хей.

Саанчылар Окумаа Монгуш, Зоя Сарыглар. Надежда Какөй-оол, бызаа ажаакчылары Фанпа Чалбөө, Алевтина Волосатик к о в а дээш ескедаа саанчылар, кадарчылар инектериниң, бызааларының ажаалда-тежээлдеэнн баксыратпас дээш ажылдап турар. Ынчалза-даа оларның ажылы мал чемниңиң чедиишпес болганындан эки түңнел чок.

Кыштаглаашкын дээрге, бүгүн чылдың үзүк чок ажылыдыр деп мурнакчы малчыннар чугаалажыр. Келир кыштаглаашкында малга четчир сигеннн чайын курлавырлап алырының аргаларын Салчак Тока аттыг совхозтуң удуртукчулары бөгүнден эгелеп бодаар болза эки. Бо кыштаглаашкында шиитпинниң малы чем чок артканы оларга өөредиг болур ужурлуг. Шиитпинниң малын хүр кыш акыларының эң кол магадылалы —четчир курлавырлыг мал чемп болгай.

Шагыр-оол СУВАҢ.
(«Шынның» корр.)

Соңгулдаларга уткуштур

АЖЫК ЧУГАА БОЛГАН

Сүт-Хөлдүң совхозтарының, үлетпүр бүдүрүлгелериниң, тудуг, садыг, школа, эмнелге, аңыдырал хандырылга коллективтериниң төлээлекчилери Тываның № 391 девискээр соңгулда округундан СССР-ниң улус депутадыңга кандидат, СЭКП обкомунуң бирги секретары Г. Ч. Ширшин-биле ужуражылгага эртикен средада районнуң Культура бажыңынга чыглып келген.

ССРЭ-ниң улус депутадының кандидады-биле ужуражылганы СЭКП райкомунуң бирги секретары М. Д. Кара-Сал ажыткаш, соңгулдаларның ужур-дузазын бедидип үнелээш, аңаа белеткедиң чорун турарын чугаалаан.

Депутаттың кандидадының бүзүреттирген кижизин Тываның дыл, литература болгаш төөгүүнүң эртем-шинчилел институдунуң директору, төөгү эртемнериниң доктору Ю. Л. Арапчыга сөс берген. ССРЭ-ниң улус депутадыга кандидат Г. Ч. Ширшинниң донгу намдарын чымыганнарга ол танышкырган. Төлептир кандидат дээш соңгулдалар хүнүнде бадылаашкынның бөзрине соңгукчуларны ол кыйгырган.

«Алдан-Маадыр» совхозтуң директору Х. А. Монгуш, «Ишкин» совхозтуң өшкү кадарчызы О. Ш. Сат, районнуң сентелге-тудуг участогунуң начальныгга В. Ш. Монгуш, «Сүт-Хөл» совхозтуң директору П. С. Кара-Сал, район эмнелгезиниң кол эмчизи О. Ш. Ондар, «Октябрь 30 чылы» совхозтуң директору К. А. Ховалыг ужуражылга хуралдыга чүве чугаалаан. Депутаттың кандидадының бүзүреттирген кижизиниң чугаазынга олар бүрүнү-биле каттыжып, Г. Ч. Ширшинниң республикаңың болгаш катап тургустурган Сүт-Хөл районнуң социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң дүргедедир херекке хуудa кирип турар салымшыкыны эвээш эвээш демдеглээн. Ооң-биле чергелештир районнуң социал-экономиктиг хөгжүлдезинде четпестерни айтып, шиитпирлээр ужурдуг айтырыгларга докталп, депутаттың кандидадынга чамдык чагыгларын, дилегдерин киирген, боттары бодалдарын, күзелдерин илередип, сүмелерин киирген. Ылаңгыя Сүт-Хөлдүң ортумак школазының, район эмнелгезиниң материал-техниктиг базазын экижидериниң, Сүт-Хөлдү «Сүт-Хөл» совхоз ажыглаар кыдыр дамчыдыр бээрииниң, Сүт-Хөл — Ишкин араазының оруун, Хемчикти кежер көвүрүгүң тударының, бойдус камгалалыңче шыгыы кичээгей салырының дугайында болгаш кижиниң амыдыралының чаагай чоруун экижидеринче утланган ескедаа айтырыгларны олар кедүргеп.

Депутаттың кандидады, СЭКП ТК-ның кежигүнүтө кандидат, партия обкомунуң бирги секретары Г. Ч. Ширшин сөс алган. ССРЭ-ниң улус депутадының кандидадыга депшидип улут идегелдиң көргүүн турары дээш Сүт-Хөл районнуң ажылчы чонунга өөрүп четтиргенин илереткеп, ону бүзүредиргебиле билиндирип, арга-дужургазын, күүүн үндүрүп ажылдарын азаан.

Он беш дугаар ужуражылганы эрттирип турарын ол чылганнарга дыңнаткаш, ооң хей ажыктыг түүлдерин билип, өөренип алганын, моон соңгаар республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң дүргедедирде, партия ажылының стилин, арталарын сайгыладырда чүүү кылзе чоруурун соңгукчулар айтып, сүмелеп боргенин чугаалаан. Тыванын чонунда, политика, утаан-медерел-даа талазы-биле ескеп. Олар хандыр бодап, ажылхеректи эки анализтеп билир болуу берген. Эдс тургустуунуушкунуу, демократиниң ажык-чарлыг чорукту шилбертир, хамыладыр хөректе олар идепкейлиг киржин турарлар. Ажылчы чон СЭКП обкомунуң ажыл-чорудулгазын чүүдүүлүүнүң, деткип турар-дыр, оларның санаалдарынга, сүмелеринге даянып, бир демдег ажылдарын ол түгүлээп айтыкан.

Районнуң социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң айтырыгларынга ол доктаган. Сүт-Хөл район катап тургустутташ, ында чыл болгаш, бо араазында шаңкы хөгжүү турарын дейдеглээш, ооң чижектерин киирген. Тудуг болгаш кызыр-чаар материалдарга, одаар түүлдерге болгаш ескедаа бүгү түвеге канмалга-хумагалалды күштелдирериче чыыганнарны кыйгырган. Тудуттуу, ылаңгыя чурттаага тудуун республикага, районга көвүдедирде кылза чогуур ажылдарга доктаган. Сүт-хөлчүлер чээли албайн боттарының акша-хөреңгизи-биле чурттаага бажыңнарын тудуп алырын көвүдеткенин мактаан, ол эки эгелээшкинин деткип, улам шептерелирин айтыкан.

СЭКП ТК-ның март (1989 ч.) Пленуму кедээ ажыл-агыйны улам шнай хөгжүдер болгаш быжыглаар херекке улут болуушкун болганын Г. Ч. Ширшин дыңнаткаш, ооң шиитпирлерин боттандырары-биле республикага, районга чүүү ыыларынга доктаган. Сүт-Хөлге малдың баш санын өстүрер, продуктулуун белдирер, ногаа аймаан тарырын көвүдедир дээш тодаргай хемчегларын алырын чугаалаан.

Ажылчы чонунуң, хамыктың мурнунда малчыннарның кадының камгалаар дээш бүгү-ниитиниң кичээнгейин салырын бирги секретарь чугаалап айтыкан, партия, совет, ажыл-агый органнарының талазы-биле кылыр ажылды чугаалаан.

Кем-херек үүгедер, коруктуруу үүлер арагалар болгаш аңыдырада осне-даа тааырымча чон үүлдерин үүдезиин-биле узуткары-биле эң-ни дээштир, шыңгыы хемчегларын районнуң партия, совет, ажыл-агый, административтиг органнары азырып кол сорулга кылдыр салган.

Кижилериниң ажылдарынга, чурттаарынга болдуунда таарымчалыг бүгү-ле үүлдер бар. Шынзыг болза-даа болуругоруур-биле шиитпэ ажыктыг ажыл кылбас, кем-херек үүгедер, арагалар, ойлаар чоруктар улут назылыг-даа, аңыяк-даа кижилериниң аразында бар. Чамдык ийи-чаңгыс кижилер чурттаар бажыңнарын тудуун республикага, районга көвүдедирде кылза чогуур ажылдарга доктаган. Сүт-хөлчүлер чээли албайн боттарының акша-хөреңгизи-биле чурттаага бажыңнарын тудуп алырын көвүдеткенин мактаан, ол эки эгелээшкинин деткип, улам шептерелирин айтыкан.

СЭКП ТК-ның март (1989 ч.) Пленуму кедээ ажыл-агыйны улам шнай хөгжүдер болгаш быжыглаар херекке улут болуушкун болганын Г. Ч. Ширшин дыңнаткаш, ооң шиитпирлерин боттандырары-биле республикага, районга чүүү ыыларынга доктаган. Сүт-Хөлге малдың баш санын өстүрер, продуктулуун белдирер, ногаа аймаан тарырын көвүдедир дээш тодаргай хемчегларын алырын чугаалаан.

Ажылчы чонунуң, хамыктың мурнунда малчыннарның кадының камгалаар дээш бүгү-ниитиниң кичээнгейин салырын бирги секретарь чугаалап айтыкан, партия, совет, ажыл-агый органнарының талазы-биле кылыр ажылды чугаалаан.

Кем-херек үүгедер, коруктуруу үүлер арагалар болгаш аңыдырада осне-даа тааырымча чон үүлдерин үүдезиин-биле узуткары-биле эң-ни дээштир, шыңгыы хемчегларын районнуң партия, совет, ажыл-агый, административтиг органнары азырып кол сорулга кылдыр салган.

Кижилериниң ажылдарынга, чурттаарынга болдуунда таарымчалыг бүгү-ле үүлдер бар. Шынзыг болза-даа болуругоруур-биле шиитпэ ажыктыг ажыл кылбас, кем-херек үүгедер, арагалар, ойлаар чоруктар улут назылыг-даа, аңыяк-даа кижилериниң аразында бар. Чамдык ийи-чаңгыс кижилер чурттаар бажыңнарын тудуун республикага, районга көвүдедирде кылза чогуур ажылдарга доктаган. Сүт-хөлчүлер чээли албайн боттарының акша-хөреңгизи-биле чурттаага бажыңнарын тудуп алырын көвүдеткенин мактаан, ол эки эгелээшкинин деткип, улам шептерелирин айтык

„ШЫНЫҢ КӨРҮНЧҮҮНДЕ“

КӨДЭЭДЕ ӨГ-БҮЛЕ БҮРҮЗҮ КАРТОФЕЛЬДИ ТАРЫЫР, ОГОРОДТУГ БОЛУР ДЭЭШ

ТӨГЕРИК СТОЛ

Дуржулга, сүмелер

Медицинаның докаатканы, эртемге үндезилээн чижек-норма ёзугаар чылда бир кижиге 105 килограмм картофельди, 140 килограмм ногаа болгаш бахчи культураларын аъш-чемге ажыглаар ужурлуг. А бистиң республикада четче эвес медээ-биле алыр-га, 1988 чылда бир кижиге оналаштыр 53 килограмм картофель, 54 килограмм ногаа аймаа онаашкан. Моон алгаш көөрге, нормага дыка четпес-тир.

Хоолулуг ажыл-бүрү чем—ол дээрге эм-дир. Кадык-чымырак болур дээш, хоолулуг чемнерни чиир. Картофель биле ногаа бүдүрүлгенин көвүдиргенге чоннуң хүүда дузалал ажыл-агыйы ажок улуг ужур-дузалыг. Ынчангаш бо культураларны совхозтарга тарып остүрери-биле чергелештир хоорай, суурларының чурттакчылары оны хүүда боттары база тарымыр ужурлуг.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели «Республикада хамаатыларның хүүда дузалал ажыл-агыйларын, коллективтиг сад болгаш огородту көгүдер талазы-биле немелде хемчеглер дугайында» 1988 чылдың март 23-те докладлы хүлээп алган. Ол докладлы күүседир талазы-биле совет, профсоюзтар органнары база хөрээженнер чөвүлелдери чамдык ажылдарны ылгып чорудуп турар.

Бажың чанында картофель, ногаа болгаш кат-чимис тарымырынга бир берге чүүл болза—сүт. Бо талазы-биле чер-чер Советтериниң күүскомнары шуут-ла план ёзугаар шилгимы хемчеглерни алыр ужурлуг. Ол дээрге эң чугула социал айтырыг-дыр.

«Чоннуң хүүда дузалал ажыл-агыйны көгүдер талазы-биле чүүктүлү ажок идепкейжок. Чүге оларны детиир, бүгү талалыг дузалажыр керек.

Чоокта чаа Кызылга, Парлалга бажыңынга, Тыва АССР-ниң Улусчу контроль комитединиң, «Шын» биле «Тувинская правда» солуннарының редакциялары чоннуң хүүзүнде картофель, ногаа база кат-чимис остүрериниң талазы-биле «Төгерик столга» бесседаны организастаан.

Анаа республиканың чогуур органнарының төлээлеринден ангыда, көдээ Советтерниң чамдык күүскомнарының даргалары, ногаа, картофельди тарып остүрүп турар идепкейлиг чурттакчылар база киришкен.

Ужурашмылганы Тыва АССР-ниң Улусчу контроль комитединиң даргазы Даңдар-оол Көк-Хуналевич ООРЖАК эге сөзүг-биле ажыктаан, бо ажылдыг иштин республикада чоруп турарынга доктаваан.

«Төгерик столга» болган бесседаның материалдарын моон аланда парладывыс.

Каа-Хем районда Бүрен-Аксы көдээ Советиниң күүскомунуң даргазы Анатолий Серафимович Стародумов:

— Бистер күүскомнуң хуралынга суурнуң чурттакчыларының картофель болгаш ногаа тарып остүрүп турарының дугайын чугаалашкан бис. Иниитиин-биле бо кудыстураларны 30 гектарда тарып турар. Чылдың-на 300—350 центнер картофельди суурнуң чурттакчылары бажың чанының участоктарындан ажаан ап турар.

Чурттакчылар бажыңнарының чанында черни канчаар ажыглаан турарының дугайында күүскомнуң шүтүмү-биле хынап көрген бис. Суурда 10 хире ёг-бүле оны ажылдавайн келген. Олар кырганнар болгаш инвалид-тер боон турар. Советтиң денискээринде 258 ёг-бүле бар, олардан 125 ёг-бүле кат-чимисти база тарып остүрүп тур.

Иниити байдал чүл дээрге, ногаа, картофель талазы-биле боттарывыс хандыртынып турар бис. Артык чүүлдерни күзүп магазинге база совхозка дужаар бот-боттарын база арагында салыглажып алыр. Совхоз мал чеми бээр. Оон-биле орнаа алыр.

Чер аңдарарда бергелер чок, совхозувус тракторну бээр. Оон хелеэнниң кассага төлеп бээр. Суттарыла талазы-биле база бергедээр чүвениг чок. Кудыстардан хоолайлар шейтеп, оны бажың чанында огородтарже киирилээш. Ол ышкаш улус бажыңнарында база кудыстар-лыг. Өрүмнеп каскан кудыстан сүт ап турарывыс дээш совхозка база хелеэнниң төлээр бис.

Бажың чанының эң эки участогу дээш социалистиг чарыштыг күүском организастаан. Хүүда дузалал ажыл-агыйны көгүдер дээш чурттакчыларның чүткүзүп дирекция ажок деткип турар.

Бай-Тайга районда «Кызыл-Даг» совхозтуң күш-ажыттың коллектив төвүлелиниң даргазы Александра Петровна ДАМДЫН:

— Чоннуң хүүда дузалал ажыл-агыйын көгүдер дээш бисте хей-иниити организа-циялар база депутаттар-биле кады демнежип ажыттан турар. Көдээ Советтиң девиспээринде 262 ёг-бүле бар. 1988 чылдың түңнели-биле 60 ёг-бүле картофельди, 76 ёг-бүле ногаанны тарывайн турар.

1988 чылда суурда бир кижиге оналаштыр 50 килограмм картофельди ажаан алган бис. Үреэнниң Сали индыгдан садып алыр-дээ таварылга турар. Үреэни хе-регээр улустуң ат-даңзыны тургускан, оон дирекция автомашина бээрге. Абаканче улус чорудар бис. Олар садып экизээр. Оон ашкыда, суурнуң чурттакчылары бот-боттарындан база садып алыр-ла. Черни тарырда совхоз трактор бээр.

Картофель, ногаа тарырда кол-ла чүүл суттарыла дээри-ле чоп. Бистиң суурнуң турар черни таварымчалыг, ынчангаш бажыңнар чанының огородтарынга суг арык-биле кээр. Оон ашкыда суурда өрүмнеп каскан 4 кудук бар. 52 өреге боттары кудуктуг.

Айтырыг: А оларның иштинде электрилиг кудук ка-жыл?

Харым:—Он ийи.

Д. К.-Х. ООРЖАК:— Көр-бес силер бе: бичии суурда 12 кудук электрә-биле ажыл-даар, а район төвү Хандагайты суурга эртикен чылын чүгле чаңгыс ёг-бүле индыг кудуктуг турду.

А. П. Дамдын:— Бир-тээ мал-маганны ёг-бүлелер база тудуп турар болганда, огородка чемнишчидиле кылыр чүгле өдектиг ажылаан турар бис.

Картофель үреэнниң дугайын чугаалаан мен, а ногаа үреэнниң Тээлиде магазинден садып аар бис. Аңаа морковь, огурец, помидор, капуста үреэнниң чазын-на садга бээри черле эки.

Айтырыг:— Ногаа, карто-фель өстүрер талазы-биле суурнуң чурттакчыларынга агрономнар дузалажып турар ирги бе?

Харым: Бисте айның 15-те агитквартиралар айны-биле өөредилге эртип турар. Аңаа ногаа, картофель өстүрер та-лазы-биле дуржулга солчур, агроном база тайылбырлап өөредип турар. Ол ышкаш боттарывыс солуннардан, сеткӱүдерден база номчуп алыр тур бис.

Реплика: Республика со-дуунары ол талазы-биле ма-териалдарны дыка аазаптың парлап турар.

А. П. ДАМДЫН:—Ынчаар-га бис ферма улузунга ангы чер үндүрүп берген бис. Олар-ында коллективтиң-биле кар-тофельди тарып ап турлар. А шээр мал кадарчылары оңу тарыыр аргазы чок. Ынчалза-даа, аргалыг улус суурда дөргүл-төрелдериниң бажың-нарының даштынга база та-рып ап турар. Оон алган дүжүүн база-ла төрелдериниң бажыңнарынга шыгжаар, оон бичиилеп ап турарлар. Шээр мал кадарчыларынга база аңгы чер бээр дугайында айтырыгны шинтирлеп тур-рар бис.

Айтырыг:— А бичии уруг-дарга бо-ла ажылдарны канчаар өөредип турар силер?

Харым:— Кызыл-Даг суурда өртүмек школаның өөре-никчилери картофель тарыыр аңгы тоолдут. Эртикен чылын олар оон 9 тонна картофельди ажаан алганнар. Шынап, суурнуң чурттакчыларынга ногаа, картофельди тарып өс-түрериң школаның биология башкылары база өөредип ту-рар чүве бо.

Өөвүрде «Торгалыг» совхозтуң чурттакчызы, партияның болгаш күш-ажылдың хоочуну Василий Балчиевич БҮРБҮ:

— Мен картошканы, өгу-решти, редисти, согуланы шаандан тура-ла тарып ёс-түрүп келдим. Ынчангаш совхозтан, райподан-даа карто-фель садып албас улус бис. Бажың чанында өстүр-ген картошкавыстың үреэни-биле чылдың-на май 10—15 үезинде черни суггаргап, оон картофельди тарыыр бис.

Бистиң Торгалыг суурнуң хевискээри даштыг чер, ынчангаш ону аштап арыглаашт, хорадыыр болбаазырадып алыр. Өске черлерден каре хөрзүн, ноинди өдек төп алырга эки.

Торгалыгның төп кудумчузунда бистиң ёг-бүледен ёске картофель тарып турар улус чок. Шаандан тура картошка тарып өөренген болгаш, аңгы ёг-бүлелиг апарган уругларым база картошканы тарып ап турлар. Бажың чанында участогувус эвээш чер, ынчалза-даа чылдың-на оон 20 ажыг тоодайны ка-лып ап тур бис. Бажыңы-ныста, тала аланда карто-шкага шыгжаар оңгарывыс бар. Аңаа ол үрелбес, доңмас болгаш сывы үмнес-даа-дыр.

Бичиимден тура-ла чер ажылы-биле холбашкан мен. Чоок бригадирил-даа турдум. Ынчангаш черниң ажыын билир мен, оңу эки болбаа-ырадыр, хайгаараар болза, ыяштыг бээр.

Ынчаарга ам Өвүрде, оон иштинде бистиң «Торгалыг» совхозта картофель, ногаа өстүрериниче салгып салбас боор чүве-дир. Бистиң «Тор-галыг» 12 га картошка, 2 га ногаа тарыыр планныг. Оон соңгу 7-8 чылда үреэнниң че-лер безин дужүт ажаан ап чадаарга кижи кайгаар-ла чүве-дир. Соңгу дөрт чыл турушунда бээп эртемниг агроном совхозта ажылдап тур. Межегейлеп өзүмнер бе-лин экелгеш, оңу өстүрүп албас-тырлар.

Бистиң Ирбитей аксында Көк-Хаак деп чер бар, чайын изиг, аңаа ногаа, картофельди өстүрүп болур. Бот-орулга-чарылгалыг бригаданы тургузар болза эки. Бистиң хүү-даа улус, совхоз-даа кыспас-тыр. Садып алыр чүве деп мааңа олурарлар.

Республиканың агропромышленный комплексиниң ажыл-ажакчыларының профсоюзтар обкомунуң даргазы Алаң-оол Тулушович СОТПА:

— Чоннуң хүүзүнде ажыл-агыйынга картофель болгаш ногаа өстүрери черниң чу-гула айтырыгларның бирээзи болуп турар чүве болганда, Тыва АССР-ниң Агроүлет-пуркуркому, бистиң обкомуувус, республиканың хөрээ-женнер чөвүлели база теле-видение каттыжып, демне-жип алгаш, бажың чанында картофель болгаш ногаа ёс-түрериниң талазы-биле республиканга конкурс-көрүлде организастаза деп санаадыг мен ийин.

Үшкер:— Шын-дыр, шын-дыр харын.

Улуг-Хем районда Торга-лыг көдээ Советиниң күүс-комунуң даргазы Сергей Ба-зыр-оолович МОҢГУШ:

— Бистиң Торгалыг суурда 353 ёг-буле бар. Оларның 97 хүүзү бажың чанында но-гаанны болгаш картофельди тарып өстүрүп ап турар. Өг-бүле • бүрүзү 0,10—0,15 га хемчеэлдиг участоктарлыг. Ындыг черни чок улуска суур аланда 20 гектар суггаттыг шөлдү берип тур бис. Ында коллективтиң-биле тарып ап турарлар. Суур боду база оон девискээри дыка таварымча-лыг, хөрөңүү эки, суггаттыг.

Моон соңгаар картофель, ногаа тарылгазын көвүдиир сорулганы салгап, чогуур ажылды чорудун тур бис. Бистиң суур интернационал-ды болганда, түс чер чурт-туг улуска ногаа, карто-фель өстүрериң тааңдап ту-ра-ла орус эш-өөр чүйүп берген.

Эртикен чылын чоннуң хүү-да дузалал ажыл-агыйындан 108 тонна картофельди дү-жаагаан. Ногаа, картофельден ангыда, суурнуң чону каттыг үнүштерни база тарып турар. 1988 чылда көдээ Советтиң күүскому, хөрөэженнер чөвүлели база парткомуң телээ-лери кат-чимис сывы садып алыр күзелдиг улустуң ат-даңзызын тургускан, чагыг-ларны хүлээп алгаш, Кызыл-га келгеш, садчылар иштиг-лелиниден кээп кат сыптарын садып алгаш, үлеп берген бис. Амгы үеде суурда 48 ёг-бүле кат-чимисти тарып тур-рар. А иштизи-биле 353 ёг-бүле бар дээп мен. Ол каттыг ёг-бүлелер чылдың-на 3-4 де-мир-хуулуг ап турарлар. Ортумаа-биле, сыптарны чам-дыктары чаа тарып алган болганда, дүжүт чоорту көвүдээр.

Айтырыг: Ногаа, картофель тарып өстүрериниң күүском даргазы кижи бодуң үлегер-чиижээн көргүзер ужурлуг болгай, Сергей Базыр-оолович?

Харым: — Мен бажыңым чанында 12 чүсчүк хемчээлдиг черлиг мен. Ёг-бүлевис оон күзүн 100 шоодай чедир картофельди ажаан ап тур бис. Чамдыкшы дужаар-дыр бис. Мал чеми-биле совхоз-тан орнап алыр. Ногаадан огурец, редис, помидор, мор-ковьту тарып турар мен. Кат сывы 20 хире. Ол аныяк сып-тар, ам-дыкшыда кат албаан бис.

Айтырыг: А картофельден аңгы артыкшылдыг чүүлүнер чок бе?

Харым: Амдыкшында чок ийин. Чемге боттарывыс хе-регленген тур бис.

В. Бүрбүден айтырыг: — Силерниң суурда төп кудум-чуда үүлге чаңгыс силер картофель, ногаанны тарып турар-дыр силер. А иштизи-биле Өвүрүнүң Торгалыгда чеже ёг-буле оны тарып ап турарыл?

Харым: — Он шаа хире-ле ийин.

Айтырыг: — Силериниң районнуң агаар-бойдузу шы-рыын болгай. Ногаа, карто-фель соонга алзыр таварыл-га турду бе?

Харым: Мен ам 1955 чыл-дан бээр тарып келген кижилер мен. Бо арагында бир катап июль айда соогап, картофель, ногаа харын доңган чүве.

Айтырыг: — Силериниң Өвүрге картошканы күзүн кооперация дамчыштыр экке-п садып турар болгай. Оңу хе-регээр улус чок дээр-дир. Шынап-ла, ындыг бе?

Харым: — Чок, кайын-ындыг боор. Картошканың чамдыкшы донуп калган боор-дур ийин. Ынчангаш ындыг.

А. Дамдын: — Бистиң Бай-Тайгага база ындыг болгу-лаар.

Тыва АССР-ниң Агроүлет-пуркуркомунуң даргазының ораалакчызы Иван Григорьевич ЛАВРИНЕНКО:

— Бистиң шүтүмүвүс-биле 1986 чылда-ла тускай дүжаал үнген чүве. Совхозтарның директорлары база спе-циалистер-даа ажылчыннар-ның хүүзүнде картофель, ногаа өстүрериниге дузалашсын дээн. Эң ылангыя огородтар-ны суггарары-биле суггарыл-га системаның, суг дамчылар хоолайлар кылырынга дуза-лаар ужурлуг. Ынчалза-даа чамдык удуртукчулар — оңу тоомчага албаан. Чамдык ын-дыг четпестер турза-даа, че-диишкиннер черле бар. Мол-чыннарга коллективтиң-биле картошка тарымырынга черни бергидээн-дир.

Картофель, ногаа өстүрери-ниге берге чүүлдер бар, эң ылангыя барынын база му-рнуу талакы районнарга үре-эниин-не берге. Картофель үре-эниин совхозтар ажылчын-нарынга база тып бээр ужур-луг, а ногаа үреэнни берге. Оңу Новосибирскиден чагып алыр ужурлуг, ынчалза-даа чагып турары эвээш, улус оңу эки билбес-даа чадавас.

Сад тарып өстүрер участок Кызылда 565 гектар. Ол ам-даа эвээш, Барнаулда болза хоорай чурттакчыларының үштүң бир кезии сад участок-туг. Бисте ам коллективтер-ден чагыглар эвээш кирип тур, Мацаа чүү чугаалаан болурул дээрге, кат-чимистиг үнүштериниң сывып садып алыры-биле 4 чыл бурунгаар Ермаковск районда бир совхоз-биле керээ ,чарган бис, олар чылдың-на бистиң Тыва-га 330—350 сыптыг садын бо-лурлар. Оон аңгыда Алтайда эртем-шинчилеп институдуу-биле база керээлиг бис.

Бодувус республика иштин-де аргаларны чедир ажыглаа-вайн келген бис. Дуржулга станциязының дузазы база чок. Улуг-Хемниң Чодураага кат сывы тарып өстүрер пи-томник база турар ужурлуг. Ам-даа чок.

Чоннуң хүүзүндә ногаа, картофель тарып өстүрериг, сад өстүрери Агроүлетпуркуркомнуң контролюында туруп турар чүве бо. Ынчангаш шүүтү демнежип ажыдаарла.

Айтырыг: — Өдектиг канчаарыл бо, Иван Григо-рьевич? 1988 чылда «Сыкпак» 2600 тонналы саткан. А өске совхозтар ам канчаарыл?

Харым: — 1986 чылда, де-мин чугаалаан мен, дужаал ёзугаар, өске ажыл-агыйлар база сад өстүрер, дачалыг улуска өдектиг бээр ужурлуг.

Реплика: Кызыл хоорайның сад өстүрер нииитилел улузу эртикен чылын Каа-Хемниң совхозтары-биле база дугу-рушкан бис, ынчалза-даа түңү-даа албаан бис. Боттарывыс ол-бо дилептеш, ха-рын 500—600 тонналы тыптыныл алган бис.

Кызыл хоорайда сад өстүрүкчүлериниң нииитилелиниң даргазының ораалакчызы Григорий Михайлович КОРЧАКОВ:

— Хоорайда сад өстүрүп турар 16 эштежилге бар. Оларда 6456 ёг-буле 530 гектар черлиг. Ам база бир эштежилге — «Медик» немежир деп турар. Эртикен чылын кызылчылар боттарының участоктарындан 304 тонна кат-чимисти, 2 муң ажыт тонна картофельди болгаш ногаанны өстүрүп алган, оон иштинде 90 тоннаны дужаагаан.

Олуртур материалдардан эртикен чылын 5 муң сыпты Ачинскиден, 12 муңну Минусинскиден садын алдывыс.

Бо чылын сад өстүрер улустуң саны 7000 чедер, ийи эштежилге немежир. Сад ёс-түрүкчүлериниң нииитилелиниң төлээлери февраль айда Минусинскиге чордувус, 14 муң сыпты чазын, күзүн бээр болду. Берге чүүл болза, ёдек тып алыры. Эртикен чылын 30 ажыт ёг-бүлеге ёдекти сөөртүп, тып экке-п бергеп бис. Ол эвээш.

Хоорай чурттакчылары боттарының өстүрген картофель, ногаа база кат-чимис аймаан садып турар. Дача девискээр-лериниге тускай магазиннер база бар. Оруктарны асфальтылап тур бис. Эртикен чылын 3 километрни асфальтылаап.

Республиканың хөрээжен-нер чөвүлелиниң даргазы Долчун Лопсан-Шыырановна ОНДАР:

—Республикада хөрээженнер чөвүлелдери картофель, ногаа база кат-чимис өстүрер талазы-биле улуг ажылды чорудуп турар. Бажың ча-нынга ол чүүлдерни тарыыр талазы-биле хөрээженнер чөвүлелдериниң база чер-чер Советтериниң күүскомнарының социалистиг чарыжының не-гелделеринге айыткан. Чарыштың түңнелин үндүрерде ол чүүлдерни барымдаалаар. Эң ылангыя Баян-Кол суурда хөрээженнер чөвүлелиниң ажылы черле мактанчыг.

Хөрээженнер чөвүлелдери чазын ногаа, картофель база кат-чимис өстүрериниң талазы-биле улуска сүмелерни бе-рип турар. Ол ышкаш күзүн делгелгелерни организастап келген.

Партияның болгаш күш-ажылдың хоочуну, Кызылда үлегерлиг дачазарлыг кижи-лериниң бирээзи Монгуш Бүкүдүрешович ДОСТАК-ООЛ:

— Ногаа, картофель өстүрериңде бир берге чүүл бол-за, оңу улустуң чамдыкшы эки билбес. Ол ышкаш ажок улуг бөргелер база бар. Че, бир ёг-буле шөл алган-дыр. Аңаа материал херек, суг кудуп алыр сава херек, соок сут-биле чаа өзүмнерни сут-гарып болбас, оңу ыяап-ла чылыдып алыр. Ынчангаш улуг досказр херек. Оон аңгыда насосту, хоолайларны кайның алырыл? Бо чүүлдерни магазинде сатпазындан чамдыкта улус оңу харын шын эвес арга-биле тыптыр-нар апаары чажыт эвес-ле болгай.

Мен демнип жезинде өзүмнерни кажан, канчалдыр олуртурүп чамдыктар билбес дидим. Өзүмнерни черге та-рыып олуртурунга чедир 75—80 хонук бурунгаар-ла олур-туп алыр. Ол хуусаадан оза-дап турар. Черни база ыяк шилип алыр, оңу ирнинде өдек-биле 50 хуу чедир че-миттидер херек. Үреэнниң белеткээр, өзүмнерни дадык-тырар. Ынчангаш бо-ла бүгү чүүлдерге улусту нала, кажан өөредирил?

Үреэнниң белеткээриниң аргаларын билир керек. Чи-жээ, морковь дээн дииик бис. Оон сорту аңгы-аңгы болгай. Олуртур картофельди база белеткээр апаар. Чамдыктар болза, даарта картофель олуртур дээнде подвалдан кежээ үштүп алгаш, эртенин-де барып олуртур. Ол-ла Ындыг чорук шын эвес. Шыгжанга чыткан үреэнниң 10—15 хонук баш удур бе-леткээр, чылыдар керек.

Чаңгыс сөс-биле чугаалаар-га, улусту өөредир керек. Аг-рономнар, дуржулгалыг улус өөретсин. Суггарарда база арга керек. Чамдык хоорай-ларда көөрге, улустуң дача-ларында айтырыг, харыы харжактары азын каан ту-рар чүве-дир бо. Оңу биске база практикалаза кандыгыл?

Самагалдайда ортумак шко-ланың биология башкызы Розалия Сояновна БОЛАТ-ООЛ:

— Бистиң суурнуң чурт-такчылары шүүтүвус-ле кар-тофель, ногаанны тарып өстүрер болдылыг бис. Суггат берге-дир ийин, суггат. Бодум база картофельди олуртуп туруп мен. Ол ышкаш кат-чимис өстүрери-биле эртикен чылын садып алгаш, тарып олуртувус.

Суг-ла берге. Суурже ийи хемдеп арыктар киртеп, чазын база чайын чаъс соонга суу экп. А кажан үнүшке сут херек үеде сут чедиишпес боор-дур. Сүтүвү ынчангаш кӱдуктан алыр бис. Огурецтер бистиң черге дыка эки үнер, черле ынчаш Самагалдайга база ногаанны тарып өстүрүп болур.

Борта улусту өөредир дутайында айтырыг көдүрүлүп тур. Агропомнар болгаш биологиин башкыларын чонну өөредир ужурлуг. Өөредилгени агитквартираларга организастаар херек. Бистиң Самагалдайда өрүмнеп каскан кудуктар бар, олардан база өске суурларда ышкаш хоолайлар дамчыштыр суг-биле хандырар болза эки-дир деп чүвени бодап олур мен. Хоолай тывар талазы-биле сагып салып турар кижи чок-тур, оон башка бистиң суурдан улус дыка тарымыр деп бодаар мен.

Кат-чимисти мээң кожаларым эки ап тур, Алды сып инек-караа тараан улус.

Бистиң Самагалдай школазында биолог дөрт башкы бар бис. Школада участок бар. Школа болза ногаа, карто-фель өстүрериниң төвү болур ужурлуг. Школага өзүмнерни өстүрген, оон улуска садар болза эки.

Район төвүнүң албан чер-лери чонну суг-биле хандыра-рын черле огулуг шинтирлээр болза эки деп-ле бодаадыг мен.

Баян-Кол көдээ Советиниң күүскомунуң даргазы Сергей Иргитович СҮГЕ-МААДЫР:

— Бажың чанынга карто-фель, ногаа, кат-чимис та-рымырын чарыштың түңнелин үндүрерде ыяап-ла көрүп тура-рао бис. Бистиң суурда 286 ёг-буле бар. Эртикен чылын олардан чүгле 7 ёг-буле но-гаа, картофель тарываан. Чылдагааны болза, кырганнар, аарыг улус база үрезин чок, ол ышкаш хөрөң-кажаалардың дуглап албаан улус ындыг. Баян-Кол суурда бир ёг-буле-ге колдуунда 20 шоодай онаажыр-ол хире картофель-ди тарып остүрүп турар. Ол ышкаш 3,5 тонна дужүттүр-даа алыр ёг-булелер бар. Дужүттүр чылда-ла бир көдээ чурттакчыга оналаштыр 170 килограмм картофельди суурнуң чону тарып остүрүп ту-рарын сапап көрген бис.

Суггат берге. Хемден арык-тар бар-даа болза, суг демей-ле чедиишпес, а кудук казар арга чок. База бир берге чүүл болза, кат-чимис тарыы турар улуска чигир четпес, ынчангаш ай төнүүзүнде чи-гир артып каарга, оңу кат-чимис тарып турар улуска — ёг-булелерге хувааp-дыр бис.

Бажың чанында дузалал ажыл-агыйдан ёг-булелер бюджединге хей оруулганы киирип ап турар. Чижээ, чүгле тарымал тоорук остүргени безин оон 300—500 рубльди киирип ап турар улус бар.

Кат-чимис сывын Чербиден ап турар бис. Оон ашкыда Черногорскиже дүк дужаан бар машиналар база дугур-жулга ёаттаар эккеп турар. Ол ышкаш үреэнниң содуу-ру-биле Сали ындыдан база ап турар бис. Мен бодаарымга, бажың чанынга дузалал ажыл-агыйны көгүдери-биле тускай кооператив тургузар болза эки ийин.

Тыва республиканың потребсоюзтуң инструктору Ольга Чоодуевна САНАА:

— Бистиң хереглекчилер иниитилели чонну ногаа үре-эниин база кат-чимис сывы-биле хандырар бис. Картофель үреэнниң-де бергее.

Минусинскиден үреэнни карто-шка алыр болдувус, оңу бөрүп үндүрүп экээр бис.

Кат-чимистиг үнүштерни улус ажок алыр, чагыглар бар. Оңу районнарда белеткел конторалары садып турар чүве.

Бисте ногаа аймаанның үре-эннери база бар. Оңу сов-хозтар дамчыштыр улус са-дып алыр ужурлуг. Оон ан-гыда, районнар төптеринде магазиннер база садып ап турар. Тээлиде магазинден Кызыл-Даг суурнуң чурттак-чылары чылдың-на садып ап турарын демнеп ол совхозтуң төлээзи чугаалады.

Бистиң кылдыстың ажыл-дакчылары районнарга барып, практиктиг дузаны чедирип турар. Чижээ, эртикен чылын мен Тээлиге баргаш, ногаа аймаан канчаар дузаарын база көргүзүп өөреттим.

Тыва АССР-ниң Журна-листер эвилелиниң баштаар черинниң харымсалгалыг се-кретары Всеволод Петрович ФИЛИППОВ:

— Огород болгаш сад ёс-түрери дээрге-ле үлүстүң кадыкшылы-дыр. Ынчангаш кижиниң чеми янзы-бүрү болгаш хоолулуг болур ужурлуг. Бөгүн чугаадан алыртга, ногаа, картофель, сад өстүрер талазы-биле бисте дуржулга бар-дыр. Үлүс ажылдап турар. Ынчангаш бистер, журналистер, солуун ажылдакчылары, шак ындыг дуржулганы калбак-биле, ханызы-биле чырыдар ужурлуг бис. Ол дээрге кижилиг бодуңуң чаагай чоруу дээш ажыл ышкажыл.

1988 чылдың март 23-те Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели бажың чанынга но-гаа, картофель өстүрериниң талазы-биле үүскай доктаадыг хүлээп алган-дыр. Оон күүселдезин хынаар, чырыдар керек.

Тыва АССР-ниң Улусчу контроль комитединиң даргазы Даңдар-оол Көк-Хуналевич ООРЖАК:

— Бистиң республиканың чурттакчы чону картофель болгаш ногаа өстүрер талазы-биле ажок күзелдиг дээ-частырыг чок. Ынчангаш бир берге чүүл болза—сүттат. Ба-за катап суттат. Улустуң ба-жың чанынга дузалал ажыл-агыйны көгүдерииге чогуур байдалдарны тургускайн, оларны чеже-даа хериимнер иштн курут, чүве тарывае силер деп шүтүмүүлээривиске чүү болурул? Бүтпес.

Ынчангаш, хамыктың мур-нуула суттатты шинтирлээр керек. Ол ышкаш ногаа, картофель өстүрер талазы-биле улуста дуржулга эвээш.

Борта агроном кижи болгаш эш М. Б. Достак-оол бо-дувуң дуржулгазын дыка эки чугаалады. Мындыг дур-жулталар дугайын солуун-нар моон соңгаар хөйү-биле бээри чугула.

Чамдык совхозтар, күүс-комнар улустуң картофель, ногаа өстүрер дээш күзелин эки-ле детиивес-тир. Ол шын эвес. Бистиң бо хүнгү чугаа-выс республикага моон соң-гаар улустуң хүүда ногаа, картофель база кат-чимис тарын өстүрериниге улуг дуза болур боор деп бодай-дыр мен.

Хоорай улузу чылдың-на совхозтардан бөрүп карто-фель тарып өстүрүп алыр чер дилеп турар-дыр, а сов-хозтарның улузунуң чам-дыызы оңу тарып өстүрбейн турары элдеп чүве. Бистиң республикада чамдык чер-лерде картофельди суггат чокта-даа тарып болур-дур ийин.

Мен бодаарымга, бо «Төгерик столга» бесседаны кончуг ей-ниинде чоруттувус. Ам иидин белеткел үеэн болгай. Бо бесседага киришкен бүгү эштерге өөрүн четтиргенивисти илередирип чеппээрел көрүнер. Солуунар редакция-лары, телевидение, радио улустуң хүүзүнде картофель, ногаа, кат-чимис өстүрери-ниң талазы-биле ажылды докладтамал чырыдар боор деп идеген тур бис.

* * *

Бо ярынны бистиң корре-спондентилеривис Селеи ХЕР-ТЕК биле Ондар ОХЕМЧИК (фотолар) белеткээн.

Д. К.-Х. ООРЖАК | С. Б. МОНГУШ | О. Ч. САНАА | М. Б. ДОСТАК-ООЛ | Р. С. БОЛАТ-ООЛ | Г. М. КОРЧАКОВ | А. П. ДАМДЫН | В. Б. БҮРБҮ

Редакция бажың үлевес

Номчукчуларның эргежок чугула таварылгаларда ре-дакциядан дуза дилеп турары чөптүг. Бодувуң талазындан редакция дуза диилэн эштерге арга-сүмезин кадып, чогуур черлерге айтырыгны тургузуп-ла келтеп. Соонгу үеде чер-черлерде бажың айтырыы чи-ниг тургуступ турар апар-гын.

Бажың айтырыы дээрге Со-

ШЫН

2-ги арын, 1989 ч. март 24

САЯНЧЫ

Саянчының берге болган хундулуг ажылына коммунист Тадар Макпаевна Кечил-оол чээрби ажыг чыл ажылдап келгеш, бо мергежилдин чажыттарын шинээдип алган, сүт будурүлгезин ковудедир херекке бире эвес салышкынының киргеп. Тандыда «Коммунизмниң херели» совхозтуң Төп сүт-баазап фермазының коллективин он йиң беш чылдың планыг онаалдаларын болган социалистиг хүлөлгелерин күүседир дээш шалыпчы ажылдан келгенинден эки көргүзүглерин чедип алган. Дуржулгалыг ишчи эртикен чылдың планын күүстеккеш, бо чылдың эгезинде ажылының темпизин кудулатпаан, квартал онаалдазын ажыр күүседиринге бүүредиг.

Мурнакчы саянчы хөй-ниити ажылынга идепкейлиг киржир, чопчуң негелделеринге, хереглелеринге дыңнангыр, четпестерге эптеш чок демисежир, бодунга, эш-өөрүнге негелделиг коммунист болуп турар. Ону бармидаалаан, фермаңың коммунистери Т. М. Кечил-солду партия эге организациязының секретарыңга соңгуп алганнар.

Партия эге организациязы — эде тургустуунушкуунуң кол звенозу деп чүвени ол эки билир. Ынчангаш оон ажыл-чорудулгазын идепкейжидиринге кичээнгейин салган. Партия хуралдарының шынарын экижиткен. Аңаа чугаалажыр айтырыгларны баш бурунгаар белеткеп алыр, орта коммунистерни киирипкиприн турар. Коммунистерниң бот-харыысалгазын, башкарыкчы ролүүн бедидери партия организациязының түгүлә ажылының бирээзи. Ынчангаш планның онаалдаларыны, хөй-ниити ажылын, партийжи даалгаларны канчаар күүседип турар дугайында оларның отчеттарын дыңнаарын муруку-зундан көвүдеткен. Ол болза партийжилерниң бот-идепкейин көдүргеп, харыысалгазын бедиткен. Шупту планның онаалдаларын күүседип, күш-ажылдың сагыл-га-чурумун үревейн турарлар.

Болүүнүң хөрээнге бердингеп Тадар Макпаевна Кечил-оол эш-өөрү коммунистериң идепкейлиг бүүредирип-биле партия эге организациязының, ферманың ажылын амгы үениң негелдезинге дүүштүр тургузар дээш ажылдап турар. Бо төлептиг партийжинин СЭКП обкомуның кежигүнүнге соңгаан.

Ферманың коммунистери болгаш бүгү ажыл-ишчилери СЭКП ТК-ның март (1989 ч.) Пленумунуң материалдарын бо хүннерде улуг соңгуулгабиле танышкыл, өөренип, ону амыдыралга боттандырар дээш ажылдап турарлар.

Таан-оол ХЕРТЕК.

ЧУРУКТА: саянчы Т. М. Кечил-оол.

Кызылдың Краснопресненская кудумчуунда беш кат чурттарга бажыңының бир ужунда идиктерни дүргеп септээр пехте комсомолчу-аныяктарның бригадазы планның даалгазын ажыр боттандырып, эки ажылдан турар.

Олар бот-орулга-чарылгалыг ажылдаварынче киргеп, ажылынга багай эвес түнелди чедип ап келген. Айда-даа беш муң алды чүе рубльдүн ажылын кылып турарлар.

ЧУРУКТАРДА: идиктерни дүргеп септеп кылыр цехтиң хоочун мастери, аныяктарның бригадазының башкарыкчызы Валентина Васильевна Зинина; аныяк мастер Юрий Оюн.

Олардың ОХЕМЧЫКТИҢ фотолары.

Часкы хову ажылдары

БЕЛЕТКЕЛДИ ДҮРГЕДЕДИР

Чае болдуунуң эргезинче киргеп. Барыын-Хемчиктиң төлдеринде чаггап хар сеозу-гу чыыг хүннерде чоорту-эрни, хоргүүнүр, буга-сумунар кыымгылары кеплиды-лап, ыдай-бээр аргыжар оруктарда дамыректар агып, чер ажылдарының удаазаг эгездерни сагындырып келген. Шак-уе маңнар эвес. Тараажыдап, картофель эстурүкчүлери болгаш погажылар чыыгыттыг ажыл-ижинче киреп. Дүжүттүң салымчолу часка бүтү тала-биле хынамчалыг белеткелдеп хамаажыр. Районда часкы хову ажылдарының белеткел канчыгы? Чоотта чаа АУК чөвүлелинге бо айтырыгны түүнеп ыңгаралдың. кол агроном И. Ч. Маргелов биле кол инженер Г. А. Сидкинниң илеткелиг дыннаан.

Техника септелгезинин саазаан чылдагааны кышкы үеде зоотаамал ажылдаар септекчи звеноларны тургустаанында, артык кезектерби-ле харыыбаанында болган. Механизаторларның, сугтарчыларның өөредилгезин организовастаар, бот-орулга-чамыдаалыг звеноларны петкелээр болгаш техниканы быжыглаар ажылдарже киржилгейин кошкаткан. Хову тургылгаларында кызыл-булуңнарны, чүрттаар черлерни, ачнаа-бажыңнарны, столововаларны септээри, лекциялорнин шын ажылдарын, ыяпаазы, тараа хораппаар пунктуларны белеткээри, ажылдаан кижилерниң эмчи шынчылгазын эптиреери, түгэй хөрээ четчелээри үеэн ышкаш ажылдарны орейтеткен. «Лениншиг туған та-ваа сүтүжү» деэш ышкаш, хүнү-гээ-дүгүн 2-3 удаа ферманың септеп ап чадашкан. Ол совхозтуң септелге мастерскаязының одалга системазын доңгурган соонда байдал сан-даргай болуп арткан.

Хөрүүн болбаазырадыр, үреэнни чаштыраар техниканың чамдыкының бригадалар тептеринде. Бажыңнар чыыгында каапкан, чогуур үеэнинде маңнна-трактор паркызынга болуп турган техниканың чегчигер ядыңмаан. Кышкы үеде дыка хөй тракторлар малчын коланнарга янзы-бүрү ажылдар кылырынга ажыглаттынган болганда, хову ажылдарынче киирерге сыныаар, септээр үжүрлүг. Олда хөнээр теллерге ажыгдаарга, үреэлиштиннер болза таваржырын мурнуку чылдарның дүрүмүлгазы кергеткенин уттуп болбас.

Техника септелгезинин планы-биле ажыктаан. Ажыл-ачылларга 192 трактор-ның 16-зы, оон иштинде Т-150 маркалыг кезүүл 20 трактор-ның 5-и, тараа репыгаан 57 септелгенин 20-и, 25 ачалаанының 22-си ГНГ-3 маркалыг ягылгалыг 82 илиндеринин 30-у кезии септелгемнери «Бардың», «Шекпээр» совхозтарга илиндер чедиптинмес болгаш чыыгаланган илеткел. СУПН-Я маркалыг кунгуза семделгелиг чыл сеңнинге азаар ажыглаттынмаа-ган, чедик байдалга хевээр арткан.

«Шекпээр» совхоз март 1-ге четпир көрээ ажыл-агый машиналарының септелгезинче киирбээн эвээш техникалыг «Дең-Терезинге» совхоз 5 тракторну чогуур үеэнинде септеп ап чадашкан. Ол совхозтуң септелге мастерскаязының одалга системазын доңгурган соонда байдал сандаргай болуп арткан.

Хөрүүн болбаазырадыр, үреэнни чаштыраар техниканың чамдыкының бригадалар тептеринде. Бажыңнар чыыгында каапкан, чогуур үеэнинде машина-трактор паркызынга болуп турган техниканың чегчигер ядыңмаан. Кышкы үеде дыка хөй тракторлар малчын коланнарга янзы-бүрү ажылдар кылырынга ажыглаттынган болганда, хову ажылдарынче киирерге сыныаар, септээр үжүрлүг. Олда хөнээр теллерге ажыгдаарга, үреэлиштиннер болза таваржырын мурнуку чылдарның дүрүмүлгазы кергеткенин уттуп болбас.

Техника септелгезинин саазаан чылдагааны кышкы үеде зоотаамал ажылдаар септекчи звеноларны тургустаанында, артык кезектерби-ле харыыбаанында болган. Механизаторларның, сугтарчыларның өөредилгезин организовастаар, бот-орулга-чамыдаалыг звеноларны петкелээр болгаш техниканы быжыглаар ажылдарже киржилгейин кошкаткан. Хову тургылгаларында кызыл-булуңнарны, чүрттаар черлерни, ачнаа-бажыңнарны, столововаларны септээри, лекциялорнин шын ажылдарын, ыяпаазы, тараа хораппаар пунктуларны белеткээри, ажылдаан кижилерниң эмчи шынчылгазын эптиреери, түгэй хөрээ четчелээри үеэн ышкаш ажылдарны орейтеткен. «Лениншиг туған та-ваа сүтүжү» деэш ышкаш, хүнү-гээ-дүгүн 2-3 удаа ферманың

ХООЧУН БАШКЫ

Долума Байкараевна Арап-тан (чуруктa) Сүңнак ортумак школазында байлак арга-дружулгалыг хоочун башкыларның бирээн. Ол бодунуң мергежилиниң билиин доктаамал бедидип, башкылаашкынның чаа аргаларын шинчээдип, чогаадыкчы, тывынгыр ажылдан турар. Бодунга болгаш өскелерге негелделиг башкы — аныяктарның идепкейлиг дагдыныкчыны.

Чаа арга-биле башкылаашкын НЕМЕЖИП ТУРАР

Республиканың школаларында башкылаашкынның чаа аргаларын ажыглап, чогаадыкчы дилээшкиннерлиг ажылдан турар башкылар хөй. Ан оларның чамдыызының арга-дружулгазы-биле силерни таныштыраал. Бо материалдарны республиканың башкылар билиин бедидер институдунуң методистери белетээн.

Өөредилгениң болгаш кижилидилгениң чаа арга-методтарын дилеп тывырынга тыва дыл башкыларының дружулгазы хүн бүрү немежип турар. Школа амыдыралынга эдээ тургустуунуушкун башкыдан эгелээр. Башкылар өөредилге-кижилидилгелиг ажылдың шынарлыы-кичээлде деп билип турардар.

Кичээлдиң идепкейлиг арга-методтарын тып, оларны боттарының ажылынга үретүнделдиг ажыглап турар тыва дыл башкыларының саны нөвүдээн. Олар кичээлдериниң чаа хевирлерин болур семинарларыны, диспуттарыны, лекцилларыны, практикумнарыны, экскурсилларыны чедимчелиг ажыглап турарлар, өөреникчилериниң сонуургалын, түткүүн оттуруптар аргаларын тып ап турарлар. Ындыг башкыларга Мугур-Аксы школазының башкызы Д. Б. Допгак, Ак-Довуракның ийи дугаар школазының башкызы А. Б.-С. Күжүгет, Эрзин школазындан В. Ч. Монгуш. Кызылдың үш дугаар школазындан Л. С. Ондар, Бора-Тайгадан З. К. Хоналыг, Шагаан-Арыгдан У. О. Допгак, Самагалдай 8 чыл школазының башкызы Е. Д. Чамыйрын дээш оон-даа өскелерни адап болур.

Кичээлдиң чаа хевирлерин болгаш аргаларын чөп ажыглаарга, өөреникчилерниң эртем-билигже сонуургалы кежүүр-биле улгадып, бот-харыысалгазы бедип, уруглар чайгаар-ла эскеринчел, хайгаараачал аныяр болгаш эртем-билиг чедип аарда кижи боду хөй ажылдаар, дилээр, тывар чүве-дир деп биле бээрлер. Өөреникчилериниң номчулгага сундулуу улгадып, билии делгемчин, чугаа-домаа кеспүүбиле сайзырап ягилаар.

Чамдык кичээлдерге тодаргай доктаар бодалдыг мен.

Үш дугаар школаның тыва дыл башкыларының белеткеп эртиргеи кичээлдеринге Кызыл хоорайның школаларының тыва дыл башкыларыны олурушкан. 8-ки класска факультатив кичээлин Луиза Самуюдуевна Ондар чоруткан. Кичээлдиң темазы: Хайыраканың камгалалыының дугайында өөреникчилер-биле ажык чугаа кылып, чидиг айтырыглаарны тургузуп, оларның бодалын тодарадыры. Кичээлдиң дерилгези: Хайыракан даанның чуруу, магнитофонда бижилге, плакаттар.

Кичээл үш иезеттен тургустунган:

1. Чугаалачы дугайында сөс. Бойдус камгалалының дугайында бодалын башкы чугаалаан.

2. Хайыракан даанның чанында тудар деп турар цемент заводунуң дугайында чүнү билир силер? Кичээлдиң бо кезээде магнитофондан корреспондент-биле ол заводтуң директорунуң чүтөлүшү өөреникчилерге дыңнаткан. Оон уруглар ол заводтуң дугайында тодаргай дыңнадыгларны кылып, боттарының бодалдарын чугаалааннар.

3. Завод Тывага кайы хире ажыктыгыл? База оон хорааны чүдел? Өөреникчилер дыка хөй фактыларга («Молодежь Тувы», «Тываның аныяктары», «Шын» солуннардан болгаш еске-даа чүүлдерден алган) даянып, бадыткалдыг саналдарны берип, маргылдаалыг айтырыгларны көдүрүп турганнар. Завод долгандыр турар бойдуска, кижилерниң амыдыралынга, калыныга хоре чок болур ужурдут, ол дээш баш уздур бүрү шинчилел ажылдарын кылып чорудар, оон-дарый түлчел үндүрер дээрзин хөй уруглар, бадыткап чугаалааннар.

Өөренген чугаалдарынга даянып, солуп, сеткүүл материалдарын ажыглап тургаш, өөреникчилер-биле ажылхереечи ажык чугаа кичээлдерин чорударга ажыктыг дээрзин бо башкы чугаалап турар. Мындыг кичээлдер өөреникчилериниң амыдыралчы биилии делгемчидер, бот-тускайлаң ажылдарынга чаячыктырар болгаш уруглариың сөс курлавырын байыдып, чугаа-домаан сайзырадыр. Кичээлдиң айтырыгларын өөреникчилерге баш удур берип каары эки белеткелди магадылаар.

4-ку класска кичээлин Чечек Куларовна Байыр берген. Ол башкының кичээлдеринде онзагай чүүл онаар болуп турар. Оюнаар бага өөреникчилериниң дылдомаан, бодаанар аргалыг сайзыратынмаан, дүргей тып, сактып алырынга өөредир болгаш уруглариың бот-идепкейни, сонуургалын кедүрер. Кичээлге олар кичээнгейлиг, эскеринчел болур. Кичээлдиң темазы: өк-биле адаар ажык үннер. Башкының соруглазы — янзы-бүрү аргаларны ажыглап тургаш, фонетиктиг уруглариың билиин ханаладып, быжыглаары.

Кичээлге башкы катап-таашкынны «Кым мурнаал?» деп оюн-биле эгелээн. Оюн үезинде өөреникчилер фонетиктиг болгаш синтаксистиг сайгарылгаларга онаалгалыг карточкалар-биле ажылдаан. Онаалганың күүселдезин сигналдыг модэлер-биле хынаан турар.

Словарлыг диктант бижээш, оон ыны бижилгезин бот-боттары хынажып, түнелеп болук бүрүүнүң консультантылары өөреникчилер үндүрүп, башкыга дузалажып турар.

Чаа темазы өөредип тура, «Сактып ал!» деп ховаган дүрүмдүг таблицаны башкының ыңай алганы тыныжыксыг, солуун. Өөреникчилериниң кичээнгейин таблица боду-да хаара туда бээр. Таблицаны тайылбырлаан соонда, башкы подоскоотуг бижинчел ажылга ажыглаашкын таварымчалыг болган. Быжыглаашкын үезинде «Белбеспейге дузалажыңар» деп оюнну шинчилдин организастаанны солуп болган.

Башкы кичээлдиң шуптуг чадаларында ялзы-бүрү аргаларны ажыглап турар. Өөреникчилер сонуургадыг харылзап, бот-боттарын кичээнгейлиг дыңнап, харылзарны эдип, немеп турарлар. Оларның харылзары долу, бодалы дес-дараалашкак, үгледилгелиг база башкының өөреникчилери-биле харылзазы могумчалыг деп чүвени кичээлге уруглариың болгаш башкының демнеп ажылы, организастыг чору, ханы билиглери бадыткан турар.

Дүзээ ООРЖАК.
Тыва дыл кабинединиң эргелекчизи.

ЧЭЭРБИ ЧЫЛ ДУРГУЗУНДА

Партиянын февраль (1988 ч.) Пленуму база улус өөредилге ажылдакчыларының съездинин уругларның эстетиктиг кижилидилгезинче улуг кичээнгейни угладыргаан. Башкылаашкынның чаа аргаларын ажыглап, теория болгаш методика талазы-биле бедик укка-шынарлыг кичээлдерни эртирип, бистиң дозгандыр турар чараш түүлдерге уруглары өөредип, кижилидерин амыр үе негеп турар.

Сүт-Хөл районнуң Бора-Тайга ортумак школазының чурулга болгаш черчение башкызы Алексей Алдын-оолович Ховалыг 20 чыл иштинде уругларны уран чуруглага өөредип, кижилидерилге бодунуң үлүг кирип келген. Ол бодунуң башкылап турар эртемин бүгү тала-биле эки билир. Оон өөредип доостурган өөреникчилери Кызылдың уран түүл училищезин база чуруктуң еске-даа өөредилге черлерин дооскан, ажылдап чоруурлар. Алексей Ховалыг школага уран чуруулавын, черчениниң кабинединде дерип тургузуп алган. Кабинеттиң дериг-хереселии тургузуп кылып алыры кыдыг-ла беледи эвес болгай. Оон школада «Хөлә» уран чуруулга болгумун кооператив хевирлиг тургусканы база онзагай. Бөлүгүмүң кирижикчилериниң чуруаа чуруктары, пейзажтары, портреттери аянгыг чараклыг-биле үнелелди ап турар. Бөлүгүмүң ажылын кооператив хевирлиг тургусканы өөреникчилериниң кылган чуруаа ажылдарын садып сайгарган, кабинеттиң дериг-хереселдерин четчелеп, чуруктуунар хереселдерин садып алыр арганы берип турар. Көргүзүгүлүг делгелгелерин организастап, оон түнелдерни үндүрери чаңчыл апарган. Өөреникчилериниң кылган ажылдарын кабинеттe делгеп каан. Эки дорттиглеп, ол кабинет уран чуруулга, черчение кичээлдерин эртирериниге дыка таарымчалыг. Башкының ажылында бир онзагай чүүл — кичээл бүрүүнде уругларның кичээнгейни ыңай хаара тудуп, кичээлдерни күш-ажылчы амыдыралдың амгы үезиниң негелделери-биле холбап эртирип турары болуур.

Алексей Алдын-оолович уран чуруулганың кичээлдерин еске эртемнер-биле харылаштырып турар. Чижээлдерге, орус, тыва дылдарга бижин турар янзы-бүрү диктантыларның техникин магнитофонга аянныг кылдыр бижидип алган, үш-дөрт катап салып бээр. Оон соонда өөреникнилер дыңнап алганын сактып, бодап чуруурлар. «Кырган-ачамның кыпта» деп диктантыны дыңнаан соонда, уругларның альбомнарынга кыптаг черинң оюр-хевирин кестүп келгеи. Башкы, ыдыктың көдээ школалар өөреникчилериниге таарыжыр темаларны шилип ап турар. Тематиктиг чуруулга чылдың үезерин, байырлалдарны база чуруудуп турар.

Башкының эртирип турар кичээлдериниң бир онзагайы — коллоквиумнарны, фантазия кичээлдерин эртирип турары. Кабинетте өөреникчилериң фантазия кичээлинге чураан чуруктарын делгээп. «Моөң суурум 50 чыл болгаш» деп темага чуруктар солуп.

Алексей Алдын-оловичиниң кичээлдериге өөреникчи бүрүү чүткүлдүг, сонуургалдыг, илепкейлиг ажылдаан, билиглерин ханы шиңгээдип ап турарын Сүт-Хөл районнуң уран чуруулга, черчение башкыларының дружулга солужулгазының семинарының киржикчилери көргеннер. Башкы 6-сы класстарга уран чуруулгага 2 кичээлди, черчениете 2 кичээлди өөредилиг, бедик деңнелге эртиргеи. Ол колоскоотуу, диапроекторну, магнитофонну «Натюрморт. Чырык» болгаш хөлете үндүрүүнү» деп темага ажыглап, самбырага чугай-биле чуруурундан хостылырының аргазын көргүскен. Чуруук чуруур кижи чырыктың кайын канчаар дээп турарын, чуруур дээш түүдериниң хемчээлин, туружун, чартык хөлеге, бүдүн хөлегеин канчаар чуруп үндүрүп алырын башкы яблоко биле графиниң хевирлериниге тодарган көргүзүп тайылбырлаан.

Башкы эртиген чылын РСФСР-ниң улус өөредилгезиниң бадылаанын ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының кежигүнү Борис Михайлович Неменскийниң эге класстарында биргн класынга ажыглаар чаа көргүзүлгүг программазы-биле ажылдап киргиккен. Алексей Ховалыг бо чаа программаны өөредир талазы-биле түскай курсту Москва хоорайга эрткеп келген. Эге школаның биргн класының өөреникчилеринге оон «Уран чуруулга — уран-ус күш-ажыл» деп темага кичээлдерни бедик деңнелге эртип турар. Башкының мынчаар чедишкининиг ажылдаарында оон арга-дружулгалыы, чогаадыкчы тывынгыры, бодувуң билиин доктаамал бедидип чоруурун дузалыг боон турар.

Школаларда черчениени бо өөредилге чылындан эгелээш 6 дугаар классган өөредип эгелээн. Чаа программа чогум чок, ону башкы боду 7 класска өөренир программа-биле таарыштыр холбаштырып тургаш ажылдаары көрдүнген.

Башкы черчение кичээлинге чүрүп шыыр деталлының мурвундан, ийиндем, кырындан көөрге кандыг кезектерден тургустунганын колоскоо дузазы-биле самбырага көргүстү. Оон соонда тускай таблицага көргүзүп тургаш, тодаргай тайылбырны берди. Өөреникчилери-биле кады кылып алганы дидактиктиг көргүзүг материалдарынга даянып, кичээлдиң быжыглаа кезээн кылды. Өөреникчилериниң билиин хынаары-биле элээн кап кижиге айтырыгларны салып, чижекке көргүзүп тургаш, харыылаттыы. Өөреникчилер илдиг чокка харыылаалыпаар. Дараазында өөреникчилер кыдыраштарынга мергежилгелерни кылгаш, канчаар кылганын бот-боттарыы хынаштылар.

Кичээлдиң ийиги чартыында өөреникчилериниң билип алганын хынаар соруглга-биле детальды шыйын көргүзер онзаганы берди. Кичээлге олурушкан башкылар базала өөреникчилер-биле кады шыйганнар. Кичээлдиң түнелинде башкылар өөреникчилериң, а өөреникчилер башкыларының шыйган ажылдарынга демдектерни салгыпаан.

Ол дружулга солчуушкунунга киришкен башкылар Алексей Алдын-оолович кичээлдерни ажыктыг, солуун болганын демдеглеп, боттарының санаал-онаалдарын бергиээн.

Анай-оол БАЙЫР.
Черчение, чуруулга кабинединиң эргелекчизи.

ДУРЖУЛГА СОЛЧУУШКУНУ

Башкылар ортузунга арга-дружулгалыг ажылды улам шептередир соруглга-биле республиканың башкылар билиин бедидер институт сеелгү чылдарда тус-тус районнарга, чамдык школаларга кыска хуусаалыг курстарны болгаш семинарларны эртемнер аайы-биле эртирип турары чанчыл болу бергеи. Билиг бедидериниге дузалаар кыдыг кыска хуусаалыг курс-семинарны Бай-Тайга районнуң төвү Тээли суурга эрттирдиис. Анаа ук районнуң школаларының күш-ажыл болгаш будуруулге өөредилгезиниң башкылары шупту чыглып, боттарынга ажыктыг, практиктиг билиглерни шиңгээдип алганнар.

Курс-семинарның бир онзагай чүвези болза, башкыларның башкылаашкын методиказын херек кырында көрүп, дыңнап танышканы болуур. Районнуң улус өөредилге киллиги, методкабинет башкылар-биле сумележип турган, ажык кичээлдерин баш удур планнап турускалы элээн таарымчалыг, ажылдаарынга дегүм болган. Күш-ажыл болгаш будуруулге өөредилгезин организастап эртирер талазы-биле дружулгалыг башкылар Бай-Тайга районнуң школаларында бар. Чижээлээрге, Тээлиниң № 1 ортумак школазында күш-ажыл башкызы Бичил Иргитовна Кагай-оол Байлак дружулгалыг. Районда аныяк күш-ажыл башкыларынга аъш-чем белетекчорин, нес аймаан быжып, даараарын башкылаарының арга-дарын ол тодаргай көргүзүп, айтып, дузалажып турар. Курс-семинарның ажылынга ол идепкейлиг киржип, үнелиг санаал-онаалын берип, олурушкан кичээлдериниң сайгарылгалыг харыысалгалыг кылып, өскелерге өөредилиг кылдыр, бедик деңнелге салаадап турган.

Ол-ла школада будуруулге өөредилгезиниң башкызы Анчимаа Сапыңмаевепа Хертек үстүкү класстарда мал ажылагыйының үндезилериин башкылап турар мергежилдиг башкыларның бирээн. Кичээлдерни эртиргеринде оон онзагай чүвези болза, көргүзүг материалдарын билдилиг ажыглап турары, кичээлниң үтка-шынарын, демнээлин тааргыттыр, үе-шаа барымдаалап планнап, белеткеиин азырып. Анчимаа Сапыңмаевепаның кичээлдерииге олурушкан кижи, шынап-ла, кайгай бээр: дүшкен-на өөреникчилер тургузарга, дорт, ыыткыр орустан чугаалап, илдиг чокка харыылаар, өөрү өөреникчилер аны башкы немелде айтырыгны салырга, өөредип, чаңчыккан аайы-биле, саат чок харыылаар.

Көдээ школаларның 8-10 класстарында өөреникчилер колдуунда харыыга идепкей чок болуруун эскерер бис, а А. С. Хертектиң кичээлдерииге мындыг түүе эскертпиннес. Өөреникчилер-биле түс-тус ажылдаарынче ол үлүг кичээнгейни салып турар. Кичээл үезинде шупту өөреникчилерни башкы айтырыг четтигиптер. Чаа тема тайылбырын кылган соонда, ном-биле ажылдаарын база шын организастап турар. Өөредилгеп темага кол өскө болур айтырыглаарны тодарадырынга өөреникчилер ажык идепкейлиг киржип чаяаргы бергеи. Өөреникчилериниң дыңнаан сайзырагайжыдар дээш, хидим, эрес, ыыткыр харыылап өөредилгп дээш кызымаккай ажылдап турар.

Мурнуунда көдээ ажыл-агыйга специалист боон ажылдап чораан, амгы үеде будуруулге өөредилгезин башкылай бергеи специалистер Анчимаа Сапыңмаевепаның арга-мергежилгин өөренип, башкылаарының арганарын көрүп, дыңнап ап турарлар.

Семинар үезинде Шүй ортумак школазының күш-ажыл башкызы Андрей Чагырович Кара-Донгак Тээли ортумак школазын 7-ги класынга кичээл эрттирген. Өөке школага, өөке класска кичээл эрттирери ыңдыг-ла амыр эвес. Ынчалза-даа Андрей Чагырович кичээлге эки белеткелдиин көргүскен болгаш өөреникчилер-биле харылаалыы болуур-тогуруу-биле туткан. Бай бурунгаар чуруп-шыйып белеткеп алганы технологтуг картаны кичээлге ол чедиптикиниг ажыглаан болгаш өөреникчилерге сонуургапчыг ушкү программа.

МОСКВАДАН

17.40 — РСФСР хоорайларының телестудиязының программазы. Краснодар телестудиязының программазы. 18.30 — «Фермер № 89». Москвага кантри музыка фестивалының дутайында телеочерк. 19.05 —М. Горькийниң аңмыыралының болгаш чогаадыкчы ажылының дутайында телефильмнин көргүзүү. 20.00— 20.15 —«Тамчыктыг удунар, чаштар!».

«САЛГАЛ» КООПЕРАТИВТЕ

Бо чылын Шүй ортумак школазында «Салгал» кооператив ажыттынган. Кооперативти улус өөредилгезиниң тергиини башкы Сесимаа Нордуповна Хомушку удуртуп турар. Ында 7 классган 10 класка чедир өөреникчилерни хаара тутkан. Кооперативке баштайгы үелерде хөреңги киирип аары-биле өөреникчилерни янзы-бүрү чемнерни кылгаш, школага ада-иелерге, өскүктер» 21.00—«Үе». 21.35 —Эде тургустуунушкун прожектору. 21.45 —«Ол болган... болган...» 22.00—23.35— «Үзел-бодал».

ИЙИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 —Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 —Музыка. 2 класс. «Пер Гюнт». 9.05 — Англи дыл. 10.05 —ПТУ сурууларынга. Физика. Плазманың ажылчын мергежилдеря. 10.35; 11.35— География. 5 класс. Агаар. 11.05 — Англи дыл. 12.05 — «Каттырычыт книжилер». Уран-чечен фильм. 13.35 —13.45 — Мелээлер. 17.05 — Мелээлер. 17.15 — Телефильм. 17.35— Олап-овдак чок шимчээшкин дээш.

КЫЗЫЛДАН

17.40 — Уругларга фильм. 17.50 — Бурят композитор Анатолий Андреевтиң авторжу кежээзи. Концерт-ужуражышкын. 19.20 — «Азия төвү». Үндүрүгеде: Медээлер. Соңгудаазарга уткуштур. «Социал программа боттарынышкында» 19.45 — Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00—«Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 — Чайгы шкче шилчиири. 20.25— Реклама. 20.30 — Ритминг гимнастика. 21.00 — «Үе». 21.35 —Эде тургустуунушкун прожектору. 21.45 — 00.20 —«Мандела». Уран-чечен телефильмнин баштайгы көргүзүү.

КУЛЬТУРА-СПОРТ КОМПЛЕКИЗИ ДЫШТАНЫР ХҮННЕРДЕ

«КОЛОС» КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ

25-26-да. Дискотекалар. Эгелээри 19.30 шакта.

26-да. Уругларга дыштанып хүн клуву. 12.00 шакта ажылдап эгелээр.

«ЕНИСЕЙ» КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ

25-26-да. Дискотекалар. 19.30 минутада эгелээр.

«ТЫВА ТУДУГ» КАТТЫЖЫЫШКЫНЫҢ КЛУВУ

26-да. Соңгудаалар хүнүнге тураскаатkан концерт. Анаа каттыжымышкынның бот-тывынгыр артистери киржир. 9.00 шакта эгелээр.

КУЛЬТУРАНЫҢ БОЛГАШ ДЫШТАНЫЛГАНЫҢ М. ГАСТЕЛЛО АТТЫГ ПАРЫГЫ

25-26-да. Ойнаар автоматтар, теннис болгаш биллиард заалдары 10.00 шактан эгелеп ажылдаар. Аттракционнарның ажылдаар шагы—11.00. Дыштанылга кежээлери 19.00 шакта эгелээр.

КРУПСКАЯ АТТЫГ БИБЛИОТЕКА

26-да. «Анна Ахматова, Николай Гумилев — аңгы-аңгы салым-чол» деп темалыг литература болгүмүүнүң ийиги хуралы 15.00 шакта ажыттынар.

СПОРТЧУ МАРГЫЛДААЛАР

25-26-да. ГТО-нуң нормаларын дужаарынга республиканың бирги чери дээш маргылдаа. ДОСААФ-тың кара бооллар черинге маргылдаа 9.00 шакта эгелээр.

26-да. «ТАЙГА» станциязынга хаак маргылдаазы 11.00 шакта эгелээр.

Редактор В. С. ШАРАВИЙ.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

МАРТ 24
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35— Мультфильмнер. 9.15 —«Финиктер». Уран-чечен телефильм. 10.55 —«Хөглүг старттар». 11.40 — Медээлер. 11.50—Совет ыры конперти. 12.20— «Чыл үелери». Март. 13.20 — 13.40 —Фильм-концерт. 15.00— Медээлер. 15.10 —Эде тургустуунушкун прожектору. 15.20 — «Эртинелер ортулуу» мультфильмини баштайгы көргүзүү. 1-2 серилзары. 17.05 — Философчу бесеглзар. Культура болгаш цивилизация. 17.50 —«Чуруулга объектив». Телефильм. 18.40— Бегүн делегейде. 18.55 —Поэзия минуталары. 19.00—«Интермедээ». 19.30 —«Ырлажыы-

МАРТ 25-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Узник замка Иф» (2-ги фильм) 9.00, 12.40, 14.40, 16.40, 18.40, 20.40, «Дай лапу, Друг!» 11.00 шактарда.

ВИДЕОЗАЛ: «История одной бильярдной компании» 13.30, 15.30, 17.30, 19.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Знакомство» 14.10, 16.50, 19.20 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Чудесный лес» 8.30, 12.00, 15.30. «Ходжа из Пьюрта» 10.20, 13.50. «Узник замка Иф» 17.50, 20.30 шактарда.

АГААР

Республикага чагбас. Хат кошкак. Дүне 6—11, чамдык черлерге 18—21 градуе соор. Хүндүе 3—8 градуе чылыыр, чамдык черлерге 5 градуе соор. Кыышаа дүне 8—10 градуе соор, хүндүе 6—8 градуе чылыыр.

КЫЗЫЛДЫҢ № 3 АВТОТРАНСПОРТ БУДУРУЛГЕЗИ 1990 чылда улус ажылагый чүүктерни сөөртүүнүн планын тургузуп эгелээн. Тыва АССР-ниң министерстволарынга, ведомстволарынга, будуруулгелериге болгаш организацияларынга бистин будуруулгевистиң транспортубиле чүүк сөөртүүнүн алырының талазы-биле чагыгларны 1989 чылдың май 10-га чедир киирерин дыңнадып тур бис.

Чагыгларны дараазында адресче чорудар: Кызыл хоорай, Набережный переулок 1, № 3 АТБ.

Чагыглар тургузарының болгаш санажылгалар кылырының дугайында айтырыгларны № 2-55-24 телефон дамчыштыр билип ап болур.

КЫЗЫЛДЫҢ БАШКЫ УЧИЛИЩЕЗИ 1989 чылдың март 29-та 15.00 шакта ажык өөрүү хүнү организастап эртиттерин чарлап тур, училищениң доозукчулары-биле ужуражыр болгаш 1988 чылдың доозукчуларынга дипломнарны байырлалдыг ёзу-биле тыпсыр.

Училищениң адресин: Кызыл хоорай, Колхозная кудумчу, бажың № 69.

667000, Кызыл хоорай, Красноармейская, 100 Индекс 54241

«ШЫННЫҢ» телефоннары

◆ Редактор — 3-43-34;
◆ орлавчылары — 3-33-91; 3-34-17;
◆ приемная — 3-34-26;
◆ кырымсалгалыг секретарь — 3-34-92;
◆ орлавчылары — 3-43-93;
◆ партийжи амыдырал киллизи — 3-36-42; 3-36-25;
◆ совет тургузуг, сонгал айтырыглар киллизи — 3-34-98; 3-41-23;
◆ үлетпүр киллизи — 3-34-49; 3-36-73;
◆ агроүлетпүр киллизи — 3-41-16;
◆ пропаганда киллизи — 3-34-57;
◆ культура киллизи — 3-39-15;
◆ информация киллизи — 3-37-11; 3-39-03;
◆ чагыг киллизи — 3-34-39;
◆ корректорлар — 3-34-19;
◆ бухгалтерия — 3-43-41;
◆ очуулга киллизи — 3-34-93;
◆ үндүрүкчүлер — 2-27-41;
◆ солуун кезээйн бөрзинээ — 2-32-75-че дозвон

Чыыза 300 катап үнер. Хемчээли 2 сарлаага амнаы. Тиражы 25400 оск.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыынын керектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Шетинкин бажы Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыт № 238. ТС—00451.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Соведининиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1989 ч. март 25 суббота № 71 (13971)

1925 чылдан үнелеп чедип турар. Өртээ 3 кез.

ЧЕМПИОН

Республиканың агроүлетпүр комплексиниң ажылдакчыларының профсоюзтар обкомунуң президиумуу биле Агроүлетпүркомунуң коллегиязы 1988 чылда Тыва АССР-ниң кодээ ажыл-ишчилериниң ортузунга социалистиг чарыштың түңнелиин үндүрген.

«Кок-Тей» совхозтуң саамчызы Л. А. Бизиева, ол-ла ажыл-агыйда бызаа ажалчызы В. С. Трупп, «Революцияның чалбыжы» совхозтуң хойжузу, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры И. П. Сафонов, «Эйлиг-Хем» совхозта ошку кадарчызы Ш. С. Мижит-оол, «Сукпак» совхозта инек ажалчызы С. Г. Марченко, «Таңды-Сыныңда» инек кадарчызы В. С. Дүпшүн, Карл Маркс аттыг совхозта чылгычы Н. М. Ондар, ССР Эвилелиниң 60 чылы аттыг совхозтуң сарлыкчызы М. Д. Донгак, «Май 1» совхозтуң авиажизи Д. Б. Бараан, «Тээлелге» совхозта комбайнер Э. Х. Куулар, «Россия» совхозта мал чеми белеткээр машинаның башкарыкчызы К. А. Казаков, ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозта витаминниг сиген далганы белеткээр агрегаттың оператору А. Н. Гольцов, «Алдан-Маадыр» совхозтуң сугатчызы А. К. Кызыл-оол олар мергежил ажы-биле 1988 чылда чемпион атты чаалап алганнар.

Агроүлетпүр комплексиниң ажылдакчыларының профсоюзтар обкомунуң даргазы А. Т. Сотпа оларның чамдыктарынга чемпионнарның кызыл кожааларын база ортектиг шаңналдарны тывыскал.

Седен ХЕРТЕК.

ЧУРУКТА: Тее-Хемде «Таңды-Сыныңы» совхозтуң малчыны, 100 инектен-не 100 бызаны алган чемпион Владимир Дүшүпүн.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

СОҢГУКЧУЛАР-БИЛЕ УЖУРАШКАН

ЧАДААНА. Чөөн-Хемчик районуң ажыл-агыйларының, үлетүр бүдүрүлгелериниң, албан черлериниң болгаш организацияларының төлээлериниң Тываның № 391 девискээр соңгулда округундан ССРЭ-ниң улус депутадынга кандидат, СЭКП обкомунуң бирги секретары Г. Ч. Ширшин-биле ужуражылга хуралы Чадаананың Культура бажыңынга болуп эрткен.

ССРЭ-ниң улус депутадының кандидадыңар-биле ужуражылга хуралын СЭКП райкомунуң бирги секретары В. Д. Монгуш ажыткан. Депутаттың кандидадының бүдүрүттүрген кижизи — СЭКП райкомунуң ийиги секретары Н. Ф. Монгушка сес берген. ССРЭ-ниң улус депутадынга кандидат Г. Ч. Ширшиниң доючу намдарын чыылгамчыларго таныштырган, төлептиг кандидат дээш соңгулдалар хүнүнде боттарының бадылаашкынын бээрин-ле бүгү соңгукчуларны кыйгырган.

Ужуражылга хуралынга пинтизи-биле он кижи сагал бергеш. Олар депутаттың кандидадын дешпишин, боттарының чагыларын бергеннер. Чадаана хоорайга дерт дугаар школаны, комплекстиг эмнелгени, школ назыны четпээн труглар албан черлерин, хоорайга экология айтырыын шинтпирлээри-биле төп котельнаяны, Хөрүм-Даг суурга чаа школ тудугларының дугайында чагыглар болгулаан.

Депутаттың кандидады, СЭКП обкомунуң бирги секретары Г. Ч. Ширшинге сес берген. ССРЭ-ниң улус депутаттарының кандидадынга дешпиткени, аңаа улуг илереп келгени көргүскени дээш районуң бүгү ажылчы чонунга өөрүн четтиргенин илереткеш, улуг шагал, бүзүрел дээш бодунуң эрга-дүржүлгезин, энергиязын, билиин үндүрүп шыңыдып ажылдарыга ол чүгаалаан.

• • •

ХАНДАГАЙТЫ. Тываның № 391 девискээр соңгулда округундан ССРЭ-ниң улус депутадынга кандидат, СЭКП обкомунуң бирги секретары Г. Ч. Ширшин-биле Өөүр районуң совхозтарының, үлетүр бүдүрүлгелериниң, улус середилгезиниң, кадык камгалалының төлээлекчилериниң ужуражылгазы Культура бажыңынга буруңгу хүн болуп эрткен.

ССРЭ-ниң улус депутадының кандидады-биле районуң ажылчы чон төлээлекчилериниң хуралын СЭКП райкомунуң бирги секретары А. С. Дембирел ажыткан.

Депутаттың кандидадының бүдүрүттүрген кижизи «Торгалыг» совхозтуң партком секретары Б. Х. Патпит сес алгаш, ССРЭ-ниң улус депутадынга кандидат Г. Ч. Ширшиниң доючу намдарын партийжи, күрүне ажыл-чорудулгазын хуралдың киржикчилеринге таныштырган. Соңгулда хүнүнде төлептиг кандидат дээш бадылаашкынын бээрин районуң соңгукчуларын кыйгырган.

«Ак-Чыраа» совхозтуң директору Д. К. Майынды, «Торгалыг» совхозтуң Кадыр-Бажы хойжу бригадазының бригадири Б. Т. Шожаа, район эмнелгезиниң кол эмчизи О. Ш. Монгуш, «Кызыл тук» совхозтуң ажылчыны В. К. Кежербей, «Коммунизмче орук» совхозтуң Бора-Шай хойжу бригадазының бригадири С. О. Шойдак, «Торгалыг» совхозтуң Чоза хойжу бригадазының бригадири В. Ч. Сарыглар, офицер С. И. Комиссаров, орук-сеткелге тудуг участогунуң ажылчыны Д. Н. Ондар, ажыл-агыйлар арасында мехколоннаның тудугжузу А. Д. Бичe-оол ужуражылга хуралынга санал бергеннер. ССРЭ-ниң улус депутадының кандидадынга Г. Ч. Ширшиниң дешпиткенинге олар бүргүнү-биле каттыжып деткээн, соңгулдалар хүнүнде боттарының бадылаашкынын бээрин аазаап, чагыларын, дилегларын киргеген.

Депутаттың кандидады, СЭКП ТК-ның кежигүнүнге кандидат, партия обкомунуң бирги секретары Г. Ч. Ширшин чүве чугаалаш, улуг илереп келгени көргүскени дээш Өөүрүнүң соңгукчуларынга өөрүн четтиргенин илереткеп.

Республиканың болгаш Өөүр районуң ажылчы чонунга партияның XXVII съездизиниң, СЭКП-ниң XIX Бүгүзавилел конференциязының шинтпирлерин азыраар ажо тургустуунуушкунну, демократияны, ажык-чарык чорукту калбертыр, ханылыдыр дээш канчаар ажылдап турарын бирги секретарь таныштырган, олардың мурнунда салдынган соруглаларга доктаадган. Аъш-чем, чурттарга тудуун, кадыкшылдың программалары кайы хире күүсеттинип турарын чугаалаан. Аъш-чем-биле ажылчы чонну хандырарының айтырыы четпес шинтпирлеттинип келген. Малдың баш саны өспейн, продуктулуу бедивейн турар. Чурттарга тудуунче сагыш салыышкын ам-даа четпес. Районда кемхерек үүлгедир, арагалар, инитинин хөреңгизин оорлаан, тотчеглээр чоруктар хей болуп артыпшаан. Ажылчы чонуун, ылангыя аныктарының күш-ажылче, мөгүл-шынар, интернациональчы кижизидилгезинин айтырыгларын четпес шинтпирлеп турарын демдеглээн. Үстүнде айыткан болгаш ескелдаа четпестерни айыткаш, оларны эдип алырыбиле районуң партия, совет, ажыл-агый органнары эң-ве дээштиг, шыңгыы, тодаргай хомчелерни алырының чугулазының бирги секретарь чугаалаан.

Депутаттың кандидадынга соңгукчуларының берген чагыларын дүүзеп алган.

• • •

МУГУР-АКСЫ. Мөгүл-Тайга районуң совхозтарының, бүдүрүлгелериниң, албан, организацияларының, төлээлекчилериниң Тываның № 391 девискээр соңгулда округундан ССРЭ-ниң улус депутадынга кандидат, СЭКП обкомунуң бирги секретары Г. Ч. Ширшин-биле ужуражылга хуралы Культура бажыңынга буруңгу хүн болган.

Депутаттың кандидадыбиле ужуражылга хуралын СЭКП райкомунуң бирги секретары В. Д. Хемер-оол ажыткаш, депутаттың кандидадының бүдүрүттүрген кижизи Тываның дыл, литература болгаш төөгүнүң эртемшинчилел институдунуң директору, төөгү эртемериниң доктору Ю. Л. Аранчынга сес берген. ССРЭ-ниң улус депутадынга кандидат Г. Ч. Ширшиниң доючу намдарын чыылгаларга ол таныштырган, соңгулда хүнүнде чонуун төлептиг кандидадын дээш бадылаашкынын бээрин соңгукчуларны кыйгырган.

Күш-ажылдың хоочуну О. Ч. Очур-оол, Мугур-Аксы ортумак школазының башкызы С. Б. Моңдурга, ССР Эвилелиниң 60 чылы аттыг совхозтуң хойжуу К. С. Борарган, район эмнелгезиниң кол эмчизи О. Н. Бегзи, «Мөгөн-Бүрен» совхозтуң директору О. Х. Амыртак, СЭКП райкомунуң бирги секретары В. Д. Хемер-оол хуралга чүве чугаалаан, депутаттың кандидадының ажыл-чорудулгатыр бүрүнү-биле деткээн, аңаа чагыларын бергеш, моон соңгаар оон үре-түңнелдиг ажылдаарын күүсээннер.

Депутаттың кандидазы, СЭКП ТК-ның кежигүнүнге кандидат, партия обкомунуң бирги секретары Г. Ч. Ширшин сес алгаш, депутаттың кандидадынга дешпишин, улус идегелиг коргүскени дээш моңгүл-тайгажыларга өөрүн четтиргенин илереткеп.

Республиканың болгаш районуң социал-экономиктиг хөгжүдезиниң айтырыгларынга ол доктаадган. Аъш-чем, чурттарга тудуунуң программаларын шинтпирлээр дээш ажылдап турар-даа болза, эки кылдыгаан чүве чогун айыткан. Улус ажыл-агыйының бүгү адырларынга четтиглер барын бирги секретарь айыткаш, Мөгүл-Тайганың ажылчы чонун, партия, совет, ажыл-агый органнарын ону үдезинин-биле чок кылыр дээш эрес-шүдүргү ажылдаарынче кыйгырган. Ыяштың мал ажылының хөгжүдезинче, кем-херек үүлгедир, арагалар чорукту үдезинин-биле чок кылырынче кол көзөөгейни угландырган.

ЧААҮЕНИҢ ТЫНЫЖЫ-БИЛЕ

Часкы хову ажылдарынга белеткел

«Хемчик» совхозта бо хүннерде янзы-бүрү маркалыг 55 автомашина, 30 трактор, 6 комбайн бар. Бо бүгү машина-техниканы муңгаш серп шитинде шыгжагда турускан. Совхозтуң мастерскаязының гаражтары арыг-силиг, септекчилер бригадаларын машина-техниканың айны-биле үш звено кылдыр үеткен. Часкы тарылгага киржир кожуг машиналарын бүрүн септеп, дерзин болгаш машина-техника тургузары-биле тускай бетоннап кылган шөлчүгештке бөлүк-бөлүк айны-биле чыскаап тургускан.

Совхозтуң машина-трактор мастерскаязының эртелекчизи Багай-оол Ойлук-оович Хомушку-биле ужуражып, часкы хову ажылдарынга белеткелдиң чоруп турарын чугаалап, көргүзүп бээрин дилээн мен.

Совхозта ам 30 тэтомашина, 25 трактор үзүк-соксаал чок ажылдап турар. Тракторлар септелгезин совхозта Седип-оол Допгакның удуртканы үш кижилиг звено кылып турар. Кодээ ажыл-агый машиналарының септелгезин Оолак Хомушкуга, автомашиналар септелгезин Олег Кара-Салга удуртканы звеноолар эки шыварлыг кылып келген.

Машина-трактор мастерскаязының ниити байдалын акыжидип, ында ажылдап турар кижилерге эптиг байдалды чыл бүрүде пемей кылып турар. Оон ачылыышка совхозтуң МТМ-ын районда болгаш республикада-даа эки ажылдыг мастерскаяларының аразында кирип турар. Амгы үеде кожуг машиналарындан өске ажык дээр адаанда турар кодээ ажылагый машинаны чок. Шимчеп турар бүгү техниканы (комбайнындан өскезин) чылыг гаражтарда киргеп.

Кодээ ажыл-агыйның кожуг машиналарындан 53 илинир. 10 андаалыг, 1 аъш-чимнелиг, төрээ чаштырар 20 машина бөгүн-даа болза ажылдап үзеринге белеп кылдыр кылдынган. Аңаа немей сиген кезер 8 машинаны база септеп дооскан. Септелгеде Седип-оол Допгак, Оолак Хомушку, Василий Хомушку, Реп Допгак, Олег Кара-Сал, Доржу Саая, Григорий Саая олар эки ажылдап турар.

Септелге ажылынга кончут улуг дузалы эрги чондурулга станогунда дүржүлгелиг токарь Дадар-оол Ооржак чедирип келген. Оон уран-тевер хөдараның чондурганы мастерскаязында септекчилерге кезээде дузалап келгеп.

«Хемчик» совхозтуң техника септелгезин чылдын-на эрте, эки шыварлыг кылып ап турарында чажыт чүл? Аңаа мынчаар харыылап болур. Кандыг-даа чажыт чок. Коя-ла чүве — ында кижи бүрүзүнүк бодунуң онаашкан ажылын үезинде, эки шыварлыг кылып чаңчыккавында. Эрткен чылын хоау ажылдары доостуру биле, дугуйханизаторлар Эрес-оол Иргит, Мартан-оол Саая, канаткчы Дамбый-оол Ооржак ышкаш бодунуң херээжең ёзулуг мастерлери хей. Чаартыкчы Мартан-оол Саая бо кыштың база халас эрттирбээн. Районуң төп эмнелгезиниң үндүр бижиишкени, оон мурнунда рентген сөөртүп турган чехословак марканың бүгү дугуйларын шимчедикчиге кошкан машиназынга комбайн мотору салгап, аңаа ол-ла машинаның бодунуң моторунуң дүргедээшкин таарыштырар белдирин олчаан таарыштыр эптеп кылган. Оон түңнелинде солярка-биле ажылдаар, чоруу дүргеп, үш дугуйлары шүүтү шимчээр чүк машиназы чогаттынган. Аңаа ам улуг кузов салыры арткан. Бо нерын чогаадыкчы ажылны Мартан-оол дузалакчыны Конзай Хомушку-биле кылган. Чаъс-Адырже аалдар кожүрер, чүк сөөртүр бо эштиг, орук даллавас машинаны Конзай Хомушкуның муңун чоруп турарын көрдүвүс.

Совхозтуң МТМ коллективтей машина-техниканың аңаа турбайн, ажыктыг ажылды хөйү-биле кылып, совхоз кассазынга орулганы киирип турары дээш ажылдап турар. Ынчангаш совхозтуң човаачылары школага, сүт-бараан фермазынга, конторага, Культура бажыңынга, столоваяга, МТМ-ниң бодунга база суурнуң чурттакчыларынга, малчыннарга оттуларын чүүл сөөртүрүдээ аңгыда Шүйнүң ортумак школазынга болгаш кадыы кошкак уруглар школазынга оларның чүгүн сөөртүр керээни чарып ажылдап турар. «Хемчик» совхоз бистиң районда «КаМАЗ» маркалың кожар тергелиг улуг чүк машинаын садып алган чаңгыс ажыл-агый болур. Оларның кайда-даа чок, кажаа өдээ казар ийи машиназынга ам чаа чугаалап тургунывыс орук даллавас «Шкода» хевирлиг чүк машиназының база немешкеин ол.

Күш-ажылчы коллективтер дугайында хөөйлүге дүүшүр МТМ-ге чөвүлелди 10 кижи составтыг кылдыр тургускан. Оон даргазынга Мартан-оол Чалыпович Саяны сонгаан. Совхозта эң улуг партия эге организациязы ында тургуступ турар. Ону партбюро удуртуп турар. Улусчу контроль белүүнүң болгаш улусчу дружинаның ажылы база мактавалдыг.

Бот-орулга-чарылгаже шилчээниниң ийиги чылында ажылдап турар бо улуг коллективтиң мурнунда чедир шинтпирлээр ажылдар амдаа хей. Олар колдуунда материалдыг хандырылгага үзүп турар. МТМ-те ам бир чондурулга станогу чүтүүга хөрек. Эрриң чондурар аппы-аның диаметрлиг алды кырлыг демирлерге негелде кончуг улуг.

Часкы хову ажылдарының эгелээриге чедир ам санныг хопуктар арткан. Аңаа «Хемчик» совхозтуң механизаторлары хынамчалыг белеткеннип, техниктиг дуза чедирер машинаны, ховуга ажылдап турган тракторларны ол-ла черинге үзеп, чаваш, дугуйларын үрдүрүп бээр, суглу бодунга ап чоруур машинаны, кывар чүүл сөөртүр машинаны белеткээн, ында тускай санакчыны тургускан. Ниитизи-биле «Хемчик» совхозтуң механизаторлары бо чылын часкы хову ажылдарынга мурнуку чылдардан организастиг белеткеннеп. ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдалар хүнү — март 26-ны эрги-барлыкчылар эки күш-ажылчы көргүзүлгелер-биле үткүп турар.

Чкалов САЯЛ.

АЖЫЛЧЫН АЯН-ЧОРУК

СЭКП ТК-ның чадаавы-биле Венгриядың Социалистиг Ажылчын партизының Чиқгине секретары Карой Грос ажылчын аян-чорук кылып, март 23-те Москвада чедип келгеп.

Внуково аэропортка оңу СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, СЭКП ТК-ның секретары А. Н. Яковлев, СЭКП ТК-ның Делегей килдизиниң эргелекчизи В. М. Фалин болгаш албанның өске-даа кижилери үүкүп алган.

Аэропортка ВУР-нуң болгаш ССРЭ-ниң Күрүне туктарын көдүргеп.

(СЭТА).

О. К. Гречишевке «Тыва АССР-ниң алдарлыг геологу» хүндүлүг атты тыпсыр дугайында ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Геология адырынга ачы-хавыяазы дээш Тываның геология-шинчилел экспедициязының геология-тывыш болуучун кол геологу Олег Константинович Гречишевке «Тыва АССР-ниң алдарлыг геологу» хүндүлүг атты тыпсыр.

Тыва АССР-ниң Дээди Соведининиң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. ОПДАР.

Тыва АССР-ниң Дээди Соведининиң Президиумунуң Секретары В. КАЖИН-ООЛ.

Кызыл хоорай. 1989 чылдың март 22.

ЧАЙГЫ ШАКЧЕ

1989 чылдың март 26-да, воскресеньеде, Совет Эвилелиниң девискээрине «чайгы» шакче шилчиирин ССРЭ-ниң чаңгыс ай шак-үе болгаш эталон частоталарының Күрүне комиссиязы дыыдалып тур.

Март 26-да 2 шакта чайгы үеже шилчиирип так согунун 1 так бурунгаарлатпышаан, эгелээр.

Латви, Литва, Эстон ССР-лерге, РСФСР-ниң Астрахань, Калининград, Куйбышев, Киров, Ульяновск областарынга болгаш Казах ССР-ниң Урал областынга шак-үе сайгарын секертир дугайында ССРЭ-ниң чазаанын шинтпирнеге дүүштүр ол девискээрлерге так согунун шилчиттиес.

АРЕНДА КЕРЭЭЗИ: дуржулга, айтырыглар

ДҮҮНГҮ ХҮННҮҢ ЧУЪГУ

Шөла аттар тыысырынга човаачылар копчуг тывынгыр удус. «Таптаашкынның чылдары» деп чугаалажыр-ыяш үеде республиканың Кедээ ажыл-агый министерствозунуң автотранспорт будүрүлгезин «Черлик дивизия» деп тоолдап алганнар. Ол шагда бо будүрүлгеге тургап ажыл-агыйжы эвес чорук ыңдыг шөланың тыптып көзүнге бам чылдагаан болгап. Кедээ ажыл-агый министерствозуп Агроүлетпүркомну кылдыр эде тургускаачы-биле «Черлик дивизия» «Кызыл агроүлетпүртранс-2» деп атка чедирген. Ат-аажы өскерилгенү-биле ада будүрүлгенин ажылхеректери өскерилген бе? Өскерилгелер бар. Соңгу чылдарда ажыл-агыйның материал-техниктиг базазы эдээн бымыкаап. Чаа конторалы, гаражтарны тутуп. Машиналарын чылыг гаражка тургузуп, техниктиг ажаалдалы, септелгенин човаачылар эдээп эки шыварлыг кылыр аргалыг апарганнар. Гаражтарны тудуп алза-даа, оларның дерзинче-керекселдиң эрги хевээр арткап. Чаа дерзи-керексел мемнешээп, 116 хемирнек дээш-бүрү-дерзи-керекселдиң чаагай. Оон чедип кедирип маңаа турар. Чагыткан дерзи-керекселдиң хей кеминп бээр боор деп идегел бар. Оларның чамдыкчы кээп эгелей бергеп.

Дерзи-керекселдерниң чогу техниктиг ажаалда, септелге ажылдарының хуусаалын үзадып турар. «Бичия-ле калза кылып ап болур чүүдерин хүнзедир соктап чыда хүнзээр-даа бис—деп, човаачы А. Монгуш чугаалап турду. —Септелгеге үр турарга, човаачыларга кайыг-даа ажык чок. Ажылдап алыр акша чок боор-дур». Човаачының бодалы шын. Септелгеге ажылдаар дерзи-керекселдиң чогу аны чедишпези машиналарны оруктаа белеткээринге шаптык боор турар.

Автобудүрүлгеде бар машиналарның ажыглалын экижилер дээш кандыг хемчегдерни ап чорукчадыл? Септелге кылыр цехтерни, авеноларны чаңгыс удуг комплекстиг бригада кылдыр катказ, оон кежигүннериниң ажыл төлевирин ажылының түңнелиндеп аны машиналарның оруктаа үперилеп дорт хамаарлыр кылдыр докпаттыкан. Мурнукузунга деңзээрге, машиналарның оруктаа үперин алаэн көвүдээп-даа болза, байдалды адыс дозуулеп өскертип чыдавазап. Мында чылдагаанмаан-ла хей. Септекчилерим чедишпезе, артык кежектерин тывылбайн баары, эки ажылдаан кижилерин шаңнап-мактаарынга акша-төгеригтиг чогу дээш оон-даа өске.

Артык кежектер-биле хандырыгаңы экижилер дээш оларны солуттурар складты тургускап. Үредген кежектерни септээп, ол складка киирер. Машинаны үредген човаачылар септелгеге херек артык кежекти үреликке кежек-биле оон солуп ап болур. Мурнуку чылдарда автобудүрүлгеге хей чаа машиналарны ап, бар машиналарның техниктиг ажаалдазыныче кошкак кичээнгей солганындап, үреликке машиналарның саны көвүдээн. Үреликтерни хынап толарадыр, катап тургузуп ап болуравыс септээр, санаан үнгеп, септеттинмештерни үндүр бижиир, оларның кежектерин артык кежектер солуттурар складка дужаар талазы-биле ажылды чорудуп турар.

— Ажылды экижилерниңе сөөлгү чылдарда болуп турган янзы-бүрү өскерлиишкинчер шаптыктаа келди—деп, автобудүрүлгениң планнаашкын киидилиниң начальныгы Л. З. Чеботарева чугаалады. —Эрги «Сельхозтехниканың» янзы-бүрү үреликке машиналарын биске дамчылып берип турганы. Сарыг-Сеп, Хандагайты, Мугур-Аксында бичии автобудүрүлгелерни биске филиалдар кылдыр көжүп турганы дээш оон-даа өске. Ол чүүл сөөлгү үеде сөөнүргады. Будүрүлгениң ажылхеректерин сегидер дээш ажылдаар байдал тыптып келди. Ажылдың кандыг хевирин шилип алза экил деп болап тур бис.

Планнаашкын киидилиниң начальныгы-биле чугаалажыр ора, ажылды кижилериниң материалдыг сонуургалын барымдаалап организастаарынга дидим чоокшулавайн турарын эскердим. Бо талазы-биле баштайгы базымнарда карышкак түүлдер бага бар. Септекчилерниң ажылының төлевирин олардың ажылының түңнелинден —машиналарның оруктаа үперин-биле харилаштырган-даа болза, човаачыларның ортузунга ол ажылды чорутпаан. Ажылдан алган шаа-биле човаачылар шалынны ап турар. Септекчилер биле човаачыларның ажылын тудуштурар болза эки болгу дег. Планын ажыр күүсеткен дээш шаңнал акшаны човаачыларга төлеп бээр арга чок. Чүге дээрге ажыл-агыйның экономиктиг шат-шинээ кошкак. Ынчангаш човаачылар планны ажыр күүседиринге сонуургал чок боор. Чүгле планныг онаалаларны күүседиринге өйлежип турарлар. Эки ажылдаарынга материалдыг сонуургал чок, ажылдаар-даа болза, эки чаңгыс ай дээштиг аргазы— човаачыларның хуузда аренда керээзи деп амыдырал көргүскен болгай. Ол дугайында чугаалажыры чугда. Эрвин районнуң автотранспорт будүрүлгезиниң дуржулгазын база катап адаа каары артык эвес.

Автобудүрүлгениң ажылып эжижидиң болуруунун оруктары бар-дыр. Коллективтиң кежигүннери ону айтып турар. Ол оруктарже ажыл-агыйны киирер дээш шинтпирлиг базымны кылыр херек. Дүүнгү «Черлик дивизиядың» чүгүзүнден ажырлып, «Кызыл агроүлетпүртранс-2»-ниң ажызын кижилериниң материалдыг сонуургалын таварыштыр эжижидиниң үезин келген.

Шанчыр-оол СУВАН.

(«Шынның» корр.).

БАДЫЛААР МУРНУНДА БИЛИП АЛЫҢАР

ИЗБИРАТЕЛЬНЫЙ БЮЛЛЕТЕНЬ

по выборам народного депутата СССР

26 марта 1989 г.

Ковровский территориальный избирательный округ № 129

Владимирской области

Вычеркните фамилии кандидатов в депутаты, против которых голосуете.

Кандидаты в депутаты:

КУДРЯШОВА Нина Павловна — мастер-наладчик колхоза им. Ленина Суздальского района, проживающая в пос. Боголюбово.

— электрослесарщик производственного объединения «Тяжмаш», проживающий в гор. Ковров.

Избирательный бюллетень, в котором при голосовании оставлено более одного кандидата, признается недействительным.

Чеше база кандыг бюллетеньнерни сонгуулдалар хүнүнде сонгукчу кижи алырал? Ынчукчулар ынчаг айтырыгларны салып турар.

Оларның айтырыгларынга харымны бердивис.

Сонгуулда бюллетеньнерни данзызынга үнделеп алыр, азы бадылаар аргелиг бүзүреткен паспортун, кижилерниң эске-даа шынгылгазын көргүзерге, оларга сонгуулда комиссиязы тыпсыр. Бистиң республиканда сонгукчу бүрүзүнге, эвес бүгү автономнуг республикаларга ынакаш, үш бюллетеньни тыпсыр, бирээзи — девискээр сонгуулда округундан (№ 391) сонгуулдаларны — ак оңнуг, эскези — РСФСР талазы-биле национал девискээр сонгуулда округундан (№ 16) сонгуулдаларны — ак-көк оңнуг.

Сонгукчу кижи республиканың база бир национал-девискээр сонгуулда округундан — өскелеп оңнуг бюллетеньни алыр.

Элээп кат дылдар кырында сонгуулда бюллетеньнерлиг сонгуулда участоктарында сонгуулда комиссиязы сонгукчуларның кандыг дылдааш алырын күзеп, дилээнин бадыткаар, бюллетеньнерни бээр. Сонгуулда бюллетеньнерни берген дутайында сонгукчуларның данзызынга демделээр.

Сонгукчу бүрүзү боду хуузунда бадылаар, эске кижилерниң өмүнээлиинден аңгы кижилерниң бадыларын болдурбас. Сонгуулда бюллетеньнерни кабинага азы чажыт бадылаашкынның эргелиинге бадылаар, сонгукчу долдурар. Удур бадылаар дээш кандидаттарның бюллетеньнерде фамилиядарын сонгукчу кижи балаар.

Бюллетеньни долдурар үеде бадылаар кижиден эске кымның-даа аңаа турары хорулгуг. Бюллетеньни боду тускайлаң долдуруп шыдавас сонгукчу кижи сонгуулда комиссиязының кежигүнүнден эске бодунуң күзээни кымны-даа кабинажо чалап алыр эргелиг. Долдурган бюллетеньни сонгукчу кижи сонгуулда, хаваржалыче кирер сугар.

Бирээден хөй кандидаттарны хемээр арттырган сонгуулда бюллетеньнерни күш чок деп санаар аңаарынче оңнаа кичээнгейни үгландырары чугула.

Сонгукчуларның данзызынга ёлгулар сонгуулда бюллетенниң хевир-майның парладывыс.

(«Аргументы и факты» солуудан).

Профэвилел организацияларында

АЖЫК-ЧАРЛЫГ БАЙДАЛГА

«Тыва даг-дүгү» комбинаттың профэвилел комитединиң конференциязы болуп эрткен. Анаа бир дугаарында эрткен 1988 чылда комбинаттың күш-ажылчы коллективиниң коллективтиг керээни күүседеткенинин дутайында комбинаттың кол инженери Д. М. Сваинльнийның илеткелин дыңнаан.

Комбинат эрткен чылда пландан ажыр 4600 тонна даг-дүгүн ап, 1,6 миллион рубльдиң арыг орулгазын артынга алган. 1985 чыл-биле деңнээрге, эрткен чылын ажылчыларның ортумак палыкының өзүлдези 37,4 хуу болган. Комбинаттың кадык камгалалының болгаш улус өөредилгезиниң албан черлеринге дузазы өзүп турар. Кежээки болгаш дүнекки ээлчегларде ажылдап турарларга немелде телевирин, ажылчыларның чемгерилгезинге чинчелдерин, будурулгенің хандырылгазы-биле кылып, ажылчыларга болгаш авыяк өг-бүлелерге материалдыг дузалажыры көргүзерин улаттырган.

Бо бүгү хемчеглер комбинаттың орулгалыг ажылдап турарының дөрт бадыткалы болуур. Уруглуг иелерге дузалажыр көргүзериниң, пенсионерлерниң ажылдаарынга тавармычалыг байдалдарны тургузарының айтырыгларын шинтипрлеттинин турар. Материалдыг дуза көргүзериниң фондуунуче эртеп чылын комбинаттың орулгазындан 1 миллион рубльди шилчиткен.

Хоорайның болгаш районуң чоңгуун кадының камгалалынга улуг ужур-дузалыг «Кадык камгалалы» болгаш «Экология» программаларын амыдыралга эрткен чылын боттандырып эгелээн. Чүрттелга тудуунуң программазы ажылдаттынган болгаш боттанып эгелээн.

1988 чылдың январь 1-ге чедир комбинатта бажың херек 545 өг-бүле бар. Барык ол-ла хире өг-бүле чүрттелга байдалын экижидериниң ээлчээнде турар.

Коллективтиг керээде бир кол черни күш-ажылдың сагылга-чурумун бижыглаары эвелеп турар. 1988 чылда күш-ажылдың сагылга-чурумунуң үрээшкини, ажыл шагының үүлүшкүнүнүң 1987 чылдың деңнелиинде хевээр арткан. Ынчалза-даа ажыл үеэлинде ажылдаар черинге аралаалар, эпириктер сергедир черге кирер чоруктар көвүдээн. Эвиртир суксуппарны боттары кылыр чоруктар эвээш эвес. Ынчангаш 1989 чылдың коллективтиг керээзинге чүрүм үрээр, ажыл шагы үзер, аралаалар чоруктарга удур элээп шыңгыы хемчеглерни пемей кирерин көрген.

Бо чылын «Тыва даг-дүгү» комбинаттың коллективиниң мурнунда улуг соруглалар салдынган. Оны күүседирінге комбинаттың профэвилел организациязы моон соңгаарда идепкейлиг ажылдаар ужурлуг.

«Тыва даг-дүгү» комбинаттың профэвилел комитединиң даргазы М. Б. Ховалыг бодунуң эдерингчи илеткелинге комбинаттың системазында социалистиг чарыштың организастап турарынга доктаагаан. Социалистиг чарыштың түнелдерин комбинатка ай, квартал сапында үндүрерин чүрумчүткап. Ону үндүрдерде кол кичээнгейни хөй-шинчиниң болгаш күш-ажылдың сагылга-чурумунче үглеп турар. Чүрүм үрекчилериниң хууда херээн комбинаттың профэвилел комитединге көрүп тура, ол айтырыгны соңбиле холбашкап болгаш холбажы-даа бээр комплектиг хемчеглер-биле сырый холбаалыг кылдыр көрүп турар.

Профэвилел комитединиң кол кичээнгейинде чүрттаалга бажыңнарының тыл үлелгези туруп турар. Бо айтырыг талазы-биле комитеттиң хуралынга эрткен чылда комбинаттың директорунуң орлакчызы Д. П. Күбкинин дыңнаан. Бажың ээлчээнде тураалаарының хөй кезии хөй ажы-төлдүт.

Ындыг турбуже, Д. Күбкин хөй уругларлыг өг-бүлелерге чаа түттүнган бажыңнарның пин өрээл квартираларын бээрпп хоруп, хөй өрээлдиг бажыңнар бээр дугайында хей хоозун аазаашкыл кылып турганын профэвилел комитеди эдер ужурга таварышкан, бажың-балгат үлелгеинде социал чөпүт эвес чоруктар дугайында чон район, республика солуннарынга удаа-дараа хомудан бижип келген.

Профэвилел комитединиң даргазы ажылчыларның кадыының камгалалынга, оларның дыпшапылгазын организастап турарынга, спорткомплекизинин, «Таёжный» пионер лагеринин ажылынга тургузлаан четпестерге доктаагаан.

«За асбест» солунга баш удур чарлаан конкурска киржиң-биле комбинаттың чүрттелга-коммунал ажылагый эргелелиниң начальнигы Кенден Ак-кыс. Культура ордуузунуң политика-чыдыышкын кылдызының эргелекчизи Ульяна Ваидапова, бөдүүн рудадан даг-дүгү арыглаар цехтиң № 4 ээлчээниң улуг мастери Сергей Куулар, даг-транспорт пөгинде механик Виктор Ондар, райкүүскомнуң бойдус камгалалының талазы-биле комитединиң инспектору Ирина Очур, бөдүүн рудадан даг-дүгү арыглаар цехтиң участок мастери Ховалыг Чигир-оол олардан документтилер киргеп. Конкурс комиссиязы оларны өөренип көргеп, соңгулда бюллетенинге С. М. Куулары, И. Ш. Очурну, Х. К-Х. Чигир-оолду киирерин саналдаан. Конференция ол сапал-биле чөпшээреткен.

Үш кандидат боттарының кылып чорудар ажылдарының программазы-биле таныштырган. Чажыт бадылаашкынга киришкен 330 делегаттарның 240-инин бадылааны-биле Ховалыг Куи-Хураганович Чигир-оол «Тыва даг-дүгү» комбинаттың профэвилел комитединиң даргазынга соңгуткан.

Чкалов МАНДЫЫҢЧЫ.
Барыын-Хемчик район.

Хереэженнер чөвүлелдеринде

ПЛАННАП АЛДЫВЫС

Районнуң хөй ажылдыг коммунал-ажыл-агый будуруглезинде ажылдап турааларның ковей кезии хереэженнер.

Чонар-Даш аттыг аалчылар бажыңында болгаш чунар-бажың, хеп чуур черлерде база-ла хереэженнер ажылдап турар, олар база бистиң чөвүлелдиң ажылынга хаара түттүнгаан.

Коллективтиң адырларының аразында социалистиг чарыш негелдези чангыс болганда, уруг-дарыгның өөредилгези, кижиандилгези база аңаа салдарлыг чүве болганда школа-биле харылзаавыс үзүк чок.

«Найырал» деп хереэженнер клубуун ажыдып алдывыс, малчыннарже, совхоздар төптеринче концерттиг үнүүшкүннерин кылырын планнап алдывыс. Клубтуң эки эгелеп алган ажылы — ие хереэженнер болгаш кыс уруглар ортузунга этика-кижизидилге, мөзү-шынар талазы-биле айтырыгны холга ап, медицинна темазынга лекция, беседаны удаа-дараа организастап турарывыс.

Байырлалдар хүннеринге чүүү кылырын квартал, ай планында көрүнгенин бууглаар баш удур белеткел-биле эгелээр чанчылдыг бис. «Найырал» клуб концерт белеткеп, дыштанырга кежээниниң программазын ажылдап кылгаш, аңаа белеткел ажылдарын шүүлаткан.

Өг-бүле бүрүзүнүң дузалал ажыл-агыйлыг болурун чепип алыры — «Найырал» клубтуң социал айтырыгларының өзээ. Ынчангаш огород шөлүн болбаазырадыры, аңаа чүүү тарып олуртуру, тарымал үнүш өстүрери — бо бүгү хүннүң чүгүла айтырыры. Тарылгага амыгааштан белеткел чок кижи күзүн чүнү ажаан алырыл? Бистиң хереэженнер, ооң чөвүлели чечек-чимис, ногаа үрезиннерин амыгааштан дилеп, тып ап эгелээн.

Кок-кыс ЛАМА-СУУ.
Бай-Тайга район.

ТУС ЧЕРНИҢ БАЙДАЛЫ-БИЛЕ

Эрткен чылын бистиң «Искра» совхозтуң малчыны Балыкай Ондарның бир дугаар төрүүр хонгга даг корридели ээвр кошкарларны дыка орай, барык декабрь айда, эдержилгеге салган. Ол дээрге специалистерниң дуржулгазы болган. Ооң түнели дыка багай: төрүүр 400 хире хойнуң чүгле 35 хуузунуң хураганын менди алган. Ол хойлар апрельден эгелээш, мырыкай июньга чедир төрээн. Чамдыктары ара салган, чамдыктарының суду чок болган. Хураганнар база дең-дескн эвес, селгек мыжык-даа болуп төрүттүнген чүве.

Ам бо чылын үк коданда байдал кандыгыл? Балыкай Ондарның кодапында төрүүр 200 хой бар. Оларны август айда кошкарлар-биле эдериштирген. Эрткен чылдавынга бодаарга, бо чылын хураганнарны камгалап ап турары эки. Орай төрээн хойларны дурупкүүр семиртир дээш, малчын эвелеп — ийи өг-бүле дыка кызымак ажылдаан.

Бо эвено амдыызында арында керээзинче кирбээн, аңаа белеткеп турар. Б. Ондарның чүгаазы-биле алырга, хойну эрте оолдатканы дээре.

Хойну кажан оолдадырының дугайында «Шын» солунга үнүүлээп материалдарны бистиң совхозтуң малчыннары хураа-суглааге кат удаа чүгаалажып тургулаашыыс. Шүүтү-ла эрте төрүткенин дээре дээр бис. Ынчалзадаа специалистерниң талазындан ону шоолуг деткибес, харын Өөрү районнуң хойжулары малын орай оолдадып турар-дыр дээрлер.

Бистиң дуржулгалыг, кажар малчыннарывыс Александра Монгуш. Чозур-оол Монгуш дээш ышкаш кадарчылар хонгн июльдан эгелеп эдержилгеге киирген, декабрь айда колдуунда шуптузун төрүдүп алган. Коргуузуу—100 хойдан 90-дан 93 хуу болдулар. Баштай төрүттүнген хураганнар дөтпеер апарган.

Ынчаш-биле бистиң совхозта чаш хураганнарның байдалы бо чылын экп-дир. Оларны эрте төрүткен бис.

Мен бодаарымга, чер-черниң агаар-бойдузу, оът-сигеннп ажы-ажы болганда, хойну кажан оолдадырын чаңгыс ава керүп болбас. Өөүр районнуң девискээринде агыкаңгы, кулча, хой оъду дээр докпак оът дээш, түү чок дээр. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, плаг оъттуг чердир. Хамык ужур—оът-сигенде, агаар-бойдуста-дыр ийин.

Лопсан КЕЧИЛ-ООЛ.
«Искра» совхоз.

БАШКЫ

Коммунист Раиса Шойдановна Доңгак химия болгаш биология башкызы, амгы үеде Өөрүнүң Торгалыг ортумак школазында ажылдап турар. Улус өөредилгезиниң шүгүмүнге чөөрбн чыл ажылдап келгеш, келир үениң аныяк салгакчылары — школачыларны билиглерниң үндезинин хапы билир, ажыл-ишке хандыкшылдыг, аңмыралга төлептиг хамаатылар кылдыр өөрдип, кижизидер дээш күжүн, аргамергежилин үндүрүп келген. Ынчангаш бо үениң дургузында эвээш эвес оолдарны, кыстарны оңгу классты доостуруп, аңмыралдыын делгем оруунче үдээп. Оларның дыка хөйү дээрге болгаш ортумак өөредилге черлерин доскаш, улус ажылагыйының янзы-бүрү адырларында чедиишкинниг ажылдап, эде тургустуунуушкунуун хереэнге төлептиг үлүүн киирип чоруурлар. Аңаа башкызы чоргаарлаңыр.

Ажылынга кызымак, хөй-ниитининг хереэнге идепкейлиг башкыны Торгалыг школазының коммунистери партия эге организациязының секретарынга соңгуп алганнар. Раиса Шойдановна 1980 чылдан бээр партия организациязының ажылын удуртуп, эш-өөрүнүк идегелин бүзүредир дээш бүгү-ле чүүлдерни кылып турар. Школа коллективиниң мурнунда өөредилге-кижизидилге ажылын эде тургузар, өөренликчилерниң мөзү-шынар, күш-ажылчы, интернационалчы кижизидилгезин эжиндер бичс эвес соруглга салдынган. Ону чедиишкинниг шинтпирлээри партия эге организациязының, ооң коммунистериниң ажыл-чорудулгазындан хамаарыр чүве болганда, оларның ботхарымсалгазын, идепкейин бедидеринче үглангап хемчеглерин ап турар. Ылаңгыя партия эге организациязының хуралдарынга хүлээп алган шинтпирлерин күүседеэин организастаарынче, хынаарынче кичээнгейни салган. Четпестерни адап алырынга, башкылаашкынның тыныарын, кижизидилге ажылын эжиндерге ол дузалап турар.

Р. Ш. Доңгак партия организациязының, коммунистерниң ролюн, харымсалгазын улам бедидеринче үглаңган ажылдарны чорудуп турар.

Таян-оол ХЕРТЕК.
ЧУРУКТА: башкы Р. Ш. Доңгак.
Иван ДАМБАНЫҢ фотозу.

Аныяктар: оларның шиитпирлээр айтырыглары

МЫНДЫГ БОДАЛДАРЫМ БАР

Күш-ажылга алдаржаан ажыл-ишчилер, ооң иштинде аныяктар боттарының Төрээн чуртунуң экономиказын, күчүшидээлин быжыглаар дээш үлүүн киирштирип, эрес-шуургу ажылдап турарлар, ындыларга чоргаарлаңның чоруур бис. Ынчалза-даа сөөлгү үеде ажылга хаара түттүнмээн дээр кижилер ковүдеп турар, а оларның хөй кезии— аныяктар.

Бистиң республиканың найысылалы Кызыл хоорайга, районнар төптеринге, чүрттакчылыг суурларга, вокзалдарга ажыл кылбайн турар кижилерге бо-ла таварыжны болуур, а оларны көөрге, эткоогу конгуг, балгүлежип алган, ынай-бээ чоруп турар боор. Ооң кедереэе, харын кем-херек үүлгедип, хулиганнаар чоруктарны кылып болуру чажыт эвес-ле болгай.

Аныяк-даа назы четпээн-даа кижилерни шуптузуп ажыл кызбайн турар дээр болгашын эвес аңаар, дээштирээн ажыл-ишкиге мурнакчы, тарымсалгалыг, кызымаккай аныяктар бистеп хей, олар бистиң келир үеэвис, чоргаараалыыс. Аныяктарны ажылга чаңчыктырын өөредирге, улуг кижилерниң, бистерниң херээжеге болуур деп биляп чоруур мен. Маңаа кол-ла рольду шүлээлиг, партия, совет органнар, профэвилел, комсомол болгаш эске-даа хөй-ниитин организациялары ойнаар. Аныяктарны ажылга тыпсыре тудар, оларга таварымчалыг байдалдарны тургузар талазы-биле айтырыгның шинтпирлеттинин турары бистиң районнарда, республиканың иштинде-даа чогуур деңнелде эвес деп бодаар мен. Аныяктарны ажылга хаара тудар, оларның оргузунга корум-чурумну быжыглаарының дугайында доктаал, шинтпирлер үүлээп алдынып турар, а чамдык таварылгаларда оларның күүсеттинмээн, сааның кырында артып каарыг хей боор турар.

Аныяк-өскен дээрге, бистиң келир үевис, улуг кижилерниң кылын турар ажыл-херээн, бистиң солуур кижилер ол деп чүвени кижи бүрүзү эки билир. Ындыг турбуже, чамдык черлерде база-ла херээженнер ажылдап турар, олар база бистиң чөвүлелдиң ажылында хаара түттүнмээн дээр кижилер ковүдеп турар, а оларның хөй кезии— аныяктар.

Бистиң республиканың найысылалы Кызыл хоорайга, районнар төптеринге, чүрттакчылыг суурларга, вокзалдарга ажыл кылбайн турар кижилерге бо-ла таварыжны болуур, а оларны көөрге, эткоогу конгуг, балгүлежип алган, ынай-бээ чоруп турар боор. Ооң кедереэе, харын кем-херек үүлгедип, хулиганнаар чоруктарны кылып болуру чажыт эвес-ле болгай.

Аныяк-даа назы четпээн-даа кижилерни шуптузуп ажыл кызбайн турар дээр болгашын эвес аңаар, дээштирээн ажыл-ишкиге мурнакчы, тарымсалгалыг, кызымаккай аныяктар бистеп хей, олар бистиң келир үеэвис, чоргаараалыыс. Аныяктарны ажылга чаңчыктырын өөредирге, улуг кижилерниң, бистерниң херээжеге болуур деп биляп чоруур мен. Маңаа кол-ла рольду шүлээлиг, партия, совет органнар, профэвилел, комсомол болгаш эске-даа хөй-ниитин организациялары ойнаар

Тыва АССР-ниң Бойдус камгалалалының күруне комитеди

Ооң эрге, хүлээлгелери кандыгыл? Чүнүкылырыл?

БАШТАЙГЫ БАЗЫМНАРЫВЫС

Сөөлгү үеде бойдус камгалаанының айтырыгнары кижи төрелгетенниң мурнунга наичаар-даа аажок чугулазы-биле тургустунуп келген. Улетпүр бүдүрүлгелериниң, кодээ ажыл-агыйның бүдүрүкчү күштериниң шапкын хөгжүлдези-биле хөлбаштыр бойдуска кижиниң сандары, эң ылаңгыя ооң хоралыг талазы улгатнан.

Черни, сугну, агаарны шын эвес ажылдап келгенивистен үзүрбе чүс чылдың төнчүүнде кижи төрелгетен коргунчуг айыыл-халап — экологтуг кризиске таваржырының кырында келген. Ону М. С. Горбачев Каттыскан Нацнялар Организациязының нидиринден чүве чугаалап тура, «ядролуг дайыңдан дудак чок айыылдыг» деп демдеглээн. Кыдыг-кызыгаар чок октартай делгеминде аргажок бичии бистиң Чер планетавыстың кырында амыдырал, дириг бойдус — чүге кижилериниң чаңгыс эптиг, шудургу, угаан-медерелдиг хөделиишкинниниң түнелинде ук аймыл-халаптан чайлап болур. Ынчангаш амгы үеде экологтуг байдалды экижидериниң айтырыгнарынче делегейниң бүгү чурттары улуг кичээнгейни үндирып эгелээн. Бойдус камгалалының бүгү делегей организациялары, кады ажылдажылгалары тургустунуп турар. Ол ыдыг-даа болур ужурлуг. Чүге дээрге кижи бойдустуң төлү, ооң эштенчизи болгаш камгалакчызы.

Ниитизи-биле делегей кырында, ооң иштинде бистиң чурттувуста экологтуг байдал дүвүрээнииниг апар чыдар. Сөөлгү он-он чылдарда безин хөй хемнер, хөлдер, далайлар, меңги доттар хирленип, кадып, кургап турар болгаш оларның суглары хоорай, суурларның, фабрика-заводтарның хир-чамы-биле бокталып турар. Чүгле бистиң Нижний Тагиль болгаш өскелдээ үлетпүр төптери хоорайларның агаарының составы кижилериниң кадыынга айыылдыг болуп турар.

Ыраажы-даа наичаар, бистиң Кызыл хоорайның агаарының байдалы ооң дээредевес. Гидрометеорологтуг төптүң ай санында медээзи-биле алырга, агаарда хөөнүң холуксавазы санитарлыг нормадан 5,2 катап, формальдегидтиң 2,5, аэоттуң двуокизин 1,5 катап хөй болуп турар. Ол бүгү тыныш, боостаа, өкпе аарыгларың өөскүдеринге салдарны чедирип турар. Ол дээрге машина-техниканы түлүп турар, одаар системаларны эде кылып албаан организацияларның, будүрүлге черлериниң четпес ажылы-дыр.

Черни, хөрүүнү тып эвес ажыглап, болбаазырадып турарывыстан чурттаа оп-оң миллион гектар тарылга төлдери хат, сугу үрелиишкинниринге таварышкан, ооң дүжүткүр чоруу кудулаан. Хөрүүн камгалалының айтырыы бистиң республикада онза дүвүрээниниг. Суггарылганы ыын эвес чоруун, хөрүүн камгалаар түскай машина-техниканы долу ажыглаваан турарындан Тывада тарылга төлдериниң хат-сугдан үрелиишкини Россия Федерациязында ниити байдалыдан хөй болуп турар. Химиктиг будүмелдерни кайы хамаанчок ажыглаан, кадагалап, ыыгжап турарындан ялзыбүрү дириг амытаннар, моон мурнунда Тывага пептереңгей турган тогдук, торлаа, тоолай болгаш өске-даа амытаннар төпүп эгелээн. Арга-ыяштыг улус ажыл-агыйынга, эң ылаңгыя тудуг ажылынга тетчеглекчи ёзу-биле ажыглап турарыныс-биле ооң курлавырлары бөйдүстүң ол байлаан чүгле ажыглаарынче кичээнгей салгаш, ону өстүрериче болгаш камгалаарывыче багай сагыш салып турар. Ан-мең балык-байланың байдалы ооң дээредевес. Чүгле тудуп чиириче чүткээш, ону өстүрүп, камгалаарын бодаваа чоруктан Кара-Хөлде бел. мыйыт, кадыргы аймаа. Таңды сынында буур-булан, алык-хүлбүс ховартаан.

Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, бойдус камгалалын, ону ажыглаарын база өстүрерин чаңгыс эзнин холунга тургузарын үе негеп келген. Елдуг ээ чокта, эт эт болбас-да болгай.

Ол бүгүнү ханызы-биле өөренип көргеш, СӨКП Төп Комитедин база ССРЭ-нин Министрлер Чөвүлелиң 1988 чылдың январь айда «Чурттуң бойдус камгалал талазы-биле ажыл-херектерин үндезинин-биле эде тургузарының дугайында» доктаалды хүлээп алган. Ынчангаш чер-черлерге бойдус камгалал талазы-биле күрүне комитеттери тургустунуп эгелээн.

Тыва АССР-нин Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыы-биле бистин республикада бойдус камгалал талазы-биле күрүне комитеттери тургустунуп эгелээн. Ниитизи-биле республикага 14 район, бир хоорай комитеди, ол ышкаш 9 килдистиг республика комитеди турар. Амгы үеде ниити чурт иштинде чамдык ялзы-бүрү чыялгааннар-биле бойдус камгалал органнары түс-түс черлерде, ооң иштинде бистинде, оожум темпилиг тургустунуп турар. Ыйдыг болзажок, ам бо хүннерде чва ажыттынган комитетти кадрлар-биле четчелеп, ооң турар черни белеткеп, сан-хөө, материалдыг фондуларны чурумчудуп тургузуп турар. Кадрларны бүгү тала-биле пиилип, конкурс ёзугаар ажылга хүлээп алырынче кичээнгейни углап турар. Комитетке кадрлар четчелээри колдуунда дооступ турар. Кидистер начальниктеринге, кол специалистеринге төлептиг дээш кижилерни бүгү талалыг өөренип көрүп, оларның ажылдап турган организацияларының удурткучулары-биле, үстүкү органнар-биле сүмележип, өөренип тургаш, хүлээп ап турар бис. А районнарда ажыттынып турар бойдус камгалал талазы-биле комитеттериниң даргаларын шилип ажылдарны түс черлериниң райкүүскомнары, партия, хөй-ниитин организацияларының киржилгези-биле чорудуп турар. Маңаа ажык-чарлыг, демократтыг принциптерни ажыглаары чугула. Ам бо хүннерге 3 район соңгуллалыг чурум-биле комитеттериниң даргаларын соңгаан. Ылаңгыя Бии-Хем районга ол ажы организастаттынган. Чонуң бадылаашкыны-биле Наумовту — түскай эртемниг кадрны комитет даргазынга соңгаан.

СӨКП ТК-ның доктаалы-биле бойдус камгалал талазы-биле күрүне комитеттери, ооң чер-черлерде органнарынга улуг харыысалганы хүлээдиргп турар болгаш эргежок чугула эрге-хүлээлгелерни берип турар. Бойдус камгалал талазы-биле күрүне органнары бодунуң ажыл-чорудулгазын совет хоойлуларга, түскай дүрүм-саавырларга түүлдештир чорудар. Ол ышкаш хөй-ниитин организацияларының, эртем-шинчилел албан черлериниң, бойдус камгалалының эки тура пиитилелдериниң, бүгү чонуң калбак киржилгези-биле демнит ажылдаар, оларның деткимчелиниге даянып.

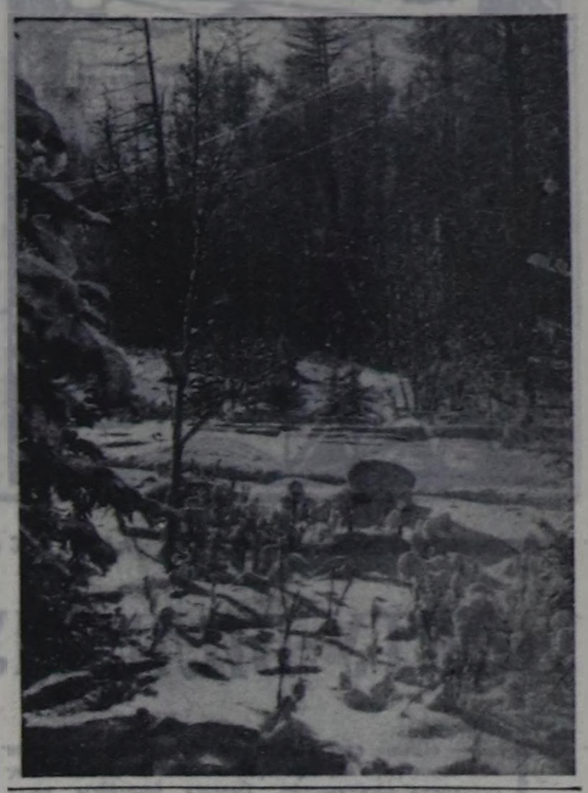
Комитеттиң органнарының системазында контроль-инспекция, экологтуг экспертиза, түскай лабораториалар, экологтуг информация кидистери бар. Оларның күжү-биле чон ортузунга суртаал ажылын калбартыр. Ооң-биле кады штаттыг ажылдакчылардан аңгыда, хөй-ниитичи инспекторлар, комиссиялар, чөвүлелдер база турар. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, бүгү чон бойдус камгалалынга киржир.

Чаа комитеттиң мурнунда республикада бойдус камгалал айтырыгларын хамаарышкыла-биле өөренип көөр, бир-тээ, бүгү будүрүлге, организациялар, албан черлерни бойдус-биле сырый холбаалыг болганда, оларның ажыл-чорудулгазын эки билип алыры — моон соңгааргы бойдусту ажыглаар, хогжүдер, камгалаар ажыл-херекти чогумчалыг шиитпирлээринге улуг идигин бээр ужурлуг.

Кысказы-биле чугаалаарга, Тыва АССР-нин Бойдус камгалал талазы-биле күрүне комитеди бодунуң ажыл-чорудулгазының эге балымарын чаа-ла кылып эгелээн. Чонуң эрге-ажыктарынга дүштүр салдынган сорулгаларны күүседир дээш ооң ажылдакчылары кызып ажылдаар апаар. Кол түүл оларның ак сеткилдин, чаныы-сыныы чон бижыг туружу-биле эштинниң келбес деп бар чыдар бойдустуң үрелиишкиннерин катап тутпазары болур.

Бистиң ажылывыска, буянныг соругдалдарывыска чон хамаатты кижи бүрүзү пузалажып, ооң ажыл-чорудулгазынга демнеп кадар боор деп идеген турар бис.

Чылбаа ООРЖАК.
Тыва АССР-нин Бойдус камгалал талазы-биле күрүне комитединиң даргазының ораалакчызы.

ХООЙЛУЛУГ ҮНДЕЗИНИ

Чер, суг, арга-арыглар дириг амытаннарның, кижилерниң чурттап өзеринниң кол ора-сууру болур. Ынчангаш черни, сугну, арга-арыларны хоойлу ёзугаар камгалаары Бойдус камгалал талазы-биле күрүне комитединиң эргежок чугула хүлээлгези болур. Совет эрге-чагырганың эге үезиндезе В. И. Ленининиң саналын ёзугаар «Чер дугайында» декретти хүлээп алган. Оон ангыда 1918 чылдың февральда Бүгү-Россияның Төп Күүсевчи комитези «Чер дугайында социализация» деп декретти хүлээп алган. Бо хоойлу-доктаалга бойдустуң черни, сууну, дириг амытаннарын күрүнеге ханаарыр деп чарлаан, оларны бүгү чонуң байлаа деп айыткан. РСФСР-ниң Улус Комиссарларының Чөвүлели ооң соон дарый «Аннаашкының үелери, аннаар чепсекке чөпшээрел» деп декрет хүлээп алган. Бо декрет Совет эрге-чагырганың эгезинденне эгелээш, төтчеглекчи чорукту бойдуска болгурбазын шлавышлап турар. В. И. Ленин 1920 чылдың июль 20-де «Аннаар дугайында» декретке ат салган.

Совет күрүнеңиң бойдус камгалалының дугайында бо баштайгы декреттери, бойдустуң хайыразын эртем ёзугаар шын, чөп ажыглаарын база бойдус камгалалының хоойлуларын ооң ынай үениң негелдемелеринге дүштүр сайгыраарында баштайгы базымны тургускан. Ол хоойлулар үлетпүр будүрүлге болган көөр ажыл-агый черлериниң байлаан амыдыралга канчаар шын ажыглаарын, ол черлерге аа-харыысалгалыг болурун дорту-биле айтып турар.

СӨКП-нин XXVII съезжизиниң шиитпирлериниде бойдус камгалалының хемчеглерин улам сайгыарырын айыткан. Социалистиг күрүнеми мурнуда салдынган бойдус камгалалының хүлээлгезин ССРЭ Конституциязының 18 үүлүнде айыткан. Үндезин хоойлуда бойдус камгалалынга хамаарыштыр чорудар кол угланымышкынар болза черни, сугнуң курлавырын база үнүн болгаш дириг амытаннарны камгалаары, эртем үндезилеп курлавырларын, чөп ажыглаары, агаарны болгаш сугну арыг тургузары, ону арыг арттырары, бойдустуң байлаан катап тургузары, кижиниң долганыыр турар бойдустуң ораа-суурун улам экижидери.

Бойдус камгалалын база ооң курлавырын экижидер сорулгалыг бойдус камгалалынга күрүне контролюн күштелирер дээш, 1988 чылдың июль 28-те Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиуму «Тыва АССР-нин Бойдус камгалалының күрүне комитедин тургузар дугайында» Чарлыкты хүлээп алган.

Бистиң республикада ажыктагый аайы-биле бойдустуң сут, чер, агаарын хирлендирип, бойдус ажыглалының дүрүмүн үреп турар бүдүрүлге черлери база бар боон турар. Чижек кыдыр ажылагийның аайы-биле бойдустуу камгалаар түлүп, хора чедирип турар «Тыва даг-дугуу» комбинатты алдап болур.

Ооң чоогунда, моон мурнунда байлак одарлалыг, ам-мең, куштуг Эдегей шынаазы фабриканың доозуп-довурааңдан үрелип турарын, моон соңгаар ол черге чугуур хемчеглер аңбас чүве болза, анаа мал-маган азыраар кандыг-даа барымаа чок апаар чыгарын малчыннар хомудап чугаалап турар. Комбинаттың администрациязы бойдус камгалаар талазы-биле чорудар бөдүү хемчеглерни бедин алгабайн турар.

Болбаазырадып каапкан даг породазының артынчызын боле төп турар түскай черлерге, ону хат-салгыл чыай-бээр тараптазын дээш түскай целлофан-биле шывар ужурлуг, азы чок болза хат албазын дээш сут-биле суггарар болуун хемчегдерни алгабайн турарының чылагаарында чүгле Ак-Довурак хоорай болу эвес, фабриканың доозуп-довурааң Биижиктиг-Хаянын шыналазынга, Шыраа-Бүлак ховуларында хоразын чедирип турар.

Бойдус байлаа дириг амытаннарны камгалаарының кол сорулгалары болза бистиң республикада дириг амытаннарның хевирлерин хөй болгаш өлбек, ооң ангыда делегейде эң ховар кызыл бөрү, кара кундус, тоогдук, тооргу мышкан аңнар, куштар бар болганда, оларны ооң улам ковүдеп, чогуур хемчегдерни алырын күрүненин аңнаар-тывыш каттыжышкынынган негелдеп чаа тургустунган Бойдус камгалалының күрүне комитези нетээр апаар.

Эрес-оол ООРЖАК.
Комитеттиң юрист-консультантызы.

АЙЫЫЛ, ХОРА ЧОГУ ДЭЭШ

Бойдускүркомнуң экологтуг экспертиза, бойдус ажыглалының нормалаашкын база чөпшээрел килдизиниң сорулгалы — кижиниң бойдуска холбаштыр чорудар бүгүлге хөделиишкиннеринде хоралыг болгу дег чүүлдерни тодарадып, ону баш удур болдурбазының хемчеглерин алыры. Ынчангаш тудугсуур, төлевилелдер, кылып чорудар агроүлетпүр ажылдары, агаарга, сугга, черге хамаарышкан бүгүлге массалыг хемчеглер, схемалар, ол ышкаш амгы бар нарын байдалар шупту ук килдистиң шиичилелин эрткен турар ужурлуг.

Экологтуг чугула айтырыгларны база нарын инженер-техниктиг төлевилелдерни, ол ышкаш чамдык черлерде тургустунуп келген нарын экологтуг байлалдарны ханы аналиттерде, оларга чогуур түнелли, үнелелли бээрле, чүнү-даа мурнай бедик билиг-мергежилдиг специалистер, эртемденнер болгаш чогуур деннелдиг эртем-техниктиг бааза хереги билдингир. Маңаа лабораториалар, түскай аппараттар, приборлар эргежок чугула.

Бистиң республикавыста экологтуг экспертиза эрттирер тудуглар, төлевилелдер, будүрүлге черлери, фермалар, малчын турлаглар, хову бригадалары, шөлдер, огородтар кайы хөй. Ону эрттирерде амгы үеде экспертиза болуктерни чыып, организастаарын үргулчүлеп турар бис. Маңаа Тываның, Новосибирскиниң, Красноярскиниң, Иркутскиниң эртемденнерин, специалистерин киириштирип, хөй-ниитиниң экологтуг координация төптериниң кежигүннерин хаара турар бис.

Ол бүгү түскай план ёзугаар кылып чоруттунар болгаш делегей чурттарының экологтуг конвенцияларынга база совет эрге-хоойлунуң дүрүмнеринге чүүлдешкен турар.

Оюн-оол БАРТАН.
Экологтуг экспертиза, бойдус ажыглалының нормалаашкын база чөпшээрел килдизиниң начальнигы.

АРГА-АРЫГ КАМГАЛАЛЫ

Республикада сес ыяш ажыл-агыйлары бар. Оларны 18 арга-арыг даамал черлеринге база 13 мастер девискээрниге чарган. Арга-арыг даамал черлерни ыяш ажыл-агыйлардан 30—80 километр ыракта турар. Олар агаалында телефон база рация харылзаалыг.

Республиканың арга-арыг фондузу 11,4 миллион гектар черни ээлеп турар. Ооң даамал камгалалын күрүнеңиң арга-арыг камгалалы Красноярскиниң арга-арыг камгалалының ужар чүүл баазазыбиле чорудуун турар. Ылаңгыя арга өрттерин дүрген тодараткан, оларны узуткаар хереке ужар чүүл улуг дузаны көргүзүп турар. Ынчалза-даа Тываның бүгү арга-арыг девискээри даглыг черлерге хамаарыжып турар болганда анаа ужар чүүлдү ажыглаары база кылыгаардыг. Өртке удур кезектерни, эт-херекселди өрт болган черлерге аппарып чедирери кончуг берге.

Арга-арыг даамал ажылдакчыларының саны амгы үеде штатта көрдүнгенинге четпес, а кижи бүрүзүнүң хайгаараар девискээрлери 55 муң гектар боон турар. Бо чорук арга-арыгны чогуур деннелге камгалаарын хандырбайн турар.

Өрт айыылдыг айларда бүгү күштерни колдуу бүдүн хонук дургузунда даамал ажылын кылырынче эвилелдеп турар. Хоорай, суурларга, совхозтарга, организация, албан черлеринге арга өрттерин болдурбас талазы-биле пропаганда ажылын чоруттунаан, экн туранын 180 белүктерин, 55 пионер дружиналарын, ногаан патрульдарыны, 86 арга-арыг хөй-ниитин инспекторларын хаажыра тудар. Ол ышкаш арга-арыгның байлактарын төтчеглээр кижилерге удур рейдилерни эрттирип, оруктарга доскуулдар тургузуп, чон ортузунга суртаал ажылын доктаамал чорудуп турар. Арга эрттериниң тыптып турар чылдагаанарын тодарадыр база бүрүүлүг кижилерни илередир хемчеглерни ИХМ-ниң арга-арыг камгалалының талазы-биле инспекциязы харылаан турар.

1989 чылдың январь айның медээзи-биле алырга, ыяш кескеп девискээрлер аштап-арыглаар черлериниң төлү 3618 гектар. Ооң иштинде 539 гектар черниң келек-чамдыызын арыглаан, ынчалза-даа богун эрттетпээн. Ооң түңелиилде ыяш ажыл-агыйлары күрүнеге 4946 рубльдиң хөгжөлин төлээн. 1987 чылга деңнээрге, бо чылын аштаттынмаан арга-арыг девискээрлери 187 гектарга узатказын. Ол-ла чылга көөрде бо чылын төпшээрел чок ыяш кескен таварылгалар 1250 кубометрге эвээжээн. Ол болза арга даамалдарының ажылын экижиктенин көргүзүп турар-дыр. А ыяш кезеринин чурумун Балгазын, Тожу, Тес-Хем, Барыын-Хемчик ыяш ажыл-агыйлары база ук черлерде совхозтар хажыткап.

1988 чылда республиканың арга-арыг девискээрниге 171 өрт болган, 645,9 гектар черниң байлаан узуткаан, а чер кырының ажык девискээрниге 89 өрт болган, 505 гектар черге көгараан чедирген. Ужар чүүлдүң хайгаарал девискээринге 82 өрт болган, 140 гектар чер көгараан. Арга даамал черлериниң тодаратканыбиле алырга, чурттакчы чопуң база көдээ ажыл-агыйларының отту шын эвес ажыглаан, серемчилел чок чорую-биле 162 өрт болган.

Тыва АССР-нин Бойдус камгалал талазы-биле күрүне комитеди арга-арыгны камгалаар талазы-биле бүгү эргелээлгелерни бодунга алыр. Ол чүл дээрге, бичии организациялар, совхозтар, аңнырттывыш ажыл-агыйлары, септелге-тудуг эргелелдери ыяш белеткээр ажылдарны дарый соксаткаш, ук ажылдарны чүгле ыяш ажыл-агыйларынга хүлээдир. Ыяш ажыл-агыйларының эртем-шинчилел адырларын эде организастаар, машина-техниктиг баазазын күштелдирер. Ыяш белеткелин чүгле тускайлаан черлерге чорудар. Суг баштары, хөлдер кыдыы, меңги доттар чаныыг ыяш белеткээрин хоруур. Маңаа хамаарыштыр чурум үрээн организацияларны, ажыл-агыйларны хөөйлу ёзугаар шыгыы торгаар.

Ол ышкаш сөөлгү чылдарда ыяш белеткели-биле холбашкан ажылдарның түнелинде узуткаттынган ыяш, үүшү, кат-чимис аймаан кактап ковүдеп өстүрер. Ылаңгыя чыжыргана, честек-кат, инек-кара аймаан чөп ажыглап, чонуң байлаа кылыыр ажылдаар, камгалаар, өстүрер. Арга-арыгны камгалаарды дээрге-ле — бойдустуң бир кол өзээн камгалаар дээнн ол.

Михаил ЧЕРЕПАНОВ.
Арга-арыг камгалал талазы-биле улус инспектор.

Ужар-оол МОНГУШТУҢ «КЫШКЫ АРГАДА» деп фотоэтюду.

КИЖИ БҮРҮЗҮНҮҢ МЕДЕРЕЛИНГЕ

Бойдусту камгалаары дээрге-ле — кижини камгалаары дээни ол. Бойдус чокта — кижи чурттап шыдавас. Амгы машина-техника сайгыраан үеде бойдус камгалалын күштелдирери эргежок чугула апарган. Маңаа кол черлерниң бирээзин — суртаал, экологтуг кижизидилге ажылы ээлээр. Бойдус камгалалынче чеже-даа хөй акша-херегнигин үндүрүп, эртем-техниканың чедиишкиннерин ажыглаарывыска, бир эвес кижи бүрүзүнүң угаан-медерели ол бүгү чугула сорулганы болап билбес болза, эки түннел үнмес. Ынчангаш чон ортузунга бойдус камгалаар талазы-биле чогуур билиглерни, сорулгаларны суртаалдап, чонуң бодуи калбаа-биле хаара тудуп, анаа киришпиннери эргежок чугула. Маңаа ажык-чарлыг чоруктуу удам нептередип, кижи бүрүзүнүң санал-бодалын өөренип, ол бүгүнү эртем ёзуузу-биле холбап, ажыглаары негеттинип турар.

Тыва АССР-ниң Бойдус камгалал талазы-биле күрүне комитединиң эртем-техниктиг информация база экологтуг пропаганда килдизинин мурнунга бойдус камгалалында бүгү чедиишкиннерни, нарын айтырыгларны массалыг информация органнарын дамчыштыр чонга дыңналып чедирер чугула сорулга салдынган. Ол ышкаш килдис экологтуг чөвүлелдер болгаш координастыг төптер ажылын база организастап, оларның кежигүннеринге чогуур дыңналыгларны, көргүзүг материалдарын белеткеп бээр.

Экологтуг пропаганда дээрге-ле эртем-шинчилел ажылдары-биле сырый холбаалыг чүве болганда бистиң килдис комитеттиң шупту килдистеринин ажыл-чорудулгазын чонга ажык-чарлыг дыңнадып, специалистеривистиң, бижээн материалдарын массалыг информация органнарынга бедик шынарлыг белеткээр хүлээлгелиг. Ол ышкаш бүгү-ле бар эртем-шинчилел албан, өөредилге черлери, лабораториалар, хөй-ниитин организацияларны-биле сырый харылзаавы боттандырар хүлээлгелиг бис.

Бистиң килдиске эт-херекселден чүү эргежок чугулал? Фотоаппараттар, кинокамера, дураннар, магнитофоннар. Ол бүгүнү чоокку үеде Бойдускүркомнуң бүрүнү-биле ханызырып бээр. Ынчан чонга делегеренгей, солун, ханы аналиттиг, көргүзүг материалдыг медээлерни бараалгадыр бис.

Игорь ИРГИТ.
Эртем-техниктиг информация база экологтуг пропаганда килдизиниң кол инженери.

БАЛЫК-БАЙЛАҢ ЭЛБЕЗИН ДЭЭШ

Бистиң республиканың девискээрлеринде 2 муң хемнер база хемчигештер бар. Оларның ниити узуну 30 муң хире километр. 7200 хөлдериистиң ниити шөлү 110 муң гектар. Бо бүгү суг нуралавырының хөй нези Тоора районнуң девискээрлеринде. Тывада 37 янзы балык аймаа бар.

Республиканың Бойдускүркому тургустунар мурнунда бүгү суг девискээрлерде бойдус байлаан төтчеглекчилерден камгалаарын республиканың балык камгалалының 6 участок инспекторлары боттандырып турган. Ам ук организацияга Бойдускүркомнуң килдизи бөөп бактаап киргеп.

Моон мурнунда бистиң ажылывысты аналиттеп көөр болза, четпестер кайы көвей. Биргезе, техниканың база эт-херекселдериниң чедиишпези-биле ырак-узак, калыр-берт черлерге чедер харыывыс чок турган. А төтчеглекчилер ылаңгыя суг баштары, чедери берге черлерниң балык-байланын, үүргенезин шүүреп каапгар болгай. А балык инспекторларынга болаарга, төтчеглекчилер тергиин күштүг машиналарлыг, моторлуг хемелерлиг, «ижижинге чедирер» чепсегленген болур. Ол хамаанчок вертолёт-биле ырак хемнер баштарынче чедиртип алгаш, чөпшээрел чок аннап, балыктаап, делир ол-ла вертолётка эккелиртип алар-дыр. Маңаа Тываның авиабүдүрүлгезиниң коммунистери, комсомолчулары, ак сеткилдиг ажылдакчыларын боттарының арасында мындыг төтчеглекчилерни сойгалаарынче кыйгырар-дыр бис.

Геологтар база бойдуска авааш эвес салдарны чедирип турарын чугаалаар апаар. Олар барган черинге-ле балык-байланны кайы хамаанчок төтчеглеп, анченни өлүре баарн ховар эвес. Оларның олагларынга баарга, балык муну үргүлчү турар-дыр. Тывада каш геолог отрядтар, чеже кижи барыл? Оларны база контрольга алыры чугула.

Ийе, төтчеглекчилер-биле демиселлиг улам күштелирер бис. Ынчалза-даа сугнуң, балык-байланның кол хоралакчылары үлетпүр будүрүлгелери, кодээ ажыл-агый алырлары хаарын маңаа айтыр апаар.

Нина БЕСКРОВНЫХ.
Суг нуралавырының база баялы байлаанын камгалалынын килдизиниң начальнигы.

«КОҢГУЛУУР»

НОМЧУКЧУЛАРГА

Бистиң солунга «Чечен менде, чечек черде» деп чечен чогаал арнының үнүп турарын номчукчулар билир. Ам ол арынга кварталда бир катап уруглар чогаалын парлаары көрдүнүп турар. Анаа, уругларга ноталыг ырылар, уруглар композиторларының дугайында материалдар база кирер.

«Чечен менде, чечек черде» арын «Коңгуулур» деп эгелиг болур. Бо арынга анаа материалдар кирбес, чүгле чогаал парлаттынар дээрзин утпанар. А чогаалга чураан болгаш тырттырган чуруктар база хамааржыр. Уруглар чогаалының бо арнының кандыг болуру чогаалчылардан болгаш бижикчилерден, силерниң чоруткан чогаалдарыңарны шынарындан хамааржыр. Ынчангаш баштайгы шенелде арынны бөгүн силериниң кичээнгейинерге бараалгаттывыс.

Аруспик АНТОНЯН, бешкү класстың.

АРМЕНИЯ КОҢГАЗЫ

Чаңсарта үш минүт четпес.
эрте турда,
Дашке утпай, билбейн,
коңга этеминткем:
Сагыш аңыр хендир артап
кожаалыктан,
Таныжа-ла ойнап турган
ажы-төл бис...
Карак чивеш арагында
сүртенчиг даап,
Халактыг күш школавыс
силгивитпеен:
Дашкаар үнүп четтикпээнер
хөндүрүп каан...
Алдар-биле эрте
коңга какканыңар,
Ачыңарда дириг арткан
херечи мен:
Айыыл-халап чарааан
коңга эдер билек,
Арменияже бүгү чүртүм
холуп сунчук!..

Салчак МОЛДУРГА очулдурган.

ЧАДЫР

Марк СЕРГЕЕВ.

Чадырында
Чалекпан мен.
Чалбыраштыг
Одаан көзеп.
Шайым чыдым
Орар-дыр мен.
Оран дүвү талыгырга
Сустап келир түү турар,
Суурга чедир муң куулаш,
Октаргайны карангы дүн
Шуглап аарга дендин ыржым,
Чадырымга
Чораап силер, та

Чорбаан силер.
Сарыг, ак-ой иви кежи
Чадыгларым баспаан силер.
Делгеп өрээл бажыңда дег,
Делгеп шимээн эдип-даа чок,
Ада чайгаар чердең үнген
Ая-хадың зөй тыртыкан,
Аладжылай болге баглаваш,
Иви кежи дээвирни
Ийи кижээ ойлей шып каан.
Кыжын, чайын турлаг золаан
Кынга-даа бол халас оон-дүр.
Шалба сыдым хээр шаары
Шейлүп уне берген мышкаң,

Чадырымдан үнген мыжым
Чаңгыс дыйлаң хелегеш
Ак тейна аяңар, кежиңер
Айдың кежээ эстеп турар.
Дүвү дүне улчуп келгеш,
Чадыр, одаг — бис үшүү
Дүвүредип, ыглаңайның,
Салба үлдан тура хонар.
Карааң шимгеш, удуй бээр
мен,
Ак-ой иви коданы-коданы
Аңкыр сыпты золей бээр,
Кара киштер, көкүүр диштер,
Караам үүнга шимеседейнин
көжүп турар.

Уруг караа кылаңнатпас

ДОРТУ-БИЛЕ ЧУГААЛААРГА МЫНДЫГ

— «Шын» солунга уруглар чогаалынга хамаарышкан арын үнүп корбээн чүве болгай. Бо удаада «Коңгулуурну» организастап, Силерге баштайгы сөстү бердивис, Черлиг-оол Чашкымаевич, уруглар чогаалының байдалын чугаалап берип көрүңерем.

Тыва АССР-ниң Чогаалчылар эвилелиниң баштаар черинең консультантызы Ч. КУУЛАР дараазында харыыны берген.

— Элээди болгаш чап үеэнинде ким-даа болза долганыдыр турар ораа-делегейниң тоол, тывызык дамчыштыр болунга ажыктаң.

Саңк ала шарылыг,
Сээскан кежин чагылыг
Чаңгыс-Карыш чоруп-тур
оо...

Чалым-хаяга болгаш шапкын хемпере торулбас. Чаңгыс-Карыштың хуулгаазының ужураллары «эргээ өөренмейн, бергээ өөрен!» деп кижи бүрүзүн бап удур сургап каапкыт. Бистиң өгбелеривис боттарының мерген сөзүнге келир үеэн чырыдып, кижиге таварыжып болгу дег чүүлдерин элдээртип чораан.

Ток-ток дээрге,
Толагайым аарыыр.
Тоң куруг чоруур дээрге,
Кара баарым аарыыр.

Амыдырал дээш бергедерге түржүп чоруур амытанга сагыш човаң, ол бойдустуң эргелиг төлүү-дүр, аңаа болчүп чор—кайы хире чаагай бодал, мерген утка бо тывызыкта плереттингеп-дир!

Шүлүкчү кижи мындыг янзы тывызык оюур-хевирбиле бодунуң бодалын илередир:

Талыгыр көк эзимнерге
Таагы дег ораапкыннып,
Союп чораан аккыр булут
Чожаан ышкап хонуп алды.
(«ТУМАН»)

Кан-оол Ондарның деңнелгезинiң чиге, тодазынга сөстүң ураны ажыттынган. Элегер көк эзимнерге союп чораан булуттарны көөрге, шынап-ла, чөөк-ле болгай.

Чамдык эштер бисте уруглар чогаалчылары хөвар деп шүүгап турар. Көскү чижек, чүгле Сүт-Хөл суурдан бегин үш оңаагай чогаалчы башкылар үнген: Чаң-оол, Кан-оол, Бабуужап Ондардар.

Чаң-оол Ондарның «Дүжүт шөлүг» деп чыындызы күшажыл темазын чедиишкинниг пиктирлээни-биле онзагай ном, а Бабуужаптың шүлүктери аас чогаалындан дазылданганы-биле түскай үнеледи алган.

Ол-ла суурда Ондар Боросштың тывызыктары база бичии номчукчуларга эки белек болуп болур. Чөк-ла чок дивейн, бар турган авторларны деткип, оларга социал чагыгны киирип, боттуг ажыл чорударын уткан улус бооп-тур бис. «Уруг караа кылаңнатпас» болгай. Ону ном үндүрер черниң ажылдакчыларынга болгаш бодумуун хуумга онаапаштырдым.

Эрткен күзүн Иркутск хоорайга болган Сибирьниң болгаш Ыраккы Чөөн чүктүү уруглар чогаалчыларының хурадынга Чооду Кара-Күскеже-биле кады киришпивис. Эштиң шүлүктери национал оюур-хевирлиг, элээн тывызык, оюн-баштак аянныг деп сургагыг шүлүкчү Марк Сергеев демдеглээп, оон номарының чурук каасталгазын чаржыңчыг-дыр деп айыткы. Өске область, крайларга деңнээрге, шынап-ла, чаржымас аргажок болду. Бирээде, номнуң хемчээли, йиңде, чурупкаастааны эстетика талазы-биле дыка куду деңнелде.

60 чылдарда Сергей Лапзы биле Иван Салчакның чуруп каастаан номнары «Үш эртемниг оол», «Хуңажык аңай» Бүтүн-авилел делгелгезинге түскай шаңналга кирип турду. Ам те канчап дедир барган чүве йиңе?!

Дуржулгаашы чурукчу эпсеорүүс чаныыста турда-ла, дуу башкыр, дуу еске ораа кыдыында. Тывааны көрүп безин көрбээн чурукчуга сунуштар бооp-дур. Ол окта болбаан!

«Чечен чогаалдың ураң күжү-биле аныяк салгалдың хей-аъдын көдүрер ажылга бо хүнүерде Аркадий Гайдар шыңнап бердингеп кижини бистиң арыыстан тывары берге» деп харааладалды ол хуралта Москвадан келген сураглыг чогаалчы Владимир Разумневич чугаалады. Шынап-ла, үнмүржү шимчээшкинниң эзими соой бергендээ дижик, школа амыдыралының эң чугулазы ол хире-дир.

Өөредилге - бүдүрүлгелиг комбинат школачының күпіажылчы эге оруун, оон мөзүпшинарын, ажы-чаңын хевирлээр талазы-биле кандыг салдарны чедирип турарыл? Хаврыга адаа-биле ужуглуп үнген чогулар сеткил-сагышка тавалдыг азы чоргаараалды оттуруп турар бе? Дем чаа чөвүрээлиг чыткан шивиден чаган кылган эт-херексел соң даарта бир-де кижиниң амыдыралынга ажыктыг эт болур деп чүвеин оон бүдүрүкчү эвээ кайы хире медерел билип турарыл? Мындыг янзы айтырыгларга сагыш-сеткилдиң дүвүрели-биле доддуңнаан ураң харыы чогаал болур ужурлуг. Бүдүрүкчү харылзаалдарга болгаш оларның хей-шинти ачы-салдарынга ажы-чаңның хевирлеттинип турарын хандыр шинчилеп, чы эң-өөрү-биле сүмелеттирип турары элдеп?! Оон чылдагааны чүдел?

Эде тургустунуп турар чаа үеге хамаарыштыр уруглар чогаалының ураң-чечен сайзыралынче, оон эстетиктиг пегелдээнче чогаалчыларның, критиктериниң, башкыларының, комсомол ажылдакчыларының хей-шинти сагыш салышкыны канчаардаа ажок негеттинип турар. Бо айтырыг талазы-биле боттуг хемчегларын дем катчыл чорударывыс соңгаарлаттынар аргажок чүгүлә айтырыг апаргаң.

Бо чылдың эгезинде СЭКП Тыва обкомунуң идеологиң секретары А. К. Кандай бистериңниң-биле ужуражып турганыш, уруглар солунун тургузуп алырының аргазы бар апардыл, ол айтырыг удавас буде бөөр бооp диди. Ол чүгаа хоолун барбас-ла бооp деп идегеп турар бис. Түскай парлалга органы турган болза, уруглар чогаалын сайзыралдырының оруу ажык болбайн. Аныяк-эскенин кижизидерииге ол солун улуг салдарлыг болур ужурлуг.

Оон ыңай уруглага чогаалды бижикчи дег авторлар-биле дугуржулганы бип удур чорудары күзенчиг. Ынчан амыдыралче хамылап, хей-аъттыг ажылдаарымыска улуг дөгүм. А херек кырында байдалывыс сыр дедир. Бир номну үндүрүп алгаш, барык-ла хажыңызында чыдып каап турар. Уруглар фондузунуң республика салбыры болгаш үстүнде адаанын хей-шинти организациялар бо айтырыгга дорт киржир, ынаар сагыш салыр ужурлуг.

Башкылар биливи бедидер институттуң ажылдакчылары чаа программа,- өөредилге номнарын тургузарда, чогаалчылар чогаалын хөгжүдеринге болгаш пептередиринге база улуг бадым болур.

Республиканың кайы-даа бүлүңүнга баарга, уруглар чогаалы хөгжүп, бурунгаардап, эде тургустунуп турар деп чугаа черле дыңналбас. Уруглар чогаалының байдалын чугаалашкап хурал-суглаа болганыңар-даа, уруглар чогаалының секциязының (О. О. Сувакпит биле Е. Л. Тапова) ажылын. Чогаалчылар эвилелиниң баштаар черинге чугаалажып турганыңар-даа дыңнаваан мен. Екатерина Дүктүг-ооловнаның эртен чыгы чаңгыс материалып санаваска, парлалгага база ол дугайында чүве кеүлөбөөн. Секцияга кымның чогаалдарын сайгарганы база билдинмес. Уруглар чогаалын пептередир ажыл база мындыг байдаалдыг. Ол секцияның удуртукчуларынын ном үндүрер чер, солуннар болгаш радио база телевидение коллективтериниң-биле харылзаалы сула. Секцияның удуртукчуларының ол организацияларының удуртукчуларының-биле уруглар чогаалын доктаамал парлап, дамчымдын турарын дугуржуру күзенчиг.

«Шын» солун бо чылдан эгелеп уруглар чогаалынга бир арынны квартал саныңда бээрин көрүп турар. Бо арынны оон баштайгызы деп билип алаа ажырбас, ынчангаш шилиндек дээн чогаалдарыңарны редакцияже чорудуп туруңар.

Эрткен күзүн Иркутскиге Сибирьниң болгаш Ыраккы Чөөн чүктүү уруглар чогаалчыларының хурадынга киришпитим. Янзы-бүрү папияларым, төлээлери аңаа боттарының номнарын болгаш солуннарын эккелгилээн, оларның сес-домаан биливес-даа кижиге чуруктаастааны безин сонуургаанчыг. Национал солуннерлыг, сеткүүллериг болгаш номнарлыг улус хей, ажымыбиле адаарган ордум. Ынчан Усть-Орда Бурят автономнуг округтуг Баянгай районда бир школа-интернатка киреримге, хана дургаар үлегер домак аян каан тур: «Ном—эрдэмэй булаг» деп. Бистиң-биле алырга, булак—суг бажы, эң ырыг суг, оон дээш. Ынчангаш ук үлегер бистиң билдингир үлегер домаавыс-биле демейлежип турар-дыр. Мен бодаарымга, номнуң, аңаа чергелештир черле парлалганың үнсин кабы-даа улуста демей — кижизидилгенин, эртем-билигиниң үнделгин. Олче кичээнгей салырының чугулазы мааң, ынчангаш уруглага ном болгаш солун конучуг чугула. Бо талазы-биле «Коңгулуур» бодунуң коңгазын каксын.

Чооду КАРА-КҮСКЕ.

ЧУРУКТА: чогаалчы О. Сувакпит уруглар-биле

Бодалдан—боттуг херекче

«КОҢГУЛУУР» КОҢГАЗЫН КАКСЫН

Тыва улустуң «Эртемнерни номдан тывар, эртиненги черден казар» деп үлегер чугаазында ном-дептерниң ачы-дузазын чиге илереткен. Шынап-ла, ном чок болза, кижиниң билиг чедип алыры берге. А эртем-билигниг кижи культурлуг, утаанныг, бүгү талазы-биле сайзырапгай, мындыг болгаңда, кижизиг кижи ол. Ынчангаш ном, маргыш-даа чок, кижизидилгенин дээштиг чепсектериниң бирээзин, харын-даа оларның эң чугулазы болуп турар.

«Кижи болуру — чажыдан, ыт болуру — кулунундасе» дижир бис. Ындыг болганда кижизидилгенин ол хөлөштиг чепсээн эрте ажыглаан тудум. салгакчыларывыстың шынары бедик болур. Нам-чазактың уруглар чогаалын, черле уруглар парлалгазын көвүдедиринче болгаш экижилериңче кижизидилгенин үргүлүү улгаттырып келгенин билир бис. Ук сорулга, чүрттүк деңнели-биле ылырга, сөөлгү чылдарда элээн шалыпкып боттанып турар. Уруглар чогаалы чүгле көвүдеп база экижип турар эвес, чамдык черлерде чаа-чаа солуннар болгаш сеткүүлдер база тыптып келгилээп. Чижээлээрге, эрткен чылын Бурятияның уруглары боттарының дылында бир чаа сеткүүлдүг болган. Оон адын «Харааскай» («Харааскай») дээр. Бо чылын Иркутскиге «Сибирячок» деп сеткүүл база парлаттынып эгелээр, аңаа Сибирьниң болгаш Ыраккы Чөөн чүк чогаалчыларының уруглар-га тураскаатка ажылдарын чырыдар. Бистиң республикада-даа чарат номнар кестүп келген, ылангыя болук чогаалчыларның «Сылдысчыгаш» деп чыындыг бисте ажыглаттынмайн турар курлавырлар ам-даа бар дээрзин хереченип турар.

Бистиң республикада уруглар-ның тускай парлалгазы чок, чүгле «Улуг-Хем» альманах өкпеленнинг кат арын берип турар. Ында безин чогум бичии уруглага чогаалчылар база хөвар, нурсулайында пионерлерге болгаш оон өрү назыдыг уруглага таварыжыр чогаалдар эвелээп. Мынчап көөрге, чаңгыс кордал—аныяктар солунунда. Ындыг түрбүже «Тываның аныяктарында», ында «Дамырак» чечен чогаал катыжышкынны безин бар үезинде, чаштарга тускайлаан чогаал арны азы булуну база чок. А «Сылдысчыгаш» дээр арын чүгле пионер ажылын чырыдарынга өйлежип турар. Телевиденеде «Шыланам» чүгле тоолдар ыларынга (улуг-даа улуска) чаяттынган, а Тыва радиога уруглар чогаалынга хамаарышкан үүг-даа чок. Байдал ындыг турда, уруглага чогаал бижиивейн турар силер дээш чогаалчыларны бурулдадың ыыдавас мен. Бижип-даа алырга, сосур дүш болуп парлаттынар ийи-чаңгыс номчугаштарны саналаска, ол чогаалды уруглага болгаш чоңга чедирер арга чок. Бисте байдал ындыг турда, чижээлээрге, Узбекистанда «Комсомольская правда» солунну болгаш неделяп үвер «Собеседникти» узбек дылда очулдуруп парлап турар апарган. Кижизидилгеже кичээнгейниң чугулазы ол хире-дир.

«Шын»—партийжи солун. Ынчалзажок «Хуңүгтеш» деп булуңну докгаамал үндүрүп турар. Ол булуң, арта-ла, ырынай бичии уруглага, садык назылыгларга болгаш эге класс өөреникчилериңе бараалгаттынган. Чамдык материалдар, «Уруглары-нарга номчуп бериңер» деп рубрика адаанда парлаттынып турар. Кым-даа бодаарга, бо булуң уруглага дыка таварыжыр.

«Сылдысчыгаш» 1944 чылдан 1958 чылга чедир турган. Материал-даа, чогаалдаа бижиниринге оон ужук алган кижи чаңгыс мен эвес мен. Чүү эки дээрин, чүү багай дээрин — амыдыралды ол солун биске, чаш иевеныстап-на, өөредип келген. Ону ам катап тургусса чүл? Бо чүүлдүн автору ВЛКСМ Төп Комитедиң-биле болгаш В. И. Ленин аттыг Совет Уруглар фондузу-биле харылзашкан. Ук айтырыгны Мироненко-даа, Лиханов-даа деткээн болгаш СЭКП ТК-ның даргазындагы Пленумунуң адресинге ыяап-ла бижик чорударын сүмелээн. Национал айтырыг чугаалажыр ол Пленумга, «Сылдысчыгашты» катап тургузарыга дузалаптар дээш, идегээрим ажок. Ол ынчаар шинтиңирзеттинге бөөр болза, уруглар чогаалын хөгжүдеринге болгаш пептередиринге база улуг бадым болур.

Республиканың кайы-даа бүлүңүнга баарга, уруглар чогаалы хөгжүп, бурунгаардап, эде тургустунуп турар деп чугаа черле дыңналбас. Уруглар чогаалының байдалын чугаалашкап хурал-суглаа болганыңар-даа, уруглар чогаалының секциязының (О. О. Сувакпит биле Е. Л. Тапова) ажылын. Чогаалчылар эвилелиниң баштаар черинге чугаалажып турганыңар-даа дыңнаваан мен. Екатерина Дүктүг-ооловнаның эртен чыгы чаңгыс материалып санаваска, парлалгага база ол дугайында чүве кеүлөбөөн. Секцияга кымның чогаалдарын сайгарганы база билдинмес. Уруглар чогаалын пептередир ажыл база мындыг байдаалдыг. Ол секцияның удуртукчуларының ном үндүрер чер, солуннар болгаш радио база телевидение коллективтериниң-биле харылзаалы сула. Секцияның удуртукчуларының ол организацияларының удуртукчуларының-биле уруглар чогаалын доктаамал парлап, дамчымдын турарын дугуржуру күзенчиг.

«Шын» солун бо чылдан эгелеп уруглар чогаалынга бир арынны квартал саныңда бээрин көрүп турар. Бо арынны оон баштайгызы деп билип алаа ажырбас, ынчангаш шилиндек дээн чогаалдарыңарны редакцияже чорудуп туруңар.

Эрткен күзүн Иркутскиге Сибирьниң болгаш Ыраккы Чөөн чүктүү уруглар чогаалчыларының хурадынга киришпитим. Янзы-бүрү папияларым, төлээлери аңаа боттарының номнарын болгаш солуннарын эккелгилээн, оларның сес-домаан биливес-даа кижиге чуруктаастааны безин сонуургаанчыг. Национал солуннерлыг, сеткүүллериг болгаш номнарлыг улус хей, ажымыбиле адаарган ордум. Ынчан Усть-Орда Бурят автономнуг округтуг Баянгай районда бир школа-интернатка киреримге, хана дургаар үлегер домак аян каан тур: «Ном—эрдэмэй булаг» деп. Бистиң-биле алырга, булак—суг бажы, эң ырыг суг, оон дээш. Ынчангаш ук үлегер бистиң билдингир үлегер домаавыс-биле демейлежип турар-дыр. Мен бодаарымга, номнуң, аңаа чергелештир черле парлалганың үнсин кабы-даа улуста демей — кижизидилгенин, эртем-билигиниң үнделгин. Олче кичээнгей салырының чугулазы мааң, ынчангаш уруглага ном болгаш солун конучуг чугула. Бо талазы-биле «Коңгулуур» бодунуң коңгазын каксын.

Чооду КАРА-КҮСКЕ.

ТВ Телевидение

МАРТ 25
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35— Бистиң салывыс. 9.05 —Деле-гей улустарының чогаалылгаа-ы. 9.35 —Кижи. Чер. Октаргай. 10.35 —Кино база телевиденеде уруглар база ашыктар фильмнериниң бирги бүгү-делегей фестивалының ажылышкынының дугайында репортаж. 11.55 —Социализм чурттарында. 12.25— А. Сафроновтуң шулүктеринге ырлар. 12.55 —Чайгы шакче шилчиирп. 13.05 —Кинорежиссёр Х. Нарлиевтиң фильмнери. «Чок» деп чугаалаптар харыктыг бол». 14.25 — Бөгүн делегейде. 14.40 —«Ленин түрээ». Солдаттар келериниң сайлуунуң дугайында. 16.10 — «Дириг амытаннар ораныңда». 17.10 — Херээженниң амыдыралындан 15 минута. 17.25 —Делегей программазы. 18.25 — «Криминалдыг салым-чол». Ураң-чечен телефильмлериниң баштайгы көргүзүү. 1-2 сериялары. 21.00 —«Үе». 21.35 — «Телекөрүкчүниң спутнигиң». 21.55 — Улуг кижилерге мультфильм. 22.15 — 00.00— «Дүн оргуузунга чедир болгаш ооң соонда».

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.20 — «Көдээдеп дамчыдыларга». 9.20 — «Депшилге. Информация. Реклама». 10.05 — «Чылдар, салгалдар, ырлар». 10.55 — «Хоорайны хамаскан кижи». Ураң-чечен фильм. 12.10 — «Үзел-болаа». 12.40— Дагестан АССР-ниң Күртелерадиозу. «Литературлуг годекап». 13.35 — Музыкалыг телеабонемент. Янкелевич профессорнуң класы. 14.45— Мультфильмнер. 15.25 —Реклама. 15.30 — «Хову эскадрильязы». Ураң-чечен фильм. 16.40 —Барымдаалыг фильм. 17.35 — Н. Асавбаев. «Кызыл паша». Башкириянның М. Гафуря аттыг академиглиг театрының фильм-шинилиниң көргүзүү. 20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15— «...16 харга чедир болгаш оон улуг назы». 21.00 —«Үе». 21.35 — «Чаплиниана». Фильм-балет. 22.40 — 23.35 — Бистиң салгаашкынывыс «Өске эриктер». К. Рылеев. В. Набоков. К. Петров-Водкиниң амыдыралы база чогаалынчы ажылы-биле холбашкан Ленинград чоогунда Выра деп суур дугайында.

КИНО

МАРТ 25-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Связь через пищеварение» 9.20, 12.00, 14.40, 17.20, 20.00 шактарда.

Видеозал: «Братья по крови» 11.00, 13.00, 15.00, 17.00, 19.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Ходжа из Пьорта» 8.30, 12.00, 15.30, «Чудесный лес» 10.10, 12.40, «Узник замка Иф» 17.50, 20.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Воры в законе» 10.00, 12.00, 14.00, 16.00, 18.00, 20.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Приключения Али-Бабы и 40 разбойников» 11.30. «Знакомство» 14.10, 16.50, 19.30 шактарда.

агаар

Республиканга биче булуттаар. Чагбас. Чөөн чүктен хаттың күжү секуплада 2—7 метр. Дүне 5—10, чамдык черлерге 12—17 градус соор, хүндүс 6—11, чамдык черлерге 2—3 градус чылыыр.

Кызылга биче булуттаар. Чагбас. Чөөн чүктен хаттың күжү секуплада 2—7 метр. Дүне 5—7 градус соор, хүндүс 9-11 градус чылыыр.

Редактор В. С. ШАРАВИЙ.

667000, Кызыл хоорай. Красноармейская, 100

«ШЫНЫҢ» телефонары

◆ Редактор — 3-43-34;
◆ орлакчылары — 3-33-91; 3-34-17;
◆ приемная — 3-34-26;
◆ карымсаглалыг секретарь — 3-34-92;
◆ орлакчылары — 3-45-93;
◆ партийжи амылырал киллизи — 3-36-62; 2-36-25;
◆ совет турғузуг, сооңал айтырыглар киллизи — 3-34-98; 3-41-21;
◆ үлегер киллизи — 3-34-49; 3-36-73;
◆ агроүлегер киллизи — 3-41-16;
◆ пропаганда киллизи — 3-34-57;
◆ культура киллизи — 3-39-15;
◆ информация киллизи — 3-37-11; 3-39-03;
◆ чагаа киллизи — 3-34-39;
◆ корректорлар — 3-34-19;
◆ бухгалтерия — 3-43-41;
◆ очулга киллизи — 3-34-93;
◆ тилүүчүлер — 2-27-41;
◆ солун келбейн барганза — 2-32-75, че

Чыыза 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга анызы

Тиражы 25400 ака.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының керектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Шетинкин база Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 259.

ТС—00461.

Индекс 54241

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

СОҢГУЛДАЛАР—ДЕМОКРАТИЯНЫҢ БОТТАНЫЫШКЫНЫ

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1989 ч. март 26 воскресенье № 72 (13972)

1925 чылда үнелеттингеш. Өртээ 3 дөп.

ОНЗАГАЙ СОҢГУЛДА

Бөгүн март 26. Бистиң чуртувуска, бистиң республикавыска хайныышкыныг хүн. Эртенгиниң 7 шакган эгелээш 18 хар четкен, соңгуур эргелиг хамаатылар соңгулда участоктарынче бөгүн далажыптар. Чонның төлептиг оолдарын, кыстарын чурттуң күрүне эрге-чагыргазының дээди органынче соңгуур дээш олар баарлар.

Бо чылдагы соңгулда онзагай. Чүге дээрге олар сөөлгү он-он чылдардан бир дугаарында эң демократчы үндезинге эртип турар. Бистиң республиканың соңгукчулары «ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының дугайында» ССРЭ Хоойлузу-биле танышкан, соңгулда мурнунуң кампаниязын ол Хоойлуга дүүштүр чорутканы, партияга, совет улуска СЭКП ТК-ның Кыйгырыы-биле база танышкан, ону удуртулга болдуруп, бо соңгулдаларны бедик көдүрлүүшкүн-биле уткаан. Ынчангаш бо соңгулдалар дээш, соңгуп алган депутаттарывыс дээш харысалга бистерге, соңгукчуларга онаажыр. Оларны бистер депшиткен бис, оларны бөгүн соңгуур бис.

Бо чугула болуушкуига белеткел ажылдары эрткен чылдың төнчүзүнден бээр калбарган. Үстүнден «сүмелээн» эвес, боттарывыстың шилип тургаш адаанывыс кандидаттар дээш бадылаар бис. Олар-биле бүгү соңгукчуларны таныштырар дээш чаа-чаа ажылдар кылдынган. Чижээ, бо чылын кандидат бүрүзүнүң хөрек чуруун, допчу намдарын, программазын округтар аайы-биле солуннарга парлаан. Бир округта бир-даа, ийи-даа, үш-даа, дөрт-даа кандидаттар бар. Ынчангаш боттарывыстың бүгү амыдыралывысты экижидер дээш эң төлептиг кандидатты депутат кылдыр шилип, соңгуп алыр хүнүвүс бо. Ынчангаш бо хүнүү эң харысалгалыг деп турар ужурувус ында. Сөс-биле эвес, а ажыл-херек кырында бодун бадыткап көргүзер төлээни соңгуур ужурлуг бис. Ынчангаш соңгукчуларга, ылангыя ийиден хөй кандидаттыг округтарның соңгукчуларынга, ону сагындырза артык эвес. Соңгулда бюллетенинде кирген кандидатураларның ажыл-херекчи шынарын, бараалгаткан программазын соңгукчулар барымдаалаары чугаажок.

Ажылчыннар, партия, комсомол ажылдакчылары, коллективтер удуртукчулары, улус өөредилгезиниң, кадык камгалалының төлээлекчилери, инженерлер дээш чонның барык бүгү кезектеринден—24 кижиниң аразындан эң төлептиглерни девискээр болгаш национал-девискээр 13 округка (Красноярск № 16 национал-девискээр округ база кирген) соңгуур бис. Ол төлептиглерниң аразындан чонның бедик бүзүрел көргүскени ажылчын аңгының төлээлери — «Каа-Хем» хемүр-даш разрезинде эптекчи слесарь В. Е. Илкин, Кызылдың хлеб заводунда бригадир Г. С. Омдар, Тандының «Революцияның чалбыыжы» совхозунуң тараажызы Н. Н. Ефимов олар база бар.

Кандидаттарның соңгулда мурнунуң программаларында бистиң мурнувуста тургустунган сорулгаларны хаара туткан, политиктиг, экономиктиг, социал айтырыгларны чаа ёзубиле шиитпирлээрининг арга-аргаларын айтып турар. Партияга, совет улуска СЭКП ТК-ның Кыйгырыында: «Улустуң тура-соруунуң илерээшкинин барымдаалап Улус депутаттарының съездизин тургузар, күрүне тургузуунуң чаа системазын тургузарын эгелээр, политиктиг реформаның коңидеязы — Советтерге бүрүн эрге-чагырганы бээрин боттандырарының эгези салдынар деп демдеглээн. Ол болза совет ниитилелдиң революстуг чаартылгазының оруунга улут үе-чада болур».

Бо чылдагы соңгулдалар эң демократчы байдалга эртер дээрзин үстүнде чугаалаан бис. Ол дээрге хуу сүрүп, соңгукчуларны күш-биле участоктарже чалаары, 99 хуудан хөй бадылаашкын алыры эвес-тир. Ол дээрге соңгуур-даа, соңгувас-даа эргени хамааты кижи бүрүзүнге бергени-дир. Хамааты арын-нүүрлүг, бодунуң девискээриниң, соңгулда округунуң хөгжүлдези дээш сагыш салып чоруур, хөй-ниитиниң амыдыралындан хоорук эвес, үе-биле деңге базып, эде тургустунуушкун дээш демисежип турар кижилер соңгулда участогунга бөгүн чеде бээр, бадылаашкынын бээр.

Соңгукчулар, силерниң күш-ажылыңар, уран мергежилинер, социал идепкейлиг чоруунар болгаш хөй-ниитичи туружунар чедиишкинниң эң чугула үндезини. ССРЭ-ниң улус депутаттарынга чаартылгаларның идепкейлиг талалакчылары, күрүне ёзузубиле, дидим, харысалгалыг болгаш делгем хемчээлдиг бодаар болгаш ажылдап турар кижилер силерниң деткимчеңерни алыры чугаажок.

МЕДЭЭЛЕР

ДЕМНИГ ӨГ-БҮЛЕ

Хын дээш аныяада-ла Уйнук-оол биле Зоя Доңдуктар хойжулап эгелээнинер. 1973 чылдан бээр боттары тускайлаң ажылдап келгеннер. Ол үеним иштинде арга-дуржулгалыг малчыннар болуп, багай эвес көргүзүтлерниң чедип алганнар.

Бо кыштаглаашкын малчыннарга белен эвес шылгалда болган. Чүге дээрге эрткен чылын олар кыс хураганнар хүлээп алганнар. Эът-хаңы белен дадыкпаан хураганны түр кыш ажырары белен эвес херек деп үүвенип билгеш, оларны тайгаладып, семиртип одарладып, күш-денгел киирип ажыннар. Куржаанга, Дыттыг-Тей, Улуг-Тей деп черлерде одарларны кыштыг оттуур билдилиг ажылдап, хураганның күжүн ооскатпаан.

Эрткен чылын малчыннарның оглу Эртине ада-иезиниге дузалакчы кадарчы болуп, хойжу кижиниң белен эвес кожазынче үлеген. Кожай деп черде кыштаанда бажың-байгалын, кажаа-хоралдын адаашкылар белээ сеттел, кышка белеткеп алганнар. Оларның кадарган малының күш-денгелдиг турары кыштың чымчак болганындан эвес, хойжуларның кышка хынамчалыг белеткелиниден улуг хамаарылгалыг болган.

«УТКА 25 чылы» совхозтуң шыырак малчыннарының бирээзи Уйнук-оол Доңдуктуң өг-бүлезин мынчаар деминиг ажылдап турар.

Очур-оол ТУЛУШ.

Улуг-Хем район, Арыскан суур.

СӨЗҮНГЕ ЭЭ БОЛУР ДЭЭШ

— Эрткен чылын дунгужун төрүүр 100 хойга онаштыр чүгле 34 хураганы камгалап алдым. Совхозтуң малчычиларының аразында сөөлгү көргүзүт—сагышка анчыг, чованчыдаа чорду — деп, Чөөн-Хемчик районда «Хөндергей» совхозтуң малчыны Доржулдай Сарыглар чугаалап олурар.—Эдехере туттунуп ажылдаар дээш кызыптым. Төрүүр 100 хойга онаштыр 80 хураганы алыр деп хүлээлгени-даа алдым.

Хүлээлгезин ылап күүседир дээш малчын кыштаглаашкынга кызымак белеткеннеп. Бодунуң күжү-биле 10 тонна сигенин, 5 тонна савоины белеткеп, кыштаанга чедирип алган. Хой, хураган адаанга чадары-биле 10 тонна едекти бөлүп, кургаткан.

Малчының кодунда төрүүр 316 хой бар. Ооладаан хойларның хураганнары онча-менди дорутуп турар. Оларны малчын өгүнүн херээжен эвээ, оглу Начын-оол, хойжу боду ажаан каралтан келген.

Хевек-оол ООРЖАК.
Механизатор.

Владимир ХОВАЛЫГНЫҢ «СОҢГУП ТУР БИС» деп плакады.

БАШТАЙГЫ ДЕПУТАТ

ССРЭ-ниң улус депутаттарынга кандидаттарны хөй-ниитиг организацияларының база дешпиндип турганың билир болгай бис. Бистиң Тываның хереженнер чөвүлелиниң мурнунуң Совет хереженнер комитединиң пленумунга Улуг-Хем районунуң Чаа-Хөл суурда уруглар садының эргелекчиин Галина Сандаковна Сагаандай киришкеш, депутатка соңгуткан. Бөгүн—ССРЭ-ниң улус депутаттарының соң. гулдаларының хүнүнде—депутаттар дээш бадылаашкынныар чоруп турган үеде, баштайгы депутат-биле силерни таныштырдывыс.

Ол 1951 чылда Чаа-Хөл суурга ажылчын өг-бүлеге төрүттүнген. Школаны доосканы соонда, уруглар садынга кижизидикчи башкылаан ажылдан эгелээн. 1987 чылдан бээр оон эргелекчиин. Ол ажылдавышаан. Кызылдың башкы институдун 1986 чылда дооскан. Чаа-Хөл кодээ Совединиң депутады, СЭКП Тыва обкомунуң чанында марксизм-ленининиң университединиң дыпнакчызы. Дөрт уругнуң иези.

— Хүнзээрентээн Тыва черивиете Москвадан ужун келгеп-дир силер. Силерниң арыңкарда хүлүмзүрүг чайнап тур, Галина Сандаковна...

— Өөрүвес арга чок. Бо болуушкун бүгү назынымда кайын уттундурар. Ажык-чарлыг болгаш демократчыдыгга үезинде ССРЭ-ниң улус депутадынга соңгудары дээрге, дыка-ла берге-дир. Соңгулдаңың чуруму база өскерилгеп чүве болганда, кандыг айтырыглар турбас дээр боор. Кодээ Совет депутадынга депшиндип турда, шоолуг-ла дүвүреевес чүве болгай. Мынаа ийиүш катап бадыладып, чүү болур ирги дээш сагыш човап, депутатка соңгуп каар болза, чүнү кылыр мен дээш дүвүреп, хейде-ле ниженин далаштырып турар апаар чорду. Плевумунуң чапсар аразында-даа туруп алгаш дүвүреп турдувус. Чүнү-даа чугаалажып турдувус. Бадылаашкын төнген соонда, бистерни олуттарывысче чалапкан. Дөрт чүс он беш бадылаашкындан дөрт чүс он ийи кижи мени депутатка соңгаан, 75 депутаттың бирээзи болганымга канчап өөрүвес боор. Оң өөрүшкүге алзыпканымны безин билбейн барган мен. Мээң оң өөрүшкүмүү кады чораан өөрүм база үдешкен.

— Шылгалданы эртиеш, депутат болган-дыр силер. Кандыг ажылдар силерни маңаа тураарының дугайында чүнү чугаалап болур силер?

— Тываның хереженнер чөвүлелиниң мүнүнүдэн баштайгы депутатка депшиткени дээш силериниң солунчаар дамчыштыр мени деткээн бүгү кижилерге өөрүп четтиргенимни илередийн. Кылыр ажыдар хөй деп чүвени бичип тур мен. Ылангыя хөй уругларлыг недер-биле ужуражыр, оларның амыдыралчуртталгазы-биле таныжар, чагыгларны хүлээп алыр болгаш оны күүседир. Партияның болгаш чазактың үндүрген доктаал-шиитпирлерини чоңга таныштырар, күүседеэрин чедип алыр. Тываның хереженнер чөвүлели-биле кады ажылдажылганың кайы хире чугулаын ол таварылга база катап көргүскеп.

М. С. Горбачев шаңнаткаңнарга база катап байыр чедиижеп.

Шаңнаткаңнарның өмүнээлинчеп Е. Г. Шереметьев, А. В. Божков, Н. В. Ефимова чүве чугаалааннар.

Монгуш ӨЛЗЕЙ-ООЛ.

СЭКП ТК-ның ПОЛИТБЮРОЗУНДА

СЭКП ТК-ның Политбюроунуң март 23-те болган хуралынга СЭКП ТК-ның март (1989 ч.) Пленумунуң шиитпирлериниге дүүштүр практиктиг айтырыгларны чугаалажып көргөн болгаш оларны боттандырар талазы-биле партия, совет, ажыл-агый органнарының сорулгалары тодаткан.

Социал чаптут чорукту барымдаалап чонга үндүрүг онаарының чурумун болгаш оон хемчээлин кезик-чамдыктап өскертир дугайында ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң сапаалын ТК-ның Политбюроозу чугаалажып көргөн. Үндүрүг реформазын чорударын чугула деп сананы, оон алыс сорулгалы болза, хамаатыларның орулгаларынга бүгү түүлдээн өөрүпп көргөн үндүрүг опаашкыныңче шилипир чонның эвээш талыныг болукчеринге үндүртүнү эвээжеириң болгаш ажылчы чонның улуг шалын ап турар категориаларынга үндүртүнү удаттырары болур. Бо айтырыгны Политбюроого белеткээринге база сайгарып чугаалажырыңа шиитп экономиктиг ведомстволарның специалистеп болгаш удуртукчулары, а олышкаң эптер С. А. Шалаев, В. Н. Кудрявцев, Л. И. Абалкин, А. Г. Аганбегян, Е. М. Примаков болгаш өскелер-даа киришкеп. Чонга үндүрүг онаарының чурумун болгаш оон хемчээлин кезик-чамдыктап өскертир дугайында ССРЭниң Министрлер Чөвүлелиниң сапаалын ТК-ның Политбюроозу чугаалажып көргөн. Үндүрүг реформазын чорударын чугула деп сананы, оон алыс сорулгалы болза, хамаатыларның орулгаларынга бүгү түүлдээн өөрүпп көргөн үндүрүг опаашкыныңче шилипир чонның эвээш талыныг болукчеринге үндүртүнү эвээжеириң болгаш ажылчы чонның улуг шалын ап турар категориаларынга үндүртүнү удаттырары болур. Бо айтырыгны Политбюроого белеткээринге база сайгарып чугаалажырыңа шиитп экономиктиг ведомстволарның специалистеп болгаш удуртукчулары, а олышкаң эптер С. А. Шалаев, В. Н. Кудрявцев, Л. И. Абалкин, А. Г. Аганбегян, Е. М. Примаков болгаш өскелер-даа киришкеп. Чонга үндүрүг онаарының чурумун болгаш оон хемчээлин кезик-чамдыктап өскертир дугайында ССРЭниң Министрлер Чөвүлелиниң сапаалын ТК-ның Политбюроозу чугаалажып көргөн. Үндүрүг реформазын чорударын чугула деп сананы, оон алыс сорулгалы болза, хамаатыларның орулгаларынга бүгү түүлдээн өөрүпп көргөн үндүрүг опаашкыныңче шилипир чонның эвээш талыныг болукчеринге үндүртүнү эвээжеириң болгаш ажылчы чонның улуг шалын ап турар категориаларынга үндүртүнү удаттырары болур. Бо айтырыгны Политбюроого белеткээринге база сайгарып чугаалажырыңа шиитп экономиктиг ведомстволарның специалистеп болгаш удуртукчулары, а олышкаң эптер С. А. Шалаев, В. Н. Кудрявцев, Л. И. Абалкин, А. Г. Аганбегян, Е. М. Примаков болгаш өскелер-даа киришкеп. Чонга үндүрүг онаарының чурумун болгаш оон хемчээлин кезик-чамдыктап өскертир дугайында ССРЭниң Министрлер Чөвүлелиниң сапаалын ТК-ның Политбюроозу чугаалажып көргөн. Үндүрүг реформазын чорударын чугула деп сананы, оон алыс сорулгалы болза, хамаатыларның орулгаларынга бүгү түүлдээн өөрүпп көргөн үндүрүг опаашкыныңче шилипир чонның эвээш талыныг болукчеринге үндүртүнү эвээжеириң болгаш ажылчы чонның улуг шалын ап турар категориаларынга үндүртүнү удаттырары болур. Бо айтырыгны Политбюроого белеткээринге база сайгарып чугаалажырыңа шиитп экономиктиг ведомстволарның специалистеп болгаш удуртукчулары, а олышкаң эптер С. А. Шалаев, В. Н. Кудрявцев, Л. И. Абалкин, А. Г. Аганбегян, Е. М. Примаков болгаш өскелер-даа киришкеп. Чонга үндүрүг онаарының чурумун болгаш оон хемчээлин кезик-чамдыктап өскертир дугайында ССРЭниң Министрлер Чөвүлелиниң сапаалын ТК-ның Политбюроозу чугаалажып көргөн. Үндүрүг реформазын чорударын чугула деп сананы, оон алыс сорулгалы болза, хамаатыларның орулгаларынга бүгү түүлдээн өөрүпп көргөн үндүрүг опаашкыныңче шилипир чонның эвээш талыныг болукчеринге үндүртүнү эвээжеириң болгаш ажылчы чонның улуг шалын ап турар категориаларынга үндүртүнү удаттырары болур. Бо айтырыгны Политбюроого белеткээринге база сайгарып чугаалажырыңа шиитп экономиктиг ведомстволарның специалистеп болгаш удуртукчулары, а олышкаң эптер С. А. Шалаев, В. Н. Кудрявцев, Л. И. Абалкин, А. Г. Аганбегян, Е. М. Примаков болгаш өскелер-даа киришкеп.

Чонга үндүрүг онаарының чурумун болгаш оон хемчээлин компьютержидерин эдилер арганы берген.

Оон-биле чергедештир бо ажылды дүргедиринин, оларны кедир үеним болап турганы, комплекстиг боттандырарының чүүлдээ демдеглеттинген. Сапалга техниказының чепсектери, ылангыя персоналдыг ЭВМ-пер болгаш чер-черинин дериг-херекселдерин улус ажыл-агыйында дыка чедиишпестеп турар, ол техникавы массалыы-биле бүдүрерип организастарында болгаш артемнин чугула чүүлеерин бап удур болап тургузуп алырында четпестер бар. Айттынган программаларны күүседиринде четпестерни болдурганывынче Политбюро чамдык министерстволарның болгаш ведомстволарның удуртукчуларының кичээнгейин үглендирган болгаш ол четпестерни кыска хуусаада чайладырын оларга хүлээткен.

СЭКП ТК-ның Политбюроозу Венгриянын Социалистиг ажылчын партиязының ТК-зының Политбюроозунун кежигүнү, ВУР-нуң Министрлер Чөвүлелиниң Дорзаы М. Немет-биле М. С. Горбачевтуң беседазының болгаш Н. И. Рыжковтуң чугаалажыышкынныарының түңнелдерин чүүлдүг деп санаан. Социализмниң практиктиг сорулгаларын боттарының чурттарының онзагай байдалдарынга дүүштүр шиитпирлеринээн, СЭКП биле ВСАП-тың социализмни чаартырып бир дөмей көрүп турары ук беседага болгаш чугаалажышкынныарга база катап бадыткаттынган. Харылзааларның чаа, моон мурнунда туруп көрбээн хевирлерини колдадыр ажыглаарының үнделиниге ССРЭ биле ВУР-нуң аразында экономиктиг кады ажылдажылганы улам ынай хаңылдырынга хамаарыштыр чедип алдынган дугуржулгаларны боттандырар талазы-биле хемчеглер тодаратгынган.

Португалияның Компартиязының Чигине секретары А. Куньял-биле М. С. Горбачевтуң, В. А. Медведевтиң, А. Н. Яковлевтиң беседаларының түңнелдерин чугаалажып көргөн. Социализмниң капчаар-даа ажыок улут аргаларының ажыттынып турарыңа деп көрбүшаан, португал коммунистериниң совет шиитпилелдиң революстуг эде тургустунуушкунуң идепкейлиг деткип турары сеткил ханышкыны-биле демдеглеттингеп. Амгы үеним кол-кол айтырыгларының талазы-биле СЭКП биле ПКП-ниң үелбодалдарының чангыс аай боор туларын беседалар хереченээн.

Чехословак Социалистиг Республиканга ажылчын аныруунуң дугайында Е. К. Лигачевтуң дыңнадының чугаазанган. СЭКП биле ЧКП-ниң өскерилп чок эң хуу эп-сеткил каттыштырылгазы, советчехословак кады ажылдажылганың болгаш бир деминг хөделиишкининиң чугула айтыгларының талазы-биле хураага болган ажыт-чажыт чок сонал-опал солчуушкуну кады ажылдажылганың байдалын база ону эде тургузарының принципиалдыг үглениишкиннарын үнелеп көрүнге хамаарыштыр ажы-дүнма партияларның көрүүшкүнериниң чаңгыс аайы болгаш экономиктиг методтарны калбаа-биле ажыглаарының үндезинниге социалистиг интеграцияның чаа политиказын быжыглаарынга дузалаан дээрзи демдеглеттингеп.

Национал бот-оруула-чарылгалыг звеноларның дорт кады хөделиишкинче калбаа-биле шилипириниң талазы-биле үлдарай базымнар дугайында хураага бердинген сонал-дарның чугулазы демдеглеттингеп, ол чорук ЭДЧ-пин сопуургалдыг чурттарының каттышкан рынокуп үеназалап тургуун алырынга дузалаар арганы бээр.

ШАҢНАЛДАРНЫ ТЫВЫСКАН

Эрткен чылдың декабрьда Орджоникидзе хоорайга боочепсектиг кем-херек үүлгедикчилериниң түүп алганы 30 школачыны хостаар талазы-биле операциялыг киржикчилерниге СЭКП ТК-ның Чигиниг секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы М. С. Горбачев ССРЭ орденнерин болгаш медальдарын март 24-те Кремльге тывыскан.

М. С. Горбачев шаңнаткан кижилерге байыр чедирип турган, бистер бөгүн эрес-маадырлыг чоруун көргүскен кижилерни шаңнап, оларны алдаржыдып турар-дыр бис деп чугаалаан. Ынчан болган берге болуушкун бистиң сагыжывыстан ам-даа мыраваң. Кем-херек үүлгедикчилерин аймыл чок болдурар, уруглары болгаш оларның башкымын хостаар талазы-биле штаб маңаа тургустунган. Ынчан коңчуг аар-берге шаңтарны көрүп эртивис. Бичии-ле частырыг кылган болза, өлүм-чидим боон болур турган. Операцияның киржикчилерине мындыг улут харысалга онаашкан турган. Күрүненин аймыл чок чорук комитединиң болгаш ИХМ-ниң ажылдакчылары мындыг берге байдалда боттарының бедик мергежилин көргүүп, чангыс-даа боо даажы үндурбейн бичии чаштарны хостап алган, дерзин үүлгедикчилерни тудуп алган. Ужудукчулеарывыс болгаш дипломаттарывыс база эки үлегер-чижээ болгаш эрес-дидим чоруун көргүскеннер.

Ол операцияны боттандырарынга эптер Евгений Григорьевич Шереметьев, Валерий Александрович Бочков, Вячеслав Васильевич Галяшов оңза улут ролдуу ойнааннар. Олар туптузу Кызыл Тув орден-биле шаңнатканнар.

Башкы Наталья Владимировна Ефимованың эрес-дидим чоруун онзалап демдеглексеп тур мен деп, М. С. Горбачев чугаалаан. Оон коргуп чок, шыдамыккай болгаш тывынгыр чоруунуң ачылында улут аймыл болбаан. Бөгүн анаа «Хууда эрес-маадырлыг чоруу дээш» деп № 1 орденин тыпсыр.

Кижилериң амы-тынын камгалаар талазы-биле күүседер арганың кайы хире чугулазын ол таварылга база катап көргүскеп.

М. С. Горбачев шаңнаткаңнарга база катап байыр чедиижеп.

Шаңнаткаңнарның өмүнээлинчеп Е. Г. Шереметьев, А. В. Божков, Н. В. Ефимова чүве чугаалааннар.

(ЭТА).

СОҢГУЛДАЛАР—ДЕМОКРАТИЯНЫҢ БОТТАНЫЫШКЫНЫ

НЕГЕЛДЕНИ ШЫҢГЫЫРАДЫП ТУРАР

Совет ниитилелди демократчыдарының болган политиктиг системаның реформазының дугайында СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязының резолюциязында айыткан хемчеглерин боттандырар дээш партия Кызыл райкому кандыг ажылдарны чорудуп турарыл? Бо айтырыгга харыылаар Сэвээн-оолович ДОНГАКТАН бистиң корреспондентивис Таан-оол ХЕРТЕК дилээн.

— Политиктиг системаның реформазының чеднишкинни кол иеруузунда партияның ажылындан хамаарыжыры СЭКП-ниң Бүгү-эвилел конференциязынга айыткан болгай. Ынчангаш партия райкому, партия эге организациялары партия ажылының стилин болгаш арга-методтарын эге тургузар, сайзырангайжыдар дээш кандыг хемчеглерни ап турарын чугаалаар бодай-дыр мен— деп, ол эгезинде демдеглээн.

Партия райкомунун аппарадының чаа структуразын ажылдап кылгаш, пленумга бадылаан. Партия аппарадын эде тургускаш оон ажылын үндезинин-биле чаартыр, оларның күжениишкиннерин политиктиг, идеологтуг, организаторчы ажылды күштелдирериие, районнуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедириие, коммунистерниң, кадрларның бот-харыысалгазын бедидериие үлегидырган.

Партия эге организацияларының амыдыралын демократчыдар дээш ажылдарны чорутқан. Оларның секретарьларына политиктиг, иянти биле шыырак, негелделиг, чоннуг-биле ажылдап билир эстерии че, социал-экономиктиг хөгжүлдени дүргедедириие болгаш ескелдээ айтырыгларны шиитпирлээри көрдүүген. Оон түнелеи чүгээр. Районнуң үлегтүр бүдүрүлгелериниң, совхозтарның хей иеруузу багай эвес көргүзүгтөрии 1988 чылда база бо чылдың эрткен айларында чедип алган. «Тиилелге», «Кызыл», «Суклак» совхозтар, «Кек-Тей» совхозтуң сүт-бараан фермазы, күш фабриказы болгаш ескелдээ коллективтер эки ажылдап турар.

Коммунистерниң авангардчы ролюн бедидери-биле онаашкан ажылын, партийжи даалгаларны, планнар онаалдаларын кайы дире күүсеидип турарының дугайында отчёттарын пленумнарга, партком, партия хуралдарыига дыннаарын көвүдеткен. Ол ышкаш коммунистерниң характеристикаларын бадылаарын практиктаап турар.

Кадрларны шилип алырыл, тазыштыр тургузары, кижизидери партия райкомунуң үн бүрү ажыл-чорудулгазының төвүнде туруп турар. Чүге дээрге кандыг-даа ажылды чедиишкиннииг шиитпирлээри олардан хамааржыр болгай. Күүүне болгаш ажылдагый организациян партия организацилери холгаарлап солуур, дорт айтыышкын бээр чоруктардан ойталаан бис.

Партия организацияларының дайынчы арга-шинээзии, коммунистериниң, кадрларның бот-изепкейии, харыысалгазын бедидер дээш чорудуп турар ажылыыс негелдеге ам-даа четпес. Ылаигыя коммунистериниң аразында партия кежигүү кижиниң адынга, арын-нүүрүнге таарышпас үүлгедилер кылыр, ажылынга эзкарыысалга чок, корум-чурум үрээр, арагалаар чоруктар бар. Бо чылдың эрткен айларында он иий коммуниске партийжи шыңгыы хемчегна оналаган.

Партия райкомунун, партия организацияларының ажылын эде тургузар, оон стилин, арга-методтарын сайзырангайжыдар дээш чогаадыкчы ёзуубиле ажылдаар бис.

«Шиитилелдиң политиктиг авангарды болур бодунуң хүлээлгелиг улам-на билдиигирии-биле тодаргайлап, харыысалганы болгаш бот-шүүдүүнүнү бедидеп, партийжи чоруктун болгат мөзү-шынарның принциптерии сагыыры дээш партия коммунистерден негелдеп шыңгыырадып турган, партия оны бодундан эгелээн. Партия аппарадын эде тургузары доозулган, оон саны дыка кызырылган. Удуртулгага чаа күштер кээп турар».

(Партияга, совет улуска СЭКП ТК-ниң Кыйгырыглаарындан).

ЗАВОД— АРЕНДАДА

• Элегес-Аксының хана материалдарының заводунуң баазазында кооператив ажылдап эгелээн •

Тургустунуп келгенинден бээр хей чылдарның дургузунда планныг даалгаларын чедир күүсетпейн келген болгаш карылгалыг ажылдыг завод ам дүшкеи. Күш-ажылчы коллективтиг шиитпирии-биле ында «Элегес» кооператив тургустунган болгаш заводтуң кол фондуларын — тудуг-суурун, дериг-херекселдерин, машинатехниказын ол кооператив арендага алган. Заводтуң хамааржыл тургаиы «Тыва тудуг материалдары» каттыжышкын-биле кооперативтиң аразында чарган керээнии хүүсаазы 1995 чылга чедер. Ол үеге чедир кооператив кол фондуларны ажыглап, продукциязы бүдүрер, дериг-херекселдерни септеп, чаартып турган ажылдаар, продукция сайгарганындан киирип алган оруглазын бодунуң күзелиг-биле хуваап, чарыгдаар. Дериг-херекселдер ажыглааны, күш-ажылчы курлавырлар, каттыжышкынга, күүүнеге дээш телевирлерден арткан арыг оруглазын долузу-биле кооператив боду билир.

Завод директору ам чок, оон орнунда кооператив баштаар чериниң даргазы, ажылчыннары, инженер-техниктиг болгаш ескe-даа ажылдакчылары — кооператив кежигүннери.

Кооперативтиң даргазынга оон мурнунда директору турган, анаа ажылдап бергенинден бээр бот-оруглга-чарылгаиы ажыглап киирери, бүдүрүлге ажыл-чорудулгазын экижидери дээш күжениишкиннииг ажылдап келген Геннадий Владимирович Толкачёвту сонгуп алганнар.

— Бо чылдың февраль 1-деп эгелеп бистиң амыдыралывыс үнделиин-биле ескерилген — деп, ол чугаалады. —Баш удур улуг белеткел ажылдарын чорутканывыс билдингир. Кооперативтиң удуртулга болдурар дүрүмнерии ажылдап кылып, чугаалажып көрген соонда, кооперативтиң тургузукчу хуралынга бадыладывыс. Оларны ёзугаар ажылдаар чүрүмбүс, аравында бүлледтень төлээри, шөлээлээнде алыр акшазы дээш шуптузу күүүне бүдүрүлгезинде ышкаш эвес, боттарывыстың хүлээп алганывыска чагыртыр. Ынчалзажок күүүнеиің күш-ажыл хообүлүүдүлгазынга дүүштүр кооператив кежигүнниринің эрге-ажыктары камгалаттынып турар. Чижээ, алды ажыл хүнүг ноябрьже шилчидивис, кандыг болзажок, ында ажыл шагының хүүсаазы беш хүнүүлге деп—41 шак. Бо чорук эдчеглер үезинде дериг-херекселдериің туруушкуиуи эвээжедириие, планныг даалгаларны долу күүседириие магадыладыг. Аараан таварылгада бюджетеныо ак сетки.диг кылып турган эвес, харын тыва чоннуң ортузунга культураны хөгжүдер, дылга өөредир талазы-биле Моңгүн-Тайганы үнелеп четпес ачы-буянныг болган. Амгы үеде харын Моңгүн-Тайгада өске нацияларның төлээлери доктаамал ажылдап, чурттап турар улус эвээжеэнии ол кэйган олурар. Улустарның иэйралы дээрге Октябрь революциязының эң улуг чаалап алышкыныларының бирээзи. Бо хүннерде 70 хире нацияның болгаш улустарның төлөөлөрү Тывада тараа тарып, мал ажаан ажырап, тудуг кылып, уруг-дарыгны өөредип, киижизидип, чоннуу эмнеп, үнелиг байлактар — даг-дүүн, кобальтыны болгаш өске-даа чиг этти Төрээн чурттуу сайзыралынга өргүп турар.

«Экономикада улуг өскерлиишкиннер бажыл база калбарып эгелээн. Бот-оруглга-чарылга болгаш бот-акшаланышкын, кооперацияя болгаш аренда, социалистиг өнчүнүң хей янзы хевирлерии амыдралче бадыткаттынып киирип турар».

Бисте шаандан тура интернационализм деп чүүлдү көрүп, оон ачызы-биле эртем-билиг чедип алган кижи болгаш, «Чайыралдың интернационализминиң ёзулуг үнезии Кыргыс Сундуевич тергиин эки билир. Оон ажы-төлүү шупту эртем-билиглиг. Чүүүн ачызы? Найыралдың — ажы-бүрү улустарның интернационалчы чайыралының ачызы. ССРЭ-ниң улус депутадын сонгуп тура, аиаа К. С. Шомбуллуң «Ак кол чагыы — найыралды-ла бажыглап көр, оглум, кызым дээр.

Хоочуи коммунистиң алдаржаан бир чүүлү — ол болза Алтай биле Тываның эң бедик даглары — Белуга биле Моңгүн-Тайганың бажыиче интернационалчы альпиинистер-биле кады үнгеии. Белугаже баа-ла күш-культура башкызы Ю. П. Щербаков оларны — орус, тыва оолдар, кыстарны баштап чораан. А Моңгүн-Тайганың шыпшык бажыиче үнгеи өөрлери — Василий Васильевич Никольский, база Соколовский, эмчи Вера, Тывадан Түүш Кунгаа, Ондар Сундуй, аныяктар солумуиун корреспондентизи Сандак болгаш өскелериин-даа дүтайын Кыргыс Сундуевич сактып чугаалап олурда, дыцнаарга дыка солуи.

Тываның эң бедик точказы Моңгүн-Тайганың бажыиче үнер дээш альпиинистер мнаар баштай үнгеи доочуиларның бирээзи К. Шомбулге кээп ужуражып, оон чагыг-сүмеии алырын боттарының хажыдың болбас хүлээлгези деп санап турар.

Моңгүн-Тайга район — кызыгаар чер. Мурнуу талазы Моол Арат Республика, а барыын талазы — Алтай край. Кожалар бот-боттарынга туваланыпп, ачы-дузазын боттарынга көргүзүп чоруур. Эң ылаигыя Кыргыс Сундуевичиин баштай-ла эртем-билиг чедип алганы Даг-Алтай автономиуг областың Моңгүн-Тайга-биле кызыгаарлашкак районуу — Кош-Агач-биле моңгүн-тайгажылар аразында дыка хаиы харылзаалыг. Чылдың-на мал чеман оон барып белеткеп ап турар апарган.

Кыргыс Сундуевич Шомбулду Моңгүн-Тайганың школачылары, аныяктары ужуражыргаже бо-ла чалаар, оон солун болгаш утаан-сарыылыг сөстерии дыннаксаар. Интернационализмии, улустарның найыралынга кажан кезээде шынчы болуруи хоочуи ада олларга чагыыр. Ол бодуиун алдаржаанының ачызы найыралда, эң кол чүүл ол деп санап чоруур.

Сеген ХЕРТЕК.

«Чурттаар оран-бажың — 2000»

АЖЫЛГА ТЕМП— КОЛ ЧҮҮЛ ОЛ

Чурттаар оран-бажың айтырыын 2000 чылга чедир шиитпирлээри — эде тургустуиуушкуиниуң кол угланышкынналарының бирээзи.

Партия болгаш совет органнарга кээп турар чагаларның болгаш хомудалдарның хей кезии-ле чурттаага байдалынга күзелн хаимайн турарының дугайында боон турар. Чаа бажыиче кежүп кирер дээи күзел 10—15 чыл үамдыгыи туруи баярии билир бис.

Күш-ажылчы коллективтериин калбак киржилтезиниг-биле тургускан «Чурттаар оран-бажың — 2000» программа бажың оочурунда турар хей-хей ог-бүделарии кереглеии хандырарыига кол организаккчы документ болгаи турар ужуруут. Чурттаар оран-бажың айтырымының опза чугулазын өөрешн коргеп, Тываның автомобиль оруктарының төлевизел-септелге тудуг каттыжышкынының удуртулгазы болгаш профэвилел комитедии ажылчыларын 2000 чылга чедир чурттаар оран-бажың-биле хандырар сорулга-биле тускай программаны ажылдап кылган. Чылдың-на 3 муи дербелчин метр чурттаага шөлүп ажыглаага киирип турар болза, каттыжышкынның ажылчыннарын болгаш айбан-хаакчыларын бажың-биле бүрүи хандырып болуру ол программада көрдүүген.

Каттыжышкынның бодунда болгаш оон эргелелдериие ажылдап турар кижилерии бажың-биле хандырар айтырыг ажыл-агий удуртукчуларының болгаш профэвилел комитеттериниң кичээнгейиниң төвүиде турун турар. Каттыжышкында ажылдап турар кижи бүрүзүпге онаалтыр алырга, чурттаага шөлү-биле хандыртынганы 18 дербелчин метр. Ынчалза-даа бажың алыр оочурда 320 ог-буле турун турар.

Өг-буле бүрүзүи ажы квартира-биле хандырар сорулгаы каттыжышкында кажчаар боттандырып турарыл? 1987 чылда 5353 дербелчин метр чурттаага шөлдүт 19 бажыиы ажыглаага киирер тургаш, 4026 дербелчин метр шөлдүт 9 бажыиы ажыглаага киирген. 1988 чылда 1484 дербелчин метр шөлдүт 13 бажыңны ажыглаага киирген. 18, 25 квартиралыг он чурттаага бажыңнарын Улуг-Хем ол чарыында тутқан. Ында каттыжышкынныиың болгаш оон эргелелдериниң ажылчыннары чурттао турар. Он квартиралар чаагайжыды тутгуиган. Ийи каът бо бажыңнарны тууйбудан тутқан. 1987 чылда чурттаага бажыңнары тударыига 1 миллион 156 муи рубльди тускайлап үндүрүп берген тургап. 1988 чылда аиаа үндүрген акша 1 миллион 138 муи рубль болгаи.

«Чурттаага оран-бажыкының айтырыы кайы хире чидиг боон, хей-хей ог-бүделарии, ылаигыя аныяктарны дүүредири турарын партия билир. 2000 чылга чедир ог-буле бүрүүн ангы квартира азы бажың-биле хандырар талазы-биле салган сорулганы шиитпирлээриие эргежок чугула бүгү чүүлдерии партия кыдыр».

Көвүрүг тудар эргелел (В. Акименко, Б. Агбан) чурттаар бажың тударыига төлептиг үүүн киирип келген. Ында аренда керээни-биле ажылдап турар Александр Красновтуң тудугжу бригадазының ажыл-ишчилериниң кызымак ажылын демдеглезе чогуур. Тудугжулар чылдың-на 18 аал чурттаар бир бажыңны тудуп, ажыглаага киирип турар. Бо хүнперде 27 аал чурттаар үш каът бажың чурттакчыларны хүлээп алырыига белем. Көвүрүг тудар эргелелде бажың алыр оочурда 40 кижи турун турар. Ынчалза-даа чурттаага тудуунуң темпизин дүргедеткениин ачызында бажың алыр оочурда турар кижилер үш чыл болгаш чурттаар, ону ап болур магадылал ында тургустунган.

Сарыг-Септе орук септелгетудуг эргелелиин коллективи көдээде ажылдап турар оруктуларның чурттаар бажың айтырыын багай эвес шиитпирлеп келген. Ында оруктуларның бажыңнарынче төпчүткен оралга системазын киирер талазы-биле айтырыгны чедимчелиг шиитпирлеп турар. Туранда оруи септелге-тудуг эргелели — каттыжышкында бир дутаарында аренда керээнинче киирген бүдүүлге. Эргелелдиң күш-ажылчы коллектив көвүлели ажыл чыминарның чурттаага байдазын экижидериие доктаамал кичээнгейин салып келген. Ында бажың талазы-биле бергедээшкиннер чок.

Чурттаар оран-бажың тудуунуң канчаар чоруп турарын каттыжышкынның профэвилел комитединиң хуралынга доктаамал чүтээлеп жыр көрүп турар. Каттыжышкынның эргелелдериниң профэвилел комитеттерии чурттаага-амыдырал айтырыгларының талазы-биле комиссиялар-биле сырый харылзаалыг ажылдап, чурттаар бажыңнарны канчаар хуваап турарын үргүлүг хынап турар. Сөөлгү чылдарда туттуигаи бажыңнарны чурттаагамыдырал комиссиязының база профэвилел комитединиң хуралынга бажың айтырыын бош удур шиитпирлээриие эргежок чугула бүгү чүүлдерии партия кыдыр».

Көвүрүг тудар эргелел (В. Акименко, Б. Агбан) чурттаар бажың тударыига төлептиг үүүн киирип келген. Ында аренда керээни-биле ажылдап турар Александр Красновтуң тудугжу бригадазының ажыл-ишчилериниң кызымак ажылын демдеглезе чогуур. Тудугжулар чылдың-на 18 аал чурттаар бир бажыңны тудуп, ажыглаага киирип турар. Бо хүнперде 27 аал чурттаар үш каът бажың чурттакчыларны хүлээп алырыига белем. Көвүрүг тудар эргелелде бажың алыр оочурда 40 кижи турун турар. Ынчалза-даа чурттаага тудуунуң темпизин дүргедеткениин ачызында бажың алыр оочурда турар кижилер үш чыл болгаш чурттаар, ону ап болур магадылал ында тургустунган.

Сарыг-Септе орук септелгетудуг эргелелиин коллективи көдээде ажылдап турар оруктуларның чурттаар бажың айтырыын багай эвес шиитпирлеп келген. Ында оруктуларның бажыңнарынче төпчүткен оралга системазын киирер талазы-биле айтырыгны чедимчелиг шиитпирлеп турар. Туранда оруи септелге-тудуг эргелели — каттыжышкында бир дутаарында аренда керээнинче киирген бүдүүлге. Эргелелдиң күш-ажылчы коллектив көвүлели ажыл чыминарның чурттаага байдазын экижидериие доктаамал кичээнгейин салып келген. Ында бажың талазы-биле бергедээшкиннер чок.

Чурттаар оран-бажың тудуунуң канчаар чоруп турарын каттыжышкынның профэвилел комитединиң хуралынга доктаамал чүтээлеп жыр көрүп турар. Каттыжышкынның эргелелдериниң профэвилел комитеттерии чурттаага-амыдырал айтырыгларының талазы-биле комиссиялар-биле сырый харылзаалыг ажылдап, чурттаар бажыңнарны канчаар хуваап турарын үргүлүг хынап турар. Сөөлгү чылдарда туттуигаи бажыңнарны чурттаагамыдырал комиссиязының база профэвилел комитединиң хуралынга бажың айтырыын бош удур шиитпирлээриие эргежок чугула бүгү чүүлдерии партия кыдыр».

Көвүрүг тудар эргелел (В. Акименко, Б. Агбан) чурттаар бажың тударыига төлептиг үүүн киирип келген. Ында аренда керээни-биле ажылдап турар Александр Красновтуң тудугжу бригадазының ажыл-ишчилериниң кызымак ажылын демдеглезе чогуур. Тудугжулар чылдың-на 18 аал чурттаар бир бажыңны тудуп, ажыглаага киирип турар. Бо хүнперде 27 аал чурттаар үш каът бажың чурттакчыларны хүлээп алырыига белем. Көвүрүг тудар эргелелде бажың алыр оочурда 40 кижи турун турар. Ынчалза-даа чурттаага тудуунуң темпизин дүргедеткениин ачызында бажың алыр оочурда турар кижилер үш чыл болгаш чурттаар, ону ап болур магадылал ында тургустунган.

Сарыг-Септе орук септелгетудуг эргелелиин коллективи көдээде ажылдап турар оруктуларның чурттаар бажың айтырыын багай эвес шиитпирлеп келген. Ында оруктуларның бажыңнарынче төпчүткен оралга системазын киирер талазы-биле айтырыгны чедимчелиг шиитпирлеп турар. Туранда оруи септелге-тудуг эргелели — каттыжышкында бир дутаарында аренда керээнинче киирген бүдүүлге. Эргелелдиң күш-ажылчы коллектив көвүлели ажыл чыминарның чурттаага байдазын экижидериие доктаамал кичээнгейин салып келген. Ында бажың талазы-биле бергедээшкиннер чок.

Чурттаар оран-бажың тудуунуң канчаар чоруп турарын каттыжышкынның профэвилел комитединиң хуралынга доктаамал чүтээлеп жыр көрүп турар. Каттыжышкынның эргелелдериниң профэвилел комитеттерии чурттаага-амыдырал айтырыгларының талазы-биле комиссиялар-биле сырый харылзаалыг ажылдап, чурттаар бажыңнарны канчаар хуваап турарын үргүлүг хынап турар. Сөөлгү чылдарда туттуигаи бажыңнарны чурттаагамыдырал комиссиязының база профэвилел комитединиң хуралынга бажың айтырыын бош удур шиитпирлээриие эргежок чугула бүгү чүүлдерии партия кыдыр».

Көвүрүг тудар эргелел (В. Акименко, Б. Агбан) чурттаар бажың тударыига төлептиг үүүн киирип келген. Ында аренда керээни-биле ажылдап турар Александр Красновтуң тудугжу бригадазының ажыл-ишчилериниң кызымак ажылын демдеглезе чогуур. Тудугжулар чылдың-на 18 аал чурттаар бир бажыңны тудуп, ажыглаага киирип турар. Бо хүнперде 27 аал чурттаар үш каът бажың чурттакчыларны хүлээп алырыига белем. Көвүрүг тудар эргелелде бажың алыр оочурда 40 кижи турун турар. Ынчалза-даа чурттаага тудуунуң темпизин дүргедеткениин ачызында бажың алыр оочурда турар кижилер үш чыл болгаш чурттаар, ону ап болур магадылал ында тургустунган.

Сарыг-Септе орук септелгетудуг эргелелиин коллективи көдээде ажылдап турар оруктуларның чурттаар бажың айтырыын багай эвес шиитпирлеп келген. Ында оруктуларның бажыңнарынче төпчүткен оралга системазын киирер талазы-биле айтырыгны чедимчелиг шиитпирлеп турар. Туранда оруи септелге-тудуг эргелели — каттыжышкында бир дутаарында аренда керээнинче киирген бүдүүлге. Эргелелдиң күш-ажылчы коллектив көвүлели ажыл чыминарның чурттаага байдазын экижидериие доктаамал кичээнгейин салып келген. Ында бажың талазы-биле бергедээшкиннер чок.

Чурттаар оран-бажың тудуунуң канчаар чоруп турарын каттыжышкынның профэвилел комитединиң хуралынга доктаамал чүтээлеп жыр көрүп турар. Каттыжышкынның эргелелдериниң профэвилел комитеттерии чурттаага-амыдырал айтырыгларының талазы-биле комиссиялар-биле сырый харылзаалыг ажылдап, чурттаар бажыңнарны канчаар хуваап турарын үргүлүг хынап турар. Сөөлгү чылдарда туттуигаи бажыңнарны чурттаагамыдырал комиссиязының база профэвилел комитединиң хуралынга бажың айтырыын бош удур шиитпирлээриие эргежок чугула бүгү чүүлдерии партия кыдыр».

НАЙЫРАЛДЫҢ АЧЫЗЫНДА

Моңгүн-Тайганың эң улуг иизыиыг болгаш хүндүлүг кижилериниң бирээзи Кыргыс Сундуевич Шомбул. Тываның улустуң чогаалчызы С. Сарыг-оолдуң «төөгүиүң дириг ному» деп ханы утказыг сөстери аиаа. К. С. Шомбулге дорт-ла хамааржыр. Шынап-ла, назыиымын 74 чылының дургузунда оон көрбээн, кылбаан ажылы-даа чок. 1940 чыладан бээр СЭКП кежигүнү. Бии-Хем, Тес-Хем, Өвүр, Барыын-Хемчик, Моңгүн-Тайга — оон ажылдап келген районнары бо. Зоотехник, тудуг бригадири, СЭКП райкомунун инструктору, кожуун даргазы, колхоз даргазы — оон кылып келген ажылдары бо. Пенсиияже үнериинин мурнунда Мугур-Аксыига районнуң одаага черин удуртуп турган.

Шак мындыг узун болгаш солуи, берге оруктуң эрткенинин бир кол ачызы — улустарның найыралында деп ол кандыг-даа хөөрем чокка чугаалап олурар. Чүгле бо талазы-биле чугаалаар болза, оон эрткен оруу, шынап-ла, солуи. Үезинин идепкейлиг болгаш оруктуг аныяктарының бирээзи болганда, Тываның чаза 1936 чылда ону өске өөрү — тыва оолдар, кыстар-биле кады Даг-Алтайынче өөредип чоруткан. Аныяк республикага улус ажыл-агыйының эдырларынга кадрлар белеткээри дээш, ынчан Алтайга - ииизыбүрү специалистер тыва болуктуг өөредир дээш кайы хире күштуг үндүрүп турганын ол караа-биле көргеи. Эртем-мергежил дээрге культура, а культура дээрге эртем. Ынчан Ойрот-Тура деп адаи турган, амгы Даг-Алтай доорайга тывалар агроном, мал эмчизи, зоотехиик мергежилдп шиигээдип алыры-биле кады спортка, танцыга тергиин солуургалдыг турганнар.

Көдээ ажыл-агыйның оргумак школазының күш-культураа башкызы Юлий Петрович Щербаковтуң, ботаиика башкызы Вераның (фамилиязын уттупканын ажок-ла хомудеп олурду) дугайында Кыргыс Сундуевич хүндүлеп-биле сөктуп чугаалаар. Ынчан Алтайга өөреиип турган тывалар сургуулуун доосказы республиканың мал, чер ажылын хөгжүдериинге боттарының улуг улус-хүүдүи киирип, партийжи ёзу-биле ажылдаанын Кыргыс Сундуевич чоргаарал-биле чугаалап, сураглыг специалистер Илья Кызыл-оолду, Соян Сонамны, Николай Конгарны болгаш ескe-даа эштерии адаи олурду.

Тыва Арат Республика Совет Эмилелиниң составынга ак сетки.диг кылып турган эвес, харын тыва чоннуң ортузунга культураны хөгжүдер, дылга өөредир талазы-биле Моңгүн-Тайганы үнелеп четпес ачы-буянныг болган. Амгы үеде харын Моңгүн-Тайгада өске нацияларның төлөөлөрү доктаамал ажылдап, чурттап турар улус эвээжеэнии ол кэйган олурар. Улустарның иэйралы дээрге Октябрь революциязының эң улуг чаалап алышкыныларының бирээзи. Бо хүнперде 70 хире нацияның болгаш улустарның төлөөлөрү мал-магаиының баш санын көвүдетпишаан, оон алыр продукциязының шынарын экижидер ужуруут. Ол чүгле чоннан мал-магаи садыи алгаш, планныг онаалдаларын күүседип турары шын эвес деп бодаар мен.

СЭКП ТК-ниң март (1989 ч.) Пленумунуң шиитпирлериидe кооперацияның ажылын улам экижидерии айыткан. Ол ышкаш ССРЭ-ниң кооператорларының XII съездиин бодунуп ажылын, дооскан. Амгы үеде райпо баштаар черииің кол сорулгалы болза, Пленумуиуң болгаш съездиниң шиитпирлерии амыдыралга боттандырып, садыг хандырылгазының деңнелиин бедидери болгаш бар курлавырларны чөп ажыглап, билдилиг ажылдаары негеттиниң турар.

Агбан ХЕРТЕК.
Кызыл райпозунуң даргазы.

Ол ышкаш кожавыста областар, крайлар-биле садыг харылзаазын тудуп, дугурушкан өртек-биле аъш-чем продуктуларын садып алырын организастап келдивис.

«Бедик шынарлыг үлетшүр барааннарын боттуу-биле ковудедир сорулганы партия салган».

Бистин райпонуң ажылында чедир шиитпирлеттинмейн турар айтырыглар, четпестер барынга база доктаар бодадым. Садыг-магазиннеривисте чоннуң хүн бүрүүнүң хереглелдерии барааннарывыстың ассортиментизин кызыы, үстү бээр таварылгалар бо-ла тургулай бээр. Ол ышкаш боттарывыста бар арга-курлавырларывыстың чедир ажыглавайн турар бис.

Эң ылаигыя чоннан үүт, дириг малдарны садыи алырынга улуг бергедээшкиннерге таварыжып турар бис. Бистин районнуң совхозтары сөөлгү каш чылдарда чоннан дириг малды, саржагны, дүктү садып алырын идепкейжиткен. Көдээ Советтериниң күүскомнары мал-магаи садар дээи хамаатыларга шынзылганы бербейн турар. Оон уламыидан магазиннерге эт, колбаса аймаанның үстү бээр чылдагааны ында.

Ногаа аймаан чоига садар талазы-биле четпестер хей. Чыл саныида-ла районнуң совхозтары-биле янзы-бүрү ногаалаарны садар кылдыр керээии чарып алыр. Херек кыринда ол күүсеттинмейи турар. Ажыл-агыйлар керээии күүсетпейн турган-ла, базаарга ол ногааларын улуг өртекке садып турар фактылар бар. Кажан соок дүүүн келгенде, шынар чок продуктуларын кооператорларга сыган садары чажыт эвес.

Мея бодап көөрүмге совхозтар боттарының балансызында турар мал-магаиының баш санын көвүдетпишаан, оон алыр продукциязының шынарын экижидер ужуруут. Ол чүгле чоннан мал-магаи садып алгаш, планныг онаалдаларын күүседип турары шын эвес деп бодаар мен.

СЭКП ТК-ниң март (1989 ч.) Пленумунуң шиитпирлериидe кооперацияның ажылын улам экижидерии айыткан. Ол ышкаш ССРЭ-ниң кооператорларының XII съездиин бодунуп ажылын, дооскан. Амгы үеде райпо баштаар черииің кол сорулгалы болза, Пленумуиуң болгаш съездиниң шиитпирлерии амыдыралга боттандырып, садыг хандырылгазының деңнелиин бедидери болгаш бар курлавырларны чөп ажыглап, билдилиг ажылдаары негеттиниң турар.

Агбан ХЕРТЕК.
Кызыл райпозунуң даргазы.

КУРЛАВЫРЛАРНЫ ЧӨП АЖЫГЛАЗА

Кызыл районнуң хереглекчилер шиитпирлелиниң баштаар черн чаа негелделер ёзугаар ажылдаарывыс киирип, көдээниң ажыл-ишчилерии үлетпүр болгаш аъш-чем барааннары-биле хандырарын эжиидери-биле аларын хемчегдерии ап чорудуп турар.

Районнуң эргемиде аларын хей садыг четкилери бар, олар чоннуң хүн бүрүүнүң негелделерии хандырары-биле планныг онаалдаларын күүседип келген. Райпо 1988 чылдың планныг даалгазын шиитпирээр, чоннуу хүн бүрүүнүң барааннары-биле үзүктел чок хандырар дээш ажылдар чоруттунуп хемчегдер алдынып турар. Кунгуртуунуң садыг четкизинде чыл саныидала 100—150 баш бода малдың чоннуң хүүзүнде дузалаа ажыл-агыйындан садып ап, семиртир азырап, чоннуң хереглелиинге ажыглап турар. Чоннан садып алган үүттеи колбаса кылдырган, чоига садып турар.

Бистин районнуң ажылында чедир шиитпирлеттинмейн турар айтырыглар, четпестер барынга база доктаар бодадым. Садыг-магазиннеривисте чоннуң хүн бүрүүнүң хереглелдерии барааннарывыстың ассортиментизин кызыы, үстү бээр таварылгалар бо-ла тургулай бээр. Ол ышкаш боттарывыста бар арга-курлавырларывыстың чедир ажыглавайн турар бис.

Эң ылаигыя чоннан үүт, дириг малдарны садыи алырынга улуг бергедээшкиннерге таварыжып турар бис. Бистин районнуң совхозтары сөөлгү каш чылдарда чоннан дириг малды, саржагны, дүктү садып алырын идепкейжиткен. Көдээ Советтериниң күүскомнары мал-магаи садар дээи хамаатыларга шынзылганы бербейн турар. Оон уламыидан магазиннерге эт, колбаса аймаанның үстү бээр чылдагааны ында.

Ногаа аймаан чоига садар талазы-биле четпестер хей. Чыл саныида-ла районнуң совхозтары-биле янзы-бүрү ногаалаарны садар кылдыр керээии чарып алыр. Херек кыринда ол күүсеттинмейи турар. Ажыл-агыйлар керээии күүсетпейн турган-ла, базаарга ол ногааларын улуг өртекке садып турар фактылар бар. Кажан соок дүүүн келгенде, шынар чок продуктуларын кооператорларга сыган садары чажыт эвес.

Мея бодап көөрүмге совхозтар боттарының балансызында турар мал-магаиының баш санын көвүдетпишаан, оон алыр продукциязының шынарын экижидер ужуруут. Ол чүгле чоннан мал-магаи садып алгаш, планныг онаалдаларын күүседип турары шын эвес деп бодаар мен.

СЭКП ТК-ниң март (1989 ч.) Пленумунуң шиитпирлериидe кооперацияның ажылын улам экижидерии айыткан. Ол ышкаш ССРЭ-ниң кооператорларының XII съездиин бодунуп ажылын, дооскан. Амгы үеде райпо баштаар черииің кол сорулгалы болза, Пленумуиуң болгаш съездиниң шиитпирлерии амыдыралга боттандырып, садыг хандырылгазының деңнелиин бедидери болгаш бар курлавырларны чөп ажыглап, билдилиг ажылдаары негеттиниң турар.

Агбан ХЕРТЕК.
Кызыл райпозунуң даргазы.

АСТРОНОМИЯ БАШКЫЗЫ

1976 чылда Американың «Викинг» деп ужугар аппарады Марс планетаның кырынга хонупкан чүве болгай. Черден кызыл-хүрең көстүр ол ырак сылдыста амыдырал бар бе дээрзин эртемденнер шинчип турарлар. Америк эртемденнер ынчап ол Марста чиңгистер үнүп турар деп утаадылга кылганнар. Ол-ла эртемденнер пён чыл дургузунда шинчидеп ажылын кылып келгет. Марста амыдыралдың судалы сок-пайн турар деп түкнел кылгонвар.

Курбусту делгемипде турар сылдыстар, планеталарда амыдыралдың барын азы чогун билип алыр соруулга-биле 1968 чылдың июль 7-де совет эртемденнер 6 муң 220 кило-грамм деңнелиг «Фобос-1» деп ужугар «эртээлдө» хүпээректиг Курбустуже салып үндүрген. Дөрт быдаалыг «Протон» деп ракета «Фобос-1»-ни Марсче дүндүүштелдир октадырыпкан чүвең иргин.

Бо чылдың февраль 1-де база март бир чаазында «Фобос» дыка ыракта турар Марстың чанында ужуп чеде бергеп болгаш, чер ырында турар эртемденнерниң даалгазын ёзугаар ол планетаның чуруун тырттырып турар болду. Амгы хүннерде 230 сая километр ырак черде сылдыстар аразында ужуп турар «Фобостуу» бодап келгет. Эң баштай мени айже, хүнче болгаш сылдыстар аразынче хандыр бодаптар кылдыр өөредип каан башкымны сактып келдим.

1944 чыл. Кызылдың ийи дугаарлыг тыва школазы. Кижиниң угаан-бодалының деп-шилгези кижилерни чердеп хоора көдүрүпкеп, булуттар кырында сылдыстыг Октаргайже ужуп турар апаарын Чүлдүм башкыдан айтырып алган мен. Юрий Кылын-оолович Чүлдүм —тыва школаларга эң баштайгы астрономия башкызы. Чүлдүм башкының айтып бергеп эртеми мени сылдыстар аразынга чоруур, харын-даа Марс планетага чедирип турганың база катап сактып ор мен.

Тыва школаларга 45 чыл ажыг ажылдап келген, арага пшпес, таакпы тыртпас, кижиниң мөзүлүг болгаш астрономия эртеминиң шыраак башкызы Юрий Кылын-оолович Чүлдүмниң хөрээнде кадаа медаль, алдаржыды адаткан хүндүлүг ады чок болду, дыка хомудавчыг-дыр.

Юрий Чүлдүм башкының эртемин чалгын кылгап, «Марска баштай ужуп чедикседор мен» деп түүлүүмүү бижээн мен. Чүлдүм башкымның өөредип чоруан оолдар, кыстары Тываның алдарлыг кижилери апаргылаанынга саглын-сеткиним чоргаарап чоруур.

Бо чылдың март 7-де Юрий Кылын-оолович башкым-биле ужуратпым. Тыва музейде кыдат чуруукчуның делгелеэ-ининиң ажыттынганың дыл-паап. Чадаана хоорайдан албан-биле келген болду. База катап сылдыстыг Курбусту дугайында чугаалап ордум.

Башкым Чүлдүм мынча дээн:

— 1971 чылда кызыл-хүрең көстүр Марс Черге бир чоокшулаан. 15 азы 17 чыл болгап. Марс планета Черге бир чоокшулаар чүве. Ынчаарга 1887 чылда Маретың Черге чоокшулаанын шинчип тургап, ооң кыдыын долгандыр турар бичежек планеталарны тыпкылаан. Оларның аразында Фобос деп хемниг планета мынчап эртемге билдинө бергеп. Эрткеп чылдың сентябрь-28-тен эгелеп Марс бистиң Черге дыка чоокшулап келгеп. 2003 чылда Марс база катап Черниң чурттакчыларынга чоокшулап көстүр, ынчап мен та каяа турар мен ыйнаан.

Чүлдүм башкымның түрээ соп турда, хүндүлүг аттаң тыныскан болза!

Астрономия, башкым Юрий Чүлдүм. Марс болгап «Фобос» деп ужугар «эртээл» база катап бодалдарым хайыытырып туру.

Монгуш КЕНИН-ЛОПСАН,
РСФСР-ниң база Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы, куш-ажылдың хөөчүнү, ССРЭ-ниң Чогаалчылар эвилелиниң кежигүнү, тоогу эртемнериниң кандидады.

ЧУРУКТА: Ю. Чүлдүм башкы.

А. СОДНАМНЫҢ фотозу.

Даңгына-89

ЧАРАШ КЫСТАР КЫМНАРЫЛ?

Киржикчилери—6, жюри кежигүнү—11

Кижиниң чаражы түдеп? Бо айтырыгга чангыс сес-биле тодаргай харыынны амга чедир кым-даа берип шыдавааи, берип шыдавас-даа. Эң ылангыя херээжен кижиниң чаражы дыка көвей түүлдерден хамаарыжыр. Ынчалза-даа чаңгыс-ла түүл—чалыы назын чараш кижиниң кол демдээ.

Ооң-на чылдагаавы-биле Улуг-Хем районнуң «Даңгына-89» конкурска киришкен уругларының хар-назынны 16-дан 19 харга чедир болган боор. Эгезинде конкурска киржир дээн күзелдиглериниң саны 17 чедип турган. Март 8-ке чедир оларның саны 8-ке чедир кызырылган. Шагаан-Арыг хоорайның кинотеатрының сценазының кырынче түгле алды урут үнүп келген. Ынды конкурска киржирде чараш болгаш чалыы болурундан аңгыда, дидим база болур турганының херечиин бо-дур.

Даңгыналар кымнарыл ол? Пионерлер бажыңының методизи Эльвира Данзы-Белек, прокуратура секретары Шораана Ооржак, школа назылыг Азната Кара-оол, Балчымаа Серго, эмчи сестразы Марина Шарый-оол. Урана Ооржак олар сцена кырынче үнүп кээрге, чык долдур олурупкан залга адыш часкаашкыны диниттелген. Оларның дөгерези хып дээн чалыы, чазык-чаагай. Анай-хаактар шыкаш эвилгир кыстар боттарының даарадып алганы хептерлиг үнүп келген. Он бир кижиден турустуттуган жюри кежигүннери болгаш балл саналар ийи санакчы ажылын ажеглээн.

«Даңгына-89»-түң кордакчылары баштай бал үезинде күүседир танцыны кижи бүрүзү аңгы бараалгаткан. Бир дугаар келээ ол болган. Ийи дугаарында олар ийи-ийи айтырыгга харыылаан. Ооң соонда олар аныяктарның дүрген шимчээшкинниг танцызын күүсеткеп.

Сөөлгү кезээге чедир Эльвира Данзы-Белек еске өөрүн ораанчок мурнай берген. Жюри кежигүннериниң кол нуруузу ооң күүселдеринде, харыыларын 4 болгаш 5 деп демлектер-биле үнелеп турду. Улуг-Хемниң эң чараш кызы деп атты чаалап апкы лег кыстың ат-бажы ам билдинип бар чораан. Ол үеле районнуң амыдырал хандырылга комбинадының ажылдакчылары көрүкчүдерни чаа мода-биле таныштырган.

Конкурс доозулган. 16 харлыг чалыы кыс Урана Ооржак тиилекчи болган. Ооң даарадып алганы тыва хевя Саян далайның чалгыы-биле өңнеп болган. Жюри кежигүннерин киживин чаражы чойган шыкаш дурт-сынныг Урананың чаражындан эртпес деп саналп. Ол-даа былап чөптүг болган. Ынчалза-даа сөөлгү кезээге чедир хамык өөрүн баштап чораан Эльвираның аңы 2-даа, 3-даа дугаар черге ыыныадбаан. Мында кандыг-бир частырыг болганы илдең. Ол дугайын комсомол райкомунуң ажылдакчылары даарта-мында мынчап чугаалаан.

Кандыг-бир частырыгны кылгап. «Демократияга чаа өөрепип турар улус бис», «Бир дугаар эрттирип турар бис» дээн чижектиг домактар-биле камгаланырывыс чанчыл апарган. Кандыг-даа ажылды дораан эки кылып өөренир херек. Конкурстуң организакчылары—ВЛКСМ райкому болгаш райкүүскомунуң культура киллизи—оруула сүргеп (билет ортаа 3 рубль), жюри кежигүннериниң олуттарын база садыпкан болгап. Ооң түнелиниде эң эки олуттарга биледтер садып алган 18 көрүкчү барык үш шак дургузунда бут кырынга турган. Ооң аңгыда, киживин чаражын дүрген шимчээшкинниг танцы күүседири-биле үнелээринге болдум хуумда канчап-даа таварышпас чордум. Дыртыжаннаан тудум, кижи чараш болур бе?

Чечаил КЫРГЫС.
Көрүкчү.

Ном болгаш номчукчу

ЧОЛААЧЫ — ЧОГААЛЧЫ

Чогаалчы Владимир Серен-оолдуң бо чылын чырыкче үнген «Хээлиг истер» деп номун сонуургап номчудум. Ында ооң бежеп ажыг чогаалдары киргеп-даа болза, хемчээли шоолуг эвес, безерек номчугаш. Ол түге ыңдыг болганыл дээрге номнуң еске проза чогаалдарындап ылгалдыы-дыр. Ол чорук допчу болза-даа овур-хевирлериң чурумалдарын, утка-лың делгемин чедингирип-биле сиңирип биллир уран аргазын, авторнуң сес-биле хынамчалыг, камналгалыг ажылдаар онзагай салым-чаяанының хереченеп турар.

Помну «Хээлиг истер» деп адаалы кончуг чиге. Автомашиналарның оруктарын соксаал чок хээлеп турар истер ол, номнуң маалырлары — чолаачылар. Харындаа аныяк чолаачы Торгажыкты автор номда киргеп чогаалдарның автору деп саналп турар, чугаалар Торгажыктың омунээшиндеп сеглеттингилээп. Торгажык амгы үениң аныяк, амыр-дыш чок, толептиг, бодунуң түскей эртеминге бердингеп, амыдыралды хамызы-биле хайгаарал көрүп, ооң япшы-бүрү чөрүлдээлерин шинчилеп чоруур. Бо номда Серен-оолдуң ыңдыг сестери номнуң бүлүг автору кымыл дээрзин улам тодаратып турар. «Орук чугааларының автору Торгажык боду. Чолаачы кижиниң чогаалдары-дыр ийин. Ону дыңнаап:— Орук чугаазы деп ол кандалай чүвел, чолаачы кижи чогаал бижип болур бе деп аңчок айтырыглар салып, ажыжыл элекгеп хомудатпас боор дээрзинге силерге идегедим».

Чолаачы кезээде узун оруктарны эртип, улуг арттарны ажып, чер болганынга амыдыралдың агымын көрүп чоруур болганда, ол чогаал темаларын хөйүг билир. Чамдык доскут угаанныг кижилер: «Чолаачылар дугуйлар кырында чымчак олудунга олуруп алгап, дээрбээн долгаарындан башка түүү билирил олар!» деп каптарлар. Ол дээрге бодал чокка эдиткен кемниг сөстер-дир. Чолаачыларны хүндүлеп, оларга кезээде экии күзел, могейпин чоруур ужурлуг бис. Ийи-чангыс телеп чок чолаачыларның бары тып. Ынчалза-даа олар дугуйлар кырында үр кыыртыпкас, дораан чаптай бээрлер. Орук чаңгыс черге турбас. Ол оргу шөлдерин, хемпер, дагларны кежилдир херлип-ле, херлип-ле олурар. Ыраан удум-на ыраа дам баар. Дугуйларның хээлиг истери амыдыралдың ураң угулаазы болуп, каалама оруктарны каастап чыдар.

Торгажыктың орук чугаларында чок-ла чүве чок. Ол эртип турар оруктуң эрээн алазын экеримчел угаан-биле ожаап, көрүгүр каракбиле көрүп ак сеткилдинбиле тоожуп берген. Номнуң төнүү кезээнде Торгажыктың шулуктери, кожамыктары албек киргилээп. Олар база-ла улуска ыяшктиг, ураң-чечен ани шинчилиг-биле мынакшылды алган йөрээгилээп. Черле шынаа. Владимир Серен-оолдуң шулуктерин, проза-ларын-даа номчуп тонижарымга, чүпүк-ла дугуйында бижип турар болза, түшелиңде кээп, ыяап-ла мынакшылга үскеш, сеткилдин хамы, хамааты ыяшаар-биле тонгеп болгулаар. Ол таварилга эвес. Амыдырал биле мынакшылдың аразында карокко көлүлбес орук бар. Ол пом номчукчу иээп сеткилиниң өөртүп, күзелимге күүсүү-биле дээп келдп.

Помну номчуп доскаан, бодумнуң төрээн черим, ыргы киргеп Бай-Тайганым берге оруктуг «Карэ-Хөл» совхозуң дораан сактып келдим. Чүге дээрге мында база кезээде дугуйлар кырында чоруур чолаачылар хөй.

Виктор САГААН-ООЛ.

ПУШКИННИҢ КЫРГАН-АЧАЗЫНЫҢ АЧАЗЫ

• Ооң Сибирьни таварып эрткени •

Дептерде 1727 чыл деп демделээн. Ур шыгжаттының келгенинден саргарып, бижимелдери көзүлбестеп калган болгаш эрги славян үжүктери-биле шажып судуруп ол сагындырар. Ону хой чылдарның дургузунда Красноярскиге хамаарышкап эрги үүлдерниң чыыкчызы А. А. Домнин кадагалап келген. 5—10 чыл бурунгаар ол дептерни Домнин бодуңуң танылыры Г. С. Чесмочаковка көргүскен. А ол ооң дутайын мөңгө хөөрээн. Баштайында мен, ыңдыг дептерни 250 чылдар эрттир канчап кадагалап ыыдаар боор деп сеткил-биле, бүзүревээн мен. Ынчалзакок Чесмочаков: «Ээ, тала, канчап барган кижи боор сеп. Ховар үүлдерни ол хамаанчок муң-муң чылда кадагалавар чоор»— деп бүзүредиг харылады.

Гаврил Семенович дептерни ашкап, бир арындан: «...Абрам, Пётрнуң оглу...» деп номчуду. Бо дээрге «Улуг хайыраатыг Пётрнуң ыяавы, Пушкинниң кырган-ачазының ачазы ышкажыл» деп. Домнин немей тайылбырлады. Аңаа ол дутайында революция мурнунда-ла ачазы, ачазынга — кырган-ачазы, аңаа ооң ачазы чугаалаан чүведир. Ооң төөгүзү мындыг деп. Домнин мындыг тайылбыр бергеп.

1727 чылдың кыжында почта станциязы хоорай кудымта. Кача хемчигеттинп чоогунга турган. Ол төөгүлүг бажың ам-даа бар, ам ооң кудумчуузунуң ады Пролетариат диктатуразы, бажыңны дугаары 44. Ынчан үш аът кеткеп почта чүүзазынга Козулка станциязап Красноярскиге маңаваанны аалчы — негр чедип келгеш, хонтап. Ол чылдарда Красноярскиге немецтер, француздар, кыдаттар, индустар дээш кымнар келбээп, эртпээп боор, а ыңдыг аалчыны красноярлыктар бир-ле дутаар көргени ол. Улаачы ооң дугайында бодуңуң дээргизинге ыынча деп хөөрээп дээр: «Эх, кара деп чүвезин кижи деннээр чүве тыппас-тыр, дээрги! Каракгарының чүүл! Ол-бо токарааннаар чүве! А бистии-биле чугаалаары — тас. Идик-хевин көөрге, эң ыырак банат-ла».

Станция бажыңынга кирип келгеш, кап-кара арыңныг, аяңныг офицер кижи, ишти дүктүг плащ тонун ужудгап, чанында турган сандай кырынче октапкан. Ооң чанында үш-булуңчук бөрүн салгаш, шай эккээрин дилээп. Ооң ол-бо шимчээшкинниери, хол чайгаары, чугаазы бир янзы аяңныг болган. Ол шайлаышаан, долгандыр кижилерже эвилеп көрүп каап орган. Туруп келгеш, станция даамалындан дыштанып тускай өрээл бээрин, а эртенинде ооң ынай Иркутскиже чоруурунга чүүза белеткеп каарын дилээп. Ол-ла үеде «Красноярскиниң почта станциязынга хонаш берген кижилерниң реестрин» деп адаан дептерге ыңдыг демделгел неметкен: «1727 чылы, ноябрь 16 хүнү. Тобол гарнизонунуң поручиги Абрам Пётр оглу Ганнибал Красноярск таварты эртип чоруй хонган. Тобольскиден Иркутскиже курупе албанының хөрээ-биле бар чыдар».

Абиссин хаанның оглу Ибрагимли чедп харлыында Константинопольдан Россияга эккелген болгаш Пётр I хаанга белекке бергеп билдингир. Пётр бичии Абрамкага (Ибрагимге) ыяк тургап. Ону ол боду эртембилигге, далай болгаш тудут херектеринге өөредип тургап.

Полтава тулчуушкунунуң чылында Абрамка Преображенск полугушга кирип бижиткеп. 1716 чылда хаан Ганнибалды Францияже өөредип чоруткап. Ооң ол барык он чыл эрткенде ээп келгеп. Петр ону Преображенск полугунуң бомбардир ротазының капитан-лейтенантызы эрге-дужаалды тывыскап.

Пётрнуң өлгенинниң соонда эрге-чагыргага түр хүдээлге күүседип турган Меньшиков Ганнибалды дораан Тобольскиже шөлүп чоруткап. Тобольскиниң шериг чагырыкчызы Ганнибалды берге болгаш кымга-даа хөрээ чок даалга бергеп, улам ыраты чөөн чүкче албадаан. Дужаалдап эртер эвес, Ганнибал Кыдаттың улуг ханазын хемчээр база ол ыяпкап. Селенга хемде тудуп турар шивээнин тудуун хынаарыбиле чорупкап. Ол албадалдыг аян-чорууның үезинде Красноярск таварты эрткени ол.

Бүдүн чыл эртикенде, 1728 чылдың сентябрьда Ганнибал Санкт-Петербургче база-ла Красноярск таварып эрткеп. Томскиниң чагырыкчызы ону Иркутскиден кара-тураазы-биле үнген дээш бажың хоругдалынга тутканп. Үш ай эрткенде ону Селенгада ол шивээнин чедип тудары-биле катап чоруткап. 1730 чылда аар ааранп Ганнибал шивээ комендантпыының чөптээрели чокка Петербургче чорупкап, ону аңаа улуг эвес пенсия тывыскап халаптырган. Оң хире чыл иштинде ол Ревель (Таллин) чоогунда улуг эвес суурга ажыл-агый чок чурттап турган.

Дужүлгеге 1 Петрнуң бичии уруу Елизаветаның киргеин-биле холбаштыр Ганнибал аңаа чагаа бижээн. Елизавета ачазының ыяк кижизин кээргээп болгаш доп-дораан Петербургка чедип келгеп кылыр бижиктиг шапкынчылар кагыскап. Олар-лыг ужурашкан, хаан аңаа чер берген болгаш бригадир эрге-дужаал тывыскап. Ревель хоорайның комевдантызы кылдыр бадылаап. Абрам Петрович Ганнибал хөй чылдарда шериг албанын хаан, генерал эрге-дужаалга чедип, Россиянын шериг херээнге эвээп эвес салыышкынын киргеп.

Иван ЦЕЛИЩЕВ.
Краевед.
Красноярск хоорай.

ЭЛИСТАДА БАЙДАЛ ДУГАЙЫНДА

• Айыылдыг аарыгга таварышкан бичии уруглар, улуг кижилер. Ам кандыг хемчеглер алдынып турарыл? •

СПИД (кижи организминиң бүгү аарыгларга идепкейлиг удурланыр арганын шуут чок кылып каапкар халдавырлыг аарыг) деп айыылдыг аарыгның халдавырынга таварышкан баштайгы бичии уруг Калмык АССР-ниң майысалы Элиста хоорайда бичии уруглариың республика эмнелгезинге 1988 чылдың ноябрьда билдингеп. Ол дугайын ынчаарда үүгле каш саннып эмчилер билир турган. Бо чылдың январьның төнүүзүнге чедир ол аарыгнын халдавырынга 32 кижиниң, оларның аразында 27 бичии уруглариың таварышканың шинчилелдер бадыткаап. Ол дугайын парлалга дыңнаткап. Эмчилериин бүдүреткенин ёзугаар аларга, байдалды олар бүрүн контролга алган ышкап болган. Ынчалзакок халдавырлыг болгаш айыылдыг аарыг улам нептерээн, февраль төнүүзүнге чедир аарыг кижилерниң саны бежеп ашкап. Ынчангаш ол халап эмнелге айтырыышып хемчээлиидеп ава бергеп.

Бөлүк бичии уруглариың болгаш пазы четкеп кижилерниң СПИД халдавырынга таварышкап фактыларының дугайында айтырыгны Калмык АССР-ниң Дээди Советининң Кадык камгалал болгаш эмнелгезинге талазынбиле доктаамал комиссиязының хуралынга чугаалажып көргеш, айыылдыг аарыгның халдавырының республикага тыалдааны болгаш ээрэп нептерээнш Калмыкияда эмнелгениң тегелеңнег байдалын хереплеп турар деп демделээн. Республиканың муң чурттакчы бүрүзүнге онаалтыр эмнелге оруннарының болгаш эмчилериң саны РСФСР-де ортумак деңнелден бедик болуп турар. Ынчалзакок республиканың кадык камгалал органнарынга сөөлгү чылдарда таварымча чок байдалдар тургустунуп турган. Калмык АССР-ниң Кадык камгалал министерствозунга кол специалистер үргүлүү солчуп, халажын келген. Ынды солчуушкун эмчилериин харысалга чок болгаш тоомча чок чоруун болдургап. Халдавырлыг аарыгдардан бичии уруглариың өлүр чоруу эртпеп чылын 2,4 катап, ие хөрээженнериниң — бүдүн чартык катап көвүдээп. Бичии чаштарның калыкшылын болгаш амы-тыпын камгалаар сорулгалыг кол уруглар эмнелгезинге халдавырлыг аарыглар, ылаңгыя саргарар от аарыы тыптып, уэуткаттынмайн турган. Эмнелге хереселдериин ажыглаарыңың бөдүүн чурумун болгаш негелделерин каржылы-биле үзээни СПИД аарыгның халдавырының кол чылдагаанны болгап. Эм сыкыртыр хереселдериин чүгле инелерин солаап, ботгарын барык арылавайн ажыглаар таварылгалар СПИД халдавыры илерээпин бадыткаан бижик эрткен чылдың ноябрьда-ла Москвадан алдынган турган. Ынчалзажок Калмык АССР-ниң Министрлер Чөвүдөлиниң Президиумунуң 1988 чылдың декабрьда болган хуралдыңга СПИД халдавырының фактызын дыңнаткаан. Чүгле 1989 чылдың январьның сөөлгү хүннеринде хемчеглер алдынган.

Кадык камгалал органнарының ажыл-чорудулгатынга контрольду көпкаткаңы дээш Калмык АССР-ниң Министрлер Чөвүдөлиниң Даргазының оралакчызы албан-хүлээлгедеп К. П. Максимовту хостаап, кадык камгалалынга удуртулганы хандырып ыңдавааны дээш республиканың кадык камгалал министрин албан-хүлээлгедеп Л. Б. Тапкинни дүжүргеп, министрниң оралакчызы тургап Л. Я. Кумеевапы, бичии уруглариың республика эмнелгезинниң кол эмчизи тургап В. Д. Манджиевапы партиядан үндүргеп, албан-дужаалдыг элээп хап кижилерни партийжи болгаш администрativtig шыгыы харысалгага киргеп. СПИД-тиң халдавырын болук кижилерге дамчыткапы дээш кеземче хөрээп кодургеп. Калмык АССР-ниң кадык камгалалында байдал амгы үеде партияның область комитединиң, Калмыкияның Министрлер Чөвүдөлиниң, республиканың онза чазак комиссиязының доктаамал кичээнгейиниң төвүнде туруп турар.

З. РУДЕНКО.
(СЭТА).

ШАҢНАЛДАН ЧАРЫЛГАН

ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң шаңнал киллизиниң ыңнаадының ёзугаар алырга, бо хүннерге чедир 77 кижи Совет Эвилелиниң Маадыры, 85 кижи Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры хүндүлүг аттарны кадыткап. Ол аттарны айыылдыг кем-херек үүлгеткени, ат-алдарын бакыратканы, ССРЭ хамаатызы эргеэни кадыткаңы дээш ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумуңуң күш чок болдургап.

1934 чылдан (тургустуганындан) бээр Совет Эвилелиниң Маадыры атты 23,6 муң, а 1938 чылдан бээр Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры атты 20,4 муң кижи алган.

БАЙЫРЛАЛ ХҮННЕРИ КАЖЫЛ?

Статистика медээлерин ёзугаар санап көөрге, тахтер, балыкчы, баткы, геолог болгаш ооң-даа еске мергежилдерниң ажылдакчыларының хүннери — байырлалдары чылда 40 хире. 17 байырлал — делегейниң, чижээлээрге, кооперацияның Делегей хүнү.

Бистиң чурт чамдыкта ийи байырлалды чаңгыс хүн эрттирип турар, чижээлээрге. Кызыгаарже хүнү биле Химик хүнүн чылдың-на май 28-те демделээр. Арта-ла, дыштавылга-даа, ажыл-даа, хүнүп барымдаалавайн.

Ийе, ол шуптулу ыңдыг. Оларның кырында бистиң чуртту кол байырлалдары база бар: В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнү, Ноябрь 7, Май 1, Май 9, Март 8, февраль 23, Конституция хүнү, ССРЭ-ниң тургустуган хүнү. Чаа чыл.

Бо чылын улуг-хүннериниң саны — 53. А субботалар, кижилерниң боттарының, уруг-дарының төрүттүүрин хүннери болгаш шөлээ хүннери чежел? Эки ажылдавас болза, байырлал база байырлал болбас.

МОНОМАХТЫҢ БӨРГҮ

Күрүшенин Боо-чепсек палатазының директору Н. Владимирская мынча дээн: «Уран түүлдүң чогаадыы болганда, ол бөрттүк үнезин кызыгаар чок. А ооң чогум камгалал түңү — үш миллион рубль. Деңзизи — 698 грамм».

Мономахтың бөргүнүң кала кыдыныганы амдыгаа чедир билдинмес. Чамдык эртемденнер ону византийлер шуткаап-даа дээр, ескилери Ортаакы Азия ховуларынан эккелген-даа дижир, үшкүлерн Аравияга кылган деп бодап турар.

ЧАШТАР—ЧАДАГ!

Хүн бүруде-ле он километр хемчээлдиг черии шагыы кайы-даа үезинде чадаг эртип турар кижилерниң кадыы быжыг болур деп эмчилер санап-даа турар болгап ону сагыырын сүмелеп-даа турарлар. Ону кажан, кала, кандыг байдалдарга боттандырып болурун эки билир сеп, Мергелдей. А моон адаанда таварылгага хамаарыштыр помчукчулар чүү дээр ирги?

Балгазын. Самагалдай аразында чоннуң улуг оруунга эртеп дан бажында, дүүш үезинде кылашташкап бичии кижилерге эртикеп-дүшкеп улус бо-ла таварыжыр. Кымнарыл ол? Кызыл-Арыг суурда чурттап турар Балгазын ортумак школазының өөренекчилери болгаш ында кадаа профессионал-техниктиг училищезиниң сургуулларыдыр. Олар кыт, чай чокка доктаамал кылаштажып чоруп турарлар. Бичии оолдар, уругларның эмчи чагыын, эки туразы-биле эвес-даа боя, күүседип турары ол-дур аа деп боладым. Ынды-даа болза, кижи болаарга, сес-тос километр черии черии хүн бүруде аай-дедир кылаштап кээрге, кадыкка та кандыг боор чүве, ажылга-даа, өөредилгеге-даа саатгыг, кижилерге халаалыг болгу дег. Ол дугайын Балгазын кадаа Советиниң күүскомунуң дартазы С. М. Соколов, инда ортумак школа директору А. Б. Богучава, «Революциянын чалбыжыы» совхозтуң директору В. И. Жирнов олар өскээр бодап турар хире-дир, Мергелдей.

Бешки классчы Аркадий Долзаттың, чедиги классчылар Аида Ондарның, Мергеп Айзының чугаазы-биле алырга, өөренекчилер (оларның аразында бирги, ийиги классчылар баа хөй) эртенгиниң алды-так үезинде Кызыл-Арыгдан Балгазынче чорупгарлар, школазынга бирги кичээлге үзе-тура чедип кээрлер. Ооң кичээлдер төпе бээргеле, дедир чаныл чорупгарлар. Авлынга чедип чорда, дүштекинин үш-дөрт так үезе чеде бээр. Ындыг болганда, олар тос-он так иштинде шуут чемненмейн турарлар ыяпкажыл?

Профтехучилиштеңиң сургуулу Маадыр Кенденниң чугаазы-биле алырга, олар чүге бо чылын кылаштажып өөренип турары ол эвес, колдуунда чыл саныңда чадаг чорун, өөренип турарлар. Маадыр ам үш чыл иштинде ийи суур аразынга чадаг чорун турган, бо чылын училищезин доозары ол. Кызыман болгаш соруктуг-ла ооң-дур. Чүге дээрге профтехучилище сургуулдарынга бүгү талаалыг эки байдалдарны тургузуп турда-ла, чамдыктары өөредилгезин ара каапкар болгай, алдадал-биле сүрдүрүп турган өөренир аян.

Көдээ Совет күүскомунуң секретары Е. Ч. Ткаченконун тайылбыры-биле алырга, моон мурнунда Кызыл-Арыгда туспай школаның эрги автобузу өөренекчилерни доктаамал эвес-даа бол, чедирип турган. Чаа өөредилге чылы эгелээрн билек, автобустуң үредип калганы-биле өөренекчилер кыштадыр чадаг чорун келгеннер. Хову-Аксыдап автобус база иээп турар дижп. Шынап-ла, чорун турар болду. Кызыл-Арыгга ол эртенгиниң сес-так чартык үезинде келир. Балгазынга чедип чорда, биргп, ийиги кичээлдерден өөренекчилер ооалдап каарлар.

Өөренекчилер ийи суур аразынга кылаштажып, чүгле аштап-суксап, туруп-тагарап турарлар эвес, өөредилгеэн кошкак, билии кызыы болуп турар. Бот-кичээл кылыр, болгумге киржир, ойнаар үелерни орукка эрттирип турар шыкажыл. Бичии кызыларыгжыларга дуза кадыптар ирги мен бе дээп бо чагаавы бижидим. Мээн бо чагаа-хомудалымны Таңды район-ның партия, совет органнарының удурткучулары бүгү талаалыг өөренип көргеш, үе-шиктиглелтер боор деп улуг бүзүреливии илереттим. Мергелдей.

Чылбаа ООРЖАК.

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

МАР. Моол наймысылалда ие-чаштар төвүнүү эмгиин С. Туйлаал иелериниң болгаш бичии чаштарының кадыкшылыын камгалаар бүзүнүг херекке төлептиг үлүүн киирип турар.

МОНЦАМЭ—СЭТА-ның фотозу.

МОСКВА. Космос делегемнерин тайбың соруглага ажыглаар талазы-биле совет эртемденнер улуг чедиишкиннерни чедип ап турар. Планеталар аразында ужуп чоруп турар автоматтыг станцияларның дузазы-биле хөй шинчилел ажылдарын кылып турар. Бо чурукта «Фобос» станцияның дамчыткан медээлерин хүлээп ап турарын көргүзкен.

СЭТА-ның фотозу.

ААС-КЕЖИКТИГ АНЫЯКТАР

⊙ УЛАН-БАТОР. Аныяктар— чурт бүрүзүнүң болгаш бүгү кижи төрелгетениин кежир үени. Аныяктарның амыдыралы аас-кежиктиг, чырыткылыг келир үелиг болзун дээш, МАРН ТК болгаш чурттуң чазаа бүгү-ле үүлдерин кылып турар. Моол наймысылалдың аныяктар райониуда чурттаар дугайында идея ийи чыл бурунгаар тыптып келген. Наймысылалга аныяктар чурттаар 100 квартиралыг комплекстиң тудуу ынчаарда эгелээн. Чурттаалга комплекстиң аныяк тудуүжүлер чүткүдүүг-биле дерип киришкен. Оларны хоорайның партия болгаш эрге-чагырга органнары, 33 заводтарның болгаш фабрикаларның коллективтери деткээн.

Наймысылалдың аныяктар райониуда 10 чурттаалга комплекстерин амгы үеде дүрген темпилиг дерип турар. Кажан оларның тудуу доостурга, анаа 1000 аныяк өг-бүлелер чурттап эгелээр. Чурттаалга бажыңнары-биле чергелештир уруглар нелилеринден, садтарын, школаны, эмнелгеин, магазиннерин, спорт шелдерин, амыдыралдың ачы-дузаа чедирилгезиниң албан черлерин база тудуп турар.

БҮГҮ ЧҮВЕНИ КИЖИГЕ

БУДАПЕШТ. Чурттуң соңгу талазында Шальготарьян хоорайда металлургия комбинадының ажылдакчыларының будурулгеге үр чылдарда ажылдаан кижилериниң пенсиязы өскелерден хөй.

Будурулгеге 35 чыл үзүктеп чок ажылдаан кижилер өскелерден 800—1000 форинт акшаны хөйүү ап турар. Ол дээрге 45—56 рубль-дир. Аныяк специалистерниң малының база-ла өстүргеп. Чурттуң дээди ооредиглег черлерин дооскаш келген аныяктар башкарыг чылдан желээш-ле 5-7 мун форинтни ап турар. А ег-бүле тудуп алган квартираны бирги ээлчегде бээр чурумну комбинаттың коллективи доктаатқан. Оон аңгыда бажың ишкинниң эт-херекселин садып алырынга коллектив дузалап турар.

Комбинат дашпыкы чурттаар-биле дорт харыызаалыг. Оон будурүп турар эки шыырлыг барааннары ковчуг дүрген саарлыг, хөй оруулганы берип турар. Оон ачызында социал айтырыгларны шиитпирлээринче улуг кичээнгей салдынып турар.

51-ГИ ЯРМАРКА

⊙ ВАРШАВА. Польшаның хереглел барааннарының 51-ги часкы ярмарказын Познань хоорайга организастаан. Хереглел барааннар садыынга эки болгаш кошкак талалгарын ярмарка тодаргай көргүскен.

Польша Улус Республиказының күрүне секторунуң, кооператорлар фирмаларының болгаш каттыжыышкынналарының, ус-тывышчуларның 1200 будурулгелери боттарының барааннарын хоорайның садыг павильоннарынга делгээн. Чоңуп хереглел барааннарын калбаа-биле садыгларынга Познань хоорайга организастаан часкы ярмарка улуг рольдуг болган.

АПРЕЛЬДИҢ ФЕСТИВАЛЫ

⊙ ПХЕНЬЯН. Корей Улус. Демократтыг Республикачың ыраажылары, хөгжүмчүлери, артистери «Апрельдиң чазы» фестивальга хынамчалыг белетеникп турар. Фестивальга делегейниң 60 ажыг чурттарының уран түүл мастерлери киржир. Белоруссияның артистери «Апрельдиң чазы» фестивальга база киржир.

(СЭТА).

КАПИТАЛИСТИГ ДЕЛЕГЕЙДЕ

КЫСКА МЕДЭЭЛЕР

ВАШИНГТОН. Чер, бажың, кодан девискээриниң хелеэнин төлеп шыдаваан фермерлериң хавыртқан черлериниң, бажыңнарының, кодан девискээрлериниң саны болгаш хемчээли АКШ-та соолгу үеде улам-на улгадып турар. АКШ-тың наймысылалы чүгле Вашингтон хоорайга беэнин эрткен чылын барык 100 мун бажыңнарны федералдыг эрге-чагыргалар чурттакчылардан хавырган. Хелеэнниң төлеп шыдаваан дээш фермерлерден хавырган черлериниң хемчээли амгы үеде 1,3 миллион акр (бир акр—4047 дөрбедчиин метрге деңнежир) чедип турар.

• • •

Америк наймысылалда кемхерек үүлгедиишкиннериниң кевүдеп турарын хоорайның полиция эргелели дыпнаткан. 1989 чылдың эгезинден бээр Вашингтон хоорайга 118 олуттуңчу үүлгедиишкиннер болган. Ол дээрге эрткен чылдың ол үезиниге деңнээрге, ийи катап хөй болуп турар. Полициның мелегейлиг бүгүлер алырга, наркотиктиг каратаакпы аймаан кептеретккеин кем-херек үүлгедиишкиннериниң кол чылдагаанны болуп турар.

ПЬЮ-ЙОРК. «Бостон глоб» солунуң чорутқан шинчилелдерин ёзугаар алырга, Американың Каттышкан Штаттарының бүгү хоорайларында квартира хелеэнин дүргени-биле улгадып турар. Чижээ, эрткен чылын Вашингтонга бажың хелеэнин 7,2 хуу, Бостонга—6,1 хуу, Нью-Йоркка—5,4 хуу бедээн.

ЛОНДОН. Англияда суг хандырылгазының системазын хуу байларның холуунче шилчидерин консерваторларның чазаа планнаан турар. Суг курлавырлары экономиканың күрүне секторунуң чугула келээ болганда, суг хандырылгазының системазын хуу байларга дамчыдып бээрни бодүүн англичаннар шиитпиры буруу шаан турар.

МОНТЕВИДЕО. Уругвайның эрге-чагыргалары ажылчы чонуң амыдырал деңнелии бедидеринче утланган хемчеглерни боттандырбайн, ажылчыннарның шалының кызырын турар. Чурттуң наймысылалының чурттакчылары, ылангыя Монтевидео хоорайның ядыы кварталдарында кижилер сакыныкарын, популяктарын тудуп алгаш, кудумчуже чыскаалдың үнген. Оларның даажыбиле хоорайжылар аъш-чем барааннарының өртектериниң бедээнинге, амыдырал деңнелиниң чаңызаанынга удурланыышкынын илергейлеппеер.

ПАРИЖ. Заирниң наймысылалы Киншаса хоорайның университединиң болгаш дөрт ээредилге черлериниң студентилеэн бо чылдың февраль 14-те чыскаал ыяш, стипендияның бедидерин негээн. Заирниң чалаа студентилерге удур полицияны болгаш шериг кезектерин ыдаалаан түнелиинде алаан каш чыскаалганнарны тудуп хорутпаан болгаш наймысылалда бүгү ооредилге черлери хагдыткан. Оларны бо чылдың март 1-де ажылар ужурлуг турган, ынчалзажок кичээлдер ында ам-даа эгелеэнзэп.

ДУБЛИН. Ирландияның Эннискортн хоорайының школачыларының 75 хуузу ооредилгезин дооскан соонунде даштыкы чурттарже шуут үнүп чоруур болап турар. Оон чылдагаанны — ортумак эртем чедип алган школачылар ол чуртка ажыл тып алыр аргалы чок. Соолгу он чылдарның дургузунда 30 мун ажыг аныяктар чыл бүрүде даштыкыже чоруп, ажыл сураглаар ужурга таваржып келген.

(СЭТА).

ӨӨРЕНИР АРГАЗЫ ЧОК

ВАШИНГТОН. АКШ-та ажыл болгаш чурттаар орнынбажың чок кижилериниң саны чыл келген тудум новүдеп турар. Оларның ажы-төлү база-да ада-иелериниң адырга алган, ыңдыг ямылыг чурттап чоруур. Ынчангаш амгы үеде ол чуртта 500 мун ажыг бичии чаштар кайда-даа ооренмейн турар.

Ол айтырыгны АКШ-та улуг хөй-ниитү организацияларының бирээзи болуур чурттуң ырыдымшыкыл ажыдакчылырының национал ассоциациязы дээр организацияның чоокта чыл болувуун хуралыга чугаалажын көргеп. Рейганның эргечагыргага турган чылдарында идымнарга дузалаар фондунуң 32 миллиард доллар тургенинеден 9 миллиард доллар чедир кынырганның ук организацияның хүзээп алган шиитпиринде айтыкан.

(СЭТА).

Барыын болгаш Төп Африка чурттарының чону амгы үеде көчүр аар-бергө байдалдарда чурттап турар. Ол дипте күрүнелер боттарының чонун аъш-чем болгаш ишкихеп аймаа-биле хандырып күш четпейн турар. Чүге дээрге ол чурттарның бойдус байлаан сайыргайгай капиталистиг күрүнелериниң хөрөнгүтпиннери ажыглаан. барла бүгү чүүлдерни чиг эт кылдыр боттарынче сөөртүп аппарып турар.

Ол чурттарга кандаашкын алы хат-шуурган, чөрээшкин үргүлүү боом турарындан чонун амыдыралы дыка бергедеп, чыл санында чүс-чүс мун кижи аштап өлүп турар. Үстүнде чуруктаа аттаан хөрөөжен кижинин көргүскен.

Аланда чуруктаа делегейдеги сайыргайгай үзэн чурттарның бирээзи Японияның полицейжилери. Ыңдыг полицейжилер тайбың чурттакчыларының чыскаалдарын таларыр ойладыр улуг күш болур.

СЭТА-ның фотолары.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

МАРТ

Понедельник

МАРТ 27-ДЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 «120 минута». 8.35 «Бисти ершээ, сад...» Уран-чечен телефильм. 1-ги сериязы. 9.40 Бут бөмбүүнүң допчуламы. 10.10 Медээлер. 10.20 «Дириг амытаннар оранында». 11.20 Мультфильмнер. 11.50 ССРЭ-ниң ИХМ-ниң иштики шериг ансамбліниң концерти. 12.35 Телефильм. 13.30—14.00 — ССРЭ-ниң улустарының ырлары болгаш таңцылары. 15.30 — Медээлер. 15.45 Телефильмнер. 16.25 «Ниити ыры болгаш бис». 16.45 «Уругдар шагы». Франциз дылды — уругларга. 17.45 Бут бөмбүүнүң допчуламы. 18.15 «Бумерангныңы ужуушкуну». Телеочерк. 19.00 «Автопортрет». «Бис болгаш экономика». 19.45 «Театрның делегей хүнү-89». 21.00 «Үе». 21.35 М. П. Мусоргскийниң чогаалдары. 23.20 — Бөгүн делегейде. 23.35—00.10 «Куба кежээлер». Куба артистериниң оюн көргүзүү.

ИЯНГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 «Уругдар шагы». «Горизонт». Киноальманах. 9.00 Италия дыл. 9.30 «Ужар-саазын хүнү». Уран-чечен телефильм. 10.45 Телефильм. 11.15 «Матвеевтиң өөрүшкүлү». Уран-чечен фильм. 12.50 Медээлер. 13.00 «Цирктиң шуптунак». 13.45—14.40 «Чаңчылдарга шынчы болуруу». Куйбышевтиң опера болгаш балет академилиг театрының код балетмейстери РСФСР-ниң улустуң артизи И. Чернышевтиң дугайында телефильм. 17.05 Медээлер. 17.15 «Де Монсоро Графиня». 7 сериялыг уран-чечен телефильм. 1-ги сериязы — «Селемелер болгаш ак тыраңдыг херээжен». (Франция).

КЫЗЫЛДАН

18.10 Барымдаалыг фильм. 18.50 «Аңжык чагаа». 19.20 «Тыва черде». Үндүрүлгеде: Медээлер. ССРЭ-ниң улус депутаттарынга соңгулдалар-

ның бажы удур түнелдерниң дугайында. 19.45 — Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 Туркмен ССРниң Күртелерадиозу. Туркмен телевидение программазы. 21.00 «Үе». 21.35 «Де Монсоро графиня». Уран-чечен фильм. 1-ги сериязы. 22.30—23.30 — «Барымдаалыг фильм экраны». «Чүрек ярымы». Новосибирскиниң Хан эргилдезиниң патологиязын шинчилээр эртем-шинчилел институдунуң директору Е. Н. Мешалкин дугайында.

УШКУ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.10 «Совет Эвилелинге бараан боор тур мен!». 19.10 Реклама. 19.15 Телефильмнер. 20.00—20.15 «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

Вторник

МАРТ 28-ГЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 «120 минута». 8.35 «Бисти ершээ, сад...» Уран-чечен телефильм. 2-ги сериязы. 9.45 Бут бөмбүү. ССРЭ чемпионазы «Динамо» (Киев) — «Днепр». 11.25 Медээлер. 11.35—11.55 «Ол болган... болган...». 15.20 Медээлер. 15.40 Эде тургуступчүшкүн прожектору. 15.50 «Харлыг алды хүнү». Уран-чечен телефильм. 16.55 «Экии, музыка». «Мадригал» музыка ансамбліниң концерти. 17.45 «Москвага Арал далайның хүннери». Арал далайның парын айтырыгларынга тураскаакчал тогерик стол. 18.45 Бегүн делегейде. 19.05 «Онуспелер шыдаар силер». 19.35 Х. Нарлиев режиссерниң фильмнери. «Джамалдың ыяжы». 21.00 «Үе». 21.35 Эде тургуступчүшкүн прожектору. 21.45 «Шынчеңнир-деспелер». К. И. Чуковскийниң тоолалыңа үндезилеп тургускан фильм-балет. 14.40 — Фильм-концерт. 14.50 — 15.30 «Ырак-чоок». Барымдаалыг фильмнер. 17.05 Медээлер. 17.15 «Де Монсоро графиня». Уран-чечен фильм. 3-ку сериязы. «Шүүт дүнеэзи».

КЫЗЫЛДАН

18.10 — Уругларга фильм. 18.35 Концерт. 19.05 «Болчаг шагы». Дамчыдылга-анонс. 19.20 «Тыва черде». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Часка утку-шутур». «Огородчулар болгаш дача эелеринге сүмелер». 19.45 Медээлер. 19.55 Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 Бистиң фондуларывыстап. Джон Огдоп пианистиң концерти. 21.00 «Үе». 21.35 Эде тургуступчүшкүн прожектору. 21.45 «Эртенги почта». 22.15 «Де Монсоро графиня». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы. 23.10—23.55 «Бир дугаар болуксавас бис».

УШКУ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.10 Ритмиг гимнастика. 18.40 Г. Свиридов. «Бичии триптих». 18.50 Мультфильмнер. 19.10 Бут бөмбүү. ССРЭ чемпионазы. «Динамо» (Киев) — «Днепр». 20.00—20.15 «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

Среда

МАРТ 29-ТА
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 «120 минута». 8.35 «Делегейниң театр хүнү-89» 9.50 Медээлер. 10.00 «Аянчорукчулар клубу». 11.00 Делегатскаяда музей. Италиядан Россияже аян-чорук. 11.25 «Экии, музыка!». 12.15—13.15 Телефильм. 15.30 Медээлер. 15.45 Эде тургуступчүшкүн прожектору. 15.55 «Музыка эртинези». В. А. Моцарт. № 32 симфония. 16.25 «Келээнии делгемнери». «Далаңдар». Барымдаалыг телефильм. «Кедээ ажыл-агый». Киножурнал. 17.00 «Уругдар шагы». Англи дылды — уругларга. 18.00 Спорт бүгүдеге. 18.45 Бегүн делегейде. 19.00 Концерт. 19.30 «Резонанс». Даштыкы садыглажыышкын: курунеден кооперативтерге чедир. 21.00 «Үе». 21.30 Эде тургуступчүшкүн прожектору. 21.40 «Филиппиннер: демисел болгаш ынаныштар». Телефильмниң башкайы көргүзүү. 22.30—00.50 Эфирде музыка. Чапсарза (23.30) — Бегүн делегейде.

ИЯНГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Уругдар сеансызы. «Сылдысчыгаш». 9.40 Молдавиялың улустуң аңгуотлары. 9.40 Немец дыл. 10.10 Уругларга фильм. «Асиф Васиф. Агасиф». 11.15 Немец дыл. 11.45 «Де Монсоро графиня». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы. 12.40 Фильм-концерт. 13.10 Медээлер. 13.20 «Мүнгө-Цокотуха». К. Чуковскийниң тоолалыңа үндезилеп тургускан фильм-балет. 14.40 — Фильм-концерт. 14.50 — 15.30 «Ырак-чоок». Барымдаалыг фильмнер. 17.05 Медээлер. 17.15 «Де Монсоро графиня». Уран-чечен фильм. 3-ку сериязы. «Шүүт дүнеэзи».

КЫЗЫЛДАН

18.10 Барымдаалыг фильмнер программазы. 19.20 «Аяш төвү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Сөглээн сөс — керткен ыяш». 19.45 Медээлер. 19.55 Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 Бистиң фондуларывыстап. Джон Огдоп пианистиң концерти. 21.00 «Үе». 21.35 Эде тургуступчүшкүн прожектору. 21.45 «Шынчеңнир-деспелер». К. И. Чуковскийниң тоолалыңа үндезилеп тургускан фильм-балет. 14.40 — Фильм-концерт. 14.50 — 15.30 «Ырак-чоок». Барымдаалыг фильмнер. 17.05 Медээлер. 17.15 «Де Монсоро графиня». Уран-чечен фильм. 3-ку сериязы. «Шүүт дүнеэзи».

КЫЗЫЛДАН

18.10 — Уругларга фильм. 18.35 Концерт. 19.05 «Болчаг шагы». Дамчыдылга-анонс. 19.20 «Тыва черде». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Часка утку-шутур». «Огородчулар болгаш дача эелеринге сүмелер». 19.45 Медээлер. 19.55 Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 Реклама. 20.20 «Асахи ТВ-ни»—Токио, 10-гу канал». 21.00 «Үе». 21.30 Эде тургуступчүшкүн прожектору. 21.40 «Де Монсоро графиня». Уран-чечен фильм. 3-ку сериязы. 22.35 —23.15 Бистиң садывыс.

УШКУ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.10 Көрүкчулер чок концерт. 18.35 «СПИД: эртемчей кырында хөлеге...». Барымдаалыг фильм. 19.00 РСФСР хоорайларының телестудиялары. Оренбург телевидениезиниң программазы. 20.00—20.15 «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

Четверг

МАРТ 30-ДЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 «120 минута». 8.35 Фильм-концерт. 9.45 Телефильм. 10.30 Мультфильмнер. 11.00 Медээлер. 11.10 Фильм-концерт. 12.20—13.20 «Уругдар шагы». Англи дылды—уругларга. 15.20 Медээлер. 15.45 Эде тургуступчүшкүн прожектору. 15.55 «Шүпту садыынолгуу». Уран-чечен фильм. 17.00 «..16 харга чедир болгаш оон улуг пазы». 17.45 — «Удустуң чогаадылгазы». Телеопчулал. 18.15 — Каунастың «Пиргалее» будурулгеге каттыжыышкынының ажылының дугайында. 18.45 Бегүн делегейде. 19.00 Эде тургуступчүшкүн: парын айтырыглар болгаш шиитпирлер. «Күштүг тоо болгаш шыдалдыг республикалар». 21.00 «Үе». 21.35 Эде тургуступчүшкүн прожектору. 21.45 А. Сокуров кинорежиссерниң фильмнерин. «Дужуткеп». Кыска хемчээлдиг уран-чечен фильм. «Оол ынай, ол-ла». Барымдаалыг фильм. 23.25—23.45 Бегүн делегейде.

ИЯНГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Уругдар шагы. «Горизонт». Киноальманах. 8.50 Испан дыл. 9.20 Уругларга фильм. «Улус ужурал». 1-ги сериязы. 10.25 Крым татарларының алгаларын болгаш ырларын «Карамфиль» ансамбліниң концерти. 11.25 «Де Монсоро графиня». Уран-чечен фильм. 3-ку сериязы. 12.20 Делегей конкурстарының лауреады В. Репин ойнаар (скрипка). 13.05 Медээлер. 13.15 «Чаңгыс өг-бүле боом болур бис». Совет-америк уруглар телепоузу. 14.45 Телефильм. 15.05—15.45 Мультфильмнер. 17.05 Медээлер. 17.15 «Де Монсоро графиня». Уран-чечен фильм. 4-ку сериязы. 18.10 Реклама. 18.15 «Де Монсоро графиня». Уран-чечен фильм. 5-ки сериязы.

КЫЗЫЛДАН

19.10 Киножурнал. 19.20 «Аяш төвү». Үндүрүлгеде: Медээлер. Геолоттар хүнүнге. 19.45 Медээлер. 19.55 Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

КЫЗЫЛДАН

20.15 «Чаңсаржыгаш». Кызыл хоорайның авиа болгаш автомодель болгуучуун дугайында рассказ. 20.30 Барымдаалыг фильм.

МОСКВАДАН

21.00 «Үе». 21.35 Эде тургуступчүшкүн прожектору. 21.45 —23.45 «Де Монсоро графиня». Уран-чечен фильм. 4-5 сериялары.

УШКУ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

19.10 Фестиваль экраны. Аныяктар программаларының VIII Бүгү-эвилел фестивальның лауреат программалары. «Моон тутқан бажыным». «Мен ам кээн дүжер мен». 20.00—20.15 «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

Пятница

МАРТ 31-ДЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 «120 минута». 8.35 Делегей конкурстарының лауреады Е. Кисин ойнаар. 9.10 Кижи. Чер. Октаргай. 10.10 Медээлер. 10.20 Концерт. 10.45 Мультфильмнер. 11.15 Бут бөмбүү. ССРЭ чемпионазы. «Торпедо» — «Динамо» (Тбилиси). 12.45—13.05 «Россия дутайында бодалдар». 15.30 Медээлер. 15.40 Эде тургуступчүшкүн прожектору. 15.50 Уругларга фильм. «Боба болгаш чеан». 16.55 «Ырларывыс утпайн чорунар». 17.25 Барымдаалыг фильм. 17.45 Поэзия минутазары. 17.50 «Этниимес фантазерка». Уран-чечен фильм. 19.00 Бегүн делегейде. 19.15 Улусчу аялгалар. 19.35 «Философчу беседалаар». Кижи болгаш пинтүлел. 20.20 «Делегей улустарының чогаадылгазы». 21.00 «Үе». 21.35 Эде тургуступчүшкүн прожектору. 21.45 «Туруп». 22.00 «Оол болган... болган...». 23.15—00.50 «Үзел-бодал».

ИЯНГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Уругдар шагы. «Горизонт». Киноальманах. 8.50 Испан дыл. 9.20 Уругларга фильм. «Улус ужурал». 1-ги сериязы. 10.25 Крым татарларының алгаларын болгаш ырларын «Карамфиль» ансамбліниң концерти. 11.25 «Де Монсоро графиня». Уран-чечен фильм. 3-ку сериязы. 12.20 Делегей конкурстарының лауреады В. Репин ойнаар (скрипка). 13.05 Медээлер. 13.15 «Чаңгыс өг-бүле боом болур бис». Совет-америк уруглар телепоузу. 14.45 Телефильм. 15.05—15.45 Мультфильмнер. 17.05 Медээлер. 17.15 «Де Монсоро графиня». Уран-чечен фильм. 4-ку сериязы. 18.10 Реклама. 18.15 «Де Монсоро графиня». Уран-чечен фильм. 5-ки сериязы.

КЫЗЫЛДАН

19.10 Киножурнал. 19.20 «Аяш төвү». Үндүрүлгеде: Медээлер. Геолоттар хүнүнге. 19.45 Медээлер. 19.55 Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

КЫЗЫЛДАН

20.15 «Чаңсаржыгаш». Кызыл хоорайның авиа болгаш автомодель болгуучуун дугайында рассказ. 20.30 Барымдаалыг фильм.

МОСКВАДАН

21.00 «Үе». 21.35 Эде тургуступчүшкүн прожектору. 21.45 «Де Монсоро графиня». Уран-чечен фильм. 4-5 сериялары.

УШКУ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

19.10 Фестиваль экраны. Аныяктар программаларының VIII Бүгү-эвилел фестивальның лауреат программалары. «Моон тутқан бажыным». «Мен ам кээн дүжер мен». 20.00—20.15 «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

Суббота

АПРЕЛЬ

АПРЕЛЬ 1-ДЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 «120 минута». 8.35 Өгбүле академиязы. 9.05 Жуковский хоорайның «Россия» танцы ансамбліниң дугайында концерт-очерк. 9.20 Кино болгаш телевидениениң уруглар база аныяктар фильмнериниң I делегей фестивальның хаапкымының дугайында репортаж. 10.45 «Чуртта. Чер. Экологтуг программа. 11.45 «Социализм чурттарында». 12.15 Й. Гайдн. № 103 симфония. 12.45 «Бүзүреачыг-ава болза, аялдыг». 13.45 Концерт. 14.20 Бегүн делегейде. 14.35 «Кинопанорама». 16.05 «Делегей программазы». 17.05 Топтуг чугаа. ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының түнелдиинин дугайында. 18.25 Мультфильмнер. 18.50 Н. В. Гоголдуң төрүттүнгенинден бээр 180 чыл болганынга. «Кол репетиция». Уран-чечен телефильм. 1-2 сериялары. 21.00 «Үе». 21.35 Суббота кежээзинде. «Хереженниң амыдыралындан 15 минута». 21.50 «Мультипликация шоодуп». 22.30 «Аңшылар! Аңшылар!». 23.40—23.50 Медээлер.

ИЯНГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.20 «Кедээниң шагы». 9.20 Мультфильмнер. 9.40 «Чылдар, салгалдар, мүлдер». 10.35 «Телевизорлу өөрүшкүн утпакар!». Уран-чечен фильм. 11.50 «Ыдыктыг Тойук». 12.40 Барымдаалыг фильмниң башкайы көргүзүү. 13.05 «Ерапаш», дөп чүл. Телефильм. 1-2 сериялары. 15.20 Музыка телеобъективинде. Янкелевич профессорлуң класы. 16.20 «Ким сең, тореадор?». 17.00 Ж. Оффенбах —«Гофманның тоолдары». Свердловскиниң күрүнелиг А. В. Луначарский аттыг опера болгаш балет академилиг театрының шоуу. 20.00 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 «...16 харга чедир болгаш оон улуг пазы». 21.00 «Үе». 21.35 Кадык болуксазыында. 21.50—23.50 Л. Корсунский. «Меголеп адаптированы».

Воскресенье

АПРЕЛЬ 2
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Медээлер. 8.10 Ритмиг гимнастика. 8.45 «Спортлото» тиражы. 9.00 «Эртен эртее». Уругларга дамчыдылга. 10.00 «Совет Эвилелинге бараан боор тур мен!». 11.00 «Эртенги почта». 11.30 «Делегейни дескиндир». Альманах. 12.30 «Тоося аалдап келген». «Эглее». 13.45 «Музыкалыг киоск». 14.15 «Кадыкшыл». 15.00 «Кинопанорама». 16.00 Мультфильм. 16.55 Поэзия минутазары. 17.00 «Кедээден дамчыдылга». 18.00 «Делегей панорамазы». 18.45 «Улуг-хүн кинозалы». Мультфильмнер. «Аза» телефильмниң башкайы көргүзүү. 19.40 «Хой чарныңга толгээшкин». Уран-чечен телефильм. 21.00 «Үе». 21.35 «Экии, доктор!». 21.50 Пенгерелиг музыкада чаа түүлдер. 23.20—23.30 Медээлер.

ИЯНГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.20 «Де Монсоро графиня». Уран-чечен фильм. 6-7 сериялары. 10.10 П. И. Чайковский. Концерт. 11.00 Г.-Х. Андерсен. «Тоолдар болгаш тоогулдер». 11.35 Геолог хүнүнге. Барымдаалыг фильмнер. 12.05 В. М. Шукшинниң амыдыралының болгаш чогаадыкчы ажылының дугайында. 13.30 «Бистиң ерелериавис». Уруглар бажыңнарының дугайында. 14.45 Мультфильм. 14.55 Эвилелдекеп республикалаар кинопублицистикалар. Барымдаалыг фильмнерниң башкайы көргүзүү. 15.35 «Ривирес» С. Цинцадзениң музыкасынга фильм-балет. 17.45 «ТТ-ниң аныяктар редакциязы силерни чедип турар. 20.00 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 Россия цыганнарының ырлары. «Ромэн» ансамбліниң концерти. 21.00 «Үе». 21.25 «Экии, доктор!». 21.50 «Иллюзион». «Моссельпромдан пашпросчу». Уран-чечен фильм. 23.25—00.35 «ТТ-ниң аныяктар редакциязы силерни чедип турар».

Кино

МАРТ 26-ДА

«НАЙЫРАЛ»: «Связь через пиццерию» 12.00, 14.40, 17.20, 20.00. «Мио, мой Мио» 10.00 шактарда.

ВИДЕОЗАЛ: «Братья по крови» 11.00, 13.00, 15.00, 17.00, 19.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Чудесный лес» 8.20, 12.00, 15.20. «Ходжа из Пьорта» 10.20. «Чук и Гек» 13.50. «Узник замка Иф» 17.40, 19.50 шактарда.

«ВОСТОК»: «Дай лапу, Друг» 9.00. «Воры в законе» 10.20, 12.40, 14.10, 16.10, 18.40, 20.10 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Приключения Али-Бабы и 40 разбойников» 11.30, 14.40, «Знакомство» 16.50, 19.30 шактарда.

агаар

Республикага токар булуттаар. Чагбас. Соңгу-барыын чүктен хаттың күжү кошкак. Дүне 6—11, чамдык черлерге 11—16 градус соор, күндүс 5—12, чамдык черлерге 3—5 градус чылыыр.

Кызылга бичее булуттаар. Хар чагбас. Соңгу-барыын чүктен хаттың күжү кошкак. Дүне наймысылалга 6—8 градус соор, күндүс 9—12 градус чылыыр.

Автоорукчаларга кестүүр ыяк.

Редактор В. С. ШАРАВИЙ.

667000, Кызыл хоорай, Красноармейская, 100

Индекс 54237

«ШЫНЫН» телефоннары

◆ Редактор — 3-43-34
◆ орлакчылары— 3-33-91, 3-34-17;
◆ приемная — 3-34-26;
◆ тарыысадалыг секретарь — 3-34-92;
◆ орлакчылары — 3-45-93;
◆ партийжи аймылрал кылдазы— 3-36-42; 3-36-25;
◆ совет түргүүт, сопиал айтырыглар кылдазы — 3-34-98; 3-41-23;
◆ үлетпүр кылдазы — 3-34-40; 3-36-73;
◆ агроүлетпүр кылдазы — 3-41-16;
◆ пропаганда кылдазы — 3-34-57;
◆ культура кылдазы— 3-39-15;
◆ информация кылдазы — 3-37-11;
◆ чагаа кылдазы — 3-39-03; 3-34-39;
◆ корректорлар — 3-34-19;
◆ бухгалтерия — 2-43-41;
◆ очуүрга кылдазы — 2-34-93;
◆ үнүүүүкчүлер — 2-27-41;
◆ солуп келбейн баргаза — 2-32-75.

Чыгаа 900 катап үзер
Хемчээли 2 парлаага амазы
Тиражы 25400 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер. полиграфия болгаш сагыышын керектерниң тазазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл. Шетинкин база Кравченко кудумчуу. бажың № 1

Чагыг № 259. ТС—00166

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1989 ч. март 27 понедельник № 73 (13973)

1925 чылдан үе-үезе-биле чугаалаттынган. Өртээ 3 үнү.

ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУН ДЭЭШ БАДЫЛААН

Соңгулдаларга киришкеш, хамааты хүлээлгевисти бадыткадывыс

ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдалары бистиң республикага ажылчы чоннуң политиктиг болгаш күш-ажылчы бедик көдүрлүүшкүнүнүң байдалынга болуп эрткен. Ол болза чурттуң амыдыралында улуг эргилдеге — эде тургустунууушкунга, социалистиг демократтыяны улам ынай хөгжүдеринге, нинтилел-политиктиг амыдыралга болгаш эргелеп башкарылгага кижи бүрүзүнүң идепкейлиг киржилгезинге, чоннуң ёзулуг, бүрүн эрге-чагыргазын тургузарынга чугула болуушкун болган.

Соңгулдалар чаа, онзагай, эң демократчы байдалга эрткенин демдеглээр апаар. Тываның хоорайларында, суурларында соңгулда участоктары эртенгиниң 7 шакта байырлалдыы-биле ажыттынган. Аңаа соңгукчулар келгеш, чоннуң эрге-ажыы, чаагай чоруу дээш доктаамал сагыш салыр, эде тургустунууушкун дээш могаг чок демисежир төлептиг кижилерни депутатка соңгуп алганнар. Тодаргайлаарга, ССРЭ-ниң улус депутаттарынга чаартылгаларның идепкейлиг талалакчыларын, күргүне ёзузу-биле дидим, харыысалгалыг кижилерни соңгукчулар соңгаан.

КЫЗЫЛ ХООРАЙНЫҢ ЧЕХОВ СОҢГУЛДА УЧАСТОГУ. Эртенгинин 7 шак. Тываның № 391 девискээр-соңгулда округундан ССРЭ-ниң улус депутадынга кандидат СЭКП ТК-ниң кежигүнүнге кандидат, СЭКП обкомунуң бирги секретары Григорий Чоодуевич Ширшин, РСФСР-ниң Красноярск № 16 национал-девискээр соңгулда округундан депутатка кандидат ССРЭ-ниң камгалал министрииниң оралакчызы, Ракета шеригдериниң кол командылакчызы Юрай Павлович Максимов, Тыва АССР-ниң Кызылдың Чөөп № 648 национал-девискээр соңгулда округундан депутатка кандидаттар республиканың Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы, Күргүнүң план комиссиязының даргазы Дадар-оол Сангыр-оолович Монгуш, Кызылда педагогика институдунуң физика кафедразының улуг башкызы Алтай Николаевич Пиче-оол, Кызылда туберкулёзка удур диспансериниң кол эмчизи Константин Николаевич Цой дээш боттарының бадылаашкызының бээр дээш соңгукчулар чыглып келгеш.

Бо соңгулдалар бистиң чуртувуста бир дугаар эртирип турар эң ховар дээш соңгулдалар-дыр деп, чыглып келген соңгукчулар аразында чугаалажып турду. Бо соңгулдалар чоннуң политиктиг идепкейин көргүскен. ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле Кызылдың Чөөп № 648 соңгулда округундан күргүне эрге-чагыргазының дээди органынга депшиттирген 3 кандидаттың бирээзин бадылаар нарын айтырыг соңгукчуларның мурнунга база тургустунуп келген. Ынчангаш ким дээш бадылаарын соңгукчулар баш удур-ла бодап алган келгилээни база бар. Чамдык соңгукчуларга ол-бо кандидаттың программазы сеткилинге тааржыр, ол кандидат дээш бадылаар бодалдыг келгенин соңгукчулар-биле чугаалажырымга ажып-кара чок чугаалап-даа турду-ла. Партияның болгаш күш-ажылдың хоочуну Оюн Анай-ооловна Сибрин-оол-биле соңгулда участогунга ужураштым. Бо эртин турар соңгулдалар дугайында ол бодуунуң бодалын мынчаар илереттир.

— Бо назынымда дыка-ла хөй соңгулдаларга киржип келдим. Бо соңгулдалар черле онзагай боон тур. 1945 чылдан эгелеп соңгулдаларга киржип тур мен. Чоннуң кандыг-даа төлептиг оолдар, кыстары дээш бадылап чораан мен. Бөгүнгү соңгулдаларда эде тургустунууушкунунуң идепкейлиг киржикчизи боон шыдаар, чурттуң күргүне эрге-чагыргазының дээди органынга чоннуң ёзулуг-ла төлээлеп шыдаар төлептиг кандидат дээш бадылаашкынымны бердим — деп, Оюн Анай-ооловна чугаалады.

Эртенгиниң 7 шак хапкан. КЫЗЫЛДЫҢ № 16/2575/4 соңгулда участогунуң эжин ажыттынган. Келген чоп дугаары дөрт ОПТУ-нуң иштинче киргеп соонда, чүк быдарай берди. Кижи бүрүзү бодунуң фамилиязының үжүүн дилеп кезек турган. Бюллетень алган кажилерге комиссия кежигүнери чаа дүрүм-биле таныштырып, тайылбырны берип турганнар.

Соңгулда участогунда дөрт кабинаны тургускан, кожегелер-биле дутлап каан, кабина бүрүзүнде полкаларны кылгаш, демир-үжүктерни белеткеп каан. Бодунуң бадылаар кижизин арттыргаш, өскелерин шыпыр дээш ол.

Дугаары 4 ортумак профтехучилишенин бежен хире сургуулдары комиссиянын олурар залынче киргеп келди. Олар шуптузу бир дугаар соңгуп турарлары ол. Аныяк соңгукчуларга тураскаал кылдыр сүй белектерни тыпкан. Оон соонда олар боттарының бадылаашкынын бергеннер.

Үнер эжик аксынга турарымга, улгады берген дерээжен кижи кылаштап үнүп келди. Оон-биле чугаалажы бердим. Ол кырганы Екатерина Ефремовна Федулова дээр болду.

— Ким дээш бадыладынар, Екатерина Ефремовна? — деп оон айтырдым.

— Меи Васильев дээш үнүмнү бердим.

— Чүге ол дээш бадыладынар. Аэропортка ажылдап турган силер бе?

— Чок. Аэропортка эвес. Кызылдың 5 дугаар уруглар садынга поварлап ажылдап турган мен. Ам пенсиядa мен. Депутаттарның кандидаттарындан эң-не улуг назылыг кижи ол болду. Ол бодунуң туружукка төлептиг деп бодаар мен.

Кызылдың № 16/2575/4 участогунда үш муң үш чүс ажыг соңгукчулар бар. Эртенгинин он шакка чедир соңгукчуларның 20 хире хуузу бадылаашкынын берген.

ЭЭРБЕК. Бии-Хем районнуң Ээрбек суурда № 15 соңгулда участогунга бадылаашкын эртенгинин 7 шактан эгелээн. Совхозтуң үш хойжу бригадазында 179 соңгукчуларже район Советиниң депутады, агитатор Е. К. Седип-оолга удуртказал болуп эртенгинин 5 шакта аъттанышкан.

Тываның № 391 девискээр соңгулда округундан ССРЭ-ниң улус депутадынга кандидат, СЭКП обкомунуң бирги секретары Г. Ч. Ширшин, Красноярскинин № 16 национал-девискээр округундан ССРЭ-ниң улус депутадынга кандидат, ССРЭ-ниң камгалал министрииниң оралакчызы, Ракета шеригдериниң кол командылакчызы Ю. П. Максимов, Бии-Хемниң № 653 соңгулда округундан районнуң төп эмнелгезиниң халдавырлыг аарыгларга удур салбырының эргелекчизи З. Н. Доронина, Тываның септелге-техниктиг будурулге черинин директору В. Д. Титов дээш суурнуң чону бадылааннар.

Соңгулда участогунга кымны-даа мурнай хоочуннар З. И. Середкина, Д. С. Сенги, П. М. Балчий-оол, А. С. Монгуш, он сес харлаан бир дугаар соңгуп турарлардан И. Б. Куулар, Ч. А. Монгуш олар келгеш бадылааннар.

Соңгулда комиссиязының даргазы Б. Д. Дондуп, секретарь С. И. Бирилаактай баштаан 9 кижи составтыг комиссия бадылаашкынының түнелин үндүрген. Нинтиндиле 532 кижи бадылаашкынга киришкен.

Сүт-Хөлдүн, Өвүрүнүң Болгаш Моңгун-Тайганың № 652 национал-девискээр соңгулда округунда хамааржыл турар бүтү соңгукчулар ол улуг, политиктиг ужур-дузалыг кампанияга идепкейлиг белеткенип, күш-ажылчы чедиишкиннер-биле уткаан. Соңгулдалар мурнунуң хуралдарынга Сүт-Хөлдүн, Өвүрүнүң Болгаш Моңгун-Тайганың ажылчы чоннары боттарының иштинден эң-не төлептиглерин адап, оларның дугайында ижин-кара чокка чугаалажып, ССРЭ-ниң улус депутаттарынга кандидаттарны депшидип үндүргеп.

Өвүр, Сүт-Хөл болгаш Моңгун-Тайга бо үш районнуң бүтү-ле соңгулда участоктары арыг-силиг болгаш кавас-чараш шиметтингеп. Оон-биле чергелештир ол чугула кампания хүнүнде аъш-чем болгаш үлетпүр барааннарын соңгукчуларга алдаа-биле саларын, оюн-концерттерни көргүзерин, янзы-бүрү спортчу маргылдааларны организастап эрттиреринден башка бурунгаар планнап көрүп, белеткел ажылын чорутkан турган.

Хандагайтының соңгулда участогунга баштай соңгаан кижи — партияның болгаш күш-ажылдың хоочуну Степан Хавырыкович Сыгыртаа. Ол бюллетеньнерни хааржакче сугарының мурнунда, амгы соңгулдаларның онзагай байдалдарын чугаалаш, ажык-чарлыг чоруктуң, демократтыяның алыс уткалын амты үеде улам хамыладып, эде тургустунууушкунуңуң бүгү чуртта чедиишкинниг чорун турарының чоргаарадын илереткен. Ол-ла районнуң Чаа-Суурда соңгулда участогунга эртенгинин чедө шакта СЭКП-ниң түрээлелинге 50 чыл бактаан келген, күш-ажылдың хоочуну, ам сезен харлыг Ранса Аракчаевна Калдар: «Мынча ур чыл чурттап, ажылдап келгеш, каш-даа соңгулдаларга киришпедим. Ынчалза-даа демократтыя болгаш ажык-чарлыг чорук үезинде мындыг онзагай соңгулдага черле киришпээн мен. Соңгуур улузувустуң намдар-тевүүлү-даа, оларның программалары-даа солун-дур»—деп, омак-сергек чугаалаан.

Ол мынаш Сагдының соңгулда участогунга СЭКП-ниң болгаш күш-ажылдың хоочуну Дажы Бичe-ооловна Куулар бюллетеньнерни хүлээп ап тура, ССРЭ-ниң улус депутаттарынга кандидаттарның программалары-биле танышканын, ында күш-ажылчы кижилерниң амыдырал-чуртталгазын улам экижидеринче сагыш салып, ол талазы-биле кызымаккай хөделирин, боттуг хемчеглер алырын чоп мурнунга аазап турарын эки деп демдеглээн, «ындыг-ла болзун, бүтү-ле түвө чогуп, будуп-ле турар болзун» деп йөрээген.

Чүгле Өвүрге хамааржыр дөрт муң ажыг соңгукчулардан эртенгинин он шакка чедир безин ийи муң ажыг кижи соңгаан. Чаңгыс-ла бо чижектен безин алгаш көөрге, соңгукчуларның соруктуг көдүрлүүшкүнүн, эң идепкейлиин көргүзүп турар.

ССРЭ-ниң улус депутаттарынга чоннуң эң төлептиглерин соңгувушаан, оюн-концерттерни, янзы-бүрү спортчу маргылдааларны чыылганнарга соңуургадып бараалгаткан.

Аксы-Барлык суурнуң Культура бажыңы. Дээ бажында ону доддур чон чыглып келген. ССРЭ-ниң улус депутаттарынга кандидаттар Тываның № 391 девискээр соңгулда округундан СЭКП Тыва обкомунуң бирги секретары Г. Ч. Ширшиннi, Красноярскинин № 16 национал-девискээр соңгулда округундан ССРЭ-ниң камгалал министрииниң оралакчызы — Ракета шеригдериниң кол командылакчызы Ю. П. Максимовту, Барыын-Хемчиктин № 649 соңгулда округундан В. И. Ленин аттыг «Тыва дагдуу» комбинаттың чиигине директору Ю. Т. Комаровту соңгуур дээш келгеннерни ол.

Эртенгинин 7 шак. Соңгулда участогунуң даргазы К. С. Саая бадылаашкынны эгелээринче соңгукчуларны чалаан. Күш-ажылдың хоочуну 74 харлыг Маңзыр-оол Эренчинович Хертек бир дугаарында бюллетеньнин алгаш, урна чанынга чедип келгеш, мынча дээн:

— Улуг чуртумнуң улам-на хөй чечектелип сайзыраары, эде тургустунууушкунунуң амыдыралга чедиишкинниг боттанары, делегейге бижыг тайбың дээш бадылаашкынымны берип тур мен.

Оон соонда соңгукчуларның бадылаашкыны уламы бергеп.

Чөлдаи-Сайыр, Тар-Үзүкте малчын коданнарда соңгукчуларны бадыладыры-биле дөрт автомашинаны, хааржак дергилээн аъттыг кижилерни чорутkан. Олар кыска хуусаада 152 соңгукчуну бадыладып алгаш келгеннер.

Хүндүскүнүң он ийи шак четпээнде Аксы-Барлыктың соңгукчулары шупту бадылаа дооскан.

Барыын-Хемчиктиң соңгулда участоктарынга бадылаашкын организастыг эрткен. Кызыл-Тайга, Муңгаш-Ак соңгулда участоктарынга бадылаашкынның эртенгинин 10 шакта доозулганын дыңнаткан. Саадан-Терек, Аянгаты, Бижиктиг-Хая, Ак-Довурак хоорайның эң-не хөй соңгукчулуг Школьная соңгулда участоктарынга соңгукчуларның бадылаашкынны организастыг эрткен.

ЧАДААНА. Дамдын Бызыйевич Кара-Сал, Александр Одановнч Хертек — каймызда көдээ ажыл-агый специализи, бирээзи — «Тыва» совхозтуң директору, өскези — «Тээли» совхозтуң кол экономизи. Чаңгыс округтан ийи кижиниң кандидат кылдыр депшидип, бюллетеньге кирип деп чүве мурнунда Чөөп-Хемчикке база Бай-Тайгада-да турбаан.

ССРЭ-ниң улус депутадынга соңгулдалар талазы-биле Чөөп-Хемчиктиң № 650 национал-девискээр соңгулда округундан үстүнде адаанывыс ийи районнан депшиттирген кандидаттар кайызыда төлептиг.

Мурнунда чаңгыс округ турбаан ийи районнуң соңгукчуларынга төлептиглерин эң-не төлептиин шилип алыр, ону ССРЭ-ниң улус депутадынга соңгуур чол онаашкан. Бир-тээ, кандидаттар соңгукчулары-биле неләә кады ужурашкылаан, программаларын таныштыргылаан болганда, ынчан-на чамдык соңгукчулар кымны дээш бадыларын шилип алнан турганы чугаажок.

Бадылаашкынныар Чөөп-Хемчикке база Бай-Тайгада идепкейлиг эрткен. Эртенгинин 10 шакта-ла Чыргакының, Бажың-Алаактың, Хөндергейниң соңгукчуларының 80 ажыг хуузу бадылаашкан, ынчангаш районнуң девискээринде 13 округтан оларга бир-ле дугаарында бадылаашкынныар доозулган.

Ол дээрге, бир талазында, чоннуң идепкейлиин, өөнде, соңгулдаларны организастыг артырар дээш партия, совет органнарның, агитколлективтериниң, участок комиссияларының кымнак ажылының түнелги болган.

— Бо соңгулдаларның эң-не онзагай шынары болза, демократтыяның алаш хөгжүлдезин соңгукчулар боттары көрүп, аңаа киржип турарында. Кандидаттарны мурнукузунда мынаш, үстүнден адап бербээн, чоп боду шилип, депшидип үндүргенинде — деп, улус депутаттарының Чөөп-Хемчик район Советиниң күүскомунуң секретары А. Монгуш чугаалаан.

Тываның көдээ ажыл-агый техникумунда № 9 соңгулда участогу. Техникумнуң хураалдаар залынга соңгулда участогунуң комиссиязы бүрүн составы-биле столдарда олурупкан. Столдарның артында ханада соңгукчуларның фамилияларының эге үжүктерин алфавит ёзугаар көскүзү-биле парлаан, өскүлээп каан.

Залдың иштинде сес кабинаны кылгап, оон иштинде тумбочка, сандайларны, карандаш, демир-үжүктерни салгылап каан.

Соңгулда участогунуң даргазы Л. М. Чат-оолова-биле ниити байдалды чугаалаттым.

— Бис соңгулдага белеп бис. Бистиң бо участокта ниитизи-биле 2070 соңгукчу дажыда бар. Бадылаашкын үезинде участокка кээп бадыладып шыдаавас, назылап кыраанныр болгаш аарыг-аржык соңгукчуларны бажыңнарындан барып бадыладып алырыбыс-биле мында тускай машиналарны база быжыглагылаан каан. Ураларывыс база белеп. Ындыг соңгукчуларның дажызын агитаторлар, дергүл-төрелдери кээп бижидип турарлар-дыр —деп, Любовь Маспык-ооловна чугаалады.

Эртенгинин чедө шак четкен. Мурнунда эртип турган соңгулдалар ышкаш ол участокта соңгулдаларга бадылаашкынның эгелээн дээр дугайында чарлал-даа, бир дугаар соңгуп турар апнын соңгукчу-даа, улуг назылыг соңгукчу-даа үүле чугаалаваан. Коридорда маңаан соңгукчулар залче кирип эгелээш, алфавит ёзугаар столдарга чедө бергеш демдеглеткеш, бюллетеньнерин алгаш, кабиналарже кирип, депутаттарның кандидаттарыбиле танышып, бадылаашкынын берип эгелээннер.

Ол-ла участокка улуг назылыг соңгукчу О. К. Ламадан:

— Бо эртип турар ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының дугайында чүнү чугаалап болур силер? —деп айтырдым.

— Бо соңгулда дээрге амгы үениң негелдезин ёзугаар эде тургустунууушкунуңуң үеинде ёзулуг ажык-чарлыг, демократтыяны шын сагып, чоп боттары депутаттарның кандидаттарын шилип ап, боттары депшидип ап турарын кончуг чөптүг деп бодаар мен. Ылаңгыя бистиң Кызылдың Чөөп № 648 соңгулда округунга ССРЭ-ниң улус депутадынын кандидадынга чакгыс кижини депшидер турган, бисте ийи кандидат депшиттирген. Оларның аразында улуг маргылдаа чоруп турар. Ол маргылдааны бөгүн бистер соңгукчулар шиитпирээри-биле ам чыглып, бадылаашкынныыстыр берип турарывыс бо. Оон түнелги кавыг болдуру, кым тиилел үнери билдинмес айтырыг. Ынчангаш соңгулдаларның иштин түнелги үнүп кээрге, оон кестү бээри бидиннигир. Мен ийи кандидаттың бирээзи ажылчын кижи боорга, бистиң ог-бүдевистиң кежигүннери В. Е. Ийжин дээш боттарывыстың бадылаашкынывысты бердинис.

Эртенгинин сес шактан бээр участокка бадылаар дээш келген соңгукчуларның саны көвүдээн.

Оларның аразында республиканың аңгы-аңгы районнарындан келген бадылаар эртенин шынызылгалыг соңгукчулары база келгилээн. Оларны аңгы немелде дангыза киргеп, соңгулда бюллетеньнерин берип турдулар.

Ындыг-даа болза, чамдык соңгукчуларның талазындан соңгукчуларның дакпазында ат, фамилиязын киирбээнин, соңгулда участогунга кээп бадылаар дугайында чалалга бербээнинге хомудалдар база бар болгулап-даа турду.

Ол дугайында хоорайның албан черлериниде болгаш организацияларында партия организацияларының агитаторларының түс-түзүнде быжыглаттынган участоктарынга четпес ажылдап турганың чеченчизи-дир.

Тес-Хемниң № 655 соңгулда округу. Баштайгы бюллетеньнин күш-ажылдың хоочуну Дукар Калчанович Төмүр-оол холга алган:

— Бажым когергиже кирбээн чүвем-даа, кедүрбээн хөнүм-даа чок. Тыва Арат Республикадан бээр бүтү чаартылгаларны көрүп, бодумнуң үдүүмни киирштирип кедим. Ам чурттуң эде тургустунууушкунуң база көрүп, улус депутаттарын бадылаар аас-кежиктиг болдум. Бо депутаттарымның чоннуң чагыгларын бүрүн күүседиринге бүзүрелиимин илереттиишаан, оларның шудургу ажылдарын күзедим — деп, ол чугаалаан.

Тес-Хемниң № 655 национал-девискээр соңгулда округунуң бүтү участоктарынга бо соңгулдада онзагай чүүл — ийи кандидаттың кайызын бадылаарыл деп айтырыг: комсомол ажылдакчызы Александр Санчатты бе азы хойжу Свердов Хайыңны бе? Соңгулданың мындыг байдалдыг апарганынга чоннуң соңуургалы улгадып, идепкейлиг көдүрүлгеп. «Чодураа» совхозтуң аныяк чолаачызы, соңгулдага эң баштай киржип турар Анатолий Айлыпаа, «Мерең» совхозтуң орден-хамыналыг малчыны, күш-ажылдың хоочуну Орус Намдал, черле соңгукчу бүргүү бадылаашкынга деминг киришкеп. Олар оон ынай СЭКП ТК-ның кежигүнүнге кандидат, СЭКП обкомунуң бирги секретары Г. Ч. Ширшиннин, Ракета шеригдериниң кол командылакчызы, ССРЭ-ниң камгалал министрииниң оралакчызы, армия генералы, СЭКП ТК-ның кежигүнү Ю. П. Максимов ээш база бадылаашкынның бергеннер.

ЧУРУКТАРДА: БАДЫЛААШКЫН ҮЕЗИ.

ССРЭ-ниң улус депутаттарынга кандидаттарны депшидери болгаш оларны соңгууру мурнуку соңгулда кампанияларындан дыка ылгалдыг болган. Маңаа чоннуң соңуургалының күштүг, харыысалгазының бедик киржилгезинин идепкейлиг болганын демдеглээри чөп. Олар демократтыяны деткип, эде тургустунууушкунга үлүүн киирип, боттарының хамааты хүлээлгезин болур-чогууру-биле күүсеткеннер.

(Участоктардан материалдарны «Шынның» корреспондентилери: С. Хертек, К. Чоозу, М. Саая, М. Өлзей-оол, Э. Кечил-оол, Т. Хертек, М. Оюн, Н. Дажинмай, В. Монгуш, О. Охемчик олар белеткээн).

УЛУСЧУ КОНТРОЛЬ

№ 3 март 1989 ч

ЭДЕ ТУРГУСТУНАР — КОЛ НЕГЕЛДЕ ЫНДЫГ

Партия, совет, ажыл-агый организацияларында, хой-нийги организацияларында чоруп турар эде тургустунуушкун улусчу контроль органнарынын ажыл-чорудулгазынга шуут чаа негелделерни салып турар.

СЭКП-нин XXVII съездизинин, партияның XIX Бүтү-эвилел конференциязының шиитпирлеринде экономиктиг реформаны боттандырарынга, улус ажыл-агыйында таарымча чок түүлдер-биле демиселди күштелдиреринге, ажылчы чонну күрүненин болгаш пинтилелдин ботэргелел-башкарылгазынга хаара тударынга оларның ролюн бедидерин чугулаап көрген.

ССР Эвилелинин Конституциязынын 96 түүлүн ёзугаар улус депутаттарынын Советтери бүдүрүлгелерге, албан черлеринге болгаш организацияларга ажылчы чонунун хой-нийги контролюн күрүне контролю-биле кады боттандырар улусчу контроль органнарын тургузар.

Улусчу контроль органнары хоойлуулудулга негелделерин, күрүне программаларын, онаалдаларынын күүселдезин хынаар, күрүне сагылга-чурумунун үрекчилери, ажыл-агыйжы эвестер, самыгдакчылар, тетчеглекчилер, бюрократтар-биле демиселди күштелдирер, күрүне аппарадынын структурazын база ажылын сайыртайжыдар дээш база ескерээ-даа хемчеглерни ап турар.

Үениң негелдезин ёзугаар улусчу контролёрларынын ажылын үнелеп көөрге, бистин республиканың хайгыылчыларында ам-даа эде тургустунуушкун оожум чоруп турар. Хоорайның, районнарының улусчу контроль комитеттеринге чоруткан хыналдаларының аналызинден алырга, чамдык улусчу контроль бөлүктери хүнүң чугула айтырыгларыяче кичээнгей салбайн келгени илерээн. Аъш-чем продуктулары-биле чурттакчы чонунун кайы хире хандырыгланын, чуртталга бажыңнарын, социал. культура, амыдырал хандырыгла тудугларын ажыглалга киирип турарын, чонунун хереглел барааннарын будүрерин ковүдедирин, ажылчы чонга өртектиг ачылдуза чедирерин калбартырын олар чугулаап көрбээн болган.

Республиканың улусчу контроль органнары арткан чылын эът будүрүгээнин ковүдедир, мал ажылынга бригада, өг-бүле, аренда керээлерин пептерелир талазы-биле Тыва АССР-нин Агроүлетпүркүркомунуң, АҮК-терин ажыгынын, хамаатыларның дузалаа ажыл-агыйның байдалынның болгаш хегжүлдезинин, чурттакчы чонган эът садын ап турарының, респотребсоюзтун системазында эътти болбаазырадын турарының, белеткел пунктуларының ажылының дугайында болгаш ескедаа хыналдаларны чоруткап. Оон түңнелдерин республиканың Улусчу контроль комитединин хуралынга чугаалашкап. 1988 чылдың октябрьда Чөөп-Хемчик, Улуг-Хем, Сүт-Хөл, Бии-Хем районнарда кыштагларашкынын чоруп турарын хынаап. Үстүнде алаан болгаш ескедаа хемчеглерден алгаш көөрге, республиканың Улусчу контроль комитеди Коммунистиг партиянын болгаш Совет чазактың үндүрген чугула доктаал-шиитпирлерин амыдырала боттандырынга, улус ажыл-агыйының байдалының болгаш хегжүлдезинин, чурттакчы чонган эът садын ап турарының, респотребсоюзтун системазында эътти болбаазырадын турарының, белеткел пунктуларының ажылының дугайында болгаш ескедаа хынаалдаларны чоруткап. Оон түңнелдерин республиканың Улусчу контроль комитединин «Совет Тыва» совхоз бүгү картофелин доңгуруп алганын дыннаткан. Бир эвес четпестерни эдип алырын күзээнген үдуртукчу бүрүүг сөөгүн өөлээр чүве болза, так мынлыг ажыл-агыйжы эвес чоруктан үштүвүп болур турган ийик.

Чамдык комитеттер, улусчу контролдуун белүктерин ам-даа эрги хевээр ажылдавышаан. Хайгыылчыларны калбаа-биле хынаалдаларга киирештирбес чорук уламчылавышаан. Районнарның чамдык улусчу контроль комитеттери Советтерниң доктаамал комиссиялары, профэвилел, комсомол организациялары, хоойлу-дүрүм камгалаар органнар-биле кады хынаалдаларны кылбайн турар.

Үлетпүр бүдүрүлгелерде, совхозтарда, организациялларда, суур болгаш көдээ Советтерниң чанында дыка хөй улусчу контроль белүктери чедир ажылдавайн, эвээш хынаалдаларны эрттирип, оон түңнелин хуралдарынга сайгарып, чугаалашпайн, күш-ажылчы коллективтиң чөвүлелдеринге, партия организацияларынга, үстүнде турар улусчу контроль органнарынга дыңнатпайн турар. Хайгыылчыларның хынаалдазының, медээлериниң түңнели-биле бүдүрүлгелерниң, совхозтарның удуртукчуларынга киирип турар. Эрткен чылын 57 хынаалданың түңнелин партия хооркомунга, райкомнерга, хоорпайкүүскомнарга дыңнаткан. Тыва АССР-нин Улусчу контроль комитедин дөрт хынаалдаңа түңнелин чоруткан. Оон харыылары мынчага чедир чок, ону улусчу контроль органнары маңан турар.

Тываның улусчу контроль органнарының ажылдакчылары эде тургустунуушкунуң негелделеринге дүүштүр ажылын эде тургузарын чугула соруглазы кылдыр сайын турарлар.

Дандар-оол ООРЖАК.
Тыва АССР-нин Улусчу контроль комитединин даргазы.

АЙТЫРЫГ КИЧЭЭНГЕЙДЕ АЛДЫНГАН

Өг-бүле бүрүзүн ийи муң чылга чедир аңгы бажыңбиле хандырар улут соруулга бистиң чуртта салдынган болгай. Мынчангаш ол программаны амыдыралга боттандырар харыысалгалыг соруулга туруп турар. Районнуң улусчу контроль комитеди бодунуң ажыл-чорудулгазының бир кол угланыышкынын ол айтырыгже угландырган болгаш чуртталга программазының канчаар боттанып турарын хайгааралга алган. Мынчангаш районнуң улусчу контроль комитеди болгаш контроль бөлүктери арткан чылын ол талазы-биле чамдык ажылдарны кылып чоруткан.

Районда тудуг база чуртталга тудуунуң программазының күүсеттинип турарының байдалын көрүп, эрткен чылдың май айда массалыг хынаалдарны чоруткан. Анаа совхозтарда болгаш тудуг организациялларында улусчу контроль бөлүктери, районнуң улусчу контроль комитединиң штаттан дашкаар активчилери киришкен. Массалыг ол хынаалданың түңнелин үндүрген. Ол чүнү көргүскенил? Районнуң совхозтары, тудуг организациялары капитал тудуг айтырыныче болгаш чуртталга тудуунуң программазының күүселдезинче четпес кичээнгей угландырып турары илерээн. Анаа хамаарыштыр дараазында сан-түңнүг көрүү керээлиннер. 1987 чылда районга 4664 дөрбелчин метр чуртталга шөлүн ажыглалга киирер турган. 4183 дөрбелчин метр чуртталга шөлү ажыглалга киирген. Ам эрткен чылдың бирги кварталында байдалды көргүзейн. Ол үениң иштинде 1090 дөрбелчин метр чуртталга шөлүн ажыглалга киирер турган, оон 281-ни ажыглалга киирген, азы план чүгле 25,8 хуу күүсеттинген. Чуртталга тудуунуң программазының районда оожум күүсеттинип турары мындыг чүүлдер-биле тайылбырлаттынар. Оон бир чылдагааны — ажыл-агый, тудуг черлериниң удуртукчулары, АҮК чуртталга тудуглариның айтырыгларынче эвээш кичээнгей угландырып турган. Тудугну тударының хүүсаазы болган чок-ла саадаашкынга таваржып турарының фактылары бар. Оонбиле кады шынар айтырыныче кичээнгей кошкак. Тудугуның технологиязын хажыда бээр чоруктар бар, шынары негелдеге дүүштинес тудуглар эвээш эвес. Оон бир чижээ бо. «Бурунгаар» совхозта ийи аал иштиг чурттаар бажыңны багай эвес болуп турар, оон чамдык эки талазы бар. Ону дараазында сан-түңге көрүп көрзээн. Район 1988 чылда 4276 дөрбелчин метр чуртталга шөлүн ажыглалга киирер кылдыр көргеш турган, херек хырында 4550 дөрбелчин метрни ажыглалга киирген. Чуртталга тудуунуң программазының арткен чылда планын район күүседип алаа-даа, чурттаар орап-бажың-биле четче хандыртынмаан кижилер ам-даа хөй. Ол айтырыгның чугулазын барымдаалап көргеш, чуртталга тудуунуң программазын районда хүлээп алганы-даа ол. Ында улут соруулгалар көрдүнген. Чижээ, амгы үеде районда чуртталга шөлүн бир кижиге 11,3 дөрбелчин метр онаажып турар болза, ол сан 2001 чылда — 17,2 дөрбелчин метр болуру көрдүнген.

Климентий ОЧУР-ООЛ.
Каа-Хем районнуң улусчу контроль комитединиң даргазы.

ХАЙГЫЫЛЧЫ

Е. И. Худышкина—Таңдыда Межегей көдээ Советиниң чанында улусчу контроль бөлүүнүң кежигүнү. Ол даалганы Екатерина Ильинична ак сеткилдиг күүседип, хынаалдаларга, рейдилерге идепкейлиг киржип турар. Суурда магазинниринң, ясли-садигтиң ажылын хайгыылчылар хынаан көргеш, ында кылдыкып турар ажылдар-биле чергелештир ажылчы чонну барааннар, үруглариы аъш-чем-биле хандырып турарында четвестерни илереткен.

Уруглар садигтиниң ажылдакчылары аъш-чемни чогуур нормазынга чедир бербейн турар болган, ону болдурбас дээш бурүүлүг кижилер-биле шынгыы чугаалашкаш, ажылды экижидерин дааскан. Магазиннериниң ажылынга хамаарыштыр четпестер, шүүмүүлелдер, негелделер бо-ла болу бээр. Ону эдип алырының хемчеглерин хайгыылчылар ап турар.

Е. И. Худышкина негелделиг еэн-хөө ажылдакчыны, көдээ Советтиң улуг бухгалтери кижи болгаш четпестерге эптеш чок, ону дораан-на илередип тып алыр болгаш оларны эдип алырда чүнү кылырынга арга-сүмезин кадар, практиктиг дузаны көргүзер чаңчылдыг. Ажылдың так мындыг аргазы четпестерни дүрген эдип алырынга салдарны чедирип турар.

ЧУРУКТА: хайгыылчы Е. И. Худышкина.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

Билип алыңар

РЕСПУБЛИКА КОМИТЕДИ КАНДЫГ ХЫНАЛДАЛАРНЫ ЧОРУДАРЫЛ?

Тыва АССР-нин Улусчу контроль комитеди апрельмай айларда дараазында хынаалдаларны чорударын планнап турар.

Көдээ культура-спорт комплекстеринин четкилерин хөгжүдериниң планының күүселдезин болгаш оларның чурттакчы чон-биле культура-массалыг ажылды чорудуп турарын апрель айда хынаар.

Тыва АССР-нин Агроүлетпүркүркомунуң болгаш «Тыва суг мелиорация» төлевилел-тудуг-ажыглал каттыжыышкынының суггаттыг черлерин ажыктыг ажыглаварының, Чөөп-Хемчик, Бай-Тайга районнарның совхозтарының суггаттыг черлеринің ажыглалын эжиждеринің талазы-биле чорудуп турар хемчеглерин апрельде хынаар көөр.

1987 чылдың ноябрьда үнген СЭКП Төп Комитединиң болгаш ССРЭ-нин Министрлер Чөвүлелиниң эът комбинаттарының болгаш сообдукчуларның техникти эде дериишкинин база чепсеглээшкинни дүргедедир дугайында доктаалын Кызыл-Даңдың, Кызыл-Мажалыктың эът комбинаттары канчаар күүседип турарын май айда хынаар.

«Шагаан-Арыг тудуг» трестин чурттакчы чонган социал-культура объектилериниң тудуун база ажыглалга киирерин дүргедедир дээш чорудуп турар хемчеглерин май айда сайгарып чугаалажыр.

Комитеттерден дыңнадыглар

ШАГААН-АРЫГ. Чүүк сөөртүр автотранспорттуң туруушкунуң кызырар талазы-биле «Шагаан-Арыг тудуг» трестиң будүрүлге-технологтуг четчеглээшкин эргелели кандыг ажыл чорудуун турарын район комитеди хынап көргеш. Керээ ёзугаар ажыглаттынып турар күрүне автотранспортунуң күчүзүн четче эвес ажыглаар, чүдүрүлге-дүжүрүлгезин саададыр чоруктар эргелелде хөй. «Красноярск тудугтранс» трестиң Шагаан-Арыгда тускай будүрүлгези керээ ёзугаар 1988 чылда 138 муң тонна чүүктү эргеленге сөөртүп бээр турган, чүгле 115 тоннаны сөөртken. Оон чылдагааны автотранспортка чүүктү долу чүдүрбейн, анаа туруушкунларны ковүдеткенинден болган. Автомобильдерниң чүзүгүнүң дүжүрүлгезин саадаткынындан анаа туруушкун шактары чылда 600 четken. Чүүк дүжүрүлгезин 10—11 шак чедир саададып турар. Алыр чүүктерниң бар-чогун дугуржуп албаанындан, Шагаан-Арыт биле Кызыл аразында ааш-мааналарны журуг маңнадыр таварылгалар база бар. Чүгле январь-февраль айларда 170 ажыг тонна чүүк сөөртүнмээн.

Автотранспортуң ажыктыг ажыглалын хандырбайн турарының талазы-биле эргеленің начальниги О. В. Виноградовтуң тайылбырын комитет дыңнаан, чогуур хемчеглерни ап чорудар дугайында оон аазаашкыннарын контролдуга алган.

МУГУР-АКСЫ. Чурттакчы чонну аъш-чем-биле канчаар хандырып турарын хынаанының түңнелин Монгүн-Тайга районнуң улусчу контроль комитеди сайгарып көргеш. Столоваяларның белеткеп турары чемнериниң ассортиментизи әлбээн, шынары экижээнин демдеглээн. Мынчалаа-даа ап турар хемчеглер чонунун хереглелинге четпес. Мөгеп-Бүрен суурнуң чурттакчыларынга болгаш малчыннарынга садыг хандырылгазында немешкен чаа чүүк чок. Немештир будүрүп турар аъш-чем кылыгларының хевирлери ам-даа кызыы. Будүрүлгезинин хемчээли эвээш. Колбаса кылып, эът шыттаар цехтиң ажылы шуудан чадаан. Соодукчу, эът тыртыгар машина чок, ону дүрген тып, четчеләэр хемчеглерни райпо баштаар черп саадаткан. Яңзы-бүрү аъш-чем кылыглары будүрер, тускай мергежилдиг кадрлар белеткээр ажыл кошкак. Школачыларны чапсар үезинде ишки чем-биле хандырарының ай-тырыы ам-даа шиитпирлетпиимээн. Комитеттиң хуралынга райпо баштаар черинин даргазы О. В. Салчак айыттынган четпестерни чайладыр хемчеглер алырын ааъап, аъш-чем кылыгларының будүрүлгезин ам-даа ковүдедирининг, оларның ассортиментизин әлбедирин, тускай конднтер цехин ажыдарын, дузалаа ажыл-агыйынга 40 баш төрүүр сарлыкты, 250 баш шээр малды, 20 баш хаванны азырап эгелээрин медеглээн.

Аазаашкыннарның күүселдезин район комитеди контролга алган, ук айтырыгны чыл төнчүзүнде катап сайгарып көөрүн докталган.

ТООРА-ХЕМ. Тожу районнуң улусчу контроль комитеди совхозтарда мал кыштаглаашкынын доктаамал хайгаарадга ап келген. Февраль айда хуралынга «Тоора-Хем» совхозтуң удуртукчулары кышкы үеде малчыннарның чедишкинниг ажылын хандырар талазы-биле ап чорудуп турар хемчеглеринин дугайында дыннаан.

Совхоз эрткен чылын эът, сүт, дүктү күрүнеге садарының планын күүсеткеп. Бо чылдың баштайгы ийи айында сүт будүрүлгезин эрткен чылдың ол-ла үезиндээзинден 12 хуу көвүдеткен. Мынчалаадаа кыш төнүп чорда, байлал баксырап эгелээн. Көк-Чар сүт-бараан фермазында бир инектен түнде саап аар сүт 1,8 килограмм чедир кудулаан, код чылдагааны — мал чеминиң чогунда. Чайгы, күскү үелерде удуртукчулар мал чеминиң белеткелин чогуур дешнелдиг организаставан. Бодүүн мал чеминиң планын чүгле 53 хуу күүсеткен. Ындыг байдалды биле тура-ла дирекция кышкы үеде хынгыыш белеткээрининг, одарлар далбыларының хемчеглерин боттандырбаан. Хой ажылының эң харыысалгалыг үези — ооланаашкын үезинде чем чедиишпези-биле холбашкан бергедээшкиннер таваржып турар. Дешнели сулараан хойлар ара салып, елүг хураганнар төрүп турар. Төрүттүнген чаш хураганнарның өлүп турар таварылгалары база бар. Чамдык коданнарда хураганнарның стоматиттен аарыры нептерээн. Сүт сөөртүлгези үзүктелири эвээш эвес.

Совхоз директору С. Б. Дугурну үк четпестерже комитет айтып, специалистерден, бригадирлерден негээн. Суда ажылы дээш кол зоотехник Х. М. Чигжиттп, хой бригадири И. Б. Лузунну сагындырган.

ТЭЭЛИ. «Тээли» совхозтуң Ээр-Хавак сүт-бараан фермазы 1988 чылда 48 тонна сүттү чедир будүрбейн барган. Бо чылдың эгезинден тура сүт будүрүлгезин фермада арткен чылдың ол үедеги деңнелиннден кудулаткан. Бирги кварталдың планын үезининң кырында келген.

Байдалдың чылдагааннарын тодарадыры-биле район комитеди фермага комплекстиг хынаалда чоруткан. Чылдагааннарның аразындан кол черни совхоз удуртукчуларының фермага быжыг чем-сүүр базазы тургузары-биле четче хемчеглер албаны боон турар. Сиген, сенаж, силос белеткели чүгле 30—40 хуугa күүсеттинген хиреде-ле, еске черлерден немештир мал чеми белеткээринин хемчээн албаан. Оон орнунга бар мал чемнин камнаар соруулгага чагыртып, инектерни декабрь айга чедир кадатка чер өткартып, чүгле саалда үезинде эвээш немелдө чем бээри-биле кызыгаарадттынып турган. Декабрь, январь айларда кол чем — саваң боон турган. База бир частырыг — фермада 400 чыл төрүүр инек-биле кады ол хире санныг төрүвес бода мал мөөнеттинген. Бруцеллёз аарының когу үзүлбейн турар, оон чылдагааны-биле сүткүр инектерни эътке дужаар ужурга ферма коллективи таваржып турар. Сүт будүрүлгезинин эвээжеп турарынга чамдык инектерни кызырап турары улуг салдарлыг. Зоотехниктиг болгаш селекция ажылының күзү деңнелдиин тарын боозадылгавын шынар чогу хереченер турар. Тарын боозадылга отчёду-биле малдың херек кырында төрүүрү улуг карышкактарлыг. Боос деп санаттынып турган 46 инек кызыр болган. Совхозтуң пинти удуртулгазындан хамаарышкан мындыг чергелиг кол четпестер хыналдадан илерээн.

Сүт будүрүлгезинин талазы-биле районда кол фермаңы ажылып бергедээшкиннерге таварыштырганы дээш совхозтуң кол зоотехниги М. И. Монгушту, код мал эмчизи С. С. Хертекти, фермаңың бригадири А. Ч. Хертекти комитет шыңгыы дөңгуткан. АҮК-түң зоотехниги З. Д. Дамбаны сагындырган.

ӨЙ-ШААНДА ИЛЕРЕДИР

«Тыва кобальт» комбинатының коммунистери шупту 256 кижи. Ол дээрге улуг күш. Барын цех бүрүзүндө коммунистер ажылдап, олар ескелерге төлептиг үлегерчижээн көргүүлүг турар. Ажылынга кызымаккай коммунистерге септекчилер пегинде В. Сатты, цех мастери А. Серебренниковту, бызаачы Д. Ондарны, автоматика болгаш хынаалдаңа төп лабораториязында С. Оюнну болгаш ескелерни-даа хамаарыштырып болур.

Ажылдың будүрүкчүдүүн бедилерде, сагылга-чурумну коллективниг күштелдиреринде, цехтер аразында сопиалистиг чарыштың калбарткан. Цехте, азы участокта ажылчын бүрүзү ажылды шалгыкын болгаш шынарлыг кылыр дээш, быжыг сагылга-чурумнуг болур дээш ажылдап турар. Коллектив кежигүнеринден чаңгыс-ла кижи багай шынарлыг продукция будүрер ийикке азы ажыл шагын чептүт чылдагаан чок үүлүтер болза, будүн коллективтиң ады баксыраар болгаш сопиалистиг чарыштың негелделерин ёзугаар шаңналманталдарга-даа кирбес. Ескеда чүүлдерден «эргезинө» казыттырар. Чогум-на харын моон үжурунда кижи бүрүзү сагылга-чурумну быжыг түдүп, кызымаккай ажылдарын оралдажып турар. Олла бүгүнү тускай комиссия, үлүсчу контролёрлар хайгаарап, көрүп турар.

Тос кижи составтыг улусчу контролёрлар белүүн хоочун ажылчын коммунист Александр Сергеевич Серебренников удуртуп турар. Цех бүрүзүндө ажылчыннарның сагылга-чуруму, будүрген продукциязының шынары, чарыгдалдар, продукциның шиитпирлеринде экономиктиг реформаны боттандырарынга, улус ажыл-агыйында таарымча чок түүлдер-биле демиселди күштелдиреринге, ажылчы чонну күрүненин болгаш пинтилелдин ботэргелел-башкарылгазынга хаара тударынга оларның ролюн бедидерин чугулаап көрген.

ССР Эвилелинин Конституциязынын 96 түүлүн ёзугаар улус депутаттарының Советтери бүдүрүлгелерге, албан черлеринге болгаш организациялларга ажылчы чонунун хой-нийги контролюн күрүне контролю-биле кады боттандырар улусчу контроль органнарын тургузар.

Улусчу контроль органнары хоойлуулудулга негелделерин, күрүне программаларын, онаалдаларының күүселдезин хынаар, күрүне сагылга-чурумунун үрекчилери, ажыл-агыйжы эвестер, самыгдакчылар, тетчеглекчилер, бюрократтар-биле демиселди күштелдирер, күрүне аппарадының структурazын база ажылын сайыртайжыдар дээш база ескеда хемчеглерни ап турар.

Үениң негелдезин ёзугаар улусчу контролёрларының ажылын үнелеп көөрге, бистин республиканың хайгыылчыларында ам-даа эде тургустунуушкун оожум чоруп турар. Хоорайның, районнарының улусчу контроль комитеттеринге чоруткан хынаалдаларының аналызинден алырга, чамдык улусчу контроль бөлүктери хүнүң чугула айтырыгларыяче кичээнгей салбайн келгени илерээн. Аъш-чем продуктулары-биле чурттакчы чонунун кайы хире хандырыгланын, чуртталга бажыңнарын, социал. культура, амыдырал хандырыгла тудугларын ажыглалга киирип турарын, чонунун хереглел барааннарын будүрерин ковүдедирин, ажылчы чонга өртектиг ачылдуза чедирерин калбартырын олар чугулаап көрбээн болган.

Республиканың улусчу контроль органнары арткан чылын эът будүрүгээнин ковүдедир, мал ажылынга бригада, өг-бүле, аренда керээлерин пептерелир талазы-биле Тыва АССР-нин Агроүлетпүркүркомунуң, АҮК-терин ажыгынын, хамаатыларның дузалаа ажыл-агыйның байдалының болгаш хегжүлдезинин, чурттакчы чонган эът садын ап турарының, респотребсоюзтун системазында эътти болбаазырадын турарының, белеткел пунктуларының ажылының дугайында болгаш ескедаа хынаалдаларны чоруткап. Оон түңнелдерин республиканың Улусчу контроль комитединин хуралынга чугаалашкап. 1988 чылдың октябрьда Чөөп-Хемчик, Улуг-Хем, Сүт-Хөл, Бии-Хем районнарда кыштагларашкынын чоруп турарын хынаап. Үстүнде алаан болгаш ескедаа хемчеглерден алгаш көөрге, республиканың Улусчу контроль комитеди Коммунистиг партиянын болгаш Совет чазактың үндүрген чугула доктаал-шиитпирлерин амыдырала боттандырынга, улус ажыл-агыйының

Чагаалар изи-биле

«СЕРЕБРЯНКАДА»—БӨГҮН

азы Ооң ажылынга хамаарыштыр ында дыштанып турарларның бодалы, чагаалардан одуруглар

Профилакторийниң кол эмчизи Бичеп Шөмбүловна Бурупчал ында дыштанып келген кижилерниң эмнээшкин алыр, чурттап, дыштанып турары өрээлдерин көргүзүп, нимти байдал-биле танышгырды. «Каа-Хем» хөмүр-даш разрезиниң «Серебрянка» санаторий-профилакторы йиндө келгепивис бо. Кадыын быжыглаашыл ап, анаа дыштанып турган чамдык кижилерниң профилакторийниң ажылынга хамаарыштыр редакциняже бижээн чагаалары адрести биске айтып берип, ооң ажылы-биле чоок танышкар, ол дугайын номчукчуларга дыңнадыр арганы берген.

Кандыг аарыглар-биле хоочурап чоруур кижилер маңаа кээп, дыштанмышаан, эмнедирил? Мында колдуунда-ла нерв системазы, тынын органнары-биле холбашкан аарыгларлыг, чүстеринде хоочулуг кижилер кээп турар. Олар маңаа ваннага кирип эмнелиринден аңгыда, электри-биле, парафининиг чиңнээшкиннерни алыр. Тынын органнарын чылыг дамчыштыр эмнээнин база чорудуп турар. Массаж аргазы-биле, күш-культураның сула шимчээшкиннерни-биле кадыкшылды быжыглаар. Дыштанып турарларның кадыкшылын быжыглаарынга көрдүнген эргежок чугула чүүлдер ында бар. Эмнээшкиниң түнелп, кижиниң кадыкшыл байдалын быжыглаарынга ооң алыс-ла салдары, кол-ла чүве— дээштин кайы хире болуп турарыл? Ол айтырыгга харыны редакциняга келген үстүнде чагаалаанын чагааларның авторлары, бо хүннерде ында чурттап, дыштанып турар кижилер берип болур.

Бо чагаанын автору— Кызыл хоорайга чурттап турар О. К. Сүзүкей. Бөлүк хоочуунар мурнуңдан чагааны бижип турарын ол ында дыннаткан. Ам ооң чамдык одурулгарны номчуп көрээлиңер:

...«Каа-Хем» хөмүр-даш черинин ажыктаны профилакторийге бо чылдың февраль айда дыштанып турдувус. Назы-хары улгады берген биетер ышкаш улуска таарымчалыг чер болду, самолётка, автобуска ырак чорбас дээрим ол-дур ийин. Ында дыштанып турар кижилерге ол черниң ажылдакчыларының талазындан кичээнгей багай эвес-тир, арыг-шевер талазы база эки, нимтизи-биле черле эки-дир. Чагааны бижий бергенивис таварылга эвес. Үстүнде чугаалааның чүүлдерин дыңнатпышаан, ынчалыг чүвени база чугаалаксап турар мен. «Серебрянканың» Красноярскиниң курорт черинче шилчидип берипгер» деп чугаа үнүп турган дижир, дамчыыр чугаа-дыр ийин. Оны дыңнаш, «ынчанмас чүве болза» дижип турдувус, бо чагааны бижээнивис ужуру-даа ында. Ынчап баар чүве болза, путёвка тып алыры бергедей-ле бээр-дир. Кодээде мал малдан чоруур малчыннарывыс бар болгай, ынчыыштыг ажыл соонда малаа изоп, дыштанып алыр аргадан оларга тургусса. Оны черле өөренип көрзе чүл?

Серебрянканы кежир ковуруг кылып каар болза артык эвес хире. Арыг кирип агаарлап-даа болгай, улуг улус борбак чудук кырлай алыр эвес—».

Шак ындыг янзылыг чугааны бо хүннерде ында дыштанып турлардан база дыңнап болур. Танывыш чугаалашкаш, черле кайы хире дыштанып, эмнедип турарын Бай-Тайга райондан келген болүк башкылардан сонуургадым. Оларның бирээзи Долзан Салчаковна Суглай-оол ында ам ийи чыл улаштыр кээп турар. Чугаалажы бээривиске, башкы оны мынчаар таныпсырлады:

— Улай-улай кээп турарым таварылга эвес. Маңаа дыштанмышаан, эмнедип турарым кадыкшыл байдалымга элээн салдарлыг, дээштиг болуп турар чүве бо. Катап келгенимниң чылдагаанындаа ында. Оон аңгыда, нимтизи-биле байдал ында черле багай эвес дээрзин чугаалаксап турар мен. Азып-чемни белеткеп кылып турарынга хомудал чок. Сүттүг шайны хайындырып берип турары амданныг. Назы-харыы улгады берген улуска тай чокта дыка берге аңаар ийик чоп. ында ындыг эвес. Маңаа дыштанып тура, бодум хуумда дараазында түнелдп үндүрүп олурар кижи мен: маңаа дыштанырга ажыктыг-дыр, бодап көрүнер даан, республика девискээринден үнүп, ырак чорбас-тыр, ындыг таварылгада, алган эмнээшкин дээштиг-даа бээр чүве-дир. Ырак черге дыштанып чеде бергеш, агаар-бойдузунга таарымчайп, кезек үеде чаңчыгып чадап туруп бээр таварылгалар база турар болгай. Маңаа бодалымдыр ийин.

Профилакторийде чүү четпейн турарыл? Душ чок болуп турары багайдыр, ону тургузуп алгаш, малгаш-биле чиңнеп эмнээрин чедип алыр болза, ажырбас, ынчан эргежок чугула чүүлдер шуптуу бар деп санап болур чүве.

Аңаа дыштанган, ам ында дыштанып-даа турар кижилериң эки сестерип дыңнаары күсенчиг болбайн аан. Эмнээшкиниин дээштиг болурун чедип алырын ында чугулалап турар. Ол соруулга-биле массаж кылыр инструктор кижиин ажылдадып алырының аргазын кол эмчи чамдык штаттарны эде көрүп тургаш, тургузуп алыр аргалыг болган. Оон аңгыда. дыштанып турар кижи аңаа турган ол үезинде лор, кардиолог, невропатолог, венерородематолог дээш чижектиг эмчилерге кирип, олардан консультация алыр аргалыг болур байдалды тургузар күзел база бар. Оны чедип алырын чугулалап турар улус болду. Чедип алдынар болза, профилакторийге эмчи хандырылгазын экижидерииге ол чугаажок идиглиг болур.

Апрель, май айларда профилакторий аналарны уруглары-биле кады кээп, эмнеттинмаан, дыштанып кылдыр хүлээп алыр дээрзин Б. Ш. Бурупчал дыңнатты. Ие болгаш чаштарга көрдүнген ол сезоннуң соруглазы чүл? 3-7 хар назылыг уруглар аналары-биле дыштанып. Ийи сезоннуң кайызы-даа профилактиктиг хемчегер чоруур соруглалыг, уругларның кадының быжыглаары-биле дадыктырып эмнээрининң аргаларын ажыглаары көрдүнген.

Чугаавыстың эезинче эглип көрээли. Кандыг-даа ажылга үнелел, деткимче — моон соңгааргы ажыл-ишке сорук кирер болгай. Ыпчаңгаш редакцияга келген чагааларда бижиттинген ол чүүлдерни профилакторийге чедирдивис. Ында киргеп чамдык айтырыгларга, чижээ, О. К. Сүзүкейниң дувуредип турары «профилакторийниң еске черге хамаарыжыр кылдыр шилчидер деп турар дигеп» чугаага кол эмчи тайылбыр кылды: ындыг айтырыг тургустунарын тургустуныл турган, будурулгениң күш-ажылчы коллектив чевулели ындыг байдал-биле чопшаэрешпейн барган.

Ужуражып чугаалашканывыс башкы душ тургузарының эргежок чугулазын чугаалаан болгай. Айтырыг — ында, тургустуныл турар-даа. Душ чогундан, дыштанып турар кижилер чүнүп алыр дээш хоорайже кирер ужурга таваржып турар. А айтырыгның шинтипрлеттинер, ишитипрлеттинмези хөмүр-даш разрезиниден дорт хамаарыжыр. Профилакторийде душ чогу-биле канчап чопшаэрежин олурар боор.

Эмнээшкин чорудар кабинеттерин, дыштанакчыларның чурттап турары өрээлдерин көргүзүп тура. Бичеп Шөмбүловна кичээнгейин чүвар черлерже утландырды. Оларның чамдыктарынга дарый сентелге пегеттиниң турар. Ажыл-агый, тодаргайлаарга, «энтехникиг хандырылга айтырыы ол будурулге черинге дорт хамааржыр чүве болганда, ол талазы-биле айтырыг бүрүзүнге кичээнгейлиг болур, хандырылганы экижидер ужуралыг. Оон аңгыда профилакторийниң автобузун тургузуп турар гаражты алгыдып, бедидер айтырыг база-ла оларга хамааржыр.

Редакцияга Тожу райондан бир чагаа база келген. Ону Татьяна Кушкаш бижип чоруткан чүве. Эмнээшкинни дээштиг болдурар дээш ында бар арга-курлавырларны багай эвес ажыглап турарын ол база эки деп бижээн. Ол дугайын демдеглеп тура, автор санитарлыг байдалдың илангыя удуур өрээлдерде, ванна тургускан черлерде негелдете дүүшпеэнин чагаазында мынчаар бижээн:

«...ылангыя ванна өрээлинде байдал каракка апчыг, өрээлдерин ол вес-биле чодары барык кылдыммайн турар. Коридорда, ванна өрээлинде шала чадыглары бөктүг, хирлиг. Ажылчын чедипгелиниден ындыг бе?...»

Байдал чагаада бижээнин ышкаш ында турганын кол эмчи билбес, сагынмас болду. Ындыг болур-даа үжүрлүг, чүге дизе, Б. Ш. Бурупчал маңаа бо чылдың февральда ажылдап киргеп болгаш, эрткен чылгы ындыг байдалды билбес. Профилакторийге эрткен чылын ындыг чүүлдер тургулаан болза, бөгүн— санитарлыг байдалга хамаарыштыр хомудал кирбейн турар. Ону бис бодувус база көрдүвүс.

«Серебрянка» профилакторийниң бөгүнгү ажыл-ишин ындыг. Дыштанып күзелдиг кижилерни ол маңаа турар.

Вера КУУЛАР.
(«Шынның» корр.).

ЭПТЕЖИР АРГА ЧОК

Ак-Довуракта трикотажтан хеп даарлар фабриканың директору С. И. Медведевтиң сагылга-чурумунда, удуртулгазында четпестерни, чурттапга болгаш күш-ажыл хоойлуларын наряжы-биле хандырып турарын сойгаалаан хомудалдар районнуң улусчу контроль комитединге киргеп. Район солуну «Хемчиктиң сылдысының» бир арнын долдур «Мен-не билгей мен» деп нимти аттыг шүгүмчүлелдиг материал база парлаттынган.

СӨКП райкомунуң чанында партийжи комиссияның кежигүнерге районнуң улусчу контроль комитеди-биле каты ол коллективке барып, хынаалаанын чорударга, хомудаалдар, солуна бижээн чүүл болдуунда шын болуп бадыткаттынган. Фабрикаңың ажылчыннары чурттаар кылдыр тутказ 60 аал нимти чурттаар бажыңның үлэшкининиң үезинде администрация болгаш профавиэел комитеди социал чөптүг эвес чорукту болдурган болгаш РСФСР-ниң Чурттапга хоойлузуунуң 69-ну чүүлүн хажыткан дугайында даарыкчы Ф. С. Ооржактың улусчу контроль комитединге хомудап бижээнин чөптүг. Ол бажыңның № 36 квартиразын профкомнуң чөпшээрели чокка ескерчей чадалып келдиргенин дээш Г. А. Тереитьевке берипкеп. Кайызы-даа ийи өрээлдиг 2 квартираны аалчылар хүлээп алыр чер кылгаш, 15 квартираны нимти чурттаар чер кылгаш, январ 30 удут, бичии кижилерни киперде база-ла директор болуу оны шинтипрээн. Бажың үлелгезинге күш-ажылчы коллектив чевулели киришпээн. Профкомнуң 13 кежигүнерн эрте-хүлээлге ажыглап, шупгузу чурттаар чернн алган, а ог-бүлезинде хей кижилиг В. Ч. Күжүгет, А. Б. Сарыглар, С. Х. Ширп, Б. М. Монге-Назын хажыызында арткан дугайында хомудаалдар чөптүг болгаң.

Сээлгү теде фабрикага күш-ажылдың бүзүрүлгенин болгаш хей-нимтинниң сагылга-чурумун хажыдар чоруктар көвүдээн. Эрткен чылын 19 кижи эзирптер сергедир черже киргеп. 59 кижи чылдагаан чокка хей ажыл шактарын үскеп. Ол-ла чылын 30 хар четпээн 76 аныяктарны ажылдаң үндүргеп. 1988 чылдың ноябрь 10-да Күш-ажыл хоойлузуунуң 33 чүүлүнүң 4-ку кезээ-биле 16, а бо чылдың январь 5-те ол-ла чүүл-биле 8 кижини ажылдаң үндүргеп. Директор С. И. Медведев бодуу ажылдаар «черниге эзирик турган дугайында ажылчын кижиниң «Тыва даг-дүгү» комбинаттың партпомунга киргеп хомудалын чогуур үезинде сайгарбайн барганы окта четпес.

Үстүнде чижектеп кижизидилге ажылының багай тургустуганын тодаргай хереглеп турар. Администрацияның ажылдаң турар хержээн кижилерниң ажылынга таарымчалыг байдалдарны тургусканын. Чүвар чер, эмнелге пунктузу, аптечкалар белеп чок.

Администрацияның болгаш бухгалтерия аппаратының ажылында сан-хөө чурумун каржызы-биле хажыдар чоруктар база бар. Фабрикага 1988 чылдың январь 13-те үндүрген № 3 дужаал ёзугаар ССРЭ-ниң Министолер Чөвүлелиниң «Тыва АССР-ниң лесискээринде будурулгелериниң, албан организацияларның ажылчыннарының болгаш албан-хаакчыттарның шалыкшыга 10 хуу немелдерлер киперер дугайында» доктаазының дүүштүр 30 кижиге 3187 рубль 57 копеекти ажыр төлээн. Оон-биле чергелештир айган хүлээлгезин ажылдаң, документтиг эдер чоруктар бухгалтерияда бар. Кол бухгалтер Г. В. Самдан, шалың болгаш күш-ажыл талазы-биле экономист Л. Ф. Самарина, бухгалтер Л. В. Даржаа артык акша ап турганы илерээн. Оларның херектерни истелге органнары чедир сайгарып көөр апаар. Сантехник Л. В. Тульчиев, экономист Л. Ф. Самарина ажыл хүнүнүң 8 магының дургузуунда ийи ажылга дакпырлаан кылдыр будун чартык шалың ап турганы илерээн.

Үстүнде бүгү фактыларны хынаан соолуңде, районнуң улусчу контроль комитединиң болгаш партком иссиниң каттыштыкан хуралын эртиргеп. Аңаа бүзүрээн будурулге черинге социал чөптүг чоруктуу болгаш кижилерниң хамаатыг эргелерин каржызы-биле хажыдып. бажыңнар үлэшкининиң бодунуң кузээнин-биле хойлуга чөрүштүр чорудуп. ажылчыннарны масс алы-биле ажылдаң үндүрүп, сан-хөө чурумун үрээп, коллективте кижизидилге ажылын багай тургусканы дээш С. И. Медведевти эргедужаалынга ажылдаң болгур, болбазын шинтипрлээрин хамаарыштыр турары Абакан хоорайның «Хакасия» даараныкта трикотаж фабриказының администрациязынга санаалдарын дүүгүрүшкеп.

Директор С. И. Медведев хуралдың чөптүг шинтиприн хүлээп алырындаң ойталаан болгаш «Хемчиктиң сылдысы» солунга үшкен шын шүгүмчүлелге удурланып, район судунга бодун агартынып хомудал бижээн. Кижилер-биле ажылдаң билбес, бодуунуу-биле кара туразынга меңнирин орадажыр, эде тургустунар хөөн чок, бирократсыг удуртукчу чымчак сандайынга саадап орары-биле эптежир арга чок.

Александр ХЕРТЕК
(«Шынның» корреспондентизи).

АЖЫР САЙГАРГАН

В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинаттың ажылчын хандырылга кылдазының Постоянный суурда үлетүүр бараанларының № 2 магазинниң коллектиниң мурнуку чылдардан бээр шалыпчы ажылдап, планның даалгаларын доктаамал ажыр күүсеп, чарыштың мурнуну одурунга чоруп келген.

Оон беш аңгы салбырларында 16 кижи ажылдаң турар. Бо чылды база-ла эки желээн. Чүгле эрткен февраль айда 138 мүн рубльдиң барааннарын садып сайгарар планның 29,8 мүн рубльге ажыр күүсеткеп.

Күш-ажылдың хоочуну, аныяктарның дагдынныкчызы В. А. Гольдинаның удуртканы трикотаж кылыгларының салбыры чаңгыс ай хургуунда 25 мүн рубльдиң барааннарын садар турган, херек кырында ону 40,4 мүн рубльге чедирип, ескелерге үлегер-чижээн база катап көргүзүнеп. В. К. Предэниң улут, бичеп кижилерге белеп хеп садар салбыры планнаң дашкаар 6,3 мүн рубльди киргеп.

Магазинниң директору коммунист Екатерина Алексеевна Тараканова ында ажылдаң турар кижилерден негелдеп шыгчыралып, экономиктиг өөредилгеин биледилиг чоруктун, кижилерге эптиг-эвилеп, совет салдынын культуразын сагып шыдаар наймаалдыг коллективти тургузуп ап шыдаан.

Александр ХЕРТЕК.

ИХМ-НИҢ ПАРААЛГА БӨЛҮҮ ДЫҢАДЫП ТУР

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң үндүргеин «Хамаатыларга үстүг мак үнүштү хууда тарып өстүрериң хоруур» дугайында Чарлыктың негелдезин күүседирин тарылга чоруудар үениң келгеин-биле огород, дача залеринге сагындырып, тайылбырлаары артык эвес.

Ол Чарлыктың негелдезин күүсеттинин баар таварылгада кезеиче харысалгага оналар. Чуруумну катап үрээр таварылгада РСФСР-ниң КХ-нуң 225 чүүлү-биле буруудадып, кем-херекти онаар болгаш 3 чылда хостагазын казып ийиптер, азы 2 чылда эдип кижилер ажылдарга ажылдадыр шинтикел көрдүнген.

1988 чылда биетиң республикага ол Чарлыкты хажыткаңы дээш 62 кижиниң 20-деи 100 рубльге торган, иезеиче харысалганы онаагаи.

• • •

Кызыл хоорайга 1988 чылда эки тура дружина кежигүнериниң киржилгези-биле ажыы-бүрү кем-херек үүлгедиишкинниг 410 кижини тутказ, билдиимее турган 25 кем-херекти ажыдарынга дузалашкыннар болгаш заярик 255 кижини эзирптер сергедир черге чедирген, 2582 чурум үрекчилеринге аас-биле сагындырыгны кылганнар.

Хей-нимтиниң корум-чурумун камгалаарынга идепкейлиг киришкини дээш хүндүүг бижиктер-биле статистика эргелелии, чаагайжыдыга комбинадын, «Агропромтранс-1» каттыжымышкынының улусчу дружиналары шакпатказ. Оң бир кижиге ортектиг белектерни тывыскан.

• • •

Бо чылдың март 11-ниң хүнүнде 14 шак үезинде Р. Зорге кудумчузунга А. Донгак бодуунуң бажыңының чанында чорда, танывазы эр кижи ооң норка кежинден дааран бергүн ушта соккаш, ыяй болган. Ол үеде чоогу-биле машиналыг эртип бар чораан Ак-Довурак чуртгуг Л. Тульчеев биле Ю. Кузнецов дезип бар чораан болук ооларны сүрүп четкеш, тудуп алгаш, хоорайның шагдаа черинге дужаап бергеп. Үштекчи дезип бар чораан бергүү октаптарын ораладаткан. Кем-херек үүлгедиичизи Хову-Аксы суур чурттуг А. Шихов дээрзи илерээн.

ЧАҢГЫС ХҮННҮҢ ХРОНИКАЗЫ

Биетиң республикага март 8-тиң хүнүнде 36 кем-херек үүлгедиишкиниң болган, ооң иштинде Кызыл хоорайга —8. Өлүрүкчү кем-херек—2, аны-тынга айыылдыг кемдээшкиннерни чедирген таварылга—16, үштекчи чорук—3, күрүненин ончу-хөреңгизин оорлаар чорук—1, хууда ончу-хөреңги оорлаар чорук — 3, ок-боо ажыглаап үүлгеткеп кем-херек—1, эзирптер арагалааныының түнелиинде 8 кем-херекти үүлгеткеп.

Республика иштинге 53 кижи биябее эзирик чораан, шагдаа ажыдакчыларынга туттурган, 34 кижи эзирптер сергедир черге хонган.

• • •

Чүгле Барыын-Хемчик районга ол хүн 5 аар кем-херекти бижек ажыглап үүлгеткеп. Ак-Довурак хоорайга болган арагалаашкын өлүрүкчү кем-херек-биле база аны-тынынга боду четтингеин-биле доозугган.

• • •

Кызыл хоорайның эът комбинадының электри цехиниге Ивлев биле Бутенко кады арагалааныының түнелиинде, Ивлев Бутенкону аар балыглаап, бижектээн.

«Восход» кафеиниң чанында 2 үштекчи база бир хулиган кем-херек үүлгедиишкиннери болгулаан.

Кызыл хоорайның Титов 36 дугаарлыг бажың чанынга 14 шак үезинде 5-ки каатта чурттап турар Н. Иванов хей уруглар ойнап турган черде мөгы боолзары-биле 2 катап боо чаза түткеп. Шагдаа ажыдакчылары ол чорукту шалыпкыны-биле хораан, бичии уруглар айыыл-халаптап чайлаан.

• • •

Март айның бирги декадазында иезеиче илдиишиниге дедеглеттинген кем-херек үүлгедиишкиннери Кызыл хоорайга—41, Барыын-Хемчикке, Каа-Хемге—14-14, Улуг-Хемге—6, Сут-Хөлге—5, Чөөн-Хемчикке, Тее-Хемге—4-4, Бии-Хемге—3, Таңдыга—1, Тожуга—2.

Бо чылдың эгезинден республикага шуптуу 729, а 1988 чылда 465 кем-херек үүлгедиишкиниң болган. Эрткен чылдың бо үеэи-биле деңнээрге 56,8 хуу өскен, өлүрүкчү кем-херек чаңгыс дединелге 13, 1988 чылда аны-тынга айыылдыг кемдээшкиннерни чедирери 60, а бо чылын 94, азы 56,7 хуу өскен, күштеп чазаалаар чорук 15, үштекчи кем-херек 1988 чылда—22, бо чылдың эрткен үезинде—64, азы 9 хуу өскен. 1988 чылда хулиган чорук 69, бо чылдың эрткен үезинде 56, азы 18,8 хуу эвээжээн. 1988 чылда дээрбеч чорук—4, бо чылдың эрткен үезинде—7 азы 75 хуу өскен, күрүненин ончу-хөреңгизин оорлаар чорук 1988 чылда 61, бо чылдың эрткен үезинде 51, азы 16 хуу эвээжээн, хууда ончу-хөреңги оорлаар чорук 1988 чылда 115, бо чылдың эрткен үезинде 241, азы 2,1 катап өскен. 1988 чылда хей-нимти черн болур кудумчуга үүлгеткеп кем-херек 2, бо чылдың эрткен үезинде 15.

• • •

1989 чылдың март 12-ниң хүнүнге чедир Кызыл хоорайның эзирптер сергедир черинге 1239 кижи киргеп. Март айның 2 неделязында (1-14 хүннер) 238 кижи хонган. Район чурттакчылары 47, оларның аразында 11 херээжен-нер. Ол дээрге өөнге аарымнан эмчиде эмнедип чыдар Юрий Чыргал 2 катап киргеп. Орлан Бригадович Сымчай профавиэелдер обкомунуң ажылдакчызы.

Мария КУЗЬМИНА.

ИДЕГЭЭРИ-ДАА ЧӨП

Сергей Тыртыкович Оюн Таңды райкүүскомунуң ИХК-ниң оперативтиг төлээзи. Ол шагдаа черинге ажылдаа-ла үр болбаан. Милицияның улуг лейтенантызы бо аныяк оолдуң төлептиг ажыл-херээниң дугайында бижикседим.

Сергей иштики херектер органнарынга ажылдаң эгелээн хүниринден эгелеп чопчуң айтыыр, неутелдезинге дыңнаныгыры-биле, бичеп сеткилдин-биле хүндүткелдп чаалап алган. Ол боду эскеричел, шимченгир.

Бистиң районда күрүненин болгаш хууда өнчү-хөреңги оорлаар, арагалаар, кем-херек үүлгедирлер аваэп деп чугаалаары берге. Кеминг херек үүлгелир чоруктарны баш удур чайладыры, хоойлу-дүрүмну быжыглаары, хамаатыларның эргелерин дүрүм ёзугаар камгалсар талазы-биле ажылдарны ол кескүзүбиле чорудуп турар. Сергей Тыртыковичиниң эки ажылының херечи болур бир чижек. Чоокку үеде Кочетово суурнуң чурттакчылары А. Владимир, В. Балбак оларның 3-3 бода малдары одардан чиде берген. Ээлери 1 ай иштинде дилеп тып чадаап, шагдаа черинге билдириишкин киргеннер. Бир неделя-даа четпээде, милицияның улуг лейтенантызы Оюн оорларны Чал-Кежиг деп черден истеп тыпкан. Оорлаан инектерни оорлар чок кылып четтингиннер. Ынчалза-даа шагдаа ажылдакчызының неделеан-биле когаралдың орнун долузу-биле тургускан.

Милицияның улуг лейтенантызы А. Т. Оюн чүгле оор кылыр чоруктарга удур ажылды чорудуп турар эвес, а хей-нимтиниң корум-чурум үрекчилерн-биле хун бүрү чидиг демисежип, арагалаашкының когун үзер талазы-биле дээштиг хемчегерни ап турар.

А. УЧУНАК.
Кочетово суур.

КИЧЭЭНГЕЙНИҢ ТӨВҮНДЕ

СӨКП ТК-ниң март (1989 ч.) Плепумунуң документилери болгаш шинтипрлери даштыкы чурттарның массалыг информацияның чепсектериниң кичээнгейиниң төвүнде туруп турар. Аграр политиказы: эде тургустунуушкунуң оруунда — совет коммунистериниң шуулганының түнелдерин даштыкы парлалга ынчаар демдеглээн. М. С. Горбачевтуң илеткели болгаш түнел сөзү. Плепумунуң киржикчилериниң саналдары, хүлээп алдынган шинтипрлер Совет Эвилелиниң кодээ ажыл-агыйын шапкын хөгжүдеринге, социализмниң улам ыңай сайгыралынга онза чугула ужур-дузалыг болур деп. хей санныг тайылбырларда, үнелээшкиннерде демдеглээн.

ВАРШАВА. Плепумга тодаргайлаан айтырыгларның кол чүүлү — өнчү харылзааларының эде тургустунуушкуну, будурулге харылзааларының эде тургустунуушкуну, колхоз тургузуунга тыылган күчүнү долуу-биле ажыглаарынга арганы бээр ан-не янзы-бүрү хевирлерни, социализмниг өнчүнү быжыглаары-дыр деп. Польшаның солуннары бижээн.

БУДАПЕШТ. Социализмниг кедээге өнчүнүң хей янзы хевирлерин СЭКП ТК-ның Плепуму хүлээп көрбүшаан, аграр комплекизин эргелеп башкарарынга командылаар методтардан ойталаарының эргежок чугулазын айткандыр деп, Венгриянның радиозу демдеглээн.

БЕЛГРАД. Март Плепумунуң сапалдаазы ышкаш, ындыг халы болгаш демократтыг чаартылгалар ССРЭ-ниң кодээ черлеринге сөөлгү алды он чылдар дургузунда кажан-даа боттапмайн келген деп. Югославияның «Политика» солуну бижээн.

ЛОНДОН. ССРЭ-ниң кодээ ажыл-агыйында байдалды экижидерининң калбак программазы хүлээп алдынгандыр деп. «Индепендент» демдеглээн. Ол программаның кол соруулгазы — аграр секторунуң ажылдакчыларының сонуургадыг болурунга идиглиг бээри, ажыл-агыйны эргелеп башкарарының бюрократчы методтарындан ойталаары, аъш-чем айтырыын эң кыска хуусаада шинтипрлээри болуп турар.

НЬЮ-ЙОРК. Чаа аграр политиказын Плепумнуң киржикчилери чүүлдүг деп көргеп-дир, ол политика болза кодээ ажыл-агыйга пилип алышкынның хостуун хандырарынче угланган деп. Эйби-си телекомпаниязының сөөлгү медээлер тайылбырлакчызы демдеглээн. Чурттуң кодээ ажыл-агыйын кедүүр дээш мурнуку оралдажыштыкыннар боттуг чедишкиннерни хандырбаанын совет удуртукчу М. Горбачев демдеглээн-дир деп. телекомпаниянның тайылбырында айыткан... Үнделин чаартылгаларның талалакчылары чаа аграр политиказын чүүлдүг деп көөрүн чедип алган.

(СЭТА).

АФГАНИСТАНДА БАЙДАЛ

КАБУЛ. Налгархар можуунуң Тор Коталь уезданының сокгу-чөөп районнарында дээрбечилерниң туруштарынга согуунпкунварны чазак тергилериниң кезектери сөөлгү хүннерде таварышпырган болгаш 56 дээрбечилерни узуткаан, он-оп душманнарны балыглаап, Герат можуунуң Инджиль уезданының дээрбечилериниң отрядтарын узуткаар талазы-биле шавар халдаашкыннарны чазак тергилери база боттандырган.

Ажаатеп дээрбечилер Гильменд можуунуң Герешк хоорайында аймыл чок чорук органнарының туруштарын болгаш чурттакчылыг кварталларны артиллерия-биле бооваан. Чазак тергилериниң артиллериязы дээрбечилериниң элээп кап от туруштарын узуткаан. Аткылажышкынпарның түнелипде 10 дээрбечилер өлүрткеп деп, Бахтар агентилел дыңнаткап.

КНО-ның хайгаракчылар болүүнге удурланышкынның эзлечиглиг ноталарын дамчыдып бергеп болгаш Женева дугуржулгаларын Пакистанның үрел турарының чаа фактыларын ында айыткап, Пакистанның тергиг эрге-чагырталары Афганистанның иштики херектеринге каржызы-биле холбаржаавышаан, чурттуң девискээринче бодуунуң шергилерин болгаш чепсектиг аймактарны чорудуп турарын ноталарда демдеглээн.

(СЭТА).

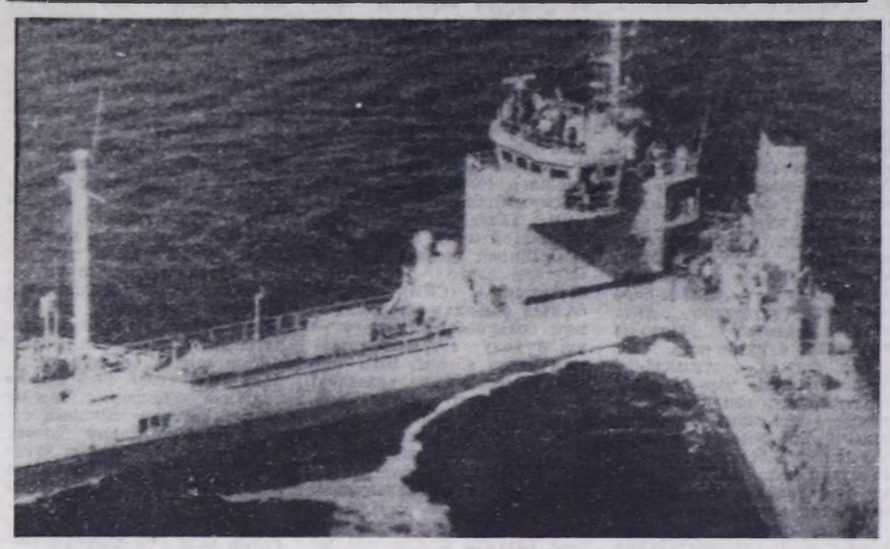
Бөмбүрзектиң судалы

«Сылдыс дайыннары»: дээрден черже бе?

«Сылдыс дайыннарының» программазы азы АКШ-та ону биргээр адааны ышкаш, «стратегтиг камгалал инициативазы» (СКИ) Американың Каттыышкап Штаттарының президентиниң турган Рональд Рейганның дараазында намдарынга кол чөрлерниң бирээзин эзлээр апаар деп бүзүрел-биле ам чугаалаан болур. Тайбың хөрээнге, бүгү кижи торелгетеиге айыылдыг ол программаны Р. Рейган алды чыл бурунгаар, 1983 чылдың мартта чарлаап. АКШ-тың кандыг-даа шериг программазы ол чуртка болгаш өске-даа күрүнелерге «сылдыс дайыннарының» программазы ышкаш, ындыг улуг мартылдааны болдурбаан турган. «Сылдыс дайыннарының» программазынга удурланган кижилер ук программаны эртем азы политиказа талазы-биле хоозун бодалдыр деп адаан. Ынчалзажок ол программаны боттандырарының планнарын АКШ-тың шериг ведомствозунуң узун хуусаалыг планнарында мурнуку хевээр күштүг болуп артпышаан.

«Стратегтиг камгалал инициативазы» бүзүрелдиг камгалалды хандырып шыдаар, удурланыкчының ракеталарындан магадылап болур деп бодыткаарын амгы үеде АКШ-та ким-даа ораладлашпайн турар. Бар медээлерни ёзугаар алырга, лазерлиг үтер-бооларны болгаш өскеда ындыг хевирлиг дерани чепсектерни космосче үндүрериниң телевидилеларииден СКИ-ниң авторлары база ойталай берген. Аңаа орнаштыр СКИ-ниң «бичежек» хевирин саналдап турар.

Виталий ЧУКСЕЕВ.
(СЭТА).

Нефть болгаш нефть-химия үлетпүрүүнүң хоралыг продуктулары хемпернин болгаш хөлдернин сугларын хирлендирип турарының тавармлгалыы сөөлгү чылдарда улам-на көвүдээп. Ынчангаш бойдусту камгалаарының болгаш арыг хевээр болдурарының янзы-бүрү аргаларын, техниктиг керекселдерин чогаадыр, тывар ужурга хөй чурттарның специалистери таваржып турар.

Нефтинин үстелчек, хирлиг артынчыларын далайларның болгаш океннарның кырындаи арыглаарынга ажыглаар кылдыр Германияның Федеративтиг Республиказынга бүзүрген тускай судноиу бо чуруктта көргүскен. Ол судно еске корабльдер-биле бир домей. далайга чоруур аргалыг болгаш будуштуг. Аңаа судноларда оон онзагай ылгалы чүдел дизе, далайлар, океннар сугларының кырында чылган нефть артынчыларын чаңгыс черге бөле чыгаш, хирлиг сугну үзуп, өскээр дажыглап шыдаар аргалыында. (Чаа судно чаңгыс-ла тактың дургузунда хирлиг 120 мүн литр сугну сордуруп үзар күчүлүг). Сордурган хирлиг, бокгуг сугну судноиуң кырында тускай танкерлерже шилчиткеп, өскээр аппаар.

СЭТА-ның фотохрониказы.

БӨГҮН—ДЕЛЕГЕЙНИҢ ТЕАТР ХҮНҮ

Бо байырлалдың бүдүүзүнде бистинкорреспондентивис театр ажылдакчыларыла ужурашкаш, ийи айтырыг салган:

1. Байырлалыкарга кандыг байдалдыгужураккын тур силер?
2. Көрүкчүлерни моон соңгаар чүүл-биле сонуургадыр силер?

Тыва АССР-ниң Театр ажылдакчыларының эвилелиниң баштаар черинең харысалгалыг секретары Дадар Архиповна МОНГУШ:

— Чогаадыкчы эвилелдерниң аразында бистиң эвилелливис эң-не аныяк. Ынчалзажок театр уран чүүлүн хөгжүдер, кадрларны өстүрер болгаш материалдыг базаны быжыглаар талазы-биле чамдык ажылдар кылдынган. Ону көрүкчүлер бистиң коллективке шин репертуарының чаартынып турарындан эгелээш, танцы бөлүүнүң тургустунганынга чедир эскерип турар. Артистер база немешкилээн. Ооң-биле чергелештир онзадан демдеглээр чүвем — сөөлгү үеде хоорүүскем театр ажылдакчыларынга кажангызындан-даа хөй бажыңны бергеин. Ол чорук бистиң коллективтиң кежигүннерин өөртүп, чаа-чаа чогаадыкчы дилээшкинерже хей-аът киирип турар.

Силерниң ийиги айтырыңарга хамаарыштыр алыр болза, театр ажылдакчыларының эвилелиниң кылыр ажылы хөй. Бис боттарывыс уставтыг, программалыг болгаш план ёзугаар ажылдап турар бис. Эвилелливистиң кежигүннериниң саны алдан дөрт четкен, моон соңгаар-даа немежир. Эвилел бодуунуң кежигүннериниң мергежил бедидеривче улуг кичээнгейни салып келген. Амдаа режиссёрларывыс, секциялар удуртукчуларывыл, цехтер эргелекчилериниң өөредилгезин болгаш билиг бедидерип организастаар бис. Ажылдакчыларны түгле спецпага белеткээри-биле кызыгаарланмайн, оларның амыдыралып эки-жидеринче база дыштанылгазын организастаарывыс кичээнгейни база улгаттырар бис.

Хөгжүм-шин театрының кол режиссеру Михаил Анатольевич КОСМАН:

— Театр сезону ажыттынгандан бээр беш шинии тургузуп, чоңга бараалгаттывыс. Ол шиилериң кайы-бир-даа хүлээп алырын доктаатпаан. Ынчалзажок театр уран чүүлүн хөгжүдер, кадрларны өстүрер болгаш материалдыг базаны быжыглаар талазы-биле чамдык ажылдар кылдынган. Ону көрүкчүлер бистиң коллективке шин репертуарының чаартынып турарындан эгелээш, танцы бөлүүнүң тургустунганынга чедир эскерип турар. Артистер база немешкилээн. Ооң-биле чергелештир онзадан демдеглээр чүвем — сөөлгү үеде хоорүүскем театр ажылдакчыларынга кажангызындан-даа хөй бажыңны бергеин. Ол чорук бистиң коллективтиң кежигүннерин өөртүп, чаа-чаа чогаадыкчы дилээшкинерже хей-аът киирип турар.

Силерниң ийиги айтырыңарга хамаарыштыр алыр болза, театр ажылдакчыларының эвилелиниң кылыр ажылы хөй. Бис боттарывыс уставтыг, программалыг болгаш план ёзугаар ажылдап турар бис. Эвилелливистиң кежигүннериниң саны алдан дөрт четкен, моон соңгаар-даа немежир. Эвилел бодуунуң кежигүннериниң мергежил бедидеривче улуг кичээнгейни салып келген. Амдаа режиссёрларывыл, секциялар удуртукчуларывыл, цехтер эргелекчилериниң өөредилгезин болгаш билиг бедидерип организастаар бис. Ажылдакчыларны түгле спецпага белеткээри-биле кызыгаарланмайн, оларның амыдыралып эки-жидеринче база дыштанылгазын организастаарывыс кичээнгейни база улгаттырар бис.

Көрүкчүлерни сезон доозулгуже чаа шиилер-биле амдаа өөртүр бис. Ам көргүзер үш шиивистиң ийиги—опереттa. Ылаңгыя Шекспирниң «Оң ийиги дүне» деп комедиязын чон кончуг сонуургаар ужурлуг. Черле ынчаш, шин бүрүзүн сонуургавчыг, шынарлыг болдурар дээш күжүвүс салып тур бис.

Бистиң театрывыс — эде тургустунуушкунда. Удуртулганы, бүтүү ажылды чаа угланыышкынче шилчидип тур бис. Ол бүтүү кижи бүрүзүнден күжениишкинни негээр нарын болгаш берге херек. Маңаа кижи бүрүзүнүң эде тургустунуушкуну, чаа ёзу-биле болгаш чогаадыкчы ажылдаары негеттинип турар. Ынчанмас болза көрүкчүлерни көвүдедири болдунмас, а бо бот-акшаланыышкын үезинде ол кончуг чугула. Ынчангаш көрүкчүлерни театр моон соңгаар хомудатпас, оларның сеткилин өөртүр болгаш сонуургадыр дээрзинге бүзүрээр мен.

ЧУРУКТА: шиидең көргүзүг.

СЦЕНАДА—ШКОЛАЧЫЛАР

«Удусчу чогаадыгааны — түрттүк чаартылгазынга» деваатыг III Бүгү-эвилел фестивалынга тураскаатkан школачыларның уран чүүл көрүдези чоруп турар. Сүт-Хөл районга болган көрүдениң баштайгы дүүнүзүнде Сүт-Хөл, Кара-Чыраа, Хөр-Тайга, Алдан-Маадыр, Бора-Тайга, а ийигизинде Кызыл-Тайга, Ак-Даш, Баян-Тала, Ийме ортумак школаларының уран чүүл коллективтери уран талантывыын барааладыр, мөөрейдешкеннер.

Районнуң школаларының ортузунда социалистиг чарыштың негелдези-биле ортумак школа бүрүзүнге хөй-нүң ырының үш бөлгүмү ажылдаар ужурлуг. Школаларның ниити ыры күүседеанинде ол үш бөлүктүң —октябрятчы, пионержи, үстүкү класстар өөреникчилериниң аразында ылгал чок болган. Хөйнүң ырының холушкак коллективтери келген. Сүт-Хөл, Баян-Тала, Алдан-Маадыр школаларының хөйлүң ырының коллективтери ырыларны эки күүседеткеннер. Бора-Тайга, Сүт-Хөл школаларындан келген коллективтер дөрт үнге ырлаарын чедип ап турар. Диапазон талазы-биле калбак, нарын, кантата хевирге бижиттингеп Р. Кенденбильдиң «Найырал дугаймында одаа» деп ырызын Кызыл-Тайга школазының өөреникчилери чараш күүседеткенинге оларның удуртукчузу Долума Чыдбаковна Монгуш-тун улуг чедишкинин дизе ажырбас. Ол школалың ыраажыларының черле үнүнер ылган билдирл. ырлаары ескелерден биидилиг, чедимчеллиг боон, таалаччыг дыңналып турган. Школаларда ыры башкылары Александр Ондар, Моңгун-оол Эәрилге, Вячеслав Биче-оол, Светлана Монгуш ниити ыры коллективтерин чедимчелиг удуртуп турарын көрүлде көргүскен.

Кайы-даа школадан келген коллективтерде оолдар эвээш. Школаларда хөйнүң ырының доктаамал ажылдап турар болгүмнери эвээш, түгле көрүлдеге белеткел үезинде өөреникчилерни кичээлдерден чардыктырып турган, ырылар белеткеп алган келген школалар бар. Түгле Сүт-Хөл ортумак школаның өөреникчилерни чаңгыс акапелла күүседеткен. Ийи кижиниң ырыларын Кызыл-Тайга, Алдан-Маадыр, Бора-Тайга, Сүт-Хөл школаларындан келген уруглар эң шын күүседеткенивер. Үш болган дөрт кижиниң ырылары колдуу чедимче чок күүседеткинген.

Онза кичээнгейни чонуң ырыларын күүседиривче, аас чогаалып сайгарадырынче углаар ужурлуг. Түгле Бора-Тайга ортумак школазында тыва фольклор бөлгүмү доктаамал ажылдап турар (удуртукчузу Маржымал Оюзар). Ынчангаш Бора-Тайга школазындан 10 хомусчуның, 7 кижи составтыг тыва национал оркестрниң ойнааны эки болган. Кара-Чыраа школазындан чадагаалар ансамбля база чедимчелиг ойнаан. Эң дээре диртикел фольклор ансамблин Кызыл-Тайга школазының өөреникчилери тургускан. Оларның көргүзүтлери чараш, тывынгыр, моон мурнупдагы фольклор ансамбльдериниң көргүзүтлеринге демей эвес. Күүседикчилерниң хеви боттарынга тааржыр, чараш, бөдүүн.

Тыва улустуң ырын күүседир уруглар барык чок болган. Моон соңгаар репертуар шилип алырда олче кичээнгей садыры артык эвес. Ниитизи-биле көрүлдеге киришкен өөреникчилериң иштинден тыва национал хогжум хереккелдеринге 29 кижи ойнаан. Оларның эң хөйү — 17 кижи Бора-Тайга школазындан келген. Көрүлде бистиң кичээнгейге албас база бир чүүлдүстү илередикпеги ол.

Негелде ёзугаар театржыткан көргүзүг албал турган. Эң дээре көргүзүгнү Баян-Тала школазының шин бөлгүмү күүседткен. Ойнап турар күүседикчилер бүүренчиг, дидим болганнар. Бөлгүмүнүң доктаамал ажылдап турары илдең болган. Багай эвес шинжиткен көргүзүглерни Хөр-Тайга, Ийме школаларының өөреникчилери көргүскен. Ынчалза-даа бо талазы-биле репертуар таарымча чок.

Сүт-Хөл ортумак школазының ойнаактар театрының көргүзүг көрүкчүдерни магадаткан (удуртукчузу Е. К. Күшкүл-оол). «Дилги болган койгун» деп орус улустуң тоолун орус дыл кырынга чедишкинин ойнаан. Орус дылга чугаалары-даа, ойнаактарывы кылганы-даа эки. Бир эвес школа бүрүзүнге ындыг театр турар болза, дыка-ла эки болур ийик.

Школа бүрүзү ваэзш-биче-даа болза ылдыг хөгжүмүчү ансамблъдерин эккелген. Демнинг, дыынаксанчыг оюнну Кызыл-Тайга, Баян-Тала школаларының өөреникчилери көргүскен. (Удуртукчулары Долума Монгуш, Светлана Монгуш). Эң хөй киржикчилиг оркестр Бора-Тайга школазындан келген. Мында эки чүүл — 18 киржикчиниң 12-си оолдар. Бөлгүмнү школа директору В. Т. Ондар удуртуп турар. Бо удаада оларның оюну тоолуг эвес-даа болган болза, оларның келир үеде чедишкининг болурунга будүреп боор.

Үе-биле дедге базып орар аныяк музыкантылар — ырыхөгжүм ансамбльдериниң ойнакчылары Сүт-Хөл, Алдан-Маадыр, Бора-Тайга, Ийме школаларындан келген. Озар ырыларны, танцыларны үдеп турар. База эки-дир. Эң дээре ансамбль Бора-Тайганың болган. Моон-биле чергелештир баян, гармошкага ойнаар өөреникчилер кончуг ваэзш болганын айтып аваар.

Кара-Чыраа, Баян-Тала, Алдан-Маадыр, Кызыл-Тайга, Хөр-Тайга школаларының кызбичилери эки ойнаан. Ылаңгыя Маадыр Монгуш, Амыр-оол Ооржак (Алдан-Маадыр), Эрес Доңгак (Ийме), Өнер-оол Ооржак, Дамба Седен (Кара-Чыраа) олар ылбы-шиди көргүзүп, тывынгыр, аваашыры-биле өөрүн кайгатканнар.

Ураң номчулганы тыва, орус дылдарга 34 өөреникчи кылган. Бора-Тайга школазының өөреникчизи Шораан Ховалыгмык «Даглар-биле тыным тудуш», Сүт-Хөл школазының өөреникчизи Артур Дүлүштүң «Дүңмамга» деп номчаан шүлүктери ханы кижизидилге утка-шынарлыг, боттарының назы-халарынга чүүлдеп болган.

Тыва кижиниң дыңнаксаары хөөмей, сыгыты көрүлде үезинде 22 оол күүседткен. Март-оол Ооржак (Алдан-Маадыр), Орлан Сат (Сүт-Хөл), Мерген Чүлдүм (Ийме) ёзулуг хевирлеттинге бергеи сыгытчылар болганнар.

Хореография көргүзүтлери кандыг-даа концертниң «дузу» болгай. Школаларда бо жанр талазы-биле репертуар байыы келгени илдең. Роботтар өттүнгеп, ритм айы-биле музыкага шимчээшкиннерни болүк оолдар, уруглар база күүседттилер. Ол-ла школаның ваэзш болганын айтып аваар.

Ооң соонда бам дүүт хүжүп эгелээр, хол чадыжынга, таваңгайга өске-даа кешке бизирдей шивишкилер бар апаар. Үезинде эмчиге барып, эмнетпес болза, аарыг бүтүү организмге тараар. 3—5 чыл болганда сөөктерге, чүрекке, мээге, бааргa, ижинге аар өскерилгелер болур. Кижиниң арын-хевири белиг өскерлир, думчук хыртыннары прип, карак согураарар, ооң соонда өлүмге чедирер.

Паштан аарыг эрттиргеп хереэжеппиң кадык тел бөжуурун чугаалаары берге. Аарыгның кайы-даа чадазында иштиг-саатты хереэжеппиң чат тодугне аарыг ыяапла халдаар.

— Сагаа дээрге бүтүү организмге халдаар болгаш кажаапаары-биле айылдыг. Аарыгның айылдыг бир ужуу, ооң соонда үре-төл чок боон болуру. Аарыг — эр-хереэжеп харылзаадан халдаарын үстүнде чугаалаан мен. Ынчалза-даа бичии кыс уруглarга (7 хар чедир) эът дүрбүүр (мочалка) болгаш өске-даа чүүлдер дамчыштыр ада-иезиңден, чоок кижилерден чыпшынып болур.

Иези сагаадан аарыыр болза, бөжуп турда, уруунга чыпшына бээр. Ындыг чаштарның карак хавыктарының иштии 1—2 хонгаш ирицнеп эгелээр болгаш удаваанда карааның суунга ак чүве туруптар, карааның көзүбес болу бээр.

Улуг кижилерге 5—7 хонганда (сагаа чыпшына бергенде) сидиктээрге аарышкылыг, ооң бир-ийи хонуп чоруй ирицп үнүп турар апаар. Ынчалза-даа аарыг чыпшынган хереэжеппериниң 70—80 хуузу, эр кижилерниң 10—20 хуузу ындыг демдектерни эскербес боон болур. Ол дээрге сагаа аарыы билдирбейн, бүдүү эртип турары-дыр, ынчангаш кадаанаар хевирже кирер. Шак ындыг, бодун аарыг деп билбестер аарыгның тарадыкчылары болуру чадап чок. Маңаа билип алза чогуур чүүл — паш, сагаа аарыг кижилер (аарыгның кайы-даа чадазында) халдаарлыг.

Эмчиге чогуур үезинде, аарыг кедереэзинде, эрте кедген түдүм-на, кадык кылыыр эмнедин ап болурунуң магадылалы бар.

ДЕМНИГ СААСКАН ТЕВЕ ТУДУП ЧИИР

Таакпыга, арагага удур дедиисел кайда-даа казбергеның билир бис. Бистe база чоруп-ла турар, солуннардаа бижин-ле келди. Таакпыга хамаарыштыр солунга парлаан Б. Ооржактың саналынга бодум каттыжып турар мен. Таакпыда хораалыг никотин барын билбес кижи чок. Ол хиреде улус таакпыдан черле адырлыксавас.

1957 чылда түве. «Шынгa» таакпының хорээзиниң дугаймында, ында никотин бар дээрзин бижээн элээп улуг материал парлаттынган. Ынчан бистер үгбам, честем болур улустуң бичии бажыңынга кады чурттап турган бис. Мен, уругларым ачазы чоргаан, Семёп Сандан, үгбам үжелээ таакпылавас бис. А честем чаасканн таакпылаавр. Ол материалды номчаш болдуп бистиң мурнувуска буруулут-дур мен деп ханы боданган. Уруглар ачазы ол темага ооң-биле оюн-баштак аяа-биле бо-ла чугаалажыр, ынчан бистиң бичии бажыңывыска чаш уруг-дарыг эдмежок, оларның болгаш бистиң кадыымысты хоранган турарын киживис, шынап-ла, элээп болганда угаай бергеп. Оон улуг ур болбайн конфета соруп чоруп тура, таакпызын олчаан каггап. Ооң эки үлегери-биле мээң дуңмаларым дөрт аныяк ооң таакпызын каггаш, ынчага чедир тыртпаанnар.

Таакпыны каар аргазын ынчаар көрген мен, кижи бүрүзү кызар болза, бистиң аравыска таакпылаарлар шуут чок болур деп бодаар мен. Боттуң-даа кадыы эки-жидир, осколерни-даа хоранпавас. Чогум херек кырында бистe байдал дыка чегей.

Кызыл хоорайга 30 ажыг чылда чурттап келдим. Бо үеник иштинде чонуң чурттап турар черниң айы-биле Маадыр, Бора-Тайга, Сүт-Хөл школаларындан келген уруглар ээ шын күүседткенивер. Үш болган дөрт кижиниң ырылары колдуу чедимче чок күүседткинген.

Онза кичээнгейни чонуң ырыларын күүседиривче, аас чогаалып сайгарадырынче углаар ужурлуг. Түгле Бора-Тайга ортумак школазында тыва фольклор бөлгүмү доктаамал ажылдап турар (удуртукчузу Маржымал Оюзар). Ынчангаш Бора-Тайга школазындан 10 хомусчуның, 7 кижи составтыг тыва национал оркестрниң ойнааны эки болган. Кара-Чыраа школазындан чадагаалар ансамбля база чедимчелиг ойнаан. Эң дээре диртикел фольклор ансамблин Кызыл-Тайга школазының өөреникчилери тургускан. Оларның көргүзүтлери чараш, тывынгыр, моон мурнупдагы фольклор ансамбльдериниң көргүзүтлеринге демей эвес. Күүседикчилерниң хеви боттарынга тааржыр, чараш, бөдүүн.

Тыва улустуң ырын күүседир уруглар барык чок болган. Моон соңгаар репертуар шилип алырда олче кичээнгей садыры артык эвес. Ниитизи-биле көрүлдеге киришкен өөреникчилериң иштинден тыва национал хогжум хереккелдеринге 29 кижи ойнаан. Оларның эң хөйү — 17 кижи Бора-Тайга школазындан келген. Көрүлде бистиң кичээнгейге албас база бир чүүлдүстү илередикпеги ол.

Негелде ёзугаар театржыткан көргүзүг албал турган. Эң дээре көргүзүгнү Баян-Тала школазының шин бөлгүмү күүседткен. Ойнап турар күүседикчилер бүүренчиг, дидим болганнар. Бөлгүмүнүң доктаамал ажылдап турары илдең болган. Багай эвес шинжиткен көргүзүглерни Хөр-Тайга, Ийме школаларының өөреникчилери көргүскен. Ынчалза-даа бо талазы-биле репертуар таарымча чок.

Сүт-Хөл ортумак школазының ойнаактар театрының көргүзүг көрүкчүдерни магадаткан (удуртукчузу Е. К. Күшкүл-оол). «Дилги болган койгун» деп орус улустуң тоолун орус дыл кырынга чедишкинин ойнаан. Орус дылга чугаалары-даа, ойнаактарывы кылганы-даа эки. Бир эвес школа бүрүзүнге ындыг театр турар болза, дыка-ла эки болур ийик.

Школа бүрүзү ваэзш-биче-даа болза ылдыг хөгжүмүчү ансамблъдерин эккелген. Демнинг, дыынаксанчыг оюнну Кызыл-Тайга, Баян-Тала школаларының өөреникчилери көргүскен. (Удуртукчулары Долума Монгуш, Светлана Монгуш). Эң хөй киржикчилиг оркестр Бора-Тайга школазындан келген. Мында эки чүүл — 18 киржикчиниң 12-си оолдар. Бөлгүмнү школа директору В. Т. Ондар удуртуп турар. Бо удаада оларның оюну тоолуг эвес-даа болган болза, оларның келир үеде чедишкининг болурунга будүреп боор.

Үе-биле дедге базып орар аныяк музыкантылар — ырыхөгжүм ансамбльдериниң ойнакчылары Сүт-Хөл, Алдан-Маадыр, Бора-Тайга, Ийме школаларындан келген. Озар ырыларны, танцыларны үдеп турар. База эки-дир. Эң дээре ансамбль Бора-Тайганың болган. Моон-биле чергелештир баян, гармошкага ойнаар өөреникчилер кончуг ваэзш болганын айтып аваар.

Кара-Чыраа, Баян-Тала, Алдан-Маадыр, Кызыл-Тайга, Хөр-Тайга школаларының кызбичилери эки ойнаан. Ылаңгыя Маадыр Монгуш, Амыр-оол Ооржак (Алдан-Маадыр), Эрес Доңгак (Ийме), Өнер-оол Ооржак, Дамба Седен (Кара-Чыраа) олар ылбы-шиди көргүзүп, тывынгыр, аваашыры-биле өөрүн кайгатканнар.

Ураң номчулганы тыва, орус дылдарга 34 өөреникчи кылган. Бора-Тайга школазының өөреникчизи Шораан Ховалыгмык «Даглар-биле тыным тудуш», Сүт-Хөл школазының өөреникчизи Артур Дүлүштүң «Дүңмамга» деп номчаан шүлүктери ханы кижизидилге утка-шынарлыг, боттарының назы-халарынга чүүлдеп болган.

Тыва кижиниң дыңнаксаары хөөмей, сыгыты көрүлде үезинде 22 оол күүседткен. Март-оол Ооржак (Алдан-Маадыр), Орлан Сат (Сүт-Хөл), Мерген Чүлдүм (Ийме) ёзулуг хевирлеттинге бергеи сыгытчылар болганнар.

Хореография көргүзүтлери кандыг-даа концертниң «дузу» болгай. Школаларда бо жанр талазы-биле репертуар байыы келгени илдең. Роботтар өттүнгеп, ритм айы-биле музыкага шимчээшкиннерни болүк оолдар, уруглар база күүседттилер. Ол-ла школаның

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

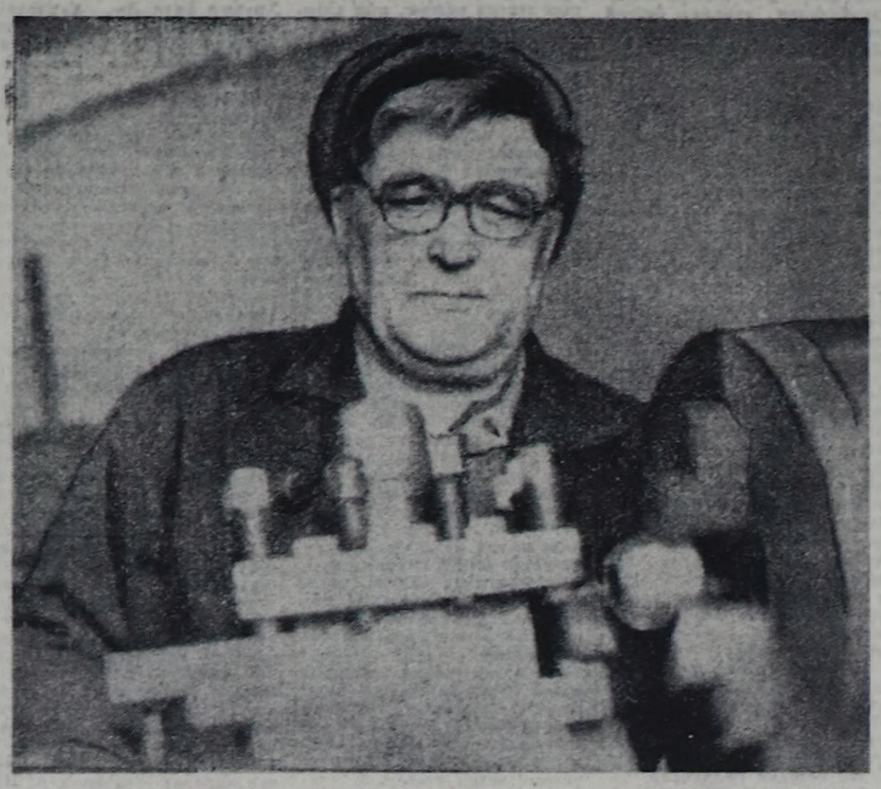
ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1989 ч. март 28 вторник № 74 (13974)

1925 чылда үнелеттингеш. Өртээ 3 ап.

Часкы тарылгага белеткел

Бии-Хемде «Кызыл тараачы» совхозтуң тараажылары часны тарылгага белеткедиг бо хүнерде улам калбартыл, техника септелгезин доозарынче бүгү күштү моондеп турар.

Олар эрткен күстен-не алдан трактормуу септээрин планнаан. Оон аңгыда, бодээ ажыл-агыйның машина-техниказы база бар. Аңгы-аңгы марказарлыг тракторларны септээрин олар бо хүнерде сезен хуу чедирде берген. Ол ажыл-агыйда Т-150 маркалыг тракторлар септелгези артык кезектер чогундан арай хожудан турар.

Совхозтуң механизаторлары тарыа болгаш мал чеминерин ажаар комбайннарны база септеп тураргар. Авдазыпларны болгаш оон өске-дээ кожуглары ховутрактор бригадаларының төптеринче чедирип эгелээннер. Тарыыр төлдерниң шыгын базырарынга, өдек төгерииге механизаторлар хувааттынган.

ЧУРУКТА: Бии-Хемде «Кызыл тараачы» совхозта тонарь Алексей Дементьевич Поволаев техника септелгезинге ажыглаар кезектерни кылып берип, опаалдазын ажыр күүседип, талыпкып ажылдап турар. Ада-чурттуң дайынының бо киржикчизи аныяктарны бодунуң мергежилиинге өөредип турар. Бо хүнерге чедир ол дөртен чыл дургузунда токарылап ажылдаан.

Авазында ЧУРУКТА: аныяк механизаторлар Алексей Куулар, Сергей Кыргыс, слесарь Николай Быхтин техника септелгезинге талыпкы үлүүн киргеннер.

Оңдар ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

ДҮЖҮТТҮҢ МАГАДЫЛАЛЫ

Чөөн-Хемчик биле Сүт-Хөл районнарның совхозтарында үрезин арыглаашкыны оожум чоруп турар. Нинтизибиле бедии классту үрезин эвээш. СЭКП-ниң XXII съезжизи аттыг совхозта 208 тонна кызыл-тас үрезиниинiң чүгле 50 тонназы бирги классту, а 182 тонна арбайның 140 тонназы үшкү классту болуп турар. «Искра» совхозта ам-даа 153 тонна сула үрезиниң арыглаары негеттинип турар.

Сүт-Хөлде «Сүт-Хөл», Карл Маркс аттыг совхозтарның үрезинiң чаштап, кырлыг-кара болгаш өске-даа үнүштер холумактыг.

Шынарлыг үрезинни белеткеп алыры — бедик дүжүттүң үндезини деп чүүлдү чер ажылдыглар билир. Аңгы байдал-биле алырга, бо ийи районга үрезин арыглаашкынының темпизи оожум, ол мыйкап оон шынары-даа чогуур негелдеге дүүшпейн турар.

Ам часкы чылыг хүнер эгелээн. Үрезин белеткеп, арыглаарынга таарымчалыг уе келген. Ынчангаш агрономнар бо ажылче улуг күштү мөөнүүр ужурлуг.

Виктор ХОВАЛЫГ,
Чадаана хоорай.

Республиканың районнарында сүттүг саарының болгаш садарының бир хонукта медээзи (март 24-те)

Районнар	1	2	3	4	5	6
Бай-Тайга	1490	1232	1300	907	4.3	3.3
Барыын-Хемчик	3599	4673	2709	3817	3.6	5.0
Өвүр	410	457	410	457	0.7	0.9
Сүт-Хөл	3520	3369	3042	2703	4.7	4.0
Чөөн-Хемчик	8130	7775	7083	6910	4.8	4.4
Улуг-Хем	11645	13620	11346	12500	3.8	5.1
Таңды	18687	22024	15992	18890	5.0	6.2
Бии-Хем	17490	19650	13290	15960	4.6	5.2
Тожу	1140	908	847	691	2.3	1.9
Каа-Хем	10357	12608	7098	9217	3.9	5.9
Тес-Хем	1500	1770	1430	1435	2.4	2.2
Эрзин	1852	1938	1310	1486	1.7	2.7
Кызыл	8725	8355	7095	7260	4.4	4.4
Республика:	88845	98379	71684	82233	4.0	4.8

Таймылбыр: 1—1988 чылда бир хонукта иштин сагган сүт (кг); 2—1989 чылда бир хонукта иштин сагган сүт (кг); 3—1988 чылда бир хонукта иштин сагкан сүт (кг); 4—1989 чылда бир хонукта иштин сагкан сүт (кг); 5—1988 чылда бир инектен сагганы (кг); 6—1989 чылда бир инектен сагганы (кг).

Республикада хой солдаашкынының медээзи (март 20-де)

Районнар	1	2	3	4	5	6
Бай-Тайга	557	558	718	1001	17982	17777
Монгун-Тайга	1710	1440	370	596	22440	19903
Барыын-Хемчик	721	797	428	728	17251	15777
Өвүр	108	599	4	861	5490	16392
Сүт-Хөл	363	543	69	67	21506	21539
Улуг-Хем	3041	3068	1899	2427	31604	33392
Таңды	2546	3703	2017	2607	32065	28062
Бии-Хем	1300	2082	1580	1341	25450	24258
Тожу	117	441	164	640	2569	2029
Каа-Хем	628	1356	563	2100	15537	11900
Тес-Хем	272	872	228	531	17310	22524
Эрзин	361	670	20	317	26545	29565
Чөөн-Хемчик	790	907	624	993	18742	15309
Кызыл	880	2560	292	900	18068	18212
Республика:	13404	19566	8976	15209	273833	274639

Таймылбыр: 1—1989 чылда ара салганы; 2—1988 чылда ара салганы; 3—1989 чылда өлген хураган; 4—1988 чылда өлген хураган; 5—1989 чылда комсалап алган хураганы; 6—1988 чылдың бо үеэниде камталап алган хураганы.

КАРАЖАДАН КАЖАН ҮШТУНАРЫЛ?

Бот-оруда-чарылга болгаш каража. Бо сөстер дүүшпес, дедир уткалыг. Ынчалза-даа оностиң чамдык совхозтарывыста олар кады-кожа чоруурун канчап-даа таарыпшас.

Чоокта чаа Бай-Тайга районнуң улустуң контроль комитединиң хуралынга «Районнуң совхозтарында эът будүрериниң болгаш ону күрүнеге садарының планнарын күүсетпейн турарының дугайында» айтырыгны шыңгыы чугаалаткан. Бо харын чүгле бо чылын эвес, мурнувдан бээр-ле тургустуруп келген айтырыг-дыр. Ону черле шиитпирлей албас ярги бис бе деп айтырыг чайгаар-ла тургустуруп келир. 1988 чылда Бай-Тайганың совхозтары 302 тонна эътти чедир будүрбээн, а күрүнеге садарының планын чүгле 86 хуу чедиргеп. Мал бажын өстүрериниң планнарын база-ла күүседип чадаан. Оон кырынга малдың өлүп хораар чоруу чыл сайын өзүп турар. 1988 чылда — районга совхозтар бот-оруда-чарылгаже киргенинiң башкайгы чылында 10668 малдан каражадаан. Ол дээрге, чыл эгезинде турган бүгү малдың 15,4 хуузу-дур. Оон ниити өртээн акшаже шилчидерге дыка хөй дээрги билдингир. Бо дээрге малдан үнүп турар каражаның бир талазы-дыр, а 141 тонна дириг дениилиг малды сорлаткан болгаш самчыгдаткам.

Читкен болгаш самчыгдаттынган малдарның орнун эгидер азы төледир дугаимында айтырыгларны АТК база совхозтарның боттары-даа чидин-биле тургуспайн келген. Ол мыйкап чыл сайында-ла совхозтарывыс эвээш дениилиг малды күрүнеге дужаан турарындан база-ла хөй оруглапы чедир албайн турар. Чижээ, эрткен чылын саткан бода малдың 5,2 хуузу төлдүр болган. Күрүнеге дужаар малды баш удур чемгерип, эки кадарар болза мындыг чүүл турбас ужурлуг. Барып-барып бот-оруда-чарылга үезинде манчап мындыг чүүлдер турарыл? Кижи кайгаар.

Сарыг-оол САЛЧАК.
Бай-Тайга район.

XXVII күш-ажылчы медээлер

Септээн

ЧӨӨН-ХЕМЧИК. «Чыраа-Бажы» совхозта часкы тарылгага хереглеттинер 796 тонна тараа культураларының үреэниерiн чажар шыларынга чедир арыглаттынган. Оң мыйкаш янзы-бүрү марканың кожуг машиналары, Т-150 маркалыг он ийи трактор, МТЗ-80, МТЗ-82 маркашың он сес, ДТ-75 деп алды тракторларны белеңниң шугумунда чыскаагам.

• • •

СҮТ-ХӨЛ. «Октябрь 30 чылы» совхозта янзы-бүрү марканың үжен үш тракторлары, он алды тараа чажар сеялказы, он тос культиваторлу, он бир андазының септээн. Бо хүнерге чедир 211 тонна арбай болгаш кызыл-таетың үрезиниерiн арыглаан, чажарынга белеткээн.

(Бистиң корр.).

Санын эвээжеткен

ССРЭ-ниң Сан-хөө министерствозунуң аңшаланыырымнының кадзынының начальниги Ю. Барышниковтуң дыңнадымдан алырга, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң «Албанның чиик машиналарын эдилээрин чурумчулар дугаймында» докталлыг ёзугаар мындыг 20,5 муң машинаны кызырар ужурлуг. Бо чылдың эгезинге чедир 16,8 муң машина кызырылган. Ам-даа кызырар ужурлуг 3,4 муң машинаның хой кезии ССРЭ-ниң агроүлетпүргүнүң удуртур болгаш еске-дээ органзациларында турун турар.

Кызырган машиналарны авторажыл-агыйларга бергеш Арткаиларын чонга (9,1) болгаш таксопаркларга (0,5 муң) саткан. Сатказ машиналардан камналга январь бирде 37 миллион рубль болган.

(СЭТА).

Ажылы макталдыг

Чадаананың хлеб заводунуң коллективиниң күш-ажылдың сагыыга-чурумуи бижыглап келгеп. Кижизидилге ажылын коллективтиң кежигүннериниң ортузунга чорудуп келгенинiң түңнелинде бо чылдың эрткен ийи айларында продукция будурер онаалдазын 108,7 хуу боттандырган.

Заводтуң хлеб бижырар эдлечегларинiң арасында калбарган социалистиг чарышка ком. мунист Апчымаа Ондарның бригадазы мурнап турар.

Ол мыйкаш эдлечет мастери Р. Ондар, З. Ондар, булочка кылыглары будурер пехтен Т. Павловага удуртқан бригаданың кежигүннериниң ажылы макталдыг.

Арагчы ДОНГАК.

ССРЭ-ниң улус депутаттарынга соңгулдалар талазы-биле Кызылдың Чөөн № 646 соңгулда округунга март 26-да эрткен соңгулдаларның түңнелдериниң дугайында болгаш ол округка катап соңгулдаларны эрттирер дугайында соңгулда комиссиязының

ДЫҢНАДЫЫ

Кызылдың Чөөн № 646 национал-девискээр соңгулда округундан ССРЭ-ниң улус депутадының соңгуттунмаанның округтуң соңгулда комиссиязы дыңнадың тур, түге дээрге, эштер Владимир Евгеньевич Илкин болгаш Фарид Мухаметвалеевич Мухаметгареев 1989 чылдың март 26-да болган соңгулдаларга киришкен соңгукчуларының бадылаашкыының чартыынган хөйүн кайызы-дээ албаан.

Кандидат В. Е. Илкин дээш соңгулдага киришкен 14528 соңгукчудан 6211 кижи бадылаан, 7228 кижи удур бадылаан, кандидат Ф. М. Мухаметгареев дээш 6598 кижи бадылаан, 6841 кижи удур бадылаан, 1089 бюллетеньнiң күш чок деп саналган.

«ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының дугайында» ССРЭ Хоойлуузунуң 61 чүүлүнге дүүштүр Кызылдың Чөөн № 646 национал-девискээр соңгулда округунуң соңгулда комиссиязы база катап соңгулда эрттирер дугайында дилегин ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдалар талазы-биле Төп соңгулда комиссиязынче чорутқан. Соңгулданы эрттирер үезиниң дугайы немей дыңнадыр.

ОКРУГ СОҢГУЛДА КОМИССИЯЗЫ.

ССРЭ-ниң улус депутаттарынга соңгулдалар талазы-биле Кызылдың Барыын № 647 национал-девискээр соңгулда округунга март 26-да эрткен соңгулдаларның түңнелдериниң дугайында болгаш ол округка катап бадылаашкынны эрттирер дугайында соңгулда комиссиязының

ДЫҢНАДЫЫ

ССРЭ-ниң улус депутаттарынга соңгулдалар талазы-биле Кызылдың Барыын № 647 соңгулда округунуң соңгулда комиссиязы ук округка бо чылдың март 26-да эрткен соңгулдаларның түңнелдериниң талазы-биле дараазыда чүүлдерни дыңнадың тур:

Округтуң соңгукчулар дакпазынга 19308 соңгукчуларны киргген. Бадылаашкынга 15332 кижи, азы шуптуг соңгукчуларның 79,41 хуузу киришкен. 961 бюллетеньнiң күш чок деп саналган. Депутатка тус-тус кандидаттар дээш бадылаашкыннар база удур бадылаашкыннар мынчаар хуваатгынган:

Владимир Александрович Васильев дээш—4053, удур—10318;

Виктор Анатольевич Галайко дээш—2199, удур—12172;

Галина Седеновна Ондар дээш—3436, удур—10935;

Сергей Васильевич Стрелавин дээш—3826, удур—10545.

Ынчангаш депутатка кандидаттарның кайызы-даа бадылаашкынга киришкен соңгукчуларның бадылаашкынының депутат болдурунга эргежок чүтүлә четчир чартыынган хөйүн соңгулдага албаан.

«ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының дугайында» ССРЭ Хоойлуузунуң 60 чүүлүнге дүүштүр округтуң соңгулда комиссиязы чаа соңгулда бюллетеньнiң эң хөй бадылаашкынны алган В. А. Васильевти болгаш С. В. Стрелавинни кежигүнге, депутатка ол ийи кандидаттың талазы-биле округка катап бадылаашкынны бо чылдың апрель 9-та эрттирерин шиитпирлээн.

ОКРУГ СОҢГУЛДА КОМИССИЯЗЫ.

БОТТАРЫНГА БҮЗҮРЕЛДИГ

«Өйлиг-Хем» совхозтуң өшкү каларчылары эрткен чылын күженнишкиннiг ажылдаан. Ажыл-агыйның планныг даалганы бүгү көргүзүлер талазы-биле күүсеткен. Чүгле өшкү дүгүн сварын, сайгарганындан ийи мыллион 361 муң рубль совхоз кассазынче киргеп.

Бо чылын оон-даа хөй орулганы алыры-биле кыштаглаашкынны организастыг эрттиргеш, ам малдың чаш төлүн хоратпас дээш бар арганарын ажыглап, бүгү күштү массалыг оолдаашкынче мөөнүзеп. Алдынган өнайлар амдыгызында онча-менди доругуп, өзүп турар.

Ам дээрезинде төнчү түңнелдерни адаары арай бергедаа бол, өшкү каларчыларының хөй кезии боттарынга алгылаан социалистиг үдекчилерiн күүседиптерiнге бүзүрелдиг. Чижээ, Шуут-оол Бичө-оол чүстеп 88 өнайны камгалап алырын аазаан. Амгы хүнерде оон кодамында байдал ажжок эки. Малчын бо чылын 390 килограмм дүктү кыргыыр.

(Бистиң корр.).

БРИГАДАДА

«Мөреп» совхозтуң № 3 хойжу бригадазының малчыннарынга автомагазин, кижи база малдың эмчилеп график ёзугаар доктаамал кээп турар. Кыштаг бүрүзүнде мал чеми четчир.

Амгы үеде Орус-оол Намдал, Владимир биле Клара Базырлар хой бүрүзүнден хураганны камгалап алгылаан. Ол мыйкап коммунистер Бүрбүүжүк биле Кангаа Лоосканарның өг-бүлезин кыымнак ажылдап турар. Сакманчыларның чарыжында Сергей Намдал, Минчеймаа Дамба олар мурнап турар.

Чечек САДИ.
Эрзин район.

ССРЭ-ниң камгалал министриниң ДУЖААЛЫ

1989 чылдың март 28. № 117 Москва хоорай.

Шериг албанының айыттынган хуусаазын эрттирген шериг албанныгларны ССРЭ-ниң Чепеектиг Күштериниң хүрээлеринден курлавырже халаарының болгаш шериг албаныныче хамаатыларының 1989 чылдың апрель-июнь айларда эдлечеглиг кыйгыртышкынының дугаймында

«Бүгү-ниити шериг хүлээлгезиниң дугайында» ССРЭ Хоойлуузунга дүүштүр дужаарым болза:

1. Шериг албанының айыттынган хуусаазын эрттирген шериг албанныгларны 1989 чылдың апрель-июнь-да Совет Армиязын, Шериг-Далай Флодуунуң кылыгаар болгаш иштики шеригларинiң шериг албаныныче кыйгыртыр.

2. Бо дужаалдың 1 пунктуузунда айыттынган шериг албанныгларны курлавырже халаану-биле чергелештир кыйгыртышкынга хүүсээш төнген улуг шериг назылыг хамаатыларны 1989 чылдың апрель-июль айларда Совет Армиязын, Шериг-Далай Флодуунуң, кылыгаар болгаш иштики шеригларинiң шериг албаныныче кыйгыртыр.

3. Дужаалды бүгү роталарга, батареяларга, эскадрильяларга болгаш корабльлерге номчуур.

ССРЭ-нин камгалал министри армия генералы Д. ЯЗОВ.

ТҮҢНЕЛДЕРНИ КҮЗҮН КӨӨР БИС

Агроүлетпүргүкомунум өөредиг адаг комбинады республиканың сүт-бараан фермаларының бригадирлериниң үш хонуктуг семинарын организастап эрттирген. Ол чымыштың киржикчилеринге «Тиилелге» совхозтуң кол зоотехниги Трофим Саганович Ли аренда керээзиниң дугаймында делгерекгей чугаалап берген. Бистиң корреспондентивис Т. С. Ли-биле ужураткаш, чамдык айтырыгларны аңаа салган.

— Аренданың артыкшылдыг талааларының талазы-биле чүнү чугаалап болур силер, Трофим Саганович?

— Бир-ле дугаарывыда, даавдыртган ажыл-херек дээш кижилерни совуургадыг, идепкейин көдүүлеген. Ботбашкартының ажылдаар чорук мал чемин камнаарынга дузалаан. Моон мурнунда чылдарда саван, сигенге чагыглар хей турду. Ам малчыннар боттарының санаашкыннарынга үндезилеп мал чемин чарыгдаар апаргган.

— Сүт-бараан фермазы мал чемин кайчаар белеткеп ап турарыл?

— Мал чемин чер ажылдыглар белеткеп турар. Сигеп кезер, саван белеткээр девискээрни үш бригадага быжыглаан. Ферма коллективи сигенни совхозтан плавучёт өртээ-биле садып алыр. Хойжулар база мыдыг. Чүгле сигенни эвес, сууну, электроэнергияны, кывар-чаар материалдарны дээш материалдыг чарыгдаллар үнер чүүлдерни шуптузуун совхозтан садып ап турар.

— Өрелеп турун бээр малчыннар бар ирги бе?

— Маңаа бээш удур чоруткаңывыс белеткел ажылдары улуг гроньду ойнаан. Совхоз бо чылдың январьдан эгелеп арендаже долузу-биле шилчээн. Олче киреринiң мурнунда эртпен чылдың күстен бээр кыштың өттүр директордан эгелээш, малчыннарга чедир кижи бүрүзү күжениишкиннiг өөренип келдивис.

Сүт-бараан фермазының ажылчыннары ай дургузуунда орудалыг азы карылгалыг ажылдап турарын кылыл-будуңуна чыгаар келгеш аналитеп, аңаа кымның кайы хире акша-көпеек ап болуурун боттары-да савап үндүрүптер. Эрткен чылдың бо үеэш-биле денниээрге сүт саалдазы көвүдээн.

Хойжуларывыс база ай санында чыгаар келир. Оларның кижи бүрүзүнде санажылга чорударының түскай документилерин ажыткан. Малчыннар өрелеир хамаанчок, хей-ле чүве алырындан ойталаксаар апарган. Кижилерниң медерелинде ескерлиишкиннер, чаа бодаллар тыпкын колгеп.

100 башка онаалыыр ап турар хураганнарның саны көвүдээн. Хойжулар дүк, немелде дензи дээш төнчү санажылганы кылыр болганда, малчыннарның үре-түңнелдиг ажылдааны оларның чыл дургузунда будүргеп ниити продукциязының чылдаваындан хамааржыр.

Кышкы үеде ферма 84 кижи ажылдап турар. Чайын оларның саны кызырлып каар. Ажылчыннарны 3 бөлүкке үскеп: саанчылар, кадарчылар, чемгерилге шолуунуң ажылчыннары. Ол бөлүктер совхоз-биле түс-түзүнде керээ чарган. Сүт будүрүлгези, немелде дензи — кол көргүзүглер дээн.

— Ажыы-биле чугаалаарга, күш-ажылдың депшилгелиг чаа хевирлери бистерни бодандырып, кичээндирип, элээн хей ажыктыг эки чүүлдерге өөреткен. Оон кол үндезинни коллективтиг керээде салдынган.

Аренда керээзинче шилчиирге бир-ле дугаарында учёттуу шын тургузуун алыры тинмээн келир.

— Бо ажылга бухгалтерия аппарады канчаар дузалажып турарыл?

— Күзедиин-биле. Оларның бирээзин малчыннарда быжыглаан. Ол мырынай аренда керээзи-биле ажылдап турарларның даргазының оралакчызы. Малчыннарның хуудан ажыдып алган санын доктаамал хынап көрүп, оларга шилиң төлевирин магадылаар кижи база ол.

— Аренданың кол үндезинни кылдыр чүнү барымдаалап турар силер, Трофим Саганович?

— Ажыы-биле чугаалаарга, күш-ажылдың депшилгелиг чаа хевирлери бистерни бодандырып, кичээндирип, элээн хей ажыктыг эки чүүлдерге өөреткен. Оон кол үндезинни коллективтиг керээде салдынган.

Аренда керээзинче шилчиирге бир-ле дугаарында учёттуу шын тургузуун алыры тинмээн келир.

— Күзедиин-биле. Оларның бирээзин малчыннарда быжыглаан. Ол мырынай аренда керээзи-биле ажылдап турарларның даргазының оралакчызы. Малчыннарның хуудан ажыдып алган санын доктаамал хынап көрүп, оларга шилиң төлевирин магадылаар кижи база ол.

— Аренданың кол үндезинни кылдыр чүнү барымдаалап турар силер, Трофим Саганович?

— Ажыы-биле чугаалаарга, күш-ажылдың депшилгелиг чаа хевирлери бистерни бодандырып, кичээндирип, элээн хей ажыктыг эки чүүлдерге өөреткен. Оон кол үндезинни коллективтиг керээде салдынган.

Аренда керээзинче шилчиирге бир-ле дугаарында учёттуу шын тургузуун алыры тинмээн келир.

Чамдыкта маргылдаалыг айтырыглар үнгүлей бергилээр болдур ийин. МТМ коллективин фермага бээр тракторларны чагыг киирген тавариглага оларны аңаа хүнзедир ажылдадырын сүмелексээр. Фермага ол ажыктыг эвес. Сөөртүр чүгүн айыттынган магында чедирип алгаш, трактормуу эдлеринге дедир дужаантар. Хойжуларның эвээш болган тулумва, алыр орулга арбын болур.

Аренда керээзинде ыяап-ла күүсеттинип болур тодаргай план-биле ажылдаарыл чүгүлә деп саналган турар бис. Дүктүп, немелде дензинiң өртөм-үнезин күзүн кестүр. Малчыларның канчаар ажылдаанын ынчаар илереп келир. Будүрүлгезин көргүзүглер эки болурунга бүзүрээр бис.

ДЫҢПАДЫГ

СЭКП Кызыл хооркому 1989 чылдың март 31-де өдөрт телефон» хүнүн эрттирер. 8 пактан 13 шакка чедир СЭКП Кызыл хооркомунуң бирги секретары Б. П. Сиишков-биле № 3-25-89 телефонунуг дамчыштыр чугаалажып болур.

Коммунист, ооң ажыл-херээ

БАЛАЛБАС ИС

Арга-даштыг бедик, чавыс даглар белинде кобальт болбаазырадыр комбинаттың бажыннары шоолуг делгем эвес черде бөкпердежип берген, туруткан чоргаар дег серт чок, түрлүг чоргаар кажарарып көстүп тургулаар. Эрги болган чаа ийи суурдан ажылчыннар дөрт эвлечеглиг келгеш, ынаар киргилээн соонда «читкилей» бээр. Күүдүг машина-техника, дериг-херекселдер соксаал чок ажылдап турза, кижилер черле аваа турбас. Ында орус, тыва, бурят, украин, татар, хакас... дээш хөй нацпи кижилер эгин кожа эп-найыралдыг ажылдап турар.

Удуг-ла чалым-туруг дег дүнүүштелип үне берген ак тудуг-бажың гидрометаллургия цехи од. Ажылчыннар ында аажок улуг деңгүр бүталар дег бөрбек-бөрбек досказарларже көрүп алгаш: «Бистиң будуруң турар продукциявыстың эң кол чери— чүрээ бо-дүр» деп тайылбырлаар. А од «чүректиң» чанында бичежек өрээлде чымчак ыяштыг шыг-шыг кылдыр хаарыылаан, ында-хаая ток-ток дигеп даап бээ-за-ла соксаал чок дыңналып хүнзээр. Од өрээлдиң ээди — ортумак дурт-сынныг, амдаа хевирии ыяшкымаан, түп дег диштерии агартыр хүлүмзуруп каап чоруур, бажында моңге хыраа дүжүүкеп, оюп-баштак чүтаа-соотуг, шагда-ла таннырым эп болду. Од СЭКП-ниң хүрээлениңге дөртен сес чыл бактаан келген хоочун коммунист. Ол алдында башкы кижи. Доржу Серенович Ондар Тывага улуг өөредилгеээнге эвээш эвес удуг-хүүүн киирген. Башкылап чоруур таалыста аңгы-аңгы школаларга ажылдап турган болгаш, хурал-сүтлаага мындаан ужуражыр боордан башка, бот-боттарывыстың хандыр биилэр эвес бис. Чаңнын ажылдап турар өрээлиңге кире бергеш, чай аразында кезек хөөрежии бээримге, хоочун коммунистиң эрткен амыдыралы солуп болду.

— Пенсиялаан мен. Ынчалза-даа, кадык эки болганда, канчан аваа одуруур боор, уруг-дарыым аайы-биле 1976 чылда Хову-Аксыга келгеш, ажылдай бердим. 1977 чылдан 1981 чылга чедир бо комбинатка өске аарсаар ажылдар кылып турдум. А 1981 чылдан эгелеп чазынмр, бызаңнаар ёзулуг ажылымда кирип алдым— дээш, дөрт будуңнуг узун кыштың төптөп тыгаап-тыгаап, баартакка салгаш, хаарыылагалыг күжевейн эптип сүмей, сүүк-сүүк кылдыр иткилээрге, эриил шыкаш, дурупшек чоңгулар шалаже үштүнүп чаштаа туруу.

Оон бичежек өрээлиңге чаартып, септеп-селээп стол, сандайлар, сонга, рамалаарла эңмежок. Соңгалерии шилдээриинден эгелээт, ыяштаан тыглан кайда чүү-ле хереек болдуп, азы чүү-ле уредээн болдуп ол бүгүнү Доржу Серенович ей-шаапта кылаа четтиглиг туралыг ылаш бүүрел кердүм. Бирээниң кылын доскалак турза-ла, ында-моон чагыглар бага кээр.

— Борбак салыгның хаалгазын хат үрей шаап каап, оны барып дорааи кылбас болза хоржок, Доржу Серенович — деп, бир дарга келгеш, дыңнадырга, чүтаалажып орган кижиим, керекселериң алгаш, ынаар далажып чоруптуу.

Алызы-ла башкы кижи болгаш ындыг пиикпе, оон чөпшүл, дыңнангырып кайтаа, хоочуниуң эрткен күш-ажылчы орууң коптара бодап келдим. Д. Ондар үжеп чылдарда ужук-бижик чаа тургустуунгаңда башпайы «бат-кыларыңа» дузазы-биле сайның дөрт аргазын бодап, үжүктериң таныш билип, бижип, сааладыр помчуп турар кылдыр өөренип алган. А од үеде школалар чер-черге чаа-ла ажыттының турган. Башкылар белен тывылбас. Ынчангаш санны бодап, ужук-бижикти мурпай эки шыңгээдип алган идепкейлиг кижиин-ле школага башкылаадып турган. Доржу Серенович ындыг кижилериң бирээзи болган.

1942 чыл. Ада-чурттуң Улуг дайынының кадыг-дошкун үезинде Сүт-Хөлдүң Алдан-Маадырга эге классты ажыттыкап, акаа башкылаар белеп эвес улуг-хүү Д. Ондарга таварышкан. Шала күскээр үш өрээл ыяш бажың мырынай доостуруунуң ыры турда чаа башкы Алдан-Маадырга чеде берген. Уруг-дарыың ужук-бижикке өөредип алыр дээп ада-иелер школа болуур бажыңның түүнүнга бир деминг идепкейлиг киржип турган. Аныяк башкы кара часкаан түүгүжүларның ажылын мүүрүп башкарбышаап, бирги класска өөренир уруглары болгаш ол школаларга күш-ажыл кичээлдерин база эрттирип чораан. Оон күш-ажыл кичээлдери черле солуп болгаш ажыктыг эртер турган. Яшы-бүрү ойнаарактардан эгелээт, стол, сандай септен, чазаарынга чедир өөредип, уруглары күш-ажылга хандыктыдыр, ону амыдыралдың үилезиин деп хүндүлеп өөренирге чаңчыктырып чораан. Доржу Серенович школага күш-ажыл кичээлдерин эрттирип турган, ийил, бызаанчы дээш чижектиг тыва хөгжүм херекселдерин чогаалдыкчы ёзу-биле ыяш-тырыпче база кичээнгей салып, ону өөреникчилериңге айтып берип кылдыртып турган. Хөй өөреникчилердеп, башкыны ышкаш, чазанырынга ынак, төвеп кижилер эвээш эвес илереп үнген. Доржу Сереновичиниң школага күш-ажыл кичээлдерин эрттирип турган чүүлдеринде база бир үттүүлербес болуушкун болган. Районга, республикага уруглариың ге-төвеп кылыглар талазы-биле делегелип алган өөренип жедээн бис. Ынчан өөренирииге уругларның соңуургалдыы копчуг чүве. Ада-иелер аъш-чемнин үүктел чок хандырып турган. Мен оолдар өрээлиңге — өөреникчилерим-биле кады чурттап турган мен. Ынчаар ажылдап эгеледнм. Оон башкылап ажылдавыстаан, ол талазы-биле ортумак эртемнең чедип алдым — деп, Доржу Серенович ёзулуг күш-ажылчы үзүн оруунуң эгээни кысказы-биле ыңнаар таныштырды.

Тыва ужук-бижик чогаалтыгаан соонда Д. Ондар кедээге улуг үлүстүү бижикке өөредир дээш, ылаңгыя чайгы үеле ырак-узак тоо-быдаррай аалдар кезип чоруп турган, хөй кижиниң «ыраак чыритканы». Олар ам-дажа «ужук-бижикке өөредип каап башкывыс» дээш. Доржу Сереновичиңге четтирген илередип чоруур... Бичиниңден чазапырынга ынак болгаш ол школаларга күш-ажыл кичээлдерин база эрттирип чораан. Оон күш-ажыл кичээлдери черле солуп болгаш ажыктыг эртер турган. Яшы-бүрү ойнаарактардан эгелээт, стол, сандай септен, чазаарынга чедир өөредип, уруглары күш-ажылга хандыктыдыр.

„ШЫНЫҢ КӨРҮНЧҮҮНДЕ“

ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУН:

УЛААТАЙЖЫЛАР БӨГҮН БОЛГАШ ДААРТА

СЭКП ТК-ның март (1989 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин—амыдыралга

ТҮҢНЕЛДЕР КАНДЫГЫЛ?

Тыва АССР-ниң Агроүлетпүркүркому болгаш агроүлетпүр комплекизиниң ажылдакчыларының профэвилел обкому 1988 чылда шоор мал коданнарын таарыштыр шилип тургузарының талазы-биле республика көрүлде-конкурузун чарлаан. Аңаа Өвүр районнуң «Коммунизмче оруң» совхоз алыр үжүрлүг 100 сандан 85-ти ап, тиилекчи болуп шылгараан. Ол ажыл-агыйның удуртукчулары болгаш түскай эртемнигдери хой ажылын хөгжүдүрүнүң айтырыгларынче доктаамал кичээнгей салып, чамдык боттуг ажылдарны кылып чоруткан. Улаатай, Хам-Дыт хойжу бригадаларда төрүүр коданнарны ажыглап үскен, Бора-Шай бригадазында төрүвес коданнарны тускайлап тургускан.

Конкурстуң тиилекчизи коллективти 1 чергенниг диплому-биле шаңнап, ооң кырынга «УАЗ-452» автомашинаны берген. Ол совхозтуң зоотехник-селекционери Юрий Сат ССРЭ-ниң УАЧД-же баар халас путёвка-биле, а Улаатайның хойжу бригадазының бригадири Херел-оол Ондар турпечи путёвка-биле шаңнаткан. Бригадир Х. А. ОНДАР-биле бистиң корреспондентивис ужурашкаш беседалашкан.

— Херел-оол Анай-оолович, баштай хойжу бригаданың дугайында кысказа-биле сонуургадып көрүперем?

— Улаатай хойжу бригада колхоз турар үеде-ле хевирлеттинип тургустунган. Улаатайның уну шоор малга тааржыр ниит оттуг, бөзулуг-ла малчыннар ораны. Эрткен чылдан эгелеп, кара баштыг ак хойну аңаа тудуп, бригада товуң Улаатай унугна пиилээн чылдагаанывыдаа ында.

Баштай бригада керээзи-биле ажылдап, бот-орулга-чарылганың ажыктыг талаларын өөренип, билип эгелевиис. 1988 чылда малчыннар боттарының арасында дугурушкаш, өг-бүле керээзин шинээдип, ол арганың беримчелиг эки талаларын тоттары көрген. Мурнуку чылдарга деңнээрге, хой ажылында корум-чурум көскүү-биле экижээн. Чедиишкиннер көскү эвес-даа бол, хөй чылдар дургузупда үргүлүлеп келген таптаашкын соонда бригаданың ажыл-чорудулгазында өскерлиишкиннер көстүп келгени демдеглексенчиг. Ажыл-агыйның экономиктиг аргаларының артыкшылдыг талазы күш-ажылдың будурукчүүүн бедидеринге бригала, өг-бүле керээзи, ышкаш чаа аргаларны ажыглаанындан будурүлгечи эки түпелдерге чедирген. Ам ол хевирлерни улам сайыраңгайжыткаанындан совхозтуң ниити хөгжүлдези дорт хамаарыжыр дээрзин көрүп, билип, аравыста сүмележип, чүгаалажып турар бис.

Бот-орулга-чарылганы хапылаадыр болгаш хуузунда башкарнып чорукту улам хөгжүдер соруглга-биле бо чылдың эгезинде малчып ийи өг-бүле аренда сөзугаар ажылдаарын дугурушкан. 1987 чылдан бээр 6308 баш төрүүр хойну 18 кодапнарга тургустувус. Шупту 36 малчыныг бис.

— Ажылың түпелдери кандыг болуп турарыл?

— Өг-бүле керээзи-биле ажылдаарывыска көргүзүглеривис ниити совхозтуңдан өрү болган. Совхоз бир хойдан эрткен чылын 1,3 килограмм дүк кыргып алган болза, бистиң кыргып алганывыс 1 килограмм 600 грамм. Бистер 100 хойдан 86 хураган алырывыска, совхозувустуу — 82.7. Бир кижиге опаштыр бүдүрген продукция бистивинде 1788 рубль хөй болган. Продукция бүдүрериниң бот-үнезиниң талазы-биле совхозта бир цехтиң дүк бистининден 69 рубль 29 көпеек улуг болуп турар азы 727 рубль 27 көпеек. Улаатай хойжу бригаданың бүгү малчыннары өг-бүле керээзи-биле ажылдаанының түпелинде продукцияны эрткен чылдарывыдан хөйну бүдүргеп. Малдың продуктуже чоруу бетин, бот-үнезин чиигеп турар. Эрткен чылын пиитиин-биле дорт үе муп ажыг рубльниң продукциязын бүдүргеп бис.

Бригаданың хойжулары боттарының күжү-биле 470 төрүүр хой кажаалын артык чарыгдал үндүрбейн тудуп алган. Совхозтуң талазындан чүгле транспорт-биле хандырган.

Малчыннар дүк кыргылдазының үезинде копчуг демниг ажылдаан. Суур, район төвүнүң шефчилери бистерге үргүлчү дузалажып турарынга өөрүп четтиргенивисти илередип турар бис. Район эмнелгези, № 9 агитбөкүй, районнуң чуртталга-коммунал черинең коллективтери хой кыргылдазынга идепкейлиг киришкен.

— Бригаданың ажыл-херээнде чүнү чаа деп санап турар сиңер?

— Корум-чурумнуң экижээнин үстүнде айыткан болгай мен. Малчыннарның азыралдыкчы хөөннерден үштүүн, бот-башкарның, хуузунда шиитпир үндүрүү ажылдай бергени ам аренда керээзинче киреринің бүрүн магадылалын тургузарынга идиглиг. Ажылга харысалга бедээн тудум көргүзүглер экижиир боор-дур. Сонгал айтырыглар-биле кады бригаданың материалдыг баазалын быжыглаар дээш оралдажыышкыннарны кылып турар бис. Чыл санында-ла бир кажааны ажыл-агыйжы арга-биле тудуп, ажылдалга киирип турарын дугурушкан бис.

Бригада кежигүннери эрткен чылын шүптүзу өг-бүле керээзинче киргеннер. Олар ол аргаже киреринің мурнунда бригадага айда ийи катап болур өөредилге хүнперивден чыдып калбайн, өг-бүле керээзиниң дугайында өөренип, бүдүрүп турар продукцияга үнер чарыгдалдарны канчаар саналарын билип, шинээдип алгылаан. Ам бо хүнперде Олег Седен-оол, Сесер-оол Базыр-оол оларның өг-бүле звенолары аренда керээзиниң чегип холга ап, санажылганы чорудга берген.

Малчыннар эрткен чылдың түпелдеринге сайгарылганы кылып, алыс түпел дээш ажылдаарга актыналын-даа улут болурупга бүзүреп, ооң ажыктыг эки талаларын биле берген. Чыл төнчүзүнде Олег Седен-оол 5540, Сесер-оол Базыр-оол 5100, Кызыл-оол Төмүр 4890 рубльди аванска алган ак-шалындан артыкка алгылаан.

Бригаданың 10 малчыны тозандан түс чедир хураган-ны камгалап өстүргеп.

Чаа аграр политиказының үезинде бистер көдээге социал-экономиктиг үндезин чаартылгаларны боттандырар, көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин, көдээ ажыл-агый продукциязын дажыглаарының, шыгжап кадагалаарының болгаш болбаазырадырының адырларын амгы денелче көдүрер ужурлуг бис, ол дээрге бүгү экономиканың ден-деки хөгжүлдезинин чугула фактору болур.

(М. С. Горбачев. «Амгы үениң байдалдарында СЭКП-ниң аграр политиказының дугайында» СЭКП ТК-ның март Пленумунга кылган плетклелиндеи).

Кызыл-оол Төмүрүң Улаатайда кым-даа билир. Ол 30 чыл ажыг үе дургузунда чеди чүзүн малдың барык шүптүзүн кадарып, малдап келген.

СЭКП ТК-ның март Пленумунуң материалдарын ам кайы-даа тапшыжып, хамызы-биле өөренип турар, ол боду база мындыг. Чүге дээрге ол кажан-даа амыдыралдан чыдып калбаын оралдажыр. Көдээге шиитпирлиг өскерлиишкиннерниң болурупга ооң идегели улуг чораан. Ол бүзүреп ооң амыдыралынга ам келгени ол.

Хөй-ниитичи малчып Улаатай хойжу бригадазында күш-ажылчы коллектив чөвүлелиниң даргазы хүзөөлгезин күүседип, ажык-чарлыг чоруктуң деңнелиинге дүүштүр ажылдап, чаа үүлдериниң детки-киязы, эгелекчизи болуп чорууур.

ЧУРУКТА: К. Төмүр кадайы-биле кады турарлы.

СОНУУРГАЛЫН КӨДҮРЕР ДЭЭШ

Ажыл-агыйны экономиктиг аргаларның дузазы-биле башкарарынче кайда-даа киичээнгей улгатқан. Бистиң Улаатайда бригада партия эге организациязы база бо угланышкын-биле малчыннарның соруун, сонуургалын көдүрер дээш ажылдан түрар. Экономиктиг өөредилгениң түпелинде күш-ажылды организастаарының дешпилгелиг хевирлери өг-бүле, аренда керээзи-биле ажылдаар коллективтер тыптып келген.

Бригада партия эге организациязының хуралдарында коммунист хойжулар удуртукчуларның, специалистериниң отчёттарын доктаамал дыңнап турар бис.

Улаатай бригадазында коммунист хойжулар Болат Базыр-оол, Солчур көдээ Советиниң депутады Зоя Седен-оол, Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң депутады Күпзенмаа Монгуш партийжи даалганы ак сеткилдиг күүседип турарындан аңгыда, социалистиг хүзөлгелерин чедиишкинниг боттандырган. Олар чүс хойдан 95-тен 100 чедир хураганны камгалап алганнар.

1988 чылда совхозтуң малчыннары ажык орулга барымдаалап төлевирлиг өг-бүле, звено керээлери-биле колдуунда ажылдаан.

Сүттүң, эттиң, хөй чылдыг сингеннериниң бот-үнезин кыырылбайн турарын өөренип көргеш, күш-ажылды организастаарының эң-ле сайыраңгай хевирлеринче киреринче чамдык хемчеглерни амыдыралга боттандырып эгелээн бис. Кол-ла чүве киижилерниң сонуургалын кеяурүп, дешпилгелиг чаа аргаларны малчын бүрүзүнге билиндирип, чедирери чугула.

Александр ЧЫПСЫН.

Улаатай бригада партия эге организациязының секретары.

ЧУРУКТА: бригадир Х. Ондар баштайгы арендатор малчыннар Зоя, Олег Седен-оолдар-биле.

Көдээниң социал айтырыгларын хөгжүдеринге салыр акшаны арбыладыры— СЭКП ТК-ның март Пленумунуң ажылдап кылганы аграр политиказының кол угланышкыннарының бирээзи. Ол билдингир: көдээ ишчиниң амыдырал байдалын өрү тыртып, сегидип албайн турган, аъш-чемниң элбекшилии кодурери дарый шиитпирлеттинмес. Улаатайжыларның амыдырал, ажыл-херээге база улуг өскерлиишкиннер болуру чугаажок.

Үк Пленумунуң материалдарынга хамаарыштыр чугаанын «Коммунизмче оруң» совхозта партком секретары Ховалыг Кызыл-оол малчыннар-биле чорудуп тур.

ӨСКЕЛЕР ЧҮҮ ДЭЭР ИРГИ?

«Коммунизмче оруң» совхозта кошкарлар азырап өстүрүп турар мен. Коданымда 219 кошкар, 25 хуна бар. Кадарган малывыстың харназының холуй. Амгы хүнерде одар төнген. Эрги шыырже сүрүп аппарып кадарып тур бис. Кезек-Терек деп черде кыштаанны долгандыр аалдар күзеп каптар. Тургузур азыраар дээрге мал чемя чедишпес, мындыг байдалда киргеп бис.

Солуннарда малчыннар дугайында бижип-ле турар. Ол хирезинде кошкар, хуна кадарчызы кижилерниң үүлехерээлиг дугайында номчуур дээш шүүт чадаштым. Ажыл төлевирлиг өске черлерде канчаар боттандырын турарыл? Бистиң совхозта амдыызында бат санын барымдаалап төлеп турар. Айда бир кошкарның төлевирлиг 1 рубль 07 көпеек.

Кошкар салган коданнардан чеже хураган алганы дээш мээң үлүүмге чүнү төлеп болурул дээш, өске-даа айтырыгларны билип алыксап турар мен.

Мөңге МОНГУШ.
Кошкар кадарчызы.

ЗООТЕХНИКТИГ НЕГЕЛДЕ ЁЗУГААР

СЭКП Тыва обкомунуң бюрозу 1989 — 1995 чылдарда Тыва АССР-ниң совхозтарынга хөй ажылын хөгжүдерниң комплекстиг программазын хүзөөн алган болгай. Ол соруулгага дүүштүр «Коммунизмче оруң» совхозтуң мал ажылдыглары шоор малды зоотехниктиг негелделерни барымдаалап, аңгы-аңгы коданнарга үскен. Улаатай хойжу бригадазында чүгле кара баштыг ак хойларны хар-намынның аайы-биле, Хам-Дыт бригадазында шокар хойларны, Бора-Шайга аныяк хойну өстүрүп азыраар кылдыр аңгылаан. Ону чорударда коданнарның эр, кыын, пазы-харын таарыштырып өөренип көрген. Ол чорук зооветеринардыг ажылдар чорударынга дыка эптиг.

Моон мурнунда чылдарда класстап шилип каан хойларны аңгылавас, оларны үчётка албас болгулаар турган. Оларны чаңгыс кодапга бөлүктевейн, зоотехниктиг төөрүмпер-биле ажаап хайгаравайн турганыпдан уксаажыдылганың өзөк чок болуп турганыңың бир чылдагаанында. Специалистер бистерниң кошкак ажылывыстың түпелинде хойнуң уксазы шүүт-ла холушкап.

Совхоз 1988 чылдан эгелеп специалистерниң сүмелешкеии-биле хойну март айда төрүүр кылдыр организастаан. Чүге дизе бистиң районнуң агаар-бойдузунуң талазы-биле алыр болза, хой ооллаашкыны ол үеде кончуг таарымчалыг. Чаа хураганнарны ыяр агаарлыг чадагай кажааларга тургузуп чемгерер. Орай төрүлгенниң бир ажыктыг талазы мал чемин камнап алырынга дегүмүүг болурунда. Ооң-биле кады орай төрээн хураганнар чырык кажаага турарга, өзүлдезиниге идиглиг болгаш шынарлыг дүктү алырып магадылаар. Бир эвес хой 15 хонук дургузунда түлүктеп төрүптер болза, хураганнар чаңгыс аай деп өзер. Ажаап чемгерерде база таарымчалыг. Ону чедип алырда суда эдержилгеге уксаалыг тыва кошкарларны бир кодапга-ла 12—14 чедир салырын практикалап турар бис. Хойну тарып боозадырынче, ооң шынарын бедидеринче киичээнгейни күштелдирер. Аргалыг-ла болза бо ажылды малчын бүрүзүү шинээдип, билип алган турары күзенчиг.

Эрткен чылын августа бирээде хураганнарны аңгылаан. Бир хураганның деңзизи 28 — 30 килограмм болган. Ол хураганнардан кыргаан дүк бирээзиндеи-не 200—400 грамм.

Мал ажылынга чедиишкиннер анаа-ла чедип келбес. Мында ханы бодамчалыг планныг ажыл, диилээшкиннер хөрек. Кол-ла чүве—чайгы, күскү семиртиглер. Ол ышкаш малга чем баазазын экижидери.

Совхозтуң дорт коданында ег хевирлиг чаа кажааларны туткан. Мээң бодазым болза шак мындыг кажааларны өске коданнарга ам-даа немей тудары пегеттиинип турар. Ол кажааларның таарымчалыг эки талалары: ниити күргаг, бүгү агаар дүмдүктен үнер. температуразы өй-тап, чаңгыс аай хемчээлде турар.

1995 чылга чедир тус черниң агаар-бойдузунга тааржыр быжыг, дадыккан хой, өшкүнү өстүрер сорулгалыг бис. Кара баштыг ак тыва хойдан 2 килограмм 360 грамм дүктү кыргып алырын чедип алыр. Күргенеге дужаар хойнуң дириг деңзизин 45 килограммдан кудулаттыпас. Ниити коданда төрүүр хойнуң бат санын көвүдедир, уксаалыг тыва хойнуң деңзигүүрүн 55 хуу чедирер дээш оон-даа өске кылыр ажылдар ам-даа мурнувуста турун турар.

Юрий САТ.
Селекционер-зоотехник.

ЧАҢГЫС ТАЛАЛААН ХЕРЭЭ ЧҮЛ?

Назынымның чартыныдан хөй кезиин мал ажылынга арттырдым. Малчып стажым 26 чыл ажып бар чор. Мынча ботка ажылдап келгеш, чаңгыс орден, медаль-даа хөрээмге кадавадым. Чаңгыс талалаар чорук бар-дыр.

Кандыг-бир кижиниң мактаанда чүгле ооң ат-алдарын сүргеш туруп бээр. Совхозтуң, районнуң-даа даргаларының талазындан кижээ чүүүр чоруктуң чижектери ам-даа бар деп бодаар мен. Эде тургустунуушкунуң айтырыглары шуптувустуң киржилгевистеп хамаарыжыр. Херээжен малчыннар «хөлеге» болуп артпайн турар. Ол дугайында айтырыны «Шын» солунуң арыпларынга үезинде көдүрген деп санаадым мен. Бодапдаа көрүнер даан. өг-бүлеңиң херээжен ээзи чокта: ол аарып-аржый бергеңде, аны өскээр чер чорушканда кандыг ийик: Берге-ле! Херээженниң чылыг чымчак хүлүмзүрүү, эргелиг көрүжү, ээлгир, чемзиг холдары чокта амыдырал долузу-биле бадыткаттынмас.

Амгы ажык-чарлыг үеде болуның туружун тыпкан кижи, чогаадыкчы дилээшкиннер-биле чепсегленген. ак сеткилдиг ишчи эде тургустунуушкунну дүргедеди шыдаар.

Мал ажылынга чалгаа кижи канчап-даа быраппас. Чогум-на ооң ужурунда кожакожа аалдарның көргүзүглериниң аңгы болуп турар чылдагааны-даа чамдык таварылгаларда ында болуп турар.

Аъш-чем программазын шиитпирдээринге кол рольду бистер, малчыннар, ойнаар бис. Ам СЭКП ТК-ның март Пленумунга көдээ ажыл-агый талазы-биле айтырыгны хамыжы-биле чугаалашкадыңга ажок өөрүп турар мен. Малчыннарның амыдырал, ажыл-херээге хамаарыштыр элээн улут өскерилелер чедип болур боор. Ажылывыс берге, ылыр шалыкывыс ындыг-ла адаарганчыг эвес болгай.

Улаатай хем өскен-төрээн черивис-тир. Амгы байдалывыс чедип шору. «Чүсчү малчын» клубтуң кежигүннери улус болганывыста өскелерге үлегер-даа болур ыйнаан дишкеп. арендаже кирип алдывыс. Коданывыста турар кара баштыг, кара хөректиг, калчан ак 409 төрүүр хойну эрткен чылын Бора-Шай бригадазындан үлээп алган бис. Бир дугаар төрүүр хойнуң ооллаашкыны колдуунда дооступ турар.

Улаатай хойжу бригаданың келир үезин кандыг болуруя дээрзин амдыгаастан бодаары чугула. Оны боттандырарда боттуг, дээштиг хемчеглер херек. «Шын» солун дамчыштыр херээжен малчыннарның ат-алдарын көдүрер дээнн эки. Ол айтырыг мени база дүүредип чоруур. Ашактарла дээп айтырыгны чаңгыс талалаан херээ чүл?

Болат БАЗЫР-ООЛ.

«Чүсчү малчын» клубтуң кежигүнү.

Арынны бистиң түскай корреспондентивис Данзы САЛЧАК белеткээн.
Фотолары Сергей МОНГУШ-ТУУ.

УЛААТАЙ

Чурумал

Улуг Таңды сынпарындан
Успа-Хөлче улдап баткан,
Унуп дургаар хонаш долган
Улаатайны — Теректигин —
диижип ырлажып турары-даа,
ол ышкаш:
Делгем баткан Теректигиин
Мал-ла сүрүү элбек-ле ийин.
Тейлериниден бараан хараар
Малчыннары көвей-ле ийин
дээри-даа чөптүг.

Өвүрүң тараалаң эвес диижир. Ол харын ындыг-даа ыйнаан. Агаар-бойдузувуң фестивальдар эрттирер ынак хеми апарган.

Улаатайны ажыл-ишгиң хеми диже бала-ла хөөремче чок. Ооң упун дургаар малчыннарның чайлаг, кыштаа, күскү, часкы хонаштары, шынап-ла, сыңыппас. Улаатай дугайында, ыпчангаш, ооң упун чүрттаап чонувуң:

Улуг Таңды сынпарындан
Успа-Хөлче улдап баткан,
Унуп дургаар хонаш долган
Улаатайны — Теректигин —
диижип ырлажып турары-даа,
ол ышкаш:
Делгем баткан Теректигиин
Мал-ла сүрүү элбек-ле ийин.
Тейлериниден бараан хараар
Малчыннары көвей-ле ийин
дээри-даа чөптүг.

Өвүрүң Успа-Хөлче углай аккан Бора-Шай, Кадыл, Ирбитей, Чоза, Тээли, Торгалыг, Хоолу дээш-ле баар элдеп тывызык аттарлыг улуг-биче хемнерниң аразында Улаатай база опзагай хем. Ооң адын тыва дылче оччулдурарга Теректиг дээн. Ол, шынап-ла, ындыг. Хемниң унуп дургаар үзеп унуштүң хөй келип-ле терек. Терек боорда, өске черлерде, ылангыя Чоза, Торгалыгда ышкаш чодур-чодур чоон эвес, а узун, суук, чүге шында карттыг апаак унуштер колдаан.

Ынчалза-даа Улаатай ниити чүгле теректен бүткен дээр болза, тынга дүүшпес. Хемниң алдыы агымында дес-дес чыжыгрыпадап эгелээп, баженга чедир чөкүүр-чөкпүр бора талдар, чимрбейлиг хаактыгаттар, чингежек уппуг хадыпнар, бөлүк чаагай дыттар-даа хөй. Көөрге-ле, ындыг кызаа даг хемге. А чогум ниитин эргин кезии бээрге, дедем-делгем алаактар-даа, терең оът-сигениңг, аймранаан черлерлиг аднар-даа долу. Кезек-кезек черлериндеде кызыл-каттыг, кызыракараа, янек-караалыг. Эм үнүш ыт-кадыпдан эгелээп, хемниң чыс бажында чем үнүш—согунадан бээр чүүү чок дээр.

Улаатайны туристерниң ынак хеми диже частырыг чок. Ооң адаандан үстүнге чедир алпчоруккуу кокпалар шейлүп чоруткулаан, доора-хээре хөллепдир сырып каапкап. Чылдың-на маңаа аппчыларның одагларының ыжы дээрже бедип үнүп, орай кежээлерде олу чайынналып, турисси майгыннар узун унун дургаар дыстынчп бээр.

Улаатайны пайыралдың хеми диже база чөптүг. Ол ийи чүрттүң арат чонунга шагдап тура бараан болуп, хамыдаза көвүрүг-даа бооп келген. Ооң ол-бо талаларынга, ындыг-бетин эриктеринге моол, тыва өөпүктериниң пайыралчы ооң-тогланы, адыг-чарыкы бо-ла болгулаар. Ындыг чораан-даа, ынчаар арткап-даа. Чаагай ол чапчыл сөөлгү үеде пподержп салгалче дамгаап. Улаатай оларның пайыралдың слёттар, ужугажылга, фестивальдар эрттирер ынак хеми апарган.

Улаатайны ажыл-ишгиң хеми диже база-ла хөөремче чок. Ооң упун дургаар малчыннарның чайлаг, кыштаа, күскү, часкы хонаштары, шынап-ла, сыңыппас. Улаатай дугайында, ыпчангаш, ооң упун чүрттаап чонувуң:

Элбек дүүгүт кайдал диже,
Кур-ла черлиг Улаатайда —
диижип, кожуунда, ам бо хүнперде, харын-даа республикада белип сурагчый берген хөөмей ансамблиниң ырызында ужур-ла бар.

Адак сөөлүнде Улаатайның Алдыы, Үстүү аржааннары чонга сурагдыг. Маңаа чүгле Өвүрүңүң эвес, а Тываның ырак-узак черлериниден белип арт-сын ажыр чоп көөп дыштанып, кадыктылып ыкжидип ап турар. Тус черниңбиле Шаратай, Туруг аржааннары дишкилээр бо черлерге шаг-шаандан моол, тыва араттар бо-ла дыштанып келгилээр чораан. Улаатай аржаанының ат-сураа бо хүнперде улам алгып турар. Ынчангаш харын өвүрүүлер:

Элбек дүүгүт кайдал диже,
Кур-ла черлиг Улаатайда —
диижип ырлап, шүлүктей кагылаптарында ындыг-ла хөөремче чок.

Атка кирген Улаатайны,
Хайым чону аржааннарын
Алгап чанар Улаатайны —
диижип ырлап, шүлүктей кагылаптарында ындыг-ла хөөремче чок.

Улаатай аржаанының чогум эм шынарлыын алдап чылдарын ортан үезинде-ле шиитчилеп тодаратқан. Ооң бээр үр үе эрткен. Ам харын алдыы-даа, үстүү-даа аржаанларның суунун шынар, составын катап тодарадып, чогум кандыг аарыларга тааржыр, таарыпнас бооп турарын, ол ышкаш аржаанга чылдың-на кирип турарларга медицина хайгаралын ылаптыг тургускаш, районнуң төп эмнелгези чогуур анализтиг түпелди үндүрерин үе негеп келген.

Аржаанларның келир үеде перспективазы, шынап-ла, улуг. Мында бөгүн белин аржаанчыларга таарыштыр тудуп тургускан элээп кап өрээлчигештерлиг салон-бажыңчыгаш бар. Келир чылдан эгелеп орун-дөжек аймаан хөлезилээр пункт тургузарын районнуң удуртулгазы өөренип көрүп турар. А совхозтарның күселп-биле дыштанылга бажыңнарын тудары—ол харын хүнүүн чугула айтырыгларының бирээзи.

Улаатайның келир үезин чугаалап тура, ооң бурунгу дагларында казымал байлак курлавырлары хөйү-биле тывылганың уттуп болбас. Ол харын өөрүнүүт, чоргаараачыг херек-тир. Ооң-биле кады дүүренчиг болбастың аргазы база чок. Кандыг ийик бис, байлак-ла дээп чүгле алырып, ажыглаарын бодаар, а бойдуска дедир эгидерин, ону камнаар, хумагалаарын уттуп аар. Улаатай бажында амдыызында геолоттут шиитчилел ажылдары чоруп турар. Кедизинде барып маңаа Тываның (харын-даа Эвилелдиң) улут-улуг бүдүрүлге комбинаттарын хандырар чиг эт баазазы-даа тургустунза хөнүү. Ол эки херек-тир деп база катап чугаалап каалы. Ынчалза-даа арыг агаарывысты, одар-белчиривисти, ооң-биле кады хайыралыг төрээн бойдузувусту камгалаары кижи бүрүзүнүң херээ дээрзин утпас ужурлуг бис.

Чап ЧҮЛДҮМ.

«Улаатай» чечен чогаал каттыжышкынының удуртукчузу.

НАЙЫРАЛ КЕЖЭЭЗИ

Хөгжүм-шин театрынга найыралдың болгаш ынакшылдың интернационалчы пайызырал кежээзи болуп эрткен. Аңаа интернационалчы найыралды үңдүлээр, сонуургавр күзелдиг кижилер кээп киришкен. Интернационалчы кижилдиге, националдар аразында харылзаалар темазынга бир дугаар болуп эртип турар кежээни театрның директору Сини-оол Оюп ажыдып тура, пайырал биле ынакшылдың чарылбас тудуш холбаалыын, интернационалчы найыралдың күүш күштүүн онзалап демдеглээн, кежээниң программазы-биле чыылганнарны таныштырган.

Микрофон дамчыштыр чарлаптарга, ийи баянзке үдеткен баштайгы ыраажы спецнаже үнүп келген. Кызыл хоорайның культура килдизиниң эргелекчизи Василий Бильдагуров «Төрээн черим дугайында», «Мээң чагым черле утпа» деп ырларны орус, бурят дылдарга ырдаптарга, көрүкчүлер адыш часкап хүлээп алган. Дараазында национал хептиг ыраажы —Файруза Алтынаманова бодунуң төрээн дылы —башкир дылга «Эргимим» деп ырны ырлай бээрге, уярлачыг хөөг аялгадан зал шыпшың барган.

Ийи-чаңгыстың номерлерин балет артистериниң күүселделери солуп турган. Петр Чайковскийиниң «Куу хөлүү» балеттен үзүндүүн Любовь Суктерек, Сергей Ерошенко, Чойгаана Санчай, «Тарас Бульба» деп балеттен үзүндүүн Темир-оол Чаңзан олар ээлгир, чараш ойнаан. Оларның аразынга Алексей Чыргал-оолдуң «Тыва валызын» көрүкчүлер онза сонуургаан.

Сценаның ханызындан куспактанчып алган ийи кижи кылаштажып үнүп кээр. Олар тывалажып чугаалажып чоруур. Чугааның утказы: хөрөөжен кижи эр кижиниң үдеп турар хире (эр кижиниң кеткен хевиинден көөрге, фронтуже-ле боор). Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи Екатерина Кенденбиль биле Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы, театрның артистериниң орус бөлүүнүң хоочуну Василий Митряшкин «Ожим сени» деп ырны тыва дылга ырлааннар. Бо номер көрүкчүлерниң сеткил-хөөнүн көзүлдүр-ле көдүргүкен.

Залда көрүкчүлериң колдуу-ла аныяктар. Ынчангаш оларның чамдызы Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи Мариам Рамазапова болгаш үстүнде адаанывыс хоочун артистериниң тыва дылга ырлажып, шүлүк номчуп тургаын бир дугаар көрүп, магадаан чадавас. Чаныыста олуттарга олурган аныяктарның ол күүселделерин хүлээп ап орарындан ыпчаар билгеп бис.

Театрның дуржулгалыг артистери Дадар Барынмаа, Дарый Монгуш, Роза Серен-оол оларның тыва, хакас, узбек болгаш бот-тывынгыр композитор Батый Кенештиң украин дылга ырлаан ырларын пианистка Нарине Айрапетова үдээн.

«Хүндүлелдиң Демдээ» орденниг геология-шынчилел экспедициязындан Амина Суторакова кандыг-даа үделге чокка татар дылга ырлап үнүп келген. Таалаптыг, чараш ол ыр чүгле Аминага-ла талаттынган-биле дөмей сагындырар. Оон аска кым-даа ол ырны ындыг чараш күүседип шыдавас ышкаш.

Пианистка Нарине Айропетова, скрипкачылар Рафаэль, Юлия Бабаян адашкылар өгбүле ансамблин бараалгатканда: армия аялгалар кударачыг күттуларга, декабрь 7-ниң хай-халаптыг хүнү сагындырып көөр...

Интернационалчы найыралга тураскаатканы концерти «Найырал дугайында ыр»-биле доозган. Солистка Юлия Бабаян ырлаарга, театрның артистери ацаа улаштаан. Ол ырының аялгазын Нарине Айропетова бижээн.

Бир дугаар эрткен бо дыштанылга кежээни янгтын-биле көрүкчүлерге сонуургачыг болган боор. Ынчалза-даа театрның хейге билдингир артистеринден, ацаа шүлүк номчуп, чүве чугаалаан чугаалчылардан аңгыда, концертке киришкен талантылыг эштериң кайда, кым болуп ажыдаар турары-биле көрүкчүлерин кыска таныштырган болза экен. «Файруза, Амина, Юлия деп кымнарыл?»— дижип, көрүкчүлер концерт төнгенде-даа улур-дедир айтыжып турдулар. Кежээге аныяктар хөй келген дидиинс. Концерт чоруп турар үеде оларның хөй кезии залдан маңнажып үне бергеннер, удур кирип турарлары-даа бар-ла. Кежээ дооступ турда, тон аазар черге даштыыртан шургуп келген аныяктар элээн шимээн үндүргеп. Оларның күзели — тонну уштуп, азып каашаа, дискотекага танцылаары. А тон аазар черниң ажылчыннары «хужаал чок» дээп кымның-даа тоовун албайн барган. Темадыг кежээлер чарлап каарга, апыяктарның «чүгле таңцылап адыр» дээш кызар түүкүүнүң чижээн моон көрдүвүс.

Моон соңгаар ындыг кежээ артырер апарза, ону бөш удур чарлап, аргалыг болза, залга хостуг олут чок турар кылдыр организастаза экен. Организациялардан, албан черлеринден тускай чалап-даа болгай. Чалаткан кижи өг-бүлезин, уруг-дарыын-даа эдертип кээп болур-дур.

Валентина САТ.

ЧУРУКТА: Амина Суторакова ырлап тур; хөгжүмчү адашкылар Рафаэль, Юлия Бабаяннар концерт үезинде.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозары.

ХОСТУГ ШАГЫНДА...

Хову-Аксының «Металлург» Культура ордуузуның спорт залынга хол бөмбүүнүң, футболдуң, шыдыраа, шашкиниң болгаш өске-даа спортчу секцияларының кичээлдери орай кежээге чедир үргүлчүлээр. Шинаар хөөчүндаа, аныяк, бичии-даа кижилер хөйү-биле шуужүп, спортчу секцияларда хостуг үезин эрттирип турар.

Бо хүнүмде ыяда ховар байлак кобальтының баштай тыпканнарының бирээзин, Д. Хойтпак-оолга тураскаатканы хол бөмбүүнүң маргылдаазы болгаш комбинаттың цехтер аразында спорттуң 11 хевирлериниң спартакиада эртип турар. Оон ажыдыышкының хол бөмбүүнүң болгаш шыдыраа, шашки маргылдаазы-биле дагжылар эгелээн.

Чай чок базым ажыл-ишкиле спорттуң холбап турары —дагжыларның спортка хандыкшылын хереглеп турар. Оны шыдыраа, шашки ойнаар залда аңгы-аңгы чылдарда шаңнаткан хүндүлел бижиктер, кубок, шилчиир кызыл туктар бадыткап турар. Оларның аразында бо чылын чаалап алган Тыва АССР-ниң IX кышкы спартакиадазынга шорт-трекке бирги чер алганының дугайында вымпел, республикага болуп эрткен шайбалыг хоккейге үшкү чер алганын хереглеп турар хүндүлел бижик, оон-даа өске хөй-хөй шаңналдарның чежезин ол дээр.

Орлуудуң спорт залында он бир спортчу секцияны расписание өзугаар эрттирип, чонну спортче хаара тудар ажылды чорудуп турары өөрүнчүг. Оон аңгыда ойнаар автоматтарны, бильярд, теннис ойнаар залдыг өрээлди ажыкташ, ачылал пунктузун тургусканы хову-аксыжылларга ажык таарымчалыг. Оон эргелекчизин, хоочун спортчу Степан Петрович Малых бодунуң күжү-биле залды дерип, алды бильярдтың, бир теннистиң столдарын салган. Оон аңгыда, комбинаттың профэвилел комитединден эвээш акша-төгеринги үндүрүп тургаш, ачылалга хереглээр спортчу дериг-херекселдерни спорт инструктору В. Л. Боксанчук четчелээн. Ынчалза-даа амдаа дериг-херекселдер садып алыры-биле эвээш эвес акша хереглеттинип турар.

Дагжылар суурдуң чурттакчы чопу алды муң бөш чүс ажыт кижи. Кижи бүрүү хостуг үезин ажыктыг, солуп кылдыр эрттирикээр болгаш тус-туста оларның сонуургалдары аңгы-аңгы. Ачылал пунктузунга бильярдтан, теннистен ойнап турар, спортчу секцияда кичээдеп турарлар хөй. Хол бөмбүүнүң секциязы болуп турда, залга күре бергеш, алдыгы класста өөренип турар бичии уруглардан ада-иезиниң болгаш боттарының хостуг үезин канчаар эрттирип турарын сонуургап айтырган мен.

6«в» классчың өөренекчизи Таня Серен: — Хол бөмбүүнүң секциязында эштеримбиле кээп турар бис. Бир кичээл ийи пык болур, а неделяда үш-даа, дөрт-даа удаа кичээлдээр бис. Маңаа бир солун чүве — өске суурларның спортчулары-биле эш-туу ужуражылгаларны эрттирери болур. Хаактарывыга, ырак хемчээлге маңнаарывыга, эштирикге база өөренип ап турар бис» — дээр болду.

Ажы чүгаакыр Анна Догдугаш: — Спортчу секциялар бирээнга сундулуг мен. Аваам Ольга Коловна даараныкчы, ачам Валерий Хоймер-оолович Куулар комбинатта электрик. Бажында—улуу мен. Дупмаларым Саяна — үшкү классчы, Айдың бирги класста өөренип турар. Артыш — бичиинис. Хостуг үемде аваам, ачамга дузалажып, бажың ажылы кылыр мен. Спортчу идик-хөп, дериг-херекселдерни садып берип турар. Оон аңгыда ураң-чечен компар номчуп турар мен. Школага бодаарга, маңаа келгеш, секция эрттирериге ажык солуп — деп хөөрей-дир. А Айланмаа Монгуштан: «Секцияга келирге школадан чүге ылгалдыгыл?»—деп дорту-биле айтырдым. Ол: — Белүүвүсте 18 кижи бис. Башкывыс Владимир Леонидович Боксанчук баскетбол, футбол, хол бөмбүүнүң секцияларын удуртуп турар. Бистеп аңгы хөй-хөй школачылар бээр кээп кичээлдээрлер. Школаларда секциялар болбайп турар. Бир дугаар школада спорт залы бар, ынчалза-даа ынаар өске кижи киирбес, а эрги суурда школада чок. Ынчангаш кайы-даа школадан өөренекчилер бээр кээр. Секция соонда эштерим-биле бильярдтаар, теннистээр-дир бис — деп өөрүшкүлүг чугаалады.

Ачылал пунктузундан кышкы үеде хаактарны, коньки-лерни, чайын дугуйлуг коньки-лерни, чадаг-тергелерни болгаш өске-даа дериг-херекселдерни ап алгаш, ойнап болур. Бо хүнүмде ачылал пунктузунуң болгаш төлевиргит автоматтардан алдывыс турар акшаны профэвилел комитединиң агар саныңче киирип турар. Кадык-шырак болур дизе, спорт болгаш күш-культурага кижи бүрүү хандыкшыыр ужурдуг. Улуг, бичее-даа назылыг хову-аксыжылар оны эки билир болгаш хостуг үезин ажыктыг эрттирип, Культура ордуузуңу залдырынга ойнап, хөлеп турарын кижи магадап ханмас. Комбинаттың цехтеринде бүдүүлге гимнастиканы канчаар организастаттынып турарын комсөмөл комитединиң секретары Е. Потёхинадан айтырарывыга: — Кижиниң кадынга хоралыг черде ажылдап турар кижилерини маңаа гимнастика кылырын районнуң санитар-эпидемиология станциязының ажылдакчылары чөпшээреэзээн—деп хомудап чугаалады. Комбинаттың күш-культура болгаш спорт талазы-биле инструкторлуу Владимир Леонидович Боксанчукка ужурашкаш, оон-биле чугаалашкан мен. Ол ажылының дугайында чоннуң спортчу секцияларда хаара туттунуп, доктаамал өзүп турарын демдегледи. Комбинаттың удурлукчулары (директору А. А. Голиков, профэвилел комитединиң даргазы А. А. Голодкин) болгаш Хову-Аксы кожуун Советиниң күскомунуң даргазы Л. А. Карпова олар спортчу маргылдаалар эртирериге акша-төгерик үндүрерде холу ажок тыртым. Оон аңгыда ам-даа ол немелде дериг-херекселдер садып алырынга хөй-ле акша-төгерик херек. Маргылдаа организастаап эртиргеш, эвээш акша үндүрер. Баскетбол, футбол бөмбүктерин, стол теннисиниң ракеткаларын садып аары берге. Четпее чүве-ле хөй. Удурлукчулар спортчу секцияларда киришпейн турар. Бүдүүлге планы күүседтиптир-ле турар болза, хөй-ниитиниң ажылдары, ылаңгыя спорттуң, күш-культураның хөгжүдээн-биле суурлуу болгаш комбинаттың удурлукчулары практиктиг дузалы керегүүл, чонуң ойнаар автоматтар болгаш ачылал пунктузундан киирип турар акшазын спорттуң улам сайыралдырыпка чөптүг ажылдап, спортчу дериг-херекселдерни хөйү-биле садып алыр болгаш улам-на чаа-чаа аргаларны чопшуң хостуг үезин ажыктыг эрттирериге ажылдаар болза, улуг-биче кижилериң спортка, күш-культурага хандыкшылы өзер болгаш оларның хей-аъды улам көдүрлүүр чугаажок.

Вячеслав МОНГУШ.

АРБЫН ЧЫЫЛГАН

Хорум-Даг суурда «Чаданган» агитквартираның организастаазы «Күш-ажыл кижини каастаар» деп темалыг дыштанылга кежээзинге чон арбын чыылган. Кежээниң бирги кезээгге күш-ажылдың хоочунарын чалап, Хандыы-Сурун Монгуш, Үгдетки Оюржак оларның күш-ажылчы, амыдыралчы дуржулгазындан солуп сактыышкынгаларны чыылганнар дыннаан. Хоочунарның чугаазының кол утказы — күш-ажыл. Апаа ынак болуру болгаш ону хүндүлээри.

Агитквартираның болгаш суурда хереэжелиер чөвүлелиниң организастаазы белектерни хоочунарның түе-түзунга комсомолчулар тывыскап.

Кежээниң ийиги кезээ — аныяктарның концерти. Боттывынгыр артистерниң дыңнаксанчыг, көрүксенчиг күүселделериниң соонда оюн-тоглаа, пинти танцы-сам эгелээн. 50—60 чылдарда ойнап чораан пинти танцыларны Чүсүмаа Монгуш, Елизавета Доңгак болгаш оон-даа өскелер аныяктарга көргүзүп, канчаар танцылаарын айтып бээрге, хей кижи ойнап, танцылаан.

Бо чижектиг дыштанылга кежээлеривден аныяктар дыка хей эки чүвени билип, дыңнап алыр-дыр деп түпледивис. Аныяктарның ботиденкейи сеелгү үеде бистиң суурда бедзээнге кижиниң сеткил-сагыжы өөрүп орар боор-дур.

Григорий ХИРБЭЭ.
Чөөн-Хемчик район.

КАИ экраны

ИЙИГИ ОН ХОНУКТА

Республика девискээринге март 11-ден 20-ге чедир 11 олал-ондак болган. Түңнелиңде 3 кижи амы-тынындан чарылган, 4 кижи кемдээн. Оон үжү эширик чолаачының уржуундан болган. Ол-ла үеның дургузунда Кызыл орукка шимчээшкиниң дүрүмүн хажыткан 814 тавариглаңы КАИ ажылдакчылары илереткеш, автомашинаны эзирик башкарып чораан 29 чолаачының машина башкарар эргээнга кагаап. Күрүнеңиң машина-балгадың удурткучу даргаларынга болгаш харыы-салгалыг ажылдакчыларның контроль чогуп ажыглаашаа, кара-туразында башкарып чораашаа, туттурганнаар база хей болган. Оларга мал ажылының талазы-биле эштежилге чолаачызы И. А. Балахонов, Тандың АТБ-ниң чолаачызы В. Д. Дардаш «ЗИЛ-554» 77-87 ТВЗ машина-биле, «Тула үлетчүр тудугчүү» «КамАЗ 5410» маркалыг 23-74 ТЛО автомашинаның чолаачызы А. М. Туруспп, республиканың хереглекчилер ниитилелиниң автоколонназының чолаачызы В. Ю. Сапогов — 06-22 ТВЗ дугаарлыг ГАЗ-53 машинага. Кызылдың нефтебазазының «ЗИЛ-130» 76-17 ТВЕ дугаарлыг машиназы-биле чолаачы А. С. Тюлюш, УАЗ-469 маркалыг 32-89 ТВЛ күрүне дугаарлыг № 1 агроүлетчүр-транспорт АТБ-ниң чолаачызы А. К. Саая олар тутту-рганнар.

Кызыл — Тээли оруунуң 67-ги километриниг март 17-де 10 шакта Улуг-Хем районда «Улуг-Хал» совхозтуң ГАЗ-52 машиназының чолаачызы машиназын башкарар аргазын чидирген, ажыдарган. Түңнелиңде 7 харлыг уруу болгаш боду амы-тынындан чарылган. А өөнүң ниити аар балыглангаш. Ол-ла хүн Кызылдың Колхозчыл кудумчуунга пенсионер Г. В. Дьяков хууда «ЗАЗ-968» маркалыг 98-72 ТВЖ машиназы-биле удур кел чыткан «Жигулиниң» эзирик үстүргеп. Түңнелиңде оон буду сыгган болгаш эмнелгеде чыдар.

БИЧИИ ШЫДЫРААЧЫЛАР

Кызыл хоорайның кубогу дээш шыдыраа маргылдаазы хоорайның шыдыраа клубунга болуп эрткен. Аңаа кәрүкчүлер болгаш аарыкчылар хей болган. Олар боттарының аразынга база күжүн шенежип, ойнап турганнар. Оларның аразынга 4 бичии шовер солдарлып (бир уруг база бар) улуг улус-биле деңге аңыр-дачыр тутчуп турарын көргеш, сонуургай бердим.

— Сут-Хөл районнуң Хер-Тайга ортумак школазының өөренекчилери-дир бис —деп, арай элээдеп чугаалады. Олар школачылар аразынга болган «Ак терге» клубунуң шаңналы дээш маргылдаазынга республикага чемпионнаашаа, аманга маргылдаазынга киржири-биле Хабаровск хоорайже бар чыларын билип алдым. Кедээ школачылардан мындыг талантылыг аныяк шыдыраачылар үнүп турары магаданчыг-дыр. Школавыста шыдыраа бөлүмүнүң киржикчилери бис деп чугаалаар болдулар.

Элертип чоруур башкызы ол бөлүмүңүң удурткулуу арай хей чүве чугаалаарынга хөңнү чок хевирлиг апаяк башкы болду. Оон адыш айтырарымга, Алдын-оол Очуроолович Куулар деп өөренекчилери чугаалаалыдар. Мындыг бичии уругларны бо хире деңгеелге чедир өөредирингге башкызындан хей ажыл пегеттинсени чугаажок. Ынаккыя эң бичиини —Артыштың эге кашгерии ишки сайгарарын хоотуп шыдыраачылар мактаан.

Шыдыраа оюнунга улам хандыкпып, арга-мергежилии улам бедиктерни база орук-суурга эки чедиишкинниг чораан келирин хоочунар күрен артывыс.

Дондуп АДЫГ-ТУЛУШ.

Эки кижилер дугайында

ЭЭЛДЕК-ЭВИЛЕҢ ЧАҢНЫГ

Шагаан-Арыг хоорайның муруу-чөөн талазында заправка станциязынга амыдырал хондур-дундур совсаш дивес. Улус ажылагыйынга херек чүүк сооруткен машиналар ол-бо чүктен шуужүп-ла турар. Уэун орукка могап-шыдаан чолаачыларның Вера Анисимовнаның үнүн дыңнааш, арыннары чыртыкылап дээр. Заправкага оператор-биле хей чугаа кылдыңмае-дээ болза, аңаа-ла «Кадыңнар канчыг-дыр, Вера Анисимовна?»—деп айтыргаш, «Аңдыызында экидир, силерге база шыдыр болуруң күзедим!» — деп харыы дыңнап алырга, ол шүүтү кижилерге ээлдек-эвилең чаңныг үгбай-биле элээн хөөрежиккен ышкаш болур сен.

Үлгады берген чолаачылар Вера Анисимовнаны шагдан бээр таныыр болган Абазада азы Кызылда агаар-бойдустуң байдалын болгаш онза солуп медээлерни замчыдып четтигиптер.

— Чадаана бетинде арт кырында байдал кандыгыл, Анисимовна?

— Хары эрип калган, хаалдып-ла билир силер!

Вера Анисимовна Коваленко заправкага шак мынчаар ам бо он бөш чыл ажыр ажылдап келген. Эрткен-дүшкен чолаачы чоннуң чылыг-чымчак аксы-сөөгүнден аңгыда, ол ажылдап турары коллективтиң кежигүннериниң хүндүткелин база чаалап алган. Ээлчегде кады ажылдап турар эжи Людмила Крысина-биле неэлээ шаңналдын-мактадын пат болган. Ынчалза-даа оларга эң дээди шаңнал— чоннуң хүндүткели апарган.

Шагаан-Арыг хоорайга бичии Вера оп ийи хар чедип чоруй келген. Ынчан Ада-чурттуң Улуг дайынының төнгенинниң бир дугаар чылы турган. Дайын соолундагы берге чылдарда ол школага эллээ өөренип чоруй, түүйбу бүдүрер черге ажылдап эгелээн. Оон күш-ажылчы намдарының эгези ол болган. Ол авага хол, буду хорлагыже дээр ажылдаан, үлетчүр цехиниң столяр шилчээн.

Ажылдың уг-шинин эң баштай айтып, дуза чедирген кижиниң кижи кажандаа үтпес. Ажылга суңдулуг чалын кыска дуза чедирген цех начальнигы Георгий Борисович Некрасовту Вера Анисимовна ам-даа чылыг сестер-биле сактып чугаалап орар. Кап чыл эрткенде ол бешки разрядтың станочниги апарган.

Бодун болгаш фамилиязын авага бүгү чурттагында белекке берген Николайны Вера Анисимовна база үлетчүр комбинадынга тыпкан. Ол 1956 чылда Венгрияга интернационалчы хүлээлгезин күүседип чоруан. Аллар орденниг үшкү чергези-биле шаңнаткан. Амгы үеде Николай Федорович Коваленко «Водоканал» черинде ажылдап турар. Оон чуруу Хүндүлел самбыразындан дүшпес.

Коваленколар үнделип шагаан-арыгжылар болбайп аан. Шала күскээр оларның чурттап орар бажыңының даштында чеде бээр болза, айырак-кааг чечек-чимис шыда болур.

—Анисимовна, бичии када бээр кестү кавыдам —деп, кыйгырар сен.

Малина, янек-карза, виппя сыптарының аразындан баштай дөрт бичии оол үне маңнажып кээр. Ол оол ийи оглунуң оолдары-дыр. Элээн болганда Вера Анисимовна боду холунда астралар, георгиннер тудуш алган үнүп кээр.

— Улгады бергенин кайчаар пийик сен, ма, бо чечектерни оон иштинге апарып бер. Көөр сен: ол аңыяанда ышкаш, сеңээ хүнээректиг хулумаурулуг шаңнар эвесне — дингеш, Анисимовна сеңээ боодал чечекти тутсур.

Вера Анисимовна бүгү амыдыралында кижилерге экини күлең чурттап келген. Бо чылды сеелзүрелиг ол пенсиняже үшер. Хей чылдар дургузунда оон экижиргек үнүшке өөренип калган чолаачылар оны чоктаар-ла боор.

Кижиниң чаңынга шак мындыг эки кижилер чурттап чоруурга, боттун амыдыралы бедип каас-шинии ышкаш боор-дур.

Хуурак КЫРГЫС.

Редактор В. С. ШАРАВИЙ.

667000, Кызыл хоорай, Красноармейская, 100 Индекс 54241

ШЫНЫҢ ТЕЛЕФОНДАРЫ

- Редактор — 3-43-34;
- оралакчылары — 3-33-91; 3-34-17;
- приемная — 3-34-26;
- харымсалдавы, секретарь — 3-34-92;
- ораалакчылары — 3-45-93;
- партийже амылыралга киллизин — 3-36-42; 3-36-25;
- совет тургузуг. социал айтырыглар киллизин — 3-34-09; 3-41-23;
- үлетчүр киллизин — 3-34-49; 3-36-73;
- агроүлетчүр киллизин — 3-41-16;
- пропаганда киллизин — 3-34-57;
- культура киллизин — 3-39-15;
- информация киллизин — 3-37-11;
- чагаа киллизин — 3-39-03; 3-34-39;
- корректорлар — 3-34-19;
- бухгалтерия — 3-43-41;
- очулга киллизин — 3-34-93;
- удурткучүзер — 2-27-41;
- солуп келбейн баргаңза — 2-22-75.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 параллга амазы. Тиражы 25400 экз.

Тыва АССР-ниң Ном удурер чер, полиграфия болгаш ном садыңның керектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин база Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 260. ТС—00279.

ТВ ТЕЛЕВИДЕНИЕ

МАРТ 28-ТЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 «120 минута». 8.35 «Бисти өрүзээ, сад...» Ураң-чечен телефильм. 2-ги сериязы. 9.45 Бүт бөмбүү. ССРЭ чемпионазы. «Динамо» (Киев) — «Днепр». 11.25 Медээлер. 11.35—11.55 «Ол болган... болган...» 15.20 Медээлер. 15.40 Эде тургүступуушкун прожектору. 15.50 «Харлыг алды хүн». Ураң-чечен телефильм. 16.55 «Экии, музыка». «Мадригал» музыка ансамблиниң концерти. 17.45 «Москвага Арал далайның хүннери». Арал далайның парын айтырыгларыңга тураскаатканы тогерик стол. 18.45 Бөгүн делегейде. 19.05 «Оду силер пылзаар силер». 19.35 Х. Нарлиев режиссерниң фильмперн. «Джамалдың ыяжы». 21.00 «Үе». 21.35 Эде тургүступуушкун прожектору. 21.45 «Шимчегир-ле силер». К. И. Чуковскийниң чогаалчы дугайында барымдаалыг телефильм. 22.50—23.10 Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртеңги гимнастика. 8.15 Уруглар сеансызы. «Сылдысчыгаш». Школачыларга артем-өөредиглиг журнал. 9.05 Концерт-очерк. 9.35 Француз дыл. 10.05 «Каштанка». Ураң-чечен телефильм. 11.10 Француз дыл. 11.40 «Де Монсоро графиня». Ураң-чечен фильм. 1-ги сериязы. 12.35 Ритмниг гимнастика. 13.05 Медээлер. 13.15 Т. база С. Никитиннериниң киржилгээ-биле фильм-концерт. 13.45 «Бис-биле кады, бис ышкаш. Бистеп дээре кыл». ГДР-ден дамчыдылга. 14.45 «Улуг кижилер болгаш уруглар». 15.10—15.55 Зоя Слободяниың ырлары. 17.05 Медээлер. 17.15 «Де Монсоро графиня». Ураң-чечен фильм. 2-ги сериязы. «Кара хептиг кижи».

КЫЗЫЛДАН

18.10 Барымдаалыг фильмнер программазы. 19.20 «Адыя төвүү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Сеглээн сес — керткен ыяш». 19.45 Медээлер. 19.55 Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 Бистиң фэвдуларывыстан. Джоп Олдоп пианистиң концерти. 21.00 «Үе». 21.35 Эде тургүступуушкун прожектору. 21.45 «Эртеңги почта». 22.15 «Де Монсоро графиня». Ураң-чечен фильм. 2-ги сериязы. 23.10—23.55 «Бир дугаар болукчаас бис».

УЙКУ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.10 Ритмниг гимнастика. 18.40 Г. Свиридов. «Бичии трактир». 18.50 Мультфильмпер. 19.10 Бүт бөмбүү. ССРЭ чемпионазы. «Динамо» (Киев) — «Днепр». 20.00—20.15 «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

КИНО

МАРТ 28-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Связь через пишерин» 9.20, 12.00, 14.40, 17.20, 20.00 шактарда.

ВИДЕОЗАЛ: «Сто дней в Палермо» 13.00, 15.00, 17.00, 19.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Дикие лебеди» 8.30, 11.50, 15.10, «Чук и Гек» 10.20, 13.40, «Узник замка Иф» (2-ги фильм) 17.20 21.10, «Публикация» 19.20 шактарда.

«ВОСТОК»: «Тайна третьей планеты» 10.20, «Знакомство» 11.40, 14.20, 17.00, 19.40 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Ходжа из Пьорта» 11.30, «Воры в законе» 14.00, 16.00, 18.00, 20.00 шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к-б: «Приключения белчонка Мики» 14.00, «Пока безумствует мечта» 18.00, 20.00 шактарда.

ЧАРЛАЛДАР

Сад ажылдыг хамаатылар-ның № 17 «Транспортник» ниитилели оон кежигүннериниң ниити хуралын 1989 чылдың апрель 15-те эртеңгиниң 10 шакта № 3 чүк автобудурулгезиниң клубунга эрттирерин чарлап тур. № 3 автотранспорт будурулгезиниң адресы: пер. Набережный, бажың № 1.

1989 чылдың кежигүн дадывырын төлээрин ниитилелдиң баштаар черн бүгү кежигүннерден дилеп тур.

Тыванып күрүне филармониязы дараазында мергежилдерипп кижилерни аныыче чалап тур: администратор, «Д» категориянын чолаачылары, билет кассазының кассири, ажыл-агый эргелекчизи, ажылчын.

Бистиң адреэивис: Щетинкин-Кравченко кудумчузу, 58. Телефон № 2-46-02.

Чоңнуң профессионал ырларының Бүгү-эвилел болгаш Бүгү-россия конкурстарының лауреады КУБАНЬНЫҢ КҮРҮНЕШКИН КАЗАК ЫРЫЗЫНЫҢ КОНЦЕРТТЕРИ 1989 чылдың март 31-де, апрель 1-де болгаш 2-де хөгжүм-шин театрының бажыңында болур.

Ураң чүүл удуртукчузу — РСФСР-ниң улустуң артизи, композитор Виктор Захарченко.

Концерттер март 31-де 19.00 шакта, апрель 1-де болгаш 2-де 16.00, 19.00 шактарда болур.

Билеттерни филармониянын кассазында садып турар. Тайылбырны 2-55-19 телефонну дамчыштыр ап болур.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-нин Дээди Советиниң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1989 ч. март 29 среда № 75 (13975)

1925 чылда үнезеликтиңген. Өртээ 3 коп.

СЭКП ТК-ның март (1989 чыл) Пленумунуң шиитпирлерин— амыдыралга

КООПЕРАТИВ ДУЗАЛААН

Чаа аграр политиканың үезинде социал-экономиктиг чаартылгаларны ажыл-херээге боттандырарынче сагып салыышкынны кодээниң ишчилери соолгу үеде сала берген. Экономиканы эргелеп башкарырынга чаа аргаларны ажыглап, ада боттарының үлүүн киирип турар апарган. Ылаңгыя аъш-чем программазын шиитпирээрии бирги чергенинг социал-экономиктиг айтырыы кылдыр көрүп турарын Чөөп-Хемчик районда «Чыраа-Бажы» совхозтуң ажыл-ишчи амыдыралындап бо хүннерде көрүп болур. Ада хамаарыштыр «Чыраа-Бажы» совхозтуң директору Макар Бавыкович Донгак биле бистиң штаттан дашкаар корреспондентивис Мижий-оол Ондар чугаалашкан.

— Ажыл-агыйындарның экономиказының кол адырлары мал болгаш чер ажылдарыбиле холбашкан болганда, ону бут кырынга тургузарының талазы-биле кандыг хемчеглер алдынып келгенил?

— Эрткен чылын көдээ ажыл-агый продуктуларын садарының даалгаларын чедиишкининг шиитпирлээн. Мурнуку чылдарда совхозтуң орулгалыг болуру чүгле 8 хуу турган болза, 1988 чылда орулганы 60,7 хууга чедирдивис. Ону чүнүң-биле чедип алганыл деп айтырыг тургустувар ужурлуг. Бистиң ажыл-агый малның төлевирип төнүү продукциязыны, азы бүдүргеш саварының барымдаалап чорударынче 1988 чылдан эгелеп киргеп. Оон-биле чергелештирип адыр бүрүзүн цехтерге үскүлээп, бот-тускейлаң башкарыр, арганы оларга бердивис. Ынчангаш ажылчын кижи бүрүзү хей продукциязыны бүдүрериниң соңуургалды улгаттырган.

Бистиң совхол улуг ажыл-агый. Үш салбырлыг, чурттакчылыг суурларның саны дөрт. Эртелеп башкарылганы түс чергелерге быжыглаарыбиле бо чылын экономиктиг саналгаларны кылып, дүтүрүжүп чугаалажып келгеш, Чыргакы болгаш Хорум-Даг салбырларын кооперативтерже киирдивис. Ук салбырларга чурттакчыларның хураадарын чыгаш, ада салбырларның баштаар черлерин удуртуур кижилерни соңгаан. Кооперативтер совхозтуң төп бухгалтериязында түскай агар санны ажыдып алган. Кооператив-биле совхозтуң арасында дүтүрүжүлга-керээни чардынган болгаш ада харыысалгалыг кижилерниң аттарын салып, таңма-биле бадыткап, шыңыыткан. Ынчангаш дүгүржүлгавыс үндезин күштүг дээрзин медереп билип турар бис.

Мал-маганны өстүрер, ескеда продукциязыны бүдүрериниң ажылдары аларга шуудан, ажыл-ишчилер-биле хууда аренда керээлерин чарган. Чамдык өг-бүлелер 40 ажыг шаңыжыктарны азыраарыбиле хүлээнип алган. 80 ажыг хавалны аренда керээзи-биле өг-бүлелерге үлеп бердивис. Ук өг-бүледеворе черни база түскайлаан. Хууда мал азыраарларга моон мурнунда ажыглал чок турган шөлдерни бергеп. Оон болбаазырадылгазын олар эрткен күстеп эгелээн. Харагап, талдарны сеп, аштаап, булукталырын сургарарын база чорутkан. Бисте бажың-балгат тудар, идик-хеп аймаан даараар кооперативтериниң ажылы шору пууллаап деп чүве билдингир болгай.

База бир солун чүүл болза, районнуң күүсекчи комитединиң шиитпири-биле «Айболит» кооперативти организастаанывыс. Оон ажыл-чорудулгазы чонүү хууда малдарынга профилактиктиг хемчеглерни баш удур чорудары, варып-аржаап таварылгада эмнээшкин дузазын көргүзери база тарын-боозадырганы кылыры болур. Ол кооператив чүгле ол ажылдар-биле кызыгаарлавайн кас, дагаа болгаш өске-даа азырал малдарны азыраарын шиитпирлээн. Ажыл-чорудулганы түскай эртемнигler холга алыр болгаш башкарар дээрзи тодаргай.

— Салбырларыңы кооперативтерже шилчиткен-дир. Ол үениң үүнүге аянажыш турар-дыр. Ынчангаш боттускайлаң хөгжүүрүнге машина-техника-биле оларның хандырылгазы кандыгыл?

— Сапаапкынналры ылаңыладыг болдурташ, бүдүрер продукциязының шинги хемчеглеринге дүүштүр машина-техниканы ажыглап берген. Ынчангаш олардан хейнү маңап турар бис. Бистиң мурнуусута чоокку үеде шиитпирлээр ужурлуг айтырыг — «Чыраа-Бажы» совхозтуң төп салбырын кооперативче шилчидери. Ынчангаш ажыл-агыйнывыс адыыл барып кооперативтерге чарлып, бот-боттары аразында быжыг харылзаалыг ажылдаап, хей продукцияны бүдүрер сорулгалыг. Ол базала экономиканы эргелеп башкарарының чаа арга-хевирим дээрзин билип турар бис. Бергелер база бай удур көрдүмзээр, частыыглаар үнүп келеп болур, ону бүгү ниитпиниң киржигленi-биле ажып эртер ужурлуг. Алыс күзел, сорулга мындыг.

— Тараа культураларындан орулгаңы ап турар бе, гектардан адыр дүжүттүң хемчээлинде өзүлде бар бе?

— Чер ажылы база кол черде туруп турар. Тараа культураларын белеп 4 муң ажыг гектар шөлде тарып турар. Сөөлгү үш чылларны көөр болза, орулганы чедип ап келдивис. Он бирги беш чылда ортумаа-биле гектар бүрүзүнден 3,6 центнерни ажаараң болза, он ийиги беш чылдың эрткен үш чылдарында ортумаа-биле гектардан-на 12,6 центнерни алдывыс. Бо сан-чурагайларның аразында ылгал улуг дээрзи билдингир болгай. Ол чөлерниң иштинде түс-түзүнде ажааган тараанның деңзиниң деңнеп көөр болза, 1 муң ажыг тонна турганыңдан 5 муң ажыг тонна тарааны бүлүрдүвүс. Ол тараавыс үреанге, күрүне планынга дүжаарынга, мал чемперинге хереглелге четтир. Оон турүкүк өске районнарга база дузаламчы кыдыр берип келдивис. Бо чылын мал чемперинге хереглээр тараа-биле Бай-Тайганың бүгү совхозтарынга дузаладывыс. Мал чемперинге хереглээри-биле фураж, комбикорм аймаан өскээртен сөөлгү үш чылда сатпадывыс.

— Ногаалар болгаш картофель өстүрер угланмышкының ажыл-агыйларның чамдыктары каражага дүжүп турар болгай, ол талазы-биле байдалыңар чогумчалыг бе?

— Шыны херек, арай таарыы бис. Ыңдыг-даа болза, чамдык чүүлер чүүлдер бар. Сөөлгү үш чылда бир гектар шөлден 100-тен эвээш эвес центнерни ажаап ап келгеп. Ногаалар аймаандан хей продукцияны бүдүрүп шыдавайн турар бис. Ук айтырыг чүгле бисте эвес, республикада чидии-биле тургустунуп турар болганда, ынаар бо чылдан агелеп ондагай кичээнгей салырын шиитпирлээн. 6 кижиниг звено аренда керээзин чаргап, 10 гектар шөлге картофельди, 65 хире гектарга турнепсти өстүрер дутуржулгалыг. Арендалыг звено чогуур ажылдарын кышкы үеде-ле эгелей берген.

Моон мурнунда ногаалар өстүрүп келгеп шөлүвүстүң хемчээлин бо чылын 3 гектарга улгаттырдывыс. Ногаа аймаан база-ла аренда керээдиг звено өстүрер. Ук звеноның ажылын тускай агроном меогежилдиг кижи башкарар. Арга-дружулгага эртем-техниканың чедиишкиперин үндезинге албас болза, бедик дүжүттүг маңаан хереэ чок деп чүве билдингир болгай.

Ынчалгаш сорулга чүл дээрге, картофельдиң болгаш ногаа аймаанның бүдүрүлгезин бо чылдан эгелеп көөрдеткеш, үрезинге хереглелдиң хандыраар, чурттакчы чонга садарындан аңгыда, күрүнеге дүжаап болгай.

— Мал ажылының дутайында чүнү сонуургап болуруд, Макар Бавыкович?

— Кол чүве—уксаа айтырыы. Ажыы-биле мииңир апаар, бо айтырыг чогумчалыг хөнүвейи келген. Ада мал ажылының специалистери бүрүүлүг деп чүве тодаргай. Бистиң хойларывыс коданнары ходушкак. Уксаажыдылга ажылдарын холга быжыг тудар үе келген. Малчыпларның чуртталга хандырылгазынче кичээнгей салдыңган. Хойжу кышкы кодапдар электрижиттинген. Хереглелдиң баранныры-биле хандырылга база багай эвес. Сүт-бараан фермаларында чурттап турар кижилерниң амыдыралынче чогуур сагыштыг салып келдивис.

Хой малдың ооддавашкыны чогумчалыг чорун турар. Удуг болгаш чаш малдар бо кыжын хоравайн келген.

Ынчаарга бо СЭКП ТК-ның чоокта чаа эрткен Пленуму аграр политиказын хандыраар-биле чугаалашкан болгай. Ада көдээге аренда керээзи, кооператив, агрофирма болгаш черле ажыл-агыйның башкарарының ескеда хевирлерин калбаа-биле ажыглаары—экономиктиг реформаның кол оруу ол деп айтыкаа.

Бистер ам Пленумнуң материалдарын хандыгы-биле өөренип, ында айыткан чүүлдер бисте кандыгыл деп шүгдүүп турар улус-тур бис. Шилип алган аргавыс черле тааржыр-дыр, ону эки организастап, чүткүлдүг, кыымак ажылдаары арткан, мындыг чүве бо.

ССРЭ-НИҢ УЛУС ДЕПУТАДЫНГА ТЫВА № 391 ДЕВИСКЭЭР СОҢГУЛДА ОКРУГУНДАН СОҢГУЛДАЛАР ТАЛАЗЫ-БИЛЕ СОҢГУЛДА КОМИССИЯЗЫНЫҢ

ДЫҢНАДЫ

Кандидаттың фамилиязы, ады, адазының ады	Албан-хүжаалы, ажылдап, чурттап турар чери	Кежигүнү	Соңгукчулар дандызынга киргеп соңгукчуларның саны	Бадылаашкынга киришкен соңгукчуларның саны	Берингеп бадылаашкыннар саны		Күп чок болган бюллетеньнер саны
					бадылаавы	улуг бадылаавы	
ШИРШИН Григорий Чоодуевич	СЭКП Тыва обкомунуң бирги секретары. Кызыл хоорай	СЭКП кежигүнү	172344	152175	116417	35679	79

ССРЭ-НИҢ УЛУС ДЕПУТАТТАРЫНГА ТЫВА АССР-НИҢ НАЦИОНАЛ-ДЕВИСКЭЭР СОҢГУЛДА ОКРУГТАРЫНДАН СОҢГУЛДАЛАР ТАЛАЗЫ-БИЛЕ СОҢГУЛДА КОМИССИЯЛАРЫНЫҢ

ДЫҢНАДЫ

Фамилиязы, ады, адазының ады	Соңгулда округтарының ады, дутаары	Албан-дужаалы, ажылдап, чурттап турар чери	Кежигүнү	Соңгукчулар дандызынга киргеп соңгукчуларның ниити саны	Бадылаашкынга киришкен соңгукчуларның саны	Берингеп бадылаашкыннарның саны		Күп чок болган бюллетеньнер саны
						бадылаавы	улуг бадылаавы	
МУХАМЕТГАРЕЕВ Фарид Мухаметалеевич	Кызылдың Чөөн № 646 соңгулда округу	Кызылдың школа-интернадының директору, Кызыл хоорай	СЭКП кежигүнү	18829	14528	6598	6841	1089
ИЛКИН Владимир Евгеньевич	Кызылдың Чөөн № 646 соңгулда округу	«Каа-Хем» хөмүр-даш разреазинің слесарь-эдикчизи, Кызыл хоорай	СЭКП кежигүнү	18829	14528	6211	7228	1089
ВАСИЛЬЕВ Владимир Александрович	Кызылдың Барыын № 647 соңгулда округу	Тыва аймаабүдүрүлгезинин үзүр чүүл отрядының командирининг орадакчызы, Кызыл хоорай	кежигүнү авес	19308	15332	4053	10318	961
ГАЛАЙКО Виктор Анатольевич	Кызылдың Барыын № 647 соңгулда округу	«Тыва тутуг» каттыжыышкынының № 61 тутуг эргелелиниң прорабы, Кызыл хоорай	СЭКП кежигүнү	19308	15332	2199	12172	961
ОНДАР Галина Седеповна	Кызылдың Барыын № 647 соңгулда округу	Кызылдың хлеб комбинадының хлеб-булочка цехининг бригадири, Кызыл хоорай	СЭКП кежигүнү	19308	15332	3436	10935	961
СТРЕЛАВИН Сергей Васильевич	Кызылдың Барыын № 647 соңгулда округу	Кызылдың бажың тудар комбинадының директорунуң оралакчызы, Кызыл хоорай	ВЛКСМ кежигүнү	19308	15332	3826	10545	961
МОНГУШ Дадар-оол Сангыр-ооловнч	Кызылдың Төп № 648 соңгулда округу	Тыва АССР-нин Курплавының даргазы, Кызыл хоорай	СЭКП кежигүнү	17362	14159	2166	11126	867
ПИЧЕ-ООЛ Алтай Николаевич	Кызылдың Төп № 648 соңгулда округу	Кызылдың күрүнеминг педиститутунуң улуг башкызы, Кызыл хоорай	кежигүнү авес	17362	14159	2915	10377	867
ЦОЙ Константин Николаевич	Кызылдың Төп № 648 соңгулда округу	Республиканың туберкулёзка үзүр диспансериниң кол эмчизи, Кызыл хоорай	СЭКП кежигүнү	17362	14159	7785	5507	867
КОМАРОВ Юрий Трофимович	Барыын-Хемчик № 649 соңгулда округу	В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинадының чиигине директору, Ак-Довурак хоорай	СЭКП кежигүнү	15253	14067	12491	1573	3
КАРА-САЛ Дамдын Базыйевич	Чөөн-Хемчик № 650 соңгулда округу	«Тыва» совхозтуң директору, Теве-Хая суур	СЭКП кежигүнү	17561	17074	9242	7237	595
ХЕРТЕК Александр Одапович	Чөөн-Хемчик № 650 соңгулда округу	«Тээли» совхозтуң экономизи, Тээли суур	СЭКП кежигүнү	17561	17074	7088	9391	595
ОЮН Вадим Орамбалович	Кызылдың Көдээ № 651 соңгулда округу	«Тиилелге» совхозтуң директору, Кур-Чер суур	СЭКП кежигүнү	15695	13569	11137	2432	чок
ДОНДУП Марий-оол Васильевич	Өвүр № 652 соңгулда округу	Саглының оргумак школазының директору, Саглы суур	СЭКП кежигүнү	12853	12696	7053	5389	254
МОНГУШ Иван Шыванович	Өвүр № 652 соңгулда округу	К. Маркс аттыг совхозтуң директору, Ийме суур	СЭКП кежигүнү	12853	12696	5294	7148	254
ДОРОНИНА Зинаида Николаевна	Бии-Хем № 653 соңгулда округу	Районнуң төп эмнелгезининг халдавырлыг аарыларга үзүр салбырының эргелекчизи, Туран хоорай	кежигүн авес	16785	15468	8803	6031	634
ТИТОВ Виктор Дмитриевич	Бии-Хем № 653 соңгулда округу	Туранның септелге-транспорт будурулгезининг директору, Туран хоорай	СЭКП кежигүнү	16785	15468	5538	9296	634
АЛЕКСЕЕНКО Михаил Григорьевич	Таңды № 654 соңгулда округу	«Тыва кобальт» комбинаттың геология цехининг начальниги Хову-Аксы суур	кежигүн авес	13484	11423	5828	5078	517
ЕФИМОВ Николай Николаевич	Таңды № 654 соңгулда округу	«Революциянын чалбыыжы» совхозтуң хову бригадири. Балгазын суур	кежигүн авес	13484	11423	4966	5940	517
САНЧАТ Александр Самданович	Тес-Хем № 655 соңгулда округу	ВЛКСМ Тес-Хем райкомунуң бирги секретары. Самагалдай суур	СЭКП кежигүнү	9498	9400	4803	4377	220
ХАПЫЛ Сюртов Кадеевич	Тес-Хем № 655 соңгулда округу	«Чаа орук» совхозтуң хойжуу. Бай-[illegible] суур	СЭКП кежигүнү	9498	9400	4216	4964	220
ЛАПЫГИН Владимир Лаврентьевич	Улуг-Хем № 656 соңгулда округу	Автоматиканың болгаш прибор тудуунуң эртем-будурулгеге каттыжыышкынының чиигине конструктору болгаш директору, Москва хоорай	СЭКП кежигүнү	15716	14576	13970	606	чок

1989 ЧЫЛДЫҢ МАРТ 26-ДА ССРЭ-НИҢ УЛУС ДЕПУТАТТАРЫ КЫЛДЫР СОҢГУТТУРГАННАРНЫ ССРЭ-НИҢ УЛУС ДЕПУТАТТАРЫНЫҢ СОҢГУЛДАЛАРЫНЫҢ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ОКРУГ КОМИССИЯЛАРЫ ДЫҢНАДЫП ТУР

ШИРШИН Григорий Чоодуевич — СЭКП обкомунуң бирги секретары, Тыва № 391 девискээр-соңгулда округундан

АЛЕКСЕЕНКО Михаил Григорьевич — «Тыва кобальт» комбинаттың геология цехининг начальниги, Таңды № 654 национал-девискээр соңгулда округундан

ДОНДУП Марий-оол Васильевич — Өвүр районнуң Саглы оргумак школазының директору, Өвүр № 652 национал-девискээр соңгулда округундан

ДОРОНИНА Зинаида Николаевна — Төп район эмнелгезининг халдавырлыг аарыларга үзүр салбырының эргелекчизи, Бии-Хем № 653 национал-девискээр соңгулда округундан

КАРА-САЛ Дамдын Базыйевич — Чөөн-Хемчик районнуң «Тыва» совхозунуң директору, Чөөн-Хемчик № 650 национал-девискээр соңгулда округундан

КОМАРОВ Юрий Трофимович — «Тыва даг-дүгү» комбинаттың чиигине директору, Барыын-Хемчик № 649 национал-девискээр соңгулда округундан

ЛАПЫГИН Владимир Лаврентьевич — Автоматиканың болгаш прибор тудуунуң эртем-будурулгеге каттыжыышкынының чиигине конструктору болгаш директору, Улуг-Хем № 656 национал-девискээр соңгулда округундан

ОЮН Вадим Орамбалович — Кызыл районнуң «Тиилелге» совхозунуң директору, Кызыл Көдээ № 651 национал-девискээр соңгулда округундан

САНЧАТ Александр Самданович — ВЛКСМ Тес-Хем райкомунуң бирги секретары, Тес-Хем № 655 национал-девискээр соңгулда округундан

ЦОЙ Константин Николаевич — Республиканың туберкулёзка үзүр диспансериниң кол эмчизи, Кызылдың Төп № 648 национал-девискээр соңгулда округундан

Улус өөредилге министерствозунуң кичээнгейинге

ЧАРЖЫНЧЫГ ЧАА ШКОЛА

Соңгулдалар хүнү эрткен. Оон бүдүүзүнде, депутаттың кавидады-биле ужуражылга болуп турда, мени дүүредип турар айтырыгларның кол-колуп Вадим Орамбалович Оюнга чугаалаан мен. Ам ону ССРЭ-нин улус депутадынга соңгуп алганывыста, мээң ол чагыгларымның боттанырынга идегевес аргам чок.

Тожу районда Ий ортумак школазы — республикада эң чараш школа. Оон ажыглалга киргеринден бээр чүгле дөрт чыл болуп турар. Кымдаа болаарга, оон эки чүве чок ышкаш. Ол дугайын мээң школа директорлары өөрүм алааргал-биле чугаалажып турарлар. А херек кырында ыңдыг эвес. бо чаа школада үзүг четпестер бар.

Школаны агроүлетпүр шугуму-биле көжүп чоруур механизастаттынган колонна тутkан. Он-оп муң рубльдиң ажылдары чедир кылдырмаан турбуже. райкүскомнуң ынчангы тургускан комиссиязы ону байырлапчыг байдалга үлээп алган. Ол комиссияның кежигүннери ол четпестерни билбээн эвес, бажыңның бодун, эт-херектеэдерин шуптузун, оларның капчаар ажылдаарын хынап көрген болгай. Хамык четпестерни көрүп турганда, актыга аттарын салгылап бергеннер.

Ам байдал кандыгыл? Мен маңаа өөреникчилерге эң чүгүлээ туалеттер, суг алыр краниктер, буфет чергелиг чүүдерниң ажыллавайн турарын ыңдавайн барып шыдавас мен. А соолукчуларны көөр болдунарга, чаражы аажок, а иштинде соодар хереклерге чок — хос хааржактар. Чаа школаның дериг-херекселин сөөртүп турган Михаил Сагаан ол чүүлдерниң чамдыкызын Кызылда алы бир черде чалып каапкан. Класстарның болгаш еске-даа өрээлдерниң суг көөр хоолайларындан алаа турбас үжурлуг суг төктүр — чыттуузу дыка берге.

Одаар ыяп белеткээри, еске чөп дузалажып турар-даа болза, башкыларга болгаш өөреникчилерге хостуг уе, дыштанныр хүн болгаш амырдыг бербестээш: ийи каът школаны чылдырынга хонукта ийи машина ыяш херек, а ада интернатты көжүпкан соонда, одаар чүүл оон-даа хөй негеттинер. А ыяш чедишпес, оон уламындан ыяш алыр ужурлуг 29 башкы өг-бүле ийи-үш чыл дургузунда одаар ыяжын албайн келген. Маңаа бир доктар болган чылдагаан—районнуң ишин эвес санаанының үржуундан бистиң школага одаар ыяштың хемчээлиниң ийи катап эвээжээни. Оон ыңай ыяттавайн барып шыдаавас бир чүвем—белеткээр ыяштың ховартап турары. Чүгле бистиң школавыска чылдың-на 3,5 муң кубометр ыяш херек. Моон соңгаар оондаа көвүдээр дээрзи билдингир. Мынчап көөрге, улуг чаргдал күжү-биле Кызылдан хөмүр-даш сөөртүү чайлаш чок апарган. Ынчалза-даа Соцгу Доптуг океанны долдуруп турар алдарлыг болгаш ыдыктыг бо улуг хемниң бажын чүдетпези, камнаары, бойдустуң чаагай-тыгган деңгиүүрүн үреезээ албан. Депутадывыс Вадим Орамбалович Оюнга ол дугайын база чагаан мен.

Сөөлгү дөрт чыл дургузунда башкылар коллективиниң чаңгыс-даа бажың албаан. Оон уламындан чеди башкы улус бажыңнарында чурттап турар. Оон ыңай чөөрбн башкының он-он беш чыл мурнунда тутkан печкаларын бо чайын солуур ужурлуг бис. А түүйбу Тожудан тывылбас. Ынчангаш түүйбу будурер кооператив ажылдарын аазаап совхоз директору Александр Кандыр-ооладан ону кордаарым ажок. Оон бажың хайырлаарынга база идеген турар мен. Чүге дээрге школа совхозка мал чеми белеткеп, көскү дузалы чедирип турар. Школага машина болгаш трактор турган болза, ескеда ажыктыг ажылдарны будурүп болур бис. Черле ыңдыг техника өөреникчилерниң күш-ажылга чаңчыгарынга болгаш мергежил шилип алырынга кончуг чугула. Техникалыг болза картофель болгаш ногаа өстүрүп, интернадывысты хандырып ап болур бис. Ол бөлүк Кызылдан чүзүк сөөртүүл эвээжедир болгай.

Мен бо школаны директорлааваш, үр болбадым. Азас ортумак школалынга өөредилге эргелекчилеп турумда, бо коллектив меңе сонгуп алган. Школаның түдүүн хүлээп ап турда, директор турган болдумза, шуптузун чедир кылдыртыр йижик мен. Ам чаа школаның чаржынчын көрүпкеден. Ыңдыг байдал ажылдаарынга-даа, өөренирингe-даа шаптыктыг. Ыңдыг школаны хүлээп алган район. райкүском болгаш Улус өөредилгезиниң министерствозу акша-хереңгини, материалды болгаш кижи күжүн тып, байдалды эки-жидеринче кичээнгейни салыр ужурлуг.

Демир-оол САЛЧАК.
Ий ортумак школазының директору.

БҮГҮ-ЭВИЛЕЛДИҢ СОЦИАЛИСТИГ ЧАРЫЖЫНЫҢ ТИИЛЕКЧИЛЕРИ

ТЫВА АССР-деп

СЭКП ТК-ның, ССРЭ-нин Министрлер Чөвүлелинин, ВЦСПС-тиң болгаш ВЛКСМ ТК-ның шилчиир Кызыл тугу-биле

В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинаттың коллективи шаңнаткан.

Чалыы назын

В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинаттың арыглал фабриказының үш цехтериниң, үүрмектеп сорттаар комплекизиниң ангы-ангы ээлчегелеринде үжен хар чедир назылыг 449 аныяктар, ооң иштинде 233 комсомолчу ажылдап турар. Олар шупту чангыс үүле-херекти бүдүрүп, ниити сорулгалыг ажылдап, чурттап турарлар. Ында баргаш, оларнын-биле чоок таныжып, чугаалажыр болзунарза, бистиң чуртувустуң ырак-чоок булуңнарындан келген янзы-бүрү нацияның кижилеринге ужуражып болур силер. «Чалыы назын» деп булуннуң бөгүнгү үндүрүлгезин оларның ажыл, амыдыралынга тураскаадып, найырал демниг ажыл-ишке кандыг салдарлыг болуп турарын оларның чамдыктарының чугаазындан дыннап көрээлиңер.

НАЙЫРАЛДА КЫЗЫГААР ЧОК

ОЛАР—КОЛ КҮЖҮВҮС

Холдарында комсомолчу путёвкалыг аныяк ооллар, кыстар чылдың кээп, келир үениң хоорайының бажыңарының таваан салып эгелээниңден бээр мыдыг-ла улуг хуусаа эртиннээн. Даг-дүгү арыглаар фабрика баштайгы продукциязын бергениниден бээр үзэрби беш чылын ам демдеглээр. Тудуг-суур үениң агыны-биле чайгаар тургустуна бербеан билдингир, ону кылырынга хөй-ле күш, күжениишкин чугаажок үнген.

Бөгүнгү Ак-Довурак хоорай — хөй нациянын төлээлериниң аныяк хоорайы. Ында үжен ажыг нацияның болгаш улустарының төлээлери чурттап, ажылдап турар. Оларның хөй кезии бистиң фабрикавыста: орустар, украиннер, белорустар, тывалар, татарлар, буриттер, грузиннер, хакастар... чангыс өг-бүленип кежигүннери дег ийиң саны бисте көвүдээн. Оларга Любовь Очур-оолдуң, Валентина Абдорияның, Тываның комсомол шаңналының лауреады Сергей Куулярның, Татьяна Скорыхтың, Николай Сарыгларның ээлчегелерин хамаарыштырып болур. Социалистиг чарыштың, план күүседеашпин түңнелиин ай, квартал айны-биле түңнеп кээрге, шаңналче киирер кижилериниң саны үе аажа бээр. Оларның чедеп ажыт хуузун аныяктар алыр болганда, маңаа үе-түзүнде чаңгыстап адаары берге.

Фабрикада ВЛКСМ комитединиң ажыл-херээнге деткимче көргүзер кыдыр партком кежигүннерин, дүржүлгалыг коммунистерни ында бижыглаан. Оларның отчётчарыя партия хуралдарында доктаамал дыннап турар. Амгы үеде ВЛКСМ комитедин удуртуп, ажылды үениң неге-лдеэнинге дүүштүр чорудуп шыдаар хире аныяк кижини шилип, дилеп тывар конкурсту район солуну «Хемчиктиң сылдызынга», комбинаттың хөй тиражтыг «За асбест» солуунга чарлаан.

Аныяк кижилерни деткиир, удуртукчу ажылдарже дөпшөдер хемчегерни партия комитеди администрация-биле кады ап чорудуп келген түңнелиивиле, сөөлгү үйи чылдың дүргүзүнүң 37 кижи будурулгениң янзы-бүрү адырларын удуртуп, бүзүрелди шыяыдыл, ойлаашкан ажылынга бот-харыысалгалыг, шыдамык чорудуп көргүзе бергеи. Аныяктар бисте кол күш болганда, оларның санааларын, сүмелерин кичээнгейлиг дыңнап, кандыг-даа айтырыгларны шиитпирлээрде, төлээлерин, киирштирип, инициативазын деткип турар бис. Кижизидилге ажылын күштелдерни — кичээнгейниң төвүнде. Дыка хөй ээлчегелерде күш-ажылдың саглага-чүрүмүн хажыдар, арага-дарыже хандыр чоруктар дугайында чугаа болбастаан. Эрткен чылын фабрика даг-дүгү будурер даалгаларын бүгү көргүзүлер аайы-биле ажыр күүсеткен. ССРЭ-ниң Тудуг материалдар министерствозунуң будурузгелериниң аразында чарышка комбинат тиилекчи болуп, шаңналдың-макатказп. Аныяктарның ында киирген салыышкыны ажок удуг. Аныяктар — даанар кол күжүвүс. Аңаа чоргаарланмас арга чок.

Владимир ЧИЧКЕВИЧ.
В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинаттың арыглал фабриказында партбюро секретары.

Үндезин реформаның оруу-биле

МАЛДЫ КООПЕРАТИВ ЭМНЭЭР

•Тайылбыр ажылын чорудар апаар бис•

Чөөн-Хемчик районда тудуг тударының, хеп дааргарының, аъш-чем белеткээрииниң бодгаш дыштанылганың кооперативтери ажыттынган база ажыттынып турар. Оларның аразында республикага ат-сураа алгый бергеп-даа кооперативтер бар. Чонның амыдырал хандырылгазын экижидеринге ол кооперативтер көскү үдүүн киирип эгелээшин демдеглээр апаар. Ынчала-даа оларның ажылында тын эвес углаңышкынар бары база чажыт эвес. Чижээлээрге, аъш-чем кылыр кооперативтериң чамдыызы районнуң хереглекчилер пиитилелиниң магазиннеринден эът, сүт аймаа дээш чамдык продуктуларны аар өртек-биле садып ап, ооң соонда ону чонга улам аар өртек-биле улаштыр садып турар. Хереглекчилер пиитилели чопчуп хереглелиң хандырыбайн турганы, чем продуктуларын кооперативтерге чүге садып турарыл? Күрүненин садыы база республиканың хереглекчилер пиитилели кооперативтерге дузалы көргүзеп ужурлуг болбайн аан. Ынчалзада чонга сатсын дээн чем продуктуларын кооперативтерге садары ол эвес-ле болгай. Кооперативтерниң материал-техниктиг байдалын тургузарынга, ажылын шуудадырынга дузаларын албан. А чопчуп амыдырал хандырылгазын экижидеринге, аъш-чем аймаа-биле хандырарынга күрүне садыы, хереглекчилер пиитилелиниң кооперативтерниң аразынга ажыл-ишчи маргылдаа турар ужурлуг деп бодаар мен.

Үстүнде мээң шүтүмүүзээним четпестиң тыптып келгенинин чылдагааны районда тургустунган кооперативтерниң ажылын кошкак үшкарып-башкарып, черле ынчат, кооператив шимчээшкинин чаңгыс сорулгалыг, чаңгыс утдуг ажылдаар система кылдыр организаставааны. Районда бар кооперативтерниң чөвүлелиин тургузуп, оларның ажылын аразынга харылзаалыг кылыр үе келген. Бут кырынга туруп, быжыглып келген кооперативтер аразында харылзаалыг болур ужурлуг деп бодалдыг мен. Чижээлээрге, хоорайларда аъш-чем белеткен турар кооперативтер көдээде эът, сүт, ноогаа аймаа будурүп турар кооперативтер-биле харылзаалыг болур. Чем белеткээривге херек кедээ ажыл-агый продуктуларын олардан садып алыр. Ынчан кооперативтер ылап-ла продукция будүрер апаар. Күрүне садыындан, хереглекчилер пиитилелиинден белеп продукция садып ап, ону чонга аар өртек-биле садар кооперативтер ынчан чидип болур.

Аныяктар кижизидилгелиирге таварышпас, чогуш-содаа көргүскен даштыкы видеофильмнер көргүзер кооперативтериниң ажылын соксаткыны ыңай деп санаар мен.

Штат кызырлыышкыныбиле холбаштыр кооперативтериниң, хууда күш-ажылчы ажыл-чорудулга кылыр кижилериниң саны моон соогаар улам көвүдээр боор. Ажылдаары, амыдыран-чурттаары херек болганда, кижилер боттары башкарыр апаар. Ынчан оларның ёзулуг ажыл-ишчи, шалыкшы чоруу идерээр. Оларның ол мөлүг-шынаа ажылларынга чагырып-дужаар ажылдың стили шаптыктап турган.

Чөөн-Хемчик районнуң мал аарыгларын-биле демисел стапцизапның чапынга «Айболит» аттыг кооперативти тургузуп эгелеп тур бис. Бистиң кооператив 7 кижи составтыг болур. Олар шупту түскай эртемниг кижилер. Кандыг-бир чылдагаан-биле штат кызырлыышкынынга таварышса-даа, эртемниң айны-биле боттарының туруужуп ажыл-ишке тывар деп шиитпирлээнпер.

Кижилерниң хууда малын халдавырлыг аарыгларын камгалаары, эмнээри, профилактиктиг ажылдарны баш удур кылыры берге участоктарының бирээзи болгай. Ол бүтүнү совхозтарның мал ажылының специалистериниве даваскан-даа болза, ону кылып күш четтикпейн турган, чамдыктарының кылыр хөнүү чок болган. Районга ол бүтү ажылды бистиң кооператививистиң кежигүннери холга алыр деп шиитпирлээн. Чыраа-Бажы, Чыргакы, Хорум-Даг, Шеми суурларының чурттакчы чопчуның хууда малын үчёткә алыр, аарыг мал-магаанны илередир, оларны эмнээр, халдавырлыг аарыгларган баш удур камгалаарының профилактика ажылдарын кылып чорудар, тарып боозадыр дээн ышкаш өртектиг ачы-дуза чедирерип планнаан турар бис. Ооң-биле чергелештир мал чемин белеткеп, ону хууда малдыг кижилерге садар. Бистиң хайгааралывыска 1989 чылдың чизези-биле ап көөр болза, бода мал—2841, хаван—1997, тээр мал—10045, ашт—201 турар ужурлуг. Ол хире хөй, тарамык малды хайгаарап, эмнээри берге херек дээрии база билип турар бис. Малды бат бурунгаар хынадып, тарып боозадып, ой-шаанда эмнедиринии ажыктынының дугайында чөө ортузунга база улут тайылбыр ажылын чорудар апаар бис. Кооперативтиң чедирер ачы-дузазының ажыктының чөө үгээп биллер турар ужурлуг. Кижилерниң хууда малының ветеринарлыг хайгаарал чогу, оларның аразында аарыг малдарның бары, ол малдарның пиитилиң малы-биле холдужуп, күрүнеге когарадры чедирип турары билдингир болгай. Ынчангаш бистиң кооператививистиң ажылы күрүнеге база ажыктыг боор-дур. Кедээ ажылагый продукциязын база будүрер сагыштыг бис. 50 хаван ооллардың, 1200 бройлер өдүректериң, 500 дагаанны тудар деп планнадывыс. Мал, куш тудар кажаалар кылдыр «Чыраа-Бажы» совхозтуң ажыглаттынмайн турар кажааларын, бажынарыл хөлөмдеп адырын Чөөн-Хемчик районнуң күүсекчи комитеди сүмелеп турар.

Кооперативтиң бут кырынга туруп алырынга акша-төгерик херек. Ооң-биле ажылга херек дериг-хереккелдер, аппер, кажаалар, бажынаар даапп еске-даа чүүлдерни сатып алыр, хөлөзиилээр апаар бис. Амгы үеде шиитпирлеттинмейн турар айтырыг — биске акпаны чээлиге бербейн турары. Ынчангаш дузаны биске көргүзерии кедээге кооперативтер тургузарынга хамаарыштыг чогуур черлерден манап, боттарывыс база аңаа одуруйбайн, шимченип тур бис. Чаа кооператив дүргеп ажылдап эгелээри оң дузаадан чыка хамаарыжыр.

Валентин ДОҢГАК.
«Айболит» кооперативтиң баштаан черинин даргазы. Чыраа-Бажы суур.

СЭКП ТК-ның Чагаазы:

кыштаглаашкын—шылгалда

АНЫЯАНДАН АДЫН КАМНААН

Татьяна биле Анатолий Арапчиннер — Тока аттыг совхозта аныяк малчыннар. Төрүүр хойну бирги чыл боттускайлаң кадарып турар. Эрткен күзүн кыштаглаашкынга белеткелди комиссия хынап тургаш, оларның боданын эки деп демдеглээн. Аңаа № 1 бригаданың удуртукчузу Владимир Саяның үзүү улуг болбайн канчаар, а бо аныяк малчыннар базала аңаа одурбаан.

— Дугуйларны чодуп, аштап алыр чүве эвеспе моонар — деп, чолаачывыс ол кодангa кээривиске, баштактанды. Долгандыр хамык-ла чүве эрме-сескелиг, арыг-силиг. Кажаа-хорааны долгандыр бөзин аштап, арыглап каап. Ажылчын холдар чүгле өгге, бажынга эвес, а кажаага база-ла ийдеп. Аңаа кирип кээривиске, дыка арыг болгаш курган, хапалын, клетка-кажааларны-даа чугайлап каан. Клетка бүрүзүнде Хурагаппыг хой бар, оларның адаанда курган чадыглыг.

Өске чамдык коданнарның кажааларында дег, ында өлүшүк эвес, агаары арыг. Сиген база эм чытталыр.

Апатолий — үтүн салгаан малчын. Ооң адазы Допшоол Арапчин алыс-ла хойжу кижи. Ынчангаш ол мал ажылы-биле таныш, ынчала-даа дуржулга эвээш-тир дээрии төрүүр кодан хүлээп алганы баштайгы чылда-ла кестүн келген. Ону олар билген. Ынчангаш Семён Оюнну дузалакчы кадарчы кылдыр хүлээп алган, а Татьяна бодунга аймаа будурүп турар кооперативтер-биле харылзаалыг болур ужурлуг деп бодалдыг мен. Чижээлээрге, хоорайларда аъш-чем белеткен турар кооперативтер көдээде эът, сүт, ноогаа аймаа будурүп турар кооперативтер-биле харылзаалыг болур. Чем белеткээривге херек кедээ ажыл-агый продуктуларын олардан садып алыр. Ынчан кооперативтер ылап-ла продукция будүрер апаар. Күрүне садыындан, хереглекчилер пиитилелиинден белеп продукция садып ап, ону чонга аар өртек-биле садар кооперативтер ынчан чидип болур.

Аныяктар кижизидилгелиирге таварышпас, чогуш-содаа көргүскен даштыкы видеофильмнер көргүзер кооперативтериниң ажылын соксаткыны ыңай деп санаар мен.

Штат кызырлыышкыныбиле холбаштыр кооперативтериниң, хууда күш-ажылчы ажыл-чорудулга кылыр кижилериниң саны моон соогаар улам көвүдээр боор. Ажылдаары, амыдыран-чурттаары херек болганда, кижилер боттары башкарыр апаар. Ынчан оларның ёзулуг ажыл-ишчи, шалыкшы чоруу идерээр. Оларның ол мөлүг-шынаа ажыларынга чагырып-дужаар ажылдың стили шаптыктап турган.

Чөөн-Хемчик районнуң мал аарыгларын-биле демисел стапцизапның чапынга «Айболит» аттыг кооперативти тургузуп эгелеп тур бис. Бистиң кооператив 7 кижи составтыг болур. Олар шупту түскай эртемниг кижилер. Кандыг-бир чылдагаан-биле штат кызырлыышкынынга таварышса-даа, эртемниң айны-биле боттарының туруужуп ажыл-ишке тывар деп шиитпирлээнпер.

Кижилерниң хууда малын халдавырлыг аарыгларын камгалаары, эмнээри, профилактиктиг ажылдарны баш удур кылыры берге участоктарының бирээзи болгай. Ол бүтүнү совхозтарның мал ажылының специалистериниве даваскан-даа болза, ону кылып күш четтикпейн турган, чамдыктарының кылыр хөнүү чок болган. Районга ол бүтү ажылды бистиң кооператививистиң кежигүннери холга алыр деп шиитпирлээн. Чыраа-Бажы, Чыргакы, Хорум-Даг, Шеми суурларының чурттакчы чопчуның хууда малын үчёткә алыр, аарыг мал-магаанны илередир, оларны эмнээр, халдавырлыг аарыгларган баш удур камгалаарының профилактика ажылдарын кылып чорудар, тарып боозадыр дээн ышкаш өртектиг ачы-дуза чедирерип планнаан турар бис. Ооң-биле чергелештир мал чемин белеткеп, ону хууда малдыг кижилерге садар. Бистиң хайгааралывыска 1989 чылдың чизези-биле ап көөр болза, бода мал—2841, хаван—1997, тээр мал—10045, ашт—201 турар ужурлуг. Ол хире хөй, тарамык малды хайгаарап, эмнээри берге херек дээрии база билип турар бис. Малды бат бурунгаар хынадып, тарып боозадып, ой-шаанда эмнедиринии ажыктынының дугайында чөө ортузунга база улут тайылбыр ажылын чорудар апаар бис. Кооперативтиң чедирер ачы-дузазының ажыктының чөө үгээп биллер турар ужурлуг. Кижилерниң хууда малының ветеринарлыг хайгаарал чогу, оларның аразында аарыг малдарның бары, ол малдарның пиитилиң малы-биле холдужуп, күрүнеге когарадры чедирип турары билдингир болгай. Ынчангаш бистиң кооператививистиң ажылы күрүнеге база ажыктыг боор-дур. Кедээ ажылагый продукциязын база будүрер сагыштыг бис. 50 хаван ооллардың, 1200 бройлер өдүректериң, 500 дагаанны тудар деп планнадывыс. Мал, куш тудар кажаалар кылдыр «Чыраа-Бажы» совхозтуң ажыглаттынмайн турар кажааларын, бажынарыл хөлөмдеп адырын Чөөн-Хемчик районнуң күүсекчи комитеди сүмелеп турар.

Кооперативтиң бут кырынга туруп алырынга акша-төгерик херек. Ооң-биле ажылга херек дериг-хереккелдер, аппер, кажаалар, бажынаар даапп еске-даа чүүлдерни сатып алыр, хөлөзиилээр апаар бис. Амгы үеде шиитпирлеттинмейн турар айтырыг — биске акпаны чээлиге бербейн турары. Ынчангаш дузаны биске көргүзерии кедээге кооперативтер тургузарынга хамаарыштыг чогуур черлерден манап, боттарывыс база аңаа одуруйбайн, шимченип тур бис. Чаа кооператив дүргеп ажылдап эгелээри оң дузаадан чыка хамаарыжыр.

Валентин ДОҢГАК.
«Айболит» кооперативтиң баштаан черинин даргазы. Чыраа-Бажы суур.

САВАЛАКЧЫЛАР

Валентина АДАМ, савалакчылар мастери:

— Любовь Очур-оолдуң удуртуп турары № 1 комсомолчу-аныяктар эзлчээнии бүдүрген продукциязын савалаар хүлээлгени күүседип турар бис. Ангы-ангы маркалардан тургустунар даг-дүгүн ылгаарга бедик мергежилди негээр. Частына бээрге, хоржок болгай. Белеп продукциязын хүлээп алыр черлер ону дораан-на эскерип каар. Шын эвес савалаан продукциядан хөй акша чедир алдынмас. Ажылывыс аар. Хол-биле кылыр ажылдарны мынчага чедир механизаставаан. Эзлчегиниң 6 шагывың дургузунда 69,5 тоннаны савалаар планывысты эки руда келгенде, 72-деп 74 тонна чедир күүседип турар бис. Чарыштың ай, квартал айны-биле түңнеп турар. Бистиң колдуунда аныяктардан тургустунган бичии коллектививис шаңналдыг черлерни хөй удаа ап келген.

ТӨРЕЛЗИНЕ БЕРДИМ

Ирина ШАТАЛИНА, оператор:

—Казах ССР-ниң Кустанай облазының Джетыгара хоорайта даг техникумун дооскан, хувааланда бэзгаар Ак-Довуракты арыглаар фабриказынга ажылдап эгелээнимден бээр ам 5 чыл апты. Баштай диспетчер албанынга, оон соонда, дериглер таарыштырыкчызынга ажылдадым, машинист база турдум. Чедип алган билиимни практика-биле холбап, шилип алган мергежилимниң хыын чоорту тып ап, бо хүннерде Татьяна Скорыхтың удурткан № 2 эзлчегде операторлап тур мен. Ажылым ажок берге болгаш харылсалгалыг. Бедүүн рудадан даг-дүгүн болбаазырадыр цехтиң иштинде хеделип турар бүгү дериглерниң, конвеерлерниң дең-дескн ажылдарын телеаппаратура, схемаларда чырып турар өң-бажын лампочкалар дамчыштыр чай-чапсар чок доктаамал хайгаарап, эдикчилер, машинистер болгаш өске-даа ажылчыннарга сагындырыг, команда бээр үзүрга таварыжыр.

Бистиң хөй нациялыг, комсомолчу аныяктардан тургустунган эзлчээвис маадыпчы одурутже үнген. Эрткен чылдың планы хуусаадан эрте 103,1 хуу күүсетинген. Январь-февраль айларда ажылдың темпизин база бедик. Бердинген даалгаларны күүседип болурунуң бүгү аргаларын бар.

Украин, тыва, хакас, татар өңнүктерни база моон тыптым. Ажылдан дашкаар хостуг үелерде оларныц-биле чугаалажыр, ойнаар-хөглээр, спортчу маргылдааларга барып киржир ° дээш чалгаараар чай чок, ырак черде чурттап турар адамнем, төрелдерим-биле харылзажырын бедик чамдыкта уттуптар-дыр мен. Ак-Довуракка чакчыгып, тус черниң чөвүнга ижигип, төрелзиве бердим.

АЖЫК, СОЛУН БОЛДУРАР

Доязама ИРГИТ, комсомол бөлүүнүң удуртукчузу:

— Ак-Довуракты профтехучилищезинге даг-дүгү арыглаар мергежилди чедип алгаш, 18 харлыымда маңаа кээп, дериглер машинизи болуп ажылдай берген мен. Лидия Монгуш, Мария Хомушку болгаш өске-даа дагдыныкчы үгбалар меңээ удуг дузаны чедирген.

Эрткен күүзүн меңээ идегелди коргузуп, ээлчеге комсомол бөлүүнүң удуртукчузунга соңгаан. Бисте 15 комсомолчудан ангыда, кежигүн эвес аныяктар ортузунга ажылды база чорудар ужурлуг бис. Кады ажылдан турар авторим — Елена Шакулина. Рита Маркова эш хуунуң деткимчезин меңээ коргузуп турар. Училище дооскаш келген, ажылынга арга-дуржулга ачы-дузаа чок Борис Хомушкуга, Геннадий Монгушка, Марина Сарыгларга дагдыныкчыларны база бижыгладывыс. Оларның арга-сүмезинге олар өөренирлер. Хуралларны ай-шаанда арттырып, ажылывыста чедер, четпестерни чугаалажып келдивис. Аныяктарның ажылга хамаарылгазы, амыдырал-чуртталгазы, оларның кижизидилгези, хостуг үезин шын организастазары — чугула айтырыглар бо. Ынчангаш олче кичээнгейни угландырып турар бис. Аныяк кижи бүрүзүн Культура ордузунда болгумнерге, хоорайның спорт комплекизинде секцияларга, маргылдааларга киириштирерин, кады коллективтиг агаарлаашкыннарны, автобустуг экскурсияларны организастаарын база планывыста киирдивис. Комсомол ажылын ажыктыг, солун чыдыр чорудар болза, эп-найырал улам бижыгып, ажыл шагы үзер, корум-чурум тажыдар, арагалаар чоруктар дугайында чугаа турбас.

* БУЛУҢНУҢ БӨЛҮК МАТЕРИАЛДАРЫН «ШЫНЫҢ» КОРР. АЛЕКСАНДР ХЕРТЕК БЕЛЕТКЭЭН.

Чылбак-оол КАРА-САЛДЫҢ фотолары.

БИЧЕ СЕТКИЛДИГ КИЖИ

Чадаанада хлеб заводунуң коллективи Ховалыг Суван-Доржуну пенсиняже үдээн. Ол дээрге бүзүлүт-ле күш-ажылчы кижи. Хөөкүйлер, үнү чок кижилер черле алыс бичө сеткилдиг болгаш ажылга дендии кежээ болур мишкажыгай. Х. Суван-Доржу база мындыг. Мурнуунда Хорум-Дагта колхозка турган, ол бызынчы база сууту салыр терминн мастер болуп ажылдап турган. Ооң салган сууглларын улус магадаар: төвергин, быжыг, кедилиг.

1975 чылда дергүл-терелиниң ааны-биле Чадаанага кежүп келгеш, хлеб заводунга ажылдап киргеи. Ажылынга кызымак, эш-өөрзек, дузаргак.

Бөлүүн ишчиниң 60 харлаанын эрттирип турда, заводтуң директору, партбюро секретары ооң ажыл-ижинин дүтайында чылганнарга эне күндүткелдиг сестер-биле чугаалаан. Бичө сеткилдиг, ажылчын кижиниң төрүттүнген хүнүн таварыштыр аңаа костюм болгаш шактар база өске-даа белектерни тывыскан. Төрүмелиивден үнү чок-даа болза, Ховалыг Суван-Доржу имнеп турган, коллективиниң ооң дугайында сагыш салыышкыны даап өөрүп четтиргенин алередип, чылганнарның мурнуунга мегейген. Моон соңгаар-даа коллективиниг дузалаар мен дээрзин ол илереткеп.

Григорий ХИРБЭЭ.
Чөөн-Хемчик район.

БУРУНУ-БИЛЕ ДЕТКИДИМ

Чогаалчы К. Кудажының № 61 «Шын» солуна бижээн «Чылыг болгаш чымыш» деп очеригинде бодалдарны бүрүн деткип, ол талазы-биле бодумнуң санаалымны база киирер бодай-дыр мен. Ам пенсиядa мен. Колхоз. совхозка, ховута, мал ажылынга, бухгалтериягa-даа ажылдап-ла чордум. Бригадирлеп турар үемде, колхоз-даа дарганап турумда, машина-техниканы бар эвес, аъдын эзертеп мунаан чоруктар, ол-ла чүве болгай. Амгы үеде улуг, биче-даа удуртукчулар, специалистер автомашинга чок болза, кайнаар-даа барбас. Бистин «Х Улуг хураа» совхозта-ла ындыг-дыр. Харылзап турар участогунга чүге барбаанын айтырарга, «Мөңээ машина бербээн, үрелик болган, бензин чок, чадаг кижи канчаптар мен» дээр. Шак ындыг азырадыкчы хөөнүүт апарган бис. Амдажаан.

К. Кудажының очеригинде бижээни ышкаш, ажыл аъдын малчын кижи ажыглаанын дээш, ооң акша тыртар-ла болгай. Ук малчын ону колдуунда-ла чүгле мал кадарар, малга чем сөөртүп, белеткеп алыр дээш ажыглаар. Ол хиреде ооң чүге аңаа тыртып турарыл? Бо-ла оорлар кежээлээн шагда, аътты малчын кижи кадагалап чайгаараары дендии берге. Оорлаптар болза, 700 рубль төлээр. Ол хиреде ук аътты малчын ажаап алырап турары дээш, аңаа чаңгыс рубль-даа төлевес-тир. А тускай артемнигер 3,5 тонналың автомашиналың хуузунда база албаннын-даа херээн кылырда мунуплаткан чоруур, ол хиреде олардан чаңгыс көпеек-даа тыртпас-тыр. Ооң ангыда ол машиналың чолаачыны база бар. Машина-техниканы шак ынчалдыр ажыглаанынын чарыгдалын мал ажылынче үндүр бижиптер. Амыр-ла. Кыпар-чаар материаллар бедик үнмес аътты мунарга, айда кадарчызын 30 ажыг рубльди совхоз кассадан турар, а машиналарны, тракторларны мунуп турарлардан чүге хөлезиниң тыртпазыл?

Алексей СОСКАЛ.
Куш-ажылдың хоочуну.

Политиктиг болгаш экономиктиг өөредилге

БИЛИИН БЭЭР АПААР

СЭКП Барыын-Хемчик райкому «Ажылчы чонуң политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгезин эде тургузар дугайында» СЭКП ТК-ның докталдын удуртулга болдургаш, парткомнардан, партия эге организациялырындан негелдерни шыңгыыладым, өөредилгениң утка-шынарын, идей-политиктиг болгаш практиктиг деңгелин бедидип, ону профессионал өөредилге-биле холбаарынче база ооң материал-техниктиг базазын бижиглаарынче угланган чамдык боттуг хемчеглерни алган.

Парткомнар, парторганизациялар секретарларының семинарларын өөредилгениң бүтүү хевирлериниң пропагандистери-биле кады түскей тургузуглуг план ёзугаар эрттирип, иletkелдер кылыры-биле партия обкомунуң Политиктиг чыдыышкын бажыңының консультантылары, политиктиг болгаш экономиктиг айтырыгларны хандыр сайгарып билир, ышырак билиглиг лекторлары каш удаа чалаан. Партия райкомунуң секретарылары, ооң аппарадының харысаалгалыг ажылдакчылары районнуң экономиктиг хөгжүлдезиниң перспективтиг айтырыгларын, планның даалгаларының күүселдезин үргүлүү тайылбырлап келген. Өөредилгени эрттиреринiң арга-методунуң болгаш ооң амыдырал-биле холбаазының дугайында дуржулга солчуушкунарын, көргүзүглүг кичээлдерни база организастаан.

СЭКП райкомунуң пленумунга, бюроларынга «Барлык», «Шекпээр» совхозтарда парткомнар өөредилгени каңчаар удуртуп турарын тускай айтырыглар кылдыр чугаалашкан, доктаалдарны хүлээп алган.

Районнуң мурнакчы хойжуу Э. Ш. Хертектиң аалынга болган экономиктиг өөредилгениң ажык кичээлинге совхозтарның дыка хөй малчыпары олуржуп, хойжунуң ажылының дуржулгазы-биле танышкан. «Барлык» совхозтуң төвүнге эрткен ажык, көргүзүглүг кичээлге экономиктиг өөредилгениң бүтүү пропагандистери барып олурушкан. кичээлдиң эрткенiниң талазы-биле боттарының санал-онаалдарын, сүмелерин берген.

Районнуң политиктиг чыдыышкын системазында 1150. экономиктиг өөредилгеде 1520 дыңнакчы хаара тутунган. Мурнакчы дуржулганың пептередириниң дөрт школазы ажылдап турар. Партийжи сөстү массага чедирер дээш билиин, күжүн харам чокка берип чоруур бедик мергежилдиг, арга-дуржулгалыг пропагандистер хөй. Оларга «Барлык» совхозтуң кол экономизи А. Ооржак, Аксы-Барлык ортумак школада башкы Ш. Сат, Кызыл-Мажалык суур Советиниң даргазы С. Ооржак, Шекпээр ортумак школада башкы К-С. Бойбу, Кызыл-Мажалыктың зът комбинадының директору Г. Иргит, № 1 кожуун чоруур механизастаан колоннада В. Каменецкий, Кызыл-Мажалыктың № 1 школазының директору М. Лопсан-Серен, «Хемчик» совхозтуң зоотехниги А. Монгуш, «Дөң-Терезин» совхозтуң директору Д. Сая болгаш өскелерни-даа хамаарыпгыырып болур. Пропагандист кадрларны шилиир, оларның билиин бедидер талазы-биле чамдык хемчегленiп ап чоруткан. Районда 170 пропагандистиң 24-үү СЭКП обкомунуң марксизм-ленинизм университединде өөренип турар.

Политиктиг болгаш бүдүүлге-экономиктиг өөредилгениң организастаарының байлак дуржулгазы «Барлык» совхозтуң төвүнде. Аксы-Барлык салбырда, Кызыл-Мажалыктың № 1 школазында, райкүскомуң иштики херектер кылдыында, «Хемчик» совхозтуң Шыгылак суг-бараан феомазында бар апарган. Оларда кичээлдерни эрттиреринiң диспут, ажык чугаа, айтырыг, харыы болгаш ооңда-даа өске хевирлерни билдириг ажылган эгелээн. Дыынакчыларның профессионал мергежилин бедидер, олардан негелделерни шыңгыыладыр соруулга-биле өөренген түүлдерiнге шыгландаларны, аттестацияны эрттирип турар. Мында бир чижекти көрээл. Эрткен өөредилге чылының соонда «Хемчик» совхозка аттестация түүнели-биле 29 чолаачы, 15 тракторист, 21 малчын мергежилин бедиткен.

Ооң-биле чергелештир өөредилгени эде тургузар талазы-биле СЭКП ТК-ның докталын чамдык партия эге организациялары мынчага чедир багай күүселип, ону үнелеп көрбейн туралрын база айтыра эки.

Районнуң хереглекчилер нинтилелиниде, мяш ажылагай черинде, Кызыл-Мажалыктың сүт заводунда, боторуулга-чарылгалыг септелегтудут участоктунда парторганизациялар (секретарлары Э. Ч. Ооржак, Г. Р. Кулиеова, А. Х. Кара-Сал, А. Л. Ооржак) өөредилгени каңдыгдаа дээштиг саалдар, амыдырал-биле холбаа чок, ёзу барымдаалап, эрецгей эрттирип келген. Ынчаргаш дыынакчыларның совуургалы куду, иштики курлавырны дилеп тыварынга, хумагалыг болгаш кампалгалыг чоруукка экономиктиг бөдүүн санаашкыннарга оларның билиң куду болуп турар.

Чамдык ажыл-агыйларның удуртукчулары экономиктиг өөредилгени парткомнар, парторганизациялар удуртуп ужуглуг дээр чыдып калган хөөннерден ам-даа алырылбаан, көргүзүг материалдарын болгаш техниктиг херекселдерни садып, кичээл эрттирер черлерни дерип кылыр талазы-биле акша-хөрецгини тускайлап бербейн турарны окта тыш эвес. СЭКП райкомунуң политиктиг чыдыышкын кабинединi (эргелекчиэн Р. М. Күжүгет) номнар делгелгезин организастап турза-даа, пропагандистербиле харылаазы кошкак. Партия райкомунуң идеология кылдыын мурнакчы пропагандистерниң дуржулгазын өөренир, нептередир талазы-биле чугааны түгле аас кырында чорудуп турар. Район солунунуң арыпларынга черче-черде политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгениң капчаар чоруп турарын докталмал чырыдып бижиирiн, дуржулгалыг пропагандистерге ёес бээрiн, арга-дуржулгазын нептередирiн чедип албаан.

«Хемчик» совхозта Мартын-оол Сааның удурткан тараажылары эрткен чылын бирге телге онаатыр 22,4 центнер, интенсивтиг технология ажыглаан төлдүк га бүрүзүнден 37,7 центнер дүжүттү өстүрген. «Барлык» совхозта Федора Чүлгейниң картофель өстүрүкчүлери республикага эң дээре дүжүттү алган. Олар ону каңчап чедип алганын хөвүнүң ажыл-ишчилериниң экономиктиг өөредилгезиниге сайгарып, боттарын-даа чалап чугаладыр болур-дур. Районнуң мурнакчы хойжулары Дандычы Сааның, Эрес-оол Хертектиң дуржулгазын өске ажыл-агыйларның хойжуларынга чүге өөредип болбазыл?

Парторганизациялар өөредилгениң ажыктыын, дээштиин бедидер, чаа түүлдерни дилеп тывар дээш, эргижираан арга-методтардан уштуунуп, чаа ёзу-биле ажылдаар хүлээлгелиг.

Александр ХЕРТЕК.
(«Шынның» корр.)

Чурттап турар черiниң аайы-биле

ЧӨӨВҮЛЕЛДЕР — УЛУГ КҮШ

Эртемниң, техниканың, культураның, көдээ ажыл-агыйның бүтүү-ле адырларынга херөөженнерни эр кижилер-биле бир дең эргелиг кылдыр калбаа-биле киништирер дугайында В. И. Ленинниң күзели бистиң амыдыралывыста шагда-ла бо-ттанган. Бо талазы-биле Барыын-Хемчик районнуң социал-экономиктиг хөгжүлдезинге херөөжен чонуң киржилгезин көргүскен саннарны, чижектерни адаарга-ла четчир. Район Советиниң 116 депутадының 47-зи, хоорай, суур, көдээ Советтериниң 385 депутадының 147-зи херөөженнер. Районда улус өөредилгезиниң шүгүмүнда — 935, кадык камгалалының — 717 херөөжен бактаан турар. В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинатта —1538, көдээ ажыл-агыйда — 1104, тудугда — 244, амыдырал хандырлары, садыг черлериндe—744, улус ажыл-агыйының ооң-даа өске адырларында херөөженнер боттарының үдүг-хуузун киништирип, ажылдап турар.

Нинтилел хөгжүлдезiн бурумгаарлап, чаңгыс черге таптаашкынның хөөлбээ соглуп, ак сеткилдиг күш-ажылдың ат-алдары көдүрүлүп турар. Районда күш-ажылдың мурнакчыларындан бодунуң эртем-биливиин, мергежилиниң аайы-биле тергиннiер көвүдээн. Оларга Валентина Седиповна Шурук — Россия Федерациязының школазының алдарлыг башкызы, херөөженнер шимчээшкиниинiң хоочуну Алевтина Сергеевна Быкова — Ак-Довурак № 1 ортумак школада математиканың башкызы, Лариса Салчаковна Парчина — Тыва АССР-ниң алдарлыг эмчизи, Серекмаа Дашовна Содунам — «Барлык» совхозтуң малчыны, Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң депутады, Татьяна Бопук-ооловна Ооржак — «Дөң-Терезин» совхозтуң Алаак сүт-бараан фермазының эргелекчизи, Билчитмаа Омбаевна Сая — «Шекпээр» совхозтуң Сүт-Кажаа сүт-бараан фермазының мурнакчы саанчызы, Валентина Ивановна Джемила — «Тыва даг-дүгү» комбинатта диспетчер, Галина Александровна Зырянова — Ак-Довурак хоорайда уруглар садының эргелекчизи, хоорайның херөөженнер чөвүлелиниң кежигүнү болгаш ооң-даа өске херөөженнерни чоргаарал-биле адап болур.

СЭКП ТК-ның Чикизиг секретары М. С. Горбачев 1987 чылдың июньда херөөженнериниң бүтүү делегей конгрезиниң киржикчилеринге байыр чедиргеи чугаазында мынча дээн: «Совет херөөженнериниң инициативазын эде тургустунуушкунче утландырары-биле деткиир болгаш идепкейжидер, херөөженнер чөвүлелдериниң ажылынган хөй түүлдү маңаа тургар бис. Херөөженнер чөвүлелдери — херөөженнериниң энергиязының, инициативазының онзагай өөскүдүкчүлери. Оларга оңза чугула хүлээлге онаашкан. Амыдыралдың делгеминге, хоорай бүрүзүнге, суур бүрүзүнге, заводка, чуртталга кварталынга, бажыңга ажылдап тура, херөөженнер чөвүлели, өске кымга-даа дең-өөрге, херөөженнериниң болгаш өг-бүлениң айтырыгларын эң эки билир, херек апарганда, эрге-чагырга организарын киништирип тургаш, чогуур үезинде дузалап шыдаавыр». Шынап-ла, херөөженнер чөвүлелдериниң киришпес айтырыы чок: чуртталга бажыңдарының ырыг-силин, өг-бүлеге моральдыг кижизидилге, хоорай, суурну чаагайжыдары, уруглар албан черлериниң ажылы, өзүл орар салгалды кижизидериниң айтырыы, малчыннарның амыдырал-чуртталгазында айтырыглар, огород, чечек өстүрери, тайбың камгалалының ажылынга киржилге дээш ооң-даа өске хөй айтырыглар херөөженнер чөвүлелдериниң мурнуунда салдынган.

Районда 79 херөөженнер чөвүлелдери, 64 агитквартира бар. Нинтизи-биле районда 400 ажыг активчи херөөжен чөвүлелдериниң кежигүнүде хаара тутунган. Чонуң чурттап турар черiниң айны-биле агитквартиралар дамчыштыр ажылдарны районнуң херөөженнер чөвүлелдери кылып чорутқан. 1988 чылдың социалистиг чарыжының түүнели-биле «Барлык» совхозтуң Аксы-Барлык салбырында херөөженнер чөвүлели бирге черiн алган. Даргазы А. Иргит — суурда киши эмчизи. Чөвүлел суурда хөй-нинтя организациялары-биле кады «төгерик столдарны» эрттирип, уран холдар болгүмүн эки удурткулуп, арагалаар, ажыл-төлүүнүң кижизидилгезинче сагыш салхбас өг-бүлелер-биле тускай ажылдан база темалыг кежээлерни доктаамал эрттирип келген. Чижээлээрге, «Элвер чорук — амыдыралдың негелдези» деп кежээге «Хаяа» агитквартираның чурттакчылары шупту киришкен. «Күзел» агитквартира «Кижи — бойдустуң төлү» деп кежээ эрттиргеи. Эрткен чылын чөвүлел херөөженнер оргузуунга хаакка, конькиге машиналарның, шыырга маргылаазын каш удаа эрттиргеи. Ол мышкаш «Барлык», «Хемчик» совхозтарда херөөженнер чөвүлелдериниң ажылы база районда кескү черде туруп турар.

Агитбажыңнарның ажылының кол утланышкының тодаргайлап, агитаторларның, пропагандистериниң болгаш ооң-даа өске хөй-нинтиилериниң күжүн чөвүлелдер чөптүг ажыглап чаңчыл берген. Ак-Довурак, Кызыл-Мажалыкта херөөженнер чөвүлелдериниде «Аныяк өг-бүле», «Хозяюшка», «Үжен хар ашканнарга» деп клубтар чонуун сонуургалын хаара тудуп, оларның ажылының программазы хүн келген тудум чаартынып турар.

Херөөжен чон оргузуунга киржизидилге ажылын каңчаар организастаза эки деп айтырыг партия райкомунуң херөөженнер оргузуунга ажыл чорудар киллизинiң, совхозтарның парткомнарының, партия эге организациялар секретарларының мурнуунга салдынын келген. Сөөлгү үеде чамдык агитквартираларны чаңгыс аай утланышкыларын, арга-методтарын дилеп тып турган, ажылын үениң негеддезинге дүүштүрерiн херөөженнер чөвүлелдериниң үе негеп турар.

Светлана ОЮН.
СЭКП Барыын-Хемчик райкомунуң херөөженнер оргузуунга ажыл чорудар киллизинiң эргелекчизи.

АГИТКВАРТАЛДАРДА

АРАЗЫНДА ЧАРЫШТЫГ

«Кызыл-Даг» совхозтуң тудугжулары малынкыын ажылдап турар. Александр Серен-Чимитке удурткан звено чоокта чаа ийи аал чурттаар чурттарга бажының тудуп, ажыглалга киирген. База дөрт аал чурттаар бажының кажаазын кылып, тавазының орнун казып эгелей берген. Оларның аразында совхозтуң үнделикчи тудугжулары Чылбак-оол Салчак, Хавакчап Салчак, Адыг Салчак эки ажылдыг деп мактадып турарлар. Кожазында комсомолчу аныяк тудугжулар Март-оол Хавакчап, Николай Сундуп, Мижит-Доржу Шойоол малчыннар чурттаар бажыңны тудуп эгелей берген. Бо ийи звено боттарының аразында социалистиг чарыштыг.

Григорий САРЫГЛАР.
Бай-Тайга район.

КОШКАР-ООЛДУҢ «ИСТЕРИ»

• Чогаалчының адап берген ады •

Ооң кешпээн хеми, ашпаан арты чок деп бодаар мен. Аът-хөл, машина-балгат мунуп алгаш, самолётка олурупкаш чер кезээн аян-чорукчу эвес аан, бодунуң чурттап эрткен амыдыралында кылбаан ажылы чок дээрбиш ол болгай.

Богатырь Кошкар-оол биле чугаалажып олура, ооң ады каичан Богатырь болу бергенин айтырдым. Тыва Россияга каттыжып алган соолукпе, тывааларга совет хамаатызының документилерни тыпсып тура, ат, фамилиязын тодарадып эгелээн. Ынчаргаш хөй кижилерниң аттары фамилия болу берген. Делегейде ат-сураглыг улуг чурттуң чону-биле өг-бүленiң уязы каттыштырып, акы-дуюмга болу бергенинiң илергейин, хүндүткели деп ам бодап чоруур мен, тывалар аттарын орус кылып алган. Саша, Володя, Степа, Сережа... Шынап-ла, эр. херөөжен аттарны барык кижи бүрүзү алган. А Кошкар-оолдуң ады Богатырь. Ону улустуң чогаалчызы Степан Сарыг-оол адап берген дээрге, сонуургалым дам барган.

Сарыг-оол ынчан Чаа-Хөл районга сургакчылап чеде берген. Кошкар-оол районнуң иштики херектер киллизинге ажылдап турган. Областка алдан дөрттүн чирiнiң түгле дуглап эвес, шүглүп безинiң чорааш. Аныяанда мага-болу майгын шары дег эр тургам.

— Адыныы Богатырь деп ал шүүме, Кошкар-оол деп, чогаалчы чугаалаарга, ол-чаан кылып алган мен — деп ол сактып олурду.

Ооң адының төөгүзү шынап-ла солун ышкажыл. Ынчаарга Кошкар-оол колхоз даргалап чоруур чылдарында төөгүлүг истi арттырып келан. Бай-Тайганың ырак-кыр сууру Кара-Хөлче баар орук Алашты чеже-даа катап кежер. Ында кандыг-даа төлевилел барымдаалавайн, чоон чүдуктардан кылган көвүрүүлер ам-даа ажыглалдаш үнмээн. «Кымның кылган көвүрүүлерил?»— деп сонуургаар болза: — «Кошкар-оолның көвүрүүлери» — деп харыы алыр сеп. Тайга-сыннар, шапкын хемнер дуглап алган чыдар Кунгуртуг суурже чүгле самолёттар ужар эвес, данды-ла сыннар кыры тепкен машина оруу бар. Ону база-ла баштай изээн кижи — Кошкар-оол.

Экономикага эде тургустунуушкунуун чылдарында келдивис. Үстүүртен чагырып-дужаар, тус черде кижилерниң бот-идепкейин тоон көрбес чоруктар кандыг уржуктарга чедиргенiн ам биле бердивис. Богатырь Самбууевичиниң алдан чылларда Улуг-Хемге колхоз даргалап турган кылган түүлдерiн бодум көргеш, тудуг-суурну болгаш өске-даа түүлдерни кижилер боттары ол олчаан кылып турган болза, байдал көңгүс өске турар ийик деп бодаар чордум. Чодураа суурда Культура бажыңы, сес аал чурттаар ийи каът бажың ам-даа турбушаан. Ыраккы Кунгуртугда база ыдыг бажың ам совхоз конторазы апарган деп сураан дыынадым. Базала Кошкар-оолдуң кылдырып каан тудуу-дур.

Чодураа, Ийи-Тал суурларда ооң кылдырган тудугларының боттары хуузунда солун төөгүлүг. Бот-үнези эң чиик материалдар-биле тудуг ажылын хереөженнериниң киржилгези-биле кылдыра бээрге, район удуртулгазы аяда удурлаптып, бөленiнiң кырында келген бир тудугну биче-ле болза соксадып каапкаш часкаан. Мырыңай төп чедир кирип турган, тудугну уламчылаарын чедип алган. Социал ужур-дузалыг ук ажылдарының түүнели бөгүнге чедир боттарының хүлээлгезин күүселип турары бо ышкажыл.

Кунгуртугга чеде бергеш, ында ийи каът бажың, даштбиле тутқан гараж, спорт залын кайын эскербейн баар деп. Ынчангы үеним шаа-биле алырга, көдээге эң шыырак тудуглар ол турган боор. Ооң-даа ыяй Каргы. Балыктыг. Нарын оруктарын бо маг ышкап күүлүг техника чокка-ла, кижилер кускун-хаай, демир-хүүрек тудуп алгаш ышкап каап. Чоонду ыындыг чаагай хереккe эвилелдээрiнге база арга херек. Шынапла, арга херек, боор боордa удуртукчу арга херек апаар.

Богатырь Самбууевич Мөңгүн-Тайгага ажылдап чораан. Ону ында кижилер ам-даа утпаан. Суурда, Чеди-Тейде бута уннары, Варлык, Арзайтыда оруктарны ырак районнуң чому кайын сагынмас деп. Эки кижиниң будүрүп каанын ажыл-херөө ооң атсывын шыдаавыже шыгжап чоруур.

Мөңгүн-Тайга чурттуг бир кижидем ыынчаар айтырдым:

— Силерниң районда Кошкар-оолдуң арттырып каан изи бар бе?

— Чок боор бе! Суур чанында хемдем аккан буга олаур. Ону ол черниң улузу «Кошкар-оол бутазы» дижир. Чеди-Тейде бута база ооңуу. Арзайты, Варлык иштимде кызаваларда оруктарны база ол ажыктакан.

Богатырь Кошкар-оол кымыл деп айтырлар база турупкелбейн аан. Тывавың колхоз ишимчээшкининге бодунуң үлүүн киирип чораан, ооң чыл бурунгаар пенсиялаан, үстүнде ийи артып калган черлерге колхоз даргалап чораан кижи.

Колхоз даргалап чораан деп сөстерни дыынаашт, республиканың көдээ ажыл-агыйының экономиказын бодап келбес кижи ховар боор. Бежен чылдар эгезинде коллективтиг ажыл-агый апарбаан черлер чок. Социализм оруундува бир базымны кылып алган бис. Ол чаагай херек. Ынчаарга аяда белен тургаа бис бе? Дөө-ле даглар аразынга мал-маганың азырап, одар эдерип кожуп чораан малчын аратты чаңгыс шакта сууржуп амыдыралче шилчидиптерге, ында эки чүү бадыл? Азы бугасумун казып, улдуң хире черге бир-ийи шаа тараа таарып чип чораан тараачының түгле аксынга ей тараазып улам эвээжедип каапкан ышкажык. Ооң чүү үнгенил? Хуу-да амыдыралдың эт-сеөзин кандыг-даа белеткел, үнделгезин экижидилгенiң дөзү чок турда, инитилештирiп кааргa, амыдырал дыка нарыыдаан. Колхозчулар ар-сары хүнүң бадыр ажылдаш, хүнде үш стакан ишти соктаан далган чинр, ооң чыл төнчүзүнде каш барба тараа алыр. Ол-ла. Ону кандыг деңгилге дээрил аан.

Колхозчу чораан үелерiн сактып, ынчангы даргаларын чок ам-даа адаавышаан. Чамдыктары: «Чолу кара хей, аянчок үнүп чыткан тараазы долу хаккан, чонуң босхүн кескен», «Ындында-ла чадажып олурган бистерни мырыңай хоозурадып кагды», «Миллионер колхозувус хөрекги чок артып кагды» азы «Тараа-быдаа тарып чораан эвес бис, арбай тарып чинр кылдыр өөреткен кижи», «Дагаа, тоолай азырап, ногаа, картофельди чимиринге өөреткен», «Аргажок каланак бажыңнарывысты делгемчидип берген мшкажык» дээн янзылыг үнелелдер бөгүнге чедир уттуундурбаан. Богатырь Самбууевичиниң бөгүн чон ынчаар чүтаалажыр. Шынап-ла, алдан чылдарда колхозтарыны даргалап чоруур үезинде Кошкар-оолдуң арттырып каапы «истери» амга чедир балалбаан. Харын-даа экономиканың депшилгелиг аргаларынче бөгүн кирип турар үевисте, Кошкар-оолдуң ажыл-агыйны удуртуп турган арга-дуржулгазында үлегерлеп ап болгу дег түүлдер дыка хөй-дүр деп, бодум хуумда дидимибиле чугаалап болур мен. Бир дугаарыпда, көдээ черде чоонду ажыл-биле хандырып, чиглеттi. ажылчын күш курдаарының чөп ажыглаары негелденип келген. Аремда болгаш коллективтиг керээ-биле ажылды чорударының ажыктың амыдырал боду-ла чугаалап берген.

Богатырь Самбууевич чоокта чаа чеден харның бозаразын арта баскан. Ол ам төрээн черiн Улуг-Хемде, Шагаан-Арыг хоорайда чурттап олурар. Республиканың ырак-узак черлериниде ооң дүгайып чылыг сестер-биле сактып чүтаалаарлар хөй.

Эдуард ДОНГАК.

БООЛАП ТУРГАН

БЕЛГРАД. (СЭТА). Автономнуг Косово крайның Урошевиц хоорайынга албан националдыг чонуң чыскаалы болгаш Сербияның конституциязынга өскерилгелерни Югославияның скупщиназы чүүлдүг деп көргенинге удурланыышкынның чыскаалганнар ылергейлээн.

Албан националистер болгаш сепаратистер хоорайга базар хүнүн корум-чурум чок чоруктарны өөскүдеринге ажыглаан деп. ТАНЮГ агентилел дыынаткан. Хоорайның төвүнге чылган 4 муң хире кижиниң хөй нуруузу сепаратисчи болгаш национализчи лозунгаларны тудуп турган. Корум-чурумну катап тургузар дээш ацаа чедип келген милиция ажылдакчыларын чыскаалганнар даштар-биле соккулаан түүнелиниде элээн каш кижи балыглаган. Чыскаалганнарның иштизеп кем-бүрүүдүг кижилер милиция ажылдакчыларын чүгле даштар-биле соккулаан эвес, харын пистолеттер-биле боолап турган. Милицияның немелле күжү чедип келген соолуңде чыскаал соксаан.

ШЕРИГЛЕРНИ КИИРГЕН

ИСЛАМАБАД. (СЭТА). Дээрбечи үнелдиг кижилерниң талазындан боолаан түүнелиниде 15 кижи өлген соолуңде Пакистанның эң улуг хоорайы болур Карачиниң төп болгаш барыын талакы кварталдарынче пакистан шериглерни киирген. Хаанныг үүлгедиглерни көрген кижилериң чугаалааның ёзугаар алырга, автоматтыг боолар-биле чепсегленген дээрбечилер хоорайның кудумчуларынга чораан кижилерни, магазиннерниң болгаш бичии садыг черлериниң эзелерин боолап турган. Өлүрткеннерниң болгаш балыглаганнарның аразында хереөженнер болгаш бичии үруглар база бар. Хоорайның элээн каш районнарында комендант шагы куштуг болуп турар.

Чүгле соолгу хүннерде безин можунуң соңгу-барының девискээри чурттуг пуштунларның болгаш Индиядан шаанда келген махаджирлерниң аразында мөсилдежиишкиннерниң түүнелиниде 29 кижи өлүрткен.

Пакистанның премьер-министри Беназир Бхутто Карачи хоорайга барып чораан болгаш дээрбечилерниң хөделиишкиннерин «дерзки үүлгедиглер-дир» деп адаан. Тайбың чонга удур оларның хаанныг үүлгедиглерин болдурбас талазы-биле чазак немелде хемчеглерни алырын ол дыынаткан.

УЖУРАШКАН

КАИР. (СЭТА). Египеттиң президентизи Мубарактың, Иорданиянын хааны Хусейнин болгаш Палестинаны хоспитаар организациязының күүсломунуң даргазы Арафаттыг ужуражымышкыны Исмаилияга болганын Каирниң телевидениези дыынаткан.

Ооң киржикчилериниң политиктиг консультациялары болза палестин улустуң дүрүм ёлутаар эргелерин катап тургузарыгга, түр ажелеткен араб девискээрлерден израиль шериглерни бүрүнү-биле үндүреринге үндезилеттинген.

ОБЪЕКТИВТЕ – МАВРИТАНИЯ

Францияның колониязы турган Мавритания 1960 чылда хамаарышпас чоруукту чедип алган. Африка дүптүң сеңгу-барының талазында Мавритания Ислам Республика дээр чаа күрүне ындыг янзылыг тургустунган.

Чурттуң чону хөй эвес, 1,8 миллион кижи. А ооң девискээри Франциянын девискээриниң ийи катап улуг. Чурттуң девискээриниң хөй кезиин Сахараның элезиниг ховузу шыва алган. Чурттакчы чон араб-берберлер болгаш маврлар деп ийи төрел бөлүкке хамаарыжыр.

Мавританияның девискээри байлак. Гипс, күгүр болгаш фосфаттарның курлавыры кончуг хөй. Демир болгаш чес рудаларының тыныны чурттуң экономиказында кол черни ээлеп турар. Мавританияның чаагаа экономиканы быжыглаарынче угланган политиканы боттандырып турар. Күрүне сектору-биле кады даштыкы капиталды киништирип тура, хууда болгаш каттышкан секторларны хөгжүдүп турар.

ЧУРУКТА: элезиниг ховударының кол транспорту теве.

(СЭТА-ның фотозу).

Чоннуун — чонга

ХӨГЖҮМ ХӨӨНҮН ЧАНДЫРБАС

Тыва хөгжүм херекселдерин 40 чылдардан бээр сайзырадыр, үнүн амгы үеним негелделеринге дүүштүр өткүт, ыыктыр кылыр дээш каш-даа удаа түскай эртемниг уе.шеверлер Кызылга, Москвага, Улан-Удэге-даа шенелде орлдажымышкынарны кылган. Ынчалза-даа оларның ажыддары түнел чок боот, херекселдер тыва чоннуң сеткил-сагыжынга четпес болуп турар. Ынчангаш ол ажылдарның түге черле түнел чок боот турарының дугайында чамдык бодалдарны тодаргай чижектерге сайгарып көөрүн кончуг чугула деп бодаар-дыр мен.

Игил, бызаанчы, дошпулуурну сайзырадыр дээш эвээш эвес ажылдарны чорудуп келген. Ол оралдажымышкынарның кол угланымышкыны игил биле бызаанчыны скрипкага дүгжүп турар кылдыр, а дошпулуурну балалайкага дүгжүп турар кылдыр кылыры боот тургаш.

Херек кырында игил биле бызаанчының түгле кол ойнаар аргазы — ча-биле ойнаары —скрипкага лөмейлежип турарындан башка, еске ыынар талазы-биле көргүзүглери көңгүс дүүшпес деп чүвени кым-даа кичээнгейге албайн турары кончуг улуг частырыг. Игил биле скрипка ийи аңгы дилке тывылган (Азия, Европа), ийи аңгы культураларның төлөэлекчилери болганда, олар аңгы-аңгы хөгжүм культураларының үндезин дүрүмнерин аңгы илередип турар. Ону кичээнгейге албайн, аңаа-ла ходуптура бээр деп чүве окта шын эвес. Чижээ, Европаның шыгарангай хөгжүмүнүң кол тургузуу —чаңгыс тодаргай үнден (нотадан) тургустуурган болза, тыва хөгжүм — кол үнүүн чергелешкек дакпырлашкак үннерниң (обертоннардан) тургустуурган. Ол дугайлы долузу-биле март 1-де үнген «Шын» солуннуң 4-кү арынында «Хөгжүмде үндезин айтыырлар» деп түүлде тайылбырлаттыштаан. Ынчангаш скрипкага ойнаарда хылдарын сывынга чыыштыр базып ойнаар, сывының кырында салаа базар черин гриф деп адаар. Салаа базар черн кончуг тодаргай, бир баскап черинге-ле чаңгыс тодаргай нота дүгжүп турар. Скрипканың хөөнүн кинрип алыр дүрүмү бала кончуг тодаргай — чиге хылы ыяап-ла 2 дугаар октаваның ми деп нотазынга, ийи дугаар хылы ыяап-ла бирги октаваның ля деп нотазынга (дээш оон-даа ынай) дүгжүр. Дөрт хылдыг, ынчалза-даа ойнаар турда бир ажык хыл кезээде кожа эдип турбас (бүрдюк чок ойнаар). Скрипкада флажолет-биле ойнаар арга база бар, ынчалза-даа ол кол ойнаар арга эвес, ында-хаая ажыглаар каасталга хевирлиг арга болур. Скрипканың аргын (деказыя) түгле ыяштан (шиилден) кылыры чаңгыс тода нотаны кончуг өткүт, ыыктыр бодурарынга улуг салдарлыг.

Игилдиң кол ойнаар аргазы — суйбап ойнаар (флажолет), хылдарын сывынга чыыштыр базып ойнавас, ынчангаш игилде гриф чок. Игилди суйбап ойнаар чылдагаанны — хылдың кол үнүүн чергелешкек, дакпырлаткак үннерин (обертоннарын) илередип алырының кол аргазы ол. Игилге ойнап турда, бир хылы ыяап-ла ажык эдип (бүрдюнап), аялганы кезээде эдерип турары албан. Ийи хылдың хөөнүн кинрерде, тыва кижи оларны ыяап-ла ямин алы соль-ре дээш чижектиг ноталарга дүүштүрүп турбас, ийи хылдың чергелешкек үннериниң каккылажырын дыынап, оларны дескилештирип турган, коштак, ортумак азы дыңзыг хөөнге кинрип алыр. Ынчан оон үнү ля-ми азы соль-ре-ге дүгжүр-даа боор, ол үннерн бичии-ле бедик азы бичии-ле чавыс-даа болур. Ыяап-ла дескн темперацияның ноталарынга дүүштүнейн баярында багай, коргунчуг чүве чок. Ийи хылдың үннериниң аразында хемчээли түгле арыг квинта (чамдыкта октава) болуру кончуг чугула. Игилдиң ынчангаш ол ажылдарның түге черле түнел чок боот турарының дугайында чамдык бодалдарны тодаргай чижектерге сайгарып көөрүн кончуг чугула деп бодаар-дыр мен.

Игилдиң кол ойнаар аргазы — суйбап ойнаар (флажолет), хылдарын сывынга чыыштыр базып ойнавас, ынчангаш игилде гриф чок. Игилди суйбап ойнаар чылдагаанны — хылдың кол үнүүн чергелешкек, дакпырлаткак үннерин (обертоннарын) илередип алырының кол аргазы ол. Игилге ойнап турда, бир хылы ыяап-ла ажык эдип (бүрдюнап), аялганы кезээде эдерип турары албан. Ийи хылдың хөөнүн кинрерде, тыва кижи оларны ыяап-ла ямин алы соль-ре дээш чижектиг ноталарга дүүштүрүп турбас, ийи хылдың чергелешкек үннериниң каккылажырын дыынап, оларны дескилештирип турган, коштак, ортумак азы дыңзыг хөөнге кинрип алыр. Ынчан оон үнү ля-ми азы соль-ре-ге дүгжүр-даа боор, ол үннерн бичии-ле бедик азы бичии-ле чавыс-даа болур. Ыяап-ла дескн темперацияның ноталарынга дүүштүнейн баярында багай, коргунчуг чүве чок. Ийи хылдың үннериниң аразында хемчээли түгле арыг квинта (чамдыкта октава) болуру кончуг чугула. Игилдиң ынчангаш ол ажылдарның түге черле түнел чок боот турарының дугайында чамдык бодалдарны тодаргай чижектерге сайгарып көөрүн кончуг чугула деп бодаар-дыр мен.

Игилдиң кол ойнаар аргазы — суйбап ойнаар (флажолет), хылдарын сывынга чыыштыр базып ойнавас, ынчангаш игилде гриф чок. Игилди суйбап ойнаар чылдагаанны — хылдың кол үнүүн чергелешкек, дакпырлаткак үннерин (обертоннарын) илередип алырының кол аргазы ол. Игилге ойнап турда, бир хылы ыяап-ла ажык эдип (бүрдюнап), аялганы кезээде эдерип турары албан. Ийи хылдың хөөнүн кинрерде, тыва кижи оларны ыяап-ла ямин алы соль-ре дээш чижектиг ноталарга дүүштүрүп турбас, ийи хылдың чергелешкек үннериниң каккылажырын дыынап, оларны дескилештирип турган, коштак, ортумак азы дыңзыг хөөнге кинрип алыр. Ынчан оон үнү ля-ми азы соль-ре-ге дүгжүр-даа боор, ол үннерн бичии-ле бедик азы бичии-ле чавыс-даа болур. Ыяап-ла дескн темперацияның ноталарынга дүүштүнейн баярында багай, коргунчуг чүве чок. Ийи хылдың үннериниң аразында хемчээли түгле арыг квинта (чамдыкта октава) болуру кончуг чугула. Игилдиң ынчангаш ол ажылдарның түге черле түнел чок боот турарының дугайында чамдык бодалдарны тодаргай чижектерге сайгарып көөрүн кончуг чугула деп бодаар-дыр мен.

Чамдык кижилерниң тыва хөгжүм херекселдерин сайзыраңгайжыдары дээрге-ле колдуунда түгле хемчээлдерин чаңгыс ажыкташ, прима, секунда, альт, тенор, бас дээш чижектиг хевирлерни тогаадыры деп турарынга чөптөөрежири берге, ынчан будалып каар. Тыва хөгжүм херекселдерни сайзырадырында мындыг кыдыра көөр чүүрүктүг бир чылдагааны — ниити тыва хөгжүмүнүң теория талазы-биле болуунун үндезин дүрүмнерин сайгарып бижиттинмээнинде. Түге дээрге хөгжүм херекселдериге ойнаар аян ниити хөгжүм культураның дүрүмнери-биле тудуш, оларга чагыртары берге. Бо талазы-биле бичии номчугаштарны тыва дылга чоокку үеде үндүрерин кызыдар бис.

Игилди чедиштикинниг сайзырадыр дээр болза, тывалардың шагдан тура кылып ап чораанынга болгаш ойнаш чораанынга үндезилеп, ыяап, алгы белеткээр технологиязын экижидип, даштыкы овур-хевирин үреп-шевержиндп, амгы үеним негелделерниге дүүштүрүп болур. Бистиң тыва ус-шеверлеривистиң хөгжүм херекселдеря кылырда, чамдыкта чуду-каралай бээри база меге эвес. Ыяжынга тут-туиган-на ыяштыг ажыглап, алдыгын кадаглар-биле кага бээри ховар эвес. Ыяштан кылыр кезектерин дүрүм боотаар белеткээрин, ход-биле кылыр ажылдарны будүрүлге үлетпүрүнче пилчидип ыяарын экижидерин болгаш үндезин даштыкы хевирин чидирбезин кызыдары чугула. Алгыдан кылыр арның ыяштыбиле солуп болбас.

Тыва игилдиң кулактары хөөн тутпас, үнү кошкак, оожум, оон ынай аңаа Европаның ыыгарөңгай хөгжүмү ойнаттыпмас деп кол-ла чугаа бо боот турар. Кулактары хөөн тутпас деп негелдени шиитпирлээрп ыыдыг-да берге эвес. Үнүүнүң кошкак, оожуму дээрге черле тыва хөгжүм херекселдериниң негелдези-дир. Чергелешкек, дакпырлапкак үннерни ыяап, илередип ойнаар болганда, үндезин нарын эвп, ниити үнү ой-тап болур ужурлуу оозувда. Кол үп-биле чергелешкек үннерниң дески чалгып турары дең дыңналып турар ужурлуг. Бир талазын үлгаттырыптарга-ла, тыва аян-хөөнү чавырлып бада бээр. Амгы үеде үн дыңзадар микрофон, аппаратура барда, херекселдиң бодун үревейн, үнүн ыыткыр кылдыр үлгаттырып алыр арга бар. Түге игилди эвес бызаанчы, дошпулуур, чадаган, дымбини-да ханы сайгарарга, херексел бүрүзүнүң бодунун тускайлан шынары, дээп база өскертии бодбас келектериниң бары, тыва хөгжүм херекселдериниг хамаарыштыр хажыдыышкынарның чыдагааны тода кестүп келир.

Ында-чурттуң Улуг дайынга Тывалың чоннуңң бергеи белек-дузалаамчызын санавас мен, эки турачы оолдар, кыстарның кала, канчаар тулушканын-даа төөгүвээс мен, ол бүгү шүптүвүска биледингир. Эки турачылар дугайында чаңгыс бодалым бижикседим.

Фронтуже Тыванын район бүрүзүнден эки турачылар чоруткан турган чүве болганда, районнарда эки турачыларга, дайын хоочунналарга тураскаатказ оода-да самбыра безин чок. Самбырадан кылгаш, аңаа ол районнан дайынга киржип чоранныарның аттарын киргеш, дужунга оон дончу-намдарынан кыска медээни берген болза.

Тыванын районнарына чорттуладым, черле бо бодалымга харыылаштар хире коскү чүве көрбедим. Үе эртип, кижи нанын кырып орар. А эки турачы өгбелеривис саны хүн келген тудум кызырып орар. Ынчап чоруй олар төөгүден үлүп, уттундурары ол бе? Келир салгалга оларның дугайында чүнү көргүзер бис.

Хоочун даймчы уруунуң уруун азы оглунуң оглун чедип алгаш кылаштап чораан дижик. Бичии уругаар соңуургак, оларның айтырбазыла чок боор ийик чоп. «Хөрээдде орден, медальдарың-на хөй, а адың чоп кайда-даа чогул, кыргап-ачай?»—дизе олар чүү деп харыылаарын ынчаш. Түге район төптеринге эвес, суурларга-даа кыыл ап болур чүве-ле-дир. Оон соонда ол самбыра баярынга чечектер тарып, ону ажаан каратаарын школачыларга дагзын каар болза, ону олар күзелдин-биле күүседир деп бодаар мен. Чаймн чечектер өстүрүп, чашпан, ешенин аштап, кыжын харын аштап, оон чанында чыыштар эрттирип, ойнап хөглөөлер. Патриотизмге кижизидилге-нип, күш-ажыдга чаңчыктырылгашк бир аргазы-даа болгай.

Серен САЛЧАК-ООЛ.
Кызыл хоорай.

БУРУНГУ РОМАНСТАР АЯЛГАЗЫ

УКРАИН ССР. Рупын радионуң болгаш телевидениеннн ыраажызы Алла Баянова Украинага солуп программадыг концертти көргүзүп чаа. ргаан. «Цыган ырларының эртинези» деп оон программазын Киевтиң чурттакчылары магадап дыңнаан. Программада тыандагы орус романстарны болгаш нешкүн амыдыралдыг цыган улустуң ырларын колдады киргеп.

ЧУРУКТА: Ленинопертиин хөгжүм ансамблинин үдезгези-биле Алла Баяновапы ырлап турары.

СЭТА-ның фотозу.

Эде тургустунуушкун:

бодалдар, санаалдар

АТТАРЫН МӨҢГЕЖИТСЕ

Ада-чурттуң Улуг дайынында Тывалың чоннуңң бергеи белек-дузалаамчызын санавас мен, эки турачы оолдар, кыстарның кала, канчаар тулушканын-даа төөгүвээс мен, ол бүгү шүптүвүска биледингир. Эки турачылар дугайында чаңгыс бодалым бижикседим.

Фронтуже Тыванын район бүрүзүнден эки турачылар чоруткан турган чүве болганда, районнарда эки турачыларга, дайын хоочунналарга тураскаатказ оода-да самбыра безин чок. Самбырадан кылгаш, аңаа ол районнан дайынга киржип чоранныарның аттарын киргеш, дужунга оон дончу-намдарынан кыска медээни берген болза.

Тыванын районнарына чорттуладым, черле бо бодалымга харыылаштар хире коскү чүве көрбедим. Үе эртип, кижи нанын кырып орар. А эки турачы өгбелеривис саны хүн келген тудум кызырып орар. Ынчап чоруй олар төөгүден үлүп, уттундурары ол бе? Келир салгалга оларның дугайында чүнү көргүзер бис.

Хоочун даймчы уруунуң уруун азы оглунуң оглун чедип алгаш кылаштап чораан дижик. Бичии уругаар соңуургак, оларның айтырбазыла чок боор ийик чоп. «Хөрээдде орден, медальдарың-на хөй, а адың чоп кайда-даа чогул, кыргап-ачай?»—дизе олар чүү деп харыылаарын ынчаш. Түге район төптеринге эвес, суурларга-даа кыыл ап болур чүве-ле-дир. Оон соонда ол самбыра баярынга чечектер тарып, ону ажаан каратаарын школачыларга дагзын каар болза, ону олар күзелдин-биле күүседир деп бодаар мен. Чаймн чечектер өстүрүп, чашпан, ешенин аштап, кыжын харын аштап, оон чанында чыыштар эрттирип, ойнап хөглөөлер. Патриотизмге кижизидилгенип, күш-ажыдга чаңчыктырылгашк бир аргазы-даа болгай.

Серен САЛЧАК-ООЛ.
Кызыл хоорай.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

МАРТ 29-ТА
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 «120 минута». 8.35 «Делегейниң театр хүнү-89» 9.50 Медээлер. 10.00 «Анычорукчулар клуву». 11.00 Делегатскаида музей. Италиядан Россияже аян-чорук. 11.25 «Экин, музыка!». 12.15—13.15 Телефильм. 15.30 Медээлер. 15.45 Эде тургустунуушкүн прожектору. 15.55 «Музыка эртинези». В. А. Моцарт. № 32 симфония. 16.25 «Кедээнин делгемнерна». «Дазылдар». Барымдаалыг телефильм. «Кедээ ажыл-агый». Киножурнал. 17.00 «Уругаар шагы». Ангы дылды — уругларга. 18.00 Спорт бүтүдеге. 18.45 Бөгүн делегейде. 19.00 Конперт. 19.30 «Резонанс». Дашпыны садыгаажымышкын: күрүнелеп кооперативтерге чедир. 21.00 «Үе». 21.30 Эде тургустунуушкүн прожектору. 21.40 «Филиппинер: демисел болгаш ынаныштар». Телефильмниң башталгазы көргүзүү. 22.30—00.50 Эфирде музыка. Чапсарда (23.30) — Бөгүн делегейде.

ИЛИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Уруглар сеанисызы. «Сыын-дысчыгаш». 9.10 Молдавиниң улусчу виртуозтары. 9.40 Немец дыл. 10.10 Уругларга фильм. «Асиф, Васиф, Агасиф». 11.15 Немец дыл. 11.45 «Графиня де Монсоро». Ураң-чечен фильм. 2-ги сериязы. 12.40 Фильм-конперт. 13.10 Медээлер. 13.20 «Муха-Цокотуха». К. Чуковскийниң тоолуунга үндезилеп тургускан фильм-балет. 14.40 Фильм-конперт. 14.50 — 15.30 «Ырак-чоок». Барымдаалыг фильмнер. 17.05 Медээлер. 17.15 —«Графиня де Монсоро» Ураң-чечен фильм. 3-кү сериязы. «Шүт дүнеже».

КЫЗЫЛДАН

18.10 — Уруглаға фильм. 18.35 Конперт. 19.05 «Болчар шагы». Дамчыдылга-аңовс. 19.20 «Тыва черде». Үндүрүгеде: Медээлер. «Часка утхуштур». «Оторотчулар болгаш дачаа эзлерниге сүмелер». 19.45 Медээлер. 19.55 Чарлаадар.

МОСКВАДАН

20.00 «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 Реклама. 20.20 «Асаха ТВ-зин—Токио. 10-гу канал». 21.00 «Үе». 21.30 Эде тургустунуушкүн прожектору. 21.40—«Графиня де Монсоро». Ураң-чечен фильм. 3-кү сериязы. 22.35 —23.15 Бистиң садывыс.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.10 Карүүчулер чок конперт. 18.35 «СПИД: ортемчей кырында хөлеге...». Барымдаалыг фильм. 19.00 РСФСР хоорайларының телестудиязары. Оренбург телеавидениезиниң программазы. 20.00—20.15 «Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

КИНО

МАРТ 29-ТА

«ПАЙЫРАЛ»: «Чудесный лес» 10.00, «Связь через пингерию» 12.00, 14.40, 17.20, 20.00 шактарда.

ВИДЕОЗАЛ: «Сто дней в Палермо» 13.00, 15.00, 17.00, 19.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Чук и Гек» 8.30, 11.50, «Дикие лебеди» 10.00, «Пугало» 13.20, 14.50, «Узник замка Иф» 16.30, 20.40, «Фонтан» 18.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Соната для рыжей девчонки» 10.00, «Знакомство» 11.30, 14.10, 16.50, 19.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Дай лапу, друг» 11.20, «Воры в законе» 14.00, 16.00, 18.00, 20.00 шактарда.

ОҢААР

Республиканга кезек булуттаар. Чагбас. Соңгу-барыын чүктен хаттың дүргенн секундада 8—13 метр. Дүне 2—7, чамдык черлерге 13 градус чедир соор, хүндүс 10—15, чамдык черлерге 2—7 градус чылыыр.

Кызылга келек булуттаар. Чагбас. Дүне 2—4 градус соор, хүндүс 11—13 градус чылыыр. Агаарның базыышкыны 706 миллиметр, а олчыгы 51 хуу.

Эде тургустунуушкун болгаш спорт

ОТЧЁТТААР, РАПОРТТААР ЧОРУКТУ ЧОК КЫЛГАН БИС

Күш-культураның болгаш спорттуң массалыын чедиш алыр дээш Тыва АССР-ниң Күш-культура болгаш спорт талазы-биле күрүне комитединиң чамдык ажылдарны чорудуп турар. Эде тургустунуушкүн талазы-биле чаа түүлдер тыптып. ажылдаарынга эптиг байдалдар тургустунган. Күркомитет чаа бажыңны алган. Ажылдакчы бүрүзү аңы өрээлдиг. Ол база эде тургустунуушкүнүң эге базымы.

Сагзын-биле ажылдаарын эвээжеткен. Отчёттар хүлээп ап, оларны дужаар ажылдар чок болган. Чажырган каңчаар боор, мооң мурнунда эдептиг тургудаан чүве-ле болгай. Күш-культура ажылдакчыларының аразында кым «дидимил», азы кым-на отчёдувга хөй күш-культуржулар көргүзүп, хурал-суглаага адаптар эвес дээп шыкат «чарыш» чорун турганы чажыт эвес болгай. Оон түнелиппе бистиң республикавыс чурттакчыларының хөй кезии боттары-даа ону билбес, сагзын кырында күш-культуржулар, ГТО-нуң төрек демдээнин эдилекчилери турганнар. Ам ындыг отчёттар кылыр, рапорттаар чорукту чок кылган.

База бир чижек. ГТО комплекнин-биле ажыл база ындыг тургаи. Ам ындыг эвес, чижээ. Кызылдың бүгү 9 классчыларын бир хүн чыгган, нормативтерин тускай комиссия хүлээп алгаш, олза дораан шынзылганы, төрек демдектерин тыпсып бээр апаргаи. Оон мурнунда шыкат үш-дөрт протоколдарга аай-дедир бижип, дужаалсаавыыр үндүруп турган черээ чок. Ынчангаш ам бистеп чоп-биле, коллективтербиле тайылбырлакчы, организаторлар ажыл чорудары негетпнип турар.

Ынчалза-даа бистиң республикада күш-культурада эде тургустунуушкун ажылы эгелээп, идепкейжээн деп чугаалаары болдунмас. Ажылывыста айтырыглар, четпестер дыка хөй. Оларның чылдагааннарын илередип, ону чайладыр дээш хемчегдерни ап турар бис.

Чижээ, бистиң үдуртуп. башгаар органывысты коллегия дээр. Оон мурнунда күш-культурага хамаарылга чок, ол ажылды сонуургавас улус оон кежигүннери боот турган. Ону эде көрген бис. Ам бистиң республикага күш-культураны сайзырадырыга сонуургалдыг улусту ынаар сонгуп киргеп. Спорттуң чамдык хевирлериниг маргылдаа эрттиреринин арталарын, чурумун бо чылдан эгелеп эде көрген бис. Республикада эң-не сайзыраңгай, массалыг хевирлериниң бирээзи — хол бөмбүү болуп турар. Түге спорт школаларында безин үш-мун-на хире кижи ону ойнап өөренирбиле хаара туттунган. Ындыг турбуже республиканың бирги черн дээп маргылдааларны түгле спортчу пиитилеллер аразынга. дөрт-беш команда киприштирнп алгаш эрттирери чанчылчаан. Ам ындыг эвес болур. Баштай коллективтерге, оон соонда районнарга маргылдаалар эрткилээп соонда республиканың бирги черн дээп оюннар эгелээр. Бирги чадаа районнар командалары дөрт-дөрт кылдыр бөлүктерге тардынар, олар аразында маргыжар, ийиги чадаа база-ла шилгге оюннар эрттирер болгаш эң-не ыыктактары чыл төнүүзүнде чемпион ат дээп. Кызылга кээп ойнаар. Мындыг алнныг эрттирерге, бирээде, спортчулар хөй киржип болгаш доктаамал ойнаар, маргылдааның баштайгы чадалары районнарга болурга көрүкчүлерге солуп, аныяк-өскенге өөредиглиг-даа болур. Ынчангаш спорттуң еске-даа хевирлериниге маргылдаа эрттирерниң чаа арталарын дилеп, тып турар бис.

Ажылывыстың коштаанның кол-ла чылдагааннары кадрларывыстың белеткелиниң сулазында болгаш материал-техниктиг базазының чедишпезиидге дээрн база-ла шын. Ам бо хүнде күш-культура болгаш спорттуң хостаткан 550 ажылдакчызының түгле 127-зи тускай дээдн эртемниг боот турар. Бөдүүн стадионнар, спорт залдары сөөлгү үеде чер-черлерде тутунуп. оларның ниити саны хөй-даа болза, шынар талазыбиле амгы үеним негелдезинге дүүшпес.

Кызылдың башкы үчилишелинге күш-культура башкыларын белеткээр салбыр бо чылын ажыттынар. Спорткомитетнин чанында спорт инструкторларын белеткээр курстарны ажыдарын планнаан. Чурттуң күш-культура институттары-биле тускай керээлер чарып. ынаар өөренирп-биле апнактарны чорудар бис.

Оон-биле чергелештир ам агитация-пропаганда ажылын күштелдирип. күш-культура дугайында билигдер-биле улуг-даа, бичии-даа кижилерни чепсеглеп. күш-культурага бүгү чоннуң хамаарылгазын эде тургузары чугула боот турар. Ажылывыстың бо кезээн шпитпирлевейн турарывыстың чылдагааны-биле спортчу шөлдер, ядлардывыс эвп, куруг, шоолалыг турун турар болгай. Корта шаапза дег хөй ходуннар, кыйгырыглар салып турбайн, тайылбыр ажылдарын чорудуп, методиктиг тапсер ажыдын, республиканың сонгуннарын ажыглаары чугула.

Солуп, сеткүүл арынныарында күш-культура болгаш спорт дугайында үнүп турар чүүлдер колдуунда аңаа дыңнадыглар боот турар. Аңаа ханы аналпэтерни, арга-сүмелнн, тайылбырларны чедир бербейн турар бис. Бичии чаштарга күш-культура болгаш спорт дугайында помнар чок. Бичиизинден тура ындыг билиглер-биле чепсеглетпимээп. күш-культура-биле оңнуктешпээп кижи улгады бергеи аңаа чаңчыгары берге. Бо талазы-биле бичии номчугаштарны тыва дылга чоокку үеде үндүрерин кызыдар бис.

Үдуртукчу ажылдакчыларның күш-культураны чедир үнелевези ону сайзырадырыга улуг моондак боот турар. Бир эвес совхоз директору азы будүрүлге черинин удуртукчузу спорттуң кандыгла-бир хевирниге хандыкшаан болур болза, ында ажылдап турарларның хөй кезии бир бөлүкке азы секпнята хаара туттунган турар нйик. Спортчу хереселлерда тыптыры белеп. Моон чижээнге сураглыг педагог В. Ф. Шаталовту ап көрээл. Оон өөреникчилери түгле математикага тергнп өөренип турар эвес, а башкызы-биле хүнүн-не маднажып. күш-культура мергежилгелерин кызымаккайы-биле кылып турарлар. Ындыг харылаа өөренпкчилерге-даа, башкыгада ажыктыг. Ынчангаш элээп пазылай бергеи-даа болза, башкы В. Ф. Шаталовта бодуңун калыкшылыга хомудалы чок. Ындыг үлегерлиг удуртукчулар, башкылар бистеп дыка ховар. А школаларда өөренпкчилерниң база ниити чурттакчы чоннуң-даа хөй кезиниң кадыкшылыпза кандыг-ла-бир өскерднпкиннер, хоочуралап аарылдар бары биддингир. Ынчангаш бодуңун аарыы-биле каңчаар демисежирил деп айтырыг оларны дүүредип чоруур. Бистер аңаа күш-культураның ажык-дузазын айтып берип, сүмелээр, чогуур ажылдарны тургузар ужурлуг бис. Моны түгле күш-культура ажылдакчылары пиитпирлеп шыдавас, күш четпес. Республикада күш-культура ажылдакчыларын шупгузуп түгле кичээлдер эрттирер мындыг ажылдадыр болза үжен үш муң кижинин түгле хаара тудуп шыдаар бис.

Ынчангаш мону каңчаар пиитпирлээр болза чогуурул? Коллективтерге будүрүлге гимнастиканың организаставрындан аңгыда өг-бүлелерни база хаара тудуп, өг-бүлезинбиле кады азы түгле боду мергежилгелер кылып турарларга тодаргай сүмелерни берип, бо талазы-биле ажылды элээп идепкейжидер болза ыяш. Сөөлгү үеде эртектиг «Самбажык» (удуртукчузу В. С. Орус-оол), «Күдерек» (удуртукчузу В. Сынва) дээн ыыкшып спортчу бөлүктерниң тыптып турары өөрүнүүт. Ындыг бөлүктерниң санын көвүдедип, кичээл эрттиреринин шынарын экижидиринче үглапган ажылды чорудуп, болур-чогуур деткимче, дузалы кадар бис. Ону спортка эде тургустунуушкуннуң эге базымы деп санаар апаар.

Оон-биле чергелештир спорттуң национал хевирлерин (тыва хүрет, шой көдүрери дээп ыыкшып) улам сайзырадыры чугула. Түге дээрге оларның дүрүмү кижи бүрүзүнге биддингир, бөдүүн, хөй дериг-херексел негеттилмес. ынчангаш шаг-төөгүден тура чоннуң күш-дамырын сайзыраңгайжыдарынга, тураскоруун көдүрериге ажыглап келген. Бо талазы-биле бистеп байдал багай. Чижээлээрге, сонгу чүк улустарының спортунуң национал хевирлериниң 6 спорт школалары ажылдап турар. А бистиң республикада спорттуң национал хевирлериниң салбыры чаңгыс-даа спортчу школада чок. Республиканың «Трудовые резервы» областтыың профэвилеядериниң спортчу пиитпиленнинг спорт школаларынга национал хевирлериниң салбырын ажыдып болурунук аргалары бар. Аңаа тренерлеп ажылдаарынга күзелдиглер тыпты бээр. Ону база өөренип көөр апаар.

Спорттуң адырлар аайыбиле федерацияларының ажылынын идепкейжидери — ажылывыстың база бир сорулгазы ол. Аңгы үеде ыяш ажылдап турар федерацияларга хүрештинг (даргазы Ш. Д. Куулар). бокстуң (даргазы Б. Д. Байыр-оол), аар атлетиканың (даргазы Е. В. Черногоров), шыдыраанын (даргазы Н. П. Шишигин) хамаарыжыр, өскелери колдуунда-ла саазын кырында сапаттанып турар. Ам спорт федерацияларына баш миннп, спорттуң ол хевирин сайзырадырынга бар-да аргаларны ажыглаарының эргеаан берген. Чижээ, хүрет федерациязына агар санны ажыкташ, ону республикага хүрештн улам сайзырадырыбиле материал-техниктиг базазаны экижидиринге, спортчуларга дериг-херексел, индик-хеп тыварынга, аргадужулга солуп. ынчалел ажылдарын чорударынга ажыглап болур деп бодап турар бис.

Чоокта чаа бир хуралта Улуг-Хемнин улус өөредилге киадызының эрелекчизи А. М. Черногодов ол районда школачыларның 80 хуузу спортчу секцияларда бөлүктерде хаара туттунганын илеткээп. Шак ындыг хуулар-биле кирек чаап, күш-шыдалы, кадыкшылы кошкак улустарны чажырып, бо талазы-биле тодаргай ажыл кылбайн турар. Оларны сойгалаары чугула. Бир эвес бо ышкаш четпестерни илередип, чок кылып, ажылдың чаа-чаа аргаларын дилеп тывырынче утланган ажылды демнег чорудар болзувусса, ажылды экижидиринин аргазы бистеп бар.

Бистеп мурнувуста соруулгалар улуг. Эде тургустунуушкүн бистеп чугаа кырында чорун турар. Ону биляп турар бис. Ынчангаш будүрүлге, организацияга удуртукчуларыбиле чугаалажып, чоннуң кадыкшылы дээп сагзын човаангыр болуруи чедип адыры бистеп хамааржыр.

Сергей ООРЖАК.
Тыва АССР-ниң Күш-культура болгаш спорт талазыбиле күрүне комитединиң даргазының оралакчызы.

Редактор В. С. ШАРАВИЙ.

367000. Кызыл хоорай. Красноармейская, 100

«ШЫНЫҢ» ТЕЛЕФОННАРЫ

◆ Редактор — 3-43-34;
◆ оралакчылары — 3-33-91; 3-34-17;
◆ приемная — 3-34-26;
◆ харылсалгазы секретарь — 3-34-92;
◆ оралакчылары — 3-45-93;
◆ партийжи амыдырал кидлизи — 3-36-42; 3-36-25;
◆ совет тургузут. социал айтырыглар кидлизи — 3-34-98; 3-41-23;
◆ үлетүүр кидлизи — 3-34-49; 3-36-73;
◆ агроүлетүүр кидлизи — 3-41-16;
◆ пропаганда кидлизи — 3-34-57;
◆ культура кидлизи — 3-39-15;
◆ информация кидлизи — 3-37-41;
◆ [illegible] кидлизи — 3-39-03; 3-34-39;
◆ корректорлар — 3-34-19;
◆ бухгалтерия — 3-43-41;
◆ очуулга кидлизи — 3-34-93;
◆ үндүрүкчүлер — 2-27-41;
◆ солуп келбейн барганда — 2-32-75 че дээрээр.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парзалга амазы.

Тираждың 25400 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер. полиграфия болгаш ном сатыынын керектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Шетинкин база Кравченко кудумчузу, бажын № 1.

Чагыт № 261.

ТС—00281.

Индекс 54241

(Солуннуң даразында номерн март 31-де үнер).

Бай-Тайга районда Шүй ортумак школазының 1986 чылдың июнь 23-те Руслан Часкал-оолович Оолакайга тывысканы В сериязыг № 341840 аттестатның читкенин барымдаалаш, ону күш чок деп санаар.

• • •

Шүй ортумак школазының 1986 чылдың июнь 23-те Марта Семизековна Ооржактың адынга тывысканы В сериязыг № 341572 аттестатның читкенин барымдаалаш, ону күш чок деп санаар.

Редактор В. С. ШАРАВИЙ.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1989 ч. март 31 пятница № 76 (13976)

1925 чылдан үнелеттирбээн. Өртээ 3 коп.

ЭЭРБЕКТИҢ БАЖЫНДА

Тыва АССР-ниң Садыг министерствозунуң дузалал кодээ ажыл-агый будурулгезиниң 400 ажыг өшкүзүн Сундук Дыртый-оолович биле Бак-кыс Дамбаевна Ховалыглар Эрбек хемниң бажында Шаалааш деп черде кыштагладып турар.

Чоокку үеде мал кыштаглавайн турган кажааны коллективиниң күжү-биле шефтеп тургаш, дыка таарымчалыг кылдыр септеп белеткеп алган. Ол ыпкаш мал чемин база доктаамал чедирип турар. Чогум кыжын хар улуг эвес болганы-биле өшкүнүң иштии байдалы эки. Коллективи сагыш салып, дузалажып турарынга бо малчыннар база өөрүп турар.

Бо чылын малчын ог-буле 100 өшкүден 85 анайны, бир өшкүден 850 грамм дүктү кыргып алыр хүлээгелиг. Өшкүлерин апрель айда массалыы-биле төрүп эгелээр.

ЧУРУКТА: Сундук Дыртый-оолович биле Бак-кыс Дамбаевна Ховалыглар.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

СЭКП ТК-ГА УЖУРАЖЫЫШКЫН

СЭКП ТК-ның Чиигээ секретары, ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Даргазы М. С. Горбачев массалыг информация чепсектериниң удуртуучулары-биле СЭКП Теп Комитединге март 29-та ужурашкан болган СЭКП ТК-ның март (1989 ч.) Пленумунуң база соңгулда кампаниязының түңнелдери-биле холбашкан айтырыглар талазы-биле чүве чугаалаан.

Ужуражыышкынга эртер Е. К. Лигачев, В. А. Медведев, Г. П. Разумовский олар киришкен.

М. С. Горбачевтуң чугаазын солуннарга парлаар.

(СЭТА).

ССРЭ-ниң улус депутадынга РСФСР-ниң Красноярск № 16 национал-девискээр соңгулда округунуң талазы-биле 1989 чылдың март 26-да болган соңгулдаларының түңнелдериниң дугайында округ соңгулда комиссиязының

ДЫҢНАДЫЫ

Депутаттың фамилиязы, ады, адазының ады	Албан-дужаазы, ажылдан, чурттап турар чери	Кежигүзү	Соңгукчулар дааскызынга кирген соңгукчуларның саны	Бадылаашкынга кирген соңгукчуларның саны	Бердингеи бадылаашкыннар саны		Күш-нок болгаи бадылаашкынар саны
					Бадылаашкынга	Удур бадылаашкынга	
МАКСИМОВ Юрий Павлович	Стратегтиг ракета шеригларының Коя командылакчызы, ССРЭ-ниң камгалал министриниң оралакчызы	СЭКП кежигүзү	3370632	2822717	2304730	516689	1298

Үндезин реформаның оруу-биле

АРЕНДА КЕРЭЭЗИНЧЕ КИРЕР

Чаа 1989 чылдың баштайгы кварталы бо хүннерде адакталып турар.

Кызыл хоорайның чаа тудугларында ажыл канчаар чоруп турарыл, чаа чүве чүл деп айтырыгларга харыы дилеп, элээн кат чаа тудугларга чорааи бис.

Маңаа кол демдеглеп каар чүл болза, кайы-даа тудугга баарга, кандыг-даа түскай мергежилдиг тудугчулар ажылының темпизин күп келгеп тудум улам бедидип, ооң шынарын экижидер деэш ажылдап турар болду.

Хоорайның эрги аэропорт үстүнде школа-интернат болгаш ол чоок-кавыда чаа микрорайонуң чурттакчыларының ажы-төлүү өөреникчилериниң 1176 олуттуг чаа школа корпустарын (дузалал тудугларын-биле кады) «Кызылдың теп электри станциязының» тудуг эргелединиң № 2 участогунуң дашчылар, быжаачылар, сантехниктер болгаш теверлекчилер бригадалары тудуп турар.

Ук участоктуң ол тудугжу бригадаларының коллективтери бо чылын бедиткен социалистиг хүлээлгелерин алгаш, чаа школаны план ёзугаар 1990 чылда эвес, бо чылын, сентябрь 1-де бичии чаштар өөренип кире бээр кылдыр ажыглалга киперинга дугуруушкан.

Ынчангаш тудугжулар эрткен чылдың тудуг-монтаж ажылдарының планын 100 мун рубльге ажыр күүсеткен, а бо чылдың август айга чедир олар 1 миллион 100 мун рубльдиг тудуг-монтаж ажылдарын шиңгээдип алыр хүлээлгелиг.

Маңаа кол кижилер —дашчылар болганда, ында Геннадий Вайковуң удурткан бригадазының шупту кежигүннериниң шалыпчы ажылдап турарын демдеглээри өөрүнчүг, ылаңгыя олардан дурзулгалыг дашчылар Мартоол Дамдынович Кыргыс, Юрий Кым-оолович Монгуш, Александр Иннокентьевич Сагалаков олар онзаланып келгеннер. Ол ыпкаш дурзулгалыг тевелекчи Галина Васильевна Кириллованың тевелекчи кыстар бригадазы бала шалыпчы ажылдап. олардан Лида Егорова, Галя Сымыпдяева, Нина Манчык, Галя Вяткина, Валя Иванова болгаш өскелер-даа бедик түрa-соруктуг ажылдап турарлар.

№ 2 участокка бо школа тудуунга демир-бетон кылыглар, каас ак туубу, мрамор плита хава, ожик кастактарын, соңга рамаларын Саян дагларының ындында Саяногорскиден сөөртүп экеп турар. Эрткен чылдың күскү, кышкы үелеринде даг-сып ажыр орук-чирик бергедээниден, үүктелиишкинner турза-даа, бо чылдың кышкы үелинде доң орук ажыттырганын ажыглап, амгы үеде четчирип-биле тудуг материалдарын сөөртүп дужүрткен.

Ам чаа школаның тудуу туудаан. Ынчангаш бо чылдың чаа өөредилге чылының эгелээринге чедир бүрүн дужаттынарынга тудугжуларда кандыг-даа чигинишкин чок, оларның сөзүнге бүзүрел болуур.

Маңаа бир онзалап демдеглеп каар чүве болза, ол тудугуның кол өлек болгаш иштики ханалар салырынга Кызылдың болгаш Элегес-Аксының түүйбу, тудуг материалдары кылыр заводтарындан эккеп турар кызыл туйбунуң шынарын экижидип келзе-даа, ам-даа чогуур негелдеге четпес, ханаларын салырынга дескн эвес, үндүрүк-кинирик, улуг, биче хемчөлдиг, бүстуучал, хөөрек, быжыг эвес болуп турарын айтыры чүгула. Ынчангаш ол заводтарның инженео-техниктиг ажылдакчылары түүйбуүн

Секретарьлар дугайында

ООЖУРГАЛ ЧОК КИЖИ

— Бир дугаар чүге келдиртикен ирги?— деп, билдинмес бодал-биле Балчыр Натпит СЭКП райкомунуң бирги секретарының кабинединче шала сүрээдексеп кире берген.

Амыр-менди солушкан соонда, совхозтуң ажыл-ижин, амыдырал байдалын ол сонуургап айтыргап. Мал ажылының специализи кижи болгаш салдынган айтырыгларга долу болгаш допчу харыны бергеп. Ынчап, 1984 чылда, партия Өвүр райкомунуң бирги секретары Ч. Х. Ооржак турган. Дарганың арын-шырайын көрүп ораага чалык-чаагайы, чугаакыры хөлчок болган. Оон кээп, сагыш сеткилин оожургап орган.

— Балчыр Ховалыговна, силерниң-биле дугуржуп чугаалажыр дээш айтырымым бар чүве—деп, бир дугаар чугаалаш, мындыг бодалды илереткен: — Партком секретарынга силерни сүмелээрин шийтпирлээр бис, чүү деп бодаар силер?

Натпит чүүл-даа чугаалаар аайын тыппайн, кезек мыт чок орган.

— Партия ажылының талазы-биле менде арга-дуржулга бар эвес, ону күүседип шыдаавас хире кижи-дир мен— деп, ол дидим эвес харылаан.

Бир дугаар ону хынаар хөөн чогум илередип, чугаазы дораан-на шыгырадып эгелээн:

— Бистиң кадрывыс болгай силер, ажыл-ижиниргин, хөй-ниитиниң херээжээ киржилгелеригин, амыдыралга төлептиндерин, политиктиг, ниити биликтер кайы хирезин, ажыл-чанынарны билип турар бис. Моңу барымдаалаш, силерни анаа ажылдадырыңар сүмелээр бодаан чүве, ол даалганы күүседип шыдаар биликтиг, күш-ажылды организастаарының болгаш ажыл төлевиринин дешпилгелиг аргазы—бригада, өг-бүле керээзинче шилчиринер айытказ. Ону амыдыралга боттанылыңарда парткомдан эгелээн. Пленумунуң шиитпирлериниге дүүшүүр партия ажылының хаяа анализин партия хуралынга кылган. Партия ажылында, коммунистериниң ажыл-чорудулгазында, сагылга-чурумунда биче эвес четпестер, чедир кылдыынмаан чүүлдер илереткенил. Партия эге организацияларының боттарының коллективтериниге политиктиг өзек болбайн, коммунистерниң бот-кармысалгазын, ролюн бедидериниче утпаанган тодаргай хемчеглерни албайн турарын илереткен, ону эдерде чүү кылырын тодаратказ. Ынчангаш коммунистерниң планныг онаалдаларын, даваскан ажыл-херекти, партийжи даалгаларны канчаар күүседип турарының дугайында отчёттарын дыннап, характеристикаларын бадылап, хүлээп ап турар шиитпирлериниң күүседезин хынаар турар болу берген. Бот-идепкейни, харысалгаын бедидеринге ол дузалаан.

ЧУРУКТА: Б. Х. НАТПИТ.

СОВХОЗТУҢ мал, чер ажылының бригадаларын, оон кежигүнерин бригада, өг-бүле керээлеринче шилчидерин, оон белеткеп: ийи партком бир дугаарында кичээнгейге алгаш, ол дедиилгелиг арганы пептередиринің тодаргай хемчеглерин алган. Экономиктиг билиглер-биле удуртукчуларны, специалистерни, малчыннарны, чер ажылдакчыларын чепсеглээр соруглары баштай салган. Кол специалистерни республикадан дашкаар өөредип чорударын сүмелеткеш, кол экономист Арагачы Далай-оолду өөредип алган. Бригада, өг-бүле керээзинче шилчиринің, экономиктиг биликтериниң ажыл-агыйга пептередикчиин ол болган. Удуртучу, специалист бүрүзүн өөреткен, олар боттарының харыынын турар үеэ-токтарының ажыл-шинчилерин экономиктиг биликтер-биле чеңгеглээн. Бот-орулга-чарылгага хүннерин эрттирип турган. Чаа ажыл-херекти совхозтуң шинчилери изин күзелдин-биле эгелээриниге бо хемчеглер салдарны чедирген. Мал болгаш чер ажылынга коллективтиг керээ-биле ажылдаар он ажыг звеноны тургускан. Чаа херектиң эгелекчилери болгаш пептередикчилери партком, партия өг организацияларының, коммунистер болган. Бо айтырыгны партия хуралдарынга каш удаа чугаалажып, четпестерни баш удур илередип, ону эдерининг хемчеглерни ап турган. Болдунарла хемчеглерни ап тургаш, ажылды шору шуулдып алганындан кижилерниң ажылынга харысалгазы бедээн, күш-ажылдың сагылга-чуруму, организастыг чорук экижээн, ынчангаш совхоз орулгалыг ажылдаан. Ам торгалыгжылар бригада, өг-бүле керээзи-биле ажылдан өөреп берген, оон ажыктының биларлер. Малда, чер ажылында, автопаркта, МТМ-де чээрби ажыг бот-орулгачарылгалыг звеноолар. 25 малчын өг-бүле керээзи-биле ажылдап турар. Чоза хойжу бригадазында Анай-оол Куулярның, Кадый-Бажы хойжу бригадазында Кара-кыс Донгактың, чер ажылында Евгений Дүвет-оолдуң удуртқан звеноларының эки көргүзүлгелиг болган. Бот-орулга-чарылганы пептередир дээш парткомнуң, совхоз дирекциязының, профзавилеп, комсомол организацияларының, кыят-ажылчы коллектив чүүлелиниң бир демнит ажылдан келгенинин ачызында, ыт, дүк будуреги новүзөөн, оон бот-үнезин чиигээн. Ынчангаш совхоз эрткен чылын ийи маллыг ажыг рубльдиң арыг орулгазын алыр аргалыг болган.

— Совхозтуң ажылчыннарыны шору ажылдаан, мындыгда болза социал-экономиктиг хөгжүлдениң байдалын анализтеп көөрге, четпестер, шиитпирлээр үжүрлүг айтырыглар эвээш эвес—деп, партком секретары чугаалап турар. Ылаңгыя сүт бүдүрүлгезин элбедир, малдың уксазының экижидер, баш санын көвүдедир, социал айтырыгларны дүргеп шиитпирлээри чугула болуп турар-дыр.

Балчыр Ховалыговна партия эге организацияларының дайынчы арга-шинээзин бедидерин доктаамал кичээнгейге алган. Партия организацияларының секретарьларында, партком, партбюро кежигүнеринде даваскан ажыл-херекти ак сеткилдиг күүседип шыдаар, эң-не төлептиг ат-авторитеттиг, неголделиг, кижилер-биле ажылдап билир кижилерни ында шилип киргеп. Үйнүк Севекпит, Тамара Сат, Владимир Кертик-оол, Раиса Доңгак болгаш еске-даа эштер анаа хамаржыр. Партия хуралдарынга чугаалажып чугула айтырыгларны баш бурунгаар тодарадырын, бедеткелди шыңгыы чорударын, орта коммунистерни идепкейлиг киришпирерин чедип алган. Хуралдың доктаалының төлевилелин саналгонаал эгелевээнде танышпырын турар. Партия эге организацияларының шиитпирлерини болгаш коммунистерниң шүүлтүлделдерин, саналдарын амыдыралга боттандырар дээш дээштиг хемчеглерни албайн келген, ону чайладыры-биле колдуунда хурал саныында оон күүседезинниң дугайында информацияны дыннап турар. Коммунистериниң бот-идепкейни, харысалгазын бедидерин партком секретары кол кичээнгейге алган. Чүге дээрге партийжи кижи ажылга-даа, амыдыралга-даа, сагылга-чурумга-даа — бүгү-ле үүлдерге үлегер-чижек болур үжүрлүг болгай. Херек кырында байдал дувуренчиг турган. Сагылга-чурум үрээр, планныг онаалдаарын күүсетпес, арагалаар кижилер турганы чажыт эвес. Эге тургустуунушкунуң негелделерин ёзугаар ында удур демисселди калбавыле чоруткан.

— Партия эге организацияларының шиитпирлериниң хуралдарынга баштайгы үелерде олуружуп, ында партийжи ажылды ханы анализтеп көрүп, илереттингеп четпестерни эдип алыры-биле бир демнит ажылдап келгенивистең элээн үүлдер ыыдынган—деп, Балчыр Ховалыговна чугаалап орар.

ХАМЫКТЫҢ мурнунда партия эге организацияларының ажылын эде тургузар, чаартыр, коммунистерниң бот-идепкейин, харысалгазын бедидер дээш хемчеглерни ап турар болу берген. Ол болза партком секретарының партия активин, коммунистер-биле хүн бүрү сырый харылзаалыг ажылдап келгенивиден болган.

Б. Х. Натпитти коммунистериниң болгаш партия кежигүнүң эвестеринге сагылга-чурумунда, ажыл-чанында, ажылында четпестерни эдип алыр-биле түскай хемчеглерни ажылдап кылган.

Б. Х. Натпиттиң ажыл-ижи келээде бачым, ол черле оожургап билбес. Бо удавда бага далажы берди.

Шагынче көрегт:— Бюро удавас эгелээр, эртежик чоруп органым дээре боор — дизи.

СЭКП райкомунуң бюро кежигүнү кижи болганда оон ажылы ийи дакпыр харыысалгалыг.

Партком секретары «чиик-комага» олуруткап. Хандагайты кайы сеп дээш арны берди.

Эде тургустуунушкунуң кезекчизи ыыдыг болур үжүрлүг. Ол ёзугуг коммунист кижи-дир.

Таан-оол ХЕРТЕК.
(«Шынның» корр.).

Өвүр район.
«Торгалыг» совхоз.

«Болыпевик» совхозтуң Арыг-Бажы сүт-бараан фермазында Александр Доңгак 10 ажыг чыл дургузунда трактористеп келген. Чай боорга, ол мал чеми белеткежир, кыпы боорга, фермада малга ажыдыбүрүү чемни ыңай-бээр сөөртүп үлээр, кажааларны аштап, арыглаар. Коллективниң оон ажылын бедии-биле үелээр. Ынчангаш ол хүндүлел бижиктер, өртектиг белектер-биле каш удаа шаңналткан.

Кыштаглаашкынны чеднишкиниг доозар дээш Александр Кертик-оолович өөрү-биле кады бо хүннерде күженнишкиниг ажылдап турар.

ЧУРУКТА: А. Доңгак.

Виктор ХОВАЛЫГНЫҢ фотозу.

«Шынга» харыылар

ДОКТААМАЛ КОНТРОЛЬДА

Январь 24-те № 20 «Шынга» бижикчи Тава-Самбуу Сарыгларның «Хлеб үзүктелбишаан» деп үүлү үзүлгеп. Ында Барыын-Хемчик районда чонну хлеб-биле хандырарында улуг четпестерни айытказ. Бисте хлебти Ак-Довуракта завод быжырып турар. Ажыы-биле чугаалаарга, хоорай биле кодээни ылгай көөр чорук бар. Кодээ черлерде чедирип турар хлебти бижырганы чиг, дашты өртең болгулаар. Чамдык булкалар амдан чок. Ону хайгаараар, хынаар харыысалгалыг эштер хлеб заводунда, райпода, райкүүскомда-даа бар. Чүгле хлеб эвес, эске-даа үүлдерге удуртукчуларның караа көскү, кулаа дыңнанчыр болур болза эки деп бижээн.

Материалда бижиттингеп үүлдерни сайгарып, хемчээн алыры-биле улус депутаттарының Барыын-Хемчик район Советиниң күүскомунче редакция чоруткан. Улус депутаттарының район Советиниң күүскомунуң оралакчызы, райплай комиссиязының даргазы Т. К. Каражыкпайның харыылаанны мындыг:

«Барыын-Хемчик райпозунуң болгаш чер-черлерде кодээ Совет күүскомнарының удуртукчуларының буруузу-биле өрткен чылдың декабрьда кодээ магазиннерже хлеб сөөртүрүүнүң үзүктелиштикиниг фактылары, шынаяа, тургулаан. Райпо биле хлеб заводунуң дугурушканы өзугаар кодээ магазиннерже хлебти бир хүн ажылдыр сөөртүр турган. А херек кырында ол дугуржулга хажыттынып. Эрги-Барлык, Хөнделөң, Аксы-Барлык, Дөң-Терезин болгаш Аянгаты суурларже хлебти 3-5 хонгаш сөөртүп турганы илереэн. Моон уламындан чурттакчыларның таарымнайн турары чөптүг.

Эрткен чылдың декабрь 26-да кодээниң чурттакчыларын хлеб-биле хандырарын экижидериниң айтырыын райпо, хлеб заводунуң, АТБ-ниң удуртукчуларынын киржилгезинбиле хооркүүскомга чугаалашкан. Сайгарылгадан илереэнин Ак-Довурак АТБ-зи хлеб сөөртүр машинаны четпес хандырып, ол талазы-биле контрольдаан. Бо айларда кодээ магазиннерже хлебти үзүктел чок сөөртүп келген».

ЧООККУ УЕДЕ БОЛДУНМАС

Редакцияга Улуг-Хем районнуң Эжим суурда фельдшер Е. Ч. Кара-оолдуң «Кыштаавыска чырык болза» деп эгелиг чагаазы келген. Ында «Улуг-Хая» совхозтуң Эжим талазында электри-даа, телефон-даа амга чедир чогун шүгүмчүлеп бижээн. Бо айтырыгны ол чарыктың малчыннары, чурттакчылары шагдап тура тургузуп келген, ынчалза-даа оон чоокку уеде шиитпирлеттинмезиниң дугайын совхоз директору Начын-оол Балчый-оол биле партком секретары Эрес-оол Сереп бистиң корреспондентивиске мынчаар харыылаан:

«Бистиң совхозувустуң кыштагларының электрификастаашкынын бо чылын чаа эгелээн деп санап болур. Калбак-Хады, Улуг-Арт, Севек, Баян-Кол ол ынчалдыр 13 кыштагга электри бо чылын чеде бээр. Келир чылын Ийи-Тал салбырның кыштагларына чырык киирерп көрдүнгеп. Ынчангаш ол чарыктың кыштагларының чырык киирериниң үези бо хүннерден көзүлбейн тур.

Эжим талазының кол кыштагларының малчыннары бичии электростанциялар-биле хандыртынганы демдеглеп каады.

Эжим-биле телефон харылзаазының чогу шын. Телефон чагылары бо хүнерге чедир кээп ушкулаан чыдар. Районнуң харылзаа белдириниң начальниги Моңгүн-оол Куулярга чагылардан эккеп бээрин дилеп пат болдувус. Чагылар турган болза, малчыннарның чеде кужу-биле Ооргга чедир тургузуптарын аазап келдивис. Дарга бистиң хереглевистн херекке албаан.

Суурнуң чурттакчылары кинону киночеткинниң бурузуубиле көрбейн турар. Ол ынаар кино даажыглавастаан. Харылзаа белдириниң болгаш кинотеткинниң дузазын ам-даа маннавышаан бис».

КЕРЭЭ ЧАРЫП АЛДЫВЫС

Бижикчи Сарыг-оол Салчактың «Шын» солун редакциязынче бижээн чагаазын коллективке сайгарып көргеш, моон аланда харыны бердивис. Эрткен чылдың августа СЭКП Тыва обкомунуң бирги секретары Г. Ч. Ширшин бистиң районга чораан, районнуң Культура бажыңында болган хуралга колбаса кылыр цех-биле кадры ыыттаан эът белеткээр будурулгени ажыдарын сүмелээни ыы. Оон соонда ол айтырыгны респотребсоюзтуң башпаар черинге тургускан бис. Бай-Тайга райпозунга 1988 чылдың дерткү кварталында колбаса кылыр цех тудар талазы-биле акша көрдүмээни-биле тудуг планында кирбээн, төлевилел-сметазы чок даапп районнуң күүскомчи комитедин дамчыштыр күрүне банкызындан чээли алырын сүмелээн. Улус депутаттарының район Советиниң күүскому Бодунуң ээлчээнде акпа-төгерик чогубиле чээли берип шыдаавап.

«Шын» солун редакциязындан чоруткан чагаанның хоолдыг сигеини —суланы, хөй чылдыг сиген—медеин тарып өстүүп турар. Бо культуралариның дужуу чыл санында кудулап орар. Чүге дээрге оон дужүктүр чоруун бедидер дээш сагыш салбайн келген. Хөрээнүң чемиштиптейн тарылга шөлүнүң агротехниктиг чурумнарын хажыдып, органиктиг болгаш минералдыг чемиштидилелерни чыл бүрүде четче ажыглавайн келген. Ылаңгыя белен чыдар мал өдээ органиктиг чемиштидилгени шын эвес ажыглап, шөлче сөөртүп төтер ужурлуг планын күүсетпейн келген.

Тарып өстүүп алганы мал чемин кадагалаар ажыы сула. Мал-маган чылдың-на тараа төлүп са базып, өттээ каапттар. Арыг-Бажы суурнуң Көк-Сайыр ховузунда суггаттыг төлдеп эвээш дужүттү ап турарының бир чылдагааны, ону хуу улустуң малынга чай дургузунда одарладып турарында. Эрткен чылын Көк-Сайыр ховузунга тараан 70 гектар арбайны, 10 га карто-фельди суур малынга дойладып каан. Бо талазы-биле Солчур кодээ Советиниң күүском даргазы Чечек Сыгдыковна Чыпсын даргалап киргеп чылындан эгелээш, суур малын кадертыр дээш мынчага чедир чадавткан.

Улус депутаттарының Өвүр район Советиниң күүсекчи комитединиң даргазы И. И. Успунуңун бо шүгүмчүлелдиг материалды сайгартып, харылзааны болза, ук ажылды харылзап турган специалистерни чыгган, материалды районнуң улусчу контроль комитединге чугаалашкан. Тарылга төлүнүң агротехниктиг чурумнарын хажыдып турганы сайгарылгада бадыткаттынган. Шөлдерге ортаанган шүгүмчүлелдер бүрүнү-биле бадыткаттынган. Телефон харылзаазын экижидер хемчегни алган. Инженер М. Иргитке, электромеханик С. Бюрбюге ол ажылдарны экижидери-биле даалгаларны берген.

Чоннуң чагыдылгазын үзүктелдирбейн чедирери чугула айтырыг. Бо талазы-биле хемчегни база чоруткан. Почта дажыыр чаа машина-биле хандыртынган. Ынчангаш суурларже почта чедирилгези үзүктелиишкин чок апарган.

ХАРЫЛЗААНЫ ЭКИЖИДЕР ДЭЭН

Бо чылдың февраль 19-та № 43 «Шынга» «Мергелдейге» кодээ бижикчи Маадыр-оол Даңзының—«Аллo» деп-ле турар» деп шүгүмчүлелдиг чүүлү үнгеп. Ында Өвүр районнуң телефон харылзаазының четпес ажылын бижээн. Хандагайты суурвуң иштинге чугаа кылырга, өскээр баарындан эрткеш, ыыды читкеш, туруптар азы ыыласаш соксавайн баар. Суурлар-биле харылзажыптарындан улус шуут чалданыр, аңаа коштуна баарынге бүзүрел өткен.

Телефон харылзаазының дугайында айтырыгны район Советиниң сессиязында депутаттар —«Торгалыг» совхозтуң Кадый-Бажы хойжу бригадазының малчыны К. Доңгак, «Ак-Чыраа» совхозтуң саанчызы М. Севекпит болгаш оон-даа ескелер көдүрген. А хамаарыжылгалыг эштер четпестерни этпейн-даа, кулаан кыскаш олурупкан.

Торгалыг суурга солун, сеткүүл он хонуктан ара чок чедер. Чыыраан солунну кайыымнаан эгелеп номчуруп улус аайын тыпаайн олурупкан. Суур хамаанчок, район төвүнүң почтазын дыштанып хүннерде бөлин чыып алгаш олурары чаңчыл болуп бар чыдар деп автор бижээн.

Авторнуң «Шынга» парлаттынган чагаазын хемчег алыры-биле улус депутаттарының Өвүр район Советиниң күүсекчи комитединиң даргазынче чоруткан. Улус депутаттарының район Советиниң күүсекчи комитединиң даргазы И. И. Успунуңун редакцияга харыыны мындыг: «Материалды районнуң харылзаа белдириниң коллективинге сайгарган. Ында бижиттингеп шүгүмчүлелдер бүрүнү-биле бадыткаттынган. Телефон харылзаазын экижидер хемчегни алган. Инженер М. Иргитке, электромеханик С. Бюрбюге ол ажылдарны экижидери-биле даалгаларны берген.

Чоннуң чагыдылгазын үзүктелдирбейн чедирери чугула айтырыг. Бо талазы-биле хемчегни база чоруткан. Почта дажыыр чаа машина-биле хандыртынган. Ынчангаш суурларже почта чедирилгези үзүктелиишкин чок апарган.

АЖЫЛДАП КЫЛГАН

Бо чылдың март 21-де № 44 «Шынга» бижикчи Моңгүш Кепкен-оолдуң «Кажан чүгээртээр ирги?» деп материалды парлаттынган. Ооң кыска утказы мындыг: «Коммунизмче оруже совхоз —Өвүр районда база бир улуг ажылагыйларның бирээзи. Совхоз иниитиин-биле мал ажылагыйлыг. Бүгү ап турар орулгазының барык 90 хуузун мал ажылындан киирип ап турар. Ындыг болганда, мал ажылының продуктулуг чоруун бедидер, ону сайзырадыгайжыдары негеттиниң турар. Маңаа кол үүл — мал чемберинин курлавырларын көвүдедирип оларның ажаалдазын, кадагалалын экижидери болдур.'

Мал чеминиң базазын быжыглаары бирги чергенин айтырыы. Ону шиитпирлээрде, чер ажылыныче сагыш салза эки. Совхоз мал чемниге хереглээри-биле чаңгыс чылгайында айтырыгны район Советиниң сессиязында депутаттар —«Торгалыг» совхозтуң Кадый-Бажы хойжу бригадазының малчыны К. Доңгак, «Ак-Чыраа» совхозтуң саанчызы М. Севекпит болгаш оон-даа ескелер көдүрген. А хамаарыжылгалыг эштер четпестерни этпейн-даа, кулаан кыскаш олурупкан.

Торгалыг суурга солун, сеткүүл он хонуктан ара чок чедер. Чыыраан солунну кайыымнаан эгелеп номчуруп улус аайын тыпаайн олурупкан. Суур хамаанчок, район төвүнүң почтазын дыштанып хүннерде бөлин чыып алгаш олурары чаңчыл болуп бар чыдар деп автор бижээн.

Авторнуң «Шынга» парлаттынган чагаазын хемчег алыры-биле улус депутаттарының Өвүр район Советиниң күүсекчи комитединиң даргазынче чоруткан. Улус депутаттарының район Советиниң күүсекчи комитединиң даргазы И. И. Успунуңун редакцияга харыыны мындыг: «Материалды районнуң харылзаа белдириниң коллективинге сайгарган. Ында бижиттингеп шүгүмчүлелдер бүрүнү-биле бадыткаттынган. Телефон харылзаазын экижидер хемчегни алган. Инженер М. Иргитке, электромеханик С. Бюрбюге ол ажылдарны экижидери-биле даалгаларны берген.

Чоннуң чагыдылгазын үзүктелдирбейн чедирери чугула айтырыг. Бо талазы-биле хемчегни база чоруткан. Почта дажыыр чаа машина-биле хандыртынган. Ынчангаш суурларже почта чедирилгези үзүктелиишкин чок апарган.

КАНДЫГ ХЕМЧЕГЛЕР АЛДЫНГАНЫЛ?

«Кызыл-Даг» совхозтуң малчыннарының хандырылгазы кошкак дээр дугайында шүгүмчүлелдиг материалды Г. Сарыглар биске бижээн. Ында айытказ чүүлдерни ыыласаш көрегт, хемчег алыры-биле ук чагаанны кодээ Советтиг күүскомунче болгаш директорже чоруткан бис.

Малчыннарга халаттарны чылда ийи катаа бээрин, багай ажылы дээш малчыннарның почтачызы Т. Салчакты доңгуткаанын, ол ыыкаш сүт сөөртүр машиналар сөөртүр машиналар-биле чоруп турар апарганын, бараанналарны үзүктеп чедирип турары ыыш болганы-биле совхозтан база машина үнүдүүп-берип турар апарганын директор Сесер-оол Доңгакович Туң биске дыңнаткан.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң

НЕМЕЛДЕ ХЕМЧЕГЛЕРНИ АЛЫР

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Президиумунуң хуралынга «Бүрүн бот-орулга-чарылганы болгаш бот-акшаланымышкынның байдалдарында Каа-Хем районнуң совхозтарының дугайында» ол районда АУК-түң даргазы Б. А. Морозовтуң илеткелин дыңнап чугаалашкан.

Каа-Хем районнуң агроүлетпүр каттыжымышкынын ажыл-агыйларга экономиктиг чаа арганы неп-терединип-биле чамдык ажылдарны кылып чорукканы Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Президиумунуң хуралынга демдеглээн. Бо айтырыгның талазы-биле АУК-түң техникти чөвүлеп-биге болгаш совхозтарның бүдүрүлге хуралдарынга чангыс эвес удаа чугаалажып келген. Совхозтарның сан-хөө байдалы экижээн. СССР-ниң агроүлетпүр банкызынга чээли талазы-биле овеэи кыырылган. кодээ ажыл-агыйның бүдүрүлгезиниң оргулгазы өзүлделиг болуп турар.

Совхозтарда экономиктиг өөредилгеже улуг кичээнгейни салып турар. Республиканың күрагроүлетпүр каттыжымышкынының чанында АУК-түң болгаш совхозтарның специалистери курстарга өөренип, билиин бедидип турар. Совхозтарда тускай программа бөзүгаар экономиктиг өөредилгелер организастаттынып турары чаңчылчаан. «Ленинчи оруң» совхозту коллективиг арендага болгаш ег-бүле керээлерин бот-орулга-чарылганы неп-терединип талазы-биле ажыл-агыйлыг базаа кылдыр турган.

«Тыва АССР-ниң Күрагроүлетпүрүң системазының бүдүрүлгелерин болгаш организацияларны бүрүн бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшаланышкынче шилчидер дугайында» Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1988 чылдың апрель 5-те үндүрген № 57 доктаалының күүседир талазы-биле совхозтарда ажыл четпес тургустуганың хуралдан демдеглээн.

Районнуң совхозтарында чер ажылының адырларында болгаш ег-бүлелерниң 95 хуулу, мал ажылының 65 хуузу бот-орулга-чарылгаже шилчээн. Ынчангаа-даа болза, ооң түңнели ажыктыг, эки түңнелдерни бербээн. Оларның хөй кезии чаа дүү-биле болгаш амгы үениң негелдеэнин дүгаар ажылдарынга белен эвелиндеп болган.

Мурнакчы дуржулганың арга-дуржулгазын неп-терединип болгаш күш-ажылдың төлевилелинде хөй эренгей-дээшкиннер бар.

Мал болгаш чер ажылында коллективтиг бот-орулга-чарылга ажылының ажылын алыш көөрге, продукция бүдүрер талазы-биле даалгаларның хөй кезии күүсеттинмээн. Күш-ажылчы коллективтерниң, совхозтарның администрациязы-биле арагында баштайгы керээни чарып ап турарында четпестер болгаш хажыдыштыкшынарны болдурган. Бүдүрген продукцияның өртээн болгаш бүдүрер нормаларында четпестер бар. Күш-ажылдың төлевилиинде болгаш аванса алырының принциптерин хажыткан. Арендага кергээн кончуг ооржум нептерең, кооператив шимчээшкинин чогуур деңгеелге чедир сайзыралды албайн турар.

СЭКП-ниң XXV съездизин аттыг совхозтуң хаван ферма-зының коллективи (звеновуң удуртукчузу З. Кудрявцев) 1988 чылдың керээзин ёзугаар бир ажылдакчыга оналаттыр 7441 рубль түңнүг продукцияны бүдүрер турган, херек кырында 6624 рубльдиниң бүдүрген ийикпе 817 рубль эвээш болган. Керээде планнаттынганы-биле алырга, бир ажылдакчыга оналаттыр ортумаа-биле айда шалыны 157 рубль, херек кырында 200 рубль болуп, азы 133 рубль хөй болган. Ооң алгаш көөрге, шалың төлевирни өскен, күш-ажылдың бүдүрүкчүдүү эвээжээн болуп турар.

«Ленинчи оруң» совхозтан С. М. Ситниковка удурткан мал чеми белеткээр коллектив күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң нормативиин 4,8-тев 9,2 муң рубльге азы 91,7 хуузга эмин эрттир улгаттырган, белеткээн чеминиң бот-үнезин кудулаткан. Бир ажылдакчыга оналаттыр айда шалының 71 рубльге улгаттырган. Шак мындыг факт ажыл-агыйның экономиктиг чаа арганы неп-терединиге дүүшпейн турар.

Ажыл-агыйларда экономиктиг арганы, мурнакчы технологиинны неп-терединип ажыл четпес тургустугаган.

1988 чылда картофель, ногаа бүдүрериниң болгаш садарының планның район күүсетпээн. Район ортумаа-биле бир гектардан түрле 60,3 центнер картофельди, ногааны 66,6 центнерни ажаап алган. «Совет Тыва», «Енисей» совхозтар эң-не эвээш дүжүттүг ажаап алганын хуралдан демдеглээн.

Мал чеминиң белеткелиниң планын күүсетпээн. Белеткээн бөдүүн болгаш шыктыг чеминиң шыпары куду. Сигенинің 57 хуузу, сеңээктиг 43, силостуң 26 хуузу үшкү класстың болгаш класс чок болган.

Мал ажылында четпестер хөй. 1988 чылда районнуң совхозтары малдың өлүп хоравр чоруудан 699 муң рубль каражалыг болган. Мал ажылының продуктулуг чоруу куду. Түс төрүүр малга оналаттыр 67 бызаа камгалап алдынган. 1987 чылдың деңгелиби-биле бызаа, анай, хураган камгалап алырын дыка кудуларткан. Район дүк бүдүрериниң планын, ол шыкаш күрүнеге сүт, дүк садарын күүсетпээн.

Бүдүрүп турар продукцияның шыпары куду, продукция дужааганы дээш ажыл-агыйлар ооң чылдагаанындан 447 муң рубльди чедир албаан. Малдан ап турар продукцияның бот-үнези улуг.

Совхозтарда тургустугаган күш-ажылчы коллективтерниң чөвүлелдери бүдүрүлгениң кудуку адырларын башкарып ажылдарын ам-даа өөренмээн, бүдүрүлгени башкарарында ажылчыннарны калбаа-биле хаара тудар ажылды хандырбайн турар.

Агроүлетпүр каттыжымышкының кадрлар айтырыгларын чедир шинтипирлеевейн турар. Районнуң сес ажыл агыйындан бежениң кол специалистери чок, кодээ ажыл-агыйның өске-даа специалистери чедишпейн турар.

Көдээниң социал айтырыгларын шинтипирлээринче кичээнгей четпес. Совхозтарда чурттаалга фондузунуң талазы-биле негелдерге чонну хандырып шыдаавайн турарын хуралдан айтыкан.

Сөөлгү чылдарда эмчи, культура амыдыралының, садыгның хандырыгазы экижип орар.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Президиумунуң хуралының талазы-биле тускай доктаалды хүлээп алган.

Районнуң совхозтарынга ажыл-агыйның ажыл-чоруулгазынга чаа ажыктыг аргаларның ажылдарын кошкан неп-терединип келгени дээш Каа-Хем районнуң агроүлетпүр каттыжымышкынының даргазы Б. А. Морозовту шыңгыы айыткан, «Тыва АССР-ниң Күрагроүлетпүр системазында бүдүрүлгелерни болгаш организацияларны бүрүн бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшаланышкынче шилчидер дугайында» Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1988 чылдың апрель 5-те үндүрген № 57 доктаалының күүседир талазы-биле немелде тудуг туткаш, чурттаавас тудуглар кылгаш кылыр. Ийи талалыг крышалар ийленчек ийи талалыг, оларның үскүлешкен бажың конек дээр. Ийи ийлениде үш-булуңчук хевирлиг ханалы фронтон дээр. Дөрт талалыг азы майгынналчак крыша дөрт углуг ийленчек талаларлыг болур. Кыдыкы ийленчек үш-булуңналчак талаларны малымаалар дээр. Нарын, каттаалчак крышаны мансарда хевирлиг дээр, ону крыша адаан чурттаарынга азы өске-даа ажыл-агыйга хереглээрде ынчаар тудар.

Крышаның ийленчээн түс черге чаъс, хар чаарының хемчээлиниден хамаарылганыг кылдыр бодап алыр. Чаъс, хар хөй дүжер болган тудум, ийленчээн улам уландыр апаар. Бистиң республиканың байдалдарынга хамаарыштыр крышаларның ийленчээн 30—45 градус кылдыр кылырга четчир. 30 градус ийленчектиг крыша кылып алырда крышаның бежиин бажыңның дооразының дөрттүң бирииге дең кылып алыр. 45 градус ийленчектиг кыырда крышаның бежиин доора дуртунуң чартымнга дең кылдыр алыр.

Крыша стропилаларын түс-түс кылдыр азы анчы астынчак хевирлиг фермалар кыырдыр кылып ап болур. (№ 2 чуруг). Чаңгыс талалыг крышалар ийи ужунда хаваларга далыр. Бажыңның дооразы 4,5 метрден ажа бээр болза, стропилага шавыг ыяштары бот-боттарындан элээн ырак хемчээлдерге турар, ооң кырынга шыырыгны дөрт бажыглай албас чүве болганда, стропилаларга доора манзаларны кадаар.

Крышалар бир, ийи, дөрт талалыг болгаш варын, каттаалчак-даа боон болур. Чаңгыс талалыг крышалар (№ 1 чурукта) коддуунда ооң мурнунда туттунган бажыңга

Көдээ артистер

ЧУРУКТА: ыраажы Самсон Ооржакты, ташылаар Балдан Кинмааны, сыгытчы Орлан Ховалыгны Сүт-Хөл районда билбес кижи ховар. Каш чыл бурунгаар тургустунган «Ак-нок Сүт-Хөл» деп сураг-жаан агитбригаданың ажылынга бо аныяктар киржип, уран талантызын чонга бараалгадып турарлар.

Бо агитбригада ыштагларда малчыларга-даа, сүт-бараан фермаларынга-даа чедип турган. Оларның концерттериниң программазында уран номчулгалар болган кыскажак беседалар база киргеп. Сезон аайы-биле олар белетеницп ап турарлар. Сүт-Хөлдө бот-тывынгыр композитор Александр Ондарның чогаткан ырлары, оон өскө-даа авторларның чогаалдарын олар эзилеглиг үнүшкүнүвергө ажылап турарлар.

Агитбригада бо хүнүерде Алдан-Маадырның, Ишкининң, Кызыл-Тайганың хоюу-трактор бригадаларынга барып ойнаарлар.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ГТО дужаалдазы

КАЙЫЗЫН-ДАА ЧАСКАН

ГТО дужаарының чаа нормативин ёзугаар маргылдааны ийи хүн иштинде Кызыл хоорайга эрттиргеп. Анаа ишти-биле тос команда киришкеп.

ГТО дужаалдазы спорттуң үш хевирингө болуп эрткеп. Баштайгы хүнде эр, херээжеп спорттулар хар-назынының аайы-биле бооцалгага маргышканнар. 16-дан 39 хар чедир херээжеп улустуң аразында кара боолап билбес кижилер бары судьяларны кайгаткан. Холунга боо тудуп көрбээн деп чүве моон көстү бергеп. Оларга Людмила Монгуш, Урана Куулар (Чөөн-Хемчик), Римма Соян (Эрзин), Зинаида Сычкина (Танды), Айлана Даваа (Кызыл район) болгаш Галина Анарат (Тожу) олар хамааржыр. Моон алгаш көөрге, тус черлерде ДОСААФ райкомнары чон аразынче кирип, организациялар аразынга бооцалга маргылдааларын эрттирбейн турар хире. 40-44 болгаш 45-55 харлыг херээжеп адыгжыларының аразындан тик сан алган кижилер чок болган. Моон кандыр түңнелди үндүрүп болурул? Аныяктар ортузунга шериг мергежилиң өөредир талазы-биле ажылды комсомол райкомнары кошкак чорудуп келген. Чайгы үеде күш-ажыл болгаш дыштанылга лагерьлерин организаставайн турар. Элээп оолдар, уруглар ортузунда спорт ажылын чедир чорутпайн турары моон илдең.

40-49 харлыг эр улустардан Тес-Хем районнуң төлээзи Владимир Чалзыр чаңгыс-даа сан адып шыдаваан. Ол база бодунуң командазынга чаңгыс-даа сан эккелбээн.

16—39 хар чедир херээжеп улус гимнастикага күжүн шенешкеп. Бир кижи кудус кырынга ойталап чыдып алгаш, ийи холу-биле чүнкүүзүн сыртаидыр тудуп алыр. Бир кижи ийи чодазының кырынга ыяк олуруп алыр. Кудус кырынга чыткан кижи көрээ-биле тыртынар. Эң-не бөдүүн мергежилгелериниң бирээзи ол. Чамдык районнардан келген улус оны бээн кылып чалашкан. Тандыдан келген Зина Сычкина аңаа бээн тик сан алган. Ол боду бурууруг болган. Баш удур эдилп, мага-бодун ызыргендирип албайн, чыда дүшкеп тыртпаларга дораан-на доңмээнин эдип курлу берген. Чеже-даа спортчу болза, бапи удур эът изыргендирип албас болза, дыш мага-ботка хенертен аар чүк кылырга, кижиниң сынын хенертен үеп берип болур. Моңу кижи бүрүзү сагыры күленчиг.

Ийи хүн үргүлчээн маргылдааның түңнелинде 16-дан 39 хар чедир херээжеп улустан 101 санны алган Эрзиниң төлээзи Светлана Демироол бирги разрядтың нормазын күүсеткеп.

40—49 харлыг херээжеп улустан Улуг-Хемниң төлээзи Бүрүмаа Доңгар-оол бирги черни алган.

45—55 харлыг херээжеп улустан Кызыл хоорайның төлээзи Эльвира Крыцина бирги черни алгап, үшкү разрядтың нормативин күүсеткеп.

Шаңналдыг черлерже Чөөн-Хемчик районнуң төлээлери кире бергеп болур турган. Ол районнуң ийи төлээзи (үстүнде адаанам) Людмила биле Урана боодалгага тик санныарны алган. Бир эвес олар кайызы-даа эки боолаап турган болза, шаңналдыг черни алыр ийик. Өдүректи часкап, холуп база часканы олдур ийик. Ажыы-биле чугаалаарга кайызын-даа часкап.

16—39 харлыг херээжеп улустан бир дугаар чер алган кижи-биле ийи дугаар чер алган кижиниң аразында алган санны кончуг улуг ылгалган. Моон мурнунда шин нормативтерни дениээрге, бо көрүлдө массалыг-даа, тыныралыг-даа болган. Коллектив бүрүзү шиниң чүрүк болгаш музыка каскаалгазының тыныарын ажыктаткеп. Реквизиттер чиик, эптиг, аян-шынарлыг болган. Ойнакчыларның недер костюмнары негелдеге дүүшкеп. Ылангыя автотранспорт будурулгеп улуг күштү үнүрүп. аяныг. чарап тыва товарлары, кадыг идиктерни, өг иштиниң херекселдерин даарап алган. Борта сан-хөө киллизин. ССРЭ-ниң 60 чылы аттыг совхозту. «Хүнчүтеп» уруглар садыы хамаарыштырып болур.

Чамдык коллективтер организас чок чорупп көргүскеп. Дыка хөй эр кижилер ажылдап турар-даа болза, оларны хаара түдүп шылаваан школа коллективин адаваас аргам чок. Эр улустуң ролюн херээжеп кижи ол-ла дурт-сынывыле, үнү-биле, сал чыныпырып алгап ойнай бээрге, көрүкүүлер каттыржыр, кижээ дыка-ла эпчок.

Шин көрүлдезинге белеткеп чорупп турда, тыва авторларның шиилери тывылбее, өгүлдүрүгеп шиилер республика театрынга бар-даа болза, көдээ культура бажыңнарында чок болгаи. Ылангыя оперативтиг жанр—чаңгыс хөжөктелиг. бо хүнерниң амыдыралын чягынче-биле көргүүп турар шиилерни тыва шин бижикчилер бижиивейн турар. Бо айтырыгже Культура министерствозу, эртем-методиктиг төп, Чогаалчылар эвилели, драматургтар кажан кичээргей салып эгелөөр чүве? Биллингее! Бижип шыдавас чүве болза, өгүлдүргаш, көдээ культура бажыңнарынче тарагса, ынчап ол уран чүүл пропагандазыны күштелип, чонну сагыжын байыдар ийик.

Район көрүлдезинге тудугсептелге участогу (удурткучу С. Х. Ламажык) КМК (начальнигы Д. Б-О. Хомушку). Культура бажыңы, агитбригадалар (директору В. И. Сыргамай), амыдырал хандырылга комбинады (директору Т. И. Демчик), коммунал ажыл-агыйы (начальнигы К. Д. Доңгак), АУК, мал эмнелгези (даргазы С. К. Ондар) кирипшээн. Удурткучу кижи бодунуң коллективиниче культура, спорт ажылдарын хегжүүпейн, кижилерни чүге ажылдаарывыче, план күүсединче албадаар чүве болза, партияның кадр политиказынга удуралыышкак болур-дур. Социал-культура айтырыглары эде тургустунуушкун үезинде бирги черге туруп турарын үеүүнде удурткучулар иштинде билип тура-даа, оны шиитпирлээр хенинг чогун бо көрүлдө бүрүүу-биле бадыткаан. Моон соңгаар коллективтерингө кижизилиге, идеологияга ажылдарын канчап чорудар даргалар чүве? Моон чөптүг түңнелди үндүрөөш, чаа ёзугбиле ажылдаары күзенчигдир.

Район төвүнден арт-сынныр ажылдыр «Мөгөн-Бүрен» совхоз туруп турар. Совхоз (директору О. Х. Амыртак, партком секретары С. Х. Хомушку) культура ажылынче кошкак кичээргей салып турар. Көдээ Культура бажыңының дерит-херексел чок. стол, сандайлар чедиишпес. Совхоз соңгу 4-5 чылдарда кандыг-даа дерит-херексел садып бербаан. Культура ажылдакчыларынче кичээргей салбайн турар. Бо көрүлдеже шин ойнакчыларын экскөр машина-биле хандырбаанын, артистерниң көп чыдаваанын чугаалаарга-ла байдал билдингир-дир. Бо четпестерин жюри түңнеп көргеш, моон соңгаар оларны катаптавас талазы-биле кандыг хемчеглерин алырын дугуржуткан.

Бирги черни — районнуң партия, комсомол комитеттериниң коллективиниге, ийиги черни — уран чүүл школазынга, үшкү черни—сан-хөө киллизи биле иштики херектер киллизинге тыпсын. ишкомнар болгаш өөттекпиг шаңналдарны тыпсыкан.

Майнак СААЛ.

Культура киллизиниң эргелекчизи.

Улусчу чогаадылга көрүлдези

ТЫВА ШИИ ТЫВЫЛБАС

Ниити хөгжүлдезинниң кандыг-даа үе-чадазында литература болгаш уран чүүл чонунуң ниити культуразын сайзырадырынга кижизиг мөзү-шынарны хевирлээринге эгээртинмес курлавырларны берип турар. Социализмни удам ыдай сайзырадгайжыларының болгаш эде тургузуушкунуун бөгүнгү шиитпирлиг үе-чадазында культураны, уран чүүлдү хөгжүдеп бүтүү-ниитиниң хөрээ апарган. Ол совет улустуң пайыралын быжыглаарынга, оларның культуразын чоокшулаштырып, бот-боттарын байлакшыдарынга, аныяктарны патриотизмге, интернационализмге кижилдеринге улуг рольду ойнап турар.

Бо хүнүерде бистиң делгем, чаагай чуртувуста III Бүгүзавилел фестивалының көрүлдези чорун турар. Моңгун-Тайгадан ол көрүлдеге 13 бүдүрүлге черлери, организациялар кирипшеп. Коллективтер совет болгаш тыва авторларның эң жи чогаалдарын чонга бараалгадып, шиидп алган шиилеринин. сценажытказ көргүзүүнүң тема, идеязының бөгүнгү амыдыралга кайы хире үеректиниче улуг кичээргейин утландырган.

Көргүстүнген шиилериң иштинден районнуң партия, комсомол комитеттериниң коллективи «Ак өлүмүң катыкызы» деп публицистиг шиини чонга бараалгадып, наркоманиянның аныяк-өскепге кайы хире хоралыын ажытчажыт чокка көргүзүп, элээр чорук амыдыралдың нормачижээ деп илеиниң бүзүреддин-биле бадыткап көргүскеиивер. Арагалаашкыннан наркоманияже кирип, ямыбүрү хораннуг от-сигеп тыртып, суук будумеллер ижип, сыкыртынып турган. кижи дүрүзүүн чидирип, амы-тынынга четтинген наркоман кижиниң ролюн Адыг-оол Намчай-оол көрүкчү кижи корга бээр кылдыр, бүзүреиинг, психологтуг кылдыр ойнаан. Түңнел көргүзүгде наркоманиянның ниитилелге хоразын, кижиниң арын-нүүгүлүг болган. Ол болза күш деп эвес деп чүвени херечилеп турар. Чамдык районнардан «сен-не шыдаар боор сен» дээн хөөн-биле улустарны маргылдааже чоруткан.

16—39 хар чедир эр улус аразынга Тес-Хемниң төлээзи Альберт Бараан 108 санны алгаш, бирги разрядты дужааган. Николай, Леонид Чуруто алышкылар 107 саннарлыг болуп, ийиги-үшкү черлерни албышаан база бирги разрядтың нормативин дужаганнар. Олар «Динамо» ниитилелиниң төлээлери.

40—49 харлыг эр улустан профэвилелдериниң ВДФСОнуң төлээзи Владимир Чуруто бирги черге төлептиг болган.

50—60 харлыг эр улустан бирги черни «Динамонуң» төлээзи А. И. Щетогубов алгаш, бирги разрядты күүсеткеп. Ооң алган саны 107 болган.

Шаңналдыг чер алган спортчуларга өртектиг бараанарны болгаш тус-туста бирги, ийиги, үшкү чертениң дипломнарын тывыскан.

Ийи хүн болган маргылдааның түңнелинде бирги черни Кызыл (2954 санныг), ийиги-зин Чөөн-Хемчик (2336), үшкүзүн Улуг-Хем (1816) алганнар. Бирги чер алган команданың кубок, вымпел болгаш бирги чертениң диплому-биле шаңналаан.

ГТО нормативин дужаарыбиле боттарының төлээлерин Барыын-Хемчик, Сүт-Хөл, Бай-Тайга, Моңгун-Тайга, Өвүр, Каа-Хем, Бии-Хем районнары чорутпаан. Ол районнарның спорт комитеттери болгаш профэвилелдериниң ДФСО чөвүлелдерп кандыг хемчеглерин алыр ирги? ГТО дужаалдазын хереки албайн турарлары ол бе?

Моңгуш ӨЛЗЕЙ-ООЛ.

КҮЖҮН ШЕНЕШКЕН

Тыва АССР-ниң IX кышкы спартакиадазының программазында шериг назылыг болгаш шеригже баар аныяктар аразынга хөй талаалыг маргылдааны киирген. Кызылдың ДОСААФ школазынга чоокта чаа эртken кара боолаарынга, турникке харанырынга республиканың школаларындан 9 команда киришкеп, күжүн шенеп, маргышканнар.

Кара боолаарынга Кызыл хоорайның командазының бирги болүүнүң адыгжылары 49,5, шериг назылыг оолдарының болүү 74 санны аткап. Аңаа Максим, Олег Другоченко алышкылар 8 ок-биле 28, 31 санны атканнар. Тожунуң адыгжылары Эдик Чүчүп, Мерген Доңгак, Каа-Хемден Бичекей Мерген эки көргүзүглерни көргүскеп.

Турниктеп харанырынга оолдар база күжүн шенээн. Бир эвес 12 катап харанып-тар болза, бүгү-эвилел нормативи-биле аңаа ГТО-нуң алдын көрек демдээн тыпсып болур. Бо маргылдаадап алган көөрге, чүгле сангыла киижилер болунуң мергежилгин көргүскеп. Чижекко Кызыл райондан шериг баар назылыг Карим Бадалай 20 катап, а ол-ла командадап Рамил Дыртык 16 катап турниктеп харанган, еске бодунуң үе-чергези оолдардан ылгаддыг болган. Күш-шыдал талазы-биле моге, уруп, шыырак оолдар бар-даа болза, эң-не хөйү алды. чеди. сес катап харанып. Кажан мергежилгени кызып турган артык шимчээшкинин кылып, чайгапын турары-биле катап-ла ол-ла санны санадып турганы-биле оларның быжыг тура-сорук чогу илерээп. Чүл дээрге шериге белеткел. күш-культурага, спортка хандыкшылдың кошкак талазын, олче аныяктарның сагыш салбайн турарын мындыг таварыга бадыткаан.

Улуг-хүнде Тайга станциязынга хаак-биле бет километр черни кайы хире үеде эртерин хынап көргеп. Аңаа ниитизап-биле белеткел шыырак болган. Тожунуң командазындан Чечен-оол Чооду бет километрни 21 минута 55 секундада, а Каа-Хемден Ролан Мунзокпан 20 минута 29 секундада эрткеп, экп түңнелди көргүскеп. Команда аайы-биле бирги болуктеп Кызыл хоорайның командазы 219 санны алгап бирги черни, ийиги-зин Каа-Хем районуң командазы 179 санныг, ийиги болуктеп Тожунуң командазы бүгү тала-биле эки белеткелдиин көргүзүп. 242 санны чаалап ап, бирги черпп, ийиги-зин Тес-Хем районуң командазы алган. Хууда бирги черни Кызыл хоорайдан Максим Другоченко, Мерген Бичекей (Каа-Хем), Эдик Чүчүп, Чечен-оол Чооду (Тожу) олар хөй санны ойнап ап, чемпион болганнар.

Вячеслав МОНГУШ.

БОДАЛДАРЫМ МЫНДЫГ

Хүреп—тыва чонуң ыяк ооюну. Бо национал хүреш-ниистиң сайзырадыы, хөгжүдер дугайында бодалдарымны илередикседим. Шаанда тыва мөгелер канчаар хүрежин чорааның солуннарда бижип турары солуп-дур. Ол үеде Москдуң «начын», «аралыаш» аттыг мөгелери Тывага хүрежип келирге оларны октап, харын-даа Москдуң улуг байырлалынга белеп шүлүп чораан алдар-аттыг тыва мөгелер бар турганын билир бис.

Ам биске ыпчаар хүрежиптер мөге чок болган. Чүге дээрге тыва хүреттүң сайзыралының кошкаанда деп бодаар мен. Ынчангаш тыва хүреттүң сайзырадып, четпестерин чок кылыр үе келбээн бе?

Бир дугаарында, район, суурларның школачылар, элээп оолдар аразында спорттуң бо хевирин пептередирип чугула.

Школаларга тыва хүрет болгулуун ажыдып, классчар аразынга маргыжып хүреттирип турар болза улам эки. Дыштанылга үезинде чер-черниң школалар аразынга удурдедип чалажып, хүрежип турар болдувусса ынчап кончуг «начыннар» үнерп чугаажок. Тыва хүреш секциядарын тургузуп, школа программазынга опу киирер деп сападдыларга каттыжар мен.

Республикада элээп оолдар аразынга спартакиада эрттирип турары эки-дир. Национал хүрежиниствн сайзыралынга бир четпес чүүл хүреттирип турар мөгелериниң санының авазында деп болаар мен. А бистер болдуу 32, арай бооруа 64 мөгени салып болгай бис. Республикага 128 чедир мөгеден салып көрээ кандыгыл? Ылап моге кижи 15-16 харлыңга удуг мөгелер аразынга үжүүр чедир хүрежи бээр болгай. Аныяк мөгелериниң хүрежин деткиир болза эки.

Чайын мындыг таварыгалар болгулаар. Үш хүреттке спорттуң национал хевирлеринге болган маргылдаа соонда республиканың түлган чемпионун илередирип-биле 64 мөгениң хүрежи болур. Район бүрүзүнден бет мөге ийи бижидинер дээр болгай бис. Ынчап көөрге ады алган РСФСР-ниң спорт мастерлерни, улуг мөгелериниски бижидип алыр бис. Аныяк, хүрежикпээн мөгелер тургулары магат чок. Оларны оюн каапгар чорукту болдурбас болза эки.

Мөгелер удур-дедир чалажып, хүрежип чоруур болза, спорттуң хөгжүлдезинге улуг идиг деп бодаар мен. Чер-черниң улуг мөгелериниң аргадуржулгазын-даа, кончуг чараш девиир мөгелериң девиин-даа көрүп, өөренип ап болгай.

Василий МОНГУШ.
Хандагайты суур.

«Тыва систем» күрүне-кооператив эртем-техниктиг төп болга Делегейниң компьютер клубунуң (ДКК-ниң) кежигүнү болуп турарын чарлады. ону Москвага бүрүткээн болгаш ДКК-ни Тыва АССР-де төлээлеп турар.

Делегейниң компьютер клубу дараазында соруглаларны шиитпирлээри-биле «Информатиканы делегей харылзазынга бераан болдурарэ деп лолуунуң адаа-биле ажыдып турар:

— компьютер техниказының болгаш информатика херекселдериниң талазы-биле ядыы-бүрү чуртталарын аразынга делегей харылзаалаарын хөгжүдер;

— компьютер техниказының талазы-биле амгы үениң технологизын сайзырадыр;

— компьютер билиниң болгаш культуразының үлезиниерин, компьютер билгилерин пропагандаларын, социал пешилгеге идиг болуруубило кижилиң ажыл-чорудулгазының бүгү талаларынга саналга техниказын шингээп ажыглаарын калбаа-биле пептередир;

— компьютер эстетиказының принциптерин болгаш кадыкшылга эң-не айыыл чок кылдыр саналга техниказы-биле кижиниң ажылдаарының хевирлерин шинчээлип алыр.

ДКК-ниң алыс болгаш амгы соруглаларын чедип алыр дээп:

— чеминиткиниг казы ажыллажылгага эргежок чугула тайылбыр, коммерция (садыглажылга) болгаш ескедаа информацияның ажык, дүргеп медээ бээр банкыларын тургузар;

— компьютер техниказының талазы-биле амгы үениң технологизын сайзырадыр;

— компьютер билиниң болгаш культуразының үлезиниерин, компьютер билгилерин пропагандаларын, социал пешилгеге идиг болуруубило кижилиң ажыл-чорудулгазының бүгү талаларынга саналга техниказын шингээп ажыглаарын калбаа-биле пептередир;

— компьютер эстетиказының принциптерин болгаш кадыкшылга эң-не айыыл чок кылдыр саналга техниказы-биле кижиниң ажылдаарының хевирлерин шинчээлип алыр.

ДКК-ниң алыс болгаш амгы соруглаларын чедип алыр дээп:

— чеминиткиниг казы ажыллажылгага эргежок чугула тайылбыр, коммерция (садыглажылга) болгаш ескедаа информацияның ажык, дүргеп медээ бээр банкыларын тургузар;

— амгы үениң компьютер техниказын ажыглаарының базазынга кадрларны өөредиринің болгаш болдетказиниң идепкейлиг чаа хевирлерин база аргаларын өөренип кергеш, чогаадыр, шинээдип алыр, ниити компьютер культуразын бодидеринге идигни бээр;

— садыглажылга, чарлаалдар, автор эргелерни камгалаар, каттышкан будурулгелерни тургузар болгаш ол ажылчорудулгага хамаарышкан ескедаа айтырыглар талазыбиле тайылбыр консультацияларны бээр.

Министрлер Чөвүлелиниң Машина тудуунуң талазыбиле бюрозу совет талаадан ДКК-ниң спонсор магазылавчызы болуп турар. ДКК-ниң совет кежигүннериниң аразында — ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының дузалал математика институту, Эстон ССР-ниң ЭА-ның Дыл болгаш литература институту, Тартунуң болгаш Казаньның күрүне университеттери, эргелеп банкырылга айтырыгларының институту, РСФСР-ниң Кадык камгалал министерствозунуң урология талазы-биле эртем-шинчилел институту, коммерцияның дээди школазы болгаш оон-даа өскелер бар.

ДКК-ниң даштыкыда кежигүннериниң аразында: Джей Бя Электровик Саплайс, Фьючер Компьютерс (Системс), Квест Отомейшн, Опус, Оверсиз маркетинг Корпорейшн, Оверсис Лимитед, Прогрессив Турс — Великобритания, Аймакс системс Корпорейшн — Канада, пи компьютерс —Люксембург, Дейта Квест, Пик системз, Ансат, Аутомейшн, Интернешнл Ист-Вест Эксчейнж, Зеркало энтерпрайзиз, Г. С. Дейкин Компани, Радекс Интернешнл, Ворлдлинк, ЮС эмбассадорз—АКШ, Боге Ларсен, Вальмет — Финляндия, Бюлль, Эурестиа —Франция, Глахе Интернациональ КГ — ГФР, Эшко — Швейцария, Совьетконсульт АВ, Видеа-Све — Швеция.

ДКК-ниң кежигүнү болбуткаап. Силер болгаш Силерниң организацияңар дараазында чүүлдерни кылып болур:

— ДКК-ниң даштыкыда кежигүннери — информацион технологияларының кол бүдүрүкчүлериниң болгаш берикчилериниң белеткеп эртпреря доктаамал делгелгеклассгарга программа, саналга болгаш харылзаа херекселдериниң чеминиткиниери-биле танышкып, оларны өөренир;

— Силерниң сопуургап турарыкар даштыкы фирманың делгеге-классып бодунарның организацияларга дорту-биле организастап, аңаа көргүскеп дериг-херекселди бодунарның хереглелдеринерге шенеп, ажыглап болур;

— ДКК-ниң даштыкыда кежигүннери-биле профессионалдыг, садыглажыр база найыралдыг еске-даа сырый харылзаалары тургузуп, хөгжүдүп, каттышкап телевилелдерни боттандырарынга кужениишкиниерни холбаштырар;

— информатика, будурулге болгаш банкырылга чорудулгаларын автоматчыдар талазы-биле чаа угланышкыпларны доктаамал биилп алыр, ДКК-ниң организастап чорудары делегей конференциялаарынга болгаш делгелгелериниге киржир;

— шиитилеге компьютер техниказын калбаа-биле ажыглаарының эртемнер аразының, адырлар аразының марын айтырыгларын шиитпирлээринге интернационалчы чогаадыкчы коллективтериниң ажылынга киржир;

— бодуңуң автор эргелерни камгалаар болгаш ДКК-ниң сан-хөө болгаш техниктиг дузаламчызынга даянмышаан, доозулган (азы доостур чыгаап) илеяларын болгаш чогаадылгаларын делегей садынга киирер;

— программа херекселдериниң болгаш саналга техниказының садыглажылгазында байлалды таймылырлап айтыкап ДКК-ниң бюллетеньнерин алыр;

— таймылыр, садыглажылга болгаш еске-даа информацияның ажык, дүргеп медээ бээр банкыларын тургузарынга киржир, бодуңуң медээ бээр информацияң банкыларын хөгжүдер болгаш делегейниң четкилгээ информацияларын алыр;

— ДКК-ниң статиендизязы болгаш специалистер арыштырар программазы-биле информацияң технологияларынга хамаарышкан специалистер белеткээринин даштыкыда кол төптеришге бодуңуң мергежилиң бедидер;

— программа херекселдериниң библиотеказын, информатика айтырыгларының талазы-биле дамгыкының хүн бүрүде үнер парлалгазын ажыглаар;

— амгы үениң технологияларын садып алыр, тургузар болгаш ажыглаар талазы-биле консультацияларны алыр.

Кежигүнүге киреринин чагыын дараазында адресче чорудар: 667001, Кызыл хоорай, абонемент хаважаа 21, телефону 2-67-28.

МАРТ 31-ДЕ БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

6.00 «120 минута». 8.35 Делегей конкурстарының лауреады Е. Кисин ойнаар. 9.10 Кижи. Чер. Октагрий. 10.10 Мелодиер. 10.20 Концерт. 10.45 Мультфильмнер. 11.15 Бут бөмбүг. ССРЭ чемпионады. «Торпедо» — «Динамо». (Тбилиси). 12.45—13.05 «Россия дугаймында бозалдар». 15.30 Мелодиер. 15.40 Эде тургустуунүшкүн прожектору. 15.50 Уругларга фильм. «Боба болгаш чаан». 16.35 «Ырларынар үпшайн чорунар». 17.25 Барымдаалыг фильм. 17.45 Поэзия минуталары. 17.50 «Этпимес фантазерка». Уран-чечен фильм. 19.00 Бөгүн делегейде. 19.15 Улусчу аялгалар. 19.55 «Философфу беседалар». Кижи болгаш ниитилел. 20.20 «Делегей улустарының чогаалыгзазы». 21.00 «Ус». 21.35 Эде тургустуунүшкүн прожектору. 21.45 «Туруш». 23.00 «Ол болган... болган...». 23.15 —00.50 «Узел-болаа».

ИЙИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Уругдар сеанеыны. «Горизонт». Киноальманах. 8.50 Амгы болгаш шаандакы ырлар. 9.25 Уругларга фильм. «Улуг ужурал». 2-ги серияны. 10.45 Англи дыл. 11.15 «Графиня де Монсоро». Уран-чечен фильм. 4-5 сериялары. 12.05 Мелодиер. 13.15 Англи дыл. 13.45 Ритмнг гимнастика. 14.15 «Улуг кижилер болгаш уруглар». Хөгжүлдезиг программа. 15.15 — 15.40 РСФСР-ниң алдарлыг артизи Э. Москвитина ойнаар. 17.05 Мелодиер. 17.15 «Графиня де Монсоро». Уран-чечен фильм. 6-7 сериялары.

КЫЗЫЛДАН

19.05 Уругларга фильм. 19.35 Мелодиер. 19.45 Мелодиер. 19.55 Чарлаалдар.

МОСКВАДАН

20.00 «Тамчыктыг үлүлер, чаштар!».

КЫЗЫЛДАН

20.15 «Саян элементарные көжээ». «Дашта поэзия». Улусчу мастерлер-биле ужуражымышкын.

МОСКВАДАН

21.00 «Ус». 21.35 Эде тургустуунүшкүн прожектору. 21.45 «Графиня де Монсоро». Уран-чечен фильм. 6-7 сериялары. 23.15—01.15 Бут бөмбүг. ССРЭ чемпионады. «Торпедо» — «Динамо».

ҮШКҮ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

19.05 «Фестиваль экраны». Аныяктар программаларының VIII Бүгү-эвилел фестивазының лауреат программалары. 20.00 —20.15 «Тамчыктыг үлүлер, чаштар!».

КАЯА, ЧҮҮ БОЛУРУЛ?

Бот-тывынгыр уран чүүл коллективиниң концерти хоочуннар бажыңында апрель 1-де 14.00 шакта болур.

«Колос», «Енисей» культура бажыңларында дискотекалар апрель 1-де, 2-де 19.00 шакта эгелээр.

Культураның болгаш дыштанылганың Н. Гастелло аттыг пәрыгынга апрель 1, 2-де ойнаар автоматтар, теннис болгаш бильярд залдары 10.00 шактан эгелеп ажылдаар. Аттракционнар —11.00 шакта ажылдаар Дыштанылга кежөөдери 19.00 шакта эгелээр.

Атлетиктиг гимнастикага хоорайның бирги черни дээп маргылдаа автоорук техникумнуң спорт залынга апрель 2-де 10.00 шакта эгелээр.

Өгүүлээр

Республикага чагбас. Хат кошкак. Агаар дүпе 1—5 градус соор, чамдык черлерге 13 градус чеде бээр. Хүндүс 10—15, чамдык черлерге 1—6 градус чылыыр. Кызылга хүндүс 13—15 градус чылыыр. Дүне 2—4 градус соок болур.

Кино

МАРТ 31-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Воры в законе» 9.10, 12.50, 14.50, 16.50, 18.50, 20.50, «Ходжа из Пьорта» 11.10 шактарда.

ВИДЕОЗАЛ: «Брак по-итальянски» 14.00, 16.00, 18.00, 20.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Чук и Гек» 8.30, «Пугала» 10.00, 11.30, 13.00, «Дикие лебеди» 14.50, «Связь через пиццерию» 16.40, 19.00, 21.10 шактарда.

«ВОСТОК»: «Приключения Али-Бабы и 40 разбойников» 14.00, «Большие маневры» 16.30, 18.20, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Тайна третьей планеты» 11.30, «Умник замка Иф» (2-ги фильм) 14.00, 16.50, 19.40 шактарда.

Редактор В. С. ШАРАВИЙ.

667000, Кызыл хоорай. Красноармейская, 100

«Шынның» телефоннары

◆ Редактор — 3-43-34,
◆ орлавчызылары— 3-33-91; 3-34-17;
◆ приемная — 3-34-26;
◆ чырыешалгалыг секретарь — 3-34-92;
◆ орлавчылары — 3-45-93;
◆ партийна амылырал киллизи— 3-36-42; 2-36-25;
◆ совет тургузуг, социал айтырыгзар киллизи — 3-34-98; 3-41-23;
◆ үлетүр киллизи — 3-34-49; 3-36-73;
◆ агроүлетүр киллизи — 3-41-16;
◆ пропагазиза киллизи — 3-34-57;
◆ культура киллизи— 3-39-15;
◆ информазиа киллизи — 3-37-11;
◆ чагза киллизи — 3-39-03;
◆ корректорлар — 3-34-19;
◆ бухгалтерия — 3-43-41;
◆ очулга киллизи — 3-34-93;
◆ үнүрүүчүлер — 2-27-41;
◆ солуп келбейн баргавал — 2-32-75, 2-36-39;

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парзалга амазы. Тиражы 25400 ош.

Тыва АССР-ниң Ном үнүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының керектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин база Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыт № 262. ТС—00283.

Индекс 54241